1111735 5
155/V

הוצאת אלכסנדר ז. כהן

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופֿיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בבערסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת ראשונה.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1.

תרנ"ו.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155.V.,

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 14-го Іюля 1895 года.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е.

ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ **Ш. П. Рабиновича.**

Томъ V. Выпускъ I.

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.
1895.

דברי ימי ישראל

בפרק הזמן הראשון לתקופת הדלדול.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

מבוא.

העם הישראלי, גם בהיותו לעם מפֻזר ומפורד לדקים ודקי־דקים בכל אפסי ארצות הישוב, גם אחרי עבור עליו אלף שנה בלי ניר־ממלכה וחסן־לאֹם על אדמתו, עוד לא חדל מהיות גוי שלם באבריו ומשוכלל בחיי רוחו. כל ימי שלשת מאות השנים שבין דור רב סעדיה גאון, הראשון לחוקרי־דת בדעת בישראל, עד מות התייר הגדול בחקר־דת ישראל, הקורא לאור עולם דעות ומחשבות חדשות, רבי משה בן מיימון, — בכל ימי הדורות האלה היה הלאֹם הישראלי חי חיים מתוקנים ומושכלים, בחפץ והתעצמות לעלות למעלה למשכיל, חיי רוח, מְפֻפִּים מקרבם מי התורה והחכמה, החזיון והמליצה, עדי כמעט נשכח, כי עומדים הננו בעצם עתותי החשך — בימי דורות הבינים, בתקופת־הבערות, אשר שמה אז משטרה בכל ארצות אירופה. אולם אחרי כי היה לעת ערב אור לבני ישראל במושבותם, אחרי תקופת־הַנַּהּ לשבט הישראלי — אחרי עת האסף תנובות הדעת ותבואות חכמת התלמוד — הגיע תור הקרח והכפור, קֶרח וצנת־שלג, להכחיד כל רגש חיים מתוקנים, אשר בלעדם לא יָכון גוי על פני הארץ. מאורעות רבים ושונים, מבית ומחוץ, חָברוּ יחד, להפשיט מהתולדה הישראלית את אדר תפארתה ובגדיה החמדות, להפוך הודה למשחית, ולתת לנושאה — האומה הישראלית — פני אומה ירודה ושפלה, פני עם עבד נבזה מעורר זועה וקלסה. עם שלם, אומה קדמוניה, עם עולם נפל ממרומי שמיו אל עמקי בור תחתיות...

בני העם הזה בדורנו האחרון, גם אלה אשר שמש צדקה לא זרחה להם עד כה, גם באותן הארצות שעוד יבדילום לרעה במשפטי מדינה וחברה מכל משפחות הארץ, גם הם, אם גם יגבירו כח דמיונם, אינם יכולים לשער בנפשם עֻנות עם עני ואביון באותה התקופה, כאשר שברה הכהונה הרומאית את חקה על עמי אירופה המערבית והתיכונה; כאשר רועי האמונה וכל בני מרעיתם: נשיאיהם ואדיריהם, חוריהם וסגניהם וכל בני דלת עם הארץ, תקעו כף, חברו יחד לשום לחרפה ונאצה את בני האומה הקדומה, לשום עליהם אות־דראון, תו־בוז וחרפה, למען יכירום מרחוק כל בני עולה וכל בעלי אגרופים לַיְדות בם אבן, לעַפֵּר עליהם בעפר ולשומם לסחי ומאוס וכעפר לדוש. וימי עֻנות האומה הירודה האלה ארכו בכל ימות התקופה, למן היום אשר בגזרת אבי הכנסיה הקתולית אינוקינטו השלישי שמו אות הצבע־הצהוב על בני־יעקב עד הָגלת כנסת ישראל הספרדית גלות שלמה, ומני אז עד הֻבְקַע השחר ונראו לראשונה קרני אור הדרור לעמי המערב.

פתחו ספרי קורות־דורות עולמים, צַרפו אחת לאחת כל הצרות והחרבנות, כל העמל והאון, כל הלחץ והעֹני שעשתה העריצות, כאשר שלט האדם בארם לרע לו, בידי מלאכי משחית בכל אכזריותם ועברת זדונם; שימו נא מדה וקצב,

אם תוכלו, לנהרי דמעה אשר זלגו מעיני בני המשפחה האנושית על רבבות החיים אשר קמטו בלא עת, על הצלחה ואשר, אשר חלפו ונגוזו, ועל המון תקוות שהיו למפח נפש בתגרת ידי עריצות אוכלת אדם ומשכלת גוים; שׂוּא נא לנגד עיניכם כל היסורים הקשים בכלי־חובלים לענות בשר ורוח, כל יסורי הקדושים אשר בארץ וענותם מימות עולם עד הנה, ככתוב בכל ספרי האמונות בתמונות מבהילות לב ומרעישות נפש, כל אלה, לו שקול ישקלו, לא ישאו במאזנים יחד את כל העני והלחץ אשר נשאה וסבלה האומה הירודה, הנענה והנדכאה; נשאה וסבלה דומם בלי קריאת תגר, בדעתה כי כן נוטל עליה בגורת אבי־התולדה האנושית הנוהג בימינו כל דור. כמו קשרו קשר כל איתני ארץ — והמה באמת קשרו קשר — להכחיד את יעקב מגוי, כן הדריכוהו מנוחה, הֵצֵרו צעדיו ויקיפוהו ראש ותלאה מעברים. אל פצעי־אויב, אגרוף־רשע, מרמס רגל נאוה, מערכת אש ועצים, נוסף גם לעג השאננים ובוז הגאיונים. ונפלא הדבר! כי אלה אשר חרצו משפט עם ישראל למות מות־בליעל, אלה בעצמם הכירוהו לנצר מגזע ישישים, שמו כבוד, תהלה וקדושה על תולדתו הקדמונית, העמידו את נביאיו אנשי רוחו למודי ה' אשר מקרבו יצאו, בשורה אחת עם כל קדושיהם־מאשריהם; שירי תהלות דוד מלכו, שירי ציון קרית עזו, נאומי חזוי־יה אשר קמו בתוכו, שרו בבתי תפלתם; מתורתו הקדומה, מנאומי חזויו ונביאיו שאבו מים — מי האמונה — אשר הרוח ותקות־יה לאור באור חיי הנצח; סוף דבר הם הקנו להם כל תפארתו וחמדותיו מימי קדם קדמתה, כאלו היו הם המביאים גאולה לעולם. הנה כן עמי אירופה בימי ארבע מאות שנה הראשונות לאלף הששי הסירו הנזר והעטרה מעל ראש העם הקדמון וישימו על ראשם, ויאמרו לקחת ירושתו והוא — עודנו־חי.... אלה הם המעשים אשר לא תחשה מהם התולדה האנושית ולא תעלים מהם עיניה, כי תפרשם כשמלה לעיני בני דורות יולדו, תציגם ותערכם כמו חי, לא לעורר רגשי איבה בלב בני בניהם של המעֻנים והנדכאים, לא להרגיז לב עמים ומשפחות על דבר מעשים שנעשו ואין להשיבם. לא ולא! בני העם אשר אלהיו־מחוקקו צוהו בפרשה אחת: לֹא תָקוּם, לֹא תִטֹּר, וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ! בני העם הזה לא ידעו שנאה ותחרות, לא יזכרו מעשי אבות לבני בניהם; כי אם להוכיח לכל באי עולם צדקת עם־עולם, להראות מפלאות תמים דעים לזקן לאמים, אשר כאביו הזקן שר עם אלהים ועם אנשים — ויוכל.

עם עקת אויב, עם חרפה וכלמה, קושי השעבוד, שפלות ועבדות מחוץ, דל כבוד יעקב גם מבית. עוד מעט ופרחי־חמד התורה המושכלת, עֲלֵי עֵץ החיים — חיי התורה והמוסר — יבולו ויפלו לארץ מסער וסופה וצנת שלג, ישאירו קרחה במקומם, ומתחתם יצמחו ויעלו שמיר ושית, כרפד ונעצוץ, פרחי ראש ההויה והאמונות ההבליות יעלו על תלמי לב בני עם חכם ונבון. התורה התלמודית־המושכלת שוקעת ויורדת מטה מטה, ותורת הסוד, חדשה או מחודשת, מתגברת ועולה להביא ערבוביא בעולמו של ישראל וענן וערפל בבית חייו. מעינות המחקר המפקים מים חיים ממקור תורת ישראל הברה והצרופה, מחשבות גדולות, רמות ונשאות יבשו ויחרבו ובנות השיר יַדמו. לב ישראל כמעט יחדל מדפוק משמחת הנפש וחדות ה', וידע רק להשמיע קול אנחה שוברת מתנים. דלדול עבודת הרוח ועניות

הדעת מתגדלים ומתגברים בכל בית ישראל. עוד מעט ובטל כבוד התורה וזיו החכמה. אישים רבי־פעלים כובשים דרכים חדשים בהתורה העיונית והמעשית מתמעטים והולכים, ועוד מעט — ואינם, כאלו כלתה התולדה הישראלית את כל כחה המוליד והמחולל במאות השנים הקודמות, בהביאה לעולם חבל אנשי מופת גאוני הדעת בשלש מאות השנים שבין רב סעדיה גאון ובין רבי משה בן מיימון, ותעמוד מלדת מראשית ימי אלף הששי. תחת תנובות שכל מקורי, שכל כובש דרך לעצמו, הננו רואים התעצמות כללית לקיים ולהחזיק את נחלת הראשונים, לְטַפֵּחַ וּלְרַבּוֹת את מורשת החכמים הקודמים. כח היצירה הולך וחלש וכח המקיים והמעמיד מתחזק ומתגבר. גם הוגי דעות בישראל שקמו אחרי הרמב"ם לא כבשו דרך לעצמם כי אם לעתים רחוקות, ויאמרו די באחזם בהדעות המסורות להם מקדמוניהם, ונמצאו ביניהם גם אלה אשר תעו מדרך התבונה ויטו לצדי דרכים. אמנם כן, שנות מאות עוד עברו ומישראל לא חדלו עוד כהני הדעת הברורה ואנשי רוח אשר טִפְּחוּ וְרִבּוּ את המדעים, העשירום עשר לא מעט וינחילום לבני דורות הבאים, אך חין־ערכם הולך ושוקע, הולך ויורד, עדי ירדו ממדרגת חכמים למדרגת אומנים בעלי מלאכת יד בהחכמות. זה נראה בעליל מספרות ישראל בעצמה: ספרים ממקור חכמת ישראל וכחו העצמי הולכים ומתמעטים וספרי העתקות מלשונות אחרות הולכים ורבים. אותות כל התקופה הזאת מראשית אלף הששי עד גלות ספרד הם חרפה וקלסה מחוץ, דלדול הדעת ועניות הרוח מבית.

אך בכל היות חזון התולדה הישראלית בתקופה הגדולה הזאת חזון עצב ומעורר תוגה ומגנה לב, חזון מאריך ומתמיד בלי כל תמורות וחליפות להשיב נפש, נראה גם בו צבא וחליפות, גדול והתפתחות — אם גם בבחינה רעה, בדרך השלילה. מראשית אלף הששי תולדות ישראל בארצות הנוצרים, בפניה החיצונים, מַתְחֶלֶת בשיטת ההשפלה וההכנעה, להמיר כבוד ישראל בקלון. והשיטה הזאת הולכת ומשתלמת, מתגברת ומתפשטת: את עם ישראל יבדילו לרעה, חוסמים בעדו כל דרכי החיים ומונעים ממנו את העבודות המחיות את בעליהן בצדק ויושר, מרחיקים אותו מחברת בני האדם והנהו כמנודה לכל באי עולם. הבוז והקלסה, החרפה והנאצה מגיעים למרום קצם, ועוד מעט והרגות וטבח גדול ליהודים הנה באו בימי המגפה הנודעה בלשון העמים בשם „המות השחור". אל עלילות שקר הישנות נוספו חדשות, כי שמו היהודים סמי המות בבארות מים, עפשו את האויר וימלאוהו רוח קטב להמית עמי עברתם. כה ילך בעל התולדה בדרכים אבלות בכל התקופה הזאת, עדי הגיעו אל קצה וחתימתה בחזון־תוגה (טראגאדיע), מרעיש לב ומחריד נפש, שאין דוגמתו בכל ספרי הקורות לעם ועם — בגלות ישראל מארצות הררי פיריניאה, גלות ישראל מהארץ, אשר בה מצא הנודד הנצחי קן לו, ותהי לו ארץ־טולדת אהובה וחביבה כיהודה ובבל בימי עולם ושנים קדמוניות.

גם בהדלדול הרוחני הננו רואים מדרגות מדרגות. התקופה מתחלת במלחמת האמונה התמימה, שאין לה אלא האותיות שבתורה, אשר נלחמה בהמחקר וצרוף היהדות וברורה בארח הגיון. השיטה הזאת מתחזקת עד גזרת נדוי על כל החכמות ודורשיהן ומגיעת לקצה האחרון בסודות והויות, בכערות שלמה ומשובה רוחנית.

המחשבות הגדולות — הַשָּׁתוּת, יסודי תורת החברה וישוב העולם — אשר מוצאן מתורת היהדות הצרופה, או כי היהדות טִפְּחָה ורבתה אותן ותביאן לתכלית השלמות, המחשבות הגדולות האלה גרשו כלה מגבולות התורה וחיי הדת להלאם הישראלי. חוקרים בעלי רוח, דורשי אור ודרור כהגרשוני (הרלב"ג), הנרבוני, רבי חסדאי קרשקאש ורבי אליהו דילמידיגו מתמעטים והולכים או מושכים עליהם חשד מינות וכפירה. גם החקירה שלא תעמיק התבונן לעקרי הדעות והאמונות החקירה המחזקת בכל הדברים הכתובים והמסורים לא לבד בעקרים ושרשים, כי אם גם בסעיפים וסעיפי סעיפים, גם חכמים בוחרי דרך אמונה כרבי יוסף אלבו בעל העקרים ורבי יצחק אברבנאל, גם הם אינם יוצאים ידי חובת האמונה התמימה, וחסידי הדור מביטים גם עליהם בעין של חשד. בימים ההם, דברי כתבי הקדש, זה פֶּלֶג־אֱלֹהִים הַמָּפֵּה מים חיים להחיות העצמות היבשות, חדלו גם הם מהיות למעין ישועות, כי הערבוביא ובלבול הדעות בתורה קלקלו גם פניהם, ונמצאו שוגים על רמיונות אשר אמרו להוציא מהם למודים זרים לרוח היהדות הצרופה והברורה. ובכן היתה גם הבינה במקרא לאחור ולא לפנים. בימים הרעים ההם נשאר אך דגל אחד לכל מחנות בית יהודה בארצות תפוצותיהם במזרח ובמערב, הדגל אשר אליו נאספו כל העדרים—דגל התורה התלמודית; לולא הוא שהיה להם, לולא התלמוד וחקר־הלכה שהיו להם לישראל בימי ארבע מאות השנים הראשונות לאלף הששי, כי אז אולי נתקיימה מחשבתם של שונאי ישראל, לעשות את בני העם הישיש הזה לחבר צועגים בני בלי־תרבות, בזויי אדם וחלאת המשפחה האנושית. הנגשים והנעגים, המדולדלים מקצר רוח מצאו נחם ומנוחה בבית תלמודם, ובו מצאו די־ספקם להגיוני לב ועבודת הרוח והמוח; התלמוד היה מגינם ומצילם מהרקבון הרוחני, הבערות והמשובה הנפשית; אליו הביטו כל בני העם ונהרו, ולו חייבים להודות כל בני האומה הזאת, כי עמד טעמם ולא נסע יתרם בם, ונפשם המשכלת נשארה מסוגלת לשוב ולחיות חיים טובים ומתוקנים, חיי אור והשכלת אמת.

ליתר הדורות האלה נקרא בשם תקופת הדלדול בהתולדה הישראלית, והיא נחלקת לשלשה פרקים:

פרק זמן הראשון: ממות רבנו משה בן מיימון עד ראשית הימים שהתחילו להשפיל כבוד ישראל בספרד, מן ד' אלפים תתקס"ה עד ה' אלפים ק"ל (1205—1370), עשרים שנה לפני גזרת השמד הראשונה בספרד בשנת קנ"א.

פרק זמן השני: מן ה"א ק"ל עד גלות ישראל הגלת שלמה ממדינות הממלכות לרגלי הררי פיריניאה (ספרד ופורטוגליה) בשנות רנ"ב—רנ"ז (1370—1496).

פרק הזמן השלישי: משנת ה' אלפים רנ"ז עד דור רבי משה בן מנחם, לאמר עד דור העת החדשה לְעֵת הַבֹּקֶר שָׁחַר אור ודרור להחברה האנושית בארצות המערב (ה"א רנ"ז—תק"י—1496—1750).

דברי ימי תקופות הדלדול.

תולדות ישראל בפרק הזמן הראשון.

פרק ראשון.

מעמד היהודים בארצות ממשלות עמי הנוצרים.

התיתמות כנסיות ישראל בכל ארצות תפוצותיהן אחרי מות רבי משה בן־מיימון. רבי אברהם בן הרמב"ם ורבי יוסף בן יהודה אבן־עקנין. מלחמה לכהונה הגדולה שברומא בהיהדות, האפיפיור ראש צוררי ישראל בדור ההוא אינוקינטו השלישי ומלחמת הקתולים נוסעי הצלב בהאלבינינזיים הכופרים בצרפת הדרומית. עליית הרבה רבנים לא"י. הקונסיליה (הכנסת) הגדולה להכהונה הקתולית בבית התפלה הלאטיריני אשר ברומא (Lateran-Concil) ואות הצבע־הצהוב לתודקלן וחרפה על עם ישראל. כנסת הרבנים במגנצא (מאינץ). נזירי הקתולים הדרשנים — הדומיניקיים — וראשית האינקוויזיציה. המלך יעקב או יאומע (Jayme) מאַרגוניה ורופאו היהודי בחיאל אור' בחיי. עדת ישראל במיורקה (Mallorca—אי בקרבת ספרד בים התיכון על יד החוף המזרחי בספרד בין איי באליאריה. שפ"ר). היהודים באונגריה (בשנות ד' תתקפ"ה—תתקצ"ב).

(ד. תתקפ"ה—תתקצ"ב—1205—1232).

במאור תורת ישראל וחכמתו, במשה בן מיימון, הרב החכם והחוגה דעות יותר מכל חכמי הרבנים לפניו ולאחריו, החוקר הפילוסוף הדתי, אשר לא קם כמוהו מעמיק בחקר אלוה בכל דורות הבינים, בו הגיע שמש התולדה הישראלית בימי הבינים לחצי השמים; וכמעט שמת משה והנה פנה יום הצלחת העם והתורה ונטו צללי ערב נותני אותותם אותות ליל ארוך, אותות עתותי חשך המתרגשות לבא. והרי חמה אספו נגהם מעט מעט ויפנו מקומם לצללים וערפלי חשך. תורת משה — התורנית והמחקרית — שהניח מורשה אחריו לבני הדורות הבאים, לעורר לב הוגי דעות וחושבי מחשבות, תחת לחזק אחדות בית ישראל, הביאה

בעקבותיה פלגות בישראל, קרעה את העם לקרעים ותחצה אותו לשני מחנות, שתי מפלגות שונאות זו את זו וצוררות אשה אל אחותה; והפרץ הזה הכה את בית ישראל מכה בלתי סרה, החליש כחו ויתן מקום להאויב הנורא מחוץ הרובץ לפתחו, להתפרץ בתוכו ולעשות שמות בקרבו. הכנסיה הקתולית בקנאתה הגדולה, אשר גדלה אז מיום אל יום, הריחה ריח המחלוקת בבית ישראל פנימה ותתערב בריב לא לה, ותמצא שעת הכֹּשר לפניה לקום כנגד זעומת נפשה—הכנסיה הישראלית—ותאמר להסיר לב בניה מאחריה, ותשתמש לחפצה זה בכלי זיינה השונים: הבטחה לחיים נעימים בעולם הזה ועולם הבא, שימת אותות קלון וחרפה ותָו העבדות על מצח בן־יהודה; פעם נסתה לעשות מעשיה בעכם ורעל ופעם באש ועצים ולהב אש אוכלה. מות רבם של ישראל משה בן מיימון וכהונת אינוקינטו השלישי וכח מעשיו להגביר כח הכהונה הרומאית על המלוכה היו שני האסונות הנוראים במזרח ובמערב, אשר פגעו בבית יעקב כמעט רגע אחד וישליכוהו מרום שמים לעמקי בור תחתית.

במות משה נשארה כנסת ישראל יתומה, לא לבד בלי אב לתורה ורועה אמונה בדרך תבונה, כי אם גם באין מנהל ותומך בידה, אשר יתקן אותה בעצה טובה ביומי צרה ומצוקה, באין מנהיג הדור ופרנס הכנסיה, אשר אליו יביטו כל בני דורו—בני עמו בכל ארצות פזוריהם—כעל דגל יהודה ואשר אליו יתאספו כל העדרים. קהלות ישראל המזרחיות והמערביות קבלו באהבה את עֹל תורתו, לדברו ייחלו ולעצתו המחֻכמה חכו, כי זה האיש משה לא היה רק חכם הוגה דעות, כי אם גם יודע בינה לעתים בישראל, להורות דעת המעשה אשר יעשה העם המלומד בצרות לעתות בצרה, ובמותו אבדה ספינת הכנסיה הישראלית את קברניטה והעולם הישראלי את מנהיגו. אמנם כן בנו אבולמיני רבי אברהם בן משה בן־מיימון (נולד תתקמ"ה—מת בשנת ה"א י"ד 1254—1185[1]) נחל מאביו מדת יראת שמים אמתית וטהורה, לרדוף שלום ולהיות נוח לבריות, גם נחל את חשיבותו ונשיאותו בתור „נגיד" על קהלות ישראל במצרים ומצבו הרם בתור רופא בחצר המלך, כי היה רופא נפש השלטונים שקמו אחרי סַלַדין, אך רוח משה הכביר בחכמתו ומפעליו לא נחה על בנו. רבי אברהם בן משה בן מיימון היה רופא חכם ורופא נפש השלטון אלקאמיל אחיו של סַלַדין, וביחד עם המהולל שבחכמי הרופאים הערביים בימים ההם וסופר תולדות הספרות הערבית אבן־אבי־אוזאיביה (Ibn-Abi-Osabija) היה מנהל את בית החולים הגדול בקאהירא; רבי אברהם בן הרמב"ם היה חכם תלמודי, השיב על המשיגים על אביו בעניני הלכה בראיות ומשא ומתן תלמודי, גם היה משיב לשואליו בעניני דת ודין[2]; הוא היה גם בעל השכלה וחוקר פילוסופי לפי מעמד המדעים בימיו

---

[1]) יום לדתו ויום פיתו מודיע לנו נכד הרמב"ם ר' דוד (מאור עינים לר"ע מן האדומים פרק כ"ח ומבוא של החכם ב"ג לספר ברכת אברהם לר"א מיימון ליק ה. כת"ר). שנת מותו מודיע אותנו בן דורו ובן עירו הסופר הערבי אבן—אבי—אוזאיביה (אצל de Sacy Abdellatif p. 490) בשנת 640 למספר המחמדיים שהוא 1254 לסה"נ. עכ"ל הרב המחבר. אולם סדרי הזמנים במקום הזה אינם נכונים, ויעיין ג"ז בסוף הספר בהערות הרצ"ה יפה. שפ"ר.

[2]) עיין בשר"ת מהר"ם אלשקר סימן צ"ו, ועיין בההערה הסמוכה. שפ"ר.

ויחבר ספר הנקרא בערבית „כתאב אלכפי"ה" וענינו: ליישב דרשות חכמי התלמוד, לבאר סוגי הדרשות וההגדות ואבותם, להתאימם אל המחקר הפילוסופי ולקרבם אל השכל. בספר הזה, נראה, כי בכל הכבוד שהיה המחבר מכבד דברי חכמי התלמוד, היה בעל דעה והבדלה בין הדרשות „שהן בדיני האסור והמותר, החיוב והפטור, הכשר והפסול" ובין חלקי הדרשות „שהן הגדות". „והאגדה נבדלת מן המעשה, כי המעשה יגיד דבר הנעשה בימי המגיד או בימי אדם ידוע ונוכר, והאגדה תגיד דבר שאירע מפי השמועה"; עוד יאמר כי „יש בהדרשות צד חיצון ופנימי, וגם דברים שדברו בלשון הבאי ודמיון ודרשות שהן על דרך השיר". סוף דבר רוח חפש הדעות נודף מספרו זה[1]. אבל בכל חכמתו של רבי אברהם בן מיימון ויריעותיו הרבות, עלינו להודות, כי לית ליה מגרמיה כלום ואיננו הוגה דעות מלבו, כי כל תורתו ודעותיו המה אלה שסָגַל לו מאביו ומיתר חכמי דורו, ולא חדש דבר מדעתו. יוצא הוא בעקבות אביו ומְסַגֵּל לו דעותיו מבלי לסמוך על דעתו ומחשבות לבו הוא. רבי אברהם בן הרמב"ם לא הכיר את האֱמֶתיות שֶׁגִּלָּה אביו בהכרה שכלית ועצמית, כי אם הקדיש כל דבור ודבר שיצא מפי אביו, ומכל שכן שלא הקיף בדעתו את כל שיטת התלמוד התלמודי והחקירה הדתית שהורה אביו המורה הגדול. את מחשבות הרמב"ם נראה נובעים ממקור לב חכם הוגה דעות, חוקר נפלא יוצר ובורא עולמות חדשים בכל ענפי התורה המושכלת, ודברי בנו המה רק הֵד קול משה והעתקה גרועה של אותן המחשבות במבטאים שגורים בפי סופרי הדור. רבי אברהם בן הרמב"ם, בהיות גם זכות אביו מסיעתו, היה נכבד מאד בעיני חכמי הדור וראשי הקהלות הקרובות והרחוקות, אך השפעתו על בני דורו מצומצמת מאד, ומכל שכן שלא נוכל לחשבהו לאב בתורה בדור ההוא[2].

---

[1]) פיסקא מספר אל-כאפיה נמצא בכרם חמד חלק ב' מעמוד ח' ולהלן עכ"ל הרב המחבר. והנה מדברי מהר"ם אלשקר בסימן צ"ו המביא את הספר אלכפיא, נראה כי החבור הזה איננו רק על אדות ההגדות, כי אם על ענייני הלכה ובכלל הוא ספר גדול מעניינים שונים, ובתוכו נכלל גם המאמר על הדרשות וההגדות, כי אלה הם דבריו בסימן הנ"ל בדבר זמן בין השמשות ושקיעת החמה: „גם הרב ר' אברהם החסיד בנו של הרמב"ם ז"ל פרש לנו הדבר בבירור אחר ברור וכו' וידוע הוא שכל דבריו הם דברי אביו ז"ל, כתב זמן בין השמשות וכו' וכו'"—ואחרי שמביא מהר"ם אלשקר דעתו בדבר שעור בין השמשות הוא מסיים דבריו ואומר „עכ"ל בספר אל כאפיה" — ובאמת ענינו של „אל-כאפיה" הוא „ספר המספיק לעובד ה'" — והספר הזה הוא גדול בכמותו ושונה בענייניו, מחזיק כמה חלקים בשלשה קובצים שנשארו עתה לפלטה בהביבליותיקה הבודליאנית באוקספורד, ולדברי הביבליגרף די רוסטי כולל גם הלכות תפלה, דיני בית הכנסת, תפלין ומזוזה וכו', כלומר מצות הזכרון, וכולל בקרבו גם ספר המדות ומבאר חובות המצות המעשיות וחובות הלבבות. תכונת הספר הזה מבוארת יפה בכנ"י לרשי"פ דף כ' בערך ר' אברהם בן הרמב"ם — איך שיהיה הספר אל כאפיה אינו רק על אדות ההגדות כמו שיאמר הרב המחבר ועיין בהערה הסמוכה. שפ"ר.

[2]) מחבוריו של הר"א בן הרמב"ם הנודעים לנו, מלבד הספר אל-כאפיה שענינו מבואר למעלה, הם: א) פירוש על התורה בלשון ערבית כו' בודליאנו, ב) „מעשה של ירושלמי" בחומר השבועת וקדושתה, נעתק לעברית ע"י די רוסטי ונדפס ג"כ בקושטאנדינה. ג) „ברכת אברהם" יצא לאור ע"י החכם ב"ג כמבואר למעלה עם מבוא יקר מהחכם הנ"ל והוא תשובות על השגות שעשה רבי דניאל הבבלי על ספר משנה תורה לאביו ז"ל. ד) „מלחמות ה'" מכתב להפך בוכות אביו בסגנון נעים מאד ומושך את הלב בנעם נאומו ומיטב הגיונו (נמצא באגרות קנאות). יש עוד להעיר שנקרא גם בשם „ר' אברהם החסיד", ולרוב מביאים אותו חכמי ספרד הגולים שהתישבו בכוצרים (מהר"ם אלשקר והרדב"ז), ששם היה זכרונו חי בשנות מאות רבות. שפ"ר.

עוד פחות מבנו של הרמב"ם, היה „תלמידו החשוב" ר' יוסף אבן־עקנין, אשר האריך ימים עשרים שנה אחרי מות מורו הגדול, מסוגל להיות אב לתורה, מופת דורו ומרכז היהדות. אמנם כן, משה סמך את ידו על „תלמידו החשוב", אצל עליו מרוחו, מסר לו רובי תורותיו וימלא את לבו רוח חכמה, הנה בכל אלה היה רבי יוסף עקנין אחרי מות משה — את אשר היה בחייו, רק תלמיד נטפל לרבו הגדול, ולא אב לתורה וחכמה כשהוא לעצמו. הוא היה גדול ונכבד בחצר השלטון בדמשק אזזהיר חאדזי (Azzahir Ghasi), עשה עשר רב במסעותיו לארצות הקדם ויבא עד ארץ הודו, ובשובו קנה לו אחוזת נחלה, ושם נקבצו אליו תלמידים לשמוע דרשותיו בחכמת הרפואה ופילוסופיה וגם היה לרופא נפש אחד מבניו של השלטון סלדין. בין רבי יוסף עקנין ובין שר השרים (הוויזיר הגדול) והסופר הערבי הידוע אלקיפטו היתה כרותה ברית רעות וידידות וישבעו איש לרעהו, כי מי משניהם אשר ימות ראשונה יבא בחלום לספר לרעהו מכל הנעשה בעולם הנשמות. רבי יוסף אבן עקנין הרבה לכתוב ספרים בחכמת הרפואה, בתורת חובת הלבבות והפילוסופיה המוסרית ובתורת התלמוד[1]. אך כאמור למעלה לא חנן בכח היצירה; הוא רק סגל והקנה לו חכמות ומדעים ולא היה מוכשר כלל להיות מנהיג הדור ולעינים לבני עמו. מלבד זה בטבעו לא היה איש מתון ונוח לבריות, ולהיפך, בתכונת נפשו היה נלהב ומהיר חמה, עומד על דעתו ונלחם בכל עז בעד דעותיו ועל כן היו לו שונאים רבים, ותוקף פעולותיו לא היה נרגש מחוץ לעיר מושבו. ואם כן היה „התלמוד החשוב" המובחר שבתלמידי הרמב"ם, הנה אין צריך לאמר, כי יתר תלמידיו, שלא השאירו גם שמותיהם לזכרון לדור אחרון, לא היו ראוים לעמוד בראש האומה, ועל כן נשכחו עתה שמותיהם ופעולותיהם. ולא לבד באסיה ואפריקה, כי אם גם באירופה, לא הניח אחריו הרמב"ם איש הרוח, אשר בחכמתו ידע למשוך אחריו לב בני הדור, לאחד כל פזורי ישראל תחת דגל אחד. גדולי התורה שעמדו אז היו רק גדולי התורה בשעתם ובמקומם, אך אב־אחד לתורה, גדל־דעה אשר יהיה למופת בני עמו, לא קם אז עוד. בפרובינציאה (צרפת הדרומית) ובספרד (הנוצרית) נמצאו אז חכמים מופלאים בתורה וחכמה, אבל לא אחד מהם היה מורם מעם, אשר דבריו יהיו נשמעים לכל כנסיות ישראל בכל ארצות פזוריהם. אחרי מות משה נתיתמה כנסת ישראל ולא נמצא איש עומד בפרץ, להשביח שאון הרוחות ולהתוות לפני בני העם את הדרך ילכו בה. לו נמצא אז איש הרוח כבן־מיימון, להיות ממלא מקומו ורועה ישראל כמוהו, כי אז לא פרץ הזמן פרץ גדול בחומת בית יעקב, ולא פרצה המחלוקת הגדולה בין המשכילים באמונה ובין התמימים מאמיני־האותיות שבתורה, האומה לא נתחלקה אז לשתי מערכות ותורת הסוד לא מצאה מסלות בלב בני הדורות הבאים, ולא משכה אותם אחריה בחבלי ההויה ושגיונות על דמיונות.

---

[1]) על אדות ר' יוסף אבן־עקנין עיין מונק Notice sur Joseph b. Jehouda ובערש וגרויבער מחלקה ב', כרך 31 מעמוד 50 ולהלן. ועל דבר חכם אחר ששמו כשמו ולפעמים מתחלפים בשמותיהם אצל בעלי רשומות עיין מאמרו של נייבויער במאנאטסשריפט לפראנקל — גראטץ שנת 1870 — מעמוד 348 — ולהלן.

למלא סאת הצרות בדור היתום ההוא, לעת קץ האלף החמישי, קם מיצר לישראל איש זרוע, אשר לו העז והמשרה — המשרה הרוחנית והמדינית אז באירופא — מושל אדיר אשר כל מלכי אירופא התיכונה והמערכות לרגליו תפו, ובכח קדושת כהונתו שפך רוחו על העמים ומלכיהם: בימים ההם ישב על כסאו הפפא אינוקינטו השלישי (1198—1116—תתקנ"ח—תתקע"ו), האפיפיור אשר שם עֹל ברזל, עֹל הכנסיה הקתולית המתנשאת לגבר חיילים גם על המלוכה, על עמי אירופא — העֹל אשר נשאו וסבלו העמים ומושליהם עד ימי הריפורמציה בראשית המאה הששׁ עשׂרה למספרם. האפיפיור הזה היה הראשון אשר הרכיב את הכהנים אלופים לראשי העמים ומלכיהם, הוא יסד את הכהונה הגדולה שברומא על מכונית ושתותיה: הַחָשְׁכַת שכל בני האדם, מלחמה נצחת בהאור והחקירה החפשית, משפט הבקורים — האינקוויזיציאה — לבחון לב וכליות איש ואיש מבני מרעיתם של הכהנים, הוא הצית את האש בבית מוקדי המשפט הארור הזה, להיות נשפט באש את הכופרים, לאמר: הנועזים להטיל ספק בקדושת האפיפיור ואי־שגיאתו — התורה אשר יצאה לראשונה מאת ההגמון הכהן הגדול אינוקינטו השלישי. והאפיפיור הזה, איש הזרוע, אשר בידו נתנה ארץ ויושביה, היה גם הצר והאויב לכנסת ישראל כלה, שונאה בנפש, וכל מחשבותיו בכל ימי כהונתו היו מְכָנָות רק להביא את מגפותיו ללב היהדות ולהכותה מכות בלתי סרות; ולפניו לא היה כמוהו כהן גדול ברומא, אשר דמה לקעקע את בִּירת היהדות ולמחות שם ישראל מספר תולדות אדם. האדיר במלוכה, כל־יכול בכהונה, נשיא־אלהים בהכנסיה הקתולית, אשר מחבין עזו בהוֹאָטיקַן היה מהקים מלכין ומהעדה מלכין, חוֹלש על גוים וכתרי מלוכה, מחלק חבלים באפו, האיש הנורא למלכי ארץ, אשר בהמון מלאכים (לעגאטען) מרגלים, במחנות קדושים וחשמנים, כהנים ונזירים, חברים־אחים, דרשנים־קבצנים — הם הדומיניקנים והפראנצישקנים, המצוינים בחסידותם, חסידות שואפת לדם ורצח — ידע לשעבד אליו בקושי השעבוד ועבדות נצחת את כל העמים יושבי המדינות באירופה, מים אוקינוס המערבי עד קונסטנטינופול, ומים התיכון עד ירכתי צפון מקום קרח ושלג עולמים; להמושל האדיר הזה היו מתי מספר היהודים בקוצים בעיניו. מתי מספר אנשים זַבֵּי הרעיון ובעלי אמונה צרופה מסכמת ומתאמת ליסודות הבינה הישרה, אנשים בעלי מוסר ומדות, היודעים להזהר מהתאות הבהמיות, שהיו שקועים בהם רוב עמי אירופה התיכונה עם נשיאיהם וכהניהם, מתי מספר אלה נדמו להכהן־יומלך זה לנושאי מחאה גלויה נגדו ונגד תורת ממשלתו על כל בשר. בראשית ימי כהונתו, נסה אינוקינטו ללכת בדרך רוב אבות הכנסיה הקתולית הקודמים, לא לעשות טובות עם היהודים, כי אם להגן עליהם מפרעות ההמון ומשובת בני עולה. בימים ההם החלו עוד להאסף גדודי נוסעי הצלב, כי ממלכת מצרים אשר גברה בימי הגבור הנערץ סלדין החלה לרדת מטה מטה במות המושל האדיר והישר הזה, ובכחה אז לא היה כחה עתה בימי מלכות אחיו ובניו, ועל כן שבו הנוצרים לקוות, כי תצלח ידם להשיב להם שנית את ירושלים עיר הקדש שנמצאה אז תחת ממשלת שלטוני מצרים. נוסעי הצלב התגודדו בערי אירופה ובהני הדת הקתולית הבטיחו בשם האב הקדוש סליחה לשעבר וכפרה לעתיד לבא לכל היוצא למלחמה האמונה, על כל הפשעים והעונות שעשו ושיעשו „האחים נוסעי הצלב".

ובכן שבו הפרעות וההרגות ביהודים להיות שנית למעשים בכל יום, ובערים שונות כבר נראה המרת דת באונס, שוד ושבר, הרג ומטבח, בענות נפשם פנו היהודים בבקשה אל האפיפיור אינוקינטו השלישי, וישחרוהו לבצור רוח הקנאה אשר נחה על צבאות קדושיו וחסידיו, והאפיפיור מלא בקשתם, ובחדש ספטמבר 1199 למספרם (תתקנ"ט—תתק"ם) התעשת להוציא דבר־קדושת כהונתו לאמר: היהודים לא יהיו נסחבים אל אגן הטבילה להטיר דתם בעל כרחם, שלא לחבול בהם ולהרגם או לקחת רכושם בלי פסק דין בתי המשפט, ביתי שבתם ומועדיהם לא יעפרו אותם בעפר ולא ירגמו אותם באבנים לערבב שמחתם ולחלל מועדיהם, שלא לחלל שרות קברות ישראל להרגיז המתים מקברותיהם ולהרוס המצבות, כאשר הסכינו לעשות נוסעי הצלב [1]. אלה הם החסדים, אשר חנן בהם אבי הכנסיה הקתולית את עם היהודים. כה העמיקו השחיתו בני מרעיתו של האפיפיור את דרכיהם, עד כי „קונסטיטוציה ליהודים" (Constitutio Judaeorum) כזאת היתה נחוצה להנתן לאמוני התורה הקתולית, ועד כה גברה סמיות עיניהם של נשיא הכהונה הזאת, כי גם „החסדים" האלה לא נתנו ליהודים בשם הצדקה והמישרים לכל אדם באשר הוא אדם, כי אם בנתינת טעם לדבר לפי טעם העת ההיא לאמר: „אין להכחיד את היהודים ולהשמידם כלה מעל פני האדמה, כי אם לקיימם, למען שתתקיים בם הנבואה, כי יבא יום ויכירו את מֻעָנָתָם ויקבלו עליהם עול מלכות שמים כפי האמור בספרי ברית החדשה".

אך היהודים באלף שנות הגלות כבר היו לחכמים בעלי נסיון וידעו להבחין בין אוהב לאויב ויבינו גם למחשבות האפיפיור אינוקינטו השלישי. ויהי כשוב מלך אראגוניה (ספרד הצפונית) דון פידרו השני ממסעו לרומא נפלה אימה השכה על היהודים: ברומא היה דון פידרו מוכרח להשבע, כי ירדוף את הכופרים בכל מדינות מלכותו, כי יגן וינצור את כל זכיות הכנסיה הקתולית וכל משפטיה ויתרונותיה, וכי יהיה הוא — מלך ארגונה — בן מקשיב להאב הקדוש. אז היה מקום לפחד היהודים, כי ישנה המלך את טעמו, ואם הכהונה הרומאית תאמר, כי טובת הכנסיה וחפשתה דורשות לגרש את היהודים מארצותיו או לעשותם לעבדי עולם, הלא יהיה המלך אָנוס לעשות רצון הכהונה. אז אחזו יהודי ארגוניה בכלי זיינם של אבותיהם: התפללו, התענו, הרבו תפלות ותחנונים לאלהי מעזם לתת רחמים בלב המלך ויועציו. ובשובו לעיר הטלוכה יצאו לקראתו בהדרת כבוד עם ספרי התורה [2]. לאשרם פחדו לשוא בפעם הואת: דון פידרו השני, נשבע שבועת־אמונים להאפיפיור אך לפנים, להתחזק על כסא ממלכתו, ולא עלה על דעתו לדרוף את היהודים, שהיו דרושים לו אז ביחוד, כי אוצרו היה ריק ובעזרתם מצא בכף די צרכו לכלכלת המטלכה כפעם בפעם.

אך אינוקינטו לא הסיח דעתו מ„שאלת היהודים" וישקוד להשגיח על

---

[1] Epistolae Innocentii III. ed. Baluz T. I. 540. № 302.

[2] כאמור בהכרוניקה שבספר שבט יהודה (המבוארה ומבוקרה בספרנו חלק ד' בהציונים, ציון א' סימן ד) לאמר: „שנת קס"ה (תתקס"ה) ערב חג הלדה יום ו' שב מלך ארגון מן רומי והוציאו לו ספר תורה והתענו כלם מרוב הפחד וכו'".

המלכים והמושלים ולהזהירם לבל יחנו את היהודים ולא ישאירו להם רק את הנפש הזאת. מלך צרפת פֿיליפּפּ אויגוסט, הצר הצורר את ישראל, אשר ענה את היהודים בלי חמלה ויעשקם וירוצצם, אשר גרש אותם מארצו ורק בהיות אוצרו ריק ולא היתה לו די הוצאת־מלחמת הצלב נתן להם לשוב לארצו בעד בצע כסף (עיין דברי ימי ישראל חלק ד' עמוד 273)—גם המושל העריץ הזה אשר אכל את ישראל בכל פה, נחשב לאינוקינטו לאוהב ישראל, ובחדש יאנואר 1205 שלח לו מכתב תוכחה, כי יאהב את עַמי אלהים וכה יאמר: „נפשי תדאב לראות, כי ישנם מלכים שנושאים פנים לבני בניהם של הצולבים להנחילם יחד בנחלת מאמיני המשיח; המלכים האלה נותנים לבן האמה לרשת עם בן הגבירה. שמעתי ותרגז נפשי, כי בצרפת החזיקו יהודים מלוי ברבית בנכסי הקדש אשר להכנסיה הקתולית ונכסי אמוני הנוצרים למרות חק הקונסיליה הלאַטירנית בימי האפיפיור אלכסנדר השלישי (דברי ימי ישראל חלק ד' עמוד 297), כי היהודיות מחזיקות בבתיהם שפחות ומיניקות נוצריות, כי בבתי המשפט אין מקבלים עדות הנוצרים נגד היהודים, הדבר שהוא גם כן נגד תקנות הקונסיליה הלאַטירנית הנזכרת, כי עדת ישראל בשאנץ (Sens) בנתה לה בית הכנסת מחדש, בנין מפואר כמו רמים המתנשא במגדל על בית תפלת הנוצרים הסמוך לו, וכי שם לא יתפללו בלחש, כפי שהיה הדבר נוהג לפני הגרוש, כי אם בקול רם, לבלבל תפלות הנוצרים ולהפריע את העבודה והרנה". כהנה וכהנה יוסיף הכהן הגדול שברומא למצוא עון צורר היהודים פֿיליפּפּ אויגוסט, כי לא ירבה להרשיע, ולא ימלא חובת מלך שומר אמונים להוסיף הרע; אינוקינטו השלישי יוסיף להוכיח את מלך צרפת, כי רב יתר מדי נתן ליהודים חקי־חירות, עדי מצאו את לבבם להרָאות ברחובות קריה בשבוע שחל בו יום חג פסחם—חג התחיה—כי מלעיבים המה במַיסַד דתם ומסירים לב הנוצרים מאחרי אמונתם. האפיפיור הזה מתרגש בחרון אפו, בעוללו עלילת שקר על עם ישראל לאמר: היהודים צודים את נפש הנוצרים לקחתה והמה רוצחי נפש במסתרים. על אדות המטבח אשר הכינו נוסעי הצלב ליהודים מדי יום ביומו לא מצא הכהן הגדול כל דבר תוכחה, ורק יעורר את פֿיליפּפּ אויגוסט לבל יתרשל בקנאתו להאמונה, ללחוץ את היהודים ולהציק להם בלי חמלה, ובסוף דבריו לא ישכח מהעיר את המלך, כי לא יתן הנינה גם להכופרים, כי אם ישמידם בכל מדינות מלכותו. הכופרים והיהודים לא נתנו מנוחה לנשיא־אלהים ומלך המלכים באירופה הנוצרית. באותה השנה (מאי 1205) ערך האפיפיור מכתב־רועים מלא תוכחה אל מלך קאשטיליא, אלפונזו יקר הרוח, על כי המלך הזה, שהיה לבו טוב על ישראל, לא נתן רשות להכהנים, להטביל את המחמדים העבדים בבתי יהודים נגד רצון אדוניהם, בכדי להפקיע את הנטבלים מחוב עבדותם; וגם כי לא ישקוד המלך הזה לגבות מס המעשר משדות אחֻזה, אשר להיהודים והמחמדים, לטובת הכהונה הקתולית; האפיפיור מָאֵים במכתבו זה את מלך ספרד הנוצרית בנזיפה של הכנסיה הקתולית, אם יוסיף לחזק ידי כנסת ישראל לרעת כנסיתו [1]. אינוקינטו השלישי דרש בחוקה, כי היהודים שקנו נחלאות מהנוצרים ירימו את מעשר תבואת השדה לכהני

---

[1]) ibid. L. VIII № 5 Baluz Edition T. II. p. 696 f.

הקתולים, למען אשר הכהונה הזאת, הנשענת על כחה ועשרה, לא תפסיד הכנסותיה בהמכר שדות הנוצרים ליהודים, ויערוך מכתב על דבר השאלה הזאת להגמון באוקסיר (Auxerre) אשר בצרפת (מאי 1207 [1]). בכדי לתת תקף ועצמה לגזרותיו השתמש בכלי נשק הנדוי, ויגזור על הנוצרים, כי יהיו בַּלים מן היהודים ויחדלו מבא במשא ומתן עמהם, כי רק בהנדוי הזה (אינדיריקטער באנן) היה יכול להלחם בהיהודים, אך נבצרה ממנו לתת אותם לחרם (Excommunication), כאשר עשה להנוצרים הממרים את פיו, כי על פי דין התורה הקתולית אין מחרימים בחרם כזה אלא את בני הכנסיה הזאת ולא את הכופרים בה והעומדים מחוץ למחיצתה. המכתב לאַיים אשר שלח אינוקינטו השלישי להרוזן (הגראף) נעוור (Nevers), שהיה ידוע לאוהב ישראל בחדש יאנואר 1218 מוכיח את עצם שנאתו ועברתו הקשה על עם ישראל. יען כי מלא לב הגראף אותו, לבלי למרר את חיי היהודים, לבלי הצר והצק אותם, בגלל העברה הגדולה, לחדל מהיות מיצר לישראל, כתב אליו האפיפיור מכתב מלא מרורות ובתוך דבריו הוא אומר: על היהודים נגזר מן השמים, שיהיה דינם כדין קין הורג אחיו, להיות נעים ונדים כל הימים בארצות הגוים, וכקין ישאו תמיד אות־קלון על פניהם להשביעם בחרפה ולמלא פניהם בוז ודראון עולם. חובת מלכי הנוצרים היא לא להגן על היהודים, כי אם להשפילם ולכבשם לעבדות נצחת ושפלות ובוז. חרפה הוא לנשיאי הנוצרים, חוריהם ושועיהם לתת מקום להיהודים לשבת בעריהם ובחצרותיהם, ליהנות מהם, בלקחם מהם כסף ברבית, ולהשתמש בהם — בהיהודים — להוציא כסף מידי הנוצרים; מלכי הנוצרים ונשיאיהם שמים במאסר את הנוצרים הלַוים ואינם משלמים, מוסרים במשכנתא או בגביות חובם את נכסי הנוצרים ושדותיהם ליהודים, ורעתם גדולה מאד, כי בזה תפסיד הכהונה הקתולית את הכנסותיה ממעשר התבואות. שערוריה ראה אינוקינטו השלישי בעדת הנוצרים, כי נותנים הם את בהמתם ליהודים לשחטם ואת ענביהם לדרך ביקביהם; היהודים שוחטים את הבהמות ודורכים את הגתות על פי חוקי תורתם, לוקחים להם לראשונה את מבחר הבשר והיין והנותר מהם יאכלו הנוצרים. ותגדל הנאצה עוד יותר, כי בהיין שידרכו היהודים בזהירות ושמירת חקיהם ודיניהם, דוקא בהיין הכשר הזה בוחרים הכהנים לקדש עליו בבית התפלה, ולתקן בו את פעלת האמונה במנחת הערב (Sacrament), הפְּעֻלה היותר קדושה בכל פעלות הדת הקתולית. ואם יקרה הדבר, כי תקצר רוח הכהונה הקתולית בהאון והעמל הזה, ותפרוש את מצודת החרם (Interdict) על ארצות ויושביהן, גם אז אך צחוק יעשו להם היהודים, בראותם, כי בגללם יתלו כהני־צדק, כהני דת האמת, את כנורותיהם על ערבים, והכהנים מפסידים מדי יום ביומו סכומים גדולים מהכנסותיהם הקבועות. אינוקינטו השלישי יעיר כל חמתו על הגראַף מנעוור וסיעתו ויאַיֵם אותם בכל עונשי הכנסיה המלוכדת מלחמה בכופריה ומנגדיה, אם יוסיפו סרה להטות חסד ליהודים. אינוקינטו

---

[1] מדברי המכתב הזה נראה, כי אז היו היהודים בצרפת בעלי כרמים ושדות, כי כן הוא אומר שם: ibid. L.X. № 61. ed. Baluz, T. II. p. 33. Judaei — cum villas, praedia et vineas emerint.

היה הפּפא הראשון, אשר בחרות אפו שפך כל מרורותיו על היהודים ויאמר לרדפם בחמת נקם ואכזריות חמה. רק תקוה־כוזבה, כי עוד יצלח בידי הכנסיה להכניסם ברבות הימים בבריתה, הניאה אותו מחפצו לקרוא עליהם מסע־הצלב ולהכחידם כלה מתחת שמי אירופה.

ובאמת לא לחנם היה אינוקינטו שונא את היהודים והיהדות. בצדק ראה בהם מחאה חיה וקימה נגד הכהונה הרומאית, אשר בחזקתה לקחה לה קרנים, להדביר תחתיה עמים ומלכיהם. הנוצרים החסידים באמת, ברי לב ויקירי רוח, אשר התמרמרו על מעשה הכהנים המחללים כהונתם בתענוגות חיי עולם הזה, אמוני הנוצרים החסידים, הם הצרפתים הדרומיים, האַלביגינזיים, אשר הכנסיה הרומאית קראה להם כופרים ותביאם באש ובמים, היתה דעתם קרובה מאד לדעת היהודים־המלומדים, והיו עומדים עמהם בהתחברות ומשא ומתן מדעי, ובקראם בספרי ישראל מצאו און בלבבם להתקומם נגד ממשלת האפיפיור וכל קדושיו וחשמניו. על כן שם אינוקינטו את לבו על האלביגינזיים והיהודים אשר בצרפת הדרומית, להניא אותם לבל יתנו מרוחם על בני עם הארץ הקתולים. הגראַף רמון (Raymund) הששי מושל טולוזה וס"ט זשילל (Gilles), אשר משוררי העם ומליציו הטרוּבדורים קראו לו „ראימונד הטוב", הוא רמון אשר הגין על האלביגינזיים הכופרים ועל כן ענו אותו קנאי הכהנים וימררו את חייו, המושל הזה היה חשוד בעיני האפיפיור אינוקינטו, כי אוהב הוא את היהודים, ולכן בין רשימת „על חטא" אשר בה יספר האפיפיור את עונות הגראף הזה וכל חטאתיו לא שכח להזכיר, כי חטא חטאה גדולה למנות במדינות ממשלתו יהודים לבעלי משרה ופקדות ובכלל כי עושה הוא טובות עם היהודים[1]. על כן כשעלה רצון לפני האפיפיור הקנאי הזה לקרוא מסע־הצלב נגד הכופרים האלביגינזיים, לא נקו גם קהלות ישראל בצרפת הדרומית וגם עליהם עבר כוס הרדיפות. כמעט שנצחו הכהנים המצביאים צבאות אמוני הקתולים נוסעי הצלב את הצרפתים הדרומיים, והגראף רמון הטוב, מושל הארץ, נסחב בחבל על ראשו לבית התפלה ושם אנסוהו להתודות בפומבי על חטאתיו לפני מלאך האפיפיור מילו (Milo), ולכלול בתוך כל חטאיו גם את החטא הזה, כי שם על שכם יהודים משרות המדינה. אחרי כן צוה עליו מלאך האפיפיור באיומים גדולים, כי אם ימאן ויורידהו מגדולתו וממשלתו יתן לרוזן אחר, להשבע, כי יפטור ממשמרתם את כל היהודים נושאי משרה בממשלתו, כי לא ישוב וימנה אותם, ולא יתן בכלל כל משרה מדינית או משרת הקהלה בהערים לאיש יהודי, הרוזן האומלל היה אנוס להוציא בשפתיו כל דברי מלאך האפיפיור בשעה שהיתה חרב חדה מונחת על צוארו (חדש יוני 1209). שלשה עשר חורי הארץ (באַרונים) בעלי ברית רמון וידועים למניני האלביגינזיים וביניהם הארונים מפסקיירא (Posquières) ולוניל (Lünel) ואלופי העיר ארשינטיריה (Argentière) נאנסו גם כן על ידי מלאך האפיפיור הכהן מילו (Milo) להשבע שבועה חמורה, כי יעבירו את פקידיהם

---

[1] Epistolae Innocentii III L. XII № 108 Edition Baluz

היהודים מפקודתם ולא יוסיפו עוד למנות יהודים לפקידים במדינות ממשלתם[1].

עד כה ועד כה ומחנה גדולה נוסעי הצלב אמוני הקתולים, מלאי רוח קנאה אשר שפך עליהם אינוקינטו השלישי, ונזיר השואף לדם כופרים ארנולד איש סיטו (Citeaux), והנראף השואף לכבוש ארצות לא לו שמעון ממונפורט (Simon de Monfort) נוהג בם, התפרצו אל מדינות האלביגינזיים וישימו פניהם לראשונה אל המארקיז רמון רוזשיר (Raymund Roger) ואל העיר הראשה בערי ממשלתו בדרש (Bezieres). גם הרוזן הזה, המגן על האלביגינזיים ונוטה חסד ליהודים, היה שנוא מאד להאפיפיור ומלאכיו וחשמניו. ביום 22 יולי שנת 1209 למספרם הבקעה העיר היפה בדרש, והכהנים והנזירים הכינו בה מטבח אדם רב לכבוד אלהי האהבה והחסד והרחמים. הנזיר האכזר השואף לדם הכופרים הודיע את אדונו האפיפיור לאמר: „לא הרגנו פני איש ולא חסנו על זקן ונער איש ואשה, עשרים אלף נפש אדם הרגנו לפי חרבנו, ואחרי ההרג הרב נתנו רכוש העיר לשלל לגדודי נוסעי הצלב ואת בתיה שרפנו באש, ובחרב אל נקמות עשינו שפטים נוראים ונפלאים בהכופרים זעמי אלהים"[2]. גם על אמוני הקתולים היושבים בעיר בדרש לא חסה עין הכהנים בעלי המלחמה. אנשי החיל נוסעי הצלב שאלו את פי מצביאיהם הכהנים והנזירים, איך ידעו להפלות בין הכופרים האלביגינזיים ושלומי אמוני הקתולים אשר בעיר. ויהי דבר הכהנים לאמר: „הרגו בהם והכו לפי חרב את כל הבא בידכם, ואלהים יבחר מבין המומתים את תמימיו הקרובים אליו ויכניסם במעון קדשו בעולם הנשמות". נראה הדבר, כי אז נחרבה קהלת ישראל הגדולה והנכבדה אשר בעיר בדרש. גם מאתים יהודים נהרגו ביום הנורא ההוא ורבים נשבו. שנת מלחמת נוסעי הצלב בהאלביגינזיים בצרפת הדרומית נקראה בפי יהודי פרובינציאה אז „שנת יגו"ן = ס"ט[3].

הנצחון בדברי המדינות על הרוזן האדיר רמון מטולוזה ועל שדה המלחמה על רוזשיר ראימונד מושל בדרש, חזקו את ממשלת האפיפיור וכהניו ומלאכיו לא לבד בצרפת הדרומית, כי אם גם בכל ארצות הנוצרים מקום שם יד הכהן הגדול שברומא מגעת ודבריו נשמעים. על העזות שהיתה במעטים מטובי הנוצרים באירופה המערבית להביע דעותיהם בעניני האמונה, לצרף דברי כתבי הקדש ולבצור רוח הכהנים הגדולים וההדיוטים, על העזות הזאת יסרה הכהונה הקתולית את בניה במוסר אכזרי ונורא מאד. נושאי דגל האמונה בתבונה נהרגו במיתות משונות, וההשכלה היתה מני אז לעון ולראשית כל חטאת לכל אמוני הקתולים בכל ארצות הישוב אשר באירופה התיכונה והמערבית. אז הוציאו את עצמות המורה אמאלריך (Amalarich) ראש מורי האלביגינזיים מקברו וישליכום לדומן על פני השדה. על ספרי החכמה, אשר מספרד הובאו לצרפת, וביניהם גם ספרי ישראל,

---

[1]) Mansi Concilia T. XXII p. 770 f. 775. 782.

[2]) עיין דברי ימי ישראל חלק ד' ציון א' סימן ד' ברשימת הקורות משבט יהודה הכרוניסט מספר לתומו: שנת קס"ט (תתקס"ט=1209) יצאו מתועבים מצרפת וכו' וביום י"ט אב היה שם הרג גדול ונהרגו מן הערלים (האלביגינזיים) עשרים אלף ומן היהודים מאתים ורבים נשבו".

[3]) הנ"ל.

אשר יכלו היות למקור חכמה ודעת גם ללמודי האלהיות אשר להכנסיה הנוצרית, וביניהם הספר המחקרי „מקור חיים" (fons vitae) לרבי שלמה בן גבירול (עין דברי ימי ישראל חלק ד', עמוד 48), נגזר אז חרם ממעם סוד שופטי האמונה (הסינוד) בפארים שלא לקרוא בספרים אלה ולא לקנותם (1209)[1]. נשיאי הכנסיה הקתולית מהרו לכבות את נר המערבי, נר החכמה שעלה אז להאיר להאנושית מספרד אשר בקרן מערבית דרומית אירופה. בכל ארצות המערב היו אז היהודים בספרד ופרובינציאה (צרפת הדרומית) לבדם כהגי הדעת והחשכלה האנושית. אך הכנסיה עשתה את שלה ותמצא לה תחבולות גם להשפיל כבוד ישראל ומעלות רוחו פנימה: בהקונסיליה (כנסת הכהנים) באביניון (Avignon) (בחדש ספטמבר 1209), אשר מלאך האפיפיור מילו (Milo) ישב בראשה ואשר בה שבו והחרימו את הגראף ראימונד מושל טולוזה והאלביגינזיים — במושב הקונסיליה הזאת דרשו מאת הבארונים חורי הארץ ומושלי הערים להשבע שבועה חמורה, כי לא יוסיפו למנות את היהודים לפקידים במדינה, והנוצרים והנוצריות לא יעשו עוד מלאכה בבית יהודי. אחד מחקי הקונסיליה (Kanons) הזאת יאסור להיהודים לא לבד לעשות מלאכה בפרהסיא ביום הראשון לשבוע, כי אם גם יאסור להם לאכול בשר בשבועות שהנוצרים נמנעים מאכילת בשר, בשבועות־הצום[2]. בכל אשר פנו ראו היהודים את היד החזקה, יד הכהונה הגדולה שברומא, אשר היתה בם, להדוך אותם תחתיה ולהשכין לעפר כבודם.

ובבריטניה הגיעו אז צרות ישראל למרום קצן. בזמן אחד קמו שלשה איתנים מצוקי אנגליה לצרור את היהודים ולכלות בם חמתם בעברת זדון: המלך ההולל ונעקש דרכים יוהאן בלי־ארץ (Johann ohne Land), אשר כל הדרכים וכל התחבולות היו כשרים בעיניו למוץ דמי היהודים, להוציא מהם כספם ולהעמידם ריקם על נחליהם (עיין דברי ימי ישראל חלק ד', עמוד 285); חורי הארץ הבארונים, בקנאתם בהמלך, ראו גם בעשר היהודים את עשרו וקנינו, על פי הכלל: מה שקנה עבד קנה רבו, ויאמרו לקחת להם את העשר הזה, והאחרון הכביד החשמן (קארדינאל) שטיפן לענגטון (Stephan Langton), אשר האפיפיור שמהו לארכי־הגמון בקאנטרבורי, כהן גדול לכל כהני אנגליה, והוא היה קנא ונוקם ויטע את הקנאה הדתית של הכנסיה הקתולית על אדמת איי בריטניה. בראשית ימי מלכותו האיר המלך יוהאן בלי־ארץ את פניו אל היהודים, כי היה זקוק לכספם לקנות לו אוהבים, יען כי לקח לו המלוכה מבן אחיו ארטהור אשר לא כרת ירושת הכסא, ושועי ממלכת צרפת וחלק גדול מאצילי אנגליה ורוזניה היו אויביו, ולא אבו להָפָנע מלפניו ולקבל עליהם עֹל מלכותו[3]. או הפקיד רב גדול בתלמוד ורבי יעקב

(1 Mansi Concilia p. 801. Jourdain récherches p. 200 ff.

(2 Mansi ibid. p. 785 f. Canon II et III.

3) כבר בארנו למעלה (חלק ד' עמוד 285), כי עוד בחיי אחיו ריכַּארד לב האריה השב יוהאן מחשבת בגד לקרוע ממנו את המלוכה, אך ריכַּארד — בעל רוח נדיבה וגבור נאור — התהלך עמו במדה

איש לונדון שמו, לרב כולל על כל קהלות ישראל באנגליה (presbyteratus omnium Judaeorum totius Angliae), ובכתב גלוי הודיע את כל עבדיו בני מדינות מלכותו, לבל יעיזו לעשות כל רעה להרב הזה, רעת הגוף והרכוש [1]. בכתב־התעודה אשר נתן המלך יוהאן להרב הזה יקראהו בשם „ידידו היקר" [2], ויאמר: „כל המקניט את הרב הזה וכל המזלזל בכבודו, הוא כמזלזל בכבוד המלך". הוא גם קיים ויחדש שנית את כל זכיות היהודים ויפוי־כחם, הנתנים להם מאת מלך אנגליה היינריך הראשון, אשר בכללן היה גם החק הנפלא והמוזר הזה, כי כל נוצרי שיש לו דין ודברים עם יהודי, מחויב להגיש משפטו לפני דייני ישראל [3]. אמנם כן הזכיות האלה עלו להיהודים בדמים מרובים, כי היה עליהם לשלם מחירן מדי שנה בשנה ארבעת אלפים מארק כסף [4], אך בימי החשך ההם די־חסר היה ליהודים, כי בכסף נגאלו ובמחיר קנו להם בטחון גופם ורכושם, והרשות נתנה להם לצאת ממקום למקום. כאשר פגעו בני האספסוף שבלונדון לרעה בהיהודים, שלח יוהאן מכתב מלא תוכחה ואזהרה לראשי עיר הבירה בדברי כבושים לאמר: בכל ערי אנגליא יושבים היהודים שלויים ושקטים ואין מפריע מנוחתם, ורק בהעיר הבירה לונדון לבדה הם צפויים אלי שוד ופרעות ההמון, ועל כן הוא מטיל אחריות הפרעות על ראשי העיר, והם ישאו עון כל בני העיר אם ידם תהיה ביהודים לרעה [5]. כל זה היה בראשית מלכות יוהאן בלי־ארץ, אך כאשר שלח הזמן רוח רעה בינו ובין אלופי הארץ והחורים והסגנים, ושעתו היתה דחוקה מחסרון כסף לכלכלת הממשלה, סרה גם אהבתו ליהודים, וכמדת אהבה התלויה בדבר נהפכה לאיבה. ויהי היום (בשנת 1210) ויוציא פקודה לשום במאסר את כל יהודי אנגליה, למען ענותם ולהוציא

החסד, מחל לו עון בגדו ומעלו, ולמרות חקי ירושת הכסא, שעל פיהו היה המשפט לבן־אחיהם ארטהור לשבת על כסא מלכות בריטניה, עשה ריכַּארד את אחיו יוהאן ליורש־עצר. ואחרי מותו פרצה מלחמה בין ארטהור בעל־הטענה על כסא המלוכה ובין יוהאן. ובימים ההם (בימי המאה הי"ב והי"ג) היה חלק גדול מצרפת (Bretagne) נחשב לארץ ממשלת אנגליה, ובני מדינות צרפת וגם חורי אנגליה לא אבו להכיר את יוהאן למלך עליהם, ותפרוץ מלחמה גדולה בין יוהאן ובין אחיו אַרטהור. חורי הארץ ובני מדינות צרפת המשעבדות אז לאנגליה עמדו לימין השני. המלך רועה רוח ורודף תענוגות בשרים הוכה פעמים אין מספר. לאחרונה בהיות השעה דחוקה לו ואוצרו ריק, אמר להרים תרומות מסים גם מהכהנים. שמע זאת אינוקינטו השלישי ויתעבר, ויתן לחרם את אנגליה ואת מלכה, ומלך צרפת פיליפּפ אוגוסט אמר למצוא תועלת בהמהומות אשר באנגליה, וילחם גם הוא ביוהאן, ויך את האנגליים מכה נצחת על יד בובין (Bovines) (בש' 1214). אז התפרצו כל אצילי אנגליה ויקשרו כלם קשר על יוהאן ויאלצוהו לתת להם משפטי דרור — מגלת־חרות הנודעה עד היום בשם Magna Charta—ולא אמרו די גם בזה, כי נועצו להמליך עליהם את לודוויג בן פיליפּפ אוגוסט מלך צרפת, אך אחרי כן קמה המלוכה בידי היינריך השלישי בן יוהאן בלי־ארץ, ויהי המלך ההולל הזה מות נבל. בתוך המהומות האלה, אשר נמשכו שש עשרה שנה ויותר, היו מקרים הנוגעים להשתלשלות קורות ישראל באנגליא עד ימי הנרוש הכללי, והקורא ישמור הדברים בבואו לפרשת דברי ימי ישראל באנגליא. שפ"ר.

(1 Rymer foedera I, p. 95. Tovey Anglia judaica p. 55, 61.

(2 Ibid. dilectus et familiaris noster.

(3 Ibid. p. 63—1200 . משנת

(4 Ibid. p. 65.

(5 Ibid. 67.

מהם כספם, וחפצו הצליח בידו, כי היהודים נתנו לו את כל אשר להם פדיון נפשם. מיהודי אחד תושב העיר בריסטול דרש יוהאן להביא אל גנזי המלך עשרת אלפים מארק כסף, ובאשר לא היה כסף להיהודי הזה, ויצו המלך האכזר וההולל הזה את סריסיו ויוציאו במלקחים את כל שני האיש הזה שן אחר שן[1].

שנאת עמי ארצות אירופה לישראל התגברה או ותלך הלוך והתגבר, עד כי לא היה עוד כח בהיהודים לעמוד בארצות אויביהם; המצב הרע בארצות הנוצרים בצרוף האהבה להארץ הקדושה, משאת־נפש המשורר הלאומי רבי יהודה הלוי, אשר בשיריו ומליצותיו נטע את האהבה הזאת בלב בני נפוצות יהודה אשר בקצות המערב, העירו אז את לב רבני ישראל, ראשי קהלות ישראל בספרד הצפונית וצרפת הדרומית, לעלות לירושלים עיר הקדש. הגדולים והחשובים בין „עולי גולה" אלה המה: רבי יהונתן בן דוד ראש חכמי לוני"ל בפרובינציאה, הוא החכם התלמודי אשר ידענוהו מכבר (דברי ימי ישראל הלק ד', עמוד 398—402) למכבד הרמב"ם ומעריצו ואשר בא עמו בכתובים ויעמוד עמו בברית אהבה ורבי שמשון בן אברהם בעל התוספות (בעל תוספות שאנץ) המתנגד לדעות הרמב"ם (דברי ימי ישראל חלק ד', עמוד 414). חבל „עולי גולה" שמו פניהם לארץ הצבי דרך ארץ מצרים, ויסורו אל קאהירא, לבקר את רבי אברהם בן משה בן מיימון, בן האיש הגדול מאור עיני הכנסיה הישראלית המזרחית והמערבית. ורבי אברהם בן־מיימון קדם פני האורחים האלה בכבוד וחבה גדולה וישמח עליהם שמחה רבה[2]. אך ר' שמשון בן אברהם (הר"ש משאנץ), הצרפתי הצפוני, אשר כל עסקו היה רק בתלמוד והלכה, לא אחז דרכו דרך מצרים וישתמט מראות את בן האיש, אשר חשבהו לנוטה מדרכי התורה המקובלת ויחשדהו במינות[3]. בירושלים נתקבלו בסבר פנים יפות מאת השלטון הישר אלדיל, אחי הגבור סלדין, אשר חנן אותם בזכיות ויותירם לטובה ותהי להם שם הרוחה. ו„עולי גולה", הרבנים יוצאי צרפת ואנגליה, בנו בירושלים —לפי עדות בעל הזכרונות [4]— בתי כנסיות ובתי מדרשות, ויטעו את

---

1) Matthaeus Paris historia major ad annum 1210, Tovey ibid. p. 69.

2) החסיד רבי אברהם בן־מיימון באגרתו: „פלחמות ה'" יאמר: „וכשהגיעו חכמי צרפת אל הארץ הזאת: הרב הגדול ר' יוסף וכו' וכו' ראינו שהיו בעלי חכמה וסברא ובינה ויראה, ושמחנו בהם ושמחו הם בנו, ועשינו כבודם כפי חובתנו". שפ"ר.

3) הרב המחבר מוציא את ההשערה הקרובה הזאת, — חשדו של הר"ש את הרמב"ם בחפש הדעות — לא ממה שנאמר בפירוש כי אם מכללא, אך בכ"ז כמעט ברור הדבר, וז"ל הר"ר אברהם בן מיימון: „ושמענו על הרב רבנו שמשון ז"ל בעל התוספות שהיה בעכו, שלא ראינו אותו מפני שלא עבר דרך עלינו. שמענו עליו אחר פטירתו ועל אחד מתלמידיו שחלק על מקצת דברי הצדיק אבא מארי זצ"ל, ולא נכתייבו הדברים אצלנו ולא חששנו לחקור עליהם וכו'... הדברים הבאים בזה באותיות מפוזרות מראים בעליל סבת הדבר שנמנע הר"ש לבקר את בן הרמב"ם והטינא שהיתה בלב ר' אברהם עליו. שפ"ר.

4) כדבריו: „שנת קע"א (תתקע"א) העיר ה' רבני צרפת ורבני אנגליטירא ללכת לתוך ירושלים והיו יותר משלש מאות וכבדם המלך (אלאדיל) כבוד גדול ויבנו להם שם בתי כנסיות ומדרשות. גם רבינו הכהן הגדול רבינו יהונתן הלך לשם וכו'. — כל הדברים האלה כלולים בציון א' סעיף ד' בדברי ימי ישראל חלק ד' סעיף י"ט ובספר המסעות (Itinéraires) של החכם כרמולי ועיין ג"כ בכנסת ישראל לשפ"ר ספר שני עמוד 128 והלאה במאמר „עולי גולה" לד"ר קאמינקא, ופה אין מקום להאריך. שפ"ר.

דרכי הלמוד התלמודי אשר ל„בעלי־התוספות" גם בארץ הצבי ויתר ארצות הקדם.

אולם המאורע הנכבד הזה, כי ראשי אבות התלמוד שבארצות המערב באו לשבת בירושלים, לא היה בכחו להביא רוח חדשה במערכות האומה הישראלית, ואף לא ברדישת התורה התלמודית בירושלים, ולעשות את ירושלים למרכז היהדות ברוח. למן היום אשר יד יי היתה בעיר התהלה הזאת להסירה מגבירה, להוציא ממנה כל הדרה ולהשפיל לארץ כבודה ותפארתה מימי קדם קדמתה, למן העת אשר באו בה פריצים, לגיוני טיטום ואדריגום, ויחללוה ויהרגו בזדון את בניה היקרים, מני אז נראה, כי מארת אלהים רובצת עליה ותהי שממה וָבָהּ, בימי אלף שנה ויותר; ולמן העת שבטלה סנהדרין גדולה שבלשכת הגזית, לא עמד עוד לישראל בעיר הקדש איש מצוין בתורתו וחכמתו הראוי להיות למופת לבני עמו. ירושלים ואחרי כן גם ארץ הצבי כלה, חדלה מהיות ארץ מארצות החיים, ותהי לארץ חפץ רק להמשתטחים על קברות המתים, אבות העולם בימי קדם. צדיקי הדור בבאם לאה"ק דרשו רק אל המתים ויפקדו את הקברות, כי בהארץ הזאת כשהיא לעצמה לא מצאו כל רוח חיים. רבי יהונתן וחבריו בקרו את כל המקומות המקודשים קדושת עולם, ראו את שרידי בית־עולמים, עמדו על קברות „ישני חברון", נפשם השתפכה אלי קברות המלכים, הנביאים וחכמי המשנה, בדמעות עיניהם הרוו את אדמת ארצם הקדומה, רצו אבניה ויחוננו עפרה ויתפללו ויבכו על שבר האם השוממה מבלי בניה, ועל ציון השבולה אשר יצא ממנה כל הדרה. אל שרידי קדש וזכרונות קדומים אלה הולך את רבני ישראל ראש הגולה, הנגיד לכנסת ישראל בארצות המזרח, רבי דוד ממאסול, אשר הכליף אל־נזיר לְדִין אֵלָה נתן בידו מכתב־הרמונא, לבא ולבקר את כל המקומות המקודשים כפי חפצו[1]. בארצות הקדם לא כבה עוד נר ישראל וצל־שררות היתה נתונה לראש כנסת ישראל; הכליפים והשלטונים המושלמים שהשתמשו בשני כתרים, כתרי הכהונה והמלכות, לא צרה עינם בכבוד הכנסיה הישראלית ובמחיר כסף נתנו להיהודים לסדר ענייניהם והנהגתם כפי יסודות תורתם. לא כן היה מעמדם בארצות המערב באירופה, שם לא לבד שמנעו את היהודים מכבוד, כי גם חייהם היו תלואים להם מנגד, וקנאת הדת יצאה אז חמושה בכלי זיינה ותאמר להשחית כלה את השבט הישראלי ולהכחידו מגוי.

הקנאי שבנשיאי המחמדיים, ראש המאמינים האלמוהאדים בקרן צפונית מערבית אפריקא, מחמד אל־נזיר הריק את אנשי חילו להלחם בעדת קנאים ונוקמים שכמותו, הם ראשי עמי הקתולים באירופה המערבית; הנשיא הקנאי הזה הרים דגל הנביא מחמד, ובשם הדת יצא להלחם נגד מלכי הנוצרים ונשיאיהם בצפון ספרד, שהלכו הלך וחזק ויכבשו עיר אחר עיר ומדינה אחר מדינה מארצות הארץ הערביים. חמש מאות אלף איש ויותר מאמיני מחמד עברו מיצר־ים גיבראלטר ויתפרצו דרך ארץ אנדלוסיה (ספרד הדרומית) אל ארצות ספרד הנוצרית התיכונה והצפונית. העיר הבצורה שלוואטיירא (Salvatierra) ובערבית (Sarbatera), אשר עדת הפרשים האבירים גבורי הנוצרים, שומרי מבצר גבע רקח (Calatrava), הגינו עליה וילחמו

---

[1] Carmoly p. 127 ff. (מסעות) Intinéraires

נגד המחמדיים בחרף נפש, לא החזיקה מעמד לפני צבאות מחמד אל־נזיר והפכבש לפני מושל המאמינים ותפתח לו את שעריה (חדש ספטמבר 1211 = תחלת שנת תתקע"ב). קהלת ישראל בעיר הזאת נחרבה כמעט כלה בימי המצור, ושרידיה נמלטו אל טולידה (טוליטולא) בערב יום הכפורים[1]. ויהי כראות מלכי הנוצרים באספמיא הצפונית, כי צפויים הם אל רעה רבה, וישביתו מריבה ביניהם וישלימו איש את רעהו ויעמדו כאיש אחד חברים נגד אויביהם הנוראים, הרבים והעזומים מהם. וביראם כי גם כל בני עמיהם יחד לא יעצרו כח להחזיק מעמד נגד מחנות האלמוהאדים, ויפיל המלך אלפונזו יקר־הרוח את תחנתו לפני האפיפיור אינוקינטו המושל בגבורתו וקדושתו בכל ממלכות אירופה, כי יקרא מסע הצלב לעזרת הנוצרים בספרד, ולא אחר אינוקינטו לעשות בקשתו. אז עלו אלפי גבורי אירופה ובחירי אביריה לספרד דרך הרריי פיריניאה, וביניהם היה גם ראש הנזירים ארנולד וגדודו, אשר כבר ידענו אותם ומעשיהם לשפוך דם כמים, ויכינו מטבח להאלביגינזיים והיהודים בפרובינציאה (עיין למעלה עמוד 15). כל אלה גבורי האמונה, אשר חשבו עצמם לצדיקים בני עולם הבא, בנקמם נקמת התורה הקתולית, — הצדיקים האלה, שנקראו בפי הנוצרים הספרדים בשם: אלטראמונטנים (לאמר: נושאים עינם אל הארץ אשר מעבר להרי האלפים, בעלי ברית האפיפיור), בנגוד לצבאות מלכי הנוצרים ילידי הארץ, ראו כן תמהו בבאם ארצה טפרד הצפונית, כי אחיהם, נוצרים קתולים כמוהם, נותנים ליהודים לשבת בארצם ולא ימררו את חייהם; וכראות הנזיר ארנולד, כי טוב ליהודי טולידה, כי בגלל עשרם וחכמתם נכבדים הם בעיני המלך והשרים, ויסת את אנשי גדודו לנפול על היהודים ויעשו בהם הרג רב (בחדש יוני 1212 תתקע"ב), וכמעט עשו בהם כלה, לולא חש לעזרת היהודים המלך אלפונזו ואביריו ואזרחי העיר טולידה, ולא נתנו להקנאים אנשי הדמים לבצע את חפצם[2]. זאת היתה ההרנה הראשונה בקסטיליא (ספרד הנוצרית התיכונה), אשר אמנם לא בני עם הארץ היו במעל הזה ולא ידיהם נגואלו בדמי היהודים, אך הכהונה הרוחנית כבר החלה לעשות מעשיה, להכין לב בני העם והכהנים, המלכים והשרים והסנגנים ולטעת בלבם את קנאת הדת ושנאה נצחת לעם היהודים.

את עקבות התמורה בלבות עמי הקתולים בדבר היהודים בימי כהונת האפיפיור אינוקינטו השלישי נראה בתקנה אחת שהתקין ועד־הכהנים (Synod) באותה השנה (1212): המלך לודוויג השביעי וגם בנו צורר היהודים פיליפפ אויגוסט התנגדו מאד לחק הכנסיה, האוסר להנוצרים להיות משרתים בבתי יהודים[3]. אך עתה באו ותקנו כנסיות בהני צרפת, ומלאך האפיפיור בראשם בהסכמת המלך, לבל תהיה אשה נוצרית מינקת בבית יהודי וגם לא תילד בן לאם יהודית בנתינת טעם לדבר, כי בהיות להנוצרים מהלכים בבתי יהודים יסור לבם מאחרי התורה הקתולית ויהיו נוטים בדעותיהם לתורת ישראל[4].

---

1) בראשית הזכרונות שבשבט יהודה, דברי ימי ישראל חלק ד' ציון א' סימן ד' סעיף כ'.
2) Annales Toledonos, Florez Espana sagrada T. XXII, p. 395.
3) עיין דברי ימי ישראל ח"ד (עמוד 266).
4) Mansi Concilia T. XXI. p. 850. Canon II.

על כן בהשמע הדבר, כי מתעתד האפיפיור לקרוא כנסת גדולה ברומא, אחזה רעדה את היהודים. עוד קודם לזה בהקבץ ההגמונים קרוב למאתים איש וכל שרי הארץ ב„הר געש" (Montpellier) בפני הקרדינאל (מלאך האפיפיור) להסיר את הרוזן רומן (ראימונד הטוב) ממושל בטולוזה, למסור מלכותו להרוזן סימון מונפורט ולגזור גזרת הרג ואבדן על שארית האלביגינזיים בדרום צרפת, הרגישו היהודים כי רעה נשקפת גם להם, על כן קרא „שר השרים הנשיא הגדול" רבי יצחק (צאג) בנבינישתי רופא מלך ארגוניה „יחידים" (צירים) מכל קהלה וקהלה, לבחור שתדלנים ללכת אל „הר געש"[1], לקדם פני הרעה, אם יאמרו הכהנים להוסיף לגזור גזרות ולגדור גדרים להקטין מדת משפט בני ישראל יושבי צרפת הדרומית, נראה הדבר, כי שתדלנותם עשתה פעולתה, ובסוד הכנסת הקטנה במונפיליר לא התעסקו ב„שאלת היהודים"[2].

כמעט שעברה הסכנה הפרטית לכנסת ישראל יושבת דרום צרפת, והנה צרה גדולה ממנה, צרה כללית לכל עם ישראל בארצות פזוריהם באירופה הנוצרית, התרגשה לבא: אינוקינטו השלישי העביר קול גדול בכל ארצות הכהונה הגדולה, קול קורא במכתב־רועים לכל ההגמונים בארצות כהונתו, להכנס לישיבה גדולה (Oecumenisches Concil) לבית הכנסיה הלאטירנית בפעם הרביעית, ולהועץ על ארות ענינים גדולים הנוגעים לעתידות הדת הקתולית: לתקן עולם במלכות האפיפיור וקדושיו וחשמניו, לחרש את מסעי הצלב בארצות הקדם ביתר עז וגבורה ולכבוש שנית את ארץ הצבי מידי שלטוני מצרים, להכות אחור את מושלמי אפריקה המנסים שנית את כחם להתחזק בספרד ולהתגבר על מלכי הנוצרים, להלחם בזרע עז מלחמת אמונה, מלחמת הרג ואבדן, בהכופרים האלביגינזיים בדרום צרפת, להרים עטרת מלוכה מראש הרוזן רומן הטוב מושל טולוזה, ולכל לראש לתקן את הכנסיה הקתולית זאת אומרת: להרחיב חוג ממשלת הכהונה הגדולה הרומאית, לעשותה שלטת לבדה בכל מקום אשר דבר הצלב ודתו מגיע, להגביר כח הכהונה על המלוכה ולהרכיב אותה אלוף לראשי המלכים בכל אירופה התיכונה והמערבית. ליהודי דרום צרפת הגיעה השמועה לראשונה, כי גם בני עם ישראל יהיו נזכרים בסוד החשמנים, וכי אבי הכנסיה הקתולית חושב מחשבות להכות את האומה הישראלית מכה בלתי סרה ולהשכין לעפר כבודה. אז התעורר עוד הפעם פרנם הדור ר' יצחק בינבינישתי ויקרא את ראשי הקהלות להתאסף יחדו בעיר בורג די ס"ט זשילל (Bourge de St. Gilles) לבחור שתדלנים לעלות רומאה „להפר עצת האפיפיור ביום קבוץ ההגמונים", כאשר יאמר בעל הזכרונות[3]

שמות השתדלנים שעלו רומאה לא נודעו לנו, אחרי כי עלה עמלם בתהו. אל הכנסת הגדולה הלאטירנית הרביעית, אשר אינוקינטו השלישי ישב בראשה, נוסדו נועדו יחדו אלף ומאתים הגמונים וחשמנים וכל מדרגות הכהונה הגדולה הקתולית

---

[1]) עיין דברי ימי ישראל חלק ד' ציון א' סימן ד' בביאור לסעיף כ"א.

[2]) מן ארבעים וששת החקים שנתקבלו בסוד הכנסיה הפרטית לכהני צרפת הדרוט ת במונפיליר לא נמצא חק אחד הנכון נגד היהודים.

[3]) עיין דברי ימי ישראל ח"ד, ציון א' סימן ד' סעיף כ"א ובביאור להסעיף הזה.

מכל ממלכות אירופה התיכונה והמערבית; ובהכנסת הגדולה הזאת, אשר בה הוחלט להרבות כח הכהן הגדול שברומא ולעשותו עליון למלכי ארץ, בהאספה אשר בה הושם אבן הפנה ליסוד שתי חבורות הנזירים הדרשנים־הקבצנים, המה הדומיניקנים, והפרנציסקנים, בהאספה אשר בה הגישו את רוח האנושית באירופה לנחשתים וישיבוה אחור אל חשכת תקופת הבערות והפראות, — בהאספה הזאת הוכה גם השבט הישראלי מכות גדולות ונאמנות, מכות אשר לא עלתה להן ארוכה עד דורנו האחרון. בימי החנוכה, כאשר חגו בני נפוצות יהודה את חג ההלל וההודיה לזכר חרות הדת והדעות, לזכר האור והדרור לעת צאת בני העם לחרות מתחת סבלות היונים הסוריים, נחתך עליהם דין הכהונה הקתולית, כי יהיו לדור דור לחרפה בגוים ולדראון בלאומים (30 נובימבער 1215—ד״א תתקע״ו) א). בשאון עניני הכהונה והמלכות, בסבכי דברי המדינות והמזון תחבולות הדיפלומטיה, לא שכחו האפיפיור וצבאות הגמוניו וחשמניו גם את היהודים, ובתוך שבעים חקי הכנסיה שנתקבלו בסוד הכנסת הלאטירנית הרביעית נמצאים ארבעה חקים מיוחדים בדבר היהודים.

חק־כנסיה (Canon) הראשון מחייב את מלכי הנוצרים להשגיח על היהודים, כי לא ירבו לקחת נשך מבעלי משה ידם הנוצרים יותר מקצבה ידועה. והנה, אף כי הכהנים והעם בימי הבינים היו מביטים בעין יפה על היהודים שנתנו כספם בנשך, והיו לוקחים חלקם מרבית קצוצה שקבלו היהודים מאת הלוים, וגם לא היהודים לבדם היו מלוי ברבית, כי נמצאו אז חבורות ובני עמים שלמים (הלונגבארדים בצפון איטליה שעל שמם נקראו כל בתי משאות במשכנתא בשם לומבארד) אשר היתה להם ההלואה ברבית לתשומת יד ועסק קבוע, הנה בכל אלה עוד נוכל למצוא בחק זה צד זכות ולומר, כי הכנסיה הביטה על הרבית רק מההשקפה הדתית ולא שמה לב אל משאלות הזמן, וצרכי החברה והמשא ומתן; גם לא נשים אשם בהכנסיה הגדולה הזאת, אם קבעה חק מיוחד להשגיח על היהודים שנתנצרו לבל יקימו מנהגי ישראל, יען לפי דברי החק הזה, ישראל שנתנצר ואוחז במנהגי אבותיו הוא כלובש בגד שעטנז צמר ופשתים יחדו; וגם כי הלכה אז הכהונה הקתולית לשטתה ותהי רחוקה מהכר צדקת חרות הדעות וסבלנות האמונות. אם באמת נמצאו אז בין היהודים אנשים בלי מדת דרך ארץ ונקיות הדעת, אשר התלוצצו על תהלוכות החגיגה בעבור הכהנים והעם וכלי הקדש בסך בשבוע של פסחם, אז היתה איזו צדקה לכהונה לאסור עליהם לצאת החוצה; אף כי כל שופט מישרים יודה שאי אפשר לחרוץ משפט קשה על אומה או כנסיה שלמה בשביל לצים אחדים או אנשים פרטים שאינם מהוגנים, ועוֶל גדול הוא לעוֹת משפט עם בגלל איש אחד או אחדים. אך עוות הדין גדולה מזה נראה בחק הכנסיה הלאטירינית הרביעית, לחייב את היהודים, מלבד תשלומי המסים לטובת הכנסיה הקתולית, עשירית ההכנסה מבתים ושדות, לשלם בכף לגלגלת מכל ראש בית אב בישראל ששה פשיטים או דינרים (Denar) להכנסת הכומרים ביום חג פסחם [1]). הכהונה הקתולית חשבה עצמה לגברת מושלת על עם היהודים, ובכן

א) הזמן החנוכה אינו מדוקדק, כי 30 נובימבר חל או ד׳ ימים אחר חנוכה. צ. ה. יפה.

1) לשון המקור העברי (רשיטת שבט יהודה): „ועוד הכבידו עולם שיתן לו (?) כל בעל בית לגלח ו׳ פשיטים בכל שנה לזמן חגם״.

כל בני העם הזה מחויבים להשיב לה מנחה ולהעלות לה מס קבוע מדי שנה בשנה.

אך לגמרי ברוח רודף הכופרים האלביגינזיים ומאבדם באש וחרב נתן חק אחר שהוציאה הכנסת הגדולה הזאת על פי אינוקינטו השלישי: לגזור בגזרה חמורה ובשבועת האלה על מלכי הנוצרים ונשיאיהם לבלי תת לאיש יהודי משרה ופקודת משמרת במדינה, והמלך העובר יחרם, וגם היהודי נושא המשרה מוחרם ומנודה הוא מבא בדברים ומשא ומתן עם הנוצרים, כל עוד לא התפטר ממשמרתו. הכנסת הגדולה הלאטירנית הרביעית לא מצאה סמוכים להחק הזה או פסק דין על פי מעשה שהיה, לא בספרי ברית החדשה אף לא בספרי אבות הכנסיה, בכל היות אלה האחרונים שונאי היהדות, ולכן יגעה ומצאה את תקנת הכנסיה הקטנה והפרטית בטולידה לפני שש מאות שנה, בימי ריקקרד מלך הויסטגתים בספרד, ועליה נסמכה להשפיל בבוד אומה שלמה על לא־דבר. אך הגזרה היותר קשה ורעה, אשר גזרה הכנסיה הגדולה הזאת על האומה הישראלית, להשפילה תכלית שפלות ולתתה לדראון לכל משפחות בני האדם, הוא החק האכזרי, כי בכל ארצות הנוצרים מחויבים היהודים להיות מצוינים בבגדיהם; לסבה ונתינת טעם להחק הזה היה דבר אבות הכנסיה לאמר, כי בכמה מדינות, אשר היהודים והמחמדים לובשים בגדים כבני עם הארץ, היו נשואי תערובות והתחתנות שני בעלי האמונות היהודית והקתולית, להוסיף על קנאתם גם גלוי פנים בתורת משה שלא כהלכה יאמרו, כי משה צוה את היהודים להיות מצוינים בין העמים במלבושיהם (Cum etiam per Mosen hoc ipsum legatur eis injunctum)[1], ובכן נגזרה גזרה על כל בן ובת ישראל מבן שתים עשרה שנה ומעלה, לשאת עליהם אות־דראון, או כדברי בעל הזכרונות בן הדור ההוא: „שילכו מצוינים בחותם ניכר האנשים בכובעיהם והנשים בצעיפיהן" — חותם ניכר בצבעו הצהוב ובמדתו. אות־הדראון ששמו על מצח בני זקן העמים וישיש הלאמים היא המצאת אינוקינטו השלישי והכנסיה הלאטירנית הרביעית.

ובאמת לא המציא האפיפיור אינוקינטו השלישי את ההמצאה הזאת בחכמתו, כי אם שאולה היא אצלו מאת אויביו בנפש, קנאי המחמדים האלמוהאדים: נשיא המאמינים באפריקה הצפונית ואספמיא הדרומית, הקנאי ההולל אבו־יוסוף־יאקוב אלמנצור גזר גם על היהודים אשר קבלו עליהם את דת האישלם (עיין די"ח עמוד 245) לא ברצון, כי אם באונס, לשאת בגדים משונים בכדי לנוולם, בגדים מעשה מטוה כבד מאד עם בתי יד ארוכים עד הרגלים, ותחת המצנפות, שלובשים הערביים, ישאו הם צעיפים או סודרים על ראשיהם בתבנית מעוררת צחוק וזועה; הקנאי והערוץ ההולל נתן טעם לגזרתו ויאמר: לו ידעתי ברור כי היהודים המומרים מאמינים עתה במחמד באמת ותמים, כי אז נתתי לחם להתחתן עם בני המשלמנים להיות לגוי אחד; לו נוכחתי לדעת, כי גם עתה מכחישים הם בקרושת הנביא, כי אז העברתי את הגברים בשלח והילדים מכרתי לעבדים ואת נכסיהם החרמתי לגנזי המלוכה, עכשיו שמחשבותיהם נסתרו ממני החלטתי מפני הספק, כי יבדלו בבגדים משונים ומאוסים לעורר גועל־נפש וקלסה בעיני כל עובר". כה היו דברי

---

[1] פרטי הדברים עיין דברי ימי ישראל ח"ד עמוד 421, 422 ציון א' סימן ד' בביאור לסעיף ל"ד.

המושל העריץ המושלמי. במותו נעתר המולך אחריו אבו־עבדאל מחמד אל־נזיר לתת רשות להמוטרים היהודים להחליף את מלבושיהם המיוחדים בבגדים עליונים צהובים ובמצנפות צהובות. בצבע הצהוב [1]) נכרו כל בני בית יעקב האנוסים, המושלמים המדומים, במלכות מארוקקה, ואת ההמצאה הזאת ראה אינוקינטו השלישי ונפל עליה, ויצא גם הוא בעקבות מלכי מרוקקה הקדומים. שפלות היהודים הגיעה לקצה האחרון ותכליתה בהנתן דת לשום ביהודים אות־קין, אות דראון ביום 30 נובימבר 1215 = ד"א תתקע"ו ותארך שש מאות שנה עד ראשית ימי המאה הנוכחית, מאה התשע עשרה.

מן היום ההוא והלאה נתן ענין לראשי כנסיות הכהנים, להההגמונים וארכי־ההגמונים במדינות הקתולים ולמועצות הערים להסיר את היהודים בעלי הפקידות ממשמרתם וללמוד לדעת את חקי אות הדראון לכל פרטיו ודקדוקיו: צבעו, תכניתו, ארכו ורחבו, וכל זה בדייקנות יתרה, כאלו היה קיום דתם תלוי רק בזה; שאלות גדולות נשאלו בבית מדרשם של קנאי הכהנים: חותם היהודים כיצד? הבניתו כיצד, עגול או רבוע? צבעו כיצד? צבע הכרכום או צבע אחר? איה מקומו, אם על הכובע או על המעיל? כהנה וכהנה רבו השאלות והתשובות על אדות אות הדראון, אשר שמו על בני בית יעקב. האות הזה היה לעדה לבני העם הזה, כי מעצר וממשפט לקחו, כי הותר דמם כדם הצבי והאיל, וכל אוכליהם לא יאשמו; האות הזה נתן יד לתעלולים ונערים שובבים להתעלל בכל איש ישראל אשר פגעו בדרך, וגם להכותם; האות הזה נתן אותותיו להאלופים והאצילים הגאיונים להתקלס בהיהודי ולעשות אותו ואת תורתו לבוז שמנגנים בו לציים, לחשוב את כל בני האומה הישראלית לזולת בני אדם, לרעצם ולרוצצם ולקחת מהם את הנפש ואת הרכוש. ויותר מה שרבה פעולת אות הדראון לרעה על מצב ישראל בלאמים, עשתה הגזרה הנוראה הזאת שמות בחיי העם פנימה: החק הזה היה כלו ערוך בכוונה, למוֹל כבוד מבית חייהם של ישראל, ולנוול את בני העם הזה בעיני עצמם, כי מיום שהשפל כבודם בעיני אחרים הוקל ערכם גם בעיניהם, ויהיו נבזים ונמאסים גם בינם לבין עצמם. מני אז והלאה חדלו לשום לב על החיצוניות שלהם, על מלבושיהם והליכותיהם, להשגיח על הנקיון ומלבושי כבוד, כי לבם ידע מרת נפשם, כי אם כה ואם כה לבזויי עם וחדלי אדם יחשבו, ואין להם חלק בכבוד ולא נחלה בהחברה האנושית. מעט מעט, בחדלם לשום לב אל הנוי והנקיון, עזבו גם צחות הלשון ויחלו לדבר בשפה בלולה — כי אמרו די בהבינם איש שפת רעהו — ויסירו מלבם את תורת החן והנעימות; אז חדלו יודעי טוב טעם מישראל ויהיו לנבזים ושפלים ותקם מחשבת שונאיהם... מני אז חדלו ללכת בקומה זקופה, סרה מהם רוח הגבורה ויהיו למוגי לב, נסים ומפחדים מכל נער פוחז; אז נתקיימו בהם דברי הנביא וחזותו הקשה אשר חזה על עם ישראל: „ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך והיה כאוב מארץ קולך ומעפר אמרתך תצפצף". אנחה עם ישראל ואנקתו! אנחה ממשכה בימי שבע מאות שנה, אנחה שוברת מתנים וקורעת לב, יוצאת מלב עם עני ואביון, אומלל, נגש

---

[1]) מונק בספרו אבולוואהיד בפרשה Notice sur Joseph b. Jehuda p. 40 ff.

ונענה, אשר לא זרחה לו שמש צדקה עד דורנו האחרון, האנחה הנוראה הזאת נשמעה לראשונה בשבת אינוקינטו השלישי על כסא כהונתו; בו מתחלת שלשלת הצרות וקורות הגזרות לימות הבינים, צרות ותלאות, אשר כל אלה שקדמו להן, מיום שהיתה יד „רומא החדשה" תקיפה בארצות עמי אירופה ועד הנה, נחשבו לנגדן רק כצחוק ילדים וצחוק גבר תמים.

אמנם כן, היהודים הכירו כרגע את התוצאות הרעות הכרוכות בעקב הגזרה האכזריה הזאת, ולא על נקלה התעשתו לשים עליהם אות הדראון; ביחוד היה קשה מאד ליהודי ספרד ופרובינציאה, שעמדו עד הנה על מדרגה נכבדה במדרגות החברה, לקבל במנוחת לב שפלות ובזיון נצח כזה. להם נמצאו עוד גואלים מקרב אחיהם, אשר היו יוצאים ונכנסים בבתי רַבֵּי המלוכה וידם היתה תקיפה בחצרות המלכים והדוכסים בטולידה וסרגוסה; אלה נשאו כהונת מלאכים בחצרות מלכים אחרים מטעם מלכי קסטיליא, ליאון וארגוניה, ואלה היו שרי האוצרות ומכלכלים את צרכי המלכות; היהודים בני העליה האלה, עשו כל התחבולות וההתאמצות לבל יצא החק האכזרי הזה לפעלו. בטות בשנה ההיא (ה"א תתקע"ו למב"י — ולמה"נ 1216) האפיפיור אינוקינטו השלישי, ובהבחר במקומו הונוריום השלישי (Hono-rius III) אשר לבו לא היה טוב לישראל, אך לא היה אכזרי קנא ונוקם כההולך לפניו, היתה ליהודים תקוה כמעט, כי יצלח בידם לבטל את החק הנורא הזה. כנראה היה המשתדל בבטול הגזרה הזאת עוד הפעם העסקן בדברים רבי יצחק בנבנישתי מיודענו, אשר כבר התעורר לעשות דבר נגד מחשבות צוררי ישראל עוד לפני האסף הכנסיה הגדולה הלאטירנית, גם הצליח בידו לעכב את הגזרה הזאת ולדחותה לזמן ידוע. למצער נדע, כי אלפונזו התשיעי מלך ליאון לא כפה את יהודי ארצו לשים עליהם חותם הצהוב; על כן מצא האפיפיור הונוריוס לנחוץ להזכיר במכתב את ההגמון מבאַלנסיאה ועוד שני הגמונים אחרים, להוציא את תקנות הכנסיה הלאטירנית לפעלן וגם להרחיק את היהודים ממשמרות המדינה (1217 [1]).

בגלל הדבר הזה, שמחו מאד יהודי דרום צרפת בראותם נצחונות הרוזן, מגן האלביגינזיים, רמון השביעי (ראימונד הטוב) מושל טולוזה על מחנות נוסעי הצלב, אשר סימון מונפורט היה מצביאם, כי קוו אשר מנצחון האלביגינזיים תצמח להם תשועה. הרוזן המושל בטולוזה וחורי הארץ הבארונים לא שמו לב לשבועתם ויוסיפו למנות יהודים לבעלי משרה, כי ראו בזה תועלת לנפשם ולכל בני המדינה. נראה הדבר, כי בגלל היות לב היהודים נוטה מאד אחרי הרוזן רמון, תפשה אשת הגראף מונפורט, הגברת אַלים מולדת בית מונמוראַנסי, את כל היהודים בטולוזה, אנשים נשים וטף, ובאשר יספר בעל הזכרונות, „גזרה עליהם שמד", (1217 = תתקע"ז). ולא שמה השלטונית הזאת אל לבה, כי אישה מונפורט ואחיו בכבשם את הארץ הבטיחו ליהודים לבל תאנה להם רעה ויתנו להם לשמור את דתם [2]), „השלטונה אַלים — יספר הכרוניסט — „העמידה אנשים לבד וטף

---

[1]) מכתב האפיפיור הונוריוס נמצא אצל Baronius (Raynaldus) בספרו זכרונות הכנסיה לשנת 1217 № 86.

[2]) עיין דברי ימי ישראל ח"ד ציון א' סימן ד' סעיף כ"ח ובביאור לסעיף הנ"ל.

לבד, וכל מי שהיה משש שנים ולמטה נתן בידי הגלחים להטבילם בעל כרחם והילדים צועקים לאבותם ואין מציל"; האשה האכזריה הואת שחתה באף רחמה מהאמות העבריות, אשר נמוגו ברמעות בהלקח מחמדי עיניהן מהן, ובכל אלה „עמדו כל בני קהל טולוזה באמונתם ונמסרו למיתה, ורק נ"ז אנשים המירו את דתם". כשמוע סימון מונפורט את אשר עשתה אשתו הרוונית אַלים, מהר להוציא לחפשי את האסירים ויתן להם לשמור את תורת היהדות באין מפריע, כמו שיספר הברוניסט: „ובראש חדש אב (תתקמ"ז) הגיעה גזרת הפחת להתירם ולהשיב נכסיהם", אך שמחת בטול הגזרה היתה מהולה בתוגה, כי בפירוש צוה „הפחת" לקרוא דרור רק להגדולים, „לבד הילדים אשר כבר עברו (המירו דתם), כי כן צוה הקרדינאל" הוא מלאך האפיפיור הקארדינאל בירטראַנד.

הקארדינאל הזה, אשר במלאכות האפיפיור ישב בצרפת הדרומית והשגיח על מלחמות נוסעי הצלב בהכופרים האלביגינזיים, צוה על מושלי הארץ, כי ישקדו להוציא לפעלו את חק הכנסיה בדבר אות הדראון אשר שמו על היהודים, כמו שיספר הברוניסט שלנו: „בשנה ההיא גזר הקארדינאל שילכו מצוינים בעין עגולה במלבוש העליון, אך לימים מועטים נתבטלה הגזרה", מבלי שנדע איזה הדרך עברה רוח החנינה על מערכות האפיפיור לטובת יהודי צרפת הדרומית. גם בארגוניה הצליח ליהודים לעכב את קיום הגזרה בהשתדלות העסקן הגדול רבי יצחק בינבינישתי רופא המלך יעקב הראשון (Jayme I., Jakob). השר הזה עשה טובות גדולות למלכו ולארץ מולדתו, ועל כן התעורר המלך ועמו גם הגמוני הממלכה לכתוב מכתבים להאפיפיור הונוריום השלישי ולבקשו, כי יתן בידו תעודת תודה על מפעליו הכבירים, והונוריום התעשת לבקשת המלך וההגמונים, ויתן להרופא ר' יצחק תעודת תודה וכבוד, ויהי דברו במכתב תהלה זה, „כי זה היהודי יצחק מברחק מעסק ההלואה ברבית וירבה לתמוך בידי הקתולים ולעזרם, על כן לא ירע לו כל איש", ובשבילו נשא האפיפיור גם לכל יהודי ארגוניה ויצו לבלי אנסם לשאת אות הקלון על מלבושיהם[1].

ובכל היות האפיפיור והרן ברבר הגזרה של נשיאת אות הקלון, היה מקפיד מאד על המלכים, אשר מלאם לבם למנות יהודים לנושאי משרה מדינית בהממלכות. במכתבו אל יעקב הראשון מלך ארגוניה הוא מזהירו שלא לשלוח יהודים במלאכות מדינית להצרות מלכי המושלמים, כי — כאשר יאמר — „אי אפשר להאמין, כי מכחישי התורה הקתולית, יהיו נאמנים לבני האמונה הואת"; כדבר הזה כתב גם להארכי־הגמון מטרגונה (Tarragona), ההגמונים בטולידה, בבלנסיאה, בורגוש, ליאון, וסמורה (Zamora), ויזהירם לבלי תת להיהודים, כי יהיו בעלי משא ומתן (דיפלומטים) בכל הדינים והדברים שבין מלכי הנוצרים והמחמדיים, כי חרפה היא זאת להכנסיה הנוצרית[2]. הנה כן לא ידע האפיפיור הזה,

---

[1] מכתב האפיפיור הונוריום 1220 Baronius (Raynaldus) annales ecclesiatici ad annum № 49, ועיין דברי ימי ישראל ח"ד ציון א' סימן ד' בביאור למעיף כ"א ע"ד ההיתר שנתן ליהודי קאסטיליא לבל ישיטו עליהם אות־הקלון בשנת 1219, עיין De los Rios חלק א' עמוד 554.

[2] בהנ"ל № 49.

כי מאז ומעולם היו היהודים נאמנים למלכם וארץ מולדתם, ובהיותם מלאכי גויי הנוצרים עשו תמיד את משלחתם באמונה, וידעו לסבב את פני המשא ומתן לטובת המלך והממשלה, אשר במלאכותם נשלחו ובאמון רוחם בטחו. אך מימי אינוקינטו השלישי היה להכנסיה הקתולית להשפיל כבוד היהודים ולהבזותם. גם הונוריוס השלישי, אף כי התיר ליהודי ארגוניה לבלי שאת את אות הקלון על מלבושיהם, שקד למלא אחרי החוק הזה בנוגע להיהודים יושבי ממלכת אנגליה[1].

אחרי מות ההולל והמשוגע העריץ יוהאן בלי־ארץ באנגליא, ובנו היניריך השלישי טרם הגיע לשנות בגרות[2], וימשול ממשלה בלי מצרים בשם המלך הקטן הארכי־הגמון מקנטרבורי שטיפן לענגטון (Stephan Langton), אשר נתן לבו כלב מלך נושא עטרה והוד מלכות. בכנסת־ההגמונים אשר קרא בעיר אוקספורד (בשנת 1222 — תתקפ"ב) נחלטו בתוך יתר תקנות הכנסיה גם סעיפים אחדים „לבצור רוח היהודים ולהכניעגאותם". לאמר: היהודים לא יחזיקו משרתים נוצרים בבתיהם ולא יבנו להם מחדש בתי כנסיות ובתי מדרשות; יוהרו להביא מעשר תבואתם, וששת פשיטים (דינרים) לגלגלת מכל ראש בית אב, כחק אשר חקקו אבות הכנסת הגדולה הלאטירנית, ישקלו מדי שנה בשנה לגנזי הכהונה הקתולית, ועל כל אלה ישאו לאית־דראון על מלבושיהם רצועת בגד מעשה מטוה צמר עב בצבע משונה מצבע בגדיהם, ארכה ארבע אצבעות ורחבה שתים; אסור להם לדרוך על מפתן בית תפלה לנוצרים, והדבר היותר נכבד, כי אסור להם להטמין הונם ורכושם בבתי תפלה להנוצרים, כמו שעשו עד כה ברשיון כהני המקום, בפחדם מרגשת האצילים האבירים וההמונים נוסעי הצלב המפלסים חמס ידיהם בארץ[3]. הגזרות והגדרים האלה נגזרו על יהודי אנגליה, לדברי ההגמונים בסוד הכנסיה הזאת, על כי מלאם לבם לעשות דבר פשע נורא מאד ולהיות כפויי טובה למטיביהם, מבלי אשר פרַש דבר חטאם ובמה העירו עליהם חמת הכהנים הגדולים[4]. יש לשער, כי חשדו אותם, כי הם אשמים במעל אשר מעל באמונתו אחד מזקני הכהנים (דקן), כי המיר דתו הקתולית בדת ישראל. בדור מאוחר קרה עוד הפעם מקרה לא טהור כזה, ויהי הנסבה לגרוש כל היהודים מעל אדמת אנגליה; אך בפעם הזאת לא נתפשו כל ישראל בעון הכומר הקתולי ורק הוא לבדו נשא חטאו וישרף חיים[5]. כי חק היה אז להכנסיה להוכיח לבניה אמתות יסודותיה ועקריה בדם ואש והמרות עשן.

דבר שראוי להתבונן אליו הוא, כי הגזרות והגדרים שיצאו מאת הכהונה הגדולה ברומא להצר לישראל לא פגעו לרעה במדה גדולה ביהודי קסריות אשכנז, ובימי הקיסר פרידריך השני היה מעמדם לא־רע בערך, וגם יותר טוב ממעמדם בממלכה הזאת בדורות הקודמים. אמנם כן, בשם עבדי בית הקיסר והממלכה נקראו גם עתה, אך בכל זאת נמצא כי לפרקים שמו נשיאי אשכנז על שכמם משרות

---

1) בהנ"ל משנת 1221, № 48.

2) עיין הערתי לדברי ימי אנגליא בימי יוהאן בלי־ארץ, למעלה עמוד 17 הערה 3. שפ"ר.

3) Mansi Concilia, T. XXII p. 1172 f. אצל Consilium Oxoniense.

4) בהנ"ל Canon 29.

5) בהנ"ל p. 1168.

נכבדות , וכואת עשו ביחוד הארכי־דוכסים לבית אוסטריא [1]). היהודים התקיפים בחצרות הנשיאים והדוכסים היו משתדלים, כי יפטרו אותם ממסים שהטילו הקיסר או הנשיאים והדוכסים על היהודים , וגם השיגו כתבי־זכיות מאת אדוניהם אנשי חסדם . ובהיות המנהג אז במערכות הממשלות באשכנז להטיל מס על היהודים, לא כסף גלגלת, כי אם סך ידוע על כל בני הקהלה , והיהודים בינם לבין עצמם היו עושים הערכות המסים בקצבה לכל איש כפי מצב עסקיו ורכושו, על כן התאוננו העניים בצדק , כי העשירים הקרובים למלכות המבקשים תחבולות לפטור עצמם מן המסים מטילים בזה עול כבד על אחיהם הבינונים והעניים אשר בעדה , ויש עוות הדין ברבר , ולבן קראו עליהם תגר לפני הרבנים גדולי התורה שבדור . בראש חדש תמוז שנת התקפ״ג [2]) נכנס לישיבה ועד־רבנים ובין העניינים האחרים שעמדו על הפרק שמו לב גם אל הקלקלה הזאת . בהועד הזה נמצאו יותר מעשרים רבנים גדולי אשכנז וגאוניה : ר׳ דוד ב״ר קלונימום ממינצפערג (Münzenburg בהעסטן דארמשטאדט) , אשכנזי בעל תוספות [3]) , ר׳ ברוך בן שמואל ממגנצא , מחבר „ספר החכמה״ [4]), ר׳ חזקיהו בן ראובן מבובארט (Boppard) , הוא רבי חזקיה , אשר בימי הרגות מסע הצלב השני לבשתהו רוח גבורה לעמוד לימין אחיו בצרה [5]) , ר׳ שמחה בן שמואל משפיאר שחבר גם כן ספרים בהלכה [6]) , ר׳ אליעזר בן יואל הנקרא על שם ספריו התלמודיים אבי־העזרי [7]) (וגם אביאסף) , והנכבד בהם הוא ר׳ אלעזר בן יהודה מווירמישא בעל הרוקח , מחבר תלמודי שהיה כחו גדול גם בנסתר , ובמסרו את דרכי התורה המדומית הזאת לבני דורו , העיב בענן כבד על חקר התורה התלמודית וישבית אותה מטהרה .

---

1) עיין קורץ בספר : Oesterreich unter Ottokaer u. Albrecht T. II. p. 21 ff. .

2) תקנות שו״ם נמצאות בשו״ת מהר״ם מרוטנבורג בסוף הספר, בשו״ת מהר״ם מינץ סי׳ ר״ב ומקצתן בסי׳ י׳ וי״ח ובים של שלמה על יבמות לחמהרש״ל פרק ד׳ סי׳ י״ד . בשני המקומות הראשונים זמן הועד והתקנות נרשמה שנת תתק״פ . מהר״ם מינץ בסי׳ יו״ד המביא את דברי מהר״ם מרוטנבורג בעצם וראשונה והמהרש״ל בישׁ״ש בהג״ל רושמים את השנה בדיוק : „בתמוז תתקפ״ג לפרט נועדו רבותינו — תקנו וגם צוינו לשמור תקנותינו וכו׳״ . שמות החותמים הם שוים בכל המקורים . ואשר נאמר : אליעזר הקטן בן ר׳ יהודה אבי העזרי , הוא בעצמו אליעזר בן יואל אבי עזרי , ונקרא גם כן אביאסף כמבואר להלן בפנים , (וכמו שמביאר בפירוש בתשובת מהרש״ל סימן כ״ט ומובא בדי״ח חלק ד׳ ציון א׳ סימן ג׳ סעיף י״ב . שפ״ר) .

3) את ר׳ דוד בר קלונימום ממינצפערג נמצא בתוספות כתובות דף ד׳ ע״ב (בד״ה עד שיסתם הגולל . שפ״ר) . בשו״ת מהר״ם מרוטנבורג סימן תקע״ב , תשנ״ג , (בנוף הספר הציון במעות . שפ״ר) , תתע״ב , ובשו״ת מהרש״ל סי׳ כ״ט (שמובא למעלה בח״ד ציון א׳ סי׳ ג׳ סעיף י״ב—י״ג) , עיין שה״ג לחיד״א עמוד 46 סימן מ״ו . גם נמצאו מכתבים בינו ובין ר׳ שמואל ב״ר ברוך בשו״ת בחלק שני לספר הי״ד להרמב״ם דפוס יעסניץ .

4) עיין אזולאי (שם הגדולים) עמוד 38 סי׳ מ״ה , מ״ו , (ונזכר ספר החכמה גם בשו״ת מהר״ם מרוטנבורג סימן תקע״ב . שפ״ר) .

5) עיין דברי ימי ישראל ח״ד עמוד 291 ועיין אור זרוע סימן ל״ם .

6) מחבר ספר התלמודי בהוראה „סדר עולם״ . עיין בשה״ג עמוד 95 סימן י״ד , יש להבדיל בין ר׳ שמחה ור׳ שמחה בעל מחזור ויטרי הלמידו של רש״י , וע״ד רבי שמחה שלפנינו עיין שו״ת מהר״ם מרוטנבורג סימן תתקכ״א — תתקל״א , ועיין באור זרוע סימן כ״ו, נ״ו .

7) שה״ג בערכו . מצד אמו היה נכדו של ר׳ אליעזר ב״ר נתן (הראב״ן) .

ועד הרבנים במגנצא (בעלי תקנות שו"ם) הזה חזר ויסד תקנות רבות שנקבעו בימי רבנו תם בהתאסף רבני צרפת הצפונית (דברי ימי ישראל חלק ד' עמוד 235, 236). התקנות האלה מראות לנו באספקלריא מאירה את ארחות חיי היהודים באשכנז בתוך בני עם הארץ בסוף האלף החמישי וראשית הששי. הועד תקן וגזר בגזרה חמורה, שלא יזיד איש יהודי להונות את הנכרי ולגזוז את המטבעות או כמו שנקרא מין תרמית הזה „גלוח מעות"; שהמוסר מחויב להשיב להנמסר את כל ההיזק שגרם לו במסירתו; שהיוצאים והנכנסים לחצר המלך (הקיסר) מחויבים לשאת בעול המסים המוטלים על הקהלות בכלל ככל אחד העם באין הבדל, ושאין אדם רשאי ליטול שררה על חברו לא על ידי המלך (קיסר אשכנז) ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס, אם לא שימנו אותו (היהודים בעצמם) מרוב חשיבותו. עוד תקן: שהתפלה בצבור תהיה בכונה הלב ובלחש ונחת; שהיכם לא יעגן את יבמתו ולא יעשה לו את החליצה לתואנה כדי לצער את יבמתו או להוציא כסף ממנה, כי אם יפטור אותה בלי איחור וחמוץ מצוה; שהקהל לא ינדה שום איש בלי הסכמת הרב; שאם יהיו טענות ותביעות בין קהלה לקהלה ובין אדם לחברו והבית דין שבעירם לא יוכל לעשות ביניהם פשרה, אז עד בתי הדינים של הקהלות: מגנצא, ווירמישא ושפייאר—הקהלות היותר עתיקות באשכנז—יבא הענין המסוכסך, ואחרי פסק בתי דינים אלה אין להרהר וכל מה שיעשו יהיה עשוי. עוד תקנות רבות בדיני ממונות בין אדם לחברו, הכתובות בספרי דיני ממונות לבני ישראל, תקנו אז בועד הרבנים, וזה שמן בזכרונות דברי הימים „תקנות שו"ם", לאמר: תקנות שלשת הקהלות הראשיות באשכנז: שפיאר, ווירמיישא, מגנצא.

חרף עמל טובי היהודים ומשכיליהם להחליץ מן הקלון אשר שמה הכהונה הרומאית על בני האומה, ולהפטר מנשיאת אות הדראון על בגדיהם, התגברה תורת הקנאות במערכות אבי הכנסיה הקתולית, ובהמשך הימים התפשט יותר ויותר חק הכנסיה הגדולה הלאטירנית משנת 1215. גם הקיסר פרידריך השני, חכם וזך שכל שלא נמצא דוגמתו בין קיסרי אשכנז, ואשר הכהנים נתנוהו למין וקטן־אמנה, גם הוא, בחפצו להחניף למערכות הכהונה הרומאית, נתן דת במדינות ממשלת אחזתו אשר באיטליה הדרומית, בניאפוליש ובסיציליה, כי ישאו היהודים את אות־הדראון. אין כל ספק, כי מלך צרפת לודוויג השמיני, בן העריץ פיליפפ אויגוסט, לא חשך גם הוא את יהודי ארצו מחרפה כואת, כי ידענו בו שהיה בן מקשיב להכנסיה ועבד נרצע לחבר הכהנים והנזירים, ועליו היה להחניף להאפיפיור ומתי סודו, למען יוכל לרשת את הגלילות והמדינות הנחמדות אשר להרוזן רמון הטוב מושל טולוזה. כתבי הדת אשר הוציא לודוויג השמיני לרעת היהודים נושאים עליהם חותם האונס והכפיה: ביחד עם חורי הארץ, הבארונים, הוציא לודוויג השמיני מלך צרפת כתב הדת (בנובימבר 1223 — תתקפ"ד), להפקיע לגמרי את ההלואות שלוו הנוצרים מהיהודים, אם עבר על שטרי החובות זמן יותר מחמש שנים, וגם בעד החובות מזמן פחות מזה אין הלויים זקוקים להשיב רק הקרן. ולא הרבית, ומהיום הזה אין לכל שטרי חוב שהנוצרים נותנים ליהודים כל הוקף ועז על פי נימוסי המדינה, אם שלטן המקום לא יעתיק את שטר־החוב בספר מיוחד לזה; בתי המשפט אינם שמים לב

לחותם איש יהודי; גם החירות הטבעית, להיות כל איש בוחר לו מקום לשבת בארץ כטוב בעיניו, גם משפט־האדם הזה שללו מהיהודים, ותנתן דת כי היהודים העוקרים דירתם מפלך מושל אחד לשבת בפלך מושל אחר, יש להסגיר אותם אל הראשון על פי בקשתו [1].

ובצרפת הדרומית (פרובינציאה), אשר לרגלי מלחמות אדוקי הקתולים בהאלביגינזיים הכופרים, התגברה שמה קנאת הכומרים ותגיע למרום קצה, מצא לו חק הכנסיה הגדולה הלאטירנית על פי אינוקינטו השלישי — בדבר שימת אות־דראון על בגדי היהודים — מצדדים הרבה, והכהנים ובני מרום עם הארץ היו שוקדים וממהרים להוציאו לפעולת ידים. בכנסית־כהני המדינה בעיר נרבונה (1227 = תתקפ"ז), קיימו וקבלו עליהם להקים בכל עז את גזרות הכנסת הגדולה הלאטירנית: איסור ההלואה ברבית, שיהיו פסולים מכהן במשמרות המדינה, כי ישאו אות־הקלון תו־היהודי (תו צהוב ועגול) על החזה, כי ישלמו כל ראש בית אב מס ידוע לטובת הכהונה, וגם הוסיפו עליהן גזרות שונות שכבר נשכחו ועברו מן העולם והם חזרו וחדשום, כדי למרר רוח היהודים ולהשפיל כבודם תכלית שפלות, — החקים שנהגו בימי מלוך המלכים המירובינגים: כי לא יראו היהודים בחוצות בימי חג פסחם, ולא יצאו בימי החג הזה מבתיהם החוצה [2].

בעוד שנה שבתה מלחמת נוסעי הצלב אדוקי הקתולים בהאלביגינזיים שבדרום צרפת, ותבוסת הכופרים היתה שלמה, אז החלה הקנאה ההוללה את מעשיה לענוש וליסר מוסר אכזרי את אנשי חרמה. המושל החפשי בדעותיו רמון (ראימונד) השביעי מגין האלביגינזים היה אנוס להשבע בפומבי, כי מעתה יהיה בן נאמן להכנסיה ולהאב הקדוש שברומא ולא יוסיף עוד לחטוא, בתתו להכופרים לשבת בארצו. בהודוי הגדול שהתודה ברבים נזכר גם החטא, שהיה נוטה לטובת היהודים, וראימונד נאנס לנדור נדר גדול, כי לא יוסיף עוד עשות חטא למנות את היהודים לשרי המשטר במדינה (Baillis) ואת העומדים על משמרתם ימהר לפטרם (אפריל 1128 [3]). עוד מעט והעבודה הנוראה והאיומה, עבודת משפט הבקורים — האינקוויזיציה — אשר בראשה עמדו בני האחוה הדומיניקית, הנזירים הדרשנים והקבצנים, החלה. שתיהם — האינקוויזיציה והאחוה הדומיניקית — יצירי אינוקינטו השלישי, החלו להשפט באש ובכל מיני יסורים קשים ומיתות משונות את הכופרים או הנחשדים בכפירה, גם מבלי שתהיה ראיה כל שהיא על אמתת האשמה. הנזירים הקבצנים, תלמידי דומיניק הקדוש, אמרו לפאר את שם הכנסיה הקתולית בלהבות אש אוכלה ובכלי חובלים, ליסר ביסורים אכזרים את הנחשדים בכפירה. כל איש אשר נמצא בידו ספר התנ"ך או גם הברית החדשה בהשפה המתהלכת אז בארץ — שפת רומנית או פרובינציית — כבר היה חשוד במינות ומשופטיו היו הנזירים הדרשנים — הדומיניקים. על ידיהם החזיקו אחיהם בני חבורת נזירים־קבצנים, שיסר גם כן

---

1) de Laurière. Ordonances des rois de France de la troisième race T. I. p. 47 ff.

2) Concilium Narbonense. Mansi concilia XXIII. p. 21 f.

3) בהנ"ל עמוד 165.

אינוקינטו השלישי, הפרנציסקים, ושרם עברו שנים אחדות ונזירי שרי החבורות או האחוות האלה החלו לקצות בבני בית יעקב ולאכלם בכל פה.

בימים ההם עמדו ארבעה אנשים בבנסת הקתולית אשר במערב אירופה ויצרו לבני ישראל בארצות שונות, עד כי היתה אירופה ליהודים לגיא התופת ובור צרה. הראש והראשון הוא האפיפיור גריגור התשיעי, זקן מלא קנאה ובעל חמה, שונא בנפש להקיסר פרידריך השני, אשר כל ישעו וחפצו היו להרחיב חוג ממשלת הכהונה הרומאית ולשפוך רוחה על כל בשר, לשעבד אליה את כל העמים ומלכיהם ולהדוך את כל קמיה תחתיה; הוא האפיפיור הצית אש מריבת־אחים בין שבטי אשכנז ויביא מלחמת אזרחים איש ברעהו בשערי הממלכה האשכנזית ויהרוס את שלומה ואת אחדותה. הצר השני שעמד אז לְהָצֵר לישראל היה לודוויג התשיעי מלך צרפת, אשר „קדוש" יאָמר לו בפי כותבי העתים בעלי הכהונה הרומאית; הוא היה איש תם ועני ברעת, כלי חפץ ושבט עברה בידי כומריו, אשר לא חש ממסור עיר אחת מערי ממלכתו בער יתר אחד, שהעידו עליו חברי הנזירים כי יש בו קדושה יתרה והוא משרידי־קדש משנים הראשונות לעת הַגָּלות הברית החדשה; המלך הזה היה מסור בלבו ובנפשו להנזירים היחפים וגם עלה במחשבתו לקבל על נפשו את הנזירות; הוא נתן ידו להכהונה הרומאית ברדיפותיה את הכופרים ואת היהודים שנא תבלית שנאה ולא יכול להסתכל בפניהם [1]. דומה לו בשנאת ישראל היה פירדיננד השלישי מלך קאסטיליא, אשר נחל גם עטרת ממלכת ליאון בצפון ספרד, וגם שמו נערץ בקהל „קדושים" מטעם הכהונה הרומאית, יען כי בידו שם אש תחת עצי המערכה אשר הוכנה לשרוף חיים את המינים והכופרים בארצו. והאחרון הכביד, הרביעי בשונאי ישראל בדור ההוא, נשיא החבורה הדומיניקית הנויר רמון די פיניאפורטו (Raymund de Penjaforte), האויב המקנא ונוקם להכופרים, אשר עשה כל מה שבכחו לְהָסֵב לב היהודים והמושלמים מאחרי דתם והטה את לב מלכו, מלך אַראַגוניה, ליסד בתי מדרש, ששם ילמדו פרחי כהונה את לשונות ערב ועבר, למען תהיינה בידם לכלי זיין להלחם באמונות היהודים והערבים, ולעשות ביניהם נפשות רבות להתורה הנוצרית [2]. אלה המה ארבעה אבות רודפי היהודים ואויביהם וצורריהם שעמדו לישראל בשנים האחרונות לאלף החמישי.

האפיפיור גריגור התשיעי ידבר בחרונו ובקנאתו במכתב ערוך אל ההגמון בבלנסיאה (מחוז בספרד בגבולות מערבית צפונית ולפנים נחשבה למלכות ארגוניה. שפ"ר) אשר בספרד (1229 — תתקפ"ט) על אדות נָאוֹת היהודים והשתררותם על הנוצרים, עד כי כמעט נחייב על פי המכתב הזה, כי סכנה גדולה היתה נשקפת לכל הכנסיה הקתולית מהיהודים [3]. בגלל הדבר הזה נראה, כי במלוך המלך יעקב (Jayme) הראשון באַרגוניה נהיתה תמורה לרעה במעמד היהודים בארגוניה והמדינות בנותיה. המלך הזה, בקנאתו להדת הקתולית ובאהבתו את הבצע, הוציא דבר חק

---

[1]) שמידם, געשיכטע פֿראַנקרייַכס I, עמוד 507.

[2]) Acta Sanctorum ad 27 Januar T. I. p. 212b, 419a.

[3]) Baronius annales ad an. 1229 № 60.

כי כל היהודים המה בעלי דבריו (Clienten) או עבדי־ביתו. ויהי בכבוש המלך הזה את האי מיורקא (Mallorca) מידי המחמדים הראה את ידו הקשה גם ליהודים ויעשה בם נקמות, כאלו היו אויביו ואנשי מלחמתו, אף כי רחוק לשער, אשר גם המה עמדו במערכות אנשי ריבו המחמדים. בלוית המלך הזה נמצא איש יהודי רופא נפשו ושמו ר' בחיי (בחיאל) בן משה אל־קונשטנטיני[1]; הרופא הזה היה גם המליץ בין הספרדים הנוצרים ובין הערבים המחמדים יושבי האי, ולעיני העברי מקורבו זה התאכזר המלך יעקב ויעשה שפטים ביהודי האי וביחוד ביושבי עיר הבירה פלמה. קהלת ישראל בפלמה, עיר הראשה באי מיורקא, היתה רבת עם ועשירה מאד, ובסביבותיה היו שדות ואחוזות רבות קנין עדת ישראל; רחוב אחד מרחובות העיר היה נקרא „הר ציון" (Monte Zion) ובאמצע הרחוב התנוסס בית הכנסת גדול ונהדר; מלבד זה היה שמה בית תפלה אחר קטן ממנו, גם נחלאות גדולות היו ליהודים, אנשים פרטיים וחבורות, בסביבות פלמה. ויהי בכבוש יעקב מלך ארגוניה את האי מיורקא ויבא לעיר הבירה פלמה כמבוא עיר מבקעה ויקח בזרוע את נחלאות היהודים ויתנם במתנה לחבורת הנזירים הדומיניקיים, ואת בית הכנסת הגדול לקח ויעשה אותו לבית כניסה להקתולים. זאת הפעם הראשונה על אדמת ספרד, כי המשלה תעיז לנגוע בקדשי הדת הישראלית, והעושה זאת היה המלך יעקב (Jayme) מאַרגוניה.

רוח הקנאה ושנאת הדת והמולדת אשר יצאה מאת אינוקינטו השלישי, והנזירים הדומיניקיים מטפחיה ומרביה, נתלבשה אחרי כן בתמונת גזרות קשות על היהודים בשתי כנסיות־כהנים בצרפת: בעיר רואַן (Rouen) ובעיר טור (Tours) (בשנת 1231 = תתקצ"א) נשנו עוד הפעם גזרות הכנסת הגדולה הרביעית הלאטיריני, ועוד שתו עליהן נוספות: כי יהיה היהודי פסול לעדות נגד קתולי. הגדר הזה מזכיר לנו את ימי המשובה והבערות לפני שש מאות שנה בימי ממשלת הַוִיסִיגוֹתִים בספרד, שאז נגזרה גזרה לפסול עדות יהודי נגד נוצרי (עיין דברי ימי ישראל חלק שלישי עמוד 145), אך שם הגזרה מדברת בעדות יהודי מומר ששב לסורו נגד נוצרי כשר, ובכנסיות כהני צרפת פסלו לעדות גם את אמוני היהודים. ובעת ההיא ננעה הגזרה הזאת המשפלת כבוד אומה שלמה יותר ויותר ללב היהודים ותדאיב את נפשם עד מאד, כי כבר עלו אז במעלות ההשכלה וידעו להוקיר כבודם ברעת־נפש ורגש אזרחים.

צרות עין הכהונה הרומאית ביהודים וקנאתה העזה כמות הגיעו עד אפסי ארצות הישוב לעמי הנוצרים וגם על היהודים היושבים בארצות רחוקות, על שפת הנהרות

---

1) זה האיש בחיאל או בחיי נזכר בכל הכרוניקות המדברות על אודות המלך יעקב הראשון והמספרות את קורות המצור על האי מיורקא, בהכרוניקה של ברנרד גומיץ מיעדעס (Bernard Gomez Miedes) בספרו: Vita et res gestae Jacobi I. ועיין Schot בספרו Hispania illustrata. בהכרוניקה ע"ד המלך יעקב del rey Jaime (נדפסה בבלינסיה 1557) נזכר שמו בתור רופא המלך שתי פעמים, וגם אחיו שלמה נזכר שם, ואין ספק ששני האחים האלה הם „החכמים הנשיאים ר' בחיי ור' שלמה הרופאים ממשפחת הנשיא הרופא ר' משה בן אלקונטינו (אלקונשטנטיני)", והשם הזה נזכר גם אצל כבוש האי מיורקא, ועיין קאיזערלינג „דיא יודען אין נאווארא" מעמוד 159 והלאה.

דוניבה (Donau) וטהיים (Theis), בארץ אונגריה ובכל ארץ פאנוניה הקדומה, אשר בקרן דרומית מזרחית אירופה הנוצרית, עברה רעתה. לאונגריה באו היהודים בימים מקדם[1]) מארצות ביצאנץ והכוזריים. בימים ההם נמצאו בין המאדזיארים הנוצרים אזרחי הארץ גם עובדי אלילים ומחמדיים במספר רב, ולכן נדרשו מלכי אונגאריא להיות בעלי סבלנות בעניני דת ואמונה; גם הנוצרים בעצמם לא התחזקו עוד באמונתם החדשה והתורה הקתולית היתה רופפת בידם. בגלל הדבר הזה ישבו היהודים שלוים ושקטים באונגריה, החזיקו חכירת בתי יציקת המטבעות ועמדו בהתחברות עם אחיהם במדינות אשכנז[2]); עד ראשית האלף הששי היו היהודים והמחמדים חוכרי המלח ומניות המדינה ויתר המסים, ורבים מהם היו גם בעלי פקידות ונושאי משרות נכבדות בממלכה; גם נשואי תערובות בין יהודים ובין נוצרים היו אז למעשים בכל יום, כי, כאמור למעלה, עוד היתה התורה הקתולית רופפת בידי בני אונגריא. המעמד הטוב, שנמצאו בו היהודים במדינות הממלכה, שהיתה נוצרית רק למחצה, היה למורת רוח להאב הקדוש ברומא, ויהי כאשר פרצה מריבה בין המלך אנדריאס ובין חורי הארץ המגנטים, אשר אכפו עליו לותר על זכיותיו לטובת העם או, יותר נכון, לטובת האצילים, והמלך אנדריאס פנה בבקשה אל האפיפיור גריגור התשיעי, כי יעמוד לימינו נגד מתקוממיו, או מצא לו האפיפיור שעת הכשר לפקוד עליו עונו, ויצו על הארכי־הגמון מעיר גראַן לבלי עשות רצון המלך, לעמוד לימינו נגד האצילים המתפרצים מפניו, כל עוד לא יסיר מפניו את המחמדיים והיהודים בתור נושאי משרות במדינה או מוכסים וחוכרי המסים ומניות המלוכה[3]). בצר לו התעשת אנדריאס למלא רצון האפיפיור, אך לבו לא הלך למלא אחרי דבריו באמת ובתמים, כי שב ומנה את היהודים למוכסים וחוכרי־מסים, בראותו כי קצרה ידו לכלכל אוצרות הממלכה בלי סיוע ועזר היהודים; בגלל הדבר הזה ובגלל חטאות אנדריאס האחרות ועשותו דברים למורת רצון אבי הכנסיה הקתולית, קראה הכהונה הרומאית על ידי הארכי־הגמון מגראַן חרם (Jnterdict) על המלך ועל השרים ועל כל הממלכה (בראשית שנת 1232[4]); ויצר מאד להמלך אנדריאס, וישלח את יורש העצר להארכי־הגמון מגראַן להתחנן לו להעביר את החרם מן הארץ, ומלאכי האצילים באו גם הם להתיצב לפני גריגור התשיעי להשיב חמתו מן המלך, אך הוא הקשה לבבו ולא שמע אליהם, ויהיו המלך ובנו יורש העצר אנוסים לעשות, כמו שעשה רמון (Raymund) הגראף המושל בטולוזה בדרום צרפת, להשבע (1223) שבועה חמורה כי לא יתנו ליהודים ומחמדיים לשאת משרה בממלכה, כי לא יתנו להם לקנות עבדים מן הנוצרים, והאחרון הכביד, כי יכריחו את היהודים לשים אות־הדראון על בגדיהם; השבועה הזאת נשבעו, מלבד המלך ובנו יורש העצר בילה (Bela), מלך סְלַבוֹנְיָה, גם כל חורי הארץ, המגנטים וכל גדולי הממלכה[5]).

---

[1]) עיין דברי ימי ישראל ח"ג, עמוד 49, ועל אודות כל הדברים האמורים בנושא הזה עיין במאמרי הגדול „דברי ימי ישראל באונגריא" בספר האשכול הוצאת גלדמאַן 1888 בערך אונגריה עמוד 590—595. שפ"ר. [2]) שו"ת מהר"ם מרוטנבורג סימן תתק"ג—תתק"ד ועיין ג"כ צונץ צור געשיכטע אונד ליטעראַטור עמוד 537. [3]) עיין האשכול במאמרי הנ"ל 41, Baronius ad an. 1231 № 34 עמוד 591. שפ"ר. [4]) בהנ"ל. [5]) בהנ"ל.

פרק שני.

פלגות בישראל. דברי ריבות על אדות ספרי רבנו משה בן־מיימון.

התנגדות לבן־מיימון ושטתו ומחשבותיו בחקר דת ישראל. ריב הכתות המתנגדות אל הרמב"ם והנוטות אחריו. רבי מאיר אבולאפיא ואביו ר' יוסדרוס. ר' אהרן בן משולם מלוניל. הנשיא ר' ששת בנבינישתי, ר' שמשון משאנץ, ר' דניאל בן סעדיה מדמשק, ר' יוסף בן יהודה אבן־עקנין ורבי אברהם בן הרמב"ם. קמני האמנה והתלמודיים האדוקים. רבי שלמה מן ההר (Montpellier) ותלמידיו. החרם שהחרימו את ספרי הרמב"ם. חכמי ישראל בצרפת הצפונית עומדים לימין המערערים על ספרי הרמב"ם. קהלות ישראל בדרום צרפת (פרובינציאה) מחזיקים בידי מעריצי הרמב"ם, רבי דוד קמחי (הרד"ק) שוקד להשיב כבוד לספרי הרמב"ם. רבי משה ב"ר נחמן (הרמב"ן), תולדתו ותכונתו ולמודיו ביסודות התורה. יחוס הרמב"ן אל הרמב"ם והראב"ע ונטיתו אל תורת הקבלה החדשה. הרמב"ן מנסה להיות מתוך ומפשר בין בעלי הריב על אדות הרמב"ם וספריו. רבי בחיאל אלקונסטנטיני וקהלת ישראל בסרקוסטא (סרגוסה). קהלת טולידה (טוליטולא) ורבי יהודה בן אלפאכר הרופא. חצי־התול בשירים שקולים (עפיגראמען) בין בעלי הריב בעד בן־מיימון וכנגדו. המליץ רבי משולם עין־ווידאש דא־פירה. רבי שמואל שפורטא. הלך־רוח רבני צרפת. פשרת הרמב"ן בדברי הריבות ההמה. ר' שלמה מן ההר מתיאש מחפצו להחרים ספרי הרמב"ם, ולוקח דברים עם הכומרים הדומיניקים וראשי האינקוויזיציה. המוסרים ומשפטם. רבי משה מקוצי בעל הסמ"ג.

(ד. תתקצ"ב—ד. תתקצ"ו=1232—1236).

בקורות עם ואדם נמצא רק לפעמים רחוקות אסון בודד במועדו, ועל פי רוב בבא רעה על עם ואדם לא תבא לבדה, כי מושבת היא אחריה עוד צרות רבות ורעות. כן נראה בדברי ימי האומה הישראלית בסוף האלף החמישי: אל חרפה וקלסה מחוץ, אל עקת אויב ותו־בזיון אשר התוו אבות הכנסיה הקתולית במערב אירופה על כנסת ישראל העלובה גלוו עוד דברי ריבות ומחלוקת, להרבות פלגות בישראל ולהביא בקיעים בקירות ביתו פנימה. ונפלא הדבר: המחלוקת ופרוד הדעות, שנדבר עליהם במקום הזה, קשורים הם בשם האיש משה, אשר השלום היה מעוז ואשר אחדות האומה היתה נר לרגלו ואור לכל נתיבות מחקריו והגיוניו

בחקר תורת היהדות [1]. אולם הרמב"ם קבל עליו להסביר את כל האמתיות שבתורת היהדות בהסברה פילוסופית, ולחזק הדעות והאמונות שבספר תורת משה והתלמוד בהוכחות לקוחות מחוקרי יון וערב, ובשביל חפצו זה נמשך הדבר, כי הקים יסודות ועקרים, שאינם נושאים עליהם תו היהדות ואינם מסכימים לפעמים עם היסודות המקובלים בתורת משה, ועוד פחות מזה נוכל להתאימם לדעת התלמוד על פי הקבלה והמסרת; התלמודיים שאין להם בעולמם אלא התלמוד לבדו לא אבו דעת, כי יש אפשרות לברר את יסודות תורת ישראל בדרך המחקר וההגיון הפילוסופי; הם החליטו, כי העסק בענפי הידיעות החיצוניות, אם גם בכוונה ומחשבה תחלה להתחזק על ידיהן בתורת ישראל, לחטאה יחשב, ובצדק או שלא בצדק אמרו להסתייע לדעתם זו בפתגם התלמוד הנודע: „מנעו בניכם מן ההגיון" [2]; גם בין הוגי דעות ומשכילים היודעים דרכי הפילוסופיה נמצאו לא מעטים, אשר הטילו רופי בשיטת בן־מיימון וחפצו לקרב רחוקים, להשלים בין התורה והמחקר הפילוסופי לפי רוח־היום בדור ההוא, כי מצאו אשר לפעמים נכבשה התורה לפני הפילוסופיה ותהי לשפחת החקירה ההגיונית: משפטים ומאמרים במקרא שלא נתנו להתאימם עם המחקר ההגיוני לא נכבדו בעיני בן־מיימון; הוא היה אומר, בדברו על אדות אמונת חדוש העולם, האמונה שנותנת להיהדות את תמונתה היסודית: „שאלו נמצא מופת ברור לחזק הנחת אריסטו בחוק ההגיון ומשפטו, היה יכול להוציא מקראות מעשה בראשית מידי פשוטם ולפרשם באופן מתאים אל ההנחה המחקרית", כאשר עשה להפסוקים המדברים בענין צלם ודמות, אך מחזיק הוא באמונת החדוש מפני היותה מסכמת גם אל חקירתו ההגיונית, ודברו היה: „כל מקרא שיבא מופת על הפכו אין שומעין לו" [3]. פתגמים כאלה עוררו קנאת רבים וירבו מספר המערערים עליו; המערערים ההם מצאו את ספרי בן־מיימון למסוכנים להאמונה התמימה, והיו אומרים, כי אם חקירתו של הרמב"ם מחזקת יסודי התורה הנה מסקנותיו והנחותיו קוצצות בנטיעותיה [4]. שטת למודיו של בן־מיימון לא תודה בכל הנסים שנאמרו בכתבי הקדש בהחלט גמור, כי אם תבקש לקרבם אל הטבע ולבאר את הפסוקים באופן מושכל; את הנבואה ובכלל יחוד הדבור מן היוצר ליצוריו, באופן הדבור הנבואי המסופר בכתבי הקדש לפי פשוטם של הדברים, יחשוב הרמב"ם לפגם באמונת שלילת הגשמיות, ולכן יפרש חזיונות הנבואה על פי חזון

---

1) וכמו שהעיד עליו החכם התלמודי החסיד רבי יהונתן הכהן מלוניל לאמר: „וגער בפריצים בברית פרץ, לעשות אותם לגוי אחד בארץ, וקרב אותם אחד אל אחד והיו לבשר אחד". שפ"ר.

2) ר' יעקב אנטולי בהקדמתו לס' מלמד התלמידים אומר: „וגם אם אחד בדורו מלאו לבו ללמוד חכמות הנמצאות בלשון אחרת המועילות להשלים כוונת התורה, יחשב לו הלמוד ההוא לעון אצל רוב בני דורו, וניתנים טעם לדבריהם מטה שאמרו ז"ל: „מנעו בניכם מן ההגיון" וכן מה שהזהירו, שלא ללמוד חכמת יונית.

3) רבי יהודה אלפאכר הרופא איש ברצלונא במכתבו הראשון להרד"ק המתחיל במלות: „יגער ה' בך השמן, דוד הוא הקטן". שפ"ר.

4) ר' יהודה אלפאכר במכתבו אל הרד"ק יאמר: „ואינה כדאית חכמת יונית לעקור בשבילה את הכל". ורבי מאיר הלוי אבולאפייא במכתבו אל הרמב"ן יאמר: „והנה יונקתו (של התורה) מחזקת שרשי הדת ומסעפת פארותיה".

הנפש ואובנת א ד ל ב א, כפעולת דמיון חזק או חלום וחזיון[1]; אמונתו בהשארת הנפש לא התאימה גם כן עם אמונת התורה התלמודית לדעת רבים מבני דורו: הוא היה אומר שנפש הצדיק, חלק אלוה ממעל, שבה למקור מחצבתה, אל האלהים אשר נתנה, להתכלל ולהתאחד עם אביה יוצרה ומחוללה, ונפש הרשע יורדת היא למטה, וכאשר דבקה בהתאות הבהמיות כן תהיה לחמר עכור, כלה ונפסד והכרת תכרת הנפש הזאת מעמיה; גם ההשקפה הזאת שונה היא מהשקפת שלומי אמוני ישראל על שכר ועונש אחר המות בעולם קיים ועומד בפני עצמו, עולם שכלי ארוך, ובו מקום השכר והעונש בגן עדן וגיהנם; כן לא נחה דעתם של המערערים האלה בטעמי המצות שהרבה הרמב"ם לדבר עליהם בספר "המורה", מפני שנמצאים שם טעמים השוללים מהמצות, כמו הקרבנות, את חשיבותם התמידית והעולמית[2]; לזה נוסף דרך ביאורי ההגדות בתלמוד ומדרשים, שהיה הרמב"ם מפרשם באופן נוטה מהביאורים הרגילים, ובמקום שלא היה דרך לנטות ממשמעות הדברים החשה מדברי האגדה ולא שת לבו אליהם, דברים כאלה נראו, לא לבד לתלמודיים קנאים, כי אם גם לתורנים משכילים, כנטיה מדרכי היהדות המקובלת, וידמו כי חובתם לצאת במחאה נגד ההשקפות האלה.

הנה כן קמו אז בישראל מעבר מזה מכבדי בן־מיימון ומעריציו, המקדישים כל דבריו כדבר אלהים ביד נביאיו, ומעבר מזה מנגדי בן־מיימון, אשר קראו מלחמה על ספריו ויריבו ביחוד על אדות ספר "המורה" ו"המדע", הוא הספר הראשון לה"יד החזקה" או "משנה תורה". הרבנים ועמהם פרנסי הקהלות הנכבדות באירופה ובאסיה נתפרדו ונתפלגו לשתי מפלגות: למכבדי בן־מיימון ומנגדיו או מימיני בן־מיימון ומשמאיליו; בין אלה האחרונים נמצאו גם כן אנשים שראו בעיניהם ושמעו באזניהם את כל פרשת גדולת משה ומפעליו הכבירים, יראתו, תומתו וחסידותו, ולכן לא חשבו ממנו את יראת הכבוד, והטילו דופי, או חרצו משפט מינות, רק על איזה השקפות בספריו ויחליטו, כי הספרים האלה תחת להועיל עוד ירעו, כי ירופפו את התורה והאמונה בקהל התמימים אמוני התורה המקובלת.

ההתנגדות להדעות הפילוסופיות של הרמב"ם החלה עוד בחיי המורה הגדול; אך הערעורים האלה היו נאמרים בלחישה ובשפה רפה ולא נשמע קול המערערים מפני תהלת מעריציו ומקדישיו. ובימים ההם, בעוד בן־מיימון חי, נמצא בטולידה (טוליטולה) איש חכם אשר רוח בו ושמו ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולאפיא (נולד לערך ד"א תתק"מ, מת בש' ה"א ד' = 1180 — 1244[3]). החכם הזה בעודו

---

[1]) ר' יהודה אלפאכר במכתבו השני.

[2]) רבי אברהם בן הרמב"ם בקונטרסו מלחמות ח' יאמר: „נכר מדבריו של ר' שלמה מן התר שאותם הטעמים וטעמי המצוות של הרמב"ם אינם נכונים בעיניו".

[3]) שנת מותו של הרמ"ה נדע מנוסח המצבה בספר אבני זכרון (נוסחי המצבות מעיר טולידולה) להחכם שד"ל (להלן אביא כל נוסחת המצבה הזאת שיש בה דברי חפץ לתולדות הרמ"ה. שפ"ר), ששם נאמר: „גלה כבוד מישראל... בחמשת אלפי שנים גם ארבע", כי הרמ"ה כבר ערער על הרמב"ם בעודו בחיין יוצא מפורש ממכתב הרמ"ה אל הרמב"ן באמרו „זה ימים רבים הרבת

בבחרותו כבר נתעוררו בו ספקות על דבר ספר המורה והמדע, ויערוך אגרת־קנאות ל„חכמי לוניל", אגרת שנועדה אז להתפרסם ברבים, ועקרה של האגרת היתה (לדבר בלשונו): „בהגיע תור משנה ספר התורה, ואעמוד על ספר המדע בהלכות תשובה על העולם הבא שאין בו גוף וגויה קנא קנאתי לצור ישראל וקדושו, ליסוד הצדק ושרשו, בראותי כי אבדה אמונת תחיית המתים", אך כשלשים שנה לפני המחלוקת לא השיג ר' מאיר הלוי באגרת קנאתו את התכלית הנרצית לו, כמו שיספר בעצמו: „והחלתי לדבריהם (של חכמי לוניל), אזין עד תבונותיהם, והנה אין איש מתחזק עמי לגדור פרץ בעמי", כי בכל היות רבי מאיר הלוי אבולאפיא בן משפחה רמה בספרד, גדול בתורה ומכובד בעיני בני ארצו ודורו, הנה כבר נודע בשנאתו להחקירה ובחפצו לתת להיהדות תמונה מאוכנת מעשה מקשה בלי תכונה מושכלת, ובדעותיו אלה היה יחיד בארצו וגם בחוג קרוביו ומיודעיו; גם מדת היהירות שהיתה בו הרחיקה ממנו לב רבים, עד כי לא היה מסוגל להיות ראש מפלגה. על דבר רמות רוחו מספרים, כי בעלותו לגדולה בקהלת טוליטולה חדל מהקביל פני אביו, שהיה יקר רוח, גדול בתורה וחכמה ונכבד מאד ביהודי ספרד, ושמו רבי טודרוס אבולאפיא הלוי. וזה האיש רבי טודרוס, שהיה חשוב מאד בדור ההוא, עד כי מליץ־מושל אחד רבי יהודה בן יצחק הלוי, רופא בברצלונה, שם אותו על גם בספור־משלי אחד, ויציגהו לשופט בין העשר והחכמה בריבם יחדו למי יאותו יותר הכבוד והתהלה, זה האיש היקר רבי טודרוס לא נרמה בתכונתו לבנו הלובש גאות, ובאשר נמנע בנו רבי מאיר מבא אליו, לבל יהיה נאלץ לחלק כבוד לאביו, וַתֵּר האב על כבודו ובא לבקר את בנו המתיהר[1]; בגלל הדבר הזה, תחת למצוא אנשים רבים שימנו לרגלו, הקים לו רבי מאיר אבולאפיא הלוי מתנגד בעל דין חרוץ מאד, את רבי אהרן ב"ר משולם מ„חכמי לוניל", שהיה ממעריצי הרמב"ם, והוא השיב להרמ"ה תשובה נמרצה, כנראה בשם חבריו כל חכמי לוניל תמימי דעים עמו[2],

---

משלשים שנה... ואכתוב אגרת קנאות לרבני חכמי לוניל", גם באגרת הקנאות הרמ"ה מדבר כאלו היה הרמב"ם עודנו בחיים.

[1]) כי נמצאה בהרמ"ה מדת רמות רוח נדע מדברי התחכמוני לאלחריזי (שער ט"ו) באמרו: „ומנשיאי הלוים ר' מאיר הלוי אין בחכמה מיערכנו, רק הואגאה וגאותו תשפילנו". וביוחסין (עמוד 100) נאמר: „ודבר מאיר אבולאפיא מיום שעלה לגדולה לא הלך אלאביו". גם ר' אהרן ב"ר משולם ממעריצי בן מיימון באגרת תוכחה שהוא כותב לרבי מאיר הלוי יוכיחהו על גאותו ובתוך הדברים יאמר: „ילדות גדולה היתה בך בהשיאך שיאך וגודל לבך וכו'". שפ"ר). הדבר שראוי לעמוד עליו, כי דברי היוחסין בדבר הרמ"ה טובאים גם כן בהרא"ש על קדושין סימן נ"ז (בענין בנו והוא רבו וכו') ושם נאמר: „אמרו עליו על רבינו מאיר מרוטנבורג שמיום שעלה לגדולה לא הקביל פני אביו ולא רצה שיבא אביו אליו". אמנם אין כל ספק כי המלה „מרוטנבורג" הוא טעות אחד המעתיקים ונכתבה בטעות במקום „חלוי" או „אבולאפיא", כי הרא"ש היה תלמיד מובהק למהר"ם מרוטנבורג ולכן לא היה מדבר ממנו בלשון: „אמרו עליו" כי הוא ידע דרכי רבו יותר מאחרים והיה מדבר כעד ראיה ולא כעד שמועה.

[2]) הדבר כי ר' אהרן בן משולם כתב אגרתו הנפלאה בסנגונה (אגרות קנאות דף י"א) בשם חבריו

וידבר עמו משפטים על אשר נועז לחרף את יחיד הדור אשר מימות אבות התלמוד רבינא ורב אשי לא קם עוד כמוהו להפליא עז ולהגדיל תושיה. אולם בכל אלה נשאר רבי מאיר אבולאפיא הלוי מתנגד לשטת הרמב"ם בתורת דת ישראל כל ימי חייו.

חבורי רמ"ה בהספרות התלמודית הם פירוש על איזה מסכתות הש"ס (ס' יד רמ"ה, שפ"ר) וספר „מסרת סיג לתורה" על אדות חסרות ויתרות בתורה נביאים וכתובים וקרי וכתיב ויתר דיני המסורה, כל זה אסף ויסדר הרמ"ה לתועלת גדולה ולתיקון סופרים[1]; אף כי רבי מאיר הלוי לא היה מבעלי תורת הסוד, תורת הקבלה, שנתחדשה אז, בכל זאת הבין קן בטוח לאפרוחי הקבלה וצאצאיה הראשונים, והנשיא הזקן רבי ששת בן יצחק בנבינישתי מברצלונה, אשר עד ימי שיבתו לא חדל מכבד את הרמב"ם ולהעריצהו והיה מאוהבי התורה התלמודית על פי דרך המושכל, התל ברבי מאיר הלוי במכתם אחד לאמר:

שְׁאָלוּנִי יְדִידַי: אַיֵּה יָכוּחַ
בְּשֵׁם מֵאִיר, וְהוּא הוֹלֵךְ חֲשֵׁכִים?
חֲשִׁיבוּתִים: פְּרָר קָרְאוּ חֲכָמִים
לְלַיְלָה אוֹר – וְהוּא מִן הַהֲפָכִים[2].

חכמי לוניל יוצא מדבריו: „ונהי דאהני לך קמרא דאבוך לישוויך נשיא, אבל לא לספר בגנות חכמים ודבה להוציא, ואלמלא בן טודרוס אתה נשיא ורבי וכו' וכבוד משפחת יולדתך, גוזרני אני עליך בטושב זקנינו וחכמינו על אשר מעלת וחללת את הקדש..." גם כי היה הרמ"ה בעל רמות רוח ושונה מאביו שהיה שפל רוח, יוצא מכתב ר' אהרן באמרו: וידעתי כי את פי הרב החכם אביך וזקנך לא שאלת, כי לא דברת בפיך כמתלמד ושואל, רק כמתגבר וכמתגדל". עוד יש להעיר ע"ד מכתב ר' אהרן אל הרמ"ה, כי יאמר: „השמת לבך אל חכמי המחקר והתעודה אנשי שם נשיאי העדה הגאונים רבינו סעדיה ורבינו האיי, אשר הרחיבו לדבר בענין תחיית המתים ובענין עולם הבא והנבואה העתידה והם אמרו אין סומכים ואין מביאין ראיה מדברי אגדה ואין מקשין מדברי אגדה..." אשר מהדברים האלה יש סיוע גדול להחלטות הרב המחבר החכם הרכבי, כי היה רב האיי גאון רחוק מבעלי הסוד והיותו יותר מבעלי האמונות המושכלות (עיין דברי ימי ישראל ח"ד, עמוד 9 בפנים ובהערה). ההכם הכביר רשז"ח האלבערשטאם במכתבו להח' שולמאַנן בתוח"י ראש הלק שני מעיר, כי לא נכונו דברי הרב המחבר, שהיה הרמ"ה שונא מדעים, כי לא התנגד להרמב"ם אלא באמונת תחיית המתים, וזה קודם שראה אגרת תחיית המתים להרמב"ם, אך אחרי ראותו אותה נתקררה דעתו, כנראה מפירושו על סנהדרין ומכתביו בתוך כתאב אל רסיאל (בהלבנון), ששם מזכיר את הרמב"ם בכבוד גדול, ושם יאמר בפירוש, כי, אחרי קראו מאמר הרמב"ם באגרת תחיית המתים, סרה הלוגתו מעליו. לדברי מכתב הרשוח"ח עוד אשוב בהמשך הדברים. שפ"ר.

[1]) הספר „מסורת סיג לתורה". ע"ד הספר הזה וע"ד ספריו התלמודיים עיין בהביבליוגרפים. המוחזק לזייפן משה בומריל, שייחס לעצמו פירוש על ספר יצירה, מייחס להרמ"ה ספר בקבלה „לפני ולפנים", אך הספר הזה מזוייף כרובי הספרים בסוד וקבלה שפרסם בומריל וייחסם לאבות התורה בני הדורות הקודמים.

[2]) טעם זקנים עמוד 70. על אדות הנשיא בנבינישתי עיין דברי ימי ישראל ח"ד עמוד 408 בציון א' סימן א' בהערה, ומדעתנו שכבר הגיע] לזקנה בשנת תתקם"ג (משירו של אלחריזי בכ"י כרמולי כמו שמבואר בציון וההערה הנ"ל. שפ"ר), הנה יש להוציא מזה, כי תוכחת-סופרים שהיתה לו עם הרמ"ה נופלת עוד לפני המחלוקת הגדולה שנולדה לרגלי מעשי ר' שלמה מן ההר. אגרת הנשיא בנבינישתי הוא בכ"י.

נגד כתב־הקטגוריא על ספרי הרמב״ם, ששלח ר׳ מאיר הלוי אבולאפיא לקהלת לוניל הריץ הנשיא ר׳ ששת בנבינישתי כתב־סנגוריא לחכמי הקהלה הזאת, לעצור בעד ריבות־האמונה. גם משורר אחר, חרוץ במלאכת המכתמים בהתול ועקיצה, ירה חץ־התולו במכתם מלא דברי חרופים שלא נתן להתרגם ללשון אחרת [1]; בכלל היו המיימונים בעלי ברית בן־מיימון אנשי השכלה ומהירים במלאכת הסופרים, ובהלצותיהם ובעקיצותיהם נתנו לשחוק את שונאי החקירה ומשכו אחריהם את לב בני העם אוהבי הלצה.

בארצות הקדם אסר את המלחמה נגד ספרי בן־מיימון הצרפתי בעל התוספות רבי שמשון משאנץ (Sens), שעלה ונתיישב באה״ק, וכרבי מאיר הלוי היה גם הוא מתנגד ללמוד החכמות החיצוניות; והתנגדותו להרמב״ם ישים במכתב ערוך להרמ״ה אבולאפיא הנ״ל [2]. והרב ר׳ שמשון משאנץ גלה דעתו כי לא יחפוץ לדעת את הרמב״ם ובנו, ועל כן בעלותו עם עדת הרבנים מצרפת ובריטניה לארה״ק בסוף האלף החמישי, לא אחז דרכו דרך מצרים, כמו שעשו כל העולים בחפצם לראות את פני רבי אברהם בן הרמב״ם, כי אם נסע דרך עכו; אולם הר״ש משאנץ לא היה בעל מלחמה כרבי מאיר אבולאפיא, כי חסרו לו הידיעות החיצוניות וסגולת השפה העברית בנעם סגנונה שהיו להרמ״ה, ועל כן נלחם רק בנשק מאמרי התלמוד, ויחבר ספר מיוחד להשיג על דעות הרמב״ם ממאמרי התלמוד והמדרשים. אך המחברת הזאת לא עשתה פעולתה ולא זכתה לשם, עד כי נמצאו גם מכחישים את מציאותה [3]. גם בארצות הקדם נתעוררו הערעורים על הרמב״ם ודעותיו לראשונה בדמטה דקה ותלונה חרישית: לרבי שמואל בן עלי, ראש הישיבה בבגדד, אשר ידענוהו מכבר, שהיתה עינו צרה בגדולת החכם אשר בצוען מצרים (פוסטאט) (עין דברי ימי ישראל חלק ד׳ עמוד 370, 369), היה תלמיד ושמו ר׳ דניאל בן סעדיה או דניאל הבבלי חכם תלמודי יושב דמשק; על התלמיד הזה נחה רוח רבו, וינסה גם הוא כחו להתעבר על ספרי הרמב״ם. השגותיו של ר׳ דניאל על הרמב״ם לא נגעו בשאלות החקירה ועקרי האמונה, כי אם בדברי הלכה מספר משנה תורה וספר המצות להרמב״ם, כי רצה להחליש כח הרמב״ם ופעולתו במקצוע ההלכה, שבו מצא לו עז ותעצומות למשול ברוח העם; הקנאי הזה חשב בצדק, כי רק מהיות בן־מיימון גדול מאד בחכמת התורה התלמודית מצאו להן גם דעותיו ואמונותיו מסלות בלב רבים ועצמו מאד מכבדיו, ולכן כונן חציו נגד מקצוע ההלכה; אולם רבי דניאל כתב השגותיו בכבוד והכנעה ולא הטיח דברים נגד כבוד הרמב״ם, גם נראה ששלח את מגלת השגותיו לרבי אברהם בן הרמב״ם לבחינה, ורבי אברהם, אשר ידע את כח אביו בתלמוד, התאמץ להשיב על השגותיו

---

1) לקוטי שושנים לגראָמץ עמוד 149. לא הבאתי את השיר ההלצי הזה, כי לפי טעמי אין לו ערך ספרותי ואינו אלא לשון נופל על לשון. שפ״ר.

2) הכ״י הזה נמצא אצל די רוסטי נומר 772 ובהביבליותיקה הבודליאנית (נדפס בהלבנון בכתאב אל רסאייל), והחכם שוח״ה במכתב שהזכרתי למעלה (בהערתי לעמוד הקודם) מוכיח כי מכתבו של הר״ש משאנץ נכתב בהיותו בצרפת, ועתה לפני עלותו לאה״ק התעבר בספרי הרמב״ם.

3) ר׳ אברהם בן הרמב״ם בקונטרס מלחמות ע״ד הר״ש משאנץ. עין מאמרו של גראָסס בספר Revue des Études כרך ו׳ וכרך ז׳ שטבאר שם תולדות העיר שאנץ (Sens).

של רבי דניאל ולחזק את דברי אביו המורה הגדול[1]). אמנם החסיד ר' אברהם בן הרמב"ם היה איש אמת ורודף שלום, ובכל שנראה בתשובותיו לר' דניאל אותות התרגזות, הוא מודה, כי לא נקה גם אביו משגיאות וכאדם גם הוא עלול לטעות. אחרי כן נסה ר' דניאל הבבלי בפירושו על קהלת להריח ריח מינות בספרי הרמב"ם, ולא מצא להשיג על דעותיו של הרמב"ם רק בואת, שאינו מודה במציאות השדים והרוחות הרעות; אמנם לא על ההכחשה בשדים ורוחות היה דן המערער הזה, כי אם רצה להוכיח, שהרמב"ם לא ישים לבו בכלל לפתגמי התלמוד ויכחיש בדברים שהתלמוד מעיד על מציאותם, ובכן — חשוד הוא במינות.

ומעריצי הרמב"ם בארצות הקדם התעברו מאד על עוות המערער רבי דניאל מדמשק, ותלמידו החשוב של הרמב"ם רבי יוסף אבן עקנין וסיעתו בקשו מרבי אברהם החסיד בן הרמב"ם שינדה את התלמודי מדמשק, אך רבי אברהם החסיד, שדמה לאביו הגדול באהבת המישרים והתרחקו מכל שמץ פניה ואהבה עצמית, לא רצה למלא בקשתם, ודבריו בענין הזה המה דברי איש חסיד שומר אמת לעולם. הוא יאמר: „אני כבעל דינו והוא כשונא לנו, לא אדין אותו לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא ולה"ה, שמא יהא בדבר חלול השם יתברך יותר ובכיוצא בזה למדונו חז"ל: לא לידון אינש לא למאן דרחים ולא למאן דסני; ועוד שאמונתו ביחוד השם יתברך ושאר עקרי התורה מתוקנת היא, ולא חלק עליו אלא בענין השדים וכיוצא בהם, ועוד ששמעתי עליו, שהוא דורש ברבים דברי תורה ומוסר ומושך לבם ליראה ולעבודה ומחזיר למוטב חטאים בעלי תשובה". אך בדברי הן ושכל טוב אלה לא נתקררה דעת ר' יוסף אבן עקנין ושאר המקנאים לכבוד הרמב"ם, ויחזקו דבריהם על רבי דוד נשיא הגולה במאסול לנדות את ר' דניאל עד שיחזור בתשובה, ואחר כך חלה ומת בדמשק מכאב לב ושברון רוח על הנדוי[2]). יהודי ארצות הקדם, אשר בעיניהם ראו את מורם הגדול רבנו משה, היו מלאים כבוד ומורא, יראת הרוממות, לזכרו ולא עלה על דעתם לתתו למין וכופר, גם לא היו יהודי ארצות הקדם בעלי השכלה והוגי דעות כאחיהם בספרד ופרובינציאה, שיוכלו לרדת לסוף דעותיו של הרמב"ם ולמצוא בהן סתירות להשקפות חז"ל. גם יש לשער, כי מכבד הרמב"ם ומעריצו רבי יהונתן הכהן מלוניל, שעמד עמו בברית אהבה וידידות (עיין די"ח בכמה מקומות), ועלה לאה"ק בזמן אחד עם הר"ש משאנץ, הטה את לב רבני ארצות הקדם וראשי הקהלות אחרי הרמב"ם, ואש המחלוקת בארצות הקדם ע"ד הרמב"ם וספריו שקעה תחתיה.

לא כן היה מצב הענינים באירופה, ביחוד בפרובינציאה (דרום צרפת) ובספרד. במדינות אלו הכו דעות בן־מיימון שרש ותתקופנה בעצומיהן את בעלי המדע וכל איש בעל בעמיו ונכבד בעדתו; חכמי ספרד ופרובינציאה הביטו על כתבי הקדש והתלמוד רק באספקלריא של משה בן מיימון, ושלומי אמוני התורה והעם חתרו בכל

---

1) תשובת ר' אברהם בן הרמב"ם תוציא לאור החכם גאלדבערג בשם ברכת אברהם (ליק שנת תר"ל).

2) ר' אברהם בן הרמב"ם בקונטרס מלחמות, סיפור הרבריים שבסימני ההסגר הבאתי בלשונו אף שלא נמצאו אצל המחבר, כי מהם נראה תכונת נפשו היקרה של ר' אברהם. שפ"ר.

אשר יכלו להתאים את תורת היהדות התלמודית עם דעות הרמב"ם בכח פירושים ובאורים. אמנם נמצא אז גם קטני אמונה, אשר בהשענם בדעות „המורה" מצאו תואנה לזלזל בשמירת המצות, לעשות דברים האסורים ולפרוק מעל צואריהם את על התורה הכתובה והמסורה, ויאמרו גם לתקן את תורת היהדות ולתת לה פנים חדשות כפי הנות לבם ונטות רוחם [1]; בקהלות ישראל אשר בספרד התגבר אז הזלזול במצות המעשיות, ויש אשר התחתנו בנוצרים ונשאו להם נשים מבנות הארץ [2]. החרדים התמימים, אלה שלא היה להם בעולמם אלא ארבע אמות של הלכה והמשא ומתן התלמודי, החליפו הסבה בהמסובב, ובראותם את החוחים שעלו על אדמת ישראל החליטו, כי הדעות הפילוסופיות של בן־מיימון עזרו לרעה, לעשות את האמונה והמצות המעשיות רופפות בידי המתמשכלים והמתפלספים, ויראו סכנה רבה להיהדות בהפצת ספרי הרמב"ם בכל פנות העם. בכל אלה עברו ימים רבים ואיש לא הרהיב עז בנפשו לצאת בגלוי נגד ספרי הרמב"ם. חכמי צרפת הצפונית, בעלי התוספות האחרונים, ותמימי דעים עם רבי שמשון משאנץ, כמעט שלא ידעו דבר מספרי הרמב"ם במחקר ופעולותיהם על העם, והתלמודיים התמימים אשר בספרד ופרובינציאה (דרום צרפת) חשבו, כנראה, למסוכן לצאת ביד רמה נגד רוח היום והדעות החפשיות שההתלכו אז בארץ.

בגלל הדבר הזה נחשב אז לאות גבורה ואמץ לב, כאשר יצא אחד מן התמימים לקרוא מלחמת תנופה על בעלי שיטת הרמב"ם ולריב עמהם בפומבי וברוב כח, מאין פנות אל תוצאות הריב ובלי משוא פנים לאיש. ר' שלמה בן אברהם מן ההר (ממונפלייר Montpellier) היה איש חסיד וצדיק וגדול בהתורה הרבנית; אך דעה אחת קננה בחדרי לבו, כי התלמוד לבדו ממלא את כל עלמין ואין זולתו דבר חשוב בעולם היהדות; ולא רק חלק ההלכה שבתלמוד היה קדוש לרבי שלמה מן ההר, כי אם גם כל מאמרי ההגדה, וכל המפקפק בפשוטי האגדות נחשב לו

---

1) ר' יהודה אלפאכר באגרתו הראשונה אל הרד"ק יקרא את המחזיקים בשטת הרמב"ם „עוברים על דת" וכן יצא לנו זה מאגרות ר' מאיר הלוי ור' משולם בן קלונימוס, עיין ציון א' בסוף הספר.

2) מחר"ם מקוצי בספ"ג (ספר מצות גדול) בעשין סימן ג' יאמר: „ויהי אחר ארבעת אלפים ותשע מאות ותשעים וחמש שנים היתה סבה מן השמים להוכיח, ובשנת תתקצ"ו הייתי בספרד להוכיחם, ואמץ הקב"ה זרועותי ויט לי חסדו, ותרגז הארץ ותהי לחרדת אלהים ועשו תשובות גדולות וקבלו אלפים ורבבות מצות תפלין מזוזות וציצית וכו'". ור' משה מקוצי הנ"ל שם בחלק הלאוין סימן קי"ב בלא תעשה את בתך לא תתן לבנו וכו' אומר: „והארכתי בדרשות אלה בגלות ירושלים אשר בספרד והוציאו נשים נכריות רבות בשנת תתקצ"ו לפרט" (ע' להלן בסוף הפרק. שפ"ר). הגדול שבחכמי הפילוסופיה המדרשית (Scholastik) בימים ההם ההגמון מפאריז ווילהעלם איש אובירנה, שהיה קרוב במקום לפרובינציאה (Guillaume d'Auvergne) יאמר באחד מספריו: (Gulielmi Auverni opera omnia de legibus, ed. Paris 1674 T. I. p. 246) „ברור הדבר כי פה היהודים הנם פוקרים גם באמונתם מורשה להם מאבותם אביהם, ואחרי ממשלת המחמדיים הפיצו הם דעותיהם הנפסדות שנחלו מאריסטו ויטעו את הדעות המוטעות האלה על אדמת הסרקנים. היהודים מזולזים בחובותיהם (במצות המעשיות) וכו' וכו'". אלה הם תוכן דבריו בתרגום מרוטית. ועיין עוד בספר העתי Revue des Études חלק י"ח מעמוד 243 והלאה במאמרו של גוטמאנן: ע"ד ווילהעלם איש אובירנה והספרות הישראלית.

לכופר. ר' שלמה ובעלי בריתו היו מאמינים בהגשמת הבורא והיותו בעל גוף עם אברים ומשיגי הגוף, גם את השכר והענש בעולם הגמול ציירו להם בתבנית גן עדן וגיהנם כפי המסופר בהגדות בפרטי העונשים והתענוגים, גם החזיקו בכל עז באמונה במציאות השדים והרוחות הרעות ויחשבו אותה לעיקר מעיקרי הדת, אחרי שהתלמוד מדבר בהשדים והרוחות הרעות, כבדבר שמציאותו ידועה ומפורסמת[1].

אין פלא, כי איש אשר הקנה לו השקפות נסות כאלה, השקפות המגשימות את הבורא, ראה כל דבר ודבר בספרי הרמב"ם כדברי מינות, איש כזה לא יחשה ויתאפק בראותו, כי ספרי הרמב"ם מתפשטים בכל תפוצות ישראל ונעשים מרוצים לעם וקנינו הרוחני. ר"ש ראה בהתפשטות דעות הרמב"ם את חרבן היהדות, ובכן אסר את המלחמה בקנאו קנאת התורה נגד ספרי הרמב"ם והמחזיקים בדעותיו. אך איזה הם כלי הזיין אשר בם בחר ר' שלמה מן ההר? בימי הבינים לא ידעו כלי־נשק יותר בדוקים ומנוסים להכריע בהם את המתקוממים בעניני אמונות ודעות מנשק החרם; החרם היה נכון לבלום פי כל איש זך הרעיון, העומד בדעותיו למעלה מבני דורו ושופט על עניני האמונה ודברים שבלב אחרת מאת אשר ישפטו ההמונים; בחרם אמרו כל שומרי חומת האמונה לקבור את הדעות החיות בלב אנשי הרוח שבדור. כן עשה האפיפיור גריגור התשיעי, כי הזהיר את מורי האוניבירסיתה הפאריזית, האחת באירופה, שבה מצאה לה הפילוסופיא מהלכים יותר מבכל בתי המדרש באירופה, טרם באו בשעריה חברי הכהנים הנזירים הדומיניקיים והפרנציסקים, לבל יקראו באזני התלמידים מקשיבי לקח בבית המדרש הזה את הספרים שנגזר עליהם חרם מטעם הכנסת הגדולה הלאטירנית, ואם יעברו מורי האוניבירסיתה את מצות האפיפיור ונתנם לחרם, וכן דמה לעשות גם ר' שלמה. אפשר הדבר, כי גזרת החרם של האפיפיור גריגור התשיעי על הספרים הנקראים בהאוניבירסיתה הפאריזית, העירה את לב הקנא ר' שלמה להנהיג בקרת הדעות גם בעולם היהדות ולבער את המינות הנמצאת, לפי דעתו, בספרי הרמב"ם בתת לחרם את ספריו. להפיק וממו זה היו דרושים לר' שלמה רבנים בעלי ברית אשר לא נמצאו לו בקרב בני מדינתו פרוי־בינציאה מלבד שנים מתלמידיו: רבנו יונה בן אברהם מגירונדי (הגדול) ור' דוד בן שאול. שלשה אלה קראו חרם ברבים (בשנת תתקצ"ב) על ספרי הרמב"ם וביחוד ספר "המורה" ו"מדע", על כל הלומדים לשונות העמים, על כל ההוגים בספרי חכמה מלבד התורה והתלמוד, על כל מפרשי הפסוקים בדרך ההשאלה, ובכלל על כל המוציאים דברי הגדות חז"ל ממשמעותם ופשטם והמגלים

---

[1] השקפות רבי שלמה מן ההר והחשגות שעשה על ספרי הרמב"ם נדע מאגרת ר' אברהם התסיד בן הרמב"ם בקונטרס מלחמות. שם יאמר ר' אברהם: "צעק ר' שלמה וכו' וזה האיש ר"ש ור' דוד ב"ר שאול עשו באמונתן לבורא יתברך תמונה וכו' ... אבל פשט פקצת הדרשות והגדות כאמונתן אם נקחם כפשוטן ... גם קבל [ר' שלמה] עוד על אבא מארי (הרמב"ם) בענין עולם הבא שאין בו לא אכילה ולא שתייה וכו' והוא קובל בדאגה ואנחה לסעודת לויתן וכו'". עוד נדע אמונות ר' שלמה ממכתב הרמב"ן הארוך, ובאגרת ר' שמואל שפורטא באוצר נחמד (חלק ב' עמוד 170) נאמר: "ואמת כי שמענו את הרב (ר' שלמה מן ההר) מחזיק בדברי רבותינו ואגדותיהן יהיו כהויותן". החכם שד"ל הוכיח בראיות מכריחות, כי רבי שלמה לא היה הדיוט, כי אם איש גדול וחכם בחכמת התלמוד.

פנים בתורה בפירושים שונים מפירוש רש"י ויתר חכמי צרפת[1]. באגרת גלויה הודיע ר' שלמה ושני תלמידיו דבר החרם הגדול הזה ויאמרו בפירוש, כי השקפת בן־מיימון חותרת תחתיה היהדות והורסת אותה עד היסוד. שלשה אלה לא חשו ולא נמנעו גם מפגוע בכבוד הרמב"ם בעצמו, ויאמרו: „אם גם אמת הדבר שהיה נזהר בכל מצות שבתורה, הלא מצינו גדול ממנו ששמש פ' שנים בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי"[2]. ר' שלמה חשב מראש להשען, אם יהיה הכרח בדבר, בכח הרשות הנוצרית לבצור רוח דורשי החכמה וחירות החקירה, ולעת עתה בקש לו תומכים בין רבני צרפת הצפונית. הרבנים האלה היו צדיקים ותמימים, חכמים גדולים בחכמת התורה התלמודית, חריפים ובעלי תריסין בפלפול וסברא, חובשי בתי מדרש אשר לבעלי התוספות, אך נעדרים מכל ידיעה אחרת מלבד התלמוד, ולא הרגישו כל צרך בחכמה ודעת, גם לא ידעו דבר מהיהדות המחקרית המושכלת, ולכן נתנו כלם ידם להמחרימים. החשוב שברבני צפון־צרפת היה אז רבי יחיאל בן יוסף מפארים, תלמידו של רבי יהודה החסיד סיר ליאון (עיין די"ח חלק ד' עמוד 279), תלמודי גדול ונכבד, אך בעל השקפות מצומצמות כר' שלמה מן ההר, ואף כי לא נרע בבירור אשר ר' יחיאל מפארים נתן ידו למתנגדי הרמב"ם, אך דעותיו, מחשבותיו והגיוני לבו, יתנו ידים להחשערה, כי עמד גם הוא לימין הקנאי ר' שלמה.

החרם אשר הוטל על למוד כל החכמות והחרפה אשר שמו על המורה הגדול, העלה חרון אף מעריצי בן־מיימון ומכבדיו ונראה להם כעוזת נוראה וחוצפה יתירה. במדינת פרובינציאה קמו ראשי שלשת הקהלות הראשיות: לוניל, בדרש ונרבונה והחרימו את בעלי החרם ר' שלמה ושני תלמידיו ושלחו ספרים אל כל קהלות פרובינציאה לזרזם להציל כבוד משה רבם של ישראל. גם קהלת מונפיליר (הר געש) בעצמה נפלנה לשתי מפלגות: ההמונים החזיקו בידי רבם ר' שלמה ותלמידיו, והמשכילים מרדו ברב הקהלה ויריבו בו, וילחמו בעלי שתי הפלגות איש את רעהו בריבות שפתים וגם באגרוף ומהלומות[3]; אש המחלוקת התלקחה בכנסיות ישראל בכל מדינות פרובינציאה, קטלוניה, ארגונה וקסטיליה, מזה ומזה רבו ונלחמו בחמה שפוכה, וזה וזה השתמשו לפרקים גם בכלי נשק שאינם כשרים כל עיקר; התמימות וההתפלספות, אשר עד הנה היה שלום ביניהן ולא צררה אשה את אחותה, התעוררו ותעמודנה זו מול זו במערכת מלחמת תנופה, ועוד מעט וכנסת ישראל היתה נבונה לְהִפָּלֵג לכתות, ותגדל הרעה עוד בזאת, כי לשתי המפלגות היתה הצדקה בפנים ידועים ושתיהן צדקו במקצת; שתיהן היו נשענות על אבות העולם הישראלי מאורי אור התורה בימים מקדם: אלה מזה הוכיחו, כי בעלי התלמוד בחרו בדרך אמונה ולא

---

1) יוצא ממכתב ראשי קהלת סרקוסטה (סרגוסה) [וששם נאמר: „החרימו כל הקורא בספרי המדע ומורה הנבוכים, וכל הלומד שום חכמה מחכמות החיצוניות. שפ"ר] ומאגרת הרמב"ן הגדולה המתחלת: טרם אענה אני שוגג וכו' ושם יאמר הרמב"ן: „באמת שמענו את הרב (ר' שלמה) מחזיק במדרשי רבותינו ובהגדות שכל הדברים כהוייתן, בסעודה העתידה בין המשומר ולויתן, בניהנם וגינת ביתן, המחכה יראה והמכחיש לא יזכה לראותן", וגם ממכתב ר' שמואל שפורטא (עיין ציון א' בסוף הספר).

2) יוצא מכל אגרות הקנאות ודברי הריבות ע"ד ספרי הרמב"ם.

3) יוצא מכתבה מקומות באגרות הקנאות והתוכחות.

נזקקו לביאורים מוציאים הדברים ממשמעותם, ואלה הוכיחו, כי יש מקום גם להשכל והבינה הישרה לדבר דבר בעניני הדת והאמונה.

כאשר התגרו שני הצדדים איש באחיו בחמה שפוכה, לא במחשבותיהם ודעותיהם כי אם בכח יצר לבם, נמצאו שני בעלי שם טוב בהספרות הישראלית אשר בקשו את האמת והשלום בכל לבבם: ר' דוד קמחי (הרד"ק) ור' משה בן נחמן (הרמב"ן). הרד"ק, שהיה אז כבר שב וישיש ושמו הטוב כחכם בחקר לשון הקדש ומבאר כתבי הקדש הלך למרחוק (עין די"י חלק ד' עמוד 260), היה ממכבדי הרמב"ם ומעריציו ועם זה גם ממגיני החקירה החפשית. בגלל הדבר הזה כבר נחשד במינות מצד החשבים, ויש רגלים לדבר, כי רבני צרפת הצפונית החרימוהו[1], יען מלאו לבו לפרש את פרשת מעשה מרכבה שבספר יחזקאל על פי דרכי המחקר, כמו שיאמר בעצמו: "ואתאמץ לעלות במרכבה בסולם אשר הקים לנו הרב המורה" והחליט, כי "הויות דאביי ורבא בטלות לימות המשיח", מפני שיתבררו או כל הספקות ולא יהיה "ספק וקושיא בתורתנו". בהיותו חלש ורפה ידים מזקן, לא נמנע הרד"ק מעשות דרכו מפרובינציאה לספרד, לעורר את אלופי הקהלות להתחבר אל קהלות פרובינציאה לבצור את רוח ר' שלמה מן ההר ולהָשך את חמתו.

האיש השני, אשר היה חשוב ומקובל מאד בדור ההוא, רבנו משה בן נחמן (או בן־נחמן, רמב"ן) (נולד לערך תתקנ"ה, מת ה"א ל'=1195—1270) איש גירונדי, היה בן־גילו, בן עירו ושארו הקרוב של רבי יונה מגירונדי[2]. בן־נחמן, או כאשר נקרא בלשון מדינתו פרובינציאה בונשהרוק דיפורטא (Bonastrüc de Porta), היה מהאישים המצוינים בצביונם ותכונתם; בו נחזה תמונת איש מקורי בכל יתרונותיו ומגרעותיו. בן־נחמן היה בעל מדות זכות וטהורות, נפשו המוסרית היתה תמימה וברה, וכלה מלאה רגש דת ואמונת חכמים, עם זה היה איש שדעת המקום ודעת הבריות נוחה ממנו, בהיותו ענו מאד ובעל שכל חרוץ ושופט מישרים. "חכמת הראשונים" היתה לו לקו ומשקלת וכל דבר מדבריהם היה לו לחק ולא יעבר, לאמת ברורה שאין להטיל בה כל ספק; הוא היה אומר: "הלומד מן הזקנים דומה לשותה יין ישן[3]", בלבו נקבעה עמוק הדעה, כי כל חכמת האחרונים אינה אלא לסגל להם דעות הראשונים, להעמיק בדבריהם, לצרפם וללבנם; לא לבד כתבי הקדש עם ספרי המשנה והתלמוד והספרים הנכללים בהם, כי אם גם פתגמי הגאונים, פסקיהם ודיניהם עד הלכות רב אלפס ועד בכלל היו לבן־נחמן להנחות מקוימות ומקובלות שאין לפקפק בהם; ממדתו היה להחזיק במעוזי

---

1) המקורים לזה עין בציון א' בסוף הספר בהערה.

2) ע"ד היות הרמב"ן שאר בשר קרוב לרבנו יונה גירונדי עין שו"ת הרשב"ש סימן רצ"א, וע"ד הולדותיו וספריו עין ציון ב' בסוף הספר.

3) הרמב"ן במלחמות על בבא בתרא דף פ'. דעתו זאת הוא מגלה גם בהקדמתו לס' המצות. עכ"ל הרב המחבר. עוד הוא אומר (מגילה כ"א), שאין ליגע במה שהונהג עפ"י הגאונים דבריו בספר המצוות הנ"ל המה: "חפצי וחשקי להיות לראשונים תלמיד"; על אדות יחוסו והכנעתו לפני חכמי צרפת עין להלן. שפ"ר.

הראשונים ולהצילם מהשגות האחרונים: עומר הוא לימין בעל הלכות גדולות נגד תפיסותיו של הרמב"ם בספר המצות וחותר הוא בכל עז ליישב השגותיו של רבי זרחיה הלוי (בעל המאור) על הרב האלפסי, בפנה זו—הצלת כבוד הראשונים—הננו רואים בו חכם התלמודי, בעל שכל חרוץ ונפלא, שופט מישרים והוגה דעות ורעיונות כבירים ובהירים; אך איננו יוצא גם צעד אחד ממחיצתו זאת, ולא ינסה לבר לו דרך־לימוד בעצמו. בן־נחמן היה רופא ולפי זה עסק מעט או הרבה גם בידיעות הטבע, וגם היה משכיל וחכם יודע דעת בחקר הפילוסופים, אך החקירות המופשטות בשאלות שאחרי הטבע (Metaphysik) היו זרות לרוחו ולא העמיק בהן[1]. התלמוד מלא את כל חללו של עולמו ובאספקלריא של התלמוד ראה את כל העולם, המון כל המעשים שמבראשית אשר באו ונהיו וכל המעשים העתידים להיות. נראה הדבר, כי אורח חנוכו והאנשים אשר נתגדל ביניהם העמידו אותו על דרך זו: בחיר מוריו היה רבי יהודה בן יקר[2], תלמודי גדול ודורש הקבלה הצעירה, אשר החלה אז להרים ראשה, והמורה הזה הכין לב הרמב"ן בעודו בימי בחרותו להקדיש דברי הראשונים ולקבל למודי הקבלה. את רב יצחק אלפסי, אשר גם ממנו נדע, כי היו מוזרים לו כל פנות הלמודים החיצונים מלבר התלמוד, שם לו הרמב"ן למופת והיה משתוקק תמיד להגיע למעלתו.

עודו בימי העלומים והנה נראהו עוסק בחבה יתרה בהתלמוד ושם כל עיונו בלמוד סנגוריא על הראשונים נגד תפיסות האחרונים; בשנת החמש עשרה לשנות חייו (תתק"ע) כבר חבר פרקים בתמצית התלמוד בענינים שנוהגים גם בזמן הזה (הלכות בכורות ונדרים) ויעשה כמתפנת הרב אלפסי בהמסכתות ההן שלא נמצאו עליהן הלכות הרב. בשיר בלשון ארמית מתנצל העלם הרמב"ן כי מלאו לבו לעמוד במקום גדולים ויאמר:

ולית לאלוה עוצרא, למיתב לזעירא, רבותא ויקרא, ומסקיה לסמיכתא.
עד קטרי קטרין, פתחו ית ספרין, בעידן ליה אמרין, פלן עולם עולתא[3].

בהחבור הזה נראהו שליט בתורה התלמודית, ולולי שמענו ממנו כי היה עודנו „זעירא" ו„עולם עולתא", לא עלה על לבנו לחשוב כי הוא מעשה ידי איש העומד בימי עלומיו. עבודתו נושאת עליה חותם שכל טוב שנתבכר ונתבגר כל צרכו, שכל בהיר, המקיף את הענין מכל צדדיו ונחית לעומקו. לא נופל במעלתו ממעלת ספרו „הלכות בכורות ונדרים" הוא ספרו „המלחמות", גם כן פרי בכורי עבודתו התלמודית מימי הנער; בס' „המלחמות" יגן הרמב"ן על הרב האלפסי ויסיר מעליו השגות רבנו זרחיה הלוי גירונדי בסדרי נשים ונזיקין (עיין על אודות הרז"ה דברי ימי ישראל ח"ד עמוד 253—255). הרבה יגיעות יגע הצעיר וחכים הזה להסיר „מרבנו הגדול"—כן יקרא את הרב האלפסי—את תלונות „בעל המאור", גם השיג ההעתקות היותר מדויקות

---

[1] רבי זרחיה שאלתיאל חן במכתבו לר' הלל מוירונא אומר: „והאיש משה בן נחמן ז"ל לא ידע טבע המציאות כלל, כל שכן טבע דברי הפילוסופים ולא ידע איזה הדרך ישכן אור".

[2] עיין ציון ב' בסוף הספר.

[3] השיר בלשון ארמית בהקדמת חבורו הלכות בכורות.

בספרי האלפסי, ליישב ההשגות על ידי חלופי גרסאות. בחם לבו ובקנאתו הגדולה לכבוד „רבנו הגדול והקדוש האלפסי" הוא מוציא מפיו דברים קשים על רבנו זרחיה גירונדי ופוגע בכבודו[1]), אף כי כבר הוחזק הרז"ה לגאון התורה התלמודית. בספרו „מלחמות" נראה את הרמב"ן שט בים התלמוד, נותן בים הזה דרך ובמימיו העזים נתיבה, ויודע ללכת סחור סחור סביב האבנים והכפים, אשר בקרקע הים הזה. גם ינסה להסיר השגות הראב"ד מפייסקירא על האלפסי (עיין בספר „הזכות" להרמב"ן). בהגיע הרמב"ן לשנות השחרות וסערת רוחו שקטה, גמר את ספרו „מלחמות" על יתר ספרי האלפסי ובענוה גדולה ורוח נמוכה הוא מתנצל בהקדמה, כי בימי עלומיו התמלטו מפיו דברים קשים על גדולי התורה הכבירים ממנו בחכמה ושנים, ואז ידבר בהרז"ה בענות חן ודברי רצוי ופיום. בכלל היה הרמב"ן נוח מאד לבריות, רחוק מאהבה עצמית, מעביר על מדותיו ומתרחק מן המחלוקת והעמד הדברים על דעתו.

בהיותו עומד בשנות העשרים לימי חייו (תתקע"ז—פ"ג) כבר כתב פירושים על מסכתות אחדות, ובעבודתו זאת התמיד בשקידה יתרה, עדי כתבו „חידושים" על רוב המסכתות שבתלמוד בבלי. בכל אלה, אף כי היה הרמב"ן גדול מאד „בחידושי" תורה, חסר לו כח היצירה ולא כבש לו דרך לעצמו; בכחו היה רק להתחרות עם בעלי התוספות בפלפול וסברא ובצדק נוכל לקרא אותו בשם „בעל תוספות איש ספרד", אמנם להתגבר ולעלות במעלה על בעלי התוספות קצרה יד הרמב"ן, כי במאת השנים שעברו מימות רש"י והרב האלפסי נחקר כל התלמוד, נצרף ונתלבן ולא נמצא מקום עוד לבן־נחמן להתגדר בו ולחדש חדשות. בן־מיימון במבט־חכם, החודר אל תוך הענינים, כבר צפה, כי עברה עת הפירושים, הבאורים והחדושים לספרי התלמוד, כי באה העת לחתוך הדין, לפסוק פסק הלכה ולחתום את התורה, אך בן־נחמן לא שת לב להההלכות הפסוקות, והספר „משנה תורה" להרמב"ם לא שוה בעיניו לחקור ולדרוש בו הרבה, ויתמכר להפלפול והמשא ומתן בצרוף ולבון הפרטים, כי חסרו לו תכונות הנפש אשר להרמב"ם, להביא את הפרטים לידי כלל, לאסוף ולכנום האבנים המפוזרות, ולבנות שיטה שלמה ומשוכללת. להרמב"ם היה למוד התלמוד אמצעי להשגת התכלית, היא דעת מעשי המצות לכלליהן ופרטיהן, והמסקנא וההלכה למעשה היה לו העיקר, ולהרמב"ן נכבד מאד למוד התלמוד והפלפול כשהוא לעצמו; בן־נחמן אומר כי אי אפשר להחליט דבר כהנחה מקוימת בתלמוד, כחוק החכמות הלמודיות ודעת השעורים (מתימטיק), ואין לבא לידי מסקנא שלא יהיה חולק עליה[2]), והוא מיגע עצמו בהוויות ופלפולים, בקושיות ופירוקים, למען דעת להיכן הדין נוטה בלבד.

ואם נוטה היה בן־נחמן מהמורה הגדול בן־מיימון בדרכי למוד התלמוד

---

[1]) ובכל היותו חותר ליישב דברי הרי"ף נגד משיגיו מודה בעצמו „כי יש שאנחנו מלמדים זכות על דברי רבנו עם היותם רחוקים מפשטי הסוגיא או הסוגיאות.... מפני שאנו באים ללמד זכות על רבנו הגדול ודברי הראשונים" (בהקדמה למלחמות). שפ"ר.

[2]) בהקדמתו למלחמות.

והלכה, הנה עוד יותר רחקו דרכיו ומחשבותיו מדרכי החכם שבצוען מצרים ומחשבותיו בהמושכלות העיוניות והחקירה האלהית: לבן מיימון היו המחקר וההגיון ליסודות העיון, ומההשקפה הפילוסופית יצא לדון על יסודי תורת היהדות, השכל היה לקנה המדה בידו, ובכל מקום הננו רואים אותו שואף לאורה ותורת השכל, למצוא טעמים מושכלים להמצוות והדינים המסתעפים מהם, אך רבי משה בן נחמן בחר ללכת בדבר הזה בדרך רבי יהודה הלוי, לקיים את היהדות כלה על יסוד המעשים שנעשו בתולדות ישראל, היא נתינת התורה מן השמים, בהרחיבו את המושג התולדי בדבר הנסים גם על הספורים שבתלמוד; הרמב"ם בבאו לפרשת הנסים שבתורה ראה עצמו עומד במשעול צר, והיה מתאמץ לקרב דברים הרבה אל הטבע ולמעט בנסים כפי האפשר, אך הרמב"ן יאמר: „והנה נתברר כי הנסים המפורסמים שהיו ביציאת מצרים מורים על [שלשת יסודי התורה]: החדוש, הידיעה וההשגחה", ואחרי שיבאר מיב מצוות הזכרון, (ציצית, תפלין ומזוזות וקריאת שמע) יאמר: „ההתמדה בהם (בקיום המצוות) היא שיהא האדם מכיר ומורה על הנסים המפורסמים המורים על החדוש, הידיעה וההשגחה, שלש יסודות התורה, שהוצרכו מהם בני אדם להאמין על הנסים הנסתרים ההווים תמיד וכו'" [1]. סוף דבר, להרמב"ם היתה הפילוסופיה אבן בחן להוכיח אמתות הדעות שבהיהדות, אך הרמב"ן חשב כל דבר שנזכר בכתבי הקודש והתלמוד לאמת ברורה, שאינה נתבעת לעולם לדין לפני כסא משפט השכל האנושי. אמנם, בכל התרחקות בן־נחמן מהפילוסופיה השלטת בימים ההם, חרש מלבו דעות נכבדות, שאף אם לא הוכיח אמתותן במשפטי החקר ודרכי הדבור ההגיוני, ראויות הן מאד לשית להן לב: הפילוסופיה המוסרית, אשר קבל רבי משה בן מיימון ויחשבה לתורת אמת, גזרה אמר, כי האדם, בהיות נפשו אצולה משכל נבדל וחלק אלוה ממעל, בהיות שכרו נכון לפניו בהאשר הנפשי בעולם שכלו טוב ואשר נצחי, מורם הוא מעל מקרי החיים הזמניים, ודרוש לו לקבל בקרת רוח ומנוחת לב הרעות כמו הטובות, האסון כהששון, כי מהבל המה כל תעוגות חיי העולם הזה וצרותיו; אך בן־נחמן, המחזיק בהשקפת התלמוד, לא יכול לקבל התורה השטואית הזאת, כי יהיה האדם משולל מרגש לב והתפעלות הנפש, ויבנים בתוך השקפתו המוסרית פתגמו של קהלת: ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה... וכן הוא אומר: „בני אם יפתוך חטאים אל תאבה... כי תמצא מאמרים רבים לפילוסופי יון מאמצי כח הלבבות, השמחים ללא דבר, מנחמי עמל וכו'... כי אחד מחכמיהם סוקראט אמר עם הספר: שאלוני מדוע לא ראינוך נעצב מעולם... אמר: מי שיכיר העולם לא ישמח בטובתו ולא ידאג ברעתו... אך מה יתן ומה יוסיף לך לשונם ורומטות גרונם, הנה שלמה המלך בקהלת הוסיף על כלם, הכל להבל דמה, ואין אצלו יתרון לאדם על הבהמה, ובכל זאת אזן וחקר, ובין טוב לרע בקר, בין האמת ובין השקר, והוא צוה להיות האדם טוב ביום טובה וביום רעה יוריד דמעה כדכתיב: עת לבכות" [2]. הרמב"ם היה מחזיק בדעות הפילוסופים, כי תאוות הגוף הן

---

1) דרשת הרמב"ן הוצאת יעלינעק וכדברים האלה נמצאים בהקדמת הרמב"ן לפירושו על ספר איוב.
2) הרמב"ן בהקדמה לספר תורת האדם.

אך למחסור לאדם השואף לשלמות רוחנית, ודעת הרמב"ן היא ההיפך מזה, כי האלהים עשה את האדם ישר וכל נטיותיו הן טובות בעצם בשעור ידוע, ואין רע מוחלט גם ביצרי לב האדם ותאוותיו; וגם תאות המין, אף שנראית כתאוה בהמית, הֻטבעה באדם לקיום המין האנושי ולאשרו וטובתו, כמו שאמרו חכמים וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ודרשו טוב זה יצר טוב, מאד זה יצר הרע, ורק הפילוסופים, המחליטים שאין לעולם בורא בכוונה ורצון, ומכחישים בחכמת הבורא ובחדוש העולם בידי מחדש שאין קץ לחכמתו, יכולים לאמר שיש צד חרפה בגוף האדם. לא כן היהדות האומרת, כי אל אחד עשה את השמים ואת הארץ וכל צבאם, הים וכל אשר בו, היהדות הזאת תאמר, כי כל פֹּעל ה' הוא למענהו וכל אשר עשה הוא קדוש וטהור, אם רק ידע האדם להשתמש בחפצי העולם הזה בכדי לזכות בהם לחיי עולם הבא ולהבדיל בין המסכים אל המוסר ובין מה שהוא נגד המוסר, בין התשוקה האנושית ובין התאוה הבהמית [1].

הנה כן שונה תכלית שנוי ההשקפה האלהית בכל פנות הדת המושכלת של בן־נחמן מהשקפת בן־מיימון ואין בשיטותיהם כל נקודה מחברת ומקשרת את שתיהן. לו חיו שני החכמים האלה בזמן אחד וידעו איש את אחיו, אז אפשר הדבר, כי מפאת השנוי בהלך־רוחם ודרכי מחשבותיהם היו שניהם מתקרבים איש אל אחיו וע"י שניהם היתה תורת היהדות נצרפת בכור המחקר המושכלי ומשתרשת בלב בתוקף הרגש האלהי, אך בהיותם רחוקים זה מזה בזמן נפרדו בדעותיהם ומחשבותיהם פרוד גמור: להרמב"ם היתה תורת היהדות דת שכלית הנאצלה מהחכמה העליונה, ולהרמב"ן— אמונה בתוקף רגשי קדש והתרוממות הנפש; בן־מיימון החליט כי תורת היהדות נגלית היא ואין בה כל סוד נעלם, אשר לא ישיגהו השכל האנושי, ולבן־נחמן היתה תורת היהדות לקדש הקדשים, מקום לא יבא שם שכל אנוש קרוץ מחֹמר. ההבדל שבין שני גדולי התורה האלה בהשקפה המושכלת על היהדות נראה בולט ביותר בדעות שניהם על אדות אמונת השדים והרוחות הרעות: הרמב"ם מחליט, כי האמונה הזאת לא לבד שהיא הבלית ונחשבה להויה ילידת דמיון נלהב, כי אם יש בה גם אבק עבודה זרה, אם נחשוב את הרוחות הרעות לבעלי כח ויכלת, והרמב"ן מפנה מקום גדול בהשקפתו על הבריאה להשדים והרוחות הרעות. אך בכל היות דעותיהם שונות, ובכל ההשגות שמשיג הרמב"ן על הרמב"ם וסותר דעותיו והחלטותיו, הנה יכבדהו כבוד גדול, ושם הרמב"ם נשא בכל עת על שפתיו בהדרת כבוד. לא כן היה דרכו עם חוקר אחר מחוקרי ישראל, עם רבי אברהם אבן־עזרא; בדַּבֵּר הרמב"ן על הראב"ע לא יסתיר שנאתו אליו בחבו, כי המבאר הזה, אשר בחידודיו והתוליו המעולפים במליצות וחדות דרכו להטיל ספק בעקרים והנחות מקובלות ואשר מסודותיו נודף לפעמים ריח כפירה גלויה, היה למורת רוח הרמב"ן התורני הדבק בתורה ואמונה בדבקות עצומה; ולמרות היות הרמב"ן תמיד איש רך בקנה ונוח לכל אדם, לא יכול להתאפק ולמשול ברוחו, בבואו להשיג על רבי

---

1) כל הדברים המבוארים בזה נמצאים בתשובות הרמב"ן, בתשובה ששלח אל ר' יונה גירונדי סי' רפ"ג ובדרשתו (הוצאת יעלינעק) 9—12.

אברהם אבן עזרא[1]). סוף דבר, בעיני הנחמני היה הראב"ע נושא דגל החקירה הנוטה אל הכפירה.

אך בכל שנאת הנחמני להפילוסופיה השלטת בימיו ולאריסטו, הנחשב בעיניו לראש המכחישים והכופרים, לא הלך לבו אחרי בעלי ההויה והאמונה נעדרת התבונה, להתכחש להבינה הישרה ולההשגה המדעית בעניני אמונה; כן נראהו, כי נגד דרשת התלמוד הידועה, כי מצותיו של הקב"ה אינן רחמים אלא גזרות, לאמר דבר־מלך, שעל האדם לקיימם מבלי להשכיל אל הכונה, נגד הדעה הזאת יאמין בן־נחמן כי „אין גזרת מלך מלכי המלכים בשום מקום בלי טעם, כי כל אמרת אלוה צרופה... וכלם בטעם נכון ותועלת שלמה"[2]), ובזה נבדל מרבני צרפת. בכל דבקותו של הרמב"ן בהמסרת והקבלה, היה בן־ספרד ע"פ חנוכו, ועל כן רחקה ממנו המחשבה כי הפילוסופיה היא האשה הזרה, ההומיה, אשר שאול צעדיה יתמוכו, כאשר אמרו קנאי צרפת; לפי דעתו הצלולה וחנוכו באורח הדעת וההשכלה לא היה אפשר לו ללכת בעינים עצומות אחרי רבני צרפת ולפרש את המקראות שיש בהם הגשמת הבורא כמשמעם[3]). בהגיעו לפרשה זאת נראה בבן־נחמן מלחמה פנימית בסתרי לבו: לבטל את ההגדות שיש בהן הגשמת הבורא ולהכחישן, לא נתנה אותו אמונתו בתורת הקדמונים, וגם באמרו לפעמים שאינו מאמין בהגדה כפשוטה ואינו רואה בה אלא תמונות מליצות וחומר לדרשות ברבים[4]), אמר זאת רק כדי לדחות את איש ריבו בקש ולבו בל עמו, כי באמת היה מאמין בהגדות. אך באיזה אופן יתאים את האגדות האלה עם העיקר בדבר שלילת הגשמיות מהבורא? אם יאמר לפרשם בדרך השאלה ועל פי יסודות ההשכלה האנושית, הנה עליו לָזַהֵר על דעותיו ואמונותיו ולאחזו בשיטת בן־מיימון, שיטה אשר כל רחשי לבו והגיונותיו התנגדו לה; לצאת מן המצר הזה לא מצא לו דרך אחרת, כי אם לפרש את ההגדות בנטיה מפשוטם של דברים, אך לא על פי דרך בן־מיימון, ובכן היה דרוש לו להמציא שיטה אחרת ולכבוש לו דרך חדשה לא שערוה החכמים שלפניו; למדרגה כזאת, להיות מקורי בדעותיו ולכבוש דרך חדשה לעצמו ומעצמו, לא הגיע בן־נחמן, האוחז בשתי ידיו בתורת הקדמונים המסורה לו מרבותיו. ולכן נאלץ לאחוז בשתי ידים בתורת הסוד שנתחדשה בימים ההם, התורה החדשה המכרזת על עצמה כי ממקום קדוש תהלך, ומאלהי עולם נתנה

---

[1]) כמה פעמים בפירושו על התורה, עכ"ל הרב המחבר; והנה ראיתי להעיר פה, כי כל עיקרו של פירוש הרמב"ן על התורה לא נעשה, כי אם להשיב על פירושי הראב"ע. בהקדמה יאמר: ועם ר' אברהם אבן עזרא תהיה לנו תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, בפרשה חיי שרה יאמר עליו: זה המתהדר בסודותיו תאלמנה שפתותיו וכו', בפ' בשלח על הכתוב זכרון בספר ידבר מרורות על הראב"ע שאמר: זה ספר מלחמות ה', ועין בסוף פרשה בחוקותי ובפרשת נח על הכתוב גבור ציד, ועין בדרשת הרמב"ן תורת ה' תמימה (הוצאת יעלינעק ווינא תרל"ג) עמוד 9 שמתרעם על הראב"ע, על כי מלאו לבו לאמר: כי ריקי מוח מאמינים בנחושים ומכשפים. שפ"ר.

[2]) פירוש הרמב"ן על התורה בפרשת קדושים.

[3]) מבואר ברחבה במכתבו של הרמב"ן אל חכמי צרפת המתחיל: טרם אענה אני שוגג. שפ"ר.

[4]) בויכוח נגד הכומר פרא פאבלו כריסטיאני הוצאת קושטאנדינה דף ב' ע"א ודף ד' ע"ב.

ונמסרה מאיש לאיש מימי קדמות האומה הישראלית, וממציאיה קראו לה על זאת בשם „קבלה" לאמר, כי בקבלה איש מפי איש מימי הנביאים הראשונים הגיעה לבני הדורות האחרונים. רבו של הרמב"ן בנגלה ונסתר היה התלמודי המקובל ר' יהודה בר' יקר הצרפתי[1]; גם ר' עזריאל ור' עזרא ראשי המורים בקבלה היו בני עירו. בהיות עוד הרמב"ן ביתי העלומים קבל מהם את הידיעה הזאת ותהי בעיניו לחכמת אלהים[2]; מבעד אספקלריא של הקבלה השקיף הרמב"ן על מאמרי הכתובים והתלמוד, ביחוד בהגדה, אשר הבנת דבריה כמשמעם נראית כפגימה בכבוד של מעלה, ויפרשם לפי דרכו על פי חכמת־הרזים הזאת, הוא היה אומר: „סוד כל אותיות שבתורה הוא, כי מהן, מן האותיות, יצאו לנו צרופי־שמות של הקב"ה"[3]. הנה כן היה הרמב"ן הראשון בגדולי התלמוד אבות התורה, שחבק חיק „חכמה נסתרה" ויהי לעמוד התוך שכל בנין בית הקבלה נשען עליו; בכבודו וגדלו בתורה גדל את הקבלה, ובשמו עשתה חיל לפרוש מצודתה על כל כנסיות ישראל בימי מאות שנים.

כאשר פרצה המחלוקת על אדות ספרי הרמב"ם, היה אז הרמב"ן קרוב לארבעים, שמו היה נכבד מאד וגם הרב המתיהר רבי מאיר הלוי אבולאפיא לא מנע ממנו כבוד ותהלה; על כן היה בידו, בתור רב בגירונדי, להכריע את הכף לטובת מפלגה אחת משתי המפלגות בעלות הריב, והוא עמד לימין קרובו[4] רבינו יונה גירונדי ור' שלמה מן ההר. כמעט שנודע לבן־נחמן דבר החרם שהחרימו קהלות פרובינציאה בעלי ברית בן־מיימון את שני הקנאים האלה, טרם שמעם טענות שני הצדדים, וימהר הרמב"ן וישלח דברו אל קהלות ארגוניה, נבארה וקשטיליא ויוהירם „לבל ישעו אל דברי הכת המתחסדת (המיימונים), נפשות מצודדות והיא המורדת, כי לא ישמעו לדברי בעל המחלוקת, אל יאמינו ברע, אל יבטחו באלוף, עד אשר מפי בעל דינו ישמעו החילוף, כי צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו, ושתי כתות המכחישות זו את זו תבואו בית דינכם יחד ומשפט אמת שפוטו"; הנחמני יביע מגנת לבו על הפרץ אשר נפל בחומת האחדות הלאמית, המחלוקת הקורעת את ישראל לקרעים, וידרוש לבלי החלט דבר עדי נשמע מה בפי שני בעלי הריב; אך הוא בעצמו נוטה יותר לצד מתנגדי בן־מיימון, ואת אמונתו בחכמי צרפת יביע בדברים אלה: „ואם רבני צרפת, אשר מימי תלמודם אנו שותים, דברו על השמש בחצי השמים לכסותו תחת כנפים, וירח המזהיר צוו לסתום, ובעד כוכבים לחתום, אין על הרב (ר' שלמה מן ההר) המגיש דינו לפניכם חטאת וכו'". זאת היתה דעתו של הרמב"ן בראשית התגלע הריב.

---

1) תלמיד הריצב"א ומפורסם בבקיאותו בשני התלמודים. עיין תשובות הרשב"א סימן תקכ"ג ובשו"ת הרשב"ש סימן פ"ט. שפ"ר.

2) עיין ציון ב' בסוף הספר.

3) הרמב"ן בהקדמתו על פירוש התורה.

4) ע"ד קרבת המשפחה בין רבינו יונה הראשון יהשני והרמב"ן עיין שו"ת הרשב"א סי' רצ"ם.

אולם דברי הרמב"ן, בכל היותו נכבד אז כאב להתורה בדור ההוא, לא פעלו על קהלות ספרד לשנות טעמם ולהפכם משוחרי דעת לשונאיה. הקהלה הראשית בארגוניה סרקוסטה (סרגוסה) עם נשיאה רבי בחיי (בחיאל) אבן־אלקונסטנטיני (עיין למעלה עמוד 33), רופא המלך יעקב (Jayme) ואהובו, ועוד עשרה חשובים נשיאי הקהלות ורבניהן עמדו לימין ר' משה בן מיימון ויתנו את ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו לחרם, ויערכו מכתב גלוי לקהלות ארגוניה[1]) לתת ידן להם „לקנא למשה במחנה ולתורתו הקדושה, לתורה צוה לנו משה המושה אותנו מים הסכלות והמשגה והפתיות", ושם נתנו לדבריהם נשיאי קהלות סרקוסטה, כי כל החולק על חיוב למוד החכמות הוא כחולק על חכמי התלמוד, „כי חכמינו הורונו והזהירונו ללמוד חכמת היחוד וחכמות החיצוניות במה שנשיב לאפיקורס... ומדידת הקרקעות וידיעת תקופות ומזלות, כמו שאמר החכם מורה דעה, נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא, וכן היתה לו לרבן גמליאל הנשיא שפופרת שהיה מודד בה מרחוק בים ובחרבה, ואמרו שאין ממנין בסנהדרין להיות מורין אלא מי שיודע בשבעים לשון ובאלו החכמות וחכמת הרפואה; ועתה קמו שלשה חרשי משחית (ר"ש מן ההר ושני תלמידיו) והם מסיתים את העם ומדיחים, ויחזו להם משאות שוא ומדוחים, לכתוב מרורות ולדבר סרות על הרב (רבנו משה בן מיימון)... עד אשר החרימו כל הקורא בספר המדע ובספר מורה הנבוכים וכל הלומד שום חכמה מהחכמות החיצוניות, ובכן דברנו אל כל הקהלות בכל מלכות ארגון... להיות ידיהם עמנו... ולהסכים לנדותם ולהחרימם ומקהל הגולה להבדילם, כאשר עשינו אנחנו קהל סרקוסטא, שהחרמנו ונדינו את שלמה בר' אברהם השוכן בהר (Montpellier) ושני תלמידיו דוד ויונה, עד שישובו מדרכם הרעה וממעלליהם וכו"; הנשיא בחיי אבן־אלקונסטנטיני, היהודי היותר חשוב ונכבד ביהודי ארגוניה, צרף גם הוא דבריו לדברי המכתב הגלוי ששלחו בני קהלת סרקוסטה, וידרוש גם הוא בחזקה לקום כנגד כל אלה, שהעיזו פניהם לבלי „האמן בה' ובמשה בן מיימון עבדו". תוצאות המכתבים האלה היו, כי עוד ארבע קהלות ארגוניה: קהל ושקה (Huesca), קלעת־איוב (Calatjud), קהל מנתשון (Monzon) וקהל לירידה (Lerida) היו בעצה אחת, „להתעורר ולהתחזק לעלות במרכבת הקנאה להחרים ולנדות את שלשה פושעי ישראל, יען כי לא האמינו בה' ובמשה עבדו", ובמכתביהם יאמרו ראשי הקהלות, כי נתעוררו על זה על ידי „הרב הגדול רבינו בחיי הצניף הטהור ור' שלמה אחיו".

אך עיני המיימונים המיומנים ובעלי ריבם המשמאלים מנגדי הרמב"ם היו נשואות אל בירת קשטיליא, הקהלה הראשית לכנסת ישראל הספרדית, הקהלה הגדולה והעשירה, הכבודה והמשכלת בכל קהלות ישראל שבספרד. נשיא הקהלה הואת היה אז רבי יהודה בן יוסף אבן אלפאכר (ממשפחת היוצר. שפ"ר), אחת המשפחות המפוארות והמיוחסות שבספרד, ולפי ההשערה היה רופא נפש המלך פרידריך השלישי, אך הוא חכה בדבריו, לא התערב בריב ולא גלה דעתו לא לטובת בעלי ברית הרמב"ם ולא לזכות מריביהם מנגדי הרמב"ם. עד כה ועד כה והרב המקנא ר' מאיר

[1]) בחדש אב שנת תתקצ"ב.

הלוי אבולאפיא, המתנגד הישן להרמב"ם וספריו ושיטתו, השיב על אגרת הרמב"ן וקהלת גירונדי, וירעים דבריו על „בוזי תורה מפירי חק אשר בקהלות פרובינציאה"; הוא גם מרגיע את רוח הרמב"ן, כי לא ידאג לבני טוליטולה פן יתנו אזן קשבת לפורקי עֹל התורה, חלילה להם לעשות כדבר הזה (להחרים את הר"ש ושני תלמידיו). „אמנם כן ישנה בטולידה כת סוררת אוהבי שטים להעמיק, ובילדי נכרים להספיק... לזכור מגבעת המורה בעמק עכור, כי גם מתמול גם משלשום גם טרם בוא ספר הנבוכים מורה, היה למקצת העם בדת הבורא לב סורר ומורה, ועתה הבמות לא סרו, עוד העם מזבחים ומקטרים בבמה, הוגים במורה הנבוכים ביד רמה"; והיה אם תהיה יד הכת הזאת, המחזקת בדעות הרמב"ם על העליונה, אז „נכון הוא להחלץ להוציא עצמו מן הכלל, חלקתם (של בעלי ברית הרמב"ם) בארץ תקולל והוא וכל הנלוים עליו המאמינים יהיו נקיים"; דבי מאיר הלוי לא לבד שאינו מאשים את ר' שלמה מן ההר, כי אם עוד ישבחהו ויפארהו לאמר: „הוא החל להיות גבור בארץ, לשובב נתיבות ולגדור פרץ, ויפה עשה שהחרים כל אלה הנשענים על בינתם, חונים לדגל משה (בן מיימון), והמה שוברי עול מצות ותורות ומנתקי מוסרות, אומרים כי אין חפץ לה' במצות המעשיות, כי אם בהגות לב בחקירה פילוסופית"; כי אמנם לא יתן לחטוא חכו בהרב הגדול, אשר „זרע אור משנה תורתו על כל קצוי נשיה", בכל זאת לא יאבה להכיר את משה (בן־מיימון) למורה נבוכים, כי דבריו בספר „המורה", „יונקתם מחזיקים שרשי הדת ומסֻעפים פארותיה, מחזיקים בדקי יסודותיה והורסים גדריה", וכל ספר „המורה", לדבריו, רוממות אל בגרונו ומות וחיים[1]) בלשונו; הוא הרט"ה כבר צפה וראה לפני שלשים שנה את הרעה הנשקפת לדת ישראל מספר המורה ויכתוב „אגרת קנאות" לרבני חכמי לוני"ל, להוכיחם, כי בשביל „כבוד בשר ודם" המה נותנים יד לפושעים בדרכי התורה, אך איש לא התחזק עמדו אז ודברי תוכחתו נשארו מעל.

בעצם כובד המלחמה בין ראשי המפלגות, המריבות אשה ברעותה, ירו ורובו צעירי הנלחמים משני המחנות חצי לעג, ויעקצו איש את אחיו במכתמים עוקצים ובדברי חדודים. אחד ממתנגדי הרמב"ם שלח מכתם לעג ועקיצה על מורה הנבוכים והמחזיקים בו לאמר:

מוֹרֶה נְבוֹכִים הַחֲרֵשׁ, פִּיךָ בְּלוֹם, — הֵן הַדְּבָרִים לֹא שָׁמַעְנוּ עַד הֲלוֹם.
יִשְׂאוּ עֲנָם אוֹמְרִים, כִּי הַכָּתָב — מָשָׁל וְהַנָּבִיא אֲשֶׁר אִתּוֹ חֲלוֹם.

על זה השיב המשורר המקנא למשה ויאמר:

פֶּתִי! בְּמֶחֱג סוּם עֲדִי סְכָלָךְ בְּלוֹם, — שַׁל נְעָלֶיךָ עַוֶּל וְאַל תִּקְרַב הֲלוֹם,
מָשָׁל לְהָבִין אֵין לְךָ שֵׂכֶל, וְאֵיךְ — תּוּכַל לְהָבִין נְבוּאָה אִם בַּמַּרְאָה אוֹ בַּחֲלוֹם.

---

[1]) כן הוא בכל הנוסחאות והרב המחבר תרגם: „גיפֿט אונד טאדט אויף איהרער צונגע", ומלבד שהגהתו זאת היא ללא צרך, אינה מתאמת להכוונה, כי יאמר שבספר המורה טוב ורע משמשים כאחד והוא מקיים יסודות הדת ומבטל סעיפיו וזהו ענין „מות וחיים בלשונה" וכו'. שפ"ר.

האיש אשר עמד כלו במחיצת מתנגדי הרמב"ם היה המשורר ר' משולם בן שלמה הצרפתי[1] (עין־ווידאש דפירה En-Vidas Dafiera), שכפי הנראה היה יליד פרובינציאה. הוא כתב שני שירים גדולים בדבר המחלוקת הזאת; המשורר הזה איננו נושא חטא על ספר „משנה תורה", אינו פוגע בכבוד הרמב"ם בתור מורה התורה, ואומר על כל ספרי „היד החזקה" וספר המדע בכללם, כי „ספרי קדושה הם ועל דרך אמת הם באמת נסדרו", אך על מורה הנבוכים יגזור אומר, כי כלו מלא מינות, ו„על החריזי ישפוך רוגזו", יען כי „המעתיק, רעה המתיק"; גם הוא יאמין בכל דברי האגדות, דברים כמשמעם, יחשוב את האמונה במציאות שדים לעיקר מעיקרי האמונה ולא יתן דופי גם במגשימי הבורא[2]; בחרוזים סרי טעם הוא מלעיג על הכופרים, הנותנים את התבונה לשופטת האמונה, ובדבר הזה יתעו מדרך אמונה להיות מסתפקים בכמה הגדות, ביחוד מלחמה לו עם בני עדת בדרש (Beziers),

---

[1] דברי חכמים עמוד ע"ח ובלקט שושנים לגראָטץ עמוד 150. במליצת ר' ידעיה בדרשי מצא החכם זק"ש כי שם המשורר הצרפתי הזה הוא: עין־ווידאש דפירה, ונזכר השם הזה בכמה מקומות בשבושים: דיפיאורה, דאפירה, דפיירה.

[2] אביא בזה גוף השיר אשר מכאן נראה חוג השקפתם של התמימים שקנאו למשה במחנה ישראל.

אַנְשֵׁי מִינוּת	אוֹמְרִים לְגַנּוֹת,	אֵין הַתּוֹרָה	בַּק חִזָּיוֹן.
אֵין הַמִּכְתָּב,	בַּאֲשֶׁר נִכְתָּב,	כִּי יֵשׁ סוֹדוֹת	בַּגָּלָיוֹן.
חָשַׁב כּוֹפֵר,	כִּי הַסֵּפֶר	פֹּעַם מָשָׁל,	פֹּעַם דְּמְיוֹן.
דִּבֵּר שֶׁלִּי	עַל הַפֶּלִיא,	לֹא הֶאֱמִין	בַּק בְּנַפְיוֹן.
עַל הַחֲרִיזִי	אֶשְׁפּוֹךְ רוֹגְזִי,	יְהִיֶה לְלַעַג	וּלְבָזָיוֹן.
הוּא הַמַּעֲתִּיק	רָעָה הַמְּתִיק,	כָּתַב סִפְרוֹ	בְּרֵעוּת רַעְיוֹן.
אָמַר בְּשְׂחוֹק:	מִלֵּב רָחוֹק,	תַּעֲמוֹד חֲמָה	אֶל בֶּן־גּוּרְיוֹן.
וּבְהַגָּדוֹת	פֵּרֵשׁ חִדּוֹת,	שֶׁלֹּא קִבֵּל	מֵאַבְטַלְיוֹן.
נָמַן מִנְקָשׁ	אֶל דּוֹר עֲקֵשׁ,	לֹא יוּבַל	עַל זֹאת נָקִיוֹן....
נָקַח בִּשְׁנָה	כָּתַב שִׁטְנָה	בְּדִבֵּר מַלְאָךְ	הַהֲרָיוֹן.
לָנוּ עֵדִים	עַל הַשֵּׁדִים,	יוֹסֵף שָׁדָא	וּבֶן תַּמַלְיוֹן....
עַל כָּל שׁוֹגֶה	מוֹרֶה הוֹגֶה	עַל יוֹנֵק	פְּקִיקָיוֹן.
הֶרֶף מוֹרֶה	כֵּן הַמּוֹרֶה,	הַפָּנַע כֵּן	הַהֲגָיוֹן.
אַךְ הִתְוַדַּע	אֶל הַמַּדָּע,	מִשָּׁם הַשְׂכֵּל	דַּעַת עֶלְיוֹן.
דַּכְּנִי סוֹפְרִים,	בּוֹ נִזְקָרִים,	בָּהֶם הַחֶזֶק	מֵאֵין הֶפְיוֹן.
בְּסוֹד נִשְׁמוֹת,	אִם הוּא בְּדָמוֹת,	לְדַעַת זֹאת	אֵין לָךְ רְשִׁיוֹן.
אַךְ הַאֲמֵן	וֶאֱמוֹר אָמֵן,	כִּי יֵשׁ מַנְהִיג	שׁוֹמֵן חֶבְיוֹן....
עוּרָה עַמִּי	אֶל עַם הֶרְמִי,	עוּרִי עֲרָפַת,	לְבָשִׁי שְׁרְיוֹן.
עַל בְּדָרֶשׁ הָעִיר	חֲמָה נִבְעֵר,	עַל מִקְצָתָם	נָקֹר פְּדָיוֹן....

השיר הזה נמצא בדברי חכמים לר"א אשכנזי מתונים עמוד ע"ח. יש מקום לפרש, כי בדברו „התודע אל המדע" כוונתו לחכמת הקבלה שמשם תשכיל דעת עליון, כי רחוק הדבר, אשר קנאי כבעל השיר הזה, המאמין ג"כ בגשמיות וקורא מלחמת מצוה על בדרש העיר, יאמר התידע אל המדע, וכוונתו תהיה לס' „המדע" של הרמב"ם במשנה תורה, ואין להכריע הדבר בהחלט. שפ"ר.

על „זאת העיר, חמה יבעיר" ויקרא לבני עמו בצרפת הצפונית להלחם מלחמת מצוה לאמר: „עורה עמי, אל עם חרמי, עורי צרפת לבשי שריון!!", להלחם על עדת בדרש הכופרת ולהחרימה.

אך המיימונים היו זריזים לצאת לקראת נשק במלחמה הואת יותר מאנשי ריבם מנגדי הרמב"ם; הם השתדלו בכל יכלתם, להניא את רבני צרפת מהמשך אחרי ר' שלמה מן ההר, וגם להטות אחריהם את גדולי ספרד ונשיאי הקהלות הגדולות אשר שם. איש חכם צעיר לימים ור' שמואל בן אברהם שפורטא שמו שלח „אגרת־קנאות" לרבני צרפת ויוכיחם על פחזותם, כי מהרו לטפול עון כפירה על הרמב"ם וספריו ולגמור דינו לחובה על פי המבוהל ר' שלמה, וזאת תמצית דבריו: „בטרם חרצתם משפט על המורה, הלא היה לכם לחקור ולדרוש ולהתחקות על שרשי דעותיו; אנשי לבב שקל ישקלו במאזני הדעת דבריהם, לבלי יהיה עקש ונפתל בהם... לא כאשר עשיתם אתם רבני צרפת וחכמיה, פחז כמים אל תותרו, נתפתיתם אל להטים... מחרפים ומגדפים, בערמה ולא לפי תומם משיחים, ויחזו לכם משאות שוא ומדוחים, האמנתם בשוא נתעה (הר"ש מן ההר), אין בכם מורה דעה ואין מבין שמועה (בחקירות פילוסופיות), כביכול הייתם כמקל של סומים, אחד אחר אחד נמשכתם, ותהינו על הרי הגאות לעלות, בנאצות ועלות, במקום אשר היו לפניכם, הייתם בעיניכם כאלקים ונחשבנו לכם כחגבים, כאלו מפיכם אנחנו חיים, אתם הרהבתם על הנער כזקן, על הנקלה כעל הנכבד על הכל כאחד... ואם זה בלבד עשיתם החרשנו והיינו מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים... אבל איך נתאפק? ויצא מפיכם עתק, דברתם כדבר על בני עולה על עמוד הימיני ופטיש מפוצץ, אשר עמד אחרי רב אשי בתורה ובגדולה, רבינו משה בן ר' מיימון הדיין, גבור מלחמה ומזוין, אומן ובידו כלי אומנתו, תלמידו של הלל חכם וענו, וספריו מורים על יושר שכלו ועיניניו, חמדת מדותיו, ותורת חסד על לשונו כל ימותיו... והשיגה ידו מכל אשר היו לפניו אחרי חתימת התלמוד, וכל ענין שתא סדרי משנה חבר בספריו, צוף דבש אמריו, כפתור ופרח הוא, וחבורו כרכא דכולא ביה, מאסף לכל המחנות, מחנה הבבלי והירושלמי, תוספתא ספרא ספרי וכו'..."[1]). אגרת התוכחה של ר' שמואל שפורטא וסבות אחרות הראו פעולתן על מקצת רבני צרפת ויניאום מתמוך בעצת הקנאי ר' שלמה. את שנוי דעתם פרסמו הרבנים בקהלות פרובינציא; ברור הדבר, כי גם יד רבי משה מקוצי (בן העיר Coucy, נולד לערך ד. תתק"ס, מת ה"א כ'[2]), אחד מאחרוני בעלי התוספות, היתה בואת להסיר לבבם מאחרי ר' שלמה. רבי משה מקוצי, או כמו שרגילים לקרותו על שם ספרו: „ספר מצות גדול" חסמ"ג, אף כי היה גיסו של רבי שמשון משאנץ, הנודע לשונא שיטת הרמב"ם, ותלמידו של רבי יהודה החסיד מפארים, היה מכבד מאד ספרי הרמב"ם בהלכה ויהיו לו לנושא משאו ומתנו בחקר־התלמוד, שנוי־דעתם של קצת חכמי צרפת הביא תמהון בלב הרמב"ן, והמחלוקת ההולכת וגדלה והפרץ ההולך

---

1) עין בכרם חמד חלק ח' בראשיתו. המכתב הוא"ל שד"ל, בהמכתב הזה נמצא הפסוק „היש בגבלי הגוים מגשימים", רמז לרבני צרפת שהיו מאמינים בהגשמת הבורא.

2) ע' כרטולי בספרו la France israélite עמוד 100.

ומתרחב נגעו עד לבו. אז אמר להוציא לפעלו את הרעיון אשר הורה והוגה בלבו מראשית התגלע הריב: לנסות כחו בפשרה ושלום בין שני הצדדים המתעצמים, ויקם ויערוך לחכמי צרפת אגרת מדברת דברי שלום ואמת, בכוונה טובה ורצויה, אך בשפת יתר ובמליצות רבות; בראשית דברו יביע מרת נפשו ומגנת לבו על רבני צרפת, כי החרימו „כל איש אשר יהגה בספר מורה נבוכים וספר המדע ולגנזם גניזה עולמית", הלאה יאמר: „איך לא נתתם כבוד להרב הגדול, אשר בנה בתלמוד מגדל, מגדול עז לשם ה' ומקדש להמוני המון עם הארצות העולים בפרצות, ובית תלמודנו השמם, שממת עולם יקומם, בכל גלות החל הזה בספרד ובארץ המערב, ואל המזרח וארץ הצבי היה מושיע ורב... הלמענכם גאוני תורה, חבר הרב (הרמב"ם) את ספר המורה? הלמענכם אשר בחיק האמונה אמונים? לא למענכם, כי אם למען המניעים ראש להורה, האומרים אין טעם לעבירה ואין ריח למצות, למענם היה הרב מוכרח ואנוס, לבנות קרית ספר מפני פילוסופי יון שמה לנוס, להתרחק מעל אריסטו וגאלינוס.... ואיך ערבתם את לבבכם להוציא עתק מפיכם על הרב הקדוש, אשר בכל גלות צרפת וספרד לא קם כמוהו מורה תורה, משנתו קב ונקי, ובכל מיני חכמות בקי... לא דברתם נבונה בעבד ה'... גם בואת העותם משפט, כי עברתם על דברי חכמי התלמוד, אשר צוו לבלי הטל איש אימה יתרה בתוך ביתו גם על עבדיו ושפחותיו הכנענים, ועל הדברים שצריך אדם לאמר בתוך ביתו אמרו „צריך למימר בניחותא", על אחת כמה וכמה שאי אפשר לייסר מוסר אכזרי בחרם ונדוי קהלות גדולות ומדינות שלמות ובהם כמה חסידים וחכמים... ומדוע לא חשתם, כי אם תגזרו דבר שאיננו מתקבל על לב הצבור, והצבור אינו יכול לעמוד בו, לא יחושו לחרם מניינכם ויאמרו לעיניכם: אדרבא! ואם מצאתם נחוץ הדבר לגזור גזרות חמורות על יושבי ארצכם, למה פרשתם מצורת החרם גם על גבולנו (קהלות נבארה)? כי אין בסביבותינו פחים, אין בארצנו נודד כנף פוצה פה ומצפצף נגד קבלתנו, ומאחר שאין במקומותינו מחלוקת, אין אחריות חרמכם עלינו, כי קהלותינו חסים על כבוד הרב ומקנאים קנאה גדולה לתורתו וחסידותו, ואם יעלה על לב מקצתם מגזרתכם וספר המורה ירחיקו... מה יאמרו לספר המדע? והמכתב מכתב אלהים, מפתח לספרי הרב בתלמוד, מבוא לכל חבוריו, סופר מצות ה' עשה ולא תעשה, מלמד לתלמידים כבוד ומורא בהלכות תלמוד תורה, מורה חטאים דרך בהלכות תשובה, ובכל חבורי גאונים ראשונים ואחרונים, לא מצינו בם ענינים דרושים לחפציהם ומזומנים, מפורשים ומבוארים, כאשר הוא בספר הזה; גם לא נכון הדבר שנתתם אותו לכופר, בספר המדע, בדינה של גיהנם, כי דברי הרב מסכימים לדרשת בעלי המשנה בספרא על ענין כרת, ואין חלוק בינכם ובינו אלא בקריאת השם בלבד, ואם לא פירש בפירוש שנדונים בגיהנם י"ב חדש, ואתם מקשים עליו מהמשנה בעדיות, הנה זאת רק תפיסה על דבריו, והמפרש באופן אחר, אם אמת ואם שקר (פירושו), לא כפר ברבותינו ולא פקר; גם לא היה לו להזכיר דרכי הגיהנם (כמו שהוא בספרי המוסר בעלי־הסגוף האסקטים), כי לפי דעתו, הם מדברים הנעלמים, ולא זאת מדתו להביא בספרו דברים שאינם מתבארים בהברח וראיה גמורה. זו היא דעתנו בדברי הספר הזה (ספר המדע) ברורה, לכן נשאנוהו על כפים, ושמנוהו בין העינים, וכבר ראו כל

בני לוני"ל והרב הגדול רבי אברהם בר' דוד (הראב"ד מפייסקיירא) הספר הזה ולא צוו לגנזו, לא קראו אחריו תגר, והרב ר' אברהם בר' דוד השיב על מקצת דבריו, ולא אמר שיש בו צד מינות וכפירה חס וחלילה. גם שמעתי אומרים שאתם תופשים על ספר המדע באמרו שאין למעלה צורה ותבנית, ולמה רבותינו תפשתם עליו בדבר הזה שכל הגאונים בחבוריהם וכל חכמינו בפיוטיהם בספרד יחשבו הנוטה מזה הוא כהולך אחרי ההבל? דבר זה כתוב בתורה (כי לא ראיתם כל תמונה), שנוי בנביאים (ואל מי תדמיוני ואשוה) ומשולש בכתובים ומפורש בהגדות ומדרשים... ולא ישיגוהו גבולות, השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, וכן ראיתי בחבור הרב החסיד (המקובל) ר' אלעזר בר יהודה מגרמיזא ז"ל בספר הגדול שחבר, בשער יסוד היחוד והאמונה כתוב בו גם כן, כי מה שכתוב בקרא ענינים גשמיים לא נכתבו כי אם להבין לבני אדם, וכבר הזהרנו בתורתנו: ונשמרתם לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה, ומה שכתוב: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, לא שיש לבורא דמות, אלא בצלמנו שאנו מכינים להתראות (הציור שאנו משוים בנפשנו מתכונת הבורא יתעלה), וכל הסובר על הבורא שיש לו צלם דמות ואברים הוא כמו שאין לו אלוה כלל וכו' וכו'.... כל זה כתב החסיד רבי אלעזר מגרמיזא, וידעתי כי הספר מצוי אצלכם ולקצר אני צריך".

כהנה וכהנה יביע הרמב"ן חוות דעתו בעיקרי השאלות שנתנו יד להמחלוקת, פעם בתוכחה ופעם בהכנעה, בדברי פיוס ורצוי וגם בתלונה ורוגז, וביותר יוכיח את "רבותינו הצרפתים", "כי הם בעצמם אינם חזקים בדעותיהם, ולפעמים נראה שהם כתוהים על הראשונות וחוזרים בדבריהם, ומה ראו ועשו? מי פיסם ונתפייסו? וכי משא פנים יש בדבר, שומעין דבריו של זה היום ולכשיבוא חברו למחר שומעין את דבריו, והלא אנחנו דנים על עיקרי הקבלה". ואחרי הדברים האלה, יבא בן־נחמן בהצעתו ופשרתו לפני חכמי צרפת לאמר: "החרם והאלה, השמתא והגזרה על ספרי הרמב"ם בהלכות, גם החלק המחקרי והמדותי שבהם, יופרו בתרועת שופר, כי הפורש מספרי הרב (הרמב"ם) הוא כפורש מן החיים, אך על העוסקים בספר מורה הנבוכים כתות כתות (בפומבי) תשימו יד מוראכם אל פיכם, כי כן היתה גם מצות הרב הגדול: לא תפרשוהו ולא תפרסמוהו, ובדבר הזה נבונים הננו לצאת בעקבותיכם לחזק הדבר הזה באלה ובחרם, ודי בזה תקנה וגדר; במרעה השלום תנהלו הצאן ובנאות אהבה תרביצו העדר, גם ראוי לכם להזהיר בנחת את הכל, להניח העסק (בפילוסופיה) מכל וכל; ירא שמים ישוב וישקוד על ספר תורה שבכתב ותורה שבעל פה; השומע ישמע והחדל יחדל, ואי אפשר לכם לכוף את כל ישראל להיות חסידים. גם זאת לא תעשו לבדכם, כי אם בהסכמת גדולי פרובינציאה, ונמלך בתחלה ביסוד המעלה הארז האדיר... זרע קדש מצבתו הרב רבי אברהם בנו של רבנו ז"ל. בזה תאירו בנתיב השלום בצהרים, לזה יטו הקהלות אזנים וסרה קנאת אפרים". ומפני השלום יחתום רבנו משה בן נחמן את דבריו, "כי לא יולולו גם בכבוד רבי שלמה מברצלוני (הוא ר"ש מן ההר), כי תלמיד חכם וצדיק הוא, על כן יש להזהר בגחלתו, ללמוד תורתו היקרה מפנינים ולסבול גם פצעיו הנאמנים, כי שמענו שבעלי

המחלוקת מבעטים בכבודו, [ואז אולי] גם הוא ישמע למוסרכם ויזהר בכבודם, ויהא מקבל את הארם בשמחה, למען תהיה מחלוקתו עם חכמי עיר (מונפיליר) כמחלוקת בית שמאי ובית הלל הנוהגים אהבה ורעות זה בזה"[1]. בדבריו אלה האחרונים שגה הנחמני, כי לא תִּבֵּן את רוח הקנאי ר' שלמה ונעלמה ממנו תכונת נפשו הקנאית, נפש איש עומד על דעתו, וישגה גם בזאת, כי שם פרות בין ספר המדע וכל חלקי ספר משנה תורה בכללם ובין ספר המורה, כי המורה והמדע שניהם תמים, חותם אחד טבוע עליהם, ושניהם מרועה אחד נתנו; ושעותו של הרמב"ן היותר גדולה היתה, כי אמר לרפא את השבר הזה על נקלה בפשרה בעלמא, ולשום חומה ודלתים בעד רוח החֵקר החפשי. בעלי שתי השטות אשר החזיקו בהן בני ספרד וקצת קהלות פרובינציאה ראו חובה לעצמם להלחם ולעמוד על נפשם; למלחמת עקרים ויסודות לא יבא הקץ בהכרעות ופשרות, מלחמות כאלה נמשכות והולכות עדי הכריע המפלגה האחת את בעלת ריבה, או כי יבואו שני בעלי הריב בעצמם לכלל דעה אחת בהכרה שלמה ודעת נפש. טבע הענין היה מחייב, כי בעלי הריב יוסיפו להתעצם ולהתנגח מבלי פנות אל עצת השלום אשר יעץ הרמב"ן, וכן עשו באמת. וכאשר ארכו ימי הריב כן התלהבו הלבבות ואנשים חדשים, נוסף על הראשונים, יצאו המערכה להרחיב הפרץ ולהגדיל השבר עד לאין מרפא.

השב והזקן רבי דוד קמחי אסף שאירית כחו ויאמר לנסוע ארצה ספרד, לטולידה הקהלה הראשית לכנסת ישראל שם, לדבר על לב ראשיה ונשיאיה, כי יתנו ידם אל החרם שהחרימו המיימונים שבמונפיליר את ר' שלמה ותלמידיו, ויקוה כי בדבר הזה תשברנה זרועות הקנאים. אך בהגיע הרד"ק להעיר אבילה (Avila) תקפתהו מחלה עצומה, עדי התיאש מנסיעתו לטולידה; אך התחזק, ומפאת מטה, בידים רועדות מזקן וממחלה, ערך מכתב על ידי בן אחותו אל נשיא קהלת טולידה, אל רבי יהודה אבן־אלפאכר. במכתב הזה מתרעם הרד"ק על הר"י אלפאכר, נשיא ישראל ונשוא פנים בעדתו, כי עומד הוא מנגד ואינו גוער בנזיפה בר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו, אשר העיזו פניהם להטיח דברים כלפי המורה הגדול, ומבקש מהר"י אלפאכר, כי ישית ידו עם המיימונים, ויחרים גם הוא את ר' שלמה ותלמידיו, ואז כאשר לא יהיה להמערערים על מי להשען, תשקע אש המחלוקת במקומה. אך הרד"ק ערך הדברים האלה לא אל איש כרוחו ובלבבו: ר' יהודה אלפאכר נטה בלבו אחרי מנגדי בן־מיימון ויתן צדק לפעלם, אף כי לא גלה דעתו זאת מן השפה ולחוץ. התנגדותו לשטת הרמב"ם לא היתה תוצאת שנאת הדעת או חסרון ידיעה, כי אם מדעתו את שיטת הרמב"ם ידיעה שלמה, ומחשבו, כי אם יוסיף החוקר ללכת בדרכי לבו יבוא באחרונה לידי החלטות והנחות המבטלות

---

[1]) הבאתי פה תמצית אגרת הרמב"ן בצביונה ולשונה, ורק באיזה מקומות הכנסתי דברי בשני חצאי לבנה או גם בפנים ליתר ביאור. דעתי נוטה מדעת חמחבר, באמרו, כי הרמב"ן כתב אגרתו זאת בשפת יתר (עטוואס שווילסטיג); באמת פרצוף הנפש הטהורה והזכה ופניו המאירות והבהירות של הרמב"ן נשקפות לנו מכל מלה ומלה במכתבו היקר. בחרתי לכתוב באותיות פיזורות כל המקומות שיש בהם עקרים, דעות ואמונות, שמהם נראה, כי כנגוה שמים מעל הארץ, כן גבהו דעות המקובלים הראשונים, הרמב"ן ור' אלעזר מגרמיזא, על דעות המקובלים האחרונים; שהם, הראשונים, היו אומרים כי הקב"ה אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף וכו'. שפ"ר.

את האמונה ועוקרות את היהדות מן העולם. אבן־אלפאכר היה בדורו חכם הוגה דעות, חוקר לכל תכלית ויורד לסוף דעת הפילוסופיה הזמנית יותר מבן־נחמן, והוא צפה וראה באספקלריא מאירה, כי אי אפשר לחבר נפרדים: הפילוסופיה המדרשית, אשר מוצאה מאריסטו, אבי פילוסופי־דורות ימי הבינים, ותורת היהדות, ולאחד אותן באחדות שלמה, וכל היסודות הרעועים שעליהם בנה בן־מיימון את שטתו נגלו להר"י אלפאכר; אך גם הוא טעה בחשבו, כי בחרמים ונדויים נעצור כח לכלוא את רוח בני האדם לבל יעלה למעלה למשכיל. ר' יהודה אלפאכר חשש לנדוים של רבני צרפת הצפונית במדה כזאת, עד שלא השיב להרד"ק על מכתבו הראשון, וכאשר התעשת להשיב לו, היה דברו אל השב והישיש הזה, כדבר איש זקן וחכם אל עול־ימים וקל־דעת, עדי רעמו פנים כל המיימונים על הר"י אלפאכר וסגנונו הזר במכתבו להזקן הרד"ק, ונפשם ירעה להם, כי זה האיש הנאור, חכם וחוקר, נשיא הקהלה המפוארה בכל כנסת ישראל הספרדית, אשר בו בטחו, כי יעמוד לימינם, ובעזרתו יכריעו את קמיהם ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו, יהפך להם לאויב. בתשובתו הקצרה אל הרד"ק (בהמכתב המתחיל בהמלות „מי כהחכם") מצדיק אלפאכר את דינו של ר' שלמה מן ההר על בעלי ברית הרמב"ם, ובסוף דברו יאמר לו: „אתה מבקש ממני לדבר עם זקני העיר, ורוח חכמיה להעיר, לנדות ולהחרים את הרב התמים ר' שלמה, השם יענה שלומו, ולפני שמש ינון שמו, ולקחת את שני ילדיו, רבי יונה ורבי דוד תלמידיו, והצמידים על ידיו, לשומם משטח חרמים ותוכחת בלאומים. חלילה, חלילה לנו לנדות אותו צדיק ולהחרימו, כי אם לכבדו ולברך בשמו, עקב היתה רוח אחרת עמו, ויחלץ מאתכם הוא ויונה בן אמתי תלמידו, לנקום נקמת ה' בכל נפשו ובכל מאדו, וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו, יריע אף יצריח על אויביו יתגבר, ובעוברים על דת יתעבר", וסוף דבריו על אדות „המורה", „כי השתיקה יפה פעמים מהדבור על אדותיו", וגם יוכיח את הרד"ק, כי „עומד הוא על כלע המחלוקת, להחניף רבים בחלקות, לבטל הוויות דאביי ורבא ולהתאמץ לעלות במרכבה"[1]).

תחת מלחמת־תגרה, אשר אמר הרד"ק לקרוא בעזרת ר' יהודה אלפאכר על ר' שלמה מן ההר, מצא את עצמו עומד נגד פני המלחמה הערוכה כנגדו, ועליו היה עתה להגין על עצמו ועל חבריו המיימונים ולהסיר מהם את החטאים והאשמות, אשר שם עליהם האיש אשר בטחו בו ובעזרתו. תשובת הרד"ק על מכתב הנזיפה שקבל מנשיא קהלת טולידה כתובה יותר בסגנון מעורר רחמים, מאשר בסגנון של תוכחה; תחת מלחמת־תגרה היה הרד"ק אנוס להלחם מלחמת־מגן בעדו ובעד חבריו ולהשיב: כי „אני אני הוא הבוחר בהוויות דאביי ורבא... ואין רב בספרד וצרפת מדקדק בדברי חז"ל בקוליהן ובחומריהן יותר ממני... כי לא אנחנו כי אם אתה וערך סרתם מן הדרך שחתם ברית האמונה; ואם נשים התלמוד בינינו וביניכם, ידענו כי נצדק, וממנו נוכיחכם. אנחנו הם המחזיקים בדת, והננו דורשי האגדות, במשפט החקים והעדות, להיות עם השכל אחוזות ולחכמה נרמזות, כאשר הורונו קדמונינו הגאונים: רבינו שרירא ורבינו האיי ורבינו יצחק אלפסי, ומפיהם

[1]) על אדות פשר הדברים האלה עיין למעלה עמוד 45. שפ"ד.

אנו חיים... ואם אתאמץ לעלות במרכבה (לפרש פרשה ראשונה שביחזקאל) בסולם אשר הקים לנו הרב מורה הצדק, אין תימה בזה, כי גם אתה וחכמים אחרים מתעסקים בחכמה לא כדברי הצרפתים אשר החרימו כל מתעסק בחכמה... [ואחרי כל אלה] אין רצוני להחזיק במחלוקת, ואם הרב התמים שלכם ותלמידיו יהיו מדורשי שלומנו וישובו מדרכיהם, אז נפתח להם שערי שלום והיינו לעם אחד".

אם דברי הרד"ק לא היה בכחם לשנות דעת שוטני המחקר ושיטת הרמב"ם בחקר־דת, הנה היו נסבה לתשובת הר"ר יהודה אלפאכר, תשובה נמרצה ושנונה בדברי נגידים קשים כנגידים, ומובחרת בתוכנה ותכניתה במליצתה והגיונה, מכל כתבי־התוכחה שנכתבו בדברי הריבות האלה. בה יוציא הר"י אלפאכר את כל רוחו נגד שטת בן־מיימון וחפצו לקרב רחוקים ולהרכיב מין בשאינו מינו — חכמת יונית בתורת היהדות. תמצית דבריו, בסגנונו היקר המלא ענין וכוונה, היא: "[בן־מיימון] חפץ להעמיד את התורה עם חכמת יונית יחד, לחבר את האהל להיות אחד, דמה היות הראשונה עם השניה, כשני עפרים תאמי צביה, והיתה—תאניה ואניה, ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו להיות כשתי אחיות... זאת התורה אומרת: לא כי בני החי ובנך המת... [הפילוסופיה הנשענת על היקשים אינה אמתית בהכרח] מפני שפעמים יתערב בה דבר מתעה מאותה חכמה שקרנית שנקראת בלשון יון סופיסטיק"ה ובהתחברותה אליה (אל הפילוסופיה) יעשה מרמה, ללכוד חכמים בערמה... מקצת דברי מורה הנבוכים [על אדות הנסים שבתורה] נבוכים הם בארץ, בדבר על עמידת השמש בגבעון ועל פי האתון... כי זה במראה הנבואה ודרך משל נראה. וכל הירא דבר השם, ועבר עליו רוח קנאה... כי כל אלה לא במחתרת המשל כגנב נמצאו, כי הוא צוה ונבראו..." [הרמב"ם יאמר]: "לענין הקדמות שאלו נמצא עליה מופת ברור לאריסטו בחוק ההגיון ומשפטו, היה יכול להוציא מקרא מעשה בראשית מידי פשוטו... כאשר עשה לענין צלם ודמות, מפני שמורה פשוטן על הגשמות. ובידוע שאינו דומה ענין הקדמות לגשמות כלל. בענין הגשמות [ישנם בתורה עצמה] כתובים מכחישים זה את זה: כתוב אחד אומר: כי לא יראני האדם וחי, וכתוב אחר אומר: ויראו את אלהי ישראל... וכיוצא בזה אמרו החכמים דברה תורה כלשון בני אדם, [לא כן] לענין מופת הקדמות שהוא פוסל את השבת במומו, בשנותו את טעמו, [שהוא להורות על חדוש העולם]. [אמנם כן נמצאים בספר המורה דברים טובים ונכוחים, אך מכוין שגם לדעתו, יש להאמין בכמה דברים שאינם מסכימים אל המופת וההיקש] אם כן מה יתן לך ומה יוסיף להיות מודה במקצת ועוזב מקצת.. ובכל זאת מצוה עלינו לחוס על כבוד רבינו משה ז"ל ולהודות, כי היה ברורו כאיש חמודות, ולו בכל חכמה עשר ידות,... הוא כתב "משנה התורה" על ספר, הוא הנותן אמרי שפר, עומד לנס עמים... ואחריו לא קם כמוהו... [אך] אל תתמה על רבינו משה זצ"ל אם חטא אחד חטא מעודו, שהרי כתוב באהרן ומרים אשר נואלנו ואשר חטאנו, ואלמלא דכתיב אל תגעו במשיחי, הייתי משמיע כזה וכזה (כהנה וכהנה): הוי היורדים מצרים [1] לעזרה וגבורה... בעלי ברית המורה, היושב באלוני ממרא, אחי אשכול הכופרים, המה היונים היועצים און על משפחות

[1] רומז להרמב"ם שישב בקאהירא.

KAKADE KÖNYVTÁR

סופרים, למה עברתם פי יי ותשימו את המורה תורה חדשה... תורה צוה לנו משה, ודמיתם להעלות את רבינו מ ש ה ז"ל למעלה מהנביאים, ולשומו בראש הקרואים, אשר לא דבר ולא צוה אתכם... אמנם את ספר מורה אין כל דבריו במשקל אחד שקולים, לאחד (מדבריו ומאמריו) קראתי נועם ולאחד חובלים, ומתוך טובתו בא לידי רעתו. והלואי הספר הזה לא היה ולא נברא, לא מתורגם ולא נקרא... וידי ר' שמואל אבן־תבון היתה במעל הזה ראשונה... הוא החל להיות לבני ארצכם למכשול לב ולפוקה, אשר נתן לכם את המורה לצדקה [בתרגמו אותו לעברית], והנה צעקה, ומפני זה נתפשטו גם כמה דעות, הנועדות רק לידי יחידי הדורות, בהמון רבה..." כהנה וכהנה ידבר אבן אלפאכר ויהפך בזכות ר' שלמה מן ההר, ויוציא משפטו לשבט על כל המיימונים הנחרים בו.

אך בכל שהיו גדולי התורה בדור ההוא: הנחמני, רבי מאיר אבולאפיא ורבי יהודה אלפאכר נוטים במדה ידועה אחרי ר' שלמה מן ההר וסיעתו, לא היתה פעלת שלשת הגדולים האלה יפה, לזכות אותו במשפט לפני דעת הקהל. דעת הרבים בפרובינציאה ובספרד לא היתה נוחה מרבי שלמה ותלמידיו, ורוב מנין ובנין הקהלות לא מצאו קורת רוח במעשהו, לתת לחרם את דורשי־הדעת. רבני צרפת, אשר לעזרתם חכו הקנאים, כמעט שהכירו וידעו עד היכן דבר המחלוקת מגיע, החלו להיות נשמטים אחד אחד, ויאמרו להחלץ מהריב המסוכן לשני הצדדים. אחד מן בעלי ברית ר' שלמה, תלמידו ר' דוד בן שאול, בראותו כי דעת הצבור נצבה כצר לדעותיו ודעות רבו, מצא דרוש ונחוץ לפניו, להסיר ממנו ומעל רבו אשמת המיימונים, כי מאמינים הם בגשמות הבורא, ויודיע ברבים, כי מודים הם, שאין להבורא דמות ותמונה ולא גוף ואברים. אך עוד מעט תחת לתקן חזר וקלקל עוד יותר, כי עמד על דעתו, לדרוש האגדות דברים כמשמעם, כי ה' יושב על כסא רם ונשא ומחיצת ענן וערפל מפסקת בינו לבין ברואיו[1]). בהתנגדות הדיוטית כזאת, בהשקפות המוניות כאלה, הסיר מאחריו רבי שלמה בעצמו את לב כל הנבונים בעם, אשר רבים מהם בסתר לבם הצדיקו ראשית מפעלו, כי הכירו גם הם את הרעה הצפונה בהפצת ספרי הרמב"ם בין העם. לא יפלא איפוא, כי כל זכי־השכל ונקיי הדעת אף משלומי אמוני התורה נערו כפם מתמוך בעצת ר' שלמה ותלמידיו, ויותר הוא לבדו על שדה המערכה; ואם יתאונן, כי מלבד שני תלמידיו רבנו יונה ור' דוד ב"ר שאול אין איש מתחזק עמו[2]), הנה הוא בעצמו אשם בדבר, כי לא ידע להלוך נגד החיים ולעשות לו נפשות בין גדולי העם. בצר לו, בהיותו נעזב מכל אוהביו אנשי בריתו, ואנשי מצותו המיימונים נחרו בו ויכעיסוהו תמרורים, עשה מעשה נורא וימיט שואה ואסון גדול, לא לבד על בני סיעתו ומפלגתו, כי אם על כל האומה הישראלית, אסון אשר תוצאותיו הנוראות על עם ישראל התמידו בימי דורות אחדים אחרי הריב הזה, וזה הדבר:

בימים ההם כלה האפיפיור גריגור התשיעי את עבודתו להכרית שארית הכופרים האלביגינזיים אשר בצרפת הדרומית ולאבד כל זכר למו. אך בעבודתו זאת

---

1) מלחמות ה' לר"א בן הרמב"ם עמוד 55.

2) שם.

לא אמר אבי הכנסיה הקתולית די, ויאמר לשום כבלים על רוח האדם לבל תעלה למעלה למשכיל, ובחדש אפריל שנת 1233 תתקצ"ג הקים על מכונו את בית דין הבקורים (האינקוויזיציאה) לבקר אחרי רחשי לב איש וכל מעשהו אם הם בדרך אמונה, ואת הדומיניקיים הקנאים והנוקמים הפקיד לראשי האינקוויזיציאה להיות שופטי הכופרים, כי היו ההגמונים חשודים בעיני האפיפיור לבעלי מדת הרחמים ונוהגים בחסד עם הכופרים. בכל ערי צרפת הדרומית וגם בהעיר מונפיילור (Montpellier), שנמצא שם בית מקלט לנזירי הדרשנים הדומניקיים, הוקם בית משפט הדמים לשפוט את הנוצרים שנצנצה בהם רוח־מינות. כל הנחשדים במינות, וכל מי שהיה בלבו זיק רחמנות על כופרים ובעלי אמונות אחרות נדונו להסגר לכל ימי חייהם במחשבי האינקוויזיציאה או לעלות על המוקד. שלשה נזירים דרשנים, ועל ידם עוזרים אנשי דמים, רבי־טבחים ובעלי־אומנות לייסר את האומללים בכלי חובלים, נמנו לראשי בית דין הבקורים בצרפת הדרומית.

אל המרצחים האלה התחבר „הרב התמים" רבי שלמה מן ההר, המתאמר לשומר חומת התלמוד, ובכח האינקוויזיציאה אמר להוציא חפצו לפעלו; הוא ותלמידו רבנו יונה מגירונדי הלכו אל הכהנים־הדומיניקיים ויאמרו אליהם: „אתם שורפים באש את האפיקורסים שלכם ומדוע תעלימו עין מאפיקורסינו? בני עמנו רובם מינים וכופרים, כי נפתו לדברי רבי משה ממצרים, אשר כתב ספרי מינות, ואתם מבערים את המינים שלכם, בערו נא גם את המינים שלנו וצוו לשרוף את הספרים ההם, והם ספר מדע וספר מורה"[1]. הקנאים האלה הציעו לפני הבומרים הנזירים את כל דברי „המורה" ו„המדע" אשר לפי מחשבתם ריח מינות נודפת מהם, והנזירים שכורי הקנאה וההזיה נזדעזעו, שערו שער וירעמו פניהם. גבורי־הקנאה, הפראנצישקיים והדומיניקיים, היו מוכנים בכל עת לעשות נקמות בכופרים, גם אם הם בני עם אחר ואמונה אחרת. הקרדינאל, מלאך האפיפיור וקנוא ונוקם כאדונו גרינור IX, אשר ישב בצרפת הדרומית ושם עינו להשמיד ולהכחיד את האלביגינזיים (לתקופת חדש דיצימבר 1233 [2]), נמצא להבקשה הזאת בכל לבו ונפשו. יש לשער כי הדומיניקיים פחדו בצדק, כי אש תצא מהמורה לנבוכים ותאכל גם את ארמנות אמונתם, כי „המורה" כבר נעתק ללשון רוטית, לפני הזמן ההוא, על ידי מעתיק לא נודע לנו בשמו [3]. ההעתקה הזאת נעשתה, כנראה, בפרובינציאה, מקום היה

---

[1]) הרד"ק במכתבו השלישי לר"י אלפאכר. ר' אברהם בן חסדאי באגרת קנאות ור' הלל מוירונא בטעם וקנים עמוד פ"א. וראיתי להביא בזה כל דברי הרד"ק עד תומם „... ולא נח לבו (של הר"ש מן ההר) הערל וידבר אל הדורשים הם הפרידוקאדורי"ש (הדומיניקיים הדרשנים) ואל הכמרים הגלחים כדברים האלה עד שהגיעו הדברים אל הקרדינא"ל, עד אשר היו היהודים במונפי"ליר והגלוים אליהם בסכנה גדולה וללעג ולקלס בפי הגוים, ויצאה הדבה הרעה מעיר לעיר ואמרו ראו, כי אבדה תורת היהודים, כי נעשו שתי כתות עליה ואין תורה אלא תורתנו וכו'". שפ"ר.

[2]) עיין ציון א' בסוף הספר.

[3]) על אדות ההעתקה הראשונה לספר המורה בשפת רוטית בראשית ימי המאה הי"ג לסה"נ — ההעתקה שהיתה ליסוד להמעתיק בזמן מאוחר ואשר נדפסה בפאריז בשנת 1520 על ידי הכומר הדומיניקני Augustinus Justinianus — עיין מאמר החכם פערלם בכתב העתי גראָעטץ־פראנקל'ס מאָנאַטסשריפט לשנת XXIV, (עיין נ"כ שטיינשנייידער העבראישע ביבליגראפהיע XV עמוד 87, וגם XVII עמוד 64 ובגידעמאן בספרו: געשיכטע דעס ערציהונגס־וועזענ'ס חלק שני עמוד 228—229).

הספר המחקרי הזה מרוצה לרבים, ומקום מצא לו „המורה" בית־תלמוד ועוסקים ומעמיקים בו, גם נמצאו ביהודי פרובינציאה סופרים מהירים בהלשון הרומאית. אפשר הדבר כי רבי יעקב אנטולי, רופא הקיסר הפילוסוף פרידריך השני, הבין התרגום הזה בעזרת מלומד אחד ממלומדי הנוצרים (עיין להלן). ואמנם כן, מחשבות בן־מיימון בספר „המורה", בהגלותן בלבוש הלשון המתהלכת אז במערכות הכהונה הנוצרית, היו יכולות להזיק לאמונת הנוצרים ולהטיל קוצים בעיני הכהנים שומרי אמונים. הדעות הפילוסופיות שהורה והוגה היהודי תלמיד אריסטו, בהיותן מקוימות בהוכחות מכתבי הקדש, יש להן תפיסת־יד בהחקר־האלהי אשר לכהני הדת הנוצרית יותר מדעות הפילוסופים הערבים, ולכן לא יפלא אם בן־מיימון היה כבן בלי אמן בעיני שומרי חומת האמונה הקתולית. להיות חוקר אמונה נחשבה אז לשומרי אמונים אשר במערכות הכהונה הרומאית לחטא משפט מות בידי שמים, ולפרקים—גם בידי אדם, ולו היה אז כח שלטון למשפט האינקוויזיציאה על היהודים, כי אז נדונו המיימונים להסגר בבית הכלא או גם לעלות על המוקד; אך עוד לא היתה יד האינקוויזיציאה בכל משלה, ולכן לא נמתח גזר הדין כי אם על מגלות־נור ואותיות פורחות. במונפיליר חפשו שומרי האינקוויזיציאה בכתבי בני ישראל ויוציאו משם את ספרי הרמב"ם וישרפום על מוקדי אש ברחובות קריה. על פי השתדלות ר' יונה גירונדי אספו הכמרים בפאַרים את כל ספרי הרמב"ם אל רחוב הבירה לפני בית כניסתם הגדולה, ומן אש נר התמיד הבוער לפני הבמה בבית תפלתם הדליקו עצי המערכה ויציתו בספרי בן־מיימון לעיני כל באי שערי פארים[1]. אויבי היהדות ששו ועלזו, כי עלו בקיעים בחומותיה, ויאמרו כי מעתה נפול תפול היהדות ולא תקום עוד. ומנגדי הרמב"ם הוסיפו הרע, ובראותם כי יד הכהונה הנוצרית תאמצם, וילשינו על אנשי מצותם לפני

האסכוליסטים (Scholastiker) ווילהעלם איש אובירנה ואלכסנדר איש האלים (Wilhelm v. Auvergne u. Alexander v. Hales) אשר זמן פעולתם הספרותית נופל בראשית המאה הי"ג לסה"נ, כבר השתמשו בספר „המורה" (עיין ע"ז מאמרו של גוטמאן בספר העתי Revue des Études etc. כרך י"ח וי"ט). כי האסכוליסט הנודע אלברט מגנוס השתמש בספר „המורה" ככר הוכיח החכם יואל (בספרו פֿערהאַלטניסס אלברט דעס גראססען צו מאימונידעס, ברעסלוי 1860), ויחוסו של האסכוליסט המפואר טומאש אקווינא להמורה, מבואר יפה בספרו של גוטמאן (דאס פֿערהאַלטניסס דעס מהאמאס פֿאן אקווינא צום יודענטהומע אונד צור יודישען ליטעראטור Göttingen 1891). רבי ידעיה בדרשי בעל בחינת עולם כבר יאמר (באגרתו אל הרשב"א): „והנה חכמי האומות אשר לא מבני ישראל המה מגדילים כבוד הרב הגדול (הרמב"ם) ומנשאים ספריו, וכל שכן הספר ההוא (המורה) גם מנשאים ומנטלים לכבודו את היהודים".

[1] ואלה דברי ר' הלל החסיד מוירונא אל ר' יצחק הרופא „... ולא היה דיים בזה, אבל נתנו למאכולת אש לעיני השמש כל אותם הספרים, ולא דיים בתבערה (במונפיליר) לבד, אמנם עוד האש אשר בה שרפום הבעירוהו מן הגר הגדול שהיה דולק בבית תפלתם הגדולה של פריש לפני המזבח, והכומרים הבעירו אש ונתנוה עליהם ונשרפו הספרים ברחוב עיר פריש לעיני כל העם. וכל זה עשו להשמיע קול שאון הכפירה והמינות ולהבזות ספרי רבנו. ושלחו הנדויים והגזרות בכל קהלות פרובינציא ובזה נתנו חרב חדה איש באחיו ברוב הקהלות, ותהי הרעה הולכת וגדלה עד ששתי הכתות נלחמו במונפיליר בהכה ופצע והוצאת שם רע בלעזים מגונים. וכת המורים במורה צדק נפלו בפח יקשון, שכרו עדי שקר נגד הכת העלובה והעידו עליהם עדיות רבות ורעות והוסיפו ונדונו בקציצת לשונות ונתחכו יותר מעשר לשונות וכו' וכו'". דברי המקור הזה הטה יסוד הרצאת הדברים בפנים. שפ"ר.

מערכות השלטון והכהונה, ורבים מהיהודים אזרחי מונפיליר היו צפויים אלי סכנה גדולה [1].

לשמע המעשים הנוראים האלה נודעוו כל שלומי אמוני ישראל מעבר להרי פיריניאה צפונה ונגבה (פרובינציאה וספרד) וזועה נוראה אחזתם. מכל פנות העם נשמע דבר אלה וחרם על ר' שלמה ור' יונה תלמידו. המלשינות אשר גרמה להקים את הכמרים הנוירים ראשי האינקוויזיציאה לשופטים ומוכיחים בעניני היהדות היתה בעיני כל חכמי התורה ומורי העם חטאת מרי. ר' שמואל שפורטא ערך מכתב־תוכחה בדברים קשים כגידים לרבני צרפת. רבי אברהם ב"ר שמואל בן חסדאי איש ברצלונה [2], אחד ממעריצי הרמב"ם ומוקירי שמו וזכרו, ואשר עוד לפני זה הוכיח בדברים קשים את ר' יהודה אלפאכר על כי הלבין פני זקן שקנה חכמה, הר' דוד קמחי, שלח גם הוא ואחיו אגרת־תוכחה, מלאה דברי מחאה על השערוריות האלה, אל כל קהלות קאשטיליא, ארגוניה, נבארה, וליאון [3]. ר' דוד קמחי, נמצא אז בדרך לשוב אל ביתו ויתעכב בהעיר בורגוש, ושם הגיעה לאונו השמועה הנוראה משרפת ספרי הרמב"ם ותת בית ישראל לשמצה בקמיו על ידי מנגדי הרמב"ם, ויטהר לכתוב עוד הפעם לר' יהודה אלפאכר וישאלהו לאמר: „הגם עתה הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב? חלילה לזרע הנשיא הגדול אביך להיות ידו עם מרעים". הנבונים מבעלי ברית ר' שלמה: הרמב"ן ור' מאיר הלוי ממולידה שמו לפיהם מחסום ויבושו כי נתנו ידם להאיש הזה, רק הר' יהודה אלפאכר עוד נסה להפך בזכות ר' שלמה ויאמר: „ומה שאמרת על הרב התמים שלנו כי נתן לאלהים תפלה ובמלאכיו ישים תהלה, אתם הציקותם לו בדבריכם ותאלצוהו ותקצר נפשו למות ויצא לבו בדברו ואין אדם נתפס על צערו". אך גם הוא מצא טוב לפניו לעזוב שדה המערכה, וכאשר היה אליו דבר אחד מגדולי נרבונה, רבי משולם בן קלונימוס, כי העוה הישרה בהלבינו פני איש זקן וחכם בחכמת התורה בהרד"ק, ראה כי תפארתו לא תהיה עוד על הדרך לעמוד לימין ר' שלמה מן ההר וינער גם הוא כפו ממנו ויעזבהו לנפשו. דעת הקהל הישראלי הוציאה משפט ר' שלמה ותלמידיו לשבט ותתנם לאלה וקללה. מליץ אחד ממעריצי הרמב"ם ומקדישיו כתב מכתב־עקיצה על המעשים הנוראים האלה ויאמר:

מַה בָּעֲרוּ הָאוֹמְרִים כִּי בָּעֲרוּ — דִּבְרֵי חֲמוּדוֹת יָקְרוּ מִזָּהָב!
אֵשׁ אוֹכְלָה הֲמָה וְאֵיךְ אֵשׁ תֹּאכְלֵם? — בִּינוּ לְוֹאת בֹּעֲרִים וְעוֹזְרֵי רַהַב:
אַיֵּה יְהֹוָה, אֲבָל עָלוּ כְּמוֹ תִשְׁבִּי לָאֵל — בָּאֵשׁ, וְכַמַּלְאָךְ בְּתוֹךְ הַלַּהַב [4].

---

[1] כל זה בהנ"ל.

[2] הוא ר' אברהם בר חסדאי אשר תרגם ספר המצות להרמב"ם מערבית לעברית לפני העתקת ר' משה אבן תבון (גלדנשהאל קאשאלאנ 35), ובכלל היה שוקד לתרגם לעברית ספרי מחקר. על אדותיו עיין בהביבליוגראפיים.

[3] המכתב הזה יקר על פי סגנונו, מובא כלו בספר תוה"י להחכם ר"ק שולמאנן ח"ב עמוד 164—170. לקוח מישורון חלק ח' ששם הוציאו לאור ראשונה החכם שוח"ה וראשי פרקים ממנו נמצאים באוצר נחמד במאסר נייגר (ח"ב עמוד 171). שפ"ר.

[4] ר' אברהם בן הרמב"ם במלחמות, דברי חכמים עמוד 80, לקם שושנים לגראָטץ עמוד 147.

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

ספר

דברי ימי ישראל

מאת הפרופ. ד"ר צבי גראָטץ

מתורגם עברית בתוספת הערות וסלואים ע"י שאול פינחס ראבינאוויץ

ועם הערות וחדושים מאת הד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן.

להספר הגדול הזה, העולה באיכותו וכמותו על כל ספרי חכמת ישראל שיצאו בעשר השנים האחרונות, כבר יצאו מוניטין בעולם היהדות. מלבד חכם התולדה, המחבר ז"ל בעצמו ובכבודו, שמחו על הספר הזה גאוני חקר התולדה הישראלית בדורנו, כהד"ר קאיזערלינג, הפרופ. קויפמאנן, יבדלו לחיים טובים, וההכם איזידור לאָב ז"ל וכמעט כל חכמי ישראל שבמזרח ושבמערב; כלם הכירוהו לטובה וישיטו כבוד תהלתו בקהל רב ויאמרו פה אחד, כי הספר הגדול הזה בתרגומו העברי, עפ"י התאר והתמונה, התכונה והצביון שנתנו לו מאת המתרגם, כן בפנים הספר וכן בהוספות בעיקר בהערותיו והארותיו, עולה בכמה מעלות טובות על המקור האשכנזי, וביחוד נכבדו החלקים האחרונים, כי החכם המופלא בחקר קדמוניות עמנו הד"ר א. א. הרכבי בהערותיו והוספותיו הרבה עוד יותר לשכלל תפארת הספר. ההכונות המסתמנות ביחוד את הספר הן: סגנונו המרוצה לעם, יוצא מן הלב ונכנס אל הלב, תכונתו המקורית והמדעית ויהיה כל דבר מדבריו נצרף ונבחן על פי המקורים הראשונים—מקורי ספרות ישראל באלפי ספריה וסופריה, ובכן יחשב בצדק לספר-עם לכל המון המשכילים ותופשי התורה ועם זה גם ספר מדעי ומחקרי לכל החכמים יודעי בינה לעתים בישראל.

עתה יוצא לאור החלק החמישי מהספר הזה (המכיל בקרבו תולדות ישראל מראשית האלף הששי עד ראשית הגזרות והשמדות בספרד), אשר הוא וכל יתר החלקים הבאים יעלו במעלות גדולות ויתרות על חלקי הספר הראשונים בפנות אלה:

א) בתמונתו ופניו החצונים, כי המו"ל לא יחשוך נפשו מכל עמל וכל חריצות ליפות את ההוצאה הזאת ולתת להקונים ספר מפואר בכלי יקר, על נייר טוב ומהודר, והאותיות והסדור בתכלית היופי ובטוב טעם ודעת להפליא.

ב) בדיוק ההגהה, אשר תעשה מעתה בידים אמונות ובתכלית השלמות הדרושה להוצאת ספר נכבד כזה.

ג) בהחלק הזה ובכל החלקים הבאים, יבאו פרקים גדולים ושלמים בקורות ישראל בארצות הסלאַווים מאת החכם המהרגם, למלא את אשר החסיר הפרופיסור גראָטץ בהמקצוע הזה — וחלקי התולדה האלה נכבדים ויקרים מאד לכל בני עמנו יושבי ארצות רוסיא, פולין וגליציה.

ד) הוצאת הספר בחברות, שהתנהגה עד היום בכבדות, תהיה מהיום בזמנים תכופים, חוברת חוברת כזו אחר זו, בלי הפסק ובלי התעכבות, כי החלק החמישי בכתב יד כבר נמצא בידי המו"ל, והמחבר כבר נודע לחרוץ במלאכתו, ולא ממנו יצאה ההתעכבות וההפסקים בהוצאת הספר גם עד היום.

מחיר החוברת בלי פארטא 35 קאפ. (פאָרטאָ 4 קאפ. לחוברת).

(המו"ל יקוה כי הקונים, בשומם לב ליוצי ההדפסה ושלמות התנהה שמצטיין בהם הספר עתה ואשר כל זה עולה בדמים יקרים, לא יתרעמו על ההוספה הקטנה — 5 קאפ. לחוברת — ועוד יחזיקו לו טובה בתתו להם ספר רב הערך שחיצוניותו מתאמת אל פנימיותו.)

למו"ס ראבאט בנהוג.

דורשי הספר מן החלק החמישי והלאה, וכן גם החלקים הראשונים על פי מחירם הקצוב מאת המו"ל הקודם, יפנו אל:

S. Karahn, Варшава, Дѣльная 33. או S. Kahan, Warschau, Dzielna 33.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Erstes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg, Dzika 1.

1895.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחם ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת שניה.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1.

תרנ"ו.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

Дозво[illegible]

Кіевъ, 14-го Іюля 1895 года.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е.

ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ **Ш. П. Рабиновича.**

Томъ V. Выпускъ II.

Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА

Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая 1.

1895.

ולמלשינות מנגדי הרמב"ם במונפיליר על ידי הקנאים ששכרו עדי שקר [1]) הושם קץ על ידי השתדלות המיימונים במערכות הממשלה. הערים שהעידו עדות שקר הוזמו ונוסרו ביסורים קשים בקציצת לשונם [2]). המעשים המעציבים האלה בחשך באו וחשך תכסם; תהלוכותם, סבתם ומסבביהם לא נודעו לנו, אך אור כהה יאיר על פניהם ובאורו נוכל לשער פשר דבר המעשים האלה. המלך יעקב (Jayme) מארגוניה, אשר בחצר מלכותו היו יוצאים ונכנסים יהודים בעלי ברית הרמב"ם וספריו, המה האחים: רבנו בחיי ורבי שלמה אלקונסטנטיני, נאמני בית המלך ואהוביו (עיין למעלה עמוד 52), היה גם אדון העיר מונפיליר בצרפת הדרומית, אשר נפלה לו בירושה מאמו ואין ספק, כי האחים האלה, אשר באגרות תוכחתם ישפכו כל חמתם על קנאת ר' שלמה מן ההר ומעשיו הרעים, לא אחרו להשתמש בתקיפותם בחצר המלכות לעזרת בני מפלגתם תמימי דעים עמהם אשר במונפיליר. לפי ידיעות בעלי הזכרונות מדור ההוא [3]) בא המלך יעקב (Jayme) מארגוניה למונפיליר בימי הביציר לשנת 1234=ד. תתקצ"ד, ולבקשת היהודים רואי פני המלך חדש את הבקרת בדבר העלילות, אשר עוללו מנגדי הרמב"ם על אנשי מצותם, ואז „הוזמו העדים", והקנאים המלשינים נענשו בקציצת הלשון. ברגש נקם ושמחה לאיד ראו המיימונים בענש שונאיהם מלשיניהם, ואחד מהם—כנראה הוא ר' אברהם בן חסדאי—כתב מכתם עקיצה על דבר הרעה אשר מצאה את המלשינים, והמכתם על דבר „הלשון" עלה על שפת לשון כל היהודים בפרובינציאה מפני דבריו השנונים והעוקצים לאמר:

קָמוּ מוֹרֵי שָׁוְא עַל מוֹרֶה צֶדֶק וְנָתְנוּהוּ חָרֵץ,
חָלַק לָכֶם וַיִּפָּרֵץ כָּם הָאֵל פֶּרֶץ עַל פְּנֵי פָּרֶץ:
שַׂתּוּ בַּשָּׁמַיִם פִּיהֶם וּלְשׁוֹנָם תִּהֲלַךְ בָּאָרֶץ. [4])

האחרית הנוראה הזאת עוד לא שמה קץ להמחלוקת. בעלי שתי הכתות עוד לא הניחו כלי נשקם מידם ולא יכלו לכבוש את יצרי לבם לבלי עשות נקמות איש באחיו. משפחה התקוטטה במשפחה, ויגלו איש את עון רעהו ומשפחה את חרפת רעותה [5]). פחד המלשינות מצד מנגדי הרמב"ם עוד לא חדל זמן רב אחרי כן, והבאים בדברים עם ר' אברהם בן הרמב"ם, היו דורשים, כי יסתיר שמותיהם, לבל יודע בקהל כי ערכו דבריהם אליו [6]).

כאשר הגיעה השמועה לאוני החסיד רבי אברהם בן רבנו משה בן

---

1) עיין למעלה עמוד 63 הערה 1 ועיין בהערה הסמוכה.

2) ר"א בן הרמב"ם בקונטרס המלחמות, מכתב ר' הלל החסיד מוירונא בטעם זקנים ובחמדה גנוזה.

3) עיין Vaisette בספרו: Histoire générale de Larguedoc III, p. 398.

4) רבי אברהם בן הרמב"ם במלחמות, רבי הלל מוירונא; עיין חמדה גנוזה בהקדמה עמוד XXIV בהערה. החרוז האחרון בהמכתם לקוח מלשון הכתוב בתהלים (ע"ג ט').

5) חמדה גנוזה בהקדמה עמוד XXV בהערה.

6) רבי אברהם בן הרמב"ם במלחמות בסוף המאמר.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

מיימון במצרים כי נתנו ספרי אביו לחרם ונשרפו בידי הכומרים ברחובות העיר ונתחלל שם שמים ושם ישראל בין האומות, ויתאבל החכם החסיד הזה ותשתוחח עליו נפשו, ויאמר להוציא את רוחו לפני מכבדיו בני פרובינציאה שבאו לפניו בשאלה ועצה, ויחבר קונטרס אחד (בסתו לשנת תתקצ"ה) להוכיח צדקת אביו ותומתו ויקראוהו בשם „מלחמות ה'"; בהקונטרס הזה מתאמץ רבי אברהם לזכות את אביו ולהוכיח צדקת משפטיו המחקריים בהוכחות וראיות על פי דרך הרמב"ם ורוחו וטעמו. מלבד ערכו של המאמר לחוקרי התולדה, אין לו ערך מחקרי כלל וכלל.

נסיון ר' שלמה מן ההר לחסום דרך החקירה החפשית בעניני הדת בכח הזרוע עלה בתהו ואחרית פעלו היתה מוראה ונוראה. אז קם רב אחר בצרפת, גדול בתורה, סבלן ונוח לבריות, איש חסיד ויקר רוח, ויאמר ללכת בדרך אחרת כדי להחזיר את הדור למוטב ולקרבו לתורה ברדיפת השלום ובאהבת הבריות, והוא עשה והצליח. שם הרב הזה הוא רבי משה מעיר קוצי (Coucy) שכבר הזכרנו אותו למעלה (עמוד 55). הרב הזה, אף שהיה מבעלי התוספות, היה מכבד בלבו את הרמב"ם, ויאחז דרכו לפרובינציאה ולספרד להשיב את התועים מדרכי התורה מתעותם ולחזק עמודי הדת בדברי תוכחה היוצאים מן הלב ואמרי נועם, ולבן נקרא גם בשם משה הדרשן [1]). זאת היא ראשית הדרשנות מצדה הטוב והנעים ובפניה המאירות בישראל. יש לשער, כי ההתעוררות לדרשנות במחנה ישראל באה אז על ידי תקומת חברות הנזירים הדרשנים גם בהכנסיה הקתולית (הדומיניקיים והפראנצישקים), אשר לחזוק הכנסיה הרומאית נסעו מעיר לעיר, הקהילו קהלות ברבים ויידרשו דרשות—לחזוק אמונה. אך לא דרכי הנזירים האלה היו דרכי המטיף והמוכיח־לעם הראשון שעמד להיהודים בצרפת הדרומית ובמדינות ספרד הסמוכות לה, ולא מחשבותיהם היו מחשבותיו. הוא היה צדיק תמים בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, לא רדף אחרי הכבוד וישנא את הבצע, תורת חסד היתה על לשונו, ורצון וחסד, אהבה ורחמים בלבבו. ועל דברת הנזירים הדרשנים יעיד אחר מסופרי הכהנים הקתולים בעצמם [2]) לאמר: „הדומיניקיים לובשים ענוה כמדם ובלבם המה בעלי גאות ויהירות, שתים בחלקות לכל מגיניהם ומכים בשוט פיהם את כל אשר לא יתן על פיהם, מתחרים להעשיר אוצר בתי מקלטם ושואפים לשררה גדולה ותקיפות" [3]). כאשר אמרנו הצליח חפץ רבנו משה מקוצי בידו: „אלפים ורבבות שהזניחו מצות תפילין וכו' שבו וקבלו עליהם לקיימה" [4]). רבים בספרד אשר נשאו נשים נכריות: נוצריות ומחמדיות, הוציאו נשותיהם (בשנת תתקצ"ו [5]). אמנם לא דרשותיו של בעל הסמ"ג לבדן פעלו על לב העם, כי גם חלומות וחזיונות השמים הרעישו אז לב היהודים והנוצרים, והלבבות היו מוכנים לתשובה [6]). רבנו משה מקוצי לא צמצם דרשותיו רק

---

1) עפ"י כ"י לייפציג קאמאלאג נומר 17 נקרא הסמ"ג גם הדרשן.

2) כן יתאר את הדומיניקיים הסופר הכומר בן הדור Mattaeus Paris בספרו Historia Mayor ad an. 1243 p. 649 ועיין ג"כ בספרו של פטרוס די ווינאום סופר הקיסר פרידריך השני בספרו epistolae L. I. נומר 37.

3) בהנ"ל.

4) סמ"ג עשין סימן ג' בסופו.

5) סמ"ג לאוין קי"ב, ועיין להלן בהערות.

6) דבריו בעשין סימן ג' בסופו: „ויהי בשנת תתקצ"ה לב"ע היתה סבה מן השמים להוכיח,

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

על המצות המעשיות ודקדוקיהן , כי אם עוד , במדה יתרה , על המשא ומתן באמונה , על אהבת אמת והתרחקות משקר ותרמית , גם במשא ומתן עם הנוצרים בני עם הארץ . הוא היה אומר : „חלול השם—הוא תלמיד חכם שאינו נזהר במעשיו וגורם שאומרים עליו דופי . ואני דרשתי לגליות ישראל , כי המשקרים לגוים וגונבים מהם המה מחללי השם , כי גורמים שיאמרו הגוים אין תורה לישראל , הפך מן הכתוב : שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית . בני ישראל צריכים להיות גדורים בתאוות החמר ולשמור את האמת שהיא חותמו של הקב"ה . כשתגיע שעת הגאולה ישמחו גם העמים כלם , כי עם בחר לו יה , הוא עם האמת והצדק , ואם איש ישראל מרמה את הנכרים , הלא ישחקו ויאמרו : השם בחר לו עם של רמאים וגנבים"[1] . בהגיע רבי משה מקוצי אל הכתוב : כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל , יטיף דברי מוסרו לאמר : „מכאן אזהרה שלא יתגאה האדם במה שחננו הבורא יתברך , הן בממון , הן ביופי , הן בחכמה , אלא יש לו להיות ענו מאד ושפל ברך לפני אלהים ואנשים"[2] . המוכיח התמים הזה היה רחוק מאד להשמיע ברבים דרשות לתורת הקנאות ולהציית בלב השומעים אש הקנאה ההוללה . תורת חסד היתה בפיו , תכלית שנאה ישנא את הגאוה והקנאה , ויאהב רק עשות טוב וצדקה , חסד וענוה . דברי ר' משה מקוצי היו מרבים שלום בעולם , כי הזכיר שם הרמב"ם ביראת הכבוד ולגאון ואור ישראל שמהו[3] .

זבשנת תתקצ"ו הייתי בספרד להוכיחם , ואמין הקב"ה זרועותי בחלומות היהודים וחלומות הגוים וחזיונות הכוכבים וכו'" . יש להוסיף שהשר מקוצי היה בעצמו מאמין גדול בחלומות , וגם נגלו לו חדושי תורה בחלום , עיין לאוין ס"ד על הפסוק השמר לך ושמור נפשך , וכן הוא אומר שם : „ובתחלת אלף היתה סיבה מן השמים שאסובב בגליות ישראל להוכיח ; בא אלי ענין מראה בחלום וכו'" . שפ"ר .

1) בהנ"ל לאוין סימן ב' בסופו , עשין סימן ע"ג .

2) בהנ"ל לאוין סי' ס"ד .

3) בהקדמת הסמ"ג הוא אומר : „ועמד האיש הגדול ר' משה כ"ר מימון מקורטבא בארץ ישמעאל , הוא האיר עיני ישראל , ובכל החכמות היה רב מופלא ואין כמוהו בדורות אחרונים , ורבים נתאמצו בתורה ע"י ספריו שנתפשטו בארצות אדום וישמעאל , גם יקראהו בשם גאון סתם" . שפ"ר .

פרק שלישי.

תורת הסוד (הקבלה), או חכמת הרזים.

ראשית צמיחת הקבלה. רבי יצחק סגי נהור ותלמידיו: רבי עזריאל ורבי עזריאל יהודה בן יקר. הסבות שגרמו לתקומת הקבלה בישראל. למודי התורה הזאת. האין־סוף ועשר הספירות. הנשמה וכחותיה מחלק לגוף (נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה). הקבלה והמצות המעשיות בהיהדות. אמונת השכר והעונש ואמונת גלגול נפש. ימות המשיח וחיי העולם הבא. ר' יעקב בר ששת מגירונדי. גירונה עיר ואם הקבלה. ספר הבהיר. רבנו משה בן נחמן או הנחמני (הרמב"ן) בתור מקובל. המקובלים שבאשכנז: רבי אלעזר מגרמיזא (Worms) ותלמידו ר' מנחם. תקופת הדלדול במליצת הלשון העברית. ניצוצי המליצה והחזיון האחרונים בכנסת ישראל הספרדית. הרומן השנוני או ההתולי. המושלים: אלחריזי, ר' יוסף בן סבארה ור' יהודה בן שבתי. הממשל משלים רבי ברכיה קרישפיא. ספר הישר. רבי יוסף האזובי. אברהם אבן־סהל. דלדול החכמות.

(ד. תתקצ"ב—תתקצ"ו=1232—1236).

[1]) המורה הגדול שעמד לבית ישראל באמצע המאה האחרונה לאלף החמישי, רבי משה בן מיימון, חתר בכל עז ותעצומות לתת פנים מאירות לתורת היהדות

---

[1]) בפרק הזה ובפרק החמישי (ע"ד ספר הזוהר) מניף המחבר שבט בקרת עזה על „חכמת הקבלה" או חכמת הרזים: על ספרי הבהיר, הזוהר וכל אביזרייהו, נושאי דגלם ונושאי כליהם, על האמונות והדעות יסודות ושרשי החכמה הזאת ומוציא עליהם מדת דין קשה. בכמה וכמה דעות, על אדות קדמות ספר הזוהר, ובכלל ע"ד זקנת הדעות האלהיות של המקובלים, נוטה הרב המחבר גם מדעות חכמי הבקרת התולדיתו המחקרית בפנה זאת, כפראנק בספרו המפורסם La Cabballe, יעלינעק בתרגום הספר הזה מצרפתית לאשכנזית עם הוספותיו וספרו של החכם יואל; ומכל שכן שחולק הוא על חכמי אומות העולם, הפילוסופים שביני הבינים ומקצתם גם בחעת החדשה, מן רייכלין ופיקו די מירנדולה עד ליבניץ ומן קנאָרר פֿאָן ראזענראסה, מתרגם כל ספרי הזוהר והתיקונים, עד טוליטור בספרו הגדול „געשיכטע דער טראדיציאן". והנה חלילה לי לפגוע ברגשי הקדושה המלאים לב אלפי רבבות בני עמנו, המוצאים מנוחה לנפשם בסודות התורה, ושוברים צמאונם להגיון בחקר אלוה בתורת בעלי המד, אך בכל חפצי אי אפשר לי לנטות מדברי המחבר, כי עלי לשמור בדעות יסוריות פקודת מתרגם. ואמנם לא לי להכנים ראשי בין ההרים הגדולים, בשגם כי קשה מאד להוציא משפט חרוץ בענינים כאלה. ילך לו כל איש בדרכי לבו ומחשבותיו על פי הלך־רוחו. המחבר באחת כי אין רחמים בדינה של התולדה, ובכן אי אפשר לו לעבור על הפרשה הגדולה מבלי להוציא משפט על הלמודים ונושאיהם, אשר כחוש השני נמשכים והולכים בכל קורות הדורות בישראל מימי הרמב"ן עד דורנו האחרון. ודע לך שהמחבר איננו דן על הדעות המופשטות, שאין להם הכרע בשכל האנושי על פי עצמותן ומהותן, כי אם על החזיונות והפעולות. אבן בוחן לחקירותיו אינם האמת וחשקר על פי משפטים מופשטים, כי אם הטוב והרע בגלגולי הקורות ומסבותיהם הנגלות והמפורסמות, ועל פיהן לא מצא זכות ל„החכמה הנסתרה" לפני כסא דין התולדה, כי תוצאות למודיה לא היו אחדות האומה, כלמודי התורה הנגלית. אולם בכל היותי מוכרח ללכת בדרך המחבר בהענין הזה, הנגע ללב אלפי בני עמנו, הוריתי היתר לעצמי למוג כח משפטו, לעזוב את ההתמרטרות היתרה, ההתרגזות והסננון הקשה מבלי לנטות מעצם הענין והרעיון, ואקוה כי הובבי תולדתנו ויודעי בינה לעתים בישראל לא ימצאו בזה חטא ונטיה ממשפט האמת. שפ"ר.

התלמודית, ולהטביע עליה חותם האחדות השלמה בכל חלקיה ואבריה, אחדות גמורה בלי כל ערעור ופקפוק; אולם כונתו הטובה לא עלתה בידו, ולרגלי פעולותיו התחוללו במחנה ישראל פלגות וריבות־עם על דבר אמונות ודעות. משה הואיל באר את התורה על פי דרכי הבינה הישרה, להעמיד אותה בקרן אורה, לפשט כל עקמומיות שבלב בעלי השפק; אך דרכו שהלך בה היתה הנסבה לצמיחת דעות ותורות חדשות העשויות להעביב ולהענין זוהר התורה הטהורה במסתרי סודות והזיות. בן־מיימון היה שר התורה והאורה ומלאך האחדות והשלום בישראל, ופעולתו גרמה: דלדול השלמות המושכלת, וריבות ומדנים על אדות אמונות ודעות בעולמו של ישראל. הנה כן עוד הפעם הראתה התולדה לדעת, כי גם החכם בבני תמותה לא ידע לתַכֵּן רוח בני האדם, לשום מדה ומשקל לדעותיו ופעולותיו, ולהגיד מראש, אם עמלו יצמיח פרי תהלה או יעלה קוץ ודרדר. שיטת הרמב"ם, ועוד יותר שיטת אלה אשר אמרו כי הולכים הם בעקבותיו, לשום למודי הפילוסופיה הערבית־היונית לקו ומשקולת בחקר דת ולמודי תורת ישראל, קרעה את ישראל לקרעים ותפלגהו למפלגות, הפסיקה במחיצה של ברזל בין החכמים (או המתחכמים המתפלספים) ובין התמימים בוחרי דרך אמונה, ותרגיז הלבבות, ותרעיש הרוחות ותעורר ריב ומדון במחנה ישראל: בעלי הריב מזה ומזה עברו גבולות המתינות, באו מתוך כעס לכלל טעויות רבות ויתרחקו לקצה האחרון. ובעוד שתי המפלגות מתעצמות זו מול זו ומתנגחות זו בזו בזעף אף וחמה שפוכה, והנה קמה חכמה חדשה [1], ידיעה תופשת רבים בלבבם בעצמת כחה ובקסם דמיוניה ולוקחת נפשות במסתוריה וסודותיה, ותתקע יתדה בלב תורת ישראל, ותבצר לה מקום בהיהדות, אף תקפה בעצומיה רבים מגדולי האומה וטובי בניה. ובעלי חכמה הזאת השבילו לתת לה פנים של הדרת זקנים וחכמת אמת, חכמת חקר־אלוה אשר מוצאה מימי קדם קדמתה, חכמה שבאה בקבלה איש מפי איש מאבות כנסת ישראל בימים קדמונים, עד כי הקדישוה והעריצוה רבים משלומי אמוני היהדות; ולמרות היותה מולדת חוץ ולמרות היות יסודתה בתוקף הרגש הדמיוני, קרא לה שם "חכמת האמת" וגם "חכמה נסתרה" או בראשי תיבות: "תורת הח"ן". זמן לדתה של חכמת הקבלה הוא, בימי המחלוקת הראשונה על אדות ספרי הרמב"ם בשנים האחרונות לאלף החמישי: המחלוקת על אדות ספרי הרמב"ם היתה הסבה הראשונה להתפרסמות הקבלה והתפשטותה בימי הדור ההוא, וכאשר הורתה ולדתה היו על ברכי המחלוקת ופלגות בישראל, כן היתה דרכה בכל עת היותה מתהלכת במחנה ישראל להביא בעולמו פרוד הלבבות ולפרוץ פרץ רחב בחומת אחדות האומה. בעלי הקבלה בעצמם מודים כי נולדה בסוף האלף החמישי ואינם מייחסים את זמן הגלותה לדורות יותר קדמונים. על השאלה: מי המה אבות הקבלה הראשונים ועל ידי מי נתקבלה בתורת היהדות? משיבים ראשי הקבלה לאמר:

---

[1] כבר בארתי בהתעוררה הכללית בראש הפרק כי דעת הרב המחבר שהקבלה היא חדשה בגבול ישראל מראשית אלף הששי אינה דעה מקובלת ומקויימת לרוב חכמי ישראל וחכמי אומות העולם. מלבד מה שהמחבר בעצמו (עי' דברי ימי ישראל ח"ג עמוד 220—222 בפנים הערות החכם הרכבי והערותי שם) מודה כי באמצע התקופה הגאונית כבר נתפשטה תורת הסוד בישראל, הנה מקומות אין מספר בהתלמוד והמדרשים מוכיחים, כי כבר היו להלמודים האלה מהלכים בימי המשנה והתלמודים, מראשית ימי הגנוסתיקים. מה שיש להעיר בזה אעיר בהציונים ג' וי"ב בסוף הספר, ופה אעיר רק לפעמים להסביר הדברים ולא יותר. שפ"ר.

„מעמוד הימיני החסיד רבי יצחק סגי נהור בן הקדוש ר' אברהם (הראב"ד בעל ההשגות) בפושקיירוש קבלנוה"[1], גם מודים הם המקובלים הראשונים כי יסוד למודיהם „איננו רמוז לא בתורה ולא בנביאים ולא בכתובים ולא בדברי רז"ל, כי אם „בעלי העבודה" קבלו בו קצת רמז"[2]. מרבי יצחק סגי נהור (פעולתו נופלת בין שנות תתק"נ—תתק"ע) לא נשארו לנו רק איזה דברים מקוטעים, ומהם לא נוכל להחליט דבר ע"ד דעותיו ושיטתו[3]; רק זאת נדע, כי הרבה לעסוק ב„ספר יצירה", והיה מפרש ממנו כמה פרקים, גם היה מחזיק באמונת גלגול נפש, ותלמידיו היו אומרים עליו כי מביר הוא בפני איש אם שוכנת בקרבו נשמה חדשה, שלא היתה עוד בעולם התחתון, או נשמה ישנה, כלומר מגולגלת, שכבר היתה בגוף אחר ובאה שנית לעולם לתקן עצמה ולצרף את המאתיה[4]. ואולם הראשונים, שהביאו את הקבלה לידי שיטה משוכללה בלמודים אחוזים ודבוקים זה בזה, היו שנים מתלמידי ר' יצחק סגי נהור, הנזכרים תמיד ביחד כאחים תאומים, ואולי היו באמת אחים: רבי עזריאל ור' עזרא בני גירונדי בדרום צרפת. בעלי הזכרונות מחליפים לפעמים שמותיהם זה בזה ומיחסים דברי האחד לחברו ופעם לשניהם ביחד, עד כי שניהם נחשבים לאיש אחד בתולדות השתלשלות הקבלה. גם המקובל ר' יהודה בן יקר רבו של הרמב"ן היה מבני בית מדרשם.

ענן הסוד וההסתר פרוש על תולדות החברים האחים ר' עזריאל ור' עזרא; רק מאחד מהם (ולא נודע מי משניהם הוא) נדע, כי הגיע לשנות זקנה ומת שנים אחדות אחרי התפרץ המחלוקת על ארות ספרי הרמב"ם (תתקצ"ח). שניהם היו מייחסים את חבוריהם לאבות התורה בדורות קדמונים, כדי לשוות על תורתם הדרת השיבה ולהטביע עליה חותם קבלת קדמונים ומסרת אבות. רבי עזריאל ישמיע לנו יותר מעלילותיו וארחותיו ויספר את תולדתו בדברים אלה לאמר: „אני האיש הידוע המפורסם שמי בגוים, שמתי מגמתי מעיר לעיר, מאז הייתי צעיר, ועד הנה לא נחתי מהיות מחפש ומבקש בסוד השם יתברך ומענין בריאת מעשיו והאמנתי בדברי המקובלים... ואני ברוב תאותי, בכל מקום שהיתה תחנותי, לא עצרתי כח לשאול מכל אדם מענין הקבלה ולקבלה כאשר יתכן. ואני בהיותי בארץ ספרד בין האנשים הולך ושב כמנהגי, הביאני הזמן במקום עמק השפל[5], בין העם הנאספים, להיות פילוסופים ולא יספו, ואת פועל ה' לא הביטו, וישאלו תמיד דברים מופתיים אף במה שאין הלשון יכולה לדבר והאזן לשמוע. ובהיותי אצלם שאלוני מענין מעשי וענין גלותי...

---

[1] ר' יוסף אבן גיקטאליא בפירושו על ההגדה ועוד אחרים. בכלל קיום ההנחות והזוקק מדברי המקובלים יבא ברחבה בציון ג' בסוף הספר, והקוראים לא יהיו נבהלים להשיב על דברי הרב המחבר עדי קראם את המקורים בהציון הנ"ל. שפ"ר.

[2] מערכת אלהות פרק ז' דף פ"ב ע"ב, ועין ציון ג' בסוף הספר.

[3] רבנו בחיי בן אשר בפירוש התורה, ור' מאיר בן גבאי בעבודת הקדש פרק י"ג יאמר: „והראב"ד (בעל ההשגות) מסרה לבנו החסיד ר' יצחק סגי נהור ז"ל ונגלה לו אליהו". שפ"ר.

[4] הריקאנטי על התורה פרשת וישב יאמר: „ושמעתי כי החסיד ר' יצחק בן הראב"ד היה מביר בגני אדם אם הוא מהחדשים או מן הישנים". שפ"ר.

[5] השערת יאסס כי „עמק השפל" היא עיר שיבילייא (Sevilla) יש לה על מה שתסמוך.

זהרחיבו עלי במו פיהם בהגיונם ובפילוסופתם, עדי החזיקו בי בחזקת עֵר, בהיותי דובר אליהם מענין עשר ספירות ואין סוף, ואמרו לי שלא יאמינו באלה הדברים, חלילה להם, אם לא ידעוהו במופת, ואני עניתים, כי המופת מאד נפלא ונעלם, כי מי ישים מופתים בשמים... וכל שכן האלהות אשר אין חקר לתבונתו, ואחרי שאינם רוצים להאמין כי אם בדבר אשר יראה עליו מופת, מי יכריחם להאמין דברים נסתרים... ואדם אין שיוכל לעמוד בחקירתם? והם ענו אותי, כי הסברא תכריח האדם להאמין... וכל מי שלא יאמר דבר מן הדברים אם לא יביא סברא לדבריו לא יתכן להאמינו מצד היותו מקובל, ואני בשמעי דבריהם לבי חרד בקרבי, ואבוא החדרה ואשים מגמתי להשיב להם מענה על שאלתם ואפסול חרב מעצי התושיה ומגן מהפלפול, ואחבר זה הספר להיות לפניהם לעמוד ברזל וחומת נחשת להרחיק דבריהם מעלי, למען יסכרו מעינות תהום המעמיקים לשאול המגביהים עד למעלה וכו'"[1].

מדברי הראשון להמקובלים הזה הננו למדים, כי ההתנגדות להידיעה הזאת נולדה תיכף בהגלותה, וזה דבר נמנע, לו היתה הידיעה הזאת באמת מקובלת באומה משנות דור ודור. אגדות מתמיהות, איזה מקומות בסדר התפלה, ספר שיר השירים בתאר מָשָׁלי, היו ליתד אשר עליו תלו בעלי החכמה הזאת את פירושיהם על דרך הרמז; והרמזים האלה פרנסו את תורת הסוד ויתנו מקום לבעליה להתגדר בו. בכל אופן אין ספק בדבר, כי עיקר התכלית אשר שמו לפניהם בעלי הקבלה הראשונים היתה ההתנגדות להשקפה המחקרית, או יותר נכון, להתפלספות נעדרת עֹמק החקירה האמתית, לאלה דרכי ההתחכמות וההתפלספות שסגלו להם החקרנים המתאמרים להולכים בשיטת הרמב"ם, והמחליטים, כי כל היהדות כלה לא נבראה אלא להיות כלי שרת ללמודי אריסטו, ואין בתורת ישראל אלא מה שיש בהפילוסופיה היונית. הדעה הזאת לרוב זרותה בעולם היהדות העירה רוגז וכעס כל התמימים אמוני התורה והלאם הישראלי, המקדישים ומעריצים את כל דברי כתבי הקדש ושני התלמודים כדברים שנאמרו מפי הגבורה. להתמימים ההם לא היתה דרך אחרת לחזק האמונה והרחקת ההתחכמות וההתפלספות בדברים שלעולם לא יוכל שכל בני האדם ליישבם בדרך החיקש ההגיוני, כי אם דרך קיום המצות האמורות בתורה שבכתב ושבעל פה, קיום המצות כהלכתן עם הקדוקיהן ופרטיהן, ואמונה תמימה אשר לא תדע כל מחקר והגיון. זאת היתה דרך הרבנים התלמודיים בצרפת הצפונית ובאשכנז. אך החסידים שברבני דרום צרפת (פרובינציאה) וספרד, בכל חפצם להיות תמימים עם תורת המצות המעשיות ועברים נאמנים להאותיות שבתורה, הנה היה האויר אשר שאפו אל קרבם מקוטר ומבושם מקטרת הפילוסופיה האריסטית, ובכל חסידותם לא נתקררה דעתם בהיהדות נעדרת הכוונה ורגש הלב, הצנומה והיבשה בלי כל לחלוחית הרגש הרוחני, ולכן מצאה מסלות בלבבם הדעה, כי חקי התורה, המנהגים, הדינים ודקדוקיהם יש להם כוונה צפונה ונשגבה, שיסודתה ברגש לב, יתכונה נעלה

---

1) הקדמת הספר עזרת השם וסוד ה' בהפליט להחכם שניאור זק"ש בפאריז, ועיין עכ"ז ציון ג' בסוף הספר. ואני בחרתי לתת בזה עצם דברי ר' עזריאל בס' הנ"ל, אף כי לרגל החקירה יבאו שנית בהציון הנ"ל. שם"ר.

ונשגבה לתקן עולם תחתון ונגלה ועולמות עליונים ונסתרים, תבונה נעלמה מעיני ההמונים ומקובלת ומסורה לחכמי דור ודור. גם מתנגדי בן מיימון ומריביו נמשכו בכלי דעת אחרי שיטתו לחלוק על דעות בעלי התלמוד, האומרים, כי מצותיו של הקב"ה אינן אלא גזרות, ויהי דבר ברור בעיניהם, כי המצות הנה מעשים בכוונות ויחודים על פי סגולות מיוחדות לתכלית השגת שלמות הנפש ושלמות העולם והבריאה כלה; וכשם שעניני המצות ודקדוקיהן נראים קלים וקטנים והם דברים העומדים ברומם של העולמות התחתונים והעליונים, וכשם שבהמקראות הפשוטים בכתבי הקדש לוטים כוונות גדולות ונשגבות, כן יש סודות טמירים ונעלמים בתוך פתגמי האגדות וספורי המעשים שבתלמוד, ובלי הכוונות והסודות ההם המה דברים סרי טעם ונערכי שכל טוב. אך מלבד ההגדה התלמודית נמצאו אז ספרים אחרים כעין מדרשים נעלמים, אשר חסידי הדור הקדישום בקדושת ספר התורה וחתרו למצוא בהם כוונות רמות ונשגבות מבינת אדם, והם ספרת הסוד הקדמוניה, הכוללת בקרבה, מלבד "ספר היצירה" הנפלא, גם ספרו של חנוך־מטטרו"ן, השר הנהפך לאש מבשר ויהי לשר העולם ושר הפנים (עיין דברי ימי ישראל חלק ג' עמוד 220—222), והספר "שיעור קומה" המיוחס לאל עליון אברים וכלי החושים. אמנם, בן־מיימון חרץ משפטו לשבט על הספרים האלה, וגם החליט כי את הספר "שיעור קומה" כתב אחד הקראים הדורשים את הכתובים כצורתם, כי הגשמת הבורא היא זמורת זר מתורת האלילים בכרם היהדות והספר טעון שרפה[1], אך דעת בן־מיימון לא היתה דעה מכרעת בבית מדרשו של ר' יצחק סגי נהור, כי חשדוהו במינות, ובשמעם את שמות התנאים הקדמונים: רבי ישמעאל (ספר היכלות) ור' עקיבא (אותיות) נקראים על הספרים האלה ויאמינו בהדברים כפשוטם ומשמעותם. מצד אחר כמו זר נחשבו להם דרכי הלמודים של הספרדים המתפלספים, שהרבו לפרש להם כל המאמרים הזרים והתמוהים על פי דרכי ההשאלה והאופן המשלי, אופני הפתרונים שהמציאו להם המיימונים. ובכן באו החסידים האלה לידי הנחה, כי ההגדות והמעשיות, לספרות הסוד הקדמוניה, להמצות, הדינים ודקדוקי דקדוקיהם ישנה כוונה עמוקה ונסתרה, סוד טמיר ונעלם, סוד הבריאה אשר בו שמים וארץ נשקו, חמר ורוח יחדו נפגשו, ואחד באחד יגשו והיו ליצירה אחת בעולם המציאות. הקבלה היתה על פי זה תולדה מחויבת מהשקפת בני הדור ההוא, וברשתה נלכדו כל אלה שלא מצאו נחת לא בהתמימות המופלגת, האומרת כי אין נחת רוח לפני בורא עולם בקיום המצות ומפרשת כל דברי כתבי הקדש כמשמעם, ולא בההתפלספות־היתרה, המפשטת כל העקמימיות בפתרון הדברים על פי המשל והחידה.

תורת הסוד, שבאה לראשונה לידי ברור וקבלה תמונה מצוינת ומסומנת על ידי המקובלים רבי עזרא ורבי עזריאל, תשים לפנינו שטה בחקר אלוה (Theosophie) מופלאה במינה, השקפה מחקרית־סודית, אשר בעמוד ענן היא מתמרת ועולה כלפי מעלה, תגש אל הערפל אשר שם האלהים, תרומם ותנשא מעלה מעלה, תצעד מסוד טמיר ונעלם לטמירא דטמירין, מחידה לחידה ומסתורין למסתורין, עדי יסתרו

---

[1] תשובת הרמב"ם בנמעי נעמנים. עיין מאנאטסשריפט לפראנקל 1859 עמוד 67 והלאה. עכ"ל הרב המחבר. וע' דברי ימי ישראל ח"ג עמוד 223 בהערתי שם על דברי המחבר והערת החכם הרכבי. שפ"ר.

ויַעֲלֵמו יסודותיה הראשונים, השבל ישבות מפעולתו, וגם הדמיון לא יגביה עוף, כי אם יעמוד משתאה ומשתומם, בהגיעו לספירות ומשכנות, מקום שם תחדל כל מחשבה ועיון, כל הגיון אנושי וכל השגת בן־אדם על האדמה...

התורה הזאת יוצאה מהנחה מאומתת ומקויטת מכל הוגי דעות בימים ההם באין חולק עליה; אולם התולדות היוצאות מההנחה הראשונה או המשפט היסודי, אבן פנת הקבלה, באית ומטפחות על פניה, ובתעופת המחשבות מבטלות כרגע את המחשבה הראשונה, והנה האחדות האלהית תהפך לרבוי אלהות, הרוח תתגשם, ובהרף עין — והאמונה הצרופה תמיר פניה ומתהפכת להויה והמון שגיונות על דמיונית. יסוד ושורש הקבלה בתקופה הראשונה להתפשטותה הוא: האלהות רוממה ונשגבה מעל כל מחשבה ואובנתא דלבא, ואין לייחס לה כל מושג הכולל ומקיף בקרבו צמצום וגבול, ארך והשוואה, תמורה וחלוף; וכמו כן אין לייחס להאלהות מחשבה ורצון, חפץ ותכלית. כל התארים והתכונות האלה מביעים תהלות עצם מוגבל בכחותיו, כי אם נאמר: גבור, הנה יתיצב לפנינו מושג החלישות, ולא נבינהו רק בהצטרפות אל מושג החלישות; אם נאמר: גדול, יתעורר בלבנו מושג הערך וההשוואה לעומת הקטן ממנו. סוף דבר, כל התארים והתכונות האלה יתרונות המה להאישים המוגבלים בכחותיהם, אך פוגמים הם בכבוד הסבה הראשונה והעליונה. האלהות, בהיותה עצם השלמות, היא בהכרח חותם תכנית אפיסת הגבול והקצב, כי גדר השלמות היא היות בלי קץ ותכלית. אך בתאר אחד נוכל לכנות את אדון המציאות, את האל העליון על כל המעשים, בתאר השולל את התכלית והצמצום, הקצב והגבול והוא „אין סוף"[1]. התורה הזאת היה החדוש הראשון בבית מדרשם של בעלי למודי האלהות על דרך הנסתר. בבחינה זאת, אמרו המקובלים הראשונים: „האלהות, או אין סוף, נסתרת בחבון עוה מבלי להוָדע כלל בעולם המושג והמוחש, ולכן ההויה האמתית, אין סוף, בהיותה לבלי קץ ותכלית, היא כאין להאישים בעלי המחשבות והחושים, אחרי שאין כל מחשבה תופסת בה כלל. ישותה ומציאותה נגלות ונודעות רק ברצונה הפשוט להתגלות ולהתודע. להאין סוף אין ליחס לארצון ולא כונה ולא דבור ולא מעשה, כי הבונה מורה על חסרון המְכַוֵּן"[2]. אולם בחפץ או ביכלת אדון העולם להגלות היה לפועל ויוצר, ורק בפעולתו ויצירתו נודעה ישותו ומציאותו.

---

[1]) המלה „אין־סוף" מוכיחה על עצמה, כי נולדה על פי מושגי זמנים ודורות מאוחרים, ומזה לבדו אות נאמן כי הקבלה היא מולדת זמן מאוחר.

[2]) הדברים שבסיכני ההסגר הם מלשונו של רבי עוריאל בספרו הנ"ל. והנה בביאור היסודות הראשונים, שהם מכבשונו של עולם הנסתר, בחרתי בסגנונם של שני הספרים המדברים בלשון ההגיון והחיקש, ומסבירים הדברים באופן מושכל כפי אפשרות הענין, והם: ספר שער השמים לר' אברהם אירירי המתורגם מספרדית לעברית ע"י ר' יצחק אבוהב, כי בהיות המחבר בעל השכלה אירופאית (עד חצי ימיו היה אָנוס ונתגייר באמשטרדם), ועם זה תלמיד תלמידו של האר"י, קרב שתי השיטות של הר"מ קורדיבורו והאר"י; ידו רב לו גם בחפילוסופיה האפלטונית החדשה והסכולסטיקה, כי מרבה הוא להביא את דברי פלוטינוס ושומאַש אַקוינו; בסגנונו ובלשונו השתמשתי ביחוד בבחינת האין־סוף והצמצום והנאצל הראשון (כתר עליון או אדם קדמאה), ובדבר עשר הספירות וכו' השתמשתי בסגנונו של ר' משה חיים לוצאטו בספרו „קל"ח פתחי חכמה". והנה במה שנוגע להדברים האמורים בזה בפנים יאמר רבי אברהם אירירי בשה"ש פרק ד': „גם כאשר אל הסבה הראשונה נקרא אחת, הוא בערך. האחד בתכלית האחדות אינו נמצא המשתתף ממציאות העצמות, אינו עצמות אשר בעבור חסרונו ישקוף אל המציאות אשר בלתו הוא בלתי נמצא.

עולם המציאות בשפלותו וחלישותו, עולם העבור והחשוך, לא היה יכול להיות נאצל מן האין סוף, שהוא תכלית הטוב והפשיטות, תכלית השלמות והעדר הגבולות והמצרים, כי איך ימשך ויתאצל (לדבר בלשון המקובלים) נעדר השלמות מן תכלית השלמות, המורכב והגרוע מן הסבה הראשונה, האין סוף, בדרך ישרה, בלי אמצעות ומחיצה; ובכן אי אפשר, כי האלהיות תהיה בורא עולם באופן ישר, ובזה באו לידי החלטה, כי מהסבה הראשונה נאצל באין אמצעות עלול אחד שלם[1]. מאור האין סוף נאצל כח העליון, עצם נשגב, והעלול הראשון נהיה לעילת העילות, היא המחשבה העליונה; היא האצילות הראשונה מְשֻׁלֶּמֶת אור האין סוף, וכהסבה הראשונה היא שלמה בתכלית ובלתי מצומצמת במקום וזמן; ובכל זאת לא תשוה להמאציל האין סוף בכל התנאים והסגולות; האצילות רק תדמה להמאציל, אך לא תשוה אליו, וכבר יש לה גבול וצמצום בבחינה ידועה, בהיותה נאצלת ולא מקורית. הכח הראשון, או המחשבה העליונה הנאצלת מאין סוף, היא הספירה הראשונה בעשר הספירות (מלשון Sphäre) או סְפִר[2]).

אמנם הוא כולל וחובק את כלם ביתר שאת ופשיטות, וכל זה להיותו כולל כל שלמיותיהם מבלי חסרון הרבוי או החלוף והחלוק המיוחדים אליהם. הוא בכלם, לא לבד בכל, כי כל מספר הוא אחד, באופן שהוא עומד בכל חלק מחלקיו ובכלם, להיותו הכל בכל והכל בכל חלק וכו'". להדברים האלה יש דמיון לביאור הכתוב: ואתה מחיה את כלם על פי התניא הידוע, ובזה חכמת חסוד הולכת ומתקרבת אל עמודי הפנתיאיזם כידוע. שפ"ר.

[1]) הדברים האלה מבוארים יפה על ידי המקובל ר' אברהם אירירי הנ"ל בס' שער השמים מאמר שני פרק א' לאמר: „מהסבה הראשונה בלי שום אמצעות לא נאצל כי אם עלול אחד, אשר האר"י ז"ל, ההולך אחרי עקבות בוצינא דאורייתא רשב"י בספר הזוהר, קראו בשם אדם קדמון והמקובלים אשר קדמוהו (הוא ר' עזריאל שלנו) קראוהו: כתר עליון... כי מהאחד לא יתאצל כי אם אחד ומהעצם העומד תמיד בעצמותו לא יוכל לבא כי אם עצמו. ויתברך לבדו האחד השולל ממנו כל רבוי ושניי, כחות, פעולות ותארים, השכלות ומושכלות, חפצים ורצונים ובעצמותו הוא פשוט מאד, לא יוכל להמצא בו שום התייחסות, תכונה, ערך ודמיון עם הזולת, ין כי מכל הנמצאים רחוק רחוק בתכלית ההרחקה, כי הוא בלתי תכלית מסולק מזמן ותנועה, ואם כן לא יפעל היום מה שאתמול לא פעל או לא יפעל למחר, ואם כן מהאחד הפשוט לא יתמשך ויתאצל כי אם עלול אחד וכו'". שפ"ר.

[2]) הוא כתר עליון או אדם קדמאה כמו שבארתי בהחערה הקודמת, וכמו שיבואר בקיצור גם בפנים. וראיתי להביא בזה דברי אבי ההוראה בכנסת ישראל רבי משה איסרליש (הרמ"א בספרו תורת העולה), איך גם הוא, העומד על יסוד היהדות המעשית, נמשך בהבלי אהבה לחכמת הקבלה וז"ל בפרק מ"ח בספרו הנ"ל „...זה הענין מצאתי לר' אהרן שכתב בפירוש התורה (שפרה עלי הערת הח' יפה מו"ל ספר תורת העולה שהוא ר' אהרן, אשר הר"מ בוטריל והנודע מזכירו בשם ראש ישיבת בבל) וז"ל: דעת חכמי המחקר עם דעת תורתנו היא, שהעולם בכללו נברא בריאה ראשונה מעצם האלהות, מוטבע בחומרו וצורתו כאחד, מבלי שנוי שום חלק מחברו, ולכן היה (העלול הראשון) בתכלית הכללות והפשיטות, לערך החלקים המתחזים ממנו כדמיון האלהות, אלא שהאל יתעלה עילה ומחויב המציאות והנברא עלול ואפשר המציאות, ונקרא בלשון חכמים ז"ל כתר עליון וכבוד ראשון (אדם קדמאה); וממנו נתהוו כל חלקי המציאות נפרד כל אחד לבדו, מלאכים, גלגלים ויסודות וכל המורכב מהם, כל מין נפרד לעצמו, ובדרך זה לא נברא העולם מהעדר הגמור שזה ונמנע, גם לא נברא מנמצא קדום, אלא נברא מדבר מתייחס באלהות, ובריאה ראשונה (העלול הראשון או הספירה הראשונה) היה ענין רוחני דק מאד, בפשיטות הגמור אחר עצם האלהות, וממנו נשתתו כל חלקי העולם רוחניו וגשמי במדרגה שלמה. אם כן אין דבר נמצא שאין בו יחס מן (אל) האלהות, ואיך יתכן להמציא דבר בזולת יחס האלהות והאלהות אין תכלית לה, לא במקום ולא בזמן, כי מלה: כל הארץ כבודה והיא מקומו של עולם, ומזה תבין סוד ברוך כבוד ה' ממקומו,

מהכח הראשון הזה, או מהספירה הראשונה, העליונה, מכתר עליון, נאצל כח שני, וממנו השלישי עד עשרה כחות או עצמים עליונים, כחות אמצעים או כלים (במבטאים בלתי מוגבלים ומסמנים במושגיהם כאלה משתמשים המקובלים), ומהם יצאו הפעולות הנגלות בעולם המציאות. עשרת הכחות האלה הם עשר הספירות (או „המדות העליונות" בלשונם. שפ"ר.), אשר לבעלי הקבלה. עשרת הספירות בינם לבין עצמם ועם האין סוף יחדו המה אחדות מוחלטת ו„פרצופים" שונים של האחד שאין יחידות כמוהו, כמו שאנו רואים שהאש מוציאה נצוצות ולהבה שנראים שונים והם דומים זה לזה בהחלט. עשרת הספירות, הנבדלות זו מזו כהבדל הצבעים באור, בהיותן כלן אצולות מאין סוף, אינן פשוטות עוד בתכלית הפשיטות והשלמות כהמאציל, כי אם הם „כניצוצות ממנו מתנוצצים, בנקודות מקוים שונים, משתלשלים מאחדות נקודות המרכז, ולכן עמו אחודים ביתר האחדות[1]; הספירות כשהן לעצמן מוגבלות הן בכחותיהן, ורק במדת ההארות וההשפעות שהן מקבלות מהאין סוף פועלות הן לאין קץ ותכלית. הפעולות האלה מתגלות ומתראות בבריאת ויצירת „עולם השכל", —עולם הנפשות— ו„עולם החמר", וכפי דבריהם „מושגים ונודעים אלה הכחות והיצירות התחתונים המשתלשלים מהספירות במדותיהם וצורותיהם". הכחות האלה, הנאצלים מהספירות ומשתלשלים מהמה ומהם נמשכים, „בכל היותם אחדים ופשוטים בעצמותם, הנה יש בכחם להיות יוצרים צורות מתחלפות ובריאות מתפרדות לסוגים ומינים מתפשטים בחיות ושכל". הספירות הן גם מקיימות את העולם ועומדות תמיד עם עולמות השכליים והחומריים בקשר והתחברות במדרגות ע"י אמצעים „ומתייחסות אליהם", ועל ידי צינורות הן משפיעות שפע אור וחיים מאור עולם, אוצר החיים, האין־סוף.

עשרת הספירות תחלקנה לשלש מערכות, שלש שלש ספירות לכל מערכה.

וגם תובן מזאת הסברא אפשרות השגחת האל בזו המציאות בכלל ובפרט". הבאתי הדברים האלה שבכללם כל דברי הרב המחבר בפנים והמה נותנים פנים מסבירות ליסודות הקבלה העיונית. שפ"ר.

[1]) להנצל מן הספקות, פן לא אכון בדברי אל הבחינות הדקות מן הדקות של בעלי המקובלים, הנני מהדר להביא מבטאי המקובלים בעצמם, במקום שהם מסבירים הדברים, באופן שאפשר להשמע. כל הדברים שבסימני ההסגר הם מלשונו של רבי אברהם אירירי בס' שער השמים מאמר רביעי פרק י"א וכו' וכו'. ולמלא אחרי דברי הרב המחבר אוסיף להביא בזה עוד ראשי פרקים מהענין הנכבד הזה, שהוא יסוד ושורש הקבלה העיונית. שם בפרק י"ג יאמר: „כמו שהאחד הפשוט בלתי בעל תכלית הוא על במתי המהות הכללית והראשון לעולם המושכל, כן בסדר כל המצויים יקדימהו ועליו יתנשא. כל אחדות ראש ומקור לאיזה רבוי מסודר וכו', אך בזה ההבדל (בין הא"ס והספירות הנאצלות), כי האחדות אשר הוא על כל מהות ועצם הוא האחדות העליון הבלתי נתלה בזולתו אוסבה ראשונה על הכל פשוט יחידובלתי מוגבל, אמנם האחדים המיוחדים אל העצמים הנאצלים והעליונים המתרבים במספר... המה מהראשון מתפשטים וממנו נמשכים ככלים ביד האומן, מוגבלים ומחוברים אל סבעי וסגולות העצמים היקרים והנשאים המעולים המתייחסים אליהם, כי בסגולת האחדים האלה... ישתתפו מהשגחה (צ"ל בהשגחה) העליונה והכללית אשר בה לכל התחתונים משגיחים ומנהיגים, מיוחדת אל הטוב הגמור אשר עמו כל האחדים מחוברים ואחודים כניצוצי השמש עם אורו הפנימי וקוי הענול עם המרכז, אשר ממנו בלי שום פרוד יוצאים ומשתמחים, ואשר בלי שום הבדל חוזרים ושבים ביחוד וחבור וכו'". הדברים האלה הם הם הגבלת המובן (דיפֿיניציאן) ליחס עשר הספירות הנאצלות להמאציל הא"ס, וכמו שיאמר ראי"א הנ"ל במקום אחר: „הספירות והמדות האלהיות הנה אצולות מהסבה הראשונה ובבחינה זאת הן בה ועם זה עומדות בעצמן ומתפשטות אל כל הנמצאים התחתונים". שפ"ר.

המערכה העליונה, הראשונה, פעולותיה תגלינה ותראינה בעולם הרוח, עולם האצילות, וספירותיה הנה: רום מעלה, או כתר[1], חכמה (השכל הפועל והיוצר או האור המושכל) ובינה (שכל המקבל וקשור עם הפרטים שבהם מתגלה השכל)[2]. מהספירה הראשונה, כתר עליון, מתפשט הכח האלהי, מהשניה, החכמה, מתפשטים השכלים הנבדלים, המלאכים והתורה (היהדות), ומהשלישית, הבינה—ההארה הנבואית; זאת היא פעולת המערכה הראשונה שבעשרת הספירות. המערכה השניה, המתגלה בהשפעתה על עולם הנשמות וההנהגה המוסרית הרוחנית, היא של שלש ספירות אחרות: הראשונה שבהן חסד, השניה דין או גבורה, והשלישית התמזגות שתי המדות הראשונות החסד והדין והיא התפארת. המערכה השלישית תגלה בהשפעתה על עולם המוחש, על הטבע, ובה שלש ספירות אלו: הראשונה היא נצח (החוזק)[3], השניה הוד (הצורה) והשלישית יסוד, היא התמזגות ומיצוע שתי הספירות הקודמות. לפי זה היו תשע ספירות דַיָן ליסוד למודי הקבלה העיונית בדבר האלהות והכחות הנאצלים ממנה, אך אי אפשר לה להקבלה שלא תעמיד יסודות למודיה על עשרה, כי ידעו בעליה, אשר המספר עשרה כבר נקדש ונתקבל מימי קדם קדמתה, והוא כנגד עשרת הדברות, עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, עשרת הגלגלים; גם הספר הקדמון והנפלא, ספר יצירה, יזכיר את עשרת הספירות, ואם גם במובן המספרים הפשוטים מאחד עד עשרה; גם ר"א אבן־עזרא באר ענין עשרת המספרים הפשוטים לפי דרכו בצעצועי הרמז והסוד, ועל כן אי אפשר היה לאבות הקבלה העיונית בראשית צמיחתה לבלי השתמש בהמספר הזה הנחמד לדורשי רשומות. אך מאין ימצא להם הכח העשירי ואיזה מקום יפנו לו במרומי העולמות העליונים? ועל כן הננו רואים בדבר הספירה העשירית חלוקי דעות בין המקובלים הראשונים; יש שאמרו לחשוב את האין־סוף לעשרת הספירות, ואם כן הנן באמת רק תשע, אך יש (והמה הרוב) שחשבו לספירה עשירית, את הכח המאחד את כל הכחות וכוללם יחד, והוא ממשלה או מלכות, והכוונה בזה על ההשגחה, גלוי־שכינה השוכנת בקרב עם ישראל וחופפת עליו בכל מקומות פזוריו, כענין שנאמר „כל מקום שגלו ישראל גלתה שכינה עמהם", להגן עליו ולשמרו מכליה ואבדון. את מספר העשרה

---

1) וגם כן כבוד ראשון ואדם קדמון כמו שבארתי למעלה בהערה. שפ"ר.

2) וראיתי להביא בזה דברים אחדים מרמ"ח לוצאטו בספרו קל"ח פתחי חכמה, לדעת השקפת המקובלים בעלי העיון על הספירה הראשונה־העליונה כתר והשתים הראשונות הנאצלות ממנה, וז"ל: „אור הכתר הוא סוד החק הראשון שבמדרגות... ונמצא שהוא כללות הכל, נקשר בא"ס ב"ה שהוא הרצון הכל יכול ואי אפשר לדעת שרש המונח הזה, לפי שהוא מושרש בכל יכול בשלמות הרצון העליון, וכשם שאסור לנו להתעסק באס"ב בסוד כל יכול, לפי שכבר אין מחשבה תופסת שם, כן אסור להתבונן על כתר לבקש טעמו וענינו וכו'... אבל החכמה היא מפרטת כל עניני ההנהגה (לראשונה בעולם האצילות) כראוי בסוד כלם בחכמה עשית, וההנהגה המפרטת בחכמה אדרבה מצוה עלינו לחקור ולדעת ועי"כ מחכמה ולמטה והיא בכלל מותר ומצוה עלינו להתבונן ולדעת, והנה בינה הוא גלוי החכמה מה שנשרש בה ונתחלקה כראוי. המחשבה והחכמה שיערה את הכל בכלל והיא כללות כל ההנהגה, אך בינה הוציאה אל הפועל כ"א בפני עצמו בלא שיתוף עם חבריו". שפ"ר.

3) רומז להנצחיות והעמידה. מלשונו של ר' אברהם אירירי, והוא בנטיה מעטה מפירושו של הרב המחבר המפרש נצח בנרדף להוק. שפ"ר.

שבספירות תחלק הקבלה גם למדרגות שונות: לשלש עליונות ושבע תחתונות, ועוד תשים פדות ביניהן: הספירה העליונה הראשונה כתר, הששית תפארת, התשיעית יסוד והעשירית מלכות נעוצים באמצע והם העמוד האמצעי. השפעת הטובה והחסר מאין סוף, על ידי עשרת הספירות, לעולם העשייה, עולם המוחש, יוצאת לפעלה על ידי שנים עשר צנורות.

בהספירות תגלה ותראה האלהות וגם תוכל להתגשם; בכל מקום שמצינו בכתבי הקדש: ויאמר ה', וירד, ויעל, אין כוונת הדברים על האלהות בכבודה ובעצמה, כי אם על הספירות הנאצלות ממנה. דברי הכתוב: „וירח את ריח הניחוח", ומה שנאמר בקרבנות: „את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוח", נאמרו על פי סוד הספירות ומוסבים על הכחות הנאצלים מהאין סוף[1]). בהשקפה הזאת אמרה הקבלה למצוא פשרה בין עיקר האמונה כי ה' אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ובין דברי כתבי הקדש המייחסים לאלהות פעולות החושים. האלהות אמנם היא „אין סוף" פשוט בתכלית הפשיטות, וכל מקרי הגשם לא ישיגוהו, אך הספירות מפני שהן עלולות מהעילה, הן מוגבלות ומצומצמות, „וכל הבא בגבול יש לו שיעור ויש לו גשמות", ובהדרגה ובהשתלשלות נכנסות ביחס והתחברות עם עולם העצמיים הגשמיים.

בצאת הקבלה מרעיונים־דמיונים אלה, תעוף ותתנשא ותוסיף לדבר על הספירות—המדות—ואורותיהן. ותבוא לידי החלטה, כי גם אפשר להן להספירות להתגשם ולקבל דמות ופרצוף מיוחד, ולהתלבש בתמונה ידועה; כן התלבשה מדת החסד באברהם, הדין (או הפחד) ביצחק, התפארת ביעקב, מדת הנצח במשה רבינו, מדת ההוד באהרן הכהן, צדיק יסוד עולם הוא יוסף, ומלכות היא מדת דוד המלך, והם הם דברי בעל האגדה: „האבות הן הן המרכבה"[2]).

וכמפלאות דרכי הקבלה בהוויית עולם האצילות, עולם הרוחני, כן נפלאה גם תורת היצירה אשר הקימה לה. השם יתעלה הוא האין סוף לא המציא את עולם המציאות בדרך ישרה, כי אם באמצעות הספירות. לכל הנמצאים, לא לבד המינים והסוגים, כי אם גם לאישי עולם השפל יש דוגמא ודפוס בעולם העליון, ואין דבר בעולמנו התחתון, שמציאותו תהיה דבר ריק, בלי חשיבות ידועה בכללות

---

[1]) הדברים האלה מבוארים יפה בהציון ג' בסוף הספר, ובכ"ז להקל ההבנה פה, הנני מביא בזה דברי ר"ע, שמביאם הרהמ"ח על פי גירסת ר' מאיר בן גבאי בעל עבדת הקדש, וז"ל: „...וכל סדרי בראשית וסדרי המצות (לפי הגירסא הישנה: סדרי הטמות, ואינו נכון.) שהם על סדר הספירות מעידות על זה, וכל שכן הקרבנות שכתוב בהן את קרבני לחמי וגו', ועוד שיש רחוק שהוא מתקרב עד שהוא מגיע לכח העליון, וכל זה לא יתכן בלתי הספירות וסדורם בטורגש ובמוסבע ובמושכל כי לשון עליה וירידה שהוא מדרך הטבע והרחת הריח וכו' שהוא מדרך הרגש, והשגת החכמה שכתוב בה מי בהחכם..: כל אלה יש להם גבול ומה שאין לו גבול (אין סוף) אין להמשילו ולהגבילו וכו'". ויוסף ר"ע לאמר: „אנו רואם מדרך הכתוב שהוא (אין סוף) אוחז דרך הגבול כמו: ויעל, וירד, וביא, וילך, וכו'; אם כן כל הדברים הנמצאים בהכתוב נאמרים על דרך הגבול...והגבול הם הספירות, ועל מה ששאלת: אם יש לספירות שעור וגבול ונשמית, זה מפורש בתורה ובנביאים ובדברי חכמים, בתורה: בצלמנו כדמותנו, בנביאים: ועל דמות הכסא.., ובדברי חכמים: היודע שעור קומה של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן עולם הבא". שע"ר.

[2]) ר"ע אומר:„...אברהם אבינו... מעודו אחז במדת החסד ויצחק... לקח מדת הדין וכאשר נולד יעקב ונראה בעולם דמות דיוקנו של הקב"ה... לקח ממדת הדין וממדת החסד הדרך המעוצעת (התפארת)...אז היו שלשת האבות מרכבה לרוכב משמי שמי קדם". שע"ר.

העולם המוחש והמושכל. עולם המציאות כלו למה הוא דומה? לאילן גבוה רם ונשא, שענפיו מרובים ושרשיו המה בעולם האצילות והם הם הספירות או המדות העליונות; או לשלשלת גדולה של חוליות וטבעות, האחוזות וקשורות זו בזו, והטבעת האחרונה והעליונה קבועה ודבוקה בעולם האצילות והספירות העליונות; או לים גדול ורחב ידים נובע ממקור חיים ומתמלא ממעין נצחי ומפכה מימיו תמיד[1]. ומכל אישי המציאות הנגלית הכי נכבדה נשמת האדם או הנפש השכלית, שמקור מחצבתה מעולם האצילות ועומדת בהתחברות עם הספירות ופועלת עליהן וגם על האלהות בכבודה ועצמה. במעלליה יש בידה לפתוח צנורות ההשפעה העליונה ולהריק ברכת ה' ושפעת חסד אל עליון על ברואיו ויצוריו בעולם העכור והשפל וגם לעצור בעד ירידת השפע: במעשים טובים תגרום הנשמה פתיחת צנורות ההשפעה, ובמעשים רעים תביא לידי סתימת הצנורות ויבשת „המעין", מעין הברכות היוצא מבית ה', הוא עולם האצילות.

תעודת האומה הישראלית היא ביחוד להמשיך שפע עליון על כל היקום ולקיים את העולם ומלאו, ולכן נתן הקב"ה לישראל את התורה מסיני (התורה הנגלית) עם תרי"ג מצותיה וכל הכללים והפרטים התלויים בהן, כדי לפעול על הספירות ולהמשיך מהן השפע[2]. המנהגים והדינים יש להם לפי זה רמזים על דרך הסוד, והמה נצבים וקיימים על פי חשיבותם בעולם המציאות לעד ולעולמי עולמים; על ידיהם נתקיים העולם, והמקיים את כל המצות הוא המקיים את העולם, ועליו נאמר: „צדיק יסוד עולם". מכל המצות הכי נכבדות הן מצוות הקרבנות והמנהגים והדינים המסתעפים מהם. כל העבודה שבמקדש היתה מכוונה לעשות חבור וקשר תמידי בין העולם השפל והעולמות העליונים, „בית המקדש של מטה היה מכון נגד בית המקדש של מעלה". הכהנים שפרשו עשר אצבעותיהם לנשיאת כפים, עשו זאת בכדי לעורר את עשר הספירות להריק שפע ברכה על עולם העשיה. אחרי חרבן בית המקדש נקבעה התפלה במקום הקרבנות, ולכן כל אותן הסגולות והמסתורין שהיו להקרבנות נמסרו להתפלות שבאו במקומם. כל תפלה לא תשוב ריקם אם ידע המתפלל ליחד לבו להספירה הממונה על הצורך שעליו הוא מתפלל, כי התפלה צריכה להיות מכוונת ומתיחדת להספירות ולא להאי"ם[3]. בכלל נתבצר לסוד התפלה מקום גדול במסתרי הקבלה העיונית. כל תיבה וכל הברה בתפלה, תנועות הגוף ודיני התפלה ומנהגיה מרמזים כלם על בנין עולם מעולמות העליונים או חזון והתגלות בהעולמות האלה. והנה, בהיות הכוונה בתפלה לשם יחוד ספירה

---

1) תורת הבריאה: „איך א"ס נתפשט בספירותיו והמציא שלשה עולמות התחתונים (בריאה, יצירה ועשיה) וכל אחד בששה מדרגות או ימים כלולים בשביעי ובאחרון, אשר שם היתה העמידה והשלמת כלם וכו'", כל זה מבואר יפה בשער השמים לר"א אזירדי מאמר שלישי פרק י', י"א, י"ב, עיי"ש. שפ"ר.

2) ע"ד תרי"ג מצות עיין קל"ח פתחי חכמה לרמ"ח לוצאטו פתח י"ז, שפ"ר.

3) מוצא הנני לנחוץ להביא בזה דברים אחדים מס' עזרת ה' לר"ע בדבר הקרבנות והתפלות: הוא היה אומר: „על ידי הקרבן היה הרוח יורד ומתיחד בצינורות הקדושות ומתקרב ע"י הקרבן והיינו דאקרי קרבן". „צריך אתה לדעת סוד הברכות ותיובם. לפי שהברכה היא אצילת תוספות והמשכה מאפיסת המחשבה (אין סוף) שהיא מקור חיים... לפיכן תיקן דוד מאה ברכות כנגד עשר ספירות בכל אחת מהן עשרה..." יתר הדברים ושימת עין על הספר עזרת ה' וט' יבאו בציון ג' בסוף הספר. שפ"ר.

אחת מן הספירות, החלק המעשי בקיום מצות הקבלה, היו המקובלים הראשונים זריזים בדבר לחבר פירושים על התפלות. גם ברור טעמי המצות וענין חקי התורה נתן מקום להמקובלים להתגדר בו. בפנה זאת הרבו להעמיק, ותהי להם לנקודה תיכונה בכל חקירותיהם ולמודיהם. פה מצאו להם יד להביע תוכחתם לכל הנוטים אחרי הרמב"ם; כי תחת אשר האחרונים חשבו איזו מצוות בתורת היהדות כדבר שכבר עבר זמנו ובטל טעמו, לפי השקפתם הפילוסופית, לא היה כל דין וכל מנהג בתורת היהדות לבעלי הסוד והמסתורין שיאמרו עליו, כי דבר ריק הוא מבלי כל טעם וחשיבות. בגלל הדבר הזה נחשבו למחזיקי תורת היהדות ומעמידיה ומקיימיה. גם מלמודי תורת התגמול לאדם בעד מפעליו אם טובים ואם רעים, והחקירה על אדות נצחיות הנשמה אחרי מות הגוף וכליונו, אשר בן־מיימון חשבם לחלק נכבד מתורת היהדות, לא העלימה הקבלה את עיניה. הקבלה תניח כיסוד מוסד ללמודיה בתורת השארת הנפש דעה אחת אשר תאמר, כי מסרת עתיקה היא בהיהדות מימות עולם ושנות קדם, אך היסוד הזה נושא עליו חותם אות דורות מאוחרים וחזותו וטעמו מוכיחים עליו, כי לקוח הוא אתם מתורת עמי המזרח המאוחרים. אחרי ההנחה של בעלי הסוד, כי הנשמות נבראו תחלה והן צרורות בצרור החיים בעולם הנשמות, תלמד לנו תורת הקבלה, כי העודת כל הנשמות היא לרדת ממעלה למטה להשתקע בחמר עכור ולשבת בבית חמר זה מספר הימים אשר נגזר עליהן מפי החותך חיים לכל חי. וזאת העודת הנשמה ותפקידה להבחן בכור החמר ולעמוד בנסיון, אם תוכל להשמר בטהרה מסיגי החמר לבל ידבקו בה רגבי עפר ההרגשות הבהמיות אשר להנפש התאונית (לפי מבטאי המקובלים); והיה אם העמוד הנשמה בנסיון ויציאתה מן העולם החומרי תהיה כביאתה טהורה מכל חטא, תעלה שנית אחרי מות הגוף לעולם האצילות ותתיחד ביחודא שלים עם הספירות, המדות, העליונות, אך אם נגאלה בתאות החמר וחמדות העולם הגשמי, ואצילותה נשבתה מטהרה, אז עליה לשוב לעולם התחתון, לעמוד שנית בנסיון כדי לתקן את אשר עותה בהמָצאה בבית חמר בפעם הראשונה, וכאשר תטהר וסרו עונותיה בגלגול הראשון תשוב לעולם האצילות מקום משבנה בין יתר הנשמות שבגוף (אוצר הנשמות), ואם לא תטהר תשוב ותתגלגל בפעם שנית ושלישית ולא יותר[1]. על תורת גלגול נפש (Metempsychose) או העבור יסדה הקבלה את תורתה בדבר התגמול בעולם הזה ועולם הבא. הרעות באות על הצדיק כדי לצרף נפשו ולמרק חטאתיה בגלגול הראשון. נשמת שת נתגלגלה במשה. ובדרך הזאת אין להתרעם על ההשגחה העליונה ולראות עוות הדין בהנהגת העולם אם יש: „צדיק ורע לו רשע וטוב לו". לאמונת גלגול נפש מצאו סמוכים בתורה ממצות היבום, כי נשמת האח שמת ובן אין לו מתגלגלת באחיו על ידי היבום. בכלל הראה הקבלה את דבר הנשואין בענין מלא מסתורין, כי היא סבת צאת הנשמה מעולם האצילות ובואה לעולם התחתון. אחרי כי רוב הנשמות לא תשארנה בטהרתן בימי חיי הבלן, תשכחנה את שרשן ותשקענה בתאוות החומריות, ועל ידי זה זקוקות הן להתגלגל עוד הפעם בגופות, לכן תבאנה על פי רוב לעולם אך נשמות ישנות שבבר היו לעולמים,

---

[1]) בציון ג' בסוף הספר יתבאר, כי הגלגול לדעת הרמב"ן והמקובלים שאחריו אינו אלא שלש פעמים ואסמכתו אקרא „הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר" (איוב ל"ג, כ"ט).

והחדשות תולדנה רק לעתים רחוקות. הגאולה תבוא לעולם רק כאשר כל הנשמות הנוצרות וצרורות בצרור החיים תבאנה לעולם הגשמי, והיא מתעכבת ע"י חטאת בני האדם וגלגוליהם. גם נשמת משיח, האצורה בעולם האצילות, בעולם הספירות, לא תגלה רק אחר שתכלינה כל הנשמות שבגוף (אוצר הנשמות). נשמתו תהיה האחרונה שבנשמות ואז יהיה יקץ הימין, קץ הפלאות ויום ה' הגדול. או תבא שנת היובל הגדול, כאשר כל הנשמות תשובנה נצרפות ונטהרות לעולם האצילות, אשר ממנו לָקָחו.

הקבלה היתה יכולה להגיד לפי זה כי תדע "יסודות התורה" אשר להיהדות ויחוסה והתחברותה עם העולמות העליונים במדה גדולה ויתרה מהפילוסופיה המיימונית. לפי למודיה נפתח לכל המקובלים פתח גדול לפשטים, רמזים ודרשות וסודות, והם השתמשו בזה, לדרוש במקרא על פי דרכי הפרד"ס, והרחיקו ללכת בדרכי הדרשות והרמזים במקראות כתבי הקדש יותר מבעלי האגדה הקדמונים ובעלי הפילוסופיה האסכולית שעמדו להיהודים והנוצרים. רבי עזריאל נשא פנים גם להעיון המושכלי וישתדל לתת לקבלתו פנים מסבירות של למודי החקירה העיונית, אך מקובל אחר בן דורו, ורבי יעקב בן ששת שמו, (כתב ספריו בין שנות ה' אלפים ג' ה"או)[1], הגיד מפורש, כי למודי הקבלה המה סותרים ומנגדים לכל למודי ההגיון המחקרי, וימאן גם מהכנס בדברים עם החוקרים והפילוסופים. בקנאתו יאמר, כי "השליכו אמת ארצה", אומרים הם: "העולם קדמון לא נוצר ולא נברא, וכדי לרמות את ההמון כתב משה בתורה בראשית ברא", ואומרים הם, כי "אין השגחת הבורא מגלגל הירח ולמטה לא להטיב ולא להרע... אין שכר לצדיקים ולא עונש לרשעים". ואלה המתפלספים הם "פורצי גדר ומחיצה, בודים דבר מלבם להשליך אמת ארצה, להוציא דבת התורה רעה, שאין המצות רק מקצתם לשמור בריאות הגוף ומקצתם לשמור ממונו, רכושו ומקנה קנינו, ומקצתם לשמור ישוב המדינות והעיירות ואינן לא לעונש ולא לשכר", כי "רק כל מצוה שהשכל מחייבה אלהים בקרבה. כן יאמרו שאין התפלה רק להוכיר תמיד במחשבותיו והחי יתן אל לבו, כי הוא היסוד הראשון, ואין יתרון לבעל הלשון, ויותר נאה ומקובל רצונו, אם אין מלה בלשונו, וכל פוצה פה נותן תְּפִלָּה תחת תְּפִלָּה, וע"כ לא תועיל לו התפלה, על אחת כמה וכמה בקשות ותחנונים ולחשים, אך להעניים והאביונים (ר"ל בדעת, לפי המתפלספים), ולא ישאל החכם צרכיו...", וחותם דבריו נגד המתפלספים לאמר: "טובים מהם (מהמתפלספים) בני הנכר, אשר יש להם שכר, המאמינים שהעולם חדש ויש השגחה על כל נברא". כהנה וכהנה ידבר ר' יעקב בר ששת על המיימונים ויגדיש סאת אשמתם. ולמען הוהר את העם לבל יתפשו אותם המיימונים המתפלספים בלבם, כתב את מגלתו "שער השמים" בדבור הפשוט בחרוזים. העיר גירונה, מקום מושב הגירונדים המקובלים: רבי עזרא, רבי עזריאל, ר' יעקב בר ששת והרמב"ן ואולי גם ר' יהודה בן יקר, היתה קן המקובלים בראשית ימי הגלותה.

ה"חכמה הנסתרה" נגלתה בקהל ישראל ותאמר, כי תורתה היא תורת

---

[1] ע"ד ר' יעקב ב"ר ששת עיין ציון ג' בסוף הספר. את דבריו הבאתי בעצם ספרו וי"ל באוצר נחמד ע"י מארטארה (שנה ג' בעמוד 157 והלאה). שפ"ר.

ישראל מימות עולם. ואם גם נניח, נגד האמת, כי היא „חכמה עתיקה חכמת בני קדם מימות מקדם", הנה בכל אופן מוצאה לא מקדמוניות עם ישראל, כי אם מחכמת היונים האלכסנדרונים בשנות מאות הראשונות לצמיחת הברית החדשה[1], בעת שקיעת החכמות ונטות ימי ההשכלה היונית לערוב. הקבלה תעוה פני למודי הפילוסופיה ולמודי תורת היהדות במדה שוה. ההנחות על דבר הספירות או הכחות העליונים הנאצלים מאלוה ממעל, כחות אמצעים וממצעים בין האלהות הבהירה מלאה אור וחיים ובין העולם העכור והשפל, למודי גלגול הנפש יהפֶּעליות הנפלאות והנסתרות על העולמות העליונים על ידי מעשי בני האדם לטובה או לרעה, כל ההנחות האלה וכל יסודות למודי חקר אלוה בדרך מופלא ונפלא, היו נדרשים בבתי מדרש הפילוסופיה אשר להאפלטונים החדשים באלכסנדריה של מצרים, אולם איזה הדרך עברו הידיעות האלה מאהלי יפת בארץ הקדם והבאנה לאהלי שם לבתי מדרש תמימי התלמודיים בפרובינציאה, ומאין ידעו רבי יצחק סגי נהור או רבי עזריאל ורבי עזרא את יסודות הפילוסופיה האפלטונית החדשה? אין ספק כי מסורת למודי הקבלה לא היתה בדרך ישרה. רבים מלמודי הפילוסופיה מצאו להם מחזיקים גם בצרפת; אחד מהאסכוליסתיים בחקר אלוה אשר להכנסיה הנוצרית, דוד די דינאטו (David de Dinanto) שמו, איש פאריס, העמיד את מחקריו בדת ואמונה על יסודות, שיש להם השתוות גדולה ללמודי הקבלה, כי האלהות תצמצם עצמה ותתגלה בשלש ספירות או עגולים: בעולם האצילות (הרוחני), עולם הנשמות ועולם הגשמי והעבור[2]. ההבדל היה רק בזה, כי הפילוסוף הנוצרי, אשר ספריו נדונו לשרפה כספרי מינות, חפש ומצא שלשה פנים או שלשה יסודות החכמה העליונה, והקבלה יצאה בלמודיה מהנחות אחרות ותקבל ליסוד תורתה עשרת הספירות. גם שיטת בן־גבירול בחקר אלוה, שנמצאו בה תערובות מלמודי הפילוסופיה האפלטונית החדשה, והיא ממולאה וממולחה מדעותיה, נתנה גם היא חלקה לשכלל את תורת הקבלה. אמונת גלגול־נפש כבר מצאה לה מהלכים במערכות חכמי ישראל בימי הגאונים, ומפנה זאת נוכל לקרוא את הקבלה בשם ידיעה עתיקה. אמנם גם אז נחשבה הדעה של גלגול הנפשות למולדת חוץ וכאמונה זרה לרוח היהדות, עד כי רב סעדיה גאון התעורר עליה ויבטלה תבלית הבטול[3].

---

1) הדברים האלה, כאשר בארתי בההערה הכללית בראש הפרק, נאמרים הם לשיטת המחבר, אך ההנחה הזאת אינה מוסכמת, וחכמים רבים מוכיחים, כי גם בימי התנאים הראשונים היו לחכמת חסוד והפילוסופיה האפלטונית החדשה מהלכים בישראל, והמשא ומתן בהנושא הנכבד הזה יבא בציון ג' בסוף הספר. שפ"ר.

2) עיין בספרו של ריטמער: געשיכטע דער כריסטלי־ען פהילאוסאפהיע III מע' 628 והלאה.

3) בפרק ח' בדבר מהות הנפש ו"ל: „אנשים ממי שנקראים יהודים מצאתים אומרים... וקוראים אותו ה ה ע ת ק ה וענינו: יש שרות ראובן חשוב אל שמעון ואח"כ בלוי וכו' ויש אומרים שתהיה רוח האדם בבהמה ודברים רבים מזה השגעון והערבוב וכו'". עיי"ש כל הפרק, ודברי הרס"ג נאמרו בחרות אפו בהוללים ובעלי הזיה, ואולי יתעורר הרס"ג מהתנגדותו לענן מיסד תורת הקראים, שהאמין בגלגול הנפש וחבר ספר בזה לפי עדות הקרקסאני (בדי"י ח"ג בטאמרו של הרכבי לקורות הכתות עמוד 504); וגם מזה ראיה להוכחת הח' הרכבי ודברי בהערותי שמה (שם עמוד 222—223), כי הקראים היו הראשונים להחזיק בתורת הסוד, וע"כ פייהם הרמב"ם את ס' „שיעור ק'מה" לאחד הקראים. שפ"ר.

ר' עזריאל חתר להוכיח כי דעותיו בענין אין־סוף ועשר ספירות יש להן יסוד במקרא ובתלמוד, אבל לא עלתה בידו. כדי לתת עטרת שיבה להקבלה, פרסמו המקובלים ברבים ספר, אשר בתכונתו ההגדית יוכל להתייחס לזמנים קדומים והוא מלא דעות הקבלה, וייחסוהו להתנא הקדמון רבי נחוניא בן הקנה ועוד תנאים קדמונים הנזכרים שם. להספר הזה קראו המקובלים בשם „הבהיר" או מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה. מי הם מחבריו באמת קשה לדעת בבירור אך מראשית התפרסמותו נמצא גם בין הרבנים בעלי דעת צלולה וזכי הרעיון, אשר, נתעו להאמין בשוא, כי הספר הזה הוא באמת מאחד מקדמוני התנאים ודבריו המה דברי קבלה נאמנה. לשוא גלה אז איש חכם נשוא פנים ר' מאיר בן שמעון מ נ ר ב ו נ ה את זיופי הספר [1], לשוא הרבה להזהיר בשם הרב החסיד והצדיק הגדול בדורו ר ב נ ו מ ש ו ל ם בן מ ש ה מ ב ד ר ש [2] את כל קהלות פרובינציאה, כי לא יאמינו בדברי הספר הזה ולא בהלמודים האצורים בספרים אשר הפיצו אז ברבים שני המקובלים אחים תואמים בדעות ר' ע ז ר א ו ר' ע ז ר י א ל, כי כלם מלאים, לפי דבריו, כפירה ומינות וטעונים שרפה, כי שומע לא היה לו מאת העם. ספר הבהיר, המיוחס לר' נחוניא בן הקנה, קם על שם מחברו המדומה, וממנו נסתייעו המקובלים בדורות מאוחרים להוכיח קדמות למודיהם. בכלל נסתייעה תורת הסוד ונתחזקה מאז ומעולם על ידי ספרים שנתחברו בדורות מאוחרים ונתייחסו לקדמונים אבות התורה המקובלת בישראל. הסבה פשוטה מאד: יסודות התורה הזאת כשהם לעצמם קשים להולמם ולהתקבל על דעת חוקרים ומבקרים הגיוניים, ולכן הוצרכה להשען על גדולים בני סמכא, ובאשר לא מ צ א ה אותם, אמרו בעלי החכמה הזאת ל ה מ צ י א ם, וייחסו דבריהם לקדמוני הקדמונים. התפשטות „ס פ ר ה ב ה י ר" בקרב קהלות ישראל היתה לעזר גדול לר' עזרא ור' עזריאל בהפצת דעות הקבלה והרחבתן. המקובלים אומרים, כי מוצא הספר הזה הוא מארץ הקדושה, „משכילי ארץ ישראל, חברת החכמים, ישיבת ישישים וקדושים... ובא מארץ ישראל לחסידים קדמונים חכמי אשכנז המקובלים, ומשם לרבני פרובינציא הרודפים אחרי כל טיני חכמות הרשומות יודעי דעת עליון, והוא מקובל רב מפי רב וגאון מפי גאון, קבלה ערוכה ושמורה מאבותיהם ואבות אבותיהם" [3], והדמיון הזה נתחזק לדבר אמת וימצא לו מאמינים, אף כי אין גם אחד מהגאונים ודורות הרבנים עד ימי סוף האלף החמישי אשר ירמוז ברמז קל על ספרו של התנא ר' נחוניא בן הקנה, ובכל אלה גם איש זך הרעיון כהרמב"ן הביר אותו לספר כתוב בידי אחד מראשוני התנאים [4], ספר שהוא יסוד ושרש לתורת הסוד, ובו נתחזק באמונתו בהקבלה, ויעמיק בה וישגה באהבתה.

ואמנם כן הדבר, עמל ר' עזרא ור' עזריאל להת להקבלה תורת אזרח בהיהדות ולכַּוֵּן לה מקום בלב הכנסיה הישראלית לא הצליחה רק במדה מועטת, לולא שקם לה

---

[1] עין רענאן (נייבויער), Les rabbins francais p. 561.

[2] בהנ"ל עמוד 515, 723.

[3] כל הדברים שבסימני ההסגר הם מלשונו של רבי שם טוב בספר „האמונות" דף י"ב ודף צ"ד בשם ר" יצחק כהן משיגוביה.

[4] עין פירוש הרמב"ן על התורה בבראשית בפסוק והארץ היתה וכו', שהוא נמשך אחרי מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה בביאור המלות. שפ"ר.

גואל ונושא דגל, הוא רבנו משה בן נחמן, שהיה אב לתורה בדור ההוא. בהשקפה ראשונה קשה למצוא פתרון להחידה, איך הוגה דעות, בעל מחשבות ישרות, חוקר חרוץ, הוורע אור על פני מחשבי התלמוד, אשר בזכות שכלו ידע למצוא את הדעות הזרות לרוח היהדות במחקרי החוקרים אבן־עזרא ובן־מיימון, איך נפתה לבו ללכת אחרי למודי תורת הסוד הסותרים יסודות תורת היהדות תכלית סתירה, אולם החידה הזאת תפתר לנו אם נשים לב לדרכי מחשבותיו של הרמב"ן והלך רוחו. בן־נחמן נחשב לסוג הוגי דעות וחושבי מהשבות, השופטים על פרטי הלמודים והחזיונות במשפט ישר והגיוני; אך כח בינתם יקצר מהַבקף כלל הלמודים בתורה או שיטה ידועה ולחרוץ משפט עליה. בן־נחמן איש הרגש לא מצא קורת רוח בהגיוני הפילוסופיה של בן־מיימון ומשפטיה היבשים, אך הקבלה המחזקת במעו האמונה בנסים ונפלאות התאימה לרוחו, ותמצא מסלות בלבבו.

כמעט נודע הדבר, אשר הרמב"ן, פאר הדור בחסידות ובחכמת התלמוד, הביר את למודי הקבלה החדשה לאמתיות מקובלות באומה, ותרב חשיבותה ויגדל כבודה בעיני העם, כי אם הרמב"ן יאמין בתורת הסוד, לא ימלא עוד איש את לבבו להטיל ספק באמתותה. המשורר משולם עין־ווידאש דפירא, שהיה מתנגד גדול לכל הנוטים אחרי הרמב"ם, מונה את הרמב"ן יחד עם ר' עזרא ור' עזריאל בין הערים הנאמנים המעידים על אמיתות תורת הסוד וכה יאמר:

. . . לָנוּ בְּנוֹ־נַחְמָן לְמַגְדֵּל עֹז. . .:
עֶזְרָא וְעַזְרִיאֵל וְיֶתֶר אוֹהֲבֵי דַּעַת הֶלִיצוּנִי וְלֹא שָׁקָרוּ.
הֵם כּוֹהֲנֵי, הֵמָּה יְאִירוּן מִזִּבְחִי, הֵם כּוֹכְבֵי נִשְׁפִּי, וְלֹא קָדָרוּ.
הֵם יוֹרְעִים סֵפֶר וְסִפּוּר עִם סֵפֶר, אָבֶן לְסֵפֶר נִזְהָרוּ.
הֵם יוֹדְעִים אֶל יוֹצָרָם שָׁעוּר, אֲבָל מִלִּין לְיֶרַאַת כּוֹפְרִים עָצְרוּ [1].

הנה כן היה הרמב"ן מכון ומעז להקבלה, וביותר תמך בידה, כי לא דבר על אדותה רק בהערות וראשי פרקים מזמן לזמן, היה כנוגע ואינו נוגע בעצם למודיה ויגלה טפח ויכסה טפחים.

אם תורת הסוד ששלטה בבית מדרשם של חכמי גירונה, ר' עזריאל ורבי עזרא, ר' יעקב בר ששת והרמב"ן, היו לה פני שיטה מחקרית, וגם היתה לה הצדקה, בבחינה ידועה, לעמוד כנתנגדת אל שיטת ההתפלספות של הנוטים אחרי בן־מיימון, השיטה שהיתה ממעטת את דמות היהדות ודוחקת רגליה; אם השיטה של המקובלים החוקרים האלה היתה עשויה להניח דעת בעלי הרגש וההתפעלות וגם להרגיע רוח בעלי השפק, אשר ראו עצמם במשעול צר בין הפילוסופיה הכופרת בכל והתמימות המופלגת המשעבדת להאותיות שבתורה, הנה לא כן היתה תורת הסוד במערכות כנסת ישראל האשכנזית; התורה הואת, אשר נושא דגלה היה רבי אלעזר בן יהודה מגרמיזא (ווירמישא) הרקח (רקח בגימטריא אלעזר. שפ"ר) ע"ש חבורו (נולד לערך ד"א תתק"ך, מת תתק"ן [2]), היו לה פנים אחרות באשכנז:

---

1) דברי חכמים, ועיין ציון א' בסוף הספר.

2) שנת לדתו של ר"א מגרמיזא לא נודעה לנו; מדברי ר' אברהם זכות בעל היוחסין הנגנו

המקובל הזה (תלמידו של רבי יהודה החסיד מריגינשבורג), אף כי ידעו, כי הרחיק את הגשמת הבורא ולא היה משועבד להאותיות שבהגדות ומדרשים, והיה אומר „... אין לו גבול ואברים לבוראהעולמים, ומה שכתוב במקרא ענייניים גשמיים לא נכתבו כי אם להבין לבני אדם", וגם חבר ס' מיוחד נגד ההגשמה, ובהסכם לדעת רב סעדיה גאון ויתר חוקרי אמונה הוא אומר: „כל הסובר על הבורא יוצר הכל שיש לו צלם דמות ואברים אין לו אלוה כלל"[1], הנה בכל זאת לא ידע לשית עצות בנפשו איך לפרש את האגדות הנראות כמגשימים את הבורא ודברי הספר „שיעור קומה", שהוא מציירלו את הבורא בדמות מלך גדול אשר אלפי משרתים מלאכים יכתירוהו סביב. דרכי למודיו ויסוד שיטתו בקבלה הם: לצרף האותיות בשמותיו של הקב"ה ובמקראות כתבי הקדש, ולהוציא מהם גמטריאות ונוטריקון, שיש להם איזה כח נסתר ונעלם לפעול על ידם נפלאות. מתוך זה בא לידי עסק בקבלה מעשית על ידי השבעות־השם כתובות על הקלף, לשדד על ידן את מערכות הטבע. בעוד אשר המקובלים הגירונדיים (לאמר הפרובינציאים או בני צרפת הדרומית) לא ידעו דבר מהקבלה המעשית, נעלמו ממקובלי אשכנז למודי עשר הספירות ואף לא ידעו את המבטא: „אין־סוף". לר' אלעזר מגרמיזא היתה השפעה גדולה על בני דורו ודורות שאחריו, לא בשביל גדולתו בחכמת התלמוד ועומק מחשבותיו, כי אם מפני שכל דבריו יצאו מן הלב ונאמרו ברגש נפש מתפעלת, עד כי גם בדברי הלכה יבשה וצנומה היה מדבר ברגש והתפעלות; הוא ורבו רבי יהודה החסיד מריגינסבורג היו „אבות הקבלה" ליהודי אשכנז, כמו שהיו רבי יצחק סגי נהור ואביו הראב"ד בעל ההשגות ראשוני המקובלים שביהודי פרובינציאה וספרד. כאשר נדוגו ונתמזגו שני מיני „החכמה הנסתרת": הקבלה הדורשת בצרופי שמות וגימטריאות ונוטריקון והדורשת בדברים שהם (לפי דעתם) כשונם של אדון העולם עשר הספירות ותורת האצילות, יצאה מהן תורת הסוד אחת, אשר הרבתה לבלבל את „המוחין" ולהכחיד את הבינה הישרה מלב רבים, אשר היו נוטים מטבעם לדמיון והויה. מחברי שתי השיטות האלה

למדים, כי מת קרוב לזמן ששת ר' עזרא רבו של הרמב"ן בקבלה (תתקצ"ח). מדבריו: [עיין ס' עמודי העבודה ללאנדסהוטה ובדי"ח ד"ר עמוד 222. שפ"ר] „כי בשנת תתקנ"ו באו שני מסוימים (נוסעי הצלב) והרגו את אשתו ובנותיו ובנו", יוצא, כי היה אז למצער בן שלשים; בשנת תתקפ"ג היה חבר לועד תקנות שו"ם (עיין למעלה ע' 29), והרמב"ן כנראה מזכירו כאיש שכבר הלך לעולמו. ע"כ לשון הר' המחבר. וכותבתר בטלות האחרונות, שהרמב"ן במכתבו ללמד סנגוריא על הרמב"ם מביא דברי ר"א מגרמיזא מס' „שער היחוד והאמונה" ומוסיף על שמו ר"א בן יהודה מלות „ז"ל", אבל מזה אין ראיה מכרחת, כי י"ל שהמלה „ז"ל" מיסבה על אביו. מכתב הרמב"ן נערך בש' תתקצ"ד. שפ"ר.

[1] שם הם' הוא „שערי יסוד היחוד והאמונה" ויצא לאור ראשונה ע"י יעלליגעק בכוכבי יצחק כחברת כ"ז מעמוד 27 והלאה. גם בההקדמה לרוקח יקרא תגר על המגשימים וירבה בתוכחה נגד הדעה הנפסדת הזאת. על דבר ספריו עיין „גנזי הקבלה" ליעלליגעק בחלק העברי מע' 28 והלאה; והנה לא כל הספרים המיוחסים אליו הם באמת מתנו: צונץ מייחס לו את ס' „רויאל הגדול", (גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע, עמוד 169 בהערה.), אך זה לא יתכן, כי בספרו הגדול „הרוקח" הוא אומר: „כל מחבר מחייב לרשום שמו בראש ספרו בפירוש או ברמז בראשי החרוזים, ובס' רויאל לא מצאנו אף רמז קל לשם המחבר. יותר נראה שמחבר ס' רזיאל היה בעל ההויה ר' אברהם אבולאפיה, שהיה נקרא גם בשם רויאל כנודע.

בקבלה היו, כפי הנראה, תלמידי ר"א מגרמיזא וביחוד ר' מנחם האשכנזי.

הנה כן, לא עברו ארבעים שנה מן מות ר' משה בן־מיימון והאומה הישראלית נפלגה לשלש מפלגות, וההתפלגות הזאת גרמה לדלדול החכמות, שקיעת אור הדעת ונסיגה־לאחור בההתפתחות המושכלית בישראל. אז נבדל העם ויקרע לשלשה קרעים: „החוקרים המשכילים" או אנשי „שקול הדעת", „החרדים התלמודיים" זה „מקובלים". הראשונים חנו לדגל רבי משה בן־מיימון ויפרשו את תורת היהדות באופן מחקרי ומושכלי, ויקיימו עקריה והנחותיה על פי תורת רבם או הרחיקו ללכת הלאה ויקימו משפטים חדשים או הוציאו הולדות ממשפטיו, אשר לא עלו על לב הרמב"ם, אם מפני שלא רצה לנגוע בהם, או מפני שנעלמו ממנו על פי היסח הדעת, ויש מהם שסתרו בפנים יהועים גם את התלמוד. היראים התלמודים פנו לבם רק ללמוד התלמוד וההלכה ליישב סתירותיו ולהוציא ממנו חדושי דינים, ולא אבו לדעת דבר מהגיוני הפילוסופיא, רוחם היתה זרה לכל החכמות והידיעות וכל חקירה בעניני הדת והאמונה, את ההגדות שבתלמוד היו מבארים דברים כמשמעם וגם הקבלה עם רמזיה וסודותיה לא הפיקה רצון מהם. המפלגה השלישית, הם המקובלים, עמדו מרחוק לשתי המפלגות הראשונות, כן להמשועבדים להאותיות שבתורה, שאין להם בעולמם הדתי אלא ארבע אמות של הלכה, וכן להמתפלספים והפילוסופים הנגררים אחרי הרמב"ם. אמנם בהעת הראשונה לא רבו המקובלים בהתלמודים, כי אם בהנוטים אחרי הרמב"ם, כי היה מספרם מצער, וגם לא נתבררו להם עוד התולדות היוצאות מיסודי תורתם המתנגדות לתורת ישראל, אך טרם עברו מאה שנה מראשית התגלות הקבלה ומריבה גדולה פרצה גם בין המקובלים והתלמודים, ושתי המפלגות האלה צררו את בעלי המחקר.

עוד מעט ומעשה הכהונה הגדולה שברומא להשפיל כבוד היהודים מעבר מזה ומריבי המפלגות על דבר אמונות ודעות מעבר מזה הראו פעולתם לרעה על העם; עוד מעט ושמחת הנפש התמימה שבתה וצהלת רוח חוקרים לכל תכלית ומחוללים דעות כבירות ונשגבות חדלה בימי דורות רבים; תחת רוח ששון היתה רוח כהה שפוכה על קהלות ישראל בספרד ופרובינציא ותכביד כנטל חול על כל העופת הרוח וחזיונות אנשי לב; השפלות מחוץ והמחלוקת מבית אכלו את ישראל בכל פה ותובישינה כל פרח חמד וכל פרי תהלה, אשר הרהיבו לב ועין בשלש מאות שנה האחרונות; בנות השיר נדמו, מליצים וחוזי חזיונות חדלו. אז אבלה נבלה גפן שפת עברית החדשה ונותרו בה זעיר שם זעיר שם עלים כמושים ונובלים — שירי התול ונאצה אשר כתבו המיימונים ואנשי מצותם או בעלי הקבלה — אולם גם השירה ההתולית בימים ההם היתה נעדרת החן והחדוד המבדח רוח ומשמח לב; לא שחוק הילדות, שחוק עלמה בעצם תומה וחן ילדותה, נשמע מחרוזי התול אלה, כי אם ריבות שפתים ונאצות נשים זקנות ושיחות מזורות בלבנה; גבוב דברים ופנים נועמים הם המה דמות וצביון החרוזים האלה. וכאשר קצרה יד המשוררים האחרונים להחיות את השירה העברית מעפר שפלותה, זברו רק הראשונות וישיחו ויהגו תמיד בהימים הטובים אשר חלפו ואינם.

מלבד ר' יהודה אלחריזי המליץ הנעים והמעתיק החרוץ והמהיר [1], אשר היה מכבד את הרמב"ם בכל לבו ונפשו ועומד לימינו, חיו בזמן הזה המליצים: ר' יוסף בן"ר מאיר סבארה ור' יהודה בן שבתי. שלשת המליצים האלה, כאלו נדברו ונתכונו שלשתם לחבר ספרי מליצה בתכונה אחת וצביון אחד, כתבו חרוזי התול בדרכי הספור החזיוני, אולם המליצה מרובה תמיד בשיריהם על הענין והתוכן ההגיוני, והחדוד אינו בא בתוכם בהיסח הדעת כמתת רוח בעלי הכשרון, כי אם בעמל ויגיעה רבה, וריח זיעה נודף מהם. כמעשה האלחריזי בספורו החזיוני „תחכמוני", אשר תחת שם המשורר „חבר הקיני" ישא משלו על מחזות החיים, פעם בהתול וצחוק ופעם בכבד ראש, ויספר את קורותיו ודעותיו, מאורעותיו והליכותיו בפתגמים ושירים ובמליצה פשוטה מחרות, כן עשה גם המליץ ר' יוסף בן סבארה (כנראה היה רופא בברצלונה) בספורו החזיוני „שעשועים" [2]. נושא הספור „שעשועים" הוא שד ושמו עינן המתלבש בתמונות שונות ויודע לפתות בחלקת לשונו את הבריות ולמסוך בהן רוח תאוה וחשק להתענוגי העה"ז וחמדותיו, והוא בא בדברים עם חכם אחד ומנסה למשכהו ברשתו ולהניא לבבו מאחרי חיי המוסר והשכל לזנות אחרי יצר לבו ותאוות החמר; שיחות החכם והשטן המסית מתובלים במשלים ושירים, בפתגמים וספורים הלקוחים מהספרות התלמודית והערבית.

ר' יוסף אבן סבארה היה לא רק בן דורו ובן אומנתו של ר' יהודה אלחריזי במלאכת השיר, כי אם גם בר מזליה ואחיו לצרות הזמן ותלאותיו: כאלחריזי שבע גם הוא צרה וינון מרבה להכיל, אך לא הרחיק נדוד כמוהו במסעותיו; כהחריזי מצא גם הוא מגינים עשירים אוהבי חכמה ומליצה לתמכהו ולסעדהו בימין צדקם. הנכבד במגיניו ומחזיקיו היה איש חכם ועשיר בברצלונה רבי ששת בנבנישתי, שהיה גם הוא מליץ ומשורר ודבק בהפילוסופיא המיימונית, הוא תמכהו ביד רחבה ולשמו הקדיש אבן סבארה את ספרו „שעשועים". המליץ השלישי בדור ההוא ר' יהודה ב"ר יצחק בן שבתי, אף כי האלחריזי יציגהו למופת ויכנהו בשם „מעין

---

[1]) הוא תרגם מערבית לעברית חלק נכבד [סדר זרעים עד מסכת תרומות ולא עד בכלל עם ההקדמה הגדולה. שפ"ר.] מפירוש המשניות להרמב"ם, פתגמי מוסר. (Apophtegmen) של הפילוסופים ונקראו בעברית מוסרי הפילוסופים, אגרת המוסר המיוחסת לאריסטו, שיחה בין גלינוס ותלמידיו ע"ד מהות הנפש, איסור הקבורה לגאלינוס שלא לקבור המתים קודם שלשה ימים אחרי המיתה, דרכי הבריאות והכלכלה להרמב"ם בחרוזים, ספר ההריון להנשיא ר' ששת וס' מחברות איתיאל מאת המשורר הערבי מחמד אלקאם הרירי; ואלה הספרים שחבר בעצמו: הס' הנודע: תחכמוני, הענק [תנגים בערבית, שתכונתו נדע מהענק של ר' משה אבן עזרא, וכולל פתגמים מושכלים במלות שוות החברה ושונות בהוראה ונדפסו מכנו לדוגמא בנגני אקספורד. שפ"ר.], מבוא לשון עבר בכ"י, פירוש על ס' איוב [נזכר בתשובות הרשב"ש סימן תקצ"ם. שפ"ר.] וס' הגורלות שענינו, כנראה, בחכמת האיצטגנינות. עכ"ל הרב המחבר, ויש להזכיר עוד העתקת ס' „הנהגת המלוכה" והוא הפוליטיקה לאריסטו, כי"א אצל די רוססי. שפ"ר.

[2]) ס' „שעשועים" נדפס בפעם השניה בש' 1866, ויצא לאור ראשונה ע"י ר' יצחק עאקריש לדברי הח' כרטולי בכבוד הלבנון ש' ג' גליון ח', ונדפס עוד בפאריש מכ"י בבית אסף הספרים של גינצבורג ע"י הר"י ברי"ל עם מאמר נכבד בראשו מאת הח' שניאור זק"ש. לדברי הח' זק"ש חבר ר' יוסף סבארה עוד שיר „בתי הנפש". עיי"ש ועיין בכנ"י לרשי"פ עמוד 470 ותוח"י לר"ק שולמאן ח"ב ע' 194, ויש להעיר שר' אבן סבארה היה תלמידו של ר"י קמחי.

המליצות" [1], לא היה משורר מטבעו, ותנובות רוחו מעידות עליו שאין בו השבח ששבחוהו החריזי. מספריו נודע לנו: „מלחמת החכמה והעשר או וכוח החכמה עם העשר" [2], שנכתב לספר בשבחיו של הנשיא ר' טודרוס אבולאפיא הלוי. להספר הזה אין כל תכונה מליצית ושירית. לא טוב ממנו במעלה הוא גם ספרו „מנחת יהודה שונא הנשים", אשר מליצותיו צנומות ויבשות בלי כל לחלוחית של רגשי לב והתפעלות הנפש, וההוליו נעדרים חדוד ועקיצה המיוחדים למליץ מהתל בעל כשרון, וגם אותות כשרון מליץ חווה חזיונות החיים לא נמצא בספרו; הסטירא של ספר „מנחת יהודה שונא הנשים" היא בעלת צבעים חדים הדוקרים את העינים, אשר כל יודע טוב טעם בשיר ומליצה לא ימצא נחת בהם, ובכל זאת, ראה דבר פלא, נמצא אז איש אחד, אשר, באמרו לעשות לו שם כמליץ ופייטן, התקשט בנוצות ר' יהודה בן שבתי ויגנוב משיריו הגרועים ויפרסמם על שמו [3].

במות שלשת המליצים האלה הלכה המליצה העברית הלוך ודלה וכנור שירת ישראל נדמָה נדמָה בימי מאה שנה. אז ביבוש מעין המליצה נמצאו אנשים, אשר נסו את כחם לצאת בעקבות טובי המליצים שקמו לפניהם ולהדמות אליהם. מהם הכי נכבדו: ר' אברהם בן שמואל הלוי בן חסדאי מגדולי ברצלונה שעמד לימין הרמב"ם נגד שוטניו ומריביו. הוא תרגם מערבית המקור ביונית) במליצה חרוזית ובשירים שקולים את הס' „בן המלך והנזיר", אשר תוכנו בעניני דת ומוסר [4]. השני לו היה ר' ברכיה בן נטרונאי הנקדן (על שם מלאכתו לנקד ספרי כתבי הקדש) המכונה קריספיהו או קרשביהו (פעולתו בין שנות ד"א תתק"ן — ה"א ה) [5],

---

1) תחכמוני שער מ"ו: „ושם (בברצלונא) ר' יהודה בן יצחק מעין המליצות", ואין ספק שכונתו על המשורר שידובר בו בפנים.

2) „מלחמת החכמה והעשר". נכתב בשנת ד"א תתקע"ד והוקדש לשם הנשיא ר' טודרוס הלוי ונדפס בקונסטנטינא שנת ש"ג.

3) „מנחת יהודה שונא הנשים" נדפס בראשונה בקונסטנטינופול בלי ציון שנת ההדפסה, ואח"כ בס' „טעם זקנים" לר"א מתונים. נכתב בשנת ד"א תתקע"ח והוקדש לשם ר' אברהם היוצר, הוא ר' אברהם אלפאכר (עיין די"י ח"ד עמוד 244).

4) הס' „בן המלך והנזיר" נדפס ראשונה בקונסטנטינא ש' שי"ח ובהעתקה אשכנזית ע"י וו. א. מייזעל בפעסט 1860.

5) ע"ד זמנו של ר' ברכיה הנקדן נשפך דיו הרבה ונשברו קולמוסים רבים. לבלי הוגיע את הקוראים בדברי הסופרים השונים נביא רק את הדברים הקרובים אל האמת; ר' ברכיה מכנה עצמו „ברכיה בן נטרונאי הנקדן", ובמשלו האחרון (ק"ז) הוא אומר: „שמעו נא דברי קרשפיא הנקדן", ובסופו הוא אומר: „זה הכותב מעשהו של קרשפיהו", אך דוקעס, ואולי גם אחרים לפניו, מצא בכ"י בתתימת הס' „משלי שועלים" לאמר: „ויהי ביום השמיני לחדש אב חורבני שנת מנין השני לפרט אלף הששי, הוא החדש החמישי, החלותי אני קרשביהו הנקדן את הס' טימוני וביום החדש השני לאדר השני לגמר קץ ותכלה הביאני". (אוצר נחמד הלק ב' מע' 102 והלאה). לפ"ז חי בשנת ב' לאלף הששי; ההנחה הזאת מסתיעת גם מזאת, כי נכדו ר' אליהו כתב ס' התורה בשנת צ"ג לאלף הששי (וואלף I ע' 166). לאמר, כי היו שני אנשים בשם: „קרשפיהו הנקדן" אינו מתקבל על הדעת, וגם אין ראיות מוכיחות על פי הבקורת לאמר כדעת צונץ בס' צור נעשי5מע ע' 86, כי נמצא עוד איש בשם: „קרשפיהו בן יצחק הנקדן"; גם הדברים בס' „התרומה" לר' ברוך סימן ק"א, ששם מביא את השם הזה, אינם מבטלים את החלטתנו בדבר זמן המחבר, אם גם נאמר ששני הנקדנים הם איש אחד, כי דברי „ס' התרומה" הם דברי הגהה שנשתרבבו בפנים הספר. בכל אופן אין להחליף את הנקדן הסופר והפילוסוף בהר' קרשביא מדרום (Drôme), בצרפת הדרומית, שנזכר בתשובת מהרש"ל סימן פ"ט (עיין די"י ח"ד ציון א' סימן ג'). עוד ראיה יש לנו על זמן של

איש צרפת הדרומית (פרובינציא). הוא היה עמל להשיב שבות המליצה המְשָׁלית, אשר היתה חביבה מאוד להעברים הקדמונים, אך לא הצליח לחבר מעצמו שיחות חיות ובהמות, כי אם תרגם משלים הרבה ממשלי בידפאי (Bidpaï) ההודי, אֵיזיפוס היוני ולוקמן הערבי ונתן להם פני משלים עברים וגם צרף להם את המשלים המפוזרים בתלמוד ויעלו לו למאה ושבעה משלים ויקרא להם בשם „משלי שועלים". ביניהם נמצאו גם איזה משלים שחבר מעצמו. בחבורו זה חפץ ר' ברכיה לכרות אזנים לשמוע האמת ולפקוח עינים לראות נכוחה לבני דורו „הפונים עורף אל האמת ונותנים שרביט הזהב ביד השקר", שיח בהמות ארץ יאַלפם וחיתו יער יחכמם להכיר ההפוכות בני אדם ומדותיהם הנשחתות. משלי ר' ברכיה הנקדן וס' „בן המלך והנזיר" לר' אברהם בן חסדאי נכבדים לא בשביל תכנם כי אם בשביל טהרת השפה שבה נכתבו, גם אופן ההשתמשות בפסוקי כתבי הקדש לכונה נאותה לעניני המשל והמוסר נחמד ונעים מאוד ולוקח לב כל מבין במליצת כתבי הקדש. ר' ברכיה הנקדן לא העתיר דברים במליצות עמוקות כדרך המליצים שהלכו בעקבות ר' יהודה אלחריזי, ודבריו קצובים ומכֻונים אל הרעיון והתכלית. הממשל משלים הצרפתי ידע מעט גם בחכמת הפילוסופיה והעתיק בקצור לשון את ס' „האמונות והדעות" לר' סעדיה גאון.

לעת דלדול כח היצירה בשיר וחזיון יתרבו בעלי החקוי וההתדמות, על כן נמצא אז מליץ אחד, שלא נודע לנו בשמו, אשר כתב את ספורי התנ"ך בסגנון המקרא ויוסיף עליהם נופך: הגדות ושמועות, ככל אשר מצא ושמע, או בדא מלבו, ויחבר „ספר הישר" או תולדות אדם[1]) שהוא כעין שיר־ספורי לגבורי כתבי הקדש (ביבלישער עפאס) לפי סדרי הדורות מאדם הראשון עד ימי השופטים. ההגדות והשמועות הנפלאות הבאות בתוך הספר לקוחות מהגדה, מהאלקוראן וספרים אחרים (כהספר „גדולת משה"). ל„הספר הישר" אין כל ערך וחשיבות אחרת מלבד סגנון כתבי הקדש והלשון הצחה שבהם נכתב. האם נחשוב גם את ר' יוסף בר חנן בר' נתן האזובי בין מליצי הדור? כבוד שירה ומליצה לא יאות לחרוזיו, וראוי היה לעבור עליהם בשתיקה בדברנו על אודות מליצת ישראל ושירתו, לולא זכו לשם

המטמשל משלים בסוף האלף החמישי וראשית הששי, כי במשליו נמצאו מבטאים רבים מס' „מבחר הפנינים" לר"ש בן גבירול ע"פ העתקת אבן־תבון. הביבלוגרפים נתקשו בהלכה זו בלי כל טעם נכון, יען קבלו את ההנחה, אשר „שיר היחוד" נתחבר ע"י ר' שמואל ובנו ר' יהודה החסיד מרינגשבורג ע"פ תרגום ר' ברכיה הנקדן של ס' „אמונות ודעות" לרס"ג, ולפי שר' יהודה החסיד מת בש' תתקע"ז = 1217, הנה היה זמנו של ר' ברכיה בהאלף החמישי מבלי לאחרו עד ראשית הששי; אולם ר' משה תקו מוסר לנו במאמרו הידוע נגד החוקרים (או"נ ח"ג ע' 61), כי לא ר"ש ור"י החסיד הם מחברי „שיר היחוד", כי אם שני אנשים: בצלאל ושמואל, ובזה סרו כל הספקות והסתירות. ע"ד תרגום ס' „אמונות ודעות" לרס"ג המיוחס לר"ב הנקדן וס' „המצרף" [צונץ צור געשיכטע עמוד 128. שפ"ר.) עיין מאנאסשריפט לפראנקל וגראֶטץ ש' 1870 במאמרו של בלאך ע' 402, ומעמוד 451 והלאה. מר' ברכיה זה יש עוד ס' בכ"י בשם: „דודי ונכדי" בשאלות בחכמת הפיזיק וכנראה הוא תרגום ספר הכתוב בל' רומית (מאמרו של בלאך בהנ"ל עמוד 402). הס' „משלי שועלים" י"ל ראשונה בפדובה ש' 1557=שי"ז. הכהן הישועי מעלֶזיור האנעל העתיק אותו ללשון רומית בש' 1661. עיין ע"ז בהביבלוגרפים וביחוד בספרו של כרמולי: La France israèlite p. 21 ff.

1) ע"ד „ספר הישר" עיין צונץ, גאטטעסדינסטליכע פֿאָרטראָגע ע' 158; ע"פ הנחתו נתחבר הספר במאה הי"ג למספרם ומוצאו מספרד. נכון היה לבקר את הספר הזה ולגלות את המקורים, אשר מהם שאב הגדותיו. נראה הדבר, כי היה לפניו פירוש הרשב"ם על התורה והשתמש בו על פי חפצו.

ונפוצו בין העם בהעתקות רבות וגם נעתקו ללשונות רומית וצרפתית . רבי יוסף האזובי מאוראנז (Orange) או וואיזון (Vaison) בקרבת העיר אבינין (Avignon) (זמן פעולתו בין שנות תתק"ן — ה"א י') [1] , אשר עזב את עיר מולדתו ויתישב בפרפיניאן (Perpignan) , כתב שיר גדול בשם „קערת כסף" , אשר שלחו תשורה לבנו שמואל ליום חתונתו , וכולל משלי מוסר , אזהרות ומצות בדת וחיים , באמונות ודעות ובדרך ארץ ; בו יוהיר את בנו לבל יפת לבו ללכת אחרי חכמה יונית , כי „מגפן סדום גפנה ותרע לנפש האדם ומות לכל המחזיקים בה" , ויתיר לו ללמוד דקדוק לשון עברית ובאורי כה"ק , אולם ראשית למודיו ותכלית חייו יהיה העסק בתלמוד . מדבריו אלה נכיר לדעת את מעמד ההשכלה ורוח בני הדור בזמנו ובארצו . ר' יוסף האזובי היה „בעל־לשון" , אך סגנונו נעדר החן והנעימות , כי לא הבין לבחור את המבטאים הנאותים לכונת דבריו , והוא כבר נמנה עם חורזי חרוזים , אשר רבו ויעצמו או במדינת פרובינציאה .

עוד משורר אחד , משורר חוזה חזיונות באמת , היה בימים ההם , אך שיריו לא היו קדש לישראל וגם לא נכתבו בלשון הלאם הישראלי , בשפת עבר , כי אם בערבית . אבו־אסחאק אברהים אבן־סהל הישראלי (al-Jsraeli) היה יליד שיביליא (Sevilla) (נולד לערך ד. התקע"א , מת לערך ה"א י') ונחשב בתולדות הספרות הערבית לאחד מבחירי המשוררים הערבים , אשר שיריו אספו לאספה וזכו לכבוד גדול . רוב שירי אבן־סהל המה שירי אהבה . כאשר נשאל אבן־סהל מאחד מחכמי המחמדיים , איך ידע לשיר את שיריו המרעישים את הלב ומרגינים את הנפש ? ויענהו : „שני מיני ענוה התאחדו בלבי : ענות דוד אוהב וענות איש יהודי" . הערבים כבדו כל כך את שירי אבן־סהל , עד כי בעד קובץ שיריו היו משלמים שנים עשר דינרי זהב , תחת אשר בעד ס' האלקוראן נתנו רק עשרה . הערבים בדורות המאוחרים היו נחלקים בדעותיהם על דבר אמונתו של אבן־סהל : מקצתם היו אומרים , כי נשאר יהודי עד יום מותו , ומקצתם — כי המיר דתו בדת האישלם , ודברי שניהם צודקים במקצת , וזה הדבר : בשיבילא משלו אז האלמוהדים הקנאים , אשר לא נתנו להיהודים והנוצרים מדרך כף רגל במדינות ממשלתם , ואלה שלא גלו מן הארץ נאנסו לקבל עליהם את דת מחמד למראה עין , לבטא בשפתיהם את המלות , שהן עיקר דת האישלם , ולבוא לפעמים אל בתי המסגד , אך בלבם נשארו באמונתם , והיהודים היו שומרים את כל המצות שבתורה ועומדים במשא ומתן והתחברות עם אחיהם בני עמם , ולפי זה קרובה היא מאד ההשערה , כי גם אבן־סהל היה מחמדי למראה עין , בשבתו בסוד המחמדיים , ויהודי נאמן לדתו , בבאו בקהל ישראל ; המשורר אבן־סהל היה גם ראש לכנסת ישראל בשיבילא [כנסת אנוסים . שפ"ר .] . אומרים אמור , כי איזה מאחיו בני עמו הוכיחוהו על הרבותו לשיר שירי אהבה ועגבים , והוא השיב

---

[1] את זמנו נוכל להגביל רק בקירוב : הוא היה רבו של ר' א ב ר ה ם ב ד ר ש י (צונץ צור געשיכטע ע' 465) , זה האחרון כתב קינה על שרפת התלמוד בין שנות ה"א א' — ה"א ד' , אם כן חי רבו האזובי במחצה השניה למאה העשירית לחמישי . העיר אוב , שהוא נקרא על שמה , היא לדעת כרמולי Orange ולדעת אחרים Vaison . הס' „קערת כסף" י"ל ראשונה בקונסטנטינה ה' רפ"ג . עוד נמצאו ממנו שירים וכלם מיסבים על שיר הגדול . העתקה רומית מס' „קערת כסף" נעשתה ע"י החכם רייכלין , הראשון שכתב דקדוק לשון עבר לנוצרים , וע"י הצרפתי בעל לשון עברית Jean Mercier ולצרפתית נעתק ע"י כרמולי .

להם תשובה בשיר ויסר חרפה מעל נפשו; יש מסופרי הערבים מספרים, כי בגלל כתבו שירי עגבים פגעו בו קנאי היהודים וישימו בברותו ראש, ויש אומרים, כי נטבע בגלי הים בהשבר האניה אשר עבר בה, וכי בהגיע השמועה לשיביליא, כי נטבע אבן־סהל, קרא אחד המשוררים היהודים: „המרגלית שבה עתה לקליפתה" [1].

יתר הרבה משירת ישראל נלקו אז מאורות החכמות, וגם חקר כתבי הקדש ובינה במקרא הגיע לדיוטא התחתונה: המקובלים מעבר מזה והמתפלספים מעבר מזה חתרו בכל עז לעוֹת פני הכתובים ולהכניס בהם כונות זרות, כדי למצוא סמוכין להורתם ולמשפטיהם; חקר הלשון ירד מטה מטה ויפן ערף לפני מזמות וערמות המפרשים המעקמים פני הכתובים ועמלים למצוא בתורה את הכונה אשר הגו מלבם; תורת המדקדקים הראשונים נשכחה מלב, ובמשך זמן גדול אחרי ר' דוד קמחי לא נמצא עוד חוקר לשון בישראל; אמנם הרמב"ן היה מבין במקרא ובפירושו לתורה נעזר ברקדוק הלשון בטוב טעם ודעת, אך הבינה במקרא ודקדוק הלשון לא היו לו לעיקר, כי אם לכלי שרת להסתייע מהם ולדחות על ידם את דעות מתנגדיו. כה ספו תמו השרידים היחידים שוחרי חכמה ודעת, וכבוד הכנסיה הישראלית בספרד גלה מטנה, כי חלק לב בניה ויאשמו.

---

[1] הידיעות ע"ד אבן־סהל נמצאות אצל אלמאקארי ע"פ מקורים קדמונים בספר Gayongos' history of the Mahometan dynasties in Spain I. p.158 ff, אצל ליא אפריקאנוס ע"פ מקורים ערביים בם' Descriptio Africae וגם אצל Fabricius bibliotheca T. XIII. עיין על אודותו לעברעצט במאנאצין פיר דיא ליטעראטור ד. אויסלאנדעס ש' 1841 № 36 ובלים' בלאטט לאריענט 1841 מע' 246 והלאה. לעברעצט לא יאמין כי אבן־סהל הטיר את דתו בדת מהמד, אך יש להכריע ולומר שהיה מחמדי רק למראית עין.

פרק רביעי.

הוכוחים ושרפת התלמוד.

התגברות הרדיפות. הפפא גריגור התשיעי. חסד ליהודים בעד בצע כסף. קיסר אשכנז פרידריך השני והיהודים המלומדים היושבים בשער הטלך: ר' יהודה אבן מתקה ור' יעקב אנטולי. שנאה כבושה בלב הקיסר אל היהודים. מערכת־חקים בדבר יהודי אוסטריא. היהודים שמתו על קידוש השם בעלילת דם בעיר פֿולדא ויחס הקיסר אל המאורע הזה. שמד ומות על קדוש השם באקיטניה וגריגור התשיעי. שנאת מלך צרפת לודוויג הקדוש להיהודים. קשר של התלמוד. המומר ניקולי דונין. גזר דין על התלמוד. הוכוח בחצר מלך צרפת בין ר' יחיאל מפאריס ובין ניקולי דונין. המוקד הראשון להתלמוד בפאריס. התחרטות ר' יונה גירונדי. היהודים והמונגולים. השמד והחרג בפֿראנקפֿורט ע"נ מאין. אספת רבני אשכנז, הכנסיה הקתולית נגד הרופאים היהודים. הרופאים ר' משה אבן־תבון ור' שם טוב מטורטוזה. אמר (Bulle) האפיפיור אינוקינטו הרביעי למובת ישראל ונגד הרדיפות ועלילות הדם. עוד הפעם גזר דין על התלמוד. גרוש מקצת היהודים מצרפת ושובם אל הארץ. שיריי בעלי התוספות: ר' שמואל בן שלמה, ר' אליעזר ממוק (Touques), ר' משה מאיברה (Evreux), ור' יצחק ור' פרץ מקורביל. חרבנים הגדולים. הפרלמנט היהודי. היהודים באספמיא. עדת ישראל בשיביליה. השר דון מאיר די מאליאה ובניו. אלפונזו החכם, רואי פניו: התוכנים ר' יהודה בן משה הכהן מטולידה ודון יצחק אבן־סעיד. אלפונזו החכם וחקיו לרעת היהודים. היהודים בארגוניה. ראש הכהנים הדומיניקים רימון די פיניאפורטו (de Penjaforte) והמומר פאבלו כריסטיאני. ר' משה בן נחמן (הרמב"ן) והוכוח בברצלונה. פאבלו כריסטיאני ומסעותיו לעשות נפשות לאמונתו ועלילות חדשות על התלמוד. הבקורת (צענזור) הראשונה על התלמוד: הרמב"ן מפרסם ברבים עניני הוכוחים ונרדף מהטלך יעקב והאפיפיור. צאת הרמב"ן לאה"ק. המונגולים והשמות שעשו בארץ הקדושה. הרמב"ן מתאבל על שממות ארץ ישראל וחרבנה. ספריו ומפעלותיו האחרונים. השפעתו ומותו. רבי תנחום איש ירושלים. הקראים: הנשיא שלמה אלריים אבולפֿאדל ואהרן בן יהודה בקונסטנטינופל.

(ד"א תתקצ"ו—ה"א ל'=1236—1270).

בהחלק לב ראשי כנסיות ישראל פנימה פרח כרוש זרע הקנאה והשנאה, אשר זרעה הכהונה הגדולה שברומא על לב צאן מרעיתה: גזרות השמד, אשר עד הנה היו בודדות במועדיהן, הולכות עתה ומתרבות ונעשות למכת מדינה; כמגפה מתדבקת מתגלגלת השנאה תחת שואה מעיר לעיר וממלכה למלכה ונחלי דמעות ודם מתגברים ושוטפים משנה לשנה ומפקידה לפקידה. אמנם האפיפיור אינוקינטו השלישי לא חפץ להשמיד את היהודים, כי אם להשפיל כבודם ולהשיבם עד דכא, להורידם

למדרגה פחותה ממדרגת האכרים עבדי העולם ולהעמים עליהם ל כבד, שהטילו עליו כל מפלגות החברה למיניהם: המלכים, הסגנים, הכהנים, התושבים והאכרים. אולם בני עם מרעיתו ההמונים, אשר שמחו לראות מפלגת בני אדם שפלים גם מקטני־ארץ שכמותם, לא אמרו די בזה וישאפו למלא נפשם השוקקה לדם ורצח, לכלות בזעומי נפשם את כל חמתם, לעשותם למפגע לאגרופיהם, להתעולל ולהתעלל בהם ככל אות נפשם. היהודים, אשר מטעם הכנסיה הקתולית וראשי החברה המדינית נשאו אות־דראון על בגדיהם, נחשבו בעיני האספסוף כחיתו יער, אשר כל החפץ יכם ארצה ואין אומר השב; כל החטאות והאשמות נטפלו על היהודים וכל העלילות הנוראות עליהם מצאו להן מאמינים; עלילות הדם נתרבו במקומות שונים בזמנים תכופים [1]) ונאמרו בעוות מצח, עד כי גם רבים מאמוני הנוצרים נתעו להאמין בהן. בין המקומות ל א ו ד ה (Lauda) ו ב י ש ו פ ס ה י י ם במדינת באַדען נמצא חלל נוצרי, לא נודע מי הכהו, וכדבר המזבן מאליו נטפל עון הרצח על היהודים; או נפלו בני ההמון, ועל צבאם הכהנים והנזירים, בשתי הערים האלה על היהודים, ומבלי לדבר עמם משפט, רצחו אנשים, נשים וטף, ואחרי שכבר נרצחו רבים בלא דין ומשפט, תפשו שבעה אנשים צדיקים ותלמידי חכמים ויעמידום בפלילים, כי הרגו בצדיה את הנוצרי הנמצא חלל, ואחרי אשר „נתיסרו ונכתתו עצמותיהם ביסורים קשים הודו, כנראה, מתוך יסורים על החטא שלא חטאו, והומתו במיתה מרה וביום ג' לטהרתם נשרפו, ואלה הם: ר' נתן הזקן, ר' יוסף, ר' שלמה ור' חיים, ר' נחמיה בר' חיא, ר' יחיאל בר' יוסף ור' מאיר בר' משה הלוי, ועמהם ר' יצחק בר' מאיר בהתזו ראש בסיף ואחר הריגתו שרפוהו" [2]), ובני ההמון הרסו ויבזו גם את בתי היהודים ורכושם. ויהי אחרי המטבח בהערים ל א ו ד ה ו ב י ש ו פ ס ה י י ם ויפנו היהודים אשר בהסביבה אל ג ר י ג ו ר ה ת ש ו ע י ויחלו את פניו, כי יתן להם כתב־מגן להגן עליהם מחמת ההמון השואף לרצח ומעוות הדין, והאפיפיור שמע לבקשתם וביום 3 מאי שנת 1235=ד. תתקצ"ה הוציא אמר־גלוי לכל עמי הנוצרים למלא אחרי מערכת החקים של א י נ ו ק י נ ט ו ה ש ל י ש י, אשר בה יזהיר האפיפיור: לבלי להמית את היהודים, לבלי להטבילם לאנסם ולבלי לחלל קדשיהם ולבזות קבריהם. יש מרושמי קורות העתים האומרים, כי האפיפיור בא על שכרו בעד האמר הזה [3]). כה שפל רגש הצדקה והמישרים בימים ההם, עד כי הוכרחו היהודים לקנות להם ב מ ח י ר את המשפט לבלי ההרג בחרב ההמונים. אך אם כה ואם כה, אם דבר האפיפיור את דבריו לטובת היהודים בעד בצע כסף או ברגש צדק ומישרים, לא נכנסו דבריו ללב בני עם מרעיתו ולא השיבו ליהודים עד מה: השנאה והקנאה ההוללה, אשר נטעה על לב בני הנעורים בבתי הספר ונדרשה ברבים מעל מרומי הבימה בבתי התפלה, לבשה את כל בני הדור ההוא ותבוא כמים בקרבם וכשמן בעצמותיהם ותהפך לב בשר לאבן, וגם הטובים

---

[1]) ההרגות בעיר ע ר פ ו ר ט היו בשנת ד. תתקע"ט; ב מ ע ק ל ע נ ב ו ר ג תתקפ"ה; בברעסלוי תתקפ"ו; בלאודא תתקצ"ה; בפּילדא תתקצ"ו; בפּרנקפורט ע"נ מאין ה"א א'; בבעליטץ ה"א ג'. עיין עכ"ז בהספר היקר אשר לשמאבבע: דיע יודען אין דייטשלאנד, מעמוד 281 והלאה.

[2]) המקורים עיין ציון ד' בסוף הספר והדברים שבסימני ההסגר המה מעצם ספר הזכרונות.

[3]) פנקס הקהלה בפּ"ה ע"נ מאין Baronius (Raynaldus) annales ecclesiastici ad an. 1235 № 20.

והמעולים שבבני הדור ההוא לא נקו מהמספחת הזאת. מה בצע היה להיהודים, כי הביאו לבב חכמה במדה גדולה ויתרה מנוצרי אירופה המערבית בימים ההם, כי הם לבדם באירופה טפחו ורבו את המדעים שקבלו מחכמי הערביים, כי העתיקו ספרי הפילוסופיה והחכמות השמושיות מלשונות ערב ויון לרומית, ובכמה חכמות, וביחוד בחכמת הרפואה, חברו ספרים בעצמם, מה בצע היה לאומללים האלה, כי גלו לבדם את ארחות המסחר והשפיקו להעמים את צרכי הגוף והנפש, תוצאות המלאכה וחרשת המעשה ותנובות השכל והחזיון, אם לא הועילו לעצמם בכל עמלם? אם בני התורה הנוצרית בימים ההם לא החזיקו להם טובה בגלל עמלם, ושכרם לקחו מידם — מכות וחרפות.

אופן התייחסות המלכים והעמים אל עם ישראל בדורות ימי הבינים נראה בהליכות הגדול והחכם שבקיסרי אשכנז עם היהודים: פרידריך השני, הנצר האחרון לגזע האהענשטויפען, עיהיה חכם וחפשי בדעותיו מכל המלכים שעמדו לעמי אירופה במחצית הראשונה למאה השלש עשרה למספרם. בהיותו על פי חנוכו וגדולו יותר איטלקי מאשכנזי אהב את החכמה ותמך בידי החכמים ביד נדיבה, גם שם כל מעיניו לתרגם ספרי הפילוסופיה והתכונה מערבית לרומית וחפצו זה השלים ע"י חכמי ישראל. הקיסר פרידריך בא בכתובים עם יהודי מלומד גדול, אב בחכמה ורך בשנים, ושמו רבי יהודה בן שלמה אבן־מתקה מעיר טולידה (נולד לערך שנת התקע"ה ועסק בעבודתו הספרותית בערך שנת ז' לאלף הששי)[1]. אף כי היה ר' יהודה אבן־מתקה מתלמידיו של ר' מאיר אבולאפיה, אשר שנא את הפילוסופיה המיימונית ונטה מאוד ללמודי הקבלה, הנה סר מדרכי רבו הרמ"א ויהגה ב„מורה הנבוכים", והספר הזה העיר בלבו התשוקה לחכמות למודיות ופילוסופיות ויעסוק בהן בשקידה רבה. ואם לא הגיע אבן־מתקה למעלת הוגה דעות ומחדש חדושי־חכמה מלבו וכל כחו היה רק בהעתקת ספרים, אשר העתיק מערבית ללשונות אחרות, בכל זאת הסב עליו בחכמתו את עיני הקיסר פרידריך, אשר שם לפניו שאלות רבות בענפי החכמות השונות, ותשובותיו המחֻכמות שמחו לב הקיסר, ויקראהו לבוא אליו

---

[1]) הוא חבר את ספר „מדרש החכמה" בתחלה בלשון ערבית בשנת ה' אלפים ה' = 1245 ולבקשת חבריו בטוסקאנה תרגם אותו ללשון הקדש, וענינו: הצעת כל המדעים הלמודיים (השעורים) והחכמות הפילוסופיות על פי ספרי אריסטו, אייקלידום ובטלמיוס ועל פי ספרי „תכונת השמים" לאלבטרונגי Albatrongi. ע"ד הספר באיצטגנינות „משפטי הכוכבים" עין בדי רוסטי (Codex № 421), המספר ע"ד מרוץ האגרות שהיה ביניו ובין הקיסר פרידריך השני, כי מצא חן בעיניו ונמשכה לו אהבתו שנים רבות ובא גם לטוסקאנה לראות פני הקיסר. וכן יספר בעצמו (אוצר נהמד חלק ב' עמוד 234): „וכשהרצו הדברים לפני הקיסר שמח מאד בתשובתי ועוד היו בינינו שאלות רבות ותשובות ואחר כך כמו עשר שנים נתגלגלו עלי דברים וירדתי לארצות של קיסר, וראיתי תמונת מעשיו ועניניו וחכמיו, ואני מתפלל לאל יתברך בכל יום להגיר (יפה יגיה הרשי"פ בכנ"י עמוד 414 — „להשיבני") לארצי שלו ושפחה וכו'", בספרו שבו מציע דעות אלבאטרונגי בתכונה נמצא פרט השנה 1247—ה"א ז'. (ע' הרשימה לכתבייד בעבריה, אשר בהביבליו תיקה בליידן מאת Warner № 20). את הספר באיצטגנינות „משפטי הכוכבים", אשר נמצא בכ"י בהביבליותיקה שבחצר המלכות בווינא (רשימת גאלדענשטאל XXXVII—93) מייחס גאלר דענשטאל לאלחריזי, אבל באמת הוא לר' יהודה אבן־מתקה, כמו שנמצא שם בדף פ"ו: „אמר המחבר יהודה הכהן בר' שלמה מטוליטולה", והאלחריזי לא היה כהן. מהכ"י הזה נדע כי מצד אמו היה מגזע אבן ששון והיה כבד פה וכבד לשון.

לטוסקאנה באיטליא . קרוב לשער , כי ר׳ יהודה אבן־מתקה היה יוצא ונכנם בחצר המלכות בגלל ידיעתו בחכמת האיצטגנינות , כי המלך הפילוסוף ההוא היה מאמין באיצטגנינות וכרוך אחריה .

וחכם אחר ורבי יעקב אנטולי (Anatolio) שמו מפרובינציא נקרא גם הוא אל הקיסר פְּרִידְרִיךְ השני לניאפולי לעבוד עבודת תרגום ספרי החכמות מערבית ללשונות אירופה [1]) ופרס מסוים לשנה נקצב לו לפרנסתו מאת הקיסר . שם החכם הזה במלואו הוא: ר׳ יעקב בר׳ אבא מארי בר׳ שמעון (או שמשון) אנטולי (פעולתו בין שנות ד״א תתק״ס — ה״א י׳) חתנו של החכם והמתרגם הידוע ר׳ שמואל אבן־תבון , האיש אשר שמו היה לברכה בפי המיימונים ולקללה בפי מנדי הפילוסופיה המיימונית . ור׳ יעקב אנטולי דמה לחותנו כבן לאביו ובבחינה ידועה היה מוסיף ומשלים את מעשי חותנו . כר׳ שמואל אבן־תבון לא הגיע גם הוא למעלת הוגה דעות ויוצר יצירות בהגיון וחכמה , כי אם צמצם את כחותיו וכשרונותיו במלאכת תרגום ספרי פילוסופיה מערבית לעברית , ובזאת היה לו לעינים חותנו ר׳ שמואל ואוהבו החכם הנוצרי מיכאל סקוטום [2]) . את הרמב״ם פֵּרֵד והעריץ וירם את מעלתו למעלת הנביאים ונפשו מרה לו על המחללים שם כבודו ויאמר : „הוא (הרמב״ם) דבר ברוח הקדש ובדרך חכמה כל מה שדבר בענינים אלה , כי הוא הלך בדרך דברי הנביאים והכתובים , ואלו היו דוד ואסף בדורותינו היו מדברים הרעים האלה גם עליהם מה שדברו על הרב רבנו , לפי שהם בני דלי לב״ [3]) . במבטאי הפילוסופים ונאומיהם באר את כתבי הקדש ברוח הרמב״ם ויתאמץ לקרב את הנסים לדרך הטבע ובכלל לתת להיהדות פנים של התפלספות שטחית . על פי שיטתו זאת היה דורש ר״י אנטולי בכל שבתות השנה והמועדים בבתי הכנסיות בפרשיות השבוע , ואת הדרשות האלה שם בספר ויקרא לו בשם מַלְמַד [4]) , והספר הזה מצא חן בעיני בעלי חקר אמונה בפריבונציה , אף כי אין בו חקירה עמוקה , כי אם התפלספות שטחית . כאשר פרצה המחלוקת על אודות ספרי הרמב״ם היה ר״י אנטולי רחוק ממקום המלהמה , כי ישב אז בעיר ניאפולי , המקום אשר קרא אותו שמה ממרשיליאה הקיסר פְּרִידְרִיךְ , ועסק בעבודה המוטלה עליו להעתיק מערבית לרומית בצירוף עם מלומד נוצרי מיכאל

---

[1]) בהתימת העתקתו של ספר אחד מספרי אריסטו הוא אומר : „אני יעקב ב״ר אבא מארי ב״ר שמשון ב״ר אנטולי ברוך אלהים אשר לא הסיר תפילתי וחסדו מאתי וחלקי את כחי להשלים באדר שני בשנת התקצ״ב בעיר נפולי . . . בעזרת העוזר , אשר נתן בלב אדוננו האנפרדור פרידריקו אוהב החכמה ודורשיה לזון אותי ולכלכל אותי לשבעה״ . קרוב להדברים האלה נמצא אצל די רוססי בלשון רומית (Codices № 771) ור׳ יעקב בן מכיר (במנחת קנאות מכתב ל״ט עמוד 85) יאמר : „היה גדול בבית המלך ושמעו בכל המדינות הולך״ ועיין עוד בהנ״ל מכתב ס״ח עמוד 139 .

[2]) את הנוצרי מיכאל סקוטוס מזכיר לפרקים בס׳ מלמד התלמידים ובהקדמה למלמד התלמידים יאמר : „לא היו לי רק שני מורים בחכמות : חותני ר׳ שמואל אבן תבון והחכם הגדול מיכאל הנוצרי (Michael Scotus)״ .

[3]) במלמד התלמידים בפרשת בא .

[4]) הספר „מלמד״ (נדפס בליק ע״י חברת מקיצי נרדמים 1866) היה אחרי כן סבה למחלוקת גדולת כנראה מס׳ מנחת קנאות מכתב ל״ט ום״ח .

סקוטום, כנראה איצטגנינו של הקיסר, את ספרי אריסטו עם פירושי הערבי אבן־רשד (Averroes), שלא נודעו אז בין הנוצרים[1]).

על פי הדברים האלה נשפוט שפוט, כי הקיסר פרידריך, השוחר חכמה והומך בידי חכמים יהודים, היה לבו טוב על היהודים; גם ידענו את הקיסר הזה, כי היה מקטני־אמנה ברת הנוצרית, כאשר יספרו עליו בני דורו, והאפיפיור גריגור התשיעי, שונא בנפש להקיסר פרידריך, שם בו אשם, כי חרף ונדף את מיסדי התורה הנוצרית. על פי זה אי אפשר לנו להאמין, כי הקיסר הזה יריב את ריב דתו מידי היהודים ויצרור אותם בשביל שאינם מאמינים במיסד הדת הנוצרית. אולם אחרי כל אלה נראה, כי הקיסר הכופר הזה יצרור את היהודים במדה לא פחותה מאויביו האפיפיור ומלך צרפת לודוויג הקדוש, ולמרות שנאתו להכהונה הגדולה ברומא ישים לבו להוציא לפעולות בכל מדינות ממשלתו את חק הכנסיה הקתולית לבלי תת לאיש יהודי לכהן במשרה והתמנות במדינה או בעדה, לבד מיהודי אחד שהיה לסופר בבית יציקת המטבעות בעיר מיסינה בסיציליה[2]). בעיר מלכותו בפלירמה (Palermo) הקצה הקיסר פרידריך שכונה מיוחדת, גיתו (Ghetto), ליהודים[3]), דבר שלא עשו אז עוד גם אפיפיורי רומא. באוסטריא, אשר משלו בה בימים ההם הדוכסים לבית בבינברג, נמנו היהודים לכל פקדות הממשלה והמדינה; הדוכס פרידריך איש מלחמה (Friedrich der Streitbare), אשר כל מגמתו היתה לעשות את מדינתו למקום מרכז־המסחר בין ארצות הקדם ובין ווניציאה וכל ארצות אירופה, הכיר את תכונת היהודים וכשרונם להגדיל את סחר־העמים ולהאדירו, ועל כן הפקיד את היהודים להיות פקידי גנזי המלכה[4]) וינשאם ויגדלם בתארי הכבוד. שני אחים יהודים לובלין וניקילו (Nekelo) היו נקראים מטעם הדוכס בשם: „רווני הארמון" (מארקגראפען) להדוכס מאוסטריה[5]). כן היה מצב היהודים כל עוד נמצאה הדוכסיות

---

1) התלמוד הנודע רוגיר באקון (Roger Bacon או Baco) כומר ונזיר איש אנגליה, חכם בחכמות סבעיות ולמודיות במחצית ראשונה למאה הי"ג למספרם. שפ"ר) וחברו בן דורו הפילוסוף אלברטוס מאגנוס אומרים פה אחד, כי מיכאל סקוטום לא הבין כראוי לא את הפילוסופיה ולא את הלשון הערבית. הראשון יאמר, כי איש יהודי היה לו לעזר בעבודתו; ואלברטוס מאגנוס יאמר כי מיכאל סקוטום לא ירד לסוף דעותיו של אריסטוטלס ולא ידע את הלשון הערבית, ואם כן כמעט ברור הדבר, כי היהודי הנקרא בפי באקון בשם אנדריא Andrea הוא (בשבוש השם) אנטולי, ומה גם כי באקון מגביל ראשית פעולת מיכאל סקוטום בשנת 1230—תתק"צ ובאותו הזמן בעצמו היה ר"י אנטולי עסוק בעבודת ההעתקות בניאפולי. גם לא היינו יודעים מה היתה טיבה של העבודה שעבד ר"י אנטולי בחצר הקיסר, אם לא שנאמר, כי העתקותיו מערבית לעברית חזר ופרש ובאר איתן ברוטית; החלטת רינן (Rènan) כי מיכאל סקוטום החל וכלה כל מלאכת העתקותיו בין השנים 1217—1230, וכי פעולתן נראתה רק בשנה האחרונה, היא כנגד משמעית הדברים של באקון. גם אין להסכים להחלטה, כי יהודי שנתנצר, אשר מיכאל סקוטום הכיר אותו בטולידה היה לו למורה, כי באקון בן הדור יאמר מפורש: כל מה שכתב מיכאל סקוטום למד מהיהודי (Renan, Averroes et l'Aveorroisme p. 163). נראה הדבר, כי אנטולי בעזרת מיכאל סקוטום חברו הנוצרי העתיק גם מורה הנבוכים ללשון רוטית. ועיין מאמרו של פערלעם במאנאטסשריפט שנה כ"ד מעמוד 80 ולהלן.

2) Raumer. Geschichte d. Hohenstaufen S, 450

3) Jovanni l'ebraismo in Sicilia p. 310

4) רעגענסבורגישע כרוניק של Gemeiner חלק א'. עמוד 336.

5) המקורים אצל מענצעל, נעשיכטע דער דייטשען עמוד 392. להבנת הדברים בכל הענין הזה

אוסטריה בידי הדוכסים לבית בבינבורג, אך מה היתה פעלת הקיסר פרידריך בכבשו את הממלכה הזאת ויחלקה בנחלה לאשר ישר בעיניו והעיר ווינא היתה לעיר מערי קסריות אשכנז? הקיסר פרידריך אמנם זכה את עדת ישראל בווינא בכתב־חסות, פריווילגיום, (1238 תהקצ"ח), אך כל תכן הכתב הזה היה, כי היהודים המה עבדי חצר הקיסר ואסור לרצחם ולהטבילם לאנסם, אולם אין בכל האגרת הזאת אף דבר אחד, אשר יזכם בזכיות הדרור וחקי אזרח שהיו להם מכבר, או יתן להם רשות להחזיק בבתיהם משרתים ומשרתות נוצרים [1]. אי־סבלונותו ושנאתו הכבושה בלבו ליהודים נראות יותר בולטות, אם נערוך זה לעמת זה: את הפריווילגיום שנתן הוא להיהודים לעומת מערכת־המשפטים (Rechtsstatut), אשר זכה אותם בה הארכידוכס פרידריך לבית בבינברג שש שנים אחרי כן (1244), בשוב אוסטריה והעיר ווינא להיות שנית תחת ממשלת הארכידוכס הנוכר לזמן קצר—מערכת־המשפטים, אשר אהבת הצדק והמישרים חופפת עליה ואשר היתה מני אז למטפת ולעינים לכל המושלים, אשר נשאם לבם להגן על היהודים מכל שטן ופגע רע; מערכת־המשפטים הזאת מכילה בקרבה שלשים סעיפים [2], אשר תכלית כלם להגן על יהודי אוסטריה מרצח וחבלה בגוף: נוצרי שרצח נפש איש יהודי אחת דתו למות והחובל ביהודי יענש ענש כסף בסכום גדול או תקצץ ידו; אם אי אפשר להוכיח על ידי עדי ראיה, כי רצח הנוצרי את היהודי, אך יש ראיות מוכיחות כי עשה את מעשה הרצח, או המשפט לקרובי הנרצח להועיד את הנוצרי הנחשד למלחמת־השנים והחרב תוכיח בינו ובין גואל הדם; איש נוצרי השולח יד באשה ישראלית תקצץ ידו; באשמות גדולות להרשיע נפש איש יהודי בדיני נפשות או דיני ממונות לא יקום דבר האשמה על פי עדות נוצרים לבד, אם לא תקוים העדות גם בעד אחד יהודי; איש נוצרי שלקח בחזקה או גנב ילד יהודי כדי להטבילו יענש כגנב. על פי מערכת־המשפטים של הארכי־דוכס פרידריך איש מלחמה נדונים היהודים בדין ודברים שבינם לבין עצמם בדיני ישראל, ואין רשות לשופטי המדינה הנוצרים להזמינם לערכאותיהם; כל איש

ע"ד קורות היהודים המדבר בממשלת הדוכסים לבית בבינברג ואחרי כן בכבוש הקיסר פרידריך את מדינת אוסטריא, דרוש לנו לספר בזה הדברים האלה: בראשית ימי המאה הי"ג למספרם היתה העיר ווינא והדוכסיות הגדולה אוסטריה תחת ממשלת הדוכסים לבית בבינברג, והדוכסים האלה היו נודעים בגבורתם במלחמה ומהוללים ביחוד, כאשר אחד מהם (היינריך הששי) הוליך שבי את ריכארד לב האריה מלך אנגליה. הדוכס ליאיפולד השביעי המהולל (דער גלארריייכע) הגדיל פאר ממלכתו ויפזר כסף רב להגדיל את המסחר ולהאדירו, והצעיר שבבניו ויורש כסאו, פרידריך איש מלחמה, אשר ידובר בו בפנים, הגדיל לעשות למובת עם ממלכתו, אך כאשר התקשרו ערי לומברדיאה בצפון איטליה נגד הקיסר פרידריך, עלה הקיסר עליו ויקרע ממנו הממלכה ותהי ווינא לאחת מערי הקיסריות האשכנזיות (1236) ובשנת 1244 נאנס הקיסר להשיב להדוכס את ממשלתו, אך ימי גדולתו לא ארכו, כי נפל במלחמתו נגד אונגאריא (1246) ונפסק הגזע לבית הדוכסים בבינברג והעיר ווינא ואוסטריה ושטייערמארק היו לנחלת קיסר אשכנז. ובזה יובנו הדברים בפנים, וליתר הבנה הכנסתי איזה דברים בפנים. שפ"ר.

1) עיין ע"ז Stobbe בהנ"ל עמוד 297 ששם הובא כל הסטאטוט של הקיסר פרידריך ונתבאר בכל פרטיו.

2) הסטאטוט הזה מן 1 יולי 1244 נמצא אצל Rauch בספרו Scriptores rerum Austriacarum I p. ff. ונדפס ביחוד ונתפרש ונתבאר בספרו של ווערטהיימער יודען אין אָסטרייך I בעמוד 35 ולהלן ואצל Stobbe שם בעמוד 297 ולהלן.

מחויב לנהוג כבוד בשדה הקברות ליהודים והעובר יענש בענשים קשים; הזכות נתונה ליהודים לעבור בכל הארץ ולסחור בה ולבחור להם מקום לשבת בכל מרחבי הממלכה באין מכלים דבר; הרבית לא נאסרה, אך נגבלה עד מספר ידוע אחוז למאה וגבוה בערך; על פי הסטאטוט הזה נשמרו המַלוים היהודים הנותנים כספיהם בעבוט בכל מיני שמירה לבל יפסידו את ממונם ולבל יפקיעו את הלואתם על ידי חקים וגדרים שונים, כאלו נגע הדבר הזה במדה אחת לחפצי היהודים והארכי־דוכס; גם הוטל ענש חמור על הנוצרים השמים מכשול להיהודים המובילים את מתיהם ממקום למקום למלא נפשם בבצע מעשקות. בספר החקים מעיר הארכי־דוכס פְּרידריך, כי נותן הוא ליהודים את כל הזכיות האלה, למען יקחו גם המה חבל בטובת חסדיו על כל עבדיו. הסטאטוט הזה פעל פעלתו הטובה גם על מצב היהודים בארצות אחרות, כי טרם עברו עשרים שנה וכתבי־זכיות ברמותו וצביונו נתנו גם ליהודי ארצות אונגאריה, ביהם (בוהמיה), פולניא הגדולה, מיים ען (Meissen) ותירינגיניה (Thüringen) ואח"כ גם במדינת שליזיה[1].

הדוכס המושל במדינה קטנה הראה לדעת את נדיבות רוחו ורצונו הטוב והחזק להגן על היהודים משרירות לב מציקיהם־לוחציהם. לא כן היה איש ריבו הגדול ממנו הקיסר האדיר פְּרידריך השני: הוא צוה על הארכי־דוכס פְּרידריך האוסטרי (איש מלחמה) לבל יטה חסדו ליהודים ולא יעיז למנותם למשרות המדינה, והקיסר הכופר הזה, שהיה מוחרם ומנודה לקהל המאמינים מטעם הכהן הגדול שברומא, הוציא גם פקודה נמרצה שלא לשום כל משרה על שכם היהודים, כי זעומי האלהים האלה נוצרו לעבדות ולא לשררות, ואם יעמדו במשמרות המדינה והציקו את הנוצרים וכבשום תחת ידיהם לעבדים[2], בנחת רוח יתרה יטעים בכל עת הדברים, כי היהודים בכל מקום שהם עבדי בית הקיסר הם[3]; את חקי הכנסיה הקתולית שנתקבלו בכנסת הכהנים הלאטירנית ברומא שמר מכל משמר ויזהיר בכמה אזהרות להשגיח על היהודים, כי ישאו על בגדיהם את אות־הדראון בכל מדינות הקסריות האשכנזיות[4]; את היהודים שישבו במדינות אחדות הקסריות (Erbländer) הציק במסים כבדים מנשוא. אמנם נתן רשות להיהודים, שנסו מפחד השמד בדרום ספרד ואפריקה בארצות ממשלת האלמוהדיים הקנאים, להתיישב על האי סיציליה הקרוב להם, אך בעוד אשר לכל המתנחלים על האי הזה נתנה חרות מכל מסי המדינה ומניות המלך במשך עשר שנים למיום התישבותם, הכביד עלו על הנודדים היהודים ויעמים עליהם מסים ותרומות גדולות ויאסור עליהם כל עסק וכל תשומת יד מלבד עבודת האדמה[5];

---

1) בשנת 1251 העתיק בילה (Bela) מלך אונגאריה כמעט מלה במלה את „הסטאטוט" הזה, כן עשה גם אוטוקר (Ottokar) מלך ביהם (בוהמיה) בש' 1254 ובולסלב פיוס (Bolesław Pius) דוכס קאליש ופולניא הגדולה בשנת 1264 והיינריך הגאור למדינות מייסען ותירינגיה באשכנז בשנת 1265, ע"ד ההשוואה וצרוף ובקורת עיקר הסטאטוט עם העתקותיו עיין Stobbe בהנ"ל.

2) Kurz Oesterreich unter Ottokar u. Albrecht I. Theil II. S. 32. החוק הוא מש' 1237.

3) Peter de Vineis. epistolae Frederici imperatoris IV. № 12

4) Chronik d. Riccardo da St. Germano. Muratori antiquitates italianae p. 152.

5) Raumer שם עמוד 497.

אמנם יבטיח להגן על „עבדי בית הקיסר" ולשמרם מהרג ואבדן בשטירה מעולה, אך בכל מעשיו נראה את כונתו להשפיל כבודם ולעשותם למפלגה בזויה ושפלה בתכלית השפלות.

דעות הקיסר ומחשבותיו על היהודים הננו רואים בהמקרה הרע, אשר קרה בעיר פֿולדא. חמשה נערים נוצרים אחים בני מחזיק בית רחיים מחוצה לעיר נהרגו כלם ביום חג הלדה לשנת 1235 בהיות אבות הנערים בעיר. החשד הנורא נפל על שני יהודים, ועוד מעט ותוסף השמועה לספר, כי היהודים הוציאו את דם הנערים מגויותיהם וישיטוהו בשקים ממורחים בשעוה, למען לא תאבד טפה ויהיה שמור למצת מצוה בחג הפסח הבא. החשד הפיח רוח נקם בלב נוסעי הצלב הנאספים במקום ההוא, ויתגודדו אנשי הצבא הקדושים ואורחי העיר פֿולדא ויתנפלו בחמה שפוכה על היהודים (28 דיצימבר 1235)[1] וימיתו שלשים וחמשה אנשים ונשים, ובהם היו גם מיוצאי צרפת, אשר הגלו עם הגולה אשר הגלה פֿיליפ היפה, ולולא עמדו לימין היהודים אחדים מאורחי העיר וחברי המועצה (מגיסטרט), כי אז הוטתו עוד רבים מבני העדה. היהודים באו בקובלנה לפני הקיסר פֿרידריך, והוא, אשר היה זקוק להגן על „עבדי ביתו" המביאים לו הכנסה מרובה, דרש מאת האבא (Abt) קונרד די מולקוץ עון חטאת האספסוף ויטיל עליו אחריות הרוצחים. או למד האבא זכות על רוצחי היהודים ויבא את גויות הנערים הנרצחים לעיר הגינוי (Hagenau) ויפרשם לפני הקיסר, אשר חנה שמה בעת ההיא. והנה, כאשר צעקו היהודים חמס על העשק והרצח שנעשו להם בידי תושבי עיר פֿולדא, ונוצרי העיר נתנו את היהודים למרצחי חרש ומתנקשים בנפש כל איש נוצרי להמיתו ולטוין את דמו, מצא הקיסר נכון לפניו להושיב ועד־בקרת של מלומדים, אשר יתנו תשובה נכונה על השאלה: אם נכונה היא השמועה העוברת בין העם, כי בסעודת חג הפסח משתמשים היהודים בדם הנוצרים לשם מצוה ומנהג הדת, ואם אמת נכון הדבר יגרש את כל היהודים ממדינות מלכותו. הנה כן היה תלוי גורל כל יהודי גרמניה ואיטליא במאמר חברי ועד־הבקרת, אך הם חרצו משפטם בלי משוא פנים ועוות הדין, וישיבו דבר, כי אין בידם להגיד דבר ברור, כי היהודים שותים את דם הנוצרים. התשובה הואת הרגיעה את רוח הקיסר וחמתו שככה; ובכל אלה לא נקה את היהודים, כי שם עליהם עֹנש כסף[2]. על מה? על כי נשפך דמם בידי ההמון על לא חמס בכפם! אל צבא הקדושים שמסרו נפשם על קדושת ה', נוספו עוד חדשים: הרוגי פֿולדא. מזכירי נשמות ורושמי קורות הגזרות! פנו מקום רחב בגליונותיכם, כי הנה ימי הרעה והחשך בעצם תומם ממשמשים ובאים ימי המאה הי"ג והי"ד למספרם; עוד יגדל האבל, עוד תרבינה התפלות וההזכרות, ספורי הגזרות ורשימות המיתות המשונות! מלאכי „המות השחור" כבר פרשו את צלם על הארץ, אותות מאורעים נוראים מתרגשים לבוא. שלשת איתני ארצות „רומא החדשה": הנשיאים, הכהנים והאספסוף חברו יחדו להשמיד את עם לא־עז בעמי הארצות.

בימים ההם השמיע האפיפיור גריגור התשיעי עוד הפעם את קולו לעורר

---

1) עיין ציון 4 בסוף הספר.
2) עיין ציון 5 בסוף הספר.

עמי מערב אירופה לצאת למסע הצלב. או התגודדו האחים נוסעי הצלב אשר במדינת אקיטניה (Aquitanien) ברדומית מערבית צרפת ויעלו על קהלות ישראל בהערים: אנושו (Anjou), פואטוא (Poitou), בורדו (Bordeaux), אנגולעם (Angouleme), סענטש (Saints) וערים אחרות ויאמרו לאנסם, כי ימירו את דתם, ויהי כאשר עמדו בני ישראל באמונתם ובבוד דתם לא המירו, ויעשו נוסעי הצלב בהם שפטים נוראים ואכזרים: רבים המיתו וירמסו בפרסות סוסיהם, עוללים ויונקים לא רחמו ועל נשים הרות לא חסה עינם, חללים רבים נפלו כדומן על פני השדה ויהיו לבָּרות לעוף השמים ובהמת הארץ. נוסעי הצלב קרעו ושרפו את ספרי התורה וספרי הקדש, שלחו באש את בתי היהודים ויבוזו את רכושם. יותר משלשת אלפים איש מתו על קדוש השם (בקיץ לשנת 1236=תתקצ"ו) וחמש מאות איש המירו את דתם[1]. עוד הפעם התנפלו היהודים לפני הדום כסאו של הכהן הגדול ברומא, והוא מצא נכון לפניו לערוך ספר תוכחה (ביום 9 סיפטימבר 1236) אל נשיאי האמונה בבורדו, אנגולעם ויתר האפרכיות אשר להכנסיה הקתולית בצרפת ולהמלך האדוק לודוויג התשיעי הנקרא "הקדוש", אשר בו יורם דעה, כי אין חפץ להכנסיה הקתולית לא במות היהודים ולא בהָבָּנסם בברית הנוצרית לאונסם[2]; אך ספרי תוכחה כאלה לא הועילו מאומה, אחרי אשר אבות הכנסיה וכהניה בעצמם טפחו ורבו את השנאה לישראל והשרישוה בלב בני עם מרעיתם. גם לודוויג התשיעי מלך צרפת, אשר בכל מעשיו היה מצוין ביקרת רוחו ונדיבות לבו, שנא תכלית שנאה את היהודים ולא יכול נשוא גם מראה איש יהודי; בכל אשר יכול היה מתאמץ להכניס יהודים תחת כנפי אמונתו, ואת בני המומרים, אשר נשיהם נשארו אמונות לדתן, גזל מחיק אמותם[3]. בימים הרעים ההם היתה אך סגֻלָה אחת ליהודים להָשֵׁך בה כעס שונאיהם ולהפוך את מדת הדין למדת הרחמים, סגלת הכסף; בכסף קנו יהודי אנגליא את לב היינריך השלישי לשלוח מכריזים (Herolde) להכריז בכל מדינות מלכותו, כי איש לא יעיז לפגוע ביהודים ולעשות להם רעה, אבל התחבולה הזאת, שוחד ממון, היתה כחרב פיפיות בידי המשתמשים בה, ופעמים רבות נהפכה לרועץ לאלה, אשר אמרו להַעֲזר על ידה: למען אסוף די כסף למלא נפש אויביהם מציקיהם, נוטל על היהודים לקחת נשך ומרבית בקצבה גדולה, והדבר הזה עורר עליהם חמת ההמון וקנאתו הקשה, ובני האספסוף התעללו בם באכזריות חמה; התלונות הרבות על רבית קצוצה במדה גדולה שלקחו אז היהודים הגיעו לאוזני המלך לודוויג התשיעי, ויטעיט מלך צרפת את קצבת הרבית ויקטין את הערך, ומעת לעת היה פוטר במאמרו את הנוצרים מחובותיהם ליהודים. אולם כאשר חפץ לודוויג התשיעי להכחיד כלה את ההלואה ברבית מן הארץ, ויחוו דעתם הברונים, אשר נועץ אתם המלך, כי היא גזירה שאין הצבור: האכרים

---

[1]) ע' דברי ימי ישראל חלק ד' בציון א' סי' ד' סעיף כ"ו. ולהיות הדברים שמורים בלב הקורא הנני מביא שנית בזה דברי הכרוניסט ... שנת קצ"ו (בתקונו של הרהמ"ח ובספר ש"י בלי תקון נכתב קע"ם) נועצו לב יהדו המסויעים אשר בארץ אנגוב, פפיוב ובריטאניא על בני עמנו להמיר כבודם והחזיקו באמונתם יקדשו שם שמים ונהרגו יותר משלשת אלפים, ומהם שחטו בניהם, ואחרים שחטו עצמם גם נשתמדו יותר מחמש מאות. שפ"ר

[2]) עיין בדי"י חלק ד' ציון א' סימן ד' בבאור לסעיף כ"ו.

[3]) שטידט בספרו געשיכטע פאן פראנקרייך I. עמוד 504.

והסוחרים, יכול לעמוד בה, כי בלי הלואות כסף מהיהודים אי אפשר להם להנהיג עסקיהם, ויותר טוב שיפנו בני עם הארץ למלוים יהודים מאשר למלוים נוצרים המתאכזרים על הלָוים ורוצצים אותם יתר הרבה מהיהודים[1].

בעצם ימי הרדיפות והמצוקות נשארה להיהודי עוד פנה אחת שבה מצא אשר הנפש ומנוחה שאננה—בית המדרש; בארבע אמות של הלכה ראה היהודי את עולמו בחייו, ובשעה שהעמיקו תלמידי החכמים בתלמוד ויהיו לָנים בעומקה של הלכה שכחו את כל העולם מחוצה לה, עולם מלא קנאה ושנאה, איבה ומשטמת דת ומולדת, עולם מלא חקים מעיקים, כעס וחמה ושלטון אדם באדם לרע לו. שמה בבתי המדרש היו בני ישראל בני מלכים, הוד הרעיון וההתבוננות היה חופף על מצחם וקרני זוהר החכמה והחריצות מבבת עיניהם נשקפו. במצוא התלמודי המעיין את אשר בקש: ישוב לסתירה ותירוץ מספיק לקושיא, הבהיקו פניו משמחה, וחדות ה' היתה מעוזו; להאיר מחשכי התלמוד, לבאר בו כל דבר קשה וסתום ולחדש חדושי תורה היה כל ישעם וחפצם בימי חלדם, וישמחו במתנת חלקם ויהיו מאשרים. והוגי תורה אלה, אשר שמו לילות כימים וימיתו עצמם באהל התורה, לא צפו לכבוד ועשר בגלל תורתם והגיונם בחקר חכמת התלמוד; כל עסקם בתורה היה לשמה ובכל אופן לזכות בה לחיי העולם הבא, כל מאוים היה הלמוד, ומכל הלמודים היה הנכבד להם למוד התלמוד. כמעט ידע העולל לבטא בשפתיו איזה מלים ואבותיו החלו ללמדו תורה, ובחג השבועות, חג מתן התורה בבקר, היה התינוק מתחיל ללמוד את הלשון העברית וראשית דעת התורה; או פרסו טלית על ראש הנער, כדי שלא תפגשנה עיניו בדבר טמא, ומעוטף בטלית הוליכו אותו מבית אבותיו לבית הכנסת; שמה קראו לפניו את האלפא ביתא בסדר ישר והפוך ואיזה פסוקי תנ"ך מענינא דיומא, ושברו היה עוגת דבש וביצה, אשר פסוקי כתבי הקדש כתובים עליהן[2]. ויום טוב היו עושים אבות הילד הרך בהָחל בנם להגות בתורת ה' לכל בני משפחתם ואנשי הקהלה. הנער החל במקרא, ואם לא היה נעדר כל כשרון ויעלה ממקרא למשנה ותלמוד. המפלגה הנכבדה בישראל היתה מפלגת הלומדים המעמיקים בתלמוד, והבזיון היותר גדול היה להיות נחשב ל"עם הארץ". השקדנים שבין חניכי התלמידים היו יושבים בבית תלמודם שנים רבות עד נשואיהם, וגם אחרי שנשאו להם נשים ויולידו בנים ויהיו לראשי בתי אבות בישראל עשו את מלאכתם עראי ותורתם קבע, עדי נפקדו בפקודת כל האדם. אמנם כן בעסקם יומם ולילה בתלמוד ובהמיתם עצמם באהל התורה גדשו את הסאה ויהיו נוטים לקצה האחרון, אך יש לראות בזה גם רוממות הנפש וחזון לב לאנשי לב. בכל העתים הרעות שעברו על ישראל עד ימי התקופה שאנו עומדים בה, לא הרסו אויביו אל נוה שלומו ולא נועזו לחלל מקדשו—אהל התורה משאת נפשו וחמדת רוחו ולבבו; המלוכה בימי הבינים לא שתה לבה למעשי בני ישראל ושיחם ושיגם בינם לבין עצמם, ולהכהונה לא היתה

---

[1] Depping, histoire des Juifs au moyen age p. 124 f. על דבר יחס הכומר הפילוסוף טומאש אקוינה אל שאלת הרבית עין ספרו של גוטמאנן „יחס טומאש אקוינה אל היהודים" מעמוד 8 והלאה.

[2] ר' אליעזר מגרמיזא, רוקח ע' 296.

הצדקה לשלוח ידה בקדשי הדת הישראלית וכה מצאו להם מנוחה כמעט באהליהם אהלי התורה.

אך עוד מעט ועין רעה שלטה גם בשלום ישראל בבית מדרשו פנימה; מעניו ומציקיו אמרו להפריע מנוחתו ולהחרידהו בבית מקלטו: בית מקדש התורה, אשר בנה לו בארצות גלותו; צוררי יהודה אמרו להטרידו מגן־עדנו ולקחת ממנו את נשמתו—תורתו. המחשבה הרעה הואת יצאה מאת יהודי מומר ושמו דָאֶנין או דונין מילידי העיר לָא ראֶשעלל (La Rochelle) בצרפת הצפונית, אשר משנאתו לבני בריתו מלפנים הסית בהם את נשיאי הכהונה והמלכות. מלפנים ביהדותו היה דונין תלמודי אשר נטה אחרי דעות חפשיות וכפר בתורה שבעל פה; רבני צרפת החרימו את דונין, ובראותו כי בודד הוא במועדו החליט להתנצר, ובבאו בברית הטבילה הוסב שמו לשם ניקולי. מלא שנאה ואיבה על התלמוד ועל הרבנים נושאי דגלו חשב מחשבות להנקם משניהם; כנראה פתו אותו הכהנים ויָּפֶת, ויסת את גדודי האחים נוסעי הצלב לקצות ביהודים ולהכחיד את ספריהם, ומידו היו ההרגות באנשו (Anjou) ופטיוב (Poitou) ושפך הדם הרב ששפכו אז נוסעי הצלב [1]). אך בדם השפוך עוד לא שככה חמת נקמתו, כי נסע רומאה ויתיצב לפני האפיפיור גריגור התשיעי ויבא לפניו את דבת התלמוד רעה לאמר: התלמוד מעקם את מקראות כתבי הקדש ונותן להם פנים אחרות; הגדותיו מלאות דברי חרוף וגדוף על בורא העולם בתארן אותו בתארים משונים ומושגים זרים שאין הפה רשאי לדבר והאזן לשמוע, ובכל זאת מוקירים הרבנים את דברי התלמוד, הלכותיו והגדותיו יותר מדברי כתבי הקודש; והאשמה היותר נוראה שטפל ניקולי דונין על התלמוד לאמר, שכלו מלא נאצות וגדופים על מיסד הברית החדשה והאם הקדושה. ניקולי דונין הוכיח להאפיפיור כי רק התלמוד אשם בדבר קשיות ערפם של היהודים, הוא יחזק בטעותם וימנעם מהָמר דתם בדת הנוצרית, ולולא התלמוד שהיה להם, כי אז כבר התנצרו כל היהודים. האפיפיור גריגור התשיעי, שהיה בעל התרגשות והתפעלות, מהר ויקבל דבת המומר וקטרוגו על התלמוד, מבלי שים לבו כי האיש העוזב את עמו ודתו לא יֵחָשֵׁב לעד כשר ונאמן בדברי הדת והעם אשר ממנו יצא, וישלח ספרים לנשיאי הכהונה הקתולית בכל מדינות צרפת, אנגליה, קשטיליה, ארגוניה, ופורטוגליה, שבהם יבאר להם בעשרים וחמשה סימנים את כל החטאים, אשר שת ניקולי־דונין על התלמוד, ויצום לאמר: ביום השבת הראשון אחרי ימי התענית לנוצרים בבקר בהתאסף היהודים בבתי כנסיותיהם לתפלת שחרית יאספו משרתי הכנסיה הקתולית את כל ספרי התלמוד הנמצאים שם וימסרום להכהנים הנזירים הפרנציסקיים והדומיניקיים. ולמלכי כל המדינות הנזכרות למעלה שלח האפיפיור ספר וידרוש מהם כי יהיו זרוע להכהנים הפרנציסקיים והדומיניקיים ויתמכום בכח הממשלה והמשטר, ולראשי שתי חבורות הנזירים האלה, אשר להם נמסרה בקרת ספרי התלמוד והדעות הכלולות בו, שלח גריגור התשיעי את דברו ויצום, כי אם ימצאו את אשמות ניקולי־דונין למאומתות ומקויימות ישרפו את ספרי התלמוד בפומבי לעיני כל העם (בימי חדשי מאי ויוני לשנת

---

1) עיין א. לעווין במאָנאטסשריפט שנת 1869 ע' 101, וע"ע בדי"ח ח"ד ציון א' סי' ד' בבאור למעיף כ"ו

1239 תתקצ"ט)[1]. כן רחפה סכנה קרובה על פני היהדות וגזרה של כליה התרגשה לבא, כי אם יצאה לפעלה פקודת האפיפיור בכל תקפה ומדת דינה הקשה או היו באים בסכנה כל חיי הרוח בישראל שהיו כלולים אז רק בההגיון התלמודי. האפיפיור גריגור התשיעי נתן ספר בידי ניקולי־דונין להמציאהו לידי הכהן הגדול ווילהעלם בישוף פארים עם הפקודה: לבער אחרי ספרי התלמוד ביתר שאת בצרפת, שהיתה אז מכון התורה התלמודית ומקום משכן בעלי התוספות, ואם יָחַד התלמוד מהארץ הזאת לא תהיה לו עוד תקומה בארצות אחרות ונשכח כלו מלב היהודים.

כן היתה פקודת האפיפיור וגזרתו הנמרצה, אך בהוצאת הפקודה הזאת לפעלה נראה, כי גם בימים ההם, בהגיע תקף הכהונה הרומאית למרום קצו, לא הצליח תמיד האפיפיור להוציא חפצו לפעלו; רק כאשר עניני המושלים או יצר לבם היו מתאימים ומסכימים לחפצי הכהונה ועניניה השפילו הנשיאים את כבודם להיות לכלי וזפץ בידי האפיפיורים, אך אם לא היה הדבר כן, אם חפצי האפיפיור התנגדו אצל חפצי המושלים, אז היו עוברים על אזהרות האפיפיורים בשתיקה. באנגליה ובאספמיא לא שמו לב כלל וכלל לפקודת האפיפיור להחרים ספרי התלמוד ולקחתם מן היהודים, בכל אופן אין גם ידיעה אחת בדברי רושמי הזכרונות שתעיד על קיום הפקודה הזאת בהארצות האלה, אך בצרפת לברה, מקום שם ישב על כסאו המלך לודוויג התשיעי, אשר הכהנים משלו ברוחו ויטוהו אל כל אשר חפצו, החרמו ספרי התלמוד ולוקחו בחזקת היד מאת היהודים. נזיר דומיניקי ושמו היינריך איש קולוניא (Köln) עסק בהחרמת התלמוד בשקידה רבה כיאות לחבר מחבר הנזירים הקנאים האלה. כל היהודים נאנסו למסור את ספרי התלמוד שנמצאו בביתם, כי איים אימו אותם הכהנים שאם יעלימו את הספרים מעיני הנזירים המבקרים וְיֵעָנְשׁוּ עונש מיתה. בהאסף לבתי הנזירים כל ספרי התלמוד שבצרפת הושיבו בית דין של כומרים לדון את התלמוד ולהוציא משפטו לשבט או לחסד, והריינים היו וואלטעה (Gautier) ארכי־בישוף משאנץ (Sens), הבישוף ווילהעלם הפאריסי, הנזיר הדומיניקי גיפרוי א (Ge-froy) איש בילבילה (Belvello), כהן בית המלך, וכהנים אחרים. אמנם כן, התיאולוגים הנוצרים בזמן ההוא ידעו והבינו את הכתוב בתלמוד לא פחות ולא יותר מאשר הבינו את ספרי ברית החדשה בעצם הלשון שבה נכתבו, ולכן נבצרה מהם לחרוץ משפט על פי דעתם, כי התלמוד משחתו בו; על כן קראו לרבנים אחדים ויציעו לפניהם את כל הדברים, אשר העתיק ניקולי־דונין מהתלמוד ויבארם לפי דרכו, וישאלו אותם אם נמצאו באמת הדברים האלה בהתלמוד. הרבנים הודו במקצת המאמרים שנמצאים כן בתלמוד ותרצו איזה דברים הקשים, ובכלל גלו דעתם כי התלמוד הוא ספר קדוש, אשר על ידו יובנו המקראות שבתורה שבכתב—תורת משה, ורק ממנו ילמדו היהודים לדעת אופני עשיית המצוות. אז הכירו חברי ועד־הבקרת את התלמוד לספר־מינות וגמרו דינו לשרפה, אך עוד רב היתה הדרך בין גמר הדין והיציא אותו לפעולת ידים: היהודים ידעו להטות לחפצם לב הארכי־בישוף שהיה קרוב למלכות, ובעלי הזכרונות להנוצרים אומרים שהטו לב הארכי־בישוף בשחד ממון, ותהי פעולתו כי המלך בטל את פסק הדין וצוה להשיב את ספרי התלמוד לבעליהם. יהודי צרפת

[1] עיין ציון ה' בסוף הספר.

ראו כי נחלצו מצרה ויקבעו היום שבו בטלה הגזרה ליום טוב, יום וזכרון התשועה שנעשתה להם, אך רגתם היתה מקרוב ושמחתם עד ארגיעה.

בעת ההיא קרה מקרה, אשר הפך את לב המלך לרעה על התלמוד: הארכי־בישוף, אשר המליץ על התלמוד וחלה את פני המלך לודוויג התשיעי, כי יבטל את האיסור שאסרה הכהונה את התלמוד, מת מיתה חטופה לעיני המלך במכאובים קשים ונוראים, והכהן הסלח, אשר לפניו יתודה לודוויג התשיעי את חטאתיו, השתמש בהמקרה הזה לאיים על המלך האדוק ובעל ההויה בדינה של גיהנם ובעונשים קשים ומרים בעולם הנשמות, בגלל חטאתו להציל את התלמוד, ורמז לו כי הארכי־בישוף מת בחטא זה; גם הנזיר הדומיניקני היניריך והמומר ניקולי־דונין השתדלו בשקידה רבה ויהיו עמלים להטות לב המלך לקיים מצוות האפיפיור. אז הושיב המלך ועד־בקרת חדש אשר בסודו ישב ראש האוניבירסיטה הפריזית אודו (Odo) ויצו להמומר דונין להוָעד יחד עם רבני צרפת להתוכח לפניו ולברר את פרטי האשמות אשר שם הראשון על התלמוד. ארבעת הרבנים אשר נקראו להוכוח להיות מליצי יושר התלמוד היו רבי יחיאל ב"ר יוסף מפאריס, רבי משה מקוצי בעל הסמ"ג ששב אז ממסעותיו בספרד (עיין למעלה עמוד 66), ר' יהודה ב"ר דוד ממילון (Melun) ור' שמואל ב"ר שלמה איש שטו־תיערי (Chateau-Thierry). ר' יחיאל מפאריס נבחר לראש המדברים כאשר יספר בעצמו: „והנפלא ממני כבר ידוע לאחרים, כי יש גדולים ממני אך לא נסו לצאת ולבא לפני הגלחות כמוני"[1], הוכוח החל ביום השני לשבוע בעשרים יום לחדש תמוז (24 יוני 1240)[2] בחצר המלך במעמד אֵם המלך בלאנש, האשה החכמה אשר אחזה במושכות הממשלה ותהי באמת למושלת בכל הארץ. מתחלה לא אבה ר' יחיאל להשיב דבר, באמרו שאין מקום כלל לוִכּוח, כי כבר ערבו האפיפיורים את היהודים לטוב, כי יוכלו לחיות על מוצא פי תורתם, ודבר אין להנוצרים בעניני דת ואמונה של היהודים, ויוסף לאמר: התלמוד הוא יסוד חיי האומה הישראלית וכלנו נכונים ומזומנים למות על כבוד קדושתו, אך המלכה בלאנש אֵם המלך הרגיעה את רוחו ותבטיחהו כי אין כל סכנה נשקפה לחייהם וכי היא תהיה מגן להם, אך ענה יענה תשובה ברורה על השאלות אשר ישימו לפניו ולפני חבריו. אז נאות ר' יחיאל להשיב על תוכחות דונין, והמומר דונין דרש כי ר' יחיאל ישבע לראשונה כי ישוב תשובות אמת בלא לב ולב, כי יש לחוש אשר בכח דחויים ואמתלאות יעות משפט אמת ויוליך את שומעיו שולל, ולא אבה רבי יחיאל להשבע, ויאמר כי עוד לא נשבע מימיו ולא ישא שם ה' לשוא, ותאות המלכה לפטרו מן השבועה. הוכוח החל וכלו סבב הלך לברר שתי השאלות: אם יש בתלמוד תארים זרים להאלהות ודברים נגד חקי המוסר ואם נמצאו בו נאצות וחרפות על מיסד הברית החדשה. את הדברים התמוהים שבתלמוד עמל ר' יחיאל ליישב ולתרץ, ועל דבר האשמה השניה השיב, שבתלמוד לא נמצאו כלל דברים מוסבים על מחוקק הדת הנוצרית, וזה האות, כי הירונימום ואחרים מאבות הכנסיה שידעו את התלמוד לא מצאו בו חטא חרוף

---

1) בוכוח ר' יחיאל מפאריס עם המומר ניקולי־דונין, והדברים בסימני ההסגר הם בס' הוכוח כ"ו; ובהוצאת וואגענזייל משובשים הדברים ונאמר: אך לא נסיתי לצאת ולבא . . . כמוהם".

2) ע"ד הזמן הזה שאינו מכוון יתבררו הדברים בהערות רצ"ח יפה בסוף הספר. שפ"ר.

וגדוף נגד התורה הנוצרית, ורק ניקולי־דונין בדה האשמות מלבו משנאתו העזה לבני בריתו מלפנים וחפצו להנקם בם בגלל החרימם אותו מקהל ישראל.

תוצאות הוכוח לא נודעו, אך זאת נדע כי מאת ועד־הבקרת שהושיב המלך לודוויג התשיעי נגמר דין התלמוד לשרפה, אך נפלא הדבר, כי המשפט לא יצא לפעלו אז, כי אם שנים אחדות אחרי כן. מכל מדינות צרפת נאספו ספרי התלמוד בהשתדלות הכומר הנזיר היינריך, אשר לקחם בחוקת היד מידי בעליהם וימלאו מהם עשרים וארבע קרנות [1]) וישרפום בפומבי על אחד השוקים בפאריס ביום ערב שבת פרשת חקת לשנת ה' אלפים ב' ו' תמוז, יוני 1242 [2]). שני תלמידי חכמים צעירים עוד לימים אז, האחד אשכנזי והשני איש פרובינציאה, רבי מאיר מרוטנבורג ורבי אברהם בדרשי חברו קינות על המאורע הזה [3]).

ולודוויג התשיעי הוציא אז פקודה נמרצה לאמר: כל ספר מספרי התלמוד, אשר ימצא במדינות מלכות צרפת, אחת דתו להשרף באש, וכל איש יהודי אשר לא יאבה למסור את ספריו אחת דתו להגלות מן הממלכה [4]). ומה רב אז הכאב והמחץ בלב יהודי צרפת! שרפת התלמוד היתה לחכמי צרפת כאלו נקרע לבם מקרבם, ואותו היום שבו נשרף התלמוד לראשונה נקבע לתענית בימי כמה דורות.

אין רע מוחלט בהתולדה, וגם הרעה הנוראה אשר מצאה אז את יהודי צרפת לבער מקרבם את התלמוד חמדת לבם ומשאת נפשם הביאה מקצת טובה: שרפת התלמוד החלישה במקצת את קנאת מתנגדי בן־מיימון, ותשביח שאון יצרי לב בעלי הריב מזה ומזה, וברוב הסבנה מחוץ שככה קנאת המקנאים וחמתם פנימה. מן ראשי המתנגדים להרמב"ם היה אז בחיים אך ר' יונה ב"ר אברהם גירונדי החסיד, תלמידו של ר' שלמה מן ההר, אשר גרם בשרפת ספרי הרמב"ם בידי הכומרים הדומיניקיים והפראנצישקיים ברחובות פאריס. השמועה האמר שלא עברו ארבעים יום בין שריפת ספרי בן־מיימון לשרפת ספרי התלמוד ונתערב אפר ספרי התלמוד באפר ספרי המדע והמורה, ויהי כראות רבנו יונה, כי אחרי תתו את לפידי האש בידי הנזירים הקנאים לשרוף את ספרי הרמב"ם פרש צר ידו גם על כל חמדת כנסת ישראל התלמודית, וימת לבו בקרבו ויתהלך קדר בחמת רוחו, כי המאורע הזה נחשב בעיניו כדין שמים ונקמת ה' לכבוד רבי משה בן מיימון. אז עלה רבנו יונה על במת בית הכנסת ויתודה על חטאתו וידור נדר לעלות לארץ ישראל להשתטח על קבר הרמב"ם שבעה ימים ולבקש ממנו סליחה ומחילה על עלבונו במעמד עשרה אנשים. וילך ר' יונה מעיר לעיר וממדינה למדינה ויבא למונפילייר (הר נעש) ויתודה גם שם ברבים, ויאמר: „הנני מבה על פני ובוש ומתחרט על אשר פערתי פי נגד רבנו הקדוש הר"ר משה בן מיימון וספריו והנני מודה מלב ונפש ואומר: משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאים". מעשה

---

1) המספר עשרים וארבע נמצא בשבלי הלקט, אך בהמקורים הלועזים אצל קווענטיף ועקהארד נאמר: „ארבע עשרה קרנות". [ר' הלל מוירונא במכתבו לר' יצחק הרופא מונה מספר ספרי התלמוד שנשרפו לאלף ושתי מאות]. שפ"ר.

2) עיין ציון ה' בסוף הספר.

3) דיוואן לר"א בדרשי בכ"י, ומובא בצונץ צור געשיכטע עמוד 462; הר"ט מר"ב חבר את קינתו „שאלי שרופה באש" על המאורע הזה. עיין ציון ה'.

4) בציון הנ"ל.

רבנו יונה השיב את השלום כמעט על מכונו; בעלי המפלגות המריבות זו בזו עזבו קנאתם ושנאתם ויתקעו כפם איש אל רעהו. ור' יונה לא יכול לשלם את נדרו אשר נדר, כי בדרכו לארץ הקדושה בא עד ברצלונא, ומברצלונא לטולידה (טוליטולא) „כדי לעבור משם וללכת על קברו של הרמב"ם, ושתי הקהלות האלה הפצירו בו מאד להתעכב אצלם שנה או שנתים ללמד לבני ספרד את התלמוד שנגזר עליו חרם מטעם המלכות והכהונה בצרפת, ונתרצה להם רבנו יונה וקבע לו שם ישיבה גדולה"[1]. בכל דרשותיו היה מזכיר ר' יונה את חבורי הרמב"ם והיה אומר: „רבנו משה כתב כן ואנחנו לא נחלוק עליו". כאשר התחרט ר' יונה על חטאתו ונעשה לבעל תשובה הרגיש בלבו המלא רגש־דת את מעלת התשובה, ויחבר שני ספרים בהנושא הזה: „אגרת התשובה" ו„שער התשובה" על פי דיני התלמוד. גם מותו פעל פעולה עצומה להרגיע הלבבות ולשכך חמת המקנאים, כי בדחות ר' יונה את שלום נדרו להשתטח על קבר הרמב"ם מיום אל יום ויחלה וימת פתאום, לדברי בני דורו „במיתה שאינה ראויה לזכרה", ראו חבריו ותלמידיו במותו עֹנש מן השמים על כי לא קיים את נדרו. אז גדל שם הרמב"ם גם בין רבני צרפת, ומני אז נחשב גם להם לאב לתורה, ואם השיבו על דרכיו והנחותיו בהלכה, לא חשדוהו עוד במינות ולא התיחו עוד דברים כנגדו לחלל את כבודו.

וכאשר הרבתה הכהונה הקתולית בצרפת לחפש בחורין ובסדקין לבל יֵרָאה וימצא בבית איש יהודי ספר אחד מספרי התלמוד[2], כן הוסיפו היהודים להִשָּׁמר מהם, וישובו ויהגו בתלמוד וישגו באהבתו ויעמיקו בחקירותיו והלכותיו, כי הוא לבדו היה חיי נשמתם, ולו גם יָוסרו בידי מעניהם ומציקיהם לא יכלו ולא אבו לפרוש ממנו ולהזניחהו, כדברי רבי יחיאל „טובים חללי חרב מהיושבים שוממים בלי תורה". אין ספק כי היהודים פזרו כסף רב להטות לב הפקידים במתנת יד, כי יתנו להם להגות בתלמוד במסתרים בחדרי משכיתם; הדבר הזה נגלה להאפיפיור אינוקינטו הרביעי, והאפיפיור, כהן ומלך נורא לכל מלכי ארץ, לא מצא אז לפניו ענין יותר נכבד, כי אם לקרוא תגר באזני מלך צרפת במכתב ולהוכיחו, כי לא טוב יעשה שהנהו מעלים עין מחטאת היהודים, ויצוהו להתהלך עמהם במדת הרין ולשוב לקבץ שנית את ספרי התלמוד[3]; ולעת מצוא כואת, בכתבו מכתב ע"ד היהודים, הזכיר ג"כ, כי ראוי לחדש את הגזרה הנושנת, כי מיניקות נוצריות לא תניקנה ילדי בני ישראל.

גזרות קשות וחקים ומשפטים מעיקים עם רדיפות והרגות החלו לבא חליפות ובעתות תכופות ורצופות, ותרבינה הצרות ותגדלנה הרדיפות מיום ליום, ויותר מבכל הארצות רבו הרדיפות והנגישות בארץ אשכנז; העם הגֶרמני, אשר מטבעו הוא רך ונוח, נהפך בידי כהניו ונזיריו לנָמר טורף אשר לא ידע רחם. ויהי במחצת המאה השלש עשרה למספרם, כאשר הגיחו מערבות סינים המונגולים והטטרים, גבורי החיל

---

[1]) ר' הלל מווירונא, אגרת קנאות.

[2]) Revue des Etudes Juives III p. 214 גו' 26 משנת 1250, ועמוד 216 גו' 40 משנת 1269.

[3]) בציון ה'.

הפראים אשר ל ט ש י נ ג י ס־כ א ן , הם ומפקדיהם בני בניהם של הגבור המונגולי , ויתפרצו אל אירופה ויכסו כולם את ממלכות רוססיה ופולניה ויעשו שם שמות נוראות ויבאו עד קצה גבול אשכנז , אל המדינות היושבות על הסָפָר בין ארצות גרמניה והסלבים , וישלחו באש את העיר ברעסלוי , וכבר היו נכונים לתקוע יתדם בלב אשכנז , ויעלילו אז האשכנזים על היהודים , כי תומכים הם בסתר בידי המונגולים אויבי הכנסיה הנוצרית . תחת לצעוק חמס על הקיסר פְרידריך השני והאפיפיור , אשר בריבם איש באחיו לא שמו לב , כי האויב הנורא הולך וקרב אליהם , התגולל ויתנפל ההמון על היהודים האמללים יושבי אשכנז . אמנם כן , בין צבאות המונגולים נמצאו גם יהודים אנשי מלחמה , הם בני השבטים הישראליים החפשים ממדינת כורסאן (Chorosan) , או כאשר תאמר השמועה שרידי עשרת השבטים , אשר נדחו מעבר להרי ים הכספי ושמה נשארו ימים רבים ; גם לא רחוק הדבר , כי בין שבטי הקומאנים והטטרים נמצאו שבטים אחדים שקבלו את תורת היהדות , אך מאין ידעו יהודי אשכנז כי שבטי אסיה הפראים האלה יהודים המה ? האם עמדו עמהם בברית וקשר או גם ראו בחלומם , כי להם אחים בין גדודי המונגולים והטטרים ? לבָרר את הדבר הזה ולדעתו לא שמו הקנאים לב , כי אם העבירו קול בכל אשכנז לאמר : היהודים עשו במרמה ויאמרו : כי טובים הם להמונגולים צרכי אֹכל נפש מֻרְעָלִים ברעל לעשות נקמות בשונאי העמים הנוצרים , ובאמת מביאים הם בחביותיהם למחנה המונגולים כלי נשק וכל צרכי המלחמה , ויוסיפו לאמר : כי אחר מהאשכנזים שומרי הגבול צוה לפתוח את החביתים של היהודים , ואז נגלה עון מעלם ובגדם בארץ מולדתם . העלילה הכוזבה הזאת המיטה רעה נוראה על יהודי אשכנז ורבים נענשו בעונשים קשים ומרים [1] .

בעיר פְראנקפורט על נהר מאין , אשר בה התישבו היהודים בזמן מאוחר מאשר בכל ערי אשכנז בחבל הריינוס [2] — כנראה בסוף המאה הי״ב למספרם , כאשר הלכו גולי צרפת , אשר הגלה פִיליפּפּ אויגוסט , להור להם מקום מנוחה בארץ אחרת — פרצה הגרה בין היהודים והנוצרים לרגלי נער עברי קטן , אשר אמר להמיר דתו בדת הנוצרית ואבותיו הניאוהו מחפצו זה (24 מאי 1241=א׳ סיון ה״א א׳) [3] ; מתוך מריבה באו היהודים והנוצרים לידי הכאה ומלחמת תנופה ברחובות העיר , ונוצרים אחדים ומאה ושמונים יהודים נהרגו ; היהודים במר נפשם ומיראתם לבל יאנסו אותם להמיר דתם הציתו אש בבתיהם ותצא האש מבתי היהודים ותאכל גם את בתי הנוצרים ונשרפו אז כמחצית בתי העיר . בראות היהודים הנשארים , כי צפוים הם למות בכל רגע

---

[1] Matthäus Paris historia major ad annum 1241 ; חלק VI_2 ע׳ 300 , ציון .

[2] ד״ר ה. ב. אויערבאך הוציא למשפט צדק , כי היהודים התישבו בפְראנקפורט ע״נ מאין בזמן מאוחר ע״פ דברי רבי אליעזר בר׳ נתן באבן העזר . אחרי שנת 1152=תתקי״ב עוד לא ישב איש יהודי בפְראנקפורט (ברית אברהם דפוס פְראנקפורט ע״נ מאין 1840 עמוד 26) .

[3] את המאורע הזה יספרו לנו שני מקורים ראשיים : ספרי זכרונות השנים (Annalen) מהעיר ערפורט (Pertz' Monumenta Germ. XVI. p. 34) והפנקס לעדת מאינץ . בהמקור הראשון נאמר : Eodem anno (1241) altercatio inter Christianos atque Judaeos in villa regia Frankenvort exorta est 9 Kal. Julii והוא ביום 23 יוני ובהמקור העברי נאמר : הרוגי ווירנקוורט שנה אחת לאלף ה׳ א׳ בסיון והוא יום 24 מאי . ואם נגיה בהמקור הרומי : Kal. Junii תחת Julii אז יצא לנו המספר 24 מאי (הומנים בזה אינם מכוונים , וע׳ בהערות הרצ״ה יפה בסוף הספר . שפ״ר) . בספר הזכרונות הנ״ל (כ״י אצל כרמולי) נקראים רבים מהרוגי פְראנקפורט בשם „צרפתי״ ומזה מוכח שבאו שמה מצרפת בזמן הגרוש .

ויטירו מהם עשרים וארבעה איש את דתם, ולדברי בעלי הזכרונות הנוצרים נמצא ביניהם גם רב אחד, והאחרים צעקו חמס ובאו בקובלנא לפני מלך אשכנז קונרד בן הקיסר פרידריך השני, והוא שם לבו לצעקתם, לא מפני הדם הנקי אשר נשפך, כי אם מפני אשר לרגלי ההרגות נתמעט מספר פורעי המס והארנוניות ומביאי מנת המלך. המלך קונרד הועיד למשפט את אזרחי פראנקפורט, ותוצאות המשפט הזה, אשר נמשך כמה שנים, היה, כי העביר עונם ויבטיחם לקיים את דבר הסליחה גם על ידי אביו הקיסר פרידריך השני בגלל הטוב אשר עשו לבית המלך [1].

המומרים לאונסם בקשו ומצאו להם תחבולות לשוב לדת ישראל, ויהי בשוב האנוסים לדת מורשה ויצמחו עי"ז שאלות ופקות ברוני האישות והמשפחה על פי התורה התלמודית. עלמה אחת מבנות ישראל, אשר בהיותה ארוסה נאנסה היא ואחותה עמה להמיר דתה, שבה ותקבל עליה את תורת אבותיה, אך הארוס כבר נשא לו אז אשה אחרת בעיר וויר צבורג, וכאשר תבעה אותו ארוסתו הראשונה לקחתה לו לאשה נולדו חלוקי דעות בין הרבנים; אחדים מהם ר' דוד בן שאלתיאל, רבי משולם בן דודו ר' יהודה בן משה הכהן מגלילות הריינום חוו דעתם לטובת העלמה הארוסה, כי המרת הדת באונס אינה פוסלת אותה מהנשא לאיש ישראל, ולכן מחויב הארוס להוציא את אשתו ולכנוס את ארוסתו. אולם הגדול שבדור ההוא, רבי יצחק בן משה אור זרוע [2]) מביהם (תלמידו של ר' יהודה החסיד מפארים), אשר נטע את למוד התלמוד עפ"י דרך בעלי התוספות בארצות מזרח אירופה, החליט נגד דעת רבני אשכנז, כי מומרית ששבה לדת ישראל אסורה להנשא לאיש ישראל [3]).— כעבור שנתים ימים אחרי ההרגה בפראנקפורט ע"נ מאין נתפשו בעיר קיטצינגען אשר בבאיערן יהודים רבים ויושמו במאסר ויענו בענויים קשים מאד ויומתו לסבה בלתי נודעה, כנראה לרגלי עלילות הדם, ובין המומתים נמצאו גם נשים (הדבר היה ביום י"ז תמוז שנת ג' לאלף הששי 7 יולי 1243) [4]). וגויות המומתים על קדוש השם, אשר הומתו במיתה משונה בהסוב עליהם האופן, נשארו קשורות להאופנים במשך ארבעה עשר יום, ורק אחרי כן נתנו להיהודים להביאם לקבורה בקברי ישראל בעיר וויר צבורג. שנה אחת אחרי כן נתפשו כמה יהודים בעיר פפורצהיים (Pforzheim) ונענו באכזריות חמה עדי טרפו נפשם בכפם (כ' תמוז שנת ד' לאלף הששי=28 יוני 1244) [5]), וגם הם נקשרו להאופן אחרי שכבר נפחו נפשם.

---

[1]) באהמר, Codex Moeno-Frankfurtii I. 76.

[2]) ר' יצחק מווינא נקרא „אור זרוע" על שם ספרו שחבר ונדפס כמה פעמים; ועיין להלן על אדותיו.

[3]) שו"ת ר' חיים אליעזר אור זרוע (בנו של הר"י מווינא) הוצאת לייפציג שנת תר"ך סי' רכ"א. מהתשובה הזאת הננו למדים לדעת זמנם של הרבנים הנזכרים בפנים ואשר נדעם רק מעט ממקום אחר, בן הועד שנתאסף בערי שו"ם, לאמר בעצם ימי הרדיפות בפ"ה ע"נ מאין בו' שנים הראשונות לאלף הששי. הרב ר' דוד בן שאלתיאל נזכר ג"כ בשני מקומות אחרים (באו"ג ח"ב מכתב שד"ל לצונץ עמוד 10 ובתשובת הר"א אור זרוע סימן ק"ג). על אדות בעל אור זרוע עיין מאנאטשריפט פראנקל־גראָטץ לשנת 1871 עמוד 249. עכ"ל הרב המחבר. ויש להוסיף ע"פ המאמר הנכבד של גראסס במאנאטשריפט הנ"ל, כי השאלה בדבר הארוסה אינה מדברת בקשוריית־תנאים הנהוגים בינינו, כי אם באירוסין ע"י קידושין כמבואר כמעט מפורש שם, ויצא לנו מזה כי יהודי אשכנז היו מתנהגים אז בזה כבזמן התלמוד וכמנהג הספרדים עד היום. שפ"ר.

[4]) בספר הזכרונות לקהלת מגנצא. [5]) בהנ"ל.

ובעת אשר מחוץ שכלה חרב קנאת הדת ההולכה, לא נפל לב רבני אשכנז עליהם ולא שכחו את חובתם לבני עם מרעיתם ויתקנו תקנות טובות ומועילות בחיי הקהלה והמשפחה. בערך שנת ה' לאלף הששי נכנסו רבני שו"ם (שפייאר ווירמיישא ומגנצא), ר' דוד בן שאלתיאל ושני חבריו, גם ר' יצחק בר' אברהם ור' יוסף בר' משה הכהן חזן, לועד דתי (באחת משלשת הערים הנזכרות) ויחדשו תקנות רבנו גרשום בר' יהודה מאור הגולה ורבנו תם וכל תקנות שו"ם שנתקנו לפני עשרים שנה (בשנת תתקפ"ג), ויחזקום בכל תקף ועז גם לדורות הבאים ויוסיפו עליהן עוד תקנות חדשות: שאין הרשות להרב לנדות שום אדם בלא רשות הקהל, כן הקהל לא ינדו אדם בלא רשות הרב, ואם הרב או הקהל יעברו על התקנה הזאת אין לחוש לנדוים, וגם אם יסכימו שאר הרבנים להרב וינדו ולא יחושו על התקנה הזאת אין נדוים נדוי בלא הסכמת הקהל [1]. מה רב ההבדל בין סדרי הקהלה הישראלית ויחוסיהן להרבנים לבין סדרי קהלות עמי הארץ באירופה המערבית בימים ההם! בהאחרונות לא היה כל שלטון לראשי העדה וכל העדה כלה היתה משועבדת להכהונה, ובהראשונות עמדו הפרנסים בשורה אחת עם הרבנים נושאי דגל התורה.

והכהונה הקתולית באירופה הדרומית והתיכונית לא אמרה די בלקחה מהיהודים כל חקי אזרח, ותאמר עוד להדפם ממעמדם האחרון, אשר בו היה רב כחם להשפיע על מושלי הארצות ולפעול לטובת אחיהם. בכל ימי הבינים היתה חכמת הרפואה כמורשה בישראל, והיהודים התעסקו בה בחריצות ושקידה עצומה. כמעט בחצרות כל הנשיאים, הדוכסים, החורים והסגנים היו נמצאים רופאים יהודים, שהיתה להם השפעה ידועה במדה מרובה או מועטת על רוח התקופים, אשר הפקידו בידם בריאות גופם. הרופאים ההם היו כקוצים בעיני הכומרים הקנאים, אשר לא יכלו נשוא את פעולת חכמי הרופאים היהודים בחצרות אֵלי הארץ ותקיפי המדינות. הקונסוליה בעיר ברדש (Beziers) שמה לבה לראשונה על הדבר הזה ותחליט למנוע את היהודים מהיות רופאי הנוצרים; הקונסיליה הזאת, אשר הארכי-בישוף מנרבונה ישב בראשה, ושנתאספה לכתחלה לברוא מערכת נגישות ומצוקות נגד הכופרים האלבינינזיים, חַדשָׁה את כל הגדרים והאסורים שהטילה הכנסיה על היהודים: כי לא יקחו רבית במדה גדולה ולא יחזיקו בבתיהם משרתים ומשרתות ומיניקות מבני הנוצרים, כי לא תנתן להם כל משרה והתמנות, כי לא יצאו מפתח ביתם בשבוע שלפני חג פסחם, לשלם מס להכנסיה הקתולית כסף לגלגלת ששה דינרים לכל משפחה, לשאת אות-דראון על בגדיהם, וכי לא ימכרו בשר באטליז בפרהסיא; ולהגזרות הישנות האלה הוסיפו גזרה חדשה: כי אסור לנוצרי להתרפאות אצל יהודי, והנוצרי העובר יבדל מקהל הכנסיה הנוצרית (בחדש מאי 1246=ה"א ו') [2]. האיסור הזה חזר ונתחזק בסוד קונסיליה, שהיתה בעיר אחרת מערי צרפת הדרומית. היהודים הרימו קרן חכמת הרפואה בצרפת הדרומית; משפחת אבן-תבון: האב הזקן רבי יהודה, בנו רבי

---

[1] בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג בסוף הספר ושו"ת מהר"ם מינץ סימן ק"ב דף קנ"ג ע"ב. שם נאמר שחדשו תקף הגזרות משנת תתק"ף (צ"ל תתקפ"ג כמו שהוכחתי למעלה ע' 29). בשו"ת הנ"ל: ואחר כך חדשנו התקנות אלו על דבר החרם — — שלא ינדה הרב שום אדם בלא רשות הקהל וכו'. והבאים עה"ח הם הרבנים: יצחק בן אברהם (אב הרי"ח?) דוד בן שאלתיאל — — וכל קהל שפירא, מענצא (מגנצא) ווירמישא הסכימו ותתמו.

[2] Mansi concilia T. XXIII. p. 701. canones 37—43.

שמואל ובן בנו ר' משה היו מורי הנוצרים בחכמת הרפואה , ועתה נגזר על משה אבן תבון (פעולתו בין ה"א ה' ובין ה"א כ"ה לאלף הששי=1245—1275)[1] , אשר הרבה להעתיק ספרי הפילוסופיה והרפואה , כי יחדל מלרפא את חוליו הנוצרים! סופר חכם אחר בחכמת הרפואה ורופא חולים ושמו רבי שם־טוב בן יצחק מטורטוזה (נולד בש' תתקס"ו=1206 וכתב ספריו משנת כ"א בערך עד כ"ד לאלף הששי=1261—1264)[2] היה יושב בקתדרא בעיר מרשיליאה (Marseille) בסוד תלמידיו הנוצרים והבינם דעת את יסודות חכמת הטבע והרפואה ע"פ שיטת הערביים. החכם הרופא הזה הוא אחד מאנשי המופת שקמו לעדות ביעקב להוכיח , עד כמה גדולה היא התשוקה להחכמה בלב איש יהודי. בימי נעוריו היה עוסק רק בתלמוד וילן בעומקה של הלכה , אחרי כן שם פניו אל המסחר ויסחר אל ארצות וימים רחוקים ויבא את רַגְלָתו לארץ הצבי , ששם נמצא עוד שריד לממלכת הנוצרים באסיה המערבית מימי מלחמות מסעי הצלב : ושאן ד' אַקר (Jean d' Acre , עכו); שם מצא אחד מאחיו בני עמו , שהיה עוסק בחכמת השעורים , אשר הוכיח אותו על עזבו את החכמה בשביל המסחר , ור' שם־טוב טורטוזא קבל את התוכחה , ובהיותו כבר בן שלשים שנה שָׁנָה את ארחות חייו וימהר לצאת מעכו לבא לברצלונה ושם עשה את חכמתו קבע ועסקיו עראי , למד את חכמת הרפואה והגיע בה למדרגה רמה כזו , עד אשר מצאה ידו להעתיק את ספרי הרופאים הערביים ראצי (Razi) וזהרבי (Zahharawi) ולמד ברבים את החכמה הזאת. על הרופאים היהודים האלה ואחרים שבמותם נגזר עתה מטעם כנסת הכהנים בבדרש (Beziers) לנעול בפניהם דלתות בית המדרש לחכמת הרפואה אשר מפתחותיו היו רק בידם .

אך בכל עמל הכהונה הקתולית הרומאית למנוע את הרופאים היהודים מעשות חובתם להאנושית בחרו חולי הנוצרים להתרפאות אצל רופאי ישראל המומחים , כי גם המאמינים התמימים חשו יותר לבריאות גופם מאשר נפשם עפ"י מצות כהניהם. כאשר חלה במחלת העינים אחי המלך לודוויג התשיעי האדוק ושונא ישראל , אשר היה מגן לכנסת הכהנים בהערים בדרש ואלבו , הוא אלפונזו הגראף מפטיוב (Poitou) וטולוזה , אז פנה בצר לו אל רופא מלומד יהודי ושמו אברהם איש אַראַגוניה , והרופא הזה , בהיותו עשיר גדול נוסף על השם הטוב שנחל לו בדעתו וחכמתו הגדולה , נָאוֹת לרפא את

---

[1] העתקות ר' טשה אבן־תבון נושאות עליהן ציוני הזמנים מן שנת ד' עד שנת כ"ד לאלף הששי , עיין אודותיו ספרי הביבלוגרפים . הוא חבר ג"כ ספרים מקוריים אשר ערכם קטן מאד וביניהם את „ספר הפאה" , אשר בו ישיב על דברי הנוצרים המלגלגים על ספורי ההגדה ויפרשם באופן מושכל עפ"י דרך הרמב"ם ויאמר : מפני כי ידעתי כי חכמי הגוים התחכמו לנו לחקור דברי קבלתנו וילעגו עלינו ועל קדמונינו הקדושים מחברי התלמוד . [ע"ד העתקות ר"מ אבן־תבון ויתר התבונים עיין מאמרו של שפ"ר באשכול הוצאת גאלדמאן ווארשא 1888 ערך אבן־תבון . שפ"ר].

[2] ר' שם טוב זה , אשר איזה ביבלוגראפים החליפו אותו בר' ש"ם אבן־שפרוט , ישים בספרו כ"י : „הפרקטיקא של זהרבי" איזה ציונים ע"ד זמנו ותולדות חייו . הספר הזה נתחבר בשנת ה"א כ"א ושם נאמר : כי מקדם הייתי מרבה בסחורה הולך בים ובישה ואהיה מעבר לים במדינת עכו ואשאל אחד מחברי נכבד מכולם על דבר הלכה וגער בי כי היה מעין בחכמת התשבורת ואכלם ואשבע בחי העולם לשוב ללמוד תורה , ואני בן שלשים שנה , ואשוב מעבר לים , ואני בעיר ברצלונה , ואפנה מכל עסקי ואקרא לפני מורי ר' יצחק בן משולם זמן ואעש שנה תורתי קבע ועסקי עראי יום ולילה כי שכחתי תלמודי אשר למדוני אבותי בנערותי בימים אשר הייתי בוחר העסק בסחורה על החכמה . עוד יאמר : ואני פרשתי לנוצרים הנה בעיר מרשיליאה .

הדוכס שונא ישראל רק על פי השתדלות המושל בלוניל על ידי יהודי סוכנו ונאמן ביתו[1]. גם זמן רב אחרי כן נתנה הרשות ליהודים לעמוד לבחינה בבית מדרש המדעים במונפיליר ולרפא חולים באין מעצור, ויש מהם אשר היו גם למורים בביהמ"ך הזה[2].

הגזרות והשמדות, ההרגות והרדיפות, שהיו הולכות ומתרבות בצרפת ואשכנז בזמנים רצופים לרגלי עלילות הדם, עוררו את לב פרנסי הדור ראשי קהלות ישראל בצרפת ואשכנז לפנות אל האפיפיור אינוקינטו הרביעי בבקשה, כי יעביר מעליהם רעת העלילה הזאת, ולהוכיח אותו לדעת, כי שקר בפי משטיניהם הנותנים אותם לאוכלי אדם, וכי כל העלילה הזאת בדו שונאיהם מלבם כדי למצוא להם תואנה לרצוח נפשות היהודים ושללם לבז. האפיפיור אינוקינטו הרביעי ישב אז בעיר ליאון בדרום צרפת, כי גולה שמה ממקומו לרגלי הסכסוכים והתגרות שצמחו בינו ובין הקיסר פרידריך השני; אז בהיות אבי הכנסיה הקתולית איש ריב ומדון לרוב מושלי אירופה אמר להוכיח לבאי עולם כי אהבת הצדק והמישרים תחייהו גם הוא ויטה אזן קשבת לתחנוני ראשי קהלות ישראל, וביום 5 יולי 1247[3] ערך אמר גלוי (Bulle) לכל נשיאי הכהונה הקתולית להסיר מעל היהודים חרפת עלילת הדם. אז נגלתה ראשונה הכחשת אבי הכנסיה הקתולית את העלילה הנוראה הזאת ובטולה בדברים נמרצים לאמר: „לנשיאי הכהונה הקתולית הארכי־בישופים והבישופים בקסריות אשכנז, יש כהנים ונשיאים, מלכים וסגנים, אצילים ותקיפים בארצות כהונתכם, אשר למען קחת להם בלא משפט את חיל היהודים ורכושם יבדו מלבם אשמה על היהודים, כי בימי חג הפסח יחלקו היהודים ביניהם לב נער נוצרי הנרצח על ידם. הנוצרים מאמינים, כי היהודים מצווים לעשות כן על פי חקי תורתם, ובאמת בתורת ישראל כתוב מפורש ההפך מזה. בכל מקום שימצא חלל איש נוצרי יטפלו מרוע לב ושאט נפש את עון מותו על היהודים. על יסוד אשמות כוזבות וספורי בדים יעשו נקמות ביהודים ויחמסו רכושם וקנינם בלי הזמנה לדין, בלי הודאה של הנאשמים ובלי כל ראיה והוכחה מצד המאשימים. בהתנגדות גמורה להוכיות שזכה כסא הכהונה הגדולה ברומא את היהודים, למרות חקי האלהים ותורתו יענו את היהודים בגזל־משפט, בהברית אכל מפיהם, בהושיב אותם בבתי כלאים ובכל מיני ענוים ונגישות, יענשום בעונשים קשים וגם ישפטום משפט מות, ובכן היהודים החוסים בצל מלכי הנוצרים סובלים צרות רבות ורעות יותר מאבות אבותיהם שהיו משעבדים לפרעה במצרים, גם אנוסים הם לצאת מן הארצות אשר ישבו בהן הם ואבותיהם מדורות קדמונים. בחפצנו, כי לא יהיו עוד נענים ונגשים, מצוים הננו אתכם כי תעשו להם חסד וחנינה, ובכל המקום אשר תראו ואשר תדעו כי נרדפים הם על לא דבר תעמדו ליתמם ולא תתנו להרע להם ולהציקם, ואת מציקי היהודים תתנו לחרם מטעם הכנסיה הקדושה". והנה השכל היה מחייב, כי הדבר שיצא מפי אבי הכנסיה הנוצרית להוכיח שקרות עלילת הדם יבטל את האשמה הנוראה הזאת ויעבירה מן העולם, אך הכהונה

(1 Vaisette, histoire de Languedoc T. IV. preuves p. 499. № 302.

(2 de Laurière, ordonances de rois de France T. II. p. 47.

(3 Baronius annales ecclesiastici ad annum 1247. № 84.

הגדולה שברומא כבר טָפְחה וְרִבְּתה את השנאה לישראל ותטע אותה בלב בני עמי מרעיתה, ולכן לא הועילו עוד דברי חסד וצדקה, שהשמיעו לפעמים אבות הכנסיה לשָרש את השנאה הנצחית מלב אמוני הקתולים.

כאשר ראו יהודי צרפת כי לב האפיפיור אינוקינטו טוב להם, ויאמרו לנסות אליו דבר, כי יבטל את החרם והבקרת שהושמו על התלמוד וכי יצוה להשיב את ספרי התלמוד לבעליהם. בספר הבקשה, אשר הגישו להאפיפיור יאמרו יהודי צרפת, כי בלי התלמוד לא ידעו לבאר את ספרי כתבי הקדש ולקיים את המצות כהלכתן. האפיפיור נאות לבקשת היהודים גם בדבר התלמוד, נגד השקפתו הראשונה בנידון זה, ויכתוב להמזכיר (קאנצלער) וציר האפיפיור אודו (Odo) מפאריס מכתב כתוב בזהירות יתרה לאמר: הקרדינל ישים שנית בקרת על ספרי התלמוד, ואם לא ימצא בהם פגימה בקדושת הדת יניחם וישיבם לבעליהם. לרגלי הפקודה הזאת הושיב אודו ועד־בקרת שני לשוב ולבקר את ספרי התלמוד, שבו נמנו יותר מארבעים מבקרים ובתוכם המלומד הנודע אַלברטוס הגדול, אשר שאב את ידיעותיו בהפילוסופיה האסכולית ממקור ישראל, ואשר בכתיבת ספריו ומאמריו בפילוסופיה והעתקותיו מספרי פילוסופיה של הערבים היו לו לעינים: ר' יצחק הישראלי, בן־גבירול וביחוד בן־מימון[1]. בכל זאת שנא אלברטוס תכלית שנאה את היהודים ואת התלמוד. מובן מאליו, כי המבקרים הנכבדים וביניהם גם אלברטוס הגדול לא הבינו אף אות אחת בהתלמוד, ובכל זאת הוציאו משפטם כי מלא הוא כפירה, דעות נפסדות, חרופים וגדופים ודברי הבל. הקרדינל שם לפני האפיפיור את תוצאות בחינתו ובקרתו את ספרי התלמוד, ויזכיר לו את כל הנעשה עם התלמוד בימי גריגור התשיעי, אשר דן את דינו לשרפה, וירמוז לו כי לא יָאות להאפיפיור לְהַלְכֹּד באמרי פי היהודים, וגם, בתור ציר האפיפיור, הוציא כתב־דת מטעם הכנסיה לבלי להניח את ספרי התלמוד ולבלי להשיב את הספרים המחרמים לבעליהם (מאי 1248 = ה"א ח'). אין ספק, כי בימים ההם ערבו עוד הפעם מוקד לספרי התלמוד.

בכלל היה מעמד היהודים מורה מאד בכל ימי ממשלת לודוויג התשיעי, כי בקלות דעתו ורפיון רוחו היה לבלי זעם בידי הכהנים להצר ולהצק את היהודים, וקנא להתורה הקתולית יותר מהאפיפיור עצמו. ביותר חרה אפו על ההלואה ברבית, אשר עסקו בה אחדים מעשירי ישראל, לא מפני שהתנגדו לה בני עם הארץ או כי הביאה להם נזק, כי אם מפני שהכהונה הקתולית אסרה את ההלואה ברבית ל ה ל כ ה, אף כי התירה אותה ל מ ע ש ה, וכמה נוצרים היו מקבלים היתרים לעסוק בהלואה ברבית. ויהי כאשר עלתה על לב לודוויג התשיעי לעלות עוד הפעם לאה"ק במחנה נוסעי הצלב ויחרים נכסי יהודים רבים למען מצוא כסף לצרכי מלחמתו. נודע הדבר, כי תוצאות המלחמה הזאת היתה, כי הוכו מחנות הנוצרים מכה נצחת ולודוויג התשיעי מלך צרפת נשבה על ידי המחמדים (בחדשי אפריל—מאי 1250), ויהי שבוי ימים רבים במצרים. שם בשבתו בארץ אויב נחרו בו המושלמים ויאמרו: כי לא יאות למלך נוצרי הנאמן לדתו לתת להיהודים רוצחי אלוה לשבת בקרבם, ולכן שלח פקודה

---

1) עתה כבר הוסכם והוחלט בסוד כל חוקרי הספרות הפילוסופית, כי אלברטוס מגנוס השתמש לרוב בספרי חכמי ישראל וביחוד בספרי הרמב"ם, אשר קרא אותו בשם Rabbi Moyses Aegyptius.

מארץ גלותו לגרש מקרב מדינות מלכותו את כל היהודים מלבד בעלי העבודה והמלאכה [1]. נראה הדבר, כי אם המלך, האשה החכמה שהיתה מולכת בארץ בשם בנה, לא הוציאה את פקודתו לפעלת ידים, אולם אחרי מות אמו ואחרי שובו מארץ גלותו (דיציטבר 1254 = ה"א ט"ו) בצע את חפצו ויגרש את היהודים ממדינות מלכותו [2] ואת כל אחוזותיהם ונכסיהם בקרקעות, את בתי הכנסת ושדות הקברים, החרים לגנזי הממלכה. מלך צרפת פיליפפ אויגוסט עשק וירוצץ את היהודים למען בצוע בצע מעשקות ולודוויג התשיעי עשה זאת בקנאתו לדתו, אך כגרוש היהודים ע"י פיליפפ אויגוסט כן היה הגרוש ע"י לודוויג התשיעי פרטי ולא כללי, כי לא נתפשט על כל מדינות צרפת וגם לא נמשך זמן רב; היהודים גורשו רק מהמדינות שהיו אחוזות ממשלת המלך ולא מהמדינות שהיו נמצאות תחת יד הרוזנים והברונים וגם במדינות ממשלתו לא גרש את אלה שהיו מוצאים מחית ביתם מעמל כפיהם. שנים אחדות אחרי כן נתנה רשות להמגורשים לשוב למקום מגוריהם וגם השיבו להם את בתי הכנסת ושדות הקברים אשר נלקחו מהם [3].

חזיון מפליא הוא, כי בכל הגזרות, הגרושים והחרמות אשר באו כתומם על יהודי צרפת בימי ממשלת לודוויג התשיעי לא שבתה עבודת התורה באהלי יעקב ותופשי התורה לא חדלו לכתוב את פירושיהם על התלמוד בדרך פלפול ישר ובקרת נמרצה, הם פירושי בעלי התוספות. ספרי התלמוד הועלו על המוקד, תלמוד תורה נאסר מטעם לודוויג התשיעי, ובכל זאת מצא או את לבו אחד מבעלי התוספות, ורבי משה מקוצי שמו, לחבר ספר גדול בתורת התלמוד בשם „ספר מצות גדול" או כאשר יקראו לו בראשי תבות סמ"ג [4], ששם סדר כל יסודות התלמוד ודיניו בסקירה בהירה לפי סדר תרי"ג מצות, ויסוד לספרו זה היה ספר משנה תורה להרמב"ם; ותלמודי אחר גדול הדור בצרפת, ושמו רבי שמואל בן שלמה סיר מורי ל (Sir Morel) מפאלאיסיה (Falaise), קבץ וחבר בעצם ימי החרם על התלמוד תוספות חדשים על התלמוד (בין השנים ה"א ב'—ה"א י"ט) [5], אשר הרבה מהן באו בתוספות שלנו, ובידו לא נמצא או אף ספר אחר מספרי התלמוד, ולכן היה אנוס לרשום חדושיו בתלמוד על פי כח זכרונו [6]. גם זקן בעלי התוספות בדור ההוא רבי

---

[1]) עיין דברי ימי ישראל חלק ד' ציון א' בסוף הספר טימן ד' סעיף כ"ט עמוד 423.

[2]) de Laurière Ordonances des rois de France I. p. 75 № 32; Mansi concilia XXIII. p. 882. № 23. גם אבן וירגא בשבט יהודה בגזרה כ"ב יאמר: שנת ארבעה עשר לפרט (אלף הששי—1253, או 1254) היה שם (בצרפת) גרוש אחד לא כללי אלא פרטי בקצת הערים וכו' וע' בהערות הרצ"ה יפה בסוף הספר. שפ"ר.

[3]) de Laurière p. 85.

[4]) ספר הסמ"ג נתחבר בין שנת ה"א ה' וה"א י'.

[5]) על אדות רבי שמואל ב"ר שלמה סיר מירול עיין צונץ צור געשיכטע עמוד 37. התוספות שחבר על עבודה זרה נכתבו אחרי שנת י"ב לאלף הששי, [וכן דבריו שם דף ס' עמוד ב' דה"מ: האי מאן דלא ידע וכו': בשנת שתים עשרה לאלף ששי התחילה שמיטה. ור' שמואל זה היה גם כן רבו של מהר"ם מרוטנבורג כנראה מתשובותיו של מהר"ם מר"ב סי' קל"ח וסי' קמ"ו. שפ"ר].

[6]) בשו"ת מהר"ם מרוטנבירג סימן ר"ג ישנה תשובה בחתימתו של שמואל בן שלמה ומתחלת בהדברים: אול רוחי ותשש כחי... מחמת המציק אשר גברה ידו עלינו ומחמד עינינו לקח ואין בידינו ספר להבין ולהשכיל.

יחיאל מפאריס שהיה זקן ויושב בישיבה ושלש מאות תלמידים[1]) יושבים לפניו ומקשיבים לקחו היה נושא ונותן בהלכה בעל פה, כי נאסרו ספרי התלמוד באיסור חמור.

אך פעולת חכמי ישראל בעלי התוספות בצרפת לא נמשכה זמן רב. על ידי המצוקות והנגישות, הרדיפות וכסף הענושים לעתות תכופות התרוששו קהלות ישראל בצרפת, ותחת אשר עד הנה שלחו כסף לתמיכת אחיהם שבארצות הקדם, היה ר' יחיאל מפאריס אנוס לשלוח מלאכים לארץ ישראל והמדינות סביבותיה לקבץ כסף להחזקת ישיבתו שבצרפת[2]), ולאחרונה ראה רבי יחיאל כי צר לו המקום לישבת בצרפת ויצא מארץ מולדתו ויבא לאה"ק ויתישב בעיר עבו (אחרי שנת ה"א י"ט)[3]). ר' יחיאל היה אחד מאחרוני בעלי התוספות. עד כה ועד כה ובית מדרש בעלי התוספות, אשר החריפות התלמודית והבקרת החרוצה צמחה ותשגשג בו, מט לנפול, והכהונה הקתולית הפיקה כמעט את זממה להכחיד את התלמוד מן הארץ. הספיחים האחרונים שבבעלי התוספות כבר חדלו מהיות מחדשים ויהיו רק מאספים ומקבצים דברי קדמוניהם בעלי תוספות ישנים וחדשים. ר' יצחק בן יוסף מקורבייל (Corbeil), תלמידו וחתנו של ר' יחיאל מפאריס, בראותו כי התורה מתמעטת וגבורי התלמוד נאספים אחד אחד והרבנים שקמו תחתיהם אינם יודעים הלכה ברורה, חבר את הספר „עמודי גולה" או „ספר מצות קטן" (סמ"ק)[4]), המדבר על כל המצוות הנוהגות בזמן הזה. הספר הזה מסודר ונערך בטוב טעם ובסגנון קל ונוח מאד, למען יבין אותו המון העם, אשר חזון התורה לא היה נפרץ בו אז. ור' יצחק מקורבייל שם לבו ג"כ לחלק את ספרו ביעקב ולהפיצו בישראל, וישלח אגרות לכל ראשי הקהלות בצרפת ואשכנז ויבקשם, כי יעשו העתקות רבות מספרו וכל איש אשר ירצה להעתיק ממנו יעתיק וכל הרוצה ללמוד בהספר ישאל אותו ליום אחד ויחזירו, למען לא תשתכח תורת התלמוד מכל וכל. רבי משה

---

1) Carmoly Jtinèraires p. 183.

2) שם.

3) סמ"ג בעשין סי' קפ"ד. האיטרים, כי ר"י מפאריז היה גם בארץ יון על יסוד דברי הרא"ש ביבמות פרק ד' סימן ו' טועים הם, כי במקום: „וכן הורה ר' יחיאל ב"ר יוסף מפריז ז"ל מארץ היון" צ"ל: „בתשובת שאלה ששאלוהו מארץ יון". עכ"ל הרהמ"ח, ויש להוסיף שמת בעיר חיפה באה"ק וכי התוספות שחבר על הש"ס נזכרות בהגהות ר' פרץ על הסמ"ק בכ"י, בכל בו סימן קי"ד ובטרדכי לחולין סי' תתקכ"ד. שפ"ר.

4) יש להעיר, כי הספר „עמודי גולה" כולל גם דברי מוסר השכל המשולבים בתוך קיצורי הדינים להחזיק בטעות השלום עם העם אשר בקרבו יושב. הר"י מקורבייל הוא בכלל בעל בינה ישרה, ובמדה אחת רחוק מהקבלה וההתפלספות. זכנו יצא לנו ממה שכתוב סי' רנ"ח: ושנת שמיטה לפי מנהג א"י היתה בש' ל"ח לפרט לפי פירוש רש"י ולפי פירוש ר"ת היתה שנת ל"ט, וא"כ חי בין שנת ל"ט למ"ה. עיין עכ"ז בדור דור ודורשיו ח"ה עמוד 85 בפנים ובהערות. עד כמה גדל אז הדחק בספרים בין יהודי צרפת נראה מדבריו בהקדמה: „וכל גבאי עיר ועיר יצוו להעתיק את המצות האלה, ויתנו לו (להמעתיק) שכרו מן הקופה וארוזה ולינה מן בעלי בתים כמשפט... כי עת הצרך היא, מן ישתכחו המצות מישראל". שפ"ר.

מאיברא (Evreux), ר' אליעזר מטוק (Touques) ור' פרץ בן אליהו מקורביל ואחרים יסדו תוספות על הש"ס בקובצים מיוחדים[1]. כן הלך הלוך ודל לימוד התורה ע"פ שיטת בעלי התוספות בצרפת בְּעָטָם של קנאי הכהנים ובהזיתו של המלך לודוויג התשיעי.

רע ומר מזה היה גורל היהודים בבריטניא בכל ימי ממשלת היינריך השלישי הארוכה (1216—1272=ד"א תתקע"ו — ה"א ל"ב). המלך היינריך לא היה ערין וקשה לב כאביו יוהאן בלי־ארץ ובראשית ימי מלכותו הטה חסדו ליהודים. כל הימים אשר המלך לא הגיע עוד לשנות בגרות והטושל העוצר בארץ בשם המלך היה הגרף מרסקאל (Marescall) לא ידעו היהודים כל רע. מטעם המושל העוצר בממלכה יצאה פקודה לכל שופטי המחוזות (Sherifs) להגן על היהודים מחמת האספסוף; והכהנים הוזהרו באזהרה נמרצה כי אין להם המשפט למשול ביהודים[2]; ליהודי ארצות אחרות נתנה הרשות להתהלך בארץ לארכה ולרחבה ולהתגורר בכל מקום אשר יבחרו להם, ועל היהודים יושבי הארץ נאסר — אם לא מחבה יתרה — לעזוב את ארץ מולדתם ולצאת אל ארץ אחרת[3]. כאשר עשה אביו יוהאן בלי־ארץ כן מנה גם היינריך בנו ראש הרבנים ונשיא הדת הישראלית על כל יהודי בריטניה, וימנה לראשונה לרב הרבנים על היהודים (Presbyter Judaeorum) את יוסי (Joceus-Jose?) ואחרי כן את אהרן מעיר יורק ולאחרונה את אליהו מלונדון[4], וכלם נמנו לעמוד על משמרתם כל ימי חייהם. להרב הגדול על כל יהודי ממלכת אנגליא היתה שררות גדולה ותקיפות יתרה על כל בני הקהלות: הוא היה המאסף והמביא את מכסת המסים וכל הכנסות המלך מבני ישראל לגנזי הממלכה; הוא בחברת אחדים מיהודים או נוצרים היה מחויב לדאוג כי ירשמו נכסי דלא נייִדי של היהודים במגלות (rotuli) מיוחדות, כי כסף הגלגלת, מס היהודים, (exchequer of the Jews) ונכסי היהודים שמתו בלי יורשים יובאו לאוצר המלכה. אם לא אבה ראש הרבנים להתעסק בעניני ממונות היתה הרשות בידו למנות אחר תחתיו בתור בא כחו וממלא מקומו[5]. להרב הגדול הזה היה המשפט לשום חרם על כל אחד מבני הקהלות אשר ימרה את פיו ולא יעשה מצוותיו או יפקיע עצמו מנשוא בעול העדה[6]. — בראשית ימי מלכותו בקש מלך אנגליא היינריך השלישי לבצור את רוח הכהנים הקנאים, ובאשר הוציא הכהן הגדול הארכי־בישוף מקנטריבורי (Canterbury) כתב דת, למען הרחיק את הנוצרים מן היהודים, כי כל

---

[1]) עין צונץ צור געשיכטע עמוד 38, 39, 41. התוספות שקבץ ר' משה מאיברה חיו נקראים תוספות איברה ותוספותיו של ר' אליעזר מטוק — תוספות טוק. ר' פרץ בן אליהו (מהר"פ) כתב הערות להסמ"ק ומת בש' ה"א ס'.

[2]) עצם כתב הדת מש' 1217 אצל Tovey Anglia judaica p. 77—79.

[3]) ibid. p. 81 an. 1218

[4]) שם עמודים: 55, 61, ר' אליהו מלונדון מובא ג"כ בספרי הרבנים ועין צונץ צור געשיכטע ע' 98.

[5]) Tovey p. 55

[6]) ibid p. 117.

נוצרי אשר ימכור צרכי אכל נפש ליהודי יבדל מקהל עדת שלומי אמוני הכנסיה ויהי לחרם, בטל המלך את החרם הזה [1]; כאשר התנפלו נוסעי הצלב על יהודי צרפת ויעשו בם שפטים נוראים ויהרגו מהם רבים, שם לבו היניריך השלישי כי לא תעבור רוח הקנאה על בני עמו ולא ילמדו אל דרכי האספסוף בארץ צרפת [2].

אך הימים הטובים ההם לא ארכו ליהודי אנגליא; היניריך השלישי בקלות דעתו ופזרנותו לשלוחי האפיפיור וגדולי כהניו, אשר באו להארץ הברוכה הזאת למוץ חלבה ולרשת את חילה, הריק את אוצר הממשלה וירושש את בני עמו, עד כי היו הרוחות הולכות ומתרגשות ומלחמות שערים פרצו בין האזרחים. כאשר גדל הצרך לכסף וכח הכהונה הקתולית במערכת הממלכה גבר גם הוא, או שם המלך מס כסף גלגלת על כל נפשות היהודים — וגם ילדים קטנים בכלל — למען הרבות את כסף המסים ולמלא אוצרו הריק [3], גם נעשה לחוק: כי מכל שטר חוב והלואת כסף בין נוצרים ויהודים תובא תרומת מכס לגנזי הממלכה, ולכן היו דרושים השטרות האלה להיות נחתמים בכמה עדים, והעתקות מהם היו שמורים בהארכיב של הנהגת העיר [4]. — אך כל המסים והמניות הקבועות האלה עוד לא מלאו ספקו של המלך המפזר כסף כאפר. או מצא הוא ויועציו תואנות כפעם בפעם לשום כסף ענושים על הקהלות, והכהנים עשו את שלהם להמציא להמלך את התואנה אשר הוא מבקש להעניש את היהודים: פעם העלילו עליהם, כי המיתו בסתר יהודי שנתנצר, ופעם כי מלו ערלת ילד נוצרי, ובהמצא להמלך עלילה כזאת, היו אוסרים בכלא יחידים וגם כל בני הקהלה ולא הוציאום לחרות, עד כי נתנו פדיון נפשם כסף ענושים רב מאד [5]. הנגישות והמצוקות האלה היו למעשים בכל יום ולא הפליאו עוד את לב היהודים, אך המעשה אשר הפליא אז ויעורר השתוממות בני הדור היה, כי יצאה פקודה מאת המלך לקרוא פרלמנט עברי, וצו יצא אל כל קהלות ישראל בבריטניא כי תבחרנה מקרבן צירים להפרלמנט הזה; הקהלה הקטנה תשלח מקרבה לא פחות משני צירים, והגדולה ששה, וכלם מחויבים להתאסף כאיש אחד בעיר אוארציסטיר (Worcester) ביום הראשון לשבוע אשר לפני ימי התעניתים לנוצרים ולהתיצב לפני המלך. מספר הנבחרים להפרלמנט העברי עלה למאה. ומגלת ספר שלוחה מאת המלך נקראה באזניהם בישיבה הראשונה להודיעם, כי נועדו הנה להתיעץ בדברים שיביאו תועלת גדולה להם ולכלל הממלכה; כה היה דבר היניריך השלישי, אך היהודים, כנראה, לא נפתו לחלקת לשונו ולא האמינו כי חרד עליהם כל החרדה הזאת כדי לזכותם בחקי דרור וחפש, כי דרכו של היניריך השלישי היה לקרוא למועצה גם את הפרלמנט המדיני ולפתוח את ישיבותיו רק בהיותו נצרך לכסף ובדרשו מאת עבדיו נתיני הממלכה סכומים גדולים, וגם את הפרלמנט הישראלי קרא המלך בחפץ וכונה לדרוש כסף מאת הקהלות. והצירים בחרו מקרבם אנשי אמת, אשר יחלקו את משא

---

1) ibid. p. 81.
2) עיין למעלה עמוד 99.
3) Tovey p. 148.
4) Rymer foedera sub Heinrich III et Tovey
5) Tovey p. 98, 108, 127 ff.

המסים על הקהלות כמכסת בתי האבות וביאום לגנזי המלך, והמלך הטיל את אחריות גבית הכסף על הגובים ויעיד בם, כי יושיבם בכלא אותם ונשיהם ובניהם, אם לא יקבצו את כל סכומי הכסף[1]. ויהי כאשר מצץ היוריך השלישי את חיל היהודים ויציגם דלים וריקים וגם רגש הבושה הניא אותו מהוסיף דרוש מהם כסף ויתנם במשכנתא ועבוט לאחיו ריכארד, אשר הקשיח לבו עוד יותר מאחיו ויוסף לרעצם ולרוצצם בלי חמלה[2].

ואת יתר הפלטה, אשר השאיר המלך היוריך השלישי ואחיו ריכארד, אכלו הכהנים הגדולים והקטנים. והם גם אלצו את המלך, אשר היה כבדור משחק בידם להטותו לכל אשר יחפצו, לגזור על היהודים, כי לא יבנו בתי תפלה מחדש, כי לא יתפללו בבהכ"נ בקול רם וכי לא יסירו מעל בגדיהם את הטלאי הצהוב לאות־דראון[3] ועוד גזרות אחרות. ממשא המלך והכהנים, מעל הכפול הזה, עלי המלכות והכהונה, רשו היהודים ותשח לארץ נפשם ותקצר רוחם בעמלם, עד כי צעקו הרבנים והפרנסים אל המלך, כי אולת ידם מהמציא להמלוכה והכהונה את המסים והמניות אשר יש בהם ונבונים הם לעזוב את הארץ וללכת באשר ילכו[4], ואף כי קשה עליהם להשליך משכנותיהם ולצאת מן הארץ שישבו בה אבותיהם זה מאות בשנים, הנה בכ"ז טוב להם חיי גלות מחיים קשים ומרים כאלה; אולם צעקות הרבנים לא מצאו אזן קשבת וחפצם נשאר מעל, כי נגזר על היהודים לשבת באנגליא, להוציא מכיסם את פרוטתם האחרונה ולהוסיף התעסק בהלואה ברבית כדי למלא נפש עושקיהם. כתב־דרשות אחד שהגיע לידנו נותן לנו מושג נכון ע"ד המסים אשר הטיל היוריך השלישי על היהודים הגרים בארצו. במשך שבע שנים הכניסו לו ארבע מאות ועשרים ושנים אלפים ליטרא שטרלינג (בערך שלשה מיליון שקל כסף), סכום גדול ועצום מאד מאד לפי שער הכספים בדורות ההם[5]. יהודי אחד ואהרן איש יורק שמו נאנס להביא לגנזי המלך במשך שבע שנים שלשים אלף מארק כסף ולהמלכה נתן שתי מאות דינרי זהב[6]. — ראש הרבנים בלונדון רבי אליהו לא מצא את לבבו למוץ חלב היהודים ולהפשיט עורם מעל עצמותיהם ולכן הסיר אותו המלך מעל כנו ויתן הרשות ליהודים — בשכר כסף — לבחור להם רב מאשר יחפצו[7].

בעצם ימי המצוקות האלה עשו הכהנים והנזירים את שלהם וישימו ביהודי אנגליא כבכל הארצות עלילות רצח ילדי נוצרים. חברי אחות הדומיניקיים בדרשותיהם הטילו ארם בלב ההמונים שומעי דבריהם, וידרשו לענוש קשה את היהודים שוחטי הילדים. רבים הושמו בבית האסורים; אך הנזירים הפרנציסקיים הוציאו אותם מבתי כלאם. הנזיר מטהאיאום פארים (Matthaeus Paris) יעיר בשאט נפש לאמר: הנזירים

---

1) הדוקומנט משנת ibid. p. 110 f. 1241.
2) ibid. p. 137, 145, 157.
3) בהכתבים משנת ibid p. 148. 1253
4) Matthäus Paris historia major ad annum 1254 p. 887 et ad annum 1255 p. 902.
5) Lord Koke אצל Tovey p. 237 f.
6) Tovey p. 108.
7) ibid. p. 58.

המינוריטים [1]) קבלו שברם בכסף מלא בעד אהבתם את היהודים. אך מזה אין ראיה כלל לאשמת הדם אשר האשימו הדומיניקים את היהודים, כי אם אשר הבצע עור את עיני הבהנים הפרנצישקים ויטה את לבם לעמוד גם לימין האמת והצדק. הנזירים בני האחוה הדומיניקית מסכו בלב בני עם הארץ קנאה הוללה ורגשי איבה ונקמה להיהודים, ער כי בהגיע ה ע ם לראשונה לשררה במדינה, ויהי השלישי במושלי הארץ [2]) מלבד המלך והכהונה, חש להשתמש בכחו לרעוץ ולרוצץ את היהודים. בשבוע של חג פסחם בשנת 1264 (ה"א כ"ד) פרצו ההמונים אל משכנות היהודים בלונדון ויבזו את כל רכושם ויהרגו בחרב נקמת אלף וחמש מאות איש [3]), והיהודים הנשארים נמלטו אל המצודה (Tower) ושם הגין עליהם המלך; אך בבתיהם באו הברונים בעלי הזרוע ויחזיקו בהם וישבו תחתם. אז רשו וידלו היהודים מאד ולא היה בהם עוד כח להביא תרומות המסים הרבים לגנזי המלך, והיניריך השלישי היה אנוס לתת להם רוחה והרחבת זמן לפרעון המסים במשך שלש שנים (1268=ה"א כ"ח) [4]). המלך והפרלמנט אסרו אז על היהודים לקנות אחוזות, ובכלל בתים וקרקעות, מן הנוצרים (1270=ה"א ל') [5]). — במצב מורה כזה אין פלא, כי לא העמידו אז יהודי אנגליא מקרבם חכמי תורה ולא נודעו בקרבם עקבות עבדה ספרותית. הסופר ר' משה בן יצחק (בן הנשיא?) מאנגליא, איה הים או מלונדרו"ש, אשר חבר בימים ההם ספר דקדוק לשון עברית וגם אגרון־מלים בעברית בשם „ספר השֹחם", היה בלי ספק יליד צרפת שבא לגור לאנגליא, כי את המלים מספרי כתבי הקדש יתרגם ללשון צרפת.

אם נשוה את מעמד היהודים בספרד נגד מעמד אחיהם יושבי ממלכות אנגליא, צרפת ואשכנז ונערכם זה לעמת זה, אז נוציא משפט, על פי ההשקפה הראשונה, כי שפרה נחלת היהודים הספרדים עליהם וארץ מגורם היתה כגן עדן לפניהם. במדינת קסטיליה משל אז מלך, אשר בני דורו בעודו בחיים קראוהו בשם „ה חכם", המלך אלפונזו העשירי (1252—1284=ה"א י"ב—ה"א מ"ד), אשר היה אוהב חכמה באמת ומגדילה ומאדירה, וכל ישעו וחפצו היו לצאת בעקבות המלכים הערביים ע ב ד ר ח מן השלישי ואלחכים. אביו פרדינאנד „הקדוש" לא אהב את היהודים ולא

---

1) מינוריטים (Minoriten) הוא שם נרדף לפראנצישקים. האחוה הזאת נוסדה בידי הנזיר פראנץ מעיר אסיזי (Asisi). יסודה היא הענוות, כי עליהם להיות עניים וישרים, אשר אין להם כל, ולחיות רק מן הקבצנות, ומענוה קראו לנפשם גם אחים פחותים (Fratres minores). האחוה הזאת לא הרעה לעשות להיהודים כבני האחוה הדומיניקית. שפ"ר.

2) להבנת הדברים צריך להעיר, כי ביתי המלך היניריך השלישי בבריטניא נקראו לראשונה גם נבחרי העם לקחת חבל בהנהגת הממשלה ונוסד בית הנבחרים התחתון או באי כח הקהלות, מעוז ומכון החירות הבריטית, והראשון אשר קרא באי כח העם לאספת הפרלמנט בשנת 1265 היה הגראף לייצעסטער, גיסו ואיש ריבו של היניריך השלישי. שפ"ר.

3) מקורי הדברים הם: Pauli בספרו געשיכטע עניגלאנדס הלק ג' עמוד 764. שם בא מספר ההרוגים מהיהודים חמש מאות, ואולם בספר הזכרונות לקהלת מגנצא נאמר: „הרוגי איי הים — הרוגי לונדריש ט"ו מאות נפשות, כ"ד לאלף הששי".

4) ibid p. 188 f. (5 Tovey p. 167

6) דוקעם בכתב העתי Jewish Chronicle לשנת 1849 מעמוד 296 והלאה. Renan, Les Rabbins francais du Commencement du XIV Siècle p. 484 fg. פיסקא מהקדמת „ספר השהם" נמצא בהאריענט לשנת 1844 עמוד 518.

חנן אותם, אך בנו היתה רוח אחרת אתו, ולא יצא בעקבות אביו. בחיל צבאו, אשר הצביא על שיביליה (Sevilla) בעודנו יורש עצר, נמצאו גם הרבה יהודים בעלי מלחמה; וכאשר נכבשה העיר והמדינה, והשדות והנחלות נחלקו בין אנשי החיל, זכר אלפונזו יורש העצר לטובה גם את היהודים ויתן גם להם חלק בנחלת אנשי הצבא: כפר מיוחד לשבתם, אשר נקרא „כפר היהודים" (Aldea de los Judios); גם להיהודים יושבי שיביליה, אשר בימי ממשלת האלמוהאדים הקנאים היו אנוסים להתכחש לדת אבותיהם ולהיות מחמדים למראה עין, ואשר היו לעזר לא מעט לאלפונזו למסור את עיר הבירה בידו, נתן שלשה בתי מסגד של המונגולים לעשותם לבתי כנסיות לתפלה. חלק גדול מעיר שיבילי ה המוקף חומה ומובדל מיתר חלקי העיר נתן ליהודים ונקרא על שמם (Parternilla de los Judios)[1]. לאות תודה מסרו ראשי קהלת ישראל בשיביליה להמנצח רב החסד מפתח זהב יקר מאד מעשה חרשים ועליו מפותחים פתוחי חותם בעברית וספרדית: „מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא" (Dios abrira, Rey enterara)[2]. כעלות אלפונזו על כסא מלכותו נתן משרות כבודות על שכם יהודים. איש משכיל ומבין בתלמוד דון מאיר די מאליאה היה לו לשר האוצרות ונקרא בשם אלמושריף (Almoxarif)[3]. וכנראה היה המלך שבע רצון מהנהגת ר' מאיר את אוצרות הממלכה, כי במותו שם המשרה הזאת על שכם בנו דון צאג (יצחק). במשך ימים רבים היה המנהג במערכות הממשלה הקסטילית להפקיד משרת שר האוצרות וכלכלת המדינה בידי איש יהודי, יען כי היהודים מלבד שהבינו בתורת הכלכלה המדינית והנהגת האוצרות יותר מאבירי ספרד עלו עליהם גם באמונתם ותם לבם. גם יהודים אחרים ישבו אז בחצר מלך קסטיליה, בהם היה דון יהודה בן משה הכהן רופא המלך וגם התוכן והחווה בכוכבים אשר לו. המלך אלפונזו אשר האמין באיצטגנינות ואלכימיה צוה לחכמיו היהודים להעתיק מערבית ללשון קסטילית (ספרדית) ספרים בתכונה וספר ע"ד טבעי אבנים יקרות[4]. בימים ההם לא נמצאו נוצרים רבים היודעים את הלשון הערבית, אף כי היו קרובים מאד להערבים והיו יושבים בקרבם, ובכן נעשו היהודים גם פה לאנשי הבינים בין עם לעם, והכהנים (שלא שבחו את לשון רומית) העתיקו את ספרי הערבים לרומית על פי העתקות העברים. — המלך אלפונזו העשירי קרא

---

1) Zuniga annales de la ciudad de Sevilla T. I p. 136.

2) המפתח הזה נמצא עד היום בבית כנסת הקתולים הגדול בשיביליה. ציור המפתח אצל Zuniga עמוד 47 ואצל Amador de los Rios; ועיין עוד Vita St. Ferdinandi, Papenbroch estudios de los Judios en Espana p. 33. כבוש שיביליה ע"י הנוצרים היה בשנת 1248 למספרם.

3) קאיזערלינג בספרו „גשיכטע דער יודען אין נאווארא" עמוד 117. הרמב"ן יקראהו: „השר הגדול החכם ר' מאיר אלמשרין (צ"ל אלמושריף) ירום הודו" בהתשובות המיוחסות בטעות להרמב"ן, אך התשובה הזאת היא באמת מהרמב"ן והיא בסימן רפ"ד בהג"ל. התשובה הזאת כתב הרמב"ן לרבנו יונה הראשון, ומאשר נדע כי זה האחרון מת ביום ח' חשון שנה ה"א כ"ד, הנה יוצא מזה כי רבי מאיר עמד בגדולתו בשנים הראשונות למלכות אלפונזו (יען כי ח' חשון כ"ד מתאים לשנת 1263 ואלפונזו עלה לשבת על כסא אביו פרדינאנד בש' 1252 בחדש אפריל ומת בש' 1284=ה"א מ"ד). שפ"ר.

4) ע"ד היהודים החכמים בחכמת הטבע שנמצאו בחצר המלך אלפונזו העשירי עיין ציון ו' בסוף הספר.

לחזן אחד בבית הכנסת אשר בטולידה לר׳ יצחק (צאג) אבן־סעיד בשם „חכם״. אבן־סעיד היה אחד התוכנים הגדולים בזמנו, והמלך צוה עליו לעשות לו טבלאות התכונה, הנודעים לבעלי החכמה הזאת עד היום, אשר הנחילו לו כבוד יהר הרבה מגבורותיו במלחמה וחכמתו ודעתו בהנהגת המדינה. עד התגלות השת החדשה היו חכמי התכונה משתמשים ב„טבלאות של אלפונזו״, אשר בצדק היו להם להקרא בשם „טבלאות יצחק״ או „סיד״. עוד חכם יהודי בחכמת הטבע היה בחצר המלך אלפונזו העשירי והוא דון שמואל הלוי, אשר יצא שמו לתהלה בהאורלוגין של מים אשר עשה על פי מצות המלך. השמועה תרבה לספר ע״ד ועד־חכמים אשר קרא אלפונזו ותזכיר גם שמות היהודים החכמים בחכמת התכונה והטבע — את ר׳ יהודה הכהן ודון שמואל הלוי —, אך השמועות האלה אין להן על מה שתסמוכנה. אולם עין הכהנים היתה צרה לראות בטובתם של היהודים וחשיבותם במסבי המלך, ויתעורר האפיפיור ניקולי השלישי וישלח מכתב־תוכחה לאלפונזו על כי יתן להיהודים לרמום חצרו ועוד יבבר אותם על פני אחיו בני דתו[1].

אך באמת לא היה המלך אלפונזו זקוק כלל לתוכחתו של האפיפיור, כי בכל אשר השתמש המלך הזה בחכמת חכמי ישראל וכשרונותיהם לטובתו ולהגדיל תפארת ממלכתו, לא היה מצב כלל ישראל בארצו טוב, כאשר יש לחשוב בהשקפה ראשונה. גם המלך הזה לא היה חפשי מדעות קדומות נגד ישראל ותורתו, ובשנאת ישראל היה גם הוא בן־דורו. את רוח השנאה והאיבה הזאת יצק האפיפיור אינוקינטי השלישי על כל בני דורות הבינים ובכללם על הקיסר פרידריך השני ואלפונזו העשירי הדומה לו באהבת החכמה ודרישתה, אשר בגלל זאת נתנו אחדים מנשיאי אשכנז את עינם בו לבחרו לקיסר במקום פרידריך המת. לאלפונזו יאות השם חכם רק עפ״י נטיתו להחכמה, אך בהליכות המדינות, הנהגת הממלכה וכלכלתה לא התנהג בחכמה, וגם עם הכהונה לא השביל להתהלך כפרידריך השני. אלפונזו העשירי היה בתכונתו נוטה לרומנטיזמום מבלי לשקול במאזני בינתו את תנאי מקומו וזמנו ומבלי חשבון ודעת המעשים שאפשר לעשותם. כלו היה מלא רעיוני־רוח ובדמיונו קנה לו עולם מלא מבלי מצוא בקרבו די כח להוציא מחשבותיו לפעולת ידים. המלך „החכם״ הזה היה באמת אך בעל חלומות ורפה ידים, וכאשר נמצאו בממלכת אשכנז נשיאים שואפי שררה אשר בחרו אותו לקיסר, שכח עד מהרה מה טובת עמו וארצו דורשת ממנו ויעזוב את עניני ממלכתו; אך לא מצא גם און בנפשו לעלות על ארץ אשכנז לכבשה ולשום על ראשו עטרת הקיסרים. הוא דמה למצוא חפצו בהיותו רוקם מזמות ומחבל תחבולות קטנות עם הכהנים ועם האפיפיורים, והם, שהיו ערומים ממנו, הוליכוהו שולל, ויפיקו את כל חפצם ממנו. כדי למצוא חן בעיני הכהונה, או מהיותו בעל קנאה והזה, הרבה להבדיל את היהודים לרעה בחקי האזרח והמדינה ויעמידם על מדרגה שפלה. אם עוד יש ספק בדבר: אם הוא או אביו פרדינאנד צוה להעתיק מרומית לקסטילית את ספר החקים להויסט־נתים הישן־נושן ולאסוף אליו גם את החקים אשר חקקו המלכים מריקרד עד עניקה

(1 Baronius (Raynaldinus) Annales eccles ad an. 1279 № 26.

נגד היהודים, ואשר היו למקור שנאת הספרדים את היהודים, אם גם לא נתבררה אשמת אלפונזו בדבר הזה, הנה זאת נדע ברור, כי בספר־החקים שהוציא הוא ליושבי מדינות ממשלתו (1266—1267) חשב מחשבות רעות על עם ישראל, להשפילו ולהבדילו לרעה מכל עמי מלכותו, ומחלקה גדולה ממחלקות הספר הזה הוקצה לעם ישראל, וכה דבריו שם „אף כי הזניחו היהודים את אמונתנו בכ״ז יתנום עמי הנוצרים לשבת בתוכם רק למען דעת כל עמי הארץ כי זה הוא העם אשר זעם אלהים בגלל חטאתו לגואלנו־מושיענו. ואחרי כי שבתם בקרבנו לא לרצון הוא לנו לכן עליהם לשבת במנוחה ולשאת דומם את אשר נָטל עליהם, לא ידרשו ברבים בשבח הדת ולא יהינו לקבל גרים ולעשות נפשות להורתם״. כזאת וכזאת ירבה המלך החכם״ הזה לדבר ברוח קנאת־דת[1]. כל ההגבלות והגזרות אשר יצרו מחוקקי דור ודור מימי קיסרי רומא וביצנץ עד דורו אסף אלפונזו אל ספרו. על פיו נאסר להם לקנות בתי כנסת ובתי מדרש חדש; להחזיק בבתיהם משרתים ומשרתות מבני הנוצרים ואין צריך לומר להתחתן עם הנוצרים; היהודים והיהודיות מחויבים לשאת אות־הדראון על מגבעותיהם וכסוי ראשם; וכל איש או אשה אשר יֵרָאה בחוץ בלי אות הדראון יענש לשלם עשר מרבידיות זהב (עשרה דוקאטים), ואם עני הוא ילקה עשר מכות מרדות ברחוב העיר[2]; אסור ליהודים ונוצרים להיות מסבים על שלחן אחד ולרחוץ את בשרם ביחד[3]. גם החק, כי אסור ליהודים להראות בחוץ בכל ימי השבוע שלפני חג פסחם[4] הכנים אלפונזו בקובץ שהוציא. „החכם״ אלפונזו נתן אמון לספור עלילת הדם, כי בכל שנה ביום הששי שלפני חג פסחם צולבים היהודים ילד נוצרי להוציא ממנו דמו לשם מצוה, והוא גוזר ואומר: כל יהודי שיעשה כדבר הרע הזה וכן היהודי העושה תמונה משעוה לצלוב אותה אחת דתו להמית. לשוא הוציא האפיפיור אינוקינטו הרביעי כתב גלוי לכל מאמיניו בני עם מרעיתו, להוכיח שקרות עלילת הדם (עיין למעלה עמוד 110), כי גם דברי הכהן הגדול, אשר יאמר עליו כי איננו עלול לשגיאה כאדם, לא נשמעו בקהל מאמיניו בשעה שהיה מלמד זכות על היהודים; לא יאומן כי יסופר, כי המלך, אשר הפקיד חייו בידי רופא יהודי, הוציא חק לבלי יקבלו הנוצרים רפואה מידי רופא יהודי[5]. וכחסד ורחמים יחשב להמלך הזה כי למצער יזהיר בספר החקים לבלי חלל את קדושת בתי הכנסת אשר ליהודים, לבלי הטביל אותם לשם המרת הדת לאונסם ולבלי העמד אותם לדין ביומי חגיהם, ואם מחויבים הם שבועה בבית דין של שופטי המלכה ישבעו בנקיטת ספר התורה ולא במנהגים זרים להשפיל כבודם, כאשר היה הדבר נהוג במלכות אחרות[6].

אמנם כן, תורת המשפטים אשר שם אלפונזו העשירי לפני שבטי הספרדים לא פעלה אז עוד לרעה על מצב היהודים, כי לא נתקבלה תורתו בספרד ולא נתפשטה

(1 Partida VII. Titel 24 § 3.

(2 ibid. § 11.

(3 ibid § 8.

(4 ibid. § 2.

(5 ibid. § 8. Defendemos, que ningun Christiano non reciba medizinamiento, que sea fecho por mano de Judio.

(6 ibid § 4—6; Partida III. Titel 11. § 20.

במדינות מלכותו רק ברורות מאוחרים, כי הערים ונבחרי המדינות (הקורטים Cortes) היו אוחזים במנהגי מקומם אשר נחלו מאבותיהם. גם אלפונזו בעצמו עבר על חקי תורתו, כי שם משרות נכבדות על שכם יהודים, ויהודי היה לרופאו כל ימי מלכותו. אולם קובץ החקים אשר כתב בשבע מחלקות פעל באחרית הימים את פעולתו הרעה להרום את היהודים ממצבם בספרד, כי בספר הזה מדד המחוקק את היהודים במדת תורת הכנסיה הקתולית, והארץ אשר היתה לפנים כעדן גן אלהים לפניהם נהפכה להם לתפתה וגיא השחת. לתורת אלפונזו העשירי עוד יש כח ועצמה במדינות ספרד ומושבותיה באמיריקה עד היום, בעוד אשר טבלאות התכונה ולוחות השמים אשר עשה כבר אבד זכר למו.

רע ממצב המדיני והאזרחי של היהודים בקסטיליה היה מעמדם בממלכת ארגוניה בספרד הצפונית בכל ימי מלוכת המלך יעקב (Jayme) הראשון, אשר האריך ימים על ממלכתו. להמלך הזה היו ערים ונכסים גם בצרפת הדרומית, ומתוך כך היה בא בדברים ובמשא ומתן עם לודוויג התשיעי מלך צרפת ויועציו ומהם למד לשנוא את היהודים ולהציק להם בכל עת מצוא. במעשה לודוויג עשה גם המלך יעקב בארגוניה לתת את היהודים לעבדי בית המלך ואת רכושם וקנינם לרכוש המלך וקנינו, ולכן לא היה להם רשות להיות חוסים בצל האצילים והסגנים, הברונים והרוזנים; אמנם גם דבר טוב נמצא בהחק הזה כי נחלצו ממשפט הכהנים וממשלתם על נפשם וקנינם, גם העיר המלך יעקב בכתב־דת מיוחד שהוציא, כי אין לחשוב את היהודים כשבוים ועבדים ולהתעמר בם. בכל זה היו היהודים מסורים בכל עת להמושלים לעשות בהם כרצונם ושרירות לבם וכל חק ונמוס במדינה לא שם מעצור לרוחם. עוד סבה שניה היתה, אשר הועילה לרעת היהודים: הראש להאחוה הדומיניקית הכהן והנזיר רמון די פינאפורטי (Raymund de Peñaforte), שהיה מאסף כל פקודות האפיפיור ויפרשם ויבארם ואשר כונן כל מחשבותיו ופעולותיו לחזק כח אבי הכנסיה ולעשותו אלוף לראשי המלכים, הכהן הכומר הזה שהיה מפנה דרך לקנאי הדומיניקיים שקמו אחריו: קפיסטרנו וטורקווימידה, היה כהן סלח להמלך יעקב, אשר התודה לפניו על חטאתיו; ויעקב הראשון מלך ארגוניה היה מרבה לחטוא והיה זקוק מאד לעזרת כהנו הסלח למחות כעב פשעיו וחטאיו, ועל כן היה מסור בידי כהנו זה, ואם לא עשה רצונו בכל עניני המלוכה, נכון היה לתת כופר פדיון נפשו את המחמדים והיהודים. והכהן פיניאפורטו שם לבו להכנים את המחמדים והיהודים תחת כנפי התורה הקתולית; בבתי הספר שיסדו נזירי דומיניק פקד פיניאפורטי להורות גם לשונות עברית וערבית למען יוכלו הנזירים להתוכח עם הכופרים ולהביא בלבם יסודות התורה הקתולית.

אחד מנזירי אחות הדרשנים פאבלו כריסטיאני מן מונפיליר, יהודי מומר[1],

---

[1]) המקור העקרי להמאורע הזה הוא ספר הוכוח להרמב"ן עם פראי־פולי. ההוציאה הראשונה והמעולה נדפסה בקושטנדינה בשנת ת"ע בשם „מלחמת חובה". כי ספר הוכוח יצא באמת מאת הרמב"ן מתאמת מהבולה של האפיפיור (עיין ציון ב' בסוף הספר), כן גם נאמר בהבולה הזאת, כי היה פאבלו כריסטיאני יהודי טומר. הרמב"ן בוכוחו יספר כי לפני הוכוח סבב כריסטיאני ונסע מעיר לעיר לעשות נפשות לדתו החדשה בין היהודים.

היה הראשון, אשר נסע בערי צרפת הדרומית לדרוש דרשות בין היהודים ולעשות נפשות לאמונתו. פאבלו כריסטיאני התאמץ להוכיח להיהודים מתוך כתבי הקדש והתלמוד, כי המשיח כבר בא ונתגלה במיסד הברית החדשה. אולם בראות פיניאפורטו, כי צירו ושליחו לא יצליח במלאכותו וכי היהודים לא יפנו עורף לאמונתם, יעץ מזמה לערוך וכוח בפומבי במעמד המלך יעקב (Jayme) וכל רבי המלוכה רואי פניו וגדולי המדינה בין האח פאבלו ובין הגדול שברבני פרובינציאה וצפון ספרד ר ב י מ ש ה ב ״ר נ ח מ ן (הרמב״ן), בתקותו כי ינצח הרב הזה במלחמת־הלשון ויקבל את התורה הקתולית, וממנו יראו וכן יעשו כל קהלות ישראל בארצות האלה. אז נקרא הרמב״ן מאת המלך לבא אליו לברצלונא ולעמוד לפניו ולפני שריו וכהניו (בשנת ה״א כ״ג=1263).

בן־נחמן בא למועד אשר יעד לו המלך ולמורת רוחו היה אנוס להסכים אל הוכוח. ואת חובתו מלא בטוב טעם ודעת, בזהירות ומתינות ויריב את ריב עמו ואמונתו בדברי נגידים לפני מלך ממלכי אירופה, כאשר דבר והצדיק את תורת ישראל אלף ושתי מאות שנה לפניו ידידיה האלכסנדרוני לפני קיסר רומא. ראשית דברו היתה להתנות תנאי מפורש, כי יתנו לו רשות לדבר כרצונו, וכאשר אמר ראש הדומיניקיים פיניאפורטו, כי לא יסיר רסן מעל לשונו לבטא בשפתיו דברים אשר לא כן על הכנסיה השלטת, היה דבר הרמב״ן כאיש המביר ומוקיר את ערכו לאמר: „גם אנכי יודע חקי המוסר״. אם נשוה את הוכוח שהיה בין ר׳ יחיאל מפארים ובין המומר דונין, נגד הוכוח שאנו מדברים עליו בזה, נראה עד כמה עלו יהודי ספרד בחכמה ודעת הליכות עולם על אחיהם בצרפת הצפונית: ר׳ יחיאל מפארים ואיש ריבו הכהן הדומיניקי דונין נלחמו זה עם זה בדברים קשים כגידים, ומלחמת הלשון ביניהם היתה כמלחמת בעלי אגרופים להעלות חמה ונקם; אך הרב הגירונדי ובר פלונתיה הנזיר הדומיניקי פאבלו יצאו המערכה איש נגד רעהו בכל הלכות דרך ארץ הנהוגים אצל בני מרום עם הארץ. ארבעה ימים מיום 20 יולי[1]) ארכו הוכוחים במעמד המלך וכל שריו וכהניו, כמו שיספר בן־נחמן: „והיו שם הגמונים ושרים גדולים פרשים ומגדולי העם ובני העיר רב מאד״, וגם יהודים רבים נאנסו לבא ולשמע את דברי הוכוחים. במרוצת דברי הוכוח ע״ד השאלה, אם כבר בא המשיח או עתיד לבוא, אמר פאבלו להסתייע ממדרשים ואגדות, כאותו המדרש במגילת איכה, שנולד משיח ביום שחרב בית המקדש, אך הרמב״ן שם קץ לראיותיו מן ההגדות, ויאמר: „בספר האגדה אין אני מאמין, לפי שיש לנו ג׳ מיני ספרים: האחד הוא העשרים וארבעה שקורים ביבליאה בלע״ז ובזה אנו מאמינים אמונה שלמה, השני נקרא תלמוד והוא פירוש המצוות האמורות בתורה, כי בתורה יש שש מאות ושלש עשרה מצוות וכלן מפורשות בתלמוד ואנו מאמינים בו שהוא

---

1) הזמן מבואר בדיוק בדברי הרמב״ן בספר הוכוח, באמרו: „הנה יש עתה מן החרבן אלף וקצ״ה שנה״—ה״א כ״ג—1263. ימי הוכוח מבוארים בהמקור הרומי בכתבי חברת הנזירים הדרשנים (הדומיניקיים) אשר הוציאו Quetif עם Ekhard חלק ו׳ דף 246. עיין עכ״ז Denifle במאמרו קיועללען צור דיספוטאציאן פאבלא־כריסטיאנים מיט נאחמאני צו ברצלאנא, היסטארישעס יאהרבוך דער גאָרראָעס געזעלשאפט 1887 ומאמרו של לאָב בספר העתי Revue des E. J. XV S. 1 ff.

פירוש המצוות, ועוד יש לנו שלישי הנקרא מדרש, ר"ל פרידוקטא, שאחד מן השומעים מצא אותה ישר בעיניו וכתבה, ומי שמאמין בה טוב, ומי שלא יאמין לא יזיק, על כן אינני מאמין גם בההגדה האומרת כי משיח נולד ביום החרבן ולכן אנו קוראים אותה הדרשה ה ג ד ה, כלומר שאינה אלא ספור דברים שמגיד אדם לחברו". פאבלו השיב כי תשובת בן־נחמן הם דברי כפירה ומינות, והמומר היוצא מכלל ישראל התאמר להורות להרב הגדול מגרונדי פרק בדרכי אמונת ישראל ויסודותיה.

בכל הימים אשר התוכח הרמב"ן עם פאבלו השכיל לכלכל דבריו באופן נאות ומקובל ולא הוציא מפיו דברים אשר לא כן על הדת השלטת, אך בכ"ז היה אנוס להשיב לפעמים על תוכחת בדברים והוכחות, אשר לא היו לרצון לכהני הקתולים, עד כי הפצירו בו יהודי ברצלונא כי יחדל מהתוכח, מיראתם לבל יפגעו בהם הנזירים הדומיניקים; גם אבירים וכהנים העידו בו כי ישים מעצור לרוחו. נזיר אחד מבני האחוה הפראנציסקית קנא באחיו הדומיניקים אשר כבודם גדול בחצר המלך ויעתיר גם הוא דבריו על הרמב"ן כי ישים קץ להוכוחים. גם האזרחים הנוצרים, אשר דאגו פן תצא ליהודים רעה מהוכוח, דרשו לשום קץ למלחמת הלשון, אך המלך עמד על דעתו להמשיך את הוכוח[1]). בן־נחמן גבר על איש ריבו בראיותיו והוכחותיו, ופאבלו לא מצא עוד דברים להשיבהו ויאָלם. אך הדומיניקים הפיצו שמועה, כי הובא בן־נחמן בין המצרים ויברח בהחבא; ובאמת לא נסע הרמב"ן מברצלונא ויתמהמה בה עוד שמנה ימים, כי נודע לו אשר המלך ונזירי הדומיניקים מתעתדים לבא בשבת הבא אל בית הכנסת אשר ליהודים. אף אמנם באו שמה, והכהן פיניאפורטו חדש את הוכוחים. הרמב"ן השיב לו דברים נכוחים גם בפעם הזאת, ולפני צאתו מן העיר נתכבד להתקבל שנית מאת המלך, אשר האיר פניו לו ויכבדהו בתשורת כסף שלש מאות והובים ויפטרהו לשלום.

אך כתום הוכוחים בברצלונא עוד לא חדל רוגז הדומיניקים הארוקים. פיניאפורטו החליט להסב לב היהודים לאמונתו, ובדעתו זאת החזיק ולא הרפה ממנה. הוא קבל כתב מלכות עבור פאבלו לתת לו רשות לסובב בכל ערי המדינה להתוכח עם היהודים (29 אויגוסט 1263=ה"א כ"ג), כי חשב בלבו אשר פאבלו יצליח בוכוחיו עם רבנים אחרים, יותר מאשר עם בן־נחמן. כל קהלות ישראל בארגוניה וצרפת הדרומית נצטוו להקשיב לדברי פאבלו כריסטיאני בבתי הכנסת ובכל מקום אשר ידרוש ולהשיב לו בהכנעה רבה, וגם להמציא לו כל הספרים אשר ידרוש לקיים בהם את ראיותיו והוכחותיו; גם את הוצאות מסעותיו יתנו לו היהודים, אך הרשות בידם לנכות את הכסף שיתנו לו ממניות המלך ותרומות המסים אשר ירימו שנה שנה. לכל שרי המדינות נתן צו להגן על פאבלו כריסטיאני בהתוכחו עם היהודים ולהזהירם לבל יענוהו עוות, ולעגוש קשה את המאנים למלא אחרי הפקודה

---

[1]) ואלה דברי בן נחמן בספר הוכוח: „קמתי על רגלי ואמרתי להמלך: אין רציני להתווכח עוד, ענה לי המלך, למה? ואמרתי: הנה רוב הקהל מנעוני, כי הדרשנים ממילים אימה על כל העולם וגם על גלחים גדולים ונכבדים מהם, גם פרשים רבים מבני ביתך אמרו לי שאני עושה עמם רעה גדולה לדבר בפניהם נגד אמונתם וגם ממגרשי העיר אמרו ליהודים שלא אעשה זה יותר". שפ"ר.

הזאת[1]. ומה רבה היתה אז מצוקת יהודי ספרד הצפונית וצרפת הדרומית וצרותיהם, כי אם כה ואם כה אם יהיו מנצחים או מנוצחים בריב שפתים נכונו להם ימי חשך מאויביהם הנוזרים והבהנים.

ואחרי כל אלה לא השיג פאבלו כריסטיאני את חפצו לעשות נפשות לאמונתו. אז שנה את טעמו, ותחת אשר עד הנה הביא ראיות מהתלמוד לחזק את אמונת הברית החדשה, החל עתה לצאת בעקבות המומר ניקולי דונן אשר בצרפת הצפונית (עיין למעלה עמוד 103) ויסע אל האפיפיור קלונימום הרביעי וילשן אליו את התלמוד לאמר: כי כלו מלא דברי חרוף וגדוף על הדת השלטת, ועל פיהו הוציא האפיפיור הנוכר אמר (Bulle) (בשנת 1264 = ה"א כ"ד)[2] להבישוף מטאראגונה (Tarragona) לקחת את כל ספרי התלמוד באשר ימצאו ולמסרם לבקרת להדומיניקים והפראנצישקים, ואם ימצאו בם דברים כאלה ישרפום ברחובות קריה. פאבלו כריסטיאני היה המביא את האמר הזה מרומא לספרד. גם המלך יעקב מארגוניה הוציא פקודה נמרצה לבקר את התלמוד ולמחוק ממנו כל הדברים שאינם לרצון להכהונה הקתולית. אז הושיבו ועד של מבקרים ובהם די־פיניאפורטו, הבישוף מברצלונא, ושלשה דומיניקים אחרים ארנלדום די סיגארא, פטרום די־יאנואורימון מרטין, אשר בהיותו נוצרי ידע ידיעה נכונה את הלשונות: עברית, ארמית וערבית וכתב כתבי שטנה על היהדות ועל האישלם; גם המומר פאבלו כריסטיאני נלוה עליהם. והועד ציין את המקומות שיש למחקם מהתלמוד. זאת היא הבקרת הראשונה על התלמוד מאת הנוזרים הדומיניקים בספרד. בכל אופן היתה בקרת התלמוד שבספרד יותר נוחה מבקרת התלמוד בצרפת, ששם נידון כלו לשרפה. וסבת דבר החנינה שנתנו המבקרים הכהנים להתלמוד בפעם הזאת היתה, כי הנזיר המלומד רימון מרטין, שחבר שני כתבי שטנה על היהודים, אמר כי נמצאו בהתלמוד דברים מוכיחים אמתות הברית החדשה והם הדברים המסורים באמת לבעלי התלמוד ממשה מסיני, ועל כן אין להחרים את התלמוד ולבערו[3].

אך בואת עוד לא תמו התוצאות הרעות מוכוחו של בן־נחמן עם פאבלו, כי הביא הוכוח הזה רעה גם על הרמב"ן בעצמו, אשר היה למרכז היהדות לכנסת ישראל הספרדית אחרי מות בן־מיימון. נפשו קצרה מעלילות איש ריבו פאבלו כריסטיאני ופחזות נזירי הדומיניקים אשר התפארו לאמר: פאבלו כריסטיאני נצח את הגדול שברבני ספרד, ולמען שים קץ לדבריהם וגם לחזק את האמונה בדת מורשה בלב אחיו בני עמו החליט הרמב"ן לכתוב לזכרון בספר „מלחמת חובה" הצעת דברי הוכוחים מראשם עד סופם; וגם ראה טוב ונכון לפניו שלא להסתיר הדבר וימסור העתקה אחת מספרו לבישוף עיר מולדתו גירונה על פי בקשתו (ה"א כ"ד) והעתקות רבות שלח לכל קהלות ישראל. בדבר הזה העלה עליו חמת די־פיניאפורטו

---

[1] וואנענזיל בהקדמתו להוכוח להרמב"ן ולינדענבערג בקבץ החקים Codex legum antiquarum.

[2] בהקדמה לס' Carrpzow pugio fidei p. 92, 105 f. הזמן מוטל בספק. קארפצאוו קובע אותו בשנת 1265=כ"ה, אך הבולה של האפיפיור תאטר מפורש Anno pontificatus nostri tertio, sub anno domini 1267.

[3] Raymundi Martini pugio fidei adversus Mauros et Judaeos.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

ואיש ימינו פאבלו כריסטיאני. שניהם מצאו במחברתו עון חרוף וגדוף על הדת השלטת, ובחברת חבריהם הנזירים הגישו משפט הספר ומחברו אל המלך, והמלך היה מוכרח לעשות רצון הכהנים. אך, באשר לא האמין ביושר משפט הדומיניקיים, קרא ועד מיוחד של שופטים אחרים ובהם הבישוף מברצלונא וכהנים אחרים וגם יודעי דת ודין ויועיד גם את הרמב"ן, או כאשר קראו לו בספרדית (Bonastrüc de Porta), למשפט הועד להצדיק את נפשו מהאשמות אשר טפלו עליו הנזירים. הרמב"ן בא במבוכה רבה, אך אמץ רוחו ואהבתו אל האמת לא עזבוהו גם אז, ולא נמנע מהגיד, כי בספרו נמצאים דברים נגד הדת השלטת, אך לא יותר ולא פחות מאשר דבר בעת הוכוח במושב המלך והשרים, אשר נתנו לו הרשות לדבר ולהשיב על טענות פיניאפורטו ורעהו פאבלו כריסטיאני, ולא תחשב לו לחטאה אם כתב על ספר הדברים שהתירו לו להגידם בפיו. — המלך והשופטים הכירו צדקתו; אך לא יכלו להשיב פני הכומר די פיניאפורטו והדומיניקים חבריו ויגזרו על הרמב"ן גזרת גלות, כי יעזוב ארץ מולדתו על משך שנתים ימים ואת ספרו דנו לשרפה. בימים ההם עוד לא הגיע משפט הבקורים (אינקוויזיציאה) לכח גדולה וממשלה בלי מצרים. אולם דעת הכומרים הדומיניקים לא נתקררה בהענש הקל הזה. כפי הנראה, חשבו לדון בעצמם את הרמב"ן ולמתוח עליו דין קשה, אך המלך התנגד אליהם בכל עוז ויתן אגרת־מגן להרמב"ן ובה כתוב לאמר: כי אין להועיד אותו למשפט על דבר ספרו ועניני הוכוח אלא במעמד המלך (אפריל 1265—ה"א כ"ה). אז חרה אף הכומרים הדומיניקים על המלך אשר יתנהג במדת הרחמים עם איש יהודי, וגם יאמר להסיג גבולות ממשלתם לחרוץ משפט מחרפי האמונה לחיים ולמות; ויגישו משפטם לפני האפיפיור קלימונטי הרביעי, כי המלך מושך חסדו למחרף מערכות האמונה. ובימים ההם היו דברי ריבות בין האפיפיור ובין יעקב מלך ארגוניה ויערוך האפיפיור על ספר רשימת החטאים והפשעים אשר חטא ופשע וביניהם נמנו גם עונותיו: כי הפקיד את היהודים לגובי חמסים וישם על שכמם משרות נכבדות וכי נותן הוא ידו לפושע כהרמב"ן, אשר חרף ונאץ את האמונה בדברים שבעל פה ושבכתב; לא נתברר הדבר, אם שם המלך את לבו לתוכחת האפיפיור בדבר הרמב"ן אם לא, אך זה נראה, כי נגזרה אז על הרמב"ן גלות שלמה, כי עוב רבי משה בן נחמן את ארצו פתאום והוא אז זקן בן שבעים שנה, ויטוש את ארץ מולדתו, את שני בניו, ישיבתו ותלמידיו, את כל אוהביו ומכבדיו ויצא בגולה. נקל היה לרבי משה בן נחמן למצוא לו בית מנוס באחת הארצות הקרובות לפרובינציאה לשבת בקרבת בניו תלמידיו וחבריו, אך הוא נשא את רוחו לארץ הקדושה, אשר לה נכספה נפשו מעודו, כאשר כלתה לה נפש רבי יהודה הלוי, ומחבתו לציון וארץ קדומים חשב דירת ארץ ישראל למצות עשה מן התורה[1]. וישב באניה ויבא עד עכו שנמצאה אז עוד בידי הנוצרים, ומשם חש לעלות ירושלימה זביום ט' אלול ה"א כ"ז דרכו רגליו על אדמת עיר הקדש[2].

---

1) הרמב"ן בהשגותיו לספר המצות של הרמב"ם (הוצאת ברלין מדף פ' ע"ב והלאה) ובפירוש התורה במדבר ל"ג נ"ג ודברים א' על הפסוק: והורשתם את הארץ וישבתם בה, בכאן נצטוינו בכבוש זו שהיא מצות עשה.

2) מכתב הרמב"ן בסוף פירושו על התורה ואגרת הרמב"ן אל בנו ועיין ציון ז' בסוף הספר.

מה רבה מגנת לב רבי משה בן נחמן ומה גדל יגונו לראות את שממות הארץ וחרבת עיר הקדש! תקותו לחזות ירושלים ביפיה היתה לו למפח נפש עוד יותר מאשר לרבי יהודה הלוי; עיניו ראו את החרבן והעזובה בארץ הקדושה אחרי מלחמת המונגולים והטטרים תחת דגל שלטונם חולאגו (Hulagu) (בשנת ה"א כ'=1260), אשר החריבו את כל ארץ ישראל וישיטוה שממות עולם. עמי אירופא ראו את כבושי המונגולים והתתרים אשר הרעישו גוים וממלכות וישימו ארצות לשמה ויחרדו ויבהלו. בעוד אשר עמי המזרח והמערב כלו כחותיהם בתגרות ומלחמות איש ברעהו ויאמרו להתגבר איש על אחיו בכחש ומרמה, יסדו המונגולים ממלכה גדולה ורחבה, אשר כמוה עוד לא נהיתה, ועוד לא אמרו די בכבושיהם, ויהיו נכונים להגיח הלאה ולהרחיב את ממשלתם גם על אירופא התיכונה והדרומית. הנוצרים התמימים, אשר נפשם ירעה להם על התגרות שבין האפיפיור ובין הקיסר ובין מלכי אירופא איש באחיו, אמרו כי המונגולים הם שבט ה' ומטה זעמו ליסר בהם את הגוים אשר סרו מדרכיו וישביתו את תורת הכנסיה הנוצרית מטהרה; אחרים ראו בהמונגולים את גויי גוג ומגוג ובמלחמותיהם מצאו פתרון חזיונות הנביא יחזקאל על דבר מלחמת גוג ומגוג, העתידות להיות לפני הופעת המשיח. הכאן הגדול הולאגו התנפל בארצות אסיה המערבית ויכבוש את בגדד העיר הראשה ויושם קץ להכליפות המזרחית (ממלכת הכליפים לבית עבאס) וייסד תחתיה ממלכה חדשה ממלכת הכאנות הפרסית או האיראנית. אז שם פניו אל ממלכת השולטאן אשר במצרים וילכוד את ערי המבצר אשר בקרבת נהר פרת את דמשק, אחלב (Aleppo) ובעל־בעק ויתקע יתדו גם בארץ הקדושה; את העיר שכם (Nablus) לכד ברעש מלחמה ויגיח בראש צבאותיו דרך חברון ובית גוברין עד העיר עזה. אז היתה ירושלים עוד הפעם למעי מפלה ותשם מיושביה (בשנת ה"א כ'=1260). גם היהודים ראו בהמהפכות והתמורות הגדולות אשר באו על ארצות וממלכות את עקבות הגאולה העתידה וחבלי משיח; בהמונגולים ראו את „האנשים הכעורים ביותר לובשים שחורים היוצאים ממזרח המרים והנמהרים", אשר בהם בחרה ההשגחה ליסר מוסר אכזרי את לוחצי ישראל ומציקיו במזרח ובמערב; היהודים ברור ההוא אמרו, כי „הפרשים שבאו מארץ מרחק לרשת משכנות לא להם" עתידים להכניע את גויי אדום וישמעאל ולפנות דרך למלך המשיח. אז נמצא איש בעל היוה ושוגה בדמיונות, אשר בחר עוד הפעם ברבי שמעון בן יוחאי, התנא אשר בו נתנו בעלי הקבלה את עיניהם זה כמה, ויתן בפיו נבואות שונות וביניהן, כי מלחמות המונגולים הם הם חבלי המשיח ואותות גאולה קרובה[1]). אמנם גם התקוה הזאת כהתקוות הרבות שקדמוה לא נתמלאה, ואף על פי שהיהודים בארצות הקדם עמדו ברובם ליטין המונגולים ויעזרום, ולמצער לא שמו מעצורים על דרכיהם, הנה לא הפלו הפראים האלה בינם ובין הנוצרים והישמעאלים וירבו גם תלליהם וירדו בם בפרך.

ורבי משה בן נחמן, אשר בא ארצה ישראל שנים אחדות אחרי חרבן המונגולים, מצא רק שממות עולם וגלים נצים בכל הארץ, אך הממשלה שבה אז שנית לשלטוני מצרים, אחרי כי התחזקו ויגרשו את המונגולים והטטרים מכל מדינות ים התיכון.

---

[1]) עין ציון ז' בסוף הספר.

בכל מקום אשר צפו עיני בן־נחמן ראה רק הריסה ושממה, ובמר נפשו ישפוך שיחו במכתבו לבנו ויאמר: „מה אגיד לכם בענין הארץ... רבה העזובה וגדול השממון, וכללו של דבר כל המקודש מחברו חרב יותר מחברו, ירושלים יותר חרבה מן הכל, וארץ יהודה יותר חרבה מן הגליל, ועם כל חרבנה יושביה קרוב לאלפים נוצרים בתוכה ושלש מאות פליטים (מחמדיים) מחרב השולטאן ואין ישראל בתוכם (בין יושבי ירושלים), כי מעת באו התתרים ברחו משם ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים צביעה (חוכרים את המונופוליה והמלאכה הזאת) מן המושל ועליהם יאספו עד מנין מתפללים בביתם בשבתות וכו'..." ויוסף בן־נחמן לספר ויאמר: „והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרוב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת כי העיר הפקר (אחרי שממות המונגולים והריסותם) וכל הרוצה לזכות בחרבות זוכה והתנדבו לתיקון הבית, וכבר התחילו ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורה אשר היו מירושלים והבריחום שם בבא התתרים והנה (אותם) יציבו בבהכ"נ ושם יתפללו כי רבים באים לירושלים תדיר אנשים ונשים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות בחרבן בית המקדש ולבכות עליו...". על מרומי הר הזתים דרכו רגלי משה בן נחמן, שר התורה, ודמעות רותחות הציפו מעיניו על חרבן העיר, על שממות ארץ קדומים ועל אלפי אחיו, אשר נפלו בחרב עמי אדום וישמעאל והמונגולים הפראים. אך קינת בן־נחמן לא היתה קינת משורר, היוצאת מן הלב ומרעשת לב השומע, בקינת „ציון" אשר קונן המשורר יהודה הלוי; זאת השירה מתת אלהים לבחיריו, אשר בכחה תהפוך מדבר שממה לגיא עדנים, תבנה ממלכות נחרבות, תשים הוד ונעימות גם על צורות ותוכחות, והדרת קדש תציץ על מצח נדכים ונענים, לא נתנה למנה לבן־נחמן; גם בהשתפך עליו נפשו לא הוציא מלים מלבו, כי אם קונן את הקינות, אשר הגו מלבם משוררים וחוזים אחרים.

והגולה מארץ ספרד כמעט בא לארץ ציון השוממה והשכולה, אשר בה היו שיחו והגיונו עוד בהתהלכו בארץ מולדתו הברוכה, והנה שם לבו לכונן בירושלים עדה ערוכה וסדורה, לבנות בתי כנסיות ובתי מדרש ואת החורבה הנשענת על עמודי שיש הקדיש לבית הכנסת ויביא אליה את גוילי ספרי התורה, אשר המליטו לשכם בעת המהפכה. וביום הזכרון לשנת ה"א כ"ח התפללו בירושלים בצבור ותקם ותהי שנית עדת ישראל בתוכה. כן הצליח הרמב"ן להרבות הישוב באה"ק וליסד בירושלים ישיבה גדולה, אשר לשם תהלתה נהרו אליה תלמידים מקרוב ומרחוק, מבבל ומכל ארצות נהר פרת[1]; גם קראים ישבו לרגליו ויקשיבו לקחו, וביניהם נמצא א ה ר ן ב ן י ו ס ף הזקן שנודע אחרי כן שמו להתהלה[2]. ואף כי בן נחמן לא היה נוטה אחרי חכמות וידיעות חיצוניות וכלו היה שקוע בהתורה התלמודית, הנה, כבן ספרד, קלט אל קרבו חכמות וידיעות במדה מספקת וישפיע שפע אורה ותורה על אחיו בני ארצות הקדם, אשר נשארו אז ללא תורת חיים וללא חכמה ודעת. גם בתורת הסוד

---

[1]) פירוש התורה בראשית י"א כ"ח בדבור המתחיל: „וידענו על פי תלמידים רבים שהיו יושבי הארץ ההיא" (בבל) וכו'.

[2]) אליהו בשיצי בהקדמתו לספר „אדרת אליהו", עין מאמרו של החכם פערלעם בספר הירחי לפראנקל שנת 1859 עמוד 69 הערה 2.

והקבלה אשר העלה ואשר הביא לארץ הקדושה, ושם שנשגה ותפרוץ פרץ, נמצאו מחשבות והשקפות מושכלות אשר לא נודעו ליהודי ארצות הקדם, שהיו משוקעים אז בתלמוד התורה המעשית, וזולתו לא ידעו דבר. הרמב"ן התאמץ לשפוך את רוח החכמה גם על דברים שאין הדעת סובלתם, ובזה כבר הועיל הרבה לרפא את בני עמו ממשובת הבערות. ביחוד העיר את לב בני עמו בארצות הקדם להבין במקרא ולהעמיק בפירושיו, דבר שלא היה להם בו כל מושג וחוש עד בא הרמב"ן לארץ ישראל. לתכלית זאת הביא הרמב"ן לידי גמר את פירושיו לכתבי הקדש וביחוד פירושו על חמשה חומשי תורה. — בספר הזה נחזה את כל סגולות נפש הרמב"ן והלך רוחו, את לבו החם והמלא רגשי דת ואמונה טהורה, בו נפגוש דעות זכות ובהירות וגם חלומות ודמיונות עם סודות ורמזים. כרבים שעמדו לפניו מצא גם הוא את השקפת־העולם אשר נקלטה במוחו בספר הספרים, ומהשקפתו המוגבלת פרש ובאר דברי התורה. באור הרמב"ן על התורה נבדל בתכונתו וצביונו מכל הבאורים שהיו לפניו. בן־נחמן לא שם לבו על פרטי הדברים שבתורה; באור המלות על פי הפשט וחקר הלשון היו לדברים טפלים בעיניו ואמצעים להתכלית העיקרית: דעת עמק הכוונה של כללות התורה והרוח המחיה אותה. לפני כל חלק מחלקי התורה הוא מקדים מבוא קצר לבאר תוכנו וענינו, למען לא יסיח הקורא את דעתו מכללות הספר ולא ישכח אותו בשביל הפרטים. הרמב"ן שם לו למטרה בפירושו להראות את החכמה העליונה של תורת היהדות הצפונה, על פי השקפתו והבנתו, בכל מאמר ומלה וגם בכל אות שבתורה. מבלי לסור מדרך פשוטו של מקרא חתר הרמב"ן להתאים את הפשט לדרשות התלמוד ותורת הדינים ולהכנים בו גם השקפותיו על דבר התורה הנגלית וגם ספורי פליאות הקבלה ולמודי חכמה נסתרה. לפי דעתו, התורה היא כלה תמים יחדו הפשט והדרש, הלבוש והגוף, החיצוניות והפנימיות, הפשוט והמובן והמופלא והמכוסה; כל הפנים של תורה המה אמתיים, כלם אהובים, כלם ברורים ואין לדחות את הפשט מפני הרמז ואת הדרש מפני הסוד, כי כלם יחד נאמנו ומרועה אחד נתנו. בן־נחמן חפץ לקרב רחוקים ולהוציא דבר נמנע לפעלו.

בפרשת מעשה בראשית מצא הרמב"ן מקור נאמן לכל החכמות האלהיות והאנושיות. דברו היה: „בספר בראשית גלה הקב"ה לטשה נאמן ביתו ט"ט שערי חכמה: סודות, יסודות הטבע, טבע המחצבים והנטיעות עד טבעי עולם הנפש והרוח, השדים והמלאכים, ורק השער החמשים, שער דעת אלהים, לא נפתח למשה. כל החכמות האלה כלולות הן בתורה אם בדברים מפורשים או ברמזים יוצאים ממלות, מספרים מתמונות האותיות והתגים שבתורה. מעלת התורה היא, שכל מה שהנביאים יודעים ומבינים כלם פירות התורה או פירי פירות שלה. יושבי הקצוות: התתרים ואומות הצאבה אינם מכירים את הבורא וסבורים שהעולם קדמון, וגם אינם מחשבים כלל לא בקדמותו ולא בחדושו, אם הגלגל מניע עצמו או שיש לו מניע זולתו, ואין אצלם שום מעשה טוב ונרצה, כי מצבם במצב האומות שנמצאו בעולם קודם מתן תורה, ואז לא היו בעולם אומה ולשון שיהיו להם נימוסים טובים וישרים לישובי המדינות, ורק האומות נוחלי התורה הם הקרובים לאמצע הישוב כגון הנוצרים והישמעאלים, לפי שגם הם העתיקו התורה ולמדוה ועשו חקים ומשפטים דוגמא של תורה, אבל בני אדם יושבי הקצוות הרחוקות שלא למדו תורה ולא ראו את

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ספר

דברי ימי ישראל

מאת הפרופ. ד"ר צבי גראֶטץ

מתורגם עברית בתוספת הערות ומלואים ע"י שאול פינחס ראבינאוויץ

ועם הערות והדושים מאת הד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן.

להספר הגדול הזה, העולה באיכותו וכמותו על כל ספרי חכמת ישראל שיצאו בעשר השנים האחרונות, כבר יצאו מוניטין בעולם היהדות. מלבד חכם התולדה, המחבר ז"ל בעצמו ובכבודו, שמחו על הספר הזה גאוני חקר התולדה הישראלית בדורנו, כהד"ר קאיזערלינג, הפרופ. קויפמאנן, יבדלו לחיים טובים, וההכם איזידור לאֶב ז"ל וכמעט כל חכמי ישראל שבמזרח ושבמערב; כלם הכירוהו לטובה וישימו כבוד תהלתו בקהל רב ויאמרו פה אחד, כי הספר הגדול הזה בתרגומו העברי, עפ"י התאר והתמונה, ההכונה והצביון שנתנו לו מאת החכם המתרגם, כן בפנים הספר וכן בהוספות בעיקר בהערותיו והארותיו, עולה בכמה מעלות טובות על המקור האשכנזי, וביחוד נכבדו החלקים האחרונים, כי החכם המופלא בחקר קדמוניות עמנו הד"ר א. א. הרכבי בהערותיו והוספותיו הרבה עוד יותר לשכלל תפארת הספר. ההכונות המסמנות ביחוד את הספר הן: סגנונו המרוצה לעם, יוצא מן הלב ונכנס אל הלב, תכונתו המקורית והמדעית והיות כל דבר מדבריו נצרף ונבחן על פי המקורים הראשונים—מקורי ספרות ישראל באלפי ספריה וסופריה, וכבן יחשב בצדק לספר-עם לכל המון המשכילים ותופשי התורה ועם זה גם ספר מדעי ומחקרי לכל החכמים יודעי בינה לעתים בישראל.

עתה יוצא לאור החלק החמישי מהספר הזה (המכיל בקרבו תולדות ישראל מראשית האלף הששי עד ראשית הגזרות והשמדות בספרד), אשר הוא וכל יתר החלקים הבאים יעלו במעלות גדולות ויתרות על חלקי הספר הראשונים בפנות אלה:

א) בתמונתו ופניו החצונים, כי המו"ל לא יחשוך נפשו מכל עמל וכל חריצות ליפות את ההוצאה הזאת ולהת להקונים ספר מפואר בכלי יקר, על נייר טוב וטהור, והאותיות והסדור בתכלית היופי ובטוב טעם ודעת להפליא.

ב) בדיוק ההגהה, אשר תעשה מעתה בידים אמונות ובתכלית השלמות הדרושה להוצאת ספר נכבד כזה.

ג) בהחלק הזה ובכל החלקים הבאים, יבאו פרקים גדולים ושלמים בקורות ישראל בארצות הסלאַווים מאת החכם המתרגם, למלא את אשר החסיר הפרופיסור גראֶטץ בהמקצוע הזה — וחלקי התולדה האלה נכבדים ויקרים מאד לכל בני עמנו יושבי ארצות רוסיא, פולין וגליציה.

ד) הוצאת הספר בחברות, שההנהגה עד היום בכבדות, תהיה מהיום בזמנים תכופים, חוברת חוברת בזו אחר זו, בלי הפסק ובלי התעכבות, כי החלק החמישי בכתב יד כבר נמצא בידי המו"ל, והמחבר כבר נודע לחרוץ במלאכתו, ולא ממנו יצאה ההתעכבות וההפסקים בהוצאת הספר גם עד היום.

מחיר החוברת בלי פארטא **35** קאפ. (פאַרטא **4** קאפ. לחוברת).

(המו"ל יקוה כי הקונים, בשומם לב ליוקר ההדפסה וצלמות התנה שמצטיין בתם הספר עתה ואשר כל זה עולה ברסים יקרים, לא יתרעמו על התוספה הקטנה — 5 קאפ. לחוברת — ועוד יחזיקו לו טובה בתתו להם ספר רב הערך שחיצוניותו מתאמת אל פנימיותו.)

למו"ס ראבאט כנהון.

דורשי הספר מן החלק החמישי והלאה, וכן גם החלקים הראשונים על פי מחירם הקצוב מאת המו"ל הקודם, יפנו אל:

S. Karaita, Варшава, Дѣльная 33. או S. Kahan, Warschau, Dzielna 33.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Zweites Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg, Dzika 1.

1895.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופֿיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת רביעית.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1.

תרנ"ו.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155. v. 4.

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 14-го Іюля 1895 года.

AKAD. KÖNYV-TÁRA

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е.

ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ **Ш. П. Рабиновича.**

Томъ V. Выпускъ IV.

Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая 1.
1895.

מפלאות תמים דעים וסתרי התורה, התנא אשר בעלי תורת הנסתר הקדמונים כבר ייחסו לו נ ס ת ר ו ת ו ת פ ל ו ת, ומי כמוהו אב לתורת הסוד? אך אין לשים בפיו הדברים בהלשון העברית, כי אז הלא ידבר בלשון מקובלי הדור ההוא, וגם אי אפשר יהיה לתת לדבריו צבע וצביון אחר מדבריהם וסגנונם, ועל נקלה יבירו בני הדור, כי בן דורם הוא המדבר מתוך גרונו של התנא הקדוש; על כן הוא מדבר דבריו בהלשון ה א ר מ י ת, הלשון הסתומה והחתומה מצד עצמה, אשר הדובר בה נראה כמשמיע קולו מעולם אחר, מעולם נבדל מעולמנו בלשון טמיר ונעלם ודברים נאמרים בלחישה. הנה כן נגלה ונתפרסם בעולם „ס פ ר ה ז ו ה ר", אשר בימי שנות מאות רבות עמד ברוב כנסיות ישראל בשורה אחת עם כתבי הקדש ונחשב לחלק התורה המקובלת לכל ישראל, וגם הנוצרים ראו בו קבלה ומסורה אמתית, וקצתם יחשבו אותו עד היום לקבלה מדור לדור. והמפרסם את ספר „הזוהר" ידע לפעול בקסמיו על דמיון המאמינים ולתפוש אותם בלבם. רבי ש מ ע ו ן ב ן י ו ח א י מתגלה אלינו בספר הזוהר עטוף שלמת אורה בקדוש וטהור בזוהר הרקיע, וסודותיו יגלה בסוד בחירי תלמידיו שנים עשר או ששה, שהם בבחינת „והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע": „וכך אתבנשו חבריא (לחבר ספר הזוהר) אגלי להון אליהו נביאה וכל בני מתיבתא עילאה מלאביא ונשמות הצדיקים ולעשר ספירתא יהבי הרמנא וגלאה להון סתימא מכל סתימאה דעתידה לאיגלאה ביומי דמשיח". או חזון אחר לפנינו: רבי שמעון בן יוחאי יושב בסוד הועד הגדול (אדרא רבא), והנה פתח ואמר: „עד אימת ניתיב בקיימא דחד סמכא, כתיב: „עת לעשות לה' הפרו תורתיך" (לאמר האוהרה שלא לגלות את הסודות) יומין זעירין ומארי דחובא דחיק. כרווא קארי כל יומא ומחצדי חקלא זעירין אינון... אתבנשון חבריא לבי אדרא... למגזר מלין דקשוט מלין דקדישי עליונין צייתי להו חדאן למשמע להו ולמנדע להו" [1].

ובמסבת כל החברים באדרא לא יכול רבי שמעון בן יוחאי לשית עצות בנפשו אם לגלות סודות התורה לפני התלמידים או להסתירם, והנה: „יתיב רבי שמעון ובכה ואמר ויי אי גלינא ויי אי לא גלינא... חבריא דהוון תמן אשתיקו קם רבי אבא ואמר לו אי ניחא קמיה דמר לגלאה הא כתיב סוד ה' ליראיו והא חבריא אלין דחלין דקוב"ה אינון וכבר עאלו באדרא וכו'".

הזוהר מרבה לפאר את מחברו מעל כל תהלה ותפארת וקוראהו בשם „ב ו צ י נ א ק ד י ש א", אשר מעלתו למעלה ממעלת משה רבנו (רעיא מהימנא) וכה יאמר: „בלהו בוצינין חברין דאתיין בהאי עזקא קדישא אסהדנא עלי שמייא עלאין

בנסתרות" ועוד פתגמים דומים לזה, שנתחברה בראשית ימי צמיחת הקבלה בשעה שהיו המקובלים מדברים עוד דבריהם ברמיזה ולחישה. המקובל בדור הסמוך הריקאנטי ובן הדור ההוא ר' יצחק דמן עכו מעידים, כי ר' יעקב הנויר קבל מאליהו, והראב"ד קבל מר"י נויר ור' יצחק סני נהור קבל מאביו הראב"ד „ואם כן ר"י סגי נהור הוא הרביעי לאליהו ז"ל" — ומזה ישער יעלינעק כי ר"י נזיר שראה בדמיונו את אליהו כתב המסכת הזאת ומקום מולדתה היא צרפת הדרומית. הארכתי בזה מפני כי יש רגלים להשערה שהתפרסמות המסכת הזאת והתקבלותה נתנו יד לפרסום ספר הזוהר בשנים מועטות אחרי כן. שפ"ר.

[1] זוהר חלק ג' פרשה נשא מדף קכ"ז ע"ב ולהלן.

KÖNYV-TÁRA

דעלאין וארעא קדישא עלאה דעלאה דאנא חמי השתא מאי דלא חמי בר נש מיומא דסליק משה זמנא תנינא לטורא דסיני דאנא חמינא אנפאי נהירין כנהורא דשמשא תקיפא דזמין למפיק באסוותא... ועוד דאנא ידענא דאנפאי נהירין ומשה לא ידע ההי"ד: ומשה לא ידע כי קרן אור פניו[1]. בהפך מדרכי חכמי המשנה והתלמוד שלא היו מספרים בשבח עצמם, כל ספר הזוהר מלא על כל גדותיו משבחו של המחבר: לכל צדיקי הדורות כלם וחכמיו לא נתגלו רזי תורה עד שקם רבי שמעון בן יוחאי וזכותו זִכָּה את דורו לקבל השפעת האורה ברצון מלך מלכי המלכים, וכה יאמר: „שלמה מלכא אסתכל והוה חמי... ולא הוה רעותא דמלכא עלאה דיתגלי חכמה כל כך על ידיה ודרא דא דרבי שמעון שריא בגויה רעותא דקודשא בריך הוא בגיניה דרבי שמעון דיתגלין מלין סתימין על ידוי אבל תוהנא (תמהים אנחנו) על חכימי דרא היך שבקין אפילו רגעא חדא למיקם קמיה דרבי שמעון... בעוד דרבי שמעון קאים בעלמא אבל בדרא דא לא תתנשי חכמתא מעלמא, ווי לדרא דרבי שמעון בן יוחאי יסתליק מניה"[2] או: „וכאה דרא דרשב"י שארי בגויה וכאה עדביה (גורלו) בין עלאין ותתאין עליה כתיב: אשריך ארץ שמלכך בן חורין, מהו בן חורין? דזקיף רישא לגלאה ולפרשא מלין ולא דחיל... מהו מלכך דא הוא רשב"י מרא דאורייתא מאריה דחכמתא". התהלה וההפארת ורבוי השבחים של רשב"י בשביל היותו מחבר ספר הזוהר מגיעים עד גבול כבוד אלהים, וגם לפעמים נשמע דברים שהם כחרוף וגדוף כלפי מעלה, דברים שאינם ראוים להשמע מפי איש ישראל, לאמר: „דא רבי שמעון בן יוחאי דאיהו פתח תרעין דרזי דחכמתא ואיהו אתקין דרגין עלאין וכתיב: יראה כל זכורך אל פני האדון יי מאן פני האדון ה' דא רבי שמעון בן יוחאי"!![3] בכל ההפרזות וההפלגות האלה, בכל התהלות וההשבחות, אשר כמותן לא נמצא בדברי התלמודיים וחכמי הרבנים, נראה אך כוונה אחת המבצבצת ועולה מדברי הזוהר: להשיב על שאלת השואל לאמר: איכה נהיה כדבר הזה, כי הקבלה שהיתה נסתרת, טמירא דכל טמירין, סתימא דכל סתימין, ובעלי הקבלה היו מוסרים ממנה רק ראשי פרקים לצנועים, נגלתה פתאום לעיני השמש ותהי נהלת כל איש יודע לקרוא בספר? התשובה על השאלה הזאת היא על פי הדברים שנאמרו ונשנו בספר הזוהר פעמים אין מספר: דורו של רבי שמעון בן יוחאי היה דור שכלו זכאי וזכה לחסד אלהים יותר מכל הדורות שלפניו, ועתה כאשר ימי המשיח והגאולה הנצחית קרובים לבא, הותר הדבר לגלות סודות התורה ולהסיר את הענן שהיה פרוש למסך על חכמה נסתרה מימי משה רבנו עד היום. בזוהר עצמו נמצא, איך יצאו הסודות העליונים מכלל מחשבות קדוש עליון לכלל ספר כתוב וגלוי לכל קורא בו, וכה יאמר: „אמר רבי שמעון הא השתא שעתא דרעותא הוא ואנא בעינא למיעל בלא כסופא לעלמא דאתי והא מילין קדישין דלא גליאין עד השתא בעינא לגלאה קמיה שכינתיה... וכך אסדרנא לכון, רבי אבא (שהיה בזמן דורות רבים אחרי רשב"י) יכתוב ורבי אלעזר בר אילעי ושאר חבריא ירחשון בלבייהו"[4].

---

1) בהנ"ל ח"ג קל"ב ע"ב קמ"א ע"א.
2) בהנ"ל ח"ב דף פ"ו ע"ב, קמ"ט ע"א, קנ"ד; ועיין גם בחלק א' צ"ו ע"ב ובכ"מ.
3) בהנ"ל ח"ב ל"ח.
4) אדרא רבא האזינו דף רפ"ו.

קשה למצוא ספר מזר בתוכנו ובתכניתו כס׳ הזוהר ואשר פעולתו היתה כבירה ונמרצה, מארכת ומתמדת כפעולתו. כל הספר הוא בלי ראשית ובלי אחרית, ועל פי צורתו לא נוכל לדעת, אם היה מתחלת ברייתו ספר אחד שלם, והחלקים השונים והמשונים שמהם הורכב נתחברו עמו יחד, או המה הוספות מזמן מאוחר, ואם לא נמצאו חלקים כאלה לפני זה בכמות מרובה מאשר הם עתה לפנינו. כל הספר הזה הגדול בכמותו מורכב משלשה חלקים: עצם הספר, ה״רעיא מהימנא״ ו״מדרש הנעלם״, אך בתמונת הספר כאשר הוא לפנינו היום אין כל גבול לחלקי הספר הנזכרים, חלק אחד נוגע בחברו, תחומיו מעורבים זה בזה וכלו מלא עירוב פרשיות, גם יש בו הוספות רבות כשבעים במספר שהם כספרים בפני עצמם ומהם תקוני זוהר, תוספתא, סתרי תורה, ספרא דצניעותא, אשר קשה לברר יחוסם אל עיקר הספר. הערבוביא הזאת והעדר כל תכנית וצורה גרמו לזה, שבדורות הבאים שלטו ידי זרים בהספר הזה, ופרשיות שלמות נוספו בידי אחרונים, אשר ידעו לעשות כמתכנת הזוהר ולחקות את סגנונו[1], כי באמת נקל הוא מאד לחקות את סגנונו המוזר והמופלא במליצותיו ועתרת מליו היוצאות בקולי קולות, ובכן נמצאו אנשים שמדדו למפרסם ס׳ הזוהר כמדתו. עד היום לא נדע אל נכון איך להגדיר את תכניתו של הזוהר ומה דמות נערוך לו, אם הוא באור ופירוש על התורה כסדר הפרשיות, אם הוא ספר למודי בהורת האלהית או קובץ דרשות; וכשם שהוא נעדר כל דמות וצורה בתכניתו החיצונית, כן הוא מלא ערבוביא בתכונתו ותוכן ענייניו ולמודיו. בהזוהר עם הוספותיו, המון פיסקאותיו והספרים הנלוים עליו לא נמצא שיטה מסוימת ומוגדרת בקבלה, כפי שנמצא אצל רבי עזריאל (עיין למעלה עמוד 72—80); גם אין בו התפתחות איזה רעיון יסודי כפי שנמצא אצל ר״א אבולאפיא, כי אם כלו נראה כשעשועים וצעצועי ילדים בפתגמי קבלה ע״ד האין־סוף, עשרת הספירות, נקודות וקוים, נקודות הקריאה ונגינות, ע״ד השם המפורש וצרופיו וחלופיו; כמו כן כלו מלא דרשות ופתגמים בהגדה, וכל אלה העניינים השונים בלולים וסבוכים יעלו בהספר ונאמרים ונשנים פעמים אין מספר מבלי לחדש דבר. יש אשר יופיע לעינינו ברק רעיון נשגב מתוך הדברים הסתומים וחתומים בערפלי ההסתר וההעלם, אך הרעיון הזה הוא כברק אור מתוך הענן, ובעוד רגע ויעלם מעינינו ויחבא ויסתר בתוך המון דמיונות ועתרת פתגמים שונים, שאין הדעת הישרה סובלתם.

הדעה היסודית שבספר הזוהר היא: כל התורה במצוותיה, חקותיה ומשפטיה וכן בספוריה כוללת בתוכה כוונות עליונות ומחשבות נעלות ונסתרות, שהן הן סתרי

---

[1] אחד מבעלי ההערות על הזוהר מעיר (בחלק א׳ דף כ״ב): ״מכאן עד דף פ״ט אינו מהזוהר והלשון יוכיח לרגיל בו״ — אך אין זה מוכרח. נכונים המה דברי המוציאים לאור את הספר בראש פרשת ויחי, כי הדברים מן דף רי״ב עד רס״ז אינם מן הספר כי הדפים האלה חסרים בהוצאת קרימונה הראשונה. המקובל ר׳ אברהם לוי יעיר בספרו ״משרא קטרין״ כי בימיו נתחברה פרשה שלמה לספר הזוהר במדבר י׳ ל״ה היא פרשת ויהי בנסוע הכתובה בין שתי ״נונין הפוכות״ כדי לחשב בהם קץ הגאולה, והוא (בעל משרא קטרין) ידע את המחבר (כנראה כוון בזה אל בעל ההזיה ר׳ שלמה מלכו) עכ״ל הרב המחבר. והנה באמת בפרשה בראשית במקום הנ״ל רבו אפני הדבור שהיו שגורים בפי המתפלספים ביטי הבינים (עולם הנבדלים, עלת העלות), ועוד. יש להעיר כי בהפרשה הזאת נמצא ספור גלוי הנבואה לרשב״י וכביכול בעצמו מגלה לרשב״י סודות התורה. שפ״ר.

תורה או נשמת התורה , ואלה הם דברי הזוהר בהמחשבה הראשית ראש פנת כל הספר , הדברים הנאמרים והנשנים בפנים שונים בכל הספר :

„רבי שמעון אמר : ווי להההוא בר נש דאמר דהא אורייתא אתא לאחזאה ספורין בעלמא ומלין דהדיוטי דאי הכי אפילו בזמנא דא אנן יכלין למעבד אורייתא במלין דהדיוטי ובשבחא יתיר מכלהו אי לאחזאה מלה בעלמא אפילו אינון קפסירי (שלמונים) דעלמא אית ביניהו מלין עלאין יתיר אי הכי ניזל אבהרייהו ונעביד מנייהו אורייתא כהאי גונא אלא כל מלין דאורייתא מלין עלאין אינון ורזין עילאין... וע״ד האי ספור דאורייתא לבושא דאורייתא איהו מאן דחשיב דההוא לבושא איהו אורייתא ממש ולא מלה אחרא תיפח רוחיה ולא יהא ליה חולקא בעלמא דאתי בגין כך אמר דוד : גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך נפלאות דא מה דתחות לבושא דאורייתא טפשין דעלמא לא מסתכלין אלא בההוא לבושא דאינון ספורים דאורייתא... ולא ידעי יתיר אינון דידעין יתיר לא מסתכלין בלבושא אלא בגופא במה דאיהו תחות ההוא לבושא אך חכימין עבדי דמלכא עילאה אינון דקיימין בטורא דסיני לא מסתכלי אלא בנשמתא דאיהו עקרא דכולא אורייתא ממש ולעלמא דאתי זמינין לאסתכלא בנשמתא דנשמתא ונשמתא דנשמתא דא איהו עתיקא קדישא וכו״. ועוד יאמר במקום אחר : „מאן דאמר דההוא ספורא דאורייתא לאחזאה על האי ספור בלבד קאתי תיפח רוחיה דאי הכי לאו איהי אורייתא עילאה אורייתא דקשוט... תא חזי מלך בשר ודם לאו יקרא דיליה הוא לאשתעי מלה דהדיוטא כל שכן למכתב ליה ואי סליק בדעתך דמלכא עילאה קודשא בריך הוא לא הוו ליה מלין קדישין למכתב ולמעבד מנייהו אורייתא אלא דאיהו כניש כל מלין דהדיוטין כגון מלין דעשו מלין דהגר מלין דלבן ביעקב מלין דאתון מלין דבלעם מלין דבלק מלין דזמרי וכניש להו וכל שאר ספורין דכתיבין ועביר מנייהו אורייתא אי הכי אמאי אקרי תורת אמת תורת ה׳ תמימה וכו״. ויוסיף רבי שמעון (עפ״י הזוהר) ויאמר : „ווי לאינון חייביא דאמרי דאורייתא לאו איהו אלא ספורין בעלמא ואינון מסתכלין בלבושא דא ולא יתיר זכאין אינון צדיקיא דמסתכלי באורייתא כדקא יאות חמרא לא יתיב אלא בקנקן כך אורייתא לא יתיב אלא בלבושא דא״[1]. בדבר הזה נפתחו השערים לפני תורת הסוד להרבות ברמזים, כוונות ויחודים על כל קוץ וקוץ ועל כל מלה ודבור שבתורה , לטבוע על כל דין ומצוה , על כל דבור ודבור שבתורה מטבעת הנסתר והנעלם ; והרמזים האלה מלבד שברובם המה מתנגדים לבינת אדם ישרה נשמעים לפעמים כדברי נאצה והטחת דברים כלפי מעלה ונגד המוסר ודרך ארץ . אמנם בכדי שלא תהיה תורת הסוד לצרת התורה הנגלית־המעשית חוזר הזוהר ואומר : כל המצוות שבתורה המה אברי עולם העליון כלם מתחלקין לאברי הזכר (מושג המחייב—הפועל, פאזיטיוו) ואברי הנקבה (מושג השולל—הנפעל, נעגאטיוו) וְהַלְוָה שני חלקי התורה אלה אחד אל אחד — או מתחברים כל האברים והיה המשכן (עולם העליון) אחד , ולהפך מי שמחסר אחה ממצוות התורה הוא ממעט את הדמות , וכה יאמר :

פקודי דאורייתא כלן שייפין ואברין ברוא דלעילא וכד מתחברן כלהו כחד כדין

---

[1]) זוהר פרשת בהעלותך ח״ג קנ״ב ע״א דבור המתחיל ר״ש אמר ; שם קס״ט בדה״ט ר״א ור״י יוסי (בנוף הספר ישנה פעות בהציון . שפ״ר) תקוני זוהר תקון י״ד דף ל״ז .

סלקין לרזא חד רזא דמשכנא (המשכן וכל כליו) דאיהו אברין ושייפין כלהו סלקין לרזא דאדם כגוונא דפקודי דאורייתא דהא פקודי דאורייתא כלהו ברזא דאדם דכר ונוקבא, דכד מתחברן אינון חד רזא דאדם מאן דגרע אפילו פקודא חדא דאורייתא כאלו גרע דיוקנא דמהימנותא וכו״[1].

קשה מאד לצייר את דרכי הזוהר איך הוא מעקם את הכתובים ומעוות פניהם עד לבלי דעת את הכוונה הפשוטית: בהמקרא שבישעיה (מ׳ כ״ו): „שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה״ ימצא סוד עמוק, אשר גלה אליהו מלאך הברית לרבי שמעון בן יוחאי לאמר: השם יתעלה היה נסתר ונעלם קודם בריאת העולם בבחינת נמצא ובלתי נמצא, או היה כביכול בבחינת „מי״ (קדמאה סתימאה) ומציאותו זאת נתגלתה ונתאמתה רק אחרי הבריאה, ואז היה לבחינת „אלה״ ומצרוף „מי״ ו„אלה״ יצא „אלהים״ ובכן „מי״ היא קודם הבריאה — ואחרי „ברא״ הוא „אלה״. ואלה הם דברי הזוהר: „רזא דא אתגליא בר יומא חד דהוינא על כיף ימא ואתא אליהו ואמר לי רבי ידעת מה הוא מי ברא אלה אמינא ליה אלין שמיא וחיליהון עובדא דקוב״ה (לאמר רשב״י היה דורש את הכתוב כפשוטו) דאית ליה לבר נש לאסתכלא ולברכא ליה אמר לי רבי מלה סתימה הוי קמי קודשא בריך הוא וגלי במתיבתא עילאה ודא היא בשעתא דסתימא מכל סתימין בעא לאתגלייא עבד ברישא נקודה חדא... ואקרי „מי״ ראשיתא לבנינא קיימא ולא קיימא עמיק וסתים בשמא לא אקרי אלא „מי״ בעא לאתגלייא ואתלבש בלבושא דיקר דנהיר וברא „א ל ה״... וכמה דאשתתף מי באלה הכי היא שמא דאשתתף תדיר (לאמר צרוף מי ואלה — היא אלהים)[2].

הסודות שבספר הזוהר גלה רבי שמעון בן יוחאי לתלמידיו בשתי אספות גדולות בהתְוַעֲדם אליו לפני מותו לשמוע מפיו סתרי תורה. שתי האספות האלה הם „אדרא רבא״ ו„אדרא זוטא״[3]. באדרא רבא נאמרו פירושים על דרך הסוד לספר „שעור קומה״ הידוע, המנַשם את הבורא והולך ומפרש, פעם במליצות רמות ונשגבות ופעם בדברי ילדות את תכונת הכלים הגשמיים של כביכול: „מצחא דגולגולתא״, „שערי דרישא״, „חללי דמוחא״, „חוטמא דעתיקא״ וכו׳ בהוראת מדות וספירות ושכלים נבדלים. שם ישים בעל הזוהר בפי ר ש ב״י הדברים המתמיהים והמפליאים האלה: „עתיקא קדישא סתימא דכל סתימין פריש (נבדל מעולם המציאות) ואתפרש מכלא ולא פריש דהא כלא ביה מתדבקן והוא מתדבק בכלא, עתיקא דכל עתיקין סתימא דכל סתימין אתתקן (יש לו תואר ודמות) ולא אתתקן: אתתקן בגין לקיימא, ולא אתתקן בגין דלא שכיח (אינו בנמצא ומורגש להאדם באחד מחושיו) כד אתתקן (בהגלותו בתאר ודמות) אפיק ט׳ נהורין דלהטין מניה מתקונוי ואינון נהורין מניה מתנהרין ומתלהטין ואזלין ומתפשטין לכל עיבר כבוצינא דמתפשטין מניה נהורין לכל עיבר ואינון נהורין... שמא קדישא ובגין כן כלא עתיקא קדישא כביכול ונהורין דיליה חד הוא ומאי דאמרי חברנא בספרי קדמאי דאינון דרגין

---

1) זוהר חלק ב׳ (פרשת תרומה) קס״ב ע״ב דבור המתחיל ואת המשכן תעשה.

2) זוהר ספר בראשית דף ב׳, תקוני זוהר תקון כ׳ ותקון מ״ד.

3) אדרא רבא קדישא חלק ג׳ (סדר נשא) מדף קכ״ז ולהלן ובאדרא זוטא קדישא (האוינו) מדף רפ״ו והלאה.

דאתבריאו ועתיקא קדישא אתגלי בהון בט' נהורין בכל חד וחד משום דאינון תקונין (פארמען) דעתיקא קדישא וכו'". ויוסיף עוד בעל הזוהר בשם רשב"י לדבר ממהות אבי כל היצורים ויאמר: „רישא עלאה (או יותר נכון תלת רישין כמו שנמצא שם) עתיקא קדישא סתימא דכל סתימין רישא דכל רישא רישא דלאו רישא ולא ידע ולא אתידע... ובגין כך עתיקא קדישא אקרי אין דביה תליא אין[1]... מצחא דאתגלי בעתיקא קדישא רצון אקרי וכד רצון דא אתגלי (בהגיע שעת הרצון) רעוא דרעוין אשתכח בכלהו עלמין וכל צלותין דלהתא מתקבלין מתנהרין אנפוי דזעיר אנפין ומדת הדין מתמוגת ונתהפכת למדת הרחמים וכלא ברחמין אשתכח וכל דינין אתטמרן ואתכפיין בשבתא בשעתא דצלותא דמנחה... אתכפיין כל דינין ואשתכחו רחמין בכל עלמין", ובכן יוצא מזה הפסק והמסקנא: „כי בעי בר נש לסדרא פתורא ולמיכל תלת סעודתי דמהימנותא ולמחדי בהו..."[2]. בסגנון זה הוא הולך ומבאר עינוי דעתיקא קדישא, חוטמא, דיקנא, נלגולתא וחללא דגולגולתא, כל אלה הם דברים שאי אפשר להעלותם על הלשון והכתב.

ביותר יעסוק הזוהר בפתרון השאלה, שהיא לאדם כחידה בלי פתרונים, למיום היות האדם על הארץ, היא דעת מהות הנפש, מאין היא באה ולאן היא הולכת. כדעת המקובלים הראשונים כן דעת בעל הזוהר, כי הנפש לפני התדבקה בגוף האדם לבושה שלמת אור ושמה במרחבי עולם הספירות ונהנית מזיו השכינה, ובהגיע תור נשמה ונשמה לצאת לעולם הגשמי תסיר מעליה בגדי קדש שלמת אור הרוחני ותשים משכנה בגוף עכור, וליום האחרון בהגיע קץ הבריאה המורכבת הזאת וזמן פרוד הנשמה מן הגוף, אז יבא מלאך המות להפשיט מעליה את בגדיה הגשמיים; זכה האדם, נשמתו מתלבשת בשלמת אורה שהיתה עטופה בו לפני צאתה לשבת בבית חמר, לא זכה — היה תהיה נשמתו „בכל הנשמות דאזלין ערטילאין", עדי תרד לגיהנם להטהר מעונה ומחלאת טומאתה אשר דבקה בה, וכה יאמר: „אתר דא (המדור להנשמות בעולם העליון, ובלשון התלמוד הגוף: אוצר הנשמות) איהו מדורא לרוחין קדישין בין אינון דאתו להאי עלמא בין אינון דלא אתו להאי עלמא ואינון דזמינין למיתי להאי עלמא; כלהו רוחין מתלבשין בלבושין גופין ופרצופין (של אורך עליון) ומסתכלן תמן בזיו יקרא דמאריהון... בשעתא דנפקי מתמן למיתי להאי עלמא מתפשטין אינון רוחין מההוא גופא ולבושא דתמן גוף הוך והלבוש הוך ומתלבשין בגופא ולבושא דהאי עלמא (גוף העכור בעולם השפל)... וכד מטא זמניה למיהך ולנפקא מהאי עלמא לא נפיק עד דמלאך המות אפשיט ליה לגופא דא, כיון דאתפשט האי גופא מההוא רוחא ע"י דמלאך המות אזלא ומתלבשא בההוא גופא אחרא (הגוף הוך—שלמת האורה) דבגנתא דעדן... וביה יהוב למנרע ברזין עלאין מה דלא יכיל למנדע ולאסתכלא בהאי עלמא בגופא דא... בר לאינון חייבי עלמא דלא אהדרי בתיובתא שלימתא למאריהון דערטילאין אתי להאי עלמא וערטילאין יתובון תמן נשמתא אזלא בכסופא לגבי אחרנין דלית לה לבושין כלל ואתרנת (ונידונית) בההוא גיהנם דארעא (גיהנם התחתון) מגו ההוא אשא דלעילא ואית מנהון דמצפצפין וסלקין...

---

1) זוהר ח"ג באדרא זומא רפ"ח.

2) בהג"ל קכ"ט ע"א וקפ"ט ע"ב.

קודשא בריך הוא אתקין להחוא חייבא דוכתא במדורת שאול ותמן מצפצפא תשובה וסלקא... ודא הוא דכתיב: מוריד שאול ויעל [1]). כה צייר הזוהר את הגיהנם בכל מוצאיו ומבואיו, את ענש כף הקלע והתעות הנשמה בעולם ההתהו, את כל אשר יעוללו מלאכי חבלה ורוחין מסאבין לנשמת הרשע שיצא מן העולם בלי תשובה ואת מצב הנשמה המשוטטת בעולם טרם תזכה לתקון נמור ולהכנס לעדן גן אלהים לאמר: „שמתא נפקא וכל אינון רוחין מסאבין נקטין לה ואתדבקת בהו באינון דרגין התאין דשטיין בעלמא ואינון מודיעין לה מלין דאינון קריבין למיתי בעלמא ולזמנין דמודעין לה מלין כדיבן וחייכן בה... ואי זכי בר נש כד איהו נאים ונשמתיה סלקא אולא ושטיא ובקעא בין אלין רוחין מסאבין וכלהון מכריזין פנון אתר פנון לאו דא מסטרנא (הנשמה הזאת לא מסטרא שלנו) ואיהי הנשמה סלקא בין אינון קדישין ומודעין לה מלה דקשוט...“; המעמד הזה הוא מעמד החלום הקרוב אל הנבואה, אם הנשמה נַפָּה והאדם בחייו היה ראוי על פי מעשיו לגלוי שבינה.

אחד המקצעות בדרכי ההשגחה העליונה שעליו ידבר הזוהר ברוב ענין הוא צד השלילה שבהנהגת העולם, כח המפסיד והמכלה או החטא והעון, שערי הטומאה בקטנות ובגדולות. המשא ומתן במקצוע זה חביב ביותר להזוהר וישיח בו בארוכות וקצרות וישנה וישלש דבריו. אחד מראשוני המקובלים הקים עיקר ויסוד בקבלה לאמר: זה לעמת זה עשה האלהים, וכשם שיש עולם העליון, הקדושה והאורה, מקום שמלאכי השרת, חמשים שערי קדושה, חונים שם, כן ישנו עולם החשך וחמשים שערי טומאה, מקום ממשלת השטן מלאכי חבלה וכל רוחין מסאבין; כללו של דבר, נגד עולם ההויה שכלו טוב וכלו אור ואמת נמצא עולם ההפסד הכליון וההשחתה ומקור הרע, וכשם שבעולם האמת והקדושה נמצאות עשר ספירות נאצלות מאין סוף ומַאֲצילות מקרבן את הנבראים שלמטה מהן במעלה, כן נמצאות עשר ספירות בעולם הטומאה וממשלת החשך והשטן; אך שני העולמות האלה בכל היותם מובדלים זה מזה נבראו שניהם ברצון הבורא האחד, והם רק כשני צירי הקוטב אשר לעולם לא יקרבו זה לזה. העולם האחד, עולם הקדושה הוא לימין סטרא דא, והשני עולם הטומאה והחשך הוא לשמאל סטרא אחרא. עוד תצייר לנו הקבלה את ממשלת השטן, בסטרא אחרא, בתמונה אחרת לאמר: בקצה עולם הקדושה והאורה נמצא גבול עולם החטאת, והעולם הזה מקיף את עולם הקדושה מכל עבריו בקליפה המקפת את הפרי. הקליפה, סטרא אחרא וממשלת השטן סמאל וכל כת דיליה המה מהעניינים שבהם ידבר הזוהר ברוב דברים, ובדרך הלוכו בדרשות אלה ימצא מקום לפרש פסוקי כתבי הקדש באופנים זרים ומשונים. הזוהר קורא בשמות את עשרת הספירות דסטרא אחרא בשמות משונים ומוזרים הדומים בהברתם לשמות שרי השאול הנקובים ב„ספר חנוך“, ואולי משם באו להזוהר והם: סמאל, עזא, עזאל, עוגיאל, ענגיאל, שעריאל וכרתיאל (כתריאל) וכו'. כל אלה הם קליפין לעשר ספיראן דסטרא אחרא או כתרין תתאין וכל הרשעים הנזכרים בכתבי הקדש הם בבחינת קליפה. הנחש הקדמוני, קין ועשו, פרעה והמן וכל ממשלת עשו, רומא וממלכות הכנסיה הרומאית במערב

---

1) זוהר ח"ב דף ק"ן ובכ"מ; חלק א' דף ק"ל, קפ"ג ובכ"מ.

2) ר' מרדכי אבולאפיא באוצר הכבוד דף י"ח ע"ב ועין ציון י"ב בסוף חספר. שפ"ר.

אירופה כלם הם—מסטרא אחרא, אך ישראל וצדיקי כל הדורות הם בני—סטרא דא, כללו של דבר: „כל בר נש דאזיל לסטר שמאלא וסאיב ארחוי כל רוחי מסאבי משיך על גרמיה אתדבק ביה ולא יועדי מניה"[1]. את התחברות הנשמה לסטרא דא או לסטרא אחרא מצייר הזוהר בדרך הזדווגות המינים ודורש על המקרא: „אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה" דברים שאין הפה יכול לדבר. במליצת דכר ונוקבא והתמזגות או הזדווגות המינים מבאר הזוהר את חבור עולם הגופני עם העולם הרוחני בלשון שהנפש בעלת הדעת הנקייה סולדת בה. בעוד שהמקובלים ר' יצחק אבן־לאטיף ואבולאפיא מסבירים את ההתחברות הזאת במליצת הנשיקה הנה הזוהר מלא מדף לדף ממעשי ההזדווגות בציור גשמי, וקצות דבריו נביא במקום הזה: „דאמר רבי שמעון זווגא דדכר ונוקבא אקרי אחד באתר דנוקבא שריא אחד אקרי... בגין דדכר בלא נוקבא פלג גופא אקרי ופלג לאו הוא חד... ורזא דמלתא כנסת ישראל בגלותא וקב"ה סליק לעילא ואימתי יתקרי אחד בשעתא דמטרוניתא תשתכח ביה מלכא וכו' הה"ד והיתה ליי המלוכה"[2].

ומלאכת ר' משה די ליאון לא היתה שלמה, לו חדל מדבר על המשיח וקץ הפלאות, החזון אשר היה לתל שבל פיות בעלי הקבלה פונים אליו, כי אין לך מקובל שלא יהא במחשבי קצין. אך תחת לבקש את הקץ בשנות מאות הקרובות לומנו של התנא רבי שמעון בן יוחאי, מתאמץ בעל הזוהר להוציא חשבון הקץ על ידי גימטריאות ונוטריקון לבין השנים שבין ה"א ס' וה"א ס"ו, לאמר: בדורו של הר"מ די ליאון מפרסם ספר הזוהר[3]; אך גם אז לא תבא עוד הגאולה, כי עוד זמן ידוע יעבור טרם יכנעו אומות העולם ונפוצות ישראל יתקבצו מארבע כנפות הארץ, או־אז: „יתער מלכא משיחא לנפקו מגו גנתא דעדן מההוא אתר דאתקרי קן צפור ויתער בארעא דגליל בגין דהוא אתר קדמאה דאתחרבה בארעא קדישא... ומתמן יתערון קרבין לכל עלמא... ויתכנשון לגביה עמין סגיאין וכל מלכין דעלמא יתערון לאתחברא לאנחא קרבא על מלכא משיחא וכו' וכו'". ויוסף עוד הזוהר להתנבאות כי אדום וישמעאל (ממלכות הנוצרים והמחמדיים) ילחמו איש באחיו בחמת אף ועברת נקם (רמז למסעות הצלב), עד אשר יתעורר עם אחר מקצות הארץ (המונגולים) וידבירם תחת רגליו. כהנה וכהנה נמצאים בהספר חזיונות ונבואות בדבר התגלות מלך המשיח, שיש להם יחס וקשר עם מאורעות הזמן של ר' משה די ליאון.

אף כי הזוהר מתאמץ למראה עין להרים קרן היהדות התלמודית ולדרוש תלי תלין סודות על כל דין ודקדוק מצוה, הנה מתמלטים לפעמים מפיו דברים המוכיחים לדעת את הכוונה האמתית של בעלי מסתורין אלה: למעט דמות התורה הנגלית ולהוריד מעלתה נגד תורתם הנסתרת, ואז יבחר לשון ערומים ודברים הנשמעים לכמה פנים וכה יאמר: אעשה לו עזר כנגדו—דא משנה אתתא דהאי נער ואיהי משנה שפחה דשבינתא... ואתתא דאית לה דם טוהר ודם נדה מסטרא דמשנה...

---

[1] זוהר ח"א דף נ"ה עמוד א'.

[2] זוהר ח"ג דף ר"צ ובב"מ וביחוד בעניני ההזדווגות עיין ח"א דף קפ"ב ח"ג דף ז' ע"ב ועוד מקומות רבים.

[3] ההוכחות והראיות בציון י"ב בסוף הספר.

ובגין דא אתקבר משה לבר מארעא קדישא וקבורתא דיליה משנה איהי ולא ידע גבר ית קבורתיה עד יומא הדין קבורתא דילא משנה דשלטא על מטרוניתא דאיהי קבלה למשה, ומלכא ומטרוניתא מתפרשא מבעלה בגין דא תחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך דא היא עבדא ידיעה ושפחה כי תירש גבירתה ושפחה דא משנה וכו'"[1]. פירוש הדברים הנאמרים בכוונה בסגנון מעורב ומבולבל כך הוא: המשנה היא אשת מטטרון שנקרא נער ועבד[2] מפני יבישותו והיותו כאילן סרק שאינו נושא פירות ונמשלה לסלע מבלי כל לחלוחית; המשנה היא שפחת הקבלה והעסק באלהות ונמשלה גם כן לאשה שיש לה דם טוהר ודם נדה, לאמר: שרע וטוב, טומאה וטהרה מעורבים בה; משה נענש להקבר בחוצה לארץ, כי הכה את האבן—את ההלכה, שהיא הסלע הקשה המוציא מים רק טיפים טיפים, תחת לדבר אל הסלע להשתמש בקבלה ודבריה הקדושים. "עד יומא הדין"—עד התגלות הזוהר "לא ידע גבר קבורתיה"—החטא שבשבילו נגזר עליו שלא יכנס לארץ ישראל. ועוד יאמר: "הלכה עולימא (נערה־שפחה) דמטרוניתא דאיהי קבלה, באתר דמטרוניתא יתבה משנה, ודא היא ושפחה כי תירש גבירתה וכו' וכו'". עוד יאמר: שמעו הרים את ריב ה' מאן ריב? דא היא שבינתא (הקבלה) ריב ודאי בכולהון תנאים ואמוראים דאיהי מריבת בהון בשיתא סדרי משנה בגין בעלה... דאיהי ריב עם אבהן בגין דמרחקן לה (להמטרוניתא—הקבלה) מבעלה דאינון אתקריאו אמוראים והאתנים מוסדי ארץ אלין אינון תנאים בהפוך אתוון (אתנים אותיות תנאים) והא איתן בהפוך אתוון תניא ועלה אתמר איתן מושבך ושים בסלע קנך... דלא נפיק מנהא אלא טיפין טיפין וכו' וכו'". עוד יאמר הזוהר במקום אחר: "והאם יושבת על האפרוחים ועל הביצים, ביצים—מארי מקרא, אפרוחים—מארי משנה, האם—מארי קבלה, שלח תשלח מניהו אבל על מארי קבלה אתמר לא תקח האם (דא בינה) על הבנים דלית סכלתנו אין חכמים לאשתמודע בשבינתא (לדעת את השבינה) מארי קבלה"[3]. כהנה וכהנה רבו המאמרים בזוהר להשפיל כבוד התורה התלמודית שהיא הסלע שאין בה כל לחלוחית ורגש הלב; לא כן היא הקבלה אשר כפלג אלהים תשטוף ותשקה ותפרה את נפש היהדות. זאת היא השקפת המקובלים מסיגו של רבי משה די ליאון והנמשכים אחריהם בדורות הבאים.

כמעט נתפרסם ברבים ספר הזוהר או מדרש של רבי שמעון בן יוחאי, והנה כל המקובלים התפלאו וישתוממו עליו וימהרו לאספו אל בתיהם ולקרוא בו בתאות נפש. ור' משה די ליאון קבל בקשות מקרוב ומרחוק להעמיד סופרים רבים

---

[1] הדברים האלה טעומם בזוהר פ' בראשית כ"ז ע"ב דבור המתחיל ויצו ה' אלקים ובארוכה בתקונים ככל הכתוב בפנים ועיין בציון הנ"ל בסוף הספר.

[2] עיין תלמוד בבלי חולין דף ס' ע"א כתוספות ד"ה פסוק זה וביבמות דף ט"ז ע"ב בתוספות ד"ה ג' פסוק זה ובספרי כנסת ישראל ספר ב' בחלק בית המדרש עמוד 46 במאמר ידידי הח' הר"י רוזינתל „ספר יצירה". שפ"ר.

[3] עיין זוהר בראשית בהנ"ל ובתיקונים תקון כ"ח ושם בתחלת הספר וברעיא מהימנא חלק ג' דף קכ"ד עמוד א' ולהלן, ובציון י"ב בסוף הספר יבא המאמר הזה ואחרים כיוצא בו ביתר ביאור.

ולעשות העתקות מהספר הזה ולמכרן בדמים יקרים. על השאלה: איך נהיה הדבר, כי לפתע פתאום נגלה ספר גדול כזה כתוב בידי אחד מקדמוני התנאים, ועד היום יותר מאלף שנה לא נודעו עקבותיו ואיש לא הזכירו, מצאו מענה לאמר: רבי משה בן־נחמן מצא כתב־יד זה בארץ ישראל וישלחהו למדינת קטלוניא בספרד הצפונית ורוח סערה נשאהו ותשליכהו למדינת ארגוניה או לאליקנטי (Alicante), אשר במדינת בלינסיאה (Valencia), ונפל בידי ר' משה די ליאון. בכל ערי ספרד יצא להספר שם גדול, והמקובלים מבית מדרשו של ר' טודרוס אבולאפיא הלוי הבירוהו לספרו של התנא רשב"י; אמנם נמצאו בין המקובלים גם כאלה אשר הטילו ספק בעדותו של הר"מ די ליאון, כי ר' שמעון בן יוחאי הוא מחבר הספר, אך גם הם נתנו כבוד להספר כמקור לחכמת האמת, באמרם: ר' משה די ליאון כתב הספר לא מרוחו, כי אם היה יודע „שם הכותב" ובכחו כתב דברים נפלאים כאלה[1]. המקובל רבי יוסף בן ר' טודרוס אבולאפיא רצה לנסות את די ליאון ויאמר לו, כי נאבד ממנו קונטרס אחד מספר הזוהר ויבקשהו להעתיק בעדו את הקונטרס הזה, למען דעת אם ישוו שני הקונטרסים זה לזה ולא יהיה ביניהם איזה שינוי דברים; והתמים הזה לא שם על לבו כי בידי הר"מ די ליאון נמצאה תמיד העתקה שלמה מכל הספר ונוהר מאד לבלי עשות שנויים בין העתקה להעתקה[2]. בימים ההם בא ארצה ספרד המקובל הנודע רבי יצחק דמן עכו, אשר נמלט מתוך המהפכה, בנפול כל יושבי העיר הזאת נוצרים ויהודים לפי חרב המחמדים (עיין למעלה עמוד 176), ויהי בראותו את ספר הזוהר וישתומם על המראה ויתאו מאוד לדעת, אם באמת נתחבר ע"י רשב"י, אחרי כי הוא נולד ונתגדל באה"ק ועמד במשא ומתן עם תלמידי הרמב"ן, והם לא הגידו לו מאומה על אודות הספר הזה; בעיר וואלודוליד נפגש ר' יצחק דמן עכו עם ר' משה די ליאון וישבע לו ר' משה כי ספר הזוהר שפרסם ברבים הוא הספר הקדמון שחבר ר' שמעון בן יוחאי בשבתו במערה, ויאמר להציע לפניו גוף הספר לבחינה, אך בין כה וכה חלה הר"מ די ליאון בדרכו לשוב אל ביתו אשר באוילא וימת בעיר ארבלא (Arbela) (ה"א ע"ה). במות האיש הזה עוד גדל הענן הפרוש למסך על ספר הזוהר ותולדתו. ור' יצחק דמן עכו לא נתקררה רעתו בשבועת ר' משה די ליאון, ויבא לעיר הנפטר וישם פניו אל שני אנשים חשובים באוילא, ר' דוד רפאן ורבי יוסף די אוילא, ויבקשם לחקור דבר על אדות הספר הנפלא הזה, ויגד לו הראשון „כי נתברר לו בלי ספק שמעולם לא בא לידי ר' משה ספר הזוהר ורק ר' משה בעל שם הכותב ובכחו כתב כל מה שכתב", והשני ר' יוסף די אוילא חפץ לעשות גבית עדות מאשתו של די ליאון, ובדעתו כי האלמנה והיתומים

---

[1]) עיין בירור הדברים בציון י"ב בסוף הספר ובכ"ז לתועלת הקוראים אביא בזה הערת הרב המחבר בציון הנ"ל: האמונה שיש בכח איש לחבר ספר על ידי שם המפורש, כבר נמצא בתשובת הרשב"א הידועה בסימן הקנ"ח ועושין כן בשם קורין אותו „שם הדורש" — והרמאות הזאת נזכרה גם בתקוני זוהר דף נ"ה ע"ב „שם הדורש איהו צדיק עליה אתמר ה' נתן לי לשון למודים... ונקודה רשם הכותב והמכתב מכתב אלהים, ועיין מכתבו של יעללינעק בכרם חמד ח' עמוד 105 ולהלן בהציון הנ"ל. שפ"ר.

[2]) כל המקרים האלה לקוחים מיוחסין השלם ויבוארו בפרטות בציון י"ב.

נשארו בלי מזון ומחיה, הבטיח להעניק להאם רכוש רב ולהשיא את בתה לבנו, אם האות לתת על ידו את עצם ספר הזוהר שממנו עשה אישה הנפטר את ההעתקות. אז היו דברי אלמנת ר' משה די ליאון לאמר: „כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם מעולם היה ספר זה עם אישי, אבל מראשו ולבו, מדעתו ושכלו כתב כל מה שכתב, ואומרה לו בראותי אותו כותב מבלעדי דבר לפניו, מדוע תאמר שאתה מעתיק מספר ואתה אין לך ספר רק מראשך אתה כותב? הלא נאה לך לאמר כי משכלך אתה כותב ויותר יהיה כבוד לך. ויען אלי ויאמר: אלו אודיע להם סודי זה שמשכלי אני כותב לא ישגיחו בדברי ולא יתנו בעבורם פרוטה, כי יאמרו מלבו הוא בודה אותם, אבל עתה, כאשר ישמעו שמתוך ספר הזוהר אשר חבר רשב"י ברוח הקדש אני מעתיקם, יקנו אותם בדמים יקרים כאשר עיניך רואות. אחר כך דברה אשת ר' יוסף די אויילה עם בתו של ר' משה די ליאון את הדברים אשר דברה אל אמה להשיאה לבנה ולתת לאמה לחם ושמלה בעד עצם הספר, ותען לה כאשר ענתה אמה לא פחות ולא יותר".

אלה הם הדברים אשר יספר לנו המקובל ר' יצחק דמן עכו, תלמיד חבר להרמב"ן. בגבית עדות כואת מפי אשתו ובתו יצא משפט רבי משה די ליאון כזייפן, ובכל זאת נתקבל ספר הזוהר מכל המקובלים, כי היה מתאים מאוד לחפצם וצרכם, ולולא המציאו די ליאון היה נמצא מכל מקום. תורת הקבלה, אשר כבר צררה בכנפיה את כל אנשי הלב והרגש בדור ההוא, היתה עודנה פורחת באויר ולא היה לה על מה למטוך, ומלבד רבי יצחק סגי נהור בן הראב"ד בעל ההשגות לא נמצא איש מקדמוני מורי ישראל שישים מהודו עליה; נוסף לזה היו חלוקי דעות בין המקובלים, כי לא נמצא להורתם ספר אחד המכיל בקרבו כל יסודי הקבלה בהסכם כללי מבלי חולק ומערער; עוד מעט וכל הבנין הזה היה נוטה לנפול באין לו יסוד מוסד בקדמוניות היהדות ותפיסת יד בתולדות האומה, והנה נמצא להם סעד גדול: עדות גדול התנאים מבעלי המשנה בדור שלפני רבי יהודה הנשיא. והתנא הקדוש הזה, אשר לדבריו יטו און קשבת שרפי קדש וצבאות מלאכי השרת, נשמות הצדיקים והספירות, מגלה דברים שהם כבשונו של עולם הקבלה, דברים אשר גם רבים מהמקובלים הטילו בם ספק, ואיך לא יתקבל הספר הזה ברצון ולא יחזיקו בו בשתי ידים? הנבואה אשר שם בעל הזוהר בפי רבי שמעון בן יוחאי, כי „מארי דקבלה" הם המשכילים אשר יזהירו כזוהר הרקיע, כי רבים יתאספו לדגל הספר הזה ויהיה להם למשיבת נפש עד לדור אחרון, הנבואה הואת נתקיימה בכל עצם תומה מיד אחרי מות ר' משה די ליאון. אם לא מצאו בעלי הקבלה בספר הזוהר למודים חדשים ועקרים לא נודעו להם מקודם, הנה מצאו בו את רעיונותיהם ודעותיהם מלובשים בתמונה ולשון המסוגלות ביותר להרעיש הלב ולקבוע בו את הלמודים האלה, ובכן בצדק התפלאו והשתוממו על הספר הזה ויחזו בו חזות הכל. כל הספר כלו ערוך במחשבה תחלה לעורר את רגש הלב, להרעיש את הרמיון ולקחת נפשות בחזיוני־פלא; השיחות שבין רבי שמעון ובני החבריא: רבי אלעזר בנו ויתר התנאים שבבית מדרשו והרעיא מהימנא משה, והעולה על כלן השיחה הארוכה שהיתה בינו ובין תלמידיו בהיותו חש כי קרב קצו, והוא חוזר ושונה לפניהם כל ראשי אבות הלמודים בחכמת המסתורין, ערוכות בטעם חזיון נפלא מרעיש לב ונפש המאמין ופועל עליו פעולה עזה ונמרצה, אשר לא

תמחה[1]. לפעמים נמצא בהזוהר תפלות ערוכות בסגנון נשגב ונעלה לרומם את הנפש ולמלאותה בדבקות ושפך־שיח לפני יוצרה ואביה שבשמים[2]. הזוהר מלא ספורים קטנים וגדולים בתמונה נפלאה ומסוגלה לחדור אל עמקי לב התמימים, עד כי היה כמעט מן הנמנע, אשר ספר כזה לא ישפוך רוחו על בני הדורות ההם ולא יוליך אותם שבי בהחן והקסם השפוכים על פניו. יש אשר מבלי משים ישים לפנינו בעל הזוהר תמונות וציורים מחיי בני ישראל בדור ההוא, ימי הצרות והרדיפות בעצם ימי הבינים, כאשר הושם ראשונה אות דראון על בני ישראל להיותו ללעג וקלס, לחרפה וקלסה לכל עמי אירופה, ומנהמת לבו יקרא בעל הספר: „דלית עמא דקא מבזין לן באנפי ומרקקי באנפייהו לישראל כבני אדום" [3]. גם תכונת עשירי ישראל בדורות ההם יצייר הזוהר, ויאמר: „אינון מסטרא דאלין דאתמר בהו: הבה נבנה לנו עיר ונעשה לנו שם בנין בתי כנסיות ומדרשות ושווין בהון ספר תורה ועטרה רישוי ולא לשמא דה' אלא למעבד להון שם ה"ד ונעשה לנו שם... אם יחזון ישראל בדוחקא מתרפין מנייהו ואית לון רשותא לשיזבא להון ולא בעאן, מתרפין מאורייתא ומאלין דמשתדלין בה ובעאן למעבד טב לנכרים וכו'" [4]. גם בשעה שהוא מְסַמֵּן ומפרש את המושגים והדעות של הקבלה הוא משתמש בכונה בשמות מושאלים ופנים שונות, כדי לעורר הלב והמחשבה; כן את עילת העילות השם יתברך ועשר הספירות איננו קורא בכלליהם ופרטיהם בשמות המקובלים לבעלי הקבלה, כי אם: אבא קדישא, אימא קדישתא, אדם קדמון, כלה מטרוניתא, רישא דתלג חיור, אריך אנפין וזעיר אנפין, רקיעא עילאה וארעא עילאה, חקל תפוחין וכדומה. גם החרדים על המצוות המעשיות ודקדוקיהן מצאו את אשר בקשו בספר הזוהר, יען כי בכל מנהג דתי, בכל דין ודקדוק מצוה הוא מוצא סודות ומייחס להפעולות האלה כח נפלא ותקונים בכל העולמות העליונים והתחתונים.

הנה כן נתבצר מקום בישראל לספר־דת חדש, אשר הקבלה, זאת התורה החדשה אשר לפני מאה שנה לא ידע איש את מציאותה, העטידה אותו בשורה אחת עם ספרי המקרא המשנה והתלמוד וגם נתנה אותו עליון על ספרי התורה הכתובה והמסורה. אמנם כן, גם דבר טוב נמצא בהזוהר, כי בעוד אשר העסק בהלמוד מיגע וממחדד רק את השכל, והנפש המשתוקקת להרגשות נעלות לא תמלא ממנו, היה הזוהר מעורר לב ורוח ברגשי־דת, למען יהיו השכל וההרגשה שקולים בחיי האומה ולא יגבר האחד על חברו. אך התועלת הזאת איננה שוה בנזק שגרם הספר להיהדות, כי על ידו נתגדלו ונתחזקו ההזיות והאמונות ההבליות בין העם. את האמונה בממשלת השטן וסטרא אחרא, ברוחות ודבוקים וחיוונות מבהילים סבלה היהדות עד הנה, אך לא פנתה לה מקום ולא נתנה לה תפיסת יד בדת ישראל, אך בספר הזוהר קנתה לה האמונה ההבלית חזקת ישוב בלמודי היהדות: על פי אמונה הבלית הוא אוסר

---

1) אדרא זוטא בפרשת האזינו ע' רפ"ז.

2) התפלה היותר נעימה מסוג זה היא תפלת „בריך שמיה" בעת הוצאת ספרי התורה.

3) זוהר חלק ב' דף קפ"ח עמוד ב'.

4) בהג"ל חלק ב' דף כ"ה עמוד ב'.

לקחת לאשה את האלמנה[1]; הוא המציא או קיים והקדיש את האמונה ההבלית, אשר על ידו מתו מפחד ואנה אנשים רבי לב ובעלי דמיון עז, כי כל איש אשר נדמה לו כי סר צלו ממנו לאור הלבנה בליל הושענא רבה לא יוציא שנתו[2]; על ידי מליצותיו וחידותיו המלאות דברי חשק ואהבה נופנית בדברים שקשים לשמוע[3] העיר הרגשות כאלה וגרם לתקומת כתה בישראל, (כתת שבתי צבי. שפ"ר) אשר היתה מזולזלת בחקי הצניעות וטהרת המשפחה; רגשי הפשיטות והאמת הנבוחה נאבדו מהעם, ויהי כלו לחולם בהקיץ, כי הזוהר מסך רוח תנומה על כל אשר שגו בו, וכהזוים וחולמים היו כל ימיהם עד לבלי הבדל בין אור לחשך ובלי דעת בין ימין לשמאל. גם בהיותו חותר להביא ראיות לסודותיו מפסוקי כתבי הקדש, שאין להם עניין כלל למסתוריו ורמיזותיו, נתן ידים להמקובלים והדרשנים לעוות עלינו את הכתובים, ומני אז היו כתבי הקדש למשלח יד ומרמס רגלי דרשנים אוילים, וכל בעלי הזיות ודמיונות התאמצו לעשות כוונים להבליהם בכתבי הקדש ויהפכו הוד התורה וספרי הנביאים והכתובים למשחית. בזוהר נמצאו גם פתגמים הנושאים עליהם חותם למודי האמונה השלטת אז באירופה התיכונה והמערבית[4].

אם בעלי הסוד הפכו הוד כתבי הקדש למשחית ויקלקלו פניה וימלאוה דמיון והזיה, הנה לא טובים מהם היו המתפלספים אשר בדור ההפוכות ההוא. דרכי הרמב"ם להתאים את היהדות וספרותה הרתית לכללי הבינה האנושית והדעת הישרה, לפרש את הכתובים הזרים והמתמיהים על פי כוונה פילוסופית ששכל האנושי סובלתה ולמצוא טעמים פשוטים להמצוות עוררו את לב בעלי ההשכלה למחצה, אשר טעמו מיערת דבש הפילוסופיה הזמנית בקצה משענתם, לפרש את כל מקצועות התורה בדרך זו, והמבארים את ספורי התורה ומאמרי ההגדה ועניני המצוות והמנהגים על פי רמזים, משלים וחידות רבו ויעצמו בדור ההוא. המתפלספים האלה הפשיטו מספורי כתבי הקדש, ספורי היצירה וחיי האבות, את מעיל הפשט הפשוט ותכונתם התולדית וילבישום במלבושי האליגוריה (משל ודמיון) להתם ללמודים פילוסופיים ונאומי המחקר, אשר עלו אז על שפת לשון כל המתהללים בהפילוסופיה האסכולית הפלפולית הריקה מדעות ורעיונות יסודיים. אברהם ושרה היו להם לחומר וצורה, שנים עשר שבטי ישראל לשנים עשר מזלות, וארבע אמהות לארבעה יסודות הטבע, ומלחמת ארבעת המלכים את החמשה היתה — למלחמת ארבעה יסודות בחמשה חושים; פרעה — רמז להתאוה הבהמית, מצרים — משל להגוף וארץ גשן הוא הלב, משה הוא רוח האלהים, אשר תמלא את חללו של עולם הבריאה, האורים והתומים

---

2) בהנ"ל ח"ב דף קס"ב ע"ב.

3) בהנ"ל דף י"ב ע"ב ובהוספות ח"א דף י"ג ע"ב.

3) ע"ז עיין ביחוד ח"א דף פ"ד ע"א.

4) עיין זוהר ח"ב בפ' בא דף מ"ג ע"ב... „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד". „יחודא דא הא אמרן בכמה דוכתי ה' אלקינו ה' הא כלהו חד... הא תלת שמהן אינון היך אינון חד?... אלא בחזיונא דרוח קדשא אתיידע ואינון בחיזו דעינא סתימא למנדע דתלתא אלין אחד... תלתא גוונין ואלין חד" ובאידרא קדישא זוטא (ח"ג רפ"ט ע"ב) הוא אומר „ובגין דעתיקא קדישא אתרשם בתלת אוף הכי כל שאר בוצינין דנהרן מיניה כלילן בתלת". ודברים יותר מפורשים בנושא הזה נמצא בתקוני זוהר תקון כ"א. ובאיזה העתקות הזוהר נמצאו הדברים האלה ביתר ביאור.

הם כלי האסטרולב אשר בידי הוברי השמים בעלי ההכונה ומחשבי התקופות ומזלות; על משה אמרו — כי נימום היה, לאמר לא מחוקק אלהי, כי אם מחוקק מדיני כסולון וליקורג בשעתם[1]). לו נמצאו או חכמים מופלאים ומובהקים כבדור הפרחת היהדות הרבנית המחקרית, כי אז נערו במגלי פנים בתורה שלא כהלכה, וקטני הדעת האלה חדלו ממלאכתם ומעשי נערות כאלה, אך דור הרשב"א והרא"ש היה דור יתום, ואנשי טופת אשר כח בהם להוכיח שגיונות בעלי ההויה והמתפלספים לא קמו אז. גם שני החכמים נושאי דגל החקירה בדור ההוא ר' שם טוב בן ר' יוסף פאלקיירא ור' יצחק אלבלג לא יצאו ממדה בינונית וגם הם נתעו לקבל דעות נפסדות שהתפשטו אז בין בני דורם.

ר' שם טוב בן יוסף פאלקיירא בן ספרד הדרומית (נולד לערך התקפ"ה, מת לאחר שנת ה"א נ')[2]), אשר מקורות חייו לא נדע דבר רק כי חי חיי עני, ידע ידיעה נכונה את הלשון הערבית ואת השיטות השונות לפילוסופי הערביים, ומהן ידע והשכיל גם בהפילוסופיה היונית. את ספרי הפילוסופים העברים בן־גבירול ובן־מיימון ידע על בורין וכמוהו לא נמצא בדורו בקי בספרי הפילוסופים, אך את החכמה שלמעלה מן הטבע (מיטפיזיק) ידע מבלי להעמיק בה. הוא היה מתאבק בעפר גדולי הפילוסופים הנודעים לשם, אך לבו לא הלך לנסות ולבחון דבריהם ולחדש ענינים על פי רוח בינתו. אבן־פאלקיירא היה אוצר בלום של כל מקצועות החכמות וענפי המדעים ביטים ההם והיה יודע ידיעה נאמנה כל חכמה וכל ענין עיוני אשר היה מפנה לבו אליו, אך חכמתו לא עמדה לו לא לבר לחדש דברים מדעתו או גם להטעים ולהסביר דברי החכמים שקדמוהו, כי אם גם לא מצא כשרון בנפשו לסדר הידיעות האלה לשיטותיהן וזמניהן. לדעת פאלקיירא, אפלטון ואריסטו, אבן־סינה ואבן־רשד (Avicenna u. Averroes) וכל יתר הפילוסופים הערביים והתורה וההגדה התלמודית לכלם שפה אחת ודברים אחדים ולמודיהם שוים או כמעט שוים זה לזה. בכלל, הכרתו המדעית היתה מכונת לראות ולמצוא רק את השתוות הדעות השונות, אך לא לחלק ולמצוא ההבדל בין שיטה לשיטה. פאלקיירא האמין בתומו, כי דעות הפילוסופים מתאימות ומסכימות לדעות התורה הכתובה והמסורה, וההסכמה הזאת

---

[1]) דברי הדרשנים בעלי המשל והרמז (האלליגוריסתים) נמצאים מפוזרים בספר מנחת קנאות (ביחוד במכתב פ"א עמוד צ"א) בתשובת הרשב"א סימן תי"ז; להספרים ממין הזה יש לחשוב את האגרת הראשונה באגרות הרמב"ם המיוחסת אליו במעות וכן „פרקי ההצלחה" אשר מזייף אחד קרא שם הרמב"ם עליהם.

[2]) שנת לדתו הוא מודיע בראש ספר „המבקש" שנתחבר בחדש השמיני (מרחשוון) ביטי החרף בשנת ה"א כ"ד = 1263 אחר שנת הארבעים; כמו כן יודעים הגנו כי היה חי בשנת ה"א נ' כאשר נדה ראש הגולה בדמשק את ר' שלמה הקמן (עיין למעלה עמוד 161 הערה 5). על אדות ערכו הספרותי עיין בספרו של מונק Mélanges מעמוד 494 ולהלן. שנים מחבוריו (ספר ראשית חכמה ואגרת הויכוח) נעתקו ללשון רומית עכ"ל הרב המחבר. ובאמת הוא אומר בראש ספר „המבקש" ע"ד זמן חיבור הספר „ועברו השנים נקודת השבעים (כפירוש המפרש שם: ל"ה שנים האמצע בתוך שבעים בנקודה בתוך העגול) וקרבה שנת הארבעים", ואם כן אין נכונה בדברי הרב המחבר האומר: פערפאסט אים הערבסט 1263 נאך דען פיערצינערן — ויוכל היות שהיה בן ל"ז—ל"ח בעת חבור הספר ונולד בתתקפ"ו או בתתקפ"ז ואולי גם בתתקפ"ח. שפ"ר.

לפי דעתו מוכרחת על פי טבע הדברים, יען כי הפילוסופים הקדמונים קבלו תורתם גם הם מבית מדרשם של שם ועבר, מאברהם ושלמה המלך[1]). פאלקיירא נותן כבוד ויקר להחקירה אשר בה לברה ישיג האדם את האשר האמיתי. בדברים נמרצים הוא מוכיח את היראים, רכי הלבב, שאינם חפצים לדעת את החקירה המדעית מפחדם לבלי תהיה לצרת תורת היהדות ותדחק רגליה. עודו בימי הנעֹר חבר ספר ופּוּח בביאור ההסכמה אשר בין התורה והחכמה. הספר הזה כתוב בדרך שיחה (Dialog) בין החכם והחסיד[2]), אשר בו ינצח החכם החוקר בוכוחו את החסיד המאמין, ויוכיח כי מצוה וחובה היא לעסוק בחקירה והאדם חייב ללמוד האמת גם מכופרים כמו שיוקח הדבש המתוק מן הדבורים העוקצים, רבי שם טוב פאלקיירא חבר גם ספור בשם „המבקש". יסוד הספר הזה והציר אשר עליו יסובו כל ענייניו הוא: כל בני האדם אשר בקש ומצא אותם „המבקש" ויתכן רוחם לא הגיעו להצלחה האמתית; כל מעשיהם ודעותיהם הם רק הצעות ומדרגות לעלות עמם אל ההצלחה האמתית, היא הידיעה; „המבקש" חפש ומצא בעלי מלאכת מחשבת, בעלי חכמות הלמודיות, המתימטיק והטבע, חכמים בחכמת התורה—בשתי חלקיה הכתובה והמסורה—ובספרי ההלכות, שקד על דלתות בעלי „חכמת החשבון" „ההשברת" „חכמת המראות" חכמת הכוכבים (התכונה) וחכמת הנגון, ויראה ויוכח כי כל הלמודיות האלה הן רק הצעות ומדרגות לחכמה עליונה. אין ספק כי פאלקיירא, אשר בכלל היה מרבה לכתוב, לא הניח ידו גם מבאר את כתבי הקדש בטעם הימים ההם, כלומר לבקש ולמצוא בכתבי הקדש את כל העולה על לבבו, מלבד הפשט הפשוט. לשוא נבקש ביאורים פשוטים ומתקבלים על הדעת הישרה מפאלקיירא וכל בני דורו, כי כלם ראו בכתבי הקדש את חזיוני לבם וילחצו וירוצצו את הכתובים כדי להכניס בתוכם את הכוונה אשר הוציאו הם — המבארים — מלבם. פאלקיירא הרבה לחרוז חרוזים וחרוזיו שהגיעו אלינו מעידים עליו כי רוח השירה לא נחה עליו. מספריו הרבים שחבר יש ערך נכבד רק לספרו „מורה המורה": ביאור על ספר „מורה נבוכים"[3]) ולספרו על אדות הפילוסופיה של רבי שלמה בן גבירול. מכל ספריו שאבדו ולא הגיעו לידינו יש לנו להצטער רק על הספר שבו נמצאו ידיעות מתולדות ישראל וקורותיו[4]).

החכם השני, נושא דגל החקירה בדור ההוא, הוא רבי יצחק אלבלג,

---

[1]) בהקדמה לספר המעלות בכתב יד.

[2]) ספר הוכוח יצא לאור שתי פעמים בקוסטנדינה ובפראג ובפעם השלישית ע"י יעלליגער בשנת 1875. שפ"ר.

[3]) נתחבר בשנת ה"א מ' כמבואר בהקדמה לספר הזה.

[4]) ואלה דברי פאלקיירא בראשית „ספר המבקש": „חברתי הלכות חולין והנהגת הבריאות, הנהגת הנפש אשר היא ללב רפאות ותועלת לאברים במאמרים שקולים ואגרת המוסר המבארת יושר הפעלים, וצרי היגון המשמח אבלים, ומגלת הזכרון זכרתי בה העתים שעברו עלינו, כי לעת יום ביום גדודי ההלאות יבאו אלינו. אגרת הוכוח בביאור ההסכמה אשר בין התורה והחכמה. וראשית חכמה וספר המעלות וכו' אלה ילדי מחשבותי בבחרותי". ואחרי ימי הבחרות חבר „ספר הנפש", „דעות הפילוסופים" (דעת צונץ) ולעת זקנתו חבר ספר „מורה המורה" כמו שיאמר בהקדמה: „וכוונתי היתה בחבורי להיותו לי ספר זכרון לזמן הזקנה", ו„מכתב ההתנצלות" בסוף ספר מנחת קנאות.

כנראה, גם כן בן דרום ספרד. כבן דורו וארצו פאלקיירא ידע גם הוא ידיעה נכונה את הלשון הערבית (את ספריו כתב בשנת ה"א נ"ב או נ"ד)[1]. רבי יצחק אלבלג היה חכם עשיר בדעות יתר רב מר' שם טוב פאלקיירא, אך גם הוא לא יכול להפקיע עצמו מידי שעבוד להפילוסופיה האריסטית לפי הצביון והתכונה אשר נתנו לה חכמי הערביים, ובשבילה הודה בקדמות העולם וההתאמץ ליישב על פיה את הפרשיות שבתורה על דבר מעשי בראשית. אולם רבי יצחק אלבלג ידע והרגיש בהרגשה ישרה והכרה ברורה, כי דרך חכמת יונית לחוד ודרך אמונה לחוד, כי תורת היהדות ותורת הפילוסופיה האריסטית סותרות זו את זו בכמה עקרים ויסודות נכבדים, ויודה בפה מלא כי נבצרה ממנו לבנות מעבר על פני ההתהום המבדיל בין שתי התורות האלה. לבו לא הלך בדרכי המתפלספים שבימיו להכנים „כוונות הפילוסופים" בכתבי הקדש, לעקש את הכתובים ולהוציאם ממשמעותם, כי דברו היה: „בכל מה שאני סומך לתורה ותלמוד מן הדעות העיוניות אני מעיין בהכתוב, ואם אמצאהו סובל הענין המופתי, אפרשהו על הדרך הזאת, ואם איננו סובל כלום מן העניינים המבוארים במופת ומחקר, לא אפרש בו כלום רק אומר שאיני מבין אותו ושכוונתו נעלמה ממני, שאין זה מן הדעות הפילוסופיות אלא מן הסודות הנבואיות, ועל הדרך הזאת תמצא דעתי בדברים רבים הפך אמונתי, כי אני יודע מצד המופת כי זה אמת על דרך טבע ואני מאמין בדברי הנביאים כי הפכו אמת על דרך נס". וכאשר קצרה בידי אלבלג לאחד את התורה עם הפילוסופיה גזר לשתים את הכרתו: לאמונה וידיעה; כפילוסוף היה יודע ומכיר את האחת וביהודי היה מאמין את ההפך[2]. עד כמה לא נתברר לאלבלג בעצמו דעותיו ואמונותיו נראה מזאת, כי גם הזיות הקבלה חשב לאמת ולמקובלות בעם מימים קדמונים, „כי היתה מורשה ממשה לקהלת ישראל, אבל בארך הגלות ושעבוד המלכיות נתמעטו המוסרים והמקבלים ותלך הלוך וחסור עד שכמעט אבד זכרה מני ארץ, לולי השם צבאות הותיר לנו שריד שנים שלשה גרנרים בארצנו כהן לוי וישראל ר' יצחק הכהן (ר"י משיגוביה) ור' משה בן שמעון (מבורגוש) וגדול שבכלם בכוונה זאת הוא ר' מ ש ה"[3]. הנה כן לא היה ר' יצחק אלבלג מתנגד לתורת הנסתר כי אם להקלקולים שבה, לדרך למודי המקובלים שהשחיתו את למודי הקדמונים ויהפכו אותם למשחית[4]. ללא־צדק הרשיעו אותו האחרונים ויתנוהו למין

---

[1] בספר „תקון הדעות" הלקוח מספרו של אלנהאואלי „כוונות הפילוסופים" (יצא לאור ע"י יה"ש בהחלוץ ח"ד 1856 ובח"ו 1861) ירשום הר"י אלבלג את השנה שבה כתב את הספר: ה"א נ"ב או ה"א נ"ד, ואחרי שהספר לא נגמר כמו שיעיד ע"ז רבי יצחק ן' פולקאר (החלוץ ח"ד 83) נראה הדבר שמת אחר זמן מועט.

[2] „תקון הדעות" החלוץ ח"ד עמוד 93: „כוונת התורה אי אפשר לנו להשיג מסברתנו השגה בלתי מסופקת כי כשם שכוונת הפילוסוף לא ישיגנה כי אם פילוסוף אחר, כן כוונת הנבואה לא ישיגנה כי אם נביא כי דרכי השגותיהם משונות זו מזו והם שני הפכים לפי שזה (הפילוסוף) משיג המושכל במורגש וזה (הנביא) משיג המורגש במושכל...". שפ"ר.

[3] החלוץ ח"ד עמוד 88; דברי הר"י אלבלג אלה נמצאים גם אצל כרמולי (Itinéraires 281).

[4] דברי הר"י אלבלג מוכיחים כי ריב לו עם המקובלים בעיקרי דעותיהם ואמונותיהם ורק החזיק בהקבלה שאינה מתנגדת אל השכל הישר והחקר ההגיוני, כי כן דבריו נגד בעלי הנסתר: „דרך בעלי

וכופר [1]; רבי יצחק אלבלג לא היה כופר בעקרי התורה, כי אם חוקר מתפלסף שדעותיו לא נתבררו גם לעצמו, ובמוחו היתה ערבוביא מדעות ואמונות סותרות זו את זו [2]; כן לא היה פוקר ומזלזל את הדת כי אם שומר מצוה ונזהר בקיום המצוות המעשיות, כי לא היה אמיץ לב במדה כזאת לבטל את תורת היהדות המעשית בשביל דעותיו החפשיות.

אולם ברור ההוא נמצאו אנשים, אשר מלאו את לבם להוציא הולדות ממשפטי הפילוסופים והקישיהם, ויבואו לידי מסקנות והחלטות שבכחן להרעיש את היהדות ולהכחיד עמדתה. כממשלי המשלים (האללגוריסטים), אשר באלכסנדריה של מצרים (עיין דברי ימי ישראל חלק שני עמוד 39) בימי מאה שנה לפני חרבן הבית השני, שגלו פנים בתורה שלא כהלכה ויבעטו בהמצות המעשיות, הנראים להם אך כלבושים אל חקרי לב, כן עשו המתפלספים שעמדו בימי המאה הראשונה לאלף הששי; גם הם אמרו: המצוות והדינים לא נתנו כי אם לעורר את הלב על מושגים מחקריים דתיים או לחזק את רגשי המוסר והמדות, ולכן די לנו אם נביא בלבנו את עצם הדעות וההגיונים ההם שעליהם רומזות המצוות ונשוה אותם תמיד נגדנו, וקיום המצוות והפקודים בפועל כפים הוא אך למותר. יש מהם ששמו את התורה ומצוותיה פלסתר, קראו לנביאי האמת ממשלי משלים ודרשו ברבים שאין תורה מן השמים, והיא רק קובץ נמוסים והנהגות שכתב משה, ככל החקים והמשפטים אשר נכתבו בידי מחוקקי העמים, ואחד מהם דרש בבית הכנסת והתפלא לאמר: מה ראה משה לאסור את החזיר, הן הרופאים לא מצאו בו רעה; והשני קרא ברבים: אין הכוונה במצות תפלין להניח על הראש ועל הזרוע ממש, שאין החפץ בזה רק שנבין ונזכור את ה' הרמוזים בראש כנגד המוח ובזרוע כנגד הלב, שהם כלי ההבנה והזכרון [3], והנה אם האמונה

הנסתר בארצנו לעיין ולחפש בכתובים ומה שיראה להם... יקחו אותו לאמונה ויספרו אותו בסתר לדומים להם מן המאמינים לכל דבר ואמרו להם כי הוא האמת המקובל מפה אל פה עד אברהם אבינו ע"ה או כוונת הנביא... וזה דרך מחשבי קצים וגימטריאות, ואם אתה מן החפצים בידיעת האמת עשה אונך כאפרכסת לכל הדעות ובחר לך רק מה שנתבאר לך במופת או נתאמת אצלך שהוא מקובל מן הנביא אות באות ולא אירע בו שנוי לא בעניין ולא בלשון. וטוב שתאחז בפשם הכתוב ותאמין הנגלה ממנו אמונה מוחלטת מאין שאלת טעם מהמאמין בו סברא זרה שאינה מן החכמה ולא מן הנבואה, ובהיותך מבעלי הנסתר אשר בארצנו לא תהיה לא מבעלי החכמה ולא מבעלי האמונה וכו'". ומזה נראה שהיה מבקר נאמן ומוציא למשפט צדק על דבר עיקרי התורה הזאת ולא על קלקוליה בלבד. שפ"ר.

1) הרש"ט בספר "האמונות" שער א' פ"א ופ"ז ושער ו' קורא אותו: "מין בליעל פושע וממרה". הרד"י אברבנאל' בישועות משיחו ובעל נוה שלום יכנוהו "סכל רע לב ורועה רוח". שפ"ר.

2) כבר העירותי למעלה, כי הר"י אלבלג היה יודע ברור את דעותיו ובל"ס התאימו גם מעשיו למחשבותיו. את יחוסו להתורה הנגלית בשתי חלקיה הוא מבאר באמרו: "מסגולת האמונה התורנית היא שהכחשת המופת אותה לא תדחה אפשרות אמתתה לפי שהנמנע אצל המחקר ההקשי מצד מנהג הטבע תחייבהו לפעמים ההשגה הנבואית מצד יכולת המנהיג וכו' וכו' ואין זה מפני חסרון הנבואה אלא מפני שדרך השגתה מעולה ביותר". שפ"ר.

3) כל הדברים בסיכני ההסגר הם מלשונו של הרשב"א במכתביו במנחת קנאות לר' אבא מרי דון אסתרוקו ביחוד במכתב פ"א עמוד 153, עכ"ל הרב המחבר. וגם התלמודי הנאור רבינו מנחם המאירי

באל אחד והשנחתו קבועה במוחנו ולבנו, מצות התפלין מה זו עושה? הנה כן היו המתחכמים והמתפלספים בדור ההוא מנסים את כחם לקעקע את בירת היהדות ולעקור את תורת ישראל, וגם במעשיהם העלו את חמת אמוני היהדות על המחקר בכלל ויביאו חשך ובערות לעולם, תחת לזרוע אור ודעת.

ראשי המדברים בבית מדרשם של הממשלים משלים האלה היה איש חכם וגדל־דעה, אך גם בעל מחשבות מעוקלות, אשר מבלי חפץ היה הגורם למחלקת ודברי ריבות בין הקהלות. שם האיש הזה הוא ר' לוי בן חיים מעיר ווילפֿראנש (Villefranche) הסמוכה לעיר טולוזה בפרובינציאה (נולד בש' ה"א י"ח? מת—ה"א ס"ו)[1], בן משפחה יקרה שממנה יצאו חכמים וסופרים בישראל. הוא קרא ושנה הרבה בספרי התלמוד, אך לבו נטה יותר אחרי הפילוסופיה הדתית של בן־מיימון, ועוד יותר נמשך אחרי דעותיו של ר' אברהם אבן עזרא ויאמין כמוהו באיצטגנינות, כי הגרמים השמימים הכוכבים וכסיליהם משפיעים השפעה ישרה על גורל בני האדם על האדמה. ר' לוי (בר' אברהם) בן חיים היה מלא מספרי הפילוסופיה ודעותיהם ודבוריהם, אך לא היה איש הוגה דעות ומצרף חקרי לב בכור הבחינה להוציא לאמת משפט, כפי אשר יורהו שכלו, ולכן לא היתה לו השגה בהירה בחקרי לב הרמב"ם, לא הבין להעצומות עוז ולא ירד לסוף דעתו. על פי מחשבותיו כל היהדות כלה אינה אלא משפטי הפילוסופים ואפני דבוריהם השגורים בפי מתפלספי הדור, ואשר בכל היותם תפלים וריקים מכל רעיון מחקרי והגיוני נחשבו בימים ההם לחכמה עמוקה. לסבת מקרה־אהבה אשר קרה לו, בהיותו אוהב עלמה והיא לא השיבה אהבה אל חיקו, היה אנוס לצאת מעירו ויחי חיי צער ומסכנות בעיר מונפיליר במצאו פרנסתו במלאכת המלמדות והדרשנות. שם התחבר לרבי משה אבן־תבון (עיין למעלה עמוד 109) והוא חזק את לבו עוד יותר לפרש התורה על פי דרכי בעלי הרמז והאליגוריה. הוא היה מפיץ בין העם את אופן המחשבה, אשר מבלי לחדור לעמק הענינים השתעשע בדבורי החקירה ותבחר לה מליצות תחת מחשבות ודעות. הוא חבר שני ספרים[2], האחד בחרוזים והשני בדבור הפשוט, ובהם שם לפנינו את שיטת הרמב"ם בדמות אגרון (ענציקלופידיה) של כל ענפי הידיעות. בהם פתר את ספורי כתבי הקדש, ספורי תולדות ישראל, על פי נאומי הפילוסופיה ויבאר את נס יהושע בגבעון בעמידת השמש בחצי השמים על פי דרך הטבע, ובכלל הלך בפירושי המקראות והגדות התלמוד בשיטה המוטעה שאין כחה אלא בגבוב דברים ועוות הבתובים[3]. אמנם ר' לוי יאמר לא אחת, כי אין כוונתו להפוך את דברי התורה

בפתיחתו לספר „בית הבחירה" על מס' נדרים נזיר סוטה (האלבערשפאדם ת"ר) נלחם נגד הממשלים האלה הממעטים דמות התורה המעשית; והדברים יקרים ונחמדים מאד במוב טעמם גם בימינו ובדורנו. שפ"ר.

[1] עיין על אדותיו: כרמולי בספרו: La France israélite מעמוד 46 ולהלן; שניאור זק"ש בכרם חמד חלק ח' מעמוד 198 ולהלן; החלוץ ח"ב מעמוד 17 ואוצר נחמד ח"ב מעמוד 94.

[2] המה ס' „לויח חן" וס' „בתי הנפש".

[3] ראיתי להביא בזה תמצית דברי החכם המופלא זק"ש בכרם חמד ה'; הראשון שדבר עליו היה צונץ בספר צור געשיכטע 471 ואחריו יה"ש בהחלוץ — אך החכם זק"ש הוכיח בצדק כי הפילוסופים המדומים שביתי הרשב"א וביחוד ר' לוי בן חיים האמינו בגזרת הכוכבים והשפעת המזלות ורבי אבא מרי דון אסתרוקו וסיעתו התנגדו להם על דבר הדעה הנפסדת הזאת. המתפלספים דרשו

למשלים ורמזים, גם יקרא מלא אחרי בעלי הרמז ויתנם למנאצים דברי אלהים ויתאמץ להוכיח כי מאמין הוא בספורי כתבי הקדש דברים כמשמעם[1]; אך הדברים האלה אמר מן השפה ולחוץ, וכאבן־עזרא—האיש אשר היה לו לעינים בכל דרכיו והליכותיו—הסתיר דעותיו עמוק עמוק בחבו, וגם מיודעיו ומקורביו היו אומרים: „הוא ערום ואין אדם יורד לסוף דעתו ושכלו זולתי מכיריו אשר כגילו, כי ידבר כאיש אשר ידע כי הורת אלהיו בקרבו ובדבר חז"ל חזק ואמיץ לבבו, ערום יערים ולא נכיר בו מה טיבו אם הוא מן הזדים או אם משנתו משנת חסידים"[2]. ותורת היהדות הזאת המלאה חידות ורמזים למדו לא רק בחדרי ביתם כ"א דרשו כה ברבים בבתי הכנסיות.

מקום מושב הפילוסופים המדוטים האלה, מקום צמיחת זרע ראש ולענה היתה פירפיניאן (Perpignan), העיר הראשה במדינת רוססיליון (Roussillon), היושבת על הספר בין צרפת לספרד, ובימים ההם היה מלך ארגוניה מושל בה. והנה אף כי גורל היהודים בעיר הזאת היה רע ומר, כי נאנסו לשבת באחד מרבעי העיר הגרועים על יד הכבר אשר הַקְּאָה לדירת המצורעים[3], הנה בכל צרותם לא כהתה רוחם, וחכמה יתרה נודעת מהם אל המחקר החפשי והמדעים ויאהבו להתחקות על דברי מפרשי המורה ומבאריו. בעיר הזאת מצא לו המסכן ר' לוי בן חיים מקום מקלט בבית העשיר ונשוא הפנים דון שמואל הסולמי או סין אשקליטא (Sen Escalita)[4], איש גדול בחסידות תורה וצדקה וגמילות חסדים, אשר לא

י"ב שבטים נגד י"ב מזלות וכו', ובכן לא היו כלל המתפלספים החם מהחולכים אחרי שיטת הרמב"ם, המתנגד הגדול לתורת האיצטגנינות שסותרת את האמונה בחדוש בבחירה ושכר ועגש. כי היה ר' לוי זה בדעותיו תלמידו של הראב"ע ולא של הרמב"ם יוצא ברור מדבריו בספר „בתי הנפש" (כמו שמביאו ר' נתנאל הכספי בפירושו להכוזרי) „במשכן עשר ירישות להעיר על מציאות עשרה גלגלים הנקראים יריעות כאמרו נוטה שמים כיריעה וכו' המנורה נעשית על מתכנת ז' משרתים (פירושו ז' כוכבי לכת לפי דעות התוכנים אז), והנר האמצעי הוא כמו החמה שהיא באמצע המשרתים... וכן באפוד י"ב אבנים רמז לחגורת המזלות והחשן נחלק לד' חלקים, כמו שאזור המזלות נחלק לארבעה חלקים והשנה לארבע תקופות וכו' וכו'" — הכספי מרבה להביא דברי ר' לוי ומהם יוצא כי רחקו דרכיו מדרכי הרמב"ם: בעוד שהרמב"ם אומר (מו"נ א' פ' ע"ב) „השם יתעלה נבדל ונקי מכל רק ידוע בכל" יאמר ר' לוי: „האל יתברך איננו כשאר המנצחים אשר ינצחו הפכם בשביל הפכיותם כמו המים המנצחים את האש בעבור היותם הפך טבעם אבל האל יתברך לא ינצחנו רק בנעימותו והיותו הכל אשר בו הכל", ובזה יתקרבו מושגיו בעצם האלהות למושגי ראשוני המקובלים כרבי עזריאל האומר: „ההשואה הנמורה באחדות השלמה שאין בה שינוי" והם הם גם דברי הראב"ע בפ' כי תשא. וזה עיקר ויסוד המקובלים, שהנעצם האחד כל העצמים, שהם ג"כ אינם אלא אחד ומתרבים רק עפ"י ההמשכה וההשתלשלות (Emanation) והצורה היא תולדות הרבוי והשנוי. וכמו שקרובה דעת המשלים והמרמזים לדעות בעלי הקבלה בעצם האלהות, כן דעתם שוה בעניין עשיית המצוות שהעיקר רק הכוונה והמעשה הוא דבר טפל. והנה בדבר תכונת ספר „בתי הנפש" של ר' לוי יש עוד להעיר, כי כלו כתוב בחרוזים באופן שיקל על המעיין לדעת אותם בעל פה ונחלק לעשרה מאמרים וכל מאמר נחלק לשערים, והספר „ליות חן" נחלק לשני עמודים יכין ובועז והוא ענציקלופידיה של כל הידיעות: החשבון, התכונה, הטבע והמיטפיזיק, איכות הנבואה, סתרי האמונה ומעשה בראשית. שפ"ר.

1) ראשי פרקים מדבריו אלה נמצאים בהחלוץ ח"ב מעמוד י"ח ולהלן.
2) עצם הדברים שנמצאים במנחת קנאות מכתב י"ז עמוד 47.
3) המקורים לזה נמצאים אצל קאיזערלינג בספרו: גשיכטע דער יודען אין נאוואררה עמוד 137.
4) בשו"ת הרשב"א (עין למעלה עמוד 115 הערה 2) נקרא ג"כ סאשקלוטא; אמנם אות ס' היא נפרדת

נמצא כמוהו במדינה ההיא, כמו שיעיד עליו בן דורו לאמר: „מעירנו עיר הקדש מארסיליה הגדולה בדקתי ולא מצאתי בכל הארץ איש כמוהו (כר' שמואל הסולמי) במעשים גדול בתורה ובמעשים טובים גדול בחסידות גם תמצאוהו שפל רוח ועניו, עושה בסתר ובגלוי מתנותיו, ביתו פתוח לכל עובר ושב, עשות ספרים לא יגע, אם ספר איש אינו בספריו מקום קבוע בבית מדרשו". (הלשון מגומגמת, וכוונתו שאם יחסר לו איזה ספר בבית מדרשו ישתדל להשיגו ולהעתיקו)[1]. ר' שמואל הסולמי היה בא בכתובים עם ר' שלמה בן אדרת (הרשב"א) ומצא חפץ בפירושי המקראות והגדות התלמוד על פי ההגיון המחקרי. גם הרב אשר ישב אז על כסא ההוראה בעיר פירפיניאן היה חכם מופלא אוהב החקירה הברורה וההגיון הישר ושונא את בעלי האמונה המשעבדת להאותיות שבתורה, מבלי דעת את רוחה ומבלי להשכיל אל הכוונה. הרב הגדול הזה היה דון וידאל מנחם בן שלמה המאירי (נולד ה"א ט' ומת בערך ה"א ס"ו)[2]. הוא לא היה מפורסם לתהלה בזמנו כגדול התורה. אף כי לא נוכל לחשבו לכובש דרכים חדשים בלמודי התורה, אך בכל זה הוא חזון יקר ונעלה בדור ההוא. להחכם הזה היתה מדה אחת, אשר עטרתהו רצון ותשוה עליו חן והדרת כבוד—מדה שלא נמצאה אז בכל חכמי הדור ההוא, והיא: משקל לרוח, מדה ומשורה להרגשת הלב והכרעות השכל לבלי לצאת חוץ לגדר המתינות והרעת הנקיה; המדה הזאת נראה גם בסגנונו לכלכל כל דבריו במיטב הגיון לפי תכן הכוונה. כל בני דורו אהבו את עתרת המליצות ויכתבו דבריהם בחרוזים או בדבור הפשוט בשפת יתר ובמליצות יתרות כאלו חפצו להכנים כל מבטאי המקרא באגרותיהם; המליץ בדור ההוא רבי ידעיה בדרשי באגרת ההתנצלות להרשב"א וביתר ספריו היה כותב בהמון מליצות עדי נלאה לקרוא בם, אך דברי רבנו מנחם הם קצובים ושקולים ולא נמצא בהם חסר ויתיר; כל משפט וכל מבטא הוא ערוך לפי מדת הרעיון הנמצא בו. וכמו כן היתה מדת רבנו מנחם בפירושו על התלמוד. כל אלה אשר עסקו בתלמוד, אם לבארו ולפרשו או להוציא ממנו דינים והלכות למעשה או חברו ספרים מיוחדים על דבר נושאים תלמודיים, לא שמו לבם לברר ולצרף את הספר הגדול הזה כי אם לסבך את הלמוד המסובך, ולהוסיף ספקות ושאלות על המון השאלות הנמצאות בו; ברובם, אם לא בכלם, נראה, כי הם מסתבכים בפרטים ובעניינים קטנים, עדי ישכחו או יתרשלו לבאר את הדבר הראשי,

---

מהמלה והיא ר"ת מן „סן" לאמר Senior, Sen או Seigneur, שפירושו אדון, זקן או נשיא. שם משפחתו הוא אשקליטא Escalita נגזר מן Escala ברומנית תחת Scala שענינו טעלות או סולם בשמו הסולמי.

[1] מדברי ר' קרשקש וידאל במנחת קנאות אגרת י"ב.

[2] בעצם הספר בשפת אשכנז נרשם שנת 1243 שהיא ה"א ג' ומעיר ע"ז הרב המחבר (בהוצאה השלישית המוגהה מאת דר' גומטמאכן 1894): שנת לדתו מודיע הוב המאירי בעצמו בספרו „בית הבחירה" על אבות, הוצאת שטערן, והנה הספר הזה לפני ושם נאמר בסוף הפתיחה: „עד אשר הגיע הזמן עלינו אנחנו היום שהשלמנו מן השנים ה' אלפים וס' היא השנה אשר השלטנו בה זה החבור הגדול בכל תלתא סדרי והיא שנת נ"א ללדתנו אשר היה בסוף השנה התשיעית לפרט האלף החמישי (הששי) סימן השנה ובא לציון גואל כמנין וב"א והתחלנו בו שנת ל"ח ללדתנו וכו'" וכו', ודבריו בראש הפתיחה לספר „בית הבחירה" על אבות הם: „אשר הגיע אלינו אנחנו פה היום שנת ה' אלפים ס' ליצירה שהיא שנת

דאש פנת העיון; גם גדולי התלמודיים ובעלי הסברא הישרה היו עוזבים לפעמים את העניינים הכלליים בפני הפרטים. יוצא מן הכלל הזה היה רבנו מנחם בן שלמה המאירי, והוא היה בפנה זאת יחיד בדורו ועוד יותר בדורות הבאים. פירושיו על שלשת סדרי התלמוד ובכלל על המסכתות הנושאות ונותנות בהלכות הנהוגות בזמן הזה אינם מלאים שקלות וטריות, קושיות ותירוצים, כי אם ערוכים בסדר ומשטר, בהדרכה ישרה מן הכללים אל הפרטים [1], ובזה יתן היכלת להמעיין למצוא נתיבותיו בים התלמוד. לפני כל מסכת הוא מקדים דברו לבאר תכן ענייניה ופה נראה את בקיאותו בכל ענייני המסכת. בדרכו זה שם לו המאירי למופת את הרמב"ם בפירושו למשנה. לו נתקיימה בידי הלומדים שיטת למודו של רבנו מנחם המאירי, כי אז לא היה העסק התלמודי לענין פלפול וחדוד השכל בהיקשי הטעאה, כאשר נהיה בדורות המאוחרים, שנמצאו מפולפלים אשר כל כחם בתלמוד היה להוכיח על דבר אחד בשבעים פנים להיתר ובשבעים פנים אחרים לאיסור, עד כי לא ידע בעל ההוראה להחליט דבר ולמצוא נתיבתו בתוך יער הסברות השונות והדעות החלוקות לבלי קץ ותכלית. בצדק נשא עליו משלו המשורר ר' יהודה אבן־זבארה לאמר:

סָפָרִים נַעֲשׂוּ אֵין־קֵץ לָבָאר יְסוֹד הַתַּלְמוּד בְּמִשְׁנָה אוֹ בְגֶמָרָה
וַיֵּשׁ נָאוֹן וָרָב כְּמָה מָרָבִין וַיֵּשׁ קְצַר אֲבָל לֹא בְּמָשׁוֹרָה
עֲדֵי שָׂקָם לָבַיִת מַאִיר מָנַחֵם בְּיָדוֹ קָם וּבָנָה בַּיִת הַבְּחִירָה [2]

וכדרכו הישרה בהלכה כן בחר באמת ונכוחה בביאורי המקראות; המתפלספים ובעלי הקבלה דרשו רק אחרי נשגב ונעלה מהשכל הפשוט בדברי התורה, כי הפשט הפשוט היה שנוא ומזוז לרוח אלה שהורגלו לשפוט רמים, להמריא במרום ולהרקיע

נ"א ללדתנו וכו" הרי שנולד בשנת ס'. — גם יתר דברי הרב המחבר בההערה הנ"ל אינם מובנים לי הוא אומר: זיינע שריפֿט משיבת נפש פֿאללענדעטע דער מאירי אין מרחשון 5077=1316 בייא שטערן אייגלייטונג צו בית הבחירה, ווא אויך דאס ביאגראפֿהישע אונד ביבליאגראפֿהישע צו פֿערגלייכען איזט עכ"ל, ובאמת מלבד שלא נמצא אצל שטערן דבר על אדות זמן החבור „משיב נפש" (ולא משיבת נפש) שנתחבר בשנת ה"א ס', כי אם עוד בפירוש יאמר: „משיב נפש" ראיתיו בין ספרי די רוססי והוא חבור יקר מאד מזכירו הרבה פעמים בפירושו למסכת אבות ונלוה לו תמיד שבירנו בילדותנו (שטערן תולדות המאירי עמוד X ועמוד XI ובנוף הספר), ולעמת זה יחוה שטערן דעתו ע"ד זמן מות המאירי לאמר: ... בהספד ששלח ר' אבא מרי (בעל מנחת קנאות) אל קהל פרפיגנאן כשהודיעו לו עליתו (של המאירי) לשמים נאמר: אל פרפיגנאן בהעדר שני המאורות הגדולים וכו' דון וידאל שלמה נ"ע שמו שנכתב בקדושה ר' מנחם בר שלמה וכו' וכו'. בההספד הזה מתאבל ר' אבא מרי גם על גזרת מלך מיורקה (Mallorca) על ספרי הקדש, וזאת היתה בשנת ס"ו לאלף הששי, כמבואר בהרלב"ג פרשה חקת, ומזה מוכיח שטערן כי מת המאירי בשנת ס"ו או קודם לזה ותהיה אפוא שנת לדתו ה"א ס' ושנת מותו ס"ו או קודם מעט, שפ"ר.

1) בצדק יעיר החכם וויים (דודו"ד ח"ה עמוד 90) ויאמר: רבנו יוסף אבן־מיגאש היה לו (להמאירי) לעינים בחבורו, אשר גם הוא כמוהו יקבץ יחד כל המשא ומתן של הגמרא ויציגהו לפנינו בלשון ברורה ובהוספת דברים ליתרון באור עד שכל הסוגיא מתפרשת (מאליה) על נכון לפי פשוטה, אך יש יתרון לפירושי המאירי בלשון ובמליצה כי כלם כתובים בשפה ברורה המובנת לכל עכ"ל. שפ"ר.

2) שטערן בתולדות המאירי בספר „בית הבחירה" על אבות.

שחקים; לא כן היה רבנו המאירי, הוא היה אומר: „מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, כלומר, דמראה את עצמו כאלו יודע סתרי תורה ומגלה אותם שלא כהלכה והוא בצד שיכחיש הנגלה ממנה לגמרי ואומר שלא היתה כוונת האל לכך, אלא שהוא משל לענין אחר והנגלה אינו כלל וזהו שורש משרשי הכפירה, שהמצות כלן אף על פי שיש בקצתן נסתר אין ספק שעצם המצוה הוא הנגלה ממנה"[1]. רוחו היתה זרה לאמונה הבלית גם כאשר נמצאו לה סמוכים בתלמוד[2]. מכל מה שאמרנו ברור הדבר, כי לא נחה דעתו מבעלי האליגוריה ממשלי המשלים, אך בשביל שוטים שקלקלו לגלות פנים בתורה שלא כהלכה לא עלה על דעתו להתנגד ללמוד החכמות.

אך לא כמחשבות החכם ההלמודי הזה היו מחשבות הקנאים, אשר שמו קן להם בעיר, אשר משם יצא רבי שלמה מן ההר ויתן לחרם את הרמב"ם וספריו (עיין למעלה מעמוד 42 ולהלן) ויבא רעה רבה על ישראל ועל תורתו. אף כי הגדולים הזרים שגדלה הפילוסופיה המדומית ותבניסם להיכל היהדות לא היו רעים ומזיקים מהבלי השוא של בעלי הנסתר, בכל זאת לא נערו שומרי חומת ציון בהמקובלים ויראו און ולא התבוננו, ולפעמים הראו להם גם פנים שוחקות, הם אסרו המלחמה רק על המתפלספים, מלחמה כבדה, מלחמת נקם, אשר בה עוד הגדילו ערך המתפלספים כנרדפים בגלל דעותיהם, ולו עזבום לנפשם לא שם איש להם לב. עוד מעט ומלחמת מפלגות היתה קרובה לפרוץ בישראל. המעוררים הראשונים למלחמת קנאה ונקמה היו ממפלגת הקנאים האלה, אשר יטו קנם על ענייני הדת והאמונה, ועל כל דעה ומחשבה, על כל רגש וחפץ היוצאים מגבול מושגי התורה, לפי דעתם הקצרה, הם טובעים מטבעת המינות והאפיקורסות, המכים בחרם את כל איש אשר לא כמחשבותיהם מחשבותיו, ולו היתה לאל ידם היו עושים נקמות באנשי עברתם בדם ואש וחרב

---

[1]) בפירושו לאבות פ"ג משנה י"א.

[2]) החלוץ ח"ב מעמוד 14 והלאה. מתכונת למודו המצוינת, שבכמה דברים הוא מקיים ההלכה בתלמוד ונותן לה טעם אחר מטעם שנאמר בהתלמוד, אם לא נראו לו הדברים מתאימים אל השכל: על מאמר הגמרא (שבת י"ב): לא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי הוא נותן הטעם: לפי שאין הלשון שגורה בפי הבריות ולא יוכל לכון דבריו, כמו כן פירושו על הגדת חז"ל (שבת נה) ד' מתו בעפיו של נחש הוא אומר: מעקרי הדת להאמין שכל מה שיקרה לאדם מטוב ועד רע מושגח מאתו ואע"פ שנשאר דעת האומר כן בתיובתא אין עקרי אמונות תלויות בראיות של פשוטי המקראות והאגדות" — המאירי מרחיק אמונת השפעת הכוכבים, „שמבטלת את הבחירה והתגמול" (נדרים ל"ט, שבת ס"ו וקנ"ח). נגד זה אין ספק שכל דבריו בהקדמתו הגדולה ערוכים נגד המתפלספים המשלים, כמו שיאמר: „מצות שבת ומצות תפילין, הראשונה באה להעיד על החדוש והשניה על ענין יציאת מצרים שהוא היסוד הגדול באמונת המצוות אחרי שנקבעו בלבו הדעות שהמצוות רומזות עליהן וכו'" — בבית הבחירה לאבות יאמר: „כי גם דברים שבעל פה היה כותב כל אחד לעצמו מה ששמע מרבו, וגם מזמן כנסת הגדולה התחילו לכתוב מה שהיו שומעים זה מזה". הנכבד והנפלא בכל חבוריו היא הקדמתו לאבות על סדר הדורות והשתלשלות הקבלה מדורות התנאים (שהוא מתחיל מימות החרבן), האמוראים, הדור המטוצע בין האמוראים והסבוראים, הסבוראים והגאונים עד רב האי גאון ועל הרבנים עד דורו ועד בכלל. הוא כתב גם מאמר ארוך על דבר תכונת הברייתות והתוספתות, ובכלל עיניו אל האמת והנכחה. ולא קם בדורו ודורות רבים שאחריו חכם תלמודי זך השכל ושופט מישרים כמותו; רבים מחדושי תורתו נמצאו בספר שיטה מקובצת לרבי בצלאל אשכנזי. שפ"ר.

נקמת. מסוג הקנאים האלה היה ר' אבא מרי בן משה בן יוסף איש מונפיליר, הנודע אז בשמו בכתוב־עמים: דון אסתרוק אן־דוראן די לוניל[1]) ממשפחה יקרה בפרובינציאה ונכבד מאד בעדתו בעיר הראשה אשר במדינת לאנגידוק (Languedoc). ר' אבא מרי לא היה נבער מדעת והשכלה[2]); הוא נתן כבוד ויקר להרמב"ם ולספריו, אך בשומו לו לקו ולמשקולת בתורת היהדות את דרכי שיטתו של רבי משה בן נחמן לא היה סובל עוד כל דעה מתנגדת והיה מתעורר באף ובחמה על כל איש הנוטה מדעותיו. הנפלאות והנסים המסופרים בכתבי הקדש והתלמוד היו לר' אבא מרי לראיה ברורה, כי ישראל הוא העם הנבחר וה' מיחד עליו השגחתו, על כן לא זרו לו רובי הנסים והנפלאות, וכל המרבה לספר בנסים וחזיונות יוצאים מגדר הטבע והמורגל הרי זה משובח; המסקנות וההחלטות של הפילוסופיה וחכמת הטבע, אשר על פיהן אין מקום כלל לנסים יוצאים מגדר הטבע, לא היה בכחן לרופף אמונת ר' אבא מרי. בשעה שנשאלה לפניו שאלה: במי יבחר באריסטו או במשה בן עמרם וכח מי יפה אם כחו של התלמוד או של בעלי חכמות יונית, לא התמהמה ר' אבא מרי אף רגע אחד והיה משיב תשובה ברורה, כאיש יהודי אשר נפשו אמונה לתורת עמו. אמנם כן, ההשקפה הזאת נכונה ונאמנה, אך ר' אבא מרי בא על בעלי החקירה החפשית במוראים גדולים ויד חזקה, ויאמר לכבוש דרך לדעותיו בכח הזרוע, וזה הוא דבר אשר לא יתכן. הוא אומר בפירוש, כי לא על בעלי המשל והרמז המגלים פנים בתורה בדרך מינות וכפירה בפשוטי הכתובים בלבד הוא כועס, כי אם על כל העוסקים בחכמות חיצוניות שאותם יחשוב לגורמים בנזקים, וגם יאמר כי מצטער הוא מאד על כי „לא נתן לו רשיון לנדות ולהלקות רק ברשות אדוננו המלך, וכי לא יוכל להבחיד שם וזכר לכל העוסקים בהחכמות החיצוניות, שהן רק צרות לתורת היהדות וצוררות אותה מאז ומעולם"[3]).

והנה ר' אבא מרי לא היה בעל בעמיו ונכבד לכל הקהלות במדה כזאת שיוכל להלחם ולהכריע תחתיו במלחמתו את ר' לוי בן חיים מווילי־פראנש ואנשי בריתו המתפלספים, ולכן פנה (בשנת ה"א ס"ד לערך)[4]) להרב הגדול האב לתורה ורבם של ישראל בדור ההוא, לרבי שלמה בן אדרת בברצלונא, באגרת קובלנא על „פורצי הגדרים מואסי המוסר... מחזיקים בתפלות ומניחים העקרים הפרו ברית... ישפיקו בילדי נכרים, מאבדים הונה של תורה ודורשים בהגדות של דופי וכו'". בהמכתב הזה יעורר ר' אבא מרי את הרשב"א, כי באה העת „לכלה הפשע ולהתם כל מסית

---

[1]) בכל השמות האלה הוא מכנה את עצמו במכתביו אשר בספר „מנחת קנאות" ועיין Revue des Etudes Juives ספר ד' מעמוד 192 ולהלן.

[2]) לפי עדות החכם די־רוסטי נמצא בחביבליותיקה שלו גם ספר בחכמת התכונה להרב אבא מרי; גם חבר פירוש על השיר לפורים של ר' יצחק אבן גיאת וקינה במשקל ושיר המתחלת „אבוא לאסוף מחנות". ועיין צונץ ליטעראטור געשיכטע עמוד 498 וכנסת ישראל להרשי"פ עמוד 3—4. שפ"ר.

[3]) מנחת קנאות מכתב פ' עמוד 106.

[4]) זמן ההתחלת המחלוקת יוצא לנו מדברי הרשב"א (ח"א סימן תס"ז) לאמר: „וזה כמשלש שנים חתרנו להוציא רצוננו אל הכוונה... להשיב עטרת התורה ליושנה וכו'" וזה נכתב בשנת ה"א ס"ו.

ומריח... להכות אותם בשוטים". ותשובת הרשב"א היתה, כי אמנם היטב חרה לו על השערורה שנעשתה בישראל על ידי המתפלספים המשלים האומרים: „כי כל מה שיש מפרשת בראשית עד מתן תורה הכל משל", בכ"ז אין רצונו לאכוף דעותיו על בני קהלות אחרות, כי יאמרו אליו: „מי הוא זה שבא לרדותנו בתוך ביתנו", ולכן יעורר את ר' אבא מרי דון אסתרוק, כי הוא עם עוד אנשי לב בני פרובינציאה יעמדו בפרץ „כי לו ולחכמים בגילו נאה לדרוש", כי קרובים הם למקום המעשה. עד כה וכה נמצאו שומרי חומת ציון אחרים לר' אבא מרי והם דון בונפוש ווידאל (Bonafoux Vidal) (שאלתיאל)[1] מברצלונא ואחיו דון קרשקש ווידאל מפירפיניאן, שניהם נכבדים ונשואי פנים, שניהם תלמידי חכמים ומשכילים בחכמות חיצוניות, וגם קנאים עזים כאבא מרי אשר לא ישובו מפני כל[2], והם הכניסו עצמם להענין הגדול הזה לעמוד בפרץ האמונה ולייסר את המסיתים והמדיחים את העם מאחרי התורה. או בא דון קרשקש בהצעה אשר הפיקה רצון רבים לאמר: „לנדות ולהחרים לבלי ישמעו הבחורים אשר לא יהיה להם יותר משלשים שנה ומעלה ספרי היונים וספרי לשון כשדים, אם לא בספרי הרפואות, והמלמדים יהיו בכלל הנדויים והחרמות... ואם כה יעשון, אז יעמידו את העם בשלום במושבותם איש איש על אמונתם, כי יושבי הארץ הזאת אינם יושבי קרנות, הולכי פרדסים וגנות, כלם מתעסקים בלמוד, זה בספר חיצון וזה בתלמוד, ואם זה (למוד החכמות החיצוניות) ימנע מהם, הגמרא תהיה להם למנה, ויחזיקו בכנף איש יהודי ללמד להם תורה ומשנה, ואם אחרי זאת (בעבור עליהם שנת השלשים וכבר הספיקו ללמוד תורה) יתאוו תאוה לראות בספריהם לא ימוש ספר התורה מפיהם, אך היום יש לחוש כי על ידי הנערים המתחכמים אשר לא ראו אור התורה חם ושלום תשוב הארץ כלה למינות"[3]. אף כי דעת הרשב"א לא נטתה אחרי דון קרשקש להחרים את למוד החכמות מישראל, בכ"ז מצא חובה לנפשו לרדוף את ר' לוי בן חיים, ולכן ערך מכתב תוכחה להנדיב ר' שמואל הסולמי בדברים בוטים כמדקרות חרב ויורדים חדרי לב על הכניסו בביתו את החכם המתפלסף ר' לוי, לאמר: „ידעתי הנהגתך, בוחר בתורה עושה משמרת למשמרת, אך כונתך

---

[1] יש לשער כי זה האיש בונפוש ווידאל (מנחת קנאות מכתב י"א עמוד 45—46) הוא הנזכר בסוף הספר „אבן בוחן" לר' קלונימוס.

[2] דברי הרב המחבר במקום הזה אינם מדוקדקים. מהצעת הדברים בפנים ישפוט הקורא, כי הרשב"א לא רצה מתחלה להתערב בעניני קהלות רחוקות, וכן באמת שפט על פי מכתבו ר' אבא מרי, ובתוך כך נתעוררו דון בונפוש ווידאל ודון קרשקש ווידאל מאליהם — אך באמת אינו כן, הרשב"א, אף שענה לאבא מרי, שהוא מסרב בדבר להתערב בריב, ערך כתבים להחכמים הגבורים הנ"ל ועל פי כתבו נתעוררו, ומכתב י' במנחת קנאות הוא מהרשב"א „להחכם הותיק השוע הגדול והנכבד דון קרשקש בעיר פרפיאן", ור' אבא מרי בהקדמה למכתב זה יאמר: „... חשבתי שהרב (הרשב"א) משך ידו מהשתדל ע"ז, והוא לא כן ידמה ולבו לא כן יחשוב, אך חרב מליצתו על ירך, לעורר לב נכבדי ארץ; ועמו הגביר דון בונפוש ווידאל, והתחילו לשלוח כל אחד מהם (הרשב"א ודון בונפוש שניהם בברצלונא) כתבי בפרפיאן אל הנכבד דון קרשקש ווידאל", ואחרי כן נמצא מכתב הרשב"א להנ"ל, הדבר הזה כפ"ן אור על יחוסו של הרשב"א להמחלוקת מראשית היותה ולכן מצאתי נחוץ להעיר ע"ז. שפ"ר.

[3] מנחת קנאות מכתב י"ב עמוד 48.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

רצויה ומעשיך אינם רצויים... להביא לפניך האיש החכם אל תוך ביתך... יעיר בבקר בבקר להניח התורה ולשנות בזרה... למה תחייב לה' את ראשך על זה ומי שרוצה להחנק יתלה בביתו ולא בביתך[1])...". לשוא נסה ר' לוי להצטדק במכתב להרשב"א ולהוכיח אמונתו וצדקתו[2]), כי לא דבר דבר נגד אמתות ספורי התורה וכי דעותיו רחוקות מדעות הממשלים והמרמזים, לשוא כתב אחד משרי צבא המקנאים דון קרשקש וידאל בעצמו מכתב „בהתנצלות הנכבד ר' שמואל הסולמי ולהעביר קצת המומין מהאיש החכם ר' לוי", לשוא התנצל ר' שמואל הסולמי, כי ראה את ר' לוי מדקדק בכל דקדוקי סופרים, משכים ומעריב על פתח בית המדרש והולך בארחות טובים ודרך צדיקים, כי בכל אלה לא שב אף הרשב"א מאת הנדיב ר' שמואל הסולמי ועוד היתה ידו נטויה להציקו בדברי תוכחה וגערה. אז החל ר' שמואל הסולמי, שלא היה תקיף בדעותיו, לפסוח על שתי הסעיפים, ובכל זאת לא נשא לבו אותו לגרש את ר' לוי מביתו, כי לא מצא בו כל חטא, לולא מתה אז בתו, ור' שמואל הסולמי ברפיון רוחו האמין כי נענש מן השמים על תתו מקום בביתו לאיש רשע, ויגרש את ר' לוי מעל פניו[3]). אולם המעשה הזה עשה את העיר פירפיניאן כמרקחה, ובדעתם את הרשב"א לאיש אמת אשר כל מעשהו לשם שמים ואין לחשדו בפניה וכוונה זרה, כתבו מכתבים מלאים מרורות על הקנאי רבי אבא מרי ויתנוהו לאיש נרגן משלח מדנים, אשר מפניות ונטיות עצמיות להרָאות כאיש צדיק מקנא קנאת האמונה, עשה את כל מעשהו[4]).

ר' אבא מרי וחבריו הרגישו בעצמם, כי אין כחם יפה לעשות דבר אם לא יתמכו בידם גדולי הדור, שדבריהם נשמעים לבני עמם, ויוסיפו לפעול על הרשב"א ובית דינו בברצלונא ולהאיץ בהם ברוח קנאה כי יחרימו את החקירה החפשית ובכלל את למוד החכמות החיצוניות, ובקלות דעתם הבטיחו להרשב"א ובני בית דינו כי יד כל בני העדה במונפיליר הכון עמם ובעקבות הקהלה החשובה והראשה הזאת תצאנה כל קהלות ישראל אשר בצרפת הדרומית. ובן־אדרת ובית דינו בקראם מכתבי ר' אבא מרי וחבריו, אשר הוליכו עליהם אמים, כי תורת ישראל צפויה אלי סכנה נפתו ע"ז להזדקק לדברי הריבות. אך מקודם אמרו לבחון לב ראשי הקהלה במונפיליר ולדעת אם יסכימו לאסור עליהם למודי החכמות החיצוניות לבל יכשלו לגזור גזרה שהצבור לא יעמוד בה ולאמר דבר שאי אפשר להשמע. לתכלית זאת ערכו שני מכתבים בנוסח אחד[5]) וישלחום לר' אבא מרי ולר' טודרוס איש בוקיירי (Beaucaire) ויצוום כי אם יראו בעיניהם אשר דברי הספר יכנסו ללב נכבדי הקהלה, או יבקשום כי יצטרפו למנין באיסור למוד החכמות לבחורי ישראל בחרם חמור מאד[6]).

---

1) מלשונו של הרשב"א מ"ק מכתב ט"ו עמוד 53. שפ"ר

2) עיין החלוץ ח"ב עמוד 26.

3) מנחת קנאות מכתב י"ב—י"ז.

4) יוצא מהמכתבים במנחת קנאות י"ח—י"ט.

5) מכתב כ' במנחת קנאות המתחיל: „קול ה' לעיר יקרא" ותחומים עליו הרשב"א וארבעה עשר איש מבית דינו ובתוכם גם בנו ר' יצחק. שפ"ר.

6) מנחת קנאות מכתב כ"א.

אולם כמעט נודע דבר המכתבים לבני מונפיליר, והנה נתעוררו חשובי הקהלה וגדוליה ליצאת במחאה גדולה ותלונה נמרצה נגד הרשב"א וחפצו לאסור למוד החכמות.

בימים ההם היה במונפיליר איש חשוב מאד על פי משפחתו, מעמדו בהחברה, עשרו וגדל חכמתו, אשר מקדמת נעוריו נתגדל על ברכי החכמה. שם החכם המופלא הזה הוא רבי יעקב בן מכיר אבן־תבון, הנודע או בשמו בין הנוצרים דון פרופַּיית (Profiat Profiatus) (נולד בש' ה"א ה' ומת בין שנת ה"א ע"ב—פ"ב, 1312—1322)[1]. החכם הזה היה מצד אמו ממשפחת רבנו משולם בר יעקב מלוניל (עין דברי ימי ישראל חלק ב' עמוד 262—263) ומצד אביו ממשפחת התבונים והלך בדרכי אבותיו לאחד בקרבו את התורה והחכמה מבלי אשר תצרור אשה רעותה. ככל חוקרי היהודים משכילי הדור ידע ידיעה עמוקה את ספרות היהדות וכתבי הקדש וספרי התלמוד ויעסוק בחכמת הרפואה לשם פרנסה וכל מעינו שם בחכמות השעורים—ההנדסה והתכונה; בחינותיו המדוקדקות בדבר נטית קוטר הארץ היו ליסוד לגדולי התוכנים בזמנים מאוחרים להניח עליהן את חקירותיהם; שלטותו הגדולה שהקנה לו בלשון הערבית הכשירתו ביותר להעתיק ספרי החכמות מהלשון הזאת לעברית. רבי יעקב בן מכיר אבן־תבון הגדיל לעשות חיל בחכמות רבות עד כי בית המדרש הגבוה במונפיליר מנה אותו לוקן (דקן) בית המדרש. וכל החכמות שסגל לנפשו לא היו לו לכלי חפץ לקנות לו שם או להרבות לו רכוש וקנין, כי היה מיחידי הסגלה השוגים באהבת החכמה לשמה ורואים בה את תכלית האדם; הוא היה אומר: בימי קדם בהלו נר ההצלחה על ראש האומה הישראלית, בשבתה על אדמתה היתה החכמה נות בית בישראל ותהי אצלו אמון, אך מעת נעקר העם ממקום גדולו, אז קשי יומו ותקף הצרות והגלות דכאו את נפשו ונבקה רוח החכמה בקרבו, ומני אז העם החכם והנבון מלפנים אנוס הוא להיות מחזר על פתחי עמים אחרים לבקש תורת החכמה מפיהם, והמורים מלפנים היו עתה לתלמידים. בעבודתו עבודת החכמות היתה תכלית יקרה לנגד עיני החכם רבי יעקב בן מכיר: לרומם קרן ישראל בין העמים ולהסיר מעליו חרפת חורפיו, כאשר יאמר: „ומאשר כי חכמת

---

[1] זמנו של החכם המופלא הזה נדע ממקרי חייו אלה: בשנת ה"א ס"ד בעת המחלוקת הגדולה כבר היה זקן בא בימים, כי במנחת קנאות מכתב כ"א נאמר בדברי ר' אבא מרי אליו: „כי כן ראוי לוקן שכמותך", וכאשר חבר קרובו ותלמידו אישתורי הפרחי את ספרו כפתור ופרח בשנת ה"א פ"ב כבר הלך ר"י לעולמו (כפתור ופרח דף נ"ו ע"א ודף קי"ג ע"ב); אך בשנת ה"א ע"ב עוד היה חי ופועל (עיין להלן בסמוך). הוא נקרא גם בשם: דון פרפיית תבון כמבואר במנחת קנאות (מכתב כ"ו עמוד 70) ובספרו הלוחות (Almanach) הוא נקרא בלאטין Profatius. למעלה היא מכל ספק כי הוא אחד עם Profatius שתולדתו יספר אשתרוק (Histoire de la faculté de Montpellier, Astrüc Livre III). החכם Astruc יחליט כדבר ברור, כי היה רופא: ויאמר: On ne connait aucun ouvrage de médecine de Profatius, mais il ne reste pas d'être apparent qu'il était médecin. Il ne fait pas de difficulté de mettre Profatius, quoique juif au rang des médecins et peut-être même des régents de la faculté de Montpellier. (בספר הנ"ל). את הבחינה הנפלאה על דבר נטית קוטר הארץ מזכיר ידידו של התוכן המהולל קעפלער במכתבו אליו, ויאמר, כי שלשה עשו הבחינה הזאת וביניהם היהודי פרופַּטיוס בשנת 1312=ה"א ע"ב (Epistolae ad Kepplerum ed. Hansch p. 542) וזה הוא ר' יעקב בר מכיר דון פרופַּיית. ספריו שעוד לא נמנו לפרטיהם ולסדר הזמנים שנתחברו הם: א) העתקת מאמרו של אל־זרקלא על דבר שמוש

השעור (מתימטיק) הוא יסוד לכל חכמות הלמודיות וזה הספר (ספר היסודות לאקלידוס) הוא יסוד ושרש והתחלה לכל שאר הספרים מזאת החכמה, נשאני לבי אני יעקב בן מכיר להעתיקו אל לשוננו ולהחזיר אבדה לבעלים ולעשות לנו שם כשם הגדולים להסיר מעלינו חרפת הערלים האומרים כי מכל החכמות הננו משוללים וכו'".

ומאיש כמוהו חכו שוטני החכמות כי ידו תכון עמהם להחרים החכמה מישראל! רבי אבא מרי ידע כי מחשבתו למנוע את בני הנעורים מסגל להם חכמות וידיעות לא תקום ולא תהיה, אם לא יהיה גם רבי יעקב בן מכיר בעורתו ויתמכהו בעצתו, כי זה החכם רבי יעקב תבון היה גדול ונכבד מאד בקהלתו ודבריו היו נשמעים לרבים; ע"כ הציע ר' אבא מרי לראשונה את מכתב הרשב"א לפני ר' יעקב בן מכיר, אולם ר' יעקב השיב פניו ריקם ואת הקנאים עורר על מעשיהם כי עצתם לא תקום ולא תצלח ותעזור רק לרעה לפרוץ פרץ באחדות ישראל. ר' אבא ור' טודרום מן בוקיירי (Beaucaire) לא שמעו בקולו וימהרו להקים מחשבתם ולקרוא כתב הרשב"א ובית דינו במעמד כל חשובי הקהלה בבית הכנסת (בימי חדש אלול שנת ה"א ס"ר)[1]. אך עוד מעט ונראה כי הקנאים טעו בחשבונם או הפריזו על המדה בכתבם להרשב"א, כי כל בני הקהלה במונפיליר יקומו כאיש אחד להחרים למודי החכמות מקרבם, כי נמצא חלק גדול בין טובי הקהלה שמיחו בדבר והיטב חרה להם שבאו רבנים מחוץ להתערב בעניני הקהלה ולגזור גזרה שאינם יכולים לעמוד בה. כאשר יספר ר' אבא מרי בעצמו: „לא היה אדם שערער בדבר זולתי החכם ר' יעקב בר מכיר ונשאנו עמו בראיות ברורות לבטל דברי המערערים ולא יכולנו, ויצאנו מן המעמד ההוא בערבוביא ואחרי כן בא החכם עם אוהביו וקרוביו והיחידים שלא היו באותו מעמד... עד שנעשו לאגודה כמעט רוב הקהל"[2]. אז נתחלקה העדה לשתים:

האסטרלב 1263, ועין שטיינשניידער בספרו ע"ד ההעתקות שעשו היהודים בימות הבינים עמוד 590, 976. ב) העתקת ספר בתכונה מאת עלי אבן־אלהייתאם, 1271. עין שטיינשניידער בהנ"ל עמוד 560. ג) העתקת ספרו של אוטוליקוס (Autolykos) על דבר הגלגל (Sphäre) ותנועתו כ"ד תמוז ש' 1273=ה"א ל"נ. עין שטיינשניידער שם 503. ד) העתקת ספר קוסטא בן לוקא בשטוש הכדור (גלאבוס). בכ"י הזה נמצא בנוסחאות אחדות הפרם ה' י"ו, וזה אי אפשר וצריך לקרוא ה' נ"ו=1296. ועין ש"ש שם עמוד 552. ה) העתקת ההניון לאבן רשד בסוף שנת 1289. עיין שטיינשניידער בהנ"ל עמוד 54. ו) אלמנך, לוחות בחשבונות התכונה וסדר הזמנים מש' 1300= ה"א ס'. חלק מהספר הזה י"ל ע"י פרחי בשם „עקר הדחיות". עין ש"ש בספרו (Prophatii Proe-mium in Almanach etc. Romae 1876. ז) העתקת מאמר אבן רשד על תולדות טבע הבהמות משנת 1302=ה"א ס"ב. עיין ש"ש בהנ"ל עמוד 144. ח) העתקת ספר היסודות לאיקלידוס. עיין ש"ש בהנ"ל מעמוד 504 ולהלן. ם) הספר רובע ישראל על חשבון המרובעים. לדברי שטיינשניידער נתחבר בש' 1288=ה"א מ"ח. י) העתקת ספר הגלגלים לטינילאוס. עיין ש"ש בהנ"ל עמוד 516. יא) העתקת ספר אלנהאואלי ונקרא בעברית: „מאזני העיונים". עיין ש"ש בהנ"ל עמוד 340. יב) העתקת ספר אבן אל־סַפּר בבאור שמוש האסטרלב. עיין שטיינשניידער בהנ"ל עמוד 581. אם נכונה היא הידיעה באסף המכתבים לקעפלער חבר ר' יעקב בר מכיר אחד מספריו בתכונה עוד בשנת ה"א ע"ב. בפרטות על אדות חיי ר' יעקב בר' מכיר וספריו עין Renan בספרו Rabbins מעמוד 599 ולהלן.

1) מנחת קנאות מכתב כ"א.

2) בהנ"ל.

החכמים והמשכילים נטו אחרי ר' יעקב תבון, והאדוקים והקנאים אחרי ר' אבא מרי, וכל אחד בקש לו עוזרים ותומכים בתוך בני הקהלה ומחוצה לה.

לרבי אבא מרי היה קשה מאד לעזוב שדה המערכה, כי היה מתבייש מאד מפני הרשב"א ובית דינו, אשר הבטיחם כי כל בני קהלת טונפיליר יחישו ולא יתמהמהו להוציא דבר החרם לפעלו; גם אחרי כי נכזבה תקותו על בני עירו כי יהיו במחרימי למוד החכמות לא מצא עוד עז בנפשו להשיב דבר להרשב"א ובית דינו. על כן חפש ומצא עשרים וחמשה חתומים להוכיח להרשב"א כי איננו יחיד בדעתו וכי יש לו חברים המסכימים לחפצו. אך גם ר' יעקב בר מכיר לא חדל מעשות כל מה שבכחו לחזק את ידי דורשי החכמה ולהפר עצת שונאיה, כי הוא וכל התבונים חשבו את הפגיעה בכבוד החכמה כפגיעה בכבודם ובכבוד אבותיהם: רבי שמואל אבן תבון ורבי יעקב אנטולי בעל הספר „מלמד התלמידים", יען כי בספר הדרשות הזה נראה לראשונה התעצמות לפתור ספורי התורה על פי משל[1]). ובאמת מזכיר הרשב"א את אהוב נפש התבונים, את ר' יעקב אנטולי, לגנאי, וגם את שם רבי שמואל אבן תבון המעתיק ספר „מורה נבוכים" מערבית לעברית לא היו הקנאים מזכירים לשבח. בגלל הדבר הזה היה רבי יהודה בר' משה, נכדו של ר' שמואל, הרוח החיה באופני המפלגה המתנגדת לרבי אבא מרי[2]), שנוכל לקרותה בשם מפלגת התבונים. ר' יעקב אבן תבון ואנשי עצתו העבירו קול, כי הקנאים מחרפים גם את שם הרמב"ם הנקדש על פני כל העם, ור' אבא מרי אומר לצאת בעקבות הקנאי ר' שלמה מן ההר, אשר מסר את המורה בידי הכומרים הדומיניקים ויבא רעה נוראה על ישראל. לקול השמועה הזאת התעוררו רבים, אשר עמדו עד כה מרחוק, לקנא קנאת הרמב"ם וספריו ולקרוא מלא על הקנאים. לעדת מתנגדי הקנאים, לרבי יעקב בר מכיר וחבריו, נלוה גם איש נכבד, רופא מומחה ואהוב לכל, ושמו רבי שלמה די לוניל, אשר הרשב"א יכתוב אליו בכבוד גדול ובחבה יתרה ואשר בכחו משך אחריו רבים וחשובים מבני הקהלה; אך כנראה לא נכנם הרופא הזה בעובי הקורה, ורק משנאתו את ר' אבא מרי נתן ידו למתנגדיו[3]).

ומפלגת התבונים ערכו מכתב תלונה בדברים נמרצים אל הרשב"א ובית דינו בברצלונא לדרוש מהם, כי ישיבו את אגרת החרם על למוד החכמות, ואף כי לא הביאו ראיות מכריחות על נחיצות דרישת החכמות לתועלת תורת היהדות, בכל זאת היו ראיותיהם מספיקות, לפי השקפת בני הדור ההוא, שלא היו מעמיקים בכל דבר. במכתבם יביאו ראיה משלמה המלך, שהיה מדבר מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר בקיר, וזה הוא לפי דעתם חקר טבעי הצמחים; בהמשנה הם מוצאים ידים מוכיחות, כי למוד החכמות היה מצוי אז בין גדולי המורים; חכמי המשנה ידעו את

---

[1]) מנחת קנאות, מכתב כ"ו עמוד 70; מכתב ל"ט עמוד 85 (והוא נכבד מאד בסנגונו, ועוד אביא דברים ממנו בפנים. שפ"ר) מכתב ס"ח עמוד 139. ועיין עוד מנחת קנאות מכתב ט'.

[2]) מ"ק מכתב כ"א עמוד 62.

[3]) מ"ק מכתב ל' (מהרשב"א לר"ש דלוניל) עמוד 75; מכתב ל"ו עמוד 80; מכתב ס"ט עמוד 139. דברי אבא מרי בהמכתב הנ"ל „ומפני שהוא רופא ורבים צריכים לו אולי רבים בהתוטים זוכין לו" נאמרים על ר' שלמה דלוניל.

חכמת הבנין ומדידת הארץ להיות מקדרין בהרים, רבן גמליאל היה מביט בשפופרת למדידת האילנות, התנאים והאמוראים עסקו בחשוב תקופות ומזלות, ועל פי החשבונות האלה קבעו זמנים להגלות הירח וצמצמו מרת החדשים והתקופות ובכן היו מתעסקים בחכמת הגלגלים — התכונה —, והיו מקבלים קבלה אמתית בשעורים, במדות ומרחקים, ומה שיטענו מחריפי החכמות כי לא אסרו את למוד החכמות כי אם לבחורים עד הגיעם לשנת השלשים אינה אלא לסמא את העין, כי אם אין גדיים אין תיישים ואין אדם לומד חכמה אחרי שעברו עליו חצי ימיו. התכונים ובראשם רבי יעקב בר מכיר ערכו מחאה נגד אלה הנותנים אותם לכופרים, מפני שהם עוסקים בידיעות חיצוניות, והוכיחו את הרשב"א לאמר: „אם הגידו לך כי יש אנשים הסותרים את העיקרים, היה לך לדרוש בדברים ולא לקבלם ולקבוע בם מסמורות ואין חותכים הדין על פי עד אחד", ובאמת אינם נופלים ביראת חטא ובאהבת התורה מהקנאים. השמועה על דבר מפרשי התורה על פי המשל והרמז הוא מקרה בודד שאין כראי להרעיש עולמות בעבורו, ובכן עצתם אמונה לרבני ברצלונא כי ישיבו חרב המחלוקת אל נדנה ואש המריבה תשקע התחתיה [1].

המכתבים האלה, תחת להשביח שאון המריבה, הגדילו עוד המדורה. הרשב"א ובני בית דינו התקצפו יתר הרבה מבתחלה; מכל עברים עפו מכתבים בדברי קצף ונאצה; ספרי שטנה ומגלות איבה צמחו כעשב השדה מזה ומזה. הקהלות ארגינטיער (Argentière) אֶ (Aix) אביניון (Avignon) ולוניל נתנו הסכמתם למפלגת ר' אבא מרי ע"י באי כחם [2]. בהעיר פירפיניאן, מקום שמו קן להם שונאי הדעת, הרבה לחרחר ריב ולרקום תחבולות קרובו של ר' אבא מרי, ר' משה בן שמואל; האיש הזה חתר בכל עז להביא במסרת הברית עם הקנאי ר' אבא מרי את האיש היקר והנכבד בהקהלה הזאת, את רבי קלונימוס בן טודרוס יליד נרבונה. והאיש נכבד מאד בעיני כל בני עמו ועדתו בגלל יקרת רוחו וגדלו בתורה ומעשיו הטובים וכבוד משפחתו, כי התייחס לחשר מגזע דוד המלך ונקרא בשם „הנשיא". ור' קלונימוס לא אבה לראשונה לתת ידו להקנאים, אך חזקו עליו דברי אבא מרי מזה והרשב"א מזה, עד כי לא יכול עוד השב פניהם ויתרצה להם להיות בתומכי ידם [3]. והנה בין כה וכה רב גם מספר העזורים אחרי מפלגת התבונים. אז לא מצא עוד הרשב"א את לבבו להחליט דבר לבדו, ויגלה דעתו לאנשי סודו, כי לא יגזור גזרת החרם על למוד החכמות עדי יחתמו למצער חשובי עשרים קהלות, כי מסכימים המה לגזרותיו לקיים אותן ולקבלן עליהם [4].

עוד שתי הכתות דורשי החכמות ומנריהן מתגרות זו בזו ועוד לא הוכרעה הכף לטובת אחת מהמפלגות המתעשקות, והנה שמועות רעות ונוראות נשמעו ע"ד רדיפות

---

1) בהנ"ל מכתב נ"ד.

2) המכתבים: פ"ד, פ"ה, פ"ז, נ"ד במנחת קנאות.

3) בהנ"ל מכתב נ"ז, נ"ז, ס"נ, והנה במנחת קנאות ישנם שני מכתבים (מרא"ט והרשב"א) אליו ומכתב נ"ז הוא ממנו ובו ידבר בלשון נשמעת לשתי פנים ונראה כמשתמט מהענין לגמרי. שפ"ר.

4) בהנ"ל מכתב ס"ג עמוד 135; מכתב ס"ז עמוד 138 ומכתב ס"ח עמוד 139. מה שכתוב במכתב ס"ו שיחתמו ח מ ש י ם קהלות או יותר הוא פ"ם ובין כף לנון נתחלף להמעתיק.

וגזרות עצומות במושבות בני ישראל במדינות ממלכת אשכנז, אשר הנידו ממקומו איש אחד גדול בתורה התלמודית ויאלצוהו לברוח ארצה ספרד, ושמה נתן עז ותעצומות לעדת הקנאים להכריע את דורשי החכמה תחתיהם ולתת את למוד המדעים לחרם. האיש הזה היה ר' אשר בר' יחיאל. הוא היה צדיק תמים מופלג בצדקתו וטהר מדותיו, נקי במעשיו מכל דופי ופניה עצמית וחכם הלמודי מופלא, אך ככל בני ארצו יהודי אשכנז שנא את המדעים החיצונים תכלית שנאה וקנאתו לדתו לא ידעה כל חק וגבול. בבא האשרי או רבנו אשר לספרד נראה שנוי לרעה בתולדות השלמות המושכלת בכנסיות ישראל אשר בדרום צרפת ובספרד, ודלדול הדעת התחזק עוד יותר ויותר והיה מתמיד והולך במשך דורות רבים.

רבנו אשר בן הרב ר' יחיאל (הרא"ש) נולד (לערך שנת ה"א י', מת בשנת ה"א פ"ח)[1] על ברכי אבות, אשר לא ידעו דבר בחייהם מבלעדי התלמוד. אביו היה גדול בתורה ומופלג בחסידות, עד כי עשתה אותו ההגדה לאיש הפלאות ובעל הנס[2]. הרא"ש היה תלמידו של רבנו מאיר מרוטנבורג המצוין בצדקתו ותורתו (עיין למעלה עמוד 153) וממנו נחל את דרכי הלמוד המחודד של בעלי התוספות, וגם חבר תוספות על הש"ס, אך בטוב טעמו בסדר הלמוד וההסברה עלה על חכמי צרפת ומערב אשכנז. אחרי מות רבו בבית הכלא, והקיסר רודאלף לא נתן להביא את עצמותיו לקבורה עד הנתן לו כופר, נחשב רבנו אשר לאבי התורה התלמודית במדינות אשכנז[3]. בדורו של הרא"ש פרצה עוד הפעם גזרת הרג ואבדן על היהודים באשכנז[4], אשר כמוה לא היתה לאכזריות גם ביטי מסעות הצלב; בהרדיפה הזאת נהרגו כמה אלפים על קדוש השם ורבבות בתי אבות ירדו פלאים מעוצר רעה ויגון. ביטי מלחמת האזרחים, שפרצה אז באשכנז לרגלי הריב על דבר עטרת הקסריות בין רודאלף מנאסאוי ובין אלבריכט מאויסטריה, היתה כל הארץ מלאה מָטה ופרק, והיהודים נעשו הפקר ודמם נשפך כדם הצבי והאיל. כל אבירי חמס, הפרשים העריצים, וגם בני דלת העם עשו בהם כרצונם ואין אומר השב. ובימים הרעים ההם נמצאה עילה קטנה לעשות הרג ואבדן ביהודים, כי יצא הקול, אשר היהודים בעיר הקטנה ראָטטינגען (Röttingen במדינת פֿראנקען) חללו קדש ויגנבו עוגה קדושה מבית תפלת הנוצרים וירוכו אותה במדוכה ויצא ממנה דם. או נמצא אציל אחד

---

1) שנת כותו נמצא בחיוחסין ובאבני זכרון (מצבות טולידה) בנוסח מצבתו (ה"א פ"ח בט' ימים לחדש חשון), ומאחר שבתשובותיו הוא קורא לעצמו זקן מופלג בזקנה נולד לפי"ז בעשרת השנים הראשונות לאלף הששי.

2) ביוחסין שם.

3) שו"ת הרא"ש כלל רביעי סימן ו' (הציון הזה הוא במעות וצ"ל סימן י', כי בסימן ו' אין כל זכר שהיו דבריו נשמעים באשכנז, ואך בסימן י' כתוב שבשנת ה"א ע"ג היה אומר להחל שאלת נשמעים באשכנז לפני ס' ימים אחר התקופה וכל בני אשכנז סמכו עליו בהוראה. שפ"ר) וכלל נ"ב סימן ה', זבזכרון יהודה לר' יהודה בן הרא"ש (הוצאת ברלין תר"ו) סימן פ"ב דף נ' ע"ב.

4) הרב המחבר מונה והולך את ספרי הזכרונות למלכת אשכנז בלשון רומית ע"ד רדיפת רינד־פֿלייש ולפי דרכנו אין לנו צורך רק להזכיר בזה את המקורים העברים. א) פנקס הקהלה במגנצא שכבר הבאנו פעמים רבות בספר הזה ושם נרשם הזמן „הרוגי רוטינגן ז' באייר יום א' נ"ח דאלף ה'". ב) שו"ת זכרון יהודה לר' יהודה בן הרא"ש סימן צ"ב.

בסביבות המקום אשר היה לגואל דם העוגה, ושמו רינדפלייש. בקנאתו לדתו נשבע לעשות נקמות ביהודים המחללים קדשי דתו, וידרוש באזני ההמון הנבער, כי מטרום שולח לעשות רצון גואלו ומשיחו לכלות חמתו בהעם אשר זעם אלהים, ויולהיב לב האספסוף ויתנפל הוא ונדודו על עדת ישראל בעיר ראָטטינגען (ביום ז' אייר ה"א נ"ח, 20 אפריל 1298) וישרפה באש. משם נסעו חבר המרצחים, וההולל רינדפלייש נוהג בם, מעיר לעיר ובדרך נלוה עליהם המון פוחזים וריקים אחרים ויכינו מטבח ליהודים בכל מקום בואם, ורק אלה שהמירו דתם היתה להם נפשם לשלל. בכל מקום בואו היה כופה רינדפלייש את תושבי העיר, כי ימיתו את היהודים באכזריות חמה. הקהלה הגדולה בווירצבורג נחרבה כלה ולא נשאר ממנה שריד ופליט (י"ד אב=24 יולי בשנה הנ"ל)[1]. בנירנבורג נמלטו היהודים לראשונה אל המצודה, והנוצרים הישרים בעלי הרחמים עמדו לימינם להלחם נגד עדת המרצחים ולעמוד על נפשם, אך המרצחים ההם נברו עליהם ויומיתו כלם לא השאירו נפש אחת (כ"ב אב=1 אויגוסט). קרובו של הרא"ש וחברו בישיבת מהר"ם מרוטנבורג, רבי מרדכי בן הלל אשכנזי מחבר ספר "המרדכי" על הלכות האלפסי, שהוא ספר נכבד מאד לבעלי ההוראה, נהרג אז על קדוש השם[2], הוא ואשתו וחמשת בניו. רבים מהאבות, אשר פחדו כי בניהם לא יעמדו בנסיון וימירו דתם, השליכו אותם בידיהם על האש, ואחריהם קפצו גם הם אל המדורה. בכל מדינת באייערן נשארו לפלטה רק שתי קהלות ישראל ברייגינסבורג ובאויגסבורג. בהעיר הראשונה, ששם היתה להם משפט אזרח מימים קדמונים, הגינו עליהם חברי מועצת העיר[3] ולא נתנו לנדודי המרצח רינדפלייש לנגוע בהם לרעה. גם באויגסבורג הגינו עליהם חברי סוד מועצת העיר והאזרחים ולא נתנו להרוצחים לבא העירה. לאות תודה התחייבו יהודי אויגסבורג לבנות על הוצאותיהם אצל שדה קברות הנוצרים חיל וחומת אבן להיות למגן על העיר נגד כל אויב, אשר יאמר לבא בשעריה, ונכתב הדבר בספר לזכרון ונחתם בחותם קהלת ישראל, אשר כתובת עברית ורומית עם תמונת שני נשרים משולבים וכובע על ראשם מחקים עליו[4].

זעף הרדיפות והחרגות שטף ועבר ממדינות פראנקען ובאייערן ויגיע עד אויסטריה, ובחמת הקנאה ההוללה נחרבו מאה וארבעים קהלות ונהרגו יותר ממאה אלף יהודים ויארכו ימי החרגות כששה ירחים[5]. אז חרדו כל יהודי אשכנז חרדה

---

[1] אצל גראטץ כתוב 12 אב, 24 יולי, אבל אין זה מתאים עם סדר הזמנים, כי 24 יולי 1298 חל ביום ה' י"ד אב ה"א נ"ח, כמו שתקנתי בפנים. צ. ה. יפה.

[2] ע"ד מות ר' מרדכי בן הלל, בעל המרדכי על הלכות הריי"ף, עיין בברית אברהם לאויערבאך עמוד 15.

[3] עיין Gemeiner רעגענבורגישע כראניק.

[4] Sigillum Judaeorum Augustae ובאותיות עבריות: חותם יהוד[ים] אוג[וסטא], נדפס בשטעטטין, געשיכטע פאן אויגסבורג, ונמצא באריענט לימעראטורבלאטט 1849 עמוד 73.

[5] נאטטפריעד איש ענסמינגען (Gottfried v. Ensmingen) הכרוניסט כותב גם כן בשנה זאת occidit Rindfleisch . . . ut dicitur . . . centum millia Judaeorum הרברים האלה: 1299 videlicet in Erbipoli, Nyreberg et ingentes villas et castra ור' יהודה בן הרא"ש בשו"ת זכרון יהודה ח"א דף נ"א ע"ב יאמר: "... גלוי ומבואר שלא נותרה פליטה ביום הרג רב מכל אותם שהיו

גדולה וכמעט שנואשו מחייהם[1]), לולא בא הקץ למלחמת האזרחים באשכנז במות הקיסר פרידריך מנאסמוי ובמקומו נבחר לקיסר אשכנז אלבריכט האויסטרי[2]). הקיסר השני לבית האבסבורג אלבריכט, אשר השיב את השלום בממלכת אשכנז, הועיד למשפט את כל אלה אשר שלחו יד ביהודים וישם ענש כסף על כל הערים אשר היו שם הרגות ביהודים[3]), וטעם נתן לדבר, כי בהמיתם את היהודים, עבדי בית הקיסר, וקחתם את רכושם גרמו היזק לגנזי המלך. הקיסר הזה הבטיח ליהודים להיות למגן עליהם[4]), כמו שקיימו וקבלו עליהם קיסרי אשכנז מאז ומקדם בכתבי הפריווילגיות הקדמונים, את כסף החובות, שהיו הנוצרים חייבים להיהודים שנהרגו ולא הניחו יורשים אחריהם, לקח לו הקיסר או מסרו להארכיקנצלר של קסריות אשכנז, הארכי־הגמון במגנצא במדינת ממשלתו[5]). היהודים אשר מאימת מות התנצרו למראה עין הרבו עתה לשוב לדת ישראל, וכפי הנראה עשו עצמם הקיסר ונשיאי הכהונה הקתולית כלא יודעים ולא מיחו בידי האנוסים המתיהדים. גם אחרי ששקטה הארץ ביטי שלפי השמד עוד נראו עקבות ההרגות במושבות ישראל: נשי הנהרגים נשארו עגונות, כי נהרגו כל היהודים הגברים ולא נמצאו עדים להעיד על מות בעליהן. אמנם נמצאו מומרים לאנסם, אשר יכלו להעיד; איזה רבנים פסלו אותם לעדות ולא התירו את העגונות על פיהם, אך הרא"ש לא חשש לדברי המחמירים ההם ויסמוך על דעות גדולי התורה הקדמונים בכחא דהיתרא ויתיר את העגונות, אשר על מות בעליהן העידו האנוסים ששבו לדת ישראל.

אחרי ההרגות הנוראות האלה ראה רבנו אשר כי צר לו המקום לשבת בממלכת אשכנז, וגם, יוכל היות, כי היתה סכנה נשקפת עליו מן הקיסר אלבריכט. השמועה מספרת כי הקיסר תבע ממנו את כסף הכפורים שהיו חייבים קהלות ישראל באשכנז בעד מהר"ם מרוטנבורג, והרא"ש היה ערב כי יביאו הקהלות את הכסף לגנזי הקיסר. על כן היה נאלץ לעזוב את ארץ אשכנז, ובימי הקיץ שנת ס"ג יצא הוא ואשתו ושמנת בניו עמו מארץ מולדתו, ויהי ימים רבים נע ונד, מתהלך ממדינה למדינה, עד שהגיע לארץ סַבוֹיָה (Savoyen) אשר בגבול איטליה צפונה, ובני קהלות

במקום הגזרות זולת המעירין דתם וכו"... את משך זמן ההרגות נדע מזה, כי כאמור למעלה (עמוד 222 הערה 4) היתה הרגת ראפטינגן ביום ז' אייר נ"ח ובפנקס מגנצא אשר ידיעותיו ברורות ונאמנות נרשם: „הרוגי הוילברונא (Heilbron) י"ב במרחשון נ"ט לפ"ק" ולא נאמנו בזה דברי גאטפריעד איש ענסטינגען האומר כי ההרגות נמשכו מיום חג הקדוש יאקב עד יום חג הקדוש מתיא (25 יולי—21 ספטמבר), כי יחל חשבונו מן הרגת רוטנבורג ולא ימנה הרגת ראפטינגן ויתר הקהלות.

[1]) בשו"ת זכרון יהודה לר' יהודה בן הרא"ש דף ג' עמוד א' נאמר: „חרב ה' שופטה ומטאה, ולהמה אש ה' סביבותיהם [של האנוסים] ואמרו בגויים לא יוסיף עוד לתת פליטה לארץ אשכנז לשונאינו, לכן לא ידעו [האנוסים] אנה ואנה עד אשר שמעו כי פקד ה' את עמו לתת להם שארית כמעט או חשו וטהרו ליראת ה' וכו'".

[2]) Gottfried v. Ensmingen.

[3]) Chronicon Florianse.

[4]) Würfel: „Das sie (die Juden) bei ihnen Schutz, so sie von König und Kaiser verlangt haben sollen".

[5]) Pertz, Monumenta Germaniae IV. p. 471.

ישראל חרדו לקראתו ויאמרו לקבל אותו עליהם לרב ומנהיג. אך בשמוע הרא"ש כי הדוכס מסבויה סר למשמעת קיסר אשכנז, ויירא פן יסגיר אותו אל הקיסר אדונו, ויקם ויסע לצרפת הדרומית ויבא למונפיליר טרם התפרץ שמה הריב ע"ד למוד החכמות. בכל ערי צרפת נתקבל בכבוד גדול כי שמו ותהלתו הלכו לפניו לסול לו דרך, אך גם בארץ הזאת לא מצא נחת וילך לספרד, כי האֵם לקהלות ישראל בספרד, עדת טוליטולא (טולידה), קראה אותו לשבון כבוד בקרבה ולשבת שם על כסא הרבנות. ובבא הרא"ש לטוליטולא באה גם רוח בני אשכנז — רוח התמימות המופלגת והחסידות הנפרזה ושנאת החכמות — לקהלת ישראל הראשית בכל מדינות ספרד.

רבנו אשר לא העלים מבני הארץ שבא שמה את שנאתו לכל הידיעות החיצוניות. כשהוא לעצמו היה קשה עליו להבין, איך נהיה כדבר הזה, כי חכמים רבים בפרובינציאה וספרד, הנאמנים עם ה' ותורתו, מפנים לבם לענינים אחרים מלבר התלמוד „ונוטים יותר מדאי אל הפילוסופיא היונית להמשיך הנפש אל הטבע המוסכם"[1]. בשאט נפש ובוז הביט על ההתעצמות המושכלת של יהודי פרובינציאה וספרד, ואשר חשבו הם להם למעלת הרוח ותפארת איש היה בעיניו למגרעת וחסרון. הוא אמר בתשובה על שאלה ששאל אותו אחד מחכמי טוליטולא והחכם הזה רצה להכריע על פי ההגיון ותורת הלשון הערבית: „תהלה לאל חנני אלהים ויש לי כל בסברא אמיתית של תורת משה רבנו ע"ה ככל חכמי ספרד הנמצאים בימים האלה. ואף על פי שלא ידעתי מחכמה החיצונית שלכם, בריך רחמנא דשיזבן מינה, כי בא האות והמופת להדיח האדם מיראת השם ותורתו"[2]. גם בהלכה לא סמך הרא"ש על הוראת חכמי ספרד ופרובינציאה, ודברו היה: כי התורה ירושה היא לבני אשכנז וצפון צרפת, כאשר יאמר: „אני מחזיק את המסורת שלנו וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן וכן קבלת אבותינו בצרפת (הצפונית) יותר מקבלת בני הארץ הזאת". אין פלא כי איש כמוהו, אשר לא הכיר את טעלת החכמות ואשר כל היוצא מגבול התלמוד וחוצה כזר נחשב לו, השפיע

---

[1]) מלשונו של הרא"ש במכתב נ"ב במ"ק אל אבא מרי.

[2]) ביאור דעותיו של הרא"ש לתכליתן הנכון מוצאים בסוף דבריו בהתשובה הנ"ל לאמר: „לא תהא תורה שלנו כשיחה בטלה שלכם, חכמת הגיונכם אשר הרחיקו כל חכמי הדת נביא ממנה אות או מופת לחייב ולזכות לאסור ולהתיר, והלא חוצבי מקורה [של החקירה] לא האמינו במשה ובמשפטים וחקים צדיקים אשר נתנו על ידו בכתב ובקבלה, ואיך שואבי מימיה יביאו ראיה מהם לחקים ומשפטים של משה רבנו עליו השלום ולפסוק דינים במשלים שהורגלו בהם בחכמת הגיונם, האם בימי ובמקומי יפסקו דינים על פי המשלים? ! תודות לה' בעודני חי עוד יש תורה בישראל להביא ראיה מהמשנה והגמרא בבלית וירושלמית, ולא יצטרכו להביא משלים לפסקי דינים, כי חכמת הפילוסופיא וחכמת התורה אינן על דרך אחת, כי התורה היא קבלה הלכה למשה מסיני, והחכם ידרוש בה במדות שנתנו לידרש בהם ומדמה מילתא למילתא, אף על פי שאין הדברים נמשכים אחר חכמת המבע, אנו הולכים על פי חכמת הקבלה, אבל חכמת הפילוסופיא היא מבעית, וחכמים גדולים היו והעמידו כל דבר על מבעו, ומרוב חכמתם העמיקו שחתו והוצרכו לכפור בתורת משה, לפי שאין כל התורה מבעית אלא קבלה, ועל זה נאמר תמים תהיה עם ה' כלומר: אפילו יצא לך הדבר חוץ מן המבע אל תהרהר אחרי הקבלה אלא בתמימות התהלך לפניו וכו'". —

בהכרח על בני דורו להשפיל בעיניהם את ערך החכמות ולהסיר את לבם מאחריהן. בעיני הרא"ש כמעט היה גם הרשב"א לחוקר חפשי בדעותיו.

והקנאי רבי אבא מרי ראה כי מהרא"ש תקוה נשקפת לחפצו, ויטהר לשים לפניו תוכן הענין והמחלוקת בדבר למוד החכמות, ויבקשהו לחוות דעתו בענין זה. מובן מאליו, כי הרא"ש נמצא לבקשתו, ולא די ששבח אותו על מעשהו עד כה, כי אם עוד העירהו, כי לא יצא עוד ידי חובתו, במה שיאמר להחרים למוד החכמות עד עבור להאדם ימי הבחרות, ולדעתו—לדעת הרא"ש—אסור הדבר גם לעת הזקנה, וכבר קבעו בעלי התלמוד זמן ללמוד חכמת יונית—בשעה שאינה לא יום ולא לילה[1]) הדברים היוצאים מפי איש כביר רוח ובעל מדות נעלות ואמונה תמימה, אשר לא תוַתר משלה אף כחוט השערה, פעלו פעולה עזה על רוח יהודי ספרד, אשר היו פוסחים עד הנה על שתי הסעיפים. ויהי כאשר נשמעו דברי הרא"ש בקהל ויגלה גם הרשב"א את דעתו, כי נכון הנהו לפרסם החרם נגד למוד החכמות, ובלבד שר' אבא מרי ורבי קלונימוס הנשיא מנרבונה יחברו נוסח החרם[2]). ו„הלמיד ותיק" היה לו להרשב"א ור' שמשון ב"ר מאיר שמו, אשר קבל על עצמו לאסוף חתומים על החרם, או כמו שקראו הם „התקנה", מעשרים קהלות, ובזה שמו תקותם על העיר טוליטולא (טולידה), מקום משכן הרא"ש ובית דינו, וחשבו כי אחרי הקהלה הזאת הגדולה שבקסטיליה התיינה נגררות כל קהלות ישראל שבמדינות ספרד ופרובינציאה[3]).

אך עוד מעט ונראה, כי בעיר מונפיליר, שמשם יצאה רוח הקנאה ואשר אבא מרי אמר עליה כי היא קרית עז למתנגדי החכמות, לא נועזו הקנאים לאסוף חתומים על החרם. ולמען הרעימם הודיע אחד מבני תבון ברבים, כי ביום השבת פרשת קרח ידרוש בבית הכנסת דרשה אחת מדרשותיו של רבי יעקב אנטולי בעל „המלמד" ובמהרה נמצאו מקשיבים רבים לדבריו, וביניהם גם מבני עדת הקנאים[4]). אז נלחץ אבא מרי להודות להרשב"א בשפה רפה, כי אין להשען על בני עדת מונפיליר, תחת אשר עד הנה הרבה להתהלל כי כל יושבי העיר נוטים אחריו ומתנגדים לר' יעקב בר מכיר. ויהי בראות ר' אבא מרי ורבי קלונימוס הנשיא מנרבונה, שני מנהיגי

---

[1]) מנחת קנאות סימן נ"ב תכו' עכ"ל הרב המחבר. והנה עירוב פרשיות אני רואה כאן: ברור הדבר כי הרא"ש לא התנגד לראשונה בהחלט ללמוד החכמות, כי במכתבו הראשון לאבא מרי (פ"ק מכתב נ"א) יאמר: „יתאספו ראשי עם באחת מערי המלכות ומורנו הרב ר' שלמה (הרשב"א) ישלח גם הוא מנכבדי ארץ וכו'... להטות לב איש ישראל כאיש אחד לאחוז בדת משה וגם משאר החכמות לא ירפו ידיהם לעתים ידועות ותורה צוה לנו משה תהיה העקרת והגברת"—אלה הם דבריו הראשונים, ורק כאשר בעטו בני פרובינציאה בחרם הרשב"א וישימו לאל גם הכתב שחתם עליו הרא"ש בא לידי כעס ויאמר (במכתב כ"ט) „... ועוד כי החרימו על דת משה, כתוב בה והגית בו יומם ולילה ולאותה חכמה (חיצונית) צריכה שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, וידוע לכבודך (לאבא מרי) כי על אפי ועל חמתי היתה לי חתימתי על הכתבים, כי איך אחתום שלא אהגה בה עד שאהיה בן כ"ה שנה נמצא שאז ינתן רשות אחר כ"ה שנה... ובעיני הוא אסור כל הימים וכו'". שפ"ר.

[2]) מנחת קנאות מכתב ס"ה. כן הוא בהערת הרב המחבר, ובאמת הוא מכתב ס"ו הכתוב מהרשב"א ומתחיל: „לא לבי הלך ולא רפו ידי" ושם מבקש אותם „לכתוב טופס דברי התקנה". שפ"ר.

[3]) פ"ק מכתב ס"ו, ס"ט.

[4]) בהג"ל מכתב ס"ח.

הקנאים, כי בכל מדינת פרובינציאה רבים אשר לדורשי החכמות מאשר להם, ויכלאו את רוח קנאתם וישנו את נוסח החרם ויחלישוהו ויצא מטוזג ופניו הראשונים כאשר חשבו בתחלה לא היו לו עוד. הגזרה לא חלה על לטוד החכמות בכלל כי אם על חכמת הטבע והאלוהות או מה שלמעלה מן הטבע (מיטפיזיק) ובפירוש הותרו כל יתר החכמות; הגזרה לא חלה רק על ספרים שחברו חכמי יון או משאר האומות ולא חלה על ספרי החקירה שכתבו חכמי ישראל, אם גם יש בספריהם למודים מחכמי אומות העולם בחכמת הטבע והאלוהות; גם זמן אסור הלמוד נתקצר על פי הצעת ר' אבא מרי מכפי שהציע עוד מקודם,—לא עד שלשים שנה, כי אם עד עשרים וחמש שנה [1].

בטופס החרם הזה לא נתקררה דעת הרשב"א. רבנו שלמה בן אדרת היה איש, אשר דבר בכל עת דבר ולא חצי דבר, גם מעולם לא הלך לבו לאמר דבר ולחזור בו. מתחלה היה הוא המסרב בדבר, והקנאים האיצו בו ויחזקו עליו בדבריהם, אך מכיון שנקבעה בלבו הדעה כי סכנה נשקפה להדת והגיע עת לעשות לקיום האמונה בישראל, נעשה הוא לראש המדברים והמעוררים בסוד הקנאים. גם יש לראות בזה פעולת רבנו אשר בן יחיאל ותוקף תעצומתו על רוח בני עמו בספרד. בשבת חזון (ביום ט' אב שנת ה"א ס"ה=31 יולי 1305) [2], שנוהגים בה אבלות זכר לחרבן ירושלים, הוציא רבנו שלמה ובית דינו את ספרי התורה מארון הקדש ויקרא את דברי החרם והאלה על כל ההוגים בספרים החיצונים — לאמר ספרי החכמות כלן — מלבד חכמת הרפואה, אם בלשונות העמים ואם בהעתקה ללשון עברית, טרם מלאת לו חמשה ועשרים שנה. החרם הזה ימשך במשך חמשים שנה משנת ה"א ס"ה; באותו מעמד החרימו גם את כל מבארי התורה על פי האליגוריה (המשל והדמיון). על פי דברי החרם הזה אשר לא הפליא בין ספרים הכתובים בשפות לועזיות ובין הכתובים עברית נגמר גם דין ספרי המלמד והמורה לחרם [3]. זה היה משפט הבקרת הראשון

---

1) מכתב ע' בט"ק וראיתי כי בספר התולדה בעברית לעברים נכון להביא טופס החרם ששלח ר' אבא מרי וחנשיא ר' קלונימוס: „בזה אנחנו באים על החתום, עתה באנו לדרוש אלהים, להציב יד לנו ושם טוב בספר תורת אלהים, חביבים עלינו דברי דודים ויינה של תורה המשמח אלהים, ביסודי התורה החזקנו ובמופתים המעידים „כי יש אלהים, וטכח מעשיו הגיד לעמו (תורה מן השטים) נודע ביהידה אלהים, על כן הסכמנו על נפשותינו לבלתי התעסק בחכמת הטבע והאלוהות, בספרים שחברום חכמי יון או משארי האומות אשר לא מבני ישראל המה, עד אשר יגדלו הנערים ויגיעו לפרקם, כי טלאו את כריסם מערני התורה והאמונה ואכלו את חוקם, על זה נחלצנו חושים וקבענו זמן עד הגיעם לכ"ה שנים, הוא זמן אשר בא בהם יתרון הכשר לגבר חיילים, ובחכמת התלמוד (לחיות) כנמיעים מנודלים. ואחרי הזמן ההוא הרשות נתונה להם להתעסק באותם הספרים החיצונים, מחבורי האומות ומספרי היונים, ויקחו את האכל ויזרקו את הקליפות והגרעינים, ואז טוב כי תורתן משמרתם ומכשרתן, ובפירוש הוצאנו מן הגדר הזה כל חבורי חכמי ישראל, ואף על פי שיש בהם קצת דברים מחבורי (האומות) או מעקרי שאר חכמי האמונה, ואם הרב הגדול (הרשב"א) עם הק"ק (בברצלונא) יגזור באלה או בשבועה, כל איש מטנו המתברך באלהי אמן יענה אחריו — אמן!". שפ"ר.

2) אצל גראטץ כתוב 4 אב 26 יולי, והוא פעות, כי שבת חזון חל בשנה ההיא בתשעה באב 31 יולי, כמו שהקנתי בפנים. צ. ה. יפה.

3) תשובות הרשב"א סימן תס"ו ותי"ז. ובבנחת קנאות מכתב ע"א—פ"א, והנני מביא בזה נוסחת

בישראל לרבנים שבבל, אשר יצא מלפנו רבי שלמה בן אדרת. רוח ימי הבינים שנשבה במערכות הנוצרים החלה לנשוב גם במחנה ישראל. אמנם בימים ההם היתה כל קהלה וקהלה עומדת ברשות עצמה, והקהלה האחת לא היתה מחויבת לקבל עליה את תקנות רעותה, ובכן לעת עתה היה החרם והאיסור חלים רק על בני קהלת ברצלונא. אך הרשב"א השתדל להביא בברית וקשר גם את יתר הקהלות, ומופס החרם שחתמו עליו רבי שלמה בן אדרת ושני בניו ר' יצחק ור' יהודה ויותר משלשים חשובי הקהלה בברצלונא נשלח להסכמה וחתימה לקהלות ישראל בספרד, דרום צרפת, צפון צרפת ומדינות אשכנז[1]).

אמנם הקהלות האחרות לא חשו לקבל עליהם את החרם כאשר קוו הרב מברצלונא ובני בית דינו. רבי יעקב בר מכיר והנוטים אחריו כבר שמעו כי בברצלונא עושים הכנות להחרים את החכמות מישראל ויערימו סוד גם הם לקדם פני הרעה ולהשיב חצי החרמות ללב המורים. ויעשו עצרה במונפיליר ובהסכמה רובם נתקבל נוסח החרם שהחרימו הם — את כל אשר יעשה אחת משלש אלה: כל איש אשר ימנע את בניו מלמוד החכמות ודעת הטבע וחקר אלוה בכללן, גם אם יהיה התלמיד פחות מבן כ"ה, ובכלל את כל איש אשר יניא את בני הנעורים מלמוד החכמות, כל איש אשר ידבר סרה ויתן דופי ברבי משה בן מיימון, כל אלה אשר יוציאו דבה על מחבר ספרים בחקר אלוה מבלי שיוכיחו אשמתו לעיני השמש[2]). הדבר האחרון הזה הקנו בכוונה מיוחדת משום כבוד רבי יעקב אנטולי בעל „המלמד", אשר המקנאים חרפוהו וידברו עליו דברי נאצה. הנה כן נראה שני חרמים זה כנגד זה ושתי מפלגות מתגרות זו בזו. רבי יעקב בר מכיר וחבריו התבונים צוו להכריז את החרם הזה בבית הכנסת ביום השבת עם כל החומרות והמנהגים הנהוגים בענין כזה, ורוב מנינה ובנינה של הקהלה נתנו ידם לדורשי החכמות ויקיימו ויקבלו עליהם את החרם נגד מחרימי

החרם הראשון על לימוד החכמות בטח שהוא נוסח מטופס החרם של ר' אבא מרי ור' קלונימוס (ולא החרם שהחרים הרשב"א את המתפלספים וספריהם) ע"פ השו"ת ו"ל: „,אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, כי רחקו מעליה הסירו המצנפת והרימו העטרה... וכו' ופשתה המספחת, ועמדנו וכרתנו ברית לאלהים ולתורת ה' אשר קבלנו אנו ואבותינו בסיני, לבל יתערב זר בתוכנו וקמוש וחוח לא יעלה בארמנותינו... ונזרנו וקבלנו עלינו ועל זרענו ועל הנלוים עלינו בכח החרם לבל ילמוד איש מבני קהלינו בספרי היונים אשר חברו בחכמת הטבע ובחכמת האלהות, בין המחוברים בלשונם ובין שהעתיקו בלשון אחרת מהיום עד חמשים שנה עד היותו בן חמש ועשרים שנה. ושלא ללמד איש מבני קהלינו את אחד מבני ישראל בחכמות אלה עד שיהיו בני עשרים וחמש שנה, פן ימשכו החכמות ההם אחריהם ויסירו אותו מאחרי תורת ישראל שהיא למעלה מן החכמות האלה, ואיש איך לא יגור לשפוט בין חכמת אנוש בונה על דמיון, טופת ורעיון, ובין חכמת העליון, אשר בינינו ובינו אין יחס ודמיון, ובן אדם שוכן בתי חמר הישפוט אלוה עושהו, לאמר חס ושלום: זה אפשר וזה לא יוכל עשוהו, זה באמת יש מביא לידי הכפירה הגמורה, ומזה יצא באמת כל לומד התורה. ותוצאנו מכלל גזרתנו חכמת הרפואה אף על פי שהיא לקוחה מן הטבע, לפי שהתורה נתנה רשות לרופא לרפאות, ומה שהסכמנו והחרמנו בספר התורה במעמד כל הקהל ביום השבת בפרשת אלה הדברים שנת ששים וחמש לפרט האלף החמישי. על החתום: הרשב"א ועוד שלשים וששה איש מגדולי ברצלונא.

1) יוצא מכתב ההתנצלות של רבי ידעיה הפניני (הבדרשי) בתשובת הרשב"א סימן תי"ח.

2) מנחת קנאות סימן ע"ו ובסימן ע"ג לא נפרטו כל שלשת עניני החרם.

החכמות [1]). אולם רוח הקנאה והאות הנצוח עוררו את דורשי החכמות לעשות דבר, שהיה נכון להביא בעקבותיו רעה רבה כהרעה אשר מצאה את בית ישראל בימי מריבת רבי שלמה מן ההר על דבר הרמב"ם וספריו; רבי יעקב בר' מכיר פרופ"ת ובני מפלגתו היו חשובים מאד בעיני הנציב המושל במונפיליר, ולכן בקשו ממנו, כי יהיה לעזר להם, אם ינסו בני המפלגה שכנגדם להנהיג את חרם הרשב"א בעירם ביד חזקה. אך הנציב המושל ענה אותם, כי אליו נוגע רק דבר האיסור על בני הנעורים ללמוד את החכמות מלבד התלמוד, ולכן יענוש קשה את כל איש אשר ישים מכשול על דרך בני הנעורים ללמוד את החכמות, יען, כאשר הודה הנציב בפה מלא, בחרם הזה ישללו מהם את היכולת להכנס תחת כנפי הדת השלטת, אך לדברים האחרים, שאינם נוגעים כלל להרשות, לא ישים הוא את לבו [2]).

ר' אבא מרי ובעלי בריתו המעטים היו במבוכה גדולה למראה זריזות מנגדיהם וחריצותם. ואחרי כי החרם לטובת דרישת החכמות נתקבל ברוב מנינה ובנינה של הקהלה הנה על פי שורת הדין היו המועטים זקוקים לבטל דעתם מפני דעת הרוב, ולבלי לשמוע להחרם אשר על פיהם ובהשתדלותם נעשה, ויראו את עצמם נוקשים ונלכדים ברשתם. והם עשו כל אשר יכלו, ויערכו מחאה נגד חרם דורשי החכמה ויוסיפו שלוח מכתבים לרבנים קרובים ורחוקים להוכיח, כי חרם התבונים אין בו ממש, וחובה כל הירא את דבר ה' הוא לקבל עליו חרם הרשב"א ובני בית דינו. בכל זאת נגלה לכל, כי ידי התבונים על העליונה, כי אבא מרי היה מחזר על פתחי גדולי הרבנים לשאול, אם חל עליהם האיסור של התבונים וחבריהם, שהם הרוב, ובני בריתו של ר' יעקב בר' מכיר חשבו או נתנו יד לבני העם לחשוב, כי האיסור שאסר הרב מברצלונא ובית דינו חל גם על ספרי הרמב"ם הקדוש בעיני כל בני הקהלה וכי נלחמים הם מלחמת מצוה לכבוד הרמב"ם המחולל, ומגוללים את חרפת ישראל מעליהם, אשר יחרפום טובי הנוצרים כי מואסי דעת הם בני העם הזה. ובכן נראה אז כי דעת הקהל נטתה אחרי המפלגה דורשת ההשכלה והפצת דעת החכמות בישראל.

ולמחנה דורשי החכמה נלוה אז מליץ צעיר לימים ומלא טעם זקנים, אשר בכתב ההתנצלות שלו, המלא יופי ונעם, הסב עליו כל טובי העם בימים ההם. בהמכתב הנפלא הזה הננו רואים באור בהיר הלך־נפש בני הדור ההוא, שיחם והגיונם, רגשי לבם ומגמת פניהם של דורשי השלמות המושכלת, ועל כן ימצאו בהמכתב הזה חפץ חוזי העתים שעברו על האומה הישראלית גם היום. בענוה והכנעה, בנחת ובמתינות, אך גם במועצות ודעת, בשום שכל והגיון ישר וברוח כביר העשוי לבלי חת ידבר המליץ משפטים עם רבי שלמה בן אדרת ויגד באזניו דברי אמת, אשר לא הסכין הרב הזה לשמוע מפי האנשים הקרובים אליו. שם המליץ הצעיר הזה, אשר מכתב־התנצלותו הנחיל לו כבוד יתר הרבה משוריו ומליצותיו, הוא רבי ידעיה אנבוניט (En-Bonet) בן ר' אברהם בדרשי מבדרש (Beziers) ומכונה ג"כ בשוריו „הפניני" (נולד לערך שנת ה"א כ', מת

---

[1]) בהנ"ל מכתב ע"ג.

[2]) בהנ"ל.

לערך שנת ה"א ק'). ר' ידעיה הפניני היה בנו של ר' אברהם בדרשי המשורר הפטפטן בעתרת מלין (עיין למעלה עמוד 178), אך כח הבן היה יפה מכח האב בשיר ומליצה, כי חונן בדמיון כביר ובלשון למודים, אף כי לא ידע לשום מדה וקצב למליצותיו ולמצוא ענין ראוי לשיר עליו. אמנם המגרעות האלה טבעו על פני מליצותיו מטבעת הַבָּרנות, הסלסול וההתהדרות הבאות ברוב דברים ובמעט רע"ן. בדבר הזה נחל מגרעת אביו, כי לא אסר עתרת המלים במוסרות חקי היופי וההרמוניה, גם הרבה להטיף דברי מוסר תחת לרומם את הלב ולעורר התפעלות הנפש. בהיותו בן שבע עשרה שנה חבר ספר „ה פ ר ד ס" כולל מאמרי מוסר מושכלים[1], ובאביב נעוריו בהיות עוד אביו חי חבר מליצה בשם „בקשת המתן", תפלה שכל מלותיה מתחילות מאות מ"ם[2], אשר הפליאה את לב בני דורו אף כי היא סרת טעם. רבי ידעיה הפניני היה כרוך מאד אחרי הרמב"ם ואבן עזרא, והיה אוהב ומכבד את החכמות כמדת אהבתו וכבדו את התורה, אולם שתיהן, התורה והחכמה, היו שוות בעיניו, וכדרך כל המשכילים היראים בימיו לא ידע לשום גבול ביניהן. הוא כתב באורים לפירוש הראב"ע על כתבי הקדש, ואת הרמב"ם כבד והעריץ יותר מהגאונים הקדמונים.

והבדרשי חש בנפשו כי החרם של הרשב"א נוגע אל נפשו ואל דעותיו. הוא חשב גם כן, כי החרם ערוך בעצם וראשונה נגד הרמב"ם; על כן בקש לו תואנה להביע תוכחתו לאלה השמים לבם כלב אלהים להביא במשפט את בני האדם על דברים שבלב. בשבת הפניני בהעיר מונפיליר ובהיותו בלי ספק מבני בריתו של ר' יעקב בר מכיר, יש לשער, כי את מכתב ההתנצלות שערך להרשב"א (הפוך בזכות הרמב"ם ולדבר בתועלת למוד החכמות כתב (בחדש כסלו או טבת שנת ס"ו) לבקשתם ועל פי חפצם. ככל בעלי המכתבים שנערכו בענין זה כונן הפניני אמריו לא אל הרשב"א לבדו, כי אם לכל קהל הקוראים, למען ישמעו העם ושפטו ביני ובין איש ריבו.

אחרי אשר יביע הבדרשי את רגשי הכבוד אשר ירחש לבו „אל נר ישראל החכם המובהק ומורה הדור אשר בברצלונא" יעיר אזנו כי לא עלבון החכמה העשוקה הוא תובע במכתבו כי בת אלהים היא וחצי החרם לא יבאו אל לבה, אך על זאת נפשו ונפש חבריו האבל כי נתן הרשב"א את כבוד כנסת ישראל, יושבת פרובינציאה, לחרפה וגדופים וישים כלם לכופרים ועוכרי ישראל בהכתב הנשלח לכל קהלות ישראל באשכנז וספרד, וכי הרשב"א נמשך יותר מדאי אחרי דברי ר' אבא מרי וקיסם קטן נדמה לו בקורת בית הבד. הבדרשי סופר ומונה כל פרטי החטאים אשר שם הרשב"א בנפשות כנסיות ישראל שבפרובינציאה ויבטלם תכלית בטול אחד לאחד, ויוכיח, כי המלשינים סבבו אותו בכחש. ועל דבר דרשות המשלים אשר העיר עליהם הרשב"א כל חמתו, הנה לא כצעקתה הבאה כן עשו; אם נמצאו שנים או שלשה המבארים

---

1) כולל ארבעה פרקים: עבודה ויראה, אהבה וטנאה, התבל וטקריה, הטדע. (עיין אגרת בחינת עולם עם פירוש ותולדות המחבר מאת פראנקל־קאפענינצקי, הוצאת ווילנא תרל"ח). שפ"ר.

2) עיין על אדותו צונץ צור געשיכטע מעמוד 467 וגם וויים בהקדמתו לספ' בחינת עולם.

את התורה על דרך משל, הנה לא פרשו בדרך זו את המקרא, כי אם את ההגדות התמוהות, כמצות הרב הגדול הרמב"ם לחוס על כבוד חכמי התלמוד ולתרץ מאמריהם בדרך מסכים להאמת מבלי שיצא מזה הפסד לשרשי האמונה. אח"כ הוא בא לעיקר ענינו בדבר חרם החכמות בישראל ויבאר תועלת החכמה, כי על ידה נצטרפו הדעות, „נתבארה מציאות השם בהכרח הרחקת גשמותו נתקימה יחודו"; בעזרת החכמה נתקימה לנו האמונה בבחירה שהיא יסוד ואבן פנת האמונה בשכר ועונש בעולם התגמול. מימות הגאון רבנו סעדיה הפיתומי היתה החכמה נות בית בישראל, והבדרשי הולך ומונה כל גדולי ישראל שעמדו בספרד ופרובינציאה במשך חמש מאות שנה מימות ר' שמואל הנגיד והרי"ץ גיאת עד הרמב"ם והראב"ע, אשר שגו באהבת החכמות, ומבאר תעתועי המאמינים שאין בהם דעה שנואלו לתת ליוצרם שעור, ובאו לידי מדה כזאת שמפלקי השעור היו ככופרים בעיניהם, וידוע כי הנותן לאל עליון שעור וכח מוגבל הוא כעובד עבודה זרה. סוף דבר, האמונה בלי החכמה מביאה לידי אמונה תפלה שהיא כאמונת עובדי האלילים, ובלעדי החכמה לא יכונו החיים המוסריים והדתיים. בלשון חכמים תמיב דעת יוכיח את הרשב"א כי לא השוה מדותיו, במה שהוציא חכמת הרפואה מכלל החכמות, כי האם אפשר ללמוד חכמת הרפואה מבלי ידיעה קודמת לה ברוב ענפי חכמות הטבע, וגם בחכמת הרפואה עצמה ימצאו המאמינים סתירות להדת. עוד יעירהו למוסר: „כי יחוס על כבוד הרב הגדול (הרמב"ם) ז"ל שלא יתחלל שמו בהתבזות דעותיו... והנה חכמי האומות אשר לא מבני ישראל המה מגדילים כבוד הרב הגדול ומנשאים ספריו ומחבבים חכמתו — ואף כי הוא (הרמב"ם) עומד כנגדם ומקדש השם ותורתו לעיניהם לא ימנעו שרידיהם מאהוב אותו ואינם מתביישים להודות על האמת וגם מנשאים ומנטלים את היהודים לכבודו... ואיך נעמוד אנחנו ונתנכר לאותו כבוד, ואיך נעשה דבר כזה בתוך האויבים המחרפים מערכות ישראל בייחסם לנו הסכלות מכל חכמה...". כהנה וכהנה ידבר הבדרשי נגידים במגלת ספר ששלח להרשב"א, וסוף דבריו הוא, כי לא כן עשה הרשב"א לגזור גזרה שאין הצבור יכול לעמוד בה, ובכן הוא נותן לו עצה טובה כי הפה שאסר הוא הפה שיתיר, „פן יראה אדוננו ברעה אשר תמצא חם ושלום את עמו... כי לא יסוב לבב העם מאחרי אהבת החכמה וספריה כל עוד.... נשמה בגופותיהם... ואלו אמרה יהושע בן נון מפומיה לא יאבו שמוע, כי על כבוד הרב הגדול (הרמב"ם) וספריו הם חושבים להלחם ועל קדושת תורתו ימסרו נפשם וממונם... וכן יצוו את בניהם אחריהם... עתה מה לעשות לאדוננו עוד לכרמו ולא עשה, כבר מחה בידם ולא עלתה בידו וכבר יצא ידי חובתו, על כן ידרוש נא לשלום העיר הגדולה (מונפיליר) וגדוליה חכמיה וחסידיה להסיר קנאתם ושנאתם כי בשלומה יהיה שלום לעדר ה' הנפוץ ובשלום תורתם תסור (תכבה) שלהבת המחלוקת וכו' וכו'"[1].

בעצם הימים ההם בערה אש המחלוקת ותהי ללהב שלהבת בחיק הכנסיה הרומאית, כי פרצה מריבה בין האפיפיור בוניפַציוס השמיני (Bonifacius VIII) ובין

---

1) תשובות הרשב"א סימן תי"ח. והנה לא נבצאה עד היום תשובת הרשב"א אליו; קרובה לודאי היא השערת החכם וויס כי ר' אבא מרי כבש את נבואתו של הרשב"א והעלים הדברים שלא היו כפי רוחו. שפ"ר.

פֿיליפּפ הרביעי מלך צרפת. אך המריבה הזאת לא היתה על דבר קניני הרוח והחקירה החפשית, כי אם על דבר השלטון והכח, המטשלה והרכוש, ושני האויבים רבו וינצו איש את רעתו בחמה שפוכה למות או לחיים. המלך האשים את האפיפיור בעון מינות, חלוקת המשרות בהכהונה הגדולה בעד בצע כסף, שבועת שקר וזמה, והאפיפיור התיר שבועת האזרחים שנשבעו להיות אמונים למלכם ויעוררם להרים יד במושלם ואת הממלכה אמר האפיפיור לתת לאיש הטוב בעיניו.

רבי שלמה בן אדרת ועוד אחרים עמו, אשר חתמו על כתב החרם, ר׳ משה הלוי אשכנאזי מליש ורבי שלמה גרסיאן קראו את מגלת הבדרשי ויראו מתוצאותיה, וימהרו ויודיעו ברבים, כי חלילה להם להשוב מחשבת פגול על ספרי הרמב״ם ולגזור חרם עליהם, גם עוררו את ר׳ אבא מרי שלא להחזיק במחלוקת ויקראו לו ולחבריו: „אנא רבותי משבו ידיכם מן המריבות, הסירו הנזיפות, הפרו ההרחקות והאסורים ואנחנו (בני ברצלונא) לא נחוש למנינינו אם יעשו הסכמתנו חולין״[1]). אך השנאה הכתה כבר שרש עמוק עמוק בלב בעלי שתי המפלגות ובדברים לבד לא יכלו להשיב את השלום על מכונו. מזה ומזה התמרמרו הלבבות והתרגזו הרוחות, מזה ומזה נמצאו אנשים גדולים שחשבו עצמם לנפגעים בכבודם, גם לא מצאו בעלי המפלגות נכון לפניהם לותר מדעותיהם מאומה. שני בעלי הריב עמדו על דעתם: אלה דרשו חפש החקירה ולמודי החכמות ואלה עמדו באסורם שאסרו ללמד לבני הנעורים החכמות והידיעות החיצוניות עד עבור עליהם ימי הבחרות ויתחזקו בידיעת התורה ודיניה ומנהגיה. אך עוד בעלי בריתו של ר׳ אבא מרי מחזרים על פתחי רבני ישראל להתיר להם את החרם שהחרימו אותם מנגדיהם דורשי החכמות—והנה סערה נוראה התחוללה על ראשי המריבים וַתְּסָעֵר בחמתה אוהב ואויב.

---

[1]) הקריאה לשלום ופיום יוצאת מכל המכתבים שבספר מנחת קנאות מן סיון פ״ב עד סיון פ״ם.

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

פרק שמיני.

הגרוש הראשון מצרפת ותוצאותיו.

פֿיליפּפּ היפה ועריצותו. החבה שהראה קיסר אשכנז ליהודים. בזת הרכוש והגרוש. תלאות הגולים. אישתודי פרחי; אהרן הכהן. קינות ר' ידעיה בדרשי. ר' אלעזר בר' יוסף די סינון הנהרג על קדוש השם. שיבת היהודים לצרפת והגרוש השני. המשך הריב בין דורשי לטוב החכמות והמתנגדים. אבא מרי עוד הפעם במחלוקת עם מתנגדיו. רבנו אשר בר יחיאל (הרא"ש) ותוקף פעולתו בספרד. מות רבנו שלמה בן אדרת (הרשב"א). שיטת הרבנות המופלגת בחסידות בספרד. רבי יצחק הישראלי השני. היהודי שמואל הקרוב למלכות בספרד והמלכה מרים די טולינה. שר האוצרות אשר לה דון משה. המושל (רעגענט) דון יואן עמנואל ואיש עצתו ואהובו ר' יהודה אבן ווקאר. ממשלת צרפת קוראת אל היהודים לשוב אל הארץ. גזרת הרועים בצרפת וצפון ספרד. גזרת הרעלת הבארות והנהרות. גרוש ושים היהודים בבתי האסורים שבצרפת. ר' שמואל יהודה בן משולם מסלון המכונה (Meles de Marseille) ור' אבא מרי אביגדור המכונה (Astrüc de Neves). היהודים ברומא. המלך רוברטו בניאפולי נותה חסד ליהודים. התרוממות רוח היהודים באיטליה בכלל ויהודי רומא בפרט. קהלת ישראל ברומא והעתקת פירוש המשניות להרמב"ם. סכנה גדולה מרחפת על ראשי היהודים ברומא. האפיפיור ואחותו. הצלת יהודי רומא. ר' קלונימוס בן קלונימוס וערכו בספרות בתור סופר הלצי (סטירי). עמנואל המשורר ההלצי ודאנטע, המליץ יהודה סיצילייאנו, ליאונה רומנו והמלך רוברטו. רבי שמריה האיקריטי והמלך רוברטו. נסיון רבי שמריה האיקריטי לעשות שלום בין הרבנים ובין הקראים. מצב התורה הקראית. רבי אהרן הזקן וסדר תפלות שלו בעד אחיו הקראים,

(ה"א ס"ו—ה"א פ"ח, 1306—1328)

פֿיליפּפּ הרביעי היפה מלך צרפת, הראשון למלכי אירופה המערבית שנהגו שררותם ברמות רוח באבירות לב ובאכזריות ורשעה, הוציא לפתע פתאום פקודה נמרצה (ביום 21 יוני שנת 1306 = ה"א ס"ו) לשריו הגדולים עם הקטנים, עם צו מיוחד להסתיר דבר עד ליום המועד, — לשום בבתי כלאים את כל יהודי הממלכה אין נקי ביום אחד — הוא יום העשירי לחדש אב. עוד טרם השפיקו היהודים להנפש מצומם ואבלם על חרבן ירושלים וגלות הלאום הישראלי, והנה שוטרי הממשלה בכלי זיינם ורצועות ומקלות בידיהם החרידו אותם בבתיהם ויסחבום כלם, זקן ונער, טף ונשים אל בתי האסורים (ביום הששי בשבוע י' אב ה"א ס"ו = 22 יולי

1306)[1]. שם—בכתי האסורים—הודיעום, כי בעוד חדש ימים עליהם לעזוב את כל רכושם וקנינם וגם החובות שהיו חייבים להם הנוצרים ולצאת מן הארץ, וכל איש יהודי, אשר ימצא אחרי הזמן הקבוע בצרפת, אחת דתו להמית; מה היתה הסבה אשר בשבילה נגזרה גזרת גלות על יהודי ממלכת צרפת מטעם המלך, שהיה נודע לאיש חרוץ וחכם גם רחוק מחסידות ואדיקות באמונתו, ואשר מתחלה היה מגן להיהודים ולא נתן להכהונה הקתולית לנגוע בהם לרעה[2]? בכל אופן הגזרה הזאת לא נגזרה מקנאתו היתרה לדת הנוצרים אף לא מחפצו למלא רצון העם השונא את היהודים: הצרפתים גם בימי הבינים לא היו בעלי קנאה באותה מדה שהיו מצוינים בה שכניהם מצפון ומדרום, גם לא חפצו כלל בגרוש היהודים כדי להפטר מהמלוים ברבית[3]. אכן הסבה הראשונה לגרוש היהודים היתה תאות הבצע: אוצר המלך פֿיליפּפּ היפה היה ריק מרוב ההוצאות שהוציא במריבותיו עם האפיפיור ומלחמותיו נגד שבטי הפֿלאמים אשר מרדו בו, והעניות הזאת אלצה את המלך לעשוק ולרוצץ גם את בני עמו ועבדיו הנוצרים, עד כי היה לשיחה בפי העם: „גם התרנגולת אשר בסיר איננה בטוחה כי לא העלה במזלג המלך", וברכוש היהודים אמר מלך צרפת למלא את אוצרו הריק. אבל עוד סבה אחרת עזרה לרעת היהודים ונתנה בלב המלך את המחשבה הנוראה לגרש את היהודים ולקחת מהם את כל רכושם וקנינם, ווה הדבר:

קיסר אשכנז אלבריכט, שהיה אז במחלוקת עם פֿיליפּפּ היפה מלך צרפת, דרש דרש ממנו לאמר: כי יתן לו א) את מדינת ארלש (Arles) אשר בדרום צרפת; ב) כי יתן לו את עטרת הקוצים, עטרת ישוע הנוצרי, אשר לפי השמועה נמצאה באחד מבתי מקלט הנזירים בצרפת; ג) ואת משפט השררה על היהודים היושבים בצרפת כחוק לקיסר אשכנז היושב על כסא מלכי רומא: אספסינוס וטיטום וקרלום הגדול, כלומר לתת לו חלק מההכנסות שיש לו מן היהודים. אז קרא אליו פֿיליפּפּ היפה את החכמים יודעי דת ודין וישאלם כדת מה לעשות, ויהי דבר החכמים אליו, כי אמנם צדק הקיסר בריבו ולו לבדו הצדקה לכבוש את היהודים לעבדי־פלטרין ולקחת את עמלם וקנינם. אז נמלך מלך צרפת לקחת מהיהודים את רכושם ולשלחם לקיסר אשכנז ערומים ויחפים[4]. וכדי לתת אמתלא לגזרה אכזריה כזאת בדה מלך

---

[1] המקורים מרושמי קורות הדורות בני הזמן ההוא הם: ממקורים עבריים: כפתור ופרח פרק נ"א דף קי"ג ע"ב: „גם אזכיר תאריך חרבן מקדש מעט וכו' וכו' והוא בעונותינו שנת ה' אלפים וס"ו בחדש המוכן לפורענויות יום שנ' לחרבן ביהם"ק העשירי באב והיה ביום הששי שנת ילכו". מנחת קנאות מכתב ק' שם אומר: „בשנת ה' אלפים וס"ו, השנה שגרם בה החמא, נפל פתקא דרקיעא בגזרת עירין, ופשטה גזרת מלכות צרפת על כל היהודים, להוציא אותם מכל מדינות מלכותם מביתם החוצה נקיים מנכסיהם, ונאספו כלם בטשמר נער וזקן טף ונשים ביום אחד יום הששי י' לחדש אב וכו'" וכן בשבם יהודה. ומהמקורים הלועזים הם הכרוניקות: Johannes Canonicus de St. Victor vita Papae Clementis V.; Bernard Guidonis (p. 51); continuatio Guilelmi de Nangis; Ottokar v. Hornek Reimchronik (in Petz rerum Austriacarum scriptores III. p. 782); Vaisette histoire générale de Languedoc. יום העשירי באב שחל באותה השנה ביום הקדושה טרים מגדלינא (22 יולי) נרשם בטעות כיום הגרוש והוא היה היום אשר בו הושמו היהודים בבתי האסורים.

[2] de Laurière Ordonances des rois de France I. p. 317.

[3] de Laurière ibid. p. 395 f.

[4] Ottokar Herneck ibid.

צרפת מלבו חטאים ופשעים שעשו היהודים ואשר בשבילם אין שוה להמלכות להניחם בארץ. אולם במעשהו הוכיח, כי רק להתעשר מרכוש היהודים ולמלא נפשו מבצע מעשקות צוה לגרש אותם מארץ מלכותו, כי גזל ועשק את היהודים וישאיר להם רק את הנפש. פקידי המלכות לא נהנו להאומללים לקחת עמהם רק את בגדיהם אשר על בשרם וכסף למקנת אכל ליום אחד בשעור י״ב מטבעות צרפת טורניות (12 gros Tournois) לנפש. אז הביאו מכל הערים אל גנזי המלך עגלות גדולות מעונות רכוש היהודים, זהב, כסף ואבנים יקרות, וכל המטלטלים הפחותים בערכם מכרו במחיר זול מאד, והכסף הובא לבית גנזי המלך. אחד מרושמי קורות העתים (כרוניסט), שכתב את זכרונות הדורות ההם בחרוזים, אוטוקר איש הורנק (Ottokar v. Horneck) יספר את המאורע הזה בחרוזים סרי טעם, לאמר:

„Und was Mann oder Weib
Gewandes hatten an ihrem Leib,
Das liess man ihnen an.
— — — — — —
An andern Dingen,
Gold, Silberwas', Fingerlein,
Fürspann und was mochte sein,
Daran echtes Silber war,
Zusammen das nahm man las,
Und führte das spät und früh
Dem Könige auf Wagen zu.
Kleider und Perlengewand,
Hausgeräth und was man fand,
Das ward um Pfenig' verkauft.
— — — — — —
Und wie viel Gut auch Einer mochte haben,
Nicht mehr man ihm gab
Von aller seiner Hab
Als Zwölf Tournays
Zu seiner Ausreis'" [1]).

הנה כן גרשו כלה ביום הקבוע (בחדש ספטמבר 1306) בערך מאה אלפים

---

[1] Ottokar v. Horneck ibid.

נפש אדם [1]) מן הארץ אשר ישבו בה אבותיהם מימי קדם קדמתה, בהיותה עוד מדינה ממדינות רומא העתיקה, שנות מאות רבות טרם קבלו עליהם יושבי צרפת את הברית החדשה. יש מיהודי צרפת אשר היה קשה עליהם לעזוב את ארצם ורכושם ויקבלו עליהם את הדת הנוצרית. יש אומרים כי כל בני קהלת טולוזא המירו את דתם [2]), והוא דבר שקשה להאמין בו. בתי המדרש המהוללים, ששם ההגבר הרוח הישראלי להגדיל תורה ולהאדירה, בתי הישיבות הגדולות של רש"י ורבנו תם ובעלי התוספות בטרוייש, (Troyes) פארים, שאנ"ץ (Sens), קינון, (Chinon) ואירליינוש, בתי מדרש לתורה, אשר מהם יצאה תורה ואורה לרבים בבדר"ש, (Beziers) בלוניל ובמונפיליר (Montpellier), (ששם פגע האסון הנורא במדה שוה ברורשי החכמה ורודפיה), הם ובתי הכנסיות אשר במדינה, נמכרו לכל המרבה במחיר או נתנו במתנה מטעם המלך ושריו. מלך ממלכי אשכנז ובריטניה בגרשו את היהודים מארצו היה מחריב והורס את בתי הכנסת ובתי המדרש, אך מלך הצרפתים פֿיליפּפ היפה נתן בית הכנסת אחד בפארים מתנה—לַרַבָּנו. בחפצנו לשער את מכסת ההון אשר בא לגנזי המלך פֿיליפּפ היפה מגרוש היהודים והחרמת רכושם לבית אוצרו עלינו לזכור, כי ממכירת נכסי היהודים ורכושם במחוז אורליינוס (Orleans) לבדו בא לגנזי המלך הסך 337,000 פראנקים [3]).

מי ימנה מספר האומללים שמתו בדרך מתגרת ידי הצרות הנוראות, ממחסור ושברון לב! עוד היום התעוררנה דמעות העשוקים וקינותיהם את לב הקוראים, ובדבריהם נראה חזון התלאות אשר עברו על הגולים האומללים. ר' א ש ת ו ר י פ ר ח י היה אז בחור רך בשנים ומלא חכמה ודעת, בעל נפש יקרה ורוח נדיבה, קרובו של רבי יעקב בן מכיר, ואבותיו יצאו לפני שנים רבות מספרד לשבת בצרפת, והוא ישיח ביגונו לאמר: „... מבית הספר הוציאוני, כתנתי הפשיטוני, כלי גולה הלבישוני, בעצם למודי גרשוני מבית אבי ומארץ מולדתי ערום יצאתי, שולל הלכתי נער הייתי, מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה ועם לא ידעתי לשונו נדחתי, מנוחה לא מצאתי, עד כי הביאני חדריו מלך שהשלום שלו משבי לארץ צבי...". והגולה הצעיר לימים הזה לא מצא מנוחה לנפשו עדי דרכו רגליו על אדמת ארץ ישראל. גולה אחר החכם התלמודי ר' אהרן בר' יעקב הכהן מנרבונה אשר יצא מצרפת ויולך נע ונד מעיר לעיר לבא להאי מיורקה (Mallorca) יקונן לאמר: „אני הגבר ראה עני הגלות בשבט עברתו על בית יעקב, אשר כעדר נפוץ גלו ונתפזרו, ממכון שבתי וכסא כבודי באתי לארץ חשך וכו' וכו'...".

בשבר אשר השברה כנסת ישראל בצרפת הוסב אופן ההצלחה על רבים וגדולים; עשירי עם היו לעניים מחזרים על הפתחים, האמונים עלי תולע חבקו אשפתות.

---

[1]) הרלב"ג בספר במדבר פרשה כ' האומר, כי מספר היהודים שגלו מצרפת היה כפלים כיוצאי מצרים הפריז על המדה.

[2]) בשבט יהודה יספר ן' וירנא: „וקהל טולושא המירו כלם" ונראה שדברי הסופר הצרפתי Vaisette לאמר: que les surintendants dans les affaires des Jnifs vendirent entr' autres au mois de Mars 1307 nne maison á Toulouse située auprès de l'ecole de Juifs הם כפתירה לדברי שבט יהודה.

[3]) עיין Depping, histoire des Juifs au moyen-age p. 147

השבר הזה מצא לו הֵד במליצותיו של הפיטן ר' ידעיה הפניני או הבדרשי בספרו „בחינת עולם" ובפיוטו „אלף אלפין". קול בכי ואנקת אומללים נדחים ונהדפים ואנחות מלאות יאוש ושברון רוח נשמעים מבין שורות המליצות ההן.

הגרוש הנורא מצרפת בגזרת המלך האכזר פֿיליפּפּ היפה לא עבר על היהודים בלי שפיכות דמים והרגות על קדושת השם. כל איש אשר לא יצא מן הארץ בזמן הקבוע, וגם לא אבה להמיר דתו, הומת בידי עבדי בית משפט המלך. מקדושי הגזרה הזאת נודע לנו בשמו רבי אליעזר ב"ר יוסף מסינון (Chinon) מאחרוני בעלי התוספות, חכם תלמודי ובעל נפש יקרה, אשר היה בא בכתובים עם הרשב"א והעמיד תלמידים רבים וביניהם את אישתורי פרחי בעל כפתור ופרח. שופטיו לא מצאו בו כל חטא מלבד עון מולדתו, והדבר הזה היה דיו לידון אותו לשרפה, ונשרף הוא ושני אחיו עמו [1]). הגולים נתפזרו לארבע רוחות העולם; יש אשר שמו פניהם לארץ הקדושה, אך רובם בחרו להתישב במקומות הקרובים לגבול צרפת, בפרובינציאה, אשר מקצתה היתה אז תחת יד ממלכת אשכנז, ובמדינת רוססיליון (Rousillion), אשר מלך האי מיורקה (Mallorca) משל בה, ומהם התישבו על האי מיורקה, כי אמרו לחכות על עת רצון, שבה יוכלו לשוב ולשבת בארץ מולדתם, ובאמת לא טעו בחשבונם כי פֿיליפּפּ היפה בעצמו באהבתו את הבצע המתיק מעט מרורות הגזרה ויבטלה במקצת.

אחרי צאת היהודים מצרפת היתה פקודת המלך למכור כל נכסיהם בקרקעות ולהביא לבית גנזיו את כסף המחיר. אך בהגיע לאזניו השמועה, כי היהודים, בתקותם לשוב שנית אל הארץ, טמנו את הונם בקרקע בתיהם, הוציא פקודה נמרצה כי כל הקונה נחלת איש יהודי ומצא שמה מטמון מחויב להודיע מזה לבעלי פקדות המלך [2]). יש אשר נתן הרשיון ליהודים לשבת בצרפת, כי התראו לפניו כאלו חפצים הם לגלות את האוצרות הצפונים בבטן האדמה [3]). והמלך פֿיליפּפּ היה נובה ג"כ את החובות שהיו הנוצרים חייבים לנושיהם היהודים, כי אמר אשר המלוכה ממלאה מקום היהודים ולה הצרקה לגבות חובותיהם לטובתה והנאתה. ומאחר שהיה קשה לדעת מי ומי המה בעלי החובות הרשה המלך להיהודים העשירים מלפנים לשוב ארצה צרפת, ויתן להם משפטים וזכיות שונות למען יהיו לו לעזר בגביית החובות [4]). אך ישיבת היהודים האלה, אשר היו מסורים תמיד בידי המלך העריץ לעשות בהם כרצונו, להניחם ולהניעם ממקומם, לא נמשכה ימים רבים, ויהיו היהודים ההם הולכים הלוך ושוב, עדי גֹרשו שנית כלה מן הארץ. בזדון לב פֿיליפּפּ היפה וגזרותיו הקשות הלבו יהודי צרפת הלוך וירוד, עד כי פעולתם לא היתה עוד נברת בתוך הכנסיה הישראלית. עוד מאה שנה היתה כנסת ישראל שבצרפת כאבר מדולדל בגוף הכנסיה הכללית אשר נשבתה פעולתו על חיי הכלל כלו.

נפלא הדבר, כי המריבות על אדות למוד החכמות לבני הנעורים לא חדלו גם

---

1) כפתור ופרח פרק י' דף ליז ע"ב. מכ"ע „הלבנון" III. ע' 330.
2) Lauriére Ordonances I. p. 443.
3) Ottokar Horneck ibid.
4) Lauriére p. 488.

אחרי הגרוש הכללי (בחדש ספטמבר שנת ה"א ס"ו) בהמדינות אשר נדחו שם הגולים, ואיבת המפלגות עמדה בכל תקפה גם בעצם ימי הצרות והגזרות הרעות. מקצת יהודי מונפיליר ממשפחת התבונים ואולי גם ר' יעקב בן מכיר עמהם יצאו לגור בעיר פירפיניאן[1] אשר מלך מיורקה היה מושל בה בימים ההם. המלך הזה אשר היה שונא ישראל ועל פי פקודתו העלו עוד הפעם ספרי התלמוד על המוקד[2], פתח בכ"ז לפני היהודים הסוחרים החרוצים את שערי מדינתו, בתקותו למצוא שכר רב מפרי עמלם במסחר ותשומת יד. אבא מרי וחבריו ממונפיליר העתיקו משכנם מתחלה לעיר ארלי (Arles), אך בראותם כי לא ימצאו שמה את המנוחה אשר הם מבקשים שמו פניהם לפירפיניאן וישבו שם (ר"ח שבט ה"א ס"ו). אמנם מתנגדיהם שהיו להם מהלכים בחצר המלך או הנציב השתדלו במערכות הממשלה לבלי תת לבעלי ברית אבא מרי להתישב בפירפיניאן[3]. אך אוהביהם מעבר מזה הצליחו להשיג עבורם רשיון הישיבה. כמעט שנזדמנו בעלי שתי המפלגות לעיר אחת ותתלקח אש המחלוקת ביניהם שנית. הרשב"א והרא"ש הוסיפו להתערב בדבר, וביחוד הרא"ש, כי התנגדותו ללמודי החכמות היתה יותר חזקה ומוחלטת, וכה יאמר הרא"ש: „אמר לי לבי יבקשו פני ה', בצר להם יתנו (דורשי החכמות) כבוד לשמו, כאשר תנגפנה רגליהם יודו לה' חסדו אשר לא מאסם לכלותם בארץ אויביהם, ולא ישובו עוד לכסלה, כי יראו כי אזלת ידיהם, והנה לא כמחשבותי מחשבותיהם... עזבו מקור חיים, בורות נשברות חצבו להם, מגלים פנים בתורה ודורשים דופי בהגדותיהם וכו' וכו', ואחרי ראותי כי לא נכנעו ולא שבו אף אחרי כל המשברים והגלים אשר עליהם עברו, טעתה ועד הלאה אין חולקין כבוד. זאת ועוד אחרת, כי עד הנה היו צפופים במקומם ועתה יתפזרו בקצוות וכוב מות יבאיש יביע קהלה אחת, כי דברים הללו מושכים את הלב וישקו מים הרעים וימותו עם רב מבני ישראל ולא יעמדו כנגדם ואף ביד חזקה, ועל האדרבא (החרם כנגד החרם) אשר אמרו לערת ה' לית דין צריך בושש, כי אף בלא האדרבא היו מודים כי דנו שלא כדין וקשרם לא היה קשר, כי עלה על לבם לבטל החרם שהחרים הרב ר' שלמה (הרשב"א) וק"ק אשר בברצלונה הגדולים בחכמה ובמנין, ואף אם נדה והחרים הקטן שבישראל על ככה היה מנודה לכל ישראל, ועוד כי החרימו על דת משה, דכתיב והגית בו יומם ולילה, ולאותה חכמה צריכה שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה".

ההשקפה הזאת, כי החכמה בכללה היא צרה לתורת היהדות ודוחקת את רגליה, הלכה הלוך והתפשט אחרי מות הרשב"א (בשנת ה"א ע') [4], כאשר נעשה הרא"ש ליחיד הדור בתורת התלמוד ורבם של ישראל בכל ענייני הדת בקהלות ספרד והמדינות מסביב. הרא"ש, בניו ובני לויתו שבאו עמו מאשכנז, נטעו על אדמת ספרד את החסידות התמימה נעדרת הסבלנות, אשר תוביש כל רוח ששון ותחשוב כל שמחה

---

1) מנחת קנאות מכתב ק' וע' תשובות הרשב"א תרל"ד, תתפ"ו.

2) קינת אבא מרי על מות המאירי בהקדמת ספר בית הבחירה עמוד י' ובשלשלת הקבלה.

3) מנחת קנאות מכתב צ"ט וק"א.

4) יוחסין. דון יוסף בן יחייא כתב קינה על מות הרשב"א וקצת מהנה נמצא בספר שלשלת הקבלה.

וחפץ חיים כראשית חטאת. רוח צפונית, רוח נכאה וכהה, אשר תסמן את יהודי אשכנז בכל ימי הבינים, נשבה מגדות הריינוס, ותשלך קרה וקרח באדמות תימן, בספרד הברוכה ונאות טולידה (טוליטולא) החמודות, ויבולו כל פרחי המליצה ותשח הדעת וישפל כבוד החקר ההגיוני. רבנו אשר בר' יחיאל, או כאשר יכנוהו הפוסקים „האשרי" שם כל מעינו בחקר ההלכה. חבורו הגדול והנכבד בכל ספריו הוא ספר ההלכות או הפסקים, והם קיצור דברי התלמוד בדרך משא ומתן ושקלא וטריא, להוציא ממנו הלכה פסוקה ומבררת בכל הדינים הנוהגים בזמן הזה (משנת ה"א ס"ז עד שנת ה"א ע"ד)[1]. אף שהיה נוטה ביותר אחרי דרכי הלמוד של האשכנזים והצרפתים הצפוניים (בעלי התוספות), בכל זאת שם לו את פסקי הלכות רב אלפס לאבן הפנה אשר עליו בנה את ספרו הגדול, אך לא נמשך בכל דבר אחרי רב אלפס, כי אם צרפם ויבררם על פי תורת חכמי צרפת (בעלי התוספות) ואשכנז ועל פי חדושיו שחדש מדעתו. הרא"ש הראה כחו בסדרנות נפלאה ובבירור ההלכה, עדי התפלאו עליו רבני דורו וכל חכמי ההוראה בדורות הבאים. על פי נטיתו למאום בכל תענוגי העולם הזה היה מוצא תמיד את צד החומרא בכל שאלות ההלכה[2]. כל שוחר חכמה וידיעה היוצאת מגבול התלמוד אשר רצה להפיץ תורתו ברבים היה צריך להתעטף בחלוקא דרבנן ולשים על למודיו את חותם היראה והחסידות.

---

1) את זמן חבור הרא"ש על הש"ס נדע מסכת ע"ו פרק א' סימן ז'. ע"ד האשרי עין הביבליוגרפים וצונץ צור געשיכטע ע' 43.

2) אי אפשר לומר כי הרא"ש נטה להחטיר בכל מקום, כי בתשובותיו (כלל ב' סימן י"ז) הוא מתיר מה שאסר ר"ת ואומר: האומר עליו להב"א ראיה ברורה וחזקה, כי התורה חסה על ממונם של ישראל וע"ש. אמנם החלטת הרהט"ח יוצאת מפירוש הרא"ש על המשנה במס' כלים פ"י ועיין דודו"ד חלק ה' עמוד 64. — ומאשר כי הרב המחבר קצר ביותר בתולדות הרא"ש ודרכו בהלכה אמרתי להשלים החסר ע"פ ס' דודו"ד של הח' וויים (חלק ה' פרק ששי). דברי אבות ההלכה הצרפתים והאשכנזים נחשבו לו כהלכה ברורה שאין לפקפק בה, ומהם ירבה להביא את בעלי התוספות מר"י הזקן ורבנו תם עד ר' יואל הלוי ובני אבי העזרי ורבו מהר"ם מרוטנבורג. מחכמי ספרד הראשונים היה מכבד ביותר את רבנו חננאל ודבריו היו לו „דברי קבלה". מאוד מאוד הוקיר את פסקי הרמב"ם, ואם על פי משמעות דברי הגמרא היה רואה שיש להשיג עליו הוא אומר: ואני איני כחולק על דברי חגאון (הרמב"ם) אלא את אשר בלבבי כתבתי (שו"ת כלל ק' סימן ב' וכלל ט"ו סימן א'). הרא"ש לא נשא פנים בתורה ורק האמת היה אור לנתיבותיו וכך הוא אומר: אין מחניפים לשום אדם בתורה (שו"ת כלל נ"ה סימן ט'), וכן הוא חולק על זקנו הראב"ן (האשרי פסחים פ"ב סימן ז'), על הרמ"ה והר"י אבן מיגאש (שם כתובות פ"א סימן י"ט) ועל בעל השאלתות (חולין פ"ה סימן ו'), ויאמר מפורש: אם לא ישרו בעיני חכם דברי הגאונים וכו' יפתח בדורו כשמואל בדורו ואין לך אלא השופט אשר יהיה ביטים ההם והדברים שאינם מבוררים בש"ס יכול לסתור ולבנות ולחלוק אף על דברי הגאונים (סנהדרין פ"ד סימן ו'). כן ידענו בו שאם ראה שהעם נוהג היתר בדבר שלפי דעתו הוא אסור לא מצא אין בנפשו לאסור (שו"ת כלל כ"ב סימן ט"ו וכלל כ"ו סימן א'). ובדבר שמיטת כספים הוא אומר: כבר נהגו בכל הארץ הזאת (בספרד) שלא להשמיט ואי אפשר לבטל המנהג (לקולא) שנהגו זה ימים רבים (כלל ס"ד סימן ד'). ואלה הם ספרי הרא"ש על הסדר: א) ספר הפסקים והוא הרא"ש המצוי בידינו על שלשת הסדרים ועל ברכות חולין ונדה. ב) פירוש המשניות על סדרי זרעים ומהרות והוא פירוש הקצר ובס' פי שנים נדפס פירושו הארוך על סדר זרעים וכן נמצא ממנו פירוש על משניות תמיד קנים ומדות. ג) פירוש על מסכת נדרים. ד) תוספות על הש"ס (עיין שה"ג בערכו) ונדפסו קצתם בשנים האחרונות למגלה ושבועות בס' מגדנות נתן, לברכות בס' ברכת משולשת וכו' שפ"ר.

כאשר חפץ החכם בלמודיות רבי יצחק בן יוסף הישראלי (ר"י הישראלי השני, פעולתו בין שנות ה"א ס'—ה"א ק') לפרסם את חבורו בחכמת המתמטיק והתכונה אשר קראי בשם „יסוד עולם" (בשנת ה"א ע') היה אנוס לתת לו צורת ספר תלמודי ולהביע בהקדמה את דעותיו באמונה, ורק אז נרצה בעיני הרא"ש ויקבלהו בסבר פנים יפות[1].

ובימים ההם בימי רבנות הרא"ש בטולידה נמצאו יהודים קרובים למלכות בחצר המלך פֶּירדיננד הרביעי (1295—1312=ה"א קנ"ה—קע"ב). המלך הזה היה לו שר האוצרות איש יהודי ושמו שמואל, אשר דבריו נשמעו בדברי המדינות והנהגת הממלכה, אולם המלכה, אֵם המלך הצעיר, מריה די מולינה—אשר אחזה במושבות הנהגת המלוכה כל הימים אשר לא הגיע בנה לשנות בגרות, וגם כאשר מלאו ימיו ויצלח למלוכה מאנה להניח המשרה מידה—שנאה תכלית שנאה את השר היהודי, אשר לפי הנשמע הפריד בינה ובין בנה, ויהי היום ויעבור שר האוצרות שמואל מן העיר בדיוז (Badajoz) לבוא אחר המלך לעיר שיביליא (Sevilla), ויתנפלו עליו רוצחי חרש ויכוהו ויפצעוהו, עד כי נחשב למת, ולא נודע הדבר מי שבר את הרוצחים ההם להכותו במסתרים, אולם המלך באהבתו וחמלתו על שר אוצרותיו שם עליו עינו למובה לכלכל את מחלתו עדי נרפאו פצעיו ויקם ויחי[2].

אחרי מות פֶּירדיננד הרביעי החלו ימי הפרעות במלכת ספרד, כי בנו יורש העצר אלפונזו היה עוד תינוק מוטל בעריסה, ואנשים רבים: אמו הזקנה החכמה להרע מריה די מולינא, אמו המלכה קונסטנציה וידידי המלך היונק התנשאו כלם למשול ולהיות עוצרים בעם בשמו, ויגדל סכסוך המפלגות ותמלא הארץ ריב ומדון. והמלכה הזקנה מריה די מולינה בכל שנאתה את היהודי שמואל יועץ בנה המת לא שטמה את העם הישראלי, וכשם שהיה לה בחיי אישה שאננו (סנבו) הרביעי יועץ ואיש סוד יהודי רבי טודרוס אבולאפיא (עיין למעלה עמוד 178) כן היה לה בימי אפוטרופסותה שר האוצרות יהודי דון משה. ויהי כאשר חדשה כנסת הכהנים בסמורה (Zamora) (1313) גזרות קשות על היהודים, והקורטיס (נבחרי האצילים, Cortes) בעיר בורגוש (Burgos) דרשו להבדיל את היהודים לרעה, לבלי ימנו אותם לכל פקדות ומשרה בממלכה, והאפיפיור קלימינטו החמישי נתן גם הוא צו לבטל את כל החובות שחבו הנוצרים ליהודים בהלואה ברבית[3], ותמאן המלכה הזקנה החכמה למלא חפץ שוטני ישראל ותאסור על היהודים רק להקרא בשמות הנוצרים, להתרועע עם הנוצרים ולהיות עמהם בצוותא חדא; אך הודיעה מפורש כי לא תסכים לבטול החובות שהנוצרים חייבים להיהודים, ותוציא פקודה כי אין כל זכות לנוצרי להפקיע עצמו מידי חובותיו, שלקח בהלואה מיהודים, על סמך צו האפיפיור.

---

[1] על אודות ר' יצחק הישראלי (להבדילו מן הראשון בקאירואן שלפני רס"ג) עיין בהקדמה לספרו „יסוד עולם" (ברלין 1849 הוצאת דר. קאסטעל), בביבליוגראפים ובספרו של כרמולי Itinéraires עמוד 224 אשר שם ידבר גם על פעולתו הספרותית. הוא חי עודנו בשנת ה"א צ"ג, כי מביא הוא את מכתב ר' יצחק חלבו משנה זו.

[2] Chronica de Don Fernando IV. c. 18, 19.

[3] פיסקא מכתב בקשה אצל לינדא, history of the Jews in Spain p. 128.

רק זאת עשתה, כי צמצמה מדת הרבית שהיו המלוים לוקחים מהלוים הנוצרים עד לבדי שליש הקרן (33 למאה)[1]. לפני המלכה הזקנה בא משפט אחד היהודים, אשר עשק את רעהו היהודי בקנותו ממנו חובותיו מן הנוצרים אשר מתחלה נאסרה גביתם ואחר כך הותרה, ותשים המלכה את משפטם לפני רבנו אשר הרב בטולידה[2] — בימי אפוטרופסות דון יואן עמנואל, הדוד הזקן אשר להמלך הצעיר (1319—1325), הוטב גורל היהודים. המושל הזה היה אוהב הכמה ומליץ וסופר והיה מכבד את חכמי ישראל. רבי יהודה בר יצחק אבן־זוקאר איש קורדובה זכה לכבוד גדול בחצר מלכותו וכפי ההשערה היה לו לשר האוצרות[3]. לבקשתו נעתר המושל להשיב לרבני ישראל את המשפט לדון דיני קנסות ונפשות, אשר נטל מהם בימי המלכה המושלת מריה די מולינה[4]. רבי יהודה אבן־זוקר היה ממעריצי הרא"ש ומקנא כמוהו לדת. ויהי כאשר חרף ונדף איש יהודי אחד את השם בלשון ערבית, ויאשל אבן־זוקר את פי הרא"ש כדת מה לעשות באיש כזה, ותהי תשובתו: „ראוי הוא שיתקדש השם באבוד הרשע הזה ועשו בו כטוב בעיניכם, ואם הייתי בהסכמתכם דעתי היתה נוטה להוציא לשונו מפיו ויחתכו רוב המדבר שבלשונו וכו'". — שוב קרה מקרה, כי יהודית יפה התנתה אהבים עם נוצרי ותהר ותלד לו בן, והמושל דון יואן עמנואל מסר דינה לדייני ישראל, ויהי ר' יצחק אבן־זוקר את דינה לכרות את חוטמה למען השחת את יפיה, והרא"ש הסכים לו ויכתוב: „יפה דנת כדי שתתגנה על מאהביה".

טובים היו הימים הראשונים לבני כנסת ישראל הספרדית, כי אז בהיות אנשים קרובים למלכות בישראל כהנשיא רבי חסדאי אבן־שפרוט, הנשיא אבן־גו (קרי דושאו), רבי שמואל הנגיד אבן נאגרילה ורבי יוסף בנו ור' יהודה אבן עזרא היו זוכרים את עמם ותורתם, היו מחזיקים ידי לומדי תורה וחכמה, ויש אשר היו בעצמם חכמים ומליצים וגדולי תורה. לא כן תקיפי ישראל ועשיריו בדור הרשב"א והרא"ש, כי הם לא דאגו כלל לטובת כלל האומה והרמת ספרותה, וישיטו לבם רק להרבות עשרם וכבוד ביתם, ואלה מתקיפי ישראל אשר נמנו להיות פרנסי העדה היו רודפים אחרי כבוד ושררה ויפסעו על ראשי העם וישתררו עליו לבלי צדק ולבלי משפט, ויש אשר אמרו ליטול לעצמם עטרת נשיאי הגולה שבבבל[5]. תקיפי ישראל בדור ההוא היו מתנאים בעשרם וקנינם או ביחוס אבותיהם, „יש ששרשו בעמלק, והוא על כל פנים חולק, ואומר שהוא ממשפחת כהונה ולויה, אביו גר החוזה ואמו מרים הנביאה", וכדי להפיס את דעת המקום ודעת הקהל היו מרקדקים ברקדוקי מצוות ומתעטפים בטלית ההתחסדות למען כסות על כל תועבות לבם. מליץ בעל דברי חדודים, אשר יסר בשבט פיו את בני דורו, רבי קלונימוס בן קלונימוס יתאר לנו את תבונת נפש עשירי קהלת ישראל הספרדית ותקיפיה בדור ההוא, וכה יאמר[6]: „כי

---

1) שם ע' 125, de los Rios ע' 49.
2) תשובות הרא"ש כלל ק"ז סימן ו'.
3) הנ"ל כלל י"ח סימן י"ג.
4) הנ"ל כלל י"ז סימן א', ח'.
5) הנ"ל כלל י"ח סימן י"ז.
6) ר' קלונימוס אבן בוחן ניאפולי שנת רמ"ט ע' כ"ט והוצאת כהן צדק עמוד 36.

ייטב לבו (לב העשיר המתפאר בשתדלנותו לטובת הכלל) בשבתו עם שכניו יספר להם את כבוד עשרו וקנינו... נחלה בלי מצרים ושדות... אני ואפסי עוד, ההן והלאו אקבענו חובה בכח ידי עשיתי, זאת העיר שנתישבה אני שמרתי שלא נתקעקעה ורבה העזובה, אנא עבידנא למתא דלא חרבה בשעת הסכנה בעת צר דאוילנא ופלחנא בי קיסר, האשר אין לו כסף ידחה את הגזרה ואשר אין ידו משגת יכנם בעובי הקורה? על כן יאמרו: פני הארץ אלה העשירים. הקשבתי ואשמע גוזמאות ידברו, ואם עיני עניים אליהם ישברו ותכלינה עיניהם ומנוס אבד מנהם, יתום לא יעזורו וסעד אלמנה לא יבא אליהם, המה ישבעו שובע שמחות, והעניים — ינון ואנחות וכו' וכו'".

קהלות ישראל אשר בדרום ספרד ובקאסטיליה היו מתענגות עוד על רוב שלום, ואיש לא נגע בהם לרעה. לא כן הקהלות בצפון ספרד וביחוד בצרפת הדרומית; המה היו אז מטרה לחצי קנאה הוללה ודמם נשפך בידי שפעות (הארדע) ההמונים הבוערים, אשר ראשי הכנסיה הנוצרית הסירו רסן מעל פניהם ויעשום חורים מן המצות, ואח"כ כאשר הרבו הרע לא מצאו עוד כח לבצור רוחם ולעצור בעד קנאתם השובבה. בצרפת התיישבו עוד הפעם יהודים. לודוויג העשירי בן פֿיליפּפּ היפּה קרא אותם שנית לשוב ולשבת בארץ אחרי עבור תשע שנים מיום גלותם (ה"א ע"ה). המלך הזה, אשר עבר עליו הרוח לשנות כל פקודות אביו ולהעמיד בפלילים את יועצי אביו ושריו, ואשר האצילים ובני עם הארץ בקשו ממנו להשיב את היהודים לצרפת כי היו היהודים דרושים ונחוצים להם, בא במשא ומתן עם היהודים על דבר שובם להארץ; אך היהודים כבר ידעו את מלכי צרפת, כי עלולים הם לשנות דעותיהם על פי פעולת הכהנים והשפעתם עליהם, ולכן היה לבם נוקפם ולא ידעו לשית עצות בנפשם, אם לשוב אל הארץ ואם לא, ואחרי כן הציעו תנאיהם לפני המלך [1]. ואלה הם התנאים: כי יהיה להם המשפט להתנחל בכל המקומות אשר ישבו שמה בראשונה, כי לא יזמינום לדין בגלל חטאים שעשו לפני הגלות, כי ישיבו להם את בתי הכנסת, מקומות הקברות וכל ספרי הדת שנלקחו מהם לפני הגרוש וגם יַקְצוּ להם קרקע לבנין בתי כנסיות חדשים, כי יהיה להם המשפט לגבות את החובות הישנים, ואך שתי שלישיות הכסף מהחובות האלה תבאנה לגנזי המלך, כי יושבו להם כל כתבי הזכיות (פריוויליגיום) המצויים עוד בידם, ותחת הנאבדים יתנו להם חדשים. המלך לודוויג העשירי קיים וקבל כל התנאים האלה ויאות גם לתת להם רשות לעבור ממקום למקום ולשבת בכל אשר ייטב בעיניהם עם איזה הגבלות ותנאים שונים; אך לבלי התגרות בכהנים ולבלי תת להם מקום לקטגוריא התנה המלך לודוויג מצדו את התנאים האלה: כי יקיימו חק הכנסיה המטיל עליהם לשאת אות־הדראון הידוע בגדלו ובצבעו, כי ימנעו עצמם מהתוכח בעניני אמונה לא בצנעא ולא בפרהסיא, כי יחדלו מהתעסק בהלואה ברבית ויתפרנסו מן המסחר ומטלאכת יד; ובכל זאת נתנה להם רשות לקחת רבית שתי פרוטות (Deniers) מכל פֿראנק, ובלבד שהרבית לא תהיה נגבית על ידי פקיד מטעם המלך. והמלך מִנָּה שני שרים גדולים (prud' hommes, auditeurs des Juifs) לכלכל את עניני היהודים השבים ארצה צרפת. לעת עתה הותרה

---

[1]) יוצא מ־שבט יהודה סימן כ"ד ומהמבוא לס' Ordonances ע' 243.

להם הישיבה בצרפת לזמן שתים עשרה שנה, אך בפירוש הותנה, שאם יחפוץ המלך לגרשם אחרי עבור הזמן הזה, עליו להודיעם שנה תמימה מקודם, למען יובלו למכור נכסיהם וחפציהם ולהבין עצמם לדרך. אחרי כן הוציא המלך כתב גלוי לכל בני עמו לאמר: אביו המלך הלך אחרי עצת יועצים רעים ויגרש את היהודים מארצו, והנה אחרי כי כל העם בארץ צרפת ימצא חפץ בהם, גם הכנסיה הקתולית תשא ותסבול את היהודים מימים קדמונים, ואבי אבותיו לודוויג הקדוש אחרי אשר גרש היהודים מארצו הכיר עותתו וישב ויקרא להם להתיישב שנית בארצו, על כן נועץ הוא — המלך לודוויג העשירי — עם הכהנים הגדולים והברונים וכל יועצי הממלכה ויתן את רשיונו ליהודים לשוב ארצה צרפת ולהאחז בה [1]. אז נהרו היהודים המונים אל הארץ אשר גלו ממנה ויאמרו „לכו ונשובה לארץ מולדתנו כי היא אמנו" [2]. ויהי המעשה הזה להם לנס ולגאולה בדרך פלא. שנה אחת אחרי כן מת המלך לודוויג העשירי ואחיו פֿיליפּפּ החמישי המכונה פֿיליפּפּ הארוך מלך תחתיו. הוא הרחיב זכיותיהם להגן עליהם מחמת קנאת הכהנים ושרירות לבם, ויתן צו כי מלבד המלך אין המשפט לכל איש להתערב בעניני היהודים וספרי קדשם ודתם, ובכל אלה לא נמלטו היהודים מרדיפות הכהנים הקנאים ועלילותיהם. הכהנים באו בקובלנא על היהודים במונפייליר, כי יתרשלו בקיום חק הכנסיה לשים עליהם אות הדראון; עוד היו הכהנים קובלים על היהודים בלוניל, כי ביום הפורים נאצו את צלמי קדושי הכנסיה. גם בעיר טולוזה טענו שתי עגלות בספרי התלמוד וישרפום באש ברחוב העיר. אך כל הנגישות והרדיפות האלה נחשבו כשחוק ילדים לעמת השמדות וההרגות אשר באו על קהלות ישראל מידי האספסוף ההולל והשובב.

אחרי אשר אבות הכנסיה הקתולית כבר נואשו מחפצם להוציא את הארץ הקדושה וקברות קדשיהם משעבוד מלכי המושלמים, עלה על לב המלך פֿיליפּפּ החמישי בצרפת לקרוא עוד הפעם מסע הצלב ולשוב ולנסות את כח הנוצרים במלחמתם עם המחמדיים. — החפץ הזה נראה לכל שופט מישרים כרעיון רוח, אשר בכחו להביא רק אסון על ראש הנוצרים, והאפיפיור יוהאן העשרים ושנים, אשר בחר לשבת באביניון (Avignon) תחת רומא, יעצהו לחדול ממעשהו זה. אולם כמעט נודע חפץ המלך בין המון העם, והנה נתלהבו הלבבות והקנאה הדתית התעוררה ותתלקח בכל תוקף עוזה. נער אחד רועה בעל דמיון עז הוציא קול בין ההמון, כי ראה יונה נחה פעם על ראשו ופעם בין כתפיו, וכאשר שלח ידו לקחתה נהפכה לנערה בתולה טובת מראה ותאמר אליו: אותך הנני מקים לרועה בארץ הקדושה, ואספת לך מחנה אחים קדושים ויצאת למלחמה נגד הישמעאלים הכופרים, ובידך יתן המושיע את הארץ הקדושה ומקום קברות קדושי הנוצרים. ההמון הבוער נתן אמון לדברי הרועה וילדים ורועי חזירים נאספו אליו ויהיו עמו. כהן אחד ונזיר דומיניקי אחד שנדחו ממשמרתם בגלל מעשיהם הרעים השתמשו בשעת הכושר לעמוד בראש ההמון, ועוד מעט ויהי האספסוף למחנה כבד ארבעים אלף (בשנת ה"א פ'=1320) רועים (Pastoureaux, Pastorelli)

---

1) Ordonances v. 28 Juli 1315 אצל de Lauriére p. 595.

2) מלשונו של בעל שבט יהודה. שפ"ר.

אשר עברו בסך מעיר לעיר בשיר ותפלה ויגלו חפצם להלחם בהמחמדים ולכבוש את הארץ הקדושה ומקום הקבר הקדוש. העם התלהב מאד למראה הדבר הזה, ומתחלה נמצאו להם תומכים וסועדים, וגם המלך בעצמו הביט על מעשיהם בעין יפה, אך אל שפעת הרועים בעלי ההזיה נלוו גם פועלי און גנבים ושודדים, אשר הסיתו את הרועים לנסות את כחם בגזל ושוד; עוד מעט ומחנות הרועים הפכו ידיהם נגד היהודים—אם מחפצם לגזול הון היהודים למען קנות להם במחירם כלי נשק למלחמה, או מפני כי איש יהודי אחד שחק למעשי תעתועיהם. ספור גזרת הרועים ימלא עוד דפים בספר תולדות ישראל הכתובים בדם ודמעות[1].

כאשר בכל מסעות הצלב החלו הנוסעים מעשיהם בהרגות היהודים, כן היה הדבר גם במסע הצלב הזה. גדודי הרועים שנאספו על יד העיר אגין (Agen) על שפת הנהר גרונה, ומשם עברו לעיר טולוזה, הרגו את כל היהודים הנפגשים על דרכם אשר מאנו להמיר דתם. לשוא שלח המלך פֿיליפּפּ פקודה נמרצה אל שריו להגן בכל מקום על היהודים מחמת הקנאים המהבילים, כי נבצרה משרי המדינות למלא אחרי הפקודה הזאת, כי בני העם חזקו ידי הרועים ויכבדום בקרושים המוסרים נפשם על קדוש שם האמונה, ופקידי הצבא יראו גם הם בראשונה מהתגרות בהקנאים האלה. כחמש מאות יהודים נמלטו אל מצודת וירדון (Verdun) על נהר גרונה[2], ושר המצודה פָּנה לפניהם מגדל חזק. הרועים נגשו אל המגדל, ואז פרצה מלחמה נוראה בין הנצורים והצרים עליהם. היהודים השליכו על ראשי הרועים אבנים גדולות וקורות, והרועים הציתו אש במגדל, ובראות היהודים כי אבד מנוס מהם החלו לטרוף נפשם בכפם, ויבחרו מקרבם את הזקנים והחשובים שבהם, כי הם ימיתו אותם אחד אחר אחד. הזקן בחר לו איש צעיר לימים להיות לו לעזר במלאכתו הנוראה ויחלו לעבוד עבודתם לקרוא דרור לנפשות אחיהם מחיים מלאים צרות ותלאות. כאשר המית באחרונה הצעיר לימים את הזקן ויָתר הוא לברו, אז תקף אותו חפץ החיים, ויגד להרועים הצרים על המגדל כי ימיר דתו אם תהיה לו נפשו לשלל; אך הם לא שמעו אליו ויבתקוהו בחרבותם ויקרעוהו לגזרים, ואת ילדי ישראל אשר נמצאו במגדל הטבילו לאונסם.

---

[1] הידיעות ע"ד גזרות הרועים נרשמו ברובם מבעלי הזכרונות הנוצרים Johannes Canonicus de St. Victor, Bernard Guidonis אצל Baluz, historia Paparum Avenionensium I. p. 128. f. 161, המשך ספר הזכרונות של Wilhelm de Nangis (בם' d'Achéry spicilegium T. III. משנת 1320). Vaisette histoire générale de Languedoc IV. לשנה הנ"ל p. 185 du Cange du-Frêsne Glossarium latinitatis med. aevi s. v. pastorelli. גם הידיעה הנמצאה בספר „שבט יהודה" סימן ו' לקוחה מכרוניקה ספרדית כפי שנזכר שמה. שמואל אושקי שאב ידיעותיו בספרו דברי ימי גזרת הרועים בדרך שיר סיפורי מהספר שהיה לפני בעל שבט יהודה, והוא „זכרון השמדות לר' פרוֹפּיית דוראן (האפודי). רבי קלונימוס באבן בוחן לא יזכיר פרטי הרדיפות. במקור שהיה לפני בעל שבט יהודה נאמר, כי הרדיפה החלה בעיר אינון (Agen), אך המקורים האחרים לא יודיעו זאת ובכ"א לא נכונה ידיעת אושקי, כי החלה בעיר טולוזא.

[2] בעל הזכרונות שבו נמצא המשך דברי הכרוניקא של ווילהעלם די נאנג'יס יאמר Castellum Verduni וכן גירסת האשכנזי ברנהארד גווידיניוס וכן יש לגרוס בשבט יהודה תחת: „קשטור שרזין"— „קשטיל ורדין".

והשר הנציב בטולוזה אמר להגן על היהודים בכל כחו, וישלח דברו אל אבירי הפרשים האצילים אשר בסביבות המקום לארוב להרועים ולתפשם; כן נאספו רבים מהם והושמו בבית הסהר. אך המון העם אשר היתה ידם עם הרועים התגודדו ברחוב העיר ויתירו מוסרות הרועים — וביום המהומה הזה הומתו רוב בני קהלת ישראל בטולוזה ומקצתם המירו דתם. והיהודים אשר היו נחבאים במצודת נרבונה בשמעם כי נאספו הרועים חשבו כי עברה הסכנה ויצאו ממחבואם, ויתנפלו עליהם גדודי האספסוף וימיתום. כן ספו תמו כל היהודים אשר בסביבות בורדו, גסקונה, טולוזה, אלבי וערים אחרות בצרפת הדרומית[1].

ואחרי אשר הרבו הרועים חללי היהודים החלו לקצות גם בהכהנים ויקראו להם: רועים אוילים ואנשי שקר הרועים אותם ומוצצים דמי צאן מרעיתם. אז נפלה אימתם גם על האפיפיור ומתי סידו החשמנים (קרדינאלע) שישבו אז באביניון אשר בצרפת הדרומית, ויתעוררו גם הם לבצור רוח הרועים המתפרצים ולשים קץ לשערורותיהם. לרגלי פקודת האפיפיור יוהאן העשרים ושנים חמם שר העיר בוקיר (Beaucaire) (ביום 29 יולי 1320) את הדרך בעד גדודי הרועים אשר שמו פניהם לנרבונה ויתנפל עליהם במלחמת תנופה, וכל האכרים בני עם הארץ צוו לבלי תת מזון ומחיה לגדודי הרועים והעוברים יענשו קשה. אז נאנסו הרועים להחלק לגדודים קטנים, למען המלט מידי הפרשים האבירים אשר רדפו אחריהם בלי חשך. קצתם עברו ארצה ספרד ויפשטו במדינות ארגוניה ויתנו חתתם בכל קהלות ישראל בצפון ספרד. בעיר יקה (Iaca) נהרגו ארבע מאות יהודים ומכל הקהלה לא נותרו כי אם עשרה אנשים. אך אלפונזו בן המלך מארגוניה, כפי שיספר בעל הזכרונות, „שם נפשו על דבר משפט והתאזר על הצלת קהלות מלכותו" ויתלה רבים מהרועים על עץ ויבער את הרוצחים מן הארץ. — מקצת גדודיהם פשטו במלכות נבארה ויפילו אימתם על היהודים. רבים מהיהודים נסגרו לבא אל המבצר מונטראל אשר אצל פאמפלונה (Pampeluna) ושם לא השיגה אותם ידי הרועים. גם שרי המלוכה ונשיאי הכהונה הקתולית חברו יחד לבער את הרועים מן הארץ. יותר ממאה ועשרים קהלות ישראל בצרפת וצפון ספרד נחרבו בגזרת הרועים; היהודים הנשארים רוששו ויהיו מצפים לחסדי אחיהם בהארצות האחרות, ואחיהם הרבו להתנדב, לפי דברי בעל הזכרונות: „התנדבו וקבצו באוצרות חטים ושמן לתת לעניים לשלש שנים — כן עשו היהודים החשובים אשר בצרפת ואשכנז, כדרך רחמנים בני רחמנים גומלים חסד עם אחיהם בעת צרה"[2].

ויהי אחרי גזרת הרועים והנה הוה על הוה באה על היהודים במלכות צרפת. אנשים מצורעים הסבו ברדיפה הזאת, ולכן נודעה בתולדות ישראל בשם גזרת המצורעים[3].

---

1) שמות המקומות שהיו בהם הרגות מפורטים אצל בערנהארד גווידיניום וכן אצל Vaisette ועל פיהם יש להגיה שמות הערים בשבט יהודה ובספרו של ר' שמואל אושקי. עיין Archives Israelites לשנת 1843 מעמוד 44 ואילך.

2) מדברי שבט יהודה סימן ו'.

3) המקורים לגזרת המצורעים הם: Johannes de St. Victor (בהנ"ל מעמוד 140 ולהלן) בזכרונות המשלימים את הכרוניקא של ווילהעלם נאנג'ים (מעמוד 78 ולהלן), Vaisette (בהנ"ל מעמוד

בימי הבינים היו החולים האומללים מנוגעי הצרעת מנודים להחברה האנושית וכמתים נחשבו; למושבותם הוקצו דירות מיוחדות מחוץ לעיר במקום באשה וסרחון, ושם נתן להם לחם צר ומים לחץ. ויהי כאשר לא נתן להמצורעים במחוז גוענה (Guienne) די אכל להחיות נפשם, ויאמרו להנקם מהעם אשר בקרבו הם יושבים ולשים רעל בהבארות והנהרות, וגם הקימו את מזמתם, ותפרוץ מגפה בעם וימותו רבים (בשנת 1321=ה"א פ"א). ויהי בהשמע הדבר וייסרו את המצורעים בכלי חובלים, ויגד אחד מהם דבר שקר, כי היהודים השיאו אותם להרעיל את המים למען עשות נקמה בהנוצרים. איש אחד די פיירק הביא את דבריו אל המלך וישת עליהם נוספות ככל אשר בדא מלבו לאמר: איש יהודי עשיר נתן לו עשר לירות בסף ורשימת הסממנים (רעצעפט) להרעיל את המים: דם אדם, השתנה, שלשה מיני עשבים ועגת קדש (האסטיע) אחת; כל אלה נתיבשו בתנור ונשחקו לאבק דק והונחו בתוך כיס לזרוק אותם אל הבארות והמעינות; גם היהודי הבטיח לתת לו כסף רב, אם יעלה בידו להסית את חבריו המצורעים להרעיל את המים. ואף כי חותם השקר היה טבוע על הספור הזה, בכל זאת האמין בו כל העם, וגם המלך פֿיליפּפּ החמישי לא הטיל בו ספק. יש אשר אמרו: כי היהודים שואפים נקמות מהנוצרים על כל ההרגות והרדיפות שסבלו מידי גרודי הרועים, ויש אשר אמרו כי מלך גראנדה שכר אותם להכחיד את הנוצרים מן הארץ; אחרים הפיצו את השמועה, כי היהודים עושים מעשיהם בעצת המושל המחמדי אשר בארץ הקדושה, למען סכל עצת המלך אשר יעץ לצאת למסע הצלב. המליץ הצרפתי רבי קלונימוס ב"ר קלונימוס מעיד, כי האשמה אשר שטו על היהודים כי מרעילים הם את מי הבארות והנהרות, בדויה היא מלב שונאי ישראל להסית בהם את בני עמי הארץ לכלותם מעל פני האדמה, וכה יאמר: „... אויבינו כי רבו קנאונו במלך ואכלו קורציהון דיהודאי ויאמרו לו: מצאנו מים רעים והארץ משכלת בפשע יעקב, הנה עם בני ישראל נועצו לב יחדו להמית נפשות אשר לא תמותנה, ואתם בקרב אחינו כל צרוע וכל זב, אלה דברי לשון מדברת גדולות ידע בלישנא בישא כהמן, ויהי כדברם אליו (אל מלך צרפת) יום יום והקול נשמע הולך וחזק, ויאמן העם דברי מלך שלטון, יצא מפיו לבקש האמת למראה עיניו ישפוט... כי אין יכלת במלכי בשר ודם ביותר מזה"[1]) לרגלי העלילה הזאת נתפשו יהודים בערים שונות ועֲנו ביסורים קשים ומקצתם נשרפו באש (בחדש תמוז שנת ה"א פ"א). בהעיר קינון (שינון, Chinon) חפרו בור גדול ויערכו בו מדורת אש ויורידו אליו מאה וששים יהודים איש ואשה, והיהודים שרו שירי קדש בהיותם בועדים באש[2]). האמות

---

188 ואילך), בספרו של ר' שמואל אושקי סימן י"ח, בשבט יהודה גזרה מ"ג וגזרה כ"ח, ובספר אבן בוחן לר' קלונימוס. רשימת כ"י בודליאנא עמוד 2522 נמצאה קינה על שתי הגזרות (הרועים והמצורעים) שבאו תכופות זו אחר זו.

גזרת חמצורעים הבאה אחר יללת הרועים
ולפני האפיפיור מלך הגוים עלו טושיעים
גם מלך רומא ברוגז וחמה קם לשומטנו.

1) אבן בוחן לר' קלונימוס. בסוף הספר.
2) Revue des Études Juives VI. 324.

זרקו את ילריהן ראשונה אל האש, לבל ישארו בחיים אחריהן ויאנסו להמיר דתם. אומרים אמור, כי כחמשת אלפים יהודים נשרפו או על קדוש השם, ורבים נרשו או מצרפת, ובני עם הארץ האכזרים התנפלו עליהם ויגולו את כל אשר להם. פיליפפ החמישי נוכח אחרי כן לדעת, כי עלילת שקר העלילו על היהודים, אך מכיון שהעמידו אותם לדין, מצא הוא שעת הכשר לשית על היהודים ענש כסף, והפרלמנט (שהיה אז כעין בית משפט האזרחים, שפ"ר) דן דינם כי יביאו לאוצר הממלכה מאה וחמשים אלף ליטרא (פַּרִיזית), וסכום הכסף אשר לכל קהלה וקהלה להביא יחשבו הם בינם לבין עצמם. או נועדו צירים (Procureurs) ממחוזות צרפת הצפונית ולאנגעדאק (Languedoc) ויתקנו, כי בכסף הענושים, אשר הטילה הממשלה על היהודים, ישתתפו קהלות דרום צרפת, אשר נחרבו ונבוזו בידי גדודי הרועים, בסך ארבעים ושבעה אלף ליטרא, וכל יתר הכסף יביאו בני הקהלות אשר בצרפת הצפונית. אז תפשו וישימו במאסר כל היהודים העשירים, כי יהיו כלואים לערבון עדי יביאו היהודים את כל כסף הענושים לגנזי המלכות [1]. בין התפוסים היה חכם ורך בשנים, פילוסוף ותוכן, ושמו מיליש (Meles) ממרשיליאה, ובעברית ר' שמואל בן יהודה בן משולם בסלון, מגזע ר' יעקב מפירפיניאן (עיין דברי ימי ישראל חלק ד' עמוד 287) ור' אבא מרי אביגדור המכונה סן אשטרוק די נוביש; שניהם נתפשו ויושמו במאסר בעיר בוקיר (Beaucaire [2]).

בשנה ההיא (ה"א פ"א) נשקפה רעה רבה גם אל קהלת ישראל העתיקה אשר ברומא עיר עולמים. היהודים אשר ברומא ישבו עד הנה שלוים ושקטים מפחד רעה, וכוס התרעלה אשר ממנה שתו יהודי אנגליא צרפת וספרד לא עברה עליהם. בני רומא פרקו מעליהם את על הכהונה, והאפיפיור וכל קדושיו יצאו מתוך העיר לשבת באביניון (Avignon) אשר בדרום צרפת; מפלגות הגיבילינים והגוועלפים (הנוטים אחרי האפיפיור והנוטים אחרי קיסר אשכנז) רבו ויתקוטטו זו בזו, ובתוך המריבות האלה לא מצאו הכהנים פנאי לשים לב לעדת ישראל; והדבר הזה, כי הכהנים הסתירו פנים מהם ולא ידעו מכל אשר אתם, היה לברכה גדולה ליהודים, כי מני או הוטב מעמדם הגשמי והחמרי. או נמצאו ביניהם עשירים גדולים אשר אהבו לראות טוב ולהתעלם בתענוגים, „ויבנו להם בתי מדות ועליות מרוחים כתבנית ארמוני חמד והיכלי תפארה" [3]; גם את החכמה והטליזה היו מחבבים יהודי רומא. זרע הדעת אשר זרע ר' הלל מוירונא ור' זרחיה בן שאלתיאל וחבריהם לפני עשרות בשנים (עיין למעלה עמוד 158) הוליד והצמיח פרי תהלה. וכאשר נבלו פרחי הדעת והטליזה בדרום צרפת ותשקע שמש השלמות המושכלת בפרובינציאה, צץ עץ הדעת ויתן פריו לגאון ולתפארת בתוך כנסת ישראל האיטלקית בכלל והרומאית בפרט.

ובעת ובעונה הזאת עלה באיטליא עמוד השחר המבשר קץ ליל הארוך, ליל תקופת הבינים, קץ עריצות הכהונה ושלטון הפרשים בעלי הזרוע: שני העמודים אשר עליהם נשענה החברה האנושית בימי הבינים. בימים ההם חי באיטליא החוזה חזיונות הנפלא דנטי, אשר לא קם במליצים כמוהו, ורוח חן וחסד נשבה באיטליא

(1 Vaisette, histoire générale de Languedoc IV. p. 190, preuves p. 164 ff.

(2 Munk, Mélanges p. 489.

(3 מדברי עכנואל התופת והעדן בקאנ' האחרון.

ותטהר את שמיה מעננת הבערות ועבי ההויה, אשר העיבו עליה נשיאי הכהונה הגדולה וכל צבאות חשמניה, קדושיה וכהניה. מקוי אור הדעת נמס הקרח הנורא הרובץ כשריון על בני הדור, ועם איטליא קם לאור באור חיים חדשים. רישומי התקופה הזאת נברות ברגש אזרחי אשר התגבר בתוך בני העם, בההעוררות וההתעצמות להשגת הדרור, באהבה בלי מצרים להדעת וחכמת חרשים, אשר צררו בכנפיהן את כל הארץ. רק הקיסר, חותם תכנית הגבורה וכח הזרוע, והאפיפיור, חותם תכנית הכנסיה הנקפאה כמו אבן, עצמו עיניהם מראות את האור החדש הבוקע ועולה. כל דוכס ורוזן באיטליא חשב לו אז לכבוד להיות בתוכמי הדעת וחכמת חרשים ולאסוף אל ביתו חכמים מליצים ובעלי מלאכת מחשבת, וכל שליט ודוכס אשר הצליח לכונן אוניבירסיטה חדשה בארץ ממשלתו חשב זאת לאשר וכבוד לו ולזרעו אחריו. ומהלך־רוח מושלי איטליא בימים ההם צמחה תשועה גם לישראל. אחד מנשיאי איטליא, מלך בניאפולי, גרף פרובינציאה, מנהיג ראשי (Generalvicar) במדינות ממשלת האפיפיור וזמן רב ממלא מקום קיסר אשכנז ורומא, הוא רוברטו מן אנזשו (Roberto di Anjou), היה אוהב חכמה ומדעים ויכבד בכבוד גדול גם את הספרות העברית ויהי גם מגן להיהודים. רבים מחכמי היהודים היו לו למורים ומלמדים או חברו על פי פקודתו ספרים נכבדים בחכמה ובחקר הדת.

אם מחשק החקוי וההתדמות או מנטית לב באמת לספרות ישראל וחכמתו, היו גם עשירי ישראל באיטליא נוהגים בימים ההם למשוך אל ביתם וחברתם סופרי ישראל וחכמיו, ויתמכום ויסעדום ביד נדיבה, ויחזקו לבם לעבודת התורה והחכמה. הנה כן נמצאו שלשה סופרי ישראל באיטליא, אשר היה בכוחם להתחרות את מליצי ספרד ופרובינציאה, והם: ר' יהודה גור אריה בר' משה בר' דניאל המכונה: ליאוני רומנו, ר' יהודה סיציליאנו והשלישי הכי נכבד ר' עמנואל איש רומי בעל המחברות, אשר השיב עטרת המליצה העברית ליושנה ויוסיף להעלותה מדרגה אחת למעלה. הקהלה הרומאית הראתה אז לדעת את תשוקתה וחבתה לספרות ישראל: מספרי הרמב"ם, אשר נחשב לסמל דמות החכמה הישראלית, לא נמצאו אז בידי יהודי רומא כי אם ספר „משנה תורה" וההעתקה העברית מספר „מורה נבוכים", אך מן פירוש המשניות שנכתב בלשון ערבית והמצוין בתכנו היקר לא נמצאו רק המסכתות אשר העתיקו ר' יהודה אלחריזי ור' שמואל אבן־תבון; אז נתעוררו ראשי קהלת רומא, אשר ביניהם היה אולי גם המליץ ר' עמנואל הרומי, וישלחו ציר מיוחד להרב בברצלונא, ר' שלמה בן אדרת, וישחרוהו להמציא להם את החלקים החסרים מפירוש המשניות להרמב"ם. להוציא הדבר הזה לפעולות לא היה נקל כל כך כאשר דמו היהודים ברומא. רוב סדרי הש"ס מפירוש המשניות להרמב"ם עוד לא נעתקו אז לעברית מפאת עמק הענין על פי טיבו ותכונתו. גם מספר יודעי לשון ערבית היה מעט מאוד בתוך יהודי ספרד, כי במאות השנים שעברו למיום אשר הנוצרים שבו וכבשו את רוב המדינות בספרד ולא נותרו להמחמדיים רק גראנאדה וקצה אנדלוסיא נשתכחה הלשון הערבית מהיהודים, ורק בטולידה הקרובה למדינות הדרום ובגראנאדה נמצאו עוד מבינים בשפה הזאת. הרשב"א, אשר חפץ למלא בקשת קהלת ישראל ברומא, לא חשך נפשו מכל עמל וטרח לבקש מעתיקים תלמידי חכמים היורעים את הלשון הערבית, והם חלקו ביניהם את המלאכה הגדולה

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁR

הזאת. ואלה הם שטות המעתיקים: ר' יוסף אבן אל־פאוואב, ר' יעקב ע ב א ס י[1]), יליד העיר הועסקא, ר' שלמה בן יעקב ור' נתנאל אבן־אלמלי, שני האחרונים היו רופאים בסרנוסה, ועוד אחרים. כל אוהבי הספרות חייבים להודות לקהלת רומא, להרשב"א ולהחכמים המעתיקים עבור המתנה היקרה הזאת.

עוד יהודי רומא מתענגים על רוב שלום ועוסקים בתורה ודרך ארץ, והנה יד אויב ומתנקם נגעה בהם ותרגיזם ממנוחתם ותזכירם, כי אל עקרבים הם יושבים ובתוך ממשלת כהנים וקנאים שליטים בשרירות לבם הם שוכנים. פרטי המאורע שאירע לקהלת ישראל ברומא לא נודעו לנו, ורק יסופר לאמר: אחות האפיפיור יוהאן העשרים ושנים ושמה שאנגיזה העתירה דבריה על אחיה לגרש את היהודים מרומא העיר הקדושה לבני הדת הקתולית. ויהי בהשב האפיפיור את פני אחותו ריקם כפעם בפעם, ותסת שאנגיזה איזה כהנים להעיד עדות שקר כי חללו היהודים את קדשי הנוצרים וידברו דברי בלע בהנשא צלמי הקדש בהמון חוגג. אז הוציא האפיפיור פקודה לגרש את כל היהודים ממדינת רומא. דבר ברור הוא, כי סכנה גדולה היתה מרחפת על יהודי רומא בעת ההיא, כי נעשה סדר תענית צבור בקהלת ישראל ברומא בתפלות תקיעות והרועות (כ"א סיון ה"א פ"א=18 יוני 1321)[2]. ובזה לא אמרו די יהודי רומא, כי אל הצום והקול צרפו גם את הטמון, וישלחו מקרבם ציר אל

---

[1]) העתקת רוב הפירוש על ששה סדרי משנה להרמב"ם נשלמה בשנת ה"א נ"ח. עיין בהקדמות לפירוש המשניות למסכתות תרומה, שבת, יבמות ובבא קמא, ועיין מאנאסטשריפט לפראנקל שנת 1860 עמוד 386. שם מעתיק הפירוש לסדר נשים נרשם יעקב עכסאי ואין ספק כי הוא ס"ם וצ"ל ע ב א ס י, שכן מצאנו שם יעקב עבאסי הבא בכתובים עם הרשב"א בשו"ת ח"ג סימן קל"ד. עיין ספרו של שפיינשניידער ע"ד ההעתקות לעברית בעמוד 929 ולהלן.

[2]) מקורי המאורע הזה המה: אושקי בספרו Dialogo III. № 17, שבט יהודה בנזרה י"ד (שניהם ע"פ מגלת זכרון השמדות לר' פרופיית דוראן) ומשניהם לקח ר' יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 75. אושקי רושם זמן המאורע בשנת ה"א פ"א=1321, ובצדק יחליט החו' שד"ל בהערתו לס' עמק הבכא כי יש שיכות להמאורע הזה עם הדברים שמצא כתוב בשני מחזורים כ"י כמנהג בני רומא, כי בשנה זו כ"א סיון קראו יהודי רומא תענית צבור כשנסעו שלוחי הקהל ללכת אל החצר. הידיעה הזאת נמצאה ג"כ במחזור כ"י כמנהג איטליא משנת 1391 (ביבליותיקה אצל במה"ר בברעסלויו) ושם כתוב: „זה סדר תפלת תענית צבור נעשה ברומי ביום ה' כ"א בסיון שנת פ"א לפרט כשנסעו שלוחי הקהל ללכת בחצר". והחצר הנזכר בזה הוא חצר האפיפיור באביניון ולא חצר המלך רוברטו בנאפולי, כי נודע אשר משנת 1318 עד 1324 לא נמצא רוברטו בנאפולי והיה מבלה רוב עתותיו באבינון. גם עמנואל ירומם על לשונו מפעלות השתדלן, אשר לא יקראהו בשם, כי „הלך בפרובינציאה (אבינון) אל אלוף מנדיאל" (מחברת כ"ו) ואלוף מנדיאל היא רמז להאפיפיור. ישנה ידיעה ע"ד גרוש היהודים מפלך ווינייסאן (Venaissin) ע"י האפיפיור יוהאן XXII בשנת 1322, עיין איזידור לאב בכת"ע Revue ח"ד עמוד 270 וח' י"ב עמוד 46. צונץ, אשר היה הראשון לעורר על ר' קלונימוס בן קלונימוס ופעולותיו, משער שאותו „פלוני" השתדלן הוא ר' קלונימוס האהוב בעיני המלך רוברטו, אך נגד ההשערה הזאת יש להשיב: א) ר' קלונימוס באבן בוחן מספר ע"ד נזרות הרועים והמצורעים ולא יזכיר מאומה ע"ד הסכנה אשר רחפה על בני רומא בשנת פ"א. ב) עמנואל מזכיר נסיעת ר' קלונימוס לפרובינציאה לבקר את קרוביו ולא יזכיר כי נסע שמה להתיצב לפני האפיפיור. ג) עמנואל משבח את השתדלן כי הוא „במעל למשוררי הזמן בשיריו אשר הראנו ולו השיר הנמרץ והנערב בלשון עברית ובלשון נוצרית וערבית" וכשהוא מדבר בר' קלונימוס יאמר: „אבנם שיר שקול לא הראנו ממלאכתו". וכפי הנזכר לא היה ר' קלונימוס כלל ברומא בשנת ה"א פ"א.

האפיפיור היושב אז באביניון ולהמלך רובירטו אוהב ישראל וספרותו אשר נמצא גם הוא במקום הזה לרגלי עסקי המלוכה. המליץ עמנואל יתאר לפנינו את הציר הזה כאיש גדל דעה וחכם ובלשן בלשונות עברית, רומית וערבית. השתדלות הציר הזה עלתה לו בעזרת המלך רובירטו להסיר מעל בני ישראל את העלילה אשר טפלו עליהם עדי השקר, ואחרי אשר שקלו עדת ישראל ברומא עשרים אלף דינרי זהב על יד אחות האפיפיור שכבה חמת האשה ההיא ותהי הרוחה ליהודי רומא. תלאות היהודים ברומא החלו בזמן מאוחר מאשר ביתר ארצות אירופא, אך תחת זאת נמשכו זמן רב יותר.

נראה הדבר, כי בימי שבת המלך רובירטו בצרפת הדרומית ראה והכיר את המליץ המהתל איש גדל דעה ורב תבונות ר' קלונימוס בן קלונימוס וישימהו לרואה פניו ונושא משרה בחצרו. האיש הזה (נולד בשנת ה"א מ"ז, מת לפני שנת ה"א צ"ז 1287—1337) היה חכם טובהק, ולמרות שבתו בריחוק מקום מארץ מטשלת המחמדים ידע ידיעה נבונה את הלשון הערבית וספרותה, עד כי בעודו בימי הבחרות (ה"א ס"ז—ע"ז) העתיק מערבית לעברית ספרים בחכמת הרפואה, התכונה והפילוסופיא. ור' קלונימוס מלבר שהעתיק ספרים מלשון אל לשון היה גם הוגה דעות וחושב מחשבות; הוא עזב את ההתפלספות בדברים שלמעלה מן הטבע וישת את פניו אל חכמת המוסר ותיקון המדות, יען כי „ההתרשלות בלמודי המוסר תוליך את האדם בתוהו לא דרך ותגרום רעה לו ולכל בני האדם". אך ר' קלונימוס לא כתב ספר מוסר בדברי כבושים ומליצות צנומות, כי אם השכיל להלבישו בשלמת החזיון, למען ימשוך אליו את לב הקוראים. הוא העתיק בשינויים רבים חלק ידוע מאוצר הידיעות והחכמות המוסריות בלשון ערבית הנודע בשם רסל"ה אכואן אל־צפה — שיחות אחים נאמנים[1]) ויקרא לו בשם „אגרת בעלי חיים" ויתן לו דמות וצביון ספר עברי, ותוכנו הוא: „לדבר בתועלת וטבע כל בעלי החיים ויתרונם על האדם או יתרון האדם עליהם... על צד הויכוח ונעשה להם מכריע מחוץ להם, כדי שיהי הענין מתוק לשמוע להבין ולהורות"[2]).

בספר אחר „אבן בוחן" (נתחבר בסוף שנת ה"א כ"נ)[3]) ערך ר' קלונימוס חזות

---

[1]) ע"ד הענציקלופדיה הואת עיין מאמרו של פליגעל במכ"ע לחברת חוקרי ארצות הקדם באשכנז לשנת 1859. האנעבערג הוכיח כי בהפילוסופיה של בן־גבירול נראו עקבות הענציקלופדיה הואת (עיין נוסחאות דיא פהילאסאפהיע דעס בן־גבירול טע' 35 ולהלן). הס' „אגרת בעלי חיים" כולל חלק מהחלקה ה' של הענציקלופדיה, ונעתק לשפת אשכנז מאת לאנדסבערגער. נמצא עוד ספר לר' קלונימוס בתורת המספרים, ועיין ש"ש בספרו ע"ד ההעתקות.

[2]) עמנואל הרומי אומר במחברות שער כ"נ: „החכם הגדול הפילוסוף האלהי ר' קלונימוס בן קלונימוס עומד על משמרת מלאכת עבודת אדוננו המלך רובירטו". עיין על אודותו צונץ בצייטשריפט לגייגער ח"ב טע' 313 ולהלן ובח"ד טע' 200 ולהלן ושם מתבררת השאלה ע"ד זמנו. השערת צונץ, כי בין שנות ה"א ע"ז—פ"ב כבר היה ר' קלונימוס ברומא, אין לה על מה שתסמוך. בספרו „אבן בוחן" שנתחבר בשנת פ"ב לא ירמוז אף ברמיזה קלה שעמד על משרה מדינית נכבדה, ובכן חלה ההתקרבות בינו ובין המלך בהשנים שאחרי ה"א פ"ב. תכונת משרתו ויחוסו להמלך רובירטו לא נדע בבירור; אי אפשר לומר, כי כל מלאכתו היתה להעתיק ספרים מערבית בעד המלך, כי בשנת ה"א ע"ז כבר כלה את כל העתקותיו מלבד העתקה אחת, והוא עוד טרם התיצב לפני המלך רובירטו. ואפשר הדבר כי העתיק עבורו ספרי רפואה מערבית לרומית.

[3]) עיין צונץ II. עמוד 137.

קשה לפני בני עמו להוכיח דרכי משובתם על פניהם. אך לבל יתראה כאיש צדיק בעיניו המוכיח בשער הוא סופר ומונה נגעי עצמו ומתודה על חטאיו, אולם ודויו נדמה יותר להלצה שנונה. יש אשר יעלה על לב המהתל להתלוצץ על רבוי המצוות המעשיות ודקדוקיהן וכה יאמר: „או לי אמי כי ילידתיני בן זכר הפסדתי הפסד מרובה, ערל לב וערל בשר נולדתי, לשלשת ימים כרת שרי ולשמונה ערלת בשרי, אך שתי אזני, לבי ורעיוני לא קדמו לבוא בברית ה'... אוי לו למי שבניו זכרים, הוטל עליהם עֹל כבד סיגים וגדרים, מהם בציעה, מהם בפרהסיא, במראית העין ובחדרי חדרים, חקים חוקים ומצוות נוראות שלשה עשר ושש מאות, ומי איש זה שיקיים מה שכתוב בזה, ואף גם זאת לא יצא ידי חובתו הרשומה, כי יצר תושיה ומזמה, אם לא יעסוק בתורה ויפלפל בחכמה, פירושי תורה והעודה, ספרא וספרי תוספתא וכלא תלמודא... ואלו בראני אומן שעשאני אשה הגונה, הייתי היום חכמת לב ובעלת בינה, בידיה טוו אני ורעותי מחזיקות בפלך מזורות בלבנה מספרות זו עם זו פעם באור ופעם באפלות, ומכל המצוות רק שלש אשמור ואקיים: דם ואש וחלת לחם, ועליהן אין להוסיף מספר ומנין, אין לשאול אחריהן: הני נשי במאי זכיין". בהמשך הדברים יכה ר' קלונימוס בשבט פיו את בני דורו, פרנסי הקהלות העשירים רודפי תענוגות, הרבנים הפוסעים על ראשי העם, ההמונים הנפרדים לתאוות בשרים, ומפלגה אחת לא תנקה. בימים ההם בא ר' קלונימוס רומאה, כי נשלח שמה בדבר המלך רובירטו בענין מדיני נכבד. שם ישב בסוד חכמים ומליצים אוהבי הלצות וחדודים והמה עוררוהו לחבר ספר מליצה בתמונת פרודיה, היא „מסכת פורים" או „מגלת סתרים"[1], כמתכנת התלמוד עם תשובות ופירוקים ושקלא וטריא באופן שנון ומחודד ובסגנון חרוץ מעורר צחוק ועליזות ליום הפורים, היום אשר הותר לישראל להיות שותים ושמחים. ר' קלונימוס היה חשוב מאוד בקהלת רומא, כי היה איש נחמד למראה, חכם גדל־דעה בעל מדות ישרות ונפש טהורה ונכבד מאוד בחצר המלך רובירטו. אולם ר' קלונימוס לא היה לו כשרון משורר וחוזה חזיונות וגם דבורו הפשוט (פראוא) איננו ברור וצח, סטירתו מתנהגת בכבדות ומדברת בלשון לימודים ולא בנעימות המליצה ותוקף הרגש.

גדול ממנו בכשרון, בדמיון עז ורוח מרום ונשגב היה רעו ומכבדו של ר' קלונימוס, ר' עמנואל בן שלמה איש רומי (נולד לע' ה"א כ"ה, מת לערך ה"א צ')[2]. חזון איש כעמנואל בתוך כנסת ישראל בדורות ימי הבינים הוא חזון יוצא מן הכלל. עמנואל היה מן הסופרים והמליצים, אשר ספריהם אינם מצויים בצניעות וחסידות, אך קסם על פניהם למשוך אליהם את לב הקורא בחזקת היד. דבריו מלאים הלצות וחידודים, וחידודיו הם חדודי חרב עוקצים וחודרים חדרי בטן. עמנואל ישפוך

---

1) מסכת פורים (ווינציא ה"א שי"ב) נתחברה ברומא, וזה נראה מרמיזותיו הרבות על בני רומא ואנקונא בשתי הפרשיות האחרונות, כאשר העיר ע"ז צונץ. בשם „ר' מבאל" יכוין, כנראה, על ר' עמנואל.

2) הרהט"ח מוכיח מצונץ, שד"ל ואחרים כי ר' עמנואל כבר היה איש בא בשנים בימות דנטי ואני לא מצאתי לנכון להעתיק את כל הפרטים. ע"ד היחס שבין דנטי ועמנואל עיין פויער בס' השנתי על שם דנטי משנת 1870 בכאטר הנקוב „עמנואל ודנטי".

רוחו על הקורא ויקסום לו בקסמיו, ולו יאמר, כי רוחו כרוח הייני בשעתו, למצוא בכל ענין דברי חידודים בצדם. זאת הכנת הנפש המיוחדה רק לעם הצרפתים והיהודים, הננו מוצאים בעמנואל במדה מלאה וגדושה. וכל אלה הטליצות השנונות, האמרים החדים והחלקים, הפהגמים הנוקבים ויורדים עמוק לחלל הלב נאמרו בשפת הנביאים וְשָׁרֵי שירי תהלים! אמנם כן, גם לפני עמנואל קמו בישראל משוררים וחוקרים, מדקדקים ותלמודיים, אשר רפכו את הלשון העברית בשמן מליצתם ויעשוה כלי חפץ לבטא בה ענינים שונים, אך לא היה עוד מליץ שנון כעמנואל, אשר כחצים ביד גבור כן היתה הלשון העברית בידו להטותה לכל חפצו. ומי מלל להשפה העברית כי תמצא און לה לדבר על כל נעימות החיים ותענוגותיהם בשירים שנונים ובמליצות צחות באין גבול ומעצור כאחת השפות העשירות המתהלכות בארץ? אמנם אם מעבר מזה השכיל עמנואל לעשות את הלשון העתיקה לכלי מבטא לשיחות נעימות ומושכות את הלב וישת עליה רך הנער וחן ויפעת עלומים, הנה מעבר מזה גזל ממנה תומתה ויחלל קדושתה. עמנואל הפך את השפה העברית, כלה נאה וחסודה, לעלמה נצורת לב מדברת דברי בלע ומשקרת עינים לירות חצי החשק בלב כל עובר. שיריו וספוריו פועלים על כח דמיונם של צעירי ימים פעולה עזה להלהיב בם רוח החשק ולעורר בלבם תאוות בשרים. ובכל אלה לא היה עמנואל איש נפרד להאוה וחוטא ופושע, כאשר נשפוט על פי מחברותיו, איש אשר כל עסקיו בחיים היו אך לבקש אהבה בתענוגים עם היפות בבנות ולשפוך קיתון של לצנות על הכעורות; עמנואל חטא אך בשפתיו ובעטו אך לא בלבו ובחושיו:

מָיְדַעַי שְׁאָלוּנִי עֲלֵי מַה וּבַמֶּה שִׁכְלְךָ עָלָה וְנָבָר
הֲשִׁיבוֹתִים: בְּשֶׁעָבַר הַדְּבָרִים אֲלֵי נַפְשִׁי וְלֹא נַפְשִׁי לָדָבָר
וְאָקוּץ בַּהֲדַר תַּבֵל וְיוֹם יוֹם אֲצַוֶּה אָל יְצוּרֵי נַשְּׁקוּ בָּר
בְּבֵן עָלָה לְבָבִי מַעֲלוֹתָיו וּבִי חֵן טוֹב וְנִכְבָּדוֹת מְדָבָּר [1]).

אם כי זה דרכו של עמנואל להתהלל בחכמתו ובשרון דעתו, בכל זאת נאמנים עלינו הדברים הפשוטים אשר שם בפי איש גאולתו דניאל, המראה אותו את התופת והעדן עם כל מוצאיהם ומבואיהם ותכונת האנשים היושבים שמה ומדבר אליו את הדברים האלה לאמר: „הסר כעס מלבך ואל תלבש חרדות, כי בך מדובר נכבדות... היותך במדות חמודות נפשך מעטר, ולא היית לעולם נוקם ונוטר, לא מנעת לעולם טוב מבעליו ולא התחבר איש עמך אשר לא אצלת מהודך עליו, לא היית בחכמתך כילי, היית אוהב נאמן, ואח חומל ורחמן, ובהיות חבריך והאנשים כנגילך, אוכלים ושותים וחוגגים, ובתענוגי תבל ומחמדיה מתעננים, היו רעיונך על אפיקי מי התורה עורגים, לא נהת שנה לעיניך ולעפעפיך תנומה, עדי אספת כל פניני החכמה, ושבצת אותם בפירוש תורת ה' תמימה [2]). כן הדבר, עמנואל היה מסוג האנשים אשר ההליצה והחידוד הבאים לידם כדבר בעתו שולטים בהם, והם אינם שליטים

---

1) מחברות עמנואל מחברת א'.
2) שם מחברת כ"ח.

ברוחם לכלוא בקרבם את רוח הלצנות, אף כי יודעים הם בסתר לבם, אשר במהתלותיהם יכאיבו לב אוהביהם ויחללו את היקר והקדוש לנפשם. עמנואל היה איטלקי ויהודי חי חיי אירופה ברהיטת דמו, ולא שטר פיו ולשונו מחֻטָא בלצנות ובטוי שפתים.

והנפלא בחיי המשורר הוא, כי ארחות חייו מעמדו ומעבדו היו, כנראה, ההפך מצביון בת שירתו. עמנואל היה חוטר מגזע משפחה גדולה בישראל, משפחת הצפרוני. אמו יושטה היתה חסידה וצנועה ומשפחה נכבדה ועושה צדקות בכל עת [1]. הוא גדל על ברכי רבנים גדולים ומפיהם למד מקרא ומשנה ותלמוד ויחדור אל כל חדרי התורה. רוחו חפשה לדעת את סודות התורה ופתרון חדות עולמים. על כן נמשך אחרי הפילוסופיה ותורת הנסתר [2], ויאמין כי באותיות שבתורה רמוזים סודות נפלאים ויחבר גם ספר בנושא זה. חקירת כתבי הקדש היתה מבחר שעשועיו, ולרוב ספרי התנ"ך חבר פירושים וביאורים, כמובן בטעם הימים ההם למצוא „כונות הפילוסופים" בפשוטי המקראות. הוא מתהלל, כי בכל ספרי הקדש ידע „בכל מלה ומלה הנקוד והדקדוק והפעולה... את הפשט, הרמז, הדרוש והסוד, מקירות הספון עד היסוד, וספרי דקדוק כלם למקצתם ועד גדולם", וכי „עלו לב שלמה מלך ישראל, כאשר בשרהו מיכאל: פירש ספרך עמנואל" [3]. עמנואל היה אחד מפרנסי הקהלה ברומא, ובכל אופן אחד מחשובי העדה [4]. כנראה, התפרנם מחכמת הרפואה, אף כי יהתל ברופאי אליל ורפואותיהם הבל. כללו של דבר, עמנואל היה חי בתוך משפחתו חיי הדת והמוסר והמדות הישרות, חיים הרחוקים מפריצות וחמדת בשרים. עמנואל לא היה גם כאבן עזרא ואלחריזי נוסע ונודד ממקום למקום, משכים על פתחי נדיבים ובעל הרפתקאות אשר בנדודיו ומסעיו הרבים ידבקו בו מנהגים זרים שאין הדעת הנקיה סובלתם, כי ישב בכבוד בביתו ולא הלך בגולה. כפי הנראה, לא עבר מעולם את גבול איטליא ארץ מולדתו. דבריו כי „מולדתו בעיר רומא והיה בתוגרמא בספרד ועיר רמון (נראנאדה) בנוא אמון בפלשת וארם" לא נאמרו כי אם להפארת המליצה. ובכל אלה לא נמנע עמנואל מחבר שירי עגבים שנפש הצנועים סולדת בהם, וישים על פניו מסוה איש, אשר כל קדשי האמונה למשחק לו וחכמות ולמודים וכבוד אנשים כאין וכאפס בעיניו נחשבו.

עמנואל היה אוהב ורע ובכל אופן מודע ומכיר לדנטי האיטלקי, אביר משוררי ימי הבינים, אשר פתח שערי תקופה חדשה באירופא, ובחזון לבו ראה את אחדות שבטי איטליא. נראה הדבר, כי כבוא דנטי כפעם בפעם לרומא במלאכות בני עמו או בשבתו כלוי ברומא מטעם ממשלת הכנסיה התקרבו שני המשוררים ויתרועעו

---

1) שם מחברת כ"ח.

2) במחברת א' יזכיר את ספר יצירה וס' הבהיר, ובפירושו על משלי יאמר: „כי לא כאותיות המצריות העבריות כי בצורת אותיותינו נרמזים סודות גדולים, וכבר בארנו זה בספר הברנוהו מדבר על באיר סודות צורת האותיות". אולם אין יסוד לדברי צונץ, האומר כי עמנואל מביא גם את דברי הזוהר, ועיין ע"ז ציון י"ב בסוף הספר. נראה, כי עמנואל קרא גם את ספרי ר' אברהם אבולאפיא.

3) מחברת א' י"ח וכ"ח.

4) מחברת א' וכ"ג.

יחדו. אף כי דרכי השירה של דנטי ועמנואל רחוקים אלה מאלה כרחוק מזרח ממערב: בת שירתו של דנטי רוממה ונשגבה ומתנשאת למרומי לשחקים, ושירת עמנואל קלה וגסה, עליזה ושטחה, בכל זאת נדמו זו לזו בפנים ידועים. שניהם קלטו אל קרבם כל פרי השכלת לאומם משנות קדם עד ימי דורם וייצרו ממנו בריה יפה ושלמה בדמות שירתם החדשה אשר שרו. דנטי לקח לו לחומר לשירתו את למודי הכנסיה הנוצרית, את יסודי הפילוסופיה האסכולית ואת השירה הרומנטית, ועמנואל ארג יריעות מליצותיו ושירותיו על מַסֶּכֶת כתבי הקדש, התלמוד והמדרשים, הפילוסופיא המיימונית ויתר ספרי לשון עבר בימים ההם. האיטלקים החלו לחוש אז את חפץ החיים המתעורר בקרבם ביתר עז, וההתעוררות הזאת מבצבצת ועולה גם משירי עמנואל. עמנואל ידע לשיר בשירים גם בשפת איטליא, ונמצא ממנו שיר אחד בלשון זו עד היום [1]). עמנואל השתמש לראשונה בשפת עבר בתכנית השיר האיטלקי על פי חרוז משולש (Terza rima), אך רוב שיריו הם על פי תנועות ויתדות ככל שירי ישראל בספרד. לא כל שירי עמנואל הם יפים ונעימים; אמנם תעופת הדמיון נודעה בהם, אך אותות התפעלות עצומה והשתפכות הנפש לא נכרו בשיריו. עמנואל יצטיין ביותר במליצה הלצית בפרוה מחרות (מַקָמים); סגנונו זה הוא נעים ונחמד מאוד במהתלותיו ורמיזותיו ובעושר ניבו ונאומיו. בסגנון זה חבר הרבה סיפורי ברים (Novellen) קטנים, שאלות ותשובות בדרך החדוד, אגרות תהלה, דרושים והספדים בדרך הלצה, אשר בקרוא בהם גם בעלי המרה השחורה ימלא פיהם צחוק וירונו מטוב לב.

באחד מספוריו הקטנים יציג לפנינו עמנואל „מדקדק גדול מארץ חדרך" החרד על כבוד כל דגש, מפיק וחטף, וערוך כאיש קרב למלחמה על כל תג ומתג ונסוג אחור, ויספר לאמר: „הלכתי אליו ושאלתי בשלומו, ונפלאתי על יופי אשתו ויפעתה... וישאלני האיש ויאמר: מי הוא בעיר הזאת ראשון, בחכמת השיר והמליצה ודקדוק הלשון, כי לי שאלות נפלאות, חדשות נוראות, ובידי המופת ותראה האות. ואומרה אל לבי: אין טוב כי אם אתערב עמו במלאכתו, ובין כך אצטייד מיופי אשתו". אז החל הויכוח בין עמנואל והמדקדק, ויהי עמנואל המנוצח בדקדוק הלשון והמנצח בדברי אהבים [2]). מלא הלצות וחידודים הוא הסיפור: איש היה ברומא משה שמו, רצוי לרוב אחיו ודורש טוב לעמו, ובנו דניאל אויל שפתים, ואשתו אשת מדנים, ויעוב כמר נפשו את ארצו ומולדתו ויעתיק משכנו ארצה יון וימת שם, ולפני מותו קרא לפרנסי העדה וימסור בידם כל הונו ויבקשם, כי יודיעו לבנו מיתתו „ובבואו הנה בעדות מבוארת יתנו לו את נחלתו הנשארת. וימצא ברומא רמאי גדול ושמו אפרים רועה רוח, ויקם הוא וילך ארצה יון, ולא עשה רגליו ולא עשה שפמו ולבש שחורים ויבוא עד מקום המת וישתטח על קברו וירבה לבכות למת ולספוד לו, ויראו כל העם ויאמינו בו, כי זה הוא בן האיש אשר עוב פה הונו וקנינו, ויצליח הערום בערמתו ויקבל את הירושה וילך לו. אחריו בא בן הנפטר האמיתי, והוא לא הראה

---

1) בספרו של הפרופיסור טריקורי נמצא שיר של Manoelo Giudeo עמנואל היהודי.

2) מחברת ז'.

כל אותות אבל, כי אם שאל לירושת אביו ויוכיח בכתבים מזקני קהל רומא ואצילה זקניה וגדוליה... ויאמרו אליו אנשי העיר: בא אחיך במרמה ויקח ברכתך[1]). מבדחת לב היא שיחתו עם בעל הזכרון, אשר בגאותו חרף אותו שהוא שכחן, וירבה להשתבח ולהתהלל, כי הוא מביר איש אשר ראהו פעם אחת לפני שנים רבות, „וידע שם כל עיר כפר וכרך, מדמשק עד חדרך, כל הקורות והחדושים, שמות האנשים והנשים, המלכות השרות והפלגשים". והוא ישיב לו על זאת: „אתה שמת מגמת פניך בראותך קצין או שר, מלך נגיד וטפסר, לדעת מדותיו והכסיסיו, התענוגיו ומשושיו, צדקותיו וחמסיו... ואני שמתי פני לדעת: טבע איברי הגוף וכוחות הנפשיים, מספר החושים, הגבונים והמורגשים, הטבעים החזקים והחלשים... לא אחוש לדעת צורת הפרשים, ותואר המלבושים, אם הם בחורים או ישישים, אם אכלו פולים או עדשים, בשר סריסים או תישים, אם הם ערומים או חמושים... אבל אזכור כל חמשה חומשי תורה וכו", וחושב והולך כל חלקי התורה הכתובה והמסורה וכל החכמות השונות בימים ההם[2]).—יפה ונעים הוא הספר אשר הכין עמנואל על מותו; השבחים הרבים אשר יפזר לעצמו אינם אלא סטירה חדה על הדרשנים והספדנים, המרבים לספר בשבח כל מת בהפלגות וגוזמאות. עמנואל ישים דברים בפי המהאבלים עליו, כי מקוננים הם על מות האיש „אשר יגוניהם יחביא, יאיר הפנים הנועמים וינובב לשון נאלמים, דעתם יבדח, ולבם ישמח" ויסים בנחמה: „אל תחרדו עם ה' החונים במרה, אם נסע עמנואל מעולם ההבל והתמורה, כי הנו היום בעולם החסד והגבורה, ואם עמנואל מת ספריו לא מתו, והם יעשו תפקידם לעורר שחוק וצהלה על כל פנים, אורה ושמחה בכל השנים, וכו", ובתוך הקינה העבור עליו רוח הלצון ויאמר: „המות על כל החיים שליט, ולא ינום ולא ימלט ממנו כל פליט, אם עמנואל הניח צאנו ועדריו, הנה הניח נח את כרמו ונרדיו וכפריו, הניח שלמה את נשיו ודניאל את חלומותיו[3]). מי האיש אשר רוח המרה השחורה שולטת בו יקרא את שיחתו ע"ד מבארי המקרא ושחוק ימלא פיו ועינו תאורנה משמחה. בהשיחה הואת יעביר לפנינו עמנואל את כל סבלות מפרשי הכתובים בימיו וישים בפי המדברים אשר יצר לשחק בהם שאלות ותשובות במקראי כה"ק; הם שואלים שאלות של הבל והוא משיב לכסילים אלה כאולתם, הם מקשים כסתם מקשן ועמי הארץ גמורים והוא מתרץ על פי דרכם תירוצים מלאים מהתלות וחידודים מעוררים שחוק. האחד יפתח פיו ויאמר: „הנני נבוך בכל ארחותי, כי מצאתי כתוב הפך ממה שקבלתי מאבותי והאמנתי בכל ימותי, כי התורה נתנה בסיני, ואני מצאתי כתוב בספר מדוקדק ישן: והדת נתנה בשושן!" וישב עמנואל להכסיל כאולתו ויאמר: „חייך בסיני נתנה תורה, והכתוב האומר: והדת נתנה בשושן כוונתו כי התורה נתנה בחדש סיון שהשושנים מצויים בו". ראה השני כי טוב פתר וישאל גם הוא: „מדוע אמר הכתוב: חנוך לנער ולא אמר ארפכשד לנער או מתושלח לנער"? ויען עמנואל ויאמר: מתושלח וארפכשד באו אלי קבר בכלח, והיתה להם עם

---

1) מחברת י"ד.

2) מחברת י"ח.

3) מחברת כ"א;

הזמן ברית מלח, אמנם הנוך בשם נער יקראנו, יען התהלך הנוך את האלהים ואיננו". כאלה וכאלה ירבה עמנואל להתלוצץ וברך הלוכו יכה בשבט פיו את כל מעוותי הכתובים, אשר הפכו הוד התורה למשחית בביאוריהם הנפתלים[1].

מליצה סטירית חדה ומרוטה היא סיפורו: „התופת והעדן", אשר בו יצא בעקבות המשורר דנטי בחזיונו המהולל "Divina comedia". אך בעוד אשר המשורר הנוצרי יעביר תחת שבתו המון פושעים וחטאים, אויבי דנטי ואויבי ארצו: חשמנים, אפיפיורים, כהנים ומשרתים, חיל כבד מאוד, ויביא את נפשותיהם באש הגיהנם להצרף ולהטהר מחטאותיהם, ולעמתם יושיב את אהובי נפשו את ידידיו ורעיו בגן העדן וישביע נפשותיהם בצחצחות ועדנים; סוף דבר, המליץ הנוצרי הנותן את לבו כלב אלהים ישב על כסא דינו בכובד ראש כיאות לשופט רמים כמוהו ויחלק שבר ועונש לטובים ולרעים, הנה המליץ העברי יערוך לפנינו את חזיונו לשחוק ושעשועים ויענג את נפשנו במהתלותיו וחידודיו החדים והחלקים. דנטי ערך „קומדיה אלהית" ועמנואל—קומדיה אנושית. — וזאת תמצית החזיון „התופת והעדן" בקיצור לשון:

אמר המחבר עמנואל בכמ"ר שלמה וצ"ל: אחרי כי עברו משנותי ששים, וצירי התמותה באים לקראתי חשים, גם פתע פתאום סגר את יומו איש חי רב פעלים זרע קדושים, צעיר ממני לימים, ונפלו עלי אֵמים, הן רשעתי ופשעתי, במצולות הזמן טבעתי, אלהים ואנשים קבעתי... ופתע פתאום אל על יקראוני... מה אדבר ומה אצטדק ומה אייחל, אם לא יקדמני סולח ומוחל... והנה איש זקן עוטה מעיל עובר לפני, ופניו כמראה מלאך ה', ובראותי אותו נפעמתי, נפלתי ארץ מלוא קומתי... ויאמר אלי: אנכי דניאל איש חמודות... בתחלת תחנוניך יצא דבר להראותך נוראות וחידות... פקח עיניך וראה, בין בדבר והבן במראה... להשכילך בינה יצאתי, העמק שאלה או הגבה, כי לא אוכל להתמהמה. ואומרה אליו: אחלה אדוני להראותנו, העולם שכלו ארוך, התופת אשר לרשעים מאתמול ערוך, ולהודיע גם מקום תחנותי אחרי מותי... וישאלני האיש אנה נפנה בראשונה? ואען ואמר: התופת יהיה ראשון והעדן יהיה באחרונה, ויאמר האיש: החזק בכנף מעילי ואחזו בו... כי המקום אשר שם נפנה היא ארץ חררים, צלמות ולא סדרים, ונקרא בשמו: עמק הפגרים... מדי לכתנו היינו יורדים, הדרך דרך לא סלולה, מעוף צוקה ואפלה, ארחות עקלקלות, ברקים וקולות... ובאחרית הגענו אל גשר רעוע, ותחתיו נחל שוטף, כאלו רואים גוזל וחוטף, ואז החלה נפשי להתעטף, ובראש הגשר שער, ושם להט החרב מתהפכת, ויאמר האיש אלי: זה נקרא שער שלכת, וכל אשר יפרדו מן העולם ובתופת יהיה מחנהם, דרך הנה פניהם, לא נמוש מהנה שעה או שתים, ונראה מן החולפים מן העולם רבותים, איך ינהגום מלאכי מות, אל ארץ ציה וצלמות... ובהיותנו שם יושבים, קול חרדות מקשיבים, קול אומרים: אבדה תקותנו נגזרנו לנו... והנה משלחת מלאכים רעים חולפים, יסחבו מן הפגרים לאלפים, ובעברם דרך השער יאמרו לכל אחד מהם: בן אדם! אשר מזמרת העולם שבעת, ואלהים ואנשים קבעת, וחוק המוסר פרעת, הקא הקיא את אשר בלעת, הנה שבר

---

[1] מחברת כ"ב.

AKADÉMIA KÖNYVTÁR

ספר

דברי ימי ישראל

מאת הפרופ. ד"ר צבי גראֶטץ

מתורגם עברית בתוספת הערות ומלואים ע"י שאול פינחס ראבינאוויץ

ועם הערות והדושים מאת הד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן.

להספר הגדול הזה, העולה באיכותו וכמותו על כל ספרי חכמת ישראל שיצאו בעשר השנים האחרונות, כבר יצאו מוניטין בעולם היהדות. מלבד חכם התולדה, המחבר ז"ל בעצמו ובכבודו, שמחו על הספר הזה גאוני חקר התולדה הישראלית בדורנו, כהד"ר קאיזערלינג, הפרופ. קויפמאנן, יבדלו לחיים טובים, והחכם איזידור לאֶב ז"ל וכמעט כל חכמי ישראל שבמזרח ושבמערב; כלם הכירוהו לטובה וישימו כבוד תהלתו בקהל רב ויאמרו פה אחד, כי הספר הגדול הזה בתרגומו העברי, עפ"י התאר והתכונה, התכונה והצביון שנתנו לו מאת החכם המתרגם, כן בפנים הספר וכן בתוספות בעיקר בהערותיו והארותיו, עולה בכמה מעלות טובות על המקור האשכנזי, וביחוד נכבדו החלקים האחרונים, כי החכם המופלא בחקר קדמוניות עמנו הד"ר א. א. הרכבי בהערותיו והוספותיו הרבה עוד יותר לשכלל תפארת הספר. ההכונות המסמנות ביחוד את הספר הן: סגנונו המרוצה לעם, יוצא מן הלב ונכנס אל הלב, תכונתו המקורית והמדעית והיות כל דבר מדבריו נצרף ונבחן על פי המקורים הראשונים—מקורי ספרות ישראל באלפי ספריה וסופריה, ובכן יחשב בצדק לספר-עם לכל המון המשכילים והפשוטי התורה ועם זה גם ספר מדעי ומחקרי לכל החכמים יודעי בינה לעתים בישראל.

עתה יוצא לאור החלק החמישי מהספר הזה (המכיל בקרבו תולדות ישראל מראשית האלף הששי עד ראשית הגזרות והשמדות בספרד), אשר הוא וכל יתר החלקים הבאים יעלו במעלות גדולות ויתרות על חלקי הספר הראשונים בפנות אלה:

א) בתמונתו ופניו החצונים, כי המו"ל לא יחשוך נפשו מכל עמל וכל חריצות ליפות את ההוצאה הזאת ולתת להקונים ספר מפואר בכלי יקר, על נייר טוב מהודר, והאותיות והסדור בתכלית היופי ובטוב טעם ודעת להפליא.

ב) בדיוק ההגהה, אשר תעשה מעתה בידים אמונות ובתכלית השלמות הדרושה להוצאת ספר נכבד כזה.

ג) בהחלק הזה ובכל החלקים הבאים, יבאו פרקים גדולים ושלמים בקורות ישראל בארצות הסלאַווים מאת החכם המתרגם, למלא את אשר החסיר הפרופיסור גראֶטץ בהמקצוע הזה — וחלקי התולדה האלה נכבדים ויקרים מאד לכל בני עמנו יושבי ארצות רוסיא, פולין וגליציה.

ד) הוצאת הספר בחברות, שהתנהגה עד היום בכבדות, תהיה מהיום בזמנים תכופים, חוברת חוברת בזו אחר זו, בלי הפסק ובלי התעכבות, כי החלק החמישי בכתב יד כבר נמצא בידי המו"ל, והמחבר כבר נודע לחרוץ במלאכתו, ולא ממנו יצאה ההתעכבות וההפסקים בהוצאת הספר גם עד היום.

מחיר החוברת בלי פארטא 35 קאפ. (פארטא 4 קאפ. לחוברת).

(המו"ל יקוה כי הקונים, בשומם לב ליופי ההדפסה ושלמות ההגהה שמצטיין בהם הספר עתה ואשר כל זה עולה בהסים יקרים, לא יתרעמו על התוספה הקטנה — 5 קאפ. לחוברת — ועוד יחזיקו לו טובה בתתו להם ספר רב הערך שחיצוניותו מתאמת אל פנימיותו.)

למו"ס ראבאט בנהוג.

דורשי הספר מן החלק החמישי והלאה, וכן גם החלקים הראשונים על פי מחירם הקצוב מאת המו"ל הקודם, יפנו עפ"י האדריסה:

Издательство „Axiacaфъ“ Варшава או Verlag „Achiasaf“ Warschau.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Viertes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg, Dzika 1.

1896.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי הווהו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת חמישית.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1.

תרנ"ז.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 1 Мая 1896 года.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е.

ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ **Ш. П. Рабиновича.**

Томъ V. Выпускъ V.

Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая 1.
1896.

פעולתך תהיה מוצא, הנבנם יכנם והיוצא אל יצא... ראינו מדורה גדולה בארץ מאפליה, רשפיה רשפי אש שלהבת־יה, ולילה ויום לא תכבה. ויאמר אלי דניאל: זאת המדורה... לנפשות אשר העמיקו סרה, ואם תחפוץ לדעת שם הרשעים אשר בה ואודותם, התבונן בשמותם החקוקים במצחותם... התבוננתי בתוך המדורה, והנה שם: אנשי סדום ועמורה, עשו אשר בו לבכורה, עתליה המאבדת את זרע המלוכה, ואבשלום בן מעכה... שם המן בן המדתא צורר היהודים... שם צרי יהודה ובנימין, סנבלט ראש הגרגנים, אשר הכעיסו נגד הבונים, שם אריסטוטלוס בוש ונאלם, על כי האמין בקדמות העולם, שם גלינום ראש הרופאים, על כי שלח לשונו לדבר במשה אדון הנביאים, שם אבונצר, יומו רד, יען אמר: התאחדות השכל האנושי עם השכל הנפרד, הוא מהבלי הוקנות... שם אפלטון ראש למבינים, יען אמר כי ליחשים ומינים יש חוץ לשכל מציאות, וחשב דבריו דברי נביאות. שם אפוקרט, יען אשר היה כילי בחכמתו, והעלים ספרי רפואתו, שם אבן סינא היה ללעג ושחוק, יען אמר כי הולד אדם לא מאדם אפשר לזמן רחוק...". עמנואל יוריד שאולה וידין בדינה של גיהנם גם את בני דורו השטופים בתאוה ורודפים חמדת התענוגים, את "האנשים העורים, ראשי אלפי ישראל, אשר ידעו מעלת החכמה ולא ראו באורה, בזו לידיעות המושכלות הנעימות". הוא רואה בגיהנם איש סורר ומורה וכזבן, אשר בעולם השקר נקרא בשם רבן, ועשירים קמצנים הקופצים ידיהם מאחיהם האביון, ומעיר כל חמתו על האוהבים את הרבנות ושונאים את המלאכה, ומענה ביסורים קשים את הסופרים המתקשטים בנוצות זרים ושוכחים כי "גנבת דעות נכריות גדולה מגנבת הממונות". גם יכה בשבט עברתו את עניי הדעת, אשר יתנשאו לעשות את התורה והחכמה קרדום לחפור בה, אף כי יודעים הם את קצר דעתם ומעוט חכמתם, ובכל זאת יאמרו: "טוב להיות הגר, מהיות חרש ברזל או נגר, טוב להיות דיין או סופר, מהיות אורג או תופר, וטוב להיות סוחר או רופא, מהיות טבח או אופה". כהנה וכהנה ידבר עמנואל על דבר כל המראות אשר ראה בתופת, על האנשים אשר לקחו מן החכמות והתורות מחשבות נכריות זרות, לרמות בהם את הבריות ולהפילם בפח יוקשים, כאלו התורות והחכמות הם רשתות וכלים לרמאות, על הצבועים הדורשים במקהלות ומנעימים קול בתפלות, להכנם בלב היעלות והצביות, על יושבי קרנות הנשבעים שבועות שקר, ועל רופאי אליל, אשר ברוב חלומות והבלים, נפש הם חובלים". ודניאל איש חמודות יגלה את אזנו, כי נפשו לא תחד בקהל הפושעים, יען כי "פירשת ספרי הנבואה ובעמים עוזם הודעת... החזרת עטרת המקרא ליושנה...". פה יפזר עמנואל תהלות ותשבחות מלוא חפנים לנפשו כדרכו. ויהי אליו דבר איש ימינו דניאל לאמר: "אל הערן נשים פניכו... החזק בכנף מעילי ותהיה זריז ונשבר, אל תבט אחריך ואל תעמוד בכל הכבר"; עוד מעט ויגיעו אל: "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, שם נגלו אלינו האלהים ושם ראינו שמים חדשים וארץ חדשה... שם האור הגנוז אשר קראוהו החכמים אור שבעת הימים, שם הנפשות הטהורות, בצרור החיים צרורות, שם נפשות אביונים נקיים, שם החיים נצחיים, שם הששון תמידי והשמחה בלתי פוסקת".

ובגן הערן ישים עמנואל מקום לכל צדיקי העולם, להאבות הקדושים והנביאים,

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

לבעלי המשנה והתלמוד, לעשרה הרוגי מלכות וכל אלה שמסרו נפשם על קדושת ה', לגבורי ישראל כלם ויהודה המכבי בראשם, לדוד המלך המנגן עלי כנור ונבל זמירות תהלותיו, ולאוהבו הגבור יהונתן; פה יפנה המשורר מקום לידידי נפשו ר' יהודה הלוי ור' יהודה אלחריזי והרב רבינו משה בן מיימון עבד ה'. בעוד אשר דנטי הנוצרי סוגר שערי גן העדן בפני כל חכמי יון, יען כי היו עובדי אלילים ולא האמינו במחוקק דתו, יספר היהודי עמנואל, אשר ישים לו לעינים את דברי חכמי התלמוד, לאמר:

„ויהי בהיותנו ברחובות הערן משוטטים, ומעלת אנשי החכמה מביטים, ראיתי אנשים מלאים הוד והדר, וליפים שמש וירח קדר, נתנו להם מהלכים, בעולם המלאכים, ולא הכרתי איש מהם, כי לא ידעתים ולא ראיתים עד הנה, ואשאלה האיש הדובר בי לדעת אדותיהם, ויאמר אלי: אלה הם חסידי אומות העולם, אשר גברו בחכמתם ושכלם... וכאשר חקרו כל האמונות מצאו כל אחת מהן לחזק יסודותיה ידיה אמונות, ואמונות זולתה מגנות, בחרו מכל האמונות הרעות אשר צדקו ועליהם אנשי החכמה לא נחלקו ובם אחזו ובם דבקו..."

כן ראה עמנואל את כל החכמים והחסידים הראשונים עומדים ועטרותיהם בראשם, ובגדי ישע ומעיל צדקה על לבושם, עומדים בשמחה בגילה ורנה, ונהנים מזיו השכינה. אך עוד הוא ורעו „ברחובות הערן משוטטים, וכל הנצבים שם אחריו מביטים, וקול נשמע עד למרחוק, בא עמנואל הנה ועת — לשחוק". אז שמע דוד כי בא הלום ויריץ לקראתו ויקדמהו לשלום, וכנור ונבל עשר בידו והארץ האירה מכבודו, וכן יוצאים לקראתו שלמה, ישעיה ויחזקאל, וכלם מודים ומשבחים ומפארים שם עמנואל, כי ידע לפרש את ספריהם ולבארם ולקלוע אל אמתת כוונתם, ובין כה וכה וייסר בחצי לעגו את מבארי כתבי הקדש ובני דורו וישפוך עליהם בוז ולעג מֵרֹבָּה להכיל.

בהפיטן יוסי בן יוסי החלה הטליצה העברית החדשה להָנֵץ נצה, ברבי שלמה בן גבירול ורבי יהודה הלוי עלתה למרום קצה ובעמנואל הרומי באה לגמר חתימתה, כי כלו כל הזמירות ואפסו הנגינות. בראשיתה היתה כלה תפלה ותחנונים לפני הבורא, אך מעט מעט פשטה את בגדי הקדש ותלבש בגדי חל, ובאחרונה היתה לפרודיה הומיה וסוררת. אמנם עמנואל חבר גם כן שירי קדש, אך הם לא יצאו מעמק הלב ומבין שורותיהם נשקף לנו המהתל והמתלוצץ[1]) אשר כחו יפה בהלצה

---

[1]) לא נוכל להסכים עם המשפט הקשה שמוציא הרב המחבר על עמנואל. רבים מישרירו המה מלאים דבקות נפלאה בה' וישראל. הדבר הזה מבאר בטוב טעם ודעת החכם ר' קלמן שולמאנן נ"י בתולדתו (תולדות גדולי ישראל ח"ג 112—134) והנני שם פה לפני הקוראים תפלת קפנה מבוי:

היושב על חוג הארץ, אל כביר לטבול ישב
כל הגוים אין נגדך, אפס נחשב כגר כתושב —
הבט ענות עם מסכנות ומישכה, אין אומר השב,
צפור בודד, טקן נ דד, וכשחק מאזנים נחשב
השב עמך, תוך אוהלך, ובגוים לא יתחשב.

מכח בעלי הסטירה שקדמוהו: ר׳ שלמה אבן צקלב ואלחריזי. במות עמנואל נדמתה השירה העברית ולא פתחה עוד פיה בשיר במשך ימים רבים. אמנם גם אחרי עמנואל נמצאו חורזי חרוזים, אך קול שיריהם הוא כקול הסירים תחת הסיר. תולדות חיי עמנואל מקבילות הן לעמת קורות המליצה בימי עליתה וירידתה. ימים רבים היה הון ועשר בביתו, וכל גדולי הקהלה ברומא בקשו קרבתו, „כל באי שער עירו נתנו לו כבוד וגדולה ויחשבוהו לאוצר כל סגולה״ [1], אך לעת זקנתו התרושש וכל מיודעיו רחקו ממנו. כאשר יספר אבד הונו יען ערב ערבתו לרעו. אז יצא הוא וביתו מרומא ויהי נודד בערים עדי מצאו מנוחה בצל עשיר ונדיב לב בפירמו, אשר הפיק כל צרכיו ויעיר את רוחו לאסוף את כל שיריו ומליצותיו שחבר, להתקינם ולשכללם ולפרסמם בקהל, וכן יצאו לנו „מחברות עמנואל״ הידועות לנו היום. מגנו איש חסדו ורבים מבני דורו התענגו על מליצותיו וחדודיו, אך החסידים שבדורות הבאים ראו בו מסית ומדיח ופורע דרכי המוסר, ויש שאסרו גם הקריאה במחברותיו [2]. מקורותיו בסוף ימיו נדע אך מעט. בזמן אחד מת עליו מיודעו דנטי ואשת נעוריו. נוצרי אהד מידידיו וממקורבי דנטי שלח לו אז שיר־קינה, ובשירתו רמז לו כי ימיר דתו; אז יענהו עמנואל בשיר כתוב איטלקית לאמר: נהרות דמעות לא יכבו את האש אשר יקוד בקרבו על אבדן ידידו; אך צרותיו לא עכרו את רוחו ולא הטו לבבו מארח מישור, ובדרכו ילך ולא ירף.

עמנואל יתהלל ויתפאר במחברותיו כי עולה הוא על כל המליצים אשר היו לפניו, אולם בכל זאת לא היו בו מטרת נסי הרוח, הרואים בכבוד חברם קלון עצמם; את גדולי ישראל באמת רומם תחת לשונו ויכבדם בכבוד תלטיד את רבותיו. עמנואל הרבה להלל ולפאר לא לבד את החכם המליץ רבי קלונימוס רואה פני המלך רובירטו, כי אם גם את המשורר המסכן רבי יהודה סיציליאנו — והוא מודה, כי בחכמת השיר גדול יהודה ממנו, כי „שירו שיר נחמד לעין רואיו, שלם בכל תנאיו ומופלג בכל ענייניו ולא יכלו שיבי (של עמנואל) לענות אותו, כי נבהלו מפניו, אמנה במליצות (פרזה) הוא אחרון״. „המשורר המסכן״, כעדותו של עמנואל [3], „היה מהיר בשירים, כי היה משתכר ללמדה לנערים, לא עשה מלאכה אחרת מעודו ולכן במלאכת השיר גברה ידו״, ובשביל עניותו לא הספיק לאסוף חבוריו ולא הניח אחריו כל ספר. — גם את מליץ אחר צעיר לימים ושמו ר׳ יחיאל בן משה יהלל עמנואל ויקריש לשמו שיר תהלה. יותר מכלם יהלל ויפאר את שארו וידידו רבי יהודה בן משה בן דניאל גור אריה המכונה ליאוני רומנו (Leone Romano) (נולד לערך שנת ה״א נ״ב?) ויקראהו בשם „כתר החכמה״ ויאמר: „הוא (ר׳ יהודה גור אריה) בחסדו נשאני על כנפי נשריו, והביאני ספירי ספריו ופניני אמריו, ואני

---

1) עמנואל מחברת י״ם.

2) עיין במקדש מעט לריאטי, (הוצאת גאלדענטהאל ווינא תרי״א) עמוד 106 בהערה „אמר הריאטי: ולא הבאתי במליצתי את ר׳ עמנואל ממשפחת הצפרוני על לשונותיו ועל דבריו במחברות החשק״, ורבי יוסף קארו בשלחן ערוך אורח חיים בהלכות שבת סימן ש״ז סעיף ט״ז יאמר: מליצות ודברי חשק כגון ספר עמנואל אסור לקרות בהם בשבת ואף בחול אסור.

3) מחברת י״ג.

לקחתי מספריו הפנינים, והנם בתוך ספרי נתונים... ויחשתי אלי קצת מסודותיו, ובניתי חדרי משכיות חמדותיו, וידע אדוני וידע כל היקום, כי מבלתי חכמות ספריו ספרי לא יוכלו קום"[1]). בגן ערן יפנה המקום הנכבד לר' יהודה גור אריה ויושיבהו על „כסא כבוד, מלא זוהר כעצם השמים לטוהר"[2]). ליאוני רומנו היה מורה המלך רובירטו בניאפולי ולמדו דעת לשון הקדש[3]). הוא ידע היטב לשון רומית והיה הראשון, אשר שם לבו לדעת את הפילוסופיה האסכולית של כהני הדומיניקים ויעתק מרומית לעברית את ספרי הפילוסופיה שחברו כהני הנוצרים אלבירטום הגדול, טומאש אקווינו ואחרים. ליאוני רומנו חבר גם כן ספרים בביאורי כתבי הקדש על דרך הפילוסופיה, אך בכל אשר התפלאו בני דורו על רחב חכמתו „כי האיר חשוכים והורה דרך לנבוכים, למד החכמות על הסדר ונבנם חדר בחדר" בעודו בימי השחרות, לא נודעו עקבות פעולתו על דורות הבאים[4]).

בין חכמי ישראל ומליציו ברומא יחשב גם אחד מבני בניו של איש רומא אשר יצא לשבת בארץ יון — רבי שמריה האיקריטי (מהאי קריטה) מניגרופונטי (ימי פעולתו הספרותית ה"א נ' — ה"א ק')[5]). אחד מאבות אבותיו היה איש רומי, ואחרי צאתו מהעיר הזאת היה מתכנה בשם רומנום. אביו אליהו היה רב ופרנס לבני ישראל יושבי האי קריטה ולכן נקרא בשם האיקריטי. רבי שמריה האיקריטי היה לו משא ומתן עם קהלת ישראל ברומא ועם המלך רובירטו בניאפולי, גם עמד בברית ידידות

---

1) מחברת ו'.

2) מחברת כ"ח התופת והעדן.

3) ר' משה ריאשי במקדש מעט יספר שבחו ויאמר: „יהודה גור אריה והוא הנקרא ליאוני... חכם גדול מאד, באר והעתיק וחבר וקבל מאלבירטו מאנניו כי בקי היה בלשון נוצרי והוא היה רבו של מלך ליבירטו (צ"ל רובירטו) וספרו לי שקרא עמו עשרים וארבע בלשון הקדש".

4) מספריו לא נדפס דבר והמה כלם עוד בכתבי יד, שמנאם ורשמם הח' צונץ בצ"ש גייגער 1836 מע' 323. הבוריו הכה: א) באורי מעשה בראשית (כ"י באוצרות חיים סימן 144). ב) באורי מעשה מרכבה. ג) באורי פרשיות ופסוקים. ד) פירוש חמש מגלות. ה) ספר השערים על הנבואה (כ"י או"ח סימן 58). ו) באורי התפלות (כ"י די רוספי). ז) בן פורת, והוא באור על ד' פרקים הראשונים לספר המדע להרמב"ם (כ"י אוה"ח סימן 114—37). העתקותיו מטאמרי אלבירטום הגדול ומטומאש אקווינו רבות מאד ונמצאות כלן בכ"י בביבליותיקות שונות ועיין בכנ"י להרש"פ עמוד 408, 409. שפ"ר.

5) זאת נדע מרשיטות הזמנים האלה: כאשר נראה להלן הקדיש ר' שמריה את ספר בראשית להמלך רובירטו בשנת ה"א פ"ח=1328. מכתבו לקהלת ישראל ברומא (אוצר נחמד ח"ב בעמוד 90) נכתב אחרי שכלה העתקתו זאת, ושם נאמר כי חמש ועשרים שנה עבד העבדה הזאת. אם בכ"י מטושטש של פירוש שה"ש נרשם הזמן ה' ק"ו=1346 הוא בל"ם ס"ם כי גם הספר הזה הוקדש להמלך רובירטו, שידענו בו שמת בשנת 1343. הקראי אהרן ניקומידי בספרו עץ חיים שנתחבר בשנת ה"א ק"ו=1346 מזכיר את ר' שמריה מניגרופונטו בהוספת ז"ל ובכן כבר נפטר או. ר' שמריה האיקריטי שלח ארבעה שירים לר' דוד הנגיד במצרים (החלוץ ב' בעמוד 25). ר' דוד זה לא יוכל היות רק נכד הרמב"ם ולא דור חמישי לו, וכפי אשר ידענו מת ר' דוד הנגיד בשנת ה"א ס'=1300 (עיין לטעלה עמוד 147), ומזה מוכח כי פעולת ר' שמריה כבר היתה נכרת באחרית המאה הי"ג למספרם. בכל אופן לא נכונו סדרי הזמנים ורשימת עתותי הקורות אשר בהחלוץ שם. עכ"ל הרב המחבר. והנה מה שכתב שחטש ועשרים שנח עבד בפירושו על בראשית אינו מדוקדק, כי כוונתו על כל ספריו בפירושי המקרא כמבואר במכתבו שם עיי"ש. שפ"ר.

עם רבי דוד נכד הרמב"ם ויערוך אליו ארבעה שירים אשר תוכנם ועניינם לא נודעו לנו. את התלמוד ידע ידיעה שלמה, כי כנראה היה רב בניגרופונטי, והרבה גם כן לעסוק בחכמת הפילוסופיה ואולי קרא גם ספרי חכמי יון בעצם הלשון היונית. בימי נעוריו יצא בעקבות רבים מחכמי ישראל אשר בימיו — להעתיק ספרי פילוסופיה לעברית. אחרי כן עלה בדעתו להוציא מפעל גדול בישראל ולעשות שלום בין שתי המפלגות ביהדות: בין הרבנים ובין הקראים „לחבר את ישראל להיות בני גוי אחד ולא יֵחָצו עוד לשתי מפלגות". ר' שמריה מניגרופונטי היה הראשון ואולי האחד בחכמי הרבנים, אשר האיר פניו להקראים אף כי לא תקע להם כפו לשלום, וכן יאמר: „ראיתי כל ישראל נחלקים לשני חלקים גדולים, החלק האחד נמשך ונצמד לתורה שבכתב לבד, המה עשרים וארבעה ספרי קדש, לא ירגישו ולא יחושו בתורה שבעל פה, אשר היא ים גדול ורחב ידים לחכמים הרבנים אשר שוטטו בה ובאו עד מצולותיה, ולהם לבדם יודע עמק משאה ומתנה... ואשר לא טעמו טעמה והבינו שברה דבקו בתורה שבכתב לבד, ובכן קטנה חכמת התורה וידיעתה אצלם, כי גם בתורה שבכתב, אשר נמשכו אחריה, לא יבינו ולא ישבילו ממנה דברים גדולים, כי המה יקראוה לבד ולא יבינוה, והחלק השני נמשך אחר התלמוד לבד לא יחוש ולא ירגיש כלל על התורה שבכתב, ובראותי כי כן הבאתי שכמי תחת משא גדול ונורא כזה לפרש ספרי הקדש... מושכל על פי אמתת חכמת המבטא והנגון, להעלות הפנינים הנבואיים המושקעים בים התורה, להראות להעמים והשרים את יפיה... חוץ מתרי"ג מצות כי לא אוסיף ולא אגרע מפירוש התנאים והאמוראים בהם בששת סדרי התלמוד. אין ספק אצלי שבעשותי כל זה ישובו כל ישראל לאגודה אחת וכו'"[1]). יש לשער, כי בארץ יון נמצאו אז קראים אשר באו לשבת שמה מקונסטנטינופול; להם פנה ר' שמריה האיקריטי להוכיח להם אמתות תורה שבעל פה ולהטות לבם לשלום עם התלמודיים. ר' שמריה חשב למשפט כי אם יפרש את המקרא והתלמוד על דרך הפילוסופיה ויוכיח לדעת כי שניהם יחד טובים ונכוחים, אז יהפכו הקראים את לבבם להאמין גם הם בתושבע"פ. ר' שמריה האיקריטי טעה בדבר שכל בני דורו היו טועים בו — כי חשב למצוא בתורה הגיוני הפילוסופים והיקשיהם ויישם בפי בעלי ההלמוד דברי חכמי יון. לתכלית זאת חבר ספר אחד להוכיח אמתות ההגדה וספר אחר נגד הפילוסופיה הכופרת בתורה הנגלית[2]). בתמימותו חזק במופתים כל ספורי הנפלאות אשר בהגדות התלמוד דברים כמשמעם ויאמר להטות אליו בזה לבות הקראים. את פירושיו על כתבי הקדש חבר על פי התעוררות המלך רובירטו, והספרים שנמר ראשונה הקדיש לשמו ושלחם אליו עם הדברים האלה: „לאדוננו המלך הנעלה והמרומם מלך רובירטו המוכתר בכתר החכמים על כתר מלוכה כמלך שלמה, והנני שולח לאדוננו פירוש פרשת בראשית יחדיו עם

---

1) עיין הקדמתו לפירושיו על כתבי הקדש כעי שיביא אותה שד"ל באוצר נחמד חלק ב' מעמוד 94.

2) הספר האחד נקרא „אלף המגן" והשני „אמציה"; עיין בהנ"ל עמוד 13, 91 ובהחלוץ ח"ב עמוד 25.

פירוש שיר השירים" [1]). אך פירושיו לכתבי הקדש נתחברו באריכות יתרה, וגם לא היה מסוגלים למשוך להם לב הקראים ולהשיבם לתורת ישראלית הרבנית. ר' שמריה האיקריטי הוסיף לחבר עוד ספר בביאור המלות ההגיוניות בספרי הפילוסופים, כנראה, על פי דוגמא יונית כדי להקל ההבנה לקוראי ספריו וגם ספר דקדוק בעברית [2]). תקות ר' שמריה האיקריטי לא באה, ושתי המפלגות לא כרתו ביניהן ברית שלום. כנראה, לא היה ר' שמריה ראוי לכך להוציא מפעל גדול כזה למעשה; כי נמצאו אז קראים אשר נטו להאחדות, ולו קם איש כביר כח לב ויודע עת וחשבון אז אולי הצליח בעמלו. בכל זאת היה ר' שמריה האיקריטי חשוב מאד בעיני בני זמנו; גדולי הרבנים ברומא באו עמו בכתובים [3]), והקראים קראו ספריו בשקידה ובאחרית הימים חשבוהו גם לאחד מבני בריתם [4]).

והתורה הקראית התנהגה בכבדות ונשארה ירודה ושפלה, צנומה ומאובנת בימי דורות רבים מבלי אשר חדלו הריבות והפירודים אשר צמחו בקרבה. בקהלות הקראים היו חוגגים את המועדות בזמנים שונים: הקראים שבארץ ישראל קדשו החדשים והמועדים על פי הראייה והקהלות שבחוצה לארץ נגררו בקביעות המועדים אחרי הרבנים [5]). חלוקי הדעות בין מורי הקראים בדבר דיני הנשואין אשר הכבידו עליהם משא לעיפה עוד לא באו אז לידי בירור והחלטה. — ושלשה מרכזים נמצאו אז להכנסיה הקראית: קאירה במצרים, קונסטנטינופול בממלכת ביצנץ (רומא המזרחית) וסולכאת (עסקי־קרים) בחצי־האי קרים. מלבד הקהלה העקרית מזמן קדמון, קהלת הכווריים, קמה בסולכאת קהלה חדשה מהקראים שבאו מארץ יון. קהלת הכווריים היתה ענייה מאד בימים ההם, ועל ספר תורה אחד כתבו בצדו כי חשבו וקבצו על יד פרוטות עד שקנו את הספר. בני הקהלה הזאת חנכו (על פי מנהג מזוז שהיה נהוג ביניהם) יורה גדולה לבני הקהלה, להשתמש בה לסעודת מצוה למשתה החתונה או ברית מילה [6]). אנשים רבי פעלים לא קמו אז בין הקראים, ומן מוריהם ומלמדיהם נדע רק שמות ישראל המערבי ואהרן הזקן ופעולותיהם הדלות.

---

[1]) דוקעס בשירי שלמה ח"ב בהקדמה עמוד IV בהערה. הזמן נדע מהנוסחא הנמצאת בהחלוץ II עמוד 159 בהערה ושם נאמר: שלח החסיד החכם הר' שמריה מניגריפונטו אל המלך רוברטו בשנת ח"ף וכך היה כתוב עליו וכו'. והזמן ה"א פ"ח מתקיים ג"כ ממקום אחר (שם עמוד 160).

[2]) ברשימת ספרי עברית בכ"י בהביבליותיקה אשר בלייידען ע' 211 ובהוספה מעמוד 393.

[3]) או"נ שם.

[4]) אהרן ניקומידי מביא דבריו בספרו, ומפני כי ראו הקראים האחרונים שראשוניהם הביאו את דברי ר' שמריה והזכירוהו בכבוד חשבו אותו לאחד מבני עדתם, כמו שמנה אותו בין חכמי הקראים גם שמחה הלוצקי בספר אורה צדיקים דף כ"א ע"ב.

[5]) אהרן הזקן בפירוש התורה לספר שמות פרשה י"ב על הפסוק החדש הזה לכם.

[6]) בהפרוספיקטוס של כתבי יד העברים לחברת דורשי קדמוניות באודיסה המבואר ע"י פינגער (אודיסה 1835) סימן 2 עמוד 7. נכבד לברר את הזמן הרשום בכתב יד ההוא, כי מברור הדבר הזה נדע אשר פינגער טעה פעות גדולה והקדים זמן כתיבת הספר תורה כחמש מאות שנה מאשר הוא באמת. בכ"י סימן 3 נרשם כי נגמר בשנת ח"א צ"א 1331; עד המכירה הוא יוסף בן אליה (שם עמוד 28) אשר נפגשהו גם במקום אחר בתור עד ביחד עם הושענה בן שמואל ואת שניהם עוד נפגוש ביחד עם שבתי בן שמואל (סימן 14 עמוד 14) ולפי"ז היו שלשת אלה בשנת ה"א צ"א. אך שני אלה

ר' ישראל בן שמואל מנהרבי או המערבי (פעולתו ה"א ס' — פ"ד) שהיה דיין ו„חכם" הקהלה הקראית בקאירה שת נוספות בחבוריו לספרי הקראים המלאים להג הרבה ופטפוטי מלין וחסרים דעת ותבונה. הוא חבר ספר על הלכות שחיטה וכו ישנה את האמונה ההבלית כי השחיטה היא תקון נפש הבהמה והתעלותה, ודרוש הדבר כי השוחט יאמין אמונה שלמה בהתקון הזה ואם לאו — שחיטתו פסולה[1]. הקראים מזכירים לשבח את ישראל המערבי, כי הוא והלטידו יפת בן צגהיר פרקו מעליהם עול דיני השניות והשלישיות לעריות (הרכוב). הקולות האלה בדיני הנשואים נתקבלו אחרי מחלוקת ארוכה במשך מאה שנה ברוב קהלות הקראים[2].

אהרן בן יוסף הזקן רופא בקונסטנטינופול (פעולתו בשנות ה"א ל'—ה"א ס') יצא מחצי האי קרים ועבר במדינות רבות וסגל לו ידיעות בחכמות הרפואה והפילוסופיה. גם את התורה שבעל פה למד אהרן הזקן ויגיע בה למעלה שלא הגיעו אליה חכמי הקראים לפניו. בפירושו השתמש גם בפירוש הרמב"ן על התורה, ומזה הוצאות להמסורה המוטעה של הקראים כי אהרן הזקן יצק מים על ידי הרמב"ן. בדעתו את תורת הרבנים וספריהם למד את לשונו לדבר בן, וסגנונו טוב ומעולה מסגנון הקראים אשר לפניו. הוא היה אומר כי יש להקראים להורות הלכה מן המשנה והתלמוד, ורק במקום שהסתירה בין המקרא וקבלת הרבנים נראה לעינים יש לבטל את האחרונים מפני פשוטו של מקרא; אך למען לא יפול עליו החשד כי נוטה הוא לצד הרבנים יוכיח ר' אהרן הזקן, כי התושבע"פ מוצאה טימי קדם ואיננה רק נחלת הרבנים לבדם, והביא לזה ראיות מספרי הקראים הקדמונים אשר הודו גם במקצת דברי התלמוד. בהשיטה הזאת אחז אהרן הזקן מקונסטנטינופול בפירושו על התורה,

---

האחרונים הטה נ"כ עדים בהכנסת ספר תורה להיכל הקראים (סימן י"א), אשר לדברי פינגער נכתב בשנת ד"א תרט"א, אף כי האותיות חזותן מוכחת עליהן שנכתבו בזמן מאוחר. ספר התורה הזה לדברי פינגער נושא עליו התאריך: „א' ט"ד ל"ו לשטרות", סימן המספר שהוא בלתי אפשרי, וברור הדבר כי שם נמצא א' ת"ר ל"ו לשטרות שהיא 1325 או ה"א פ"ה ואז חיו שני העדים שבתי והושענה, ובכן ספר התורה הוא בן האלף הנוכחי. מהסופר הזה נדע נ"כ ששמו הוא אליה הלוי המלמד. בנו של אליה זה היה עד בטבירת ס"ת אחר בשנות ה"א ק"ך וה"א קל"ה (שם עמוד 27) ועוד בס"ת שלישי בשנת ה"א ק"מ (שם עמוד 38) ולפי"ז היה לאביו באפשרות לכתוב הספר בשנת ה"א פ"ה. שלשלת היחוש לבני אליה הלוי נמצאה בכתובת שם סימן 6 ע' 10 משנת 1360, לפי"ז ר' יוסף בן אליה וחבריו שהעידו עמו הם בני המאה הארבע עשרה. וכן גם שייכה להזמן הזה הכתובת על כ"י סימן 21 ששם יסופר מחנוך ספר התורה והיורה של קהל הכוזריים בסולכאט (סולכאט קהל כוזריים קהל מטה). כי קהל כוזרים וקהל קראים הכל אחד יצא לנו מהכתובת לסימן 9 עמוד 11 ששם נאמר מפורש: „בעיר סולכאט בקהלת הקראים לעדת כוזריים".

[1] וכן יאמר: ויהיה השוחט ירא אלהים וכו' ויהיה איש אמת, ויהיה מאמין, כי יש לחיח תמור טוב תחת כאבה עכ"ל כפי שנמצא בספר דוד מרדכי. וראיתי עוד להעיר על דבר אחד הטוכיח בשפה ברורה, כי הקראים לא באו להקל ולתקן הדת לפי החיים אף בדורות מאוחרים כבראשית ימי האלף החמישי, כי בראש הלכות שחיטה לישראל המערבי נאמרו הדברים האלה: „הנה בארתי הלכות שחיטה בדרך קצרה, בשביל בעלי מקרא, בשפה ברורה, וללכת אחר החומרא, ולהיות שחיטתם כשרה" — ובסוף הספר נאמר „ואשרי הנזהר והנשמר במצוות וההולך אחר החומרא ושלום על ישראל. עכ"ר.

[2] לקוטי קדמוניות בהערות עמוד 148. 176 ולהלן.

אשר בו שם לו לעינים את התלמוד ודרכי הדרשות ויתן כבוד גם להגדה התלמודית, אשר הקראים היו מלעיגים עליה מאז מעולם. הוא כתב ביאור על כל כתבי הקדש, אך ספרו העקרי הוא פירושו על התורה. תחת אשר הקראים בספריהם ירבו להג אין קץ היה ר' אהרן מקמץ ברברים ומתאמץ לחקות בסגנונו את ר' אברהם אבן עזרא, אך חסרו לו תכונות החכם המופלא הזה: החריפות והעמקות הנפלאה [1].

באהרן הזקן שהיה נקרא בפי בני עדתו "קדוש ה' [2] וגם "הרב" הננו רואים גם בבחינה אחרת אות סבלנות וחפץ התקרבות אל הרבנים. הוא חתם ספר התפלה להקראים [3] אשר עד ימיו לא היה עוד מסוים בתפלותיו, ואל סדר התפלה הזה אסף גם פיוטי ר' שלמה בן גבירול, ר' יהודה הלוי ואבן עזרא ויתר מליצי הרבנים ופייטניהם. אף כי אהרן הזקן בעצמו לא היה משורר ופייטן כלל, ופיוטיו אשר שם בסדר התפלה המה חרוזים סרי־טעם, אך באספו אל סדר התפלה את פיוטי המשוררים הרבנים הוכיח לדעת כי לו חיך טועם לחוש את נעימות השירה אשר בפיוטי הספרדים. — והנה באמת היתה השעה אז משחקת להתאחדות הקראים עם הרבנים, ולו היה רבי שמריה הניגרופונטי או האיקריטי איש כביר כח לב וגדל דעה באמת ונגש אל העבודה הגדולה הזאת בדעת וחשבון היה אהרן הזקן נותן ידו להשלום. בכלל רבו אז האותות כי יש את לבב הקראים לשוב ולהתאחד עם אחיהם הרבנים. בהשתדלות רבי אברהם מיימוני, אשר קם לנגיד על ישראל במצרים תחת אביו ר' דוד, קבלה עליה קהלה גדולה מבני הקראים בקאהירא את תורת היהדות הרבנית [4]; גם בארץ ישראל רבו מאד הקראים שהתרבנו ויקבלו עליהם הורת התלמוד, בגלל הדבר הזה שבו גם הרבנים מחמתם ולא הוסיפו עוד לדחותם, ותחת אשר רבנו שמשון משאנץ גזר עליהם להיות כעובדי גלולים ולאסור סתם יינם [5], היה דבר ר' אישתורי הפרחי תלמיד הרמב"ן איש פרובינציאה שעלה לארץ הקדושה וקבע דירתו בבית שאן [6] לחשוב את הקראים לישראלים טועים בדרכי התורה ואין לדחותם בשתי ידים [7].

---

1) וכן יאמר בעל דוד מרדכי ומובא בס' ל"ב: "ר' אהרן הרופא בן יוסף הראשון בעל המבחר שם לו את הראב"ע לדוגמא בפירושו הנפלא על התורה". שפ"ר.

2) בעל דוד מרדכי יקראהו בשם "האלהי והקדוש" ויאמר שהיה "חכם בחכמת הקבלה הנסתרת" וכי הבר ספר המבחר על התורה "כולל באור מספיק מלא חכמת המחקר ורמזים נסתרים בחכמת הקבלה" ומכאן תשובה לאלה שאמרו כי הקראים לא התעסקו בקבלה ולא פנו אליה (עיין דברי ימי ישראל חלק ג' עמוד 217 בהערתי להערות החכם הרכבי). שפ"ר.

3) סדר תפלת הקראים נדפס לראשונה בווינציאה שנת שס"ב.

4) בכפתור ופרח פרק המישי דף י"ג ע"ב ושם נאמר ע"ד המקרה הזה: "הצדוקים היום אינם מוסיפים גריעותא, אלא שרבים מהם מתיהדים תמיד וכמעשה שאירע בסוף מחזור רס"ו (ואם כן היה המאורע סמיך לשנת ה"א ע"ג) מקהל גדול שהתיהדו בהם ביום אחד במצרים על יד הנגיד רבינו אברהם נר"ו".

5) בשו"ת הרדב"ז סימן תשצ"ו.

6) כפתור ופרח בהקדמה.

7) בהג"ל פרק ה'.

פרק תשיעי.

דור בני הרא"ש ורבי לוי בן גרשון (הרלב"ג).

מעמד ארץ הקדושה, הנוסעים לבקר את ארץ הקדושה והבאים להשתקע בה. ר' שם טוב אבן־גאון. ר' יצחק חילו ור' מאיר אלדבי. המעמד הטוב של היהודים בקשטיליה ביטי מלכות אלפונזו האחד עשר. הרדיפות בנבארה. דון יוסף די איסיגה (Ecija) ודון שמואל אבן ווקר. שונאי ישראל מתאמצים להרע כח היהודים בקשטיליה. המומר והצורר לישראל אבנר־אלפונזו טבורנוש. מפלת היהודים הקרובים למלכות יוסף די איסיגה ואבן ווקר. צורר היהודים גונזלו מרטינץ (Gonzalo Martinez). מפלת מרטינץ ותשועת ישראל בקשטיליה. דלדול החכמות ודעת התלמוד. רבי יעקב ורבי יהודה בני הרא"ש. רבי שמשון מקינון (Chinon), ר' יצחק פולקאר, ר' דוד אבן אלביליה. פילוסופי פרובינציאה: אבן כספי, רבי לוי בן גרשון (הרלב"ג) (Leon de Bagnols) ור' ווידאל הנרבוני. דלדול למוד התלמוד באשכנז. הקיסר לודוויג איש באַבריה והיהודים. הרגות היהודים בידי ארמלעדער.

(ה"א פ"ח—ה"א ק"ח=1328—1348)

שערי הארץ הקדושה נפתחו שנית לפני בניה. בנפול העיר עכו ובהגלות ממנה יושביה הנוצרים (עיין למעלה עמוד 176) השיבו להם שלטוני מצרים את המלוכה בארץ הקדושה, והשליטים האלה היו מצויינים במדת סבלנות לבני אמונות אחרות במדה גדולה ויתרה ממושלי הארץ לפנים: קיסרי ביצנץ והמלכים נוסעי הצלב. שלטוני מצרים לא ראו כל סבה שתמנע אותם מתת ליהודים לבקר את חרבות קדשיהם, קברות המלכים והנביאים ולשפוך שיחם ודמעותיהם על מר גורלם בארצות גלותם למען הקל את משא לבבם ורגשת רוחם, או כי יעלו בני ישראל אל ארץ חמדתם להשתקע בה לעבדה ולשמרה. ימים טובים היו אז לבני ישראל עולי גולה בכל ימי מלכות השלטון מבני המאמילוקים נַסיר מחמד, שהיה איש חסד והאריך ימים על ממלכתו יותר מארבעים שנה (1299—1341=ה"א נ"ט—ק"א). תחת אשר בכל ימי ממשלת מלכי הצלב בארץ הקדושה לא נתנו לאיש יהודי לגשת אל חומת עיר חמדתו, נעשה אחר כך למנהג בכל כנסיות ישראל שבסוריא ומצרים לעלות לרגל לירושלים קרית משושם כמו שעשו בזמן שהיה בית המקדש קיים[1]. הקראים הכניסו

---

[1]) בהנ"ל פרק ו' דף י"ט „... ומה שאנו נוהגים עם אחינו אנשי גאולתנו יושבי הארץ, כאנשי סין וחמת דמשק צובה מצרים (קאירה) ואסכנדריה (אלכסנדריא) לעלות לירושלים בחגים ומועדים וכו'".

בסדר תפלה שלהם תפלות מיוחדות בעד העולים לפקוד שלום ירושלים ויושביה [1]. ועולי גולה שבאו להשתקע או בארץ הצבי נאחזו בה ויהיו לאכרים עובדי האדמה, ועוד מעט והעלה השאלה על שלחן מורי התורה, אם מחויבים הם לקיים את המצות התלויות בארץ: להפריש התרומות והמעשרות ולשבות בשנת השמטה [2]. כאשר נתנו השלטונים שבמצרים חרות גמורה להיהודים שבאו להתיישב בארץ הקדושה תקפה ההתפעלות הלאמית בעצומיה את בעלי הרגש ותתגבר התשוקה לרצות אבני הארץ הנבחרת ולחונן את עפרה [3], ובכן רבו או מאד היוצאים לארץ ישראל ורובם מארצות המערב מספרד ופרובינציאה.

אחד מתלמידיו של מהר"ם מרוטנבורג רבי אברהם, סופר סת"ם מובהק, אשר כתב ספר על הלכות תפלין [4], היה מתפלל ומודה לפני ה' על שזכהו לשבת בארץ הקדושה. שני מקובלים צעירים ליטים רבי חננאל אבן עסכריה ורבי שם טוב אבן גאון מספרד עלו יחדו לארץ הקדושה, כנראה, לשאוב מימי החכמה הנסתרת ממקורה הראשון, והתיישבו בצפת. אך תחת לקבל הורת הנסתר בארץ הקדושה הרביץ אחד מהם — אבן עסכריה — את תורת הקבלה שהביא עמו מספרד ותחת שבא להיות למד נמצא מלמד ויטת שם בעודו בימי נעוריו [5]. רבי שם טוב אבן גאון משיגוביה (נולד בשנת ה"א מ"ז—מת אחרי שנת ה"א צ') [6], אשר בתלמוד קבל תורתו מפי הרשב"א ובקבלה היה תלמידו של רבי יצחק בן טודרום, הגדיל והאדיר את הקבלה וחבר בה כמה ספרים ולא נתקררה דעתו עד שעשה גם את הרמב"ם לבעל קבלה; אך בכל זאת האשימו אותו חבריו המקובלים כי הרבה מלמודיו קבל ממקובלים אחרים ונמנע מקרוא עליהם שם בעליהם.

ומקובל אחר רבי יצחק בן יוסף חילו (או חולו) יצא מעיר לריזה (Laresa) אשר בארגוניה ויעלה לארץ הקדושה (שנת ה"א פ"ח—צ"א), ומשם שלח מכתבים לאירופה ע"ד מעמד אחיו בארץ הקדושה [7]. ואף כי רבי יצחק חילו שם לבו במכתביו יותר אל המתים ומקום קברותיהם וסיפורי נפלאותיהם, אך במרוצת דבריו יזכיר גם את החיים בא"י אשר בימיו, ויביא לנו ידיעות שיש להתולדה חפץ בהם. על פי הידיעות האלה היתה אז בירושלים קהלה גדולה, ואם כי רובם היו עוסקים יומם

---

1) בסוף סדר התפלה לקראים.

2) פרחי בספר כפתור ופרח פרק י' ובכמה מקומות עכ"ל הרב המחבר. הפרקים המדברים בפנה זאת הם: מ"ז, מ"ח, מ"ט, נ"א. בדבר שביעית אומר (בפרק מ"ז): רוב הגאונים פסקו כרבי ששביעית בזה"ז מדרבנן ובקביעות שנת השמטה יש ספק בשלש שנים בשביל מחלוקת בחשבון השנים בסוגיא דגמרא ע"ז י' — בין רש"י רבנו תם והרמב"ם. שפ"ר.

3) עיין תשובת הרא"ש כלל ח' סימן י"ג.

4) בהקדמתו לספר ברוך שאמר על הלכות תפלין.

5) עיין כרמולי בספרו Itinéraires עמוד 842 הערה 32.

6) ספרו כתר שם טוב חבר בשנת ה"א ע"ה בהיותו בן כ"ח שנים. בכ"י (שהמציא לי בטובו החכם שניאור זאכם בפאריז) נמצאה בסוף הספר הכתובת הזאת: „נשלמו רמזי הרמב"ן והעתקתיהו מכתיבת יד המחבר והעיד שחברו בן כ"ח וכתב בן ל' ר' שם טוב בן אברהם נר"ו בן גאון ז"ל".

7) שבילי ירושלים נעתק לצרפתית ע"י כרמולי בספרו הנ"ל בעמוד 235 ולהלן ועיין ג"כ הקדמתו שם.

ולילה בתורה ובחכמת הקבלה, אך נמצאו ביניהם גם בעלי מלאכה, סוחרים ומעטים אשר ידעו את חכמת הרפואה, השעורים והתכונה. בימים ההם השתבחה י־רושלים בספרי סת"ם, ספרים תפלין ומזוזות, שהיו אומנים נפלאים במלאכתם, עד כי רבים היו מהדרים להביא ספרי תורה מעיר הקדש. והנה בהיות היהודים בירושלים בני ארצות שונות ונבדלים איש מרעהו בדרכיהם ומנהגיהם צמחו ביניהם מחלוקת וסכסוכים שונים[1]). גם בחברון היתה אז קהלה גדולה, ורוב בני הקהלה היו עוסקים במלאכת האריגה והצביעה במטוה צמר גפן ובמלאכת עבודת כלי זכוכית ותוצאות בתי מלאכתם היו טוציאים למקומות רחוקים[2]). בדרום ארץ ישראל נמצאו רועים יהודים אשר נסעו בעדר לבקש להם מקום מרעה, ביחד עם הרועים הערביים, כאבותינו הרועים בימי קדם קדמתה; גם הרב שלהם היה רועה ועל שדות מרעה היה יושב ודורש בהלכה ומבאר כל דבר הקשה לפני תלמידיו רועי מקנה כמוהו שחפצו ללמוד את התורה[3]). בהעיר הבנויה על ידי הערביים ר מ ל ה נמצאה קהלה, אשר כמעט כלה היתה מבעלי מלאכה, ושני יהודים עשירים מספרד כוננו בה בתי מלאכה למטוה ואריגת צמר גפן[4]). בעיר צ פ ת הבנויה אז מקרוב נמצאה גם כן קהלה גדולה[5]), אשר בהמשך הזמן היתה למעוז ומכון לחכמת הקבלה. גם אחד מנכדי הרא"ש יצא אז מטולידה לירושל"ם, ר' מאיר בן יצחק אלדבי, אשר הגה בקבלה והבין מעט גם בחכמות הטבע. הספר „שבילי אמונה" שחבר הוא אוצר בלום ובלול בלמודי הטבע, הקבלה והתלמוד. הספר הזה כשהוא לעצמו אין לו כל ערך, אך נכבד הוא לדעת ממנו את הלך רוח יהודי ספרד בתקופת הזמן שאחרי הרא"ש[6]).

והנה בכל היות הארץ הקדושה למשא־נפש כל אנשי־לב ומלאי רגש לאמי בימים ההם, לא נעשתה בכל זאת למרכז פזורי ישראל, כשם שלא היתה למרכז

---

1) בהנ"ל עמוד 240. עיין כפתור ופרח בהקדמה ובחתימת הספר עכ"ל הרב המחבר, וליתר ביאור אביא פה דברי הגאון פרחי המופלא שבחובבי ציון בדור ההוא. אחר שיתנצל מדוע הרחיק לשבת מירושלים וישתקע בבית שאן יאמר: „בפלגות אדמת ישראל בחסד עליון עברתי עיירותיה מדינותיה וכרכיה רובם דרכתי הרי בשמים כפרים עם נרדים ביניהם מצאתי, בבית שאן אשר לשבט מנשה... לישיבתי בחרתי יושבת על מי מנוחה ארץ חמדה מבורכה ושבעת שמחות כגן ה' תוציא צמחה, דירת הכרכים לשבת בצער עזבתי אם שושביהם בחסידותם עונותם מטעטים, ידעתי ידעתי בגדולות ללכת בהם לא נסיתי, ואליהם לבי לא נטה, ולאפוקי נפשאי מצלוגתא וכו" על שלשת המלות האחרונות סומך הרב המחבר במה שמחלים שהיו אז סכסוכים בין היהודים בני הכוללים השונים בעיה"ק, והבאנו הדברים האלה מהגאון הזה אשר מכל דבור ודבור בספרו מבצבצת אהבה נלהבה לארה"ק, כי מהם נשמע: א) אשר לפני שש מאות שנה בסוף המאה ה"א לששי עוד היתה ארה"ק דשנה ורעננה; ב) כי לא נתקררה דעת הגאון פרחי במעשי בני עיה"ק אשר פנו לבם רק לתורה ועבודה ויסיחו דעתם מעבודת אדמת הקדש להגדיל הישוב ולחזקו. שפ"ר.

2) ר' יוסף חילו בשבילי ירושלים מובא בכרמולי בהנ"ל עמוד 243.

3) בהנ"ל עמוד 244.

4) בהנ"ל עמוד 247.

5) בהנ"ל עמוד 261. ועיין למעלה עמוד 161 בדבר החרם שהחרים בית דין קהלת צפת על המלעיזים על הרמב"ם.

6) ספרו „שבילי אמונה" נתחבר בשנת ה"א ק"ך, נדפס לראשונה בריווא די טרינטה בשנת שכ"ח, בפרק ג' יספר המחבר שהוא נכד הרא"ש.

ישראל זה מאות בשנים לפנים. גם איש הרוח, אב לתורה וחכמה לא קם בתוכה, ותהי ארץ ישראל מצפה לשלחן התורה אשר בארצות הגולה. הקבלה, אשר הרמב"ן נטע אותה לראשונה על אדמת ארץ ישראל לא נקלטה שם כראוי, ותהי לאמונה הבלית המחשכת את אור השכל. אף לא עמדו אז בארץ ישראל חכמים בתורת התלמוד, אשר בני הגולה יהיו נשמעים לדבריהם; ובכן היתה כנסת ישראל בארץ הצבי משעבדת לקהלות אירופה גם בדרכי התורה וההוראה. גם אחרי מות הרשב"א והרא"ש נשארה הכנסיה הספרדית ראשונה לכנסיות ישראל בארצות פזוריו, אך לא קהלת ישראל בארגוניה בצפון ספרד, כי אם אשר בקסטיליה בטבור הארץ, כי פה נמצאו בני הרא"ש אשר אצלו מרוחם על בני דורם, ופה מצאו משכנם בני סמכא בתורת התלמוד אשר מהם יצאה תורה והוראה לכל תפוצות ישראל. אף כי זמן הפרחת המדעים כבר חלף עבר, עוד היו היהודים בספרד מבינים בחכמה ויודעים לשפוט משפט ישר והגיוני, בנגוד והפך לתמימות־הילדות ומעשי נערות שאנו מוצאים אז בין רבני יתר הארצות מלבד פרובינציאה. בספרד היה מעמד היהודים טוב מאד בכל ימי מלכות המלך החכם והגבור אלפונזו האחד עשר, ובערך למצבם בכל מדינות אירופה נוכל לקרוא את ימי מלכות המלך הזה בשם תור־הזהב ליהודי ספרד. אז נמצאו יהודים חכמים ובעלי כשרון, אשר בהיותם עומדים רק על משמרת פקודת האוצר השפיעו השפעה רבה ונמרצה על עניני המדינות כאחד היושבים ראשונה במלכות. מלבד המלך היו גם לראשי האצילים יועצים ונושאי משרות יהודים. תחת לכף ראשם ולשחות גום לפני הפרשים האבירים, החת לשאת על בגדיהם את אות הדראון לחרפת עולם, אשר שמה עליהם הכנסיה הקתולית, הלכו יהודי ספרד קוממיות, ויצאו לבושי משי ורקמה ועדויי כסף וזהב ואבני חן. גם נמצאו בין היהודים כאלה, אשר האמינו כי גלל ה' מעליהם את חרפת הנוצרים אשר חרפו אותם: אבדה שארית ישראל ולא תקום עוד, וכי נתקימה בהם עתה ברכת יעקב אבינו „לא יסור שבט מיהודה" [1].

אין להתפלא, אם יהודי ספרד חשבו להם להשועה גדולה בהמצא בקרבם אחדים שנשאו משרה במשמרות המלוכה. היהודים הקרובים למלכות האלה היו כתרים לאחיהם בפני קנאת הדת לבל יפגעו בהם לרעה עניי האצילים וההמון מקנאתם בעשר היהודים, והכהנים, אשר ארבו בכל עת להיהודים וישלחו בהם לשון אפעה. האצילים העניים, הפרשים הגאיונים, אשר אין להם מאומה בלתי חרב גאותם, קנאו בהיהודים העשירים והנבונים, אך היו מזכרחים להסתיר חמתם במשאון ולשום יד לפה כי נפל פחד השרים עליהם. בני ההמונים, שאין להם אלא מה שעיניהם רואות, לא נועזו לעשות כמעשי אחיהם באשכנז, להתנפל בחמה שפוכה על כל יהודי שפגשו בדרך, להתעלל בו ולהכותו נפש, בדעתם כי יהודים בני המעלה יוצאים ונכנסים בהיכל המלך. יש אשר ההמונים השופטים למראה עיניהם הפריזו על מדת התקיפות אשר ליהודים ונדמה להם כי יד ישראל תקיפה מאד והמלך שוטע תמיד

---

[1]) פאולוס די סנטה מריה המומר וארכי־קנצלר למדינת קסטיליה יספר כן בכתב שטנה על היהודים (Scrutinium scripturarum) עכ"ל הרב המחבר, וסטוכין לזה בדברי הרא"ש בתשובותיו כלל י"ח סימן י"ן כטובא למעלה עמוד 241. שפ"ר.

לעצתם; גם הכהנים הגאיונים לא מצאו און בנפשם ללמד קטגוריא על היהודים בלשון מדברת גדולות, כל עוד אשר השרים דון יוסף אסינה (Ecija) ודון שמואל אבן ווקר ואחרים עמדו על משמרתם ויהיו הקיפים בחצר המלוכה.

וכאשר השוו היהודים בקשטיליה את מצבם המדיני לעמת מעמד אחיהם בהארצות אשר מסביב להם היתה להם הצדקה לחשוב את עצמם למאֻשרים. במדינת אַרגוניה, אשר התחברה אז עם האיים סיציליה ומיורקה לממלכה אחת, נשבה רוח קנאת הדת בחמת נקם, אשר מסך בה הכהן רמון פיניאפורטו והמלך יעקב (יאקב) הראשון הלבישה בדמות חקים מציקים; היהודים נגאלו מכהונות המדינה ונלחצו לשבת בשכונות מיוחדות, ונגישותיהם ומצוקותיהם לא פסקו בכל ימי יעקב הראשון ויורשי כסאו. רק זיק אש אחד היה די להבעיר את הבערה ללהב אש, אשר אכלה בנפשם ובשרם. בנבארה, אשר זה כחמשים שנה נסבה למדינת ממשלת צרפת, התלקחה אש הקנאה הדתית בחמת נקם ואכזריות חמה, אשר כמוה לא נראתה אז רק באשכנו. בימים ההם מת קרלוס הרביעי, הנצר האחרון לגזע הקפיטינגים בצרפת, ואז הגיע למלוכה פיליפפ הרביעי ממשפחת הולואי (Valois). ונפלא הדבר, כי כשם שנאמר בספרי הזכרונות לבני ישראל אשר פיליפפ הרביעי הצורר לישראל מת מיתה משונה וחטופה בגלל עונו שהגלה את ישראל מארצו, כן נתפשטה האמונה גם בין הנוצרים, כי האביד ה' את כל בית פיליפפ הרביעי בגלל הרדיפות אשר רדף את היהודים[1]. ובני מדינת נבארה התעוררו אז להשתחרר משעבוד צרפת ולהיות למלכה בפני עצמה. לא נודע הדבר עד כמה עמדו היהודים לשטן להם בחפצם זה, אך לפתע פתאום והנה מלאה כל הארץ שנאת מות ליהודים, שנאה שראשיתה היתה קנאה בעשר היהודים, והכהנים הנזירים הוסיפו עצים על האש להלהיב לב ההמון בדרשותיהם ולעורר אותם לעשות נקמות בעם עברתם. בין הכהנים המסיתים הצטיין ביותר כומר פרנציסקי פידרו אוליגויאן לשלח את חמת ההמון הנבער בעם חרמו. בהקהלה הגדולה בעסטילה (Estalla) ביום השבת כ"ג אדר ה"א פ"ח (5 מארץ 1328)[2] החלה הרגה נוראה והקנאים הצמאים לדם אדם התגודדו בכל רחובות העיר ויקראו: „מות או המרת הדת ליהודים".

לשוא התבצרו היהודים בשכונתם המוקפת חומה ועמדו על נפשם. לתושבי העיר נוספו גדודים מחוץ ויצורו יחדו על שכונת היהודים ויעלו בחומה המקפת אותה ויהרגו את כל בני הקהלה ויציתו אש בבתי היהודים וישרפום על יושביהם מבלי השאיר שריד. ר' מנחם בן זרח עלם בן עשרים שנה, תלמיד מובהק להרא"ש, היה בעת המטבח בעסטילה ובמר נפשו יספר: „ובשנת חמשת אלפים פ"ח ליצירה חרה אף ה' בעמו, ויומת מלך צרפת שהיה מולך על נבארה, ויקומו עם הארץ ויועצו יחדו להשטיד, להרוג ולאבד את כל היהודים אשר במלכותם, ויהרגו באישתיליא

---

[1] Chronica del Re Alfonso el onceno.

[2] המקורים על אדות הרדיפות בנבארה נמצאים בהקדמה לספר צרה לדרך לר' מנחם בן זרח תלמיד הרא"ש וגם בהספרים Yanguas y Miranda diccionario de Antiguadades de Navarra (בערך Judios); Zurita Annales de Aragon II p. 94. זכן ההרגה בעסטילה מבואר בצדה לדרך: יום השבת כ"ג אדר ה"א פ"ח. ואצל Zurita נאמר: Sabbato primero de Marco deste ano (1328).

ובשאר המקומות בארץ כששת אלפים יהודים. ואדוני אבי ואמי מורתי וארבעה אחים קטנים ממני קרשו את ה' ונהרגו על יחוד השי"ת, ואמלטה רק אני לבדי מבית אבי נגוע מוכה אלהים ומעונה, כי עשרים וחמשה רשעים הכוני פצעוני, והייתי מוטל בין המתים ערום מבין הערבים עד חצות הלילה בכ"ג לחדש אדר. ובחצות הלילה בא פרש אחד מיודעי בית אבי ויוציאני מבין המתים ויביאני אל ביתו וגמל עמי חסד. וכאשר העלה ארוכה למכתי רופא חנם יתברך קבלתי עלי לבא ללמוד תורה בטוליטולא..." (בהקדמה לספר צדה לדרך).

אכזריות כאלה נעשו גם במקומות אחרים בממלכת נבארה וגם בהעיר היותר גדולה בנבארה: בטודילה, פַּלקוס, פּוּנים, מונסילה (Moncílla) וויאנה (Viana) ועוד, אך לא במדה רבה כבעסטילה. יותר משמת אלפים יהודים הומתו בהרגות נבארה. רק קהלת ישראל בעיר הבירה פאמפלונה נצולה, כנראה, מרעה. ומחשבת המורדים בצרפת קמה ונהיתה: נבארה פשעה בצרפת ותקרע ממנה ותהי למלכה בפני עצמה, ובני נבארה המליכו עליהם למלך את הנרף מאיבראַ ואנגולים (Evreux u. Angoulême), פֵּיליפּפּ השלישי. אז התעודדו קרובי היהודים הנרצחים ויחלו את פני המלך לריב את ריבם מידי הרוצחים, וגם היה נראה כאלו חפץ המלך הזה לעשות משפט בהרוצחים, כי הושיב במאסר את הכומר הנזיר פידרו אוליגיואן ראש הבריונים ואחדים מבני בריתו, ויטיל ענש כסף על הנוצרים אזרחי הערים: עסטילה, פּוּנים, וויאנה. אך לא עברו ימים מועטים, והמלך הוציא את רוצחי היהודים לחפשי ויעשה הנחה לערים אשר שם עליהם ענש כסף; אך עינו חסה על השלל הנמצא בידי הרוצחים ועל הנכסים שנשארו בלי יורשים ויקחם לגנזי מלכותו, כמשפט אשר נעשה בימי הרגות היהודים במלכות אשכנז, ועל פי הכלל שכללו להם נשיאי ארצות המערב וכהניהם בימי הבינים לאמר: היהודים יהיו נשחטים ונהרגים, ובלבד שלא יגיע מזה נזק לגנזי המלכות. והמלך הזה והבאים אחריו הוסיפו לנגוש ולדכא את היהודים, ואז נתדלדלו והשפלו יהודי נבארה כאחיהם היהודים והנרדפים במדינות ממלכת אשכנז.

אמנם גם בקשטיליה לא זרחה ליהודים שמש צדקה; הצלחתם היתה צל עובר ואור מתעה, אך בכל זה הגיה להם למצער קו־אור, בעוד אשר במדינות אחרות היה חשך ומעוף צרה וצוקה לישראל. במלאת ימי אלפונזו האחד עשר ובאחזו בידו את מושכות הממשלה בקסטיליה (1380—1825) לקח לו שני יועצים יהודים ויעמידם לפניו: דון יוסף בן אפרים אבן בנבנשתי הלוי איש איסיגה (Ecija) [1]) ודון שמואל אבן ווקר. הראשון היה איש של צורה, ידע את חכמת המוזיקה ויבן לאהב עצמו על גדולי המלכות. על פי כתב־מליצה של דוד המלך נמנה לפקיד האוצרות (Almoxarif), ליועץ פרטי (privado) ואיש סודו של המלך. דברי דון יוסף היו נשמעים במסבי המלך ככל אשר נשמעו דברי הפרשים האבירים גרסילזו

---

[1]) המקורים לתולדתו: שבט יהודה בסימן י' והכרוניקה לאלפונזו הי"א (I c. 52 p. 83 בלשון ספרדית; (שם C. 64 p. 116 וגם C. 81 p. 129). קרוב לשער כי יוסף בנבנשתי הוא הנזכר בשבט יהודה בסימן ב' עמוד 18: „דון גושפי בן בינבנשתי" שהיה ציר שלוח מטעם הקהלות ביחד עם אבן ועיש לעמוד לפני המלך (כנראה ג"כ לפני אלפונזו האחד עשר).

(Garcilaso) ואלבר נוניץ (Alvar Nunez). לדון יוסף בנבנשתי די איסיגה היתה מרכבת המשנה, ולדברי בעל שבט יהודה, היו ליוסף משרתים בני השרים (Hidalgos) אוכלים על שלחנו וחמשים איש פרשים רצים לפניו. ויהי היום והמלך שם על שכם בנבנשתי מלאכות נדולה ונכבדה, אשר לרגלה היה כפשע בינו ובין המות: המלך חפץ לקחת לו אשה מבנות מלך פורטוגליה, וימצא דרוש לחפצו להביא את אחותו הגבירה ליאונורה מוואלאדוליד אל מקום תחנותו במחנה, אשר עמדה אצל העיר אשקלונה (Escalona). את מחשבתו זאת גלה רק לפני נאמן־ביתו ואיש עצתו יוסף בנבנשתי וישלחהו לוואלאדוליד ויתן לו שומרים לראשו ופרשים אבירים נערי האצילים (Knappen) (1328). בבאו לוואלאדוליד הודיע בנבנשתי לליאונורה את חפץ המלך, ותאות לחפץ אחיה ותפון לנסוע בלויה יוסף בנבנשתי ואנשיו. אך בין כה וכה ואשה אחת ושמה שאנגה, אשר דבריה ודברי בעלה היו נשמעים להמלך הזקן מוואלאדוליד אבי אלפונזו והגבירה ליאונורה, והמה חומסי מזמות ומבקשי תנואות, הסיתו את התושבים אשר בעיר לאמר: כי לא יתנו את בת המלך ללכת אל המלך אלפונזו, כי אומר הוא להביא אליו את אחותו הגבירה למען תתה לאיש לאלבר נוניץ אוהבו, ובדבר הזה יגדל עוד כח הפרש ההוא וימשול בלב המלך הצעיר ויסיתהו לבטל כל חקי החפש והזכיות אשר למדינת קסטיליה הישנה. תושבי העיר וואלאדוליד נסבו על ארמון הגבירה ליאונורה וידרשו בקול המולה להוציא להם את השר היהודי, וחפצם היה להכותו נפש. הגבירה בחפצה להציל נפש השר דון יוסף הבטיחה להוציא אליהם את השר יוסף אם יתנו לה לבוא למצודת העיר. אז חשו כל הצרים ללכת אל שערי העיר לסגור אותם ובתוך כך עברו בת המלך והשר יוסף מן הארמון אל המצודה. אחרי הסגרם במצודה מאנה בת המלך לעשות חפץ ההמון ולתת בידם את נפש ידיד המלך. אז החלו התושבים לצור על המצודה ועליהם נוספו עוד בני הערים סמורה (Zamora) וטורו (Toro), וחיי דון יוסף היו תלויים בשערה. בין כה וכה ואחדים מבני לויתו של יוסף הספיקו להמלט מן העיר וימהרו ויודיעו להמלך הצעיר את כל אשר קרה למלאכו. ויחר אף אלפונזו וחמתו בערה בו על התושבים המתקוממים וירא במעשיהם מרד והרמת יד בהוד מלכותו, וימהר עם מחנהו לוואלאדוליד ויועד אליו את כל אצילי הפרשים במדינת קשטיליה הישנה ויבא במצור את קרית מלכותו את וואלאדוליד העיר העתיקה למען הציל נפש אהובו היהודי. בתים אחדים שלח באש ויאמר להחריב את כל העיר, לולא התיצבו גדולי העיר לפני המלך וידברו בשם בני עירם, כי לא על דון יוסף היהודי נתכה חמת התושבים, כי אם על אביר הפרשים הנוצרי אלבר נוניץ השנוא לבני עם הארץ. כשמוע זאת המלך נאות להעביר את אלבר נוניץ ממשמרתו. אולם השר היהודי יוסף בנבנשתי איש איסיגיה נשאר על כנו[1].

---

1) (Chronica de Alfonso XI C. 81—83) סופר דברי ימי קאסטיליה מריאנה הספרדי יאמר כי בשביל זה לא עשו דבר ליוסף די איסיגה יען כי בזו לאיש יהודי ותהי לחרפה להם לשפוט אותו Mariana Historia General de Espana IV. 112 אך המקור הראשון, הכרוניקה למלכות אלפונזו הי"א תודיע ההפך, כי אחרי המאורע הזה היה ר' יוסף איסיגה חשוב מאד בבית המלך. Chronica de Alfonso XI p. 137).

השר השני האהוב להמלך אלפונזו היה רופאו דון שמואל אבן ווקר ובכתב ספרדית (Abenhuacar)[1], ונראה הדבר, שהיה קריב לר' יהודה אבן ווקר שהיה חשוב בעיני בן מלך דון יואן עמנואל (עיין למעלה עמוד 241) ולהמקובל ר' יוסף בן אברהם אבן ווקר[2] מטולידה, (אשר פגם בכבוד הקבלה באמרו, אשר המקובלים מחולקים בעקרי השיטה הזאת ואשר מלבד הרמב"ן לא חשב כל איש לבר סטכא בקבלה וגם דברי הזוהר היו חשודים בעיניו ולא האמין בם). הרופא דון שמואל אבן ווקר היה איש מלומד, תוכן וגם איצטגנין (אסטרולוג) לאדונו המלך. אף כי אבן ווקר לא התערב בדברי המלכות, אך באהבת המלך אותו היתה השפעתו נכרת גם בהנהגת הממשלה. אולם שני השרים היהודים היו מקנאים איש באחיו כדרך כל רומסי חצר המלך, הנאותים לאור פני מאור אחד. בכלל לא היו שניהם בעלי מדות טובות ונקיי הדעת, ונהפוך הוא כי רדפו אחר הכבוד ואהבו בצע ככל שרי המלך אלפונזו ומשרתיו. גם לא נדע מהם, כי עשו טובה לבני עמם, או כי החזיקו בידי לומדי תורה ודורשי חכמה. בקנאתם איש ברעהו, בקשו להרע איש לאחיו ובזה נבאשו שניהם ועמהם גם אחיהם בני עמם בעיני עם הארץ הנוצרים.

אחרים מעשירי היהודים, כנראה, נשענו על אוהביהם היהודים התקיפים בחצר המלך, ויהיו עושים עשר בנלוז ועושק, בקחתם רבית קצוצה במדה גדולה ויהיו נוגשים את בעלי משה ידם הנוצרים בלי חמלה. המלך בעצמו רצה את מעשי המלוים ברבית היהודים והמחמדיים, כי גם הוא מצא קורת רוח בהעסקים האלה ולבית גנזיו הביאו מלוי ברבית כסף לא מעט. הוא בטל וישים לאל את כל פקודות האפיפיור וחרמות הכהנים נגד ההלואה ברבית ויבטל גם את צו האפיפיור קליטינטי החמישי לקרוא דרור לכל הלוים ברבית לבלי שלם הקרן והרוחים (עיין למעלה עמוד 240); בגלל הדבר הזה רבו המתאוננים בעם על מלוי ברבית נושבי נשך היהודים והמחמדיים. נבחרי העם (Cortes) מהערים: מדריד, וואלאדוליד וערים אחרות באו בתנואותיהם לפני המלך וידרשו בחזקה לשים קץ להעושק והמרוצה. והמלך היה אנוס למלא במקצת רצון נבחרי עמו ויטעיט ערך הנשך עד שלישית הקרן ($33\frac{1}{3}\%$), גם התקין תקנות שונות לבצור רוח הנושים הנוגשים את בעלי משה ידם ולתת להם היכלת לשלם חובותיהם באופן נקל ונוח להלוים[3].

אך במעשה המלך האלה עוד לא נתקררה דעת המתאוננים וחמתם לא שככה.

---

[1] אבן־וירגא בשבט יהודה בסימן הנ"ל וכרוניקה אלפונזו (C. 98.).

[2] על אדותיו עיין בערש וגרובער Sectio II. T. 31 מעמוד 100, שם נמצאה ההשערה כי עוד חי בשנת ה"א צ"ח, יען כי הנרבוני בפירוש על המורה (חלק א' פרק כ"ח: „וגם אני בהיותי בעיר ההוללה טוליטולה וכו' דברתי על זה עם החכם הזקן דון יוסף בכנוי אבו בקר". שפ"ר) ידבר מפני כדברו באיש שעודנו חי — המבאר לביאור הנרבוני יקרא את ר' יוסף ווקר בשם פילוסוף ומשלים בין הפילוסופיה והקבלה, אבן האיש האומר, כי ישנם סודות גדולים באותיות ותגין של האלפא ביתא איננו בשום אופן חושב מחשבות על דרך ההגיון ונחשב לפי זה בין בעלי הדמיון. עכ"ל הרב המהבר. ועיין עליו גם כן צונץ צור געשיכטע עמוד 503. שפ"ר.

[3] על דבר התנואות והקובלנות האלה וכתבי הבקשה שהגישו נבחרי ערי קסטיליה למלך אלפונזו הי"א עיין בכתבי הרשות בנוגע לענין זה בלינדו בספרו בלשון אנגלית History of the Jews in Spain p. 132 ff.

הנבחרים (קורטים) מעיר מדריד דרשו להקטין מדת משפטי היהודים, ולהבדילם לרעה בתורת המדינה: כי לא יקנו קרקעות מחוץ לעבורה של עיר ולא יוסיפו היות פקידי האוצרות וחוכרי המסים מאת הממשלה (1329=ה"א פ"ט)[1]. אז השיב המלך אלפונזו לנבחרי עמו לאמר: מכל זכיות היהודים לא יפול צרור ארצה, ובאשר יתאוננו על פקידי היהודים, נכון הוא להסיר את דון יוסף בנבנשתי ממשמרתו[2]. אך, כנראה, לא שמר להקים את הבטחתו זאת, כי גם שנים רבות אחרי כן היה דון יוסף בנבנשתי איש סודו ואיש עצתו. ודון שמואל אבן ווקר הוסיף לעלות מעלה מעלה, והמלך הפקיד בידו את חכירת המכסים מן הסחורות המובאות ממלכת גראנדה, ומלבד זה נתן לו יפוי־כח לצקת מטבעות ממחיר קטן. בגלל הדבר הזה קנא בו דון יוסף בנבנשתי וירבה במחיר חכירת המכס למען הוציאה מתחת ידו, אך גם דון שמואל אבן ווקר היה ערום וידע לסכל עצת איש ריבו, ויוכיח לדעת את המלך כי אין טוב להעם אשר בקסטיליה, כי אם לסגור כלה את גבולות הארץ בפני הסחורות המובאות ממלכת הערביים המוירים, והמלך שמע לעצתו ויסגור שערי הגבול וחכירת המכסים בטלה מאליה (1330—1331)[3].

עוד שני קציני ישראל בקשטיליה מתחרים ומתגרים איש ברעהו על דבר בצע כסף נמאס, ושונאי ישראל שקדו על חפצם להדוף את שרי ישראל ממעמדם ולהביא שואה על כל כנסת ישראל הקשטילייה. שונאי ישראל הוכיחו לבני העם המתאוננים על העתות הרעות, כי בגלל מעשי דון שמואל אבן ווקר לצקת מטבעות ממתכיות פחותות ערך יעלה מחיר תבואות הארץ וכל צרכי אכל נפש, כי הסוחרים ישקדו להוציא יבול הארץ למדינות אחרות לקבל שם מחירו מטבעות כסף טהור טבי ותקילי, אשר ייקר ערכם במדינה, ולא מטבעות גרועים מכסף סיגים אשר יצק דון שמואל; ואויבי היהודים השתמשו גם בכח קנאת הדת להעיר את לבב המלך לשנוא את ישראל ודתם. אז נמצא להם איש כלבבם מקרב היהודים, אשר כמעט יצא מכלל ישראל, ויהי לשונא ושוטן את בני עמו ובני בריתו מלפנים וקנא ונוקם רודף את היהודים בלי חשך בעברת זרון, הוא אבנר המומר אשר בדבריו ומעשיו היה לעינים להמומרים וצוררי ישראל שקטו אחריו: פאבלו די סנטה מריה, פראי ווסינטי, יהושע הלורקי די שפינה וטורקימדה, אשר היו לראשי המסבבים את גרוש היהודים מספרד.

אבנר איש בורגוש או כאשר נקרא אחר המרת הדת אלפונזו בורגינזיש די וואלאדוליד (נולד לערך ה"א ל', מת לערך ה"א ק"ו)[4] ידע את התורה והתלמוד, עסק גם בפילוסופיה ויתר הידיעות החיצוניות והיה רופא. עסקו בהפילוסופיה של אריסטו והרמב"ם ודבקתו בהאיצטגנינות הרסו רגשות האמונה בתוכו וישימוהו לאיש כופר בהכל. ויהי כאשר היה דל חלקו בחיים ולא מצא לו מחיתו בקרב עמו

---

1) Discurso sobre el estado de los Judios p. 127

2) בהנ"ל וגם Chronica de Alfonso C. 85.

3) Chronica de Alfonso c. 98. 99.

4) עיין ציון י"ג בסוף הספר.

החליט בלבו להמיר דתו; האיש הזה לא למד אל דרכי חכמי האמת להסתפק במועט ולהיות שמח בחלקו, כי נשא את נפשו לגדולות, ויתאוה תאוה להתעוגי עולם הזה, להעלות על בשרו בגדי משי ורקמה, לנסוע במרכבה כבודה רתומה לסוסים אבירים, ובשבילם גמר בלבו להמיר דתו בדת הנוצרים והוא כבר בן ששים שנה, חפשי בדעותיו, אשר כבר הכחיש בלבו כל דת נגלית. — בנצרותו נקרא בשם אלפונזו, והכופר המתפלסף המחזיק בדעות אריסטו ובן־רשד נעשה לשומר כלי הקדש (Sakristan) בבית התפלה הגדול בעיר וואלאדוליד, וקבל פרס גדול שהספיק לו למלא כל מאויי נפשו. ותקטן עוד ואת בעיני אבנר־אלפונזו, ויאמר גם לכסות על הוות נפשו ורוחו התועה, ויצדיק את מעשהו בטענות נוסדות על היקשי הטעאה (סופיזמים), ולתכלית זאת חבר ספר „אגרת הגזרה". תוכן הספר הזה הכתוב בלשון הפילוסופים הוא: האדם אינו בעל בחירה וכל שיחו ושיגו, מעבדו ומפעלו נחתכו על פי השפעת הגרמים השמימיים וגזרה קדומה — גזרת הכוכבים[1]); באיצטגנינותו ואת הצדיק את המרת הדת, אשר קמה ונהיתה על פי גזרת הכוכבים וידו קצרה להתקומם נגדה. האמונה בגזרה קדומה על פי השפעת הכוכבים והמזלות היתה הדעה האחת אשר אחז בה אבנר־אלפונזו וולתה: הדת, תורת המדות, חובות הלבבות, אמון ואמונה וכבוד איש היו למשחק לו, ויהי לכופר בהכל, בכל עקרי הדתות האלהיות והאנושיות. רק באמונת האיצטגנינות החזיק בשתי ידיו ובספרו „מנחת קנאות" השיב דברים על ספר „עזר הדת" של רבי יצחק בן פולגאר (פולקאר) ידידו מלפנים, אשר כתב להשיב על האמונה הכוזבה בהשפעת המזלות. החכמה המדומית הזאת מצאה לה אז נפשות רבות בין חכמי ישראל, ומלומד אחד ר' שלמה אלקונסטנטיני (אולי יליד סרגוסה מבני בניה של המשפחה אלקונסטנטיני, אשר עמדה לימין הרמב"ם) חבר ספר גדול להוכיח השפעת הכוכבים והמזלות על מעשי האדם וגורלו מן התורה והתלמוד[2]).

ואבנר־אלפונזו כמעט המיר את דתו, והנה קם כצר ואויב לבני בריתו ובני עמו מלפנים, וכל מחשבותיו היו להרע ולהצר לישראל. בדעתו את הספרות העברית הנקל היה לו למצוא בה מאמרים בודדים שיש מקום לשונאי היהדות לטעון עליהם. אבנר־אלפונזו שקד מאד על מעשהו לחרף מערכות היהדות והיהודים בספרים רבים אשר חבר[3]). בין הספרים האלה יש שתוכנם הוא לגלות מומי היהדות, ויש שנכתבו לספר בשבח הדת השלטת ולהסיר טעליה טענות מנגדיה. בהלשון העבריה, אשר בה היה רגיל יותר מאשר בהלשון הספרדית, התעמר אבנר־אלפונזו ותהי בידו לכלי זעם לחרף מערכות ישראל ולהשליך שקוצים על תורת היהדות. במחברותיו נלחם נגד דברי ההגדה שבתלמוד, נגד הדרשות והדינים ונגד היהודים העוצמים עיניהם מראות באור האמונה האמתית לאשר נפשם. הוא האשים את היהדות כי נפרדת היא לאגודות וכתות שונות, ובדבריו אלה עשה אבנר־אלפונזו ככל שונאי

---

[1]) עיין ציון הנ"ל.

[2]) ספרו נקרא בשם „מגלה עמוקות", ומאחר שרבי שמואל צרצה מזכיר אותו מוכח מזה שנכתב בסוף המאה הראשונה לאלף הששי.

[3]) עיין בציון י"ג.

ישראל לפניו ולאחריו, כי הקים להחיה כתות בישראל שכבר עברו ובטלו מן העולם ויאמר כי עוד ישנן במציאות עד היום, וגם חלוקי דעות בדברים שאינם עקרים בדת נחשבו לו לכתות, וכתה אחת קרא בשמות רבות, בכדי להוכיח כי בית ישראל כבר הוכה לרסיסים ואבדה תקותו מראש ימות עולם. בתוך הכתות הנמצאות עד היום ימנה את הצדוקים שאבד זכרם מימות בית שני; את השומרונים שלא נכנסו מעולם בברית כנסת ישראל; את הפרושים והרבנים יעשה לשתי כתות שונות ונפרדות, ויאשים בשקר את המקובלים כי הם כתה מיוחדת המכחשת בתורה וכופרת באחדות הבורא[1]. ויהי כאשר העיז אבנר את פניו לשלוח את ספרי השטנה שכתב אל מיודעו מלפנים ר' יצחק פולקאר ויענהו החכם הזה בשיר שנינה מלא לעג ודברי חדודים[2], ויכתוב נגדו הספר „אגרת החרפות"; היהודים בספרד לא היו עוד מדכאים במדה כזו שישמעו חרפתם וישתקו. עור נמצא סופר ישראל אחר שהשיב לאלפונזו על טענותיו, וירבו הוכוחים והטענות והמענות ע"ד האמונות להשבית השלום בין בני עם הארץ והיהודים.

ואבנר־אלפונזו איש וואלאדוליד לא אמר די בכתבי־שטנה אשר כתב על היהודים והיהדות, כי גם נצב כצר להם בפועל ומעשה ויבוא עליהם בקובלנא לפני המלך אלפונזו האחר עשר; הוא חדש את עלילתו של אבי הכנסיה הירונימום כי הברכה „ולמלשינים" בתפלת שמנה עשרה הידועה בשם „ברכת המינים" ערוכה נגד הנוצרים; ובאמת נתקנה לראשונה נגד היהודים המלשינים על אחיהם אל שרי צבאות רומא. פרנסי הקהלה בוואלאדוליד, אשר הועדו למשפט בגלל העלילה הזאת, גלו את דעתם, כי הברכה הזאת אינה מכוונת נגד הנוצרים; אך המלך לא קבל את ההתנצלות הזאת, ויצו לפרנסי הקהלה להתוכח לפניו עם שומר כלי הקדש (הסקריסטן) לעיני פקידי הממשלה, הכהנים והנזירים הדומיניקיים. ואבנר־אלפונזו די בורגינויש שנה את דברי האשמה, ויעמוד לו נצחונו (25 פברואר 1336), כי יצא דבר מלכות על יהודי קשטיליה לבער את הברכה הזאת מתפלת שמנה עשרה, והעובר יענש בענש מרק כסף (בערך מאה מרבידוש). כן הצליחו שונאי ישראל להפוך את לב המלך אלפונזו מאוהב לאויב. אך בזאת עוד לא בא הקץ להרעה, ועוד מעט ותמצא ידם להביא את כנסת ישראל כלה אשר בקשטיליה לידי סכנה גדולה ועצומה.

המלך אלפונזו היה בטבעו הפכפך ולא שמר בריתו לאוהביו לאֹרך ימים, פעם הטה חסדו לאיש אחד ופעם האיר פניו למשנהו. בימים ההם והמלך האיר פניו אל גונזלו מרטינץ די אוביראה, אשר היה פרש עני והשר היהודי דון יוסף די אסיגה קרבהו ויעלהו במעלות המשרה. תחת להכיר טובה לאיש חסדו שנא גונזלו את דון יוסף ואת כל היהודים תכלית שנאה. ויהי כאשר גדל האיש ויהי לשר הארמון ואחר כך לראש חבר אבירי הפרשים אלקנטרה ויזכור את איש חסדו — לכרות לו שוחה ולהכחידו מן הארץ. ויבא בקובלנא לפני המלך

---

[1] דברים נאבנר אלפונזו בספרי קטגוריא שכתב על היהדות נמצאים בספרי שונא ישראל בספרד שקם אחריו הכומר אלפונזו די ספינה.

[2] עין בציון הנ"ל.

לאמר: היהודים דון יוסף ודון שמואל נתעשרו מאוצר הממלכה. והמלך נפתה לדבריו ויתן לו רשות לעשות אתם כטוב בעיניו למען הוציא את בלעם מפיהם. או תפש גונזלו מרטינץ את דון יוסף ואת דון שמואל אבן ווקר ושני אחיו ושמנה אנשים מקרוביהם, הם ובני ביתם, וישימם בבית הכלא וישם משמר על הונם וקנינם. דון יוסף מת בבית הכלא ודון שמואל ענה ביסורים קשים עדי נפחה נפשו. וכל זה לא היה שוה לגונזלו מרטינץ וילטוש עיניו עוד לשני יהודים נכבדים וקרובים למלכות, לדון משה אבודיאל ולדון שלמה בן יעיש וישם גם להם עלילות ברשע וכפיו דבר אליהם לשלום. וגונזלו מרטינץ אמר בלבו כי בנפול השרים היהודים תמצא ידו להוציא לפעלה את המחשבה הרעה אשר חשב על כל יהודי קשטילייה. אך שניהם הצליחו להתרצות אל המלך ויתנו כסף רב כופר נפשם ויצאו נקיים מן העלילה אשר שם עליהם. אך עוד מעט וגונזלו מרטינץ מצא מקרה אחר טוב לפניו לבצע את כל מזמותיו.

הערבים המורים יושבי גראנדה, אשר הנוצרים היו נלחמים בהם ודוחקים רגליהם, קראו לעזרתם את אבול־חסאן שלטון מרוקו, ויעביר השלטון חיל כבד מאד תחת פקודת בנו אבו־מליך את מיצרי־הים גיבראלטאר, ויסעו ויבואו עד גבולות קשטילייה להביא מלחמה בשערי ארץ ספרד הנוצרית, ולכבוש את ארץ ספרד תחת ממשלת חציר־הירח. או נפלה אימה ופחד על כל הנוצרים בספרד, והמלך אלפונזו האחד עשר שם את גונזלו מרטינץ, ראש אבירי־הפרשים אלקנטרה, בראש החיל ויתן לו כח ושלטון בלי־מצרים. אך מאין ימצא הכסף הרב הדרוש להוצאות המלחמה? ותהי עצת גונזלו מרטינץ בסוד המועצה לגרש את היהודים מן הארץ ולקחת מהם את הונם, ואז יתעשר אוצר המלך כפלים, כי גם הנוצרים, אשר היהודים נושים בהם, ירבו תת כסף למען הנצל מידי נוגשיהם. לאשר היהודים התנגדו שרים רבים בסוד המועצה לעצת גונזלו, וביניהם גם ראש הכהונה הקתולית בכל ממלכת קשטילייה הארכי־הגמון מטולידה דון גילים אלבאריץ די אלבורנוס, אשר חוה דעתו, כי היהודים הם אוצר יקר ומקור נאמן להרבות הכנסות המדינה, ולמלך אין שוה לאבד פעם אחת אוצר כזה, גם לא נכון למלך לנטות מדרך אבותיו אשר היו תמיד מגן להיהודים ולא נתנו לנגוע בהם לרעה. ודון משה אבודיאל ידע את כל אשר נעשה ונדבר בסוד מועצות המלוכה, וישלח ספרים אל כל קהלות ישראל לקרוא צום ולהרבות תפלה ותחנונים לפני אלהי אבותיהם, כי יעתר להם ויסכל עצת האויב אשר יעץ להשמידם. בין כה וכה וגונזלו מרטינץ יצא בראש חילו וילחם בהערביים ויך בהם מכה רבה, ואבו־מליך בן שלטון מרוקו נפל על חללי ערב, וינוסו הערבים מנוסת חרב ויגדל כבוד גונזלו בנצחונו. או עדה שר אבירי־הפרשים נאון וגבה ויאמר בלבו: לי הגבורה והשלטון בספרד והמלך יהיה נלחץ לעשות ככל אשר אדרוש ממנו, אך גאותו זאת היתה נאון לפני שבר. בידי אשה נפל אביר הפרשים; האשה היפה ליאונורה־די־גוזמן, אשר נפש המלך נקשרה בנפשה היתה עוינת את גונזלו מרטינץ ותגל אזן המלך, כי הוא מדבר סרה באדונו המלך להבאישו בעיני העם. וישלח המלך אליו, כי יבא לפניו למדריד, למען דעת אם ישמע בקולו אם לא, וימאן גונזלו מרטינץ לבא בדבר המלך. וידבר גם להאבירים הפרשים אשר היה לראש עליהם ולתושבי הערים, אשר נמנה שם לשר, כי ימרדו בהמלך, ויבא בדברים עם מלך פורטוגליה וגם עם אויבי הנוצרים, עם מלך הערבים בגראנדה. או הועיק המלך אלפונזו את חיל הפרשים

במלכותו, לעלות על שר הצבא המתפרץ מפני אדונו ומלכו, ויצר עליו את המגדל וואלינסיה די אלקנטרה, וכאשר הקריב המלך את חילו אל המגדל צוה גונזלו לירות בחצים אל המלך ואחד העומדים על יד המלך נפצע ומת; אך איזה מבני בריתו הפרשים נטו מאחרי גונזלו ויסגירו את המגדל להמלך וגונזלו נתפש ונשפט למיתת שרפה (בשנת 1399)[1]. המאורע הזה היה בחדש אדר, ויחנו היהודים חג חדש באותו החודש, אשר בו הושב נמול המן האגגי על ראשו. המלך שב להאיר פניו אל היהודים ויגדל את דון משה וינשאהו במעלות המשרה המדינית[2], ואלפונזו האחד עשר שמר מני או עד יום מותו את הברית ואת החסד ליהודים. נבחרי הערים והאצילים הוסיפו להתאונן על היהודים וידרשו להבדילם לרעה ולהמעיט זכיותיהם, אך אלפונזו הי"א לא שעה לדבריהם; רק את הנשך אסר ליהודים ולמחמדים ויבטל גם את שטרי החובות שנעשו בהלואה ברבית, אך התיר להיהודים לקנות שדות ונכסים מעבר לנהר דוערה מזרחה במחיר עשרים אלף מרבידוש (3000 טהאלער) ומעבר הנהר הזה ימה גם במחיר שלשים אלף[3].

על פי הדברים האלה היה ראוי לשפוט, כי בנוח עתה ליהודי קשטיליה מצרותיהם, יאחזו מעשי אבותיהם בידיהם להגדיל תורה ולהאדיר חכמה ויעשו חיל במדעים, בינה במקרא ומשל ומליצה. אך לא כן היה הדבר; החכמה נעדרה אז מספרד ובקשטילייה מעטו מאד דורשיה. התלמוד היה הענין האחד אשר בו שעו בעלי העיון, אך גם בו לא עשו חיל ולא חדשו דבר; גם בלמוד התלמוד תשש כח בני ספרד. גדולי הרבנים בדור ההוא חדלו להאמין בכח נפשם ולא מצאו די־און בלבם לחוות דעתם וסברתם בדבר הלכה ויהיו סומכים על הקדמונים ונגררים אחרי רבני הדורות שקדמום. למען הורות הלכה למעשה מצאו להם דרך כבושה ללכת בה: בכל ההוראות היו פוסקים כהרמב"ם, ורק במקום שחלק עליו הרא"ש תפשו דעת

---

[1] לכל המאורעות האלה יש אך מקור אחד הספר שבט יהודה סי' י'; אך באשר הידיעות המדיניות שבו (מהטלחמות ומנונזלו וכו') מסכימות כלן להכרוניקה הספרדית מימי מלכות אלפונזו הי"ג בהעמודים 181, 197, 203, 204, 206—208 על כן אין לחפיל ספק גם בידיעות האלה. כל הקוים בהספור: התנשאות גונזלו מרסינץ לראש האבירים בחבר אלקנטרה, מלחמת מלך מרוקו (ויעבור הים אבומליך בן המלך אבואל־חסן מלך מרכיש), מהארכי־הגמון דון גיל, טות אבומליך במלחמה זמרד גונזלו מרסינץ נושאים עליהם את חותם האמת כדברים המסופרים מפי בן הדור ההוא. ועל כן יש לקיים גם יתר הידיעות שבאו בספור המאורע, אף אם לא נמצא להן עדות ממקום אחר. ר' אברהם זכותא בעל היוחסין אינו מספר בפרטות דבר המאורע אבל מרמז עליו לאמר: „ובשנה ההיא (ה' ק') נלכדו כל היהודים בקשטילייה ונתנו כופר נפשם ונעשה להם נס" כן הוא בספרי יוחסין הוצאות ראשונות אבל בהוצאת פילפובסקי נאמר: „... ונתנו כופר נפשם שנת מ"ס (ק) והיה להם מס", וברור הדבר כי שלש התיבות האחרונות משובשות, וצ"ל „ונעשה להם נס". ובכדי להתאים את זמן השנה 1339 של הכרוניקה עם זמן השנה של המקור העברי ה"א ק' עלינו לומר שאירע הדבר מן 4 ספטמבר (יום ראש השנה) עד 31 דיצמבר שנת 1339 (ערב ר"ח שבט), ורק נמר התשועה היתה בחדש אדר ה"א ק'. בההוצאה הישנה אין זמנו של דון יוסף די איסיגה מכוון יפה כי שם נרשם הזמן ה"א ק"י ונכונה מזה גירסת ההוצאה החדשה ששם נאמר „וקודם זה היה השר דון יוסף די איסיגה".

[2] לדברי בעל שבט יהודה: „שב משה אל שער המלך ויהי הספור הגדול למלך והולך וגדול במלכות קשטילייה". שפ"ר.

[3] Ordenomiento de leyes que Don Alfonso hizo en las cortes de Henares ano (הוצאת de Asso. 1348

האחרון. הרא"ש מצא אז את אשר בקש להחליש את נטית יהודי ספרד להחקר המדעי, ואם כי לא שרש מכל וכל את אהבת החכמה מלבם, הנה משך עליה חוט של חשד עדי נתרחקו רבים ממנה ויטשוה. ומן הדור ההוא והלאה עלינו לבקש את שוחרי החכמה ודורשיה מעל לגבולות ספרד, ביחוד בארץ פרובינציאה, ששם עמדו לישראל החכמים המובהקים אבן־כספי, ר' לוי בן גרשון (הרלב"נ) והנרבוני. אך הרא"ש ובניו, אשר נחלו מאביהם את השנאה לכל הידיעות החיצוניות ויפיצו ברבים את הדעה, כי אסור להיות הוגה דעות וחושב מחשבות על שאלות עקריות בתורת היהדות ולהתאימה עם השכל ההגיוני, כי החפץ וההתעצמות לזה מוליך את האדם לכפירה, לא העלו על לבם, כי בזה הם מחלישים גם את התשוקה לעסק התורה, בהחלש תשוקתם בכלל להעסק בעניני העיון ותורת המדות. בני ישראל הספרדים לא היו מוכשרים כלל לפנות דעתם ולבם להלכה כאחיהם באשכנז, וכאשר אסרו עליהם העסק בחכמות, הנה חדלו מכל וכל לשעות בעיון ובעניני הגיון, וגם בתלמוד תשש כחם. גם חכמת המליצה והשיר נדדה הלכה מספרד; ואם נמצאו משוררים ומליצים לעתים רחוקות, היו כל מליצותיהם חרוזים סרי טעם ונעדרי נעימות, בלי כל חן ויופי ובלי כל רעיון לוקח לב. גם הדבור הפשוט, אשר לפנים היו הספרדים מהדרים ליפות סגנונו ולסלסלו בטוב טעם נהפך לעתרת מלים ודבר שפתים. מעט מעט נדמו בני ספרד לאחיהם באשכנז אשר בזו להם מלפנים בלבם. אם נערוך זה לעמת זה את שיר ר' יהודה הלוי ע"ד נפלאות העט עם „מעשה הרב דון שם טוב בן יצחק ארדוטיל" [1]) הכתוב בחרוזים סרי טעם, אז נראה ונוכח כי בני ספרד נפלו ממרומי שמים אל עמקי בור תחתית. המשורר שם טוב די קריון אשר לקח לב ונפש בשיריו הנעימים הכתובים ספרדית עוד בימי המלך אלפונזו האחד עשר היה כצפור בודד על גג על אדמת ספרד, וקול שירתו לא מצא לו עוד הד בארץ הזאת, וגם לא שר שירותיו בלשון־עמו—לשון הקדש, כי אם בלשון העם אשר בקרבו ישב.

שמנת בני הרא"ש, קרוביו ובני משפחתו ונכדיו הרבים אשר באו אתו לטוליטולא (עיין למעלה עמוד 225) נתנו מרוחם על כנסת ישראל בספרד, ויטעו על אדמת הארץ הזאת את רוח יהודי אשכנז ותכונתם לכוף ראש, להתענות ולהנזר מכל שמחות העולם הזה. הנכבדים בשמנת בני הרא"ש המה רבנו יעקב בעל הטורים ורבי יהודה, שניהם בעלי יראת שמים במדה נפלאה, שניהם נפשות זכות וטהורות מכל סיג אהבה עצמית ופניה חמרית, מופת לדורם ולדורות הבאים בטהרת הלב ונעם המדות, אך שניהם היו כלואים בארבע אמות של הלכה וחוג השגותיהם היה צר מאד. כרוב גדלם בתורה התלמודית היו ענים בידיעות חיצוניות, ושניהם היו כאלו מוכנים ועומדים להוריד את בית ישראל בספרד עשר מעלות במעלות הרוח באותה שעה, אשר גם מעמדם הטדיני החל להיות שוקע ויורד עד כי ירד מאד בדור השלישי אחריהם.

רבנו יעקב בן אשר (נולד לערך שנת ה"א מ'—ונפטר ה"א ק') [2]) היה איש

---

[1]) מעשה הרב דון שם טוב בן יצחק ארדוטיל שנשלם בחדש תמוז 1345 נדפס מכ"י בדברי חכמים ע' 47 והלאה.

[2]) סדר זמנים בתולדות תרי"ג בעל הטורים יצא לנו על פי החשבון הזה: רבנו יעקב היה זקן

אשר כל ימיו היו רעים והיה מסובל בתלאות לאין מנוח; אך היה ענותן וסבלן כהלל, וכמוהו נשא את תלאותיו וצרותיו במנוחת נפש, מבלי להתאונן על גורלו ומבלי לקרוא תגר על קשי יומו. אף כי אביו הרא"ש הביא אתו הון רב מאשכנז לספרד ולא היה חסר דבר בימי חייו, היה בנו רבנו יעקב עני גדול ותלוי בדעת אחרים. ובכל אלה לא קבל פרס בעד הרבנות וכנראה לא ישב מימיו על כסא הרבנות. ככל צאצאי הרא"ש, בניו ונכדיו, עסק רבנו יעקב כל ימיו רק בתלמוד ולכל בו היו חיי רוחו; אך הראה בו את כחו יותר בבקיאות וסדור ענייניו מאשר בפלפול וסברא. „בעל הטורים" יצטיין בסדרנות, כי סדר וערך את החמר התלמודי הסבוך והמבולבל וימנה חסרון מורגש אז מאד לספר תורת הדינים הנהוגים בזמן הזה, כי בימי מאה וחמשים שנה, למן העת אשר גלה רבנו משה בן מיימון את „ידו החזקה" בספר „משנה תורה", שהוא מעשה אומן חכם חרשים בסדורו הנפלא ובעריכת העניינים, רבו הדינים למעלה ראש ע"י חקירות חכמי אשכנז וצרפת, עד כי גם לבעלי ההוראה מגדולי התורה היה קשה מאד לתפוש בזכרונם את כל הדעות וכל המשא ומתן המפוזרים בספרים אין קץ ולהחליט דבר בבוא לפניהם שאלות בהוראות הלכות למעשה; מלבד זאת רבו הדעות בההלכות והרבנים חכמי תורה הבינונים היו תמיד מסופקים בהוראה ולא ידעו להכריע. אך רבנו יעקב בן רבנו אשר התלמודי, אשר נתגדל באשכנז וישב בספרד, קרא ושנה את כל ספרי חכמי ההוראה של השיטות השינות התלמודיות והיה מוכשר מאין כמוהו להמלאכה הגדולה: לסדר את החמר הרב והעצום, המבולבל והסבוך, ליישר הדורים ולשים למישור תלי תלים של הלכות. גם הלכות אביו הרא"ש ופסקיו ופירושיו על הש"ס, שבם תקן ואזן, צרף וזקק הלכות רב אלפס, היו לו לעזר לא מעט במלאכתו. נאזר בגבורת ידיעת התורה התלמודית לכל מקצעותיה ובהשתמשו בספרי הרשב"א וביחוד בספר „משנה תורה" להרמב"ם, חבר רבי יעקב בעל הטורים ספר תורת הדינים בהוצאה חדשה בארבעה חלקים בשם: ארבעה טורים: (לערך בשנת ה"א ק')[1]. הטור האהד „אורח חיים" כולל דינים ומנהגים לאיש ישראל בינו לבין קונו (ביחוד דינים התלוים בזמנים שונים); „יורה דעה" בדיני האסור והמותר, „אבן העזר" בדיני האישות ו„חשן המשפט" בדיני הממונות שבין אדם לחברו, כללו של דבר: הטורים כוללים כל הדינים וההוראות והמנהגים הנוהגים בזמן הזה בהשמטת כל הדינים אשר בטלו בחילופי הזמנים מיום חרבן הבית ועד אז. בחבור הטורים מתחלת תקופה חדשה בדברי ימי החיים הדתיים בישראל.

חבור הטור הוא קו המגביל בין שתי תקופות, וממנו נראה בעליל את ירידת תורת היהדות המעשית מימות רבנו משה בן מיימון עד ימי הדור ההוא. ההבדל הנראה לעינים בין שני הספרים האלה הוא: במשנה תורה להרמב"ם — הרעיון

מאחיו ר' יהודה על פי ספרו של ר' מנחם בן זרח בהקדמה לס' צדה לדרך. על ר' יהודה ידענו שנשא לאשה את בת אחיו ר' יחיאל בשנת ה"א ס"ו, כמבואר במצבתו באבני זכרון (אין ספק כי הפרט המ"ו הוא משובש וצ"ל הס"ו כאשר יגיה בצדק הרשד"ל באבני זכרון עיין שם). והיה אם נניח כי ר' יהודה היה בעת חתונתו לערך בן י"ח, אשר לזה מסכמת גם הידיעה כי שלח אותו לפניו אל ספרד, ואם כן נולד רבי יהודה לערך שנת ה"א מ"ח ואחיו ר' יעקב הזקן מתנו — לערך שנת מ'.

[1]) זכן חבור הטור יוצא לנו מסימן תכ"ח בטור אורח חיים.

הוא בכל עת קודם להההלכה והמחשבה קודמת להמעשה; בכל דין ומנהג זה דרכו להביאו בקשר ויחס ישר (בדרך קרובה או רחוקה) עם יסוד התורה, מהחיל מדברי התורה הכתובה, מביא באורי מקבלי התורה שבעל פה ובא אח"כ לכלל דעה והוראה, והדברים מאירים להמעיין כיוצאים מבניני אבות והולדות בדרך הגיון. לא כן ספר הטור; פה אין מחשבה ורעיון המבריח מן הקצה אל הקצה, פה נראה את מדת הדקדוק בדקדוקי מעשי המצות בלי כל המעמה והסברה שבלית — כדרכי היראים בקהלות ישראל שבאשכנז — יושבת על כסא דינה ופוסקת פסקיה והוראותיה ברבוי חששות וחומרות. הרמב"ם הכנים לספר „משנה תורה" רק הלכות התלמוד ולפעמים רחוקות הוראות הגאונים, ובנו של הרא"ש אסף אל ספרו כל דברי רב יראי־הוראה בפסק הלכה. בגלל הדבר הזה רב מספר פסקי הרבנים והוראותיהם אשר באו בו ממספר הדינים היוצאים בארח ישר מהתלמוד, וכמעט שנוכל לאמר, אשר מבלי משים קבלה התורה התלמודית בהספר הגדול הזה פני תורה רבנית. גם עניני קבלה באו בספרי הטורים ויהיו לחק כהלכות ודינים.

ובתוכן עניניו כן גם בתכניתו שונה הטור ממשנה התורה תכלית שנוי: בכל מקום אשר „הטור" נמשך אחרי הרמב"ם הננו מוצאים בו סדר נאה, אך בהוספותיו לא נראה עוד את ההלכה הברורה וקשור העניינים כאיברי גוף אחד — הסגולה המיוחדת להרמב"ם לבדו — גם הסגנון והלשון אינם ברורים ומדויקים עוד כסגנונו של הרמב"ם ולשונו. ובכל אלה לא ארכו הימים וספר תורת הדינים הזה נתקבל בכל תפוצות ישראל, כי היה דבר בעתו וכולל בקרבו כל הדינים והמנהגים, הוראות האסור והמותר, חקי הנשואים והמשפחה והדינים שבין אדם לחברו, אשר שמר היהודי לעשות בארצות הגולה. הרבנים והדיינים שמו אותו לקו ומשקלת בהוראותיהם ופסקיהם ויבברוהו גם על ספר הרמב"ם, יען כי מביא הוא דעות האחרונים ומדקדק יותר בדינים; רק מעטים מרבני הדור ההוא הוסיפו לעמוד ברשות עצמם לפסוק הלכה מתוך ספרי הראשונים ולא לקבל עליהם טרות ספרי הטורים[1]. אך רובם לא לבד בספרד כי אם גם באשכנז היו שמחים כי יש להם מעתה ספר הדינים מוכן לעת ההוראה, ספר שימצאו בו בנקל כל הדרוש חפצם, ספר הפורק מעליהם עול החפוש והדרישה ואינו נוקק רק לכח הזכרון ולא לכח השופט. הנה כן היו ספרי הטורים לרבי יעקב בן

---

[1]) ר' יעקב מטולין (המהרי"ל) היה אומר על „הרב מה"ר שלום (מאושטרייך) שלא היה רגיל כך להגות בארבעה טורים". ר' שלום זה היה מבני דורו של הר"י בעל הטורים וצעיר ממנו לימים (עיין ע"ז תשובת מהרש"ל סימן ע"ט) עכ"ל הרב המחבר. והנה אי אפשר להניח משפט הרב המחבר על בעל הטורים מבלי להעיר כי משפטו אינו מתאמת אל הטוסכם והנראה מספרי הטורים: א) כוונת רבנו יעקב בן הרא"ש לא היתה כלל לתת לנו ספר דינים וחקים על פי הכרעתו, כי אם ספר מאיר עיני בעלי ההוראה לדעת חלוקי־הדעות בכל דין ודין, והוא מביא מסקנת הרא"ש מבלי לקבוע מסמורות בדבר, ורק האחרונים המציאו להם כללים בלשונות הטור לדעת הכרעתו (יד מלאכי) אבל אין להכללים האלה על מה שיסמכו (עיין דוד"ד ח"ח 121 ובהערה 2). ב) מזה יוצא כי לתכלית הספר היה עליו להביא כל הדינים ודיני דינים לא להורות הלכה למעשה, כי אם להעיר לב המורים; ג) כבר בארתי בספרי מוצאי גולה (ח"א עמוד 238—240, כי כוונת הר"י בעל הטור והר"י קארו בב"י (שנסמך לספר הטור אך לא נספל אליו) היתה לנסות מדרך הרמב"ם שנתן לנו תורה חתומה, ולפי טליצת שד"ל „עשה אותנו עבדים להמסקנא", ויאמרו לתת לפני הטורים כל הפסקים

הרא"ש לספר תורת היהדות במושגם של רבני הדור, אשר עמד בכל חשיבותו במשך שתי מאות שנה ויותר [1], עדי התפרסם ספר דינים אחר ורחב הענינים ממנו.

רבי יעקב בן הרא"ש כתב גם כן פירוש על חמשה חומשי תורה [2], והספר הזה מוכיח עוד יותר על דלדול ההגיון המושכלי בספרד. בספר הזה לא נכרו עקבות באור על דרך הפשט, וברובו הוא מביא את באורי הרמב"ן [3]; תחת זאת נמצאו בו נוטריקון וגימטריאות וביאורי המסרות על דרך הרמז. ומי מלל לנו כי הארץ הברוכה שרבתה וגדלה חכמי הלשון ומפרשי התורה כרבי יונה אבן־גנאח, אבן־ישוש, ר' משה גיקטלייא ורבי אברהם אבן־עזרא תצמיח לנו ביאורים כאלה! [4].

השונים, למען תת לבעלי הוראה מקום להתגדר בהכרעה על פי שקול דעתם, בהביאם במשפט כל הדעות לרחק ולקרב כפי הכרעתם. הדרך הזאת לא נוכל בשום אופן לקרוא בשם נסיגה לאחור כי אם הליכה לפנים. ד) בזה תסור במקצת תלונת הרב המחבר על בעל הטורים כי ערבב דעות דורשי רשומות חסידי אשכנז בגימטריאות ונוטריקון ויסד הלכה על פי הקבלה, כי מצא לנחוץ לפי מחשבתו לתת לפני הדורשים לדעת את כל צדדי ההלכות וגם הדינים שנתפשטו בעם על ידי בעלי הקבלה. ובכ"ז לא ראינוהו עושה זאת רק במור אורח חיים (סימן ו' קי"ג, קט"ו, ל"ה, נ"א, ק"כ, קכ"א) מפני שמביא שם כל מנהגי ארץ מולדתו אשכנז, ולא מצינו כן בכל שלשת הטורים האחרים, וגם לא יביא את ספר הזוהר אף שכבר התפשט בימיו ימן כי מוצא הספר הזה הוא מספרד (החכם וויים בהנ"ל). ה) את הטורים לא נוכל לחשוב לספר דינים צנומים ויבשים כספרי הדינים שבאו אחריו ימן כי מלבד המנהגים מביא פעמים רבות דברי מוסר השכל, ואת ספר חשן המשפט הוא מתחיל בפתגם החכמים „על שלשה העולם עומד על הדין על האמת ועל השלום". ו) במדה שוה היה רחוק מדעות בעלי המחקר, כאשר מדעות המקובלים, ובפירושו על התורה, שהוא קצור פירוש הרמב"ן, הנהו משמיט כל דברי הרמב"ן בקבלה ובמחקר. בכלל היה רבנו יעקב בעל הטורים מפוס יהודי ירא שמים תמים מאמוני התורה המעשית, וכן היה מצוה לבנו אחריו: „הוי זהיר בתלמוד תורה לשמה, כדי שתדע המצות ותשמור עצמך מן העברות וכו' והוי זהיר להאריך להעמיק ולחפש אחרי כל הספרים בדרך פסק ההלכה... ולא תאריך ולא תעמיק בדברי קושיות שלא לצורך וכו'" (בית תלמוד ש"ד עמוד 339). שפ"ר.

[1] הנני כותב בזה שתי מאות שנה תחת ארבע מאות בנסיה מדברי הרב המחבר, כי הטור נתחבר לכל הדעות בסוף המאה הראשונה לששי וספר שלחן ערוך בראשית המאה הרביעית, וארבע מאות שנה מניין? שפ"ר.

[1] מפירוש בעל הטורים נדפסו רמזיו וגימטריאותיו בספר מיוחד (ווינציאה ש"ד) והחלק המבאר את התורה בחבור מיוחד בואלקווא תקס"ה ואחרי כן בהנובר.

[2] בהקדמתו לספרו יאמר בעה"ט, כי לא יחשוב את הרמזים האלה כי אם לפרפראות להמשיך את הלב, ועיין בהנ"ל. שפ"ר.

[1] ראיתי להביא בזה נוסחת המצבה שעל קבר הר"י בעל הטורים בטולידה, שממנה הננו רואים את תולדתו. המצבה נמצאת בספר „אבני זכרון" סימן ז' וו"ל:

עדה המצבה הזאת מחזה עליון לחזות,
כי תחתיה נגנז איש תם יושב אהלים
. . . . . רב פעלים,
צדיק מושל ביראת אלהים... הר"ר
יעקב בן הרא"ש זצ"ל — אמרתו כטל תזל,
מפי ספרים אשר חבר בשפה ברורה,
פירוש ופסקים לשלשה סדרים

באותה העת אשר סופרי ישראל מפרשי התורה, המקובלים ואינם מקובלים, נטו מדרך הישר, דרך הפשט על פי הבינה הישרה, ותורת הלשון העברית, וילכו ארחות עקלקלות, דרכי דרשות רחוקות ורמזים סרי טעם, נמצא בין הנוצרים כהן נויר מבני חבר הפרנציסקים, אשר הגה בספרי כתבי הקדש במקורם הראשון ויעזוב הדרכים שדרכו בהם המבארים הנוצרים וישם כבוד להבינה הישרה והפשט הפשוט. שם הנוצרי הכהן המלומד הזה הוא ניקולי די לירה (Nicolaus de Lyra) (פעולתו נופלת 1300—1340) מורה ראש להידיעות האלהיות בפאריס ואחרי כן ראש לחבר הכהנים הפרנציסקיים. נראה הדבר כי יהודים מומרים היו מוריו בדעת לשון הקדש. הוא שם לו לעינים את דרכי רש"י בביאורו על התורה ויתן מהלכים להפשט הפשוט בהתיאולוגיא הנוצרית. בהתפשט באורי די לירה (postillae) לכתבי הקדש נתקבלו דרכי הבאור של רש"י בכל מערכות המלומדים הנוצרים ועקבות פעולותיהם נכרו על חכמי התיאולוגים עד מיסד הריפורמציה; כל מעלתו של הכהן די לירה היא כי נתן מהלכים לדרכי פירוש רש"י במערכות הנוצרים ויסר מפניהם את הבאורים הזרים והמשונים שהיו נהוגים בבתי מדרשם עד הנה. וגם הדבר הזה לא יהיה קל בעינינו כי נזיר פראנציסקי, אשר ככל אחיו וחבריו היה מלא שנאה לישראל וגם חבר ספר ונתן עצות איך להכנים את היהודים תחת כנפי דתו, מצא און בנפשו להתגבר על הדעות הקדומות אשר הכו שרש בלבו ולבכר באורי איש יהודי על פני כל המבארים הנוצרים עד הנה.

ואחי רבי יעקב בעל הטורים הצעיר ממנו רבי יהודה בן רבנו אשר (נולד שנת ה"א ט"ח, מת שנת ה"א ק"ט), היה דומה לאחיו בתורה ובחסידות, אבל חסר לו הכשרון להביא סדר וערך בענינים סבוכים. ויהי במות הרא"ש (בשנת ה"א פ"ח) ותשם קהלת טולידה את רבי יהודה לרב בתוכה תחת אביו. הוא נהג רבנותו במשפט ובצדקה, לא נשא פני איש ולא החניף לשום אדם והוא יכול לקרוא את כל בני קהלתו לענות בו: את משפט מי מהם העוה בריבו[1]. ויהי כאשר לסבת איזה מקרה זעף לבו על בני עדתו ויאבה לעזבם ולצאת לעיר שיביליה, הפצירו בו ראשי קהלת טוליטולא לבל יניח את מקומו ויתנו לו פרס משנה[2], ויעתר להם רבי יהודה וישב בתוך עמו בטוליטולא עד יום מותו. ובכל אלה לא מצא נחת בשבתו בספרד, כי בני הרא"ש האשכנזים לא מצאו את אשר בקשו: את החסידות והתמימות בתוך בני עמם בספרד, ואומרים, כי בצוואתו יעץ לחמשת בניו לעזוב את ספרד ולשוב

ומלאכת ארבעה טורים וכו'
כל ימיו היו טכאובים, סבל יסורים
בחבה ונפסר באהבה רבה, וכ"ב
תמוז הובא עד אביו הרא"ש לשכב אצלו
בקבר אשר כרה לו.

שפ"ר.

[1] שו"ת זכרון יהודה לר' יהודה בן הרא"ש סימן נ"ד.

[2] דון נדליה אבן יחייא בשלשלת הקבלה.

לארץ מולדת בית אבותיו לאשכנז[1]), אך הרדיפות וההרגות שפרצו אז באשכנז לרגלי המגפה (המות השחור) הוכיחו למדי את בני הרא"ש כי אך טוב להם לשבת תחתם בארץ ספרד. על פי מעמדו והיותו הרב לקהלת ישראל הגדולה בכל הקהלות וגדולתו בתורה היה רבי יהודה נכבד ויקר בעיני בני דורו עוד יותר מאחיו רבי יעקב בעל הטורים; מכל עברים פנו אליו בשאלות והוא השיב בעמקות ובדברים קצרים[2]). אולם ר' יהודה לא השאיר אחריו ברכה ספר גדול ונכבד בספרות התלמודית.

ותכונת הספרות התלמודית בימים ההם היתה: בקיאות גדולה והתלות בדעת אחרים; כלם מאספים הדעות בעניני הלכה, סומכים עצמם על הקודמים ומחברים פירושים לבאר דברי הקדמונים ולפעמים גם פירושים לפירושים. רבי ירוחם ב"ר משולם איש פרובינציאה, הנודע אחרי כן במחנה הפוסקים בשם רבנו ירוחם, תלמיד הרא"ש, אשר בא לספרד בתוך הגולים אשר הגלו מצרפת (עיין למעלה עמוד 233) בשנת ה"א ס"ו, חבר שני קובצי דינים בדיני ממונות ודיני אסור והיתר[3]). (לערך שנת ה"א צ"ד). רבי דוד ב"ר יוסף אבודרהם משביליה חבר ספר רב הכמות בהלכות תפלה ומנהגי בית הכנסת, בלי כל חדוש ובינה יתרה[4]) (בשנת ה"א ק'). גם שלשת התלמודים הגדולים בימים ההם אשר הלכו בשיטת הלמוד ההגיוני של הרמב"ן והרשב"א: רבי שם טוב גאון, רבי יום טוב האישבילי (איש שיבילה) ור' ווידאל די טולוזה, לא התרוממו לחבר ספרים לעצמם, כי אם כתבו פירושים וביאורים על התלמוד או על ספר משנה תורה להרמב"ם. הראשון שבהם רבי שם טוב אבן גאון, שחבר ספרים הרבה בקבלה, (עיין למעלה עמוד 266) חבר אך ספר אחד בדרישת ההלכה והוא הס' „מגדל עוז" על ספר משנה תורה להרמב"ם, או יותר נכון ספר סנגוריא, להסיר מעל הרמב"ם השגות הראב"ד, ובו נמצא בקיאות וידיעה יתר רב מחכמה ושכל בעמק־הלכה[5]).

---

1) בהנ"ל.

2) השובותיו באו בקובץ קטן בשם זכרון יהודה (יצא לאור בברלין תר"ו ע"י ראזענטהאל ודוד קאסטעל). בעל שלשלת הקבלה מביא דברים מצוואתו ששם נמצאו פרטים רבים מתולדת משפחת הרא"ש, והיא אותה הצוואה שיצאה לאור ע"י הר' ז. שעכטער בפרעסבורג בשנת תרמ"ה בשם „צוואת הר"ר יהודה בן הרא"ש ואחיו רבי יעקב בעל הטורים" עכ"ל הרב המחבר. והנה לתשלום תולדות ר' יהודה בן הרא"ש יש להוסיף: א) בהוראותיו הוא נוטה תמיד להחמיר. ב) מתשובתו בסימן נ"ד בזכרון יהודה נראה שלא היה נוטה אחרי הרמב"ם והוא משבח ביותר את משיגו הגדול הראב"ד, ואף שיאמר: „חלילה וחס לדבר סרה ברבנו משה, כי הוא אמת ותורתו אמת", אך מכללות הדברים הננו מרגישים שעם לפנם בכבוד הרמב"ם, הוא מת בשנת ק"ם וראשי פרקים מקורות חייו תספר לנו מצבת קבורתו (אבני זכרון להרשד"ל סימן ה' ועיין הערות הרשד"ל שם) ועיין עוד על אדותיו בדודו"ד ח"ה עמוד 127, שפ"ר.

3) האחד בשם „משרים" בדיני ממונות, ובהקדמת הספר מודיע, כי אך מאסף הוא דברי מי שקדמוהו וגם המעט מהדינים המחודשים הם קבלה מרבותיו וביחוד מספרי הרא"ש; הספר השני הוא „תולדות אדם וחוה" על הלכות אסור והיתר. האחרונים היו מנשאים מאד את „רבנו ירוחם", וביחוד יסמוך עליו מהר"י קארו בבית יוסף ובמגיד משרים קורא אותו „ירוחם מטירי", „ירוחם חביבי" מלבד הרא"ש היה רבו המובהק רבי אברהם בן אסמעאל תלמיד הרשב"א כמבואר בס' אדם וחוה. שפ"ר.

4) על דבר האבודרהם עיין דודו"ד ז"ח עמוד 128—129. האבודרהם איננו רק ספר דינים, כי אם גם פירוש על התפלות, והחכם ר' דוד קויפמאנן מעיד שראה גם פירוש האבודרהם על פיוטי הספרדים (בהנ"ל בהערה 13). שפ"ר.

5) המשפט הקשה הזה אינו נכון; הספר „מגדל עז" כהפירוש הראשון על ספר הי"ד להרמב"ם

רבי יום טוב בן אברהם האישבילי (הריטב"א) איש שיביליה ותושב העיר אלקוליא די סינקה (Alcolea de Cinca) (זמן פעולתו בין שנות ה"א ע' — ה"א ק"י)[1] כתב חבורים רבים בתלמוד ובינתו היתה ישרה ומעמקת בחקר ההלכה בישר הגיון ויהי דומה בבחינה זאת לרבו הרשב"א; אך גם הוא לא חבר ספרים מקוריים, כי אם „חדושים" וביאורים על התלמוד, על ספרי רב אלפס ועל ספרי הרמב"ן[2]. התלמודי הגדול השלישי מבית מדרשו של הרשב"א דון ווידאל (ר' יום טוב) די טולוזה[3] איש קאטולוניא אשר בצפון ספרד כתב פירוש „מגיד משנה" על „משנה תורה" להרמב"ם, הפירוש הראשון והיקר מאד על הרמב"ם בעמקות וסברא ישרה אשר על שמו נקרא בשם „הרב המגיד". — רק חכם אחד תלמודי מופלא נמצא בדור ההוא, אשר לא נמשך אחרי עבודת הפירושים והביאורים ויכבוש דרך חדשה לעצמו והוא: רבי שמשון בן יצחק בן יקותיאל מקינון (Chinon) (זמן פעולתו בין השנים ה"א ס' — ה"א ק"י)[4]; הוא חבר את „ספר הכריתות" להדריך את הלומדים בנתיבות התלמוד, בהדרגה נכונה ובידיעת הכללים, מפתחות התלמוד, הוא יורה נתיבותיו ומדותיו, אשר בהם יותרו כמה ספקות ויתורצו כמה קושיות, ובהמה ילין גבר בעומקה של הלכה, ואם גם לא עלה למדרגת למוד התלמוד על פי בקרת באמת, הנה עשה את הנסיון הראשון לזה ועמד בבחינה זו למעלה מבני דורו. הוא גם חש יותר את הצורך לדעת סדר הדורות של התנאים והאמוראים והסבוראים. רבנו שמשון מקינון היה נכבד מאד והוחזק לרב גדול מכל בני דורו, אף כי מקורות חייו ותולדותיו לא נדע מאומה. גם נראה הדבר שהיה

נכבד מאד: א) בברור נוסחאות הספר הגדול הזה, כי בידו היתה נוסחת הספר שהגיה הרמב"ם בעצמו (הלכות שבת פ"ז ופכ"ז); ב) הוא הביא לראשונה כל התשובות הרמב"ם לחכמי לוניל, שלא נודעו גם בשנות מאות אחרי רש"ם; ג) הוא הראה את מקורי ההלכות. אם גם היה תלמיד הרשב"א הוא מרחיק עצמו מהפלפול, ועיין בדוד"ח ח"ה עמוד 56—57. שפ"ר.

[1] יוצא מזה שהוא היה תלמיד הרשב"א שמת בשנת ה"א ע' וחדושיו על מסכת עבודה זרה סיים בעיר אלקוליאה די סינקא שנת ה"א ק"ב.

[2] ספרי הריטב"א הם: א) חדושים על רוב מסכתות הש"ס, ודברים רבים שלא נמצאו ב„חדושים" הנדפסים נמצאו בספר שיטה מקובצת להר"ר בצלאל אשכנזי. ב) פירושים על ספרי האלפסי ולא יצאו לאור ובכללם גם פירוש על הלכות נדרים ובכורות שלא נמצאו מהאלפסי והשלימם הרמב"ן והפירוש האחרון הזה נדפס (בווילנא תר"ג). ג) פסקי הלכות ע"ד הרמב"ם ומהם ס' חקות הדיינים בכ"י. ד) שו"ת, מוזכרים בספרי הפוסקים וג"כ לא נדפסו. ה) ספר הזכרון להציל את הרמב"ם מטענות הרמב"ן עליו ומקצת ממנו יצא לאור ע"י החכם שוח"ה בשנת תרכ"ח. ו) פירוש על ההגדה. ז) ספר הדרשות, ועיין מאמרו של החכם גראסס במאנאטסשריפט לפראנקל-גראטץ שנת 1869. שפ"ר.

[3] כי דון ווידאל היה נקרא גם כן בשם ר' יום טוב יוצא מספורו של בעל שלשלת הקבלה בשם מהר"ם מפאדווא לאמר: „קבלתי ממהר"ר מאיר מפאדווה, כי לר' יום טוב בעל מגיד משנה היתה לו אשה וכשנתאלמנה בא אליה בעל מגדל עז וישאלנה אם תנשא לו לאשה והיא השיבה לו: יום טוב אחרון לגבי ראשון כחול שוינהו רבנן, והנה אם אמת הספור הזה אז ר' יום טוב השני אינו בעל מגדל עז מפני שהוא נקרא „שם טוב", והיה אם כן המעשה בהריטב"א.

[4] זמנו מבואר מזה שבתשובות הרשב"א חלק ג' סימן ג' נמצאה השובה שלוחה אל: שמשון בן יצחק בן יקותיאל, זה הוא שמו של ר"ש מקינון, ובכן כבר פעל בתורה עוד לפני מות הרשב"א בשנת ה"א ע', שוב נמצאים ממנו ביאורים לגט שנכתב בשנת ה"א ק"ו (רשימת כ"י עבריים בהביבליותיקה הווינית עמוד 57) ועיין בספרי הביבליוגראפים.

וך השכל ובורר דרך לעצמו באמונות ודעות כי לא נמשך אחרי דעות המקובלים, והוא היה אומר, לפי עדות חכם גדול מחכמי ישראל קרוב לזמנו: „אני מתפלל לדעת זה התינוק" [1], לאמר בתמימות גמורה לשם יחוד הבורא יתברך לבדו, ולהוציא מלב המקובלים שהם מתפללים פעם לספירה אחת ופעם לספירה אחרת.

אם בלמודי התורה המעשית בחקר הלכה ודרישת התלמוד נראה בדור ההוא עמידה במקום אחד ואותות לֵאות ועיפות, הנה אין להתפלא כי גם יתר מקצועות התורה והחכמה נעזבו מבני הדור ונמצאו בשפל המדרגה. הבינה בכתבי הקדש, הדרישה בתורת לשון עברית וחקר דעת אלהים כמעט עברו ובטלו בספרד. בארץ ספרד, מקום גדולה של החקירה הישראלית, לא קם עוד איש גדל־דעה בהפילוסופיה הדתית בכל ימי הדור שאחרי הרא"ש ובניו. בקנאת ר' אבא מרי, חרם הרשב"א ובית דינו, והשנאה הנצחת ששנא הרא"ש ובניו את הפילוסופיה הדתית החרמה הפילוסופיה הישראלית מקהלות ישראל בספרד ותגרש מהסתפח בנחלת יעקב; אנשי אמונה יראי שמים באמת והמים יראו לגשת אל החכמה האנושית, בהאמינם לתומם כי מוליכה היא את האדם בנתיבות הבפירה והחפקרות; והצבועים, אשר התכסו באדרת האמונה למען כחש, הוסיפו עוד יותר להנזר מהחקירה בדרכי התורה המושכלת ולהשליך עליה שקוצים למען תפוש את התמימים בלבם, ובכן היה דרוש אז אומץ לב במדה גדולה להיות עוסק בחכמה, אשר הביאה לבעליה רק בוז ונאצה וחשד מינות וכפירה. על הדור ההוא יאמר אחד מחכמי הזמן: „נפקדו ממנו החכמים בעונינו לרוב התרשלות ומעוט השתדלות, וזה לבזיון החכמה בין האומה ובזיון אנשיה, להתפשטות הסכלות ולהעדר האמת" [2]. והקבלה גם היא עשתה את שלה להוליך שולל את בעלי העיון והרגש ולהכות בסנורים את עיני בני הדור. אמנם כן המחקר ההגיוני בדרך התפתחותו היה נכון אז לבא בהתנגדות להדת ולהתיצב כצר לה. הקשר שקשר בן־מיימון את תורת היהדות עם תורת החיקש השכלי של אריסטו לא היה קשר של קיימא וחזוק לא עלה יפה. בן־מיימון אמר לבנות גשר על התהום המבדיל בין שתי השקפות רחוקות זו מזו: מעבר מזה תורת היהדות, המצוה את בניה להאמין במציאות האל הנוהג בימינו כל דור ושובר חקו על גוי ואדם יחדו, הבורא את העולם בחסדו מהאין המוחלט ומנהיג את כל הברואים, גומל לאנשי חסד כמפעלם ונותן לרשעים רע כרשעתם; ומעבר ומזה תורת אריסטוטלים, כי עולם המציאות נוסד מאז ומעולם ומתנהג על פי חקים קבועים אשר לא יוחלפו ולא יומרו, והאלהות היא ראש פנת בנין העולם הגדול הזה. הגשר אשר בנה בן־מיימון על התהום הזה לא היה יכול להתקיים לארך ימים, כי מעת לעת נראו בו בקיעים ופרצות. למען השלם בין שתי ההשקפות האלה ותר בן־

---

1) בשו"ת הריב"ש סימן קנ"ו. הריב"ש נשאל לחוות דעתו על המקובלים שיש להם בתפלת שמנה עשרה בכל ברכה כוונה מיוחדה לספירה ידועה וע"ז השיב: „מורי הרב פרץ הכהן ז"ל לא היה כלל מדבר ומחשיב אותן הספירות, גם שמעתי מפיו שהרב רבי שמשון מקינון ז"ל, שהיה רב גדול מכל בני דורו וגם אני זכור ממנו ואם גם לא ראיתיו, והוא היה אומר: אני מתפלל לדעת זה התינוק להוציא מלב המקובלים וכו'".

2) הנרבוני בהקדמתו לפירושו על מורה נבוכים ור' יצחק אבן פולגאר או פולקאר יאמר בספר עזר הדת (בכ"י)... ויעיזו פניהם לנבונים ככופרי דת ועובדי האלילים.

מיימון לפעמים על פשטי המקראות ומשמעות הדברים שבהגדות התלמוד, אך החוקרים שקמו אחריו פצאו את ויתוריו לבלתי מספיקים, וחושבי מחשבות אלה יצאו מדעה לדעה ויגבירו כח הבקרת השכלית על כח האמונה ורגשות הלב וירחיקו ללכת יותר ויותר מבן־מיימון ויבואו לידי הנחות ומשפטים שאי אפשר לבעל דת נגלית לקבלם. וכאשר הרבה המחקר החפשי לפרוץ בגבולות האמונה ולקצץ בנטיעותיה, כן נרתעו ראשי אבות התורה הישראלית לאחור מהחכמה ותהי להם לזועה ויתעבוה; הם התכנסו בתוך בית התלמוד, ולא אבו עוד לדעת מכל הנעשה מחוץ לארבע אמות של הלכה.

חכם אחד בדור ההוא יתאר תכונת בני זמנו והלך רוחם בדברים אלה: „שתים הנה קוראותינו בתכונת בני הזמן... המין האחד המתפלספים מבני עמנו, תלמידים אשר לא שמשו כל צרכם, הורסים בעיונם ופורצים בלמודם ומלעיגים על דברי חכמינו ז"ל, ומקילים במצות המעשיות ועושים ציורים לספורים (מפרשים ספורי התורה על דרך המשל), ואלו מואסים את החכמה, ומעידים ערות נאמנה על נפשם שאינם יודעים ספרי החכמות שחבר אריסטו ותלמידיו"[1]. מההתנגדות הזאת יתן לנו ציור נאמן הסופר הנחמד, אך פטיט ומכביר מלין ביותר, רבי יצחק פולגאר בשיחה שחבר באורח „וכוח בין התורני ובין הפילוסוף"—וכוח בדברים קשים כגידים ובדברי תוכחה שמגעת עד הכאה[2].

רוח המליצה החזיונית עברה על החכם ר' יצחק אבן פולגאר ותשאהו על כנפיה ותשליכהו בחוצות ירושלים; ויהי הוא הולך אנה ואנה והנה קול המולה עולה באזניו, קול המון נאספים מסביב „לשני עברים נצים, מתקוטטים ושבים ורצים: האחד זקן ונשוא פנים, בעל שיבה ובא בשנים, בעל כרס וזקן, גבוה מאד קומתו, מעוטף בטליתו, בכובד ראש כפוף, וכאגמון יכוף, והשני נער נאה, יפה תואר ויפה מראה, וכל רואהו עליו ישתאה". במראה האיש הזקן בעל כבד ראש והנער עז הפנים יתאר המליץ את השיטה התורנית והשיטה הפילוסופית והריב וההתנגחות שבין הזקנה המקיימת מורשת אבות והנער המשתוקקת לתמורה וחליפות. ויקם הזקן על רגליו ויישא מדברותיו באזני כל הקהל לשום עון אשמה על הנער ובני גילו ויאמר: „שמעו אלי כל אנשי הקהלה... האל אשר מכל האומות בחרנו, מחשך הוציאנו... תורה תמימה נתן לנו... להישירנו בכל מעשי ידינו, וגם להיותה סבה, לקנות בה חיי העולם הבא, וברצותו לזכנו הרבה מצוותינו, להטיבנו באחריתנו, ועתה הנה עם יצא ממצרים, ערלי שפתים, מבקשים... לבטל אמונתנו, להפר עצתנו... להאריך גלותנו... דעותיהם משונות, וספריהם לקוטים מהידיעה הזרה החיצונית, החכמה היונית, אשר האפיקורסין חברוה, המינים ילמדוה, הכופרים ידיונה, והיו לנו לשטנה לעקור ולסתור יסודות האמונה, הפילוסופים מלעיגים בקצת אמונתנו, בוזים חכמתנו וחכמינו בלתי מתעסקים במצוותינו, בתקותנו לא חפצים, ודתי האל אינם עושים, ולבתי התפלה אינם שבים ואינם רצים, אין פתילים בכנפות כסותיהם, ואין טוטפות בין עיניהם..." וכאשר תתקפהו רוח הקנאה יקרא הזקן אל ההמון בחמתו: „ועתה לכו ונהרגהו,

---

1) ספר המוסר לר' יוסף אבן כספי בטעם וקנים פרק י"א.

2) בהלק השני לספרו של רבי יצחק פולקאר עור הדת, אשר פיסקאות מתנו באו בטעם וקנים הנ"ל.

ובאבנים נרגמהו או באש נשרפהו!". והנער גם הוא ישיב לבעל דינו דבר לא בנחת ובמתינות כי אם "בחרון קצפו חמתו הבעיר ואפו יעיר" וימלא פיהו חרפות לאמר: "ראו נא זקן בשניב גדול ומחכמה ודעת נחדל... זקן שלא קנה חכמה, הלא תדע, כי אם היות הדת בין בני האדם מוכרחת, וזאת באמת טענה נצחת, אמנם החכמה במעלה אחרת נצבה, ובעלי הדת בעצמם אמרו: "דבר קטן הוויות אביי ורבא, דבר גדול מעשה מרכבה", (הפילוסופיה לדעת אבן פולקאר); חכמינו הקדמונים אמרו: "מנעו בניכם מן ההגיון" לאמר: בניכם ולא עצמכם, כי רב הילדים אשר במדע רכים... בדרכי התבונה נבוכים. דע כי כל המצוות לתועלת האדם נתנו, להדריך מעלינו נתכנו, לא להשלים ליוצר דבר, אשר בו חסר, וכשתדקדק במצות ותחפשן, להנאתנו וטובתנו תמצאן: מאכלות אסורות שכלנו מעכירות, דיני נפשות וממונות וארחותם להיות בני האדם בשלוה והשקט קצתם עם קצתם, מהם להזכיר את הנסים הנעשים על יד נביאנו להגדיל מעלתנו, מהם להנהיגנו בהפך ממעשי הפושעים להוציא מלבם של רשעים לשנות ממנהגיהם ולהכחיש אמונותיהם". ובהיות שכר מצוה מצוה כשהיא לעצמה לכן אין מקום עוד לשאלת צדיק ורע לו רשע וטוב לו, אחרי "כי המצות לטובת האדם בעצמו, והעברות לרעה אצלו", וחותם הנער את דבריו לאמר: "הניחה לי מתוכחותיך, ואל תראני דרך תועלתי באמרותיך, אם תראה אותי כמתרשל במקצת המצוות הקלות, להתעסק בחמורות המהוללות... אל תחשבני לנוטה באורחותי ואל תהרהר אחרי מדותי".

ראה הזקן כי בדברי תוכחה לא יוסר הנער עז הפנים, ויבחר לשון ערומים להלעיב בהחכמה ולהתלוצץ בה, כי "זאת החכמה כלה בנויה על קו תהו ואבני בהו, השערות קלוטות מעיונים מפשטים של המתפלספים, אשר אחרי ההבל נמשכו, ואחרי לא יועילו הלכו. ומה יתן ומה יוסיף מדעם הנפחת והנבזה, ערך הקוים והשטחים זה אל זה, הנקודות והגשמים, הזויות והעגולים התמימים, מספרי העודף והנחסר והשלם, קול הנמוך והחזק כדמות הבזק, ידיעות התחלות היצורים והסבות, ידיעות רעות ורבות, ידיעת המקום והזמן והתנועה ידיעה פחותה וגרועה. אל תאמר בהתעסקי בידיעה המהוללה לא אצטרך אל הפעולה, כי אין המדרש עקר אלא המעשה, ובכן ידעו כל משכיל ובער, כי רק במעלליו יתנבר נער". — והנער מדברו לא ישוב וכגבור שש לקראת נשק מוסיף הוא לאמר: "השכל ולא החוש הוא הרואה, בכחו ידע איש כל הנעלמות והנסתרות: עת לקויי המאורות, חדוש הלבנה ומולדתה, עלותה ורדתה. אבותינו החכמים אמרו: היודע לחשוב תקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר: את פועל ה' לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו... בהשגת צורות המושכלות מחמד נבדלות תהיה הנשמה שלמה ותמה בלתי כלה ונפסדת, רק נצחית ומתמדת".

והנה בהיות ר' יצחק אבן פולקאר בעצמו נוטה יותר לבעלי החכמה הוא משים בפי הזקן הזויות ואמונות הבליות ורמזי הקבלה למען עורר שחוק על המאמינים התמימים: "סוד אדם וחוה עלי תאנה וכתנות עור לכסות המעור, סוד תהו ובהו ורוח אלהים, כי הוא סוד מטטרון וגבריאל... סוד כתר ועטרה וכל חכמה נעלמה, עשר ספירות בלימה, הבנת סתרי האותיות והתגין היפות... יעשה פלאות ידועות במעשי הקמיעות, ישאל בחלומו שאלות וישיבוהו פלאות גדולות, ירכב בענן כשיבקש לברוח, ויבא וידא על כנפי רוח וכו' וכו'". סוף דברו הוא: "היש לאדם יתרון בכל החכמות

כי אם במעשי ההפלגות והגוזמאות לא במעשי הטבע הנהוגים והידועים אשר כל בני האדם רואים ושומעים". אך הנער מוֹריר מעלת הנבואה נגד החכמה ובהפהגם המליצי הנמצא בהתלמוד: „חכם עדיף מנביא" הוא נגש להרום השתות של הדת הנגלית. ויאמרו כל הנצבים עליהם: „אל נא תהי מריבה בין האנשים ונקריבה משפטם אל האלהים". ויועדו כלם יחד וילכו אל מלך ישראל והוא חרץ משפט הריב בדברי חכמה באמת לאמר:

„ברוב חמלת ההשגחה עלינו להדריכנו ולהישירנו לבל נאבד ברשענו הדרכנו בשני דרכים לבל נלך חשכים: האחד הוא דרך החכמה העיונית השלמה, והאחר דרך הדת הנאמנה, הראשון ישביע (נ"ל שצריך לאמר: יטביע שפ"ר) בנפש פתוחי המושכלות, אשר בנמצאים נכללות... והשני להישיר מעשי ידינו, ולכונן מעבדנו ומפעלנו, במעשים טובים ונאים, אשר לשלמות חלק הראשון (דרך העיון) מביאים, כי אין שלמות האדם במעשים לבדם, מבלי השגת השכל אל המושכלות והתאחדם, ואי אפשר גם להטבע להראות (נ"ל שצ"ל: להנפש לראות. שפ"ר) במראה כל הצורות המתנגדות אליה אם טומאתה בשוליה, עדי תרחץ ותנקה מטנופת וסיגיה, ולכן יהיו שני הדרכים, לשלמות האדם מוצרכים, מחויבים ומוכרחים. אין החכמה מתקיימת כי אם בתורה, ובה תגלה ותצא לאורה, גם בעל דת מבלי חכמה נפסד ומפסיד, כי אין עם הארץ חסיד..."

כה יקדים מלך ישראל להטעים את משפטו לראשונה, ואחרי דברים של טעם אלה יחרוץ משפטו ויוציא פסק דין לאמר: „העדות מוצאת, ואמתת הדבר נמצאת... כי בעל חכמה בלי תורה כבן אדם עומד יחידי במדבר בלי חברה, כי לא יתקיים ויחיה מבלי עזר לצדו, ובעל הדת בלי חכמה עוסק בתורה שלא לשמה ונחשב כבהמה אשר אין לה רועה ולא תדע מקום המרעה, לכן יתחייב דבוקם והתחברם כאחד, הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. — ועתה הנני גוזר ומצוה בשם האמת והצדק... על שני האנשים האלה, להיות כל אחד אוהב לחברו, הולך אחריו ומכירו... התחברם יחד כל ימי נשיה מבלי עול ורמיה, כשני עפרים תאמי צביה... כי טובים השנים מן האחד, לא יוסיפו עוד זה אל זה להתגרות במלחמתם... האלהים עדיו יבא דבר שניהם... וישים שלום ביניהם. — וכל העובר על מצותי, או המערער על תוכחתי, גוזר אני עליו הפתיות והסכלות, חסר דעת ושפלות... ומטה מטה ממעלתו ירד כל ימי עמדו במרד...[1].

רבי יצחק ב"ר יוסף אבן פולקאר או פולגאר (זמן פעולתו בין השנים ה"א ס' — ה"א ק"ט), כנראה מעיר אוילה, הוא רבי יצחק פולקאר, אשר הכה בשבט פיו את מחרף דת ישראל המומר אבנר־אלפונזו (עיין למעלה עמוד 274), הראה את כוונתו הרצויה בהוכוח הזה בספרו „עזר הדת" לקרב דעות רחוקות ולעשות שלום בין שני הפכים. אך לא גזרת־המלך בירושלים, אף לא ראיותיו והוכחותיו היו מספיקות לשום שלום בין האמונה ובין הפילוסופיה בדור ההוא. רבי יצחק אבן פולקאר כשהוא לעצמו האמין בכל לבו באמתות התורה וברוחו ידע לעשות שלום בין האמונה

---

1) עזר הדת ח"ד בתחלתו וכעין זה בספר המוסר לאבן כספי פרק י"א.

והפילוסופיה, וכן אמר: „קצת המתחילים ללמוד בהם (בהמדעים) לא ישתדלו בעשיית פרטי המצוות כראוי, הם — הנקראים מתפלספים — במהירות לבם ומעוט ישוב תבונתם ישליכו אחרי גום עשיית המצוות ומזלזלין בכבוד מיסדי הדת. ואמנם המגיע להכלית המדע הוא הנקרא באמת פילוסוף וחכם, הוא יקיים ויעשה כל מצוות תורתנו המתוקנות קלות וחמורות בראותו כי הן נכונות ונאותות לשקול הדעת". ר' יצחק פולקאר חבר את ספר „ע ז ר ה ד ת" להמליץ על תורת היהדות נגד כל הקמים עליה: המתפלספים והכופרים, בעלי האיצטגנינות וכהני הדת השלטת, אבל בכל התאמצותו ובכל היותו מליץ בנעם הגיון ושפה ברורה לא יכול להקנות לאחרים את דעותיו. בדרכי מחשבותיו דמה לרבי שם טוב פאלקיירא (עיין למעלה עמוד 207), אך לא היה מעמיק בהגיון חריף כמוהו להבין את ההפכים ומכל שכן לעשות פשרה ביניהם ולבטלם. רק במקומות מפוזרים נפגוש רעיונות בהירים ומחשבות יקרות בדברי אבן פולקאר בהשיבו על דעות המקובלים והבלי בעלי האיצטגנינות[1]. וכן ישיב על דברי מחרפי ישראל האומרים כי בני ישראל הם המעט מכל העמים וצרותיהם רבו מספור: כל מה שהדת רוממה ונעלה מהשגת ההמון, כל מה שיש בה מתורת הרוח והאצילות בלי תערובות הגשמה ועשיית צורה וסמל להמושגים האלהיים, כן לא תמצא מסלות בלב בני ההמון גסי השכל וכן לא יבינוה כל אלה, אשר למראה עינם ישפוטו וטוב להם מראה עינים מהלך־נפש, ובכן צרות ישראל עדות המה לו על אמתות תורתו וצדקתו. קיום האומה הישראלית למרות כל התאמצות אויביה האומרים להכחידה ולהכריתה מארצות החיים אות ומופת הוא על כח החיוני, כח אלוה ממעל, השוכן בה ובתורתה התמימה. „בשתשאל לכל איש מאנשי האומות אשר סביבותנו: היש את נפשך לכלות את האומה הזאת מביניכם יאמרו, כי יתנו ויתנדבו לזה ממבחר הונם וקצתם יקטעו קצת אבריהם, ועם כל זה לא יניחם אלהים לשלוט בנו לכלותנו, ולא יתן המשחית לבא אלינו להאבידנו"[2]. בכל אלה לא היה אבן־פולקאר חכם הוגה דעות, ועל זה מוכיח סגנונו לבאר דעות מופשטות ורעיונים אצולים בדבור הפשוט בחרוזים המתובלים לפעמים בשירים נעדרי רוח שירה ומליצה; הוא היה מליץ מספר בנעימות יתרה, אך לא חכם וחוקר הנוטע דעותיו בלב קוראי דבריו, ולכן מעטה מאד פעולתו על בני דורו ודורות הבאים.

עוד למטה ממנו עמד בן־דורו ר' דוד בן יום טוב אבן־ביליא[3] מפורטוגליה. גם הוא המליץ בעד העיון המחקרי, כי על ידו נלמד לדעת מעלת התורה

---

1) עיין ציון י"ג בסוף הספר סימן ג'. ע"ד תורת האיצטגנינות יברר דעתו גם כן בוכוח בין „הובר" (איצטגנין) ובין „חבר" (מתנגד להאיצטגנינות) ונראה הדבר שהאיצטגנין הוא המומר אבנר־אלפונזו.

2) בהנ"ל ח"א 6.

3) עיין על אדותיו צונץ בהגהותיו ברשימת כ"י עברים באוצר הספרים שבלייפציג עמוד 326. צונץ קובע זמנו סביב לשנת ה"א פ', אך באשר כי ר' יעקב בן דוד בן יום טוב פועל כנראה היה בן אבן־ביליא והוא כלה מלאכת „השבלאות לחכמת התכונה" בשנת ה"א קכ"א, הנה נראה שהאריך אביו ימים עד לימי המאה השניה. על אדות ספריו עיין צונץ בהנ"ל. הנכבד שבספריו הוא „י"ג יסודות המשכיל" בדברי חכמים מעמוד נ"ו ולהלן.

הישראלית, אך לא השתמש כראוי בההנחה הזאת. הוא הרבה עשות ספרים וחשב עצמו גם למשורר ומליץ וכתב ספר להדריך את בעלי המליצה במלאכת השירים והחרוזים, אך בהעיון המחקרי ובהמליצה לא התרומם מעל למדה בינונית. למען הפיץ אור על יסודות דת ישראל כתב מחברתו „שלש עשרה יסודות המשכיל", אשר בה אסף וקבץ דברי חוקרים אחרים ולא הוסיף אף מחשבה אחת חדשה. דעת אבן־ביליא היא כדעת ר' בחיי אבן פקודה בעל „חובות הלבבות", כי חובות הלבבות חשובות מחובות האברים או המצות המעשיות. הנכבד שבשלש עשרה „יסודותיו" הוא: להאמין כי שכר מצוה מצוה; „כי בעשותו מעשה הצדקה עשה צדק לנפשו החכמה כי פרע לה חובה... ואם תעשה נפשו אמת, הנה הוא בזה בעולם האמת — שהוא עולם הגמול אל הנפשות המתעסקות בבנין עולם, וזאת כוונת דברי התורה: כי היא חייך ואורך ימיך, הורה בזה שהתורה היא עצם החיים, לא שהיא דבר אחד והחיים דבר אחר". זו כל תורת החוקר הזה, ואם נצרף לזה שבפירושו על התורה הכנים גם דעות האיצטגנינים, אז נראה גם בו עד כמה ירדו יהודי ספרד במעלות רוחם ועד כמה נתדלדלה החכמה ביניהם בימים ההם.

ואולם הדור לא היה יתום מכל וכל מחכמים הוגי דעות, אך אותם נבקש ונמצא לא בספרד כי אם בצרפת הדרומית או פרובינציאה. — במדינה הואת לא היתה החכמה מוחרמת מקהל ישראל; פה, ביחוד בהעיר פירפיניאן (Perpignan), נועדו נוסדו יחד חבר משכילים חושבי מחשבות שהיו הוגים בספרי החכמה ומטפחים ומרבים אותה[1]. בפרובינציאה קמו אז שלשה חכמים אשר שמו לבם לצרף ולברר את היהדות על פי יסודות החקירה במה שאחר המבע; הם: הכספי, הגרשוני (הרלב"ג) והנרבוני. שלשה אלה לא הוגו מלבם מחשבה אחת גדולה, עוד פחות מזה היו יוצרי שיטה שלמה וערוכה בהיהדות המחקרית, אך הם הביאו אל קרבם דעות הזמן ויתנו להם צביון ברור ומסוים וגם העמיקו חקור בדעות הרמב"ם ויוציאו מהם תולדות והנחות, אשר הרסו את האחדות המדומית בין תורת הדת הישראלית ותורת אריסטו. אמנם כן, בלכתם בדרך אשר התוו להם ובצאתם מדעה חפשית אחת לדעה אחרת עוד חפשית ממנה, משכו עליהם חשד אמוני התורה המעשית, כי רגליהם עומדות על דרך הכפירה; ובאמת בכל היות שלשה אלה אחוזים ודבוקים בהיהדות ושומרים ונזהרים בכל המצות והדינים הנה לא נמנעו מהקים משפטים והנחות, שהגיעו להם בארחות מחשבותיהם, אשר נתנו ידים להיראים לחשבם לכופרים. בימים ההם היתה הדת בנין אחד כלול בכל חלקיו ומקצועותיו, וכל שנוי כל שהוא ממטבעת הדת שטבעו התורנים היה נראה כבפירה מוחלטת.

בונפוס (Bonafoux) ר' יוסף בר' אבא מארי אבן־כספי (נולד לערך שנת ה"א מ' — ומת לערך ה"א ק')[2]. היה יליד ארושענטיר (Argentière)

---

[1] דברי ר' משה נרבוני מובאים אצל מונק (Mélanges p. 504 f.). בדברו על חכמי פרובינציאה הוא קורא את דורשי החכמה בשם: כת האחים נכבדי החבורה מדורשי החכמה אשר בעיר פירפיניאן.

[2] ע"ד תולדתו עיין במאמרו של קירכהיים בהקדמתו לפירוש הכספי על המורה (הוצאת וורשבלונער, פראנקפורט דמיין שנת תר"ח), שטיינשניידר בערש וגרובער (ענציקלופדיה מחלקה ב' חלק 31 מעמוד 64 ולהלן), התרגום העברי במונק (Mélanges p. 496 f.). בתולדתו ישנן עוד סתירות שדורשות ישוב.

בדרום צרפת, ועל כן נקרא בשם לווי „הכספי", אך מקום מושבו היה בעיר טראשקונה (Tarascon) שלא נחשבה אז לארץ ממשלת צרפת, שם היה מושבו הקבוע, או היה יוצא ושב תמיד להעיר הזאת. כי היה החכם הזה דמות דיוקנו של רבי אברהם אבן עזרא בפנים חדשות: כמוהו אהב לנוע ממקום למקום, לא ידע מנוחה בנפשו והרבה עשות ספרים, אך ההנהג בכבד ראש יותר מהראב"ע וגם חסרה לו חריפותו וחריצותו של הראב"ע ורוח חכמתו הגדולה; תחת זאת היה מרובה בנכסים ואיש חפשי לנפשו בהיותו בלתי נצרך לבריות. בהיותו כבן שלשים התעוררה בקרבו תשוקה עצומה להגיון ופילוסופיה, לחכמה וידיעה ברורה אשר לא עזבתהו כל ימי חייו. הרמב"ם היה בעיני אבן כספי כדמות סמל החכמה וכל ימיו היה מצטער, כי לא זכה להיות בן דורו של האיש המופלא הזה והיה אומר: „מדוע לא זכיתי להיות בדור „השלם" (בתאר הזה יכנה את הרמב"ם תמיד) או מדוע לא נולד הוא בזמני". בחשבו כי הרמב"ם הנחיל מתנות רוחו לבניו אחריו הלך מצרימה (בשנת ה"א ע"ב) לבקש חכמה מפיהם, אך תקותו זאת נוחלה נכזבה, כי רבי אברהם השני בן דוד בן מימון, הדור הרביעי להרמב"ם, הוא רבי אברהם אשר החזיר עדה שלמה מהקראים בקאירה לדת ישראל המסורה (עיין למעלה עמוד 264), וכל יוצאי חלציו של הרמב"ם היו כאשר יספר: „זרע קדש צדיקים, אבל בחכמות לא היו מתעסקים", ובמר נפשו קרא על עצמו את המקרא: „הוי היורדים מצרים לעזרה"[1]. אחרי שבתו במצרים וארצות הקדם חמשה ירחים ואחרי הוכחו כי כבה נר החכמה בארצות המזרח, שב לביתו ולמודיו וחבור ספריו וירבה לשקוד על ספרי החכמה. לעת גזרת הרועים או אחרי כן לעת עלילת השלכת רעל במעינות ונהרות (עיין למעלה עמוד 244 ועמוד 246) היה הכספי צפוי אלי סכנה למסור נפשו למיתה או להמיר דת, אך נשאר נאמן לדתו ונצול מסכנת מות, כמו שיספר: „ויקרה אל יוסף אחרי כן (אחרי שובו ממצרים) קורות וצרות תכופות להשניה זמנין ודת, ומכלם הצילו ה', ודבריו הראשונים והאחרונים והעתים אשר עברו עליו ואיך קדש השם... נודע בעמים ועד בשחק נאמן..."[2]. כמעט שנצול אבן־כספי מכף עריצים וישב לעבודתו לחפש ולחקור את האמת מכתבי הקדש וספרי הפילוסופים וישם לבו לחבר ספרים הרבה עבורו ועבור בניו כאשר יספר בעצמו: „שקדתי ימים רבים בחכמות ובפירושי התורה והמקרא... ורוח ה' העירני לחפש ארץ המערב ואשוב קטלוניאה וארגון והנני היום בבלנציאה (Valencia), (בין ה"א פ"ז—צ"א) ואם יחיני מחיה המתים ואסוב עוד כל ארגון וספרד ואעבור פאס (Fez) בארץ ברבריאה כי שמעתי שמה ישבו כסאות לחכמה". בהיותו כבר בן חמשים שנים היה שואף עודנו כבחור מלא כח עלומים לעשות לו רב ולקנות לו חבר, „ואולי בריאה

מספרי כספי הרבים מאד שקצתם נמצאים עד היום באוצרות הספרים וקצתם נאבדו, נתפרסמו עד היום רק הפירוש הכפול על המורה „עמודי כסף" ו„משכיות כסף" ו„ספר המוסר", צוואתו לבנו ורשימת ספריו שנעשה הוא בעצמו הנקרא „קבוצת כסף" והוציאה לאור החכם בן־יעקב בהמאסף שלו „דברים עתיקים".

1) בהקדמת קירכהייט לעמודי כסף ומשכיות כסף וכן בהצוואה (ספר המוסר) בתחלתה.

2) בהצוואה ובדברים עתיקים, ושם עוד נאמר: „ויירא יוסף כי טוב לנו ולבניו אחריו עשות ספרים רבים להשאיר ברכה ולזולתם וכו' ויצא יוסף ויעבור פירפיניייאן, ברצלונא וכו' ומשם עבר מיורקה ואחר ארגון וספרד ויאמר יוסף לקרבה אל המלאכה בשנת צ"א לפרט האלף הששי..."

יברא ה' תלמיד הגון להנחיל לו ירושת סודותיו ודעותיו"[1]). אך במקום שבתו לא מצא אז חבר, ואת בן דורו ובעל דעותיו, את הרלב"ג, כנראה לא הכיר.

מעיר בלנסיאה ערך מכתבו הידוע בשם „ספר המוסר" או „יורה דעה" (באלול שנת ה"א צ"ב), שהוא כעין צוואה לבנו שלמה, בן י"ב שנה, אשר השאיר בטראשקונה באמרו: מי יודע פן רוח ה' ישאני בארץ רחוקה או יפסיקני המות והייתי אני ושלמה בני חטאים". הצוואה הואת כוללת יסודות אמונתו וכתובה בדברים היוצאים מן הלב ונכנסים ללב. חפצו היה להשריש בלב בנו הדעות שהתאמתו אצלו ולטעת בקרבו את האהבה להתורה והחכמה וגם לתת לו תורה שלמה בדרך למודו. הוא היה מלמד את בנו, כי רק נוכח האמת תהיה דרכו „כי אין ראוי לאמת שתהיה לא פחדנית ולא ביישנית". ידיעת השם הנכבד היא המצוה הראשית לכל תרי"ג מצות וארבע מצוות הראשונות לבני אברהם שהכיר את בוראו הן: לדעת שיש מצוי ראשון, שהוא אחד, לאהבה אותו וליראה אותו; וארבעת המצות „הלבביות" אלה הן ארבעת יסודות התורה, ובכל זה יצוה לבנו ויאמר: „השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר: אחרי שאלה ארבע מצות הן העקר והתכלית מה לי וליתר המצות, הלא טוב שאקל מעלי עֹל תרי"ג מצוות, חי ה' כלן מועילות הועלת גדולה מצד עצמן ולא תוכל לקיים הארבע קיום אמת אלא בקיום כל המצות, כי האדם הורכב מגוף ונפש ואין לאחד מאלה השנים קיום בלעדי חברו, לכן נחלקו המצוות כלן לתקון הגוף ותקון הנפש, למעשיות ועיוניות. כי האדם אינו מלאך שיהיה שכלו גמור בפעל תמיד, שיהיה מוכן בכל עת ושעה לזכור ולדעת את ה' וארבעה יסודות הדת שהזכרנו, ואיננו בהמה שלא יהיה שכלו נכח כלל. לכן נכבדו מאד המצות המעשיות המזכירות והמעוררות את המחשבה על דבר הסבה העליונה, ולכן כאשר צותה התורה על מצות הזכרון כמצות סוכה לא נאמר בה „למען ידעו דורותיכם כי בסכות ישבו בני ישראל" כי אם „בסוכות הושבתי" וכן „בהוציאי", לאמר: לא שנזכיר היציאה והישיבה בלבד, רק שנזכיר את המוציא והמושיב, לאמר שבקיום המצות תתעלה מחשבתנו לידיעת ה' הנוהג בחסדו התבל, וכל המצוות העשים והלאוים כלם הם לצרף הדעות ולהדביק מחשבת האדם בהסבה הראשונה והזהב הטוב (האיש המעולה) הוא המקיים כל המצות המעשיות וכל המצות הלבביות והעיוניות כראוי להם". — אחת דבר רבי יוסף אבן כספי: „סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כל מצותיו, המעשיות והעיוניות, אחת מהנה לא נעדרה, וכל שיגדל מעלת האדם בהמחקר האלהי, כן הגדל והירתו בהמצות והדינים וידע נחיצת כל המצות המעשיות". החכמה לא הצור את הדת, ואחות נאמנה היא לה, לעמת זה ההויה והבנת ההגדות על פי פשוטן מביאות את האדם לידי הגשמת הבורא, שהיא הפך אמונת אברהם שהכיר את בורא העולם הנעלה מכל מושג חושי, „ולכן — יאמר הכספי — כל מי שהוא מזרע אברהם אבינו אשר השליך את נפשו לחלוק עם כל בני ארצו מאמיני הגשמות, הוא מאמין באמונתו, ומי שמאמין חלוף זה מעיד על עצמו שאינו מזרע אברהם אבינו". חביבים מאד סדר הלמוד וההדרכה שהכספי נותן ומוסר לבנו הנער בצוואתו:

---

[1]) לשונו בהצוואה הנ"ל.

„לשקוד על התורה המשנה והגמרא עד ארבע עשרה שנה, אחרי כן יקבע עתים לחכמה ולתורה, ילמוד חכמת השעורים והטבעים מאבן עזרא ואיקלידוס, ילמוד ספרי המדות ותורת חובות הלבבות ממשלי קהלת ומסכת אבות עם פירוש הרמב"ם והקדמתו והלכות דעות, אח"כ ספר המדות לאריסטו"; ומשש עשרה שנה ישוב לקבוע עתים לתורה: לגמרא, לספרי הרב אלפסי, סמ"ג לר' משה מקוצי וספר משנה תורה להרמב"ם, ולא ישא אשה לפני עשרים שנה, ועל כלם יעמיק להגות בספר „המורה"— „ספר הקדוש". ואם כה יעשה ויגדל והיה להאיש אשר יחבר האמונה עם התבונה ויהיה בכחו להחזיר למוטב את בני דורו „להשיב מתעותם מעבר מזה את התעלולים המקילים במצות ובדברי רבותינו ז"ל והם הנותנים יד להחמון לבזות החכמות ומחללים שם שמים ומעבר מזה את אלה המוצאים עול במלאכת ההגיון ובמלאכה העיונית".

אחרי כל האמור הלא יפלא בעינינו מדוע נמצאו בין גדולי ישראל התמימים[1]) אשר נתנו את אבן־כספי לכופר בעקרי אמונת ישראל; האם איננו מליץ טוב על הורת היהדות בכל כלליה ופרטיה—היהדות התלמודית וההגדה בכללה. אמנם כן, לפעמים הפליט עטו דברים נגד בעלי הדינים והמפלפלים בהלכה בפלפולים יבשים וצנומים, ובמקום אחד יספר את הדין והדברים שהיו לו עם מורה הוראה, אשר פנה אליו בשאלה בהלכות בשר וחלב ומצאהו מסב על שלחנו אוכל ושותה יין, והוא עזב את ביתו והעניים המסובים על שלחנו אשר היו רעבים ללחם ונמנעו מאכל עד אשר יורה הרב את הוראתו, והרב נתן לו לחכות עליו עד נטות היום. אך גם לעגו זה לא יצא מלבו, כי במעשה היה חסיד מדקדק במצות ובורח גם מעברה קלה, ומה מצאו עול בו ובדעותיו הדתיות? על השאלה הואת ישנה תשובה מספקת: „הכספי" הקים למודי חקר אלוה אשר דמה למצוא בספר „המורה" והנם באמת רק תולדות מדברי הרמב"ם ובם הרחיק ללכת יותר ויותר מ„המורה". מכל ספריו הרבים בדקדוק לשון עברית, בבאורי כתבי הקדש ובענפי הפילוסופיה הכי נכבד הוא הפירוש על המורה, פירוש כפול בשני חלקים: „עמודי כסף" ו„משכיות כסף" שחבר אחרי שנת ה"א צ"ב, ושם הקים למודים שנראו אז ככפירה גמורה.

בן־מיימון נשען על המקרא: „דע אלהי אביך ועבדהו" הרים מעלת ידיעת השם על כל המצות, והכספי אשר נמשך אחריו הקדיש את השכל האנושי ויאמר כי יש בכח השכל למצוא פתרון לכל השאלות בחקר אלוה, איזה הדרך תרד ההשגחה העליונה לחקור אל יצרי לב האדם ולהביט את כל מעשיו, אחרי כי האלהות מנהגת את העולם בכללו ואינה משגחת בפרטי האישים. הכספי אמר למצוא תשובה להשאלה הקשה הזאת בזאת: כל המרבה חכמה ומגיע בה למדרגת ידיעת השם מתחבר ע"י זה עם „השכל הפועל", לאמר: הכח האלהי המתגלה בברואיו, ואז ירד כבוד ה' לשכון באדם, כי האל הוא השכל והשכל הוא האל, שכל האדם נעשה לחלק שכל הפועל או חלק אלוה ממעל שהוא סבת הכל, והשכל השלם הזה או האל אשר בתוך ראשו מיישר דרכי האדם ומוליכו בארחות חיים, ומאדם בעל מדרגה כזו יאמר הכתוב „וה' עמו", ולדבר בלשונו נאמר: „אותו השכל האישי (פערזאָנליך) הפרטי שבראשנו הוא

---

[1]) רבי שמעון ב"ר צמח דוראן (הרשב"ץ) ורבן יהודה אברבנאל.

המשכיל והמשגיח בפרטי ענינינו ומאורעותינו וינהגנו בטובת הנהגה, עד שיגיע היותר שלם למדרגת משה רבנו ע"ה שנקרא איש אלהים... יען כי אלהים היה בתוך ראשו תמיד, רצוני לאמר: כח האלוה, אחרי שאותו כח הוא חלק אלוה והוא השכל, וזהו שאמר הכתוב „באורך נראה אור" (תהלים ל"ו ז') „ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו" (שמואל א' י"ח, י"ד). להמעלה הגבוהה הזאת הגיע רק משה ולכן הוא לבדו נקרא במקרא „איש אלהים", הוא האדם הראשון שנמצא בעולם ורוחו רוח אלהים רוח החיוני של כללות העולם. קודם בואת משה לא היו בני האדם מתעסקים רק במורגשות ולא במושכלות, ורוח אלהים ענינו—הנבואה, כי בבואת משה החלה הנבואה לצמוח"[1]. הדברים שהיה אומר: „אם כן האל או משה אחריו כתבו בתורה וכו'"[2] נתנו מקום לחשדו שמפקפק הוא באמונת תורה מן השמים.— הרמב"ם היה מחזיק בדעת חדוש העולם, והכספי, בהיותו נוטה ללמודי אבן־רשד, (Averroes) היה אומר: „אם האל או משה אחריו כתבו בתורה שהעולם הוא מחודש, אם בכללו, רצוני לאמר כלל הגשם, אם בקצתו — הגשם השפל, הנה עלינו היה להכנע לזה, אחר שמשה הנביא השלם, כל שכן האל בתורתו גלה לנו, כראי הוא לסמוך עליו, אבל מה נעשה שהמורה (פרק כ"א) יאמר, שאין דברי התורה והנביאים מכריחים בחדוש, וזה אמת ליודעי הלשון". שוב יאמר בבריאת היש מהאין: „הכל מודים שההעדר הגמור (האין) הוא הערך הצורה ולא הערך החמר..."; עוד ימצא את לבבו לאמר: „הנה אנכי שולח מלאך לפניך—המלאך הוא שכל הפועל"[3]. במדה יתרה מהרמב"ם הוא מתאמץ להקטין את מעלת הנסים ומפרש רבים מהם על פי דרך הטבע, כמו העמדת שמש בגבעון ותחיית המתים על ידי אליהו ואלישע[4]. גם באורי כתבי הקדש לאבן־כספי נושאים עליהם חותם התחכמות, אף כי הוא בעצמו הקים כלל גדול שאין להוציא את המקרא מידי פשוטו[5]. וכאשר לא נזהר מהכנים בהמקרא כוונות זרות לפשוטי הכתובים כן התחכם כמה פעמים לפרש דברי הרמב"ם על פי רוחו ולהכנים בדבריו את דעותיו. אחרית החכם הזה המלא תשוקת החכמה לא נודעה, ויש לשער כי מת בדרך מסעותיו לבקש מקום בינה, ואיש לא ידעו ולא הכירהו.

רבי לוי בן גרשון (הרלב"ג) איש באניליום או הגרשוני, ובכתב עמים (Leon de Bagnols), היה חשוב ונכבד בכשרונותיו ומעלות רוחו מאבן כספי בן דורו, הזקן ממנו לימים, ובן ארצו פרובינציאה (נולד ה"א מ"ח, ומת לערך שנת ק"ה)[6]. הרלב"ג היה בן משפחת חכמים וסופרים, ואחד מאבות אבותיו

---

1) לשונו בהנ"ל עמוד 30.
2) בהנ"ל עמוד 99.
3) בהנ"ל עמוד 100.
4) בהנ"ל עמוד 53, 115.
5) בהנ"ל בהקדמת קירכהיים עמוד ז' בהערה.
6) את שנת הולדתו הוציא החכם די רוסי מספרו בחכמת החשבון „ספר המספר" או „מעשה חושב" אשר השלימו בשנת ה"א פ"א=1331 בשנת ל"ג לשנות חייו (Codices № 836). כי מת לפני שנת ה"א ק"ך מוכיח היוחסין (הוצאת פיליפובסקי דף כ"ד עמוד י"ב) מזה, כי התוכן ר' יעקב בן

היה רבי לוי איש ווילפֿראנש (Willefranche), אשר היה נסבה לחרם החכמות בישראל (עיין למעלה עמוד 210). למרות גזרת החרם שגזר הרשב"א ובית דינו שלא ללמד את החכמות החיצוניות לבני הנעורים, הוקדש רבי לוי הגרשוני מאביב נעוריו לדרישת המדעים, ומרם הגיע לשנת השלשים נגש לחבר ספר גדול ונכבד בפילוסופיה[1]. רבי לוי הגרשוני הכין לבו לדעת חכמות וידיעות שונות ידיעה עמוקה, מבלי להסתפק בידיעה שטחית כנוגע ואינו נוגע בפני המדעים, ובכן היה מעטיק בענפי ידיעות שונות: ידיעת השעורים (מתימטיק), ידיעות הטבע, חכמת הרפואה, התכונה, מה שאחר הטבע (מיטפֿיזיק), בינה בכתבי הקדש ותלמוד; והיה מחדש בכל ענפי החכמות האלה דברים נכבדים וכותב חיבורים הנותנים עדותם על רוחב לב המחבר והגיונו הישר. בחכמת התכונה תקן והגיה הנחות התוכנים שקדמוהו, ובחינותיו והשקפותיו על תכונת הגרמים השמימיים ותקופתם היו מדויקים כ"כ, עד כי בעלי החכמה הזאת עשו את הנחותיו ליסוד חקירותיהם[2]. הוא המציא מכונה, אשר בעזרתה אפשר לדייק ולכון יותר הבחינות על מצב הכוכבים, וההמצאה הזאת מלאה שמחה והתפעלות את לב החוקר קר הרוח הרחוק מכל התפעלות והתרגשות, עד כי חבר עליה שיר כעין חידה „על המקל"[3]. גם בחכמת הרפואה כתב ספרים והמציא מיני תרופות. בחכמת התלמוד היה רבי לוי הגרשוני גדול ונכבד בדורו, ובהיותו חכם הוגה דעות ואוהב סדרים הלך בדרכו זה גם בלמוד

דוד פועל יוכירהו כמת בטבלאות התכונה שהכין (בשנת ה"א קכ"א = 1361). אולם בחינותיו התכוניות של הרלב"ג מניעות עד ה"א ק' או ק"א. עיין ע"ז במונק (Mélanges) מעמוד 497 והלאה). אומרים, כי נמצא ספר בלשון רומית מאת (Leo Hebraeus) בכ"י בפארים ובאוקספורד על אדות מצב הכוכבים בשנת 1341 = ה"א ק"א. בכ"י באסיליאה (F. II. 33) נמצא ספר קטן על אדות המספרים הדומים (de numeris harmonicis) מאת (Leo Hebreaus) אשר בתחלתו נאמר: כי נגמר הספר בחכמת המתימטיק בשנת 1343 לספירת הנוצרים בימי מלכות פֿיליפּפּ היפה על צרפת, ואם כן היה חי בשנת ה"א ק"ג. עיין על אדותיו שטיינשניידער בהמזכיר לשנת 1860 ושנת 1861 ובספרו דיע העבראישען איבערזעטצונגען וכו'. על אדות דעות הרלב"ג בפילוסופיה הדתית כתב החכם דר. יואל במאנאטס־שריפֿט לשנת 1860/1 ועיין עוד י' וויל (Philosophie Religieuse de L. b. G. Paris 1868).

1) עיין חתימת מאמר ה' בספר „מלחמות ה'" עכ"ל הרב המחבר. ואין ספק כי מעות סופר קטנה יש כאן וצ"ל חתימת מאמר ו', כי בחתימת מאמר ה' לא נמצאו רק הדברים „והיתה השלמת המאמר הזה בשני מחדש טבת של שנת שמנים ותשע לפרט אלף הששי" והיה אז בן מ"א. אולם בחתימת מאמר ו' נאמר: „והנה היתה השלמת וכו' בראש שבט של שנת שמנים ותשע לפרט וכו'... וראוי שלא יפלא עלינו המעיין בראותו זה הזמן אשר השלמנו בו זה המאמר ויראה עם זה מספרינו האחרים שכבר חברנו זה הספר... יותר משמנה שנים וזה שאנחנו כבר חברנו זה הספר לנו כמו שתים עשרה שנה וכו'". מזה שיאמר: „כבר חברנו זה הספר לנו כמו שתים עשרה שנה", יוצא שבהיותו בן כ"ט או בשנת ה' ע"ו חבר המאמר הגדול הזה בחדוש העולם; ומזה יצא שלכה"פ עברו עליו יותר מה' שנה לעסקו בחכמות הפילוסופיות והסבעיות למרות החרם הידוע שלא ללמוד החכמות לפני כ"ה שנה כמו שנתבאר בפנים. זאת כוונת הרב המחבר. שפ"ר.

2) את ספרו הגדול על חכמת התכונה השלים בחדש נובימבר 1328 = ה"א פ"ם. המזכיר לשפֿיינשניידער בהנ"ל עמוד 163 ועוד ס"א: בן ארבעים לבינה.

3) מקצת השיר הזה פרסם הח' עדעלמאנן בדברי חפץ עמוד 7.

התלמוד ויחבר ספר בהדרכה והדרגה בלמוד המשנה, ויקרא לו שם: „יסוד המשנה". מאישטרו ליאון די באנילום (Maestro Leon de Bagnols), כאשר התבנה בתור רופא, ישב פעם באורנוש (Orange) ופעם בפירפיניאן ובאביניון, בירת האפיפיור בימים ההם, ויהי מאושר, כי לא נמצא בגבול צרפת העומדת תחת ממשלת המלך העריץ פיליפפ היפה, ולא השיגו אותו גזרות הרועים והמצורעים והגרוש הכללי; אך לבו נשבר בקרבו בראותו בצרת אחיו הגולים. בעצם ימי הרעה האלה החלה עבודתו הספרותית, אשר נמשכה יותר מעשרים שנה (משנת ה"א פ"א עד ה"א ק"ג). וכן הוא אומר (בפירושו על התורה ויקרא כ"ו ל"א על הפסוק ואבלה אתכם ארץ אויביכם): „על הצרות הגדולות מורה (הפסוק הזה) שעברו על עמנו, שמתו מהם רבים, מכללם הרג קצת קהלות הקדש וגרוש היהודים מצרפת וכו'". הכי נכבד בספריו, ואשר עשה רושם גדול בזמנו והדורות שאחריו, הוא ספרו „מלחמות ה'" הכולל שיטתו בהפילוסופיה הדתית. בספר הזה יבאר רבי לוי הגרשוני את דעותיו החפשיות במה שאחרי הטבע, בחקירות עמוקות בדעות ואמונות, אשר לפרסמן בימים ההם היה דרוש אמץ לב. החקירות האלה מתבארות ומתפרשות במנוחה שאננה ובלי מורא ופחד, ואיננו חושש כלל לקנאת קנאים, פן יקראו אחריו מלא ויתמתו עליו חשך מינות וכפירה, וכן היה אומר: „בלי ספק רבים ירחיקו דברים... זרים להם ומצד דעות שבאו להם לא מצד העיון והפנות התוריות אלא שירשום מאחרים, אך אם ראיותי נכוחות הנה הגנות שיגנו אותי הוא לי לשבח". בדבר הזה נבדל מאבן כספי ור' יצחק פולגאר, כי לא התגרה במואסי הדעת, כי אם בזה אותם בלבו, באמרו: „דברנו אינם עם הכת הזאת כי יספיק להם שיאמינו". רבי לוי הגרשוני נחשב בין החכמים הנגלים בתולדת האדם לעתים רחוקות, חכמים שאין להם בעולמם אלא האמת, ובחקירתם רק אותה ידרושו, מבלי לשתף למגמת חפצם זאת כוונות ותכליות אחרות. בבחינה זאת התרומם הגרשוני גם מעל בן־מיימון, אשר מלבד האמת היתה מגמתו לשום זר תהלה על תורת היהדות, ולהסיר ממנה תשובות המכחישים בה והמחפים עליה דברים אשר לא כן. הרלב"ג לא שם לנגד עיניו גם התכלית הנשגבה הזאת, וכן היה אומר: „אם היה דרך העיון מביא אותנו באלה העניינים אל זולת (להחפך) מטה שיחוה מפשטי התורה לא היינו נמנעים מפני התורה מהגד בם האמת... כי אין התורה נמום מכריח אותנו להאמין דברים כוזבים, אבל היא מיישרת אותנו בתכלית מה שאפשר להשגת האמת, כמו שבארנו במה שהחלונו לפרש בדברי התורה... מנהגנו היה לחקור באלה הדרושים חקירה שלמה תחלה מצד העיון ואחר כך נתבאר לנו שכן הוא דעת תורתנו... לפי שהתורה להגיע את המתנהגים בה אל השלמות האנושית בתכלית מה שאפשר"[1]. הרלב"ג לא חפץ ג"כ להסתיר דעותיו בחכמה ואמונה, כדרך החוקרים שקדמוהו והרמב"ם בכללם, אשר חבר ספרו עבור הנבונים בעם ולא חפץ כי ההמון יהגה בו; ר' לוי הגרשוני היה מהדר לפרוש הדברים

---

1) בהקדמה למלחמות ה' הספר הראשי להרלב"ג הוצאה ראשונה מאת יעקב מירקריה בריווא די פרינסה שנת ש"ך והשניה בלייפציג שנת תרכ"ו.

כשמלה לפני כל הקהל, ברעתו כי האמת לא יזיק, ומשפט תורת היהדות על ידי החקירה החפשית כאור תצא; כן לא הלך בעינים עצומות אחרי חכמי הפילוסופים היונים והערביים, כי מצא את לבבו להניח הנחות ולהביע דעות לא לבד נגד הרמב"ם, כי אם גם נגד אבי הפילוסופיה מימי הבינים, אריסטו בכבודו ובעצמו.

אמנם כן, המסקנות שבא אליהן רבי לוי הגרשוני בחקירותיו אין להן כל ערך נכבד בזמננו, כאשר הגיעו בני האדם למעלה גדולה בידיעות הלמודיות והטבעיות; ובכל זאת גדולה מאד מעלת החכם החוקר הזה בעד שקידתו הנפלאה וההעצמותו הנמרצה להשיג את האמת ולדעה את הדרך שם אור הדעת השלמה. ועבודת הגרשוני היתה קשה מעבודת בן־מיימון: אחרי מות הרמב"ם התפתחו והתרחבו למודי הפילוסופיה על ידי אבן־רשד ובני בית מדרשו, ושאלות רבות, אשר בימי הרמב"ם כמעט שנתעוררו ורובי המעיינים לא שמו עוד לב להן, עלו בימי הרלב"ג על שלחן בעלי העיון ותדרושנה תשובה שלמה וברורה. ורבי לוי בן גרשון היה האיש אשר ידע לנתח לחלקיו כל ענין דק מן הדק, לשקול בפלס בינתו כל חלקי הסותר והמקיים ולהפיץ אור בהיר על שאלות מסובכות ביושר ההגיון ונעם הדבור, ובהמדות הללו אך מעטים הם בין החוקרים שישוו אליו. גם למוד התלמוד בחריפות ישרה ויושר הגיון הועיל הרבה להתפתחות כשרונו הנפלא בנתוח עניני העיון. סוף דבר בדרכי החקירה היה הגרשוני לסטל דמות ההגיון (לאגיק). בכל אלה היה דרכו לבלי הסתפק בבניני אבות והולדות על פי חקי ההגיון והעיון המפשט, כי אם פנה מקום נכבד גם לתורת הנסיון היוצאת לנו מן המעשים בכל יום, כן בחזיוני הטבע וכן בחזיוני החברה האנושית; וגם הנסיון הזה היה לו לאבן־בחן להבחין בין הטוב ובין הרע ובין האמת והשקר. דעתו הרחבה בכל פנות החכמה הטבעית הגינה והצילה אותו לבל ישען ביותר על כללי ההגיון וכח הדבור שסופו הוא ההטעאה (סופיזמום). סגנון הרלב"ג בהרצאת דברים עיוניים אינו מושך את הלב, והוא היה אומר: „לא נבון לבחור בלשון ערומים ומליצות נאות לכסות על מערומי הרעיון ועניות הדעת". עוד היה אומר: „מחברים רבים... מוסיפים העלם והסתר בדבריהם מצד סדורם, או לעומק לשונם, עד שישימו הדברים הקלים—לקשים... ואנחנו כוונתנו בזה הספר... לא שיסתיר ממנו (מהמעיין) על ידי עמק הלשון את מום הבוונה וחולשתה ולואת הסבה לא השתמשנו בו בטליצות נאות ובלשונות עמוקים [1]).

הגרשוני לא הקים שיטה שלמה בהפילוסופיה הדתית, ובהשקפותיו לא נמצא התרת שאלות בהגיון עיוני, כי אם היה מברר כל השאלות ומסדר הטענות ותשובותיהן בשיטה יותר מדוקת ומסוימת. והנה, לפי הלך רוח בני הדור ביתים ההם, היתה כציאות הבורא כהסבה הראשונה להוויית כללות המציאות והקומתה, דבר מוסכם ומוכרח, שאין החקירה נופלת עליו; אך השאלה ע"ד התהוות העולם, שאלת הקדמות והחדוש, נתעוררה עוד הפעם ע"י אבן־רשד, והרלב"ג שם את לבו לברר את השאלה הזאת ולמצוא לה תשובה מספקת. גם הוא בכל פילוסופי ימי

---

1) בהנ"ל בהקדמה ובמאמר ו' וולק שני פרק א'.

הבינים לא יכול להפקיע את עצמו מן השעבוד אל המשפט המוסכם על פי הנסיון החושי: כי התהוות היש מהאין הוא נמנע בהחלט, ועל כן הסכים להחלטת אבן־כספי בדבר מציאות החמר ההיולי; אך הוא שולל מהחמר הזה כל תכונה הוויית, ויאמר (כדעת אפלטון): „העולם נתהווה כששב מהעדר הסדר על הסדר, ובכן החמר ההיולי הזה נעדר כל שלמות וכל צורה ותכנית, עד שיצדק באמת לאמר שהעולם מחודש כאמרנו שהוא קדמון“ [1]). לעת מן העתים עלה ברצונו הפשוט להשפיע על החמר ההיולי המשולל כל צורה ונעדר כל שלמות כח ההשתנות וההתמזגות, חלופי הצורות והתכונות, ותקם ותהי הבריאה בספורה בכתבי הקדש [2]). הרלב״ג מקים ליסוד התורה את עיקר האמונה בחדוש העולם בזמן מן הזמנים ומביא ראיה על זה מחזיוני המציאות, כי כל החכמות האנושיות הן מחודשות, ראשיתן מצער והן הולכות ומתגדלות, הולכות ומשתלמות ומתפתחות, וכל אשר ירבו ימי הפעלת החושים (הנסיון) כן תוספנה שלמות. „על כן החכמות הלמודיות (בלשון העת החדשה: המחויבות=פאזיטיווע): ההנדסה והמספר קודמות יותר משאר החכמות, כי אינן מצטרכות אל הנסיון הטבעי ויסודן השכל המחייב, וחכמות הטבע להצטרכותה אל החושים היתה השלמות (ההשתלמות) בה יותר מאוחרת, כן נדע: כי הלשונות, מלאכות המחשבת, הורות המדינות ודרכי הנהגות החברה ראשיתן מצער, והן הולכות ומתפתחות ומשתלמות, ואם נאמר שהעולם הוא קדמון בתמורותיו וחלופיו ביצירה והפסד, בלי הפסק מן העולם ועד העולם, הנה לא היו מתחדשים והולכים גם פרי תנובות השכל, והעולם האנושי היה עומד תמיד על מקום אחד בלי כל השתלמות ולא היה נראה כל הליכה לפנים ושכלול בנין בית החיים כדעת אבן־רשד“ [3]).

ומאחר שהשם יתברך ברא את העולם יש „מיש שהוא כאין“ וקרא לאור עולם כל הנמצאים, הנה הוא יודע את בני האדם ואת כל מעשיהם, כי בהיותו „יוצר לבם הוא מבין גם אל כל מעשיהם“; אך הידיעה הואת אינה מבטלת את הבחירה, כי ידיעת השי״ת אינה ידיעה נקנית מהשגת החושים, כי אם מהשגת עצמותו ודעתו עצם העולם וכל האפשריות שהעולם עלול להם. הידיעה הואת, היא ידיעת סדור הדברים בכללותם, ומראש התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשי בראשית, שיהיו עלולים להשתנות על פי הבחירה האנושית [4]). על עולם המציאות שנברא ברצון הבורא חופפת השגחתו העליונה המקיימת את כל העולם וברואיו. בעולמות התחתונים עומדים וקיימים רק המין והסוג ולא האישים הפרטים, זולת מין האדם שהשגחה מתיחדת אליו, ואולם „קצת אישי מין האדם“. כל מה שהאדם יותר נכבד ויותר קרוב במדרגה להשכל הפועל הוא יותר מושגח מההשגחה העליונה, ואם כן ההשגחה האלהיית היא בקצת האנשים מצד הטבע האישי (פערזאָנליך) במדרגות מתחלפות [5]); ובכן, מדבר הוא בלשון ה„מורה“, כי „השלם בהשגתו אשר לא יסור

---

1) יוצא מהפרקים האחרונים במאמר ו׳ חלק א׳ בספר המלחמות.
2) מאמר ו׳ חלק א׳ (ביחוד בפרק י״ז).
3) מבואר בפרק ט״ו מאמר ו׳ חלק א׳.
4) מבואר במלחמות מאמר ג׳ בכל הפרקים.
5) תמצית דבריו במלחמות מאמר ד׳ פרק ד׳. שפ״ה.

שכלו מהשם יתברך תמיד תהיה בו ההשגחה תמיד; והאיש השלם בהשגתו אשר תפנה מחשבתו בקצת עתים מהשם יתברך תסור ההשגחה ממנו..." לאמר תמעט ההשגחה, "כי בהסר מחשבתו והיותו נבדל מהשם יתברך, השם נבדל ממנו, והוא אז מזומן לכל רע, שאפשר שימצאהו, ובכן בחירי המין האנושי שסגלו לנפשם הכרה עליונה וידיעה שלמה, וקשטו עצמם במדות ישרות ומעשים טובים, מתרוממים ממדרגת אישים למדרגת מינים, וקובעים לעצמם ברכת ההשגחה העליונה; איש הרוח הזה מתקשר עם שכל העולם, שכל הפועל, עד שהוא צופה ברוח הקודש לדעת מראש אחרית כל המעשים וידע להזהר מכל פגעים רעים המתרגשים לבא לעולם"[1]. הרלב"ג מחליט, כי "האדם חנן בכח נבואי להסיר המסך הפרוש לענן על כל העתידות, וכי בהתרוממם נפש האדם למרום ונשגב, להחי והקים, בהתבודדו והנזרו מכל יצרי לב האדם באשר הוא אדם בעל גוף עכור ובעשותו כן תדבק נפשו בשכל העולם, או אז תשרה עליו שכינה ויזכה למעלת הנבואה". הרלב"ג מאמין ג"כ באפשרות הקסם וחוש העתידות בחלום[2]; בהנסים והנפלאות אשר בכתבי הקדש לא מצא הרלב"ג כל זורות, כי אחרי "שהעולם נתהווה אחר שלא היה נמצא, הנה מבואר שהנפלאות שנתפרסמה מציאותם מדברי התורה ומספורי הנביאים, נהיה חדושם בהברח מטוג ההויה הזאת", ר"ל תנאי שהתנה הקב"ה עם מעשי בראשית, וכל נם בפני עצמו הוא בריאה בפ"ע; אך לא עביד קודשא בריך הוא ניסא בכדי, כל הנפלאות הם ע"ד החנינה והטובה להקנות טובה רוחנית או גופנית או כדי להציל מרעה רוחנית וגופנית; ואמתת הנסים והנפלאות שבכתבי הקדש אינה דורשת כל ראיה, כי הראיה ההיסטורית שנעשו בפרסום גדול דיה לקיימם כחזון התולדה שאין לפקפק בו. באמונת השארת הנפש נפלגה דעתו מדעת הפילוסופים התורניים בזמנו, שהיו אומרים, כי הנפש שהתדבקה במעשיה בשכל הפועל מתחברת ומתאחדת אליו כהתאחדות הניצוץ בתוך האור ונבלעת בקרבו, כי אם החזיק בהתמדת קיום הנפש בפני עצמה לפי מדת השלמות הרוחנית שסגל לו האדם בעולם הזה, והשנוי הזה בין צדיק לחברו נכלל במה שאמרו "שבע כתות של צדיקים", כי "ההצלחה והרוחניות תשלם בקנין אלה המושכלות אם מעט ואם הרבה"[3].

ומכיון שהתאמתו לרבי לוי בן גרשון הנבואה והנסים שבכתבי הקדש, הנה היתה האמונה בתורה מן השמים כדבר המבורר מאליו, שאינו צריך עוד לכל ראיה והוכחה. והתורה יש לה תכלית כאשר לכל פעל פעל ה', והיא רוממה ונשגבה מאד, וכה יאמר: "כוונתו של הקב"ה בנתינת התורה האלהית, אשר הוא נמום מגיע (מביא) את המתנהגים בו אל ההצלחה האמתית[4]... ולקיים הכוונה הזאת (ההצלחה האמתית) בתורה נחלקו ענייניה לשלשה חלקים: א) המצוות במה שנצטוינו להאמין ולעשות (מצות עשה) ובמה שהזהרנו שלא להאמין ושלא לעשות (מצות לא תעשה).

---

1) בהנ"ל.

2) בהנ"ל מאמר שני פרק ו' ח'.

3) בהנ"ל מאמר ו' חלק שני פרק ט' י' י"א וי"ב.

4) מאמר א' פרק י"א י"ב י"ג. הקדמת הרלב"ג לפירושו על התורה.

והן תרי"ג במספרן; ב) החלק המקיף החכמה המדינית (רצונו לאמר, המוסר המדיני או הורת המדות בהנהגת האדם והחברה) שלא יתכן בו מצוה ועברה (שאינו נגדר בבירור גמור, לאמר: כן תעשה וכן לא תעשה), ובהיות המצוות מהסוג הזה אינן מסוימות ומסומנות שתפול בהן המצוה והאזהרה, הנה יצאה התורה ידי חובתה במה שספרה לנו ספורים מהקדמונים המפורסמים בשלמות בענייני מנהגיהם להיישירנו ללכת בעקבותיהם וספרה לנו גם כן קצת המעשים המגונים כדי שנברח מעשות אלה המעשים [1]; הג') הן האמונות והדעות שלא הגיעו אליהן בני האדם מעצמם בדרכי העיון, אלא בקושי גדול ואחרי מאות דורות, אם לא נעזרנו בהן מספורי הנביאים". ובהחלוקה הזאת בתורה שבכתב כן נחלקה תורה שבעל פה לשלשה חלקים והם: חלק ההלכה, חלק התולדי וחלק ההגדי או הדרשות. ויוסף עזד רבי לוי בן גרשון לאמר: "... אלא שאין ספורי התלמוד נבואיים, אבל הם ספורים שהעידו עליהם אנשים גדולים מפורסמים... ובהיות הענין כן, הנה טעה מי שיחשוב, שכל מה שבא בחכמת התלמוד זולת ביאור המצוות התוריות הוא דבר שאין צורך בו בחיק החכמה התלמודיית אבל הוא בלי ספק הכרחי וכו'" [2]... מההשקפה הזאת יצא החכם הגרשוני לבאר את כתבי הקדש. נקל להבין כי ביאוריו אינם ע"פ הפשט הפשוט; ככל פילוסופי ישראל בימות הבינים היה גם הרלב"ג טועה לחשוב, כי כתבי הקדש מתאימים להנחות אריסטו היוני וממלאים אחרי דבריו, ובכל אופן אינם סותרים אותם. בכלל לא יצא גם הגרשוני מידי שעבוד להדעות המוטעות ששלטו בימיו; הוא היה נוטה גם אחרי האיצטגנינות, והיה גם כן במחשבי קצים, ובפירושו לספר דניאל הוא מחשב את הקץ, ובא לידי החלטה, כי המלך המשיח עתיד לבא בשנת ה"א קי"ח, ומוציא זאת מהמשך הכתובים ופרטי הדברים בדניאל [3], וישמח מאד על המצאתו, אף שכבר קדמוהו בזה הרמב"ן ובעל העברונות רבי אברהם בר' חייא.

ובכל חכמת הגרשוני ומתנות רוחו הכביר היתה פעולתו על היהדות קלה בערכה. התמימים חשרוהו במינות, יען עסק בפילוסופיה בכוונה ראשונה לגלות האמת מבלי שים לב להאמונות המקובלות וגם נתן מקום להדעה מקדמות החמר ההיולי; על ספרו הגדול „מלחמות ה'" אמרו התמימים כי הוא „מלחמות על ה'". אך תחת הכבוד אשר מנעו ממנו בני עמו נחל כבוד והתהלה מחוקרי אומות העולם: האפיפיור קלימינטי הששי צוה להעתיק לרומית פרק אחד מחיבורו ע"ד חכמת התבונה והכלי שהמציא (בשנת 1342) עוד בחיי המחבר, אשר כנראה היה רופאו [4]. הרלב"ג היה

---

[1] והן הנה ה„תועליות" שחבר הרלב"ג בסוף כל סדרה להוציא תורת המדות והמוסר מספורי התורה, וה„תועליות" האלה הנה אוצר כל חמדה לדרשנים החפצים להורות את העם בדרכי נועם המדות ומוסר השכל. שפ"ר.

[2] מלשונו של הרלב"ג בהקדמתו לפירוש התורה. שפ"ר.

[3] בפירושו על דניאל פרשה י"ב.

[4] מונק בספרו Mélanges עמוד 500 בהערה מכ"י, ושם נאמר: (Explicit tractatus instrumenti astronomiae Leonis Judaei de Balneolis, habitatoris Ancyrae. Ad summum pontificem dominum Clementem VI, translatus de hebraeo in latinum anno 1342.) כל הספר על דבר הבחינות החכוניות נמצא בהעתקה ללשון רומית בהוואטיקאן ובהביבליותיקה האמברוזית. עיין שטיינשניידער בהמוכיר ובספרו ע"ד ההעתקות ע' 164.

בא במשא ומתן עם מלומדים נוצרים. אחרית רבי לוי בן גרשון נעלמה ממנו כאחרית אבן־כספי; אך נראה הדבר כי נאסף אל עמו לפני הרעה, כאשר חברו יחדו קנאת הדת והמות השחור להרבות חללי ישראל לאלפים ורבבות[1].

הצעיר שבין שלשת פילוסופי ישראל בפרובינציאה ברור ההוא היה רבי משה בן יהושע[2] הנרבוני, שהיה נקרא גם כן מאישטרו וידאל (Maestro Vidal) (נולד לערך שנת ה"א ס'—ומת ה"א קכ"ב)[3]. אביו ר' יהושע היה איש נרבונה, אשר קבע דירתו בפירפיניאן ואהב מאד את הפילוסופיה המיימונית, ולמרות חרם הרשב"א הורה את ספר „המורה" לבנו בהיותו עוד צעיר לימים בן שלש עשרה שנה, ויהי גם ווידאל נרבוני שוגה באהבת החכמה במה שאחרי הטבע כאהבת אבן־כספי אותה. הרמב"ם ואבן־רשד היו בעיניו כשני המאורות הגדולים בהפילוסופיה הדתית, ויהי נאות לאורם וכתב ביאורים על ספריהם. מסעותיו מתחתיות הררי פיריניאה עד לב ארץ ספרד, עד טולידה, ומשם עד סוריא (Soria) (במשך השנים ה"א ק"ה—קכ"ב) הרחיבו חוג ידיעותיו וצרפו ובררו את דעותיו, כי הוא היה האיש אשר השכיל מכל מלמדיו ומכל חזיונות החיים, להיות צופה ומביט עליהם ולהוציא מהם לקח טוב ולהתעורר על ידיהם למחשבות גדולות. כל צרותיו ותלאותיו לא עצרו בעדו מדרוש את החכמה ולא כלאו את רוחו המשתוקקת למדעים: בני האספסוף בעיר סירבירה

---

1) בתולדות הרלב"ג השאיר הרב המחבר פרטים אחדים שלא נתבררו כל צרכם, והנני מעיר בזה על איזה דברים: א) החכם וויים (דודו"ד ח"ה עמוד 110) יאמר: „אחד מבחירי החכמים וכו' היה החכם... הרלב"ג בן בתו של הרמב"ן, וחתן הרמב"ן ר' גרשון לא חשש לחרם הרשב"א, והיה מלמד את בנו כל החכמות ההיצוניות עוד לפני הגיעו לשנת השלשים". אמנם החכם שולמאנן בתוה"י (ח"ג 168) מעיר בצדק כי הרלב"ג בעצמו פ' כי תצא יאמר: וקבלתי פירוש זה הפסוק מהרב אדוני זקני ר' לוי הכהן, וגם מה שלא יזכיר אף פעם אחת את הרמב"ן בפירושו על התורה ומשתבח בקץ שחשב לשנת ה"א קי"ח מבלי הזכיר את הרמב"ן מוכיח שלא היה הרלב"ג נגד הרמב"ן (ועיין בספר הנ"ל שם); ב) הרב המחבר אינו מזכיר כמעט את אבי הרלב"ג רבי גרשון (או גרשום) ב"ר שלמה, והוא כתב ספר „שער השמים" בחכמת הטבע והפילוסופיה, והאבודרהם מביאו כמה פעמים לעניני הלכה, ואם גם נטיל פקפק בהתיחסות ספר „שער השמים" לאבי הרלב"ג על פי מענות החכם זאכס (כרם חמד ח' מעמוד 157 ולפני זה ע' 154) הנה הרלב"ג מזכיר את אביו פעמים רבות בפירושיו לכתבי הקדש; ג) החכם וויים מעיר בצדק בדבר התיחסות הרלב"ג לתורת ההלכה, כי בפירושו על התורה אינו זז כמלא השערה מדיני התורה שבעל פה, אפס כי במוצא הדינים דרכו להוציא מפשט הכתוב גם ההלכות היוצאות לחז"ל מי"ג מדות שבתורה, ואלה הם דבריו בהקדמתו לפירוש התורה: „והנה בביאור המצוות והשרשים אל המקומות אשר סמכו אותם חכמי התלמוד באחת מי"ג מדות לפי מנהגם, וזה שהם סמכו אלה הדברים האמתיים המקובלים להם במצוות התורה... כדמות רמז ואסמכתא לדברים ההם, לא שיהיה דעתם שיהיה מוצא אלה הדינים מאלה המקומות, כי כבר יוכל האדם להפך כל דיני התורה באלה ההקשים ולטהר גם את השרץ, כמו שאמרו חז"ל, אבל לסמוך אותם אל פשטי הפסוקים... בזה תתיישב הנפש יותר, ואין בזה יציאה מדברי חז"ל כי הם לא כוונו... שיהיה מוצא הדינים מהמקומות אשר סמכו וכו' אבל הם אצלם מקובלים איש מפי איש עד משה רבנו ובקשו להם רמז מן הכתוב וכו'. שפ"ר.

2) בפירוש הנרבוני על התורה שנדפס בשלמות ע"י גלדינטהאל בווינא 1852 נאמר: „אני משה בר מאיר בן אבא מארי בן מר דוד הנרבוני" וצ"ע. שפ"ר.

3) עיין על אדותיו צונץ בהערותיו לרשימת ספרי עברית בהביבליותיקה שבלייפציג מעמוד 325 וגם במינק (Mélanges) מעמוד 592 ולהלן, שטיינשניידער: „ההעתקות העבריות" בכ"מ.

(Cervera) השתערו על בני ישראל יושבי המקום לעת גזרת „המות השחור", הפילוסוף ר' משה נרבוני ושרידי הקהלה נאלצו להמלט על נפשם, כל רכוש ר' משה ואוצר ספריו היקר בעיניו מכל הון היו למשסה, ובכל הרעות אשר מצאוהו לא מש מאהל החכמה, ויוסיף לעבוד עבודתו בחבוריו. והנה גם הוא לא התרומם למעלת חוקר כובש דרך לעצמו, כי אם אחז בשיטת אריסטו לפי הפנים שנתן לה אבן־רשד. בחבורו היותר נכבד, הוא באורו על ספר המורה, אשר עבד בו שבע שנים בהפסקים (ה"א קט"ו--קכ"ב), בקש לצרף ולבאר השקפות בן־מיימון על פי הנחותיו של אבן־רשד. לדעת הנרבוני תורת היהדות היא סדר ההדרכה להעם, להגיעהו להמעלה העליונה בהשלמות התורנית והמוסרית; ושני פנים לתורה: פנים נגלים ופשוטים לבעלי השכל הגם מהמון העם, ופנים נסתרים להוגי דעות בחכמת הפילוסופיה, וההשקפה הזאת מצאה אז מסלות ללב רבים ורק הרלב"ג התנגד לה. הנרבוני הקים גם דעות חפשיות הקרובות אל הכפירה בעיקרים מקובלים בתורת היהדות, אך לא היה כהפילוסוף הגרשוני לדבר דברים ברורים ככל אשר הגה לבו. הוא היה מפקפק מאד בנסי כתבי הקדש, ולפי דעתו היה יותר טוב שלא נמצאו כלל בכתבי הקדש. — אולם בדבר הבחירה השיב תשובה נצחת על טענות המומר אבנרי אלפונזו, שהיה נוזר ואומר, כי כל מעשי בני האדם הם על פי גזרה קדומה אשר אין להשיבה, ובזה אמר לחפא על בגדו בעמו ודת אבותיו (עיין למעלה עמוד 274), ורבי משה נרבוני סתר כל דבריו וטענותיו ובא לידי החלטה, כי ידיעת השי"ת מכרחת זאת האפשרות (בחירת האדם) ומסדרת אותו ומשימה אותו לבעל בחירה[1]. ויהי כאשר אמר לעזוב את עיר מגורו סוריא מעבר להרי פיריניאה נגבה ולשוב לארץ מולדתו פרובינציאה והנה הבהילהו המות ולא שב עוד לראות ארץ מולדתו.

ואם נמנה בין פילוסופי הדור ההוא גם את הקראי אהרן בן אליהו הניקומידיאי, הנה היה הוא הקטן שבחבורה ואין לו כל דמיון וערך לעמת הרלב"ג וחבריו חכמי הרבנים שבפרובינציאה. הידיעה שהקנה לו הוא בהפילוסופיה הדתית במדה קטנה מאד לא היתה לו לענין עיון והגיון, כי אם לענין למוד לדעת את אשר אמרו אחרים. אהרן בן אליהו הנקרא בפי הקראים רבי אהרן השני מניקומדיא באסיה הקטנה (נולד בשנת ה"א ס' לערך — ומת בשנת ה"א קכ"ט)[2] אשר ישב כנראה בקאירה[3] היה גדול בתורה וחכמה מכל בני בריתו, אך אם נערוך אותו למול חכמי הרבנים נמצאהו עומד במדרגה שעמדו עליהם הם עוד לפני מאות בשנים; מסקנותיו בחקר אלוה נשמעים בקול יוצא מקבר או בקול איש שהיה ישן בימי דורות רבים והוא מדבר בלשון שאין בני הדור נוקקים אליה. אהרן הניקומידיאי ידע מהפילוסופיה הדתית רק את אשר מצא בספרי הקראים מימי רב סעדיה גאון ויוסף אלבציר (עיין חלק ג' עמוד 287, 314 ובכ"מ) וגם בספרי בן־מיימון.

---

[1]) „המאמר בבחירה" לרבי משה נרבוני (נתפרסם בהקובץ דברי חכמים לר"א מתונים מעמוד 41 מיץ תר"ט) נתחבר חדשים מועטים לפני מותו. עיין מונק בהנ"ל עמוד 502 ובהערה 13:

[2]) עיין על אדותיו בהקדמת החכם דעליטש לספרו הגדול של אהרן „עץ חיים" (נדפס בלייפציג 1841).

[3]) ובל"ק בפנים רל"א נאמר שישב בקונסטנטינופול. שפ"ר.

אהרן ניקימודיאי היה עוד אחוז בחבלי השנה של המתפלספים מבעלי „המדברים" (המעהוליים) ולא ידע, כי ביטי המאה הי"ד לספירת הנוצרים צמחו שאלות חדשות אשר נעלמו לבני המאה העשירית וספקות חדשים נולדו שדרשו התרתם בחזקה. ספרו בהפילוסופיה הדתית „עץ החיים" נושא על פניו אותות קפאון ומטבעת דור קדמון טבוע עליו. נושאי חקירותיו הם גם כן: מציאות הבורא, תארי השם, שלילת ההגשמה, קדמות העולם או חדושו, המלאכים והשכלים הנבדלים, התשובה, תכונת הרע בעולם, הנבואה והשארת הנפש; אך מלאכתו היתה רק להביא הדעות השונות ולהבריע בפי שנראה לו קרוב יותר לשכלו. אהרן הקראי לא ידע גם להגדיר את התבלית אשר שם לפניו בחבורו, ונראה אשר הקנאה בהרמב"ם וחכמי הרבנים עוררה אותו לחבר ספר בפילוסופיה הדתית, אף כי בעצמו לא ידע ולא הכיר את הקנאה הזאת המעוררת אותו לפעולה. בחדרי לבבו היה דואב וכואב לראות, כי ספרו של בן־מיימון „מורה הנבוכים" זכה לשם גדול לא לבד בין היהודים כי אם גם בין הנוצרים והמושלמים, תחת אשר בעדת הקראים לא נמצא עד הנה איש חכם בחכמת חקר אלוה שיזכה למעלה כזאת, ובכן אמר אהרן בן אליהו להציל כבוד הקראים בספרו „עץ חיים"; לכן הוא חותר להקטין מעלת הרמב"ם ויאמר כי בהרבה דברים קדמוהו גם חכמי הקראים[1]). ובכל זאת נמשך הוא אחרי דעות הרמב"ם ולא נטה ממנו כמלא השערה וידבר רק בהשאלות שנתעוררו על ידי בן־מימון; אך פתרון השאלות והתרות הספקות לא יחפש בהפילוסופיה, כי אם בדברי כתבי הקדש. אהרן הקראי מתנגד באמת להמחקר והוא בא לידי ההנחה: כל מאמין מחויב לבטל דעות החקירה בכל מקום שהן סותרות את כתבי הקדש[2]). בין בני בריתו הקראים גדול מאד כבוד אהרן השני ובשם „מרנא ורבנא" יכנוהו. הוא חבר עוד שני ספרים: „ספר המצוות" או „גן עדן"[3]) על מנהגי הקראים ו„כתר תורה" פירוש על התורה, שני המקצועות אשר כל חכם קראי החפץ לזכות לשם צריך להתגדר בם. גם בספרים אלה נבקש לריק איזה דבר חדש, כי חזר רק על הראשונים ויאסף דעותיהם וחדושיהם. רק לפרקים הוא מתעצם גם לתקן את דברי הסופרים הקראים שקדמוהו, וביחוד הוא מתעורר בתלונה על ר' אהרן בן יוסף הראשון מקונסטנטינופול (עיין למעלה בספר הזה עמוד 263) אשר חשדהו בנטיה לתורת הרבנים.

מקהלות ישראל אשר באשכנז לא תספר התולדה מאומה לבד דברי רדיפות

---

[1]) את קוצר השגת אהרן השני בפילוסופיה הדתית נראה מזה, כי בחר לייחס להקראים את הביאורים החלושים של הרמב"ם על הפסוקים המגשימים את הבורא וביאורי הכתובים על דרך ההשאלה; הפרק היותר גרוע בספר „המורה" נתן מקום להניקימודיאי להתקנא בהרמב"ם ולאמר, כי לא מלבו הוציא באוריו כי אם לקח מחכמי הקראים שקדמוהו. („לא תחשוב שלא קדמוהו להרמב"ם חכמים מחכמי הקראים בבאור אלו השמות אלא שכבר באר החכם ר' יוסף הרואה... והחכם ר' יהודה האבל הרחיב הבאור בם' אשכל הכופר, ואחרי הבאור הזה באר החכם ר' משה בן מיימון"), ובכן חשד את הרמב"ם בגנבת דעת כי לא אמר דבר בשם אומרו.

[2]) בהנ"ל פרק א'.

[3]) ספר המצוות ום' „גן עדן" הוא ספר אחד ונתחבר בשנת ה"א קי"ד. הספר „כתר תורה" נתחבר בשנת ה"א קכ"ב. ההקדמה ופרשיות אחדות מספר בראשית נעתקו ללשון רוסית ע"י קאזנאטשעמ Libri Coronae legis i. e. Commentarii in Pentateuchum etc.).

והרגות מחוץ ועניות הדעת ושפלות הרוח בחיי העם פנימה. הרא"ש ובניו טעו מאד בהיותם מבכרים את ארץ אשכנז על פני ספרד ונכספים תמיד לשוב אליה. בכל אותן השנים למיום צאת הרא"ש ובניו מאשכנז עד קרוב למחצית המאה השניה לששי היו שם הצרות והרדיפות תכופות ורצופות, וכמעט שנחרבו שם כל הקהלות ונעקרו כל הישובים. גם דרישת התורה התלמודית, המקצוע האחד אשר יהודי אשכנז היו שוקדים עליו ועוסקים בו בשום לב ובחבה גדולה, היתה הולכת ומתדלדלת. רק שני רבנים שזכו לשם במקצוע ההוראה קמו בזמן הזה, וגם הם לא הוציאו דבר מלבם, כי אם אספו וכנסו הוראות הקדמונים בלי סדר ראוי ושיטה נכונה: רבי יצחק בן ראובן מדורא (Düren) פלך אאכען תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג[1]) ורבי זיסקינד אלכסנדר מערפורט (לפני שנת ה"א ק"ח)[2]) רב בפראנקפורט; שניהם חברו ספרים בדיני אסור והיתר[3]). ובאמת איך היו יכולים יהודי אשכנז בימים הרעים ההם לפנות לבם לעבודת התורה והעיון בהיות חרב חדה מונחת על צואריהם ולא היה יום שאין קללתו מרובה מחברו, וכל דרכי המחיה והכלכלה חסומים בעדם. בימים הרעים ההם, בהשנים שקדמו לגזרות המגפה השחורה, השיגה את יהודי אשכנז הקללה הכתובה בתורה: „והיו חייך תלואים לך מנגד ופחדת לילה ויום ולא תאמין בחייך, בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר מפחד לבבך אשר תפחד..." אמנם, יש אשר יספר אחד מרושטי זכרונות היימים ההם, כי הקיסר לודוויג הבאבריי (Ludwig der Baier) השפיע רוב טובה על בני ישראל בממלכתו, עדי לבשו גאות ויתנשאו על הנוצרים[4]), אך עדות שקר העיד הכרוניסט בדבר הזה ודבה הוציא על הקיסר ועל היהודים; בכל קיסרי אשכנז לא נמצא מושל אשר יתעמר בעבדי ביתו היהודים, יתנם במשכנתא וימכרם ממכרת עבד כאשר עשה לודוויג הבאבריי; הוא גם נטל על היהודים לשלם מס חדש שהיה נקרא אז בשם: פרוטת־זהב במקום קרבן כפורים (גולדענער אפפֿערפֿעננינג). אחרי אשר החכיר הקיסר את הכנסותיו מ„עבדי ביתו" או נתנם במשכנתא להמלוים חשב מחשבות למצוא מקור הכנסה חדשה

---

[1]) שלעמטשטאדט שם הגדולים בדברים עתיקים לבן־יעקב עמוד 9, שם הספר הוא: שערי דורא. עכ"ל הרב המחבר. והנה הספר כלו הוא רק על ענייני אסור והיתר ונקרא ג"כ סתם בשם אסור והיתר. החכם וויים (דודו"ד ח"ה עמוד 175) מוכיח מדבריו: (שער ב' סימן ה') „אמר לנו הרא"ש" שהיה מתלמידי הרא"ש. שפ"ר.

[2]) בהג"ל עמוד 8. „ספר אגודה יסד ר' זיסקינד מאירפורט הוא רבי אלכסנדרי מווראנקבורטא". על דבר זמנו עיין מהר"י וויל סימן קס"ג. עכ"ל הרב המחבר. יש להעיר ע"ז כי מהר"י וויל כותב עליו: כי „ידע קבלות ומנהגים מסיני", „היה מכריע בין החולקים" ובסימן ס"ז מספר מהרי"ו כי היה קודם הגזרה (המגפה השחורה) — עיין עכ"ז דודו"ד ח"ה 176.

[3]) הספר „אגודה" אינו רק על או"ח כי מתחיל הוא מדינים בסדר נזיקין. כסתירה לדברי הרב המחבר הטקסטין ערך חכמי התלמוד באשכנז בשנים שלפני המגפה השחורה, הם דברי המהרי"ו כי „קודם הגזרות היו באשכנז גאוני ארץ אבל עתה הדור יתום שאין בו יודע בין ימין לשמאל". שפ"ר.

[4]) אלבירט משטראסבורג בכרוניקה I עמוד 149. הידיעה כי לודוויג הבאבארי גרש את היהודים מבאבאריה, כאשר יודיע אניאס סילביוס שהיה אחרי כן לאפיפיור (פיוס השני), לא נכונה, כאשר הוכיח אריטין (בספרו: געשיכטע דער יודען אין באיערן עמוד 24).

AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA

מהעבדים האלה, ויוציא כתב הדת (1342=ה"א ק"ב) כי כל יהודי ויהודיה היושבים במדינות ממלכת אשכנז שהגיעו לשנת השתים עשרה ורכושם עולה לפחות עשרים זהובים מחייבים להעלות מם כסף גלגלת להקיסר או להמלך זהוב אחד לשנה. ולמען תת לגזרתו פנים של משפט צדק, פני משפט ישן נושן מימי קדם קדמתה, מצא בקורות הדורות לאמר: מימות קרלום הגדול נחשב קיסר אשכנז לממלא מקום הקיסרים בממלכת רומא ווזכה בכל זכיותיהם, והנה מעת חרבן הבית השני על ידי טיטום ואספסינוס היה מוטל על היהודים להביא כסף גלגלת זהוב אחד לכל נפש, כופר נפשם במקום הקרבנות שהיו מקריבים בבית המקדש או במקום מחצית השקל, ובכן הלא יש צדקה לקיסרי אשכנז לגבות המס הזה הבא להם בירושה מקיסרי רומא הקדמוניה [1].

עד הנה מעטו הרגות היהודים באשכנז, אך בימי ממלכת לודוויג הבאבארי, ימי מהומות מדיניות ומלחמת אזרחי אשכנז איש באחיו, נעשו למכת מדינה. שתי שנים רצופות (37—1336) היו ידי גדוד מרצחים ביהודים, גדוד אכרים ובני אספסוף אשר קראו עצמם בשם „מבי היהודים" ואשר הרבו לקצות בהם בעברת זדון ואכזריות חמה. שני אצילים רשעים היו המפקדים את גדוד המרצחים. שני רבי המרצחים התכנו בשם המלכים „ארמלעדער", על שם פסי העור אשר קשרו מסביב לזרועותיהם. הסבה הראשונה להתרגות והטבח היתה כמו אז בימי רדיפת רינדפלייש הזה נלהבה ואמונה הבלית. אחד משרי המרצחים היה מספר לבני האספסוף הבוערים בעם, כי רמזו לו משמים אשר הגיעה העת להנקם בהיהודים בעבור היסורים והענויים שעשו אבותיהם להמשיח מיסד הברית החדשה, וקול קנאת הדת קורא לנקמה שפוכה בדם וחרב מצא לו בכל עת הד בלב האשכנזים בני עם הארץ. חמשת אלפים אכרים מזוינים במגלי־קציר, קרדומות ומוריגים חרוצים ובכל כלי ברזל, אשר היו להם לכלי זין, נאספו על יד האצילים „ארמלעדער" ויכינו מטבח להיהודים יושבי עלזאס, נפות הריינוס ומדינת שוואבען (ווירטעמבערג). וכאשר עשו יהודי אשכנז מאז ומעולם בפרוץ רדיפות ושמדות עשו גם היום, כי טרפו נפשם בכפם וימיתו צאצאיהם בידיהם לבל יאנסו להמיר דתם מורשת אבותיהם [2]. והקיסר לודוויג איש באבריה שלח פקודותיו לשלטוני המקומות וגם אל קנצלר קסריות אשכנז הגרף נירנברג לעצור בעד משובת ההוללים (בחדש אפריל 1337=ה"א צ"ז) [3]; אך העזרה הזאת באה לא בעתה, וגם לא היתה בכחה להגן על הנרדפים. לאחרונה תפש הקיסר את אחד הפרשים „ארמלעדער" ויצו להתיז את ראשו.

בימים ההם היו רדיפות והרגה גדולה במדינת באבריה לרגלי קנאת הדת ושאיפה לבצע מעשקות [4]. יועצי העיר דיגינדורף (Deggendorf או Deckendorf)

---

1) עיין שטאבבע בספרו היחוס לקורות היהודים באשכנז מעמוד 30 ולהלן.

2) עיין שודט „יודישע מערקווירדיגקייטען" I מעמוד 455 ולהלן.

3) עיין כתב העתי אירואעליט מאת לעהמאנן לשנת 1861 עמוד 171.

4) המקורים אצל אריטין: גשיכטע דער יודען אין באיערן מעמוד 21 ולהלן. כתב הדוכס היינריך (שם עמוד 29) מיכיח כי חצין בעלי דיקינדורף להפטר מחובות שחבו להיהודים היתה הסבת

אמרו להפטר בעצמם ולפטור את יתר האורחים מן החובות אשר נשו בהם היהודים ולמלא אוצרותם שלל, ולמען הוציא את חפצם לפעולה ידים, חדשו את השמועה הבדויה כי חללו היהודים את העגה המקדשה (Hostie) וגם ספרו נפלאות על דבר העגה המחוללה. ויהי כראות יועצי העיר כי לב ההמונים הולך הלוך וסוער ויבצעו עצתם, אשר נועצו בשדה לבל יודע מזה דבר להיהודים (30 ספטמבר 1337 = ה"א צ"ח): לקול צלצול פעמוני המגדל מעל בית התפלה בא הפרש הארטמאנן מדיגינבורג ואנשיו העירה ביום הנועד, ויועצי העיר צהלו לקראתו ויקבלוהו בתרועת שמחה. הפרשים והאורחים חברו יחד ויתנפלו על היהודים היושבים לבטח ויהרגום וישרפום וישללו כל הונם וקנינם. ולזכר הנסים אשר עשתה העגה המקדשה המחוללה בידי היהודים נבנה בית תפלה בשם „הקבר הקדוש", ואמוני הדת הקתולית נהרו שמה לתפלה לעתים מזומנות; והלחם הקדש המִדַּקר, והמרצע שבו, לפי שמועתם, דקרו היהודים את העגה הושמו בכלי זכוכית למשמרת כשרידי קדש, והיו מראים אותם לתמימי האמונה למען דעתם את אשר עוללו היהודים לקדשיהם. עד היום הזה נמצאה על אחד העמודים בבית התפלה הכתבת הזאת בלשון אשכנזית הישנה:

„Anno 1337
Den nächsten Tag nach Michaelis Tagen,
Do wurden die Juden erschlagen,
Die Stadt sie anzunden,
Do war Gottes Leichnam funden,
Das sahn Fraw und Mann;
Do hub man das Gotteshaus zu bauen an."

וציור נתעב ונאלח מעורר זועה נמצא גם כן על שער העיר למזכרת פעלי גבורי האמונה אורחי דיגינדורף. — מהעיר הזאת יצאה חמת הקנאה ההוללה בשצף קצף ובעברת חמה על קהלות ישראל במדינות באַבריה, בוהמיה, מורביה (מעהרן) ואוסטריה, ואלפים הומתו ביסורים וענוים קשים. אך אזרוזי ווינא ויגינסבורג עמדו לימין התושבים היהודים ולא נתנו להקנאים השובבים לנגוע בהם לרעה. ומה עשה הקיסר לודוויג למען שים קץ לרצח „עבדי ביתו" והפרעה שלום הארץ? מזה לא נדע דבר עד היום. הקיסר היה אז טרוד בדברי הריב שהיו לו עם האפיפיור ומלך צרפת, אשר על פי פקודתו גזר האפיפיור חרם על הקיסר לודוויג איש באַבריה; ולמען יוכל לצאת למלחמה נגד שני אויבים נערצים כאלה היתה דרושה לו עזרת ערי אשכנז, ועל כן לא מצא את לבבו למחות בהקנאים ההוללים והמשתגעים ולפקוד

הראשונה להרדיפה. — פנקס דמנגצא מונה בהפרשה „הרוגי ביהם ואושבריך והרוגי באייערן משנת ה"א צ"ח" שלשים ערים בביהם ומוריביה (מאהרען) ועשרים ואחת בבאבריה שהיו בהן הרגות ביהודים. כתב עתיק מקהלת ווינא נמצא אצל ויאלף „אקטענשטיקקע" בהמזכיר לשנת 1860 עמוד 31. על דבר המאורע בדיקקינדורף וההגדות המשונות שנולדו בין העם לרגלי הרגות היהודים עיין בספרו של Ludwig Steub, Altbaierische Culturbilder. 1869 טעמוד 107 ולהלן.

עליהם עון רצח היהודים. אולם קרובו של הקיסר הדוכס ה ו י נ ר י ך מושל באַבריה ופפאלץ הטה חסדו לאזרחי דיגינדורף, וישבחם על כי „שרפו ויכחידו את היהודים", ויתן להם רשות לזכות בכל הרכוש אשר בזו להם. אמנם האפיפיור בינידיקט השנים עשר שלח דברו להבישוף בעיר פ א ס ו י (Passau) לעשות חקירה ודרישה בדבר חלול העגה המקודשה, ואם יגלה הדבר—כאשר ישער האפיפיור—כי עלילת שקר העלילו על היהודים, אז ימתח הבישוף על הנוצרים האשמים בשפיכות דמי היהודים את כל חמר דיני הכנסיה הקתולית ויענשם בעונשים קשים[1]; אך עונשי הכנסיה לא היו בכחם לעצור בער רוח המשובה והשגעון אשר תקפו אז בעצומיהם את כל בעלי התורה הקתולית. ואנחנו לא נדע אם מלא הבישוף מפאסטוי אחרי פקודת הפפא בינידיקט; אך זאת נדע כי עזרת האפיפיור לא הועילה להצלת היהודים אף במעט, וגם חסותם בצל הקיסר היתה להם למשענת קנה רצוץ. עוד מעט והיהודים קנו להם נסיון מר בדמים (דמים ממש) מרובים להוכח ולדעת, כי גם הקיסר הוא להם מבטח בוגד. כי טרם עברו עשר שנים וחמת הקנאה ההוללה נתכה על כל קהלות ישראל באירופה, בכל עיר ומדינה אשר שם דבר בהני הדת הקתולית מגעת. עוד מעט ונחלי דם חללים ודמעות עשוקים שטפו ועברו בכל נאות אשכנז. בני חבר בהנים חברו יחדו לעורר בלב בני מרעיהם רגשי אכזריות ולעשותם לחיות טורפות אשר רחם לא ידעו. ולעמת הגזרות החדשות במה נחשבו הרגות „ארטלעדער" והמטבח בעיר דיגינדורף.

---

[1] Baronius (Raynaldus) annales eccles. ad annum 1338.

פרק עשירי.

המגפה השחורה.

עלילת שקר בדבר השלכת סמי־מוות בבארות ונהרות. הרגות בדרום צרפת (פרובינציאה) וקטלוניה. „הבולה" מאת האפיפיור קלימינטי הששי לטובת היהודים. הודאות היהודים על ידי ענוים ויסורים קשים. שמדות והרגות בכל נאות ממלכת אשכנז. הנזירים „המתחבטים" או הפלגילנטים[1] היו לשוט שופך ושבט אלוה בהיהודים. המשך דברי ימי היהודים בממלכת פולניה בימי המלך קזימיר הגדול האחרון למלכי בית פיאסטה. הרדיפות בבריסטיל. ועד הקהלות בברצלונה.

(ה"א ק"ח—ק"י=1348—1350)

קרן אורה של הצלחה מדומית שזרחה לכנסת ישראל בספרד בימי מלכות אלפונזו האחר עשר עזרה לרעה להמית שואה ואבדון על היהודים בכל יתר ארצות התורה הנוצרית ולעורר עליהם רדיפה כללית ונוראה, אשר כל רדיפות אומות העולם את האומה הישראלית לא תשוינה אליה. שוד משדי התעורר מקצות הארץ, מארץ הסינים במזרח אסיה החל „הנגף השחור"; לפניו נראו אותות בשמים ובארץ: הארץ רעדה רעשה התחתיה, ובשמים נגלו כוכבי־שביט, אשר למראיהם חתו בני האדם וירגזו, ואחרי האותות פרש מלאך המות את כנפיו השחורות על הארץ והדרים עליה ומוטות כנפיו הגיעו עד קצות תבל, ויבא בלב אירופה דרך האיים ומבואות הים, ויניף חרמש מגלו על משפחת האדם, ויכחיד ברוח אפו בימים מועטים שני אלפים וחמש מאות רבוא (25,000,000) איש. והמות לא הפליא בין מין למין, בין עולל וזקן, בין עם לעם, כי במצודתו נאחזו כל העמים וכל משפחות המין האנושי, ובכל עיר ומדינה אשר דרך בה האורח הנורא ההוא ותהפך לגיא־הרוגים ושדה קברות. אז נבחרו רגשי המוסר והמדות מנפש האדם, אפסה החמלה מלב באי עולם, ואז נשבתו

---

[1]) „המתחבטים" (דיע גייסלער או Flagellanten ונקראו גם כן „פלענלער") המה חברי אחות נזירים אשר נוסדה במחצית השניה למאה הי"ג למספרם, ונתפשטה במאה הארבע עשרה במדינות אשכנז ביהם ופולניה; „המתחבטים" לכפרת עון הלכו ערומים אנשים ונשים יחד עד שהותירום ויתגודדו כמשפט עובדי הבעל לפנים עד שפך דם. ביחוד התרבו הנזירים בעל התשובה אלה בדרום אשכנז; בכל התחסרותם לא מנעו נפשם מכל תועבה והמלכים וגם הכהנים הגדולים קראו תגר עליהם וגם נתנום לחרם, אך בני המון העם כבדום כמלאכי מרום קדושי עליון, ונמצאו בעלי הזית שהתחברו אליהם ויעשו כמעשיהם. והנזירים הפלגילנטים האלה היו מצביאי גדודי הרוצחים ומעוררים אותם להרוג בהמון את היהודים בימי המגפה השחורה. שפ"ר.

האחוה והרעות בין האדם לאדם. באירופה המירה המגפה השחורה את פני האדם אשר לבני עמי הארץ ותהפכם לנמרים שוקדים על טרפם, ותעשם למלאכי משחית בעברת זרון ואכזריות נוראה: להסגיר למות, לחרב ואש את כל נפשות היהודים, אשר השאירה אחריה המגפה, לענותם בכל ענויי הנפש ויסורי הגוף ובכל כלי חובלים, ולהכחיד את השבט הישראלי מעל פני האדמה. לאות ולעדה על טיב החנוך המוסרי שנתנו אז כהני הכנסיה לעמי אירופה יהיה הדבר, כי בכל ארצות המושלמים והמונגולים הפראים, אשר היתה בהם יד הדבר, לא עלה על לב עמי הארץ לשום את היהודים לשעיר המשתלח ולתלות בהם אשם הנגף. רק בארצות הנוצרים באירופה, בכל מקום אשר דבר התורה הקתולית מגיע, שמה שמו אשם הנגף בעם היהודים זשמה ערכו מטבח ליהודים וישימו בו חמאת שאול, אשר לא ידעו ולא עלתה על לבם; הכהונה מסכה רוח עועים בלב בני עמי מרעיתה ותלמדם השכם ולמד, כי כל המכחיד את הכופרים מביא גאולה לעולם ווזכה לחיי עולם, וכי היהודים גרועים גם מהכופרים ורעים וחטאים מעובדי האלילים, כי הם חלאת המין האנושי, אוכלי אדם ושופכי דם ילדים וכי מצוה גדולה להרגם ולהשמידם מעל פני האדמה. והלמודים האלה הכו שרש עמוק בלב בניה, ויאמרו כי באה העת להוציא דבר רועי האמונה לפעל ידים, ואחרי אשר המגפה השחורה התירה אגודת החברה ותסיר כל משטר וסדר, כל מוסר ומורא מתוך בני האדם וכל איש הישר בעיניו יעשה, ואחרי כי רבו העבדים המתפרצים מפני אדוניהם ובני האדם היו חפשים לנפשם כחיות השדה, התעוררו בקרב בני האדם כל רגשי האכזריות, כל למודי שנאת האדם לאדם, אשר הורום מדריכיהם בימי שנות מאות. המגפה השחורה חתפה גם נפשות יהודים, אך לפי הערך היה מעט מספר המתים בהם מאשר בין הנוצרים[1]), יען כי היו היהודים יותר זהירים במאכלם ומשקיהם, התרחקו מן הזוללות והסובאות, עסקו במצות בקור חולים וגם השליכו נפשם מנגד למען העלות ארוכה לחוליהם המנוגעים ויעשו כל מה שבכחם לעצור בעד הרעה בטרם תגדל לאין מרפא, והדבר הזה, כי לא הרבה הדבר חלליו בעם ישראל, נתן ידים לעלילות על היהודים, שכבר הוחזקו לשוחטי ילדים ואוכלי אדם, כי משליכים הם סם המות בבארות ונחלי המים וגם מפזרים לרוח אבק ארסים שונים לעפש את האויר, למען השמיד את כל הנוצרים בארצות אירופה, ואז יהיו הם לאדוני הארצות האלה.

אך איה המקום, אשר בו נועדו נוסדו היהודים לחבל מזמה כזאת? ומי הוא השליט ברוח כל היהודים באירופה לחברם יחד בעצת שאול כזאת, כי יעמידו את עצמם במקום סכנה, להשקות את כל הנוצרים יושבי אירופה סף רעל? על השאלה הזאת מצאו הקנאים ההוללים תשובה כרגע: יהודי ארץ קשטיליה בספרד, המשופעים ומסובלים בעשר ותעצומת פעולתם רבה מאד על כל קהלות ישראל באירופה, יעצו עצת שאול לנקום נקמת אחיהם הנרדפים, ולשום רעל ומות במימי

---

1) סופר בן הדור הזה רבי חיים נאליפאפא יאמר בספרו עמק רפאים: „ולאחד שנפל למשכב או מת מהיהודים נפלו ומתו מבני עמי הארץ מאה וילבשו עליהם קנאה ולא יכלו דבר אתם לשלום". דבריו מובאים בעמק הבכא לרבי יוסף הכהן עמוד 80. גם Hottinger יספר: כי באשר לא רב הפרץ ביהודים התעורר עליהם החשד. Helvetische Kirchengeschichte II. S. 167.

ארצות הנוצרים, והם שלחו מלאכיהם אל אחיהם בכל ארצות הנוצרים וקופסאות מלאות אבק־ארם וסמי רעל בידיהם, ובגזרת „החרם" גזרו על כל בני הקהלות לשום את הרעל בבארות ובנהרות וכל מקוה המים[1]; מטולידה, המטרופולין לכנסת ישראל בארצות המערב, יצאה הפקודה לכל היהודים. ובני העם המוכים בשגעון והויה ברו מלבם לאמר: יהודי קוסם קסמים ויעקב פסקטי שמו יצא מטולידה וישב בעיר שאמברי (Chambery) אשר בסאבויה (Savoyen) המדינה, ומשם שלח חבורות חבורות יהודים נושאים סמי־רעל לכל הערים והארצות[2]. ובשאמברי (Chambery) נמצאו ליעקב פסקטי עוד שני חברים רב פיריט (Peyret) ויהודי עשיר אבוניט (Aboget), ושלשת חרשי משחית אלה הכינו את הרעל פעם מבשר שרץ מעופף ופעם מבשר שממיות וצפרדעים והלטאות, ופעם מלב נוצרים מטונן בעיסת הענה המקודשה[3]; את הרעל המוכן באופן כזה חלקו וישימו בכיסי עור קטנים או כרכוהו במטליות אדומות שחורות או ירוקות להמציאו למקום תעודתו למעינות אירופה וכל נהרותיה ונחלי מימיה. ספורי הבל אלה שבדו מלבם בוערים ואוילים או רשעים שואפי רצח מצאו להם מאמינים לא לבד בין המוני העם המהבילים כי אם גם במערכות בני מרום עם הארץ; בפמליה של הרוזנים הרוכסים ובבתי המשפט נבחנו ונצרפו הספורים האלה, וחקור הדין נעשה במסרקות של ברזל וענויים קשים, בכלי חפץ שהשתמשו בהם בימי הבינים להוציא כאור משפט, בכלי חובלים לענות בשר ונפש.

לפי הידיעות שבידינו נפוצה השמועה הבדויה, כי היהודים מטילים ארס בבארות ומעינות, לראשונה בצרפת הדרומית, כי שם החל הנגף השחור עוד בשנת ה"א ק"ח. קהלה אחת שלמה בדרום צרפת, אנשים ונשים וטף, עם כל ספרי הקדש נשרפו ביום אחד (בחדש סיון)[4]. וההרגה הזאת לא היתה יחידה במדינה; מפרובינציאה עברה

---

[1]) כדברים האלה יספר הכרוניסט אלבירטוס משטראסבורג (Urstisius Germaniae historici II p. 148). ועוד בהפרוטוקולים שנעשו בעלואם ונפות הים הגינפי (Genfer See) וגם בהכרוניקה לקאָנינגם-האפֶן נמצאו הדברים ככל מה שהבאנו בפנים, רק נשתבש פתרון מלה אחת (Pascate) על חג הפסח ובאמת הוא שם עצם פרטי, שם איש שבדו המעלילים מלבם.

[2]) כתבי הרשות המקיימים את הדברים האלה נמצאים בהערות לקאנינגם-האפֶן ע' 1036, אצל Herman Gygas בם' Florus temporum ע' 138 ועוד כתבי הרשות הרבים.

[3]) בהנ"ל ע' 1033, 1040, 1044.

[4]) בספר חמשה חומשי תורה בהביבליותיקה אשר בווינא ברשימה עמוד 18 נמצאה הכתבת: „הלא זה מוצל מאש ביום האף והחמה ששפך השם כאש חמתו על קהל קדש מלנמא דשמדון (? ?) כי כלם קדשו הש"ו טף ונשים ביום אחד... בשנת ק"ח... פרשת והעבירו תער (בהעלותך) והובא אלי זה החומש בעיר איגש בשנת ק"ט פרשת שוב אשוב... ונשארתי אני לבדי כי הוסנתי ונקראתי לפני אדונתנו המלכה העירה אבנון (צ"ל אביניון) ושמה ישבתי ובכיתי במר נפשי.:.", הזמן שבת פרשת בהעלותך חל אז ביום י"ט סיון או בהשבוע 11—17 מאי לשנת 1348. והנה שם העיר שבה היתה ההרגה קשה לברר מדברי הכתבת הזאת. המלכה שמזכיר המעתיק היא הדוכסית הנודעה לנגאי יוהנה Johanna מנאפולי נכדת מלך נאפולי רובירטו שהיתה מושלת באביניון, טרם מכרה זכות שלטונה להאפיפיור, גם רבי חיים גאליפאפא מספר על דבר הדדיפות בפרובינציאה. ובכן ההנחה שנתקבלה עד היום כי גזרת הנגפה השחורה החלה לראשונה בסאבויה (Savoyen) אין לה על מה שתסמוך והיא נסתרת מהאמור למעלה ומטה שיאמר עוד בהענין הזה.

השמועה אל מדינות קטלוניה וארגוניה: באותה השנה רבו שם המשובה והעזובה, כי התפרצו האצילים ובני העם מפני המלך דון פידרו אשר נסה לשלוח יד בזכויותיהם, ויהי כאשר מצאו להם דברי העלילה הנוראה גם שמה מסלות בלב בני העם, ויתגודדו ברחובות עיר ברצלונה ויהרגו ביהודים כעשרים נפש ויבזו את בתיהם (באחד מימי השבת לעת ערב בחדש סיון או תמוז שנה הנ"ל). אך לעזרת היהודים נמצאו שרי העיר וגדוליה, אשר עמדו נגד המתגודדים וילחמו בהם, גם קולות וברקים ומטרות עז וברד ואש מתלקחת נראו ביום ההוא ותהי חתת אלהים על השודדים והמרצחים ויפוצו לכל רוח.

ימים מועטים אחרי כן התקוממו בני האספסוף על היהודים אשר בעיר צירבירה (Cervera) ויחלו לקצות בהם; שמנה עשר נפש הרגו, והנשארים ברחו לנפשם וכל רכושם היה לבז ולמשסה. או נמצא בעיר הזאת הפילוסוף ווידאל הנרבוני (עיין למעלה עמוד 302) וביום המהומה אבדו ממנו כל רכושו וכל ספריו. נורא מזה היה ההרג בהעיר המצערה טרריגה (Tarrega); שם התגודד ההמון ביום שאחרי תענית תשעה באב (י' אב=6 יולי ק"ח), שם—כאשר יספר בעל הזכרונות—„הכו ביהודים ואבדו יותר משלש מאות נפש ויסחבום כלם אל בור ריק ובבזה שלחו ידם והנשארים ברחו לנפשם אל בית מכריהם במתן בסתר עד עבור הזעם וישארו ערומים מכל קנינם"[1]. כל הקהלות בספרד הצפונית ראו כי צפויות הן אלי רעה „ויגזרו צומות ויחגרו שקים ויתפללו אל האלהים בחזקה", אך בצום ותפלה לא אמרו יהודי קטלוניא די, כי גם „התחזקו ברחובותיהם בחצריהם ובטירותם ותהי להם הלילה למשמר והיום לבטול מלאכה ולא יצאו מרחוב היהודים החוצה... וישבו על משמרתם ימים רבים, ובלי ירידה ובאואישקה ובכל המקומות אשר ליהודים חומה דלתים ובריח נקהלו לעמוד על נפשם ויעמידו שומרים"[2]. בארגוניה עמדו אצילי הארץ והנבונים בעם ליתן היהודים ויגינו עליהם; גם האפיפיור קלימינטי הששי, (הוא האפיפיור אשר מצא חפץ בספר הרלב"ג על התכונה ויצו לתרגם אותו לרומית; עיין למעלה עמוד 300), אשר בבא המגפה השחורה במדינות איטליה נמס לבו ויחבא חדר בחדר, חמל על האנשים הנרדפים על לא חמס בכפם וישלח אטר (Bulle), אשר בו יצוה במפגיע על בני מרעיתו לבלי יזידו להמית איש יהודי בלי פסק דין מבית המשפט, לבלי יאנסום להמיר דתם ולבלי יבוזו את נכסיהם וקניניהם (בראשית חדש יולי)[3]. הבולה הואת מאת אבי הכנסיה הקתולית אולי עשתה פעולתה לטובה בצרפת הדרומית, אך בכל יתר ארצות הנוצרים היה דבריה כקול קורא במדבר. מבני מדינות ארגוניה ופרובינציאה ראו אחרים ויעשו גם הם כמוהם. הארץ הברוכה אשר על יד הים הגינפי (Genfer See) היתה לבמת חזיון להרגות היהודים. הדוכס אמדיאוס המושל בסאבויה הוציא פקודה לתפוש יהודים רבים הנחשדים בעון שימת רעל בבארות המים ולאסרם בבתי הכלא

---

1) מדברי ר' חיים גאליפאפא בעמק הבכא עמוד 81.

2) בחנ"ל ובלשונו.

3) Baronius (Raynaldus) Annales eccles. ad annum 1348 № 33. על אדות פעולת הבולה הזאת והבולה השניה בפרנש־קומטי מיום 26 ספטמבר עיין Revue d. E. J. ספר VII בעמוד 18 ולהלן.

אשר בשני ערי המצער על יד ים הגינפי בשילון (Chillon) ובשטיל (Chatel או Chatelard , שתיהן בין Vevey ובין Ville-Neuve) . או הפקידו ועד־בקרת לעשות חקור דין בהנתפשים ולענשם כדי רשעתם . בפעם הזאת שמו לבם מושלי הארץ ושופטיו אל השמועות הבדויות על דבר היהודים המשקים סמי־רעל את כל הנוצרים . ביום הכפורים לשנת ה״א ק״ט (15 ספטמבר) החלו לענות בכלי חובלים במוסר אכזרי שלשה יהודים ויהודית אחת בעיר שילון: חובש פצעים וואלוויני (Valavigny) איש תונון (Thonon) , בנדיטו ומאמזון מוויל־נייף ושלשה שבועות אחרי כן את האשה בילליטא (Bellieta) ובנה אַקע (Aquet) . מרוב יסורים הודו הנאשמים בכל הפשעים והאשמות אשר שמו בפיהם , כי קבלו רעל מאנשים ידועים ויניחוהו בקרבת המעינות והבארות . בדבר הזה נתנו חרב בידי השופטים להרוג אותם , את אבותיהם ובניהם ואת כל אחיהם . האשה האומללה קלת הדעת ובנה הוסיפו להודות בפיהם כאשר הוסיפו לענותם בכלי משחית ככל אשר דרשו מהם מעניהם שופטיהם , ואַקע הודה ויאמר: כל היהודים הנכבדים והנקלים נועדו נוסדו לפני שער העיר בווילנייף ויועצו יחדו , איך ישקו בסמי־רעל את כל הנוצרים . בשאטלארד ענו בכלי חובלים חמשה יהודים ויודו גם הם על חטאות ועונות נוראים אשר לא חטאו ולא העוו . אַקע (Aquet) הרבה להודות ולבדות דברים לבלי חק , כי השליך רעל במימי העיר ווויציאה , באפוליה וקלבריה ובטולוזה אשר בצרפת . כל הדברים האלה נכתבו בספר ונחתמו בידי המעונים ונתקיימו בחתימות חוקרי הדין . למען תת תקף ועז להודאות הנאשמים הוסיפו השופטים הערומים לכתוב כי הנאשמים נוסרו אך מעט בעת הבקרת . על פי ההודאות האלה דנו דין מיתה על ידי שרפה לא לבד את הנתפשים שהודו על אשמתם , כי אם גם את כל היהודים היושבים במדינת סאבויה (Savoyen) . ממדינת ימה של גינף עברה השמועה כי הודו היהודים על חטאתם ותתפשט בכל נאות ארץ שוויץ , ועוד מעט ויערכו שם במות ומדורות אש לשפוט את היהודים הנמצאים שם . הקונסולים בעיר בערן צוו להביא להם את ספרי חקור הדין שנעשה בשילון ושאטלארד ויענו גם הם יהודים אחדים בכלי משחית , ובאשר הוציאו מפי המעונים דברי הודאה הדליקו במות־המוקד לשרוף עליהן את כל היהודים יושבי המדינה (בחדש ספטמבר שנה הנ״ל) .

מעיר בערן וצופינגין (Zofingen בפלך אַארגוי) , ששם נמצא גם כן רעל , לדברת העם , החלה פעולת השמדת היהודים בסדר ושיטה ידועה . שופטי בערן שלחו ספרים להערים באסיליאה (Basel) , פרייבורג , שטראסבורג וקולוניה (Köln) ויתר המקומות , כי נגלה עון היהודים לעיני השמש , וגם איש יהודי אסור בכבלי ברזל שלחו לעיר קולוניה להיות לאות ועדה כי נגלה זדון היהודים וכל תועבותיהם ומזמותיהם . בעיר ציריך נוספה לעלילת הרעל גם עלילת הדם , כי נמצא שם ילד נוצרי חלל ולא נודע מי הכהו , וגם בעיר הזאת נשרפו הנאשמים באש ויתר היהודים גרשו מן העיר , וחק יצא מטעם המגיסטראט כי לא ישיבו את היהודים אל העיר הזאת עד עולם (21 ספטמבר בשנה הנ״ל) . עלילת הרעל צעדה בעקבות הנגף השחור הלוך ועבור צפונה , ובכל אשר נגעה ידו בבני עם הארץ נודעה גם יד העלילה הנוראה הזאת לבלות ולהשמיד שארית ישראל . בגורל הקהלות בערים אשר על יד ים גינף כן היה גורלם בערים על יד ים בודין (Bodensee) : בס״ט גאללען ,

לינדוי, איבערלינגען, ראוונסבורג, שאפֿהויזען וקונסטנץ, כי העלום על המוקד, העבירו עליהם האופן, המיתום בכל מיתות משונות, הגלום מן הארץ או הטבילו אותם לאונסם. בקונסטנץ נמצא יהודי אחד שהמיר דתו בשעה שהיתה חרב הקנאים מונחת על צוארו, אחרי כן נחם על מעשהו וממכשול לב ומוסר כליות אמר לטרוף נפשו בכפו וידליק עליו את ביתו למות ביחד עם בני עמו על קדוש השם, ובשעת השרפה קרא מתוך הלהבה אל הנוצרים העומדים מסביב: „ראו נא כי הנני מת כאיש יהודי", והאש אשר יצאה מתוך הבית הזה אחזה בארבעים בתים ותהפכם לערמות אפר [1]). עוד הפעם הרים הפפא קלימנטי הששי קולו בכח ויערוך מכתב תוכחה לכל עמי הנוצרים להסיר מעל בני ישראל את עון העלילה הנוראה הזאת ולהוכיח צדקתם; בדברים של טעם ינסה אבי הכנסיה הקתולית להוכיח לבני עם מרעיתו את אולתם ומשובתם, כי הרבתה המגפה השחורה את חלליה גם במדינות שאין בהן יהודים כלל, וכי היתה יד הנגף גם ביהודים, לשוא יצוה האפיפיור קלימנטי הששי לכל ראשי הכהונה כי יגינו על היהודים ולא יתנו להעם לנגוע בם לרעה, לשוא החרים בחרם חמור ויבדיל מכנסית הנוצרים את כל המאשימים והתלינים (26 ספטמבר ג' חשון שנת ה"א ק"ט) [2]): כח הבן היה רב וחזק מכח האב, והבערות והמשובה בנות הכהונה הרומאית היו שולטות אז לבדן בלב בני עם מרעיתה.

לא היה מקום באירופה אשר שם הכחידו והשמידו את בני ישראל בשקידה יתרה וחמת נקם כאשר עשו האשכנזים בקסריות רומא האשכנזית הקדושה. נראה הדבר, כי ששו האשכנזים למצוא תואנה לכלות כל חמתם ונקמתם בעם עברתם. האפיפיור אמנם הוכיח צדקת היהודים ויזהיר את אמוני הקתולים לבלי לנגוע בהם לרעה, אך האשכנזים אשר היו תמיד עבדים כרוכים אחרי האפיפיור לא שעו לדברי אבי הכנסיה כאשר דבר דבר לטובת היהודים; לשוא שלח הקיסר שנבחר אז קרלום הלוקסמבורגי (קרלום הרביעי) מכתבים אחרי מכתבים וירבה להזהיר כי לא יפילו משערות ראשי עבדי ביתו ארצה, כי האשכנזים לא הטו אליו און קשבת. ובימים ההם לא נמצא באירופה המערבית עם עני בדעת כעם אשכנז; הצרפתים והאיטלקים, הספרדים והאנגלים היו מתערבים בעניני המלכה ומחוים דעתם בצרכי הצבור, ועל כן נצרפו דעותיהם במקצת, ולמרות הזיות ימי הבינים לא כבו מאורות בינתם, והיה בידם לשפוט מישרים על חזיונות החיים; לא כן האשכנזים אשר הכהנים והאצילים שמו חבל במתניהם וימשכום לכל אשר חפצו, הם לא ידעו להבדיל בין חזון אמת למשאות שוא ומדוחים ויכסלו ויבערו ויהיו לחולמים בהקיץ. לא רק מחפצם לבוז את שלל היהודים (כאשר יספר אחד הכרוניסטים קלוויניר איש שטראסבורג ויאמר: „איהר באארעם גוט וואר דיע פֿערגיפֿטונג, וועלכעם דיע יודען מאָדטעטע" [3]), כי

---

[1]) Mansfeld'sche Chronik ed. Spangenberg p. 237, 337.

[2]) Baronius (Raynaldus) Analles eccles. ad annum 1348 № 33 v. VI. Kalend. Octobris.

[3]) הכרוניקה השטרסבורנית בהביבליותיקה להספרות הלאמית I עמוד 104, ומשם לקח קאניגם-האוזען. שילטער בהערותיו לקאניגם-האוזען מעכוד 1026 ולהלן כאשר העיר ע"ן שמאבע.

אם גם בהומת אוילים ובוערים האמינו האשכנזים בלבם, כי יש ביד היהודים להרעיל בטיפי סמי מות את הנהרות הגדולים: הריינום, הדניבה (Donau) וכל הנהרות, היאורים והאגמים, הבארות, המעינות ומקוי המים ולהשחית את השדות והכרים אשר בכל נאות אשכנז. שמועה אחת מספרת, כי היהודים יעקב פאסקאטי ומרעהו רבי פיריט בעיר שאמברי, אנשים שלא היו ולא נבראו, שמו רעל ומות במימי המדינה אשר על יד ים הגינפי, ושמועה אחרת מספרת כי איש יהודי עשיר ושמו משה ממגנצא המציא סמי מות לכל אחיו באשכנז לשומם בבארות המים[1]. בתי מועצת העיר (המגיסטראט) „הזהירים" (fürsichtige) בערים רבות סתמו את הבארות והמעינות לבל ישתו האורחים את הרעל אשר שמו שם היהודים ויסתפקו במי גשמים או שלגים לשתיה ובישול. ואם על כל אלה לא יפקדו עון היהודים עליהם?

אכן גם אז נמצאו נבונים מתי מספר, אשר לא נחה עליהם רוח השגעון ואשר הכירו לדעת כי היהודים חפים מעון המתים במגפה. המעטים ההם, יחידי הדור, ראוים הם לבצר להם מקום בהתולדה, כגבורים מתגברים על יצר לב האדם הרע ועל האולת אשר ידה היתה בכל משלה בימים ההם; בעלי הרחמים האלה השליכו נפשם מנגד ויעשו לטובת היהודים הלקוחים למות ככל אשר מצאה ידם. חסידי אומות העולם אלה היו חברי בית מועצת העיר שטראסבורג קונרד איש ווינטערטור ראש האורחים[2], השופט גוסי שטורם (Gosse Sturm) והאומן פעטר שוואַרציר (Peter Schwarber); שלשה אלה נתנו נפשם למען הוכיח לכל בני העם כי חפים הם היהודים מחטא הרעלת המים, וגם נלחמו בעדם נגד ההמונים, אשר התנפלו עליהם בחמה שפוכה, והתיצבו לנגד הבישוף, אשר נמנה גם הוא במבקשי נפש היהודים. גם חברי בתי המועצה בהערים בסיליאה (Basel) ופֿרייבורג עמדו לימין האומללים הנרדפים. ראשי בית מועצת האורחים בקולוניה (Köln) כתבו לראשי בית המועצה בשטראסבורג: בדבר היהודים ישימו להם למופת את ראשי האורחים בשטראסבורג; הם (אזרחי קולוניה) נוכחו לדעת, כי המגפה השחורה שבט אלוה הוא וענש בידי שמים על חטאות בני האדם כי התגברו, ולכן לא יתנו להשיא עון אשמה על היהודים על ידי שמועות כוזבות, וכמעשי אבותיהם יעשו גם הם להגן על היהודים. אך בבסיליאה התגודדו חבורות בעלי המלאכה וכל המון העם על בית מועצת האורחים ויעברו לפניו ברגליהם וידרשו בחזקה, כי לאצילי העיר (Patrizier) אשר גרשו מבסיליאה בגלל אשר שלחו ידם ביהודים תנתן הרשות לשוב אל העיר, וגם כי היהודים ינרשו מן העיר. חברי המועצה היו אנוסים למלא ברגע את הבקשה הראשונה, ובדבר גרוש היהודים הרגיעו רוח העם וויבטיחום כי באספת הערים תבוא השאלה הזאת לידי פתרון.

ואספה כואת קמה ונהיתה בעיר בינפֿילדן (Benfelden) אשר במדינת עלואם.

---

[1]) המקורים בכתבי הרשות בהנ"ל עמוד 1023.

[2]) קונראד פֿאן ווינטערטור הוא אחד מחסידי אומות העולם, אשר מסר נפשו להציל נפשות ישראל הלקוחים למות והנהו אחת הנפשות הפועלות בהספור החזיוני „התרעלה" להחז' המליץ א"ש פֿרידבערג (הוצאת אחיאסף התרנ"ח). החזיון הזה, אף שאינו מתאים בכל פרטיו להאמת התולדית, כציור תולדי מיסר לנו תמונה שלמה מחיי הזמן ההוא בקרב ישראל פנימה, באשכנז וספרד ובארצות הקדם.

נגידי הערים נועדו נוסדו יחד להתיעץ כדת מה לעשות ביהודים המרעילים את הבארות וכל מקוה מים, ובאספה הזאת נמצאו הבישוף משטראסבורג ברהלד (Berthold), ברונים, חשובי האורחים ונבחרי הערים. באי כח העיר שטראסבורג הרבו להמליץ ולדבר טובה על היהודים, ולא חשו גם מהתקומם נגד הבישוף אשר מרשעתו או מאולתו אחת דבר להשמיד את היהודים; הם הוכיחו בראיות נכונות, כי אי אפשר להאשים את היהודים בדבר המגפה, אך רוב הנאספים הכריעו הכף לרעת היהודים, והוחלט לגרש את היהודים מכל הערים אשר במדינות מעלות הריינוס (בסוף שנת 1348=חוש טבת ה"א ק"ט). ומיום צאת ההחלטה הזאת בבינפֿילדן הותר דם יהודי עלואט—אשר עוד לא נרפאו מן המכות אשר הוכו בימי רדיפות „ארמלעדער" (עיין למעלה עמוד 305) — כדם הצבי והאיל וכל הורגיהם לא יאשמו; המגרשים מהערים הומתו בידי בני הכפרים. המשפט הנורא הזה יצא גם על יהודי בסיליאה (באועל); הקנאים ההוללים בנו בית מיוחד לאותו דבר על אי אחד על נהר הריינום, ושם אספו את יהודי העיר ובלי דבר־משפט שרפו כלם באש, (9 יאנואר 1349=ה"א ק"ט)[1] וגם נשבעו באותו מעמד לבלי תת לכל יהודי לשבת בקרבם בימי מאתים שנה[2]. בעוד שבוע ימים באה הפקודה על יהודי פֿרייבורג: יהודי אחד ענה ביסורים קשים ויתן תודה כי הוא וארבעה מבני בריתו נסעו לעיר ברייזאך (Breisach) להועץ איך ישליכו סמי המות בבארות המים, וגם זרק כים מלא אבק סמי־מות זרת ארכו לתוך המים. ארבעת היהודים אשר נקבו בשמות נתפשו והובאו לפֿרייבורג וכאשר ענו בכלי חובלים הודו ויבדו מלבם דברים שלא היו ולא נבראו: כי כל היהודים בשטראסבורג, בבסיליאה, בפֿרייבורג ובערים אחרות יודעים את דבר הרעלת הבארות והמעינות. יהודי אחר הודה: כי יש ועד קבוע משנים עשר חברים הממונה על השלכת סמי מות בימי ארצות הנוצרים, וכל היהודים מחויבים לשמוע לדברי הועד הזה לכל אשר יצוהו; הרעל הובא מעיר בסיליאה. למראה ידים מוכיחות כאלה אספו את כל היהודים היושבים בפֿרייבורג ויעלום כלם על המוקד, מלבד שנים עשר איש מעשירי הקהלה, אשר השאירום לפי שעה בחיים, למען הוציא מפיהם שמות בעלי משה ידם אשר לוו מהם כסף, כי מובן מאליו אשר כל רכוש הנשרפים וחובותיהם נפלו לגנזי בית מועצת העיר[3]. בצאֶהרינגען (Zähringen בקרבת פֿרייבורג), ששם מצאו, כפי השמועה, חברי מועצת העיר וראש השופטים (Schultheiss) סמי מות בבתי היהודים, המיתו במיתה משונה ואכזריה שלשה יהודים ויהודית אחת ולכל הנשארים נתנו זמן־תליה (גאלגענפֿריסט—זמן קצר שנותנים למחויבי מיתה לחשבון הנפש) עד אחרי ימי החג. אותות האשמה על היהודים נתרבו מאד; בהעיר שליטשטאדט (Schlettstadt) טרף איש יהודי שנחשד בעון ההרעלה את נפשו בכפו בבית האסורים, ואיש יהודי מומר נתן תודה לאמר: היהודים חורשים רעה על כל הנוצרים להמיתם ברעל. על כן התמרמרו בני דלת העם בעלואם על האצילים בגלל

(1 Albertus v. Stratsburg a. a. O. S. 148.

(2 Ibid.

(3 Ibid. Schreiber, Urkundenbuch I. 2, S. 379-383. A. Lewin, Juden in Freiburg. S. 41 f.

דרשם טובה ליהודים. והעלילה עברה ותתפשט בכל הערים אשר בנפות נהר הריינוס, ועל קהלת ישראל באשפירה (שפייאר) נפל הגורל לראשונה. העם התגודד ברחובות וימית יהודים רבים בחרב, ורבים מהיהודים הדליקו באור את בתיהם עליהם ומקצתם המירו דתם (10 יאנואר); את הנהרגים שמו בחביות של יין וישליכום אל הריינוס. בית מועצת האזרחים באשפירא לקח לו את כל רכוש היהודים ועל הכפרים קנין כספם הניח חותמו.

וסוד מועצת העיר שטראסבורג הוסיף לשמור בכל אלה את הברית והחסד ליהודים. ראש האזרחים קונרד ווינטרטור לא נח ולא שקט ויאסוף ידיעות ככל אשר מצאה ידו מקרוב ומרחוק להוכיח צדקת היהודים, למען יהיו לאות בידו לפני האזרחים אשר האיצו בו לעשות נקמות ביהודים. אך מכל עברים באו אז ידיעות וגביות עדות לרעת היהודים. חברי מועצת העיר צאֶהרינגין (Zaehringen) השיבו: כי בידיהם נמצא אבק סם המות של היהודים, והם נתנו ממנו לבהמה ותמת כרגע, אך לא יחפצו להוציאו מידם, כי אם יראו אותו לשליחם [1]). ושר המצודה (Castellan) משילון הבין העתקות מהתודה אשר נתנו היהודים המעונים בהמקומות אשר בסביבות היאור הגינפי וישלחם לידי חברי ועד המועצה בשטראסבורג [2]); רק חברי ועד המועצה בקולוניה חזקו את לב ראש האזרחים ווינטרטור ויעוררוהו לעמוד לימין היהודים ולהגן עליהם בכל כחו. כי, לדבריהם, תצאנה בעקבות שטראסבורג כל ערי המדינות סביבותיה הקטנות והגדולות [3]); אך כבר כשל כח ועד המועצה ולא יכול עמוד נגד ההמון אשר לבו הלך הלוך וסוער. בני דלת העם לא יכלו לצייר הנפשם, כי שלשת היועצים מגינים על היהודים רק על פי רוח אהבת הבריות אשר תפעמם, ויאמרו: היועצים לקחו מהיהודים כסף רב מאד ולכן יגינו עליהם נגד רצון כל העם; כה נדברו בני שטראסבורג בינם לבין עצמם [4]), וחבורות בעלי המלאכה, אשר הסיתו אותם הכהנים והנזירים, התגודדו ברחובות עיר ויעמדו בשורה עם דגליהם לפני המונשטער [5]) (בית הכנסיה הגדולה בשטראסבורג) ולא זזו משם, עד כי ראש האזרחים ווינטרטור ושני חבריו הוסרו ממשמרתם. אחרי כן נבחרו חברי מועצה חדשים אשר נטו אחרי ההמון לרדוף את היהודים ולהשמידם. נקל לדעת מראש אחרית דבר. ביום אחד הושמו בכלא כל בני קהלת ישראל בשטראסבורג — אלפים איש במספר — וביום שלאחריו ביום השבת (14 פיברואר 1349=ה״א ק״ט) נסחבו כלם אל שדה הקברות לעדת ישראל; שם הכינו במת עץ גדולה וכל הקהל עלה על הבמה אשר הציתו אותה באש מכל עברים; רק את אלה אשר המירו את דתם השאירו התלינים בחיים, וכל הנשארים נשרפו בלי חמלה. בית מועצת העיר החדש קים וקבל ההחלטה לבלי תת לאיש יהודי לשבת בשטראסבורג בימי מאה שנה [6]). רכוש

---

1) Urkunden b. Königshoven, Noten p. 1023,

2) בהנ״ל מעמוד 1029 ולהלן.

3) בהנ״ל בהכתבים עמוד 1023.

4) Königshoven Chronik p. 294.

5) Ibid.

6) ע״ד פרטי המאורע הנורא הזה עיין גלאזער געשיכטע דער יודען אין שטראסבורג ובספור „תת־עלה״ לא״ש פריעדבערג עמוד 188. שפ״ר.

היהודים וקנינם נחלק בין התושבים, ואלה אשר יראו לקחת להם מרכוש האנשים החטאים בנפשותם נתנו את חלקם לצרכי בתי התפלה ומקלטי הנזירים.

עתה הגיע תור הקהלה העתיקה בקהלות ישראל אשר בקסריות אשכנז, זו קהלת ווירמייזא (Worms) ההדורה. ולקהלת ווירמייזא היה מקום לפחד מרשעת הנוצרים האורחים ביתר שאת, כי הקיסר קרלום הרביעי הוציא בימים ההם את יהודי ווירמייזא מרשות הבישוף המושל בעיר, ולאות תודה להאורחים אשר עמדו לימינו בעת מלחמת שערים באשכנז נתן להם את היהודים במתנה גמורה וחלוטה, וכה היו דבריו „בספר המתנה" הזה: „הנה כן העיר ווירמייזא ותושביה האורחים זוכים וקונים את היהודים והעדה היהודית, ויכולים לעשות בהם באשר יעשה האדם עם רכושו"[1]. כה היו היהודים מסורים בידי האורחים לעשות בם ככל העולה על רוחם. — ויהי כאשר החליט ועד מועצת העיר לשרוף את היהודים, ויגמרו היהודים ברעתם לבלי חכות עדי יומתו בידי התלינים האכזרים, כי אם למות איש בידי רעהו. השמועה מספרת כי שנים עשר פרנסי העיר הלכו יחד אל בית המועצה לבקש על נפשם ונפש בני קהלתם, וכאשר לא שעו ראשי האורחים לתחנוני פרנסי הקהלה סגרו היהודים דלתות בית המועצה אחריהם וישתערו על ראשי האורחים בכלי הנשק אשר הסתירו מתחת למדויהם ויהרגום. היהודים הנשארים עמדו על נפשם וילחמו באויביהם. שנים עשר הפרנסים נסו על שדה הקברות לעדת ישראל ושם באורח פלא נקברו כלם בקבר אחד. אך כל הספורים האלה המה דברי הגדה שאין להם על מה שיסמוכו. האמת התולדית היא: כי כל היהודים יושבי ווירמייזא—יותר מארבע מאות נפש אדם—התאספו אל בתיהם ויציתו אותם עליהם באש וימותו כלם על קדוש השם (י' אדר שני שנת ה"א ק"ט)[2].

(4 Moritz, Diplomata Alsatiae p. 186. G. Wolf zur Geschichte der Juden in Worms, S. 34 Beil. II.

1) אלברטוס איש שטראסבורג בהנ"ל מספר, כי יהודי ווירמייזא שרפו את עצמם: (Wormatienses etiam Judaei et Spirenses Oppenheimienses et Moguntini se ipsos combusserunt. זה יוצא גם מכתב הזכות, שזכה בו הקיסר קרלום את העיר ווירמייזא (אצל Moritz בהנ"ל עמוד 188 ואצל וואלף בהנ"ל הוספה III) וכה יאמר: Ob solche Geschichte, als in Irre (ihrer) Stadt zu Wormessen geschehen ist an den Juden unde der Judischeit . . . die mit einander verbrannt unde vergangen sind, beide an Leibe und an Gute. Daran . . . die Stadt unde Burger . . . geschädigt sind. זמן ההרגה נמצא בספר המנהג לעדת ווירמישא: י' באדר הסמוך לניסן מתענין גזירת ק"ט שהיתה פה ק"ק ווירמישא" (נפשות הצדיקים ללעוויאהן עמוד 16). עוד כתב יד נמצא בידי הפרופיסור בערנאים (מהכ"י הזה נדע ג"כ קורות הרדיפות ביתי מספי הצלב הראשון והשני) וגם שם נרשם הזמן „אלה שמות קדושי ווירמישא שנת ק"ט י' ימים באדר השני". י' אדר שני בשנה ההיא היה ביום הראשון לחדש מארץ. הידיעה הזאת מקוימת במקצתת בכתבו של הקיסר קרלום הנ"ל שנכתב בשנת 1349=ק"ט ביום: „Sontag so man singt Judica in den Vasten", והשיר הזה ישוררו בבית תפלתם 22 מארץ ואז כבר נשרפו יהודי ווירמייזא. מכל הידיעות האלה נוכל לדעת טיב השמועה ע"ד „י"ב פרנסים" אשר קברם יראו עוד היום על שדה הקברות בווירמייזא. אם יש מקצת אמת בהספור, אז נקרה הדבר ביתי המגפה השחורה ולא ביתי מסע הצלב הראשון, אך מלבד שאין הידיעה הזאת מתאמתת מהמקורים הנזכרים למעלה היא גם מוכחשת מפנקס הנמצא בידי הפרופיסור בערנאים; שם נפרטו כארבע מאות שמות הנשרפים על קדוש

ואורחי העיר ווירמייזא הנוצרים, מלבד שסבלו נזק גדול מן התבערה אשר יצאה מבתי היהודים ותאכל בבתיהם, כי אם גם נאחזו בסבך טענות ותביעות מצד הפרשים האצילים, אשר היו להם דין ודברים עם היהודים הנשרפים. והאצילים הפרשים אמרו להנקם באזרחי העיר על השמידם את היהודים מקרבם, אף כי הקיסר נקה את האזרחים מכל חטא ואשמה; ולמען כפר פני האצילים ולהשך חמתם טעליהם מכרו חברי מועצת העיר את קרקעות היהודים ויתנו כסף מחירם להאצילים[1].

גם היהודים באפינהיים (Oppenheim) שרפו עליהם את בתיהם לבל יענום וישפטום משפט מרעילי המיים (לקץ חדש יולי)[2]. ובקהלת פראנקפורט על נהר המאין לא נגעה הרעה, אף כי לטשו עליה אנשי הדמים את עיניהם, כל עוד נלחמו איש באחיו שני בעלי הטענה על כתר הקיסר: קרלום הרביעי לבית לוקסמבורג והרוזן גונתר לבית שוואַרצבורג. גונתר השוואַרצבורגי תקע את אהלו בפראנקפורט. אך כמעט מת הגרף והקיסר קרלום הרביעי הנלחם עמו עלה מן העיר, באה הפקודה גם ליהודי פראנקפורט. גם הם שרפו עליהם את בתיהם, בראותם את אויביהם הולכים וקרבים אליהם; ואש יצאה מבתי היהודים ותאכל בבתי הנוצרים (24 יולי). מן הרכוש אשר בזזו להם אזרחי פראנקפורט מן היהודים שחדו בסך עשרים אלף מארק כסף את קרלום הרביעי, אשר נלחמו אתו מתחלה, ויתן להם רשות לקבוע יומא דשוקא (Messe) בעירם, אף כי בני מגנצא (מאינץ) היו חולקים על הזכות הזאת שזכה בה הקיסר את בני פראנקפורט.

וכאלו לא היה בשגעון אחד די להביא מות ואבדון על בית ישראל, והנה נוסף עוד שגעון אחר להוליך שולל את בני האדם. המגפה השחורה אשר הכחידה באפה אלפי רבבות בני אדם היתה בעיני כל עמי הנוצרים כשבט אלוה לייסר את בני המשפחה האנושית על עונותיהם כי התגברו, על עון העם וחטאות הכהנים פורעי מוסר, ולכן נתעורר הרעיון למחות עון ולהתם חטאת בתשובה וסגופים. „בעלי התשובה" עברו גדודים גדודים בערי אשכנז, וכמשפט עובדי הבעל לפנים היו מלקים את מערומי בשרם ברצועות של עור עד שפך דם ומזמרים בקול נורא ואיום את זמירותיהם. „המתחבטים" או „הפלגילנטים" האלה קראו בקהל עם „פיתקא דרקיעא" שהביא להם מלאך משמי מרום, וכו כתוב לאמר: כי חרה אף הגואל והמושיע על בני האדם המרבים לחטוא ואוכלים בשר בימי התענית ורק ברחמי האם הקדושה הואיל לסלוח לעון שבי פשע העושים השובת המשקל וחובטים את גופם שלשים וארבעה ימים בלי הפסק. „הפלגילנטים" הציתו אש קנאות בלבות בני העם, והקנאה הזאת אכלה — את בית יעקב; יש מה„מתחבטים" אשר גלו דעתם להכחיד את האומה הישראלית ויתגאו בשם „חובטי היהודים". שיר שהיה שגור אז בפי ההמון נותן לנו

השם בווירמייזא לעת המגפה השחורה, כל אלה ראשי בתי אבות מלבד בני ביתם, וביניהם נמצאים אחד עשר פרנסים ולא י"ב, ואינם נרשמים ביחד, כי אם מפוזרים בין שמות כל הקדושים.

(1 Schaab, diplomatische Geschichte der Juden zu Mainz S. 89. Urkunde v. Hacsheims Wormser Chronik S. 91 fg.

(2 Albertus v. Strassburg. ibid. p. 148.

ציור נאמן מהמשובה הנוראה ששררה אז במערכות הנוצרים הקתולים אשר באירופה המערבית:

יָעוּף הַדֶּבֶר כִּחֵץ מְקֻשָּׁת
וּלְאַלְפֵי בְנֵי אָדָם מָוֶה הָרֹשֶׁת.
הַמִּתְגּוֹרְרִים בְּלִי לְבוּשׁ עֲרֻמִּים יְשׁוֹטֵטוּ.
וּבְלִי חֶמְלָה אֶת גֶּוֶם יַכּוּ יְמָרְטוּ,
וַתִּגְעַשׁ הָאָרֶץ מוֹסְדֵי עוֹלָם יְרוֹפָפוּ,
הַיְהוּדִים לָרוֹב גֻּהֲרָנוּ נִשְׂרָפוּ.

ובמגנצא, אשר שם לא היתה יד הקנאים ביהודים עד הנה, גנב אחד כיס בסף מרעהו בהתאסף בני האספסוף לראות בהוללות „המתחבטים", ותקם מהומה בין ההמון, ואז התנפלו על היהודים. אך בני קהלת מגנצא כבר ידעו כי נכון להם יום עברות ויכונו למלחמת מגן. שלש מאות יהודים חמושים בכלי נשק השיבו מלחמה שערה ויכו בחברי המרצחים וימיתו מהם שתי מאות איש; ברבר הזה העלו עוד יותר חמת הנוצרים תושבי העיר ויתחמשו גם הם בכלי נשק ותהי מלחמת תנופה ביניהם ברבע היהודים. — המלחמה ארכה זמן רב וכאשר עיפה נפש היהודים לעמוד נגד אויביהם הרבים והעצומים מהם הדליקו עליהם את בתיהם (ביום 24 אויגוסט). כפי ההשערה מתו או בחרב ובאש כששת אלפים יהודים, וכה נכחדה הקהלה הישראלית היותר חשובה ונכבדה בממלכת אשכנז.

בעצם היום ההוא, אשר בו נכחדה קהלת מ ג נ צ א, באו השוד והשבר על קהלת ישראל העתיקה בקולוניא (Köln) ועל היהודים יושבי הערים והכפרים מסביב, אשר מפחד אויב בקשו להם מפלט בעיר הזאת. שרי המועצה בקולוניא, אשר נוכחו לדעת כי היהודים נקיים מפשע וכי המגפה היא מטה זעם ביד ה', הגינו ימים רבים על היהודים מחמת ההמונים הבוערים; הם גם חשבו להם לחובה לצאת בעקבות אבותיהם שהיו מגיני היהודים החוסים בצלם, אולם בשעת המגפה חדלה המשמעת, נתקו מוסרות החברה והעם לא שמע עוד לקול מצוה ומפקד, ולכן נאלץ סוד המועצה להכנע בפני בני ההמון ולבטל את רצונו בפני רצונם. בכל ערי אשכנז התגודדו הנוצרים לגדודים ויפשטו על שכונת היהודים ויד סוד המועצה קצרה להושיעם. מקצת הנרדפים עמדו על נפשם; פה ושם פרצו תבערות ואחרית הרבר היתה כי נהרגו ונשרפו כל יהודי קולוניא עד אחד[1]). והרדיפה הנוראה הזאת עברה מעיר לעיר וממדינה למדינה בכל גבולות אשכנז, ומי ימנה ויספור את כל הערים בכל מרחבי הממלכה הזאת, מהררי האלפים עד הים הצפוני ומן הריינום עד הנהר אודיר, אשר נשרפו בהם היהודים או כי טרפו נפשם בכפם ויציתו בעצמם את בתיהם עליהם. מקהלת ישראל בערפורט, אשר מספר יושביה עלו לשלשת אלפים איש, לא נמלטה נפש אחת, אף כי חברי מועצת העיר הגינו עליהם ימים רבים אחרי הפחד כל קהלות

---

[1]) Ennen, Geschichte der Stadt Köln II. S. 331 fg.

ישראל בכל מדינת תורינגיה (Thüringen), באיזענאך (Eisenach) ובנותה (Gotha)[1]. בברעסלא, אשר בה נמצאה או קהלה גדולה ועשירה, נכחדו כל היהודים לא נשאר אחד. אמנם הקיסר קרלום הרביעי שלח דברו אחרי כן לשרי מועצות הערים להפוש את הרוצחים „ולעשות להם כחק וכמשפט", אך לא עשה דבר להקדים פני הרעה ולעצור בעד משובת ההוללים המשתגעים, אף כי לא נכחדו ממנו מחשבותיהם הרעות על היהודים[2]. וכאשר עשו בהיהודים בברעסלא כן עשו ביתר ערי שליזיה. הרדיפה הנוראה הזאת הגיעה עד אוסטריה, וכל בני קהלת ישראל בווינא טרפו נפשם בכפם ויאבדו עצמם לדעת על פי הוראת הרב ר' יונה[3]. בהעיר קרעמיזער או קרעמס, אשר נמצאה בה קהלה גדולה מישראל, התנפלו על שבונת היהודים תושבי העיר ובני עם הארץ אשר מעיר מצער שטיין והכפרים. אז הציתו היהודים עליהם את בתיהם באש וימותו מיתת שרפה (ביום 29 ספטמבר 1349=ה"א ק"י), מלבד המעטים אשר נסו אל המצודה וימלטו. ובה הקיפה הרדיפה את כל מדינת אבערלנד[4]. אמנם הדוכס אלבירט דרש דמי היהודים השפוכים ויצו לתת לבז ולמשסה את כל הכפרים, אשר יושביהם לקחו חבל בהרגות היהודים, וישם בכלא את השודדים והרוצחים ושלשה מראשי הבריוני הוקיע על העץ וישם ענש כסף על העיר המצערה מאוטירן (Mautern) שש מאות ליטראות ועל הערים שטיין וקרעמס ארבע מאות ליטראות[5]; אך גם הוא לא עצר כח לבצור רוח בעלי ההויה והשגעון. ויהי כאשר הביא הדוכס את היהודים אל המצודה אשר לו מצודת קיבורג (Kyburg), וישלחו לו תושבי הערים מסביב לאמר: אם לא יעביר הוא את היהודים באש ועשו זאת הם למרות רצונו. והתושבים עמדו ברבורם וירצחו את כל היהודים בלי חמלה ולא נשאר אחד[6]. בכל מדינות אשכנז נאלצו המושלים לבטל רצונם בפני רצון ההמונים בעלי ההויה. רופרעכט (Ruprecht) דוכס באבריה חפץ להושיב בהיידלבערג וערים אחרות את היהודים השרידים אשר נמלטו מהמטבח בווירמייזא ושפייאר, אך בני עם הארץ התקוממו עליהם וישיאו על הדוכס אשמת מקח שוחד, באמרם כי נתנו לו היהודים שוחד[7].

הנה כן פרצה הרדיפה גם במדינות באיערן ושוואבין וקהלות ישראל העתיקות נכחדו מני ארץ; קהלת אויגסבורג נחרבה לראשונה (22 נובימבר 1348), אחריה

---

[1]) מספר כ"י מובא אצל Klose, געשיכטע פאן ברעסלאוי אין בריעפען II. 190. עיין שודט בהנ"ל I 466 ויראשטשעווסקי בהנ"ל מעמוד 25.

[2]) Klose ibid S. 185, 192. L. Oelsner, Schlesische Urkunden z. Geschichte d. J. im Mittelalter S. 17 fg u. Urkunden. 1349 ההרגה בברעסלא היתה ביום 28 מאי

[3]) Chronicon Zwetlense b. Pez, Scriptores Rerum Austriacarum I. p. 541.

[4]) Chronicon Zwetlense ibid. — Deutsche Chronik b. Menzel Geschichte der Deutschen p. 267.

[5]) Ibid.

[6]) Pez ibid. p. 970.

[7]) Albertus v. Strassburg p. 149.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

ספר

דברי ימי ישראל

מאת הפרופ. ד"ר צבי גראָטץ

מתורגם עברית בתוספת הערות ומלואים ע"י שאול פינחס ראבינאוויץ

ועם הערות והרוצים מאת הנ"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן.

להספר הגדול הזה, העולה באיכותו וכמותו על כל ספרי חכמת ישראל שיצאו בעשר השנים האחרונות, כבר יצאו מוניטין בעולם היהדות. מלבד חכם התולדה, המחבר ז"ל בעצמו ובכבודו, שמחו על הספר הזה גאוני חקר התולדה הישראלית בדורנו, כהד"ר קאיזערלינג, הפרופ. קויפמאנן, יבדלו לחיים טובים, והחכם איזידור לאֶב ז"ל וכמעט כל חכמי ישראל שבמזרח ושבמערב; כלם הכירוהו לטובה וישיבו כבוד תהלתו בקהל רב ויאמרו פה אחד, כי הספר הגדול הזה בתרגומו העברי, עפ"י התאר והתמונה, ההכונה והצביון שנתנו לו מאת החכם המתרגם, כן בפנים הספר וכן בהוספות בעיקר בהערותיו והארותיו, עולה בכמה מעלות טובות על המקור האשכנזי, וביחוד נכבדו החלקים האחרונים, כי החכם המופלא בחקר קדמוניות עמנו הד"ר א. א. הרכבי בהערותיו והוספותיו הרבה עוד יותר לשכלל תפארת הספר. התכונות המסתנות ביחוד את הספר הן: סגנונו המרוצה לעם, יוצא מן הלב ונכנס אל הלב, תכונתו המקורית והטבעית והיות כל דבר מדבריו נצרף ונבחן על פי המקורים הראשונים—מקורי ספרות ישראל באלפי ספריה וסופריה, ובכן יחשב בצדק לספר-עם לכל המון המשכילים ותופשי התורה ועם זה גם ספר מדעי ומחקרי לכל החכמים יודעי בינה לעתים בישראל.

עתה יוצא לאור החלק החמישי מהספר הזה (המכיל בקרבו תולדות ישראל מראשית האלף הששי עד ראשית הגזרות והשמדות בספרד), אשר הוא וכל יתר החלקים הבאים יעלו במעלות גדולות ויתרות על חלקי הספר הראשונים בפנות אלה:

א) בתמונתו ופניו החצונים, כי המו"ל לא יחשוך נפשו מכל עמל וכל חריצות ליפות את ההוצאה הזאת ולתת להקונים ספר מפואר בכלי יקר, על נייר טוב ומהודר, והאותיות והסדור בתכלית היופי ובטוב טעם ודעת להפליא.

ב) בדיוק ההגהה, אשר תעשה מעתה בידים אמונות ובתכלית השלמות הדרושה להוצאת ספר נכבד כזה.

ג) בהחלק הזה ובכל החלקים הבאים, יבאו פרקים גדולים ושלמים בקורות ישראל בארצות הסלאווים מאת החכם המתרגם, למלא את אשר החסיר הפרופיסור גראָטץ בהמקצוע הזה—וחלקי התולדה האלה נכבדים ויקרים מאד לכל בני עמנו יושבי ארצות רוסיא, פולין וגליציה.

ד) הוצאת הספר בחברות, שהתנהגה עד היום בכבדות, תהיה מהיום בזמנים תכופים, חוברת חוברת בזו אחר זו, בלי הפסק ובלי התעכבות, כי החלק החמישי בכתב יד כבר נמצא בידי המו"ל, והמחבר כבר נודע לחרוץ במלאכתו, ולא ממנו יצאה ההתעכבות וההפסקים בהוצאת הספר גם עד היום.

מחיר החוברת בלי פארטא 35 קאפ. (פאָרטא **4** קאפ. לחוברת).

(המו"ל יקוה כי הקונים, בשומם לב ליופי ההדפסה ושלמות ההגהה שמצטיין בהם הספר הזה ואשר כל זה עולה ברסים יקרים, לא יתרעמו על ההוספה הקטנה — 5 קאפ. לחוברת — ועוד יחזיקו לו טובה בתתו להם ספר רב הערך שחיצונותו מתאמת אל פנימיותו.)

למו"ס ראבאט בנהוג.

דורשי הספר מן החלק החמישי והלאה, וכן גם החלקים הראשונים על פי מחירם הקצוב מאת המו"ל הקודם, יפנו עפ"י האדריסה:

Издательство „Axiacaфъ" Варшава או Verlag „Achiasaf" Warschau.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Fünftes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg, Dzika 1.

1896.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת ששית.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג ושותפם, דזיקא 1.

תרנ"ז.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 4 Іюня 1896 года.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е.

ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ **Ш. П. Рабиновича.**

Томъ V. Выпускъ VI.

Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдберґъ и К°, Дикая 1.
1896.

בא הקץ לקהלות: ווירצבורג, מינכען ועוד קהלות רבות[1]. יהודי נירנבורג, אשר סחרו אל ארצות רחוקות ויאספו הון רב במסחרם ובתים גדולים היו להם בשוק, עוררו עליהם קנאת הנוצרים הלוים מהם כסף; נקל היה לראות מראש כי יהודי נירנבורג נכונים הם ליום עברות. הקיסר קרלום הרביעי פטר מראש את בית המועצה מכל אחריות, אם נגד רצונם יעשו תושבי העיר רעה ליהודים[2]. ואת אשר יגרו יהודי נירנבורג בא עליהם! על ככר העיר, אשר על שם המאורע נקרא מני אז והלאה "Judenbühl", ערכו בעלי הרחמים מדורה גדולה, וכל איש יהודי שלא הקדים לצאת מן העיר נשרף או הומת (6 דיצימבר 1349=ה"א ק"י)[3]. רק חברי מועצת העיר ריגינסבורג בבאבריה התאמצו בכל יכלתם להגן על קהלת ישראל היותר עתיקה באשכנז הדרומית; גם שם דרשו בני ההמון בחוקה להשמיד ולמצער לגרש את היהודים, ובני האספסוף שואפי דם ורצח כבר היו נכונים לעשות ביהודים ככל אשר עשו בכל ערי אשכנז; גם דוכסי מדינת באבריה בני הקיסר לודוויג כבר כתבו וחתמו בספר, כי הם לא יעוררו כל דין ודברים על העיר ריגינסבורג בדבר היהודים ורשות נתן לשרי המועצה והאזרחים: לעשות ביהודים „ברצונם לפי הכבוד ולפי ההכרח לגרשם ולעשות בהם על פי המשפט ונגד המשפט" (ביום 1 נוביבמבר); אך שרי המועצה וטובי האזרחים חשבו להם לחובה להגן על היהודים אשר חיו עמהם בשלום, אחוה ורעות והגינו עליהם ביטי הרדיפות בבאבריה לפני עשר שנים (עיין למעלה עמוד 306), וידרו שרי ריגינסבורג וטובי אזרחיה נדר לפני ראש האזרחים ברתולד עגולטשפעכט (Berthold Egoltspecht) בבית המועצה לאמר: כי יגינו על היהודים ולא יתנו לנגוע בהם לרעה[4]. שרי ריגינסבורג וטובי אזרחיה שמרו את הבטחתם וליהודים לא אנה כל רעה. ורוזן־הספר (מארקגראף) מבראַנדענבורג, בן הקיסר לודוויג, איש נעוה לב, אשר עמר לימין גינתר שוואַרצבורג המתנשא להיות קיסר באשכנז, הוכיח את אמון רוחו להתורה הקתולית בתתו פקודה להנציב המושל בשמו לשרוף באש את כל היהודים מקאָניגסברג (במדינת נייפמארק) ולהחרים את נכסיהם לגנזי המלכות. הנה כה שחתו בני האדם את דרכם על הארץ בדור ההוא עדי הלל רשע מרצח על הוות לבו ויכתוב בספר לפניו כי בפקודת אדונו המארקגראף ובעזרת שופטי העדה (Schöffen) העביר את כל היהודים באש[5].

בערי אשכנז הצפונית ישבו אז יהודים במספר מועט, מלבד בעיר מגדיבורג, אך גם בערים אשר במספר יושביה היהודים היה מעט נשרפו או גרשו כלם. כן

---

[1]) עיין בספרו של Scriptores rerum boicarum I. p. 615; Oefele. בפנקס מגנצא נמנו במספר הקהלות הנכחדות בשנה ההיא במדינת באבריה לבדה, ועולות קרוב לשמנים. ע"ד אוינסבורג עיין שפעטטער: געשיכטע פאן אוינסבורג I עמוד 103.

[2]) Würfel, Historische Nachrichten von d. J. in Nürnberg S. 92 ועיין S. 16.

[3]) עיין המקורים בספרו של שודט „יודישע מערקווירדיגקייטען" וכו' I עמוד 363 ועיין העגעל Chronikon der Stadt Nürnberg I. S. 25.
Gemeiner, Regensburgische Chronik II S. 56 f.

[4]) Kehrberg בס': בעשרייבונג דער שטאדט קאניגסבערג אין דער נייפמארק ז' 241.

[5]) דברי ימי ישראל, V 21

היה בהנובר (1399=ה"א ק"ט), אשר גם שם הגיעו הפלגילנטים המתחבטים והמתגודדים כנביאי הבעל לפנים[1]). פייטן אחד, ורבי ברוך שמו, נשא קינה על הרגות היהודים באשכנז, אשר תהיה לעדה — אף כי יהודי אשכנז אינם צריכים לעדות כלל — כי נקיים הם מחטאות שאול אשר טפלו עליהם הקנאים ההוללים[2]).

אך מעטים נשארו אז בממלכת אשכנז, אשר היה בהם כח לקונן קינה על רבבות בני עמם אשר הומתו בכל מיני מיתות משונות על לא חמס בכפם!

מעל לגבולות קסריות אשכנז גם בארצות העטים הפראים והנבערים מדעת היה מעט מספר הרגות היהודים לעמת ההרגות באשכנז. אמנם מלך אונגריה לודוויג הקנאי גרש אותם אז מארצו, אך לא מפני שהם משליכים רעל במי הנהרות והמעינות, כי אם מפני שהם יהודים ולא אבו לשמוע בקולו, כאשר צוה עליהם להמיר דתם; ויהודי אונגריה החזיקו באמונתם ויצאו מארץ מולדתם למדינת אוסטריה ובוהמיה (באֶהמען)[3]). בפולניא שגם שמה הרבתה המגפה השחורה את חלליה לא סבלו היהודים אז רדיפות גדולות, כי המלך קזימיר הגדול הגין עליהם וייטיב עמהם במקצת.

מות הדוכס בולוסלב הצדיק (1278) ועלות לעשעק (Leszek) השחור על כסא הממלכה בדוכסיות פולין גדול נתנו אותותם אותות מהומה ומרידה להדוכסים שמשלו אז בנפות פולין הקטנה והגדולה. למרבה המהומה נוספו אז הסכסוכים בין דוכסי פולין ובין מלך בוהמיה (ביהם) ושפעות המונגולים או הטטרים, אשר הגיחו מערבות אסיה המזרחית, כבשו דוכסיות רוססיה, ומשם פשטו בערבות אונגריה ומדינות פולין המזרחית, ובכל מקום בואם באו לרגליהם מות ואבדן. בימי המבוכה האלה נתקו כל מוסרות החברה ודרכי הישוב ותמלא כל הארץ מוטה ופרק, ואז היו היהודים נתונים לבז ולמשסה ואין אומר השב. הפריוויליגיות שזכה אותם בהן בולוסלב בפולין קטן נשכחו ואין לנו כל ידיעה ממצב היהודים אז בתוך החברה המדינית. המבוכות המדיניות מחו כל רישומי החיים בדורות ההם ולא נדע עוד דבר ממעמדם המדיני ומדרכי חייהם בינם לבין עצמם. — הפרעות המדיניות העירו הנועה חזקה בכל פנות שבטי הפולנים להתאחדות והתחזקות הלאום לממלכה אחת כבירה ואדירה. אז שמו כל בני העם עיניהם בהדוכס וולאדיסלב הקצר (Lokietek) ויבחרו אותו למלך עליהם; והוא אֶחד את מדינות פולין קטן ופולין גדול ויתעטר בקראקא בשנת 1319. המלך הראשון על הדוכסיות הראשיות בפולניה שם לבו לתת תורה אחת וטשפט אחד לכל תושבי הממלכה בלי הבדל מפלגה, ולהוציא חפצו

---

1) כתובת נמצאה על במת הקדש (Sakristei) בבית תפלה להנוצרים בהנובר, מובאה בתרגום האשכנזי של הספר עמק הבכא וויענער עמוד 187.

2) תרגום הקינה הזאת נמצאה בוינאגאנ. פאעזיע לצונץ עמוד 41 עכ"ל הרב המחבר. בעצם הספר נמצאה הקינה בתרגום אשכנזי, אך עלי היה להביא עצם דברי הקינה בלה"ק ולא לשוב ולתרגם, וחזרתי אחרי כל הקינות ולא מצאתי אותה. שפ"ר.

3) עיין מאמרי הגדול בהאשכול הוצאת גאלדמאנן ערך אונגאריה. שפ"ר.

AKADE... KOMITE... TARA

לפעלו אסף קרואי העם: הכהנים הגדולים, הרוזנים והאלופים והאצילים הקטנים לועד־גדול בעיר כיצ'יני (Chęciny) (בשנת 1331), והועד הלאמי הזה קבע חקים וכללים שהיו לתורת־המדינה בכל הממלכה; אז בא הקץ לשרירות לב המושלים הקטנים שואפי הפרוד, אשר התעצמו לחוקק חקים איש איש במדינתו. בבטול החקים ויפויי כח של הטפלגות השונות נתבטלו גם הפריוויליגיות של היהודים מאליהם, והיהודים נשתוו במשפטם לכל תושבי הממלכה. בימים ההם לבשו היהודים בגדי הלאם הפולני. כאצילי הארץ היתה חרב מצומדת על ירכם ושרשרת זהב תלויה על צוארם, גם הוטל עליהם לחובה לצאת בצבא ככל התושבים בהממלכה על פי חקי הימים ההם[1]. ואולם נראה הדבר, כי בכלל לא היה לב וולאדיסלב הקצר טוב על היהודים[2]. בימים ההם רבו המתאוננים רעה על היהודים, כי מרבים הם לקחת נשך כסף מהלוים הנוצרים. ולמען שום קץ להתלונות האלה הוציא לוקיטיק חק לאסור על היהודים „שהם שונאים מוחלטים להדת הנוצרית" לקחת רבית יותר מהחלק השביעי של הקרן, אם לא הקדימו וכללו גראשין אחד מכל מרק (חלק הרביעי) בתוך החוב. אם הלוה איש יהודי כסף לנוצרי ולא דרש ממנו פרעון החוב במשך שנתים ימים, אז בטלה התחיבות הרבית בעד העת הזאת ועל היהודי להסתפק בפרעון הקרן לבדו בלי רוחים[3].

וימת המלך וולאדיסלב הקצר (בשנת 1333) וימלוך תחתיו בנו קזימיר הגדול האחרון למושלי פולין מבית פיאסטה והוא אז בן עשרים ושלש שנה. מאז ומעולם מדדו הפולנים למלכיהם את מדת ההתלה והתפארת באיפת רזון ועומה. לכן לא מצינו בכל קורות העם הזה רק מלך אחד שיהיה נקרא בשם „הגדול", וגם המלך הזה (קזימיר) לא זכה לשם ההתלה בחרב גאותו וברוב תקפו כרודד עמים וכובש ארצות, כי אם בעד היותו מלך השלום, וזה שמו אשר יקראו לו

---

1) שטערנבערג על פי Bandtkie בספרו Przyluski, Jus polonicum ולעלעוועל בספרו Dzieje.

2) קרויזהאאר מתעצם להוכיח, כי היה לוקיטיק אוהב ישראל, יען כי בטל את הפריוויליגיות שנתן להם בוליסלב הצדיק ויכניסם בכלל כל האזרחים, ובכן לא הוה עוד צרך ביפויי כח וזכיות יתרות; וכן יחליט גם נוסבוים. אך האמת תורה דרכה שאי אפשר לחוקר דברי הימים להשוות מדותיו לכל הזמנים והמקומות, וישנם זמנים וארצות שיפויי כח שנותנים למפלגה ידועה, אינה להשביחה ולהבדילה לטובה על יתר האזרחים, כי אם להגן בעדה לבל תהיה רצוצת משפט. לפי זה היו הפריוויליגיות ליהודים בכל ימי הבינים סייגים וגדרים לשמרם שמירה גרועה או מעולה, לבל ישתררו עליהם הכהנים והאצילים על פי שרירות לבם או קנאת דתם, והיו הזכיות היתרות האלה דברים שהשעה צריכה להם; בדבר הזה טודים הסופרים האלה בעצמם, בשעה שמניעים לפרשת קזימיר הגדול, אשר עקרי הפריוויליגיות שלו המה גם כן כח שלטון־הכית שנתן ליהודים על עסקיהם בינם לבין עצמם ושלטון המלך לבדו על עסקיהם בינם לבין המטשלה והעם, לבל יהיו נתונים בידי הכהנים והאצילים כמו שיהבאר להלן. הנה כן אין כל אות לאהבת לוקיטיק את היהודים, ונחפוך הוא: פתגמו Ut Judaei nestrae inimici (היהודים שונאינו באמת) מוכיח שחשבם לשונאים ושנא גם אותם. הפתגם הזה נמצא גם בהשמאטום הוויסליצי (עיין גומפלאוויץ Prawodawstwo polskie względem Żydów) „אולי היה אז המנהג להזכיר הדברים האלה בכל עת שנדברו בהיהודים. בכל אופן בחקי קזימיר לא נמצא את הפתגם הזה ולא יתר דברי נאצה, והיהודים נזכרים שם בדרך כבוד.

3) בהנ"ל.

בספר תולדות העם הפולני: „מלך האכרים והעניים". והמלך הזה זכר לטוב גם את בני האומה הירודה והמדוכאת בכל אומות העולם—האומה הישראלית. רדיפות ארמלעדער, ההרגות בבאבריה וביחוד ההרגות הרבות בכל נאות אשכנז בעקבות המגפה השחורה אנסו את היהודים לבקש להם מנוס ומפלט במדינות ממלכת פולין הקרובות לגבולות אשכנז, שהיתה כבר אז לממלכה אדירה; כי ידעו היהודים, אשר בממלכה הזאת עוד לא הגיעו הכהנים לממשלה גדולה ותקיפות רבה בסדרי המדינה כאשר בארצות אירופה המערבית.— ויהי כאשר הרבו היהודים לבא מאשכנז דרך ביהם, שליזיה וטעשען לערי פולין גדול וקטן, ויחלו להתחרות במסחר ומלאכה וכל תשומת יד את האשכנזים העירונים, וגם מיראתם לבל יגיעו הכהנים בהמטלכה הזאת לתקיפות גדולה וישתמשו בכחם לקצות בהיהודים, לכן נועצו לבא לפני המלך החדש ולהציע לפניו טופס כתב הוכיות, אשר זפה את היהודים אביו זקנו בוליסלב הצדיק ולבקשו כי יקיים את הוכיות האלה, ואחרי אשר נשכחו מרוב ימים ומהומות הזמן ישוב וייסדם.

ותקות צירי היהודים לא נשארה מעל ובשנה השנית למלכות קוימיר (1334) הוציא כתב הדת גלוי לכל עמי מלכותו אשר ראשית דברו המה:

„בשם אלהים, אמן! למען אשר דבר מלכות יכון לעד ולא ישכח מרוב ימים נועצו חכמי לב לשום הדברים לזכרון בספר. ולכן אנחנו קזימיר בחסד אל מלך פולניה והמדינות קראקא וכו' וכו', מודיעים הננו בזה את בני הדור הזה והדורות הבאים, כי באו לפנינו ולפני שרינו אנשים חשובים מיהודינו הנאמנים היושבים בארצותינו ויראו לנו את הפריווילגיות שנתנו להם מאת הדוכס בוליסלב זכרונו לברכה אבינו זקננו האהוב, ויחלו גם את פנינו בהכנעה, כי נואיל לקיים הוכיות האלה, לחדשם ולחזקם בטביעת חותמנו; את הפריווילגיות האלה קראנו ואלה הן מלה במלה: (במקום הזה נפרטים כל ל"ו סעיפי הפריווילגיום שנתן בוליסלב הצדיק ליהודים בשנת 1264 והנזכרים לעיל ע' 139). וכאשר ההבוננו על החקים האלה, חפצנו לחזקם ולאשרם ולא להזכירם בלבד, כי נוכחנו לדעת, אשר בקשתם (של היהודים) צודקת וראויה לעשותה, והננו מחדשים את המשפטים האלה ומאשרים ומחזקים אותם בכל תקף וטובעים את חותמנו תחתיהם. נתן בקראקא ביומו של הקדוש דיונום (שנת 1334) במעמד שרינו (פה נפרטים שמות השרים רואי פני המלך שהיו באותו מעמד) ובמעמד המזכיר (קאנצלער) של המלכה הכהן הראש לכנסת הקתולית (פרימאם) בקראקא זביגניעוו (Zbigniew)[1].

---

[1]) כתבי הפריווילגיות האלה נתפרסמו לראשונה ע"י יוהאנן לאסקי במאספו Zbiór statutów Królestwa Polskiego (שהוציא לאור עפ"י פקודת המלך אלכסנדר במאה השש עשרה). את הזמן ציין לאסקי 1334. אך השמאטוט הזה לא נכנס בכל אלה במאסף חקי המטלכה ונמצא בכתב־יד בהעתקות או בטקור. Bandtkie הדפים אותו מכ"י ישן נושן בספרו Jus Polonicum ואת הוספותיו של קוימיר ראה כהנהות ותקונים לעצם השמאטוט של בוליסלב ולא לדבר חדש. גומפלאוויץ בספרו Prawodawstwo polskie względem Żydów הפיץ אור חדש על הנושא הזה והבקרת ההיסטורית מצאה את חקירותיו מתאמתות לדברי הימים ונבונות ומתחזקות מכמה צדדים. מחקירותיו (בהנ"ל עמוד 136—150) יוצא לנו, כי שלש פעמים בא זכר הפריווילגיות לפני קוימיר הגדול: א) בשנת 1334 קים ואשר זכיותיו של בוליסלב הצדיק משנת 1264. ב) כתב הזכיות שנתן קוימיר ליהודים ביום 25

בקיום הפריווילגיה הזאת נראה מחשבת המלך המחוקק תחלה להתנגד לחפץ הכהנים והאצילים, אשר עוד לפני זה אמרו להצר צעדי היהודים ולגרוע משפטם בדיני הלואה ומשכנתא. אך עם זה לא הלך לבו לעשות את היהודים רק לתגרנים ומלוי ברבית, כי אם חפץ גם לחנכם בכל המלאכות והעבודות המועילות להם וליתר האזרחים. „מלך האכרים והעניים" אמר לקרב ולעשות שלום בין כל חלקי החברה בממלכתו ולהגן על היהודים מחמת הכהנים שהיו באים עליהם במרוניא וחבלו תחבולות להסית בהם את ההמון. ידע המלך כי השופטים והכהנים יעוותו משפט היהודים בריבם ועל כן היה דברו (§ 5 במערכת הפריווילגיות השלישית): „אם היהודי בעל הדין דורש, כי דינו יובא עד לפני הוד מלכותנו או מחויב הנציב (Wojewoda) או השופט להגיש המשפט לפני כסאנו", ובכלל היה מני או לחק, כי הסכסוכים שבין הנציב והיהודים מתבררים על פי המלך בכבודו ובעצמו. ביותר

אפריל 1367. את עצם הכתב הזה מצא גומפלאוויץ בהארכיון של הממלכה בקראקא והוא מתאים בכלו לנוסחת באנדטקיע. אך באנדטקיע לא הרגיש את הטעות בזמן שנמצאה שם, כי תחת 1367 נרשם שם 1467, ומפני זה נתעה בשוא לייחס את הפריווילגיה לקזימיר היאגילוני. מהנוסחא הקראקאית שהיתה בידי גומפלאוויץ יוצא מפורש שנתנה מאת קזימיר ובשנת 1367. חדשות לא נמצאו שם, אך באשר כי זכויותיו של בולימלב מתיחסות רק אל הדוכסיות של פולין גדול נאמר שם מפורש, כי כל החקים והמשפטים האלה מוסבים גם על יהודי פולין קטן והמדינות בנותיה. ג) הכי נכבדה היא הפריווילגיה השלישית, כי שם נראה ביותר שקידת המלך הזה על תקנת בני ישראל יושבי מדינות ממלכתו. גם היא תמצא אצל באנדטקיע (Kod. B. III), אך הנוסחאות בהכתבים שהיו לעיני גומפלאוויץ מתוקנות יותר ומוגהות כאשר יבאר באריכות. זמן הפריווילגיה הזאת אינו מדויק והוא בין 1367—1370 שנת מות קזימיר. כפי ההשערה נתנה ביתי שבת המלך קזימיר בקאליש בועד כל האצילים, ואז חקן תקנות גדולות בהנהגת המלוכה בכלל, דבר ידוע בדברי הימים לבני פולין. ואז נצטרפו לזה מערכת הזכיות שנתקבלו בועד הרוזנים והאצילים בוויסליצי בשנת 1347 וגם המערכה השניה (התפשטות הזכיות גם על יהודי פולין קטן והמדינות), וזאת השלישית, הכוללת את הקודמות לה, היתה לחק בהתורה המדינית לממלכת פולניה. כמו שאמרתי למעלה נמשכתי בפנים אחרי הה' גומפלאוויץ, כי בהשאלה המסובכת הזאת הביא הוא אור, והדבר נכבד מאד לדעת הקורות והשתלשלותן בכל המדינות שנכנסו בגבולות ממלכת פולין מימי המאה הי"ד עד המאה הי"ח למספרם. על דבר פרטי הדברים ובירורי הנוסחאות של שלשת הפריווילגיות (גם השלישית המוטלת בספק במשמע) עיין במאמרו של Hube בהירחון Biblioteka Warszawska לשנת 1880 חוברת ראשונה. הובע וגומפלאוויץ אומרים שניהם כי הפריווילגיה השניה משנת 1367 לא תכיל בקרבה כל חדש לעמת הראשונה משנת 1334 (וזאת הראשונה כמבואר אינה אלא קיום ואשור זכיותיו של הדוכס בולימלב הצדיק בקאליש). אמנם דרך חדשה הלך בהחקירה הזאת, הנכבדה מאד להבנת דברי הימים לבני עמנו בפולניה, החכם בירשאדסקי המופלא בפנת דרישת קדמוניות עמנו בדוכסיות ליטא וממלכת פולין. במאמרו הגדול Въ изгнаніи בהירחון ווֹסכאד לשנת 1892 בחוברות יאנואר—אויגוסט יפיץ אור חדש על הפריווילגיות (השניה והשלישית) ויוכיח במופתים ברורים, כי שקד קזימיר בשנת 1367 לאסוף להפריווילגיות את החקים המיוחדים להפלבים כהלכות מדינה (Обычное право) להמציא על ידם תועלת והרוחה להיהודים, בבקרת חדה יאיר נתיב בהפריווילגיה השלישית שנתנה ממוך לשנת 1370, ויוכיח אמתותה במופתים חותכים שאי אפשר להטיל ספק בהם, ולחנם הלעיזו סופרי פולין המאוחרים על יהודי פונא בימי קזימיר השלישי האגוליני, כי הציעו לפניו הפריווילגיה של קזימיר השלישית בהעתקה מזויפה, ויש שהכחישו מציאותה. החקירה הזאת היא גדולה ורחבה וחדושי בירשאדסקי רבים מאד בפנה זאת ואי אפשר לי להביאם בזה ועוד אשוב אדבר בם בחלק ו' הבא, בהגיעי לפרשת דברי ימי היהודים בליטא ופולין בראשית ימי המאה השלישית לששי.

נראה בהפריוויליגיות התעצמות להרחיק את הדיינים העירונים ועוד יותר את בתי דיני הכהנים מהתערב בדברי היהודים, ועל כן נאמר שם: „אין המשפט לנוצרי להזמין את היהודי לפני בית דין של כהנים, ואם יועידהו הכהן, החובה מוטלת על הנציב או שר המחוז (Wojewoda lub starosta) לעמוד לימין היהודים". לגדור גדר בפני הנציבים ושרי המחוזות (Starosty) לבל יעשקו את היהודים תקן, כי „כל נציב ושר מחוז לא ידרוש מיהודי תשלומים ומתת לבד מאשר יתן לו היהודי ברצונו הטוב, כי שמורים הם ורכושם לטובת אוצרנו". הדוכס פרידריך האויסטריי והקיסר פרידריך השני שמו ענש כסף שהים עשרה ליטראות זהב על הורג נפש יהודי, ואחריהם בוליסלב הצדיק העניש את הרוצח בהחרם כל רכושו לגנזי המלכות, ובא קזימיר והתקין, כי „הממית איש יהודי והיתה ראש הרוצח תחת ראש הנרצח". נכבדים הם גם החקים הנוגעים לכבוד הבריות ויחס היהודים בחיי החברה: „שלא לבייש איש יהודי ולהכלימו בבאו לבית איש נוצרי, כי הרשות ליהודים לבקר בתי המרחץ ביחד עם הנוצרים ולא ישלמו שכר מרחץ יותר מאשר ישלמו הנוצרים. נכבד מאד החק, אשר יתן המשפט ליהודים „לנסוע בכל מרחבי המלכה, לעקור דירתו ממקום למקום, הממשלה הבטיח לו שלום הנפש והרכוש, ובכל מקום אשר יבא, הרשות בידו להניח סחורתו ומטלטליו, למכרם ולקנות אחרים ולעשות משא ומתן בחליפין, ובכל אשר יבא ימצא בטחון הנפש והרכוש, מבלי להיות זקוק לשלם מכס ומס יותר מאשר ישלמו הנוצרים". מאות שנים עברו והחק הזה לא נתקיים עד היום, וגם בימי קיומו נמצאו ערים וכפרים בממלכת פולין שהיה אסור להיהודי לשבת בם וגם לדור בם דירת עראי. קזימיר הגדול פקח עינו גם על דרכי היהודים וחייהם בינם לבין עצמם ויתקן, כי „דיין היהודים אינו רשאי לפסוק דינים ולהורות הוראות בלי רשיון היהודים (הקהל, פרנסי העדה)"; גם תקן תקנה לבל יתפרצו הנוצרים בבתי יהודים בתואנה לחפש אחרי חפצים גנובים, ואם נגנב מנוצרי חפץ ונתן במשכנתא ליהודי, אז על הנוצרי ללכת אל ראש בית הכנסת (Szkolnik) והשמש שואל את פי כל היהודים אם יודעים הם דבר אדות החפץ הממושכן, והיה בהסתר היהודי את המשכון ויאבד את הכסף שנתן בעד החפץ הממושכן יישלם קנס שלשה גריוונים להנציב (וואיוואדא). עוד פרטים רבים נמצאים שם ע"ד דיני הלואה ומשכנתא.

הנכבד שבחקי־קזימיר לטובת היהודים הוא הרשיון שעל פיהו היה בידם להיות בהמשך הזמן לבעלי נכסים, להיות להם אחיזה בקרקע ככל אזרחי הממלכה, וכה יאמר: „הננו נותנים רשות ויפוי כח ליהודים לחכור קרקעות או להלוות על משכנתא של קרקעות להאצילים. החכירה או המשכנתא נרשמת לבטחון בשלשה ספרים השמורים בהארכיון של שר המחוז (Starosta), השופט הנבחר מטעם מועצת העירונים (Lawnik) ובפנקס העיר (Księga grodowa). עוד יוסיף קזימיר לזרז את נציבי המלכות הוואיעוואדים, שרי המחוזות ושרי הטירות (Kasztelany, בורגגרפים) וכל נושא משרה בממלכה, כי אם ישתמטו האצילים בעלי הנכסים מפרעון חובותיהם ליהודים ויורו הפקידים לנכסי הלוים למכור אותם לטובת המלוים או יושיבו אותם בנכסי הלוים. לזמן ידוע יעמידו אפוטרופס על הנכסים ומההכנסות יסולקו החובות. ואם עבר זמן שלש שנים והנוצרי לא סלק את חובו וקמו הנכסים לנחלת היהודי וקנינו לעשות בהם כטוב בעיניו. היהודי אינו מחויב לצאת בצבא וגם להשתתף

בהוצאות המלחמה, „כי היהודים המה קנין הממלכה ואוצרה". אם מת היהודי היושב באחוזה ממושכנת והחוב נרשם בשלשה פנקסאות בנזכר למעלה, והניח אחריו יתומים קטנים, אז אין לגרש את היורשים הקטנים מכפר מושבם עד ברור המשפט, והוא שב לתת טעם לדבריו: „כי היהודים מחויבים להיות בעלי הכסף, ובעבדי הממלכה עליהם להיות נכונים להתוך אותה בכסף לפי צרך השעה"[1].

הדברים האלה כתובים ברוח העת ההיא. בימים ההם היה היהודי בעל הכסף, הבאנקיר המושבע ועומד להמציא להמלך, להרוזנים והאצילים את הפרוטה בעת הצרך. וככה נשתרש המנהג הזה בעם, עד כי כאשר יסד המלך בתי ספר בכל עיר ופלך ויחנך את האוניבירסיטה הראשונה בממלכת פולניא בעיר קראקא (בש' 1364) וימנה את המורים היושבים בקתדרא ואת הראש המנצח על ההנהגה בישיבה של מעלה, מנה אז גם איש יהודי בעל הכסף, אשר פקודתו היתה להמציא הלואות למורים ותלמידים לעת הצרך, והממונה הזה היה מני אז והלאה בהאוניבירסיטה הקראקאית וימלא פקודתו זאת.

וקזימיר הגדול לא היה נוטה לצד אחד, וכמה פעמים ראה דרוש לחפץ הממלכה להוציא גם סייגים וגדרים לגדור פעולת מלוי ברבית היהודים, לבל יעשו מדחה לעשוק את בעלי משה ידם. שלש עשרה שנה אחרי עלותו על כסא מלכותו (בשנת 1347) קרא לועד כללי (Sejm) את כל רוזני הממלכה ואצילית לעיר וויסליצי, ובין התקנות הרבות בסדרי הממשלה והנהגת הממלכה נמצאו גם חקים הנוגעים למלוי ברבית לאמר: „האבות אינם מחוייבים לשלם חובות בניהם שהתחייבו בצחוק הקוביא או בהתחרות וכדומה, וכן אין האבות מחוייבים לשלם ההלוואות שלוים בניהם מהיהודים. היהודים אינם יכולים לתבוע מהנוצרים רבית יותר מהחלק השביעי של הקרן, אם לא הקדימו לכלול את הרבית בראשין מכל מרק בתוך הקרן; היהודי שלא תבע פרעון החוב במשך שנתים ימים הפסיד כל הרוחים ויחזירו לו רק הקרן". קזימיר יאמר בפירוש, כי נתנו החקים האלה לבקשת הרוזנים והאצילים[2]. אמנם חקים כאלה הגודרים נגד מחבלי התחבולות חמס לרשת הון זרים, נגד אלה אשר בעונם יצא פעמים רבות בזמנים שונים הקצף על כלל ישראל, אי אפשר לחשוב לגרעון־משפט או הבדלה לרעה לפי רוח הימים ההם[3]. הנה כן בהוכיות שזכה קזימיר את

---

1) כל הדברים האלה לקוחים מגומפלאוויץ בספרו הנ"ל עמוד 18—26.

2) שטערנבערג בהנ"ל ומובא גם כן בדברי הרב המחבר.

3) החקים האלה נמצאים בהשטאטוט לפולין קמן שנתקבל בסוד הועד הוויסליצי. בכלל אי אפשר לעמוד על אופיה של תקנה מתקנות אלה, ועל מקור מוצאם להלכה נתקבלה דעת חוקר הכתבים העתיקים למלכות פולניא החכם הלעלעוועל, ולפניו גם לעלעוועל, כי השטאטוט הוויסליצי אינה תורת מדינה אחת שיצאה מהועד הזה, כי אם אסף תקנות רבות ושנות מזמנים שונים ומבארים בפרוטרוט על ידי גומפלאוויץ (בהנ"ל פרק VI מעמוד 28 ולהלן). הרב המחבר בהערותיו (הוצאה שלישית עמוד 348 הערות 1—3) יעמוד גם כן על דברי קזימיר בהפתיחה להפריוויליגיה באמרו: „כי עמדו לפניו יהודיו הנאמנים בארצות מלכותו (...idonei nostrique fideles Judaei terarrum nostrarum) כמובא גם בשטערנבערג בערג עמוד 86 ובכן בהתעוררות יהודיו נאמניו ואהוביו חדש קזימיר את השטאטוט הבוליסלבי. עוד יעיר, כי בעל הזכרונות לעם הפולנים במאה החמש עשרה הכומר דלוגאש (Longinus, Dlugosz) והוא שונא ישראל לא יזכיר דבר מרדיפת היהודים בפולניא, אף כי יודיע פרטי דברים מהמגפה השחורה,

היהודים בולטת מחשבתו לרומם מעלת האומה הירודה בארבע אבות היחס שבין האדם הפרטי לחברו ומפלגה לאמית בממלכה להלאם המושל: א) בשמירת הדת לבל יתערבו זרים בעניני אמונתו; ב) במצב החברה, כי יחדלו מהיות בזויים ונמאסים בעיני הבריות ושפלים ונבזים בעיני עצמם; ג) בההנהגה המדינית לבל יהיו נתונים בידי בעלי המשרה והפקידים הקטנים עם הגדולים לעשות בם כרצונם; ד) בחפש המסחר ותשומת יד, ברשות הישיבה והיציאה ממקום למקום בכל רחבי הממלכה ולרכוש קרקעות וכו'.

לדברי אחד מרושמי הזכרונות לעם פולניה וכפי המסרת והשמועה העוברת עד היום בכל פנות העם[1]), אהב המלך קויטיר עלמה עברית, יפהפיה וטובת שכל ואסתר שמה, בת איש יהודי חייט מעיר אפאטשנו (Opoczno) אשר בגליל סאַנדומיערז. ונפלאה היתה אהבת המלך להיהודיה הזאת, עד כי גרש מלפניה את בת עם ביהם, אשר אהב לראשונה. אסתר ישבה באפאטשנו וגם ביפה נוף לובזובה (Lobzowa) אשר בקרבת קראקא. היא ילדה (לדברי בעל הזכרונות דלוגאש) לקויטיר שתי בנות ושני בנים; את בנותיה גדלה בדת יהודית[2]), והבנים פעלקא ונעמיר גדלו על ברכי התורה הקתולית, ויש אומרים כי בתוך משפחות

אשר התחוללה בארץ הזאת בכל זקף אפה וגם יזכיר הרגות היהודים לרגלי המגפה בארצות אחרות וגם את הפלגילנטים. בעל זכרונות אחר מכיא, כי עשרת אלפים יהודים נהרגו בפולין בימי המגפה השחורה, אך יוסיף להעיר, כי היו ההרגות במדינות פולין השייכות לממלכת אשכנז וכוונתו למדינת שיליזיה. עיין קרויזהאאר ח"א עמוד 120—124 ונוספים ח"ה עמוד 49—62.

[1]) הרב המחבר (הוצאה שלישית 349 הערה 1) מעיר: דלוגאש, המקור הראשי ע"ד האהבה שבין המלך קויטיר והיהודית אסתר (Hester) (p. 1100), יספר, כי היה לקויטיר יזדית פלגש ובשבילה נתן יפויי כח וחרות ליהודים... וכו'. להיפוי־כח והחפש חשבו עד הנה את הפריוויליגיות של בוליסלב שחדש וחזק קויטיר הגדול, ועל כן השינו על סופר דברי ימי פולניה, כי פעה בסדר זמנם של המאורעות; כי השטאטוט הזה נתקיים ונתחדש ע"י קויטיר עוד בשנת 1334, ואסתר היתה לאהובתו בשנת 1357. הדר. קארו בעל המחבר ספר דברי ימי פולניה (באשכנזית) מטיל בשביל זה ספק בכל המאורע של אהבת קויטיר ואסתר, ומה גם כי מקור אחר יותר קדום (כדלוגאש) לא יזכיר אותו. אך בהפלות praerogativae et libertates singulis Judaeis concessae (זכיות שנתנו ליהודים וכו') תוכל להיות הכוונה לא השטאטוט הכללי (משנת 1334), כי אם יפויי כח וזכיות יתרות ליהודים פרטיים, עכ"ל הרב המחבר. והנה סוף דבריו כנראה נסתר מזה, שדלוגאש בשנאתו את ישראל יאמר בהתימת דבריו, כי ריח סרחון עולה מן הזכיות הזן ונרגש ונמשך עד היום (בזמן שכתב הדברים 1450 Quarum foetor olidus etiam in diem hanc perseverat]; השמנה הזאת, כי השחית קויטיר לבני עם פולין בהזכיות האלה, אינה מתיחסת לחקים פרטיים הנתנים לטובת אנשים פרטיים, כי אם לחקים כלליים בעניני הכלל, שרעתם (לדעת הכותב) הולכת ומתמדת, וכן הבין הדברים טשאצקי (Rozprawa p. 40 Note 6). ובדבר המלת ספק בהמאורע של אהבת קויטיר ואסתר כדעת הדר. קארו, הנה בדבר הזה עדותו של דלוגאש שהיה נער קטן או נולד במספר שנים מעטות אחרי מות קויטיר נאמנת מאד, והמאורע מתאמת מהגדות ושמועות שנתפשטו בין העם בדורו של דלוגאש ואחריו, ומשאצקי (בהנ"ל הערה 7) מעיר שראה ציור הטונת אסתר, שנאבד אחרי כן בהמהפכה המדינית בשנת 1795. יש לשער, כי כוונת דלוגאש היא על החקים שנתן קויטיר לעת זקנתו למלא ולהשלים את חקי בוליסלב כמו שמבואר בפנים. בכל אופן עדות שקר היא עדותו של הכהן דלוגאש כי קויטיר הטיב ליהודים בעבור אסתר, יען כי הוא בעצמו יספר, כי היהודים באופוטשנו (Opoczno) רדפו את אסתר על פריצותה וישנאוה ועל ידי זה משכו עליהם גם חמת המלך וקצפו. שפ"ר.

ANTIKVÁRIUS KÖNYV-TÁRA

הרוזנים והאצילים נמצאים בני בניהם של קזימיר והיהודיה אסתר. רבים מסופרי התולדה הפולנית שבחו כל הטובה שעשה „מלך האכרים והעניים" לעמו ויספרו אחר מטתו וישימו שמו לחרפות בגלל נטות לבו לאסתר היהודיה והטותו חסר לבני עמה היהודים ויקראו לו „אחשורוש". כנגדם יצא החוקר המלומד והמצוין במדת אהבת הבריות טשאצקי, ויוכיח כי רק מדרשו את טובת ממלכתו הטיב קזימיר ליהודים, והגן עליהם מחמת ההמונים וקנאת הכהנים. אחד משבחיו של קזימיר וטובותיו בממלכתו הוא, עפ"י מאמר הסופרים, כי בפעולתו נתחזק הישוב בארץ, בכל ערי ממלכתו נבנו בתי אבן במקום בתי עץ, וערים חדשות בנויות בנוה קמו ונהיו בימי מלכותו. ויש לשער, כי בכסף היהודים עשה כל הגדולות האלה, כי היהודים שהכינו להם מטבח באשכנז 1349 (ה"א ק"ש) בימי המגפה השחורה והתמלטו למדינות פולין לא באו בידים ריקניות, כי הביאו עמהם את עשרם ודעתם בעניני משא ומתן, ובכח ההון הזה היה ביד המלך לחזק את הישוב ולבנות ערים רבות[1].

וימת המלך קזימיר (1370=ה' ק"ל) ולא השאיר אחריו זרע אנשים, ובמותו פסקה המלוכה מבית פיאסטה, ועל פי תחבולות הפוליטיקה בימים ההם נסבה המלוכה אל לודוויג מלך אונגריה, והוא איש קנא ונוקם ויצורר היהודים בארץ ממשלתו אונגריה (עיין למעלה עמוד 322). הוא הכויב מחשבת קזימיר ורבי המלוכה ויצרור גם את היהודים, כאשר נספר דברי ימי היהודים בתקופת השנים הבאות. — אף כי רובי המחשבות הטובות אשר חשב קזימיר הגדול על היהודים לא נתקיימו, כי המלכים שקמו אחריו לא דמו לו והתמורות המדיניות לא נתנו לכל חקיו ומשפטיו להכות שרש בפנות העם הפולאני כחפצו הטוב, אבל פעולתו לא עלתה בתהו. מני אז היתה מסרת בידי מלכי פולין, כן המלכים לבית יאגילו הליטאים וכן רוב המלכים שמלכו על פי בחירת הרוזנים והאצילים, ליצאת בעקבות המלך הגדול אשר בכבודו התימרו ולהנן על היהודים כמוהו. בכח המסרת הזאת היתה פולניה בימי שתי מאות שנה לבית מנוס לבני יעקב, בשעה שהגלו אותם גולה אחר גולה במערב אירופה; וגם במזרחה בהממלכה הגדולה הסמוכה לפולניה, שהיתה נחשבת עוד לאסיה, לא נתנה להם אף דריסת הרגל. — כן היתה המלכה הזאת לארץ שלום בערך אל הארצות אשר מסביב לה עד אחרית ימי המאה השש עשרה למספרם, כל עוד לא באו הכהנים בני חבר הישועים בגבולותיה. מדברי ימי ישראל פנימה הלקוחים ממקור חיי העם בקרב ביתו, דרכי התורה, סדרי הקהלות וההתפתחות השבלית והתורנית לא נדע עוד כמעט דבר בימי המאה הארבע עשרה למספרם, מלבד איזו רמזים ודברים מקוטעים.

בכל הרדיפות אשר התפשטו עד קצה גבול ממלכת אשכנז מזרחה, כן היו הרדיפות בימי המגפה השחורה בהארצות הנשענות לגבולות אשכנז מערבה בבילגיה.

---

1. Czacki, rozprawa o Żydach i Karaitach p. 42. (את דבריו האחרונים (כי מכסף היהודים נבנו ערי פולניה) מביא בשם Grabowski בספרו O Żydach W. Koronie T. 4. p. 9.

בעיר הראשה ברסעל נמצא איש יהודי עשיר ונבון דבר, אהוב ונכבד להדוכס המושל במדינת ברבנט יוהאן השני. ויהי כבוא שמה המשתגעים המתגודדים בשוטים (גייסלער, פלגילנטים) ויירא היהודי התקוף בחצר הדוכס, פן יביאו הקנאים האלה שואה על כל אחיו, ויחל את מגינו הדוכס להגן עליו ועל בני עמו, והדוכס יוהאן הבטיחו למלא בקשתו בנפש חפצה. אך שונאי ישראל הקדימו לקבל הבטחה מבן הדוכס, כי דמי היהודים לא ידרש מידם. אז התנפלו חבר המרצחים על בתי היהודים ויסחבום בראש כל חוצות, וכל בני ישראל היושבים בעיר — חמש מאות במספר — הגירו לפי חרב[1].

קהלות קטלוניא בספרד הצפונית, אשר בהן החלו ההרגות בשנת המנפה השחורה, חשבו מחשבה לקדם פני הרעה, אם תעבור עוד הפעם רוח קנאה על בני ההמונים לפרוע פרעות בישראל. גם הסכימו לאסוף סכומי כסף גדולים לתמוך בהם את הנזוקים בגופם או בממונם; עוד נמנו וגמרו לבחור מקרבם צירים לעמוד לפני המלך דון פידרו הרביעי ולהתחנן לפניו, כי יתן חק ומשפט בארצו לבל יוסיפו עוד לעולל עליהם עלילות רשע כאלה, וגם יבקש את האפיפיור כי יוציא אמר גלוי (בולה) כי אין להאשים את היהודים בכל אסונות הטבע: הדבר והמגפה, כי אין מקום להרשיעם בחילול לחם הקדש וגם אין להועיד את היהודים למשפט בעד חטא כפירה או סיוע ידי כופרים נוצרים. עוד אמרו לבקש מאת המלך כי ישוב ויתן להם לדון דיני נפשות בינם לבין עצמם, למען יוכלו לענוש קשה את הבוגדים והמוסרים. הצירים יבחרו שנים שנים ממדינות ארגוניה וקטלוניא ואחר ממחוז בלינסיה והאי מיורקא (Mallorca) ולהם יותן כח והרשאה לדבר ולפעול בעסקי הכלל של קהלות ישראל ולהשתדל לפני ועד נבחרי האצילים (Cortes) שיצא לאור חק המלכות, כי כל נוצרי אשר יתגרה בהיהודים בלי סבה נכונה יענש בגלות מן הארץ. כהנה וכהנה אמרו קהלות ספרד הצפונית לבקש מאת המלך ולהרבות השתדלות בפנה זאת. נראה הדבר כי בחבור ההצעה הזאת בברצלונה בשנת ה"א קי"ד[2] השתתף גם רבנו נסים בן ראובן גירונדי (הר"ן). קהלות המדינה קטלוניא כבר בחרו מקרבם צירים: את דון יהודה אליעזר ואת ר' משה נתן; גם יהודי מחוז בלינסיה בחרו את צירם דון קרשקש שלמה; אך קהלות ארגוניה התמהמהו ולא חשו לבחור את צירים. ההצעה הזאת נשארה רק במחשבה ולא יצאה לפעולת ידים, אם מפני כי יהודי ארגוניה לא אבו להצטרף לאחיהם ולא הסכימו אל הצעתם, או כי הרבו לדרוש מאת המלך ועל כן לא השיגו אף מעט. יהודי ממלכת ארגוניה ומדינות צפון ספרד נשארו עומדים במדרגה שפלה ממדרגת יושבי קשטיליא.

---

[1] המקורים להמאורע הזה אצל כרמולי בהספר revue orientale I. p. 169 f. גם פנקס הזכרונות לקהלת מנגנצא מזכיר ביחד עם ההרגות „בקהלת וירמישא שפירא" גם את קהלת ברושעלא.

[2] הכתב היקר הזה שהוא דבר חפץ לחקר תולדות ישראל פרסם יה"ש בהחלוץ שנה ראשונה (1852) מעמוד 22 ולהלן. בצדק מחליט המו"ל (שם בהערה 7) כי הר"ן השתתף בהמועצות האלה ואולי היה גם המעורר הראשון. אך לא נכונו דבריו, כי מלך ארגוניה היה אז דון אלפונזו הרביעי, כי אם דון פידרו הרביעי כמביאר בפנים.

פרק אחד עשר.

עצמת היהודים בקשטיליא בימי מלוכת דון פידרו.

המגפה השחורה בטולידה. מעמדם הטוב של היהודים בימי מלוכת דון פידרו; המשורר היהודי בלשון ספרדית סנטב די קרריון. שר האוצרות דון שמואל אבולאפיה. היהודים מתיצבים כצר נגד המלכה ונוטים אחרי מריה די פדיללה. בית הכנסת המפואר לקהלת ישראל בטולידה. רבנו נסים גירונדי (הר"ן). טוב השר דון שמואל לרגלי היסורים והענויים. מלחמת האחים מבית המלוכה בקשטיליא. היהודים עומדים לימין דון פידרו. חרבן קהלת ישראל בטולידה. בימות המלך דון פידרו נשתנו הזמנים בתולדות ישראל אשר בספרד.

(ה"א ק"י—ה"א כ"ט=1350—1369)

המגפה השחורה פקדה בשבט עברתה גם את ממלכת קשטיליה, אך בני עם הארץ במדינה הואת היו בעלי בינה ישרה ולא דמו ולא עלתה על לבם להתעולל על היהודים ולפקוד עליהם עון המות הזה. בטולידה ושיבילי א, הערים הגדולות והנכבדות בקשטיליה, שת הדבר קציר למשפחות גדולות ומפוארות בישראל. רבים מאנשי השם בני משפחות: אבולאפיה, האשרים (נבדי הרא"ש) ואבן־שושן מהו במגפה; והדברים החרותים על אבני המצבות בשדות הקברים אשר בערי ספרד הנזכרות מספרים לדור את האבל הכבד אשר היה לבית ישראל במות גדוליהם אלה[1]). גם המלך אלפונזו האחד עשר נפל שדוד לרגלי המגפה השחורה. ובכל זאת לא נמצא איש בכל הארץ אשר ימצא את לבו לתת את היהודים לאשמים בדבר המגפה. הדבר הזה לבדו קנה מדה הוא למוד בו את מעלות השלמות המושכלת בארצות אירופה השונות. בימי בנו של אלפונזו ויורש כסאו דון פידרו (1350—1369=ה"א ק"י—קכ"ט) הגיעו היהודים למעלה שלא עלו עליה בדורות הקודמים, אך המעלה הואת היתה כקרני אור ערבים אשר יאירו יזהירו טרם יפנה היום; עוד מעט וצללי ערב כסו את שמי ישראל ויתי החשך הנה באו.

אויבי המלך דון פידרו הרבים נתנו להמושל הצעיר, אשר היה בן חמש עשרה שנה במלכו, שם לווי „האכזרי", והחרפה הואת שמו בו אויביו בעבור אשר

---

[1]) מבואר בהמצבות שעל שדה הקברות לישראל בטולידה (טוליטולה), ששם נרשם על הגדולים האלה: „טתו במגפה בשנת ק"ט לפרט". המצבות נדפסו בספר „אבני זכרון" לשד"ל הוצאת פראג תר"א מכ"י טורין.

עשה חסד עם היהודים, אף כי באמת לא היה אכזרי יותר מהמלכים שהיו לפניו ואחריו. דון פידרו היה איש הטבע עם כל מגרעותיו ומעלותיו, אשר לא פנה לדרכי הסלסול הנהוגים בחצרות המלכים ותנאי הזמן לפי מצב עניני המדינות. אחיו בני אביו הנולדים לו בלי חופה וקדושין מאהובתו ליאונורה די גוזמאן, אשר מבלי דעת היתה נסבה לתשועת ישראל בספרד (עיין למעלה עמוד 276), המרו ועצבו את רוחו ויאלצוהו להתאכזר ולנקום באנשי עברתו בחרב נקמת. לא תאות נקמה ואכזריות עוררו את המלך לשפוך דם, כי אם דאגתו לכסא מטלכתו וכבוד מלכותו ואהבתו לבניו ואשת נעוריו. המלך הצעיר הזה, אשר אחריתו היתה מרה ונוראה ובמפלתו משך אחריו גם כנסת ישראל הקשטילית, היה נבון למועדי רגל מראשית ימי מלכותו ושבע עמל ורוגז כל ימי חייו. אמו דונה מריה בת מלך פורטוגליה ישבה בהיכל המלך עזובה ושוממה, כי שנא אותה המלך ואהבתו נתן לפלגשו ליאונורה די גוזמאן; גם את בני פלגשו וביחוד את דון היינריך טרסטמרה בבר המלך על פני דון פידרו יורש העצר. כמעט הגיע דון פידרו למלוכה, ותהי ראשית מעשהו להשיב לאמו המלכה את הכבוד והוד המלוכה אשר לה יאתה, להשפיל כבוד צרתה אשר הגדילה עליה עקב ולהשיב לה את הרעה אשר עשתה לאמו המלכה. הדבר, כי נשא וסבל את אחיו בני פלגש אביו ולא גרש אותם מן הארץ, יעיד עליו כי לא היה אכזר כאשר יתארוהו אויביו; מדת דינו הקשה פגעה ביחוד את האצילים רבי המלוכה (גרנדים) והשועים, אשר ברגל גאוה רמסו חקי הצדק והמשפט ויתעמרו בבני עם הארץ ויעשום כעפר לדוש[1]). גם שונאי דון פידרו יצאו מקרב האצילים והשועים, אך בני העם היו אמונים למלכם ויעבדו אותו בלב נאמן, כל עוד לא נפתו לדברי אויבי המלך. גם היהודים שמרו ברית אמונים למלכם, ובאמונתם למלכם וארצם השליכו נפשם מנגד ולא חשבו כסף ווהב, יען כי המלך הזה היה מגן ומושיע ליהודים ולא התהלך עמהם כאשר יתהלכו עם חדלי אדם. היהודים אמנם סבלו צרות רבות ורעות בגללו; הם לא הובלו כצאן למטבח ולא נשרפו באש בידי הוללים ומשתגעים, כי אם נשאו וסבלו כאנשים נלחמים בעד מפלגתם, אשר מלכם ואדונם נפל במלחמה, ובזה נשתוו להנוצרים אשר חזקו ידי המלך ויהיו עמו.

כעלות דון פידרו על כסאו וכל פנות העם עוד התאבלו על מות אביו אלפונזו האחד עשר, מצא משורר עברי בא בימים את לבו לקדם פני המלך הצעיר בשיר למודי הכולל בקרבו עצות טובות ולמודים יפים. המשורר הזה סנטב (שם טוב) די קרריון (Santo de Carrion) איש קרריון בצפון ספרד, אשר היתה בה קהלה גדולה מישראל, נשכח ברבות הימים מקהל הסופרים העברים, ואך הסופרים הנוצרים הזכירו שמו וישימו את שיריו למשמרת בספריהם (בשנת 1300—1350=ה"א ס'—ק")[2]). עצותיו ותורותיו של המליץ העברי ערוכות בדמות אמרי בינה ופתגמים

---

[1]) סופר דברי הימים בדור ההוא Chronica 1350 C. 16 Ayala.

[2]) את המשורר היהודי הזה שחבר שיריו בלשון קשטילית יוכיר לראשונה המשורר הספרדי Inigo Lope de Mendoza Marquis de Santillana; סופרי תולדות הספרות הנוצרית בספרד הסבו את שמו סנסנב (שם טוב) לסנטו, יש שנתנו אותו לקדוש הכנסיה הנוצרית, ויש שאמרו

קצרים, ובעברי ידע לשלב בהם פתגמי התלמוד והמשוררים העברים בספרד. בשירתו זאת יוכיח בשבט פיו גם את יהודי זמנו המבקשים להתעשר בהשתדלותם להודע לרשות ולהיות קרובים למלכות, וישחר מוסר את אלופי ספרד המואסים כל דבר חכמה אשר מקרב היהודים מוצאו.

לאחדים מגדולי ישראל בספרד הטה המלך דון פידרו את חנו וחסדו, מורו ומחנכו היושב ראשונה במלכות דון יואן אלפונזו די אלבוקירק (Don Juan Alfonso de Albuquerque) הציג לפניו את היהודי סוכן ביתו, אשר ידעהו לחרוץ ונאמן רוח, ויתן לו עצתו למנות את היהודי לשר האוצרות בממלכה; והמלך שמע לעצת השר ויפקד את היהודי על משמרת המדינה הגדולה והנכבדה הזאת, למרות החלטת נבחרי האצילים — הקורטים — בחיי המלך אלפונזו אביו שלא למנות יהודים לשרי האוצר (עיין למעלה עמוד 273). שם היהודי השר הזה היה: דון שמואל בן מאיר אל-לוי מבני המשפחה המפוארה בטולידה אבולאפיא הלוי. ורבי שמואל אבולאפיא עלה מגדולה לגדולה ומראש שרי האוצר (Tesoreo mayor) נעשה לאיש סודו (privado) של המלך, אשר לו המשפט לחוות דעתו בכל המועצות ע"ד ענייני המדינות. מעלות רוחו של השר היהודי ושבחיו יספרו לנו שתי כתובות אשר האחת נחרתה על אבן בחייו והשנית אחרי מותו: כי „סבל שבט מוסר ומדרכי האל לא סר, קבל ייסורין מאהבה ואהב את התוכחות נדבה"; אך אם היה חכם יודע תורה ותלמוד לא נדע מהכתבות האלה [1].

עוד יהודי אחר היה יוצא ונכנס בחצר המלך דון פידרו, הוא רבי אברהם אבן-צרצל רופא המלך ואיצטגנינו. הוא וחביריו חוזי הכוכבים בחצר המלוכה נבאו לדון פידרו, כי על פי מערכת הכוכבים ברגע הולדו עתיד הוא להיות המלך האדיר בכל מלכי קשטיליה, כי ינחל עטרת נצחון במלחמותיו, כי יכריע את המחמדיים בכל מקום שהם וגם יכבוש את ירושלים עיר הקדש מידי המושלמים וישיבנה להכנסיה הנוצרית [2]. אם באמת כן היתה נבואת האיצטגנינים, אז חזו לו מחזות שוא ויבטיחו אותו על שקר, כי גם אחת מכל הנבואות האלה לא נתקיימה. מספר היהודים אשר היו להם מהלכים בחצר המלך היה רב מאד, עד כי אויבי המלך קראו לו בשם חצר מלוכת היהודים. דון פידרו הגין בכל עז על היהודים אזרחי ממלכתו, וזאת עשה אם על פי נטות לבו או על פי היהודים רואי פניו. כאשר פתח המלך לראשונה את שערי בית נבחרי האצילים (Cortes) בעיר וואלאדוליד

עליו כי המיר דתו. ממאמרו של הסופר האנגלי Ticknor יוצא כי היה סנטב יהודי ועמד בדתו עד יום מותו וחי בראשית ימי מלוכת דון פידרו. עיין Ticknor בספרו History of the Spanish Litterature וקאיזערלינג בספרדים מעמוד 19 ולהלן. החכם האחרון הזה מוכיח כי אסף סנטב אל שיריו הלמודיים (דידקטישע) לא לבד אמרי כתבי הקדש כי אם גם פתגמי המשנה והתלמוד והקרי הפילוסופיה הדתית לחכמי ישראל, ע"ל הרב המחבר כפי הנחוץ לענייננו. ואנכי קצרתי בתולדות המשורר הזה בפנים ובהערה, שאף אם טעיי יהודה יצא, אך ע"פ תכן שיריו בשפה נכריה תולדות חייו (הנעלמות כמעט מכל וכל) אין להן מקום בהתולדה הישראלית. שפ"ר.

1) הכתובות האלה הן: האחת בבית הכנסת הגדול בטוליטילא, שנעשה אחרי כן לבית תפלת הנוצרים (עיין להלן בהערה) והשניה המצבה על קברו באבני זכרון לשד"ל מעמוד 91 ולהלן.

2) Juan Rodriguez de Cuenca, Madrid 1781.

(בחדש מאי שנת 1351), והנבחרים הושיטו לו אגרת־בקשה, כי לא יתן עוד רשות להיהודים להכין להם בתי דינים בפני עצמם ולהחזיק שופט (Alcalde) מיוחד, אז השיב להם המלך: היהודים הם עם לא עז ולכן יש להגן עליהם ולריב ריבם, אולם השופטים הנוצרים יעוותו משפטם ויענו את דינם[1].

בעת אשר קרובי המלך דון פידרו חשבו מחשבות להשיא אשה להמלך הצעיר את בלנקה בת הדוכס בורבון הצרפתי, אהב הוא עלמה יפהפיה וטובת שכל מבנות עמו ספרד, את מריה פאדילה, ואומרים אמור, כי קדש אותה לו לאשה בפני עדים. את ההצעה שנעשתה בחצר המלוכה בצרפת על דבר בלנקה השיב דון פידרו ויבטלה; אך בלנקה לא נמנעה בכל זאת לבא לספרד מעצמה, או כי שלחו אותה קרוביה למען עשות מלוכה בספרד, והדבר הזה המיט שואה ואסון נורא על נפשה ועל ארץ קשטיליה. קרובי המלך רקמו תחבולות ויכניסוה לחצר המלך ותשב עמו שני ימים; אך הוא מאס בה ויוסף לבקש קרבת אהובתו מריה פאדילה, ואת המלכה שם במאסר. המעשה הזה הוסיף עוד יותר להביא פרוד הדעות בהארץ, כי חורי הארץ ורבי המלכה היו מקצתם עומדים לימין המלכה הנדחה ומקצתם נטו אחרי מריה פאדילה. השר היהודי דון שמואל הלוי ועמו כל יהודי ספרד היה מן הנוטים אחרי אהובת המלך בת עם ספרד[2], וטעמם ונימוקם עמם, כי הקול נשמע לאמר: המלכה בלנקה ראתה עון בחצר המלך, כי יד דון שמואל הלוי ויתר היהודים תקיפה בחצר המלך ודון פידרו יכבד אותם בכבוד גדול, ולכן חרצה אומר וגם עשתה כל אשר ביכלתה להשפיל כבוד היהודים הקרובים למלכות ולגרשם מהסתופף בהיכל המלך וגם לגרש את כל היהודים מספרד. את שנאתה לישראל לא הסתירה המלכה בלנקה במשאון, כי אם הודיעה אותה בקהל רב. ולכן, לדברי סופרי הדור ההוא, היו היהודים עוינים את המלכה וירבו לדבר בה דופי ולהשניאה ולגנות אותה על בעלה המלך[3]. והנה אם נכון הדבר, כי היתה בלנקה שונאת עם ישראל (ומעשים אחרים יוכיחו גם כן על הדבר הזה), הנה היו היהודים אנוסים לתת ידם להמפלגה אשר את מריה פאדילה, לתמוך בימין חפצה ולבצר מעמדה ולבלי לתת לאויבתם בלנקה למלוך בארץ ספרד. אז פרצו מלחמת שערים וריבות בין האזרחים על דבר היחס שבין המלכה בלנקה והמלך, אשר לא הכיר כלל את נשואיה. יואן אלבוקירק (Juan de Albuquerque) התנגד מתחלה לבלנקה, ואחרי כן הפך את לבו לטוב עליה, ובגלל הדבר הזה הסיר המלך את חסדו ממנו ויסירהו מעל פניו, ועל כנו הושיב את דון שמואל אבולאפיא, ויהי הוא ליועץ איש סוד להמלך. בכל אשר נסע דון פידרו לווהו דון שמואל, וימצא תמיד במערכות השרים העומדים לפני המלך.

ויהי היום ואויבי המלך, אשר בראשם עמדו אחיו בני פלגש אביו, צפנו לנפש המלך ויפתו אותו לבא אל המבצר טורו (Toro), וגם אם המלך, אשר לקולה שמע

(1 Lindo, History of the Jews of Spain. p. 147.

(3 Ayala, ibid לשנת 1353.

(2 סופר זכרונות (כרוניסם) אלמוני אצל Baluz בספר הקורות להאפיפיור באביניון Historia Paparum Avenionensium במאמר: ע"ד חיי הפפא אינוקינטו הששי Vita Papae Innocentii VI. T. I. p. 224.

המלך ואת פניה נשא, נתנה ידה להקושרים ותהי עמם בעצה אחת, והיא קראה אותו לבא שמה. בהכנעה ובפיפת ראש קדמו אחיו את פניו; הגדול שבהם ה י י נ ר י ך ט ר ס ט מ ר ה נשק ידיו ויתודה על חטאתו נגדו ויבקש סליחתו על כל הרעה אשר עשה לו מעודו; המלך האמין לדברי אחיו בני פלגש אביו וירכב על סוסו ויבא בשערי המבצר. אז מהרו הקושרים לסגור שערי המבצר אחרי המלך ולא נתנו לבא אל המבצר כי אם אנשים אחדים מבני לויתו, ואת הנשארים וביניהם גם את דון שמואל אבולאפיא תפשו וישימו במאסר (1354)[1]. אז היה המלך עצור בהמבצר טורו, ושרים (גרנדים) גדולים אחדים ובהם השר הגדול מקלטרבה (Calatrava) הומתו; ונפלא הדבר, כי חסו על דון שמואל ולא המיתוהו. אחרי כן עלתה ביד דון שמואל לברוח מן המבצר ביחד עם המלך דון פידרו. ויהי כאשר התענה שמואל בכל אשר התענה המלך ויוסף שאת חן וחסד בעיני דון פידרו ויגדלהו וינשאהו למעלה. דון שמואל עשה את עבודת הממלכה בתום לב וישגיח בעין פקוחה על גובי המסים, עדי הצליח בידו לאסף אוצר רב להיות למשמרת ביד המלך לכל עת מצוא. הבגד והמעל אשר בגדו בהמלך להוליכו שבי במבצר טורו היה למעשה רב עלילה וראשית תקופה חדשה; המעשה הזה משך בעקבותיו מריבות גדולות ומלחמת שערים בין האזרחים בקשטיליא, והמלך התמרמר מאד ויתקצף ויעשה מעשי אכזריות נוראים מאד; אך ידי היהודים הקרובים למלכות לא היו במעשי אכזריותו ולא על פיהם ודעתם נעשו; גם שונאי ישראל בעצמם אינם מיחסים את אכזריות דון פידרו אל השר היהודי דון שמואל אבולאפיא. אחי המלך בני פלגש אביו התאמצו להבקיע אל עיר הבירה טולידה ולכבשה, אך שם נמצאו אוהבים רבים לדון פידרו, וביניהם כל היהודים יושבי העיר, והם לא נתנו לאחי המלך לבא העירה. אולם אוהביהם בעיר פתחו אחת מדלתות השערים ויתנום לבא העירה, וגדודיהם פשטו במגרשי העיר, ששם ישבו היהודים במספר רב, ויתנפלו עליהם בחמת רצח. בהרחוב אלקנה (Alcana) הרגו הקושרים ויכזיבו קרוב לשנים עשר אלף נפש, אנשים ונשים, זקנים ונערים, אך אל העיר הפנימית לא יכלו הקושרים לחדור, כי היהודים סגרו את השערים ויעמדו במערכת מלחמה להגן על נפשם, והפרשים האצילים בעלי ברית המלך דון פידרו החזיקו על ידם (בחדש מאי 1355=ה"א קט"ו). ימים מועטים אחרי כן בא המלך דון פידרו בשערי העיר טולידה ונתקבל מבעלי בריתו בתרועת שמחה; ואז הראה ידו הקשה לכל אלה, אשר חזקו ידי אחיו הקושרים.

בימים ההם ודון שמואל עלה לגדולה מעלה אחר מעלה ויוסף למצוא חן בעיני המלך בעצותיו המחכמות, בהנהגת אוצר המלכות ובעבודתו הנאמנה לטובת אהובת המלך מריה פאדילה, ודבריו היו נשמעים אצל המלך יותר מדברי כל גדולי ספרד. רכושו היה רב מאד, ושמנים עבדים כושים היו משרתי ביתו; אך, נראה הדבר, כי חסרה לדון שמואל הרוח הנדיבה אשר תעירהו ותעוררהו להשתמש בשעת הרצון לטובת אחיו ולדאוג לעתידות עמו ותורתו. אמנם כן „הנשיא" הזה היה „דורש טוב לעמו", כאשר העיד הכתבת, אך, כפי הנראה, לא השכיל לדעת מה „טוב" לישראל. אמנם

---

[1] Ayala ibid. an. 1354 C. 25. והתערות בטלואים לח"א ע' 577.

כן, הוא הגין על היהודים לבל תפגענה בהם לרעה השנאה והקנאה ויפקיד אחדים מהם לנושאי משרה במדינה ונתן להם מקום להשתכר וגם להתעשר בעסקי המסלכה; אך לא היה לעמו את אשר היו רבי חסדאי אבן־שפרוט ורבי שמואל הנגיד אבן־נגרילה לעם ישראל, תורתו וחכמתו; ונראה, כי בכלל לא הלך לבו לעשות דבר לחזוק התורה והחכמה ולתמוך בימינו את המליצה העברית והחקירה הישראלית. כפי הנודע, לא תמך דון שמואל אף איש חכם אחד. בעלי הזכרונות מרבים לספר בשבחו, כי „עשה בית כנסת בטוליטולה ובתי כנסיות אחרות בקשטיליא וטובות גדולות לישראל", אך לא נזכר כי יסד למצער ישיבה לדרישת התלמוד [1].

בית הכנסת הגדול שבנה דון שמואל אבולאפיא, אשר יתנוסס עד היום לתפארת (בתור בית תפלה לנוצרים) בעיר טולידה, נבנה מקצתו בטעם הבניה הגותית ומקצתו בטעם הבניה הערבית או המבריטנית כרוב בתי הכנסיה לנוצרים בימים ההם במסלכת ספרד. הבנין כלו חבר מאגפים רבים הנבדלים זה מזה בכפות ועמודים; כל קירות הבית מלמעלה מפוארים בפטורי ציצים ומעשי צעצועים (אראבעסקען), ובתוך הצעצועים על יסוד ירוק כתוב בכתב עברית המזמור השמונים במזמורי תהלים. על עבר הצפוני והעבר הדרומי נמצאות שתי כתובות בולטות במקצתן בשמנה טורים רחבים המספרות לדור מעשי דון שמואל בן מאיר הלוי אבולאפיא ומפעליו הכבירים. וכה תאמר עדת ישראל בטולידה: „חסדי ה' [נזכיר תהלות]*) ה' ככל אשר גמלנו ואשר [הגדיל] לעש[ות] עמנו הקים בתוכנו שופטים ושרים אשר הצילנו מיד אויבים וצרים אם אין מלך בישראל לא השבית לנו גואל הוא מעו ומגדל אשר מיום גולת אריאל לא קם כמוהו בישראל. משלשלת (היו)חסין אציל מאצילי הארץ מנשיאיה ומאדיריה העומדים בפרץ אופן הגדולה יסוד המשרה והמעלה לשם ולתפארת ולתהלה (נו)דע שמו בישראל מיום היותו על אדמתו לפני מלכים יתיצב להיות עומד בפרץ ודורש טוב לעמו ראש גולת אריאל מבחר הנגידים עטרת תפארת וגדולה ליהודים אליו גוים ידרושו יבאו מאפסי ארץ לקום על נתיבות ולגדור פרץ הוא השליט על כל הארץ האשל הגדול מבצר עז ומגדול עלה במעלות המשרה בפי מהלל (?) וגדול וקדוש יאמר לו עמוד הימיני אשר בית הלוי ובית ישראל נכונים עליו... גבר הוקם על יהי אלהיו עמו ויעל מצא חן וחסד בעיני הנשר הגדול גדל

---

[1]) וכותא ביוחסין „... ר' שמואל הלוי שעשה בית הכנסת בטוליטולה ובתי כנסיות אחרות בקשטיליא וטובות גדולות לישראל" עכ"ל הערת הרהמ"ח. לפני שתי הוצאות היוחסין, הוצאת רבי שמואל שולם דפוס קראקא שנת ש"ט והוצאת פילייפובסקי לונדון ועדינבורג התרי"א, ובההוצאה הראשונה כתוב: „... נהרג דון שמואל הלוי ז"ל הצדיק והישר אשר עשה טובות לישראל ובנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וכו'. בכל בתי המדרשות היו כנודע ישיבות לתלמוד תורה ומאחר שבמצבתו והכתובות בבית הכנסת ובדברי היוחסין נקרא בשם „הצדיק והישר" אין ספק שבעשרו ונדולתו שם לבו לייסד גם בית תלמוד כנהוג בימים ההם, ואין לאמר שחרב המחבר תופש לעיקר את גירסת היוחסין של פילייפובסקי ושם לא נמצאו המלות „ובתי מדרשות" אחרי אשר במאמרו הגדול ע"ד הכתובות שבב"הכ"נ בטולידה (פראנקל"ס מאנאטסשריפט משנת 1856 מעמוד 321 ולהלן) יביא דברי היוחסין הוצאות שולם ככל האמור למעלה, ובספרו זה הוא משמיט המלות ובתי מדרשות וצ"ע. שפ"ר.

*) התקונים של הרב המחבר מוקפים בחצי מרובע [ ] ושל באייער בסימני חצאי לבנה ( ). שפ"ר.

הכנפים איש המלחמה ואיש הבינים נפל פחדו על כל העמים גדול שמו בגיים המלך הגדול [אדו]ניו וגבירנו המלך דון פידרו יהי אלהים בעזרו ויגדיל הודו והדרו וכו". כה תספר הכתבת בשפת יתר והפרזה גדולה את שבחי דון שמואל וכל פרשת גדולתו. שם המלך דון פידרו כתוב באותיות גדולות, למען דעת כי המלך הזה משך חסדו ליהודים והוא קשור בזכרונות הכנסיה. הכתבת תסים בתפלה, כי "יזכור לו לדון שמואל אלהיו לטובה יאריך ימיו לראות בנין בית עולמים לעמוד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים".

בנין בית הכנסת המפואר והגדול הזה נגמר בשנת קי"ז[1]). התוכן רבי אברהם בר חייא והרמב"ן לפני מאה שנה, והפילוסוף רבי לוי בן גרשום (הרלב"ג) עשרות שנים לפניהם חשבו ומצאו, כי בשנת ה' אלפים קי"ח, שנה אחת אחרי בנין בית הכנסת המפואר, עתיד מלך המשיח להגלות ולקבץ נדחי ישראל. אך כאשר עברה השנה הזאת ותקות מחשבי קצין לא באה ולא נהיתה, נמצאו יהודים מחשבי קצין אשר בגדולת דון שמואל ראו עקבתא דמשיחא ואתחלתא דגאולה ויאמרו: "אם אין מלך בישראל לא השבית לנו גואל"[2]). חשוב הקץ היה דבר מסוכן להיהדות בפנים ידועים, כאשר כן אמרו חכמי התלמוד בדבר מחשבי קצין, כי בהיות התקוה פעם ופעמים למפח נפש יגבר היאוש בעם ותרופף כלה האמונה בהגאולה העתידה. זאת ראה האב לתורה בדור ההוא רבנו נסים בר' ראובן גירונדי (הר"ן)[3]), הרב

---

1) תקנתי והשלמתי את שתי הכתובות העבריות הנמצאות על שני קירות ביהכ"נ בטולידה (שנתנו יד לסופרים וכתבנים לישא וליתן אדותם) והדפסתים בספר הירחי לפראנקל 1856 ע' 321 על פי תקוני (ותקוני הת' באייער. שפ"ר) והוכחתי, כי כתובות שני הכתלים שיכות זו לזו ושתיהן מספרות גדולת דון שמואל אבולאפיא הלוי נגד החלטת חכמי האקדמיה במדריד כי אחת הכתובות מספרת פעולת איש אחד ששמו מאיר. בעקבות חכמי האקדמיה הלך גם החכם Amador de Los Rios בספרו Estudios sobre la historia de los Judios (מעמוד 54), אך גם הוא יודה כי דמומר האיידעק זייף את הכתובות, לאמר: תרגם לעברית מקולקלת את הכתובות מלשון קסטילית משחתה והכתובות בלשונן המקורית לא הבין או לא ידע פתרונן, ולתרגומו זה המקולקל אמר, כי הוא עצם הכתובות. די לום ריאוס יעיר, כי המומר הזה השחית בזדון כמה אותיות בהכתובות המקוריות למען לא יכירו בזיופו. ברור הוא כי בנין בית הכנסת נגמר בשנת ה"א קי"ז=1357. אם נאמר כהחלטת חכמי האקדמיה שהיתה מנוקדת בדברי הכתובת "בשנת טוב ליהודים" רק המלה טוב שעולה י"ז, אז יש להוסיף אליה ה"א ק', ואם נאמר כהחלטת האיידעק שהיתה מנוקדת גם המלה ליהודים, אז י"ל, כי האות ה' היא האלפים ושאר האותיות עם "טוב" עולות ג"כ לקי"ז.

2) המומר פאולוס די סנטה מריה שלמון בורגינוש בספרו עמוד 310 בהערה.

3) אין ספק בדבר "כי רבנו נסים מפרש האלפסי הוא גם בעל הדרשות" כאשר העיר בן־יעקב בהוספותיו לשם הגדולים (דף קנ"ב ע"א), ובספר יוחסין השלם (הוצאות פיליפובסקי) נאמר מפורש: הרב ר' נסים בר' ראובן שעשה חדושים לתלמוד וספר דרשות... ועשה פירוש לרי"ף והוא היה בברצלונה ובפירפיניאן והשלים פירוש ע"ז בשנת ה' קל"א. זמן פעולתו נדע מתשובותיו: בסימן ל' הוא מזכיר את שנת ה"א ק' ובסימן ע"ז הוא מזכיר הפרט ה"א קל"ד. באחת מדרשותיו (סימן י') הוא מזכיר את המגפה השחורה ט"ז שנים אחרי כן, כלומר שנת ה"א קכ"ה — קכ"ו, וכה יאמר "אבל אנחנו ראינו מוסר אלהינו זה י"ו שנה שנשתנו סדרי בראשית כי ירד רע בראשונה לרוב יושבי עולם וחלו בה חלאים משונים... עד שנהפך העולם בשנה אחת. אמנם בכל אופן סותר בעל היוחסין את עצמו כי במקום אחר יאמר אשר הר"ן בעל הדרשות פת בשנת ה"א כ"ד והיה תלמיד הרמב"ן, דברים הנסתרים מאליהם.

בברצלונא, וירבה לדרוש בגנות המחשבים קצין על פי ספר דניאל. רבנו נסים פחד בצדק, כי האמונה בהגאולה העתידה תרופף, אם יכלו כל הקצים ובן דוד לא יבא; על כן יאמר בדרשותיו, כי אין לסמוך על החשבונות, אחרי שידענו כי גם בגלות בבל חשב דניאל וטעה, ובגלות מצרים, אשר נקצבה לארבע מאות שנה, חשבו בני אפרים ודחקו את הקץ וטעו, ועל כן נענשו, ומה גם קץ הפלאות, אשר בכוונה סתמו וחתמו אותו בהחשבון הסתום הנמצא בדניאל[1].

רבנו נסים גירונדי (הר"ן) (פעולתו נופלת בזמן ה"א ק'—ק"ט), הרב בברצלונה, היה האחד אשר נשא דגל התורה התלמודית בדור ההוא. משנתו היתה ברורה גם היה זך הרעיון ושופט מישרים ורחוק מהזיה, ובכל הכבוד אשר רחש לבו להרמב"ן, לא נמנע לאמר עליו „כי הרבה יותר מדאי תקע עצמו להאמין בענין הקבלה ההיא". רבנו נסים היה רופא וידע מעט מחכמת התכונה; וכל עניני משאו ומתנו בתורה שבכתב מוכיחים עליו, כי היה בעל סברה עמוקה ועיון דק בבינת אדם ישרה; אך גדולתו ועצם שכלו נראה במשא ומתן של הלכה. בפירושיו הוא מתגלה אלינו כגדל דעה ובעל סברה ישרה ועמוקה במשנתו הברורה והסדורה. אמנם כן, גם הוא לא התרומם ממדרת בני דורו ולא נסה לכבוש לו דרך לבדו, וכל חקירותיו התלמודיות הוא מוסר לנו בתמונת „חדושים ופירושים" על ספר התלמוד והלכות דרב אלפס. בהספרות הרבנות נחשב הר"ן לאחד מאחרוני „הראשונים", אבות התורה, ודבריו בהוראה שקולים המה כדברי אלה הנקראים „פוסקים ראשונים" והמה האבות לתורת ההלכה שעמדו לישראל עוד לפני תקופת הדלדול. ומהר"ן והלאה מתחילים „דורות האחרונים".

אין פלא כי בהיות דון שמואל הלוי תקוף בחצר המלך דון פידרו היו לו שונאים ומקנאים רבים, ולו גם היה נוצרי היו השרים רומסי חצר המלך מעריצים תחבולות להדיחו משאתו, ומה גם כאשר השר האדיר הזה היה איש יהודי. לא לבד היינריך אחיו חורגו של המלך, בן פלגש אביו, והמלכה בלנקה, כי אם גם אלה שעמדו על משמרת הממשלה לפני המלך דון פידרו היו מתאמצים להמר רוח בני עם הארץ על היהודים בכלל והשר היהודי בפרט. דון פידרו לאפעץ די אילה, מליץ, סופר ספרי הזכרונות ונושא דגל המלך, מביע באחד משיריו את מחשבות לב שרי המלך ורואי פניו על היהודים לאמר: „היהודים שותים דמי הנוצרים הנעניים ושואפים לנכסיהם בהיותם לחוכרי המסים. דון אברהם ודון שמואל, במתק לשונם החלקה ישיגו את כל חפצם מאת המלך"[2]. רבים חפצו לראות בטפלת דון שמואל אבולאפיא.

---

[1] דרשות הר"ן דרשה ז' בסופה. עכ"ל הרב המחבר והנה עיינתי שם ולא נמצא רמז לחשוב הקץ. רק שיפרש הכתוב לא יסור שבט מיהודה „כי לא הבטיח יעקב ליהודה אלא אשר טעת שתתחיל לו המלכות לא תסור טמנו כל ימי היות הממשלה בישראל". ומוסיף הר"ן ויאמר: „אבל לא הבטיח שלא יתמנה אדם בשררה מן השררות אם אינו משבט יהודה שהשררות שלו היא אות הגאולה" ומבאר שאין זה סתירה מהפסוק לא יסור שבט מיהודה. בכל אופן כל הדרשה אין לה ענין כלל לחשוב קצין כמו שיסביר אותה לנו הרב המחבר וצ"ע. שפ"ר.

[2] שיר השנינה הזה על היהודים מהמשורר די אילה (De Ayala) הו"ל לראשונה Rimado de Palacio ואחרי כן Ticknor Spanish Literature p. 53 הנזכר למעלה ועיין de Los Rios

גם בין היהודים נמצאו מקנאים בהצלחתו, אשר הלשינו אותו אל המלך, כי מאוצר המלכות מלא ביתו כסף תועפות והון רב ועצום, עד כי אין עשיר כמוהו בכל הארץ. על פי עצת אויבי דון שמואל קרא דון פידרו אליו את השר היהודי ובלשון רכה דבר אליו: „אבי, רוששתי מאד, הלוה נא לי עשרים אלף מרק זהב להכנים לחופה את בני ואני אשיב לך ברוחים עם הקרן מעט מעט", ויען שמואל את המלך עוות כי לא ילוה לו אף מרק אחד, וגם כאשר אים עליו המלך לא שמע בקולו[1]. כל המעשה הזה נראה כספור־בדים; כי אין להאמין אשר דון שמואל הלוי יסכל לעשות כדבר הזה להשיב ריקם פני המלך בבקשתו, והוא הלא ידע כי אם ימאן תת ולקח המלך ממנו בחזקה. הדבר אשר נדע ברור הוא, כי לקח דון פידרו את כל הון דון שמואל ואת רכוש כל קרוביו ויתנם בבית גנזיו, וההון הרב ההוא עלה: למאה ושבעים אלף ותשע מאות כפולים (Dublonen), ארבעת אלפים מרק כסף, מאה ועשרים וחמשה ארגזים מלאים כלי כסף וכלי זהב ושמנים עבדים וכסף קרוביו—לששים אלף דובלנים. לדברת אחדים מצאו מטמוני־כסף וזהב קבורים באדמה תחת רצפת בית דון שמואל אבולאפיא. המלך שם את איש סודו דון שמואל בבור השבי אשר בעיר שיבוליא ויענהו ביסורים קשים למען יגלה את שאר האוצרות אשר טמן, אך רבי שמואל הלוי אבולאפיא לא גלה דבר וימת בתגרת ידי מעניו (בחדש אקטאבר או נוביימבר שנת קכ"א=1360)[2]. מצבת קבורתו תספר לנו בדברים פשוטים איך עלה לגדולה וירומם ויתנשא ואיך ענה ביסורים קשים ונפשו נתמרקה ונטהרה ותעל אל אלהים. דברי תלונה ושנאה נגד המלך דון פידרו לא נמצא בכתב שעל גבי הקבר.

מות דון שמואל אבולאפיא לא משך אחריו כל שנוי בהליכות המלך דון פידרו עם היהודים[3]. היהודים שמרו לו את אמונתם בבתחלה והוא מנה אחדים מהם על משרות גבוהות במלכה. בגלל הדבר הזה הפגיעו אויבי המלך הזה את עון המלך בהיהודים וישימו עליהם אשמת מעשיו הרעים ועלילותיו באכזריות וחמת נקם. דון

ומדעתנו כי די אילה היה שונא ישראל תחזק עדותו ביותר בכל מה שידבר בשבח היהודים בהכרוניקה שלו.

[1] Zurita בהוספתו לספר קורות מלכי אספמיה עמוד 72 בהערה. ושקרות האשמה הזאת ובסולה יוצאת מדבריו, כי היה מרמה את המלך עשרים שנה בעוד אשר המלך דון פידרו לא מלך יותר מתשע עשר שנים.

[2] הסופר Ayala מגביל זמן מות ר' שמואל אבולאפיא ע"י הענויים בשנת Cronica C. 1360 17 I. p. 322. המומר פאול די סנטה מריה יאמר גם כן כי הומת תיכף אחרי שנת הקץ לפי חשבון הרמב"ן והרלב"ג היא שנת קי"ח. על מצבתו ששם נזכרו גם יסוריו וענוייו (אבני זכרון לשד"ל סימן י"ג) נמחקו השנה והיום ונשאר רק החדש. החדש מרחשוון". „נפטר בחדש מרחשוון". התחדש מרחשוון (קכ"א) התחיל אז ביום 12 אקטאבר ונמשך עד 11 נוביימבר. על אדות הונו של ר' שמואל אבולאפיא וקרוביו עיין בדברי הסופר Ayala הנ"ל ועוד בם' Sommario ע' 73.

[3] די לוס ריוס de Lo Rios יודיע כי דון פידרו הטיל על היהודים לתת לו עשרים אלף כפולים (דובלאנען) ויזהירם כי יחרים נכסיהם ואותם יסכור לעבדי עולם אם לא יפרעו את הסכום הזה לזמן הקצוב. אך מאשר כי לא הביא את דברי המקור בלשונו אין אנו יודעים ערך השמועה הזאת. השנה ה"א קכ"ה=1365 שבה הוא קובע זמן המאורע העשה את כל השמועה לחשודה, יען כי נדע אשר באותה השנה היה דון פידרו זקוק לעזרת היהודים ובל"ם לא הכעיסם.

פידרו חשב מחשבת רצח להגות ממסלת החיים את אשתו השנואה בלנקה, ויבקש מאת שר בית הסהר להוציא חפצו לפעלו. וכאשר מאן שר בית הסהר לעשות את מצותו, ויצו המלך לאחד הרצים (Trabanten) לרצוח נפש המלכה. אם היתה המלכה בלנקה חפה מפשע או רוקמת מזמות לשחת נפש המלך, בין כה וכה שם הרצח הזה חרפת עולם על שם דון פידרו. אך בכל היות סופר הימים ההם (de Ayala) שונא ישראל ומבקש רעתם, לא ירמז בזכרונותיו אף רמז קל, כי אחד היהודים הקרובים להמלך דון פידרו השתתף ברבר הרצח הזה. ברורות מאוחרים ברו שונאי ישראל מלבם „מעשים נוראים" לשום עון הדם השפוך על ראש יועצי המלך היהודים; הם יספרו לאמר: יהודי אחד שם רעל בכום המלכה, יען כי גלתה דעתה לגרש את היהודים ממלכת קשטיליה[1]; שיר של בראים (רומנצי) אחד המספר את דרכי פרשי צרפת והעלוליהם, אשר התעללו בהמלך דון פידרו והיהודים, יספר דבר מות המלכה בידי יהודי לאמר: המלכה בלנקה חרה אפה ביהודי אחד מעבדיה אשר ביום גינוסיא שלה נשק לה על לחייה יחד עם הפרשים הנוצרים לפי המנהג הנהוג בימים ההם; מתחלה לא מצאה המלכה כל עון בנשיקת היהודי, אך אחרי כן היתה בעיניה נשיקתו לחרפה ולתועבה, ותרב לה מים ובורית לרחוץ את פניה ופיה, ובאחרונה אמרה גם להלות את היהודי על העץ. אולם היהודי נם וימלט אל דון פידרו, והמלך קבל אותו בסבר פנים יפות, וימצאהו נכון לחפצו להמית את המלכה; היהודי אסף את בני בריתו וילך אתם אל בית המלכה וירמו אותה בדבריהם לאמר: כי שלוחים הם מאת המלך החפץ לכרות עמה ברית שלום ואהבה עוד בלילה הזה, והמלכה פתחה להם את דלתות ביתה. היהודים התפרצו אל חדר משכבה ויסחבו אותה אל אחד המרתפים ושם הטיתוה במיתת חנק. והיהודים רוצחי נפש המלכה נסו ויתחבאו במצודה אחת אשר הורה להם המלך דון פידרו. — בספור־בדים אחר יסופר לאמר: היהודים גלו עון שני אנשי בריתם דאניוט וטירקאן, אשר רצחו את נפש המלכה, ואחד מהם הסיר מעליו את חטאת הרצח, ויספר כי לא בא לחדר המלכה ועוד התחנן לאחיו בני עמו לבלי ישפכו דם נפש טהורה כהמלכה בלנקה. כאלה וכאלה נמצאו אחרי כן סופרים ומליצים אשר חברו על יסוד ספורי בדים אלה מעשיות ושירים, עם שמועות זרות ומבהילות להגדיל שנאה ולהרבות קנאה ונקמה[2].

---

[1]) Flores, Reynas Catholicas II. p. 631. האיש שמסר את הדברים לכותב הספר הזה רודריגו הבישוף מבלינסיה חי ביסי המאה הט"ו כמאה שנים אחרי המאורעות האלה. סופר דברי ימי ספרד בזמננו Don Modesto Lafuente יספר דבר מות המלכה בלנקה ככל האמור למעלה מפי הכרוניסט de Ayala T. VIII. p. 243.

[2]) עד כמה תוכל ההגדה לשנות מעשי התולדה בזמן מועט תוכיח לנו הספרות שנתחברה לרגלי מלחמת האחים מקשטיליה. משורר צרפתי חבר שיר גבורים לכבוד שר הצבא הצרפתי גוסקלין (Guesclin), בשנת 1387 נעתק השיר הזה בדבור השוט, אחרי כן הרבו סופרי צרפת לחבר שירי־ספור לחפות על עלילות רצח שעשה גוסקלין בקשטיליה ולשים חרפה על דון פידרו כי היה מקרב את היהודים ותת נוטה בלבו לדת יהודית ואחרים הוסיפו לבדות מלבם כי היה בעצמו יהודי. הגדה אחרת מספרת, כי אחי המלך בן הפלגש היינריך הוכיח את דון פידרו על היותו מקרב יותר מדאי את היהודים ואז התגרה בו יהודי אחד ושמו יעקב, ויחר אף היינריך וידקרהו בחניתו ובגלל הדבר הזה חפץ דון פידרו אחיו להמיתו; ומכל המון הספורים הבדויים האלה יש רק להוציא משפט כי יד ישראל היתה תקיפה בחצר דון פידרו.

ודון פידרו הודיע גלוי לנבחרי עמו בשיביליה כי נשואיו עם המלכה בלנקה היו שלא כדת, כי לפניה כבר נשא לו לאשה בחופה וקדושין את מריה די פאדיללה, ויעמיד עדות כי כן נכון הדבר; והעדים — וביניהם כהני האמונה — נשבעו שבועה חמורה כי כנים דברי המלך. מות המלכה בלנקה נתן תקוה בלב בן הפלגש דון היניריך די טרסטמרה אחי המלך כי עתה ימצאו לו עוזרים ותומכים בחפצו להדיח את אחיו דון פידרו משאתו ולשבת תחתיו על כסא המלוכה. דוכסי בורבון בצרפת וגם מלך צרפת הבטיחו לעזור לו, וגם שברו בעדו גדודי צבא מן הפראים השודדים, אשר נתנו להם ידם במלחמתם את אנגליא, וכתום המלחמה הזאת הוסיפו לשוט בארץ לשלול שלל ולבז בו. בדרך זו נפטר מלך צרפת מגדודי השודדים וגם עשה נקמה באיש עברתו דון פידרו. גם האפיפיור תמך בידי היניריך, כי היה רע בעיניו הדבר אשר דון פידרו נוטה חסדו להיהודים ועל כן החרים את מלך קשטיליה ויבדילו לרעה מהכנסיה הקדושה.

ולמען הצדיק פעלו בעיני העם ולמשוך אליו את הלבבות הרבה היניריך בן הפלגש לשפוך בוז וקלון על אחיו המלך ולדבר על לב העם, כי דון פידרו לא יצלח למלוכה, יען כי מכר את ארצו ליהודים למשול בה כחפצם, וגם עניני הדת הקתולית מסורים בידיהם; ודון היניריך הוסיף לבדות מלבו שקר על שקר: כי האשה מריה פאדיללה אהובת דון פידרו היא בת ישראל, ודון פידרו גם הוא יהודי מלדה. ויפרסם בין העם ספור־בדים לאמר: אלפונזו האחד עשר אביהם קצף על אשתו המלכה, בגלל אשר ילדה לו רק בנות, ויהי כי מלאו ימי המלכה ללדת, ויטיל עליה בעלה אימה יתרה, כי אם עוד תוסיף ללדת בת והסיר אותה מעל פניו, ויהי כאשר הוסיפה המלכה מריה ללדת לו בת גם בפעם הזאת, ויצר לה מאד ותפחד מחמת המלך, ותשלח ותקח ילד יהודי בן זכר והניחהו אצלה, והנער האסופי היהודי שנתחלף בבת מלך הוא דון פידרו שהיה למלך בספרד[1].

בגדודי אנשי החיל השבירים שהיו נודעים בשם „הגדוד הלבן" שהיו נשברים לכל המרבה בשברם (ואחד מסופרי ישראל — רבי שמואל צרצה במקור חיים — קורא אותם: „גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחון עם עמקי שפה") ואשר בעד בצע כסף עשו כל תועבה, עבר היניריך את הרני פיריניאה למען קרוא מלחמה על אחיו המלך ולמגר לארץ כמאו. בראש האספסוף הזה עמד שר החיל הגבור הנערץ בדור ההוא בירטרנד די גוסקלין (Bertrand de Guesclin) הנודע לשם באמץ לבו, בתאר פניו המשחתים ובהליכותיו המשונות להפליא את כל רואיו. היהודים בקשטיליה עמדו לימין דון פידרו ויעזרוהו לא לבד בממונם כי אם גם בגופם. הם עמדו בשורות צבאותיו, ובחרב ובחנית הגינו על הערים נגד גדודי דון היניריך ודי גוסקלין[2]. בהעיר בריביעסקה (Briviesca) בקשטיליה הישנה

---

(1) Continuatio Guilelmi de Nangis. הכרוניסט הזה היה בן דורו של דון פידרו כאשר יודיע בעצמו (d'Achéry Veterum scriptorum specilegium III. p. 139) גם השירים הרומנצים של הצרפתים ביתים ההם מודיעים כי יהודי מוטר גלח חסוד, אשר דון היניריך הי"א הוא בן המלך ולו יאתה המלוכה על פי חקי הארץ ודון פידרו הוא ילד יהודי שהחליפוהו בבת המלך.

(2) הרומנצים הצרפתים ואחריהם הסופרים ליי־פיבברע (Le Febvre) וביוויל (Berville) יספרו כי

נלחמו היהודים בגבורה ואמץ הלב ויגינו על חומות העיר, אשר נמצאה בקרבת שבונתם, אך כשל כח היהודים, וכאשר הבקעה העיר רצחו אנשי החיל האנגלים לא לבד את היהודים, כי אם גם את כל אשר לא היה לו כלי נשק. ממאתים המשפחות בני ישראל שישבו אז בבריביעסקה לא נותר איש אחד, ופגריהם היו למאכל לבהמת הארץ ועוף השמים[1].

המלך דון פידרו עזב אז את בורגוש (Burgos) בקרוב האויב אל העיר; בצאתו מן העיר התאספו כל האזרחים: נוצרים ויהודים ומחמדיים למועצה, אם לעמוד על נפשם נגד האויב ולהגן על העיר, או למסרה בידי דון היניריך וגדודיו. ושלשת בני האמונות נועצו כל בני אמונה לבדם, למען יוכלו להגיד כלם את דעתם באין מעצור. דעת הנוצרים היתה לשמוע לעצת הארכי־הגמון ולמסור את העיר בידי היניריך, ואחריהם נטו גם המחמדים המעטים אשר בעיר; אולם היהודים הודיעו על ידי הרב, כי לא יחוו את דעתם בהחלט עד אם ישבעו להם הנוצרים כי יתנו להם ולנשיהם וטפם ללכת למדינת ארגוניה או פורטוגליה. הנוצרים נשבעו להם כי יתנו להם החפש להועץ ולהוציא את עצתם כפי אשר ימצאו לטוב ונכון לפניהם; אז חוה הרב את דעתו בשם הקהלה לאמר: הנוצרי הנוטה לדת יהדות הוא בוגד ופושע כאיש יהודי הממיר דתו, ולכן עוזבים הם את אדונם ומלכם דון פידרו, יען כי בוגד הוא בדתו הנוצרית ונוטה לדת יהודית[2]. דבר ברור ומאומת הוא כי בלכוד דון היניריך את העיר בורגוש, אשר שם נקרא לראשונה בשם מלך קשטיליה (מאֶרץ 1366), הצר מאד לישראל, יען שמרו בריתם ואמונתם להמלך דון פידרו. כאשר יספר בן הדור ההוא לאמר: „וכשהגיע המלך אנדריא (היניריך) למדינת בורגז (Burgos) תבע לצבור חמשים אלף כפולות (Dublonen) והיו בצרה גדולה, ולהשלים הפרעות (הפרעון) מכרו כל העטרות ותפוחים של כסף של ספרי תורות, זולת של ספר עזרא שלא מכרוהו, והדבר שהיה שוה אלף מכרו במאתים זהובים, כי אין קונה, והאנשים שלא הספיקו לפרוע מה שהוטל עליהם מכרו לעבדים ואין קונה, וצוה המלך (היניריך) שלא יפרעו (הנוצרים) ליהודים חובותיהם..."[3]. אין להתפלא אם לעת כזאת, שעת חרום בכל המלכה וטלחמת האזרחים איש באחיו, שודדו היהודים

לראשונה לכד שר הצבא גוסקלין עיר טוגלון בספרד, ואחרי כן מצודה אשר היהודים נתבצרו בה והגינו עליה בגרוע נטויה אך הומתו כלם. Estoueteville p. 186; Petitot IV. p. 448 f. Berville I. p. 354 ff.

[1]) הידיעות האלה של סופרי צרפת Estouteville p. 188 Berville ibid. I. p. 360 מתאמתות מספר מקור חיים (כ"י) לר' שמואל צרצה ע"ד ההרגה בבריבישקה בדברים האלה לאמר: ובתחלת מלוך המלך אנדריא (היניריך) הרגו הגוים שבאו עמו לקהל הקדוש והשחור קהל בירביאישקה, אשר היו חכמים אנשי שם ולא נשאר בהם עד אחד מטאתים בעלי בתים שהיו דרים שם והיתה נבלתם למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ וכו' (נמצא בסוף ספר שבט יהודה הוצאת ווינער ע' 131). ליפעבורץ מודיע ההפך כי היהודים מסרו שכונתם לידי האויב (Petitot ibid. IV. p. 242.) ונצולו.

[2]) כל הספורים האלה נראים כבדויים בכוונה להשפיל את דין פידרו ולתתו לבוגד ופושע עד כי מאסו בו גם היהודים. הסופר עסטוטיוויל יאמר מפורש (p. 165) כי גם היהודים בזו אותו ושלא בפניו היו קוראים אותו: עריץ וכופר.

[3]) רבי שמואל צרצה בספר מקור חיים (בהנ"ל).

בערים שונות; „קמו קהל הנוצרים שקוביא (שיגוביה Segovia) וקהל מוביל (צ"ל אבילה Avila) ושללום ונטלו כל שטרי חובות והמשכונות". לו קרו מהומות מדיניות כאלה באשכנז, או ערכו מטבח להיהודים ודמם היה נשפך כמים, אך בני ההמון בספרד אמרו די בבזת כסף והפקעת ההלואות. — כל ממלכת קשטיליה נפלה לחבל להמנצח לרגלי התרשלות המלך דון פידרו לאסוף יחדו את בני העם הנאמנים בבריתו או לכפר פני „הגדוד הלבן" בכסף, כאשר יעצוהו דורשי טובתו. לו היה אז להמלך דון פידרו יועץ חכם כדון שמואל אבולאפיא, אז לא באה עליו הרעה הזאת. גם שערי עיר הבירה טולידה נפתחו לפני המנצח, אף כי המפלגה שעמדה לימין דון פידרו ואשר לה נחשבו כל יהודי העיר, היתה נוטה להגן על העיר ולעמוד ביד חזקה נגד צבאות המורדים. דון היניריך שם כסף ענושים רב מאד על קהל ישראל בטולידה בעבור אמון רוחם להמלך, ודון פידרו נדחה מדחי אל דחי ובאחרונה מצא לו מנוס בעיר שיביליה.

המליץ הצרפתי, אשר שר שירי גבורים לכבוד שר הצבא הנערץ די גוסקלין, ברה מלבו גם הספור כי היהודים בגדו בדון פידרו ויפתחו את שערי העיר שיביליה (Sevilla) לפני אחיו. המליצה הרומנית הזאת תספר; שני היהודים דאניוט וטירקאן, אשר רצחו את נפש המלכה בלנקה, נבאשו בהמלך דון פידרו, יען נוכח לדעת כי יעצו רק רע לביתו וימיטו אסון עליו, ועל כן גלה אותם מארצו. בהיותם בדרך נפלו היהודים בידי אחד פקידי הצבא אשר לדי גוסקלין והוא אמר להגירם על פי חרב. אז אמרו שניהם כי אם לא ימיתם והיה דברם עם בני בריתם אורחי העיר שיביליה למסור את העיר וגם את המלך דון פידרו הנמצא שם בידי היניריך. פקיד הצבא ושמו מתיא די קורנאי (Mathieu de Cournay) הבטיח לבלי המיתם אם ימלאו את דבריהם, וישאיר אצלו את היהודי דאניוט לערבון, ואת טירקאן שלח לשיביליה להוציא את דבר הבגד לפעלו. היהודי הוה הצליח לבוא אל העיר ויקח דברים עם הרב ופרנסי הקהלה הישראלית בשיביליה ויפתם לבל יחזקו עוד את ידי המלך דון פידרו, יען כי חורש הוא רעה על היהודים. אז הוחלט ביניהם לתת לדי גוסקלין ולהיניריך ולכל גדודי הקושרים לבא אל העיר דרך רבע היהודים ולמסור בידיהם את העיר ואת המלך. אך לדון פידרו היתה יהודית אהובה אשר גלתה לו את הסוד ותתן לו ידים לנוס ולהמלט. על ידי בגד היהודים ומעלם הצליחו המנצחים לבא בשערי שיביליה ולהבקיע אותה אליהם[1]. מליצה רומנית אחרת תספר ההפך מזה: כי יהודי שיביליה נלחמו יחד עם הנוצרים והמחמדיים בעד המלך דון פידרו, ורק אחרי מלחמת תנופה ושפך דם רב הצליח דון היניריך לכבוש את שיביליה[2].

עוד הפעם האירה ההצלחה את פניה אל דון פידרו, אחרי אשר נס מפני אחיו מעל הרי פיריניאה. הפרינץ האנגלי עדוארד השחור הנודע לתהלה בגבורתו

(1 Estouteville ibid p. 215; Lefebvre ibid. p. 369. כל אלה הם דברי ההגדה אשר במליצות הרומניות, אך סופרי התולדה לא ידעו מכבוש שיביליה ע"י בגד ועוד פחות מזה מבגד היהודים בדון פידרו ובספרו של Ayala לא נמצא זכר לכל הדברים האלה.

(2 Berville ibid. p. 408 du Chastelet Histoire de Dugueselin p. 111. אך גם הדברים האלה אינם מאומתים עפ"י התולדה.

יצא לעזרת דון פידרו להציל עשוק מידי עושקו ולהשיב את המלוכה לאיש אשר לו יאתה על פי חקי הירושה. אז נהפך האופן על היינריך ויהי נאלץ לברוח בחרפה טן הארץ; ערי ספרד אשר לפנים קדמו בתרועת שמחה את פני היינריך וגדודי די גוסקלין שבו עתה לשוש משוש על דון פידרו השב אל נוהו ועל מגינו הגבור עדוארד הפרינץ השחור. אך שמחת דון פידרו היתה עד ארגיעה; „הפרינץ השחור" עזב פתאום את ספרד, והיינריך שב שנית לקשטיליה ויוסף להלחם עם דון פידרו. כל הערים אשר בצפון הארץ שבו והמליכו עליהם את היינריך; אזרחי בורגוש (Burgos) פתחו שערי עירם לפני המנצח, אך היהודים נשארו באמנה את המלך דון פידרו האומלל. בעזרת פרשים אצילים אחדים מבעלי ברית דון פידרו הגינו היהודים על שבונתם בבורגוש ביד חזקה וזרוע נטויה, וילחמו באמץ לב עד אשר כשלה גבורתם לפני אויביהם הרבים והעצומים. כאשר הבקיע היינריך אל העיר הרשה להיהודים לשבת שמה באין שטן ומפריע, ורק נתחייבו לשלם מיליון מרבידיות כסף ענושים[1]. ובפעם הזאת אמרו הנוצרים להשתמש בנצחונם את המלך דון פידרו לרעת היהודים. נבחרי (Cortes) העיר בורגוש הציעו לפני המלך היינריך את בקשתם: אחרי כי היהודים אשמים ברבר מלחמת־שערים בארץ, כי הם היו בעלי הפקדות ויועצי הממלכה לפני המלך דון פידרו המוסר ממלכותו, הנה ראוי ונכון, כי המלך החדש היינריך יוציא כתב הדת, כי מעתה לא יעלה איש ישראל במעלות המשרה ולא יהיו לרופאי נפש המלך או המלכה, גם לא יהיו עוד היהודים לחוכרי המסים. ויען להם המלך החדש היינריך: להבדיל את היהודים לרעה, כי לא תנתן להם כל משמרת בממלכה, הוא רבר שלא עשה עוד גם מלך אחר ממלכי קשטיליה שהיו לפניו[2], אך זאת יעשה, כי לא ישאל בעצת היהודים הנכנסים והיוצאים בחצר המלוכה ולא יתן להם כל כח ושלטון אשר ממנה תוכל לצאת רעה להמדינה. מזה יוצא כי היינריך לא היה שונא ישראל ביחוד, ואולי מצא לטוב לפניו לבלי לרדפם ולצרור אותם לבלי יאנסו לשית ידם עם אויביו, וההבטחות שהבטיח לנבחרי מפלגות האזרחים בבורגוש ברבר היהודים היו רק להפיס דעת בעלי בריתו, כי עוד לא היתה המלכות נכונה בידו ועור רבו שונאיו וקמיו מבעלי ברית דון פידרו, אשר נלחמו אתו בחרף נפש וגבורה נמרצה. רוב קהלות ישראל עוד עמדו ליטין המלך דון פידרו, היהודים עמדו במערכות צבאות המלך הנרדף הזה ובאמץ לב נלחמו נגד אחיו חומם כסאו וכבודו, כי זכרו לו את חסדו וטובו אשר הגביר עליהם. כי דון פידרו גם ביטי רעתו, כאשר קרא לו לעזרה את מלך הערביים בגראנדה, גם אז לא שכח את היהודים, ויפציר במלך הערביים כי במלחמתו בערי קשטיליה לא יעשה רעה להיהודים היושבים שם[3]. אך בכל זאת סבלו היהודים צרות רבות ורעות כן מאוהבי דון

---

[1]) Ayala Cronica לשנת 1367, c. 34. 35.

[2]) בהנ"ל de Asso etc. discurso sobre el estado de los Judios p. 154. Lindo p. 151.

[3]) רבי שמואל צרצה בהקדמתו לספר מקור חיים (כ"י) יספר: „ובא המלך בן גרנטא וכבש גאין (Jean) בכח והרגו אנשים עד אין מספר וליהודים צוה המלך דון פידרו שלא ישלחו בהם יד אבל אם ירצו לשבות אותם ישבו אותם וכו" בהוספות לשבט יהודה הוצאת וויענער.

פידרו וכן מאויביו, כי אחרי אשר נשבר עז דון פידרו ויהי מצפה מתחלה לחסד גדודי „הפרינץ השחור" ואחרי כן לעזרת הערביים המושלמים היו היהודים עשוקים ורצוצים גם בידי בעלי בריתו וגם בידי שונאיו ומבקשי נפשו אשר לא שעו אל דבריו ובקשותיו. בני קהלת וילליאדיענא (Villadiego) שהיו „בעלי חכמה בעלי צדקה" נהרגו כמעט כלם בידי האנגלים אנשי צבא „הפרינץ השחור", וכן נעשה גם לבני קהלת אגולאר וקהלות אחרות. אזרחי העיר וואלאדוליד אשר קבלו עליהם עול מלכות היינריך אחיו שללו את רכוש היהודים ויציגום ערומים ויהרסו שמונה בתי כנסיות ויחמסו כל העטרות וכל קשוטי ספרי התורה וגויליו הספרים קרעו וישליכו ברחובות העיר [1]. משובה נצחת תקפה זו בעצומיה את בני ספרד ותסיתם לעשות מעשים נוראים. בכל מקום אשר בא המלך החדש היינריך הטיל כסף ענושים על היהודים ויערצם וירוצצם ולא השאיר להם רק את הנפש. מלך המושלמים בעל בריתו של דון פידרו הוליך שבי שלש מאות „בעלי בתים" יהודים יושבי העיר גאין (יאאן Jaen) למכרם לעבדות עולם בשוקי גראנדה [2]. עוד רע מזה היה גורל הנופלים בידי הגבור העריץ די גוסקלין (du Guesclin) אשר שנא תכלית שנאה את היהודים, ובמלחמתו לא ראה אותם כאנשי מלחמה המחזיקים במעוז מלכם, כי אם כעבדים המתפרצים מפני אדוניהם [3]. ותגדל זו המצוקה מאד והרבה יהודים נלחצו להמיר דתם; מקצתם היושבים בצפון הארץ נדדו אל מדינת נבארה הסמוכה, והמלכה דונה יואנה המושלת אז במדינה זאת נאותה לתת להם מקום מפלט בארצה בשבר המסים הגדולים שהתחייבו לשלם לה [4].

יותר מכל קהלות ישראל סבלה אז צרות רבות הקהלה טוליטולה. היהודים יחד עם הנוצרים הנאמנים להמלך נתנו את נפשם עבור מלכם ומטיבם דון פידרו, ויגינו על העיר הזאת בחרף נפש. ביתי המצור חזק הרעב בעיר והנצורים האומללים אכלו את גויליו ספרי התורה וגם בשר בניהם ובנותיהם [5]. רוב בני קהלת טוליטולה

---

1) בהנ"ל.

2) בהנ"ל „והוליכום שבויים לגרנטא ג' מאות בעלי בתים שהיו דרים בנאין (Jean).

3) Guilelmi de Nangis Continuatio (d'Achery spicilegium III.).

4) Yanguas y Miranda diccionario Art. Judios II. p. 115.

5) בן הדור ההוא רבי שמואל צרצה בהקדמתו לספרו „מכלל יופי" (בכ"י) יספר: „בזמן הזה שהיא שנת מאה ועשרים ותשע לפרט במדינת פלנסיה (Valencia) מקום שחברתי זה החבור אשר כל קהלות מלכות קשטיליה וליאון הם בצער גדול וכל הקללות הכתובות בתורה ובמשנה תורה נתקיימו בנו... וקהל הקדש קהל טוליטולה שהיה (שהיתה) עטרת ישראל מתו בהם ברעב יותר מעשרת אלפים איש במצור ובמצוק אשר צק המלך דון אנדרוק (היינריך) עליהם, והנשים רחמניות בשלו ילדיהן לברות למו. ומרוב הרעב אכלו כל ספרי התורה וכל הספרים וכל כלי עור והיו מהבהבים הצמר ואוכלים אותה. והרבה מהם שמו נפשם בכפם ויצאו למחנה המלך (היינריך) כי אומרים טוב שנמות בחרב משנמות ברעב... והרבה קהלות הקדש נהרגו ומתוך הצרות יצאו הרבה מישראל מן הכלל. והאמת כי אתו בזוזי ובזוזו דבוזי וגם כלתה פרוטה מן הכיס וגם כל הנשמות שבגוף ובן דוד לא בא ואם אבוא לספר כל הצרות מחול ירבון ומדוחק הצרות לא היה אדם יכול לפתוח ספר וכל שכן להגות בו". וכהתמונה הנוראה אשר יעביר לפנינו רבי שמואל צרצה כן יצייר לנו את העוני והמצוקה הנוראה ר' מנחם בן זרח בהקדמתו לספר „צדה לדרך".

שמנת אלפים איש (ויש אומרים עשרת אלפים איש) מתו בחרב המלחמה וזלעפות רעב. באחרונה נצח היינריך את אחיו דון פידרו במלחמה על יד העיר מונטייל (Montiel) (ביום 14 מארץ 1369). אחרית המלך דון פידרו היתה נוראה מאד. השמועה מספרת כי כאשר נפגש עם אחיו היינריך נתן המנצח עליו בקולו ויחרפהו: „איה הוא היהודי בן אשה זונה הנקרא בשם מלך קשטיליה?". אז התנגשו שני האחים וילחמו איש ברעהו והיינריך יחד עם הצרפתי די גוסקלין התיזו את ראש דון פידרו בסייף. האפיפיור אורבאן החמישי לא יכול עצור ברוחו מלשמוח על מות דון פידרו ויאמר: דוד המלך אמר: ישמח צדיק כי חזה נקם וגם הכנסיה הקדושה תשמח, כי חזתה נקם במות העריץ אשר מרד בהכנסיה הקתולית ויטה חסדו להיהודים והמחמדיים [1]. הדבר אשר גם הכהונה הגדולה שברומא לא יכלה להוציא לפעלה: השפלת כבוד יהודי ספרד וירידתם במעלות החברה המדינית נעשה עתה על ידי מלחמת האחים בקשטיליה. תבוסת המלך דון פידרו על יד העיר מונטייל היתה גם תבוסת בני האומה הישראלית בספרד וממנה תוצאות רעות לעתידותיהם בחציי־האי בשנות המאות הבאות.

---

[1] de Peyrat vita Urbani V. (Baluz vitae Paparum Avenionensium I. p. 432.)

ציונים

ציון א

סדר הזמנים של כתבי הויכוח במלחמת הסופרים הראשונה בעד הרמב"ם וכנגדו.

המוציא לאור את אגרות הרמב"ם ומקצת תשובותיו צרף להספר גם קונטרס המכיל בקרבו חמש עשרה כתבי ויכוח בעד הרמב"ם וכנגדו. אך המו"ל ערבב הסדר וישים כתובות מוטעות ומטעות על גבי המכתבים; ובאמת טעו בסבתן איזה מסופרי התולדה. זמני המכתבים לא נרשמו כלל, והעדר הידיעה הזאת מכביד מאד הבנת תכונת המחלוקת, תהלוכתה והתפתחותה. ומפני כי עד היום לפי ידיעתנו עוד לא נתברר בבקרת שלמה סדר הזמנים של כתבי הויכוח האלה — דבר הנחוץ מאד להפצת אור על פני הפרשה הזאת, וגם בימים האחרונים נתפרסמו כתבי ויכוח ושאלות ותשובות אחרים מזמן הזה הנה ראוי הענין הזה לבקרת שלמה ומדוקדקת.

בהמאסף הראשון לכתבי המחלוקת ע"ד הרמב"ם (נדפס לראשונה בקונסטנטינא שנת רפ"ב) נמצאים ששה עשר כתבים: שלשה מהרד"ק מתחילים: א) „הנה אנכי יצאתי לשטן"; ב) „יהודה אתה יודוך אחיך"; ג) „לא אחדל לדבר"; — שלשה מרבי יהודה אלפאכר: ד) „כי כהחכם"; ה) „יגער בך השטן דוד הוא הקטן; ו) טובה הוכחת. עוד נמצאים שם הכתבים: ז) מכתב קהלת ישראל בסרגוסה (סרקוסטה) לכל קהלות ארגון לקנא לכבוד הרמב"ם ונגד הקנאי ר' שלמה טן ההר; הכתב הזה חתום מאחד עשר אנשים וביניהם גם מרופא המלך בארגוניה ר' בחיאל או בחיי בן טשה (נראה הדבר שנשמט פה שם אחיו) הכתב הזה הוא האחד שנמצא בו זמן הכתבו — ירח אב שנת תתקצ"ב. ח) „אגרת אשר שלח רבנו בחיי (בחיאל הנ"ל) בר' משה אל קהלות אראגון"; להמכתב הזה נצרפו ארבעה מכתבי הסכמה; ט) מקהל ושקה (Huesca); י) מקהל מנתשון (Monzon); יא) מקהל קלעת איוב (Calatajud); יב) ומקהל לירידה; יג) אגרת רבי מאיר בן טודרוס אבולאפיא לקהלת גירונה; יד) אגרת הנשיא רבי אברהם אבן חסדאי לרבי יהודה אלפאכר; טו) אגרת רבנו משה בן נחמן (הרמב"ן) לקהלות ארגון ונבארה וקשטילייה (האגרת הקטנה). נוספו לזה: טז) אגרת גדולה להרמב"ן המתחלת: „טרם אענה אני שוגג", שנאספה לראשונה בספר תעלומות חכמה להיש"ר מקנדיא (בסיליאה שפ"ם) ואחרי כן נדפסה שתי פעמים (מכ"י); האגרת הגדולה הזאת נקראת בשם „אגרת החמדה". מהכתבים שנוספו בזמן האחרון עוד נדבר להלן.

והנה אם נמשך אחרי סדר המכתבים בהמאסף, אז נחליט כי מכתבו של הרד"ק היה האות הראשון להמחלוקת, אבל תוכן המכתב יסתור את ההחלטה הזאת, כי שם נאמר: „ואתם ראשי בני ישראל לא התעוררתם לקול אשר שמעתם והחרשתם לנדופיו של הרמב"ם וגדופינו... והחריטו ונדו כל קהלות פרובינציאה וקטלוניה וארגון"; יוצא מזה כי המכתב הזה נשלח אחרי אשר עוררה הקהלה הראשית בארגוניה סרגוסה את כל הקהלות לתת ידן להחרים את כל המוציאים לעז על הרמב"ם ואחרי אשר כבר הסכימו ארבע הקהלות הנזכרות למעלה (וכפי ההשערה גם קהלות אחרות) להצעת בני סרגוסה, והוא: אחרי חדש אב לשנת תתקצ"ב. כאשר הרין הרד"ק את האגרת הזאת (הראשונה) לא התחילה המחלוקת כי אם כבר קרבה אל קצה, כי במכתב זה יאמר הרד"ק: „תהלה לאל השיבו ימין כסלותם אחור חשובי רבני צרפת" ויסורו מאחרי ר' שלמה טן ההר. במכתב השלישי יספר הרד"ק: „בראותו (ר"ש טן ההר) כי רבני צרפת נמשוהו ולסכל השבוהו הוא שב עד הפסילים... ויקרא תחלה לכל הצעירים היחפים (המה הנזירים Barfüssler או הפֿרנצישקים Minoriten)... ולא נח לבו וידבר גם על הדורשים הם הפרידוקארוש (הדומיניקיים)". הנה

כן יצא לנו מזה, כי הסכמת הקהלות מארגוניה, מסע הרד"ק, האגרות אשר הריץ וגם השיח והשיג שהיה לר' שלמה מן ההר עם הכומרים הנזירים — כל אלה היו אחרי חדש אב תתקצ"ב. מן ששה עשר הכתבים מתייחסים אל הזמן ההוא שני הכתבים מסרקוסטה, אך שלשת מכתבי הרד"ק, שלשת מכתבי אלפאכר, מכתבי ארבעת הקהלות, ושקה, מנתשון, קלעת איוב ולירידה וגם כתבו של רבי אברהם חסדאי מתייחסים לזמן מאוחר; ובכן לא נשאר לנו רק לברר את זמנם של שני כתבי הרמב"ן ומכתב רבי מאיר הלוי אבולאפיא.

אך לראשונה עלינו לבקר ולדעת את התייחסות הרמב"ן אל דבר המחלוקת. על גבי המכתב הקטן של הרמב"ן כתב המסדר הדברים האלה: „ואת האגרת שלחה הר' משה בר' נחמן לקהלות ארגון ונבארה וקשטיליא לנדות ולהחרים את רבי שלמה ושני תלמידיו עד שישובו מדרכם הרעה, אשר העזו מצחם כנגד רבנו משה וכו'", ומזה שפטו סופרי התולדה כי הרמב"ן התנגד לרבי שלמה מן ההר, והדבר הזה הוא ללא אמת: הרמב"ן ידבר באגרתו הגדולה רק בשבח השלום, אבל נזהר הוא מפגוע בכבוד רבי שלמה וכה יאמר: „ואל חברי הרב החסיד ר' שלמה שלומכם כנהר הטו ותצוו עליהם בבקשה ומטו לירא את טוראו ולהזהר בכבודו... להזהר בגהלתו... כי שמענו בבעלי המחלוקת מבעטים בכבודו ופורקים בטוראו... למען תהיה מחלוקתו עם חכמי עירו כמחלוקת בית שמאי ובית הלל הנוהגים אהבה ורעות זה בזה". ויש עוד ראיה אחרת כי הרמב"ן עמד ליטין ר"ש מן ההר, כי המשורר הצרפתי רבי משולם דאפירה מתנגד הרמב"ם יאמר: „לנו בנו נחמן למגדל עז" (עין להלן בציון ג'), ואחד מהנוסים אחרי הרמב"ם ישיב לאמר: „ובן נחמן לעזרתם מזומן ולהם עוז ספריו מעניקים" (אוצר נחמד ח"ב עמוד 85). מדברי הרמב"ן במכתבו הקצר יוצא ג"כ כי צוה להאמין ברבני צרפת מבלי לנטות מדבריהם ימין ושמאל, כאשר יאמר: „ואם רבני צרפת אשר מימי תלמודם אנו שותים דברו על השמש בחצי השמים לכסותו תחת כנפים וירח המזהיר צוו לסתום ובעד כוכבים לחתום... אין על הרב המניח דינו לפניכם חטאת".

מן האגרת הזאת של הרמב"ן יוצא לנו, כי לא היתה דעתו נוחה מהמחזיקים במעט הרמב"ם. דברו בהאגרת הזאת הוא: „אל תשמעו לדברי בעל המחלוקת... ער אשר מפי בעל דינו תשמעו מהחלוף כי צדיק הראשון בריבו ושתי כתות המכחישות זו את זו תביאו בית דינכם יחד... כי ראיתי כבר מחפיאי אדם בדבר עוברי דרך עלינו ובידם כתבי חלקות מגבים הלבבות והוצרכתי לגלות אוזניכם... פן תשמעו אל דברי הזיפים ותתנו לחרם יעקב", ואל מי יכון הרמב"ן בדבריו אלה יוצא לנו ברור ממכתבו של רבי מאיר הלוי אבולאפיא, שהוא תשובה על מכתב הרמב"ן: רבי מאיר, אשר המיימוניים קראו לו „הולך חשכים", ואשר התנגד בהחלם להחולכים בשיטת הרמב"ם, כותב אל הרמב"ן: „והנה הבינותי מאגרת ידידי ויקירי ומאגרת קצת קהל הגלוים אליו, כי אימת הזיפים ופחד המסלפים נפלה עליו ועל החונים על דגלו... ותיראו פן ישמעו הארץ הלזו אל דברי הזיפים לתת הרב (ר' שלמה) לחרם ותלמידיו לגדופים. חלילה להם מעשות כדבר הזה... ועל דברי יקירי וידידי אשר בקש ממנו לקנא לכבוד תורתנו ולדברי רבותינו ולהיות באגודה אחת עם רבותינו הצרפתים, כאשר הסכימו בו לכבוד אלהים ולנדור נדר בעמו הפרוץ". הדברים האלה ברור ימללו, כי היה הרמב"ן תמים דעות עם רבי מאיר הלוי וגם דרש ממנו לעמוד לימין רבי שלמה מן ההר, וסופרי התולדה לא ראו ולא התבוננו לכל הדברים האלה. שני המכתבים (של הרמב"ן ושל הרט"ה) משלימים ומבארים זה את זה. יחד עם אגרת הרמב"ן נשלחו עוד אגרות מקהלתו בסנגון הזה. על פי זה מתבררים לנו סדר זמני האגרות: אגרת הרמב"ן הקצרה ותשובת רבי מאיר הלוי נכתבו טרם החרמו ר' שלמה מן ההר ותלמידיו בספרד, כי הרמב"ן חפץ להוציא את בני קהלת טולידה: „פן תשמעו לדברי הזיפים ותתנו לחרם וכו'", ותשובת הרט"ה היתה: „כי חלילה להם (לבני טוליטולה) מעשות כדבר הזה לתת הרב לחרם ותלמידיו לגדופים". יוצא לנו מזה כי שתי האגרות נכתבו לפני חדש אב תתקצ"ב. אך האגרת הארוכה שכתב הרמב"ן אל רבני צפון צרפת נשלחה אז כאשר מקצת רבני צרפת שנו את דעתם וחדלו מתמוך בידי ר' שלמה, והרמב"ן מתלונן עליהם ואומר: „ועתה ראינו התורה השנית ההולכת לשמאל ומקצת שריכם ורבניכם אחריה והם כתוהים על הגזרה הראשונה וחוזרים בדבריהם, מה ראו ועשו? מי פייסם ונתפייסו? וכי משוא פנים יש בדבר? שומעין דבריו של זה היום ולכשיבוא חברו למחר שומעין דבריו...", נראה הדבר שזה נכתב כאשר הפרובינציאים (בני צרפת הדרומית) ורבני צפון ספרד החרימו את ר' שלמה ותלמידיו, והוא אחר חדש אב תתקצ"ב.

הנה כן תצא לנו מערכת המכתבים לפי סדר הזמנים:

א) אגרת הרמב"ן הקצרה;
ב) תשובת רבי מאיר הלוי על הג"ל; } שתיהם לפני חדש אב תתקצ"ב.

ג) אגרת קהלת סרגוסה ;
ד) אגרת רבי בחיי בר' טשה ; } שתיהן בהדש אב תתקצ"ב.

ה)
ו) מכתבי קהלות ושקה (Huesca), מנתשן (Monzon), } אחרי חדש אב
ז) קלעת איוב (Colatajud) ולירידה (Lerida) } תתקצ"ב.
ח)

ט) אגרת הרמב"ן הגדולה ;
י) מכתב הראשון של הרד"ק אל ר' יהודה אלפאכר ;
יא) תשובת ר' יהודה אלפאכר הראשונה („מי כהחכם") ;
יב) אגרת הרד"ק השניה ;
יג) אגרת התשובה של ר' יהודה אלפאכר השניה ;
יד) האגרת השלישית של הרד"ק ;
טו) אגרת התשובה השלישית של ר' יהודה אלפאכר ;
טו) אגרת הנשיא רבי אברהם בר' חסדאי נגד ר' יהודה אלפאכר ;

שמנת המכתבים האחרונים נכתבו, כמבואר למעלה, אחרי אב תתקצ"ב. בזה עוד לא תם מספר האגרות או יותר נכון דברי הריבות והויכוחים, כמבואר במכתב ר' אברהם בן הרמב"ם „מלחמות ה'" וכן בהכתבים שנתגלו עתה בארצות ספרים ונעתקו דברים מהם באוצר נחמד חלק ב' מעמוד 70 ולהלן והם :

יז) חרם המיימונים חכמי לוניל ואגרותיהם אל כל קהלות ספרד, „נוסח החרם אשר החרימו חכמי עיר לוניל... על כל הקהלות אשר סביבותם... ונצרפו עמהם... חכמי נרבונה ונתחברו יחד בחברה נאמנה וישלחו כתביהם אל שאר הקהלות הקדושות אשר בכל ספרד" (רבי אברהם בן הרמב"ם במלחמות). האגרות האלה היו הראשונות מצד המיימונים, ואליהן רומז הרמב"ן באמרו : „מחמיאי אדם בדבר עוברי דרך עלינו ובידם כתבי חלקות מנגבי הלבבות דברי הזיפים". ולפי זה נשלחו לפני חדש אב תתקצ"ב.

יח) „נוסח הכתב שקבל בו ר' שלמה בן אברהם (מן ההר) לרבני צרפת" (נזכר גם כן במלחמות לר"א בן הרמב"ם) ונראה שהיה ר' שלמה קובל בו על הרבנים בצפון על שנוי דעתם ועזבם אותו לנפשו, נכתב כפי ההשערה אחרי אב תתקצ"ב.

יט) „נוסח הכתב האחר ששלחו המיימונים לקהלות ספרד : „מי זה בא מאדום" (נזכר גם כן במלחמות).

כ) אגרת התנצלות ר' דוד בן שאול, אחד מראשי הנוטים אחרי ר' שלמה מן ההר, להציל עצמו מן האשמה שהאשימוהו המיימונים, כי מאמין הוא בהגשמת הבורא, כמו שנזכר בהאגרת „מלחמות" לר"א בן הרמב"ם : „נוסח האמונה שגלה בו סודו ר' דוד בר שאול" ועוד יאמר : „התחיל זה האיש (ר' דוד) שלא ידע טה הוא אומר להציל עצמו מן הדבה האמורה עליהם... כי חלילה להם מלדמות לבורא דמות או צורה או שאר אברים וכו'".

כא) נוסח החרם של מתנגדי המיימונים שהחרימו בעזרת הכומרים : „נוסח החרם של השועלים הקטנים מחבלים כרמים... שהחרימו בכח הגוים על קוראי הספרים". (רבי אברהם בן הרמב"ם במלחמות).

כב) אגרת מאיש אחד ר' שמואל בן אברהם מספורטה לרבני צרפת (נדפס בכרם חמד חלק ה' בתחלתו), בהנ"ל עמוד 16 מוכיח שד"ל, כי האגרת הגדולה הזאת שהיא כעין מאמר ומתחלת בהמלות : „נזם זהב וחלי כתם" אינה מר' אברהם בן הרמב"ם, כי אם מרבי שמואל הנ"ל ; שם לא נמצא עוד דבר ממסירת ר' שלמה מן ההר, ומזה ראיה שנכתב בזמן מוקדם.

כג) באוצר הבודליאנה באוקספורד נמצאה אגרת ר' שמואל בן אברהם (הנ"ל) אל רבני צרפת, אשר בה יתאונן מרה על דבר המלשינות לאמר : „ומה נאמר עוד לאדונינו והנה אמת נעשתה התועבה... כי נתחלל שם שמים בפרהסיא ונתיקר שם ע"ז לפני הגוים... כהגלות נגלות יסודי הספרים האלה, אף כי בהשפטם לעיניהם בערכאות ומי ראה לעשות ככה ובדברי שקר שעה" (אוצר נחמד בהנ"ל מעמוד 170 ולהלן). דבר חפץ הוא לראות כי מתנגדי הרמב"ם שמו להם למופת את רש"י בביאורי ההגדות לאמר : „החרימו וקללו את המחזיקים בספרי ר' משה (בן מיימון) גם החרימו כל המפרש דברי רבותינו בהגדותיהם שלא כדברי רש"י".

כד) מכתב שני מר' אברהם בן חסדאי ואחיו ר' יהודה אל קהלות ספרד, בקובלנא גדולה על

מתנגדי הרמב"ם, כי הכניסו זרים להיכל התורה ונתנו יד להכומרים לחרוץ משפט על דברי היהדות, וכה יאמר: „ויתלקטו כל איש סורר ומורה וימסרו ספר המדע והמורה ביד הכומרים וגדולי הגלחים והצעירים וידברו באזניהם... למה זה תיגעו נפשכם להרחיק עד קצוי ארץ... נדודכם ולרדוף את הכופרים בתורתכם... הלא גם בנו ספרים ספרי מינים וכופרים בשם מורה ומדע יקראו, ידיהם דמים מלאו, ועליכם המצוה הזאת לשמרנו ממכשול ככם (בתוככם) כמונו כמוכם... בערו אש במושבותם לא תשובו עד כלותם. כי הרבו להם מתנות והוסיפו לפזר ולשלוח מנות, לכלם נתנו מגדנות עד אשר עורו עיניהם..." (אוצר נחמד הנ"ל מעמוד 171 ולהלן) ומובן מאליו כי זמן המכתב הזה אחר חדש אב תתקצ"ב.

כה) מכתב „הנשיא" ר' משולם בן קלונימוס בן טודרוס מנרבונה (רע וידיד לר' יהודה אלפאכר) ממתנגדי הרמב"ם לאלפאכר אשר בו ידבר דבר על לב ידידו אלפאכר לחוס על כבוד הרד"ק, כי גם במחנה המיימונים נמצאים אנשים יראי אלהים ויאמר: „על ענין החכם ר' דוד באתי לחלות פניך... להעביר אשמתו וחטול על שיבתו ואל תחלל תורתו למעני תעשה וכו'" (באו"נ הנ"ל ע' 172).

כו) תשובת הר"י אלפאכר כי נענה לבקשת ידידו ומורו ויחדל ממחלוקתו עם הרד"ק ויאמר: „ואזכר לדוד את כל ענתו, ועניתיו ולא אענה עוד אותו... אשיב חרבי אל נדנה" (שם עמוד 173), גם שני המכתבים האלה מתייחסים אל הזמן הזה.

בכלל אי אפשר לברר תהלוכות המחלוקת הזאת על פי סדר הזמנים בדיוק. רק את הזמן חדש אב תתקצ"ב נציב לנו לציון, ואת המאורעות האחרים נשים לפניו או לאחריו. בהשערות נוכל לברר מעט יותר את זמני המאורעות. אי אפשר, כי בהודע להמיימוניים בפרובינציאה דבר החרם שהחרים ר' שלמה מן ההר את ספרי הרמב"ם התמהמהו ולא חשו להשיב עליו ועל חרמיו, ואם כן יש לשער, כי תחלת הריב בהתעורר רבי שלמה לתת את הרמב"ם למין וכופר היה גם כן בשנת תתקצ"ב. מצד אחר יודעים הננו, כי קודם שבט תתקצ"ה כבר באה ונהיתה אחרית המחלוקת הזאת ולהמוסרים נכרתו לשונם מפיהם. רבי אברהם מיימון בן הרמב"ם יספר באגרתו „מלחמות" כי כל המאורעות נודעו לו דרך עכו: „באה אלינו מעכו בסוף חדש שבט בשנת צ"ה לפרט או תתקמ"ו לשטרות מגלה וכו'". את הידיעות האלה קבל רבי אברהם מיימון במצרים בזמן הנ"ל על ידי אנשים שעברו באניה מצרפת הדרומית לעכו דרך ים התיכון. ואם כן ענש המוסרים היה בל"ם במשך תתקצ"ד—צ"ה ושרפת הספרים היתה במשך השנים תתקצ"ג—צ"ד. על דבר מקום השרפה יספר רבי אברהם בן הרמב"ם כי נשרפו במונפיליר כמו שיאמר: „ומעתיקי הדברים הוציאו קול בארצנו כי ספרי הרב אבא מארי... שרפו אותם החלק האחד מאנשי קהל מדינת מונטפשליר בכח אותם הנוצרים העזרים"... אך רבי הלל מיורונא יספר כי נשרפו בפאריז וכה יאמר: „ולא דיים בתבערה לבד אמנם עוד האש אשר בה שרפום (את ספרי הרמב"ם) הבעירוהו מן הנר הגדול בבית הכומריא הגדולה של פ ר י ש לפני המזבח. והכומרים הבעירו האש ונתנו עליהם ברחוב עיר פריש לעיני כל העם ונשרפו הספרים..." (טעם זקנים דף 81 עמוד א'; חמדה גנוזה עמוד 19).

ציון ב

דברים אחדים לתולדות הרמב"ן ז"ל.

תולדות רבנו משה בן נחמן ז"ל, אע"פ שהשפעתו היתה עצומה בהתפתחות תורת היהדות ונחשב לאב לתורה, לא היו נודעות כמעט לעת הוצאת הספר הזה בראשונה. החכם דר. פערלעס היה הראשון אשר אסף כל הידיעות הנוגעות לתולדתו הספרותית (במאנאטסשריפט לפראנקל 1859 מעמוד 81 ולהלן) וגם מני אז נודעו דברי חפץ בתולדתו. נודע לנו כי מלבד שמו העברי היה הרמב"ן משתמש בשם לועזי בונאסתרוק (Bonastrüc), וימים רבים לא ידעו רושמי הזכרונות, כי זה האיש בונאסתרוק הוא הרמב"ן הנודע למשנב בהספרות הרבנית.

א) הפעולה היותר נכבדה של הרמב"ן היתה וכוחו בברצלונה בחצר המלך יעקב הראשון מארגוניה עם הטומר פאבלו כריסטיאני (עיין ע"ד הוכוח מאנאסשריפט 1884 מעמוד 497 ולהלן והדברים שבאו שם ע"ד המלך Jayme I וביחוד גוף הכתב בלשון רומית) והרדיפה שסבל

בשביל הויכוח לרגלי תואנות הכומרים ותעלוליהם, והנה בינידיקט קרפצוב (Bened. Carpzov) מודיע בהקדמתו לספרו של ראימונד מרטין „חנית האמונה" (pugio fidei CXII p. 91), כי לא לבד הרמב"ן, כי אם גם רב אחר ושמו בונאסתרוק התוכח עם פאבלו כריסטיאני, והרב הזה נענש מפני שפרסם עניני הוכוח, תוכן דבריו בהעתקה מרוטית הוא: „פאבלו כריסטיאני נכנס לויכוח עם המלומד הגדול רבי משה גירונדי בשנת 1263 במעמד המלך יעקב הראשון ונצח אותו, עד כה וכה נכנס פאול כריסטיאני לויכוח עם רב אחר שנקרא בשמו בונאסתרוק בעל נסיונות ובעל לשון וינצחהו, אך באמת המלומד הערום הזה ספר באורים (פרטים) שקריים על דבר הויכוח שהיה ביניהם. בשביל הדבר הזה הענישׁ המלך אותו (את היהודי) בענש גלות מן הארץ אחרי כי התאוננו עליו (על רב היהודים) הנוצרים וביחוד פאול וראימונד לפני הפפא קלימונטי הרביעי. הידיעה הזאת היא בלי מראה מקום המקור, אך ידוע כי מוצאה מספרו של דיענה בספרדית (historia de los atiguos condes de Barcelona). הידיעה כי בעצם השנה ההיא היו שני ויכוחים בחצר מלך ארגוניה עם היהודי המומר פאבלו כריסטיאני היא מוזרה מאד וסותרת את כל הידיעות מן הזמן ההוא, אך כתב העדות שבמנו נדע דבר הויכוח של פאבלו כריסטיאני עם בונאסתרוק הנחו עתה לפנינו בספר אוצר הכתבים העתיקים למלכות ארגוניה (נדפסו בברצלונה בהשנים 1848—1864) בחלק הששי בעמוד 16. מכתב העדות הזה יצא לנו ברור, כי אך ויכוח אחד היה בשנת 1263=ה"א כ"ג בחצר המלך יעקב הראשון, ורק בין בן נחמן ובין פאבלו כריסטיאני וכי המלומד (Magister) בונאסתרוק די פורטה (Bonastruc de Porta) הנזכר שמה הוא בעצמו רבי משה בן נחמן איש גירונה, והשם האחרון הזה היה רגיל בין הנוצרים, אשר הרמב"ן היה לו מהלכים ביניהם. וזאת נוסחת המכתב הזה:

„ידעו נא כל עבדינו כי כאשר אנחנו המלך יעקב וכו' צוינו לבונאסתרוק די פורטה מורה היהודים מעיר גירונה לבא אלינו לברצלונה בדבר האשמה שהטיל עליו ראש הנזירים הדרשנים בברצלונה, הנזיר ר. די פיניפורטי והנזיר די־סיגרה והנזיר פאבלו בן החבורה הנזכרת, והם אומרים כי דבר דברים לחרף את אלהינו ואת הדת הקתולית, וגם חבר ספר הכולל בקרבו (חרופים וגדופים אלה) ונתק הספר להבישוף בגירונה, ואותו האיש בונאסתרוק במעמדנו ובמעמד הכהן הנכבד בירינגאר הבישוף בעיר ברצלונה והמלומד (מניסטר) אנגולריא הארכי־דקן בברצלונה וכו' (שמות הרבה כהנים וגזירים) ועוד אנשים חכמים ויודעי דת ודין הנה השיב כזאת: בדבר הדברים שיצאו מפיו בעת הויכוח שהיה בינו ובין הנזיר פאול (פאבלו) הנזכר בארמוננו אשר בברצלונה אשר שם נמצא בראשית הויכוח, הנה נתנה לו הרשות מאתנו לדבר בהויכוח הזה ככל אשר יחפוץ, ובכן לרגלי הרשות שנתנה לו מאתנו ומאת האב ר. די פיניפורטי לא נמנע בהויכוח הזה מדבר ככל חפץ לבבו, והספר הנזכר למעלה אשר כתב, הוא כתב ומסר להבישוף מגירונה על פי בקשת זה האחרון, מלבד זאת אנחנו יעקב מלך בחסד אלהים נועצנו את הבישוף בברצלונה ועם יתר האנשים הנזכרים למעלה, כדת מה לעשות עם היהודי הנזכר למעלה. בסוד המועצה היה ידוע לנו ולחם כי הרשות הנזכרת חיתה נתונה לו (להיהודי) מאתנו ומהאב ר. די פיניפורטי, אך חפצנו כי היהודי הזה בעקב דעת הקהל יצא מחוץ לארץ ממלכתנו במשך שנתים ימים, ולצוות לשרוף הספר ששם היה כתובים הדברים הנזכרים למעלה; אך את הדין הזה לא חפצו לקבל בשום אופן האבות (הכהנים) הדרשנים (הדומיניקיים), על כן אנחנו המלך יעקב בחסד אלהים הננו מצווים עליך, בונאסתרוק די פורטה המלומד היהודי הנזכר, באשר כי אינך מתאפק מהשב לכל איש ובכל זמן, כי לא תשיב דבר רק ברשותנו ובפנינו. ברצלונה II. אידום אפריל בשנת 1265.

ממכתב עדות הזה, שנמצא בו דברי חפץ אחדים, יוצא ברור, כי הרמב"ן ובונאסתרוק די פורטה אחד הוא. הספר הנזכר שמה הוא הנודע לנו בשם „ויכוח הרמב"ן עם פראי (Frater) פול"; שם נאמר: „אעשה מצות אדוני אם תתנו לי רשות לדבר כרצוני, ואני אבקש רשות המלך ורשות פראי (Frater) רמון די פיניפורטי ונתנו לי כלם רשות לדבר כרצוני", והם דברי ההתנצלות שנאמרו בהכתב הזה כי נתנה לו רשות מאת המלך והאח רמון פיניפורטי לדבר ככל חפצו. בדבר הזה הוסרו כל המבוכות. נראה הדבר כי גם בני הרמב"ן נקראו בשם בונאסתרוק בהוספת שם לווי דיסמאסטרי (עיין מאנאטשריפט 1865 מעמוד 308 ומן 428 ולהלן). מכתב עדות שהבאנו בזה נראה כי המלך חפץ להגין על בונאסתרוק, אשר הדומיניקים הלשינו עליו, ואף כי הענישׁ אותו בענש גלות על שתי שנים, אך לא אבה כי יגעו בו לרעה, והענש הזה לא היה מספיק להנזירים הדומיניקים,

ויתאוננו בני חברתם פאבלו כריסטיאני וראימונד מרטין על הפסק הזה לפני האפיפיור קלימינטי הרביעי (עיין ע"ז למטה סעיף ה'). כי הרמב"ן ובונאסתרוק אחד הוא מתברר גם מטקום אחר: בהביבליותיקה האלטטרית לכתבי הדומיניקיים משנת 1273 עמוד 455 מסופר גם ע"ד פעולת פאבלו כריסטיאני, כי התוכח עם בונאסתרוק ומשה מגירונדי ובדבר האחרון יאמר: כדי לרמות את עמו הוציא (הנחמני) ספר פירושים מדבר בשקר בדבר הויכוח, ובסבת הדבר הזה נענש והגלה מן הארץ בפקודת המלך. הטעות הזאת באה להם ע"י, שהמניסטר היהוי"ם פעם נקרא בשם משה בן נחמן מגירונה ופעם בשם בונאסתרוק, וע"כ עשו את האחד לשנים.

ב) את שנת לדתו של הרמב"ן לא נמצא מפורש בשום מקום, אך בדעתנו כי בשנת ה' כ"ז בא לארץ ישראל ושם חי שנים אחדות והלך לעולמו בערך שנת ה"א ל', הנה לפ"ז לא נולד שנים רבות לפני שנת תתק"ס, וההשערה כי נולד בשנת התקנ"ה קרובה לאמת, ובפרט אם נקבל ידיעת בעל היוחסין, כי הרמב"ן התחיל לעשות ספריו בשנת התק"ע. נראה כי הידיעה הזאת מצא בעל היוחסין באחד מספרי הרמב"ן שלא נודע לנו, ואיזה מספריו המצוים בידינו חבר הרמב"ן בימי הנעורים. בהשיר הארמי שנמצא בהקדמתו להלכות בכורות ונדרים יאמר כי עוד צעיר לימים הנהו:

„ולית לאלה עוצרא, למיתב לזעירא, רבותא ויקרא, ומסקיה לסמיכתא,
עדי קטרו קטרין, פתחו ית ספרין, בעידן ליה אמרין, פלן עולם עולתא".

כי הרמב"ן כתב את ס' „מלחמות" למסכת ע"ז לפני תתקפ"ג, יוצא מזה כי שם (דף ס' ע"א) יאמר: „ולפי חשבון זה תהיה שנת ד' אלפים תתקפ"ג שנת שמטה". במלחמות למסכת ע"ז נמצאים כבר מראי מקומות על פירושו למסכת יבמות, ובפירושו למסכת יבמות נמצאים מראי מקומות על פירושו למסכת שבועות, ובכן חבר הפירושים והחידושים על שלשת המסכתות האלה לפני ד"א תתקפ"ג, והוא עודנו אז בשנות הבחרות וראשית השחרות. בכלל כתב חדושיו ובאוריו על התלמוד בימי עלומיו. בחדושיו לשבועות כבר נמצאים רמזים, כי נוטה הוא לתורת הסוד וז"ל: „פירוש טה בין נדרים לשבועות יש לך סוד, שהנדר לבנין יסוד, והשבועה בו ה"א האחרונה ידועה וברורה, מהיות משששה גרועה, ותמצא שהנדרים על גבי תורה עולים, וכן לבטל המצוות חלים, ואין כן בשבועות, יען כי פרייהן מאותן נטיעות, ואדון הכל, אשר בידו הכל, יודיענו בסתום חכמה". מזה יש להקיש, עד כמה נאמנה שמועת בעל שלשלת הקבלה ור' חיים ויטאל, כי הרמב"ן למד חכמת הרזים רק בבאו בשנים, אחרי אשר התאמץ לכבוש את איי־רצונו להידיעה הזאת.

ג) המקובלים האחרונים מחליטים כי מורי הרמב"ן בקבלה היו ר' עזרא ור' עזריאל. אך אפשר הדבר שקבל התורה הזאת מפי מורו המובהק בנגלה ר' יהודה בר' יקר. החכם צאמבער הוכיח ברחבה, כי ר' יהודה בן יקר זה היה הרב המובהק להרמב"ן ורוב תורתו ממנו (עיין פֿראנקל'ס מאנאטשרי֯פֿט לשנת 1860 מעמוד 421 ולהלן). והר"י בן יקר זה (שהיה בגראה בן צפון ספרד) נזכר מאת המקובלים שבמחצית המאה הראשונה לששי, כאב לחכמת הקבלה. ר' משה די ליאון, בספרו „הנפש החכמה" (סימן ס"ם). אומר: „פירוש טעם כתר... ועל זה נאמר ג' פעמים קדוש: אחד לחכמה ואחד לבינה ואחד לכל הבנין דהיינו ז' ספירות (הנותרות). ושבח זה לכתר, זה לדעת ר' יהודה בר' יקר ולדעת החסיד ר' יצחק וכו'". ר' שם טוב בעל מגדל עז בספרו „כתר שם טוב" בפרשת יתרו יאמר: „ומורי החסיד ר' יצחק בן מודרוס נר"ו א"ל בשם הרב ר' יהודה ב"ר יקר וע"כ אמר הרב ר' יהודה בר' יקר כי לשון ויקדש אותו לשון קדושין נר"ו וכו'". גם טביא רש"ט אבן גאון הנ"ל שם דברים מר"י בר' יקר באמונת הגלגול וכה יאמר: „ומורי ר' יצחק בן מודרוס אמר לי בשם ר' יהודה בן יקר עוד שם: ובכן ראיתי רשעים קבורים וכו'". (שם פרשה בראשית). הרמב"ן ישב בגירונה שהיתה מקום משכן הקבלה, גם על פי הלך נפשו היתה לו הכנה גדולה לקבלת התורה הזאת, ולכן אי אפשר לומר שלא היתה רוחו נוחה ממנו.

ד) יש אשר הטילו ספק בהידיעה, כי היה הרמב"ן רופא חולים, אך הידיעה הזאת מתאמתת ומתקיימת מתלמידו ר' שלמה בן אדרת (הרשב"א), אשר בתשובותיו (סימן ק"כ) יאמר: „ואני ראיתי את הרב ר' משה בר' נחמן ז"ל שנתעסק במלאכה זו אצל הנכרית לרפאותה כדי שתתעבר", ומפני שבתשובה ההיא ישנם דברים זרים יש לשער כי נמחקו הרבה דברים בידי הבקורת. אוולאי מסתייע בידיעתו מהתשובה הזאת.

ה) תוצאות הויכוח ופעולתן על חיי הרמב"ן מסוגלות להפיץ אור על פני הליכות היטים ההם. מהידיעה שאנו מוצאים אצל קרפצוב (Carpzov) רואים הננו, כי הנזירים הדומיניקיים באו בקובלנא

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

לפני האפיפיור קלימנטי הרביעי על דבר הענש הקל שענש המלך יעקב את הרמב"ן, הוא ענש גלות מן הארץ במשך שתי שנים, והאפיפיור קרא תגר על זה לפני המלך, ושם נאמר: „הוא, הכהן הגדול, טפיל דופי במכתבו בחסד המלך ויפקוד להעניש בענש יותר קשה אנשים מסוג הזה, אך לא בענש מיתה": הכתב (הבולה) הזה של האפיפיור קלימנטי הרביעי למלך יעקב בארגוניה משנת 1266 נודע במקצתו ונמצא אצל Raynaldus בספר זכרונות הכנסיה Annales ecclesiastici (לשנת 1266 מספר 29) ושם נאמר:

„האפיפיור (הכהן הגדול קלימנטי הרביעי) נותן להמלך יעקב הארגוני את עצתו הנכונה... כי יחזיק (יעכב) את היהודים בארצו בגלל כשרונותיהם; את הפושע הזה יעניש בענש הראוי לו, יען כי אחרי הויכוח שהיה במעמד המלך על דבר האמונה כתב חיבור בכדי לבאר את פרטי הנצחון שנחל על פי טעות, והעתקות רבות מהספר הזה שלח לאנשים שונים". אמנם שם הרמב"ן לא נזכר בהכתב הזה, אך מן הדברים שנאמר שם: „האיש אשר אחרי הויכוח ע"ד האמונה שהיה לו במעמד המלך חבר ספר על זה" הננו למדים כי כונתו על הרמב"ן. הכתב הזה נושא עליו הזמן 1266, ובכן נכתב בערך שנה אחרי כתב המלך המובא למעלה, שהוא בעין שמירה ותעודה להרמב"ן. האם שמע המלך לעצת האפיפיור והעניש בענש יותר קשה את הרב היהודי? בשנת ה"א כ"ז יצא הרמב"ן לארץ הקדושה. במכתבו מארה"ק (הנמצא בתחילת פירושו על התורה) ישפוך שיחו ויתאונן בדברים המוכיחים, כי לא ברצונו הטוב יצא מספרד, וכה יאמר: „אני הגבר ראה עני גליתי מעל שלחני, הרחקתי אוהב ורע... עזבתי את ביתי, נפשתי את נחלתי, ושם הנחתי רוחי ונשמתי עם הבנים והבנות אשר כנפשי ועם הילדים אשר פתחתי ורביתי" הדברים האלה אינם קינות נודד המשתוקק לראות את הארץ הקדושה; הדברים האלה יוצאים מלב גולה ונדח ממקומו המתגעגע עוד על ארץ מולדתו ואשר עזב כל חמדת לבבו בארץ אשר גלה ממנה. והדברים האלה אינם סותרים כלל את דברי הרמב"ן בדרשה אחת בכ"י (שנדפסה בהלבנון עמוד 468) ששם נאמר: „וזה פה שהוציאני מארצי וטלטלני ממקומי, עזבתי את ביתי, נפשתי את נחלתי, נעשיתי כעורב על בני, אכזר על בנותי, לפי שרצוני להיות טלטול, שמתים בחיק אמם". הדרשה הזאת נקראת: „דרשה שדרש הרמב"ן כשנדר לאביר יעקב לעבור לארץ ישראל", כי באמת התשוקה לארץ ישראל היא שעוררה אותו להתרחק מבני משפחתו במרחק גדול, אולם סבת יציאתו מארץ מולדתו היו הנגישות והמצוקות אשר סבל מהנזירים הדומיניקיים וביחוד מהמומר פאבלו כריסטיאני, לו חפץ היה יכול למצוא מנוס לו במלכות קשטיליא הקרובה או בצרפת שהיתה בימים ההם ארץ שלום לישראל, אך מכין שהיה אנוס לעזוב את ארץ מולדתו, בחר בארץ הקדושה מכל הארצות לבלות בה ימי חייו האחרונים.

ציון ג

יסוד ושרש הקבלה.

ימים רבים היתה הקבלה (היא תורת הסוד לא בצורתה הראשונה בימי הגאונים, כי אם בצורתה החדשה מאחרית אלף החמישי וראשית הששי. שפ"ר) כדבר המוקצה העומד וצוח: אל תגע בי! (Noli me tangere): החרדים רגזו וחרדו מפני שם כבודה וינועו ויעמדו מרחוק, והחוקרים לא הרגישו כל חפץ להתעסק בלמוד התורה הסתומה והחתומה הזאת, ובכן נדמתה הקבלה עד הנה לכתב חרטומים, אשר לא נמצא לה פתרונים ומפתח לגלות סודיה. בעולם החוקרים בעלי המדע לא נודעו רק ספר הזוהר ואולי גם ספר „שער השמים" (Porta Coeli) לר' אברהם די אירירה. אך זה לפני עשרים שנה החלו בעלי המדע לדרוש ולתור בחכמה בתורת הקבלה, והכתבים שהניח אחריו החכם שמת ביטי נעוריו הר"ר לאנדויער, אשר העיר לראשונה על מוצא תורת הקבלה והתפתחותה (אריענט בליטעראטור בלאטט לשנת 1846 מגליון 12 ולהלן), פתחו תקופה חדשה בדרישת הקבלה. באותו זמן פרסם החכם פראנק את ספרו La Kabbale (פאריז 1843 ובהוצאה חדשה בשנת 1889). החכם יעלינעק מתרגם הספר מצרפתית לאשכנזית הוסיף חקור בתולדות ושרש הקבלה, ויעזור הרבה בהעתקותיו מספרים יקרי המציאות לפתרון חידות התורה הסתומה הזאת, בכל אלה אי אפשר לנו

להחליט, כי ההבנה בתכונת הקבלה וטוצאה והתיחסותה להתפתחות המושכלת בהיהדות היא עתה שלמה וברורה לחוקרי התולדה. בקרת נמרצה וחקירה עיונית בהמקצוע הזה להוציא מישפטים מוסכמים ימאומתים שיהיו ליסודות ועקרים לתולדות חדשות דרושה ונחוצה מאד לספר התולדה, אשר תכליתו להתחקות אחרי שרשי כל החיונות בתולדות העם.

לראשונה נחוץ לנו להבדיל בין תורת הסוד הקדמונית מימות הגאונים והקבלה שנתחדשה בסוף האלף החמישי וראשית הששי, ערבוב שני החזיונות האלה, שאין ביניהם כל קשר והתיחסות, הכביד מאוד את ההבנה הנכונה; לאנדויער ישפום: הקבלה מסוג הזה שנמצאה בהספרים: אותיות דרבי עקיבא, שעור קומה והיכלות דר' ישמעאל וגם בספר יצירה ועוד נבדלת בתכונתה הבדל גמור מהקבלה המאוחרת; הקבלה הקדמונית לא תדע דבר מעשר הספירות ועיונים על דבר עצם האלהות, ועל פי מישנתו הרגיל ע"ד הקבלה ראויה היא יותר להקרא בשם הגדה (אריענט לטב"ל בשנת הנ"ל № 14 עמוד 213). המשפט הזה מתאמת יותר ויותר כאשר נעמיק חקור בספרי שתי התורות האלה. תורת הסוד הקדמונית אינה אלא תורת הטושאביהה הערבית בצורתה העברית, לאמר התורה אשר תקבל דברי כתבי הקדש והגדות התלמוד ע"ד עצם האלהות כמשמעם, בנגוד לדעת הרציונליסטים הנמשכים אחרי המדברים הטעזלים בבתי המדרש אשר להמושלמים והנוטים לצד הקראים, כאשר התאמצתי להוכיח במאמרי בספר היובל לפראנקל (1858 מעמוד 115 ולהלן)[1]. בעלי הסוד מימות הגאונים לא ידעו כלל את המלה „קבלה" אף לא את „הח"ן" (חכמה נסתרה) ובספריהם יזכירו רק את „הסוד".

והנה אם נשים פרות והבדל בין תורת הסוד הקדמונית ובין הקבלה, טולדת דורות אחרונים (אם כי יש להודות אשר הראשונה השפיעה על האחרונה), הנה תקום השאלה על דבר מוצא „הקבלה" הצעירה וצור מחצבה. אמנם כן, „הקבלה" החדשה בהוראת שם קבלה איש מפי איש, לא נתקבלה גם בימי התגברותה והתפתחותה; רבנו שלמה בן אדרת (הרשב"א), בכל היותו מכבד את „הקבלה", מודה הוא כי בימיו ובכלל מזמן חרבן הבית השני נסתם מעין הקבלה, וכה יאמר: „ודע כי לכל אלה (הטצות) יש לבעלי סודות התורה טעמים נכבדים מאד, אף כי בעון הדור נסתתמו מעינות החכמה, אחר שגרם החטא ונחרב בית מקדשנו, שמשם היה מפך החכמה והנבואה נמשך לנביאים ולחכמים". (תשובת הרשב"א ח"א סימן צ"ד). גם גלוי וידוע כי אבות התורה התלמודית במחצית המאה הראשונה עד מחצית השניה לששי: רבי שמשון מקינון, רבי פרץ הכהן, רבי נסים בן ראובן גירונדי (הר"ן), ואחריהם רבי יצחק בר' ששת (הריב"ש), רבי שלמה דוראן (עיין תשובות הריב"ש סימן קנ"ו והרשב"ש סימן קפ"ט) היו כלם מתנגדים להקבלה. יותר מכלם נלחם בהקבלה רבי יצחק אבן פולקאר או פולגאר (בימי המאה הראשונה לששי) אשר הרבה לשפוך בוז ולעג על בעלי התורה הזאת, על כי יפנו מקום להקבלה על יד התורה שבכתב ושבעל פה. והנה דבריו מפיצות אור על דרכי התורה הזאת בראשית צמיחתה, ועד הנה לא נתפרסמו ברבים, ולכן אמרתי להביאם בזה. „עזר הדת" כת"י בהביבליותיקה אשר על יד בית מדרש לרבנים בברעסלא № 53: „... והטענה השנית היא טענת כת האנשים הנקראים בדור הזה „מקובלים", והם אומרים כי אין שום יכולת בשכל האדם להשיג שום נעלם בהתבוננותו, ר"ל בבקשו תולדה מהקדמות ידועות, כי אם בדרך קבלה לקוחה מנביא וכי הם יודעים ומכירים באמת, כי הקבלה אשר היא היום בידם היא הנשטעת מפי הנביאים, וכשיאמר אליהם אדם: מאין תדעו זאת? ואיך לא תשימו לבבכם להסתפק ולאמר, כי אפשר שלא היו דעות אלה הם הנשמעים מפי הנביאים, כי היו נשכחים ונעדרים בארך הזמנים ובחלופי השנים ובטרדת התלאות אשר קרו בעונותינו לעדתנו? ישיבו ויאמרו: חלילה לנו להטיל שום ספק באמונותינו אלה המקובלות אצלנו מפי האנשים המוחזקים בעינינו, כאשר לא נסתפק בספרי תורתנו ובכתבי נביאנו, ויעיזו פניהם להשיות ולדמות ספורי הבליהם לספרי הקדש, ולא ידעו, כי טיום מות משה אדוננו השתדלו והחריצו והתעסקו כל אנשי אטונתנו לשמור את מסרת כתביהם, כדי שלא תחסר מהם אות או תעדיף אחרת, ועם כל חריצותם והשתדלותם במסורתם נמצאים היום שנויים בכתבי הקדש במקצת מקומות, וזה ידוע אצל המעיין בספר התורה אשר הוא מפורסם אצלנו שהוא כתיבת יד עזרא הכהן, כי יצאו בו מלות שונות לדומיהן בשאר

---

[1]) עיין דברי ימי ישראל חלק ג' עמוד 316—317 בפנים, בהערת התכס הרבני (הערה ס') והערתי בכס הסבנו על דברי הרב המחבר וזוכתנו, כי אין כל יסוד להחלטת המחבר, חבר הקראים נגדנו תחבי בינת המעתונים, ונהפוך — הקראים היו מוחזקים לנמשכים לחבי תמונת ההגשמה. עיי"ש. שפ"ל.

הספרים המוגהים אשר בידינו. — וכשיקרא האדם בספרים הנמצאים מהמקובלים ימצא דבריהם בשני פנים, האחת מלות זרות מבהילות את השומע, בלתי מורות על שום ענין בהגיון הפנימי ואינם כי אם מוצא שפתים לבד וודון לבם ותוקף סכלותם להצדיק ולהאמין בדבר במרם שידעו מה שהוא נאסר במלאכת ההגיון כי לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו. והשני כי רוב הדברים אשר אפשר להתבונן בהם האדם שום ענין בהגיון פנימי ימצאו בהפך ממה שיחייב השכל ושקול הדעת. ומקצתם כפירה גמורה סותרת יחוד האל והכחשת תאריו האמתיים. והמקובלים האלה, אשר אני מדבר עמם, יעיזו פניהם ויהמו קולם להליעיב ולבזות את המשתדלים לקרוא בספרי הפילוסופים ואומרים עליהם: למה זה תבלו ימיכם בהגות ספרי ההבלים האלה, אחר אשר אין כח לשכל האדם להשיג הנעלמות ולעשות הנפלאות ולשנות הטבע. ומתנשאים בעצמם כי הם ישיגו דברים אלה מבלי שום יגיעה ועמל רק בהעתקת ספרים נכבדים בעיניהם אשר היו גנוזים בבתי החכמים עד אשר אנה אלחים לידם העתקתם". הדברים האחרונים האלה כנראה מתייחסים לספר הזוהר, אשר החל להתפשט בימי ר' יצחק פולקאר. יותר ממה שידבר הר"י פולקאר במקום הזה לא מצאו כל המערערים את לבם לדבר על הקבלה; הוא יוציא משפטו, כי אינה קבלה במובן: מסרת מאיש לאיש, כי אם ידיעה חדשה מקרוב באה, כי משפטית הם „מלות זרות מבהילות ומוצא שפתים לבד" וכי יש בה כפירה סותרת את יסוד התורה „יחוד האל".

אחד המקובלים מדורו של פולקאר בעל הספר „מערכת אלהות"[1] טורח בפה מלא, כי יסודות הקבלה: האין סוף ועשר הספירות אינם רמוזים לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, וכה יאמר: „דע כי האין סוף אשר זכרנו איננו רמוז לא בתורה לא בנביאים ולא בכתובים ולא בדברי רז"ל, אך קבלו בו בעלי העבודה קצת רמוז" (מערכת אלהות פרק ז' דף פ"ב עמוד ב' הוצאת מנטובה שי"ח). גם חלוקי הדעות בעקרי הקבלה ויסודותיה שנתרבו בין נושאי הקבלה בסוף המאה הראשונה וראשית השניה לאלף הששי אינם מחזקים את האמונה בקדמות הידיעה הזאת. על זה יעיד לנו אחד המקובלים רבי יצחק אבן ווקר בספר קבלה שלו (בכ"י) ויאמר: „נפלה מחלוקת בין המקובלים... יש מהם שיאמר ששפעו מן האין סוף עשרה שכלים וקראו אותם ספירות... והציעו שהספירה שפעה ממנה שפע שקראוהו כתר... ומהם מי שיאמין שאין שם כי אם י' ספירות ושהסבה האחת יתברך הוא השכל האחד מהם נקרא כתר ושפעה ממנה חכמה וכו'.

נכבדים ביותר הם דבריו במקום אחר שבהם השתמש הזוהר, ואלה הם: „ומהם מי שיאמר שהספירות שתי מדרגות מדרגה מטיבה ומדרגה מריעה ומדרגה מריעה היא אצלם גם כן עשרה וקוראים כלל הספירות המטיבות צד מהרה — צד ימין, וכלל הספירות המריעות צד טומאה — צד שמאל... וזהו שאומרים שבעת הבריאה יצאו הספירות מן הכח אל הפועל והן משוקעות בשפע שכלי... ושהמדרגות הספירות המשוקעות מדרגה מה שבתוך הפרי מהפרי ומדרגות המשוקעות הקליפה מהפרי, ואחר כך נתפרדה מן הקליפה ויצא מה שבתוך הפרי ולזה קוראים אותם קליפות". הנה כן לא חדש הזוהר את הלימודים ע"ד הסטרא אחרא וסטרא דא והקליפות.

ואם הקבלה איננה ידיעה המסורה לנו איש מפי איש מן הנביאים וחכמי התלמוד, ובכלל איננה ידיעה קדמוניה, הנה תקום השאלה באיזה זמן נתחדשה? — גם את זאת לא יסתירו בעלי הקבלה, כי יעשו לאבי הקבלה את רבי יצחק סגי נהור בן ר' אברהם בר' דוד מפיסקיירא (הראב"ד בעל ההשגות). את הדבר הזה מצינו כבר בספרו של אחד המקובלים הראשונים בראשית אלף הששי, בספרו של רבי יוסף גיקטליא אשר חי בראשית אלף הששי, וכה יאמר: „וקבלה בידינו על היות אלו החכמים משלשלת קבלת מעשה מרכבה מסיני עד עמוד הימיני החסיד רבי יצחק סגי נהור בן הקדוש רבי אברהם שבמקדש" (צ"ל שבפושקירש) (בפירוש על ההגדה שנמצא בספר „הנפש החכמה" לרבי משה די ליאון). ואם רבי יצחק גיקטליא יתאמר להביא את הקבלה בקשר ויחס עם מעשה מרכבה שבתלמוד, הנה מקובלים אחרים לא ילכו בנדולות, ויחסו את לימודיהם לרבי יצחק סגי נהור, כן יקרא רבי בחיי

---

[1] זמנו של בעל „מערכת אלהות" יוצא לנו מזה, כי יזכיר את הרמב"ן (פרק ד' דף ס"ו ע"ב ועוד) כחיים חי. את רבו יקרא כמה פ' יצחק והוא, כנראה, ר' יצחק מאיגוביה ולא ר' יצחק בן טודרוס רבו של ר' שם טוב אבן גאון בקנאה, כי הדברים שמביאים שני הסופרים הנ"ל מרבי יצחק רבם סותרים זה את זה, ובהכרח הם שני רבי יצחק. ספר גדול הוא, שם ר' משה מטורנוס הוא מחבר הספר. ככל הנופן כנראה הדבר, כי רבי פרץ הכהן חיינו מחברו, כי ממנו נדע שהיה מתנגד לפקנאה.

(בעל כד הקמח) בפרשה וישלח את רבי יצחק סגי נהור בשם „אבי הקבלה", ורבי שם טוב נאון בספרו „כתר שם טוב" בביאור על פירוש הרטב"ן על התורה בפרשה וישלח יאמר: „כי פירוש פסוק זה הוא איש מפי איש עד רבי יצחק בן הרב (הראב"ד בעל ההשגות) עד אליהו הנביא", ורש"ט הנ"ל בספרו „בדי הארון" יאמר: „ורבי עזרא ורבי עזריאל מנירונה חברו פירוש ההגדות על פי הקבלה והוסיף ר' עזרא לחבר פירוש התפלות... כמו שקבלו מרבי יצחק סגי נהור". (עיין [Itinéraires] לכרטולי עמוד 276). כדברים האלה ידברו גם מקובלים אחרים כמו רבי יצחק דמן עכו והריקנטי; אחדים מהמקובלים מקדימים מדעתם את תקופתה עד למחצה השניה של המאה התשיעית וראשית העשירית לאלף החמישי, ואומרים כי המקובלים הראשונים היו רבי אברהם אב בית דין (הראב"ד הראשון חותנו של הראב"ד בעל ההשגות) או רבי יעקב נזיר, אך הדעה הזאת היא דעת יחידים. כי רבי יצחק סגי נהור היה אבי הקבלה מסתייע גם מזה, שלא מצאנו לו פעולה בפנה אחרת ולא חבר שום ספר בחכמת התלמוד [1], אמנם המקובלים מושכים לבית מדרשם גם את אבי רבי יצחק, את התלמודי המבקר הגדול רבי אברהם ב"ר דוד בעל ההשגות וגם את אליהו הנביא ויאמרו: „הראב"ד מסרה לבנו החסיד ר' יצחק סגי נהור ז"ל ונגלה גם לו אליהו ז"ל והוא ר' יצחק מסרה לשני תלמידיו רבי עזרא ור' עזריאל ומהם ז"ל נמשכה להרמב"ן" [2]. בטה שנוגע לאליהו בתור אבי הקבלה, הנה מקור ההנחה הזאת היא הבנה מוטעת בדברי הראב"ד או הטעה בזדון: הראב"ד באחד מהשגותיו בהלכות לולב פרק ח' הלכה ח', מדבר גבוהה כדרכו ואומר: „וכבר הופיע רוח הקדש (נ"א אליהו) בבית מדרשנו ועלינו שהוא (הדס שנקטם ראשו) פסול", ומזה הוציאו המקובלים, כי היה אליהו (או רוח הקדש) יוצא ונכנס בבית מדרשו של הראב"ד ולמד אותו סתרי הקבלה והוא מסר אותם לבנו רבי יצחק סגי נהור, אך ברור הדבר שהדברים האלה נאמרו בדרך מליצה, כלומר שהוברר לו כאלו בא אליהו והעמיד שהדין כך.

אך בכל זאת אין להכחיש, כי בבחינה ידועה צדקו המקובלים במה שיחשבו את הראב"ד בעל ההשגות למקציא הקבלה, יען כי נראה אשר הוא הקים את לסודם היסודי בתמונה זעירת אנפין (in nuce). רבי יצחק דמן עכו ובעל הספר „מערכת אלהות" מייחסים לו פירוש שבו יאמר ליישב את ההגדות התמוהות הנראות כמגשימות את הבורא, לאמר: כי מן הבורא יתברך נאצל כח שני והוא שנתגלה בחזיונות הנביאים ואליו מתייחסות כל ספורי ההגדות, ובהיות הלמוד הזה יסוד ושרש הקבלה אמרנו להביא בזה את דברי המקובלים הנ"ל בלשונם:

„והראב"ד ז"ל כתב בהגדה שאמרו: מנין שהקב"ה מניח תפלין על שר הפנים יאמר ששמו כשם רבו או שמא יש אחר שהוא למעלה ממנו נאצל מן הסבה העליונה (הראשונה) ויש לו בו כח העליון, והוא הנראה לו למשה, והוא שנראה לו ליחזקאל כמראה אדם עליו מלמעלה, והוא שנראה לנביאים, אבל עלת העלות לא נראה לשום אדם לא ביתין ולא בשמאל לא בפנים ולא באחור וזהו הסוד במעשה בראשית: כל היודע שעורו של יוצר בראשית, ועל זה אמר: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (מערכת אלהות שער ר' דף קנ"ז עמוד ב' ור' יצחק דמן עכו בספר מאירת עינים בפרשת בא אומר הדבר הזה בדבור המתחיל: ענין זר מאד שהניח הראב"ד בפ"א מברכות וז"ל מנין וכו').

ומה שנראה זר לרבי יצחק דמן עכו הוא פשוט מאד: בורא העולם הוא למעלה מכל השגה חושיית ולא יפול עליו הדבור: הראות, התגלות, אך בכתבי הקדש הננו רואים את השם יתברך מתגלה ומתראה בחזון, ומגלה סודו לעבדיו הנביאים; ההגדה תספר, שהקב"ה מניח תפלין, והספר „שעור קומה" מצייר את האלהות באברים ותמונת הגוף, ואיך נבאר לנו את המראות השונים האלה הסותרים זה את זה? לתכלית זאת הכניסו המקובלים כח אמצעי בין הבורא יתברך והעולם כח ממצע בין האלהות והעולם, כמו שנמצא בספריו של ידידיה (פילון) האלכסנדרוני ונקרא לוגוס (Logos) או „מאמר" (עיין דברי ימי ישראל חלק שני עמוד 44), והוא כעין אלהות שניה deyteros theos, וחכח הזה שעוד לא נתברר אם הוא ממטרון שד הפנים או אצילות גבוהה ממנו הוא האלהות המתגלה לנו בדמות אדם ועליו נאמר: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. על פי הלמוד הזה אין צרך עוד לפרש את

---

[1]) יש להניח כזה הערת החכם רבי"ם בכנסת ישראל (עמוד 645), כי רבי כיימין מטולידה בעל ממעות שהיה בפוסקיירה ורחה את הראב"ד בעל ההשגות ומפליג בשבחו, ומונה את כל החכמים אשר בעיר ההיא, לא יזכיר את שם רבי יצחק סגי נהור כן הראב"ד. שם"ר.

[2]) עמודת הקדם לר' מאיר בן גבאי בחלק העמודה פרק י"ג. שם"ר.

הכתובים בדרך חידה ומשל בפתגמי המחקר הכללים, וגם את האגדות היותר תמוהות וזרות נוכל לפרש כפשוטן ומשמען. מוזר הדבר הוא, כי למוד האצילות (Emanation) בדברי הראב"ד מובא מכנו רק בתור הגה"ה. ה' משה סואבי (באוצר נחמד חלק ד' עמוד 37) מביא מכ"י שנכתב בשנת ה"א קנ"ז פירוש י"ג מדות וי' ספירות לר' דוד נכד הראב"ד לאמר: לשון הרב הגדול רבי אברהם ב"ר דוד זקני: מנין שהקב"ה מניח תפלין... על שר הפנים ששמו כשם רבו, הנהה: או שמא יש אחר שהוא למעלה ממנו מן הסבה העליונה ויש בו כח העליון עכ"ל ההגה"ה. הדבר הזה נותן מקום להסתפק אם האצילות נתחדשה מהראב"ד אם לא, אך לפי שמצאנו שני סופרים בני הדור רבי יצחק דמן עכו ובעל מערכת אלהות מביאים אותה ישר כפירוש האגדות להראב"ד, הנה אין כל ספק שממנו יצאה התורה הזאת. נכבד מאד היה לענייננו לו נמצא פירוש הראב"ד על ההגדה ונוכחנו לדעת כי מאתו יצאו הדברים. אז היינו מוצאים את ראשית למודי הקבלה לאמר את היחס והקשר שבין האין סוף לעולם המציאות על ידי „אצילות" הכחות או העצמים האלהיים ואז נפתרה לנו החידה באיזה אופן הביא רבי יצחק בנו של הראב"ד את הרעיון הזה לידי התפתחות ויהי ליוצר הקבלה, אך בירור הדבר טי היה מחדש הרעיון שהבאנו למעלה בשם הראב"ד ע"ד ה„אצילות" לא נכבד לנו במדה כזאת שנדרש לנו לדעת יחס הרעיון הזה אל רוח העתים ההם. הרעיון הזה לא נולד בכל אופן באותה העת, אשר התורה ע"ד האין סוף והכחות הנאצלים ממנו כבר באו לידי שיטה שלמה וברורה, כי בהדברים המיוחסים להראב"ד הננו רואים אותו מגשש באפלה ומבקש למצוא רעיון שלא הובר גם אצלו כל צרכו, כמו שנאמר שם: או יש מ א יש אחד שהוא למעלה ממנו נאצל וכו', תחת אשר הקבלה כבר מצאה תשובה ברורה על השאלה הערוכה שמה, והנה אם תורת האצילות יצאה מן הראב"ד אם לא, על כל פנים אנו מוצאים בה את הקבלה בעיקרה, כי גם הקבלה עצמה תתאמץ למצוא דרך סלולה בין השפע הנם של ההגדה ובין הפילוסופיה הדתית, המעטפת דמות ההגדות ומכנסת בהן כוונות זרות. וכשהגענו לידי ההנחה הזאת, כבר צעדנו צעד לפנים היכל הקבלה, אך עלינו עוד להתעכב מעט בפתחי שערים ולהתיר ספקות אחדים בנוגע לסדר הדורות ומאורעות התולדה.

מהאמור למעלה יוצא כי רבי יצחק סגי נהור בן הראב"ד היה, לדברי ראשוני המקובלים, אבי הקבלה וממציאה, ובכן גם הבקרת אינה מחוייבת להקדים מולדתה בדורות שלפני ר' יצחק. הראב"ד מת ב' חנוכה יום ו' לשנת ד"א תתקנ"ם (יוחסין) שהוא בסוף שנת 1198 למספרם, בנו האריך ימים לפי"ז עד קרוב לאחרית אלף החמישי או עד זמן ידוע במאה הי"ג למספרם, ופעולותיו נופלות בקבלה נאותו הזמן, כאשר מצא לו הספר „מורה נבוכים" מהלכים במדינת פרובינציאה, מקום מושב ר' יצחק סגי נהור, על ידי העתקת ר' שמואל אבן־תבון, וכאשר צמחה לרגלו מחלוקת גדולה בהקהלות ונסינה לאחור מדרך החקירה והתפלספות. ובבחינה תולדית יש לנו הצדקה להחליט — אחרי שהקבלה והפילוסופיא מובילות לתכלית אחת — כי הקבלה נתכוונה לפעול נגד שיטת הרמב"ם. לפי זה נתחדשה הקבלה ביתי התקופה שאחרי מות הרמב"ם. — משיטת ר' יצחק סגי נהור בקבלה, שעליה אמר מקובל אחד „שקבלתו סלת נקיה ועטוקה", לא נודע כמעט דבר זולת שחבר פירוש על ספר יצירה, והיה קורא את הספירות בשמות: בינה, כתר, וכו' והיה מאמין באמונת העבור והגלגול (Metempsychose). עליו היו אומרים לאמר: „ושמעתי כי החסיד רבי יצחק בן הראב"ד היה טכיר בפני אדם אם הוא מהחדשים (בעל נשמה ראשונה שלא נתגלגלה עוד) או מהאחרונים (בעל נשמה שבאה כבר לעולם בגלגול שני או שלישי)", (לשון הריקאנטי בפרשת וישב). בידי הנוצרי פלנטאביטיוס (Plantavitius) נמצא כתב יד פירוש ספר יצירה מאת רבי יצחק סגי נהור או די פסקארה. אחרי שלא ידענו את הספר הזה לא נוכל גם להחליט עד כמה הגיעה קבלת רבי יצחק סגי נהור לידי שיטה שלמה ומושלמת, ולדעת את השיטה הזאת דרוש לפנות אל שני תלמידי ר' יצחק אל רבי עזרא ורבי עזריאל מגירונדא.

הרבה דיו נשפך על דבר שני המקובלים האלה, אם שני אנשים הם או איש אחד, האחרונים החליפו אותם פעמים רבות זה בזה, והדבר הזה נתן ידים לחשוב כי שניהם אינם אלא אחד. אך לא לבד המאוחר בזמן רבי שם טוב אבן־גאון (בעל מגדל עז) בספר האמונות יזכיר שניהם כאנשים מיוחדים, כי גם בן דורם המשורר רבי משולם בר' שלמה הצרפתי דא־פירא בשיר־התול שכתב נגד הנוטים אחרי הרמב"ם בעצם ימי המחלוקת ע"ד התורה והמדע בשנת ד"א תתקצ"ב—צ"ח יזכירם וידבר בהם כבשני אנשים. מהחרוזים האלה הטובאים לעיל (ע' 83) הצא לנו תורה בדבר צמיחת הקבלה, כי מתחלה לא נבראה כי אם נגד המתפלספים המיימונים המטילים ספק בהנסים שבכתבי הקדש ואינם

נוהגים כבוד בהגדות ומדרשים. עד כמה נכבדו החרוזים האלה לבקרת התולדה עוד יתבאר להלן, ובמקום הזה חפצנו רק להוכיח כי עזרא ועזריאל הם שני אנשים שונים, שנתחלפו זה בזה רק משום שהברות שמותיהם שוות והיו בני דור אחד ושניהם הפיצו תורת הקבלה בעם. לדברי ר' אברהם זכותא בעל היוחסין היה ר' עזרא רבו של הרמב"ן בקבלה ונפטר שנת תחקצ"ח (כה נאטר בהוצאת היוחסין הישנה, אך בהוצאת פילייפובסקי נשמטו הדברים); נגד זה יאמרו רבי מאיר בן גבאי בעל עבודת הקדש ורבי חיים ויטאל ואחרים, כי רבי עזריאל היה רבו של הרמב"ן. הפירוש על שיר־השירים לפי דרכי הקבלה (שבטעות היו מייחסים אותו להרמב"ן) מייחס הריקנטי לרבי עזריאל, וכה יאמר: (בטעמי המצות דף ד'): „ואביאם על הסדר שהביא אותם החכם רבי עזריאל בפירוש שיר השירים שלו, כי הוא ז"ל רמזם בעשרת הדברות"; אך בטקצת כתבי יד וכן אצל רבי יצחק דמן עכו (מאירת עינים) נזכר רבי עזרא למחבר הפירוש על שיה"ש. בידי יה"ש נמצא כתב יד הפירוש על שיה"ש ובראשו כתובים הדברים: „פירוש שיר השירים להחכם ריקנטי מיוחס להחכם רבי עזריאל ובקצת ספרים מיוחס לר' עזרא" (החלוץ חלק ו' עמוד 84 בהערה).

אם יש עוד ספק בדבר אם עזרא או עזריאל היה מחבר הפירוש על שיה"ש, הנה ידענו בבירור כי עזריאל היה מחבר ספר קטן על עשר הספירות בדרך שאלות ותשובות. החכם רבי שניאור זק"ש הקיש ומצא בחכמה (הפלים טעמוד 45 וטעמוד 83), כי הוא ולא אחר היה מחבר הספר, וההחלטה הזאת מתחזקת ומתאמתת ע"י רבי מאיר גבאי ורבי יצחק דמן עכו (במאירת עינים בהקדמה). שם נאמר: „עוד על עשר ספירות ועל דרך רבינו עזריאל ז"ל הכתר נקרא רום מעלה וכו'". ואחרי כן מוסיף ר' יצחק דמן עכו להביא מאמרים רבים מהספר הנ"ל, שהוא באמת מפתח הקבלה ודעת שיטתה. הספר הקטן בכתיבתו ונכבד באיכותו לחקירתנו הנקרא בשם „עזרת ה'" יצא עתה כלו לאור (ברלין 1858 מכ"י ביססליכעם). בכת"י ביססליכעם נמצאה הקדמה כוללת בקרבה הערות תולדיות על דבר המחבר ומתנה נודע עד כמה רבו קטני האמונה בהקבלה בראשית ימי התפשטותה ועד כמה התעצמו המקובלים להרחיבה ולהפיצה. בהיות ספר „הפלים" יקר מאד הנני נותן להקדמה הזאת מקום בזה[1].

הקדמה לספר עזרת ה'.

אני האיש הידוע המפורסם שמי בגוים שמתי מנמתי מעיר לעיר, מאז היותי צעיר, ועד הנה לא נחתי מהיותי מחפש ומבקש בסוד השם יתברך ויתעלה ומענין בריאת מעשיו, והאמנתי בדברי המקובלים, אשר להם נגלו סתרי אל חי וכל תעלומיו, וברוך הוא כח מעשיו הגיד לעמו. ואני ברוב תאותי, בכל מקום שהיתה תחנותי, לא עצרתי כח לשאול מכל אדם מענין הקבלה ולקבלה כאשר יתכן, ואני בהיותי בארץ ספרד בין האנשים הולך ושב כמנהגי הביאני הזמן במקום עמק השפל[2] בין העם הנאספים, להיות פילוסופים, ולא יספו ואת פועל ה' לא הביטו, וישאלו תמיד דברים מופתיים אף במה שאין הלשון יכולה לדבר, ואין האזן יכולה לשמוע, ובהיותי אצלם שאלוני מענין מעשי וענין גלותי וסבת הענין, והרחיבו עלי פיהם בהגיונם ובפילוסופותם עד החזיקו בי בחוקת עור, בהיותי דובר להם מענין עשר ספירות ואין סוף, ואמרו לי שלא יאמינו באלה הדברים חלילה להם אם לא ידעוהו במופת, ואני עניתים כי המופת מאד נפלא ונעלם, כי מי אשר ישים מופתים בשמים, אשר הם רחוקים ממנו מהלך ת"ק שנה וכל שכן האלהות, אשר אין חקר לתבונתו, ואחרי שאינם רוצים להאמין כי אם בדבר אשר יראה עליו מופת, מי יכריח להאמין דברים נסתרים שהם נעלמים מן העין ואדם אין שיוכל לעמוד בחקירתם, והם ענו לי: כי הסברא תכריח לכל אדם להאמין, וכל מי שיכפור בסברא אינו חכם והוא חסר הבריאה, גוף בלתי שלם בשכל ותכונתו רעה, אכן מי שיאמר דבר מן הדברים, אם לא יביא סברא לדבריו לא יתכן להאמינו מצד היותו מקובל, והביאו ראיה מדברי חכם אחד מחכמתם [מחכמיהם] שאמר שבעל התושיה אין להאמין בו מצד שהוא בעל תושיה, אכן יש להאמינו מצד מה שידבר. ואני בשמעי את דבריהם לבי חדד בקרבי,

---

[1]) רוב דבריה כבר הבאתי כאניס לך לשלמות סענין סגני שם וגותן לה מקום גם כאן. שפ"ר.

[2]) להשערת יחסט, כי „השפל" הכוונה על שיבילים יסגן ידיש מוכיחות.

ואבא החדרה ואשים נגמתי להשיב להם מענה שאלתם, ואפסול הרב בעצי התושיה, ובגן מהפלפול, ואחבר זה הספר להיות לפניהם לעמוד ברזל ולחומת נהשת להרחיק דבריהם מעלי, ולטען יסברו טעינות תהום המעמיקים לשאול המגביהים עד מעלה. וקראתי שם זה הספר „עזרת ה״ וסוד ה׳ לטרתי ליראי ה׳ ולחושבי שמו להיות להם לעזרת עם ה׳ בגבורים, ומאת ה׳ אשאל עזר שישפיע מבינתו עלי שלא אחטא״.

בהספר הזה באו לראשונה הפתגמים: עשר ספירות ואין סוף, ובני הדור תמהו על הדברים האלה שלא שמעתם אזנם מעולם; לעומת זה ידבר מהמקובלים ומהקבלה כמענינים ידועים ומפורסמים.

את דורו של רבי עזריאל, אשר לכל הדעות הוא אחד מזקני (אם לא גם הזקן שבהם) הקבלה, יקל עלינו לברר. המשורר ר׳ משולם בר׳ שלמה דאפירה שחבר שיר התול שלו בין תתקצ״ב—צ״ה (עיין למעלה עמוד 83) מדבר בו ובעזרא כמו היו בני דורו המוחזקים לבני סמכא. הנה כן שניהם המה בני הדור שאחרי הרמב״ם, וחיו בזמן המחלוקת הגדולה ע״ד ספרי המורה והמדע. שניהם היו בני גירונה, אשר משם שלח הרמב״ן את אגרתו לקהלות ספרד לצדד בזכות ר׳ שלמה מן ההר (עיין ציון א׳), ויש לשער כי גם ר׳ עזרא ורבי עזריאל היו מהמערערים על הנוטים אחרי הרמב״ם.— עתה נשים לב אל תוכן הקבלה כפי שנגלה לראשונה בשיטה שלמה וסדורה בספרו של רבי עזריאל, ובדרך אגב נעיר, כי אפני הדבור של רבי עזריאל בלמודי הקבלה נשנו אחרי כן גם מאחרוני המקובלים.

תכלית ספרו של ר׳ עזריאל הוא להפיץ אור על הקבלה ולהבינה להאיש שאינו מאמין בה ולטבוע עליה מטבעת החקירה התגיונית; מהספר הזה הננו מכירים ויודעים את עקרי שיטת הקבלה במקורה הראשון, כלומר את המיטפיזיק של הקבלה. מהלימודים הראשים של הקבלה היא, לדברי ר׳ עזריאל בהקדמתו, תורת אין־סוף ועשר הספירות. בצדק נתנו הפתגמים האלה יד לקטני אמונה לפקפק בזקנת הקבלה ומולדתה על אדמת ישראל, כי ריח יונית נודף מהם, ואין־סוף דומה למלת apeiron. הוגות אשר במבטא אין־סוף נצנצת גם בהגדרת המושג הזה בדרך שלילה לאמר: „דע כי אין־סוף אין לומר כי יש לו רצון ולא כונה ולא חפץ ולא מחשבה ולא דבור ומעשה״ (הוצאת ברלין תר״י דף ד׳ ע״ב). המשפט הזה נאמר ונשנה פעמים רבות ע״י המקובלים האחרונים: „הקב״ה לא היה לו רצון וכונה לברוא את עולמו, כי הרצון יורה על העדר־השלמות של בעל הרצון״, וכן הוא אומר: „אם תאמר כי הוא בלבד כין בבריאת עולמו (בלי הספירות) יש להשיב ע״ז כי הכוונה מורה על חסרון המכוון״. למותר לנו לחפש ולדרוש מאיזו שיטה פילוסופית נלקחו המושגים האלה בהאלהות, הדבר ברור אשר מקור מוצאם הוא מהפילוסופיה האפלטונות החדשה אשר תציג את האלהות למעלה מהחויה, פעולת הרוח או השכל וההשתכלות. הדברים האלה נמצאו ג״כ אצל בן־גבירול בספרו מקור חיים. רבי עזריאל מודה ואומר בפירוש כי שיטתו מסכמת להשקפת הפילוסופים התופסים את האלהות רק בדרך השלילה, וכה יאמר: „וחכמי המחקר מודים בדבר ואומרים כי אין השגתנו כי אם על דרך לא״ (בהנ״ל דף ב׳ ע״א). ההשגה השלילית הזאת בתארי האלהים היא ג״כ יסוד ושרש הפילוסופיה האפלטונית החדשה. „דע כי אין־סוף לא יכנס בהרהור וכש״כ בדבור (אע״פ שיש לו רמז בכל דבר, שאין חוץ ממנו) ולכך אין אות ואין שם ואין דבר אשר יגבילנו״, ובכל זאת היה מוכרח רבי עזריאל וההולכים לפניו לנטות מדרך השלילה ולתת להאין־סוף גם תכונות מחויבות: א) השלמות המוחלטת „ואין־סוף היא שלמות בלי חסרון״, ב) האחדות המוחלטת והתמידית בלי הפסק ותמורה: „מה שאינו מוגבל קרוי אין־סוף והיא ההשואה הגמורה באחדות השלמה, שאין בה שנוי, ואם הוא מבלי גבול אין חוץ ממנו״. עוד תכונה שלישית מייחס ר׳ עזריאל לעצם האלהות: שאין חוץ ממנו, והכל נכלל בו. הרעיון הזה הוא מזכיר ומטעים פעמים רבות.

מההקדמות האלה באים המקובלים לידי מסקנא שהיא הציר אשר עליו תסוב כל התורה הזאת, ואשר בעמדו תעמוד ובנפלו תפול גם היא: אם כל הבריאות יצאה מאת האלהים, הנה גם עולם הכלה והנפסד, המוגבל והחסר מאתו יצא, כי אם תאמר שיש לו (לאין־סוף) כח בבלי־גבול ואין לו כח בגבול (ר״ל בעולם הנפסד והמגבל) נמצא אתה מחסר שלמותו. כיצד אחר אי אפשר לאמר כי האין־סוף ברא את העולם המוגבל בדרך ישרה, כי באופן זה הננו מייחסים לו לאין־סוף רצון וכוונה לברוא אותה, והרצון הוא אות החסרון והגבול, ועוד לו נברא העוה״ז ע״י אין־סוף אז היה בו מעדת קונו להיות בלתי בעל גבול: „אם תאמר שהגבול הנמצא ממנו תחלה היה העולם הזה שהוא חסר משלמותו חסרת הכח שהוא ממנו (מן הכח בלי גבול)״. ומזה יבוא ר׳ עזריאל למסקנתו הוא מרחיק גם את

הדעה כי העולם המוגבל לא מה' יצא כי אם נתהוות במקרה וכן יאמר: „ואם תאמר שלא כיון בבריאותו (את העולם הזה) א"כ היתה הבריאה במקרה, וכל דבר הבא במקרה אין לו סדר, ואנו רואים, כי הנבראים יש להם סדר, ועל סדר הם מתקיימים ועל סדר הם מתבטלים ועל סדר הם מתחדשים" (עזרת ה' ד"ב), ואם מצד אור יורה הסדר השורר בעולם כי נברא ברצון הבורא וחכמתו הנפלאה, הנה מצד אחר נוכח כי נמנע הוא שיצא באורח ישר מהאין־סוף. מי זה היה איפוא היוצר והמחולל את עולם העובר והנפסד?

תשובת השאלה הזאת היא אבן פנה לקבלתו של רבי עזריאל. הנה שתי החלטות לפנינו: כי ה' ברא את העולם הזה, וכי אי אפשר שאין־סוף יברא את העולם המוגבל והנפסד, וכדי לצאת מן המשעול הצר הזה המציא לו ר' עזריאל כהאפלטונים החדשים ורבי שלמה בן גבירול לפניו (עין דברי ימי ישראל חלק ד' עמוד 51) עצמים אמצעים, עצמיים שכליים או ראשיים (Prinzipien, Substanzen) בין אלהים ובין עולמו והם נקראים ספירות: „שהיה מציאות הנבראים באמצעות הספירות", וכל זה כדי ליישב אפשרות אצילות העולם העובר בעל תכלית מבלתי בעל תכלית, וכמו שנמצא במקור חיים לר"ש בן גבירול מאמר ג' בתחלתו. ודרך התהוות הספירות העצמיים או הכחות האלה יסביר לנו רבי עזריאל באופן זה: לראשונה אצל האין־סוף טמנו את הכח או הספירה הראשונה, הכוללת בקרבה את כל הספירות; והיא, הספירה הראשונה, היתה נמצאת באין־סוף מן העולם, ואך על ידי פעולה באה לידי התגלות ותצא מן הכח אל הפועל, וכה יאמר: יש מן הספירות שהיו בכח באין־סוף (קודם צאתם אל הפועל) כמו הספירה הראשונה שהיא שוה לכלם (כוללת את כלם). בעל השיטה הזאת מטעים ביותר, כי הספירה הראשונה וכל הבאות אחריה לא נבראו כי אם נאצלו. והחלוק שבין בריאה לאצילות יגדיר ר' עזריאל על פי הגדר הזה: „כל בריאה שנוטלין ממנה תתמעט ותתחסר... כח האצילות שנוטלין ממנו ואיננו חסר". מן הספירה הראשונה נאצלו כל יתר הספירות.

כל הנאצלים מהאין־סוף וכל הספירות יחדו יש להם חלק בשלמות האין־סוף — אשר ממנו נאצלו: „והספירות אחר שהם הפעל המתחיל להמצא מאין־סוף תחלה ראוי להיות כחן שלם מבלי חסרון"; יוצא מזה כי הספירות הנאצלות מאין־סוף הם בלתי גבול ובכל זאת הן המוגבל הראשון; הן מוגבלות ובלתי מוגבלות בזמן אחד: בזמן שאין־סוף משפיע עליהן מהשלמתו הן דומין לו בשלמות ובלתי־תכלית, ובהמנע מהם השפע המה חסרים ובעלי גבול, וכה יאמר ר' עזריאל: „הספירות הם ראש ותחלה לכל הבא בגבול, והגבול הנאצל ממנו (מאין־סוף) לכל מצוי הם הספירות שיש להם כח לפעול בהשלמה ובחסרון... הספירות הם כח השלם וכח החסר: כשהם מקבלים מהשפע הבא מהשלמתו הם שלם (שלמות) ובהמנע השפע מהם יש בהם חסר, לכך יש בהם כח לפעול בהשלמה ובחסרון, ולפיכך הספירות שהם כלל לכל מוגבל הם שלש". והנה גם בערובי טושנים שהם שני הפכים: בעלי גבול ובלתי בעלי גבול נראה כי מוצא הלמודים אינו ממקור ישראל, בעלי הפילוסופיה האפלטונית החדשה מחליפים נ"כ כי העצמיים השכליים (noys, psyche, fysis) שיצאו מן האחד (ה') אינם דומים לו. ורבי עזריאל יבאר את צד הגבול של הספירות שהוא נכבד לפניו ביותר לאמר: האין סוף הוא ממיר ונעלם, כי שכל האדם לא ישיג את בלתי בעל תכלית, כל אשר יבין השכל האנושי הוא בהכרח נתפס במדה, בגבול וביחס, ולכן כשעלה ברצונו של אין־סוף להתגלות, לאמר: להודיע את מציאותו היה מוכרח להתגלות בבעל גבול ותכלית ולהראות את צד המוגבל ע"י אצילות הספירות „ואלו לא המציא להם (להספירות) גבול, לא היינו מכירים שהיה לו כח להמציא הגבול, וכדי להעיד שאין חוץ ממנו המציא הגבול... ולפי שהוא (אין־סוף) נעלם, הוא שרש האמונה ושרש המרי... והכתוב הבא לרמוז שאין חוץ ממנו אוחז דרך הרמז כמו בראשית ברא וכו'... והעד המעיד שאין חוץ ממנו דרך האותיות הוא אהיה אשר אהיה". מלאים דבר הם דבריו המסתומים מעט באמרו: „וכדי להעיד שאין חוץ ממנו המציא הגבול, שהמוגבלים נכרים בהגבלתם, ואף על פי שאין גבול למעלה, ורמז ההרחור הבא מאין־סוף (שהוא מתעלה ומתעלם מהתפשט בגבול) יש בגבול לכל הנתפש בהרחור חלב וברמז המחשבה המתפשט למטה, להמצא בדבור ולהראות במעשה" (עיין ע"ז דרך אמונה לרבי מאיר בן גבאי דף י"ג עמוד א' וב'). ומבחינת היותן בעלי הגבול — אפשר לאמר על הספירות כי הן נשמים, כי „כל הבא בגבול יש לו שעור ויש לו גשטות, כי כל יש שנתפס בהרחור הלב קרוי נוף: „והכתי המחקר אמרו שכל האדם יש לו גבול, ומדרך המנהג (הטבע) אנו רואים כי כל דבר ואפילו הרוח יש לו גבול ושעור ומדה" (רבי עזריאל בהנ"ל). מצד הגשמיות שבהספירות אפשר להניח, כי גם האין־סוף שכחו מהאצל בהספירות יוכל להתגשם.

מספר הספירות הוא עשרה לפי שיטת רבי עזריאל והמקובלים המאוחרים שאינם נותנים טעם נכון להשם והמספר; עשר ספירות[1] שנזכרות בספר יצירה, ההגדה (בחגיגה י"ב עמוד א') האומרת: בעשרה דברים נברא העולם בחכמה בתבונה בדעת בגבורה וכו', עשרת הגלגלים אצל חכמי התכונה בזמן חתוא והסודות שהליט ר' אברהם בן עזרא במספר עשרה, כל אלה גרמו להמקובלים שימנו מספר הספירות — עשרה. את הספירה הראשונה לא יקרא רבי עזריאל בשם „כ ת ר" כמו שיקראוה האחרונים, כי אם „ר ו ם מ ע ל ה", הספירה השניה יקרא גם הוא „ח כ מ ה". יש להתפלא כי המקובלים ר' עזריאל או אחר שקם לפניו, אשר הנהיגו בהקבלה את הטושגים ושטותיהם לא שמו את החכמה או את המחשבה (noys) להנאצל הראשון מהאין־סוף; נראה הדבר, כי מיסד הקבלה היה חפץ להעלות את תכונת הספה הראשונה למעלה מן הרוח, וכי „החפץ" של בן גבירול היה לנגד עיניו. כן מצינו מקובל אחר רבי יעקב בן ששת אומר מפורש בספרו „שער השמים" (אוצר נחמד חלק ג' עמוד 157): ועל ההויה חדקה והנסתרה הזאת (הספירה הראשונה) הפניטית אמר משיחי וגדולי: יהיו לרצון, וכן אמר נביא מבטיחי: יעלו על רצון מזבחי בחלוף לטד לדלת (כלומר עד רצון)... נתתי את לבי לדרוש הויה (ספירה) שניה ומצאנוה רשומה: הן יראת ה' היא חכמה אם כל מושג ידעניה... מצאתי הויה (ספירה) שלישית: הבן בחכמה וחכם בבינה (עיין להלן בדברי אבולאפיא). רצוני בזה רק להוכיח, אשר קבלתו של רבי עזריאל לקחה ושמה בכליה מתורתם של פילוסופי אלכסנדריא האפלטונים החדשים כפי מה שמצאה בכתבי בן־גבירול או אחר. גם בסדור עשרת הספירות למערכות יצא רבי עזריאל בעקבות הפילוסופיה האפלטונית החדשה לחלק את כל המציאות לשלש מערכות: שכל, נפש, טבע: שלש ספירות הראשונות, הן עולם השכל, שלש השניות הן עולם הנפש, וארבע האחרונות הן עולם הטבע, וגם ישתטש בפתגמים טושכל טורגש טומבע. גם הדמיון שהוא מדמה את אצילות הספירות מהאין סוף עם הבהקת האור כדי לסמן את ההשפעה ואת האחדות המוחלטת באמרו: „אף על פי שאין להמשיל משל לאין־סוף, לקרב הדבר לדעתך, המשל הדבר לנר שמדליקים ממנו אלפים ורבבות, זה מאיר יותר מזה כולם שוים בהשואת אור הראשון, וכלם מעקר אחד", גם הדמיון הזה מזכיר לנו את ציור האצילות (Emanation) מהאחד של האפלטונים החדשים, ובציור הזה ישתטש גם בן גבירול בטקור חיים.

מכל האמור נודע ברור הכלית למודי הקבלה: היא תחליט כי לפני הבריאה היתה האלהות בבחינת האין, יען כי לא נתגלתה ולא נתודעה. הבריאה היא התגלות (Manifestation) האלהית בשלשת מערכות העולם: בטושכל, בטורגש, ובמומבע, (שכל, נפש, טבע). בשלשת המערכות האלה ימשול הקב"ה על ידי הספירות שמהן יצא גם עולם השפל והטבע. בכח התורה הזאת חשבו המקובלים להרחיק את הזרות הנראית להמתפלספים בהיחס הישר בין האין־סוף ובין עולם הגשם על ידי הבריאה, אך בהיות עוד תכלית אחרת לבעלי הידיעה הזאת, נלחצו לעזוב דרכי ההגיון הישר: הקבלה, למשל, לא הדע מה תעשה עם עשר הספירות, מספר שאינו מתחלק לשלשה (ראש, תוך, סוף, או שלש מערכות: טושכל, טורגש, טומבע). הצד היותר רפה בשיטה זאת היא כי אין לה מושג ברור והבנה שלמה ממהות הספירות ותכונתן: אם הם עקרים (Prinzipien), עצמים (Sub-stanzen), אם כחות או עולמים שכליים או אם הן תארי השם או כלי האלהות. על הערבוביא הזאת התעוררו מתנגדי הקבלה. רבי שלמה בן רבי שמעון דוראן (הרשב"ש) בשו"ת סימן קפ"ט יאמר: „עוד יהם (המקובלים) לא ידעו אלו עשר ספירות מה הן, אם הם תוארים או שמות, או השפעות שופעות מאתו יתברך". בקרת עזה וקשה מזו יוציא על הקבלה רבי אברהם אבולאפיא (בספרו אוצרי שפר), והוא עמד קרוב בזמן לראשית צמיחת הקבלה (בהקבלה והפילוסופיה ליעלינעק עמוד 38), וז"ל: „הם (המקובלים) אומרים שקבלו מן הנביאים והחכמים שיש שם עשר ספירות בלימה ועל ידי הספירות ברא הבורא השולם כלו, וקראו לכל ספירה וספירה שטות... וכששאלנום לא ידעו היודעים אלה הספירות על איזה דבר יפלו שטותיהם בעצם, אם על גופים ממש או על חמרים בלתי צורות, או על צורות, או על צורות בלתי בעלי חומר, או מקרים נשואים על גופים והם כחות בם, או על נפשות נפרדות

---

[1] רבי עזריאל אומר, כי הסם „ספירה" נגזר מן הפעל ספר וכמ יאמר (עזרא ה' דף כ' ע"כ): „סדר הזה סם (הנגרפים) מתקיימים ומתכללים בו סוף נקרא ספירות סם כח לכל מלוי הנגדר נגדר מספר". המקובלים האחרונים אמרו כי ספירה נגזרת מן ספיר או מן הכתוב: הבמים מספרים ככוד אל.

נישא כלם, או על דעות הנקראים שכלים נפרדים, אבל אומרים שלפי אמונתם הם ענינים נשפעים מאלוה יתברך, והם אינם בלעדיו נמצאים ולא הוא זולתם היום, אבל לפני היצירה היו בו יתברך נמצאים בכח והוא אשר הוציאם מן הכח אל הפועל כשרצה לברוא העולם, וקוראים שם אחת מהספירות „רצון", ולא ימצאו בעצמם דרך לקראן „נברא" גם לא ימצאו דרך לקראן „קדמון". גם בין אחרוני המקובלים הננו מוצאים חלוקי דעות: יש מהם אומרים שהספירות הן „עצמות" ויש אומרים שהן „כלים".

עתה תקום השאלה מה ראה רבי עזריאל או המקובלים הקודמים לקחת לו מקרב חכמי העמים שיטה בחקר־אלוה (Theosophie) מסובכת ומסוכסכת, שיטה אשר לחלק יצאה, לשים מחיצה בין הקב"ה ובין העולם — את הספירות, ולייחס את פעולת הבריאה לכה נאצל? התשובה להשאלה הזאת הננו מוצאים בהדברים הטובאים למעלה בשם הראב"ד (עמוד 358) וגם בספרו של רבי עזריאל. שתים הן הסבות שגרמו להתהוות הקבלה: חכמי ישראל בפרובינציאה (פיסקיירא) ובקטלוניא (ניזונה), אשר לא נתקררה דעתם בפירושי הכתובים וההגדות של רבני צפון צרפת המפרשים דברי המקרא כמשמעם, בקשו להם דרך אחרת לפרש באופן מתקבל על הלב את המקראות וההגדות שיש בהם הנשמט הבורא; התורנים האלה ראו עצמם מחויבים לפרש להם גם את ההנשמה הגמה שנמצאה בספר „שעור־קומה". הספרים הידועים: היכלות רבי ישמעאל, אותיות רבי עקיבא, אשר התפשטו או בעם ואשר נחשבו לספרי הגדה שהשאירו אחריהם חכמי המשנה והתלמוד, עשו או רושם גדול בין התלמודים, ורבני פרובינציאה מבית מדרשו של הראב"ד ראו את עצמם מחויבים לקיים את ספרי ההגדה האלה ולפרשם. על כן הנהיגו המקובלים הראשונים את הספירות, ויהליטו כי הן נראות ונגלות בעולם המוחשי. רבי עזריאל יאמר: „דע כי כל הספירות נקראו כבוד", הוא גם יאמר: „כי יש להספירות שעור וגבול וגשמות", למען תת מקום להתגשמות והחיונות הגבואיות שבמקרא, בהגדה ובשעור קומה, ולקיים הדברים האלה כפשוטם, מבלי צורך לדרשם בדרך משל והוראות מחקריות ופילוסופיות. קשר המחשבות האלה יוצא ברור מתוך דברי ר' עזריאל: „אם יוסף השואל לשאול, אחרי אשר הודעתני כי הדברים האלה הם נכונים וברורים, היש לך ראיה מהכתוב או מדברי רז"ל? אנו רואים מתוך הכתוב שהוא (האין־סוף) אוחז דרך הגבול כמו: ויעל, וירד, ויבא, וילך, וידבר, וכן כל כיוצא בזה, א"כ כל הדברים הנמצאים בכתוב נאמרים על דרך הגבול, והגבול הם הספירות".

ורבי עזריאל יוסיף לברר שיטתו ביתר ביאור ויאמר: „ועל מה ששאלת אם יש להם (להספירות) שעור, גבול, וגשמות? זה מפורש בתורה, בנביאים, ובדברי חכמים: בתורה כתיב „בצלמנו כדמותנו" בנביאים — „ועל דמות הכסא וגו'" ובדברי חכמים: „היודע שעורו של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן עולם הבא" (בספר שעור קומה). מהדברים האלה יוצא לנו ברור כי הספר „שעור קומה" הניע ביותר את רבני פרובינציאה לבקש להם פתרונים על פי שיטה לטובת הקבלה. פירוש הספר „שעור קומה" היה אדיר חפצי ר' עזריאל ור' עזרא כמו שידבר עליהם המשורר רבי משולם דאפירה לאמר: הם (עזרא ועזריאל) יודעים אל יוצרם שעור, אבל מלין ליראת כופרים עצרו".

מלבד ההנשמות וחזיונות הנבואה היו גם המצות והמנהגים הדתיים, וביותר הקרבנות סבה להמצאת שיטת הספירות, כמו שיאמר רבי עזריאל בהוסיפו לדבר על הספירות: „וכל סדרי בראשית וכל סדרי התורה והמצות שהם על סדר הספירות מעידות על זה, וכל שכן הקרבנות שכתוב בהם: את קרבני לחמי וגו', זה יעיד שיש רחוק שהוא מתקרב עד שהוא מגיע לכח העליון וכל זה לא יתכן בלתי הספירות וסדורם בטורגש בטוטבע ובטושכל, כי לשון עלייה וירידה שהוא מדרך הטבע, והרחת הריח שכתוב וירח ה' וגו' שהוא מדרך הרגש והשגת ההכטה שכתוב בו: טי כהחכם, כל אלה יש לו גבול ומה שאין לו גבול (אין־סוף) אין להגבילו ולהמשילו בכל אלה. עוד מצינו למקובל אחר ר' יצחק אבן לטיף שהשיב על השאלה ששאלו אותו (בכרם חמד חלק ד' עמוד 10) וז"ל: „שאלה: מה כוונתך בביאת הקרבן לבית המקדש ושחיטתו ושרפתו, ואם אתה נמשך אחרי טעם מורה צדק (הרמב"ם) או אחרי טעם בעל הסוד? תשובה... דע כי איני רצוי בטעמי הקרבנות של מורה צדק ועל סוד בעל הסוד נסמכתי".

הנה כן מתברר לנו מכל צד, כי הקבלה לא היתה אלא מחאה ופעולה מתנגדת להתפלספות הנושאים אחרי הרמב"ם אשר הקטינו ערך ההגדות והמנהגים הדתיים. תחת זאת ראו המקובלים בעשיית המצות לא תועלת חושית ואנושית כי אם פעולה נסיית למעלה מן הטבע, ובפנה זו התקרבה הקבלה לשיטת ר' יהודה הלוי בהכוזרי. במעשה המצות מתעוררות הספירות להריק שפע הברכות שהשפיע

עליהן האין־סוף על עולם השפל, וכה יחזור ויאמר ר' עזריאל פעמים אחדות: „שהם (י' ספירות) משפיעות לכל הצריכים, מפני שקבלתם מאין־סוף". מזה יוצא כי בקיום המצות מתקיים העולם כלו, כי רק על ידיהן עומד עולם השפל בקשר ויחס תמידי עם האין־סוף. הדבר הזה אינו נמצא בספרו של ר' עזריאל על הספירות, אבל נמצא בפירוש על שיר השירים (דף י"א) לר' עזריאל או ר' עזרא לאמר: „כי עשיית המצות היא אור חיים והעושה אותה למטה מקיימם ומעמיד כחם". בפירוש הזה נמצא תשלום שיטת הקבלה בראשית צמיחתה. מחבר הפירוש הזה, המכנים את כל המצות העשין והלאוין בכשרת הדברות, מתגדר יותר בשטות הקבלה וכנוייה מאשר בחלקה העיוני. לדעתו: „על ידי הקרבן היה יורד ומתיחד בצינורות הקדושים ומתקרב על ידי הקרבן והיינו דאיקרי קרבן... מה שיברך הכהן בנשיאת כפים לרמז בעשר אצבעותיו עשר הספירות להאציל הברכה מהן להודיע כי משם תוצאות חיים". התפלה נכבדה מאוד לעורר שפע הברכות מאין־סוף וכה יאמר: „צריך אתה לדעת סוד הברכות וחיובם, לפי שהברכה היא אצילת תוספות והמשכה מאפיסת המחשבה (אין סוף) שהוא מקור חיים... לפיכך תקן דוד מאה ברכות כנגד עשר ספירות בכל אחת מהן עשר וכו'". לדעת ר' עזרא ור' עזריאל: „המשכן כמו כן נעשה על דרך העולם העליון" ובימי הגלות שאין מקדש ואין קרבן נפתחו הצינורות ויבש מקור הברכות „וכל זה בימי הגלות אשר אין זבח ומנחה והדברים הרוחניים מתעלים ונמשכים אל מקום יניקתם".

חוקרי הבונת הקבלה, לא שמו לבם לדעת את הצד המעשי שבה, ויעמיקו רק בדעת יסודי הקר אלוה (Theosophie) אשר לה, אך להמקובלים הראשונים היה נכבד ביותר הצד הראשון, והצד המחקרי שבה היה נחשב רק למבא ופתח לבא בו בית הקבלה, המלמדת לאדם חשיבות המצות וקיומם לקיום העולם. ע"י ההשתדלות לקיום מצד אחד את ההגדות בדרך פשוטן, ומצד אחר לייחס להן פעולות רמות ונשגבות, באו המקובלים לידי הנחות מוזרות אשר הפכו את כבוד הקבלה לכלמה. טובן מעצמו הוא, כי המקובלים החליטו כי מראות המרכבה שביחזקאל, אשר גם הפילוסופים הנוטים אחרי הרמב"ם מצאו עצמם מחויבים לפרשם, מוסבים על הספירות; ומאשר כי מצאו את ההגדה אומרת בדרך משל „האבות הן הן המרכבה" הנה מצאו את עצמם מחויבים להביא את האבות בהתחברות אל הספירות: אברהם יצחק ויעקב הם נושאי ספירות ידועות. ר' עזריאל מרמז על זה באמרו: פחד (דין־גבורה) הוא שכתוב ופחד יצחק היה לי ועליו אנו אומרים: פחד יצחק עננו. ובפירוש לשיר השירים מפורשים הדברים ביתר ביאור: „אברהם אבינו השיג מידיעת בוראו אשר לא השיגו הראשונים... מעודו אחז מדת החסד בידו... ויצחק השיג... והוא לקח את הדין, וכאשר נולד יעקב ונראה בעולם דמות דיוקנו של הקב"ה... לקח ממדת הדין וממדת החסד הדרך האמצעית, והיו דרכי דרכי אמת ונתיבות שלום... אז היו שלשת האבות מרכבה לרוכב משמי שמי קדם". עיין בסכת אצילות (בגנזי חכמת הקבלה ליעלינעק), המונה את הספירות לעומת האבות ואומר: „חסד לאברהם... פחד יצחק... תפארת מדת יעקב... נצח מדת משה רבינו... הוד מדת אהרן... צדיק יסוד עולם מדת יוסף... מלכות מדת דוד המלך".

בכל האמור עוד לא תמו פירושי המקובלים בתורת הספירות. במרכבת יחזקאל מצינו שנאמר: „כמראה אדם על הכסא". המקובלים המייחסים להספירות העדר הגבול והגבול והגשמות הורו היתר לעצמם לתת להספירות דמות אדם, לזה הוכרחו גם על פי המשניות שבספר שעור־קומה, המדברות מאברים וכלים של כביכול, ולכן דמו את הספירות לחלקי הגוף: הראש, העינים, הידים, השוקים ולא חשו גם להעריך ספירה לעמת אברי ההולדה.

אמנם כן בספרו של רבי עזריאל „עזרת ה'" לא נמצא דברים כאלה, כי הספר הזה נכתב להשיב דברים למכחישים בקבלה ולכן היה נמנע להביא דברים כאלה בספרו, אך בפירוש על שיר השירים נמצא רמז להם, ויותר טוה נמצא במדרש לר' נחוניא בן הקנה או הבהיר ובמסכת אצילות ואצל אחרוני המקובלים. הספירות מצוירות אצלם כגוף האדם בכל חלקיו ואבריו — וסמוכים לדרשותיהם מצאו בפסוקי שיר השירים.

והקבלה יש לה גם תורת הנפש (Psychologie) מיוחדת ותורת גלגול נפש (Metempsychose) שאינה עומד בהתקשרות ישרה עם תורת הספירות. אין ספק, כי גם תורת הנפש הזאת שאולה היא להקבלה מהפילוסופיה האפלטונית החדשה, מבלי שנדע איזו הדרך הגיעה התורה הזאת אליה. תורת אפלטון מהיות הנשמה לפני היותה שוכנת בגוף (Praeexistenz) נתקבלה יותר על לבם מתורת אריסטו, כי הנשמה היא כנייר לבן (tabula rasa) שלא קבל עוד כל רושם. רבי עזריאל מביא את תורת הנפש הזאת בהתחברות עם עשרת הספירות ומחליט כי הנפש מקבלת השפעתה מן הספירות וכה יאמר: „וכח נפש האדם נמשך מהם (מהספירות) ומכחם על דרך זו: רום־מעלה בכח הנפש הנקראה יחידה

ה ח כ מ ה בכח הנפש הנקרא נ פ ש ח י ה, והבינה בכח ה ר ו ח, וכו' עד עשר שמותיה של הנשמה בכה"ן. ההנחה, כי להנפש יש היזה לפני התגלותה בהגוף מחייבת, כי הנשמות העתידות לצאת אל החיזה הגופנית צרורות באוצר־חיים ובלשון חכמי התלמוד „גו ף" (Pleroma) והיא מקום משכן כל הנשמות לפני היותם חיי החמר. הקבלה מסתייעת לזה ממאמר הגמרא: אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף (יבמות ס"ג ע"א), ובתורת גלגול־נפש (Metempsychose) השתמשו בעלי הקבלה להקים להם תורת הגמול על פי דרכם: הנשמה שנכרתה מעמיה, לאמר: אשר התגאלה בתאוות גופניות ותחדל לבוא בהתחברות עם הספירות מוכרחת להתגלגל פעמים אחדות בגוף האדם עדי ימרקו עוונותיה ותטהר — לזה יקראו „סו ד ה ע ב ו ר". על פי התורה הזאת הם מבארים את מצות היבום, כי נשמת האח המת מתגלגלת באחיו הנשאר אחריו אשר יבם את אשת המת, ולזה יקראו „סו ד ה י ב ו ם". על דבר סוד היבום ידבר גם רבי עזריאל או ר' עזרא בפירושו על שיר השירים (עין ג'כ שיר הרמב"ן בפירושו על איוב קאפ' ל"ב); על פי התורה הזאת יש נשמות חדשות ונשמות ישנות. גם תורת הפילוסופיא האפלטונית החדשה וביחוד הפילוסוף פרוקלוס (Proklus) מחליטים, כי נשמות טהורות שעוד לא שכנו בגוף תבאנה לעולם רק לעתים רחוקות: רוב הנשמות כבר היו בעולם ובחמאתיהן שבו ונולדו פה (Zeller, Geschichte d. Philosophie III. 2. s. 944). הרמב"ן והמקובלים המאוחרים אומרים, כי רק שלש פעמים תתגלגל הנפש ואסמוכהו אקרא: הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר (איוב ל'ג, כ"ם); נשמת המשיח תצא לאחרונה מאוצר הנשמות (Pleroma) לעולם התחתון, ובכן במעשים טובים הנני מקרבים קץ הגאולה, מפני שאז לא תצטרך הנשמה להתגלגל עוד הפעם ותחתה תבוא לעולם נשמה חדשה ויתרוקן אוצר הנשמות, וכמו פן במעשים רעים הננו מרחקים את הקץ (עין ספר האמונות לרבי שם טוב שער ז' פרק א'). אלה הם יסודי תורת הקבלה לכל למודיהם ותולדותיהם.

מכל האמור יוצא ברור, כי הקבלה צמחה בראשית התנועה נגד למודי הרמב"ם וכי הפצה היה להתנגד להם. באיזה אופן קבלו המקובלים הראשונים — רבי יצחק סגי נהור או אחרים — את תורת הפילוסופיה של האפלטונים החדשים לא נתברר עוד. כי לא נמנעו המקובלים מקבל למודי הפילוסופיה, יוצא לנו ברור מפירוש על שיר השירים שבו הוא מודה לדעת בעלי הקדמון של החומר ההיולי וגם מציב גבולות ביכלת כל־יכול וכן יאמר:... „והוא על דעת אפלטון האומר, כי שוא הוא שימציא הבורא דבר מלא דבר, כי יש חומר נמצא והוא ע"ד משל כחומר ליוצר וכבריזל לנפח ויצייר ממנו מה שירצה, כן הבורא יתברך יצר טן החמר שמים וארץ, ופעם יצייר ממנו זולת זה, ואין קוצר בחוק הבורא כשלא יברא דבר מלא־דבר, כמו שאין קוצר ביכלתו כשלא יציא דברים נמנעים שיברא מרובע שיהא אלכסונו שוה לצלעו ולקבץ שני הפכים בנושא אחד, וכמו שאין זה קוצר ביכלתו, כך אין קוצר אם לא יאציל דבר מלא־דבר כי זה בכלל הנמנעים". הנה כן הקבלה אינה מתנגדת להפילוסופיה בכלל, כי אם להפילוסופיה האריסטית־המייטונית, אשר תסיג גבולות כתבי הקדש והאגדות. כן רואים אנחנו את ר' עזריאל או ר' עזרא בפירוש על שיר השירים מדבר תוכחות עם הר"א אבן עזרא, המרמז בסודותיו, כי נמצאו כתובים בתורה שנכנסו בה בזמן מאוחר וכה יאמר: (בפ"י שה"ש עמוד כ'): „מה שאתה צריך לדעת, כי התורה כלה אמורה מפי הגבורה ואין בה אות ונקודה אחת שלא לצורך, כי כלה בנין אלהים חצובה בשמו של הקב"ה, ואין הפרש בין ותמנע היתה פלגש וכו' ובין עשרת הדברות ופרשה שמע ישראל, והמחסר אות אחת הרי הוא כאלו חסר שם מלא ועולם מלא, ולכך היה הצורך לספור האותיות ולספור התבות חסרות ויתרות, כתיבין ולא קריין... ואותיות גדולות וקטנות... והשמר לנפשך מאד להיות מ י ן לאמר: כי עזרא הסופר הוסיף בה מלבו בהעתקתו כמו: והכנעני אז בארץ, הנה ערשו ערש ברזל, כי זה היא בפירה גמורה". הדברים האחרונים ערוכים נגד רבי אברהם אבן עזרא.

הספר הראשון אשר ישים למודי הקבלה בפי התנאים הוא: ספר „הבהיר" או מדרשו של רבי נחוניה בן הקנה. אך למותר הוא להוכיח, כי הספר הזה איננו מהאיש שאליו יתייחס וכי בכלל איננו מסופר קדמון. עד הרמב"ן לא יזכירהו כל איש. זמנו המאוחר יוצא גם מזה כי ידע לקרוא בשם את הנקודות והטעמים, שנתחדשו לכל הדעות אחרי תחיית התלמוד, ובמקום אחד הוא משתמש בדרכי הדבור של הר"א אבן עזרא ויאמר: המשיל התורה שבכתב לנקודה, שהנקודות באותיות, כמו הרוח בגוף כמו שאמרו רז"ל במדרש נקודא באורייתא דמשה דמי באתוותא כנשמתא דחיי בגופא דאינש". ופלא הדבר כי המאמר הזה הוא בארבית בשנוי מכל הכתוב עברית. ראוי להתבונן כי בפירוש על שה"ש נמצאו הרבה מאמרים המצויים גם בס' הבהיר מבלי אשר יזכיר את ס' הבהיר או מדרש אחר. בכל הספר מביא רק דברים מדעת עצמו עיי"ש דף כ"ב ע"א ולהלן: אילן יש להקב"ה וכו' והשיזה את הבהיר דף ה' ולהלן,

והשוה דברי הפי' על שיה"ש הנזכר והמלות האלה כריח לבנון, אתי מלבנון וכו' קבלנו כי היא חכמה והשוה אותם לדברי הבהיר דף י' עמוד ג'. כן יש להשוות דברי הבהיר ודברי רבי עזריאל בהרמז אשר ללי"ב חומי הציצית (ר"ע פרק ז' והבהיר דף ה' עמוד ד'). אך דבר היחס שבין האותיות להתנועות מביא הר"ע בשם „ט ד ר ש"[1]) והם הדברים: „המשיל התורה שבכתב לנקודה, שהנקודות באותיות כמו הרוח בגוף כמו שאמרו רז"ל ב ט ד ר ש נקודא באורייתא דמשה דמי באתוותא כנשמתא בחיי דנופיה דאינש". והדבר הזה עוד טעון חקירה ודרישה. בכל אופן אי אפשר לו להבהיר, על פי תורת הקבלה הנמצאה בו, שנתחבר קודם ליתים האחרונים לאלף החמישי. תורת הספירות עוד לא התפתחה כראוי בספר הבהיר. המבטא „אין סוף" יבוא רק פעם אחת (דף ד' עמוד ג') וכלאחר יד. לעמת זה רבות ידובר בו ע"ד גלגול נפש (דף ח' עמוד ד', י"א ע"א וע"ד) וע"ז בנה הרמב"ן את בית תורתו בקבלה ופירושו לאיוב.

ציון ד.

הקדושים בלאוידא ופּוֹלדה.

החכם ציונץ ברצותו להעביר לפנינו כמו חי את המראות המרגיזות לב וקרב, את נהרות נחלי הדמעות והדם השוטפים בכל ימי התולדה הישראלית בימי הבינים, כדי להקל עי"ז את הבנת הפיוטים, הסליחות והקינות והאנחות, חבר רשימה כעין מגלת־תענית מכל הצרות והרדיפות וההרגות מיום ליום ומשנה לשנה מימות מסעי הצלב הראשון ולפניו עד הדורות האחרונים (היא זינאגנאגלע פאעזיע ע' 19—58). תכלית מעשהו זה, כאשר השכיל לדבר, היתה „להוליך את הקורא בדרכי אבלות בזמן מאות שנים רבות ולהקים (קאנסטאטירען) דבר אמת כי תולדת משפחת בית יעקב היא כלה — שלשלת ארוכה של נסיונות ובחינות שנסו ובחנו אותם צורריהם מדור דור למען הכחידם מעל פני האדמה". ציונץ חפץ לברר סבת הכעס והמריות המפלאים את הקינות והסליחות, הוא חפץ לפתוח לנו את מקור הדמעות, להראות לנו את כל הפצעים והמכאובים, כי נרגיש עצמת הכאב, ובאזנינו נשמע קללת אורדי יומם. מובן מעצמו, כי לפי רבות מדת הדקדוק ברשימות כאלה, כן תרבה ערכם ותועלתם, והמעלה הזאת לא יפקד מקומה במעשי ידי חכם מופלג כציונץ, אולם אחרי נתינת צדק למפעלו של החכם ציונץ אין הבקרת רשאית להפקיע עצמה מתקונים ומלואים ברשימות הצרות האלה. חפצי במקום הזה לברר מעשה טות יהודים על קדוש השם, אשר בשעתו משך עליו עיני רבים ויהי נסבה, כי הקיסר פרידריך השני הושיב ועד חכמי דת ודין לחרץ משפט, אם יש סמך להאשמה שמעלילים על היהודים כי משתמשים הם בדמי אדם לצרך מצוה. — חפצי הוא להפיץ אור על פני המעשה הזה, אשר ציונץ הכחיש אותו ובטלו. הוא יאמר (שם 29): אחד מבעלי הזכרונות (Trithemius) מודיע, כי בשנת 1236=תתקצ"ו המיתו יהודי פּוֹלדא נערים נוצרים בבית רחיים והחייבים נדונו במיתת שרפה. האבא (Abt) אשר בפּוֹלדה שלח (כי היהודים באו לפניו בקובלנא) את גופות הילדים הנרצחים להקיסר לעיר האגענוי. לדברת רושם הזכרונות (Schannat) רצחו היהודים חמשה ילדים, ובגלל זה הומתו ארבעה ושלשים איש בסייף. „שני רושמי הזכרונות האלה דברו שקר" יחליט ציונץ, וע"פ שלש „סליחות" יקדים את המאורע הזה לסוף שנת 1234 ותחלת השנה שאחריה, שאז נהרגו והומתו יהודים רבים ושמנה רבנים נענו ביסורים קשים ונדונו למיתה, פה החליף ציונץ גזרה אחת בחברתה וללא צדק הכחיש את המעשה הנורא בפּוֹלדא בשנת 1236.

אמנם לא טריתימיוס ושאננאם המה המקורים הראשונים לדבר הרגת הקדושים בפּוֹלדא, כי אם שני בני הדור ההוא: המחבר האלמוני של זכרונות העיר ערפורט (Pertz, Annales Erfordenses monumenta germaniae II. p. 31.) ואלמוני אחר המובא מאת (Germaniae historici, Urstisius II. p. 91). על ידי שני אלה נברורו המעשים ומניהם עד שאין להסתפק באמתותם, ואלה דבריהם

---

[1]) עפ"י כ"י של ספר הבהיר הנמצא בהחלון IV. עמוד 89 בהערה. בהוצאת ספר הבהיר לא נמצא המלה: „מדרש" וגם המאמר כלשון תרמי נתקלר, ותפסר הדבר כי הדברים שבהערות נתחברו בהספר אחרי כן.

(בהעתקה לעברית מרומית): המקור האחד יאמר: ביום 28 דיצמבר 1235 (V Kal. Jnuarii 1236) הומתו בעיר פּוּלדא שלשים וארבעה יהודים אנשים ונשים על ידי הנוצרים נוסעי הצלב, יען כי שנים מהם הרגו חמשה ילדים של בעל בית הרחיים שנמצא מחוץ לעיר ביום הקדוש יום הלדת הנוצרי, ואספו דמי הילדים האלה בשקים מחופים בשעוה, ובשלחם את הבית באש הלכו לדרכם. כאשר נודע דבר המעשה הזה והיהודים עושי הרשעה הודו על רשעתם, ייסרו אותם כאשר נאמר למעלה...״ המקור השני מוסיף עוד דברי הפץ להמאורע הזה לאמר: „... בעצם הזמן הזה (1236) על יד בית המקלט לנזירים בעיר פּוּלדא הרגו היהודים ילדים נוצרים באחד מבתי הרחיים, לטען קחת את דמם לצרכיהם, אז הרגו אורחי המלכה הזאת יהודים רבים, אך כאשר נשלחו גופות הילדים האלה למבצר האגענאוי (Hagenau) ושם קברו בכבוד גדול, לא יכול הקיסר להשקיט את סערת העם אשר התחוללה על היהודים. על כן קרא ממקומות שונים אנשים בעלי משרה ומלומדים, וידרוש מהם, כי יאמרו: האם דרוש דם הנוצרים ליהודים לצרך מצוה בחג פסחם, כאשר יאמר קול ההמון, ויבטיח נאמנה, כי אם אמת בפי השמועה הזאת יומתו כל היהודים אשר במדינות מלכותו, אך כאשר לא היה אפשר להם לדעת בבירור את כל הדבר הזה, שככה חמת המלך, אך לקח מהיהודים סך כסף רב מאד״, עד הנה דברי המקורים בלשון רומית.

ידיעות כאלה מבני הדור על דבר מעשה שקרה לא בסתר כי אם משך עליו עיני רבים אי אפשר לבטל בלי טעם נכון, והמאורע הזה וזמנו מתאמתים ומתקיימים ג״כ ע״י מקור ישראל. בספר הזכרונות לקהלת מגנצא (אצל כרמולי) נמצא ברשימות הקדושים המאמר הזה: „הרוגי וולדא תתקצ״ו[1] י״ז בטבת: רבי יוסף הצרפתי, ר׳ דוד הצרפתי וכו״ הזמן הזה מסכים עם המקורים הלועזים בדיוק גדול: י״ז טבת 28 דעצימבר (או V Kal. Januarii), ובכן היה המאורע הזה ארבעה ימים לפני ראש שנת 1236. כתב הסליחה שנתן הקיסר לרוצחי היהודים נמצא אצל Bohmer בספר Codex diplomaticus Moeno-frankf. I. p. 76.

אבל איך נפרש לנו את המאורע אשר מצא צונץ בשלש סליחות ואשר זמנו ופרטיו אינם מסכימים עם הכסופר למעלה? על זאת נשיב, אכנם כן גם המאורע הזה אמת הוא, אך זה לא היה בפּוּלדא כי אם בלוידא ע״נ מאויבער (באדען), ופנקס מגנצא הנזכר יפתור לנו את השאלה הזאת ואלה דבריו: בשנת תתקצ״ה בלוידא ובישופסהיים י׳ בשבט, וי״א בו נהרגו אלו שבעה צדיקים נתייסרו ונכתתו עצמותיהם באופנים ביסורין קשין ובמיתה מרה, וביום ג׳ למהרתם נשרפים ואלו הם: ר׳ נתן הזקן ור׳ יוסף ור׳ שלמה ור׳ חיים ור׳ נחמיה בר׳ חייא ור׳ יחיאל בר׳ יוסף הכהן ור׳ מאיר בר׳ משה הלוי, ועמהם ר׳ יצחק בר׳ מאיר בהתזו הראש בסייף, ואחר הריגתו שרפוהו״, והם אותם הקדושים שהזכיר צונץ (בהנ״ל עמוד 30). הם נזכרים גם בסליחה (כמחזור כתב יד בהביבליותיקה אשר להאניבירסיטה בברעסלא)[2] למוסף יום כפור הכתחלת בהמלות: „אתה בהרתני״ ומחברת הוא יוסף בן נתן, שם יצייר הפייטן עניני שמנת הצדיקים בציורים נוראים ומבהילים לאמר: „זדים קמו עלי בעלילותם... חשבו להכחידנו ונלכדו בשחיתותם... טמנו רשתם עלי כנים נדיבים ונתפשו שמנה צדיקים וטובים יום אחד עשר בשבט דנו ארבע הרוגים, והנה ארבעה אופנים אצל הכרובים, כל הרע אויב ואכזר מכותיו ברסוק אברים... מהר בליעל ועל לשונו רגל... סובו והקיפוהו בוזו זהב ובוזו כסף, ולא אחמול ביום נקם טלהרוג ולשסף, על זה אתחיל מכתו בחמאו יפות ויאסף, חיה רעה אכלתהו מרף טורף יוסף, פגע וסדר מערכיו בבית מטבחיו, פגע ברבי מאיר הלוי ונתח אותו לנתחיו... קם ויוציא אל הרג... ר׳ יחיאל הסגן מפרחי כהונה... שם אחריו והחזיק ר׳ נחמיה בר׳ חייא בתום לבו ורוחו הנקייה... יום שנים עשר הקריבו ר׳ חיים החסיד המכהן... חלק ובלק ישישי וחכמי, על רבי נתן הזקן יכמרו נחומי... ור׳ שלמה הנעים פגעו בו פריצים... סדרו נתחיו את הראש ואת פדרו על העצים, נגידים שבעה אלה השליכו חייהם בגלגל עברתו... נצח על השמינית האהוב ר׳ יצחק... קופיץ מטול עורף שלח בו בחרון אפו, ויהי ביום השלישי למהרתם הצית בהם האור ושרף גויתם״. ההבדל בין הסליחה הזאת להנמצא בפנקס מגנצא הוא רק בזאת כי אחדים משמנת הקדושים הומתו בי״ב שבט. פה יסופר לנו ע״ד המאורע בלוידא ובבישופסהיים הסמוכה ולא ע״ד המאורע בפּוּלדא אשר קרה אחד עשר ירחים אחרי כן,

---

[1] בספר נמלת תתקס״ו לחכל הוא טעות דמוכח והנירסא הנכונה היא תתקל״ו. שם״ל.

[2] בכתב יד סיקר הזה שמלת כו גם „מערבית״ לגיל רחם הבנה (שהוא כמנהג ווילמייזא) נכתב כי׳ תחד מתלמידיו רבי מאיר בר׳ ברוך מרוטנבורג לפני שנת מותו של התכם הכ״ל נם״ח נ״ב.

לאנדסחוט בעמודי העבדה נמשך אחרי צונץ עשה שני המעשים בלוידא ובפּולדא לאחד. כאשר יכתב לודא באותיות עבריות יקרה שיתוסף לפניה ואו, והואו האמצעי יפול, ואז יחליפו לודא בולדא או פּולדא.

ציון ה

זמן שרפת התלמוד הראשונה בצרפת.

אף כי הזמן אשר בו הציתו לראשונה מדורה לשרפת התלמוד בפאריס — המאורע אשר בני הדור מצאו ראוי להזכירהו — היה ענין ביטים האחרונים לחקירות מדעיות, בכ"ז עוד לא באנו אודותו לכלל החלטה וודאית, כי עוד לא הושוו זה לזה המקורים אשר לנוצרים וליהודים להוציא מהם משפט אמת לאמתו. — על פי המקורים העברים הובאו עגלות רבות מלאות ספרי התלמוד ונשרפו ברחובות קריה בפאריס על פי פקודת לודוויג הקדוש בשנת ה"א ד'=1244, ועל פי המקורים הנוצרים קרה הדבר בשנת 1240 האחרונה לאלף החמישי. משני הזמנים האלה איזהו הנכון? בעל המקור הראשון, אף כי איננו מבני דור המאורע ולא ראה את המעשים בעיניו, בכל זאת עדותו נאמנה ויש לסמוך עליה. רבי צדקיהו בר' אברהם מחבר ספר „שבלי הלקט" שחי באמצע המאה הראשונה לאלף הששי כותב הדברים האלה שלא נמצאו בשבלי הלקט הנדפס כ"א בכתבי יד וגם בספר תניא סימן נ"ח שנתקצר מס' שבלי הלקט (עיין יה"ש בציון חלק א' עמוד 94 בהערה): „ועל מה שאנו עוסקים בהלכות תענית ובענין שרפת התורה, כתבנו זה לזכר מה שאירע בימינו... ונשרפה תורת אלהינו בשנת ה' אלפים וד' לבריאת העולם ביום ששי פ' חקת בעשרים וארבעה קרנות מלאים ספרי התלמוד והלכות והגדות בצרפת, כאשר שמענו לשמע אזן, וגם מן הרבנים שהיו שם שמענו ששאלו שאלת חלום, אם גזירה היא מאת הבורא והשיבו להם: ודא גזירת אורייתא. ופירשו ביום ו' פ' חקת היא הגזירה, ומאותו יום ואילך קבעוהו יחידים עליהם להתענות בכל שנה ושנה ביום ו' של פ' חקת ולא קבעוהו לימי החדש". והנה בשנה ההיא ה"א ד'=1244 חל יום הששי ערב שבת פ' חקת ביום ט' תמוז 17 יוני, ובזמן מדוקדק כזה ראוי להאמין לולא נמצאו כנגדו הששים וספקות ממקום אחר.

מכתב להוכיר שכתב הפּפא אינוקינטי הרביעי למלך לודוויג הקדוש בצרפת בחדש מאי שנת 1244=ה"א ד' יוצא ברור, כי לפני זה כבר שרפו את התלמוד, וזאת היא תמצית דברי המכתב (העתקה פרומית): „ללודוויג מלך צרפת. ואף כי, בן אהוב, בעלי הפקודות בפאריס ומלומדי המלכות בפאריס נצטוו על פי פקודת הפּפא גריגור לשרוף בפומבי במעמד הכהנים והעם, למען הכחד את כפירת היהודים, את הספר הרע (אשר יקראו אותו תלמוד בעברית) וגם ספרים אחדים אחרים עם כל הגהותיהם ובאוריהם אשר קראו ואשר למדו אותם, אך כאשר התבוננו, כי הספרים הנזכרים נמצאים אצל אנשים אשר אתה מלך קתולי ונשיא לנוצרי, הראית להם תמיכה וחסות... וכאשר עוד לא חדלה בכ"ז בעירותם ורשעתם וגם הפורעניות עוד לא הביאו בקרבם חכמה, הננו מבקשים ומפצירים את הוד מלכותך, אחרי כי התוצאות האלה הן נלוזות ואינן צודקות כלל, ובאשר כי אתה בצדקתך החלות לדרוף אותם במדת דין קשה, על כן תצוה לשרוף בכל מדינות מלכותך את הספרים הגרועים והמזיקים אשר נבדקו ונתבקרו על ידי המלומדים הנזכרים וכל הפירושים אשר להם בכל אשר ימצאו. נתן: לאטיראני ביום החמישי לאידום של חדש מאי (י"א מאי) שנה ראשונה לכהונתנו הגדולה". (Mansi Concilia XXIII. p. 591, Raynaldus Annales ecclosiastici ad annum 1244 № 42.) ומאחר שאינוקינטי הרביעי ישב על כסא כהונתו ביום 24 יוני 1243 הנה המכתב הזה נכתב ביום 11 מאי בשנת 1244 ובו הוא אומר: כי כבר שרפו את התלמוד עם הפירושים לאמר: רש"י ותוספות. אמנם כן במכתבו של הפּפא לא נזכרה השנה שבה שרפו את התלמוד בפעם הראשונה, אבל הדבר הסתום בזה מפורש במקום אחר: המחבר האלטוני רושם זכרונות העיר ערפורט (Annales Erfordenses) שכתב דבריו באותה המאה יאמר: סביב ליום החג של הקדוש מיכאל (באותה השנה 1241) מלך צרפת בקנאתו הרבה (לדתו) צוה לשרוף באש עשרים וארבע עגלות ספרים שלו בפאריס. נקל להכיר כי הדברים האלה מוסבים על

היהודים והתלמוד, אולם הדברים האלה הנמצאים בספר כ"י אשר ממנו העתיק מאנוי בהערה לספר Annales eccles. עמוד 315 לא היו נוחים לקריאה וע"כ חסרים הם גם אצל Pertz XVI. p. 34. על פי ידיעות הכומר הקנאי Thomas Cantipratensis נראה כי ספרי התלמוד הועלו על המוקד עוד בזמן קדום מזה. ובכן אין לצמצם הזמן בנקל כאשר חשבו חכמי ההיסטוריה.

כדי לברר את שנת המאורע דרוש לערוך זה לעומת זה את כתבי המשא ומתן ע"ד שרפת התלמוד בין האפיפיורים ובין מלכי אירופה וחבורות הכהנים, כי המשא ומתן הזה ארך שנים אחדות. ההתעוררות הראשונה לחרם התלמוד יצאה מאת הכומר ניקולי דונין מרשיע התלמוד ומלשינו בשנת 1239=ד"א התקצ"ט לפני הפפא גריגור התשיעי. הכתבים בנידון זה נאספו על ידי קויטיף יעקהארדט (Quetif et Ekhard) בהכתבים לחברת הכומרים הדרשנים חלק א' עמוד 128 ובעקהארד St. Thomae summa etc ונמצאו בראשי פרקים בספר Acta sanctorum p. 359 f. ושם נאמר:

„בימי הפפא גריגור (התשיעי) היה יהודי שהתנצר ושמו ניקולי אשר הודיע להכהן הגדול הנזכר, כי היהודים אינם שבעי רצון מתורתם הישנה (התורה הכתובה) ולהיפך הם עובים אותה (התורה הכתובה) ואומרים להוכיח, כי נתן האל תורה אחרת אשר יקראוה בשם „תלמוד" שפירושו כשמו „למודים" ונמסרה (התורה הזאת) בדבר משה... הספר הזה יוצא הרבה מגדר הדברים הכתובים בכתבי הקדש, ובו נמצאים דברי מינות וכפירה בדת ורשעה הרבה, עד כי הוא לחרפה להמוציאים אותו ווועה לשומעיו, והוא (הספר הזה) אשר הקשה לב היהודים להיות קשי ערף ולהחזיק במרים". לרגלי המלשינות הזאת ערך האפיפיור מכתב אל כל נשיאי האטונה הקתולית, כי בעזרת המטשלות ובכח זרוע יתפשו את כל ספרי התלמוד ביום השבת הראשון אשר ליטי הצום לנוצרים (1240) ויסרו אותם להדומיניקים ולהפרנצישקים. ואלה דברי האפיפיור במכתבו (בהעתקה מלשון רומית): „אם אמת הדבר שאומרים על היהודים במלכות צרפת ומדינות אחרות, אז ישאו את ענשם הראוי להם, הנה הם בעצמם אינם רוצים בדתם הישנה ואומרים כי התורה האחרת אשר הקרא בשם תלמוד... הננו פונים אל האחוה שלכם, כי בשבת הראשון בימי הצום הארבעים הקרובים, בבקר, כאשר יתאספו היהודים לבתי כנסיותם, יוקחו כל הספרים של היהודים אשר במדינתכם ויסרו להדומיניקים והפרנצישקים לשמרם".

אגרת האפיפיור גריגור IX נמסר להחגמון מפארים ע"י הכומר דונין, כי שם אמרו לאסור את המלחמה על התלמוד: „אגרתנו ע"ד הענין הנמסר לך ולחבריך בדבר ספרי היהודים אשר נועדה למסור אותה אליך על ידי בננו האהוב ניקולי מי שהיה מלפנים יהודי, ואשר הציע עתה את כל הענין הזה... ובבוא לידך האגרת תשלחה לתעודתה להארכי־ההגמונים בצרפת, אנגליה, קסטיליה, ולהמלכים המהוללים בליאון ופורטוגליה בזמן אשר תמצא לנכון". וכשם שכתב האפיפיור להמלכים, כן כתב גם (ביום 20 יוני) לראשי חבורות הדומיניקים והפרנצישקים), כי יאספו אליהם את ספרי ישראל וישרפום, וכה יאמר: (בהעתקה מרומית) „במה שנוגע לכל היהודים במלכיות: צרפת, אנגליה, ארגוניה, נבארה, קשטיליא, ליאון, ופורטוגליה, המסרבים למסור את כל ספריהם, ומתחפשים, כי עושים כן בכח (החוק) בישנות מאות, הנה כל (הספרים) שיש בהם הטעיות (המינות) מסוג הזה תשלחו באש. נתן: לאטירני י"ב ימים קלנדא של יולי (כ' יוני) בשנת השלש עשרה לכהונתנו הגדולה". — בדבר אחרית המאורע הזה נמצא לנו בפרוטרוט הקנצלר אודו (Odo) איש פאריס, אשר הביא דברי האגרת הזאת לזכרון למען לא ישכח ולא יבטל החרם ששמו על התלמוד, וכה יאמר: (בהעתקה מרומית): „בדבר כל האמור בהבולה ובהספרים הנזכרים למעלה במעמד... גליטיר הארכי־הגמון לחבל נהר הסינה, והאבות הנכבדים גם המלומדים היהודים וחכמי התיאלוגיא אשר הודו, כי כל הדברים הנזכרים למעלה נמצאים בספריהם... אחרי שעיינו יפה בהספרים ההם מצאום מלאים דעות מוטעות". ואת היא תמצית הדברים של אודו מפאריס.

עד הנה ידובר ע"ד ההכנות שנעשו למשפט האש בהתלמוד, אך ע"ד הוצאת המשפט לפעלו יספר לנו הנזיר תומש קנטיפרטינוס. הוא יספר, כי כהן מבני העליה ואהוב להמלך השתדל לטובת היהודים ועוד דברי חפץ הנוגעים להמאורע הזה: ואלה דבריו (בהעתקה מרומית):

מלך צרפת לודוויג, בשנת 1239=(תתקצ"ט—ה' אלפים) בערך, אשר הסיתו האב היניריך די קולוניה מחבורת הדרשנים, צוה, באזהרה להעובר בעונש מיתה, לאסוף ספרי היהודים הנקראים „תלמוד". או נאספו כרכים שונים מהספר הזה בפארים לבערם באש, אך היהודים באו בבקשה להכהן הראש, היועץ הראשון להמלך, והציעו לפניו סכום כסף עצום מאד, אם יציל את הספרים משרפה, ובהיותו משוחד בכסף נגש אל המלך והטה מהרה את לבבו הרך לחפצו. כאשר הושבו הספרים, החליטו

היהודים לעשות חג מדי שנה בשנה, (ביום שהשיבו הספרים), אך לשוא — כי רצון אלהים יעץ אחרת: וזה הדבר, כי בעבור שנה ביום ידוע, באותו המקום בעצמו אשר שם השיבו את הספרים הטתעבים להיהידים, לאמר: בוויסיניה בקרבת פארים, אחז כאב נורא מאד בבני מעים את הכהן הראש בבאו למועצה אל המלך, ובאותו היום מת באנחות נוראות. המלך וכל ביתו נסו מהמקום, בפחדם מאד כי גם בהם יהיה הנגף. ימים מועטים אחרי כן, על פי דברי הכהן היניריך נאספו ספרי היהודים באזהרה לענוש העובר בענש מיתה ובמספר גדול נשרפו באש. הננו מעירים אותך קורא כי יהודי ארץ הקדם חושבים למינים וסרים מן הדת את היהודים, אשר למרות דתי משה והנביאים מקבלים ומעתיקים את התלמוד, ורועה אמונה כהן ראש לדת הנוצרים הגין על ספר כזה!". והנה אף כי הנזיר תומאש אינו סופר בר־כמכא, כי על כל חזיונות החיים הוא שופט מחוג מבטו חצר, הנה בכ"ז אי אפשר לבטל מכל וכל את דבריו, כי הוא בן הדור ההוא ואולי נמצא אז בפארים. אמנם יש מקום לבקורתו של יעקב עקהארד, כי הצעת הדברים של תומאש סותרת את הרצאת דברי המאורעות ע"פ אודו (Odo), והשני נאמן יותר מהראשון, אך זאת נדע ברור, כי עבר זמן ידוע בין פקודת האפיפיור גריגור התשיעי לשרוף את התלמוד ובין הוצאת הפקודה הזאת לפעולת ידים. על זה יעידו הכתבים השייכים להענין הזה הנמצאים באוצר הסורבונה בפארים, אשר משם לקח עקהארד את ידיעותיו: כי היתה עוד השאלה תלויה ועומדת אם לשרוף את התלמוד או לא, עד אשר החלים המלך למנות מבקרים לבחון את התלמוד ולחרוץ משפט עליו. הנה כן נתבקר התלמוד שתי פעמים: בראשונה אחרי שנלקחו ספרי התלמוד והובאו להאחים הדומיניקים והפרנציסקיים, ובשניה ביתר עיון (facto etiam postea diligenti examine כאשר יאמר הקנצלר אודו) אחר זמן ידוע. והנה למה הושיבו שנית ועד־בקרת לעיין יותר בתשובת השאלה הזאת אם כבר נשרפו ספרי התלמוד? כנראה היה קשר להבקרת הראשונה עם הויכוח שהיה בחצר מלך צרפת בין הארבעה הרבנים ובין המומר דונין, אשר עליו ידובר בספר הויכוח של ר' יחיאל מפארים עם ניקולי דונין. הקשר הזה יוצא לנו מכתב יד אשר בסורבונה הפאריסית (אצל קוויטיף ועקהארד) לאמר: „ובכן ביום המוגבל נקראו אלינו הרבה מלומדים יהודים, שנתאספו במעמדנו והחלו לשאול האמת על אדות האמור למעלה". הויכוח הזה אשר התעורר לרגלי מלשינות המומר דונין, כאשר יספר ר' יחיאל מפארים ויאמר: . . . „כי נתבולל בעמים ונקרא שמו ניקולש המין ומראשית היה שמו דונין, לא יהיה לו נין . . . ויוציא את דבתנו אל המלך[1]) ואל היקופש והחובלים והגמונים פלילים בעיר פרישו" — היה בשנת ה' אלפים=1240 ביום ב' פ' בלק שהל להיות אז כ' תמוז=25 יוני.

עתה נגש לברר זמני כל המאורעות האלה: בחדש יוני שנת 1239 שלח האפיפיור גריגור התשיעי את הבולה לאסוף את ספרי התלמוד בימי הצום (הארבעים) אשר לשנה הבאה, ומובן מאליו כי הפקודה לא יצאה לפעולות קודם העת המוגבלת. אם תומאש יאמר כי נלקחו הספרים לערך שנת 1239 נראה מזה כי גם הוא היה מסתפק בדבר שנת המאורע. תכף אחרי שנלקחו הספרים בחרף שנת 1240 השתדלו כנראה יהודי פארים על ידי ההגמון כי יחזירו להם הספרים. בכל אופן נדחה גמר דין הספרים. לרגלי מות הכהן הראש או לסבת קנאתם של ניקולי דונין והיניריך די קולוניא החרימו שנית את התלמוד. אם הכהן הראש שהיה לבו טוב על היהודים היה הארכי־הגמון קורנוטום (Cornutus) כאשר ישער החכם בולאוס (Bulaeus) בספרו (Hist. universit. Paris III 177,), הנה ידענו בו שמת ביום 21 אפריל 1241= ה"א א', ויש לשער כי במותו נשתנו פני הענין לרעת היהודים. הויכוח היה בימי הקיץ לשנת 1240. יוכל היות כי הבקרת השניה נדחתה ונתעכבה בהשתדלות היהודים עד שנת 1241; בכל אופן מחר הדבר כי עברו שלש שנים מן גמר הדין עד שרפת התלמוד. וא"כ דברי האפיפיור אינוקנטי הרביעי, באגרתו אל מלך צרפת לודוויג, כי התלמוד כבר נשרף פעם אחת ודברי בעל הזכרונות של עיר ערפורט הקובע זמן שרפת התלמוד לראשונה בקיץ שנת 1242 מתחזקים גם בזה שבררנו כי גמר הדין היה בשנת 1242. כל הידיעות האלה מתנגדות לחזמן המבואר בשבלי הלקט — ה"א ד'. יש לשער כי טעות נפלה בשבלי הלקט ותחת ה"א ד' צ"ל ה"א ב'.

---

[1]) כ„הויכוח" הזה ווגענזייל עלו שבועים רבים, כאשר נוכחתי לדעת בשבועתי את הזה ווגענזייל עם כתב היד הנמצא בהביבליותיקה בעיר המבורג; בהחבית הספר בכ"י שניים הדבקים מאבר בהזולות ווגענזייל. אך גם בכ"י בסופו הכתב מטושטש וקשה לקריאה. המלה „יקופוש" פתרונה סיעקוביניס, „החובלים" הם הנזירים תגורי תבל על מתניהם והם הפרדיקאטים.

אין ספק כי דברי ר' צדקיה בעל שבלי הלקט כי היתה השרפה בחדש תמוז נאמנים וקיומים, כי ישנה על זה גם עדותו של רבי מאיר מרוטנבורג בקינתו „שאלי שרופה באש". הקינה הזאת נתחברה בהר"מ בר"ב כאשר יעיר ע"ז בצדק צונץ (זינאגאגל. פאעזיע עמוד 310 ובספרו מנהגים עמוד 143), אף על פי שעל גבי הקינה נרשמו הדברים שיסדה רבי מאיר שליח צבור (עיין עמודי העבודה עמוד 161). הדברים שעל גבי הקינה „קינה זו על שרפת התורה" מוסבים בל"ם על שרפת התלמוד, כאשר נראה מן החרוזים האלה: „איך יערב לחכי אכול אחרי ראותי, אשר אספו שלליך אל תוך רחובה כנדחת וכו' תורה חגרי לבוש שק על התבערה אשר יצאה לחלק וספתה את תלוליך". בהקינה הזאת ניפורש כי בחדש הרביעי נשרפה התורה שנתנה בשלישי: „חדש שלישי והוקשר הרביעי להשחית חמדתך וכל יופי כליליך". עוד יש להעיר, כי לודוויג הקדוש הוציא כתב דת מיוחד לשרוף את ספר התלמוד גם מני אז והלאה, כי בכתב הדת מחדש דעצעמבר 1254 נאמר: (בהעתקה מרומית) „לשמור בכל תוקף את מצותנו, שצויינו בדבר היהודים כי יחדלו מקחת רבית ומנאץ את האלהים וכי ישרף התלמוד וכל הספרים שנמצאים בהם חרופים וגדופים, והיהודים אשר לא יאבו עשות כואת יגרשו מן הארץ והעוברים יענשו כחק" (Lauriére Ordonances des rois de la troitième race I. p. 75. № 32). וכן יספר רבי הלל מווירונה במכתבו, „ואז יצאה גזרה שלא ילמדו עוד ספרי התלמוד בגלוי עד היום הזה", ודברי רבי הלל זה האומר כי התלמוד נשרף ארבעים יום אחרי שרפת ספרי הרמב"ם בנויים על יסוד שמועה שנולדה אחרי כן, כדי לציין את השרפה הזאת כענש מן השמים על הדבה שהוציאו על הרמב"ם, עיין מאמרו של הדר. לעווין „דיא רעליגיאנסדיספוטאציאן דעם רבי יהיאל פֿאן פאריז 1240" במאנאטסשריפֿט לפֿראנקל שנת 1869 מעמוד 97 ולהלן, ומאמרו של לאֶב בספר Revue des Etudes ספר א' ב' וג'.

ציון ו.

היהודים חוקרי הטבע בחצר המלך אלפונזו החכם.

הספור, כי המלך אלפונזו החכם קרא ועד חכמי התכונה והוא ישב בראשו, אינו אלא בדותא, אשר נתן לה מקום בהתולדה הכללית על פי הספרדי Romanus de la Higuera בספרו תולדות טולידה (Historia Toletana) לרגלי הטעות שטעה בפירוש הדברים שמצא בפתיחה ובחתימה לספרי התכונה והאיצטגנינות מיטות המלך אלפונזו החכם (עיין למעלה עמוד 119). החכם המחבר תולדות הספרות הספרדית Ticknor וסופר דברי ימי ספרד Don Modesto Lafuente ידברו בהועד (הקונגרס) הזה כבדבר ברור וקים ולא יחשבו לנחוץ לבקר את המקורים, אך הבדותא הזאת איננה האחת בתולדות הספרות הספרדית בימי אלפונזו החכם. מחבר תולדות הסופרים היהודים בספרד די־קסטרו אשר בעורקיו נזל דם יהודים ואשר מאהבתו לעמו שם לבו לפרסם את פעולות היהודים בשדה הספרות שגה וחשב יהודי מלומד תוכן ואיצטגנין בחצר המלך אלפונזו החכם, אך מציאותו של האיש הזה נוסדה על הנחה מוטעת בעקרת, ויהודה מוסקה הקטן לא היה ולא נברא ונולד על ברכי שבוש ושמועה מוטעת.

ר' אברהם זכותא בעל היוחסין, שבעצמו היה תוכן, וחקר אחרי התוכנים היהודים שהיו לפניו, ימנה רק שני יהודים חכמי התכונה בדורו של אלפונזו ויאמר: ואז (בימי המלך אלפונזו) החכם ר' יצחק אבן סיד חזן טוליטולה תקן לוחות צבא השמים בדקדוק גדול ע"פ פקודת המלך והם הנקראים זוג אלפונזו", ועוד אחד ר' יהודה בן משה הכהן ג"כ איש טוליטולה, שהעתיק מערבית וישפת קסטיליא ספר התכונה של עבדאל־רחמן־אבול־הוסיין (עיין שפיינשניידער דיא העבראישע איבערזעצונגען ע' 979,616,36—980) וכה יאמר: „ובשנה הד' למלכו שנת ט"ז לפרס צוה (המלך אלפונזו) להחכם ר' יהודה בן משה הכהן בטוליטולה להעתיק ללשון לעז הספר הנכבד שעשה אבן־אל־הסן מן הישמעאלים בענין האלף וכ"ב כוכבים גדולים". (הרב המחבר מאריך בדבר המקורים בלשון ספרדית ומוכיח על פיהם כי האיש ר' יהודה בן משה הכהן הוא בעצמו יהודה מוסקה שנזכר בספר די־קשטרו, ור' יהודה בן משה התוכן השני הנזכר ביוחסין, ומבן משה נעשה בטעות מוסקה, ומן „הכהן" נעשה חקטן, וחשבתי לטוב להעתיק את

כל הדברים והפיסקאות בלשון ספרדית שאינם מובנים לקוראים עברים. שפ"ר. על פי די קשטרו היה עוד תוכן יהודי שלישי בחצר המלך ושמו שמואל לוי אשר ביחד עם ר' יהודה בן משה הכהן עסק בהעתקת ספר וחבר גם פירוש על עשיית מורי שעות של נרות (relogio de la candela).

ציון ז.

הנבואות (ההתגליות) המשיחיות המרמזות על המונגולים.

ספרות החזיונות או ההתגליות (Apokalypse), אשר בה נראה כבמחזה את חזון־לב בני הדורות ההם, תקותם ומנוחתם, נמשכת והולכת במערכות ישראל במשך דורות רבים. בהירחון של פראנקל 1860/61 ובספרי זה חלק ה' ציון ט"ז, ובחלק ו' עמוד 65 [ובעברית בדברי ימי ישראל ח"ג ציון הנ"ל עמוד 433—439 ובח"ד עמוד 71] כבר העירותי על ספרים רבים מסוג זה. חזון מאחר מבין זה היא כנראה „תפלת רבי שמעון בן יוחאי" שהוציא לאור החכם יעלינעק (בבית המדרש חלק ד' מעמוד 117 ולהלן). כדי לצמצם זמן חבור התפלה הזאת דרוש לנו להשוותה אל פיסקא אחרת „נסתרות דר' שמעון בן יוחאי" הנודעה מכבר ויצאה לאור מהדש ג"כ ע"י יעלינעק, כי שתי הפיסקאות האלה שוות הן בסופן. אחרי אשר יתאר בעל החזיון את הפארת העת המשיחית יבואו הדברים: (בית המדרש ח"ג עמוד 81) „רבי שמעון אומר: עתיד הקב"ה לשרוק לדבורה אשר בקצה ארץ מצרים וכו', שבהם מתחיל, כנראה, פרק חדש, ומכאן ואילך לשון „הנסתרות" כמעט שוה הוא ללשון „תפלת רשב"י" באופן שנוכל לתקן הגירסאות ולדון מנוסח אחד על חברו. על פי מקומות אחדים, יש להוציא מישפט, כי נכתבו הדברים בימי כבושי המונגולים באסיה ואירופה, והנני מציג בזה את המקומות אשר דבריהם סובבים הולכים לפ"ד על המונגולים.

נסתרות דרשב"י

רבי שמעון אומר עתיד... לדבורה אשר בקצה יאורי מצרים (?) ועושים מלחמה בתיך מצרים (?) והמלך הראשון שמנהיג אותם ומוציאם הוא עבד שמרד על אדוניו... והוא מורד על אדונו ומתקבצים אליו אנשים שמרדו על אדוניהם ויוצאים במעט ועושים מלחמה עם בני ישמעאל והורגים גבוריהם ויורשים ממונם ואת רכושם, והם אנשים ככועדים ולובשים שחורים ויוצאים ממזרח והם כהרים ונפחרים... ועל מרום ישראל ישלו ויסבר (?) לצרוץ בהיכל ודלתים יעקרו ומרות יבכו.

תפלת רשב"י (ביה"מ ח"ד ע' 120)

ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב... לדבורים אשר בארץ אשור ועושים מלחמה עם האשכנזים (?) ומלך ראשון מנהיג אותם ומוצא שמרד על אדוניהם... והוא מורד על אדוניו והם מתקבצים אליו ומתקבצים עמהם אנשים שמרדו על אדוניהם ועושים מלחמה עם בני ישמעאל והורגים את גבוריהם ויורשים את ממונם ורכושם, והם אנשים כעורים ביותר ולובשים שחורים ויוצאים ממזרח, והם מרים ונפחרים ובאים מארץ רחוקה..... ועולים על מרום הרי ישראל ופורצים ההיכל, ומכבים הנרות וקורעים הדלתות.

הציור שנותנות לנו „הנסתרות" ו„התפלה" מאנשים מכוערים, לובשים שחורים, יוצאים ממזרח ועושים מלחמה עם בני ישמעאל והורגים גבוריהם, מכוון כלו אל המונגולים, כפי אשר יתארו אותם בני הדור אשר ראו את מלחמותיהם וכבושיהם. המלך הראשון שמנהיג אותם והוא עבד שמרד על אדונו ומתקבצים עמהם אנשים שמרדו באדונם הוא כנראה טימודשין דזשינגיס־כאן. קשה לברר מי הם ארבעה המלכים שמלכו זה אחר זה המנויים בהחזיון, כי לפי הנראה נשמטו איזה דברים בהחזיונות וגם לא נאמר בפירוש אם בלאנים־מלכים או בשרי צבאות הוא מדבר. בהחזיון אחד נאמר: „ד' מלכים יעמדו עליהם שנים נשיאים ושנים סגנים: הראשון איש קונדק ומלך בחייו מזרע המלוכה", ובמשנהו נאמר: „ועוד יעמדו ד' מלכים אחרים שנים מהם נגלים ושנים אחרים יעמדו עליהם", ע"פ שרטוט אחד של המלך הרביעי נוכל לשער כי הדברים נאמרים על כאן ידוע מלאני המונגולים והגני מציג בזה גם הפעם את דברי שני החזיונות זה טול זה:

נסתרות דרשב"י

והמלך הרביעי שיעטוד עליהם אוהב כסף וזהב והוא איש שחור וגבה קומה, זקן וגרגר ודורג אותם שהוציאוהו ויטליכוהו, ויעשה ספינות של נחשת ויטלא אותם כסף וזהב, ושומן אותם תחת מי פרת להצניעם לבניו והם עתידים לישראל.

תפלת דרשב"י

והמלך הרביעי אוהב כסף וזהב והוא זקן וגבה קומה ויש לו שומא על גודל רגלו הימנית ועושה מטבעות של נחשת ושומן אותם תחת פרת עם כסף וזהב והגם גנוזים למלך המשיח.

והנה מציור תמונת המלך הזה וסימניו לא נוכל לדעת מי הוא האיש אשר אליו יכוונו הדברים כי אין לנו תולדות פרטיות של מלכי הכאנים המונגולים, אך זכרון המעשה, כי אסף המלך (הכאן) אוצרות ומטמן אותם יעלו על זכרוננו את הכאן חולגו (Hulagu) נכדו של דושינגיס־כאן שהיה כאן בפרס ואח לשני הכאנים הגדולים מאנגו (Mangu) וקובלאי (Kululei), הוא האיש אשר אסף וקבץ את האוצרות שמצא בכבשו את בגדד, גיאורגיה, ארם (ארמניה) וארצות אחרות בשנת 1268 ויסמינם במבצר על אי ים אורמיה (Urmia או Maragha) במדינת Adher Baigan בפרס הצפונית. עיין d' Ohsson בספרו histoire des Mongols III. p. 257. הוא d' Ohsson יספר: „לחולגו היה שלל רב אשר לקח בבגדד ובהמבצרים איסמאעלי ואשר שללו שרי צבאות המונגולים ברום, בגיאורגיה, בארמוניה, בקורדיסטן ובלוריסטן. הוא בנה מבצר חזק על אי מצוק כשן סלע הנקרא סלה (Tala) ונמצא באמצע הים אורמיה (Ormia) אשר באשיור בידושאן, שם סמן מטבעות כסף וזהב, אשר יצק אותם למטילים". ובהערה שם אומר: „ע"פ הביאוגרפיה של אבול־פידה חנה שם מצב חיל אלף איש וכל שנה ושנה נמנה שר צבא אחר", עוד הוא אומר (בהנ"ל עמוד 146): „והולאגו מת בבית החרף שלו בליל יום ראשון בשבוע 8 פיברואר 1269. הוא נקבר על ראש האי סלה הנמצא באמצע הים אורמיה במקום שם בנה מבצר להניח שם אוצרותיו". מעשה כזה להניח אוצרות כסף וזהב למשמרת על אחד האיים אינו מן המעשים בכל יום ולכן נוכל לייחסו בלי פקפוק לכאן הולאגו, אולם בעל החזיון כתב נהר פרת תחת ים־אורמיה. החזיון הזה נכתב איפוא בשנות 1258—1265.

בהחזיון „נסתרות" יש עוד פרט אחד שאיננו נמצא בהחזיון האחר והוא ע"ד מלחמות באסיה ואירופה, דברים שאינם מתייחסים רק על המונגולים. „ביטיו (של המלך הרביעי) תפשע קרן מערבית (מזרחית?) וחזר ומשלח גייסות רבות ובאים והורגים בני מזרח וחזר ומשלח גייסות רבות והורגים את בני מערב ויושבים בארצם". נראה כי בעל החזיון ידע אך מעט ע"ד מלחמות המונגולים באירופה: ברוססיא ופולניא, בשליזיה, מוריביה, ואונגריה, ולכן אין דבריו ברורים. כפי הנראה היה איש מאנשי ארצות הקדם, וגבורת חולגו נודעו או בכל ארצות אסיה מקצה. הוא כבש את בגדד (פיברואר 1258) בבבל, הוא הבקיע אליו את סוריא, את העיר אלעפפא (ארם צובה) (יאנואר 1260). בשנה ההיא בח' מארץ לכד שר צבאו קיטוד־בוגה את דמשק ומשם פשט על כל גלילות ארץ ישראל עד עזה ובכל מקום עברו הניח אחריו מדבר שממה (עיין d' Ohsson בהנ"ל עמוד 330 ובווייל: כאליפענגעשיכטע. IV ע' 14). ידיעות יותר מפורטות ע"ד חרבנה של ארץ ישראל וביחוד עיר ירושלים ע"י המונגולים לא נמצא בהמקורים הלועזיים, כי ממשלת המונגולים באסיה המערבית לא נמשכה זמן רב ולא הביאה תמורות וחליפות במעמד המדינות. רק רבנו משה בן נחמן (הרמב"ן), שבא לירושלים שבע שנים אחרי החרבן והשמטון הזה, יתאר את המצב המורה במכתבו בסוף פירושו על התורה ועוד יותר במכתביו לבנו ר' נחמן (במקצת הוצאות של ספר שער הגמול) וז"ל: „ומה אגיד לכם בענין הפרץ? כי רבה העזובה וגדול השממון וכללו של דבר: כל המקודש מחבירו יותר חרב מחבירו; ירושלים יותר חרבה מן הכל, ארץ יהודה יותר מן הגליל, ועם כל חרבנה היא טובה מאד ויושביה קרוב לאלפים ונוצרים בתוכה כשלש מאות פליטים מחרב השולטן ואין ישראל בתוכם, כי מעת באו התרתרים (המונגולים) ברחו משם ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים (חוכרים) צביעה מן המושל, ואליהם יאספו עד מנין מתפללים בביתם בשבתות, והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת, כי העיר הפקר וכל הרוצה לבנות בחרבות זוכה... וכבר התחילו ושלחו מעיר שכם להביא משם ספרי תורה אשר היו מירושלים והכריחום שם בבא התרתרים". על חרבן אה"ק ע"י המונגולים אולי ירמזון דברי החזיון: „ועולים על הרי ישראל ופורצים ההיכל", וההיכל במקום הזה אינו מורה על בית המקדש אלא על א"י והמקומות המקודשים בכלל. בתפלת רשב"י מפורשים יותר הדברים: „ויעברו בארץ הצבי וכלה בידם וכל מי שהוא נשבה לא יחזור עד שיבא משיח" (ביה"ט ליעלינעק ח"ד עמוד 121), גם להלן ידבר אודות החרבן הזה, אך

השבושים רבו מאד ואי אפשר להציל מפניהם דבר ברור. נראה הדבר כי באותו הזמן 1260=ה"א כ' נתחבר החזיון, מלחמות האנשים הכעורים שיצאו ממזרח עם המחמדיים והנוצרים היו לו לאותות המבשרות קץ הפלאות. גם הנוצרים חשבו את המונגולים לצבאות השכן המשחית (Antichrist) אשר יבשרו את בוא משיחם וגואלם, ומדוע איפוא לא יחשבו היהודים גם הם בצוק העתים ההן את מלחמות המונגולים ל„חבלי משיח" ואותות המבשרים את הגאולה הקרובה?

ציון ח.

ר' שלמה פטיט וזמן החרם נגד המערערים על הרמב"ם בעכו.

ר' שלמה הקטן, אשר שמו נודע לנו ראשונה בהתפרסם המכתבים בין ר' הלל מוירונא ובין מאישטרו נאיו, פעל ועשה הרבה בהמחלוקת שחזרה ונעורה במחצית השניה למאה הראשונה בין המיימונים ומתנגדיהם. מדברי ר' יצחק דמן עכו הנני למדים, כי ר' שלמה הקטן היה מקובל; בהערות לספר „מאירת עינים" (בכ"י פרשת בחקותי) יאמר: „ומורי הח' נר"ו (החכם ר' יצחק בן טודרוס נר"ו) אמר לי בשם הרב ר' שלמה הקטן שקללות אחרונות בא"ת ב"ש שדי שכל המדות נקראות כן בהיותם בברית". ובענין אחר יעיר: „מענין זה שמעתי בשם הרב ר' שלמה הקטן ז"ל" (פרשת וארא). בפרשת וישלח מספר ר"י דמן עכו בשם ר' שלמה לאמר: „ואני מעיד עלי שמים וארץ... כי בעכו תוב"ב היינו יום אחד אנחנו התלמידים יושבים ושונים לפני מורי הרב ר' שלמה הצרפתי הקטן זלה"ה, ואגב גררא הגענו לדבר על אריסטו אשר ילד בעצם חכמתו אשר השיג והיה איש אלקים, ואמר לי מורי בעצמו בדרך אמת ונכון בעדות ברורה ששבע מפי אנשי אמת כי אריסטו החכם וכו' השק באשת אלכסנדרס המלך תלמידו וכו'" והולך ומספר בגנות הפילוסוף הנודע. והנה מאחר שידענו עתה ממכתב רבי הלל מוירונא כי ר' שלמה הקטן היה עוסק בדברים: להחרים את ספרי הרמב"ם במחקר ולקבץ חתימות הרבנים אשר באירופה על החרם הזה, הנה אין כל ספק, כי האלמוני „המערער", אשר ראש הגולה בדמשק ורבני צפת אמרו עליו כי מחפא הוא על הספר (מורה הנבוכים) דברים אשר לא כן, הוא רבי שלמה הקטן ולא אחר, ועם זה יתברר לנו תוכן שני החרמות נגד האלמוני „המערער" (בכרם חמד ח"ג מעמוד 170 ואילך ובאגרות קנאות). רבי הלל מוירונא כותב באגרתו (בחמדה גנוזה מעמוד 18 ובטעם זקנים מעמוד ע"א ע"ב ולהלן) לאמר: „זה עתה ימים רבים ששמעתי שבא בפירא אחד מאשכנז שמו שלמה פטיט ועבר עד עכו, ואז לא נודעו לי מהלכיו ועקבותיו, אך עתה מקרוב נודע לי, כי עיקר עקבותיו והליכותיו היו להלחם בה' ובמשה עבדו, וכי הוא נושא עמו כלי חרש מלאים טומאה מתוכם, כלומר שהחתים אגרות מצד חכמי אשכנז דוברות סרה על דברי רבנו משה ובפרט על מורה הנבוכים". ראש הגולה ישי בן חזקיהו יאמר: „ויבא המערער ויחפא דברים... ואז הזהרנו והסכמנו על כל מי שיוציא דבה על מורה הנבוכים... ועתה לא די לו שלא נמנע ולא נפחד מהרמנו... אבל הוסיף... פשע והשתדל ללכת אל האיים הרחוקים, והלך וחזר והביא למו כתבים, אשר חתימת רבנים בתוכם לפי דבריו..."; ובכתב החרם של רבני צפת נאמר: „חדש המחלוקת וחזר ועבר לעבר הים והחזיר המחלוקת לישנה, והצריך חכמי איי הים לחזור בדבריהם ולשנות ממה שחתמו בראשונה, כפי מה ששמעו מרוב הבליו האמינו אליו... וכיון שחזר לארץ הצבי התחיל להרבות מחלוקת". ברור הדבר, כי בשני הכתבים ידובר מאיש אחד: כי ר' שלמה הקטן בהיותו בעכו היה טלעיז על ספרי הרמב"ם שיש בהם מינות וכפירה, וראש הגולה בדמשק העיד אז בו לבל ילחם בה' ובמשה עבדו, אך הוא לא שם לבו לדבריו ויסע לארצות צרפת ואשכנז ויביא לעכו הסכמות מרבנים „וגזרו לבטוע קריאת מורה הנבוכים ולגנזו גניזת עולמים". רבי הלל מוירונא יקרא את הרבנים התומכים בימין ר"ש פטיט בשם חכמי צרפת ואשכנז ואת הרבנים מארצות הקדם בשם רבני איים הרחוקים. בעבור זאת איים ראש הגולה ובית דינו והחכמים בצפת את ר"ש הקטן הנ"ל או כל מי שיש בידו כתב או העתקה התומה בשמות האנשים או בלתי חתומה „כי יתחייבו להוציאם מרשותו... וימסרום לידי הנגיד רבינו דוד בן אברהם בן הרמב"ם או ביד אחד מבניו".

ואחר שהוכחנו בריור, כי הר"ש הקטן והמערער אחד הוא, נוכל להגביל גם את הזמן בצמצום, וכל הקושיות שנתקשה ה"ח עדעלמאן במבואו לאגרת ר' הלל מוירונא (בחמדה גנוזה) מתיישבות על

נקלה. הדבר הקשה הוא: כי בהעתקת החרם של ראש הגולה בדמשק ישי בן חזקיהו נמצא הזמן „תטו ה' מ"ו ליצירה", אך תחת זאת יספר ר' שם טוב בן פאלקיירה במכתבו על דבר הטירה בסוף ספר „מנחת קנאות" לאמר: „בשנת חמשת אלפים וחמישים ליצירה קמו שנית מקצת מהצרפתים לעורר על טורה הגבוכים, ונודעו הדברים אל הנשיא וראש הגולה בדמשק... ונדה הוא ובית דינו וכל קהלות ארץ הצבי ורבני עכו כל איש שידבר תועה על הרמב"ם ועל ספריו ונשלחו הכתבים לברצלונה[1]) ומשם נשלחו אלינו". יש להעיר כי בהפיסקא הזאת נאמר: קמו שנית מקצת מהצרפתים לעורר וכו" לאמר: בראשונה ע"י ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו ובשנייה בשנת ה"א נ'. כהשערת עדעלמאן ואחרים, אי אפשר שידובר פה במחלוקת שלישית. נגד שני הזמנים האלה שאינם מתאימים זה לזה, יש עוד זמן שלישי הסותר את שני הראשונים בכתבו של רבי הלל מוירונא; ר' הלל מוירונא קובע זמן ערעורו של ר' שלמה הקטן ששים שנה אחרי המחלוקת הראשונה נגד המיימונים באמרו: „זה ששים שנה ויותר", והוא בשנות תתקצ"ב—תתקצ"ה. לזה יש לצרף עוד שלישה כתבים בהענין הזה, שעד הנה נודעו רק בדרך כלל מאוצר כתבי יד של די רוסטי (נומר 6, 166) ועתה פרסם אותם החכם האלבערשטאמם מכתבי יד אשר בהביבליותיקות בפארמה ומינכען והם: א) מכתב החרם של ראש הגולה מעיר מאסול ר' דוד בן דניאל מחדש אייר שנת אלף תקצ"ט לשטרות ה"א מ"ח ליצירה. בהמכתב הזה נאמר מפורש: „ששמענו שעמד איש אחד ושמו שלמה בר' שמואל וערער והלעיג על דברי מורנו משה בן מיימון בספר מורה נבוכים". ב) אגרת ראש הישיבה ר' שמואל כהן בן דוד לר' דוד מיימון, נכתב בחדש תשרי שנת אלף ושש מאות לשטרות (ה"א מ"ט). ג) מכתב הנ"ל לאלמוני נ"כ מזמן הנ"ל, (ישרון קאבאק ש' ז' 1871 ע' 69—80).

מכל הזמנים האלה נוכל לאחוז רק באחד, ועלינו לבקר ולדעת מי מהם יותר קרוב אל האמת. זמנו של ר' הלל מוירונא לא נאמר אלא בדרך אומדנא ולא נוכל לסמוך עליו, ובכן הספק הוא רק בין השנים: ה"א מ"ח וה"א נ'. על הזמן ה"א מ"ו שבכתבו של רה"נ ישי בן חזקיהו אין לסמוך, כי ר' דוד בן קלונימוס מעתיק האגרת הזאת בשנת ה"א שמ"ו יאמר בעצמו שהעתיק „מכתיבה קדומה ויישנה הרבה כמעט בלתי יכולה להקרא" (כ"ח בהנ"ל ומ"ק בהנ"ל). מלבד זה לא נוכל לאחוז במספר ה"א נ', אם נתבונן בעיני בקרת בשני המכתבים של ר' הלל מוירונא.

במכתבו הראשון הוא אומר: „הנה עתה ימים רבים ששמעתי שבא מפיראררה אחד מאשכנז שמו שלמה פטים ועבר עד עכו... ועתה מקרוב נודע לי..." „להלן במכתב הזה מפציר ר' הלל בידידו ר' יצחק הרופא לבל יתן ידו למתנגדי הרמב"ם ומזכיר לו את דבר המחלוקת במונפיליר ותוצאותיו: שרפת התלמוד, את תשובת רבנו יונה גירונדי והענש שנענש מן השמים כי מת פתאום, ויודיעהו כי „הנהו מעותד לשלוח אגרות גדולות בשנה זו אל נכד רבנו (הנגיד ר' דוד) ואל חכמי ארץ מצרים ואל קציני קהלות בבל". במכתב השני שנשלח כהראשון מעיר פורלי (Forli) באיטליה נאמר: „כי עברו תשעה חדשים ויותר מיום שלחי אליך אגרתי עד יום הגיע אלי אגרתך": מאישטרוגאיו יודיעתו באגרת תשובתו כי בא הקץ למחומות ר' שלמה הקטן, באמרו: „הגיעה אגרתך אלי אשר בה הודעתני שהר' דוד (נכד הרמב"ם) בא לעכו... ושחכמי בבל ונשיא דמשק התעוררו לכבוד רבנו". הגנו מעירים בזה, כי במשך שנה אחת התערבו גדולי הדור בהמחלוקת וישקיטו הריב. במרוץ דבריו יודיע ר' הלל לידידו הרופא לאמר: „ואודיעך אדוני כי... הולדתי בן לוקונים, הבן אשר לא ימות והוא ספר שחברתי שמו „ספר תגמולי הנפש", ויודעים הננו כי רבי הלל כלה מלאכת הספר הזה בפורלי בשנת נ"א לאלף הששי, כמו שנמצא בכתי"י אצל די רוסטי № 1243 ושם נאמר: „השלטתיו [ספר תגמולי הנפש"] בשנת נ"א לאלף הששי בעיר פורלי". (המספר ה"א או ה"א ל"א שנמצא בקצת כ"י הוא שבוש וצ"ל נ"א; כי אם לא נאמר כן אז עלינו להקדים זמן המחלוקת בעכו על עשרים שנה). ובכן באותה השנה אשר גמר ר' הלל את ספרו „תגמולי הנפש" שכבה גם מחלוקתו של ר' שלמה הקטן, ולפי"ז זמנו של ר' שם טוב פאלקיירה, היא שנת ה"א נ', אינו נכון גם את נגביל הזמן בחדשי תשרי — טבת לאמר בראשית שנת נ'.

את הזמן הנכון נמצא רק בכתבי החכם ר' דוד ריש גלותא וראש הישיבה ר' שמואל הכהן

---

[1]) הת' שוח"ס מעיר כי בכ"י שמלת כידו נוסחו שוד המלות. „אל סרב ר' שלמה בן אדרת" (עיין ובהון הנ"ל).

מבבל. במכתב הראשון נרשם הזמן איר א' תקצ"ט לשטרות (ה"א ט"ח), ובשני תשרי אלף ת"ר לשטרות (ה"א ט"ט) ובין ראשון לשני עברו ששה חדשים, לפי זה החרימו: הריש גלותא ר' דוד בן דניאל באייר כ"ח וד' שמואל ראש ישיבה בתשרי מ"ם את ר' שלמה הקטן. שניהם מדברים, כהמקורים האחרים, על דבר אגרות שהחתים ר"ש הקטן מחכמי איי הים ומחרימים הם: „את כל מי שיוציא מתחת ידו... או יחזיק כתב או הסכמה או חרם על גניזת חבור מכל חבוריו (חבורי הרמב"ם)" (במאמרו של שוה"ח בישורון בהנ"ל ע' 74). ר' שמואל הכהן יאמר: „ואשר שמענו על האגרות... הכתובות לגנוז ספר טורה הנבוכים, כבר הסכמנו עם חכמי בבל שאם לא יחזירום כל מי שיש בידם לשלשת הימים שיהיו בכלל הנדוי והחרם" (בהנ"ל ע' 76). ר' הלל מוירונא במכתבו השני לר"י הרופא יאבר: „... שחכמי בבל ונשיא דמשק התעוררו לכבוד רבנו". בהמלות „חכמי בבל" כוונתו לרבי שמואל הכהן ראש הישיבה ובית דינו, אשר כפי האמור למעלה הוציא את חרמו בשנת ה"א מ"ח, ולפי"ז התעורר גם הנשיא מדמשק להוציא את חרמו בשנה זו וא"כ המספר מ"ו אינו נכון וצ"ל בחרם של ר' ישי בן חזקיהו מ"ח.

עתה יש בידינו לסדר תהלוכת המעשים והמחלוקת בסדור מדוקדק ומצומצם: ר' הלל מוירונא שמע כי רבי דוד הנגיד נכד הרמב"ם בא לעכו לרגלי המחלוקת על אבי אביו. חכמי צפת ורבניה אשר אשרו את חרמו של ר' ישי בן חזקיהו ריש גלותא אומרים: „גם אנחנו הקהל הקדים בצפת... בעת שהגענו כתב אדונינו הנשיא... על מי שחזר וערער על חבורו של רבנו משה... על זאת נערנו חצנינו... ועמדנו על קבר הגאון עם מקצת חכמי עכו וקרינו ההסכמה ונדינו והחרמנו... מזה יוצא כי ר' דוד נכד הרמב"ם נצא לו מפלגה בעכו אשר יצאה למלחמה לקראת ר' שלמה הקטן. ר' שמואל הכהן ובית דינו אומרים „והרי הסכמנו על מה שעשו חכמי עכו ועבר הים והרי הם מנודים מבית דין הגדול". לפי זה כך הוא סדר החרמות והנדויים שנעשו כנגד ר"ש הקטן וסייעתו:

א) חרם של ר' דוד ראש גלותא באתור (מאסול) — בחדש איר ה"א ט"ח (אלף תקצ"ט לשטרות).
ב) חרם של ראש הגולה ר' ישי בן חזקיהו מדמשק ובית דינו בחדש תמוז בשנת ה"א כ"ח הנ"ל.
ג) חרם רבני צפת בצירוף החכמים המיוחנים בעכו בין תמוז לתשרי שנת ה"א מ"ח—מ"ט.
ד) חרם של ר' שמואל הכהן ראש הישיבה בבבל ובית דינו בחדש תשרי ה"א מ"ט.

הנה כן מחלוקתו של ר"ש פטים החלה בימי האביב לשנת ה"א מ"ח, ומאישטרו גאיו (יצחק הרופא) מודיע לר' הלל מוירונא, כי חכמי בבל ונשיא דמשק התעוררו לכבוד רבנו משה בחדש תשרי ה"א מ"ט. אחרי אשר הנסיעה בימים ההם מעכו לאיטליה נמשכה ירחים אחדים לא יכול מאישטרו גאיו לקבל הידיעה הזאת לפני חדשי מבת או שבט בשנת מ"ט הנ"ל, ואם כן זמן מכתבו השני של ר' הלל הוא בשנת ה"א מ"ט—נ'. החכם שוה"ח אומר להגביל זמן המעשים האלה בשנת ה' נ"א, ופירוש הזמן המ"ו הוא המ"ו=נ"א, אך ההחלטה הזאת טוכחשת ע"י כתבי החרם של ראש הגולה ור"ש כהן, וגם נודע אשר בימי חדש מאי 1291 נכבשה עכו ע"י הישמעאלים ונחרבה כל קהלת ישראל שם (עיין ציון י"ב) ולפי"ז בחדש תמוז שנת הנ"ל לא היו עוד יהודים בעכו ולא היה בו מקום למחלוקת נגד הרמב"ם ובעדו.

ציון ט.

זמן הלקח רבנו מאיר מרוטנבורג בשבי וסבת המאורע הזה.

אף כי כבר הורר הזמן שבו נתפס מהר"ם מר"ב משני מקורים עבריים (אצל כרמולי באנאללען ליאסט ח"א עמוד 349 ובספר נפשור הצדיקים ללעווינזאהן עמוד 75); אך מפני שנמצאים גם מקורים ועדיות בלועזית אשר עד הנה לא שמו להם לב, על כן דורש הענין בקרת נמרצה. גם צונץ מגביל הזמן שנתפס מהר"ם מר"ב לשנת ה"א נ"ז בסתירה לכתבי המקורים. מלבד זה תלויים כמה פרטים מזמן המאורע, והנכבד שבהם הוא לדעת מי מקיסרי אשכנז צוה לתפשו וסבת התפישה, על כן הבה ונברר את הספקות מתוך הוודאות.

כאמור למעלה, אין כל ספק בזמן המאורע, אחרי כי נמצאה אבן מצבתו של מהר"ם מר"ב ושם נאמר: „ציון הלז לראש טרנא ורבנא מאיר בן הרב ר' ברוך אשר תפשו בילך רומי בארבעה ימים לר"ת

תמוז שנת ארבעים ושש לאלף הששי, ונפטר בתפיסה י"ט באייר שנת חמשים ושלש, ולא נתן לקבורה עד ארבעה ימים לירח אדר שנת ששים לאלף הששי". לזה יש לצרף הערה אחת שמצא כרמולי בכ"י (י"ל ע"י הר' אהרן פּוּלד מספר המנהגים בשם הגדולים הוצאות פּראַנקפורט ע"נ מאין ובהוספות לשה"ג הוצאת בן יעקב) לאמר: „מורנו הרב ר' מאיר מרוטנבורג שם לדרך פעמיו לעבור הים הוא וביתו וחתניו וכל אשר לו, ויבא עד עיר אחת יושבת בין ההרים הרמים שקוראין למברדיש גיבורנא בלשון אשכנז ורצה לישב שמה עד אשר יאספו אליו כל העוברים עמו, והנה פתאום ההגמון מבזיליא רכב מרומי דרך אותה העיר ועמו נשוטד אחד ושמו קינפפא (נ"א קנפל) והכיר מורנו והגיד להגמון וגרם שהחזיק מיינהארט מגערץ של אותה העיר תפסהו ד' בתמוז שנת מ"ו לאלף הששי ומסרהו למלך רודאלף ונפטר בתפיסה בעו"ה י"ט אייר נ"ג וקבורה לא היתה לו עד שנת ס"ו (נ"א ס"ג) ד' אייר (צ"ל אדר)". להערה הזאת, המספרת בדיוק את כל המוצאות את מהר"ם מר"ב, מכבימה גם הערה אחרת שמצא ר' יחיאל היילפערן בעל סדר הדורות לאמר: „ואני הכותב מצאתי בקובץ ישן: שנת מ"ו לאלף ה' תפס מלך רומי שהיה נקרא ארולף (צ"ל רודאלף) את ר' מאיר ונפטר תוך התפיסה י"ט אייר נ"ג לפ"ק ולא נתן לקבורה עד אדר ס"ז" (סדר הדורות לשנת ה"א מ"ו), ויש עוד מקור רביעי בשלשלת הקבלה לדון גדליה אבן יחייא המסכים לכל הנ"ל מלבד זמן השנה לאמר: „ואני המחבר ראיתי בקונטרס אחד ישן האומר: בשנת ה' אלפים נ"ז ד' תמוז מלך רומי המכונה ריידילף (צ"ל רודלף) תפס הרב מרוטנבורג ונפטר בתפיסה י"ט אייר ולא נתן לקבורה עד ד' אדר שנת ס"ז". ברור הדבר, כי דברי שלשת המקורים יותר נאמנו מדברי בעל שה"ק, והזמן ה"א נ"ז (שהחזיק בו צונץ) הוא משובש במקום ה"א מ"ו.

בהזמן הזה — שנת ה"א מ"ו=1286 — יש להחזיק, אע"פ שידועה ממקור חיצוני מאחרת את המאורע לשנת 1287. בזכרונות העיר קולמאר אצל אורסטיזיוס ובאהמער Fontes rerum germanica-rum p. 23 כתוב לאמר: „היהודים הרגו את ווינהער הטוב אצל בכרך... הקיסר רודלף תפס יהודי מרטווילרע אשר נחשב בין היהודים למלומד גדול ויהי חשוב מאד בעיניהם" — אך למותר הוא להביא ראיות כי הכרוניקה הזאת מדברת ע"ד מהר"ם מרוטנבורג ותחת ראשהענבורג כתוב ראטהווילרע, ההחלטה הזאת מתאמתת גם מהכרוניקה שבעיר קאלמר (Chronicon Colmariense) אצל באָהמער בהנ"ל עמוד 72 ושם נאמר לשנת 1288 (ה"א מ"ח): „היהודים הבטיחו לתת להקיסר רודאלף 20,000 מארק כי ישפוט משפט צדק את (הנוצרים) יושבי הערים: וועזעל ובוברטי, כי יחלצם מסכנת מות ויוציא מבית האסורים את הרב שלהם, אשר הקיסר תפש אותו, הוא המלומד היותר נכבד וחשוב להם, אשר יכבדוהו כבוד אלהים ואשר ממנו היה תלוי ביח המדרש (בית התלמוד) שלהם, הקיסר שם לבו לבקשת היהודים ויוציא ממאסר את היהודי השבוי וישם ענש כסף שני אלפים מארק על האזרחים בוועזעל ובוברטי ויחלץ את היהודים מסכנת מות. מלבד זאת צוה על הארכי־הגמון במנגצא (מאינץ) לדרוש דרשה ברבים, כי הנוצרים עשו עול גדול ליהודים, וכי גוף ווערנער הטוב אשר עליו יאמר כי נהרג ע"י היהודים ואשר הנוצרים השפוטים יחשבוהו לקדוש ישרף לאפר ואפרו יזרה לרוח. בעת דרשת הארכי־הגמון עמדו חמש מאות יהודים מזוינים בחרבות לחרוג את כל איש נוצרי אשר יזיד לדבר נגד דרשת הארכי־הגמון". אף כי גם פה לא נזכר שם הרב השבוי, אך מזה שיאמר: „כי היהודים כבדוהו בכבוד אלהים" ניכר שמדבר ע"ד הר"ם מרו"ב. אם באמת הוציאו את הר"ם מרו"ב לחפשי יתבאר להלן.

הדבר כי הנזיר בעל הכרוניקה מצא לנכון לרשום בזכרונותיו דבר תפיסת רב יהודי והמשא ומתן להוציא אותו לחירות מוכיח כי המעשה הזה בשעתו עשה רושם בעולם, ומה היתה הסבה למעשה הקיסר, ומה עון מצא בהרב כי נתפס? בעל שלשלת הקבלה מספר: „המלך העלילל עליו (על ר"ט מר"ב) על עסק אחד והיה שואל ממנו סך גדול והרב היה עני ואין לאל ידו וכו'" ועל כן שמו במאסר. הדברים האלה לא ילמדונו כלום, אך הסבה האמתית יוצאת לנו מכתבי התעודה אחדים שפרסם שונק (Codex diplomaticus Mainz 1797 № 51, 52, 53.). עלינו לזכור כי מהר"ם מר"ב הושם במאסר ד' תמוז ה"א מ"ו=28 יוני 1286, וביום 6 דיצימבר בשנה ההיא כנראה מן הכתב הנ"ל שלח הקיסר פקודה להתושבים במאינץ ווירמייזא אפחענהיים וגם וועפפערואי, כי קניני היהודים אשר עברו למדינות הים בלי רשיון המלכות יוקחו מהם ובתור רכוש שרכשו עבדי בית הקיסר יפלו לגנזי המלכות. בהכתב אשר אצל שונק № 52 מדף 122 ולהלן נאמר:

רודולף בחסד אלהים וכו', והשרים והקונסולים החכמים ולכל האזרחים הנאמנים והאהובים לנו בעיר מנגצא הננו מודיעים את אהבתנו וטובתנו אתכם בכל טוב! אחרי כי כל היהודים בכלל וכל אחד

טהם בפרס נחשבים לעבדי ביתנו ומשעבדים לנו בנפשם ומטונם, ואיך נחשוב לנאות ונכון כי הרוזנים והשרים, אשר להם נמסרו היהודים על ידינו וע"י הקסריות הרומאית האשכנזית יתנו רשות להיהודים לצאת אל המדינות אשר מעבר לים, ולהתרחק מאדונם הראשון, ולכן הקנינו לנו בצדק את כל אשר להם: חפצים וכל רכושם וקנינם קרקעות וממלטלים בכל אשר ימצאו, (לענוש את) היהודים הבורחים (בעד) הפרם את החק הזה, בהשגחה מעולה ובחומרא יתרה, (הנני מוסרים) להארכי־הגמון ממגנצא השר ואיש הסוד של מלכותנו ולהאציל הנאמן וכו' הגרף קאצענעלענבאגען... (להשגיח) על כל יהודי אשפירא, ווירמייזא, מגנצא, אפפענהיים ועל כל יהודי וועסטעראי; הננו נותנים להם (להשרים הנזכרים למעלה) רשות שלטה למשול בכל קניני היהודים הבורחים קרקעות וממלטלים בכל מקום אשר ימצאו ולבלי יעיז איש למחות בהם מעשות בהקנינים האלה להקנות אותם להם כרצונם וכאשר ימצאו להם לנכון ולהועלת, נתן: אשפירא (Spirae) VIII אידום דיצימבר (שמנה ימים לפני י"ג דיצימבר ויים הי"נ ויום המעשה בכלל. שפ"ר.) ולמלכותנו בשנת הארבע עשרה".

יוצא לנו מזה, כי בשנה ההיא (בשנת ה"א ט"ו—מ"ז) יצאו יהודים רבים מערי מדינות הריינוס לעבור אל מדינות הים. כאשר יודיע שאאב החזיקו אז אזרחי מגנצא בחמשים וארבעה בתים של היהודים, וזמן רב אחרי כן נקראה כל השכונה ההיא בשם נחלת היהודים (Judenerbe). אין ספק כי ליציאה כואת מן הארץ בחמון רב וברצון הטוב ישנה סבה מספקת (דיפלאמאטישע נעשיכטע פאן מאינץ ע' 60). שונק יספר, כי אז קם בסוריא משיח שקר ויהודים רבים עזבו את משכנותיהם וילכו למדינות הים, למען התנחל במלכות המשיח, אך בכל המקורים אשר לנו לא נמצא, כי בדור ההוא קם משיח שקר לישראל. ר' אברהם אבולאפיא, אשר דרש אז ברבים כי תשוב המלכות לישראל בכח הקבלה וצרופי שמות היה על האי סיצילה ולא בסוריא. אמנם כן, מצד היהודים בסוריא ואסיה היה טוב בימי מלכות הכאן המונגולי ארגון, ומארצות אחרות נהרו היהודים למדינות אסיה להתיישב שם (עיין בהציון י' הסמוך). איך שיהיה, אין ספק כי צאת הרב ר' מאיר מרוטנבורג „לעבור הים הוא וביתו וחתניו וכל אשר לו" עומדת בקשר עם היציאה בהמון שיצאו אז היהודים ממדינות אשכנז, וכדי להוציא מלבנו כל ספק בא המבטא „מעבר לים" (ultra mare) גם בכתב הדת של הקיסר. בהמקור העברי נאמר גם כן „ורצה לישב שם (בלומברדיאה) עד אשר יאספו אליו כל העוברים עמו", כי בהיות רבנו מאיר מרוטנבורג נכבד על פני כל העם במדינות אשכנז, הנה עמד בל"ם בראש התנועה.

ובזה הותרו לנו ספקות רבות. הקיסר רודולף התעבר מאד על צאת היהודים ממדינות מלכותו, כי ראה בהיציאה נזק גדול לאוצר המלכות, על כן שם במשמר את הרב הגדול ליהודים, אשר שר העיר בגריציאה הסגירו אליו להיות לערבון בידו, כי לא יעזבו היהודים את מדינות ממלכתו, ובכוונה הנני אומר במשמר ולא בכלא, כי הר"מ מר"ב לא היה כלוא במאסר; תלמידיו היו מבקרים אותו במשמר ושומעים את תורתו באין מפריע. אחד מתלמידיו ר' שמעון בן צדוק מחבר ספר תשב"ץ „קבל הדינים הם מרבי מאיר בעודו בתפיסה" (לשון שם הגדולים בערכו); גם השיב תשובות רבות לשואליו ממקום משמרתו אשר היה עצור שם במגדל אינזישהיים (Insisheim) (תשובה בהוצאות הרמב"ם דפוס יעסניץ בהלכות אישות סי' ל'). שם סימן ס' הוא מתאונן על מר גורלו ואומר: „ואם ימצא שהתוספות וספרי הפוסקים חולקים עלי בשום דבר דעתי מבוטלה להם, כי מה לעני יודע יושב חשך צלמות ולא סדרים זה ג' שנים ומחצה, העני הנשכח מכל טובה, אסקופה הנדרסת מאיר בר' ברוך", ובתשובות מהר"ם מר"ב הוצאת לעמבערג משנת תר"ל בסימן קנ"א נאמר: „ופירוש סדר זרעים וטהרות שלי לכשאצא בשלום אטרח ברצון שיהיו מועתקים לך ובתפיסתי את בוראי לא שכחתי, ובתורתו ויראתו דבקתי והמתנדבים יחזו את ה' בנועם... כנפש סר למשמעתך העני הנשכח מכל טובה אסקופה הנדרסת הנקרא בשכבר מאיר בר' ברוך". ועיין עוד הנהות מיימוניות על הרמב"ם בהלכות תשובה ובהלכות קריאת שמע ששם נמצאו פסקים מטנו כתובים במגדל אינזישהיים (צ"ל אינזישהיים). בתשובה להלכות קנין נאמר: „אשר כתב ר' מאיר בחידושיו פ' האומנין במגדל אינזישהיים". הנה כן לא הושם ר"מ מר"ב במשמר בעד חמאתו כי אם לערבון ובטחון לבל יעבור הרב הגדול ויהודים רבים עמו מעבר לים, וממלכת אשכנז לא תעזב מיהודים. (כי מקום המשמר היה Ensisheim אשר בגליל קולמר, נמצא מפורש בהפיסקאות שהבאנו בזה).

עוד נשאר לנו להפיץ אור על דברי הכרוניקה הקולמרית שהבאנו למעלה, כי בשנת 1288 — לאמר: שנתים ימים אחר שנתפש מהר"ם מר"ב — נאות הקיסר לקחת מהיהודים 20,000 מארק ולהוציא אותו להפשי ועוד הבטחות טובות רבות הבטיח ליהודים. ואיך נפשר בין השמועה הזאת ובין דברי

המצבה ויתר ההוכחות הברורות, כי מת בהיותו עצור בהמגדל במשך שבע שנים וגם קבורה לא היתה לו שנים רבות אחרי כן? אך השאלה הזאת תמצא לה פתרון בדברי המסורה שמסר לנו רבי שלמה לוריא, כי הר"מ מרו"ב לא הניח את בני קהלתו לפדותו למען לא יוסיפו המושלים לשום במאסר רבנים אחרים ולדרוש מהקהלות כסף פדיון נפשם (ים של שלמה גיטין פרק ו' סימן ס"ו) לאמר: „מהר"ם בר' ברוך היה תפוס במגדל איגוהיים (אינוישהיים) כמה שנים, והשר תבע מן הקהלות סך גדול והקהלות היו רוצים לפדותו ולא הניח, כי אמר „אין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהם". כי היה משא ומתן בין הקיסר ובין שליחי היהודים אשר הבטיחו לתת לו 23,000 מארק כסף אם יעמוד בדבורו, נמצא בתשובת ר' חיים בר' יחיאל חפץ זהב (בשו"ת מהר"ם מרו"ב סימן רט"א) לאמר: „ואשתקד לא היינו אלא י"ב שנדרו למלך כ"ג אלפים לטרא על תנאי, אם לא מקיים אין אנו חייבים לו כלום. ונסוג אחור ולא קיים תנאו ובמזיד... והתניתי עם המלך ג' פעמים שאין לנו דין ודברים עמך, אך אם תעשה מה שנדרת לנו יתנו וזה אעסוק (?) ואם לאו לא יתנו לך פרוטה, וענה המלך איני רוצה יותר אם אעשה... מוטב ואם לאו אל תתנו, וכשנסוג אחור המלך אטרתי על (אל) הקהלות: אל תמילו על הקהלה שלנו מאומה"... אפשר כי המשא ומתן הזה היה על דבר הוצאת ר"מ מרו"ב לחפשי ממאסר. השמועה כי תלמידו הרא"ש ערב אותו בסך כסף וזאת היתה סבת צאת הרא"ש מאשכנז לספרד, אינה מתאימה היטב עם הידיעות המבררות שהבאנו, כי הרא"ש יצא מאשכנז ה"א ס"ג עשר שנים אחרי מות מהר"ם, והקיסרים שמלכו תחת רודולף — אדולף ואלבריכט החזיקו במשמר את גופת מהר"ם הנפטר.

ציון י.

השר היהודי סעד עבדאולה.

על דבר מצבו, תכונתו ותעצומת פעולתו של השר הזה בחצר הכאן הגדול ארגון יספר לנו ממקורי־אמת הצרפתי d' Ohsson בספרו Histore des Mongols T. III. p. 31 ff. וגם החכם וויל בספרו (באלי־ענגעשיכטע IV. מעמוד 146 ולהלן) ובעקבותיהם יצאתי גם אני, אך יש לי להעיר על שני ענינים אשר רמזתי עליהם במקום אחר: מהערת בן הדור המשלים את הכרוניקה המורית של בר־עברי (Abulfarag Chronicon Syriacum) בפנים עמוד 592 מלמטה יוצא, כי גם יהודי הארצות הרחוקות ידעו כי התעלה יהודי אחד ויהי לשר השרים במטלכת המונגולים וגם נהרו אליו מרחוק להחסות בצלו, ואלה דברי הכרוניקה: ביד הכין סונאא מן יהודיא דבספרי עמרתא לותה (לות סעד אלדולה) אתקהלו וכולהון מן חד פומא אמרו: דבשררא דקורנא דפרקנא וסברא דתושבחתא אקים מריא לבני עבריא לנברא הנא ביומתהון אחרנא" — פתרון הדברים הוא: על כן נאספו רבים מן היהודים היושבים בקצות הארץ אל סעד־עבדולה וכלם ענו ואמרו בפה אחד: ה' הקים את האיש הזה בדורנו לקרן ישועה ותקות תהלה באמת". וא"כ לא רחוק הדבר כי שמעו הגיע גם עד יהודי אשכנז, ומה גם כי בעת ההיא עבר בכל מדינות אשכנז ר' שלמה הקטן, אשר שבע את דבר גדולת סעד עבדאולה בא"י, לקבץ חתימות מרבני אשכנז נגד ספרי הרטב"ם. כי סעד עבדאולה, מלבד אשר היה מנצח על כל ענייני המדינה שם לבו גם להרמת מצבה הרוחני והמוסרי, יודיע לנו d' Ohsson (בהנ"ל עמוד 38) כדברים האלה לאמר: „(סעד־עבדאולה) היהודי המשנה אסף סביבו חכמים סופרים ויחזק לבם לעבודתם, גם חברו ספרים במספר גדול בשיר ובדבור הפשוט לספר בשבחו. חלק ידוע מספרי התהלה האל נאספו בחוברת, ונרשם על זה שם השר". על כן בשומי אל לבי, כי זה השר הגדול במלכות המונגולים סעד־עבדאולה המעט כי לא היה מוזר לאחיו בני עמו היה עומד גם ליומנם ומגן עליהם, ומשוררים מבני אומות העולם שמו כבוד תהלתו, השבתי לטשפט, כי השיר הנמצא מאחד מהמשוררי ישראל בארצות הקדם על מעלת נגיד ושר בישראל, (החלוץ ח"ג עמוד 153 מכ"י בבודליאנא) הושר לכבוד סעד־עבדולה. צורת השיר במשקל התנועות ובחרוזיו תעיד עליו כי נתחבר בזמן שאחרי הגאונים רב סעדיה ורב האי, כי בימי הגאונים האלה עוד לא ידעו משוררי ארץ הקדם את המשקל והחרוז ידיעה הגונה, או היו חרוזים חרוזים בלעגי לשון, מלבד זה מימי בן קצרא (בשנת ד"א תש"נ) לא קם לישראל עוד שר וגדול בארצות הקדם. הכתובות שעל גבי השיר ותוכנו מורים, כי האיש אשר לכבודו הוקדש השיר היה שר גדול במלכה.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הכתבת היא בערבית: ילה פי בן אל חרביה וקת רנועה אלי נטר דאר אלצרב, לאמר: מאת המשורר הזה בעצמו [שהבר השירים הקודמים] על אבן־אלחרביה לעת שובו מבקר את ארטון המטבעות — דברים הנאותים על סעד עבדאולה שהיה כחו רב בהנהגת האוצרות וכלכלת המלכה ואלה דבריו:

נגיד עם על אשר מכל סרניו
משחו יוצרו ראשית שמניו
ומבית הכלא יצא ורצים קראו אברך לפניו
. . . . . .

גביר הוד מרדכי נאמן מלוכה ועז משרה רצוי מלך ורוזניו
אשר יצא בהוד מלכות ואותו בשירים קדמי שריו ונוגניו
ועמו על מעיל משרה ונתן רביד הדר והוד על צואורניו.
. . . . . .

וגם הסך באברתו לעם אל, ופרש באמת עליו עניניו
. . . . . .

גביר רעה בעז צאן ההרגה... שמו נמצא באף קמן וגדול
. . . . . .

ובו כף מחאו ימים ולילות, עלי תוף פרטו שירי רנניו
והשיב אל ביתיו המלוכה לעם קודש ובו רמו קרניו
גבור גבר בטועצותיו עלי יועצי ארץ וכל היו לפניו.

במקום הזה נפסק השיר, כי לא נמצא עוד יותר. כל התארים והתכונות מתאימים לקורות סעד־עבדאולה, מלבד הדבר, כי „מבית הכלא יצא" אשר לא נודע מזכרונות הימים ההם. הפרופיסור וויל בהיידעלברג, אשר בו בחרתי להיות לי ליועץ טורה דרך בספקותי בעניני ההיסטוריה, ופעמים רבות היה בעזרי להעמידני על דרך האמת, יחשוב גם הוא לאחד את סעד־עבדואלה ואת מרדכי אבן־אלחרביה שאליו הוקדש השיר אשר לפנינו. כי השיר הזה והקודמים לו הם ממשורר בן ארצות הקדם יוצא ברור מזה, כי (שם עמוד 155) שיר תהלה אחד ההולך לפני זה הוקדש לכבוד גאון ע ל י (כפי הנראה מבגדד) ולכבוד בניו ויאמר:

ואון (גאון) בית יעקב עלי כפיר דת...
גאון יעקב וילד הגאונים...
. . . . . .

פאר משרה ונין ראשי ישיבות...

השם ע ל י ותאר הכבוד גאון היה נהוג רק בארץ הקדם בבגדד והסביבה. אם בין בני עלי נמצא גם אחד ששמו ש מ ו א ל, אז יש לשער כי הוא ר' שמואל בן ר' עלי מתנגד הרמב"ם, אך אם אינו כן אז יש לשער כי המשורר הזה חי בסוף ימי המאה הי"ג למספרם.

ציון יא.

האם היתה התגירות כהן דומיניקי הסבה לגרוש היהודים מאנגליה?

הרהט"ח מביא מקורים רבים ושונים מעותם פנימיים (ר' שמואל אושקי ובעל שבט יהודה) ורובם חיצוניים בלשון רומית וספרדית, שאי אפשר לנו מכמה טעמים להביאם במקום הזה, והעולה מהם כי

אמת הדבר אשר „כומר אחד מכת הנקראים פרידיקארוש (הדומיניקים) חשק אשה יפה מאד ונתגייר ולקחה לו לאשה — וכת הדורשים... היה זה להם לחרפה נוסף על שנאת היהודים — והלכו כל הכומרים אל המלכה... וחשבה מחשבות איך תקח נקמת כבודה מהיהודים" (לשונו של בעל שבט יהודה לקוח מרבי פרופיאות דוראן). ובכן התגיירות הכומר לא היתה סבת הגרוש, כי אם אמתלא יפה בידי אם המלך עדוארד הראשון וידידיה הדומיניקיים לבצע מחשבותיהם הרעות על היהודים, גם לא נתגייר הכומר הזה הנקרא Robert de Redingge מפני שחשק באשה עברית, כי אם מפני שלמד את הלשון העברית והגה בספרי ישראל ובא לידי הכרה מאמתת דת ישראל, ורק לאחר שנטול ונקרא שמו בישראל חני נשא לו לאשה בת ישראל. מכל החקירות יצא להרב המחבר, כי הגרוש היה בשנת ה"א נ' בחדש אקטאבר.

ציון יב.

ספר הזוהר ומחברו.

קשה מאד למצוא ספר אחר בכל ספריות העמים כספר הזוהר, אשר בכל הוכחות חכמי הבקרת וראיותיהם, כי הוא יליד זמן מאוחר מאד, יעמוד בחזקת ספר קדמון שמן השמים נתגלה לבני האדם ומספר מכבדיו ומאמיניו ירבה עד היום הזה. לא לבד חכמי ישראל, כי אם גם חכמי אומות העולם ראו חובה לעצמם להציל כבוד הזוהר ולהוכיח קדמותו אע"פ שהאחרונים היה להם בזה כוונה מיוחדת. נגד חכמי אומות העולם: בוקסטורף הראשון והשני, קאפעלום ואחרים המאחרים זמן חבור הזוהר, יצאו ליטפֿורט (Lightfort) ברטולוצי (Bartholocci) פּפֿייפֿער ויותר מכלם קנור פֿאן ראזענראטה ובימיני מוליטור (Molitor) להגן על הזוהר ולהוכיח כי באמת נתחבר תרבי שמעון בן יוחאי ויש מי שאמרו אשר חלק מכנו היא התגלות עליונה. המימר פאולום ריצציו (Paulus Riccio) רופא נפש הקיסר מקסימיליאן ערך פרשיות מהזוהר לעמת פרשיות ספרי הסוד המיוחסים ללא אמת אל אריאופגיטא (Areopagitica) שנראות דומות זו לזו. בהימים האחרונים העמיקה הבקרת לחקור ולמצוא תשובה על שאלת „הזוהר" אך לא באה לידי בירור נמור. לאנדוייער (באריענם) ינע יניעות רבות להוכיח, כי מחבר הספר היה רבי אברהם אבולאפיא. יעלינעק שהסכים מתחלה להחשערה הזאת חזר בו אח"כ והוכיח מקמוטות רבים, כי מחברו הוא המפרסם בעצמו ר' משה די ליאון, אך בכ"ז היה נושה לייחס פרשיות אחדות שבזוהר לר' אברהם אבולאפיא. פראנק בספרו (La Cabbale) יוצא מן ההנחה, כי עקרו של הזוהר הוא מימים מקדם, ומוצאו מלמודי האלהיות, אשר להפרסים (Parsismus). בזמן האחרון נסה ר' דוד לוריא איש פולניא בספרו „קדמות הזוהר" להוכיח את זקנת הזוהר ולהגן עליו בכל חלקיו ובכל פרשיותיו ועל ידי הוכחותיו המדוקות הצליח להביא חכמים אחדים לידי ספק. זה הוא מצב חבקרת בדבר שאלת „הזוהר".

באמת אין אנו צריכים כלל לראיה כי הזוהר איננו מהאיש שהוא מתייחס אליו, כי אחרי שהמקובלים בעצמם מודים בי תורתם, תורת האין סוף, הספירות וגלגול נפש, נתחדשה בשנים האחרונות לאלף החמישי, ובתלמוד לא מצאנו לה אף רמז קל (עיין ציון נ') הנה בזה יש לנו די הוכחה כי רבי שמעון בן יוחאי התנא הקדמון אינו בעל הספר. אך אין רצוננו לעבור על פני השאלה הזאת בהעברה בעלמא כי אם להוכיח גם ממקומות אחרים כי הזוהר הוא צעיר לימים ומחברו היה ר' משה די ליאון.

א') הראשון המזכיר את הזוהר איננו ר' מנחם ריקאנטי, כי אם רבי מודרוס אבולאפיא. אם נניח כדברי רבי אברהם זכותא בעל היוחסין (הוצאה ראשונה) כי הריקנטי נפטר בשנת 1283, אז מקדימי הזוהר לא היו מרויחים הרבה, אך לא היה אפשר עוד ליחסו לר' משה די ליאון, אך ממקום אחר נדע, כי רבי מודרוס הזה היה חשוב בחצר המלך דון שאנגו מלך קשטיליה ועוד יותר מצא חן בעיני המלכה מריה די מולינה וארח להם לחברה בממעם לבאיונה (Bayonne) בש' 1290=ה"א נ'. רבי אברהם בדרשי אשר שר שירים לכבודו יספר בספר „חותם תכנית" לאמר: „עבר בגבולנו זה שנים רבות מלך קשטיליא ונטה אהלי כבודו בעיר הזאת תקופות ימים ובא בקרב מחנהו השר הגדול הנשיא נשיא הלוים מרנא ורבנא מודרוס הלוי והיה גדול ונשוא פנים לפני הגבירה מלכת

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

קשטיליא ההולכת אז עם המלך, והיה הנכבד הזה חכם ונעים זמירות, וקדמתי פני הדרתו במנחת שיר וכו' אברהם בר' יצחק בדרשי". מדברי ימי עם הכפרדים נודע לנו כי דון סנכו ופיליפפ חיפה אשר צררו איש את אחיו ימים רבים התועדו יחדו אך פעם אחת בשנת 1290=ה"א נ'. אך יש עוד ראיה ברורה אחרת, כי רבי טודרוס אבולאפיא בעל „אוצר הכבוד" היה בחיים גם בשנת ה"א ס"ד. בחספר הזה (נדפס מכ"י בנאוויוואר בשנת תקם"ח) יאמר המחבר: „ושמעתי אומרים על שם דודי ר' מאיר הלוי שהיה מזהיר אזהרות רבות שלא להסתכל בלבנה... ואוי לי שלא זכיתי ללמוד תורה לפניו, כי אם בפ' הכונס... בלבד ואני כבן עשר, וברוך המקום אשר זכני לראות את הדרת פניו לעת זקנתו וסמך את שתי ידיו עלי וברכני בברכה המשולשת והיא שעמדה לי בבחרותי וגם עד זקנה ושיבה ת"ל" (למט' ר"ה ע' 25).

דודו ר' מאיר הלוי מת בשנת ה"א ד' ור' טודרוס נולד לפי"ז סביב לשנת ד"א תתקצ"ד, ובכתבו את הספר „אוצר הכבוד" כבר הגיע לשנות זקנה ושיבה — לאמר: לא פחות משבעים, ובכן היה עוד בחיים בשנת ה"א ס"ד. יש אפשרות, כי האריך ימים גם אחרי כות ר' משה די ליאון. ולמען לצאת מידי ספק, כי המקובל ר' טודרוס הלוי בעל „אוצר הכבוד" הוא אותו האיש אשר ר' אברהם בדרשי שר לכבודו שיר תהלה, הנני מביא בזה דברי ר' אברהם גבישון (בעמר השכחה דף קי"ט ע"ב): „...החכם אברהם בדרשי היה בימי טודרוס הלוי בעל אוצר הכבוד והיו כותבים זה לזה שירים ערבים... ואמר הרב הבדרשי להרב הנזכר: נצחתנו בשירים הערבים וכו'" (עיין לעיל עמוד 178). ר' טודרוס הלוי היה אבי רבי יוסף הלוי אבולאפיא, שעוד נדבר בו על זבר פעולתו בעת מציאות „הזוהר", זה יוצא מדברי ר' יצחק דמן עכו (במאירת עינים פ' נשא) לאמר: „אחר כל זה הקרנו ד' לפני בנו הרב יוסף והראה לי הענין „באוצר הכבוד" שחברו אביו ז"ל", והנה אם באנו לידי החלטה, שרבי טודרוס עוד חי בשנת ה"א ס"ד אז אפשר הדבר שיבואהו ר' יצחק אלבלג בספרו שכתב בשנת נ"ג או נ"ד כאחד מגדולי המקובלים (עיין למעלה עמוד 208).

ר' טודרוס זה בספרו שנתחבר בשנת 1304 מביא לראשונה דברים ממדרש הנמצאים במדרש הנעלם אשר בידינו, אך הדברים מובאים בסגנון כזה שממנו נוכל לשפוט כי המדרש שהוא מביא דברים ממנו זה חדש מקרוב בא לו, ואלו הם דבריו (אוצר הכבוד דף ל"ו ע"א): ושוב ראיתי רבי חזקיה הזה אזיל באורחא... דהא תנינן לעולם יצא אדם בכי טוב". המאמר הזה נמצא בזוהר חדש (הוצאת אמשטרדם דף ח' ע"ד). עוד פיסקא אחת מהזוהר ח"א 1458 מביא רבי טודרוס „באוצר הכבוד" דף כ"ז ע"א ומתחיל בהדברים: „וראיתי במדרש וכו'". האם מכאן יש ראיה על קדמות הזוהר כמו שיחפוץ להוכיח הרד"ל, אשר בכלל אינו יודע למציא ידיו ורגליו בסדרי הזמנים? מזה רק מוכח כי „הזוהר" היה כבר נודע לעת זקנתו של ר' טודרוס והוא ובנו ר' יוסף הכירוהו — ל„מדרש". בית ר' טודרוס הלוי היה בית ועד למקובלים ולשבוי הקדיש ר' משה די ליאון אחד מספריו וכה יאמר: „הוצרכתי לחבר חבור זה (שקל הקדש) לכבוד הנשיא הגדול... ר' טודרוס הלוי... אני משה בר' שם טוב מעיר ליאון חברתי החבור הזה בשנת ה' נ"ב בעיר ואדאל—חנרה" (בייטראגע יעלינעק מחברת II עמוד 73); לכבוד ר' טודרוס הקדיש גם ר' יצחק אבן־לאטיף את ספריו ולכה"פ את אחד מספריו כאשר יאמר: „ראו ספר צרור המור קראתיו לשם תודרוס נשיאה ולכבודו יצרתיו". לשם בנו רבי לוי הקדיש הר"ם די ליאון, את ספר הרמון ובחתימת החלק השני נמצא מאמר בקבלה מר' יוסף בן רבי טודרוס (שאלת הנשיא הגדול ר' יוסף בן כבוד הרב הגדול ר' טודרוס). מכל זה יוצא כי היה ר"ט די ליאון מקורב מאד לבית אבולאפיא, ומבע הדבר היה מחייב, כי אם חבר את הזוהר אז מהר להביאו למראה עיני אוהביו וחבריו המקובלים.

ב') גם ר' מנחם הריקאנטי מביא דברים מהזוהר, אך הוא לא מת בשנת ה"א נ', כי אם אחרי ה"א ע', לאמר אחרי טות הרשב"א, כי ידבר עליו כמדבר מאיש שכבר מת (פסקי ריקאנטי סימן 211).

ג') אם גם נסכים, כי רבי שם טוב בעל מגדל עז על הרמב"ם באמרו בהלכות תפלין פ"ג: „וכבר העיר עלינו רוח ממרום ומצאנו מדרש נסתר ונעלם והוצרכנו לשנות מה שהורנו ותפסנו והחזקנו בכסדרן" יכוון על הזוהר או פרשה ממדרש הנעלם, הנה יש מזה ראיה כי הזוהר נמצא אחר שנת ה"א ע"ה (עיין למעלה עמוד 266 הערה 6). הדברים שבמגדל עז: „כבר העיר עלינו רוח ממרום ומצאנו מדרש נסתר ונעלם" (שנאמרו כפי הנראה אחרי שוב הרש"ט מארץ הקדושה) נשמעים לנו, כי רק אז ולא קודם נודעה לו מציאות הזוהר, ופליאה דעת מכני איך אמר הרד"ל להסתייע מזה, כי הזוהר הוא קדמון, גם יודעים הננו כי רבי שם טוב היה נוח להאמין לכל דבר וגם בני דורו המקובלים אינם סומכים על עדותו.

ד') „מדרש הזוהר" או „מדרשו של רבי שמעון בן יוחאי" מביא ג"כ ר' יצחק אבן־טיניר בספר שכתב בשנת ה"א צ' (עיין החלוץ חלק ו' עמוד 85 בהערה) [1].

ה') נכבדה מכל העדיות והראיות היא עדותו של ר' יצחק דמן עכו אשר לא נודעה בשלמותה עד היום, ורק בהוצאת היוחסין החדשה מדף פ"ו ולהלן באה כלה ותפץ אור בהיר על פני השאלה המסובכת הזאת. הכתב הזה נכבד מאד לנו והנני מעתיקו כלו בטקום הזה:

„בחדש אדר כתב ר' יצחק דמן עכו, כי עכו נחרבה בשנת חטשים [2]) לפרט ושנחרגו חסידי ישראל שם בד' מיתות בית דין, ובשנת ס"ה היה זה רבי יצחק דמן עכו בנבארה באיטליה [3]) וניצל מעכו ובשנת ס"ה עצמה בא לטוליטולה, ומצאתי בספר דברי הימים שלו ר"ל של ר' יצחק דמן עכו הוא שעשה ספר קבלה בשנת ה ט ל א ך [4]), ונחרבה ביטיו עכו ונשבו כלם בזמן בן (?) בנו של הרמב"ן ובזמן בן ר' דוד בן אברהם בן הרמב"ם ז"ל והוא הלך לספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזוהר אשר עשה רבי שמעון ורבי אלעזר בנו במערה, אשרי הזוכים לאמתתו, באורו יראו אור, ואמרו ל א ט ת ו מפני שזיף מקצת אשר זיף, ואמר שקבל כי מה שנמצא בלשון ירושלמי האמין כי הם דברי רבי שמעון, ואם תראה בלשון הקדש האמין, כי אינם דבריו רק דברי המזיף מפני שהספר האמתי הוא בלשון ירושלמי כלו. וז"ל: (לשון ר' יצחק דמן עכו): ומפני שראיתי, כי דבריו מופלאים ישאבו מטקור העליון המעיין המשפיע בלתי מקבלת בשכמל"ו. רדפתי אחריו (אחרי הר"ם די ליאון) ואשאלה את התלמידים הנמצאים בידם דברים גדולים ממנו מאין בא להם סודות מקובלים מפה אל פה אשר לא נתנו ליכתב ונמצאו שם מבוארים לכל קורא ספר? ולא מצאתי תשובותיהם על שאלתי זאת מכונות, זה אומר בכה וזה אומר בכה: שטעתי אומרים לי על שאלתי כי הרב הנאמן הרמב"ן ז"ל שלח אותו מארץ ישראל לקסלוניא לבנו והביאו הרוח לארץ ארגון ויש אומרים לאלקנטי ונפל בידי החכם ר' משה די ליאון הוא שאומרים עליו ר' משה וודאל הנארה, ויש אומרים שמעולם לא חבר רשב"י ספר זה, אבל זה ר' משה היה יודע שם הכותב [5]) ובכחו יכתוב ר' משה זה דברים נפלאים אלה, ולמען יקח בהם מחיר גדול כסף

---

[1]) נותן יתמר כי הספר הנני במכיון דכרי הזהר יתכי הריקתנטי הוא סמטוהל תים רומי (ליית שריפט גייגער IV עמוד 193 בהערה), וזה יתמר לטוכית מדכרי סחרת: „סלמדת הזהר יתכי ?" (כמתכרת ח') לך כל הקוהל שם את הדכרים יהלה, כי תין שם הכוונה על ספר הזוהר. שמטוהל יתים דכרים שנוים והחדודים כפי רשו הסתיהר ומוכית לו ענינת דעתו ותומר: „הסמעת מימיך על הסגיון? הרחית לשולם ספר התזיון? ולא רחית לשולם ספר הסופת, הידעת ספר התום הסוחם... סלמדת הזהר יתכי?... ומה כספם שגפם ליתריסטו וכו'?" כל הלמודים ניזכיר שם שמטוהל שם למודי חול ויתים ענין להזוהר, על כן גרור הדכר, כי כוונת שמטוהל היתה לספר בחכמת הרפואה המעטית של הרופא הערכי הכול־קחזים ח ל ז ת ח ר ח כ י (מזהתלה בקרבת קורדובה) — ספר נכבד מאד כימי הכניים לדורכי חכמת הרפואה. — כעברית כותבים שם הזה זהרכי או זהרתי (ענין קחטלנג וויענער הענר. כיכליאטהעק זומר 148 וכל לייפזיג 40 №, II וכטייטשריפט כספרו הגדול הערכרוים תיכערזעטצונגען עמוד 740) השם הזה יתפכר לכתוב ג"כ זהרתכי וכפ' שמטוהל נתפזרו התותיות ויולת: ס ז ה ר ח כ י.

[2]) תסרס פה המלה „וחתת" או „וח"ת" כי עכו נתרכה ונלקחה מידי הטולרים כשנת 1291=שנת ה"ת נ"ח (עיין למעלה עמוד 176).

[3]) המלה כיטליה היא שכוש וכ"ל כקטלוניה. גם כיוחסין הולחת פיליפוסקי נמלא שכוש כזה: „הרב מגיד משנה כיטליה" והוא חי כקטלוניה.

[4]) המלה הולחת עולה כגימטריה: נ"ו ואם נחשוב את הסה"ת לה' תלפיות—ה"ת נ"ח, לפי זה יתרון רבי יצחק דמן עכו ימים רכים לתכי מות רבי משה די ליאון.

[5]) כהתחכולה ההזיית, לכתוב ספרים ע"י שם הכותב או לדרוש דרשות כהשבעת „שם הדורש" התהלו כעלי הסוד שכתשבו כימי הרשב"ח (עיין תשובות הרשב"ח ח"ח סימן תקמ"ח) ותמר שם: „ויושבין כן בשם קורין לותו שם הדורש". התחכולה הולחת נזכרת גם כתקוני זוהר (תקון נ"ח ע"ח) לתמר: „שם הדורש היהו לדיק עליה יתמר ה' תלסים נתן לי לשון למודים... ונקולה דשם הכותב והמכתב מכתב תלסים", גם המקובל רבי יוסף כן רבי עודדום הלוי תכולחיות משתמת כי ידע את „שם הכותב" (יעלינעק ככרם חמד חלק ח' עמוד 105). מרבי יוסף זה שנרחהו כתור עסקן כדבר המלחת או פרסום הזוהר ישנם תשובם לרבני סרטוניליה כדבר ספר המורה להרמב"ם ומלחה כב"י תלל די רוספי עומר 166,8).

ספר

דברי ימי ישראל

מאת הפרופ. ד"ר צבי גראָטץ

מתורגם עברית בתוספת הערות ומלואים ע"י שאול פינחס ראבינאוויץ

ועם הערות וחדושים מאת הרר. א. א. הרכבי.

חלק חמישי

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן.

החלק החמישי (המכיל בקרבו תולדות ישראל מראשית האלף הששי עד ראשית הגזרות והשמדות בספרד) היוצא עתה לאור וכל יתר החלקים הבאים יעלו במעלות גדולות ויתרות על חלקי הספר הראשונים בפנות אלה:

א) בתמונתו ופניו החצונים, כי המו"ל לא יחשוך נפשו מכל עמל וכל חריצות ליפות את ההוצאה הזאת ולתת להקונים ספר מפואר בכלי יקר, על נייר טוב ומהודר, והאותיות והסדור בתכלית היופי וכטוב טעם ודעת להפליא.

ב) בדיוק ההגהה, אשר תעשה מעתה בידים אמונות ובתכלית השלמות הדרושה להוצאת ספר נכבד כזה.

ג) בהחלק הזה ובכל החלקים הבאים יבאו פרקים גדולים ושלמים בקורות ישראל בארצות הסלאַווים מאת החכם המתרגם, למלא את אשר החסיר הפרופיסור גראָטץ בהמקצוע הזה — וחלקי התולדה האלה נכבדים ויקרים מאד לכל בני עמנו יושבי ארצות רוסיא, פולין וגליציה.

ד) הוצאת הספר בחוברות, שהתנהגה עד היום בכבדות, תהיה מהיום בזמנים תכופים, חוברת חוברת בזו אחר זו, בלי הפסק ובלי התעכבות.

מחיר החוברת בלי פארטא **35** קאפ. (פאָרטאָ **4** קאָפ. לחוברת).

יצא לאור

(בהוצאת אלכסנדר ז. כהן)

ה. אנדרסן „הגדות וספורים"

כתובים עברית עם פתח דבר מאת ד. פרישמאן

שם אנדרסן, הסופר הגדול, נודע להתהלה בכל העמים והארצות, והגדותיו הנפלאות מתורגמות ונקראות בכל לשון. הילדים קוראים את הגדותיו וספוריו ומשתעשעים בהם, והגדולים קוראים ומוצאים רעיון גדול בכל הגדה וספור. — ספר „הגדות וספורים" נעתק בידי הסופר הנודע ר"ד פרישמאן אשר בסגנונו הנפלא כלל את פארו ויעשהו לספר מקרא לגדולים וקטנים.

הספר יכיל את ההגדות והספורים האלה:

גן העדן, העט וקסת הסופר, בגדי המלך החדשים, חזיר הכסף, הזמיר, בת המלך על הערשה, נסיונות המנסים לנתר, מעשה ברב ורבניה, זבוב־האשפות, האם והמוצאות אותה, נבון הדבר כנבון היום, נטף המים, הנערה הקטנה עם עצי הגפריה, הארגז המעופף, המלאך, בית־הצואר, החסידות, החלזון ומקל השושנים, חלום האלה הוקנה, רצי חפזון, צרת נפש, הדגן הטטרקי, הצל, זבוב האביב, הנרות, התנין הגדול אשר בים, „אכן נבדלנו!", מפיל חבלי שנה, משפחה נכבדה ושלוה, הנפש, הרוח מעתיק ציונים, דבר.

מחיר הספר **1** רו"כ. פאָרטאָ **10** קאפ. מכורך בכריכת בד מוזהבה **1,35** רו"כ — בכריכת ניר **1,20** רו"כ.

דורשי הספר „דברי ימי ישראל" ו„אנדרסן" יפנו אל:

Издательство „Axiacaфъ" Варшава.

Verlag „Achiasaf" Warschau.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Sechtes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg, Dzika 1.

1896.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופֿיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק חמישי.

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי.

חוברת שביעית.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולרבערג ושותפם, דזיקא 1.

תרנ"ז.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

יצא לאור (בהוצאת א"ז כהן)

ה. אנדרסן „הגדות וספורים"

בתובים עברית עם פתח דבר

המלך על העושה, נסיונות הנעשים לעתים מעשה ברב ורבנית, זבוב־האשפות, האם והמוצאות אותה, נכון הדבר בנכון היום, נטף המים, הנערה הקטנה עם עצי הגפרית, הארגז המעופף, המלאך, בית־הצואר, החסידות, החלזון ומקל השושנים, חלום האלה הזקנה, רצי חפזון, צרת נפש, הדגן הטטרקי, הצל, זבוב האביב, הנרות, התנין הגדול אשר בים, „אבן נבדלנו!", מפיל חבלי שנה, משפחה נכבדה ושלוה, הנפש, הרוח מעתיק ציונים, דבר.

מחיר הספר 1 רו"כ. (פארטא 10 קאפ')

מדברי מבקר בהמליץ № 252

האנס אנדרסן הוא מספר ספורים נפלא שמעטים כמוהו ודוד פרישמאן הוא מתרגם חרוץ עד מאד. ובכן ספורים והגדות טובים ויפים הובאו לנו בשפה יפה ונעימה.

אמנם לא נקלה היתה העבודה לפני פרישמאן. כי אם גם הספורים האלה אשר בחר לו פרישמאן מתוך ספורי אנדרסן הרבים אינם נושאים עליהם חותם עם ידוע וקלסתר פנים של ארץ ידועה, כי אם מראשית יצירתם נבחבו להיות נחלת כל בני האדם, כאשר היו באמת לרכוש כל העמים הנאורים; אבל סוף סוף אנדרסן איש דאני הוא משבטי הגרמנים, איש יושב ארץ אשר לחוף ימים תשכון; חזיונותיו חזיונות איש גרמני, משליו משלי איש גרמני; את הטבע ואת כל חמודותיו ראה כאיש שהים הגדול משתרע לפניו בכל רחב גדלו, בכל תפארת הודו ובכל עצמת נוראותיו, בכל שאון גליו והמונם, ביפי השמש הטובל את קערת זהבו במימיו הזכים כספירים ובאנחת יושבי האניה הנפוצה אל סלעי מגור בחשכת לילה. מה להיהודי ולכל אלה? להיהודי אשר לבו פונה לשקיעת החמה רק בערבי שבתות ואת הים הוא יודע רק על פי הלויתן המשחק בו? החזיונות האלה רחוקים מרוח היהודי ועל כן גם שפתו לא תדע להביע אותם באמר ודברים. לא תדע! האם באמת לא תדע? מרחיבי השפה שבקרבנו אומרים, כי לא תדע, אך הביטו וראו מה עשה פרישמאן לעינינו! — ארץ היהודי היא ארץ צבי, וגם בחייו וגם בשפתו יש ממדה הזאת. בשלשה זהובים לשבוע יחיה איש יהודי הוא ובני ביתו והשיא עוד את בנותיו לאנשים ובמעט המלים אשר האצור שפתנו בקרבה יביע סופר כפרישמאן את מחשבות אנדרסן עברית.

. . . . . .

כן נוסיף להתפלא הפלא ופלא, אם נקרא את הספורים: התנין הגדול אשר בים, הצל, הזמיר וכו' וכו'. האמנם אפשר לכתוב כל אלה עברית? נשאל מראש, אם קראנו את הספורים האלה באיזו שפה היה; אבל אחרי ראותנו את התרגום נאמר: אכן אפשר ואפשר, רק על המתרגם לשלוט במכמני השפה באשר ישלוט בהם פרישמאן ולתת לה עושר ותוקף, מתיקות ונעימות רוך וענג באשר יתן לה פרישמאן.

. . . . . .

באמת רוב הספורים ראוים גם לגדולים גם לקטנים וכל אחד מוצא בו טעם לפי כחו, את הספור הנפלא „הזמיר" יקראו הטבינים בחדוה והגדולים המבינים יקראו בו וישבעו ענג.

. . . . . .

Издательство „Ахіасафъ", Варшава.

וזהב רב תולה דבריו באשלי רבדבי ואמר מתוך הספר אשר חבר רשב"י ור' אלעזר בנו וחבריו אני מעתיק להם דברים אלו: ואני בבאי ספרדה ואבוא אל עיר וואלאדוליד אשר המלך (שם) ואמצא שם לר' משה זה ואמצא חן בעיניו וידבר עמי וידר לי וישבע לאמר: כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא הספר הקדמון אשר חבר רשב"י אשר הוא היום בביתי במדינת ישבולי (?) היא אוילה בבואך אלי שמה אראך, ויהי אחר הדברים האלה נפרד ממני וילך רבי משה זה אל עיר ארבלא לשוב אל ביתו לאוילה ויחלה בארבלא ויפת שם, וכשמעי הבשורה היטב חרה לי עד מות ואצא ואשים לדרך פעמי ואבא אל אוילה ומצאתי שם חכם גדול וזקן ושמו ר' דוד דפאן קורפו[1], ואמצאה חן בעיניו ואשביעהו לאמר: הנתברו לו סודות ספר הזוהר שבני אדם נחלקים זה אומר בכה וזה אומר בכה ורבי משה עצמו נדר לי להראתו אלי ולא הספיק עד שמת ואינו יודע על מי אסמוך ולדברי מי אאמין, ויאמר: דע באמת כי נתברר לי בלא ספק שמעולם לא בא לידו של ר' משה זה ואין בעולם ספר זוהר זה רק היה ר' משה בעל שם הכותב, ובכחו כתב כל מה שכתב בספר הזה, ועתה שמע נא באיזה דרך נתברר לי: דע כי ר' משה זה היה מפזר גדול ומוציא בעין יפה ממונו עד שחיום היה ביתו מלא כסף וזהב שנתנו לו העשירים המבינים בסודות גדולים אלא (אלו) אשר יתן להם כתובים בשם הכותב ומחר נתרוקן כלו עד שעזב אשתו ובתו הנה ערומות שרויות ברעב ובצמא ובחוסר כל, וכששמענו שמת בעיר ארבלא ואקום ואלך אל העשיר הגדול אשר בעיר הזאת הנקרא ר' יוסף די אוילה ואומר לו: עתה הגיע העת אשר תזכה לספר הזוהר אשר לא יערכנו זהב וזכוכית אם תעשה את אשר איעצך, ועצתי הוא זאת: שיקרא ר' יוסף זה לאשתו ויאמר לה: קחי נא מנחה נאה ביד שפחתך ושלחי אותה לאשת רבי משה ותעש כן: ויהי ממחרת ויאמר עוד לה: לכי נא ביתה אשת ר' משה ואמר לה: דעי כי רצוני הוא להשיא את בתך לבני ואליך לא יחסר לחם לאכול ובגד ללבוש כל ימיך ואין אני מבקשת ממך דבר כעולם רק ספר הזוהר, אשר היה אישך מעתיק ממנו ונותן לבני אדם, דברים אלה תאמרי לה לבד ולבתה לבד ותשמעי את דבריהם אשר יענוכה ונראה היהיו מכוונים אם לא. ותלך ותעש כן. ותען אשת ר' משה ותשבע לאשת ר' יוסף לאמר: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף אם מעולם ספר זה היה עם אישי אבל מראשו ולבו מדעתו ושכלו כתב כל מה שכתב, ואומרה לו בראותי אותו כותב מבלעדי דבר לפניו: מדוע תאמר שאתה מעתיק מספר ואתה אין לך ספר רק מראשך אתה כותב? הלא נאה לך לאמר, כי משכלך אתה כותב ויותר יהיה לך כבוד? ויען אלי ויאמר: אלו אודיע להם סודי זה שמשכלי אני כותב לא ישגיחו בדברי ולא יתנו בעבורם פרוטה, כי יאמרו כי מלבו הוא בודה אותם, אבל עתה כאשר ישמעו שמתוך ספר הזוהר אשר חבר רשב"י ברוח הקדש אני מעתיקם, יקנו אותם בדמים יקרים, כאשר עיניך רואות, אח"כ דברה אשת ר' יוסף זה עם בתו של ר' משה את הדברים אשר דברה עם אמה להשיאה לבנה ולתת לאמה לחם ושמלה, ותען לה כאשר ענתה אמה לא פחות ולא יותר. התרצה עדות ברורה יותר מזו? כשמעי דבריו אלה נשתוממתי ונבהלתי מאד ואאמין או כי לא היה שם ספר רק בשם הכותב היה כותב ונותן לבני אדם, ואסע מאוילה ואבוא אל עיר טלאבירה (נ"א מאלאבירה Talavere) ואמצאה בה חכם גדול מופלא נדיב לב וטוב עין שמו ר' יוסף הלוי בנו של ר' מודרום המקובל ואחקורה ממנו על אדות הספר הזה, ויען ויאמר אלי: דע והאמן כי הספר הזוהר אשר חבר רשב"י היה בידי ר' משה וממנו יעתיק ויתן לאשר טוב בעיניו, ועתה ראה בחינה גדולה אשר בחנתיו לר' משה אם מתוך ספר קדמון יעתיק או בכח שם הכותב יכתוב. והבחינה היתה שימים רבים אחרי כתבו לי קונטרסים גדולים ורבים מהזוהר גנזתי לי אחד מהקונדרסים ואמרתי לו כי אבד ממני ואחלה את פניו להעתיקו לי שנית, ויאמר לי: הראני נא אחרית קונדרס אשר לפניו וראשית הקונדרס אשר יבא אחריו ואני אעתיקנו לך שלם, כראשון אשר אבד לך, ואעש כן, אחרי ימים מועטים נתן לי הקונדרס מועתק ואניחהו עם הראשון, וראה כי אין ביניהם הפרש כלל לא תוספות ולא מגרעת, לא שנוי ענין לא שנוי דברים, אבל שפה אחת ודברים אחדים כאלו הועתק קונדרס מקונדרס. היתכן בחינה יותר גדולה מזו ונסיון חזק מזה? ואסע מטאלבירה ואבוא אל העיר טולידולה ואוסיף עוד לחקור על הספר הנזכר אל החכמים ותלמידיהם, ועדיין מצאתים חלוקים זה אומר בכה וזה אומר בכה, וכאשר ספרתי להם בענין בחינת החכם ר' יוסף הנזכר אמרו לי שאין זה ראיה, כי נוכל לאמר שמרם נתנו

---

[1]) כהוגאת קונסטנטינופול כתוב „דפאן קלוטו".

MTA KÖNYVTÁR

לאדם קונדרס מאשר יכתוב בכח שם הפותב יעתיקהו תחלה לעצמו ולעולם לא יתרוקן ממנו, אבל יעתיק ויתן יעתיק ויתן המעתיק (צ"ל כמעתיק) מספר קדמון לספר, אמנם נתחדש לי ענין כי אמרו לו תלמידים שראו איש זקן ושמו ר' יעקב [1] תלמיד מובהק של ר' משה זה, אשר היה אוהבו כנפשו שהיה מעיד עליו שמים וארץ שספר הזוהר אשר חבר רשב"י (ולא מצאתי בספר תשלום זה הדבר)".

אך למותר הוא להרבות בהוכחות כי דברי כתב־הראיה הזה הם דברי אמת. כל השגות החכם לאנדויער (אריענט 1845 לטב"ל מעמוד 711 ולהלן) בטלות מאליהן בהיות לנגד עינינו גוף הכתב הזה בשלמותו (אשר ר' שמואל שולם המו"ל הראשון קצרו וקלקל פניו). לא ידענו מה גמר בדעתו ר' יצחק דמן עכו למראה ההוכחות והראיות האלה, אחרי אשר יחסר סוף הדברים. נראה הדבר כי בכל אלה נוכח המקובל הזה, כי הזוהר הוא באמת להתנא רשב"י, כי לא נמנע מהביא בספרו „מאירת עינים" ענינים שונים מהזוהר. נראה אשר אבד ספרו של ר"י דמן עכו אשר ממנו נלקחו הדברים שבאו לעיל. — יוצא מזה כי הזוהר נתפרסם במחצית השניה להמאה הראשונה לאלף הששי. לחזוק ההחלטה הזאת הננו מביאים דברי המקובל ר' יוסף אבן־ווקר, האומר „אין לסמוך על הזוהר בעניני הקבלה, כי הוא מלא טעיות ושבושים" (שטיינשניידער בענציקלופידיה ערש וגרובער Sectio II. T. S. 101 וגם Jewish Literature p. 113). עוד יש להזכיר פה עדותו של המקובל התמים ר' יהודה החייט (משנת ר"ם) האומר: „ספר הזוהר... לא זכו קדמונינו (לראותו) כמו רב האי ורב ששת גאון והר' אליעזר מגרמיזא וגהרמב"ן והראב"ד והרשב"א... כי בזמנם לא נתגלה" (בהקדמתו לפירושו על ספר מערכת אלהות).

אף כי הזוהר מראשית התגלותו לא זכה לשם טוב, בכ"ז הכירוהו כל המקובלים בהמשך הזמן לספר שנתחבר על ידי רשב"י, וגם אנשים שהיו רחוקים מהקבלה כרבי יוסף אלבו (בעל העקרים) ורבי יוסף אבן־שם־טוב, הביאו דברי הזוהר בספריהם. רבי אליהו דיל־מידיגא שב ויחדש את חשד הזיוף (בספרו בחינת הדת הוצאת ווינא תקצ"ג ע' 43) בדבור המתחיל: „ויעמדו מנגדי זאת הדעת (הקבלה), כי אשר יאמרו אלה המתייחסים בקבלה שהמה דברי רשב"י בספר הזוהר אינו אמת". שלש טענות יטעון ר' אליהו דיל־מידיגא נגד המייחסים את הספר לתנא קדמון: א) כי חכמי התלמוד, הגאונים ובני הדורות הראשונים לרבנים לא ידעו דבר מהזוהר, ב) כי נתפרסם בדור מאוחר מאד. ג) כי נמצאו בו שבושים בסדרי הדורות ואחרוני האמוראים נושאים ונותנים עם התנא רבי שמעון בן יוחאי. עוד יותר ממנו יצא לערער על הזוהר בתור ספר קדמון ועל הקבלה והדעות המסתעפות ממנה הרב האיטלקי רבי יהודה אריה די מודינא בספר וכוח שלו „ארי נוהם" (נדפס לראשונה בלייפציג תר"ד), אך הוא שב ושנה רק את בחינות המבקרים שקדמוהו מבלי להעמיק בדברי הזוהר עצמם ולהוציא מהם משפטים על זיופו. בין כה וכה, והזוהר הרבה להתפשט על ידי מלאכת הדפוס העסקנית באיטליא, ויצא לו מכבדים ומעריצים (לראשונה נדפסו שבעים תקוני זוהר במנטובה בשנת שי"ח, אחרי כן עצם הזוהר ג"כ במנטובה שי"ח—ש"כ ובקרימונא בתמונת פאליא שי"ט—ש"כ). אמנם כן, בימים ההם נתעוררו רבנים גדולים לקרוא תגר על הדפסת הזוהר, באמרם כי הזוהר מביא לידי כפירה ולכן יש לגנזו או לשרפו. מדברי ר' יצחק די לטאש שהיה אז רב בפיסארו אשר באיטליה (בתשובתו הנדפסת עד היום לכל ספרי הזוהר ונכללת גם בספרו שו"ת שנדפס בווינא תר"ל מעמוד 124 ולהלן) יוצא כי היה הערעור גדול וחזק, והר"י די לטאש, כותב: „פסק נגד הרבנים אשר בקשו לעכב הדפסת הזוהר מטעם גזרות המלכות על שרפת התלמוד"; גם נמצאו שם הדברים: „עוד יש מהם (מהרבנים) שהוסיפו סרה ואמרו, כי העיון בזוהר יביא למינות ולפיכך טעון גניזה או שרפה לבער הקדש" [2].

---

[1] נראה כי הוא חותנו רבי יעקב שהליו יקדים ר' משה די ליאון את ספר המשקל או הנפש החכמה (פויי"ם בהקדמה).

[2] הדברים שמבית הרשמ"ת „ים מסך שהוסיפו סרה ואמרו כי העיון בזוהר יביא למינות" וכו', תימה נמצאים בספר הר"י דלטאש שנדפס בכל הוצאות הזוהר, כי הם בטו"ת של סרב הי"ל אילאו לחור בווינא שנת כת"ך ע"י פריעדלאנדער ובמנטובה גם בפניס. ובים הם נמוש זה מול זה בספר שמשת בהוצאות הזוהר ובמנחת בטו"ת הי"ל עמוד 126, אז נבין לדעת הטעם הנכון להתנגדות הרבנים להדפסת הזוהר. זמן „הספר" הוא שנת שי"ח=1558, שאז התיל התפיסות הזוהר ליבראל פחות הרבניו של פי הסתדלות התיקוניזיליה להדפיס את ספרי הזוהר והתקונים ונדפס גם ע"י מוליס (כמו שמנחת בספרו של הר"י דלטאש בתשובתו), ואז נגזרה גזרת כליה על התלמוד וכל מפרשיו וטוענו כליו, להשמש בהיטליה ואחרי כך ביתר התלהות מקום

ר' יצחק די לאמעש יצא כמנצח מן המחלוקת הזאת והזוהר נדפס ביחד עם הסכמתו לראשונה במנטובא האיטלקי גאון הדעת ובעל שכל עקום, פיקו די מירנדולה והקרדינאל איגידו די ויטרבו (Aegidius di Viterbo) תלמידו של ר' אליהו בחור העירו גם את הנוצרים לשים לבם להזוהר. ולמען דעת עד כמה עמדה חשיבות הזוהר בתקפה באמצע המאה הרביעית לששי, עלינו להזכיר, כי הראשון להמבקרים שעמדו לישראל רבי עזריה מן חאדומים די רוסי, הוכיח מספר הזוהר, את קדמות הנקודות והטעמים, יען כי נזכרים בהספר הזה, תחת אשר מזה נמצא ראיה ברורה כי הזוהר הוא ספר חדש מקרוב בא, וכה עמד הספר הזה בחזקתו ותקפו עד אמצע שנות המאה הששית לששי.

התנועה לרגלי המשיח השקר שבתי צבי באסיה ובאירופה חוללה שנוי נמרץ במצב התורנים על הזוהר, יען כי בעלי שבתי צבי חשבו את הזוהר לספר תורתם והורו על פיו הלכה בניגוד לתורה שבכתב ושבע"פ, גם מצאו בו סמוכים לתורות הדתית השליטות בארצות ישמעאל, וביחוד כאשר קם יעקב פראנק, והיה מרבה לדרוש בזוהר להלמידיו מקשיבי דברו ורבו אז המרת הדת, כל אלה גרמו כי גם הרבנים התמימים, מתחו קו חשד על ספר הזוהר. הרב התורני רב הדעת אך מהיר חמה רבי יעקב בן צבי עמדין (היעב"ץ) הניף שבט בקרת עזה על איזה מחלקי הזוהר בספרו „מטפחת ספרים" (אלטונא תקכ"ג) ומוכיח בראיות ברורות כי הזוהר מביא פסוקים מתנ"ך בחלוף מנוסחתם האמתית, כי לא יכיר את מאמרי התלמוד ויש מהם בכוונה או שלא בכוונה, וגם יכיל בקרבו פסקי דינים שנתחדשו בימי הפוסקים ומהם שאינם נכונים כלל ואין מורים כן, כי מספר דברי ימי מסעות הצלב ומלחמת הנוצרים והישמעאלים על דבר קבר המחוקק בירושלים[1], עוד יוכיח (היעב"ץ), כי הזוהר משתמש בשמות העיונים המורגלים אצל המעתיקים התבוניים: „עלת העלות" (Causa Causarum) גם ישתמש ברעיונו של רבי

אשר דבר סתפיסיור מגיע. לז סיתה התורה התלמודית עלולה להשתכח, כמו שיספר ר' שמואל הלגאזי בספר „תולדות האדם" (כרוניקה היסטורית בהסכילויתיקה של ביסכ"ג טלומאלקא בעירנו ווהרשה) לאמר: „בשת ל' לפני זמן כותב הכרוניקה (בשת שמ"ד) לפרפת התלמוד בעו"ה במלכות תיעתליה והחזירו עיניו לולי ה' הותיר לנו שריד קוד מוגל מתם בעייכות קטנות אשר בתי קריתי, טוב יתברך יתיר סתורה ליזשנה בכל המקומות". עכ"ל. וכן בלדק פתדו סרבנים, כי התורה התלמודית תסיס נכונית מתוסתפת של הקבלה — תורת הזוהר, ותתרי הסרקמה הזאת תכיל קלת מדברי הר"י דלעתם בתשובתו, וז"ל:

„מי לה' אלי! ויתאספו כל בני לוי, כל בני הלקי רבי שמעון בן יוחאי, כי קלת קלתי במתחסדים בלובשים מלבוש נכרי... התומרים כי רע ומר להדפיס ספר הזוהר וספרי הקבלה ולא נתעוררו רק מחמת תיכה וקנאה, מתחסדים בלכיעות בעורון ובעדר ידיעה לו הבלות ומעוט השקפה בדברי חז"ל... כי הלה העבריים הטועים הטעשים התלושים בשכלתם תומרים תמור, כי לסיותנו בזמן שגזרה מלכות שרפת התלמוד, לכן בקשה מלתו וגדלו בה גדר, לוי לתזיים שכך שומעת, מקדימי פורעניותה וגוזרים מה שלא גזרו, ובתשר לא נגעה בנו יד המלכות (הבהוה הרומית) המושלת בתכמה, שלא כוונו הלא לכוונה טובה להסיר קולים ודבריה קשים בעיני המלכות (הבהוה הרומית) המביתים לידי קטטה בין התרמי ובין הישראלי, והלה הרבנים בתיה לעקור את הכל. המה מבלי עולם מחריבי עולם... הלה הרבנים מלתה לבה לגזור ולהחריב על מה שלא גזרה המלכות, תדרבה התירה מפורש הזוהר וספרי הקבלה... והמבלילים יזהירו בזוהר הרקיע. שנת יבכ"ו (ג"כ ש"ת) י"ד תמוז. ופע"ת יאתק דלעתם. הנה בן גרתה כי רב שנקרא בשם הגאון בפי המקובלים, לא בוש להלדיק דינו של פלוח הרביעי והתינוויזיתה על התלמוד להסדף, לאמר: „שכוונו לכוונה טובה, להסיר קולים, ולקרוא את ממשלת הסתפיסיור בשם מושלת בתכמה". שם"ר.

[1] רתיתי כזה להכיח דברי הזוהר ע"ד מסעי הלגב (זוהר ח"כ פרשת ותרא דף ל"כ ע"ח): תא חזי תרבע מתה שיון בימת סהוה ממוקם דבני ישמעאל (בר של ישמעאל) ובעא קמי קב"ה, א"ל: מאן דאתגזר אית ליה תוקפא בשמך? א"ל לון. א"ל: והא ישמעאל דאתגזר... אמאי ליה תוקפא כך כמו ישתק? תרחיק לתו לבני ישמעאל מדבקותא דלעילא ויסב לתו תוקפא בהתא בהדעא קדישא, ומיניו בני ישמעאל למשלט בהדעא קדישא... ומיניו בני ישמעאל לאתערבא קבלין תקיפין בעלמא ולאתבנשא בני תדום עלייסו, ויתערון קבלין תד על ימא ותד על יבשתא, ותד סמוך לירושלים, עד דיתבנשון כל בני תדום מכל סייפי דעלמא. שפ"ר.

יהודה הלוי (כוזרי מ"ב פ' ל"ז) אשר האומה הישראלית היא לב האנושית, והיא מרגשת יותר כל כאב בגוף האנושית (זוהר ח"ג דף רכ"א ע"ב וקס"א ע"א), גם המעם שהיהודי מתנועע בשעת התפלה (זוהר ח"ב קי"ח עמוד ב') לקוח מהכוזרי (מ"ב פע"ט). עוד שתי ראיות חזקות הביא הר' יעב"ץ נגד קדמות הזוהר: הזוהר ולכה"פ הרעיא מהימנא משתמש בהמלה הפורטוגיזית וגם של צפון ספרד Esnoga בהוראת בית הכנסת ליהודים, והיא מלה מקולקלת מלשון יון Synagoga, ומפרש המלה הזאת על פי קבלה: „ושכינה־נוגה, ונוגה לאש, ומהכא קרא לבי כנשתא אש נוגה", ונשנו הדברים בתקוני זוהר דף ו' ע"א": „בית תפלה דלעיל אש נוגה, כי ביתי בי כנשתא". במקום אחר מוכיח היעב"ץ כי לא ידע הזוהר מאי דקאמרי רבנן בגמרא: שם נאמר (פ' משפטים דף קכ"ב ע"א) „אמ' רבי חייא אטר ר' חזקיה כל מאן דקרי לחבריה רשע נחתין לו לניהנם ונחתין ליה לעלעי", אין ספק שכוון להגמרא בבא מציעא ע"א: אדם קורא לחברו רשע יורד עמו עד לחייו, שפירושו כפי' רש"י גם תוספות שם (ב"מ ע"א בשם רב צדוק גאון) רשאי לקפה פרנסתו, ולפי הזוהר פירושו עלעוי כלומר לחייו, שטותר לתת לו מכת לחי.

טבע הדברים מחייב כי אחרי בקרת עזה כזאת מצד יעב"ץ יצא דין הזוהר לחובה ולא לזכות, אך לא כן הדבר, כי אחרי כל השנותיו והפיסותיו הוא בא לידי מסקנא זרה ונפלאה, כי עלינו לחלק את הספרים הנקראים בשם הכללי זוהר לשלש מערכות: עיקר הזוהר הוא בלי ספק קדמון מאד וקדוש יאטר לו, כי נמצאו בו פתגמי קבלה מתורת הסוד הקדמונית והמה מקובלים לנו איש מפי איש עד מרע"ה. לעיקר הזוהר יחשב היעב"ץ הפרשיות הקטנות והגדולות שיש להן שמות מיוחדים: „האדרא", „ספרא דצניעותא", „תוספתא", „מתניתין", „סתרי־תורה". אך בזאת יודה היעב"ץ כי כל הפרשיות האלה לא נסדרו אלא בימי הגאונים, ואולי היה גם שם המסדר רשב"י, או שנתגלגלה בו נשמת רשב"י. המערכה השניה: הפרשיות הנקראות בשם „רעיא מהימנא" ותקוני זוהר שנשנו בלשון הזוהר ועפ"י דוחו הם בלי ספק מחבר ספרדי, ואפשר היה מחברם ר' משה דיליאון, או „הנביא מאוילא". המערכה השלישית: „מדרש הנעלם" הוא בל"ם ספר מזוין ואחד האחרונים בהר בשטו של התנא הקדמון לקיים מה שנאמר: הרוצה להיחנק יתלה באילן גדול. בפנים הזוהר נשתרבבו ועלו דברי אחרונים שהיו כתובים על הגליון בתור הגהות, ומזה המון השבושים והענינים הזרים. בקרת היעב"ץ על הזוהר עזה מאד, ודברי משה קונית בספר ברית יוחאי שבקש להחליש תפיסות הר"י עמדין אינם אלא דברי דוה. אולם דבר־בליעל הוא ספרו של המשורר קל הדעת יצחק סטנוב אשר יצא להגן על הזוהר בספר קונטרס הזוהר (ברלין תקמ"ג מע' כ"ד ולהלן), מפני אשר בעצמו חבר פרשיות שלמות בלשונו וסגנונו של הזוהר ויכנים בהן דעות העת החדשה. מספרו של יעב"ץ ניכר שהיה קשה לו להסיר צעיף הקדושה מעל הספר המקודש הזה ולשים בו דופי, נראה כי הרב יעב"ץ היה שמח מאד לוא מצא דרך לנקות את טסדר הספר מחמא זוף כזה, ולשים את כל דבריו וגם את מדרש הנעלם בכלל לדברי נבואה. בכלל רואים הננו את הבקרת והאמונה מתרוצצות ומתנגחות זו עם זו בקרב היעב"ץ פנימה; הראיות שהוא הזר ומביא על אמתות הזוהר וקדמותו הנה חלושות וקלושות; הוא יאמר: הזוהר נתחבר בכל אופן בזמן קדום, כי רבינו בחיי בן אשר (בעל כד הקמח) מביא דבריו ואומר: „ובמדרש של רבי שמעון בן יוחאי ראיתי: כי ינצו אנשים זה מיכאל וסמאל... ונגפו אשה הרה זו כנסת ישראל" אך הראיה הזאת מוכחת יתר רב מטה שידרוש היעב"ץ או לא כלום. המאמר הזה נמצא ברעיא מהימנא (פ' משפטים קי"ד ע"א) וא"כ יש להחליט כי גם הפרשה הזאת היא קדומה וזה הוא נגד דעת יעב"ץ כי בפרשה זאת נמצאת המלה אש־נגה Esnoga על ביהכ"נ של היהודים. אך באמת נמצאים עוד מאמרים מהזוהר אצל רבינו בחיי כי בראשית דבריו יביא רבינו בחיי מאמר מהזוהר ויאמר: ובמדרשו של רשב"י ראיתי: ועוף זה מיכאל... על הארץ זה רפאל (זוהר בראשית דף מ"ו ע"ב), אך עלינו לשים אל לבנו כי לוא נמצא ספר הזוהר לפני המחבר בכתבו את החבור המאוסף ממדרשים שונים, כי אז אסף אליו לא רק שני המאמרים, כי אם עוד מאמרים רבים, כאשר עשה הריקאנטי, אך האמת תורה דרכה, כי אחד המעתיקים כתב הדברים הנזכרים על שולי הגליון בתור הגהה או הוספה מדיליה ונשתרבבו אחרי כן לפנים הספר, ובזה נתבטלה ההוכחה הראשית של יעב"ץ על קדמות הזוהר.

גם החלטתו של היעב"ץ להבדיל את עיקר הזוהר מהפרשיות הנטפלות לו (רעיא מהימנא ותקונים) לא תוכל עמוד בפני הבקרת, כי ענינים שלמים באים גם בהזוהר וגם בהתוספות הנזכרות, לדוגמא נביא את המאמר הסתום הזה בהקדמת הזוהר: „בריש הורמנותא דמלכא גליף גלופי בסדרא עילאה בוצינא דקרדינותא ונפיק נו סתים... מרישא דאין־סוף קטרא דגולמא נעיץ בעוקא לא חוור ולא

אוכם". הפרשה הקטנה הזאת נמצאה בכמה מקומות בתקונים (תקון ה' בתחלתו ד' ט"ו ע"א) „בריש הורמטתא דמלכא בוצינא דקרדינותא כד מדיד משיחא נפיק מינה קן דסתים... ועלה אתמר קוטרא בגולמא נעוץ בעוקתא ואיהי לא חוור וכו'". בזוהר הוצאת קרימונה עמוד קע"ג נמצא: „זה ספר תולדות אדם... דהא כמה ספרין אינון, ספרא דרב המנונא סבא, ספרא דרבי כרוספדאי, ספרא דחנוך וכו'", והם ממש הדברים שנמצאו בת"ז (תקון ע' דף קל"ה ע"ב). הדברים המוזרים והמופלאים על חכמת הפרצוף והשרטוטים בכפות היד ועל הפנים הנסמכים על הכתובים: זה סֵפֶר תולדות אדם, ואתה תחזה, בזוהר ח"ב (דף ע' ע"א), בזוהר חדש (הוצאת אמשטרדם עמוד 27—31) ובתקונים (תקון ע' דף ק"כ ע"א) הם כלם חלקים שונים מענין אחד. ההקדמה הגדולה בהזוהר עם פי' „פקודא קדמאה" „פקודא תנייגא" וכו' מקומה הוא „ברעיא מהימנא" אשר כל עסקו לברר טעמי פקודין דאורייתא, ועתה מי יאמר עוד לשים פדות והבדל בין הזוהר והפרשיות האחרות. עוד אני מעיר על המאמר ממדרש הנעלם שמביא ר' טודרוס אבולאפיא באוצר הכבוד, הוא מדרש הנעלם, אשר היעב"ץ מדה בו שנזדייף, ובכ"ז יכירהו המקובל הקדמון ר' טודרוס הנ"ל למדרש ואיזו הסבה אשר תטריצנו לאמר: כי הפרשה האחת מהזוהר הוא טרשב"י יהשניה אינה ממנו, בעוד אשר כל חלקי הספר מתייחסות לרשב"י ובני החברייא ויתר גדולי התלמוד? הלא כלן נתפרסמו ע"י איש אחד ר' משה די ליאון, ואם זייף פרשיות אלו, הלא היה בידו לזייף גם את האחרות. המקובלים מסוף המאה הראשונה ותחלת השניה לששי מביאים את כל דברי החלקים השונים בשם זוהר סתם. נראה בכל אופן כי התיקונים שייכים להזוהר, וחם כעין הקדמה להזוהר אחרי שנמצאו בהם שבעים הפירושים על מלת בראשית עם צרופים וחלופים שונים באותיות,

המלה תקונא בזוהר פירושו — כאור, וכן הוא אומר בפרשת בראשית (דף ל"ח ע"א הוצאת יוזעפאף) „עד כאן אשתכללו מלין מכאן ואילך תקונא דפרשתא דא" — לאמר עד כאן נאמרו הדברים דרך כלל, מכאן ואילך הביאור בפרטות. חלק נכבד מפתיחת הזוהר הוא המשך או תשלום התקונים ורק ע"י ההנחה הזאת נוכל להבין אותה. נניח כי הרעיא מהימנא והתיקונים אינם שייכים להזוהר, ואז מאין נדע את שם הספר אחרי כי רק בהם נזכר שמו פעמים רבות. יש להתבונן על דברי הפתיחות בתקונים ובזוהר חדש (דף ע"ב עמוד ב' ודף ע"ח ע"ב): „והמשכילים יזהירו... אילן ר' שמעון וחבריא כד אתכנשו למעבד האי חבורא דאיהו מזהרא עילאה... והאי חבורא איהו כגונא דתכת נח דאיתכנש בה מכל מין ומין... כזוהר דרגא דמשה רבינו, דעל שמיה אתקרי האי חבורא ספר הזוהר... ועוד והמשכילים, אילן ספר רבא מארי מתניתין דלעילא... כלהון יזהירו בחבורא דא... ועל שמיה אתקרי ספר הזוהר בדיוקנא דעמודא דאמצעיתא" (נמצא גם בתקונים הוצאת אמשטרדם א' ע"א וס"ו ע"א וע"ב). וכן בהפתיחה הישנה להתיקונים נאמר: „כתיב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע... אילן ר' שמעון וחבריא, כד אתכנשו למעבד האי חבורא רשותא אתיהיב להון ולאליהו עמהון ולכל נשמתין... ולכל מלאכיא... ולעשר ספירן לגלאה לון רזין סתירין דלא אתיהיב רשו לגלאה לון עד דייתי דרא דמלכא משיחא... אמר רעיא מהימנא (לאליהו) קום... לחברא לון בהאי חבורא... דא דאתקרי ספר הזוהר, והמשכילים... אלון רשב"י כד עבדי האי חבורא אסתכמו לעילא וקראו ליה... ספר הזוהר... (שם דף י"ג עמוד א'), ואחרי שבתקונים ורעיא יקרא את הזוהר האי חבורא — חבורא דא[1] אין זה כ"א אשר גם הם שייכים להזוהר. וכל הפרשיות האלה כלן אינן אלא ספר אחד עם עיקר הזוהר ומי שחבר זה חבר גם זה. גם ברעיא מהימנא נאמר: (בהעלותך ח"ג דף קנ"ג ע"ב) והמשכילים יזהירו... אלון אינון דקא משתדלין בזהר דא דאיקרא ספר הזוהר דאיהו כתיבת נח וכו'.

הנני חוזרים ואומרים בקצרה, כי ארבעת חלקי הזוהר: עיקרו, התקונים, רעיא מהימנא, ומדרש הנעלם, כלם ילדי רוח איש אחד ובני זמן אחד. אם עוד נוסיף להביא ראיות על בחרות הזוהר ולבטל את דעות המחזיקים בקדמותו נלאה מכתוב וחשוב: רבי מיכאל זאקס בספרו Spanische Poesie S. 229 f. מוכיח כי נמצאו בהזוהר דברים מ„כתר מלכות" של ר' שלמה בן גבירול, והחכם ר' שניאור זאכס מוכיח בעמקות גדולה, כי בחלק הזוהר—האדרא אשר אדאלף פראנק מחזיק אותו לקדמון נמצאה הערה בחכמת הנפש של ר' אברהם אבן עזרא (כרם חמד חלק ה' מע' 74 והלאן). הרב ר' שלמה ליב ראפאפארט מצא כי אלכסנדר הפרודוסי (Alexander Aphrodisias)

---

[1]) הסס „חבור" על ספר לח נמלא בכל הס"ס ומכל שכן בחבור, וסמלס שזות לבדס מעידס על היות המאמר מילדי שזמניס המאוחריס. ס"ב.

אשר הר"י אלבו ור' יצחק עראמה מרבים להביאו נזכר בזוהר (מכתבי שי"ר אל שר"ל נדפסו בשנת 1885 מעמוד 6 ולהלן). הזוהר משתמש בספר זרובבל שנתחבר בימי המאה הי"א למספרם (ח"ג קע"ג ע"ב); יודע הוא את התפלה אל אדון (חלק ב' קל"ב ע"א); את „כל נדרי" (ח"ב קט"ז ע"א). מזורים מאד דבריו, כי יחשוב את יכין ובועז שני עמודים בבית המקדש לשמות אנשים ויאמר „... שית דרגין: דרגא דאברהם... דיעקב יכין ובועז וייסף" (ח"ב ל"ט ע"ב), ומחזיק בעקשות יתרה בי"ח סרכות תחת י"ח מרפות וכה יאמר: „סכין פגום דא סמאל... וכל סירכא... אנון רגליה דיליה ואינון ח"י סרכות כנגי ריאה צריך דלא יהא בה סרכות, תמני סרי סרכות אינון מאן דעבר עלייהו וכו'".

תוכן הזוהר מקיים עדותו של ר' יצחק דמן עכו כי „נכתב מראשו" של יהודי ספרדי. עתה דרוש לברר אם הר"מ די ליאון היה מחבר הספר. להתנחה הזאת נמצא סיוע גדול בספרי ר' משה די ליאון שנודעו לנו; יעלינעק מצא בזוהר מאמרים רבים מקבילים ומתאימים לדברי הר"מ די ליאון בספר המשקל, (בספרו: משה די ליאון מעמוד 21 ולהלן); בספרו הגדול „ספר הרמון" (כתב יד בשני חלקים על מצות עשה ועל מצות לא תעשה בעין רעיא מהימנא) נמצא עוד יותר מאמרים המתאימים למאמרי הזוהר ואם נאמר להביאם יקצר הגליון מהכילם, אך מקום אחד בספר הנ"ל נביא בזה אשר יוכיח בעליל כי מחבר הזוהר וספר הרמון אחד הוא. בביאור המעם מדוע בסיפור מעשה בראשית בו' ימים הראשונים לא נזכר שם בן ארבע אותיות (הויה) כי אם אלהים, יאמר די ליאון בספר „הרמון": „אמנם יש פירוש אחר בהיות שם המיוחד נזכר באחרונה לקיים על ההוויות אמרו חז"ל לכו ראו מפעלות וכו' מפני שהיו מפעלות אלהים שם שמות שאלמלא היו מפעלות י' ה' ו' ה' שם קיום בארץ, והענין בזה על כל המפעלות זה העולם השפל כלם נפסדים מפני שכל הוויותיו בשם זה (אלהים) שאלמלא יהיו בשם המיוחד כלם יהיו קיימים בקיומם וכו'. פתרון הדברים הוא: שבפרשה ראשונה אשר תספר את סדר הבריאה של העצמים הנפסדים לא נזכר שם י' ה' ו' ה' כי בשם זה נבראו כל העצמיים הקיימים לעולם ועד ובשם אלהים נבראו העצמיים הנפסדים ומביא ראיה מתהלים מ"ו פסוק ט': לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ, אך פה מעה די ליאון כי בתהלים בפסוק זה נאמר: מפעלות יהוה!! ולא אלהים, ונראה שדי ליאון החליף המקרא הזה במקרא שבתהלים ס"ו פסוק ה': לכו וראו מפעלות אלהים וכו', והטעות הגדולה הזאת להביא פסוק מתוך התנ"ך שלא כהלכתו ולדרוש עליו דרשות הסד מצאנו ג"כ בזוהר (ח"א סדרה בראשית דף נ"ח ע"ב) לאמר: „רבי יהודה פתח: לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ, האי קרא אוקמוהו ואתמר... שמות ודאי דהא שמא גרים לכולא (לשון שממון) דאלו הוו מפעלות יו"ד ה"א וא"ו ה"א שם קיום בארץ, אבל בגין דהוון מפעלות שמא דאלהים שם שמות בארץ" והנה בעל תולדות אהרן רבי אליה ז"ל פיזארי בתפלא מאוד על הדבר הזה ויאמר: „תמיהני הלא לא נמצא בפסוק הזה שם אלהים כלל כי אם שם בן ד' אותיות ודו"ק", והתמים הזה לא יכול לשער בנפשו כי מחבר הזוהר היה דרשן קל הדעת אשר לא דקדק לדעת את הכתוב כהלכתו.

עוד מאמר אחד נציג בזה מספר „משכן העדות" לדי־ליאון וספר הזוהר זה לעמת זה. בספר משכן העדות לר"מ די־ליאון (נכתב בשנת ה"א נ"ג) מפרש את הפסוק (ביחזקאל מ"ו א' וט'): שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח... לא ישוב דרך השער אשר בא בו כיון דאתי לידן נימא בה מילתא מה שהוא גנוז בחדרי חדרים ליראי ה'... הפונה קדים ולא אחור... יהיה סגור, כי זהו מצות שבת זכור ושמור — זכור כל ימי השבוע ושמור ליום השבת, כל ששת ימי המעשה יהיה סגור... וביום השבת יפתח... כאמרם ז"ל עונת ת"ח וכו'... וראוי להשתומם כי דברים כאלה נמצאו גם בספר הזוהר לאמר: ר' שמעון פתח... שער החצר... יהיה סגור וכו' האי קרא אית לאסתכלא ביה ואיהו רוא... אלון ימי חול דתרעא דא יהיה סגור דלא לאשתכשא חול בקודשא... (זוהר ח"א ס"ה ע"ב ולהלן), ויותר מפורשים הדברים בתקוני זוהר (תקון כ"א דף ס"א ע"ב) לאמר: בגין דא עונת ת"ח בשבת דביומי דחול שליט מטטרון אתמר ביה יהיה סגור ששת ימי המעשה... וביום השבת יפתח... ובגין דא זונא דת"ח משבת לשבת, ונמצאו אותם הדברים גם בתקון ל' ובתקון י"ז. והנה הר"מ די ליאון ישמח בפירושו זה „במשכן העדות" ויאמר כי המצאתו הוא, והיש עוד מקום להסתפק כי הוא כתב „הבאורים הישנים" האלה גם בזוהר ותקונים.

כפי מה שנראה לי, ישנן רמיזות בולטות בחלקי הזוהר עצמו על היות המחבר איש ששמו „משה" וחברו הוה טעון בקרת; בעוד אשר בכל הספר נזכר רשב"י כמחבר הזוהר נמצאה באיזה מקומות נבואה שומה בפי רשב"י, כי עתיד „האיש משה" לחדש ספר הזוהר ולגלותו ואלה דבריו: „אמר רבי שמעון חבריא בודאי הקב"ה אסתכם עכנא עלאין ותתאין למחוי בהאי חבורא, זכאה דרא דהאי

אתגליה ביה, דעתיד כולי האי (צ"ל האי כולי) לאתחדשא על ידוי דמשה בסוף יומי בדרא בתראה לקימא קרא: מה שהיה הוא שיהיה, וביה אתמר במכון שבתו השגיח (תקוני זוהר תקון ע' דף ק"ו ע"א וזוהר חדש הוצאת אמשטרדם דף ע"ג ע"ד ובאיזה מקומות ברעיא מהימנא). המאמר הזה אינו בודד. בזוהר עצמו מצינו שיפליג לספר בשבחו של משה, הנביא המחוקק, אך אם נתבונן לדבריו נמצא שהוא מכוון למשה אחר שנצטוה בו ניצוץ משה רבינו, משה אשר יגלה סודות התורה ויקרב קץ הגאולה, ואלה דברי הזוהר (ח"א דף כ"ה ע"ב): „וכל שיח השדה... דא משיח ראשון... טרם יצמח... דא משיח שני, ולמה? בגין דלית תמן משה למפלח לשכינתא דעליה אתמר ואדם אין, ורזא דמלה לא יסור שבט מיהודה... שיל"ה דא משה חושבנא דדא (שמ"ח) כחושבנא דדא... עד דייתי האי דאקרי אדם, עד דיצמח צדיק, ומניה אמת מארץ תצמח, ת"ח דאינון דשאין לא צמחין בגלותא. ודא משה דאתמר ביה תורת אמת היתה בפיהו... וביה משתקיין ת"ח בארעא בהאי זמנא". הנה כן משה עתיד לבוא באחרית הימים, כשיקרב קץ הפלאות, והוא ישקה את תלמידי החכמים מי התורה. במקום הזה לא ידבר במשה אדון הנביאים, כי אם ממשה שעתיד להיות—ומנו? קרוב לשער כי הוא ר' משה די ליאון שלנו, ובכלל נראה שבמשה (רעיא מהימנא) המוזכר פעמים אין מספר ירמז על הר"מ די ליאון. מקום אחד יש בזוהר קשה ההבנה ונראה שבו יספר המחבר דבר התגלות הזוהר ע"י האיש משה, ודברי המאמר הזה (ח"ב פ' בהעלותך קנ"א ע"א וב') הם: „ורעיא מהימנא בך אתקיים... ושם נסתו... והמשכילים יזהירו אלין אינון דקא משתדלין בזהר דא דאקרי ספר הזוהר דאיהו כתיבת נח דמתכנשין ביה ב' מעיר ושבע ממלכותא ומנין אחר מעיר ושנים ממשפחה, דבהון יתקיים כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ורא אורה דספרא דא וכלא על סיבה (ספרא)[1] די לך. ומאן גרם? דא עורב דאנת תהא בההוא זמנא כיונה, דשליח אחרא דאקרי בשמך (שליח אחר שיהיה ג"כ נקרא בשם משה), כעורב דאשתלח בקדמיתא ולא את הדר בשליחותיה דאשתדל בשקצים, דאתמר בהון עם הארץ שקץ בנין ממונא דלהון, ולא אשתדר בשליחותא לאהדרא לצדיקיא בתיובתא, כאלו לא עביד שליחותא דמאריה ובך מתקיים רוא דיונה דעאל בעמקי דתהומי ימא, הכי תיעול אנת בעמקי דתהומי אורייתא... ובגין דאנת תהא אחיד בתרין משיחין... קם רעיא מהימנא ונשיק ליה (לבוצינא קדישא—הרשב"י) ובריך ליה, אמר: ודאי דשליחא דמאריך אנת לגבן. פתחו תנאין ואמוראין ואמרו: רעיא מהימנא! אנת הוא ידע כל דא ועל ידך הוא אתגליא אבל בענוה דילך... באלין אתרין דאנת מתבייש לאחזקא טיבו לגבך, טני קוב"ה לן לבוצינא קדישא למחוי בידך ובפומך באלין אתרין". קשה לפתור כל דברי המאמר הסתום והמלא ערבוביא הזה. נתחיל במה שפיים הזוהר: משה (רעיא מהימנא) הוא ענו מאד לגלות בשמו את מסתרי העולמות העליונים, לפיכך ידברו בוצינא קדישא (רשב"י) ושאר תנאין ואמוראין בשמיה. משה יקרב קץ המשיח על ידי ספר הזוהר. אמנם כבר בא שליח אחרא דאקרי בשמו (דמשה) לקרב קץ משיח, אבל לא עשה שליחותו כי אם מעט, כעורב הזה שהלך ולא שב, כי עסקו היה עם עמי הארץ בגין ממונא דלהון, על כן צריך עתה משה להיות כהיונה בתבת נח, או כיונה הנביא אשר ירד מצולות כן ישקיע את נפשו בסודות התורה. סתומים הם לי רק המלות: „הזוהר הוא כתבת נח דמתכנשין בה ב' מעיר ו' ממלכותא ומנין א' מעיר וב' ממשפחה". גם מה שיאמר במקום אחר (זוהר ח"ג דף רע"ג ע"א): „אתמר עלך (רעיא מהימנא) במכון שבתו השגיח... ואנת הוא... בכל דרא בגלגולא כגלגל דאתהפיך לכמה גוונין" ירמז על מחבר הספר ששמו כשם אדון הנביאים. אולם איך יתייחס ספר הזוהר לרשב"י, אם משה גלה אותו? גם על השאלה הזאת ישנה תשובה בדברי הזוהר, שכבר עמד עליהם החכם לאנדויער, מבלי להוציא את התולדה המחויבת מהם: הדברים האלה הם: „אנת בוצינא קדישא... רעיא מהימנא נהיר בך, ואנת בר חבריא וכולא חד בלא פרודא כלל" (רעיא מהימנא פ' פינחס דף רנ"ו ע"א), ובכן אך איש אחד גלה סודות הזוהר, ובו נכללו פעולות שני בני עליה אבות האומה בימים מקדם. משה דרא בתרא"ה או „יומא אחרא" הוא המחבר. — אמנם בפתרון דברים כאלה נקל מאד להחטיא את המטרה, ולכן אינני קובע מסמרות בדבר, ומוסר את השערותי למביני דבר להוציא משפטם עליהן.

נודע הדבר, כי הזוהר מחשב קצים, אך קץ משיח לפי הזוהר אינו שנת התשעים להאלף השישי, (כאשר יחשב לאנדויער אשר חתר להוכיח כי אברהם אבולאפיא בעל החזיה הנודע הוא מחברו)

---

[1] כן היא הנוסחת כהוצאת קרימונא.

כי אם בזמן מאוחר מאד. הזוהר מודיע את הקץ בפרשת וירא (קט"ז — י"ז): „ייתי אלף שתיתאה... בזמנא שית זמנין עשר שתין (נפש) כדין שלימו ו' וכו'", לפי"ז הקץ הוא בש' ה"א ס' או ס"ו, אבל או רק התחלת יסוד המשיח, או קץ שפלות ישראל; חסד אל יגבר בכל זמן ששים שנה ויגיע למרום קצו בשש מאות שנה לאלף הששי. „ובשית מאה שנין לשתיתאה יתפתחון תרעי דחכמתא דלעילא". ובמקום אחר נאמר: „ובזמנא דשתין שנין ועיבורא דדשא באלף שתיתאה יקים אלוה פקידי לברתיה דיעקב ומהאי זמנא עד דיהא לה זכירה שית שנין... בשתין ושית יתגלא מלכא משיחא בארעא", ובכן יהיה הקץ בשנת ס"ו לששי. בזוהר חדש ואתחנן נמצא קץ אחר: „דהא לשבעין שנין באלף שתיתאה... לבתר דאינון תשעה ירחין קודשא בריך הוא יתער למשיח דא...", והוא ה"א ע'. ברעיא מהימנא נמצא קץ אלף ר"ס או רע"ב אחרי החורבן, לאמר בשנת ה"א ק' או ה"א פ"ב, ובמדרש הנעלם תולדות (דף קל"ט ע"ב) מגביל זמן תחית המתים לשנת ה"א ת"ח ואומה: בשנת היובל הזאת (הוא"ת=ה' ת"ח) תשובו איש אל אחוזתו... או: „ארבע מאות ותמניא יהיו קיימין כל דיירי עפרא וכו'"— אך על המאמר הזה רבו המוענים שהוא מזויף מאת בעלי שבתי צבי; בכל אופן לא נמצא שם הקץ לשנת ת"א צ' שקבע ההוזה המתנבא אברהם אבולאפיא. יתר ראיות לאנדאוויער, שמחבר הזוהר הוא אבולאפיא אינן שומדות ג"כ בפני הבקרת, דרך משל יאמר: שהזוהר לא ירחיב הדבור ע"ד תורת אין סוף ועשר ספירות, ובאמת אינו כן; התורה זאת נמצאת פעמים רבות בתקונים וגם בעצם הזוהר, בעוד אשר אבולאפיא התלוצץ על התורה הזאת ויבטלה (עיין למעלה ציון ג').

על הוכחותיו של פראנק על קדמות הזוהר (או פרשיות ידועות שבו) לפני זמנו של ר' משה די ליאון נקל מאד למצוא תשובות מספיקות. הפילוסוף מחבר הספר La Kaballe נמשך ביותר אחרי דברים ופתגמים הנראים כמקבילים ומתאימים זה לזה ולא שם לב במדה מספקת אל הבקרת. עוד פחות מזה עומדות בפני הבקרת ראיות ר' דוד לוריא על קדמות הזוהר. הוא חפץ להוכיח הרבה יותר מדאי, וע"כ לא הוכיח מאומה. ההוכחה ט „ס פ ר ה ש ם" לר"מ די ליאון כבר סתרתי למעלה ומ„ספר השקל" ששם יאמר הר"מ די ליאון את ההפך מדברי הזוהר סתר יעלינעק בהשוותו את דברי ר"מ די ליאון ודברי הזוהר אלה מול אלה. מה שיוכיח הרד"ל מספר „ברית מנוחה" שמביא מאמרים רבים בלשון ארמית בשם התנא רשב"י יורה שאיננו בקי בסדר הזמנים; כי מחבר הספר הזה, הוא ר' אברהם מגראנדה, לא היה זקן מר"מ די ליאון כי אם צעיר ממנו וכתב ספריו בין השנים: ה"א נ"א—ס"ט, ובדף ט"ו ע"ב בספרו הוא מזכיר את רדיפות היהודים בספרד שהיו בשנת ה"א נ"א: „וזהו רמז הגאולה כאשר יבא יתאמץ הגלות ורבים מן המשכילים יכשלו בראותם בלבול הגלות וצרות גדולות וכדי להנצל מן החרב יצאו מן הדת". מ ש ה ב ו ט ר י ל שכתב ספריו בשנת ס"ט יזכיר לראשונה את הספר (ב"ט) ואת מחברו. ראיותיו של הרד"ל מדברי ר' אברהם אבולאפיא, ר' ש"ט גאון בעל מגדל עז ור' מנחם ריקאנטי כבר בטלתי בפתיחת המאמר הזה. מה שחשב הרד"ל למצוא סמוכים לקדמות הזוהר מתשובות הגאונים (ובתוכם גם התשובות המיוחסות לרב האי גאון בזוף, כמו שהוכיחו הרב המחבר והחכם הרכבי. שפ"ר) ויתר ספרים עתיקים—אינם ענייני קבלה כלל או שהיו כתובים מאת המעתיקים על הגליונות ונשתרבבו בפנים הספר. יתר הדברים מדף כ"ג ואילך בספר „קדמות הזוהר" לרד"ל אינם כדאים גם להשיב עליהם.

למודים הם החוקרים לחשוב את הזוהר להמקור הראשי של הקבלה ותורתה, כי בהגלות הספר הזה לא שם עוד איש לב לספרים שקדמוהו. אך אם נשים לב כי מן צמיחת הקבלה לעת קץ האלף החמישי, ועד התגלות ס' הזוהר (ה"א נ"ג—ס"ה) עבר זמן יותר משמנים שנה ובמשך הזמן הזה נבתבו הרבה ספרים בקבלה, הנה אפשר הדבר, כי כמה ענינים הנמצאים בהזוהר נלקחו מהמקובלים הקדמונים. מלבד תורת אין־סוף ואצילות עשר הספירות תופסת מקום גדול בהקבלה האמונה בהתחייה (Eschatologie) על ידי עבור או גלגול נפש (Metempsychose). להוכיח את האמונה הזאת מכתבי הקדש מביא המקובל ר' יהודה בן יקר את הפסוק בקהלת (ח', י'); וכן ראיתי רשעים קבורים... וישתבחו בעיר כלזמת (לכשיתעוררו ויקומו לתחיה), ור' יצחק בן מודרום רבו של ר' שם טוב אבן גאון מביא הכתוב בקהלת ד' ב': ושבח אני את המתים שכבר מתו (מתו כבר) לאמר: שנתגלגלה נשמתם שתי פעמים (עיין על זה רש"ט בספרו כתר שם טוב ור' יצחק דמן עכו במאירת עינים סדרה בראשית). את ההוכחות מכה"ק על גלגול נפש הנ"ל לקח גם הזוהר (חלק א' דף ק"ל ע"א, דף קפ"ח ע"ב וחלק ג, דף רמ"ו ע"א). ראית ה ר מ ב"ן על הגלגול שהוא רק ג' פעמים מן הכתוב: הן כל אלה יפעל אל פעמים ושלש עם גבר (איוב ל"ג, כ"ט) נמצאה גם בזוהר ח"ג דף רט"ו ע"א ודף ר"ס ע"ב ובב"מ בתקוני זוהר. חדעה המזרה ע"ד עשר הספירות אשר בסטרא דמאבותא וע"ד הקליפות, אשר כחום השני הולכת ונמשכת בכל הזוהר, כבר

נמצאה בס' „אוצר הכבוד" לר' טודרוס אבולאפיא וז"ל: „ודע כי דעת אצילות צד ה ש ט א ל זה הוא ידיעה עמוקה ונעלמה מעיני רוב הקהל המקובלים הגדולים אשר קבלו קצת אמת מספרי התורה ומספרי האצילות של צד הימין עד שכמעט רובם לא השגיחו בזה ולא שתו לבם לזאת... לפי שלא שמעו, כי כשם שיש אצילות הטוב מכח הימין כמו כן יש גם אצילות רעה מכח השמאל (דף י"ז ע"ב ועיין למעלה ציון ג' עמוד 357).

והמקור הראשון בהזוהר לאמונת ו' ספירות דסטרא אחרא הוא בתקונים (תקונא תמנסר דף ל"ז ע"ב) שמביא ג"כ רש"ט אבן גאון (באמונות דף ל"ה ע"א), ושם נמצא גם את שמות עשר הספירות האלה! „כגונא דאיהי מלכות קדישא הכי איהי מלכות חייבא הרשעה, כגונא דמילה איהי ערלה דתמן סמאל... לקבל תרי ירכי קשוט מסטרא דסאבא, תואמי אל תומיאל... עוגיאל, אנגיאל, עוזיאל... עזא ועזאל שעריאל כתריאל (כרתיאל) לקבל כתר עליון... ואינון כתרין תתאין אינון קליפין לעשר ספיראן" — מקצת שמות ספירות הטומאה דומים לשמות המלאכים הנפילים בספר „חנוך" אשר בלשון יונית (דיללמאנן קאפ. 6, 69), אך גם פה כמו בספר „חנוך" נשתבשו השמות. ס מ א ל מתאים להשם Samiel ביונית, תומיאל או תמיאל — להשם Tumael, ע ז א ל להשם Asael, ש ע ר י א ל להשם Sariel (עיין דיללמאן הערה בעמוד 93), ואפשר לקחם מהבר הזוהר מספר חנוך, שהוא מביאו פעמים רבות, כאשר יעתיק גם ר"ט דיליאון בספריו דברים מס' ח נ ו ך. גם דברי ההיכלות המובאים בהזוהר ובספר הרמון לר"מ די ליאון לקוחים מהמקור הנ"ל ואפשר היתה לפני המחבר העתקה מספר אידרים־חנוך אשר בערבית.

החכם לאנדאויער היה הראשון שהעיר, כי ה„רעיא מהימנא" משפיל כבוד התורה התלמודית או יותר נכון למוד ה„תלמוד", אך לא לבד בהרעיא מהימנא כי גם ביתר חלקי הזוהר הנני מוצאים דברים קשים נגד תורה שבע"פ. דברי הזוהר (הלק א' דף כ"ז ע"א) בבראשית על הכתוב ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן וכו'[1] מתבארים יותר ע"י דברי התיקונים:[2] „אעשה לו עזר כנגדו דא משנה אתתיה דהאי נער ואיהי שפחה דשכינתא... ואתתא דאית לה דם טוהר ודם נדה מסטרא דמשנה.. ובגין דא אתקבר משה לבר מארעא קדישא וקבורתא דיליה (של משה) משנה איהי ולא ידע גבר ית קבורתיה עד יומא הדין, קבורתא דיליה משנה דשלטא על מטרוניתא, דאיהי קבלה למשה[3], ומלכא ומטרוניתא מתפרשא מבעלה, בגין דא תחת שלש רגזה הארץ, תחת עבד כי ימלוך, דא הוא עבדא ידיעה, ושפחה כי תירש גברתה דא משנה". פתרון הדברים הסתומים: המשנה היא אשתו של מטטרון (שנקרא נער ונקרא עבד)[4] ושפחת השכינה לאמר הקבלה או החכמה האלהית Thosopohie; המשנה תצוייר לנו בתמונת אתתא דאית לה דם טוהר ודם נדה. משה נקבר בחוץ לארץ על כי הכה את הסלע (הדבר הקשה, ארץ פרשין שאינה מוציאה פירות) היא המשנה, או התלמוד שהוא מוציא מים, טיפין טיפין, תחת לדבר, כלומר תחת לעסוק בסתרי תורה הקבלה המפכה מים חיים בשפע רב. ע ד י ו מ א ה ד י ן, כלומר עד חבור הזוהר, לא ידע איש את את קבורתו ולמה נקבר בחו"ל. והסבה שנקבר בחו"ל, — דא משנה. הקב"ה פורש מכנסת ישראל, יען כי העבד (מטטרון) ואשתו (המשנה) ימשלו בה. המפתח לפתרון הדברים האלה נמצאנו

---

[1] ראיתי להכיא כאן הדברים הקצים הללו: „ויקחו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כגונא דא תמרו מתרי דמתניתין, וימרכו את חייסה זו קושית, כתמר — דא קל וחמר, ובלבניס — דא לכון הלכה, וככל עבדה כעדה — דא כרייתא, תשב עבדו כפרך דא תיקו". הנה נראה, כי ספר המיוחס לרשב"י מתנגד גדול אל התלמוד ומכיח המלות המלאכותיות שבתלמוד: קושית ותיקו וכו' דברים שלא ידע תוספ רשב"י. שפ"ר.

[2] נראה שהכתר, כי מפני הדברים הקצים שבהמאמר הזה, נמלטו תחדים שהחליטו כי כל הספרים חיגם מהזוהר. והנראה שנמלטת ככל דפוסי הזוהר (גם בווארשא ויוזפוף ולובלין. שפ"ר.) כדף כ"ב תחמר: „מכאן (דף כ"ב) עד דף כ"ט ע"ג דכור המתחיל: כרתיות תיגין ליגו מהזוהר והלשון יוכיח לרגיל בו". לך התר"י השב את הספרים הללו לזוהר שנחמר מפי רשב"י, כאשר יעיר ע"ז רחי"ד תזולתי בהוצאת הזוהר דפוס ירוסלים בחלק ג' דף כ"ב ע"ג בהערה.

[3] קבלה למשה הוא כנגד הלכה למשה מסיני, ומוכח בזוהר להורות על המעלה של הקבלה על ההלכה התלמודית. שפ"ר.

[4] כי מטטרון נקרא נער וכו' עיין יבמות דף ט"ז ע"ב בתוספות ד"ה ט"ם פסוק זה שר העולם תמרו, ובחולין דף ס' ע"ג גם כן בתוספות ד"ה ט"ם פסוק זה, ועיין ע"ז בתרוכה דברים נכוחים להחכם רחזענטהל בהגהת ישראל ספר שני עמוד 46—47 במחמרו: „ספר יצירה". שפ"ר.

בתקוני זוהר (תקון כ"ו דף ע"ג ע"א): „ד ה ל כ ה עולימא (שפחת) דמטרוניתא דאיהי קבלה... דבגלותא משנה דאיהי מטטרון שלמא ואיהי בישנה למלך, באתר דמטרוניתא יתבה משנה ודא היא ושפחה כי תירש גבירתה, וביומי דמשה לא שלמא שפחה אלא מטרוניתא... לבתר דמית משה ויריח יהושע דאיהי נער באתר כלכותא (צ"ל דמלכתא) שלמה שפחה". עוד יותר בולטת כוונת הזוהר בתקון כ"א דף נ"ג: „שמעו הרים את ריב ה', כאן ריב? דא שכינתא דאיהי ריב ה', דאיהי רבי רב בגין בנהא — איהי ריב ברבי ורבן ורבא, ריב ודאי בכולהון תנאים ואמוראים דאיהי מריבת בהון בשיתא סדרי משנה בגין בעלה... דאיהי ריב עם אבהן, בגין דמרחקין לה מבעלה, דאינון אתקריין אמוראים. והאיתנים מוסדי ארץ אלין אינון תנאים בהפוך אתוון והא איתן בהפוך אתוון תניא דמסייע לה בגלותא ועלה אתמר: איתן מושבך ושים בסלע קנך... דלא נפיק מנהא אלא מיפין זעיר שם זעיר שם וכמה מהלוקות על אלין מיפין ומאן גרים דא המורים... דאם לא דמחה בה לא הוון מרחין ישראל ותנאין ואמוראין באורייתא דבע"פ דאיהי סלע אלא אתמר בם ודברתם אל הסלע ונתן מימיו בלא טורח... והוא נפיק מיא בלא קושיא ומחלוקת ופסק... ובגין דא אסתלקא שכינתא מן הסלע דאיהי יו"ד מן מיטטרון ואיתאר מטטרון יבשה... ובתר דאיסתלק האי מבועא מתמן שליט טרא באתרהא הה"ד ויבאו מרתה, ורזא דמלה וימררו את חייהם בעבודה קשה דא קושיא, בחומר דא קל וחומר... והכי הוו ישראל". להתימת הדברים עלינו להביא בזה דברי רעיא מהימנא, (הלק ג' דף קכ"ד ע"ב) ששם נאמר כי מצוות התורה התלמודית תתבטלנה לעת התגלות אור ההורה האמתית — אור הזוהר ז"ל: „והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע כהאי חיבורא דילך (משה מדבר אל רשב"י) דאיהו ספר הזוהר... ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי דאיהי האי ספר הזוהר יפקון ביה מן גלותא... ואילנא דטוב ורע דאיהו אסור והיתר טומאה ופהרה לא שלטה על ישראל יתיר". רעים ומרים מזה הם דברי רעיא מהימנא נגד התלמוד ודרכי הלמוד שלו בזוהר חלק ג' דף ר"ז ע"ב.

הה"ר לאנדאויער סמן וציין השטות השונות בקבלה עד הגלות הזוהר ועד בכלל (אריענט לטב"ל 1845 № 15) ויחלק אותן כן: הקבלה שומרת האמונים אשר בראשה עמד רבנו משה בן נחמן (הרמב"ן), הפילוסופי־הסודית של ר' יצחק אבן־לאטיף, הקבלית הפילוסופית של ר' יוסף גיקטאליא והקבלה של הזוהר. ההלוקה הזאת אינה מדוקדקת וגם לא נסדרו בעלי השיטות ההן איש לשיטתו. אחרי כי בהזמנים האחרונים נתגלו לנו ספרים רבים בהספרות הסודית שלא נודעו עוד להמלומד הצעיר לימים בשנות הארבעים למספרם, נוכל לציין ולסמן את השיטות ביתר דקדוק וצמצום, ומאחר שמדברי ר' יצחק סגי נהור אבי הקבלה לא נותר לנו מאומה לפליטה ולא נדע דבר מדעותיו, על כן הננו מתחילים:

א) מבית מדרשם של חכמי גירונה (הגירונדיים), להם נמנו: רבי עזרא ורבי עזריאל, אחריהם הרמב"ן, ומוריו ר' יהודה בן יקר ור' יעקב בן ששת, הם חדשו בקבלה את תורת אין־סוף, עשרת הספירות, סוד העבור (Metempsychose), תורת השכר והענש או סוד הגמול וסוד משיח. בבית המדרש הזה נוצרו חדשות. בפירוש כתבי הקדש על פי הקבלה לא הרבו לעסוק בני בית המדרש הזה,

ב) בית מדרש הקבלה בשיגוביה (Segovia), להם ימנו: רבי יעקב כהן משיגוביה הזקן ובניו ר' יצחק ורבי יעקב השני, ר' משה בן שטעון מבורגוש, ר' יצחק בן טודרוס רבן של ר' שם טוב אבן־גאון בעל מגדל עז, רש"ט הנ"ל, ר' טודרוס הלוי אבולאפיא ובנו ר' יוסף, מחבר הספר מערכת אלהות ור' יצחק דמן עכו. בני בית המדרש הזה תמכו יתדותיהם בבאורי המקראות עפ"י הקבלה והשתדלו לבאר פסוקי כת"ק והגדות התלמוד על פי יסודות הקבלה בכל אופן שבעולם מבלי להשניח אם סובלים המקראות את דעותיהם שהם מכניסים בהם אם לא, בכל אלה חכמי הקבלה לא נמצא עקבות רעיון מקורי שחדשו ע"פ כחם לבד.

ג) הקבלה המתפלספת־החקרנית, קבלתו של ר' יצחק אבן־לאטיף. השיטה הזאה בודדת במועדיה.

ד) שיטת ר' אברהם אבולאפיא, איננה חדשה ומקורית בעיקרה. ההשתמשות בצרופים גימטריאות ונוטריקון (שלא נמצאה כלל בין הגירונדיים והשיגוביים) כבר היתה נפרצה באשכנז בבית מדרשם של רבי יהודה החסיד ורבי אליעזר רוקח מווירמיזא. רבי אברהם אבולאפיא מודה כי בשיטתו שתקן בקבלה עליו להודות לחכמי המקובלים שבאשכנז. לבני בית המדרש הזה נמנה בהחלט את ר' יוסף גיקטאליא.

ה') בית מדרשו של הזוהר, הוא הספר המאסף לכל המחנות, הוא הים שאליו הלכו כל הנחלים ובו נכנסו כל פעולות המקובלים לבתי מדרשם השונים, לשיטותיהם ודרכי מחשבותיהם. הזוהר השתטש בכל הכחות שקדמוהו, ויגדל עליהם ויעל על כל שיטות המקובלים אשר לפניו, ויירש מקומן.

אמר שפ"ר: מתוך שני הציונים (ציון ג' וציון י"ב) ידע הקורא במדה מספקת את דעות המקדימים והמאחרים זמן חבור הזוהר בכלל או במקצתו, אך בהיות השאלה הזאת נוגעת בכח עצמה או בכח כתה באחת מפנות חיי הרוח של האומה הישראלית, הנני חושב לחובה לתת לפני קוראי הספר גם יתר ראיות החכם פֿראנק בדבר קדמות הזוהר המתנגדות להחלטות הרב המחבר. ומאליו מובן שאין בידי רק לרמוז על הדעות המתנגדות ולא להציען, מפני שצר המקום בזה להכיל חקירה גדולה אשר חכמי ישראל וחכמי אומות העולם הקדישו לה ספרים בעלי חלקים רבים:

א') יסודי למוד הקבלה איננה תורת האין סוף, האצילות ועשר ספירות בלבד, כי המקובלים הרחיקו עוד ללכת והקימו תורה בחקר אלוה שיש בה צד השוה לתורת הפילוסופים באשכנז והולנדיה בראשית המאה האחרונה, היא תורת אחדות המחשבה או הציור עם היש והנמצא („אידענטימאָט דעם דענקענס אונד זיין, דעם אידעאלען אונד רעאלען"). העולם (המציאות) בכללו הוא התלבשות הרעיון והמחשבה בצורה מוחשית או מוחלטת, והוא צורת השכל (אבזאלוטע פֿארם דער אינטעללעקטענץ) או הרעיון האלהי, כמאמר הזוהר: „והיא היא מחשבה ראשיתא דכלא ולא פרודא אלא כלא חד בקשורא חד דאיהי מחשבה כמש אתקשר באי סוף דלא אתפריש לעלמין ודא היא יי אחד ושמו אחד" — שימה שבתקרבת מאד להשקפות העולם של אפלטון ושפינוזה. השימה הזאת מבארת יפה בדברים אחדים בהספר פרדס רמונים (דף נ"ה) לרבי משה קורדווירה (הרמ"ק) לאמר: „אין ידיעת הבורא כידיעת שאר הנמצאים, כי ידיעת שאר הנמצאים אינם הם וידיעתם אחת, אלא יודעים הדברים בידיעה שחוץ מהם, למשל אדם היודע צורה מן הצורות, או איזה דבר שיצטייר בדעתו, הנה מזה יצאו לנו ג' דברים: הדעת המשוללת מהצורה, הדעת אשר בה יכיר וידע הצורה, הצורה בעצמה המצויירת כבר בדעתו — הדעת, היודע והידוע, ויש שכנו אותם בשם: שכל משכיל ומושכל, ואין ידיעת הקב"ה כן, אלא הוא הדעת והיודע והידוע והענין, כי אין השנהתו בדברים אחר הפרדם ממנו, אלא בהשכלה וידיעת עצמותו ידע וישגיח כל מיני העולם, כי כל הדברים שבמציאות הם נמצאים מיוחדים אליו בעצמותו, כי הוא דפוס כל הנמצאים כלם והם בו במציאות דק ונבחר, עד שאין לכל הנמצאים שלמות אם לא שלמותם במציאות הנבחר המתייחד במציאותם, וכפי רדתם מאת פניו, כן ירדו משלמותם ומעלתם, והנה כל הנמצאים מצטיירים בספירות והספירות במאצילם נמצאו כל הנמצאים וכל הספירות נכללות בכתר חכמה בינה (שלשת הספירות העליונות)". והנה יארכו מאד הדברים להראות ולהוכיח ע"פ הת' פֿראנק שכל השימה האלהית הזאת בקבלה נתחדשה עם הזוהר והספרים הנספחים אליו.

ב') הזוהר נכתב בלשון ארמית ירושלמית וסגנון מליצי, וכולל דעות וחקירות גדולות ונשגבות, עד שעלינו להודות, כי האיש שכתב את הספר היה גדל־דעה וכביר כח לבב שידע לשחרר עצמו מהדעות השוררות בזמנו ובתוג האנשים שהוא יושב בם, בעוד אשר כל חמדות האלה לא מצינו ברבי משה די ליאון. ספריו המה כתובים עברית, אך בלשון נלענה, גם כחו בתלמוד לא נודעה כלל, ולו היה גדול בתורה, כי עתה לא נמנע מחבר ספר גם בפנה זאת. ואם נאמר, כי ערום הערים הר"מ די ליאון, מדוע מלא את הזוהר בדברים מתנגדים להתורה התלמודית ובדברים נשמעים לכטה פנים בדבר הדתות השליטות ולא חשש ללעז? — סוף דבר המעיין בספרי הר"מ די ליאון יראה, כי לא היה ראוי כלל על פי כשרונו להיות מחבר הזוהר.

ג') בדברים האלה לא יחפוץ פֿראנק להחליט, כי הזוהר הוא קדום מאד בזמן, על פי הוכחות שונות, שאי אפשר לנו להציעם במקום הזה, בא פֿראנק לידי החלטת, כי הזוהר מוצאו מארץ הקדם ואולי מארץ ישראל ונכתב לפני בא הרמב"ן לארץ הקדושה, בזמנים שונים, והוא פרי אנשים רבים במשך דורות רבים, אחר חתימת התלמוד, והקבלה של הספר הזה מיוסדה על השקפות הפרסים או הפילוסופיה הפרסית. בהחלטתו זאת מרחיק פֿראנק ללכת ואומר שבהזהר נאספו השקפות חכמי ישראל מראשית המאה השניה עד סוף השביעית למספר הרגיל, כי אי אפשר לספר שיהיה נכתב בלשון ארמית ירושלמית בזמן מאוחר, דבר הנסתר מכמה צדדים. סוף דבר בראיותיו של פֿראנק ע"ד קדמות הזוהר אין אנו מוצאים ראיות מוחשות, אך מורגשות, מאי־האפשרות שר"מ די ליאון יהיה מחבר ספרים גדולים כאלה.

ציון יג.

המומר אבנר־אלפונזו, החוקר ר' יצחק פולגאר וניקולוס די לירה [1].

א.

המומר אבנר אלפונזו על פי חשיבותו המעטה והיותו הפכפך בדעותיו ומעשיו אינו ראוי כלל שנדבר עליו בהערה מיוחדת, אך מפני ששמו שגור בפי סופרי ישראל בדורו וכמה דורות אחרי כן, והוא היה סופרדשופן לישראל בשנאה עזה יותר מכל שונאי ישראל בקשטיליא, ובסבתו באו צרות רבות ורעות על ישראל, גם מרשימות תולדתו נוכל להקיש על זמני מאורעות רבים, ע"כ ראויים גם מעשיו לקבצם לאחד אחד. ובפרט כי הדברים שנאמרו עליו בזמן האחרון לא נתבררו כראוי וגם נמצאו ביניהם ידיעות כוזבות. כי אבנר ואלפונזו מוואלאדוליד אחד הוא, העיד הוא בעצמו בספרו ע"ד אמונתו libro de las tres gracias (בכתב יד) ובראשית העתקת ספרו־הויכוחי „de bellis Dei" יאמר ג"כ (בספרדית): זה הספר מלחמות אלהים, שחבר המלומד (maestre) אלפונזו, שהיה נקרא אבנר ביהדותו (אצל Rodriguo de Castro I. p. 195.). גם ר' משה די טורדיפילאס (Tordefillas) בספרו „עזר האמונה" (בכ"י) יאמר: תלמידי אחד מתלמידיו של מאיסטרי אלפונזו הנקרא בתחלה אבנר", ר' חיים אבן מוסה יקרא אותו (בספר הויכוח מגן ורומח בכ"י) אב־חשך. ידיעת סופרי הספרדים הנוצרים כי נולד אבנר אלפונזו בשנת 1270 ונתנצר בשנת 1295—ה"א נ"ה ומת בשנת 1346—ה"א ק"ו אינה מדוקדקת כלל. אלפונזו די שפינה המספר על פי עדותו של אבנר מעשי הוללות של נביאי השקר באבילה ובאילון בימי הרשב"א (עיין למעלה בפנים עמוד 187), ואשר מספרו של אבנר de bello Dei שאב את ידיעותיו ע"ד הנביאים באבילה ובאילון, יספר בשמו, כי בשנת 1295 כבר היה אבנר רופא והוא היה אחד מאלה שנפתו לדברי הנביא מאבילה, לצום ולהתפלל בתקות הקץ הקרוב לבא בשנת ה"א נ"ה, ואשר בהיותם לבושים לבנים כביום הכפורים ומחכים לביאת המשיח ראו כי בגדיהם מלאים סיטני הצלב, ויצאו מדתם, כי ימים רבים אחרי המקרה הזה היה אבנר עוד כפוסח על שתי הסעיפים עד שבאה עליו הארה מן השמים, כי יקבל את התורה הנוצרית. אלה הם תמצית דברי אלפונזו די שפינה, (בהעתקה טרומית). א"כ נתנצר אבנר זמן ידוע אחרי 1295. לעת עתה הננו יודעים, כי בשנה הנ"ל כבר היה רופא ובשנות העמדה.

אך יודעים הננו בבירור כי עוד היה חי באמצע המאה הי"ד למספרם וכנראה גם אחרי 1346, כי ר' משה הנרבוני, המפרש לספר המורה, ידע והכיר אותו לפני מותו, כאשר יספר בספרו „מאמר הבחירה" (בדברי חכמים מעמוד ל"ז ולהלן). ובהיות אבנר אז זקן מאד (עיין להלן) הנה אפשר שראה אותו דק בספרד בוואלאדוליד. אך יודעים הננו, כי רבי משה נרבוני בשנת ה"א ק"ד=1344 היה עודנו בעיר מכורתו בפירפיניאן אשר בפרובינציאה ויצא לארגוניה ה"א ק"ח—1347/8 ובשנת 1348/9 היה בסירבירה (עיין מונק בספרו Mélanges עמוד 504 בהערה). נראה כי או עוד היה אבנר אלפונזו בחיים.

דברי הנרבוני מפיצים אור על תכונת נפשו של המומר הזה ומוכיחים את מדותיו הנשחתות, עד כי ראויים הם להביאם במקום הזה. „מאמר הבחירה" מר' משה הנרבוני נכתב להשיב על ספר אבנר־אלפונזו לקיים אמונתו בנזרה קדומה, שבה (בהגזרה הקדומה) הוא מתנצל על המרתו את דת אבותיו, יען כי אין איש עושה דבר שלא נגזר עליו מראש. ואלה דברי הנרבוני במבוא הספר:

ראיתי והנה חכם מהמיוחדים בדורו ואני השגתיו באחרית ימיו, חבר „אגרת תגזרה" יאמר בה, כי אין שם אפשר, אך הכל מחויב ונגזר הכל בגזרה... (וחתימת הספר הוא) וזה האיש המכונה אבנר בהלו נרו על ראשו הנה הוא אצלנו (?) מהחכמה שעור גדול (חסרות בזה מלות אחדות והכוונה גלויה, שהיה בעל חכמה במדה נכונה) ולא אחשוב שטעה בזה אבל הטעה.

---

[1] תפן לגי כרחבית לכרי להוכית כי המוסחת היסרה היא פולגאר, ולא פאלגאר או פאלקאר כגירסת אחריס. פולגאר היה שם משפחה מלוי מאד בקשטיליא, מלינו Fernando Pulgar בהיה סופר הסוד למלך פירדינגד הקתולי ואשתו המלכה איזבל הקתולית, והדבר שכעברית כתוב לפרקים יצחק פולקאר לינו סותר גילסתנו, מפני שעפ"י הכלת יהודי ספרד האות „g" נבטאת כמו האות „k".

כי כאשר ראה העקוּת (מצוקות) העת ושלא יגיע לו מהמשתתפים עמו בדת עזר כי אם התנגדות, להתנכרותם והעדרם מהחכמה, לעברתם ושנאתם את אנשיה, פנה אל רחבים ושטי כזב כדמות כלים (לאמר להשתמש בהם כבאמצעים וכלי חפץ) יעקוהו (צ"ל יעלוהו) אל הצלחה המדומית על שהיא כלי לנצחית, כי לא היה מהחסידים שלטי הדעת אשר די להם בקב חרובין מע"ש לערב שבת, כי אין לפנות אל המוחש רק בהכרחי וההכרחי מספיק מאד... ואחר (כן) ראה כי הרע אשר עשה גם כפי החכמה, כי אין לחכם לבא נגד התורה אשר גודל בה... אמר כמתנצל בגזרה כוללית כי הכל נגזר להורות, כי אם שטפוהו המים, לבו עמד בו באמת עד עין נכרי לא צבעו, אבל כוכבי התמורה והגזרה הכריחוהו וכו' וכו'. הנה יצא ברור כי לא מהכרה פנימית המיר אבנר דתו, כי אם להשגת קניני העולם הזה.

והנה אם היה עוד חי בשנת 1347—ק"ז ובשנת 1295 כבר היה רופא, הנה יוכל היות כי נולד בשנת 1270, ובאמצע המאה הי"ד כבר היה זקן מופלג. ידיעתו של דון גדליה בעל שלשלת הקבלה, כי היה אבנר אלפונזו תלמידו של הרמב"ן הוא שקר. מוהלם, אחרי כי הרמב"ן יצא מספרד לאה"ק בה"א כ"ו, ואז אולי לא נולד אלפונזו עוד, וכל הספור הנורא המסופר שם מאבנר אלפונזו ושיחתו עם הרמב"ן הוא בדוי מן הלב. המומר פאול די סנטה מריה מודיע, כי אבנר עזב דת אבותיו בשנת הששים להולדתו בשנת 1330. בדף האחרון מספרו scrutinium scripturarum יספר לאמר: „ויהי בארץ הואת לעת מלכות אלפונזו האחד עשר, מלומד גדול פילוסוף וחוקר במה שאחרי הטבע ושמו אבנר מן בורגוש, ובחיותו בן ששים לשנות חיין קבל הדת הנוצרית", וזאת היתה לפ"ז בשנת 1330, ולזה מסכמת הידיעה, כי שנים רבות אחרי המאורע עם הנביא מאבילה נתנצר. — לפני שנת 1336 כבר היה לנוצרי וקם לקטרג על היהודים לפני המלך אלפונזו האחד עשר. זאת נדע מכתב המלך אלפונזו שנמצא שמור בספרו של בעל הזכרונות הספרדי אלפונזו די שפינה הנ"ל. וז"ל המכתב: (בלשון רומית).

„אנחנו אלפונזו מלך קסטיליא (מודיעים) למועצות היהודים אשר בממלכותינו, דברי חסד ושלום!

רוצים הננו כי תדעו, אשר נודע לנו על ידי המלומד אלפונזו, שהתנצר בבית הכנסיה הגדול בבלינסיאה כי אומרים אתם בתפלותיכם מימים מקדם איזה מאמר שבו אתם מקללים את הנוצרים ואת כל היהודים המקבלים את הדת הנוצרית, כי אתם חושבים אותם לכופרים וגם לשונאים היותר גדולים, ובצבור הנכם מתפללים לה' כי יכריתם וישמידם. ואף כי אחדים מהיהודים הכחישו זאת, באמרם כי התפלה הואת אינה מתייחסת אל הנוצרים; אך בדבר הזה התוכח אלפונזו המלומד הנזכר עם חכמי בלינסיאה (חכמי היהודים) אשר באו בצדכם, ובמעמד שופטיכם, סופרי העם, נכבדי ויקירי הנוירים הדוסיניקיים ורבים אחרים המצוינים בידיעת חקי העברים, והמלומד אלפונזו הנזכר הוכיח, כי המאמר הזה (ברכת המינים) נוסף מהקדמונים בחבריהם מאת ספריהם... בראותנו, כי הדבר הזה חרוף וגדוף הוא לנו ולדת הנוצרית מצאנו לטוב לצוות, כי עוד לא יעשה כדבר הזה בכל מקומות ממלכתנו... ואם יהודי או יהודיה יעיזו לעשות כואת (להתפלל התפלה)... יענשו לשלם קנס לאוצר ממלכתנו מאה מרבידיות במטבעות חדשים... עיר וואלאדוליד 25 לחדש פיברואר שנת 1374". השנה הזאת לפי חשבון הספרדים בימים ההם מתאמת לשנת 1336 למנין הרגיל של הנוצרים. יש להעיר כי וואלף שמביא את כתב הדת הזה חשב את השנה 1374 למנין הנוצרים הרגיל ולא למנין בני ספרד בימים ההם, ומזה רצה להוכיח כי אלפונזו חי בזמן מאוחר.

אבנר־אלפונזו כתב ספרים הרבה בלשונות ספרדית ועברית; את השפה הרומית לא ידע. מנין ספריו לא נמצא עוד בשום מקום ואלה הם: א) באור על פירוש אבן עזרא לעשרת הדברות, כנראה כתב הספר הזה ביהדותו (אצל די קאשטרו ח"א עמוד 195 עפ"י טורלים ואנטוניה). ב) ספר תוכחה נגד אגדות התלמוד בשם „מורה צדק" ומובא מר' משה די טורדיפילס (במבוא להספר באות א'), ובספר אבן בחן לר' שם טוב אבן שפרוט (בכ"י) נמצאו דברים ממנו שחבר ס' זה לפני הס' באות ג': „ואמרת שביארת אותו בספרך „מורה צדק". ג) תשובה על דברי הספר „מלחמות ה'" המיוחס להרד"ק ובאמת הוא מר' יעקב בן ראובן[1]. שם ספרו של אלפונזו כנראה היה: תשובות על ספר מלחמות ה' לקמחי.

---

[1]) בספר „מלחמות ה'" בכ"י נמצא בהכיכליותיקה של כית מדרש לרבנים ומורים בברעסלא, כרחשיתו נמצא שיר עם הוספות כרחשי הכרוזים: „יעקב כר ראובן". לפי עדות מעתיק הספר נתחבר בשנת תתק"ל

ד) הספר La concordia de las Leyes כנראה היה תוכנו, להוכיח כי עקרי הברית החדשה רמוזים בכתבי הקדש. ה) ספר בלשון ספרדית Libro de las tres gracias דבריו מובאים אצל de los Rios. ו) ספר „מנחת קנאות" להוכיח אמתת הכתת האיצמגנינות נגד דעת אבן פולגאר. (Bartolocci № 1001, de Rossi Codex 533 p. 75b, עיין אריעגט 1840 לטב"ל עמוד 249). נראה כי הספר הזה כבר נאבד. אלפונזו שלח את הספר הזה להר"י פולגאר והוא השיב עליו בספר „אגרת החרפות" בחמשה פרקים (אצל די רוססי בהנ"ל דף 73 ע"א, 73 ע"ב וגם Bibliotheca antichristiana עמוד 93). השיר בראש הספר שבו מתלוצץ הר"י פולגאר על אמונת האיצמגנינות מביא כרמולי (אריעגט בהנ"ל) לאמר: מנחתך שמתה ומעלה טעל, כי נמאסה תחת ידי הבעל. ז) „תשובות על המחרף" תשובה על אגרת החרפות לר"י פולגאר. ח) שלש אגרות נגד היהודים ואמונתם, (אצל די רוססי בהנ"ל) איש אחד ר' יוסף שלום השיב על תוכחתו זאת בספרו: „תשובות על אגרות אלפונזו". ט) ע"ז הזר והשיב המומר אבנר אלפונזו בספר „תשובות על התשובות" (אצל די רוססי בהנ"ל). י) „אגרת הגזרה" לחזק האמונה בגזרה קדומה (Fatalismus). יא) „סוד הגמול" ג"כ לחזק דעתו בדבר גזרה קדומה ור' יוסף אבן שם טוב כתב תשובה על הספר הזה (עיין Mèlanges למונק עמוד 509 בהערה) ואולי הוא ספר אחד עם הנזכר באות ו' „מנחת קנאות". מכל הספרים האלה נודע אל נטן כי שנים נכתבו בלשון ספרדית ויתר הספרים נכתבו בעברית.

ב.

ר' יצחק אבן פולגאר, אשר, כפי הנראה למעלה, עמד בוכוח ספרותי עם המומר אבנר־אלפונזו היה במיטב שנותיו במחצית המאה הי"ד למנין הרגיל או בראשית המאה השניה לששי. זמן יותר מדוקדק אי אפשר לנו להוציא מספריו. אמנם בהמשך ספר „תקון הדעות" לר"י אלבלג נרשם הזמן: „ותהי השלמתו ברביעי בשבת שנת והפיץ קצח ח' ימים לחדש תמוז (בהחלוץ ד' ע' 83), אך לא נדע פירוש הזמן הזה, אם כוונתו לשנת ה"א קצ"ח—1438, והדברים אינם מהמחבר, כי אם מהכותב המעתיק; אולם בשנה ההיא (קצ"ח) לא חל ח' בתמוז ביום רביעי בשבת. זאת נדע נאמנה, כי הר"י פולגאר השלים ספרו של הר"י אלבלג אחרי שנת ה"א נ"ב או נ"ד. הזמן ה"א ס"ז—1307 שנמצא בספר אלבלג כ"י בוואטיקאן (אצל Bartolocci III עמוד 890 מספר 922 וגם אצל כרמולי Itinéraires עמוד 282) אינו כנראה מאלבלג בעצמו, כי אם מהמשלים את ספרו הר"י פולגאר, ובכן נדע שכבר בשנת ה"א ס"ה כתב ספריו, וספריו הנה: א) ההמשך או התשלום לספרו של הר"י אלבלג, החלק השלישי מספר המאקיד לאלנהאואלי, ועיין שטיינשניידער בספרו ע"ד העתקות היהודים מעמוד 299 ולהלן. ב) ספרו הגדול „עזר הדת" בכ"י בהביבליותיקה של ביה"מ לרבנים ומורים בברעסלא בחמשה פרקים נגד המכחישים בתורה מן השמים, נגד המשועבדים לאותיות שבתורה מבלי להתבונן לרוחה וכנגד המקובלים ובעלי האיצמגנינות המאמינים בהשפעת המזלות. בכלל ידבר בו בזכות תורת היהדות הצרופה על פי יסודות הפילוסופיא והשכל ההגיוני, ורובו בדרך שיחה או ויכוח ומעורב בחרוזים. פרק אחד ממנו נדפס בספר טעם זקנים (מעמוד י"ב ולהלן) בשם „ויכוח התורני עם הפילוסוף". ג) ספר בלשון

1170. לך מכיון שהיתן עזרא נזכר שם כתיב שכבר מת, והמעורר והכותב יוסף בן זכריה נזכר ג"כ שם (דף 91) הנה הי כזמן מלאכת מלך מהזמן שמעיד המעתיק. כ' יוסף בן זכריה הקדים ספרו התוון הספרני לר' שבתי כיקיניסתי (עיין למעלה עמוד 86) ולפ"ז הי כ' יעקב בן רלוכן בסוף הלף החמישי, זה יוצא לנו גם ממה שלא ידע עוד דבר ממורה הנבוכים להרמב"ם. נראה הדבר, כי הי בלרפת ובלא מן התרן ונתייצב במדינת גסקוניה בדרום התרן הזאת כמו שיתמר: „כפי המקרה אשר הקדני בהיותי כמורד קסקוניה (Gascogne) גולה ונגזר עלי להתגורר עמהם ושם בתרן מגורי להכני גולני תחד". הסופר הזה היה יהודי רבני ומבית דבריה מרכ סעדיה גאון ומהגדות התלמוד, ולכן לא נכזוב דבריו האומרים כי הוא יעקב בן רלוכן הקדלי.

המחבר נוצח ונותן ע"ד תוכן הספר „מלחמות ה'" ותשובות לבנר אלפונזו, ותפיסותיו של זה התחרון על דברי הבגדה המעטים הנמלאים בהתלמוד ע"ד מתוקן דת הנוצרים והשמעתי הדברים בעניינים שהי תפשר להתחיב הדבור בהם. עפ"י.

ספרדית נגד האיצטגנינות, (עיין למעלה בציון זה סימן א' אות ו'). ד') „אגרת החרפות" נגד אבנר־אלפונזו, ענינו מבואר בציון זה סימן א' בהנ"ל.

הר"י פולנאר ידע את אלפונזו פנים אל פנים והיה לו שיח ושיג עמו כמו שיספר בספר „ע ז ר ה ד ת" (דף י"ג): „פעם אחת נתחברתי עם איש אחד חי נפשי מהיר ויודע בדרכי הדת גם בפילוסופיא ובא עד קצו למלא חפצו ונטהו לבו לשוב מדרכי תורתנו, היה שמו מקדם ר' אבנר, ויען ויאמר לי בהתוכחו אצלי: התאמין בחכמי התלמוד הקדומים?... ואומר וכו'. בספרו זה הוא מגין על הלכות התלמוד, אך על ההגדות יאמר: „שאין ההגדות מעצם התלמוד". אבנר־אלפונזו השיב בספרו de bellis Dei על דברי הר"י אבן פולנאר הנזכר אחרי הפילוסופים האומרים שאין תקומה ומציאות־אישית מיוחדת להנפש (בספר אבן בחן לאבן שפרוט פרק ט"ז 3 בכ"י עלה 167): „וגם היו קצת הפילוסופים והרמב"ם ושאר הנמשכים לדעתם כמו ר' יצחק בן פולקאר וזולתו מועים בזה באמרם שאין הנשאר מראובן לאחר המות זולת הנשאר משמעון".

ב.

ניקולום די לירה, אשר בהגהותיו (Postillen) המהוללות לספרי כה"ק כבש דרך לפני לותיר, עד כי בימי הריפורמציה הלותירית היו אומרים Si Lyranus non lyrasset Lutherus non saltasset (לולי נגן לירה בנבל, כי אז לא רקד לותיר) ראוי להציב לו יד בתולדות ישראל. את שמו נפגוש למרבה בספרי ישראל. רבי חיים אבן־מוסה חבר ספר „מגן ורומח" בשנת רט"ו בתשובות על מענות ניקולום די לירה „בספר שכתב למעון על תורת היהדות ולהוכיח אמתות הברית החדשה מכה"ק". הספר הזה של לירה נמצא בסוף הגהותיו לכתבי הקדש וגם בסוף ספר הוכוח של המומר גירונימו די סנטה פֵּי Hebraeomastix, פֿראנקפֿורט 1602 מעמוד 140 ולהלן. די לירה כתב את ספרו זה בשנת 1304 כמו שמודיע בעצמו (עמוד 191). ר' חיים אבן מוסה מעיר בהקדמתו ל„מגן ורמח" לאמר: „אתחיל עתה... בזה החבור להשיב כנגד ניקולאי די לירה ראש המדברים כנגדנו בספר הוכוח שלו". בין הטחברים אשר חשבו, כי היה ניקולום די לירה יהודי מומר, נוכל למנות גם את ר' חיים אבן־מוסה כי יאמר: „בעבור שהיהודים היו מפחדים להשיבו כי היה (ניקולאי) נ ו צ ר י ח ד ש מזרע היהודים, ויהודי היה ל"ה שנים כמו שאומרים הנוצרים". אך עם כל זה צדקו דברי וואלף המוכיח כי די לירה נולד על ברכי הורים נוצרים (Bibliotheca (I. III. מקום אחד יש בספרו המסייע לדברי וואלף. שם (בסוף הספר) יאמר מפורש, כי מעולם לא היה לו שיח ושיג עם יהודים, ואך נסיונות אחרים ובחינותיהם, הוכיחו לו הסבות, אשר הניאו את היהודים מקבל את הברית החדשה, ומאחר, כי בעצמו יודה, כי ידיעתו את השפה העברית מעטה מאד, ע"כ אין ספק כי היה נוצרי מלדה. הנני מביאים בזה את דבריו שבם יודה, כי קטנה מאד ידיעתו בעברית וישבח את רש"י החכם ליהודים והמעולה שבמפרשים ו"ל: „אמנם כן, לא רק דברי המלומדים הקתולים, כי אם גם דברי חכמי היהודים וביחוד באורי הרב רבי שלמה הנקרא חכם לעברים הועילו להארת והבנת כתבי הקדש. ואחרי כי אינני בקי במדה הזאת בלשון הקדש וכו'. עם זה יש להעיר, כי די לירה אחז בדרכי המפרשים היהודים לבאר כתבי הקדש על פי חפרד"ם (פשט, רמז, דרוש, סוד) וכהמבארים מהסוג הזה בין חכמי ישראל, כן גם הזנית הוא את הפשט הפשוט.

בפנים עמוד 37 בהערה 3 בדבר תולדות רבינו מאיר הלוי מטוליטשולא הבטחתי לתועלת הקוראים להביא בזה את נוסחת המצבה שלו, בהיותה מצוינת בסגנונה ולשונה, וגם בצמצום הזמן יהיה קשה להבין דברי ההערה הנ"ל בלי דעת את כל הנוסחא, לכן הנני מעתיק בזה את כל המצבה מס' אבני זכרון להרשד"ל (פראג תר"א סימן י"ב) עם הערות אחדות מהנ"ל.

איך [1]) שמש בעפר נקבר וכבוד אל הסתירו דבר?
איכה יצא מן המקדש כבוד, וישב במדבר?
איכה מאור נטמן בחול איכה חֹל על קדש גבר?
גלה כבוד מישראל ולעמק הבכא חָבָר
בחמשת אלפי שנים, גם ארבע, בימי ניסן עבר
. . . . [2]) . . . . בשלישי, אל עמיו נדבר
קרא האל מועד לשבור גאון, כל מטה עֹז שבר
חזה ציון קרית מועדנו
ומקוה סוחרי תלמודנו
זה הים גדול ורחב ידים
ורוח אלהים מרחפת על פני המים
זה מקום פנואל ומחנים
אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים
נגנז בקבר זה צפירת תפארת גולת אריאל
חכם כאיתיאל, איש חמדות כדניאל
אחרי הולידו את מהללאל
ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל
הוא נשיא נשיאי הלויים ר' מאיר הלוי זצ"ל
בן כבוד הרב המובהק ר' טודרוס הלוי רי"ת [3]).

---

1) בכ"י איה.

2) חסר בכ"י, ובהקדמת צדה לדרך כתוב שמת בחג המצות, וחנה שנת ה"א ד' היה סימנה הכ"ו, ומן המצבה נראה שמת הרמ"ה בשלישי בשבת, ויום שלישי בשבת שחל בחג המצות היה בשנה ההיא יום י"ח ניסן. וזה מה שאולי היה רשום במלות החסרות כאן.

3) ר"ת „רוח ה' תניחנו".

אמר שפ"ר. ההערות האלה מידידי הרה"ח רצ"ה יפה באו אלי בסוף ההדפסה, אחרי אשר שם עינו על הספר מתחלתו ועד סופו. רובן הן בסדרי הזמנים, שהוא מומחה במקצוע זה, וכלן נכבדות להקוראים המעיינים, ע"כ שמתי להן מקום בזה.

הערות מאת צבי הירש יפה.

א. (לעמוד 8). ידיעות ע"ד זמן הלדה והפטירה של הרמב"ם ובנו ר' אברהם ולידת נכדו ר' דוד נמצאו בהכתובת שעל הכ"י פירוש למס' ר"ה המיוחס להרמב"ם, ואנחנו נביא בזה נוסחאות שונות של הכתובת הנ"ל, ונחקור בתחלה ע"ד אמתת הכתובת בכלל ואם ראוי לסמוך עליה ואח"כ נבאר את ההבדל שבין נוסחאותיה השונות, למען יתברר הדבר לאמתו. הכ"י שעליו נמצאת הכתובת הנ"ל היה למראה עיני המפרש לקדה"ח, ר"ע האדומי, ר"א אזכרי, הרב חיד"א, החכמים מונק, ב"ג וזק"ש, ובשנת תרכ"ו יצא לאור בפארים ע"י ר"י ברילל בחוברת „יין לבנון", ובראשו כתוב: „פירוש מס' ר א ש ה ש נ ה חבור הרב המובחק מרנא ורבנא נר ישראל ר ב י נ ו מ ש ה בן כבוד הרב הדיין אבן מימון מרמון ספרד, הועתק הספר במדינת הים, העתיקו הנעלה ר' שמואל בר' אברהם שקייל בעכו מכתיבת רבינו משה מאור הגולה ז"ל", „וגם זה מצא בסוף הספר מכתיבת הרב ומלשונו: בליל אחד בשבת ארבעה ימים לירח אייר נכנסתי לים וביום שבת עשירי לאייר שנת ד"א תתקכ"ה עמד עלינו נחשול שבים... וליל אחד בשבת שלשת ימים לירח סיון יצאתי מן הים בשלום ובאנו לעכו... וביום ג' ד' מרחשון שנת (תתק)כ"ו ליצירה יצאנו מעכו לעלות לירושלים... עד כאן העתיק מכתיבת עצמו איש האלקים רבינו משה ז"ל", „וזה העתיק מכתיבת אדוננו הנגיד רבינו ד ו ד נין רבינו משה ז"ל: רבינו משה נולד לאביו רבינו מימון ז"ל בחדש ניסן יום ארבעה עשר שנת א' תמ"ו לשטרות, והיה ליצירה ארבעת אלפים ושמונה מאות ותשעים ושלש, ונולד בקורטבא ונפטר מן העולם הזה וזכה לחיי העולם הבא בשנת א' תקי"ז לשטרות בליל שני בשבת יום עשרים לחדש טבת, ואבא מרי בנו נולד לאביו בחדש סיון... ונפטר בליל שני בשבת שהוא יום שמנה עשרה לחדש כסלו והיא שנת שמיטה, ימיו ושנותיו אחת וחמשים שנה ומחצה. ואני דוד נולדתי במצרים בליל רביעי בשבת בשלש שעות מתחלת הלילה לחדש טבת שנת א' תקל"ד לשטרות". הנוסחא הזאת היתה גם לפני הרב חיד"א, אבל בבאור עינים סוף פרק כ"ה מביא את הכתובת השניה בנוסחא אחרת כזאת: „רבינו משה ע"ה בעל ספר זה נולד לאביו בחדש ניסן יום י"ד שנת אלף תמ"ו לשטרות בקורטובא מתא ונפטר שנת א' תקי"ו לשטרות יום שני כ' טבת, נמצא שהאיר עיני הגולה שבעים שנה פחות פ"ג ימים, ואבא מרי בנו נולד א' תצ"ו לשטרות ונפטר א' תקס"ד לשטרות, ואני דוד בן בנו של זקני ר"מ נולדתי לאבי במצרים א' תקל"ד". מפני ריחוק המקום שבין א"י וספרד נתחלפה להכותב ר' שמואל שקייל עיר מולדת הרמב"ם „קורדובה" בעיר „רמון ספרד" היא ג ר א נ ד ה, ששתיהן בארץ ספרד. (ובתשובות הרמב"ם סימן רמ"ה נמצאה שאלה שנשלחה להרמב"ם מעיר גרנטה). מדברי ר"ש שקייל ניכר שהפירוש נכתב בידי הרמב"ם ע ב ר י ת, והוא העתיקו רק מכתב אל כתב ולא מלשון אל לשון, אבל מלבד שסגנון הלשון בפי' הזה אין לו שום דמיון לסגנון לשונו העברית של הרמב"ם, מלבד זה לא מיזאנו שהרמב"ם כתב פירושים לתלמוד בעברית, זאם ראינו להרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה שכותב „וחברתי פירוש (על התלמוד) בתלתא סדרי: מועד, נשים ונזיקין (לבד מארבע מסכתות) ומסכת חולין", ניכרים הדברים שגם פירוש התלמוד כמו פירוש המשנה כתב ערבית ולא עברית, וא"כ קשה להאמין שרק על מסכת ר"ה, כיוצא מן הכלל, כתב פירוש בעברית. והנה המאור בפ"ק דר"ה מביא שני דברים בשם הרמב"ם: א) בענין אתרוג אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית (שם ט"ו ע"א) מצא בכתיבת ידי הרב ר' משה ז"ל דהיינו שבשנה השביעית אולינן לחומרא אף אחר לקיטה אבל בשאר השנים אין מחמירין בשני עשורין; ב) על מימרא דאביי הא בניסן ותשרי הא בשאר ירחי (שם כ' ע"א) מביא שהר"ם פירש שבניסן ותשרי אין מאיימין ובשאר ירחי מאיימין. והנה מה שנזכר באות ב' בשם הרמב"ם נמצא מפורש בספרו הי"ד הל' קדה"ח פ"ג הי"ח, וגם מה שנזכר באות א' בשם הרמב"ם מסכ"ם בעיקרו עם דברי הרמב"ם בספרו הי"ד הלכות מע"ש פ"א הל' ה' והל' ו', שרק בשנה השביעית אולינן לחומרא, אבל בשאר השנים אין מחמירים בשני מעשרות, אלא שיש הבדל ביניהם, שלדברי המאור בשם הרמב"ם בשאר השנים לענין מעשר אולינן באתרוג בתר חנטה כאילן, ובספר הי"ד שם פסק דאולינן בתר לקיטה כ[illegible]קות, ואולי בא השני הזה מפני שנויי הנוסחאות, ויתכן שביד הרז"ה לא היה חבור שלם מהרמב"ם על כל מס' ר"ה רק שמצא את הבאור שהזכיר בכתב ידו על

פיסקא מיוחדת או על גליון הגמרא שלו; אבל בכל האופנים א"א שכוונת הרז"ה אל הפירוש לר"ה אשר בידינו המיוחס להרמב"ם, כי שם לא נמצא שום באור אף לאחד משני המקומות שהביא המאור בשמו.

לעמת זה בצדק הוכיח החכם חז"ס נ"י (הכרמל תרכ"ז גליון 32 והצפירה 1880 גליון 50, הבאתי דבריו בהערותי לדי"י ח"ד עמוד 467), בראיה נמורה ומוחלפת שאין עליה תשובה, שהפירוש הזה למסכת ר"ה המיוחס להרמב"ם בוודאי אינגו להרמב"ם, שהרי מאמרו של ר"ג בתשנה (ר"ה כ"ה ע"א) „פעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה" מבאר המפרש הזה שהאמינם ר"ג על שתי העדיות גם יחד שבאמת ראו את הלבנה שחרית במזרח וערבית במערב, לפי שכשנמצאת הלבנה בעת הטולד בתכלית נמייתה ממלולל השמש לצפונו או לדרומו, או אפשר הדבר שתהיה נראית הלבנה הישנה שחרית במזרח ובאותו היום עצמו תהיה נראית הלבנה החדשה ערבית במערב, — בעוד אשר הרמב"ם בפירוש המשנה מחליש „שדבר זה הוא נמנע בתכלית המניעות" ואומר „שאין מאמין זה אלא אדם ע"ה תפש בתכלית הטפשות לא יבין מן הגלגל אלא כמו שיבין השור והחמור". ואחרי כי כן, שנתברר הדבר שהכ"י הוא בוודאי לא מהרמב"ם, הנה בהשקפה הראשונה יוצא מזה מטילא שגם הכתובות שע"ג הכ"י ההוא אין להם שום ערך תולדתי לחיי הרמב"ם ומשפחתו; אבל אל נא נהיה נמהרים להוציא משפט. בתחלה נשים לב לחקור מאין באה הטעות הזאת ליחס את הכ"י הזה להרמב"ם. הח' הז"ס ישער שהפירוש כ"י הזה היה לטראה עיני הרמב"ם, ואל מחברו כוון הרמב"ם בדבריו הקשים הנ"ל, רק שאיננו מזכיר את שמו מפני הכבוד; ההשערה הזאת ישרה היא מאד, אלא שהוא מוסיף עוד לשער שמחבר הכ"י היה שמו ג"כ ר' משה בן מימון והיה מעיר קורדובה, עיר מולדת הרמב"ם, ונפטר קודם הרמב"ם, והרמב"ם מזכירו באחת מתשובותיו (שו"ת הרמב"ם סימן כ"ו), המובאת גם במגדל עז ובכפף משנה בהל' תפלין פ"ג הל' ה', ולפ"ז היה עלינו לומר שהרמב"ם ראה את הכ"י בידי מחברו בעיר מולדתו, אבל לפי שהכ"י נמצא בעכו ולפי עדותו של המעתיק ר' שמואל שקייל, הכתב שבו נכתב הפירוש דומה אל הכתב שבו נכתבה הכתובת הראשונה, א"כ לפ"ז היה עלינו לומר עוד, שלא הרמב"ם הידוע רק אותו הרמב"ם האחר נסע בים דרך עכו, ואליו, לא להרמב"ם הידוע מתיחסים כל הרפתקאות הנפיעה המסופרים בהכתובת הראשונה — אבל הכתובת השניה, גם ע"פ ההשערה הזאת אין כל סבה להטיל ספק בהתיחסותה למשפחת הרמב"ם הידוע, ויתכן מאד שהיא באמת מר' דוד נכד הרמב"ם, ור' שמואל שקייל העתיקה על הכ"י הנ"ל, מפני שמחמת שווי השמות טעה וייחס גם את הכ"י עצמו גם את הכתובת הראשונה להרמב"ם הידוע.

אולם אם נתבונן יותר נמצא, שהרמב"ם נמר את פירושו למשנה בטצרים בשנת (אלף ת') ע"פ לשטרות (=ד"א תתקכ"ח), כאשר יספר בעצמו בחתימת פירושו למשנה (ע' די"י ח"ד עמוד 339 הערה 2), ושם יאמר ג"כ שעסק בפירושו בנדודיו בארצות מקצה השמים ועד קצה השמים... מהם שכתב במסעות הדרך ומהם כשעלה בספינות בים, והדברים האלה הלא מתאימים הם בין בעצמם בין ביחס זמנם אל המסופר בהכתובת הראשונה; א"כ יש מקום לשער באופן אחר, שגם הכתובת הראשונה היא מהרמב"ם הידוע, אלא שהפי' כ"י למס' ר"ה, שכבר ידענו בו שנתחבר מחכם אחר שקדם להרמב"ם ושהיה למראה עיני הרמב"ם, אפשר להיות שהרמב"ם העתיקהו לעצמו בימי נעוריו בכתב ידו, בקונטרס מיוחד, והיה נמצא באמתחת ספריו שהוביל עמדו בצאתו לדרך, ובטופו רשם את כל המאורעות של נסיעתו, ובהיותו בעכו עזבהו שם, כי לא מצא בו חפץ יותר. ולפ"ז לא נוכל לדעת מי היה מחברו, רק לפי שהיה כתוב בכתיבת ידי הרמב"ם, ע"כ טעה ר' שמואל שקייל וחשב שהרמב"ם בעצמו חברו [1].

---

[1] כעין זה אמר הגאון ז"ל על מה שגמלת להמפרש לקדש"ת (פ"י) במכיית מאמר אחד בעגין תקופת כל חלת וגזיפת סלכגה ואומר עליו „שגמלת כתוב בכתב הגאון רמז"ל בקונדריסין", והרי"ף פרייפמן המו"ל את ספר „הגיון הגפש" לר"ת הגעית כר' חייא, בתולדותיו שהקדיש לו בספר (עמוד IV), מכיא בשם סח' עד"ל שהעיד בילדו שהדכריס הסס לקוחים מס' העבור לר"ת כר' חייא (ת"ג שער ד'), כפי שהשוה והעריך את דבריהם חלה לעמת חלה המו"ל שם בהערה 5, וע"ז יאמר הג' ז"ל, במכתבו להמו"ל (בס עמוד XXIII), שיתכן שהרמב"ם הטתיק בכתיבת ידו לעצמו ולגרכו דבריה מס' העבור בקונטרס מיוחד לעיין בו לפרקים, אבל לא שהרמב"ם יחסו לעצמו. (והח' ד. קלסטל בהערותיו לס' מלרף לבסף לר"ת מן התלומים (מאמר כ' פ"כ) כתב ג"כ בדברי ז"ל, חלה שלא סזכירם בשמו).

היוצא מכל זה שהפירוש לכס' ר"ה בוודאי איננו להרמב"ם, ורק בטעות נקרא שם הרמב"ם עליו; הכתובת הראשונה, ע"ד הנסיעה בים, מוטלת בספק אם להרמב"ם היא או לא, אבל הכתובת השניה, ע"ד ימי ההלדת והמיתה, מתייחסת בוודאי למשפחת הרמב"ם, בשגם שהידיעות האלה תתאמתנה עוד ממקומות אחרים, וכמו שיבוא בהמשך הדברים. נשאר לנו אפוא לחקור ע"ד הנוסחאות השונות של הכתובת השניה ולדעת במה תשתוינה זו לזו ובמה תשתנינה זו מזו ולברר מתוכן את אמתת הדברים.

שתי הנוסחאות שוות בזה שפטירת הרמב"ם היתה ביום ב' כ' טבת א' תקי"ו לשטרות. ומזה הוכחתי בהערותי לח"ד עמוד 466 שבעל הכתובת הזאת מונה את התחלת המנין לשטרות כהוגן משנת ג"א ת"ן, שלפ"ז א' תקי"ו לשטרות היא שנת ד"א תתקס"ה ליצירה שבה חל באמת כ' טבת ביום ב', ומזה מוכח שמ"ש בנוסחא הראשונה על שנת הלדת הרמב"ם א' תמ"ו לשטרות: „והיה ליצירה ארבעת אלפים ושמנה מאות ותשעים ושלש", הדברים האלה הם בהכרח הוספה מאוחרת מאיזה מעתיק טועה (שטעה בשתי שנים והחליף שנת תתצ"ה על תתצ"ג), ובמאור עינים אינם.

אולם בנוגע לזמן לידתו ופטירתו של ר' אברהם בן הרמב"ם, שונות הידיעות בשתי הנוסחאות, ועלינו לברר את ההבדל שביניהן. הנה בנוסחא הראשונה לא נזכרה לא שנת הלדתו ולא שנת פטירתו רק כתוב ש ח י נ"א ש נ ה ומחצה ושנולד בחדש סיון ונפטר בליל ב' י"ח כסלו בשנת השמיטה, ובנוסחא השניה כתוב שנולד א' תצ"ו ונפטר א' תקס"ו, ומחילא לפי נוסחא השניה ח י ע' ש נ ה. והנה לפי שבשנת א' תקס"ו לשטרות, שהיא ה"א ט"ו ליצירה, חל י"ח כסלו ביום ב', א"כ היה מקום לשער, בהשקפה הראשונה, שבשנת פטירתו נשתנו שתי הנוסחאות, ולא נבדלו רק בשנת לדתו, שלנוסחא השניה היתה שנת ה"א תתקס"ה, ולנוסחא השניה היתה שנת ה"א תתקס"ג (שחדש סיון שלה הוא נ"א שנה ומחצה קודם כסלו ה"א ט"ו); אבל אחרי העיון לא יוכל הדבר להיות כן משני טעמים. א) ששנת ה"א ט"ו לא היתה שנת השמיטה. ב) שא"א לומר שר"א נולד בסיון תתקס"ג, שזה הוא רק כשנה ומחצה קודם פטירת הרמב"ם, והדבר הזה לא יתכן, שהרי הרמב"ם בכתבו לתלמידו החשוב ר' יוסף בן יהודה אבן עקנין (אגרות הרמב"ם עמוד 31) כותב אליו ע"ד בנו אברהם „כי הוא עניו ושפל שבאנשים, מצוף אל זה טוב מדותיו והוא בעל שכל דק וטבע נאה ויהיה לו בע"ה שם בגדולים בלי ספק", ודברים כאלו יתכנו רק על איש שהגיע לשנות השחרות. ע"כ בהכרח עלינו להקדים את שנת הלדתו, ויחד עם זה להקדים, לפי נוסחא הראשונה, גם את שנת פטירתו. והנה ההבדל שבין שתי הנוסחאות בשנות חיי ר' אברהם בן הרמב"ם הוא בי"ח שנה, ואם נחפש את השנים שחל בהן י"ח כסלו ביום ב', נמצא מן שנת ד"א תתקצ"ה עד ה"א י"ז רק שנים אלו: ד"א תתקצ"ז, צ"ח, ה"א א', י"א, י"ד, ט"ו, ואם נבקש איזו מהן היא שנת השמיטה, אז נמצא שלדעת ר"ת בתוס' ע"ז (דף ס' ע"ב) היו שנות ד"א תתקצ"ז, ה"א י"א שנות שמיטה, ולפי ששנת ד"א תתקצ"ז מכוונת י"ח שנים קודם ה"א ט"ו, ע"כ בהשקפה הראשונה היה מקום לשער שגם לנוסחא הראשונה נולד ר"א בן הרמב"ם בסיון שנת ד"א תתקמ"ה כמבואר בנוסחא השניה, ונפטר י"ח כסלו תתקצ"ז בן נ"א שנה ומחצה; אולם אם נשים אל לב שכפי עדות הרמב"ם בפ"י מהל' שמיטה ויובל נהגו בא"י כדעת הגאונים, שלחשבונם שנת השמיטה מאוחרת בשנה אחת מאשר לחשבון ר"ת, א"כ בין כל השנים הנזכרות, רק השנה האחת ד"א תתקצ"ח היתה שנת השמיטה ולפי שר"א חי נ"א שנה ומחצה, ע"כ נולד בסיון ד"א תתקמ"ו שהיא א' תצ"ז לשטרות; ויתכן שמפני שהאותיות ו' ז' רגילות להתחלף זו בזו מפני דמיונן בכתב, ע"כ נכתב בנוסחא השניה בטעות א' תצ"ו במקום א' תצ"ז.

היוצא מדברינו, שההבדל בין שתי הנוסחאות הוא זה: לנוסחא הראשונה עלינו לומר שר"א בן הרמב"ם נולד בסיון ד"א תתקט"ו ונפטר ליל ב' י"ח כסלו ד"א תתקצ"ח ולנוסחא השניה נולד בסיון ד"א תתקמ"ה ונפטר ליל ב' י"ח כסלו ה"א ט"ו. הבירור הזה, במה נבדלו שתי הנוסחאות זמ"ז, נבבד מאד לברר על פיהו גופא דעובדא היכי הווה, אם רק יתברר לנו מאיזה מקור אחר שבאחת מי"ז השנים שבין שנת ד"א תתקצ"ח ובין ה"א ט"ו היה ר' אברהם בחיים או לא היה בחיים, שאז יוכרע עי"ז ממילא עם מי משתי הנוסחאות הצדק. אמנם מהן בעצמן קשה להכריע איזו נוסחא היא צודקת, כי יש פנים לכאן ולכאן, מצד אחד יש מקום לסמוך על הנוסחא הראשונה, כי לפי שאחרי פטירת ר' אברהם בן הרמב"ם נעשה ר' דוד בנו תיכף למטלא מקום אביו: נגיד על כל קהלות ישראל במצרים ורופא המלך (כי לא מצאנו שכסא הנגידות היתה פנויה בין ר"א לבנו ר"ד), ואחרי ששתי הנוסחאות שוות בזה שר' דוד נולד בשנת א' תקל"ד לשטרות=ד"א תתקפ"ג, א"כ יקשה על נוסחא הראשונה שר' דוד היה בעת פטירת אביו עוד צעיר לימים מלטלא את מקומו, כי לא מלאו לו אז ט"ו שנה עדיין, (ועוד נדבר בזה

בהמשך דברינו), אבל לנוסחא השניה, המאחרת את פטירת ר"א לשנת ה"א ט"ו, אתי שפיר שר"ד היה בעת פטירת אביו בן ל"ב שנה, ואולי מטעם זה לקח הרהמ"ח לעיקר את הנוסחא הזאת (ומ"ש כאן בפנים שנפטר ה"א י"ד, אין זה מדברי גראָטץ, שהוא רושם את השנה רק למנין הנוצרים, והוא טעות הדפוס, ע' לוח הטעיות). אולם מצד אחר יש מקום לתלות יותר הטעות בנוסחא השניה, שמפני שיטפא דלישנא, שהרמב"ם עצמו חי שבעים שנה, נשתרבבה שם הטעות בחיי בנו ר"א לחשוב גם את פטירתו, בשנת השבעים לימי חייו, בעוד שאין שום סבה לתלות טעות בהפרטים המבוארים בנוסחא הראשונה: שיהי חייו היו נ"א שנה וטחצה וששנת פטירתו היתה שנת השמיטה. כזאת היא דעת הח' ב"ג במבואו לס' „ברכת אברהם" מר"א בן הרמב"ם שהו"ל בליק (שנת כת"ר). והנה בספר „סדר החכמים וקורות היטים" שהו"ל הרה"ח ר"א נייבויער (אוקספורד תרח"ם) הובאו לקוטים מס' „דברי יוסף" לר' יוסף בן יצחק סטברי, ובעמוד 133, 134 נמצאו שם דברים נכבדים הנוגעים לתולדות הרמב"ם ומשפחתו. והנני לתת בזה תמצית דבריו, הנוגעים לחקירתנו, בלשונו: „ויהי משה עבד ה' בארץ מצרים בליל ב' עשרים לחדש טבת שנת אלף ותקי"ו לשטרות היא שנת ד' ותת"ק יום"ה ליצירה, ועשו סיטן לאותה שנה **בבי אבל** משה לפ"ק, והיו חייו שבעים שנה, כי נולד בקורטובא בי"ד לחדש ניסן שנת אלף ותמ"ו לשטרות היא שנת ד' ותתצ"ה ליצירה... וחיבר פירוש המשנה והוא בן שלשים שנה, ובן חמשים לחיו חבר ספר היד וס' מנין המצוות וס' המורה ושו"ת... ר' אברהם בנו נולד לאביו כ"ח בסיון שנת אלף ותצ"ז לשטרות היא ד' ותתקט"ו ליצירה ובימיו רבים מעם בני מקרא נתיהדו על ידו וקבלו עליהם דברי חברות... ונפטר לחיי עד בליל ב' י"ח לכסלו שנת ד' ותתקצ"ח והיא שנת השמיטה, שי"א ממחזור רס"ד, ימיו נ"א שנים ומחצה ומת במצרים תנצב"ה. ר' דוד הנגיד בן בנו של הרמב"ם ז"ל נולד בשנת אלף ותקל"ד לשטרות היא שנת ד' ותתקפ"ג ליצירה, וחבר ילקוט על התורה ונביאים וכתובים בלשון ערב... ר' אברהם (בן ר' דוד) נולד כ"ד לאלול שנת אלף ותקנ"ז לשטרות היא שנת ה' וח' ליצירה ונפטר בשנת אלף ותקק"ט לשטרות היא שנת ה' וס' ליצירה...". מזה רואים אנחנו, כי בנוגע לר"א בן הרמב"ם, דברי ר"י סמברי, שמפני שהם מפורטים ביותר יש לסמוך עליהם ביותר, מכריעים בהדיא את אמתת הנוסחא הראשונה וכפי שבארתיה, וגם יום הלדתו של ר' אברהם בן הרמב"ם נסמן שם בדיוק, דק שיש טעות דמוכח בדבריו שתחת „שי"א" ממחזור רס"ד צ"ל „ש"א" או „שנ"א", והיינו שנת א' ממחזור רס"ד.

ובכדי להשלים את החקירה ע"ד ר"א בן הרמב"ם נחקור עוד את דברי הרהמ"ח בהערה 1 התמוהים. הוא מביא **ראיה** לדבריו מדברי די סאסי הכותב בשם אבן־אבי־אוזאיביה שר"א נפטר 640 למחמדנים, ומסיים ע"ז „שהיא שנת 1254 לספה"נ", והדברים האלה תמוהים שהרי שנת 640 נמשכה מן 1 יולי 1242 עד 20 יוני 1243; וביחוד יפלא שהדעה הזאת תהיה דלא כמאן. ולפי שקשה היה מאד בעיני להניח שתהיה עוד דעה שלישית ע"ד שנת פטירת ר"א בן הרמב"ם, ע"כ שערתי שטלבב טעותו של הרהמ"ח בהשתות חשבון המחמדנים עם חשבון הנוצרים, הנה גם את עצם דברי די סאסי מטר לנו הח' גראָטץ בפעות, שהסופר הערבי איננו קובע את שנת 640 למחמדנים לשנת פטירת ר"א, רק שהוא מעיד שבשנת ההיא היה ר"א בחיים או לא היה בחיים, ולפי שהידיעה הזאת ערכה גדול לחקירתנו, כי עדותו של סופר ערבי, בן דורו של ר"א, המסיח לפי תומו, נאמנת מאד ויש בידה להכריע בהחלט איזו היא הנוסחא האמתית משתי הנוסחאות, כמבואר למעלה, ע"כ פניתי בשאלתי אל הרה"ח דר. שמואל פאזנאנסקי נ"י מוורשא היושב בברלין, אשר שבילי הספרות הערבית נהירין ליה, לברר את הדברים ממקורם, ולפי שתשובתו יקרה וגכבדה היא מאד, ע"כ הנני לתת בזה את מכתבו אלי (מן 12 אויגוסט 1896) כלשונו, ואלה דבריו: „עיינתי בספרו של de Sacy ע"ד שנת טוט של ר"א בן הרמב"ם והוא אומר כי לפי דברי אבן אבי אָציבע"ה נפטר לפ נ י שנת 640, השנה הזאת תתאים באמת לשנת 1242 לנוצרים וגראָטץ טעה. והנה בתוך כך נדפס ספרו של אבן אבי אציבע"ה הנ"ל והנו תולדות הרופאים (ע"י פרופיסור אויגוסט מילר בשנת 1884) והוא אומר שם (חלק ב' עמוד קי"ח) ע"ד „אברהם בן אלריים [=הראש] מוסי ה' [=הוא] אבו אלמני אברהם בן אלריים מוסי בן מיימון" כי „נפטר במצרים בשנת ושלשים ושש מאות", בין טלת ב ש נ ת ז מ ל ת ו ש ל ש י ם מקום חלק בכל הכ"י וכן גרשם פה בדפוס על הגליון „ביאון באלאצל" (ר"ל מקום לבן בהמקור), ומזה שער de Sacy שעכ"פ נפטר לפני שנת 640. והנה מדברי ר' יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף" (נתחבר בשנת תל"ב) שמענו „שר"א בן הרמב"ם נפטר בליל ב' י"ח לכסלו שנת ד' ותתקצ"ח" והוא לפ"ז סוף שנת 1237, ולפ"ז אין ספק כי צ"ל אצל אבן אבי אציבעה בשנת ח מ ש ושלשים ושש מאות, ושנת 635 למחמדים החלה ביום כ"ד אויגוסט 1237 ונמשכה עד

13 אויגוסט 1238 עכ"ל, ודפח"ח. ולפ"ז נתבררו כל השאלות והותרו כל הספקות בדבר חיי ר"א בן הרמב"ם, שהאמת כנוסחא הראשונה וכדברי ר"י סמברי, שלפ"ז נולד ר"א בן הרמב"ם כ"ח סיון תתקמ"ו שהוא יום ג' 17 יוני 1186 לספה"נ והוא יום כ"ז לחדש השלישי לשנת 582 למחמדנים ונפטר יום ב' י"ח כסלו ד"א תתקצ"ח, 7 דיצמבר 1237 והוא יום י"ז לחדש הרביעי לשנת 635 למחמדנים, וימי חייו נ"א שנה ומחצה.

עתה נבוא לחקור ע"ד נכד הרמב"ם ר' דוד ובנו ר' אברהם, ונעיר בתחלה עוד על איזה דברים הצריכים עיון בדברי ר"י סמברי. הנה גם אצלו כתוב שר"ד נולד תתקפ"ג, א"כ תסוב גם עליו קושיתנו הקודמת: היתכן שבהיותו פחות מט"ו שנה נעשה למלא מקום אביו. אצל ר' דוד נכד הרמב"ם לא נזכרה שנת פטירתו ואצל ר' אברהם בנו של ר' דוד לא יתאימו המנינים לשטרות וליצירה בשתי שנים, כי שנת א' תקנ"ז לשטרות היא ה"א ו' ליצירה ושנת א' תר"ט לשטרות היא ה"א נ"ח ליצירה. מה שכתב אצל ר' אברהם בן הרמב"ם שעל ידו נתיהדה קהלה של קראים, טעות היא בידו, שנתחלף לו ר"א בן הרמב"ם בר"א בן ר"ד נכד הרמב"ם, כי המקור לזה הוא בדברי ר' אישתורי הפרחי בכפתור ופרח פ"ה דף י"ג ע"ב, ושם כתוב: „וכמעשה שאירע בסוף מחזור רס"ו (ערך ה"א ע"ב) מקהל גדול (של קראים) שהתיהדו מהם ביום אחד במצרים על יד הנגיד רבינו אברהם נר"ו". ואין ספק שצדקו דברי הרחמ"ח להלן (עמוד 264) שזה היה ע"י ר' אברהם בנו של ר"ד נכד הרמב"ם, ובצדק התפלא הרח"ח פין (בכנסת ישראל עמוד 40) על הרדב"ז בתשובותיו סימן ע"ב, שאע"פ שהוא מציין את זמן התיהדות קהל הקראים בסוף מחזור רס"ו ע"י ר"א החסיד, מ"מ הוא מסיים „וקרוב הוא שהיה בנו של הרמב"ם", בעוד שר"א בן הרמב"ם נפטר בראש מחזור רס"ד, ומה שטרח הח' פין (שם) להליץ בעדו שאולי נפל מ"ם במנין המחזור שצ"ל „בסוף מחזור רס"ג", הוא ללא הועיל, כי לא שם על לב, שהמקור לזה הוא בדברי בעל כפתור ופרח שהבאתי, ובחיות שביטיו אירע הדבר, ע"כ עדותו נאמנת מאד בלי שום פקפוק, וידוע שהוא היה מנולי צרפת בשנת ה"א ס"ו וכתב ספרו בא"י שנים רבות אחרי גלותו מצרפת והוא מזכיר את ר' אברהם בברכת החיים „נר"ו", א"כ בהכרח שהנוסחא רס"ו היא מדויקת (להלן עמוד 264 בהערה 4 בלשונו של הכפתור ופרח ובכנס"י לפין בלשונו של הרדב"ז כתוב „בסוף מחזור רס"ו", אבל שניהם הם רק מטעות הדפוס, כי גם בכפתור ופרח, גם בשו"ת הרדב"ז כתוב „רס"ו"), וא"כ בהכרח שהתיהדות קהלת הקראים היתה ע"י ר' אברהם בנו של ר' דוד כדעת הרחמ"ח, אבל גם על זה יקשה מדברי ר"י סמברי. שלדבריו גם ר"א בר' דוד כבר נפטר בשנת ה"א נ"ח או ה"א ס', והיינו בשליש הראשון למחזור רס"ו.

למען הסיר את כל המבוכות, נשים לב אל עוד כ"י אחד שמצא הח' ב"ג באוצר הספרים הקיסרי בפריש 708 №, הביאו בהקדמתו לס' „מעשה נסים" (צד V) (פאריש תרכ"ז), שם כתוב: „רבנו דוד הנגיד נולד במצרים בליל רביעית כשלש שעות מתחלת הלילה בארבעה... לחדש טבת שנת א' תקל"ד לשטרות ונפטר מהעולם הזה במצרים וזכה לחיי העולם הבא בשבת ביום ר"ם אלול שנת א' תרי"א לשטרות, נמצאו שני חייו שבע ושמונים שנה" (אחר תיבת „בארבעה" חסרה תיבה אחת בהכ"י), ובצדק העיר החכם ב"ג, כי לפי החשבון שנפטר ר"ד בן פ"ז בשנת א' תרי"א לשטרות, א"כ נולד לא בשנת א' תקל"ד רק עשר שנים קודם לכן, בשנת א' תקכ"ד=ד"א תתקע"ג, והביא ראיה לדבר, שבשנה ההיא, התקע"ג, חל באמת ביום ד' בשבוע יום כ"ד טבת, ועפ"ז נשלים את התיבה החסרה בכ"י „ועשרים", משא"כ בשנת תתקפ"ג חל ר"ח טבת ביום ג' וממילא ביום ד' בשבוע לא חל לא י"ד ולא כ"ד טבת; וא"כ אתי שפיר שר"ד היה בעת פטירת אביו ר"א בן כ"ה שנה, אולם בשנת פטירת ר"ד טעה החכם ב"ג, כי הוא חשב שבשנת א' תרי"א לשטרות = ה"א ס' חל א' דר"ח אלול בשבת ואין הדבר כן, כי באמת היה אז ר"ח אלול ביום ג' וד', ורק לפניה בשנת ה"א נ"ח ולאחריה בשנת ה"א ס"א חל ר"ח אלול בשבת וביום א'; ואולי מטעם הזה כתב החכם פין בכנס"י (עמוד 242) שר"ד נפטר בר"ח אלול ה"א ס"א, אך לא הרויח בזה מאומה, שהרי סוף כל סוף לא יעלה החשבון של פ"ז שנה כראוי; וע"כ דעתי נוטה לשער, שהדברים הכתובים אצל ר"י סמברי על ר"א בנו של ר' דוד „ונפטר בשנת אלף ותקק"ט לשטרות היא שנת ה"א וס' ליצירה" נכתבו שלא במקומם, ומקומם למעלה אצל ר' דוד עצמו, והמנינים לשטרות וליצירה שיש הבדל ביניהם בשתי שנים, הם שתי נוסחאות שונות. והכותב את הכ"י המובא בהקדמת ס' מעשה נסים היתה לפניו הנוסחא ה"א ס', ע"כ העתיקה לחשבון השטרות א' תרי"א, ולפי שידע ברור שר"ד נולד א' תקכ"ד, ע"ב קצב מדעת עצמו, (כאשר יורה הלשון: נמצאו שני חייו...) את שנות חיי ר' דוד פ"ז שנה, ולא שם על לב שבשנת ה"א ס' לא יחול ר"ח אלול בשבת, אבל

הגירסא העיקרית היא אלף ותקכ"ט לשטרות=ה"א נ"ח. לפ"ז יצא לנו שר' דוד נולד ביום ד' כ"ד טבת ד"א תתקע"ג 19 דעצמבר 1212, ונפטר ביום השבת א' דר"ח אלול ה"א נ"ח=9 אויגוסט 1298 ויהי חייו פ"ה שנים ומחצה. ור' אברהם בנו חי עוד בסוף מחזור רס"ז (ה"א ע"ג) ואז החזיר קהלה גדולת של קראים לדת היהדות.

ב. (לעמוד 23 שורה 7) „בימי החנכה", טעות הוא, והיה לו לומר „סמוך אחר החנכה", כי יום 30 נוביימבר 1215 חל ביום ב' ו' טבת ד"א תתקע"ו שהוא ד' ימים אחר חנכה, כמבואר בהערתי בשולי הגליון.

ג. (לעמוד 26 שורה 26) „רמון השביעי" צ"ל „רמון הששי" כי רק הוא נקרא „ראימונד הטוב". ולמען יובנו יותר הדברים המסופרים כאן ועוד בהרבה מקומות מהספר שיבואו אח"כ, אזכיר פה בקצרה מדברי ימי רמון הששי ורמון השביעי כפי הנוגע לענייננו: רמון הששי (הטוב) עלה למלוכה בשנת 1149. בקצפו על אכזריות האפיפיור אינוקינטי השלישי, החל לחגן על האלביגנזיים, וע"כ הטיל עליו האפיפיור את להט החרם, בשנת 1208 עלו עליו הקנאים בטעס הצלב ויצרו לו כאד עד אשר הכריחוהו לצאת למלחמה על עבדיו האלביגנזיים; אבל לבו לא נתנהו לבצע מחשבת אינוקינטי, על כן החרם שנית, ונסיכותו נתנה לסימון מונפורט המצביא את נוסעי הצלב; לאחרונה התעורר ראימונד על זכותו באומץ לב ויצליח לכבוש לו את ארצו, ויהי בשנת 1222. בנו ראימונד השביעי חפץ להכריח את אמאלריך בן מונפורט ליאש את לבו על זכותו בטולוזה, אבל אמאלריך נתן את זכותו בטתנה ללודוויג השטיני מלך צרפת, אשר עלה למלחמה על ראימונד השביעי, אך בשנת 1226 מת לודוויג השטיני ובנו לודוויג התשיעי התפשר עם ראימונד השביעי בשנת 1229 לחלק את המדינה ביניהם. ראימונד השביעי מת בשנת 1249 אחרי מלחמה קצרה עם לודוויג התשיעי.

ד. (לעמוד 46) בשירו של הרמב"ן (כאן ובציון ב' עמוד 354) כתיב: „עדי קטרין קטרין", ובדפוסים שלפנינו הנוסחא: „עדי קטרי כתרין", שפירושו: עד שיקשרו כתרים.

ה. (לעמוד 54 הערה 2). כל שורה מן השיר היא מארבעה חלקים בני ארבע תנועות, לפ"ז בסוף שורה ד' תיבת „רק" שייכה לסוף חלק ג', כן בסוף שורה ט' תיבת „על" שייכה לסוף חלק ג', ובסוף שורה י"ב צריך להגיה: „עַל כָּל יוֹנֵק בַּקִּיקָיוֹן", בתחלת שורה ט"ז צריך לנקד: „בַּסּוֹד", ובתחלת שורה אחרונה צ"ל: „עַל בְּדַרְשׁ הָעִיר".

ו. (שם) הרב המתרגם מעיר שיש מקום לפרש את הדברים „התודע אל המדע" על חכמת הקבלה, ש„משם תשכיל דעת עליון" וכו'; אולם אם נתבונן אל המשך דברי השיר נוכח לדעת שאיננו סובל שום פירוש אחר מלבד פירושו של הרהמ"ח, ושכוונת המשורר באמרו: „הרף מורה מן המורה, המנע מן ההגיון; אך התודע אל המדע, משם תשכיל דעת עליון; דברי סופרים בו נזכרים, בהם החזק מאין רפיון; בסוד גשמות אם הוא בדמות, לחקור זאת אין לך רשיון" בהכרח כך היא: שימנעו מכל וכל מלמוד הספר „מורה נבוכים" שהוא מיוסד כלו על חכמת ההגיון; לא כן ספר „המדע" שביד החזקה להרמב"ם, שהוא כולל חמש הלכות: יסודי התורה, דעות, תלמוד תורה, ע"ז, תשובה, שרובן הן הלכות וחקים מדיני התורה ודברי סופרים, מצוה ללמוד בו, מפני שמשם נשכיל דעת עליון, ורק המקומות המעטים שבספר המדע המדברים בחקירה אלקית, כמו ד' פרקים הראשונים מהל' יסודי התורה המדברים במעשי מרכבה ומעשי בראשית, ומקום אחד בהל' תשובה (פ"ג ה"ז), ששם הוא קורא להמגשימים את הבורא בשם מינים, בענינים אלה אין רשות לחקור; אבל אם היתה כוונת המשורר לחכמת הקבלה, אז אין שום טובן לכל הדברים מן „דברי סופרים" עד „אין לך רשיון". וכשהרציתי הדברים לפני הרב המתרגם הודה לדברי.

ז. (לעמוד 68 בסופו) השיר הוא על משקל שתי תנועות ויתד, שתי תנועות ויתד ושתי תנועות ויתד בדלת, ושתי תנועות ויתד, שתי תנועות ויתד ושלש תנועות בסוגר, ולפ"ז צריך לתקן את הנקוד בסוף הדלת הראשון: „כִּי בָעֲרוּ", בסוף הדלת השלישי: „לָאֵל", ובסוגר השלישי: „וְכַמַּלְאָךְ".

ח. (לעמוד 84 בהערה 1) צונץ מיחס לר' אלעזר מגרמייזא את ס' „רזיאל הגדול", אך זה לא יתכן, כי בספרו הגדול הרקח הוא אומר: „כל מחבר מחוייב לרשום שמו בראש ספרו או ברמז בראשי החרוזים" ובספר רזיאל לא מצאנו אף רמז קל לשם המחבר, עכ"ד הרהמ"ח. אי משום הא אין לדחות דברי הח' צונץ, כי אדרבה יתכן מאד שכשם שקרא שם ספרו האחד „רקח" מפני שעולה בגימטריא שמו „אלעזר" כן קרא גם את שם הספר הזה „רזיאל" מפני שאותיותיו כאותיות שמו „אלעזר" רק בחלוף אות אחת „ע" על „י".

ט. (לעמוד 93 בהערה) להחבירגי לארצי, יפה הגיה הרשי"ף „להשיבני". יותר נכון להגיה „להחזירני", בחלוף אות אחת „ב" על „ז".

י. (לעמוד 98) הרגת פולדא 28 דיצמבר 1235 חל בע"ש י"ז טבת ד"א תתקצ"ו.

יא. (לעמוד 101) ביום השבת הראשון אחרי ימי התענית לנוצרים, היינו בשנת 1240, והוא חל אז ביום 3 מארץ ח' אדר שני שנת ה"א (וע' ציון ה').

יב. (לעמוד 103) הוכוח החל ביום השני לשבוע בעשרים יום לחדש תמוז (24 יוני 1240), ובציון ה' עמוד 371 כתוב ביום ב' פ' בלק כ' תמוז=25 יוני 1240. ומעות היא, כי רק בשנת 1239 חל 24 יוני ביום כ' תמוז תתקצ"ט, וגם אז לא חל ביום ב' פ' בלק רק ביום ו' פ' פינחס, אבל בוכוח ר' יחיאל מפאריס נאמר מפורש שהיה בשנת אחרית (היינו בשנה האחרונה של האלף והיא שנת ה"א) ה' ימים בחדש תמוז יום ב' פ' בלק ויום ג' אחריו, ולמחרתו ביום ד' פ' בלק הובא אל הוכוח רבינו יהודה זצ"ל בן רבינו דוד, ויום ב' פ' בלק משנת ה"א, שהוא היה יום התחלת הוכוח, חל ביום ד' תמוז, 25 יוני 1240.

יג. (שם) ואותו היום שבו נשרף התלמוד לראשונה נקבע לתענית ביחי כמה דורות. יום התענית נקבע לא ביחי החדש, רק ביחי השבוע והפרשה, היינו ביום ע"ש פ' חקת, כמובא בציון ה' (עמוד 369) בשם ספר „תניא".

יד. (לעמוד 106 הערה 3) הרחמ"ח אמר להשוות את שני המקורים: העברי והרומי, ע"י שהגיה Junii תחת Julii, בחשבו כי 24 מאי 1241 חל ביום א' סיון ה"א א'; אבל אין הדבר כן, כי רק בשנה שלפניה 1240 חל 24 מאי בתחלת סיון ה"א, וגם אז לא ביום א' סיון רק ביום ב' סיון, אבל בשנת ה"א א' חל א' סיון ביום 12 מאי 1241, שלחשבון חרומים הוא נרשם IV Jdus Mai, אבל IX Cal. Junii שהוא 24 מאי בשנת 1241 חל ביום י"ג סיון ה"א א'. אך צריך לשום לב אל סדר הקריאה בהמקור העברי שכתוב בו: „שנה אחת לאלף ה' א' בסיון", שאם נקרא: א' בסיון, אז נצטרך להגיה „לאלף ו'" במקום „לאלף ה'", אשר ע"כ אפשר ששעור הדברים כך: שנה אחת לאלף (דהיינו) ה' א' (כלומר ה"א א'), או ששעורם כך: שנה אחת לאלף (עם) ה' א' (היינו שנה אחת וה"א), וכעין זה מ"ש בקינה הנזכרת להלן עמוד 134 הערה 4 „בשנת חיי"ב ה' א'", שהכוונה שם ג"כ שנת ל' וה"א; ולפ"ז תיבת „בסיון" היא טובדלת משלפניה ולא נתבאר באיזה יום בחדש סיון, ואפשר ג"כ שהיה בי"ג סיון שהוא 24 מאי, ועפ"ז יתאימו דברי המקור העברי עם דברי המקור הרומי ע"פ הגהת הרחמ"ח.

טו. (לעמוד 112 הערה 2) דברי הרחמ"ח כאן מיוסדים על תוצאות חקירתו בח"ד ציון א' (עמוד 423), שעל דברי הכרונולוג שבסוף הספר „שבט יהודה" סעיף כ"ט, האומר: „בשנה שנתפס מלך צרפת בידי הישמעאלים, אחר שהותר ושב לארצו, גרש את כל היהודים מארצו", העיר שהדברים האלה סותרים ראשם לסופם, כי בתחלה יאמר „בשנה שנתפס מלך צרפת" שזה היה בשנת 1250 ואח"כ יאמר „אחר שהותר ושב לארצו" וזה היה בדיצמבר 1254; וע"פ סמוכים אשר מצא לו בדברי הסופר מתיא פאריס, המוכיר את הגזרה ברשימתו לשנת 1252, בא שם הרחמ"ח לידי מסקנא, כי עוד בחיות לודוויג באה"ק שלח פקודה לגרש את היהודים, אך אמו לא הוציאה את פקודתו לפעולת ידים, ורק אחרי ששב לארצו בצע את חפצו וגרש את היהודים מארצו. אבל גם אחרי כל אלה לא יתאימו הדברים האלה עם המסופר בשבט יהודה בגזרה כ"ב, שבשנת ארבע עשרה היה הגירוש בצרפת, וגם נתן שם סימן השנה: ותלך יך ישראל הלוך וקשה, בעוד ששיבת לודוויג הקדוש לארצו היתה בחדש דיצמבר 1254 דהיינו בחדש טבת ה"א ט"ו.

טז. (לעמוד 112 הערה 5) מדברי התום' שכתבו „בשנת י"ב לאלף הששי התחילה שמיטה" ניכר שנכתבו אחר שנת י"ב וקודם שנת י"ט לאלף הששי.

יז. (לעמוד 122 בהערה) צדקו דברי הרחמ"ח בהחליטו שהרמב"ן באמרו אלף קצ"ה לחרבן כונתו לשנת ה"א כ"ג ושהוא חושב כרש"י (ע"ז ט') ששנת ג"א תתכ"ט היא הראשונה אחר החרבן (ולא כרוב מחשבי הזמנים, שהשנה הראשונה אחר החרבן היא ג"א תת"ל); שחרי כן מוכיחים דברי המקור הרומי המובא בציון ב' (עמוד 353) שחוכוח של פאול כריסטיאני עם בונאסתרוק, הוא הרמב"ן, היה בשנת 1263 שהיא שנת ה"א כ"ג (ולא ה"א כ"ד). וכך נרשם חשבון השנים ליצירה ולחרבן גם בכ"י מתלמוד בבלי אשר באוצר הספרים בקעמבריזש על העלה האחרון ממס' כריתות, שהעתקה פוטוגרפית ממנו הי"ל זה טקרוב ה' שעכטער וה' סינגער (שם תרנ"ח), שבסופו רשום שנכתב בחדש אדר ראשון ד' תתפ"ג לעולם, א' נ"ה לחרבן, א' תל"ד לשטרות.

יח. (לעמוד 147) ר' דוד נכד הרמב"ם נולד תתקפ"ג ומת ה"א ס'. ע' לעיל בהערתי א', שם הוכחתי שר"ד נולד ד"א תתקע"ג ונפטר ה"א נ"ח.

יט. (לעמוד 171) ביום הששי בשבוע י"ז נוביטבר לשנת 1278. אולי צ"ל י"ח נוביטבר, כי רק הוא חל אז בע"ש.

כ. (לעמוד 224 בהערה השיכה לעמוד 223) כי יחל חשבונו מן הרגת רוטנבורג וכו'. אם באמת ביום 25 יולי היתה הרגה ברוטנבורג יפלא מדוע לא הזכירה הרהמ"ח בפנים. ואולי יש כאן ס"ס, ותחת „הרגת רוטנבורג" צ"ל „הרגת ווירצבורג" שכפי המבואר בפנים היתה ביום 24 יולי, וביום אחד לא דק.

כא. (לעמוד 224) השמועה מספרת כי הקיסר תבע מהרא"ש את כסף הכפורים שהיו חייבים קהלות ישראל באשכנז בעד מהר"ם מרוטנבורג ע"כ היה נאלץ הרא"ש לעזוב את אשכנז הוא וביתו בקיץ ה"א ס"ג. להלן הערה ט' יתבאר שאע"פ שזה היה כעשר שנים אחר פטירת מהר"ם, בכל זאת לא חדלו הקיסרים לתבוע גם אז את כסף פדיונו מאת היהודים, וההזיקו את גויתו בבשמר עד שפדאה לאחרונה העשיר ר' אלכסנדר זיסקינד ווימפען בכסף מלא (בנוסף לעיל עמוד 168) כארבע שנים אחר צאת הרא"ש וביתו מארץ אשכנז.

כב. (לעמוד 239 הערה 1) את זמן חבור הרא"ש על הש"ס נדע ממ' ע"ז פ"א ה"ז. הנה שם נאמר: „לדעת רש"י יוצא ששנת ע"ג ה י ת ה שמיטה ולדעת ר"י שנת ע"ד ת ה י ה שמיטה", ולפי שבין שנות ע"ג וע"ד לא נמצאה שנה אחרת בינתיים שנוכל לומר שבה היה עומד הרא"ש בעת כתבו את חבורו, וגם קשה לומר שכתבו באחת משתי השנים ההן, כי אז היה לו לומר על השנה ההיא בלשון הוה „השנה הואת... היא שמיטה", ע"כ עלינו להגיה הלשון באחת מהן, וממילא אפשר שבשתיהן צ"ל לשון עבר „היתה" או בשתיהן לשון עתיד „תהיה", ולפ"ז נופל הספק בזמן חבור הרא"ש על מ' ע"ז על י"ב השנים שמן ס"ח עד ע"ט לאלף הששי. והנה בהשקפה ראשונה היה אפשר לומר גם באופן אחר: בקצור פסקי הרא"ש כתוב שלר"י השמיטה בשנת ע"ו; הדברים האלו יתכנו אם נניח שר"י חולק על רש"י בשתים: א) שהוא מאחר את ההרבן על שנה אחת. ב) שהוא פוסק כרבנן ששנת היובל אינה עולה לחשבון השמיטות, שלפ"ז נגיה גם בהרא"ש „שנת ע"ו" תחת „שנת ע"ד", ויצא לנו א"כ שנתחבר בין שנת ע"ד ושנת ע"ו. אבל זה לא יתכן, שהרי בטור יו"ד סימן של"א ובטור חו"מ סי' ס"ז כתוב מפורש שלר"י שנת פ"ח שמיטה, וממילא גם כאן הנירסא „ע"ד" היא העיקרית והגירסא „ע"ו" היא מוטעת, ובהכרח שגם הר"י פוסק כר' יהודה ששנת היובל עולה לכאן ולכאן. והב"ח בהגהותיו הגיה בהרא"ש „פ"ד" תחת „ע"ד". ניכר שגם הוא חשב שהר"י פוסק כרבנן, כנ"ל, ודבריו תמוהים בשתים: א) מדוע לגי הרא"ש בישנת ע"ג לשנת פ"ד ולא אחז בשנת ע"ז שביניהם. ב) והוא העיקר, שכבר נתבאר מהטור שהבאנו, שלר"י השמיטה בשנת ע"ד ולא בשנת פ"ד. והאמת כמו שאמרנו.

כג. (שם להערה 2) צדקו דברי הרב המתרגם ע"ד דרכי הרא"ש בהוראותיו, שהרא"ש לא נשא פנים בתורה, ורק דרישת האמת היתה כל מגמתו, ואשר ע"כ א"א לתת כללים לדרכו בהוראותיו, וכשם שלא נוכל לומר עליו שהיה מיקל לעולם, כן גם א"א להסכים עם הרהמ"ח שהרא"ש היה נוטה תמיד להחמיר, וכבר הביא הרהמ"ח בעצמו (לעיל עמוד 224) שהרא"ש הקל הרבה לתקנת עגונות בימי ההרגות הגדולות באשכנז.

כד. (לעמוד 264) בהשתדלות ר' אברהם מימוני בן ר' דוד נכד הרמב"ם קבלה עליה קהלה גדולה מבני הקראים בקהירא את תורת היהדות הרבנית. בהערה א' הוכחתי שהעיקר כדברי הרהמ"ח האלו ולא כהרדב"ז ור"י סמברי שמיחסים את התיהדות הקהלה של קראים לר' אברהם בן הרמב"ם.

כה. (לעמוד 266) אך בכ"ז האשימו אותו חבריו המקובלים כי הרבה פלמודיו קבל ממקובלים אחרים ונמנע מקרוא עליהם שם בעליהם. בגוף הספר האשכנזי העיר כאן הרהמ"ח שחברו המקובל המאשים אותו בגנבת דברים הוא ר' יצחק דמן עכו, בסוף ספרו „מאירת עינים". עוד כותב הרהמ"ח בהערה ההיא: „ניכרים הדברים שר' שם טוב שב מא"י לספרד; בספרו „מגדל עז" על הרמב"ם (הל' לולב פ"ז) נמצאים דברים אלו: „ואחרי בואי מארץ הצבי", גם בספרו „כתר שם טוב" נאמר: „כך אמר לי מורי... ואני לא כן היתה דעתי... והרבה דנתי לפניו ואחר שובי שאלתי לו בכתב", ופלא שהרי ספרו זה חבר בצפת" עכ"ד הרהמ"ח. ויתכן שאחרי שוב רש"ט מא"י לספרד עשה מהדורא שניה בספרו „כתר שם טוב" והוסיף בו באיזה מקומות, וגם זו אחת מן ההוספות, ובפרט שמהכתובת במוף

ספרו (המובאה בהערה 6): „שחברו בן כ"ח וכתב בן ל"" ניכר שבאמת חבר בתחלה מהדורא ראשונה מספרו בהיותו בן כ"ח ואחרי שנתים חזר וכתבו במהדורא שניה.

כו. (לעמוד 279 הערה 1) זמן חבור הטור יוצא לנו מסימן תכ"ח בטור אורח חיים. באמת לא נוכל לברר משם את זמן חבורו, כי מצד אחד, הנה לוחות העבור שסדר שם על זמן י"ג מחזורים, הנקרא „עגול דרב נחשון גאון", מתחילים ממחזור קמן רנ"ו (היינו ה' אלפים נ"ו—ע"ד), לעמת זה ב„באור הלוחות" הובא משל על שנת ה' אלפים ק'; ואמנם כשם שאין להוכיח ממה שהלוחות מתחילים ממחזור רנ"ו שלא נתחבר הטור אחר שנת ע"ד, מפני שאפשר שהכנים בתוך לוחותיו גם את סדר הקביעות למחזור אחד או יותר שנשלם קודם זמן חבורו, כן אין ראיה מהמשל שהביא על שנת ה' אלפים ק' שלא חברו קודם לכן, כי יתכן שתפס את המשל על מספר ש ל ם של מאה הסמוכה אחר זמן חבורו. תחת זה נוכל להוכיח את זמן חבור הטור ממקומות אחרים ממנו: בטור יורה דעה סימן של"א כתוב: „ושמיטה היא בשנת פ"ח לר"י ובשנת פ"ט לרש"י והוא עיקר", ובטור חו"מ סימן ס"ז כתוב: „ובחשבון שנת שביעית איכא פלוגתא לר"י ה י ת ה בשנת פ"ח ולרש"י בשנת פ"ט והוא עיקר". וע' לעיל בהערה כ"ב. והנה אין ספק שט"ס בטור וצ"ל „לרש"י בשנת פ"ו", כמו שהעירו בצדק הב"י, הב"ח והדרישה ופרישה, ומדבריהם ניכר שבספרי הטור חו"מ שהיו בידי בעל הב"י ובעל הב"ח היתה באמת הגירסא „בשנת פ"ז". עכ"פ יצא לנו מזה שהטור חו"מ נתחבר בין שנת פ"ט ובין שנת צ"ג.

כז. (לעמוד 312 שורה 5) ביום הכפורים לשנת ה"א ק"ט (15 ספטמבר). טעות היא, כי יוהכ"פ ק"ט חל ביום ד' 3 ספטמבר 1348. הטעות הזאת באה להרהמ"ח מפני שנתחלפה לו שנת 1348 לנוצרים בשנת ק"ח ליהודים (לפי שמתאימות הן זו לזו ברוב השנה), ויוהכ"פ של שנת ק"ח חל באמת ביום 15 ספטמבר 1347, ומעות כזו מצויה אצל הכרונולוגים במשך הזמן שבין ראשית שנת היהודים ובין ראשית שנת הנוצרים.

כח. (לעמוד 317 בהערה 2) שנכתב בשנת 1349=ק"ט ביום Sontag so man singt Judica in den Vasten, והשיר הזה ישוררו בבית תפלתם 22 מארץ. אין הלשון מדוקדקת היטב, כי אין זה תלוי בימי החדש; כי את השיר הזה ישוררו ביום הראשון בשבוע הרביעי של הצום, והיינו שלשה שבועות קודם פסחם. אלא לפי שבשנת 1349 חל פסחם 12 אפריל, לכן יום א' שלשה שבועות לפני פסחם חל ביום 22 מארץ.

כט. (לעמוד 324) הפריוויליגיום של קיסיר הגדול נתן בקראקא ביומו של הקדוש דיוטם שנת 1334. יומו של הקדוש דיוניסיום הוא 9 אוקטובר, ובשנת 1334 חל ב ום א' ט' מרחשון ה"א צ"ה.

ל. (לעמוד 354) ממה שהרמב"ן כותב ששנת ד"א תתקפ"ג ת ה י ה שנת שמיטה מוכח שכתב את ספרו ה„כלחמות" למט' ע"ז בין השנים ד"א תתקע"ז וד"א תתקפ"ב.

לא. (לעמוד 367) וע"פ שלש סליחות יקדים (צונץ) את המאורע לסוף שנת 1234 ותחלת השנה שאחריה. החשבון אינו מדוקדק היטב, כי ההרגה בעיר ל ו י ד א (שהחכם צונץ חושב אותה לאחת עם העיר פ ו ל ד א), בין לפי הכתוב בהסליחה „אתה בחרתנו" שהיתה י"א ויו"ב שבט ובין לפי הכתוב בפנקס מנגנא שהיתה ביום י' ויו"א שבט (כמובא מאת הרהמ"ח בעמוד שאח"ז), היתה אחר שנת 1234, כי י' שבט תתקצ"ה חל ביום 1 יאנואר 1235.

לב. (לעמוד 369) והשיבו להם: „ודא גזירת אורייתא", ולפי שהוא תרגום אונקלוס של „וזאת חקת התורה", והגזירה היתה ביום ו' של אותה הפרשה, פרשת חקת, על כן פרשו שכוונת התשובה היא, שיגזרו תענית לא ע"פ ימי החדש רק ע"פ יום השבוע והפרשה, דהיינו ביום ערב שבת פרשת חקת.

לג. (שם שורה 2 מלמטה) סביב ליום החג של הקדוש מיכאל (באותה השנה 1241). יומו של הקדוש מיכאל הוא 29 ספטמבר, ובשנת 1241 חל ביום א' שמחת תורה ה"א ב'.

לד. (לעמוד 370) יום השבת הראשון לימי הצום לנוצרים בשנת 1240 חל ביום ש"ק 3 מארס ה' אדר שני שנת ה' אלפים.

לה. (לעמוד 371 שורה 26) ביום ב' פ' בלק שחל להיות כ' תמוז=25 יוני. בהערה י"ב בארתי שטעות הוא וצ"ל: ד' תמוז.

לו. (שם לשורה אחרונה) יש לשער כי טעות נפלה בשבלי הלקט ותחת ה"א ד' צ"ל ה"א ב'; לפ"ז נשרף התלמוד ביום ו' פרשת חקת ה"א ב', והוא חל ביום ו' תמוז 6 יוני 1242.

לז. (לעמוד 374) והולאגו מת בבית החרף שלו בליל יום ראשון בשבוע 8 פיברואר 1269. ט"ס

יש כאן כי 8 פיברואר 1269 חל ביום ו'. וקרוב לשער שצ"ל 3 פיברואר, כי האותיות 8, 3 קרובות להתחלף זו בזו.

לח. (לעמוד 377) ביומי חדש מאי 1291 נכבשה עכו ונחרבה כל קהלת ישראל, לפ"ז בחדש תמוז לא היו עוד יהודים בעכו, כי כפי המבואר בפנים (עמוד 176) נכבשה עכו ביום 18 מאי 1291 והוא חל ביום י"ח סיון ה"א נ"א.

לט. (לעמוד 378 שורה 2) בנוסח מצבת ר' מאיר מרוטנבורג: „ולא נתן לקבורה עד ארבעה ימים לירח אדר שנת ששים לאלף הששי", נשמטו אצל גראָטץ, כפי הנראה באשמת המסדר, אחדות השנים אחר תיבת „וששים"; ובלוח אחיאסף לשנת תרנ"ו עמוד 286 במאמר „פרק בתולדותינו" מאת הרה"ח נ. סאקאלאוו מועתק בנוסח המצבה: „שנת ששים ושש", אך גם זה לא יתכן, כי בשנת ה"א ס"ו חל ד' אדר בשבת, וא"כ איך קברוהו בשבת. וברור שהנכון כפי שהועתק נוסח המצבה בספר „נפשות צדיקים" (№ 21, עמוד 35) „שנת ששים ושבע לאלף הששי" (וע' הערתי שאח"ז).

מ. (לעמוד 380) השטועה כי הרא"ש ערב אותו בסך כסף וזאת היתה סבת צאת הרא"ש מאשכנז לספרד אינה מתאימה עם הידיעות שהבאנו כי הרא"ש יצא מאשכנז ה"א ס"ג עשר שנים אחר מות מהר"ם. המענה הזאת שפען הרחמ"ח אין כחה יפה לדחות מחמתה את עדות השטועה, המסיחה לפי תומה, הזאת, אחרי שידוע שנם אחרי פטירת ר' מאיר מרוטנבורג לא וותרו הקיסרים על כסף הכפורים, אשר הבטיחו הקהלות לתת פדיון נפש מהר"ם ואשר מהר"ם בעודו בחיים מנעם מלתת, ולא חדלו מתבוע אותו מאת היהודים גם אחרי מותו, וההחזיקו במשמר את גופת מהר"ט ולא נתנוה לקבורה עד אשר באמת פראה באחרונה העשיר ר' אלכסנדר זיסקינד וויימפען מפרנקפורט (לעיל עמוד 168) וקברוה ד' אדר ה"א ס"ו (ע' הערתי הקודמת), וזה היה כארבע שנים אחר עזוב הרא"ש וביתו את ארץ אשכנז; ולפ"ז אין כל סבה להטיל ספק באמתת השמועה הזאת, כי יתכן שבאמת עזב הרא"ש את הארץ מפני שאז הרבה הקיסר לנגוש אותו שיביא את כסף הפדיון בעד גופת רבו מוהר"ם מרוטנבורג.

מא. (לעמוד 398 סימן ב') אולם בשנה ההיא קצ"ח לא חל ח' בתמוז ביום רביעי בשבת. אין הדברים מדוקדקים, כי לאו דווקא בשנת קצ"ח, כי גם בשום שנה א"א שיום ח' תמוז יחול ביום רביעי בשבוע.

רשימת

שמות האנשים והעמים והערים והמדינות והארצות הבאים בספר.

א.

אָ (שם עיר) 221
אארגוי 312
ר' אבא מרי אביגדור או סין אשמרוק די נוביש 247.
ר' אבא מרי (בן משה בן יוסף) דון אסתרוק אן דוראן די לוניל טמונפיילירי 209, 210, 215—221. 226—232, 238, 285.
אבול חסאן שלמן מרוקו 276.
אבו מליך בן אבול חסאן שלמון מרוקו 276.
אבו מנסור 174.
אבוניט 310.
ר' אביגדור בר' אליהו הכהן מווינא 153, 154, 156.
אבילה (אוילה) 58, 144, 186, 187, 189, 202, 288, 343.
אבינין 17, 221, 243, 245, 247, 249, 250, 296, 310.
אבכה בן הולאגו מלך המונגולים 166.
אבן אבי אוואיביה, סופר ערבי 8.
אבן סהל (אבו־אסחאק אברהים) המשורר בערבית 89, 90.
אבנר המומר או אלפונזו בורגינזיש טוואלאדוליד 273, 275, 288, 289, 302.
אבער וועזעל 165—168.
אבערלאנד 320.
ר' אברהם (בן שמואל) אבולאפיא 84, 157, 166, 180—189, 200, 253.
ר' אברהם אבן עזרא 49, 50, 129, 130, 131, 151, 152, 210, 211, 230, 231, 253, 264, 281, 291.
ר' אברהם אבן צרצל הרופא והתוכן 333, 338.
ר' אברהם אירירי 73—76, 78.
אברהם איש אראגוניה הרופא 109.
ר' אברהם בדרשי 89, 104, 178, 179, 230.
ר' אברהם בן איסמאעל תלמיד הרשב"א ורבו של רבנו ירוחם 283.
ר' אברהם בר גרשום 134.
ר' אברהם בן ר' דוד נכד הרמב"ם 264, 291.
ר' אברהם בן דוד (ראב"ד) מפיסקיירא 47, 57, 84, 193, 283.
ר' אברהם בר חייא 337.
ר' אברהם (בן שמואל הלוי) בן חסדאי מברצלונה 62, 64, 65, 87, 88.
ר' אברהם בן יוסף מפיסארו 156.
ר' אברהם בן הרמב"ם (אבולמיני) 8, 9, 19, 37, 40, 43, 57, 65, 66, 158.
ר' אברהם לוי המקובל 195.
ר' אברהם סופר סת"ם תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג 266.
ר' אברהם הרופא ממשפחת הענוים 156.
אגולאר 345.
אַגען 244.
אדאלף מנאסטי 222, 224.
אדזשיר בייג 174.
אדער נהר 319.
אהרן בן יהודה (קוסדיני) הקראי מקונסטנטינופל 132.
ר' אהרן ב"ר יעקב מנרבונה 236.
ר' אהרן בר' משולם מלוניל 38, 39.
אהרן (בן יוסף) הזקן הקראי מקונסטנטינופל 127, 262—264, 303.
אהרן מעיר יורק 114, 116.
ר' אהרן (ב"ר יוסף) הלוי (הרא"ה) מברצלונה 147, 148.
אהרן (בן אליהו) ניקומידי השני או האחרון, קראי 260, 262, 302, 303.
אואישקה 311.
אודאל הגארה 189, 190.
אודו ראש האוניברסיטה הפאריזית וציר האפיפיור 103, 111.

אוטוקר איש הורנק 235.
אוטוקור מלך ביהם 97.
אויגסבורג 223, 320.
אונגריה 34, 96, 97, 135—137, 142, 322, 329.
אונגרים 135.
אוסטריא 29, 95, 96, 164, 222—224, 306, 320, 322.
אוקסיר (עיר בצרפת) 14.
אוקלידום 219.
אוקספורד 28.
אורבאן החמישי האפיפיור 346;
אורבינו 184.
אורטנבורק 134.
אורליינש 236.
אורנוש 296.
אזחיר האדזי, שלטון בדמשק 10.
ר' אחיטוב ראש קהלת פלירמו 185;
אחלב 126.
אחמד בן הולאגו מלך המונגולים 166.
איבערלינגען 313.
איגש (עיר) 310.
איטליה 30, 96, 146, 150, 155—159, 183—185, 224, 247—260, 311.
אייזענאך 320.
אילון 186, 188.
אינוסהיים מבצר בעלזאס 197.
אינוקינטי השלישי (האפיפיור) 3, 8, 11—16, 18, 21—33, 91, 92, 119, 134.
אינוקינטי הרביעי אפיפיור 105, 110, 111, 120, 164.
אינוקינטי הששי האפיפיור 334.
אינקוויזיציאה 31, 62, 63, 185.
אירופא 11, 19, 22, 32, 106, 135, 147, 253, 266, 268, 307—310, 313, 329.
אירק 174.
ר' אישתורי (יצחק) פרחי (בר' משה) 218, 236, 264.
אלבוסרו הקראי 151.
אלבי עיר בצרפת 245.
אלביגינזיים 15—17, 21, 22, 26, 27, 31, 61, 108.
אלבירטוס הגדול (מאגניו) 111, 260.
אלבירט דוכס מאבערלאנד 320.
אלביר נוניץ 271.
אלבירט טשטראסבורג לרוניסט 310.
אלבריכט מאוסטריה ההאבסבורגי קיסר אשכנז, 222, 224, 234.
אלדליד אחי סלדין 19.
אלטראמונטנים 21.
ר' אלידו דילמידיגו 6.
אליה הלוי המלמד הסופר 263.
ר' אליהו מלונדון 114, 116.
רבי אליעזר בן יואל אבי העזרי (אביאסף) הלוי 29, 239.
ר' אליעזר ב"ר יוסף טסינון הקדוש 237.
ר' אליעזר מטוך (טוק) 114.
אליקנטי 202.
אלכסנדר איש האלים 63.
ר' אלכסנדר זיסקינד וויטפֿעלן מפֿראנקפֿורט 168.
אלכסנדר השלישי (האפיפיור) 13.
אלמוהדים 118.
אלמלך אלאשרף שלטון מצרים 176.
אלמנצור 24.
אל נזיר הכליף 20, 21, 25.
ר' אלעזר בן יהודה מווירמישא (גרמיזא) בעל הרוקח 29, 57, 83—85.
ר' אלעזר בר נתן (ראב"ן) 239.
אלפונזו הגראף מפמיוב וטולוזה, אחיו של לודוויג הקדוש 109.
אלפונזו די ספינה 273, 275,
אלפונזו יקר־הרוח מלך קשטיליה 13, 21.
אלפונזו השלישי מלך פורטוגאל 144.
אלפונזו התשיעי מלך ליאון 26.
אלפונזו העשירי החכם 117—121, 142.
אלפונזו הי"א מלך ספרד 240, 245, 268, 270—277, 308, 331—333, 341.
אלקאמיל (השולטאן) אחיו של סלדין 8.
אלקולה די סינקה 284.
אלקיפסו סופר ערבי 10.
אלקנטרה 275, 277.
אמאדיוס דוכס סבויה 311.
אמאלריך, ראש מורי האלביגינזיים 16.
אנגולעם 99.
אנגליא 17—19, 28, 101, 102, 114—116, 169—173, 247, 341.
אנדלוסיא 248.
אנדריאס מלך אונגריא 34.
אנושו 99, 101, 248.
אנקונה 251.
אנשיל אפפענהיימער 163.
אסיא 135, 137, 146, 182, 308, 322, 329.

אספיניים (מחמדנים קנאים) 176.
אסתר אהובת קיומיר הגדול 328, 329.
אפאטשנו 328.
אפוליה 312.
אַפֶּען (אובין ישן) 136.
אפענהיים 166, 167, 318.
אפריקא 20, 97, 146.
אקיטניה (עיר בצרפת) 99.
אַקע 312.
ארבלא 202.
ארגון בן אבכה מלך המונגולים 166, 167, 176.
ארגוניה 12, 27, 32, 33, 44, 51, 52, 64, 101, 121, 182, 202, 211, 245, 266—269, 291, 311, 330, 342.
ארזשינטיריא 15, 221, 290.
ארטהור 17, 18.
אריסטו 150, 154, 273, 274, 285.
ארלש 234, 238.
ארטלעדער 305, 315, 324.
ארמלד איש סיפו, נזיר קתולי 16, 21.
ארנולדוס די סינארא 124.
ארנשטאדט 134.
ארץ ישראל 82, 150, 166, 236, 246, 265—267.
אשכנז (גרמניה) 28, 34, 71, 82, 106, 110, 119, 133, 134, 137, 146, 147, 163—169, 174, 222—224, 228, 230, 236—239, 269, 270, 278—284, 304, 313—322, 324, 329, 343.
אשקלונה 271.
רבנו אשר (הרא"ש) בר' יחיאל 206, 222—228, 238—241, 267—269, 277—283, 304.
ר' אשר נבר הראב"ד 191.

ב.

באיונה 178.
באכראך (עיר) 165.
בבינברג 95, 96.
בבל 127, 152, 174.
בבריה או באייערן 223, 305, 306, 320, 321, 324.
בגדד 126, 161, 167, 174, 176.
בדויז (עיר בספרד) 240.
בדרש 16, 44, 54, 108, 229, 236;
בובארטי 165—168.
בפות ים בודין 312.
בוליסלב ההמישי 138.
בוליסלב הצדיק מלך פולין 97, 137—142, 322, 324, 326.
דון בוניפוש ווידאל (שאלתיאל) מברצלונה 216;
בוניפיציוס השמיני האפיפיור 231.
בוקיירי 217, 219, 245, 247;
בורג די ס"ם זשילל 22.
בורגוש 27, 64, 144, 184, 240, 342, 344.
בורדו 99, 245.
ר' בחיאל בן משה אלקונסטנטיני רופא המלך יעקב מארגוניה 33, 52.
ר' בחיי אבן פקודה בעל חובת הלבבות 290.
רבי בחיי בן אשר 177, 191.
ביהם (בוהמיה) 97, 137, 146, 306, 322, 324.
בילניה 329.
בילה (הרביעי) מלך סלבוניה או אונגריה, 34, 97, 136.
בילליטא 312.
בינידיקט הי"ב אפיפיור 307.
בינפֶילדן 314, 315.
ביצאנץ 34, 120.
בישופסהיים עיר באדען 92.
בית גוברין 126.
בית שאן 267.
בלאנש אמו של המלך לודוויג הקדוש 103, 112.
בלנסיא 27, 32, 202, 291, 292, 330, 345.
בלנקה אשת המלך דון פידרו הרביעי 334, 338, 340, 341.
בנדיטו טוויל־נייף 312.
בסיליאה (באזל) 167, 312, 314, 315;
בעל־בעק 126.
בעליטץ 92.
בערן 312.
ר' בצלאל אשכנזי 214, 284;
בראנדענבורג 321.
ברבנט 330.
ברבריה 291.

ר' ברוך בן שמואל ממגנצא 29.
ר' ברוך הפייטן 322.
ברושעלא 330.
ברטרנד גוסקלין 341.
ברטרנד הקרדינל 27.
בריביעסקה 341, 342.
בריטניה 17—18, 114—116, 170—174, 236.
ברייזאך 315.
בריסטול (עיר באנגליא) 19.
בריסעל 330.
בריקקענהויזען 165.
ר' ברכיה בן נטרונאי הנקדן קריספיטו או קרשביהו 87, 88.
ברעסלוי 92, 106, 320.
ברצלונה 87, 105, 109, 122—125, 147, 161, 183, 187, 215—217, 220, 221, 228, 230, 238, 248, 291, 311, 330, 337, 338.
ברתולד בישוף משטראסבורג 315.
ברתולד ענולטשפעכט ראש האזרחים בריגינסבורג 321.

ג.

גאטפֿריד איש ענסטינגען 223, 224.
גאין 344, 345.
ס"ט גאללען 312.
גאסקונה 169, 174, 245.
גבע רקח 20.
גודיעה, ציר האפיפיור 134.
גונזלו טרסינץ די אובידיאה 275, 276.
גונתר השווארצבורגי 318.
גוסי שטורם משטראסבורג 314.
גוסקלין 340, 343—346.
גועגה (עיר בצרפת) 246.
גוטה 320.
גיברלטר 20, 276.
דון גילים אלבאריץ די אלבורנוס ארכי הגמון מטולידה 276.
נפות הים הגינפי 310—312, 314.
גינתר שווארצבורג 321.
גיפרויא איש בילבילה נזיר דומיניקי 102.
גירבלדום רינג הפרש 164.
גירונה או גירונדי עיר בדרום צרפת 43, 45, 70, 80, 83.
גערץ 167.
גרונה (נהר בצרפת) 244.
גריגור התשיעי האפיפיור 32—34, 43, 61, 92, 95, 98, 101, 102, 111.
גריגור העשירי האפיפיור 164.
גרטנים 105.
גרנדה 246, 248, 253, 273, 276, 344, 345.
גרסילזו 270.
ר' גרשם בר' שלמה אבי הרלב"ג 301.
רבנו גרשום (בר' יהודה) מאור הגולה 108.

ד.

דאניוט 340, 343.
ר' דוד (בר' יוסף) אבודרהם משיביליה 144, 283.
ר' דוד בן יום טוב אבן בילייא 289, 290.
דוד די דיננטו מפארים אסכוליסט 81.
ר' דוד בן ר' ישעיה הזקן 156.
ר' דוד בר' קלונימוס מטינצפערג 29.
ר' דוד בן שאול 43, 44, 52.
ר' דוד בן שאלתיאל 107, 108.
ר' דוד (בר' דניאל) ממאסול 20, 41, 160.
רבנו דוד הנגיד נכד הרמב"ם 147, 160, 161, 260, 261.
ר' דוד קמחי (רד"ק) 36, 42, 45, 58—64, 131.
ר' דוד רפאן מאבילה 202.
דומיניקנים 11, 23, 31, 62 116, 117, 121—125, 135—137, 145, 168, 170, 172, 220, 260, 275.
דוניבה (נהר) 34, 135, 314.
דונין (ניקולי) 101—103, 122—124.
דונם סקוטום כומר דומיניקי ופרופיסור באוקספורד 172.

דיארביקר 174 ;
דינינדורף 305 , 306 .
דיניץ מלך פורטוגליה 144 .
דמשק 126 , 127 , 154 , 161 .
ר' דן 186 .
דנטי המשורר האיטלקי 156 , 247 , 253 , 254 , 256 , 259 .
ר' דניאל הבבלי בן סעדיה מדמשק 40 , 41 .

ה.

רב האי גאון 39 , 59 , 191 .
הגיגי 98 .
הולאגו הכאן המונגולי 126 , 166 ;
הונוריום השלישי (אפיפיור) 26—28 .
הונוריום הרביעי (אפיפיור) 173 .
הועסקא 249 .
הידעלבערג 320 .
היילברונא 224 .
היינריך הראשון מלך אנגליה 18 ;
היינריך השלישי בן יוהאן בלי־ארץ מלך ענגלאנד 18 , 28 , 99 , 114—117 .
היינריך הששי 96 .
היינריך טושל בבריא 307 .
דון היינריך פרסטמרה בן אלפונזו הי"א כפילגשו ליאונורה די גוזמאן 332 , 335 , 338 , 341—346 .
היינריך הנאור 97 .
היינריך ארכי בישוף ממגנצה 167 , 168 .
היינריך איש קולוניה נזיר דומיניקי 102—104 .
הירונימוס 149 , 275 .
ר' הלל (בן ר' שמואל) מוירונא 46 , 62 , 104 , 157—160 , 183 , 247 .
הנובר 322 .

ו.

וואלאדוליד 144 , 189 , 272—275 , 333 .
וואלוויני חובש פצעים מתונזן 312 .
וואלטער ארכי בישוף משאנץ 102 .
וואר־צעסטער עיר באנגליא 115 .
וויאנה 270 .
וויזידו 189 .
וויסטענבורג (וישנבורק) 134 .
וויל־אדיענא 345 .
וויל־העלם איש אובירנה 42 , 63 .
וויל־העלם בישוף פאריס 102 .
וויל־נייף 312 .
וויטה 96 , 151 , 306 , 320 .
וויטשילזיה עיר באנגליה 169 .
וויניסאן 249 .
וויניציאה 95 , 312 .
ויסטנתים 33 , 119 .
וויסלא (נהר) 135 .
וויסליציע 325 , 327 .
וויר־טעבערג 305 .
וויר־מיישא (וואר־מס) 30 , 107 , 153 , 166—168 , 317—320 , 330 .
וויר־צבורג 107 , 223 , 321 .
וולאדיסלאב הקצר (לוקיטיק) מלך פולין 142 , 322 , 323 .
וועוע 312 .
וועסט־פאראי (מדינה) 166 .
וועריער ארכי בישוף ממגנצה 165 .
וועריער הטוב 166 , 168 .
וושקה 52 .

ז.

זבינגיעוו 324 .
זהרבי , רופא ערבי 109 .
זיגמונד הראשון 137 .
זינציג 134 .

ר' זיסקינד (אלכסנדר) מערפורט רב בפראנקפורט בעל ה„אגודה" 304.
ר' זרחיה (בן יצחק) אבן שאלתיאל־חן מברצלונה 46, 150, 157—159, 247.
ר' זרחיה הלוי גירונדי בעל המאור 46, 147.

ח.

חברון 126, 267.
ר' חזקיהו בן ראובן מבובארט 29.
חזקיה הקדוש 165.
ר' חיים 22.
ר' חיים אליעזר אור זרוע 107, 151.
ר' חיים אבן מוזה 187.
ר' חיים (האגין) בן משה דיילקרש רב כולל באנגליה ונקרא גם אבוגרדן דלכריש 172.
ר' חיים גאליפפא 309—311.
חיפא 113, 130.
רב חמאי 191.
חמיעלניק (עיר בפולניא) 137.
ס' חנוך 190, 199.
רבינו חננאל 239.
ר' חננאל אבן עסכריה מספרד 266.
ר' חסדאי אבן שפרוט 241, 336.
ר' חסדאי קרשקש 6.

ט.

טאראגוניה 124.
טבריס 174.
טהריים (נהר) 34.
טהעמוץ (תימז) 173.
טודילה אשר בנבארה 182.
ר' טודרוס אבולאפיא הלוי 87.
ר' טודרוס איש בוקיירי 217, 219.
ר' טודרוס הלוי בר' יוסף אבולאפיה ב"א של הרמ"ה 178—180, 190, 191, 202, 240, 730.
טוך (טוק) 114.
טולוזה 15, 236, 243—245, 312.
טולידה (טוליטולה) 21, 27, 53, 58, 105, 144, 148, 150, 177, 178, 225, 226, 239—241, 248, 267, 270, 276, 278, 282, 301, 310, 331, 333—336, 343, 345.
טומאש די אקווינא 63, 72, 100, 260.
טוסקאנה 93.
טור (עיר בצרפת) 33.
טורו 271, 334, 335.
טורקווימידה 121, 273.
טפרים (תתרים) 105, 106, 126, 166, 322.
טורקאן 340, 343.
טעשען 324.
טרגונה 27.
טרובדורים 15.
טרריגה 311.
טרשקונה 291, 292.
טרויש (עיר בצרפת) 168, 169, 236.
טשינגים־כאן 106.

י.

יאנילללה (משפחת מלכים בפולין) 138, 329;
ר' ידעיה (אנבוניט בר' אברהם) בדרשי מבדרש הנקרא השניני 63, 212, 228—231, 237.
ר' יהודה (בן יצחק) אבן ווקאר 241.
ר' יהודה אבן זבארה 213.
ר' יהודה חכהן (בן שלמה) אבן מתקה מטולידה 93, 94.
ר' יהודה אבן עזרא 241.
ר' יהודה (בן שאול) אבן תבון 108.
דון יהודה אברבנאל 293.

ר' יהודה (בן שלמה) אלחריזי 86, 248, 253, 259.
דון יהודה אליעזר נבחר מקסטלוניה 330.
ר' יהודה אלפאכר הרופא מברצלונה 36, 37, 42, 52, 58—64.
ר' יהודה בן הרא"ש 222—224, 278, 282, 283.
ר' יהודה בן יצחק הלוי רופא בברצלונה 38.
ר' יהודה בן יקר 46, 51, 70, 80.
ר' יהודה בן מנחם 166.
ר' יהודה בר' משה (בר' שמואל) אבן תבון 220.
ר' יהודה בן משה הכהן 107.
דון יהודה בן משה הכהן רופא חמלך אלפונזו 118, 119.
ר' יהודה (בר' יצחק) בן שבתי 86, 87.
ר' יהודה בן הרשב"א 228.
ר' יהודה נור אריה (בר' משה בר' דניאל) ליאוני רומנו 248, 259.
ר' יהודה (בן אליהו) הדסי 132.
ר' יהודה החסיד סיר ליאון מפארים 44, 55, 107, 153.
ר' יהודה החסיד מריינסבורג 84, 87.
ר' יהודה הלוי 19, 48, 125, 126, 258, 264, 278.
ר' יהודה (בר' דוד) ממילון 103.
ר' יהודה סיציליאנו 248, 259.
ר' יהודה הרב הכולל בפורטוגאל 144.
ר' יהודה שלמון 184, 185.
ר' יהונתן בן דוד הכהן מלוניל 19, 20, 36, 41.
ר' יהושע הלורקי 273.
ר' יואל הלוי 239.
דון יואן אלפונזו די אלבוקירק 333, 334.
דון יואן עמנואל מושל בספרד 241.
דונה יואנה המושלת בנבארה 345.
יוהאן בלי־ארץ מלך אנגליא 17—19, 28, 114.
יוהאן השני דוכס ברבנט 330.
יוהאן סאביסקי 137.
יוהאן הכ"ב (אפיסיור) 243, 245, 249.
יוהאנה דוכסית מנאפולי 310.
ארץ יון 260, 261.
ר' יום טוב בן אברהם (הרימב"א) האישבילי 283, 284.
ר' יום טוב דון ווידאל סטולוזה בעל מניד משנה 283, 284.
ר' יונה אבן גנאח 281.
ר' יונה בן אברהם מנירונדי 43—45, 49, 51, 104, 105, 118, 145, 146, 150, 157, 160.
ר' יונה טווינה 320.
יוסי רב באנגליה 114.
יוסי בן יוסי הפייטן 258.
ר' יוסף 92.
ר' יוסף (בן אברהם) אבן ווקאר 272.
ר' יוסף (בר' אבא מרי) אבן כספי או בונופים 278, 286, 220—294, 296, 298.
ר' יוסף אבן מיגאש 213, 239.
ר' יוסף (בר' מאיר) אבן סבארה (זבארה) 86.
ר' יוסף (בן יהודה) אבן עקנין תלמיד הרמב"ם 10, 41, 192.
ר' יוסף אבן אל פאוואב 249.
ר' יוסף בר' טודרוס אבולאפיא 179, 202.
ר' יוסף בר' משה הכהן חזן 108.
ר' יוסף די אוילה מאבילה 202.
ר' יוסף (בר חנן בר' נתן) האזובי 88, 89.
ר' יוסף אלבו 6.
יוסף אלבציר הקראי 302.
דון יוסף (בנבנשתי) איסיגה 269—277.
ר' יוסף (בן אברהם) ניקסאליה תלמיד ר"א אבולאפיא 180, 184, 187, 188, 190.
ר' יוסף הנגיד בר' שמואל 241.
ר' יועץ כר' מלכיאל 134.
יורק באנגליה 173.
יושטה אמו של עמנואל הרומי 253.
ר' יחיאל בר' יוסף 92.
ר' יחיאל בן יוסף מפארים 44, 103—105, 113, 122, 130.
ר' יחיאל בן משה 259.
ר' יחיאל הרופא ממשפחת הענוים 156;
ים הכספי 106.
ר' יעקב אלקורסונו 187.
ר' יעקב (בר' אבא מארי בר' שמעון) אנטולי 36, 63, 94, 95, 157, 220, 226, 228.
ר' יעקב בעל התורים בן הרא"ש 278—282.
ר' יעקב בן דוד בן יום טוב התוכן 289, 294.
ר' יעקב בר' יהודה מלוטהרינגען הפייטן 169.
ר' יעקב בן ששת 80, 83.
ר' יעקב דאורליינש 153.
יעקב הראשון מלך ארגוניא 27, 32, 33, 65, 121, 122, 125, 269.
ר' יעקב איש לונדון 17.
ר' יעקב ממולין (מהרי"ל) 280.
ר' יעקב בר' מכיר אבן תבון דון פרופיית 94, 218—221, 226—230, 236, 238.
ר' יעקב הנזיר 193.

יעקב פסקטי 310 , 214 .
ר' יעקב הקדוש 165 .
ר' יעקב טישינוביה 179 .
רבנו יעקב (בר' מאיר) תם 30 , 108 , 236 , 239 ,
יפת בן סעיד 132 .
ר' יצחק אבוהב 73 .
ר' יצחק אבן גיאת 215 , 231 .
ר' יצחק אבן לאטיף 180—182 , 188 , 200 .
ר' יצחק (צאנז) אבן סעיד החזן , תוכן למלך אלפונזו 119 .
דון יצחק אברבנאל 6 .
ר' יצחק (בן משה) אור זרוע 107 , 153 .
ר' יצחק אלבלג 206—209 .
ר' יצחק אלפסי 45—47 , 59 , 239 , 279 , 284 .
ר' יצחק בר' אברהם 108 .
ר' יצחק בר' אליעזר 134 .
ר' יצחק בן טודרוס 266 .
ר' יצחק בר' מאיר הקדוש 92 .
דון יצחק (צאנז) בן דון מאיר שר הארצרות בקסטיליה 118 , 142 .
ר' יצחק בן מרדכי (מאישפרו נאיו) 155 , 157 , 160 .
ר' יצחק בן משה הזקן 165 .
ר' יצחק בן משולם 109 .
ר' יצחק בן הרשב"א 228 .
ר' יצחק בר ששת (ריב"ש) 180 , 255 .
ר' יצחק בנבנישתי 22 , 26 , 27 .
ר' יצחק (בר' ראובן) מדורא בעל „שערי דורא" 304 .
ר' יצחק הטילין 168 .
ר' יצחק (ר"י) הזקן בעל התוספות 239 .
ר' יצחק (בן יוסף) חילו 266 , 267 .
ר' יצחק חלבו 240 .
ר' יצחק הישראלי (הראשון) 111 .
ר' יצחק (בן יוסף) הישראלי (השני) 240 .
ר' יצחק הכהן (טישינוביה) 208 .
ר' יצחק לוריא (האר"י) 73 , 74 .
ר' יצחק סגי נהור בן הקדוש ר' אברהם (הראב"ד בעל ההשגות) 70 , 72 , 81 , 84 , 193 , 203 .
ר' יצחק הסופר 166 .
ר' יצחק דמן עכו 130 , 146 , 154 , 176 , 183 , 188 , 193 , 202 , 203 .
ר' יצחק פולקאר (פולנאר) 208 , 274 , 275 , 285—289 , 296 .
ר' יצחק (בן יוסף) מקורביל) 113 .
ר' יצחק הרופא 63 , 104 .
יקה (עיר בספרד) 245 .
ר' יקר בר' שמואל הלוי הפייטן 134 .
רבנו ירוחם תלמיד הרא"ש 283 .
ירושלים 11 , 19 , 20 , 125—127 , 265 .
ישועיים 329 .
ישי בן חזקיה ראש הגולה בדמשק 154 . 155 , 160 , 161 , 206 .
ר' ישעיה (בר' מאלי) דיטראני או רבנו ישעיה הזקן 156 .
ר' ישעיה (בן אליה) האחרון 156 .
ספר הישר 88 .
ר' ישראל ברונא 151 .
ישראל (בן שמואל) מנהרבי או המערבי הקראי 262 , 263 .

כ.

כוזר 34 , 137 .
כוזרים 262 , 263 .
כורסאן 106 , 176 .
כינציני 323 .

ל.

לאדיסלאב הרביעי מלך אונגריה 137 .
לאודה עיר בבאדען 92 .
לאנגידוק 215 , 247 .
לא־ראשעלל עיר בצרפת 101 .
לובזובה 328 .
לודוויג מלך אונגריא 322 , 329 .
לודוויג מלך באייערין 304—306 , 321 .
לודוויג השביעי מלך צרפת 21 .
לודוויג השמיני בן פיליפס אויגוסט 18 . 30 .
לודוויג התשיעי (הקדוש) מלך צרפת 32 , 25 , 99 , 102—104 , 109 . 111 , 112 , 114 , 121 , 134 , 135 , 243 .

לודוויג העשירי בן פיליפפ היפה מלך צרפת 242.
ר' לוי בן גרשם (רלב"ג) או מאישטרו ליאון די באנילוס 6, 188, 213, 278, 290, 292, 294—301, 337.
ר' לוי (בר' אברהם) בן חיים מווילפראנש 210, 211, 215—217, 295.
ר' לוי בר' טודרוס אבולאפיא 179, 189.
לומברדיא 96, 197.
לונדון 18, 114—117, 170—172.
לוניל 15, 44, 110, 218, 221, 236, 243.
לורך עיר באשכנז 164, 165.
ליאון 27, 32, 64, 110, 144, 345.
ליאונורה די גוזין פילגש אלפונזו הי"א 276, 332.
ליאונורה טוואלאדוליד אחות אלפונזו הי"א 271.
ליאופולד השביעי 96.
ליביד 174.
לייצעסטער הגראף 117.
לינדוי 313.
לירידה 52, 311.
לעלה (המדינה) 137.
לעשעק השחור מלך פולין 322.
לריזא עיר בארגוניה 266.

מ.

מאנדיבורג 134.
מאדזיארים 34.
מאוסירן 320.
מאין 167.
ר' מאיר בר' משה הלוי 92.
ר' מאיר בן משה מרומא 156.
דון מאיר די מאליאה שר האוצרות בקסטיליה 118.
ר' מאיר (בר' טודרוס) הלוי אבולאפיא טטולישטולא 36—40, 42, 51—53, 61, 93, 178, 179, 239.
ר' מאיר (בן שמעון) מנרבונה 82.
ר' מאיר (בר' ברוך) מרוטנבורג 104, 112, 151, 153, 156, 166—168, 222—224, 239, 266, 304.
מאלמא 186.
מאמזון מווילנייף 312.
מאמילוקים 265.
מארסיליה 212.
מגדיבורג 321.
מגנצה 30, 107, 153, 164—168, 222, 224, 314, 318—321, 330.
מדינת־ישלום 184, 188.
מדריד 144, 272, 273, 276.
מונלון 342.
מוירים 276.
מולריסשטאדט בפראנקען 165.
מונגולים 105, 126, 137, 138, 166, 167, 176, 182, 200, 309, 322.
מונטייל 346.
מונטפיליר [=מונפיליר] (הר געש) 22, 44, 62—64, 104, 110, 121, 148, 150, 210, 217—220, 225, 226, 228—231, 236, 238, 243.
טונטראל (מבצר) 245.
טונסילה 270.
טטהאיאום פארים 116.
מיורקא (Mallorca) 33, 213, 236—238, 269, 291, 330.
מיינהארט שר החיל מגערץ 167.
מייסען 97.
מיכאל סקוטוס 94, 95.
מילו, מלאך האפיפיור 15, 17.
מינכען 165, 166, 321.
מיסינה 185.
ר' מנחם האשכנזי 85.
ר' מנחם בן זרח תלמיד הרא"ש 269, 279, 345,
ר' מנחם (בן שלמה) המאירי דון וידאל 153, 209, 212—214.
ר' מנחם ריקאנטי 193.
מנתשון 52.
מסע הצלב 246.
מסע הצלב נגד האלביגענזיים 15, 16.
מעהרען (טורביה) 306.
מעקלענבורג 92.
מעקקה (מיכה) 176.
מצרים 11, 19, 265.
ר' מרדכי בר' הלל אשכנזי בעל ה„מרדכי" 223.
ר' מרדכי בר' יוסף מאבינגיון 135.
מרסיון הרביעי האפיפיור 185.
מרוקה, 25, 276.
דונה מריה אשת אלפונזו הי"א 332, 341.
מרים די מולינה (אשת המלך שאנגו בספרד) 178.

240 , 241 .
טריה פאדילה אהובת המלך דון פידרו הרביעי 334 . 335 , 341 .
הגראף מרסקאל 114 .
דון משה אבודיאל 276 , 277 .
ר' משה (בר' שמואל) אבן תבון 109 , 210 .
ר' משה מאיברא 114 .
ר' משה איסרלש (רמ"א) 74 .
ר' משה בוסריל 39 , 187 .
ר' משה בן חסדאי 151 .
ר' משה בן שמואל קרובו של ר' אבא מרי 221 .
ר' משה בן שמעון מבורגוש 208 .
ר' משה בר' שמשון 134.
ר' משה ניקסלייא 281 .
ר' משה (בר' שם טוב) די ליאון 180 , 188—192 , 200—203 .
ר' משה חיים לוצאטו 73—76 , 78 .
ר' משה (בר' יהודה) הכהן מצפת 161 .
ר' משה הלוי אשקפאטליש 232 .
ר' משה (בן יצחק) טלונדריש 117 .
ר' משה ממנצא 314 .
ר' משה בן מיימון (הרמב"ם) 3 , 5—10 , 35—69 , 79 , 81 , 83 , 85 , 104 , 111 , 112 , 129 , 130 , 149—162 , 178—182 , 191 , 192 , 205—207 , 210 , 211 , 215 , 220 , 228—231 , 239 , 248 , 249 , 266 , 267 , 273 , 277—280 , 283 , 284 , 291—297 , 301—303 .
ר' משה בן מנחם 6 .
ר' משה בן נחמן (רמב"ן) 36 , 44—57 , 79 , 80 , 82—84 , 90 , 118 , 121—131 , 145 , 146 , 158 , 187 , 188 , 202 , 203 , 215 , 263 , 264 , 268 , 281—284 , 337 , 338 .
ר' משה הנרבוני , מאישטרו וידאל 278 , 285 , 290 , 301 , 302 , 311 .
ר' משה נתן , נבחר מקסלוניה 330 .
ר' משה מקוצי 42 , 55 , 66 , 67 , 103 , 112 .
ר' משה קורדובה 73 .
ר' משה ריאטי 259 , 260 .
דון משה שר האוצרות בספרד תחת ממשלת טריה די טולינה 240 .
ר' משה (בן חסדאי) תקן 150—155 .
ר' משולם בן דוד 107 .
רבנו משולם בר' יעקב מלוניל 218 .
ר' משולם בן משה מבדרש 82 .
ר' משולם בר' קלונימוס 42 , 64 .
ר' משולם בן שלמה הצרפתי (עין ווידאש דפירה) 54 , 83 .
מתיא די קורנאי 343 .

נ.

נבארה 51 , 64 , 162 , 245 , 269 , 270 , 345 .
רב נהוראי 191 .
נוטהעמפטון עיר באנגליא 171 .
ר' נחוניא בן הקנה 82 .
ר' נחמיה בר' חייא 92 .
ר' נפרונאי מצרפת תלמידו של ר' אברהם אבולאפיא 185 .
ניאפול 30 , 248 , 249 .
ניגליב עדין 176 .
ניגרופונטי 260 , 261 .
ניקולי די לירה ראש חבר הכהנים הפרנציסקנים 282 .
ניקולי השלישי האפיפיור 119 .
נייפארק 321 .
ניישטאדט 150 .
נירנבערג 223 , 321 .
ר' נסים בר' ראובן (הר"ן) גירונדי 180 , 330 , 337 , 338 .
נסיר מחמד 265 .
נעוור 14 .
נעמיר בן קזימיר מאסתר 328 .
נרבונה 31 , 44 , 108 , 245 , 301 .
ר' נתן הזקן 92 .
ר' נתנאל אבן אלמלי רופא בסרגוסה 249 .
ר' נתנאל הכספי 211 .

ס.

סבויה 224, 225, 310—312.
סולכאת (עסקי־קרים) 262, 263.
סוריא 265, 301, 302.
ס"ם ושילל 15.
סימון טונופורט 16, 22, 26, 27.
ארץ הסינים 308.
סיציליה 30, 95, 97, 185, 186, 269.
סירבירה 301.
סלבים 106, 325,
סלדין 11, 147.
סמבטיון 182.
סמורה 27, 240, 271.
סנדומיר 137, 328.
סנטוב די קרדיון המשורר 332, 333.
ד' סעדיה בר' יצחק מסגלמסי באפריקה, תלמיד הר"א אבולאפיא 185.
רב סעדיה גאון 3, 5, 39, 81, 84, 88, 151, 152, 180, 231, 302.
סעד עבדאולה רופא המלך ארגון או מרדכי אבן אלחרביה 167, 174—176.
סענמש 99.
ספרד 5, 6, 17, 19—21, 33, 41, 52, 71, 84, 85, 102, 117, 121, 124, 130, 142—146, 150, 162, 174, 177, 180, 182, 186, 188, 202, 211, 222, 225, 226, 228, 230, 231, 238—242, 245, 247, 248, 253, 266, 268, 275—279, 282—285, 291, 308—311, 330—336, 343—346.
סרקוסטא (סרגוסה) 44, 52, 150, 182, 249.

ע.

(הגראף) עבערהארט קאמצענעללענבאגען 167.
עדוארד הראשון מלך אנגליה 169—173.
עדוארד השחור פרינץ אנגלי 343—345.
עזה 126.
ר' עזרא 51, 70, 72, 80—84.
ר' עזריאל 51, 70, 72—74, 77, 78, 80—83, 211.
עכו 109, 113, 125, 146, 154, 159, 176, 182, 265.
עלואם 167, 305, 310, 314, 315.
עליאונורה אמו של עדוארד מלך אנגליה 170—172.
עליאונורה אשת עדוארד מלך אנגליה 172.
עמד עבדאולה 174.
ר' עמנואל (בן שלמה) הרומי הצפרוני 159, 247—260.
עניקה 119.
ענן ראש הקראים 81, 151.
עסמילה 269, 270.
עקסטער 173.
ערפורט 92, 134, 319.

פ.

פאבלו כריסטיאני (פראי פולי) 121—125, 135, 149.
פאבלו די סנטה מריה 268, 273, 337, 339.
פאולה בת ר' אברהם 156.
פאכיר עבדאולה 174.
פאמפלונה 245, 270.
פאנניה 34.
פאס 291.
פאסי 307.
פאראג אבן־שלמה רופא המלך 155.
פראסטוא 99.
פולדא 92, 98.
פולניא 97, 106, 135—142, 322—329.
פולנים 135.
פונים 270.
פורטוגליה 101, 144, 271, 276, 342.
פורלי 158.
פטיוב 99, 101.

פּטרוס די יאנוא 124.
פּיאסמא (משפחת מלכים בפולין) 137, 323, 329.
פּידרו אוליטויאר כומר פרנציסקי 269, 270.
דון פּידרו השני מלך ארגוניה 12.
דון פּידרו הרביעי בן אלפונזו הי"א 311, 330—346.
דון פּידרו לאפּעץ די אילה 338.
פּיום השני אפּיפיור 304.
רבי פּיירים 310, 314.
די פּיריק 246.
פֿיליפּפּ אויגוסט מלך צרפת 13, 18, 106, 112.
פֿיליפּפּ השלישי מלך צרפת 135.
פֿיליפּפּ השלישי מלך נבארה 270.
פֿיליפּפּ היפה (הרביעי) 98, 168, 169, 174, 178, 232—237, 269, 296.
פֿיליפּפּ הארוך (החמישי) מלך צרפת 243, 244—247.
פּיניאפֿיעל 188.
פּירוזשיא 159.
פּיריניאה 21, 115, 301, 302, 341, 343.
פּירמו 259.
פּירפּינייאן 211—213, 216, 217, 221, 236, 290, 291, 296, 301, 337.
פֿירראַרה 155, 157.
פֿלגילנטים 318, 319, 322, 328, 330.
פּלירמה 95, 185.
פּלמה 33.
פּלקום 270.
פּסקיירא 15.
פּעטר שווארביר משפּטראסבורג 314.
פּעלקע בן קויטיר מאסתר 328.
פּפֿורצהיים 107, 134.
פּראי וויסינטי 273.
פֿראנקען 222, 223.
פּרדיננד השלישי מלך קשטיליה (הקדוש) 32, 117, 119.
פּירדיננד הרביעי מלך ספּרד (בן שאנגו) 240.
פּרובינציאה 16, 17, 31, 41—45, 53—57, 62—66, 71, 81—85, 122, 130, 135, 150, 177, 178, 184, 210, 215, 216, 225—227, 237, 247, 249, 264, 268, 278, 290, 294, 302, 310.
פּרידריך איש מלחמה האוסטריי הדוכס לבית בבינברג 95—97, 136—139, 164, 326.
פּרידריך השני 28, 30, 32, 63, 93—98, 106, 110, 119, 133, 137, 139, 326,
פּרידריך השלישי מלך ספּרד 52.
פּרייבורג 312—315.
פּרים 43, 63, 102—104, 236, 282.
פּרנציסקנים (מינוריטים) 11, 23, 32, 62, 116, 117, 121—125, 136, 145, 170, 282,
פּרנקפורט ע"נ מאין 92, 106, 107, 318.
פּרס 166, 174.
ר' פּרץ הכהן מכרצלונה תלמיד הרשב"א ורבם של הר"ן והריב"ש 285.
ר' פּרץ (בן אליהו) מקורבייל 114.
פּרת (נהר) 166.

צ.

צאָהרינגען עיר בקרבת פּרייבורג 315, 316.
ר' צדקי"ה בר' אברהם בעל „שבלי הלקט" 156.
צובה 127.
צופינגען עיר בפלך אאַרגוי 312.
צירבירה 311.
צירוך 312.
צפת 161, 266, 267.
צרפת 17—19, 26, 71, 101—106, 110—115, 134, 146, 174, 211, 217, 222, 225, 228, 233—237, 242—246, 269, 310—312, 341.

ק.

קאליש 325.
קאנינסבערג 321.
קאנינגס־האפען 310, 313.
קהירא 19, 132, 262, 264, 302.

קובלינץ (קופלינץ) 134.
קולוניה 312, 314, 319.
קומאנים 106.
קומינו אי קטן אצל מאלטא 186.
קונסטנטינופול 261—263.
קונסטנץ 313.
קונסטנציה אם אלפונזו מלך ספרד 240.
הקונסיליה באביניון 17.
הקונסיליה בעיר אַפּען 136, 137.
הקונסיליה בעיר בדרש 108, 109.
הקונסיליה הלאטירנית (השלישית) 13.
קונסיליה הלאטירנית הרביעית 22—24, 33, 43.
קונרד בן פרידריך השני 107.
קונרד די טולקוץ האבא 98.
קונרד ווינטערטור ראש האזרחים בשטראסבורג 314—316.
קוסמניטץ 153.
קועגקה 144.
קורדובה 241.
קזימיר הגדול מלך פולין 137, 139, 322—329.
קזימיר הרביעי היאגילוני 137, 139, 325.
קטלוניה 44, 202, 284, 291, 311, 330.
קיבורג 320.
קיפצינגען עיר בבאיערן 107.
קילוואון שולטן במצרים 147, 154.
קינון 236, 246.
קלבריה 312.
קלויניר משטראסבורג כרוניסט 313.
ר' קלונימוס בן מודרוס הנשיא מנרבונה 221, 226.
ר' קלונימוס בר' קלונימוס 216, 241, 244, 246, 250, 251, 259.
קלטרבה 335.
קליטנטי (קלונימוס) הרביעי האפיפיור 124, 125.
קליטנטי החמישי האפיפיור 240, 272.
קליטנטי הששי אפיפיור 300, 311, 313.
קלעת איוב 52.
קנטרבורי 17, 170.
קעמבריזש 170.
קעפלער התוכן 218, 219.
קפואה באיטליה 157, 158, 183.
קפיסטרנו 121.
קראים 127, 131, 132, 261—265.
קראקא 137, 324.
קרין 144.
קרימא 260.
קרים 137, 263.
קרלוס (הרביעי) הלוקסטבורגי 313, 319—321.
קרלוס הרביעי מלך צרפת 269.
קרלוס מן אנשוו מלך סיציליאה 155.
קרעמיזער או קרעמס 320.
הררי הקרפטים 135.
קרקסאני הקראי 81.
קרריון עיר בצפון ספרד 332.
קרשביא מדרום הפילוסוף 87.
קרשביהו ע' ר' ברכיה הנקדן
ר' קרשקש ווידאל מפירפיניייאן 212, 216, 217.
דון קרשקש שלמה נבחר מבלינסיה 330.
קשטיליא בספרד 27, 32, 44, 51, 64, 101, 117—121, 142—144, 178, 188, 226, 242, 268—278, 309, 330—336, 340, 344, 346.
קשטיל (מצודת) וירדון 244.

ר.

רב קשישא 191.
ראוענסבורג 313.
ראזי, רופא ערבי 109.
ראמפינגען 221, 223.
רואן (עיר בצרפת) 33.
רובירט מן אנשוו מלך ניאפולי 248—251, 260—262.
רובירט די רידינגדוש נזיר דומיניקי שנתנייר 170.
רודאלף ההאבסבורגי קיסר אשכנז 133, 153, 163—168, 222.
רופענבורג 153.
רומא 183, 185, 234, 247—260, 313.
רומא החדשה 26.
רוסיא 106, 137, 152, 322.
רוספיליון 211, 237.
רופרעכט דוכס בבריה 320.
ריגינסבורג 84, 152, 164, 223, 306, 321.
ריינום 106, 167, 168, 239, 305, 314—316.
ריכארד אחי היינריך השלישי מלך אנגליא 116.
ריכארד לב־האריה מלך אנגליא 17, 96.
רינדפליש 222, 223

ריקקריד מלך הוויסטנתים 24 , 119 .
רמון הששי (ראיטונד המיב) גראף טטולוזה 15—17 , 22 , 26 , 30 .
רמון השביעי (ראיטונד) טרשל טולוזה 31 , 34 .
רמון טרסין 124 , 148 , 149 .
רמון פיניאפורטו , נויר דוטיניקי 32 , 121—125 , 148 , 170 , 269 .
רמון (ראיטונד) רוזשיר מבדרש 16 .
רמלא 267 .
רעגענסבורג 150 .

ש.

שאול בן ענן הקראי 151 ;
שאטלארד 312 ;
שאמפאני (מדינה בצרפת) 168 ;
שאנגו הרביעי מלך ספרד 142—144 , 178 , 240 .
שאנגיזה אחות האפיפיור יוהאן הכ"ב 249 .
שאנץ (עיר בצפת) 13 , 236 .
שאפהויזען 313 .
ר' שבתי בן שלמה מרומא 158 .
שוואבין 320 .
שוויץ 312 .
שו"ם (שפייאר ווירטיישא ומנגצא) 30 , 107 , 108 .
שטין 320 .
שטיערמארק 96 .
שטיל , עיר מצער על יד ים הגינפי 312 .
שטיפן לענגטון הקארדינאל בקנטרבורי 17 , 28 .
שטראסבורג 312 , 314—317 .
שיבילא 118 , 240 , 282 , 283 , 331 , 339 , 343 .
שינוביה 177 , 179 , 186 , 343 .
שילון , עיר מצער על יד ים הגינפי 312 , 316 .
שיראס 174 .
שכם (נאבלוס) 126 , 127 .
שלוואטירא 20 .
ר' שלום מאושטרייך 280 .
שליזיה 97 , 137 , 320 , 324 , 328 .
שליטשטאדט 315 .
ר' שלמה 92 .
ר' שלמה אבן צקלב 259 .
ר' שלמה בן אברהם מן ההר (מונפיליר) 37 , 42—45 , 51—64 , 214 , 220 , 229 .
ר' שלמה (בר' מישה) אלקונשטנטיני 33 , 52 .
ר' שלמה אלקונסטנטיני 274 .
ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) 63 , 130 , 145—150 , 161 , 177 , 185—187 , 206 , 209 , 215—221 , 226—232 , 238 , 248 , 249 , 266 , 268 , 283—285 .
ר' שלמה בן גבירול 17 , 81 , 111 , 172 , 206 , 207 , 250 , 258 , 264 .
ר' שלמה בן ר' יוסף אבן כספי 222 .
דון שלמה בן יעיש 276 .
ר' שלמה בן יעקב רופא בסרנוסה 249 .
ר' שלמה גרסיאן 232 .
ר' שלמה די לוניל 220 .
ר' שלמה יצחקי (רש"י) 236 .
ר' שלמה ממגדל טרשקון 135 .
ר' שלמה מלכו 195 .
שלמה הנשיא (אלריים אבולפאצל) הקראי 132 .
ר' שלמה הקטן (פטיט) הצרפתי 154—163 , 176 , 206 .
שאטברי עיר בסאבויא 310 , 314 .
דון שטואל (בן מאיר) אבולאפיא הלוי 333—339 , 343 .
דון שמואל אבן ווקאר 269—272 .
ר' שמואל (בר' יהודה) אבן תבון 94 , 109 , 220 , 248 .
ר' שמואל בן אברהם שפורטא 44 , 55 , 64 .
ר' שמואל בר' ברוך 29 .
ר' שמואל בן יהודה בן משולם או מיליש מטרשיליאה תוכן ופילוסוף 247 .
ר' שמואל בן הר' יקר הלוי 134 .
ר' שמואל בן עלי ראש ישיבה בבגדד 40 .
ר' שמואל החסיד מרינינסבורג 88 .
ר' שמואל הכהן בן דניאל 161 .
דון שמואל הלוי חכם טבעי 119 .
ר' שמואל הנביא מאילון תלמידו של ר"א אבולאפיא 184 , 186 .
ר' שמואל הנגיד 231 , 241 , 336 .
דון שמואל הסולטי או סין אשקליטא 211 , 212 , 216 , 217 .
ר' שמואל (בן שלמה) סיר טוריל 112 , 153 .
ר' שמואל צרצא 341—345 .
ר' שמואל (בר' שלמה) איש שטוב־תיערי 103 .

שמואל שר האוצרות לבלך קסטיליאה פרדינגד הרביעי 240.
שמחה הלוצקי הקראי 262.
ר' שמחה בן שמואל מישפייאר 29.
ר' שם טוב אבן גאון מטינוביה 130, 146, 192, 266, 283, 284.
ר' שם טוב אבן שפרוט 109.
ר' שם טוב (בר' יוסף) פאלקיירא 162, 206—208, 289.
דון שם טוב בן יצחק ארדוטיל 278.
ר' שם טוב בן יצחק מטורטוזה 109.
ר' שם טוב בר' שם טוב 191.
שם טוב די קריון 278.
שם הכותב או שם הדורש 202.
שם עבדאולה 174.
ר' שמעון בן יוחאי 192—203.
ר' שמעון בר צמח דוראן (תשב"ץ) 168, 293.
ר' שמריה האיקריטי מנינגרופונטי 260—264.
ר' שמשון בר' אברהם משאנץ 19, 40—42, 55, 264.
ר' שמשון בר' מאיר מטולידה 147, 226.
ר' שמשון בר' צדוק (תשב"ץ) תלמידו של ר' מאיר מרוטנבורג 168.
ר' שמשון בר' שלמה 134.
ר' שמשון (בן יצחק בן יקותיאל) מקינון 284, 285.
ס' שעור קומה 197.
שפייאר 30, 107, 166, 167, 316, 320, 330.
רבינו שרירא גאון 59.
ר' ששת בן יצחק בנבינישתי הנשיא 39, 40, 86.

ת.

תוגרמה 253.
תונים 134.
תירינגיה 97, 320.
ר' תנחום איש ירושלים 131.
תקנות שו"ם (שפייאר, ווירטיישא, מנצא) 30.

תקוני טעיות.

עמוד	שורה	תחת	צ"ל
4	— 10	עם חרפה	חרפה
8	— 17	ה"א י"ד	ה"א ט"ו
„	— 6	כ"ח	כ"ה
9	— 19	כי אם	כי אם גם
11	— 8	כי אם להגן	כי אם, למצער, להגן
14	9 —	נעוור	מנעוור
17	— 1	במדר	במדת
18	— 16	ובין אחיו	ובין בן אחיו
21	— 13	עמוד 15	עמוד 16
26	26 —	רמון השביעי	רמון הששי
„	— 1	כ"ח	כ"ה
27	2 —	לאבותם	לאבותיהם
„	7 —	(תתקמ"ו)	(תתקע"ו)
30	— 8	רמון הטוב	רמון השביעי
50	14 —	כמשמעם 4)	כמשמעם 3)
54	— 19	אֶשְׁפּוֹךְ	אֶשְׁפּוֹךְ
76	11 —	ומיצו ע	ומיצוע
77	— 8	רואם	רואים
92	1 —	ל כבד	עַל כבד
93	20 —	הרמ"א	הרמ"ה
103	1 —	יום וזכרון	יום זכרון
104	2 —	וחפצו	ומחפצו
„	3 —	יוני	6 יוני
135	28 —	הדיניבה	הדוניבה
170	23 —	את אנגלית	את יהודי אנגליה
209	20 —	את ה'	את מצוות ה'
218	8 —	חלק ב'	חלק ד'
219	11 —	ר' אבא	ר' אבא מרי
222	22 —	רודאלף	אדאלף

עמוד	שורה	תחת	צ"ל
224	2 —	פרידריך	אדאלף
238	1 —	כ"ו	ס"ו
239	— 17	ובני אבי העזרי	ובנו אבי העזרי
256	6 —	שגתו	שבטו
264	6 —	רס"ו	רס"ז
267	7 —	ר' יוסף	ר' יצחק בר' יוסף
277	17 —	הי"ג	הי"א
278	1 — (4		(2
281	13 — (1		(2
„	11 — (2		(3
„	9 — (1		(4
285	3 —	לשם יחוד הבורא	לשם הבורא
286	14 —	פטיט	פטפטן
292	22 —	בני ישראל"	בני ישראל בצאתם
—	— —		מארץ מצרים"
306	7 —	מדיגינבורג	מדיגינדורף
317	19 — (4		(1
„	17 — (1		(2
320	1 —	ובנותה	ובניתה
323	3 —	יאולי	ואולי
„	2 —	מצא	נמצא
324	9 — (4		(1
329	6 —	והגן	והגין
345	4 —	ובזוזו	ובזוזי
353	22 —	ונתק	ונתן
354	3 —	בידיעתו מהתשובה הזאת.	לידיעת הרמב"ן את חכמת הרפואה מהתשובה הזאת.
379	10 —	ויים	ויום

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת הר.. **צבי גראָטץ**

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא.

מתורגם בתוספות הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחם ראבינאוויץ.

עם הערות ומלואים מאת הר"ר **א. א. הרכבי.**

לְמַעַן יֵדְעוּ דּוֹר אַחֲרוֹן בָּנִים
יִוָּלְדוּ וְיָסַפְּרוּ לִבְנֵיהֶם
(תהלים ע"ח, ו')

חלק חמישי

מימות הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות
בספרד בשנת קנ"א.

בעזרת „כל ישראל חברים" בפאריז.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג ושותפם, דזיקא 1 №

שנת תרנ"ז לפ"ק.

Дивре Іеме Израиль

т. е. Исторія Еврейскаго народа Д-ра **Греца**

перев. Ш. П. Рабиновичъ

Томъ V.

ВАРШАВА

въ Типографіи Братьевъ Шульдбергъ и Ком. Дикая № 1.

1897.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 4 Іюня 1896 г.

פתח דבר.

החלק החמישי מהספר הזה (מתאים לחלק השביעי של הספר הגדול בלשון אשכנזית) מחזיק בקרבו דברי ימי עמנו בהפרק הראשון מתקופת הרדלדול, או פרק הזמן הראשונה בתולדות האומה בימי האלף הששי, התקופה בת מאה וחמשים שנה בערך. ברובה היא בעלת צבעים כהים ועלילותיה המה אמנם רבי הערך וגדולי התוצאות, אך גם כן ברובן בבחינת השלילה והנסיגה לאחור. — בהתקופה הזאת חשים הננו ומרגישים, כי רגלינו כבר עומדות בעצם ימי הבינים, בכל הוראתה והבנתה הידועה לא לבד לאומות העולם, כי אם גם להאומה הישראלית. קרן־אורה האחת, היא התחזקות העסק בתורה ותגברת התמימות המוסרית, אשר בה מצא העם הנגש והנענה כח לעמוד בפני הרדיפות שכבר מצאו אותו או שכבר נראה אותן מתרגשות ובאות. בחלק הזה לא נטיתי מדרכי אשר הלכתי בה בחלקים הקודמים, אך בכל זאת נראה בצורתו הספרותית והחיצונית השתלמות ידועה, אשר המשפט עליה הנני מניח להקוראים המבינים.

בדבר תולדות ישראל בארצות הסלבים, לא רשמתי בספר הזה רק הזכרונות ורישומי התולדה הישראלית בארצות הסלבים המערביים (פולניה ובוהמיה), כי זכרונות העתים מארצות הסלבים המזרחיים (רוסיה) הם מעטים מאד, ורק בהגיעי בהחלק הבא לפרשת התולדה הישראלית ברוסיה המערבית (ליטא וואלין וכו') אעביר לפני קוראי הספר הידיעות המפוזרות והמקוטעות שנמצאו מכבר ושהעלו במצודת חקירתם דורשי קדמוניות עמנו מימות המאות הי"ב, הי"ג והי"ד בקורות עם רוסיה והשבטים שהתיחסו אליו או ישבו בקרבתו. מדברי חיי האומה פנימה בארצות מערב רוסיה (ופולניה בכלל), כמעט שאין זכר עוד בהתקופה שדבריה נאמרו בהספר הנוכחי. קול התורה לא נשמע עוד מאהלי יעקב בפולין וליטא עד המחצית השניה להמאה השלישית, ולולי הידיעות הנמצאות ע"ד זכיותיהם וחקי־האזרח אשר להם באוצרות הכתבים העתיקים לא ידענו גם כן ממציאותם ידיעה שלמה וברורה. שנים שלשה שמות חכמים בתורה שעמדו לישראל, והמה היו יושבי או יוצאי המדינות הנזכרות, עוד לא יספיקו לתולדה שלמה ודעה צורת החיים הדתיים והרוחניים.

באשר כי הנני הולך ומתקרב עתה לגמר מלאכתי שאני עוסק בה זה כעשר שנים, ועוד מעט והתולדה הישראלית בהארצות שעתה נמצאים בהן רוב מנין ובנין העם הישראלי יהיה לעיקר העבודה ותכליתה, בקשתי ערוכה בזה לטובי עמנו וחובבי תולדתו, כן העוסקים בבנינה ועסוקים בהוצאת תעלומותיה לאור עולם, וכן כל אנשי לב ואוהבי ישראל וחכמתו, אשר יביא הזמן לידם למצוא דברי חפץ

הנוגעים לקורות עמנו במדינות הסלביות, כתבים ומגלות סתרים, כתבי הרשות ואבני זכרון שלא נודעו עתה ברבים או שנודעו רק בספרי כ"י ודפוסים יקרי המציאות, כי יואילו לכבדני במכתביהם ובהעתקות מאומתות ומקוימות מכל כתבי ההוכחות והראיות אשר בידם. אנכי אשמור מצות חכמינו לאמר תמיד דבר בשם אומרו, ועבודתם ופעולתם תהיינה עדות לישראל, כי עוד לא פסו מקרבנו חובבי תולדות ישראל ורושמים זכרונותיו.

במסרי את ספרי לקהל הקוראים הנני עוד הפעם לברך בקהל רב את ידידי הרב החכם המובהק, איש חכם גדל־דעה בחקרי קדמוניותינו, רבי **אברהם אליהו דוקטור הרכבי** נ"י, החכם המשמש ככהן גדול בהיכל חכמת ישראל זה יותר מחצי שנות גבר לארך ימים טובים, כי לא עזב את חסדו ואמתו מעם הספר הזה גם בחלק החמישי הזה ויאיר עינינו בהערותיו — הארותיו הנכבדות, להפיץ אור יקרות על כמה פרשיות סתומות בתולדתנו. הוא וחבריו החכמים המופלאים אשר נהניתי מהם עצה ותושיה בעבודתי זאת, ואלה אשר ינדב לבם אותם להיות בתומכי ידי בפנה זאת יעמדו על הברכה על עמודי הספר הזה הראשון והיחידי עד היום לחקר תולדות ישראל בכל חלקיה. וה' יזכני להביא את המלאכה הזאת לידי גמר, בכל התכנית אשר שמתי לפני מראשית ימי עבודתי עד היום.

ווארשא לעת צאת שנת התרנ"ו.

שאול פינחס ראבינאוויץ (שפ"ר).

האדריסה אלי:

P. Rabinowitz, Warschau Nowolipie 29.
П. Рабиновичъ, Варшава Новолипе 29.

תוכן הענינים.

דברי ימי תקופת הדלדול, בפרק הזמן הראשון.

מבוא 3—6.

פרק ראשון.

מעמד היהודים בארצות ממשלות הנוצרים

התיתמות כנסיות ישראל בכל ארצות תפוצותיהן אחרי מות רבי משה בן מיימון, רבי אברהם בן הרמב"ם ורבי יוסף אבן־עקנין. מלחמה לכהונה גדולה שברומא בהיהדות. האפיפיור אינוקינטי השלישי ראש צוררי היהודים ומלחמת הקתולים בהכופרים אשר בצרפת הדרומית. עליית הרבה רבנים לארץ הקדושה. הקונסיליה הקתולית (Lateran Concil) ברומא ואות הצבע הצהוב לתו־קלון וחרפה על עם ישראל. כנסת הרבנים במנצא (מאינץ), הנזירים הדרשנים (הדומיניקים) וצמיחת האינקוויזיציה. המלך יעקב (Jayme) בארגוניה ורופאו היהודי בחיאל או רבי בחיי, עדת ישראל על האי מיורקה (Mallorca) בקרבת ספרד, היהודים באונגריה בשנת ד' תתקס"ה—תתקצ"ב. 7—34.

פרק שני.

פלגות בישראל. דברי ריבות על אדות ספרי הרמב"ם

התנגדות לבן־מיימון ושטתו בחקרי דת ישראל, רבי מאיר אבולאפיא ואביו ר' טודרוס, ר' אהרן בן משולם מלוניל, הנשיא רבי ששת בנבנישתי, רבי שמשון משאנץ, ר' דניאל בן סעדיה מדמשק, ר' יוסף אבן־עקנין ורבי אברהם בן הרמב"ם, קטני אפונה ותלמודיים ארוכים, רבי שלמה מן ההר (Montpellier) ותלמידיו. חרם על ספרי הרמב"ם. חכמי ישראל בצרפת עומדים ליטין המערערים על ספרי הרמב"ם וחכמי פרובינציאה מחזיקים בידי מעריצו. רבי דוד קמחי (הרד"ק) שוקד להשיב כבוד ספרי הרמב"ם, רבי משה בן נחמן (הרמב"ן) ויחוסו אל הרמב"ם והראב"ע, נטיתו לתורת הקבלה החדשה. הרמב"ן מנסה להיות כפשר ומתוך בין בעלי הריב. רבי בחיאל אלקונסטנטיני וקהלת סרקוסטא (סרגוסה), קהלת טולידה (טוליטולא) והרופא רבי יהודה בן אלפאכר. חצי־התול בשירים שקולים (עפינראמען) בין בעלי הריב. הלך־רוח רבני צרפת, רבי שלמה מן ההר מתיאש מחפצו להחרים ספרי הרמב"ם ולוקח דברים עם הכומרים הדומיניקים וראשי האינקוויזיציה. המוסרים ומשפטם. רבי משה מקוצי בעל הסמ"ג. 35—67.

פרק שלישי.

תורת הסוד או הקבלה החדשה

ראשית צמיחת הקבלה. רבי יצחק סגי נהור ותלמידיו: רבי עזריאל ורבי עזרא ורבי יהודה בן יקר. הסבות שגרמו לתקומת הקבלה בישראל. למודי התורה הזאת: אין סוף ועשר ספירות, הנשמה וכחותיה, כחות עצמיים גם מחוץ לגוף (נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה). הקבלה ומצות המעשיות שבתורת היהדות. אמונת שכר וענש וגלגול נפש. ימות המשיח וחיי העולם הבא, רבי יעקב בר ששת מגירונדי. גירונה עיר ואם הקבלה. ספר הבהיר. רבנו משה בן נחמן או הנחמני (הרמב"ן) בתור מקובל. המקובלים שבאשכנז: רבי אלעזר מגרמיזא (Worms) ותלמידו מנחם. תקופת הדלדול במליצת הלשון העברית. ניצוצי המליצה והחזיון האחרונים בכנסת ישראל הספרדית. הרומן השנוני או ההתולי. המושלים: אלחריזי, רבי יוסף בן סבארה ור' יהודה בן שבתי. הממשל משלים רבי ברכיה קרישפיא. ספר הישר. רבי יוסף האזובי. אברהם אבן־סהל. דלדול החכמות. 68—90.

פרק רביעי.

הוכוחים ושרפת התלמוד

התגברות הרדיפות. הפפא גריגור התשיעי. חסד ליהודים בעד בצע כסף. קיסר אשכנז פרידריך השני והיהודים המלומדים היושבים בשער המלך: ר' יהודה אבן־מתקה ור' יעקב אנטולי. שנאת כבושה בלב הקיסר אל היהודים. מערכת־חקים (Statut) בדבר יהודי אוסטריא. יהודים כומתים על קדוש השם בעיר פולדא בעמיה של עלילת הדם והתיחסות הקיסר אל המאורע הזה. שמד ומות על קדוש השם במדות אקיטניה וגריגור השביעי. שנאתו של לודויג הקדוש מלך צרפת לישראל. קשר על התלמוד. המומר ניקולי דונין. גזר דין על התלמוד. הוכוח בחצר מלך צרפת בין רבי יחיאל מפארים ובין המומר ניקולי דונין. המוקד הראשון להתלמוד בפארים. התחרטות רבנו יונה גירונדי על מעשהו לספרי המייחוסי. היהודים והטונגולים. שמד והרג בפראנקפורט ע"נ מאין. אספת רבני אשכנז. הכנסיה הקתולית נגד הרופאים היהודים. הרופאים ר' משה אבן תבון ור' שם טוב מטורטוזה. אמר (Bulla) של האפיפיור אינוקינטו הרביעי למובת ישראל ונגד עלילות הדם. עוד הפעם גזר דין על התלמוד. גרוש מקצת היהודים מצרפת ושובם אל הארץ. שיירי בעלי התוספות: רבי שמואל בן שלמה, רבי אליעזר מטוך (Touques), רבי משה מאיברא (Evreux) ור' יצחק ור' פרץ מקורביל. הרבנים הכוללים. פרלמנט ליהודים. היהודים באספמיה. עדת ישראל בשיבילה. השר דון מאיר די מאליאה ובניו. אלפונזו החכם וריאי פניו התוכנים: ר' יהודה בן משה הכהן מטולידה ודון יצחק אבן סעיד. אלפונזו ה„חכם" וחקיו לרעת היהודים. היהודים בארגוניה. ראש נזירי דומיניק ריימון די פיניאפורטי (de Penjaforto) והמומר פאבלו כריסטיאני. רבנו משה בן נחמן (הרמב"ן) והוכוח בברצלונה. פאבלו כריסטיאני ומסעותיו לעשות נפשות לדתו החדשה ועלילותיו החדשות על התלמוד. הרמב"ן

מפרסם ברבים עניני הוכוחים ונרדף על זה מהמלך יעקב והאפיפיור. צאת הרמב"ן לאה"ק. המונגולים עושים שמות באה"ק. הרמב"ן מתאבל על שממות ארץ ישראל וחרבנה. ספריו ומפעלותיו האחרונים. השפעתו בחייו ואחרי מותו. רבי תנחום איש ירושלים. הקראים: הנשיא שלמה אלריים אבולפאדל ואהרן בן יהודה בקונסטנטינופול.

91—132.

פרק חמישי.

דור רבי שלמה בן אדרת (הרשב"א) ורבי אשר בן יחיאל (הרא"ש)

עוד קדושים הרוגים על קדוש השם באשכנז. משפטת לודוויג התשיעי מלך צרפת ליהודים באחרית ימיו ופילוף השלישי יורש כסאו. היהודים באונגריה. גזרת הכהנים באפגן. היהודים בפולניה. בא היהודים למדינות פולניה. ימי ממשלת הדוכסיות הקטנות והתחזקות בית פיאסטה על כסא מלכות פולין. בולישלב הביישן בפולין קטן ובולישלב הצדיק (Boleslaw Pobożny) בפולין גדול, מפלגות העם: הכהנים, הסגנים והאצילים הקטנים ביחוסם להיהודים. הפריווילגיה של בולישלב הצדיק משנת ה"א כ"ר=1264. היהודים בספרד. אלפונזו „החכם" ודון יצחק (צאג) די מליאה. דון שאנצו (Sancho) ומם היהודים. מספר נפשות היהודים בקשטיליה. יהודי פורטוגליה. רבנו שלמה בן אדרת (הרשב"א), תכונתו וחשיבותו. רבי דוד בן אברהם מיימון נגד הרמב"ם וקהלות ישראל במצרים. רבנו אהרן הלוי (הרא"ה). הכהן רמון מרסי וקטרוגו על היהודים. הרשב"א משיב על דבריו להצדיק תורת שראל. תנועת הדשה נגד ספרי בן־מיימון. רבי משה תקו. רבי מאיר (מהר"ם) מרוטנבורג. רבי שלמה הקטן (Petit) נחרה בספרי הרמב"ם. ראש הגולה ישי בן הזקיה מחרים את המלעיזים על הרמב"ם. היהודים באיטליה. היהודים רופאי נפש האפיפיור: מאישטרו גאיו ונם פאראג. התלמודי האישלקו רבנו ישעיה די טראני ואחרים. האשה העבריה מלומדת בתורת ההלכה מרת פאולא. רבי הלל מוירונא. ר' זרחיה בן שאלתיאל. מחלוקת בעיר עכו ע"ד ספרי הרמב"ם. ראשי הגולה משקיטים את הסערה. רבי שלמה הקטן נתן לחרם.

13—162.

פרק ששי.

דור הרשב"א והרא"ש (המשך).

הקיסר רודאלף לבית האבסבורג והיהודים. יציאת היהודים מגליות הריינוס עם רבנו מאיר בן ברוך מרוטנבורג. הכאן הגדול ארנון וויעצו היהודי סעדיה עבדולה. רבי מאיר מרוטנבורג הושם בבית האסורים ונכסי היהודים שיצאו עמו החרטו למלכות. תלאות היהודים באנגליא. הכומר הדומיניקי רוברט די רידינגדוש (Rob. de Redingge) התגייר ולרגלי התיהדותו באו צרות ותלאות על היהודים. גרוש היהודים מאנגליה וגליל נסקונה בצרפת הדרומית המשעבדת אז לאנגליא. טעד־עבדולה, עלותו לגדולה ומפלתו. התוצאות הרעות ממפלתו לכנסיות ישראל שבארצות המזרח. הריסת העיר עכו. המקובל ר' יצחק דמן עכו.

163—176.

פרק שביעי.

גדול הקבלה והתפתחותה. החרמת למוד החכמות

רבי טודרוס בן יוסף הלוי אבולאפיא ובניו. המליץ רבי אברהם בדרשי, רבי יצחק בן אברהם בן לאטיף או אבן אללאטיף ולמודיו בקבלה. רבי אברהם בר' שמואל אבולאפיא, הזיותיו והרפתקאותיו. הגלותו בתור משיח וגואל ישראל, התנגדות בן אדרת (הרשב"א) להמשיח המדומה הזה. הנביאים באילון ואבילה, (Ayllon u. Avila), הרשב"א והנביא מאבילה. רבי יוסף בר' אברהם גיקטליא בעל הצרופים בקבלה. רבי משה די ליאון ופעולותיו. זיופים והתיחשות ספרים חדשים למחברים קדמונים. הגלות ספר הזוהר, תוכן למודיו ופעולתו בתורת הסוד. בעלי הרמז והמשל והמתפלספים, ר' שם טוב בן פאלקירה ופעולותיו. רבי יצחק אלבלג וחשיבותו בבית מדרש המתפלספים. רבי לוי בן חיים מווילאפראנקא מן המשלים. רבי שמואל הסולמי אישקליטא ורבנו וידאל טנחם בן שלמה המאירי, ר' אבא מרי בן משה ממונפייליר וקנאתו הנפרזה. ר' יעקב בן מכיר אבן־תבון המכונה (Profatius) והמחלוקת על אדות חרם המדעים מישראל. רבנו אשר בר' יחיאל (הרא"ש). התערבותו בהריב על דבר למודי המדעים וצאתו מאשכנז לספרד. רדיפות ישראל באשכנז ע"י הצורר רינדפליש. תעצומת פעולתו של הרא"ש. חרם המחרימים וחרם המוחרמים. המליץ רבי ידעיה הפניני או הבדרשי. 177—232.

פרק שמיני.

הגרוש הראשון מצרפת ותוצאותיו

פיליפ היפה ועריצותו ואכזריותו. החבה שהראה הקיסר באשכנז ליהודים. בות הרכוש והגרוש מצרפת. תלאות הגולים. רבי אישתורי פרחי בעל כפתור ופרח. ר' אהרן הכהן. קינת ר' ידעיה בדרשי, רבי אליעזר בר' יוסף די סינון הנהרג על קדוש השם. שיבת היהודים לצרפת והגרוש השני. המשך הריב בין דורשי החכמות ומתנגדיהם, ר' אבא מרי עוד הפעם במחלוקת עם מתנגדיו. רבנו אשר בן יחיאל (הרא"ש) ותוקף פעולתו בספרד. מות רבנו שלמה בן אדרת (הרשב"א). שיטת הרבנות המופלגת בחסידות בספרד. רבי יצחק הישראלי השני. היהודי שמואל הקרוב למלכות בספרד והטלכה מריה די מולינה. שר האוצרות אשר לה דון משה. המושל (רעגענט) דון יואן עמנואל ואיש עצתו רבי יהודה אבן ווקאר. מבשלת צרפת קוראת להיהודים לשוב אל הארץ. גזרת הרועים בדרום צרפת וצפון ספרד. גזרת הרעלת הבארות והנהרות. הגרוש השני מצרפת ושים היהודים בבתי האסורים בהמטלכה הזאת. רבי שמואל יהודה בן משולם מסלון המכונה Meles de Marseillo ורבי אבא מרי אביגדור המכונה Astruc de Neves. היהודים ברומא. המלך רוברטו בניאפולי נומה חסד ליהודים. התרוממות רוח היהודים באיטליה בכלל ויהודי רומא בפרט. קהלת ישראל ברומא והעתקת פירוש המשניות להרטב"ם מערבית לעברית. סכנה גדולה נשקפה להיהודים ברומא. האפיפיור ואחותו. חצלת יהודי רומא. רבי קלונימוס בן קלונימוס וערכו בתור סופר הלצי. עמנואל המשורר ההלצי והמשורר האיטלקי

דנטי, המליץ יהודה סיציליאני, ליאונר רומאנו המליץ היהודי והמלך רובירטו. רבי שמריה האיקריטי והמלך רובירטו. ר' שמריה האיקריטי מנסה לעשות שלום בין היהודים הרבנים ובין הקראים. מצב התורה הקראית, אהרן הזקן וסדר תפלות שלו בעד אחיו הקראים. 264—233.

פרק תשיעי.

דור בני הרא"ש ורבי לוי בן גרשון (הרלב"ג)

מעמד ארץ הקדושה, היהודים הנוסעים לבקרה והנוסעים להשתקע בה. רבי שם טוב אבן גאון. רבי יצחק חילו ורבי מאיר אלדבי. המעמד הטוב של היהודים בקשטיליה בימי מלכות אלפונזו האחד עשר. הרדיפות בנאַבַארה. דון יוסף די איסיגה (Ecija) ודון שמואל אבן ווקאר. שונאי ישראל מתאמצים להרע כח היהודים בקשטיליה. המומר צורר ישראל אבנר־אלפונזו מבורגוש. כפלת שני היהודים התקיפים בחצר המלוכה: יוסף די איסיגה ואבן ווקר. צורר היהודים גונזלו מרטיניץ. מפלתו ותשועת ישראל בקשטיליה. דלדול החכמות ודעת התלמוד. רבי יעקב ורבי יהודה בני הרא"ש. רבי שמשון מקינון (Chinon). רבי יצחק פולקאר. רבי דוד אבן אלבליה. פילוסופי פרובינציאה: אבן־כספי, רבי לוי בן גרשון (הרלב"ג) (Leon de Bagnols) ורבי ווידאל הנרבוני, דלדול למוד התלמוד באשכנז, הקיסר לודוויג איש באבריה והיהודים, הרגות היהודים בידי הצורר ארטלעדער. 307—265.

פרק עשירי.

המגפה השחורה

עלילת שקר בדבר השלכת סמי מות בבארות ונהרות; הרגות בדרום צרפת (פרובינציאה) וקטלוניה. ה„בולה" מאת האפיפיור קלימונטי הששי לטובת היהודים; הודאות היהודים על ידי ענוים ויסורים קשים; שמדות והרגות בכל נאות אשכנז. הנזירים ה„מתחבטים בשוטים" או ה„פליגילנטים" היו לשוט שוטף ושבט אלוה להיהודים. המשך דברי ימי ישראל במטלכת פולניה בימי המלך קזימיר הגדול האחרון למלכי בית פיאסטה. הפריוויליגיה שקים ואשר המלך הזה להיות לה תוקף ועז בכל מדינות מלכותו. תוכן הפריוויליגיה הזאת. מות המלך החסיד הזה בשנת ה"א ק"ל. הרדיפות בבריסל. ועד הקהלות בברצלונה. 330—308.

פרק אחד עשר.

עצמת היהודים בקשטיליא בימי מלוכת דון פידרו

המגפה השחורה בטולידה, המעמד הטוב של היהודים בימי מלכות דון פידרו. המשורר היהודי בלשון קשטילית סנטוב די קרריון. שר האוצרות שמואל די אבולאפיה. היהודים מתיצבים כצר נגד המלכה ונוטים אחרי אהובת המלך מריה די פדיללה. בית הכנסת המפואר לישראל בטולידה. רבנו נסים גירונדי (הר"ן). מות השר דון שמואל מיתה משונה ע"י יסורים וענויים. מלחמת האחים ע"ד המלוכת

בקשטיליה. היהודים עומדים ליומן דון פידרו, חרבן קהלת ישראל בטולידה, בטות המלך דון פידרו נשתעבדו הזמנים בתולדות ישראל אשר בספרד. 331—346.

ציונים.

ציון א סדר זמנים בכתבי הויכוח במלחמת סופרים הראשונה בעד הרמב"ם וכנגדו. 349—352.

ציון ב דברים אחדים לתולדות הרמב"ן. 352—355.

ציון ג יסוד ושרש הקבלה, 355—367.

ציון ד הקדושים בלאוירא ופּולדא. 637—369.

ציון ה זמן שרפת התלמוד הראשונה בצרפת. 369—372.

ציון ו היהודים חוקרי הטבע בחצר המלך אלפונזו החכם. 372—373.

ציון ז הנבואות המשיחיות המרמזות על המונגולים. 373—375.

ציון ח ר' שלמה פטיט וזמן החרם על ספרי הרמב"ם בעכו. 375—377.

ציון ט זמן הלקח טהר"ם מרוטנבורג בשבי וסבת המאורע הזה. 377—380.

ציון י השר היהודי סעד עבדולה. 380—381.

ציון יא גרוש היהודים מאנגליה. 380—381.

ציון יב ספר הזוהר ומחברו 382—395.

ציון יג על דבר המוטר אבנר אלפונזו והחוקר ר' יצחק פולגאר וניקולוס די לירה 326—399.

חדשים גם ישנים

№ 10.

הערות ומלואים לחלק החמישי

(שהוא השביעי באשכנזית)

מדברי ימי ישראל לפרופיסור **גראָטץ** מהדורא ג׳.

לפי תרגומו בעברית מאת הר״ר **שפ״ר**.

בוואַרשא

שנת **התרנ״ז**.

מאת **אברהם אליהו הרכבי**.

1896

[הנה בבואי לקרוא את מחברות החלק הזה ראיתי כי במהדורא ג' מהגוף האשכנזי, שיצאה לאור בשנת תרנ"ד על ידי הדר. י. ג ו ט מ א נ ן, כבר שם החכם הזה את עין עיונו על החבורים החדשים בקורות ישראל, והשלים את דברי המחבר בכמה פנים על פי המקורים החדשים; ואחריו בא ידידי המתרגם והוסיף עליו נופך משלו ומדברי חכמינו העובדים בכרם ספרותנו. ובכל זאת לא הייתי מן המסרבים כאשר בקשני ידידי זה לחוות דעתי גם אני במקומות אשר אין דעתי נוחה מדעת המחבר, ואגב העירותי איזה הערות גם ציינתי איזה ציונים השייכים לקורות הספרות; גם לא הנחתי את ידי להציע איזה דברים שמצאתי בכ"י באוצר הספרים של הממשלה דפה, באשר שוהו אחד מעקרי מגמתי במחברות חדשים גם ישנים].

חדשים גם ישנים.

לעמוד 8 והערה 1 — אודות ר' אברהם בן הרמב"ם [כנויו צ"ל אבו אלמני או אבו אלמנא] ושנת לידתו ומותו צריך להעיר, כי המחבר סמך על הדברים המובאים במאור עינים סוף פרק כ"ה, אבל החכם ב"ג במבוא לס' ברכת אברהם (ליק תר"כ) ובמבוא לס' מעשה נסים (פאריז תרכ"ז, עמוד III) הוכיח כי ר' אברהם נולד אתצ"ו לשטרות [שהוא 1186 למה"נ]. וע"ד שנת פטירתו, לו גם נכונים היו דברי המחבר כי הסופר הערבי אבן אבי עציבה [כצ"ל] יקציב אותה בשנת 640 להגרה, הנה השנה הזאת היא לפי לוחות ווייסטענפעלד מראשון לחדש יולי 1242 עד יום העשרים מחדש יוני 1243, ולא 1254 כדברי המחבר; אמנם באמת כתוב אצל הסופר הערבי 630 ומספר האחדות נמחק, ולכל היותר הוא 639 (=2—1241). אך נוכל להשלים את המספר החסר 635 (1237 למה"נ) ווהו מסכים למספר שני ימי חייו נ"א ומחצה שראה בעל שה"ג אצל ר' דוד נכדו (שה"ג מהדורת בן יעקב עמוד 12 ועמוד 139); וגם החכם ב"ג במעשה נסים (עמוד X) יקציב את שנת הפטירה לשנת אלף התקט"ו לשטרות דתתקצ"ח ליצירה (=1237 למה"נ). והנה לפי המובא בהערה 1 תבוא עוד בענין זה הערת החכם היודע בינה לעתים רצ"ה יפה ולא אפונה כי יברר הדבר הזה ברור שלם.

שם הערה 2 — מתשובת מהר"ם אלשקר סימן צ"ו אין להוכיח שכתב ר' אברהם השובות כי שם הובאו דבריו מס' אלכפאיה; אולם ממקומות אחרים נוכל באמת להוכיח שכתב השובות. ראה למטה בסמוך.

לעמוד 9 והערות — שם ספר ר' אברהם הוא כתאב כפאיה אלעאבדין (ספר המספיק לעובדי ה'), ובקצור נקרא כתאב אלכפאיה או גם אלכפאיה (Al-Kifajjah, ולא Al-Kafia באשר יכהוב המחבר). ובאוצר הספרים להממשלה בפה מצאתי עד עתה שני חלקי כ"י מספר זה אשר אמנם הדפים בלוים בחלק, ולא למותר יהי לבאר פה תוכנם ולהביא מהם איזה לקוטים.

א.

בכ"י אחד המכיל לי' דפים נמצאו פרקים אחדים בדיני ממונות ולא נצטיינו במספרים, והרשומים אצלי הם: פרק בדיני מקח וממכר ומתנות (פצל פי אלביוע ואלאשריה ואלהבאת), פרק בשמירת הממון והנכסים (פצל פי חראסה אלאמואל), פרק באסור הגנבה והגזלה והשייך לזה (פצל פי חרמאן אלסרקה ואלגצב ומא ינאסב

דלך); ופרק אחד באסור שפיכת הדם ושמירת הנפש ואברי הגוף והשייך לזה (פצל פי חקן אלדם וציאנה אלנפס ואעצא אלבדן ומא ינאסב דלך). וכפי הנראה הם מחלק שלישי או רביעי. ואביא פה לדוגמא ראש פרק אחד אשר ממנו יתבאר סגנונו בזה הספר בחלק ההלכות.

הגוף הערבי

פצל פי אלביוע ואלאשריה ואלהבאת. קולה תע' וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו מע כון טאהרה אנה נהי ען אלכרוג פי ביע אראצי ישראל ען אלחדוד אלתי חדהא אלכתאב בשאהד קולה פי אתר דלך במספר שנים אחר היובל וכול' פאן אלנקל שרחה ובצצה פי אלביע ואלשרא פי אלמטלטלין אן לא יקע פיהא גבן מן אלבאיע ללמשתרי ולא מן אלמשתרי ללבאיע חתי אנהם וקפוא חרטאן אלאונאה עלי אלמטלטלין ואכרגו אלקרקע מנהא ונצוא אלו דברים שאין להם אונאה הקרקעות וכול', וקד עלמת אן אלנקול אלוקוף ענדהא כמא יקולון ז"ל אם הלכה נקבל ומע כון דלך הו אלמנקול ולה חדוד ושרוט נבין לך אצולהא פי הדא אלפצל נקול אנה יגב אן העלם אן קולתהם ז"ל אלמשהורה אלתי כררנאהא עליך פי הדא אלכתאב דפועא והי אין מקרא יוצא מידי פשוטו הדונא בהא למעני עטים ואצל כביר והו אן טאהר אלנץ לא יהמל מדלולה ולא ינפל ען וגובה מע כון פיה תפאסיר מנקולה או מסתברגה ובחסב דלך נקול אנה יגב אן יפהם מן קול אלכתאב פי דלך וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו נמלה הם הפציל ואלתפציל מנה מא בינה אלנץ ומנה מה שרחה אלנקל אמא אלגמלה פהי אנה לא יגוז ללבאיע פי חאל ביעה הופיר חט נפסה פי אלביע חתי לו קדר ואטכנה אן ינהב מאל אלמשתרי פי דלך אלצנף אלמביע ואכד עשרה דנאניר מתלא פי

התרגום העברי

פרק במקח וממכר ומתנות. אמרו ית' וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו, אף כי לפי פשוטו אסר לצאת מן הגבולות שגבלה התורה במכירת שדות ישראל, באשר יוכיח אמרו תיכף אחר זה במספר שנים אחר היובל וכו', אכן הקבלה בארה זה האסור ויחדה אותו אל המטלטלין שלא תהיה בהם אונאה מן המוכר לקונה ומן הקונה למוכר, והגבילו החכמים אסור האונאה רק על המטלטלין והוציאו ממנו את הקרקע ואמרו אלו דברים שאין להם אונאה הקרקעות וכו'. וכבר ידעת כי צריכים אנו להתבונן על הדברים המקובלים כאמרם ז"ל אם הלכה נקבל, ואף כי הדבר מקובל בכל זאת יש לו גבולים ותנאים שנבאר לך שרשיהם בפרק זה. ונאמר כי צריך אתה לידע כי מאמרם ז"ל המפורסם שהוכרנוהו לך כמה פעמים בזה הספר והוא אין מקרא יוצא מידי פשוטו יוליכנו לענין נכבד ושרש גדול. וזהו כי פשט הכתוב לא יחסר מהוראתו הגלויה ולא יקטן חיובו אף כי ימצאו בו באורים מקובלים או מחויבים על פי הוכחות. ובעבור זה נאמר כי מוכרחים אנחנו להבין מן הפסוק וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו כלל ופרטים אשר איזה מהם [מהפרטים] באר הכתוב ואיזה מהם פרשה הקבלה. והנה הכלל הוא כי אסור הוא להמוכר להשתדל להגדיל הונו על ידי המכירה באופן שישלול ממון הקונה ע"י החפץ הנמכר ויקח עשרה דינרים

הנוף הערבי

מא יסוי דינאר ואחד פעל בל יכון קצדה אבד סויה מאלה אלואקעה ואלרבח אלמעתאד ואן כאן אלמשתרי מנה שבץ מצטר ללשרא אלדי יהון עליה לאגל אצטרארה אן ישתרי מא יסוי דרהם בארנין או גאהל בקימה אלמשתרי אלדי יטן לקלה כברתה אן דלך אלמשתרי יסוי דרהמין מע כונה יסוי דרהם ואחד אדא כאנת הדה הי חאל אלמשתרי אעני אלאצטרארי או קלה אלכברה באלקימה יכון פי אלבאיע יראת יי׳ ואלכוף ממן קאל אל תונו איש את אחיו ולא יאבד מנה אלא אלסויה אלתי יאכדהא מן אלכביר באלקימה אלדי ליס לה אצטרארי יוגה לה שרא בואיד ען אלקימה וכדלך אלמשתרי אדא ראי אלבאיע ביביע לאגל אצטרארה או קלה כברתה מא יסוי דרהם בנצף מתלא לא ינההו אלפרצה ויקצד אלרבח ותופיר חט נפסה פי אלמשתרי פקט מן גיר אשפאק עלי אלבאיע כל ישתרי מנה באלקימה ואלסויה אלתי יביע במתלהא אלכביר באלקימה מאלה אלגיר מצטר ולא מצטחד לאן יביע מאלה בדון קימתה ועלי אן אלבאיע מצטר וגיר כביר ויעלם אן אלדי אמר באלרפק בה ונהי ען גבנה כביר במא יעאמל בה ולדלך קאל פי נהאיה אלקול ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך כי אני יי׳ אלהיכם ומע כון אלנאקלן קאלוא אן הדא אלנץ באונאת דברים הכתוב מדבר פשאטיה דקרא אנה עאטף עלי מא תקדמה ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. הדה גמלה יגב אן תפהמהא ותעמל עליהא פי כל מא תביעה או השתריה מן קרקע או מטלטלין ואנת תעלם אסתנכאף אברהם אבינו אלשרא דון תמן או בתמן בכם וטאהר אלקציה אן עפרון איצא לם ישתט פי אלביע מע כון אברהם אבינו ע״ל כאן מצטרא גאיה אלאצטרארי ללשרא ולא העלק באטרך אלאן באלדרש בל אלמח מעני מאהר אלכתאב פהדא הכם אלגמלה.

התרגום העברי

למשל בעד מה ששוה דינר אחד, אלא ישתדל לקחת מה ששוה החפץ שלו עם הריוח הנהוג. ואם הקונה הוא אנוס לקנות ונקל הוא ליקח ממנו ב׳ דרהמים [אשער כי המלה בארנין היא טעות הסופר תחת דרהמין] בעד מה ששוה דרהם א׳ מחמת אנסו, או אם יהי הקונה בלתי בקי במחיר החפץ הנקנה ויחשוב שהוא שוה ב׳ דרהמים אף כי באמת הוא שוה רק דרהם אחד — יהי להמוכר יראת ה׳ ויפחד ממי שאמר אל תונו איש את אחיו ולא יקח מן הקונה רק את המחיר השוה אצל הבקי ואינו אנוס לקנות ביתר משווי. וכן הקונה כשיראה את המוכר אנוס או בלתי בקי וכו׳ [פה נכפלו בגוף הערבי כל הדברים האמורים למעלה אצל המוכר].

ולבן אמר בסוף הענין: ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך כי אני יי׳ אלהיכם. ואם כי בעלי הקבלה אמרו בפסוק זה: באונאת דברים הכתוב מדבר, בכל זאת פשטיה דקרא הוא שזה מוסב על הקודם ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. את הכלל הזה צריך אתה להבין ולהתנהג על פיו בכל מכירותיך וקניותיך בין בקרקע ובין במטלטלין. ואתה ידעת איך התרחק אברהם אבינו עה״ש לקנות בלא מחיר או במקח וזול, ופשט הפרשה [אשער כי צ״ל אלקציה בגוף הערבי] כי עפרון גם כן לא הרבה לבקש במחיר שדהו אף כי אברהם אבינו היה אנוס מאד מאד לקנות. לכן לא תתלה דעתך בדרש כי אם בענין פשוטו של מקרא. וזהו הדין הכללי.

[ואח״כ יתחיל לפרש את פרטי הדינים].

והנה נכבד הוא לנו לראות הוראת ר' אברהם בענין זה, כי צריכים בני ישראל להתנהג עפ"י פשטות לשון הכתובים ועפ"י רוח דת תורתנו בכלל, ואין לנו להעמיד על דין תורה שבע"פ שאין אונאה לקרקעות. ואצל הרמב"ם אביו לא תמצא ההוראה הזאת לא בפי' המשניות במקומה בפ' הזהב ולא במשנה תורה (פי"ג מהלכות מכירה הלכה ח'), שיפסוק הדין כי אין אונאה לקרקעות „אפילו מכר שוה אלף בדינר ושוה דינר באלף" ולא הוסיף ע"ז כלום. ומזה נוכל להכיר כי גם ר' אברהם היה כאביו הגדול בעל רוח כביר ועשוי לבלי חת. ומכאן תשובה להאומרים כי הלך ר' אברהם בעינים עצומות אחרי אביו ולא סר ממנו ימין ושמאל.

ב.

בכ"י ב' המכיל ע"ג דפים מצאתי ראשי הפרקים הנמצאים גם בכ"י אקספורד והם מחלק תשיעי מאלכפאיה, והם פרק כ"א בענין המלחמה הפנימית (אלפצל אלחאדי ואלעשרון פי אלמגאהדה; ואצל רח"ם באוצרות חיים 94 וב"ג מעשה נסים VI ופין כנסת ישראל 39 עפ"י די רוסי שלקח מהמרשים אורי: מלחמת הנפש והגוף, והיא היא; אולם מה שהוסיפו: כמאמר החכם חולי הנפש הוא בריאות הגוף וכו' לא נמצא בשער הפרק כי אם למטה בתוכו). פרק כ"ב בחזוק הכחות והפעולות לעבודת מטרתם הנכבדה (אלפצל אלתאני ואלעשרון פי צבט אלקוי ואלאפעאל וחצרהא לכדמה גאיתהא אלשריפה; ואצל רח"ם וב"ג ופין שם שלא בדקדוק: בכבוש התאות הגופניות, להחליש תאות החמדה, כבישת יצר הרע; וזהו אמנם תוכן הפרק הקודם). פרק כ"ג במקומות ההתבודדות (אלפצל אלתאלת ואלעשרון פי אלכלואת; ורח"ם וב"ג שם בהתבודדות ובפרט בעת התפלה, בהתבודדות ומתפלה בהתבודדות; וזהו לפי תוכן הפרק). ובפרק כ"א מצאתי המקום שהוסיפו החכמים הנ"ל בשער הפרק:

התרגום העברי	הגוף הערבי
וזהו הוראת מאמרם ז"ל [יומא ל"ט ע"א] עבירה מטמטמת לבו של אדם שנא' ונטמתם בם אל תקרא ונטמֻתם אלא ונטמָתם [כן היא הגרסא הנכונה ר"ל ונטמָתֵם, והפלפול אצל קאהוט בערוך השלם ד' ל"ט הוא אך למותר]. וזהו כונת מאמר אחד החכמים: חולי הנפש הוא בריאות הגוף וחולי הגוף הוא בריאות הנפש. [והמאמר הזה הוא דומה בצד מה להמאמר: מותו ברצונכם ותחיו בטבעכם; שירי ר"י הלוי, כרך ב' 200. חדשים גם ישנים ז' 26].	ודלך הו מעני קולהם ז"ל עבירה מטמטמת לבו של אדם שנא' ונטמתם בם אל תקרא ונטמֻתם [כן נקוד בכ"י לפי המבטא במצרים] אלא ונטמָתם והוא מעני קול מן קאל מן אלחבטא מרץ אלנפס צחה אלבדן ומרץ אלבדן צחה אלנפס.

ואביא עוד מקום אחד מכ"י זה שלא אדע מאיזה פרק הוא, ואולי הוא מפרק כ"ג:

הנוף הערבי

ואמא שרב אלכמר ואלמסכר פקד נבהנא עלי גרץ שריעתנא פיה פי אכר פצל אלנדרי׳ מן אלגז אלתאני מן הדא אלכתאב ולאבא מארי וצ״ל קול פי דלך פי אלדלאלה פי אואיל אלגז אלתאלת מנהא יגב אן תקף עליה ותחצלה ותגעלה חדא עיניך.

התרגום העברי

ובענין שתית היין והשכר כבר העירונו על מטרת תורתנו בזה בסוף פרק הנדרים מן החלק השני מזה הספר. ולאבי מורי וצ״ל נמצא מאמר בזה בראש החלק השלישי מספר המורה, צריך שתעמוד עליו ותתבונן בו ולשומו נגד עיניך.

ג.

בחלק מכ״י בפה המכיל רק ששה דפים בלוים מספר במחקר ומוסר (שהוא כפי הנראה מר׳ יוסף בנו של ר׳ תנחום הירושלמי) מצאתי את המאמר הזה השייך לענייננו:

ואמא אלרב אלמעתם הנגיד הגדול המעוז המגדול מרנו ורבנו אברהם בן הרב הגאון עמוד הגמרא וראש הסברא מרנו ורבנו משה זצ״ל פאנה קד בין פי אול אלגז אלתאני מן כפאיה אלעאבדין פי תאני פצל מנה מא הדא נצה. פצל פי אלתוחיד ואלתנויה. כאלק אלמוגודאת אלאה אלעאלם יתברך שמו ואחד לא שרכה פי וגודה בוגה וכו׳.

ואמנם הרב הנעלה הנגיד הגדול המעוז המגדול מרנו ורבנו אברהם בן הרב הגאון עמוד הגמרא וראש הסברא מרנו ורבנו משה זצ״ל באר בראש החלק השני מן כפאיה אלעאבדין בפרק השני ממנו וזה לשונו: פרק בענין היחוד והרחקת [ההגשמה או התארים]. בורא הנמצאים, אלהי העולם יתברך שמו, האחד ואין מי שישתתף במציאותו בשום פנים וכו׳.

ד.

ואביא עוד מקום מס׳ נדפס שהוא יקר במציאות ככ״י, הוא ס׳ כבוד אלהים להרופא ר׳ אברהם בן יצחק הלוי ן׳ מגאש שחברו בשנת השמ״א (ונדפס קונסטנטינא השמ״ו, דף ק״ד וק״ה): „מזמן רב ושנים קדמוניות נפל טעות בפי רוב בני עמנו ונטה דעתם להאמין בגלגול הנפש ומאמינים [בזה] כאלו היה פנה אחד מפנות התורה ופשטה הנגע בקירות לבם והוא טעות גמור בידם נשאר להם מהפאגאנוש [מעובדי האלילים] ונקראים היום דורוזיש [הם הדרוזים השוכנים בהרי הלבנון] והם היו כת כופרים אשר מחה השם ית׳ שמם מן העולם והנשארים ימקו בעונם בארצות אויביהם כמו שכתב רבנו אברהם בן הרמב״ם ז״ל וכו׳ וכו׳. הרב רבנו אברהם בן הרמב״ם וצ״ל בספרו שקראבלשון הגרי אלכפאיה ותרגומו המספיק וכן יאמר לו [יקרא שמו] כפאית אלעאבדין שר״ל הספקת העובדים וחברו בלשון הגרי ומימי לא ראיתיו בלשון עברי מועתק כי אם ב׳ פרקים שהעתקתי לבקשת ממי [צ״ל מי] שאני חייב

בכבודו והם יקרי הערך. האהד בבאור דרך המדרשים וההגדות ושמתיו בחבורי שקראתי עבודת הלוי כדי לזכות בו הרבים [לדעת הרמש"ש איבערזעטצונגען 907 הפרק הזה הנדפס בראש ח"ב מכרם חמד ובקובץ תשובות הרמב"ם ד' לייפציג ח"ב דף מ' איננו מתרגום ן' מגאש]. והפרק הב' שמדבר בנצחיות התורה ויבאר מלת נחמה הנאמרת בשם ית' וכתבתי חלק מפרק זה בחבורי הנקרא מגן אברהם. וכן כתבתי חלק מפרק זה בחבורי שקראתי עמק השדים, ובקשת משם ומצאת כי תדרשנו. ואמר [ר' אברהם ן' הרמב"ם] ע"ה בענין הגלגול דבריו אלה: הגמול האחרון הוא חיי העולם הבא" וכו'.

ד.

בס' כ"י אודות דקדוק הטעמים בערבית הנמצא באוצה"ס דפה אחרי אשר יאמר כי אצל הסופרים היו ידועים הטעמים וצורתם ומקומם ע"י תנועות היד, יוסיף עוד: וכבר הוכיח בעל כפאיה אלעאבדין רבנו אברהם בן רבנו משה גאון ז"ל זאת ממאמרם ז"ל (וקד אסתדל צאחב כפאיה אלעאבדין רבנו אברהם בן רבנו משה גאון ז"ל עלי דלך מן קולהם ז"ל) מפני מה אין מקנחין בימין מפני שמפסיקין בה הטעמים [לפנינו ברכות ס"ב ע"א איתא: שמראה בה טעמי תורה, ורש"י שם כתב שראה זאת בקוראים הבאים מארץ ישראל; ומדברי ר' אברהם נראה כי במצרים לא נהגו כן בימיו, כי הוכרח להביא הוכחתו מדברי הגמרא]. — ועוד מצאתי ג' דפים מכ"י באוצה"ס דפה שכפי הנראה הם ג"כ מאלכפאיה. ולקושים מאלכפאיה נמצאו בס' מעשה רוקח ונדפסו גם בקובץ חלק א' מדף נ"א והלאה. — ומקום אחד מאלכפאיה הביא הקראי יפת ן' צעיר בענין הלכות יבום; ראה חדשים גם ישנים ז' עמוד 51.

ו.

לא בדקדוק כתב המתרגם (בהערה 1) כי רשי"פ באר יפה תבונת הספר הזה; ואיך היה ביכלת רשי"פ לבאר תבונת ספר המונח בעיר אקספורד וכתוב בשפת ערבית? ובאמת נמצא אצל רשי"פ רק הקצור מדברי די רוסי (בהעתקה אשכנזית עמוד 192) שלקח מדברי המרשים אורי, ומשם לקח גם בן רח"ם (עמוד 94). — ולענין ספריו שחבר (הערה 2) צריך להעיר כי מלבד התשובות בספר ברכת אברהם (אודות השאלות במשנה תורה) נדפסו מב"ג תשובותיו על השאלות בספר המצות של אביו הרמב"ם בס' מעשה נסים (פאריז תרכ"ז), ושתי תשובות לר' יוסף בן גרשון בענין הנשיאים בזמן הזה ובענין המבוה ת"ח נדפסו באגרות הרמב"ם (ובקובץ ח"א דף נ'); והתשובות שנזכרו מבעל כסף משנה בהלכות קרבן פסח הלכות אישות והלכות מקואות הן נמצאות בברכת אברהם. ועוד חבר פירוש למס' פסחים הנזכר בברכת אברהם (תשובה כ"ב), ולפי דברי ב"ג (מעשה נסים X) חבר „פירוש על התלמוד כולו או מקצתו וכו' ואני ראיתי שברי לוחות מהם באוקספורד", גם כתב ספר ברפואות הנזכר בחבוריו, והרח"ם הביא עוד ספר

הבאור לעקרי החבור וכפי הנראה הכונה לגלות המקורים מס' משנה תורה של אביו. אך לעומת זה צריך למחוק מעשה ירושלמי המלא דברי הויה ונתחבר מר' אברהם מימון מאוחר (רמש"ש רשימת בודליאנא 700, איבערזעטצונגען 906 הערה 2). — ור"י סמברי מיחס לו עוד שני ספרים, ס' תאג אלעארפיין (כתר היודעים) ואלכתאב אלכואץ (הספר המיוחד); ואולי האחרון הוא כנוי לפירוש התורה, :ו להבאור לעקרי החבור הנ"ל.

ו.

אודות הפירוש לתורה הנמצא בכ"י באוקספורד דברו הרמש"ש ור"א נייבויער ברשימות בודליאנא ובמזכיר (שנה ששית 6—114), וראה גם זכרון לראשונים ג' 23 הערה 55 — הנה לעת כזאת ידפים ר"ש פוזנאנסקי את דברי רב שמואל בן חפני המובאים בפירוש זה. ובבאור ערבי לס' המדע מהרמב"ם לעלא אלדין אלמוקיט הנמצא בחלק בכ"י באוצר ספרי הממשלה בפה [וראה אודות הבאור הזה צדמ"ג חלק מ"ז 338] מצאתי שיביא מפי' ר' אברהם לפסוק ואד יעלה מן הארץ אודות מהות האדים ואיכותם והרכבתם מד' היסודות.

לעמוד 10 — (צ"ל אלקפטי). שם הערה 1 — צריך להעיר כי לדעת הרמש"ש (המזכיר 1873, איבערזעטצונגען 406) לא היו כלל שני יוסף בן יהודה כי אם אחד.

לעמוד 14 — צ"ל בחדש יאנואר 1208 (בטה"ד 1218).

לעמוד 19 והערה 3 — צריך להעיר כי מעבו לקאהירה מקום משבן הנגיד ר' אברהם עוד רב הדרך, ומה גם בימים הקדמונים טרם המצאת אניות הקטור, ור' שמשון היה זקן מר' אברהם; ולכן אין להוכיח כלום מזה שלא בא ר' שמשון למצרים להקביל פני ר' אברהם, ושאר הנוסעים נסעו דרך מצרים אולי מפני שספינתם הלכה לארץ ההיא ומשם נסעו לארץ הצבי מטרת חפצם, ואולי בספינה אחרת. ואוסיף כי בדברי המחבר שהר"ש חשד את הרמב"ם בטינות תמצא הפרזה גדולה כנראה ממכתבי הר"ש בס' כתאב אלרסאיל, וראה חדשים גם ישנים ז' עמוד 42.

שם הערה 4 — אודות נסיעת רבני צרפת לארץ הצבי ראה צונץ בהערותיו למסעות ר' בנימין, געזאמ. שריפטען חלק א' עמוד 167. ואגרת אחד הרבנים ההם ר' שמואל בר' שמשון (שנסע בשנה אחת קודם לשאר הרבנים דהתק"ע) נדפסה באוצר טוב הרל"ז (עמוד 38—35), וראה גם במה"ע הלבנון ג' עמוד 172.

שם בפנים — (צ"ל אלעאדל אחי צלח אלדין הוא סאלאדין).

לעמוד 20 — (צ"ל הכליף אלנאצר לדין אללה, וכן למטה צ"ל מחמד אלנאצר).

לעמוד 23 הערה 1 — הלשון שיתן לו לגלח הוא לשון רגיל בספרות התלמודית (אמרו לו לר' פלוני), וכן בארמית; וצריך למחוק סימן השאלה.

לעמוד 25 — (צ"ל אבו עבדאללה מחמד אלנאצר).

שם הערה 1 — צ"ל הסופר הערבי אבו אלואחד המובא בספרו של מונק, והמלה בפרשה צריכה להמחק.

לעמוד 29 הערה 2 — ר' אלעזר בן יהודה הוא בלי ספק בעל הרוקח מגרמישא (וירמיזא, ווארמס), ור' אליעזר בן יואל הלוי הוא אבי העזרי שלפעמים חתם שמו אבי (ר"ת מאליעזר בן יואל) העזרי.

שם בפנים — משפייאר. אחרי אשר בספר זה נשמרה על הרוב התמונה של הספרות העברית, לכן צ"ל שפירא, כי כן שם העיר אצל היהודים (ובקינות אשפירא); ולמטה כמה פעמים צ"ל מונפישליר.

שם הערה 5—6 — תחת אור זרוע צ"ל שו"ת ר' חיים אור זרוע בכתוב אצל המחבר, כי בשם אור זרוע סתם יכנו את אביו ר' יצחק.

שם הערה 7 — תולדות הרב אבי העזרי כתב בארוכה ר"ה גראס במאנאטסשריפט לשנת תרמ"ה ותרמ"ו.

לעמוד 31 — בספרות ישראל נקראו הדומיניקנים בשם האחים הדרשנים (או הדורשים) והפראנציסקנים בשם האחים הצעירים (מינוריטען) או הדורשים הצעירים.

לעמוד 38 הערה 1 — הרח"ם באוצרות חיים (22—518) הוכיח להפך כי הטעות היא לא בדברי הרא"ש שכתב בפירוש רבינו מאיר מרוטנבורג כי אם בדברי בעל היוחסין שלקח מדברי רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נ"א ס"ד) המכנה לפעמים את הר"מ בר ברוך בשם הרמ"ה (=הר"ם הגדול?). והלשון אמרו עליו אצל הרא"ש לא יקשה, כי הוא לא שמש עוד את רבו בעת היה ר' ברוך בחיים. ועכ"פ הטעם שלא ראה את אביו לא היה מחמת גאוה כי אם מחמת שאביו נהג בו כבוד יותר מדאי ולא הניח לבנו לקיים מצות כבוד אב כראוי, וספיקא דאורייתא הוא בבנו והוא רבו מי צריך לעמוד מפני מי כדברי הרא"ש שם, והמחבר בחפזו לא עיין בדברי הרא"ש כראוי, וראה גם בב"י לטור יו"ד סימן ר"מ שהביא בשם הרא"ש וגם אצלו הנוסח הר"ם מרוטנבורג, וא"כ אין זה שבוש בדברי הרא"ש. [ומהערת ר"ד קויפמאנן במונטסשריפט 6—1895 עמוד 186 ראיתי, אחר כתבי, כי גם ר"ש באקר במחברתו ע"ד הר"ם מרוטנבורג דבר מזה, אך המחברת הזאת לא תמצא בידי].

לעמוד 39 בהערה — הספר כתאב אלרסאיל נדפס במחברת מיוחדת ע"י מו"ל הלבנון ולא במה"ע הלבנון, וכן יש לתקן עמוד 40 הערה 2.

שם בפנים והערה 1 — השם ידרמה לחדושי הש"ס של הרמ"ה הוא שם חרש מהמדפיסים, והוא בעצמו קרא לחבורו הגדול הזה פרטי פרטין (וגם פריטי) כמובא בשם הגדולים להרחיד"א (מערכת גדולים עמוד 119, וראה גם באוצה"ס לבן יעקב 494), והרח"ם באוצרות חיים (עמוד 3—522) דרש וחקר איה איפוא הובאו פריטי כל מסכת ומסכת מהקדמונים. ועוד הביא הרח"ם (שם עמוד 524) חבור אחד מהרמ"ה בשם גנת בתן שהוא באור ספר בראשית על דרך הסוד.

שם הערה 2 — מכתב ר' ששת לחכמי לוניל בשבח הרמב"ם ונגד הרמ"ה כבר נדפס ע"י המחבר במונטסשריפט לשנת 1876 (עמוד 2—511),

וזה נסחו: „כתב שכתב החכם הנשיא ר' ששת צ"ץ [צדיק באמונתו יחיה] הספרדי ושלחה לחכמי לוניל על אודות הכתב ששלח ר' מאיר ז"ל ממדינת טוליטולה בענין תחית המתים. שמעתי מני אחד מן החכמים העומדים לפני מלך מרוכוש מתהלל. אני למדתי חכמה לפני המורה הגדול החכם היהודי אבן [צ"ל אבו] עמראן בן עבדאללה משה בלשונם. וזקנו הראשון רבי עובדיה החכם הגדול ז"ל דיין קהל עיר קורטובה זה שמו [הלשון מגומגם]. וחבריו השומעים ומשרתיו עמו הרבו להללו ולהתברך בשמו. הנה נמצא מן המתחכמים או מן החכמים גם מחכמינו האמתיים רע"ה [רבותינו עליהם השלום] בעלי התלמוד אומרים כי תחית המתים היא שוב הנפש לגוף וכי יש גן עדן לשבת בו הגופות וגיהנם להשרף בו הרשעים. דע באמת כי לא אמרו זה רק להבטיח הכסילים [!], אשר לא יבינו ולא ישכילו ולא יאמינו כי היא [הנשמה] יכולה לעמוד בלא גוף, בדבר שהם יודעים ומתאוים אותו [הלשון מגומגם קצת], למען יבטחו כי נשמתם תשוב אל גופם ויהיו נהנין ומתענגין מזיו השכינה בגן עדן בתענוגים אשר נסו להתענג בהן אם לא יחטאו. והנה נא הואלתי לדבר לפניכם רבותי ואני חותם כתבי להודיעכם כי בהיותי באנדלום [צ"ל באנדלוס בדרום ספרד] אחרי אשר הגיע החיבור הנקרא „משנה תורה" אליהם. שמעתי אחד משופטיהם, ואין רצוני להזכיר שמו, שהיה מגמגם לומר: „מה ידע זה ולא נדע? ואחרי שאיננו מביא ראיות מדברי חכמי התלמוד לדבריו מי ישמע אליו? הלא טוב לנו בתלמוד ובהלכות ומה לנו אל ספריו"? ואני השיבותיו ורביתי [ורבתי] עמו עד אשר הרשעתיו ולא יסף עוד לדבר לפניו [לפניי]. ואני ידעתי מאז לבבו ומחשבתו היה שם [כן] כי לפני הגיע החבור לארצות ספרד היתה קריאת ההלכות כל שכן התלמוד נפלא בעיני יושביה כי ראמות לאויל חכמות. והשופט ההוא היה דן יחידי לרצונו ואין חולק עליו כי לא היו יודעין אנה נוטה הדין וכולם היו צריכים לו. ובראותם י"ד ספרי החבור והתבוננו בו כל יודעי לשון הקודש ויחלו לחזות בנועם סדר המצות והכתוב בס' המדע מהטוסרים והחכמות, נפקחו עיניהם ויעמדו על עמדם ויכתבו הספרים כל אחד לעצמן [לעצמו] ורבו להללם ונפשם נקשרה באהבתם ויאספו זקנים עם נערים וכל יודעי ספר מהם ללמד הלכותיהם ולהבין במשפטיהם. והנה רבו היום המבינים דבריהם ובשומעם טענות בעלי הריב לדין השופט ידרשו בהם ועד האלהים יבא דבר שניהם. וכראות השופטים הראשונים אשר זה הכסיל אחר מהם כי כן גדלה קנאתם ובערה בהם חמתם. ויבקשו להטות לב המחזיקים בתורת משה נר המערבי הנותן לכל ישראל אורה, לסור מדרכו הישרה. ועתה יוסיפו לחטוא לספר באוזי עם הארץ כדברים אשר כתב לכם זה הכסיל בספרו". וברור הוא כי המכתב הזה לא נעתק כראוי בכ"י כרמולי (שממנו נדפס) ולא בשלמותו. ואוסיף להעיר כי שמע ר' ששת כרופא מומחה ומצויין הגיע לארצות רחוקות כנראה מספור חולה אחד ממגנצא ור' שלמה בן חננאל שמו המובא בראבי"ה סימן תתקפ"ג (שהעתיק מכ"י ר"ה גראס במונטפשריפט 1885 עמוד 514 הערה 4): „הייתי חולה והולך על מקלי שחוח ולבסוף נכווצו רגליו ולא היתי יכול לילך זה יותר משנה אחת. וקניתי סום והשברתי רץ עמי ורכבתי לברזלוני [לברצלונא] לנדיב ונשיא ר' ששת הרופא, ובבואי אליו רואה [ראה] ענייני ואמר תולעת יש בעטרה היא האוכלת וגם המושכת אליה הגידים של צוטת

הגידים כי כולם נקשרים ואגודים זה בזה ואם התפוץ אחתוך לך הבשר שבו התולעת. אך ספק יש אם תוליד אם לאו. ונתרציתי לו בזה ויקח האיזמל ויחתוך מקום הקרב וכית [נשתבש] עם התולעת כיד נתפשטו גידי רגליי וכל איברי ויקח התחבושת ורטייה וירפא אותי".

לעמוד 41 — השערת המחבר כי ר' יהונתן מלוניל הטה את לב בני ישראל השוכנים בארצות המזרח לכבד ולהעריץ את הרמב"ם ודעותיו — אין לה ידים, כי ידענו מעדות הרמב"ן ואחרים איך כבדו יהודי הקדם ורוממו את הרמב"ם עוד בהיותו בחיים; ור' אברהם בנו אשר לא היה מהמתפארים במתנת שקר כתב במלחמותיו: „ובעלי האמונה המקולקלת בעקרים אלו בארץ שנער וארץ קדם וסוריא וארץ הצבי וארץ מצרים וארץ המערב בטלים הם במעוטם. וכשיוציאו סודם אפילו בפני עמי הארץ יהיו לעג וקלס וחרפה ושחוק ודי להם קלונם בפני מי שידברו בפניו". ור' דניאל הבבלי שערער בענין השדים היה מהיחידים האלה הבטלים במעוטם. וזולת זה עוד בספק הוא אם לא הצדק עם רח"ם (472) שנפטר ר' יהונתן בשנה אחת עם הרמב"ם, וכי הפרט תתקע"א מזמן עליתו לא"י הוא בטעות, ובזה יובן מדוע לא נזכר ר' יהונתן במספר המבקרים את ר' אברהם בן הרמב"ם אף כי (לפי כ"י כרמולי) הלך לארץ גושן.

שם הערה 1 — ברכת אברהם נדפס מב"ג בשנת תר"ך ולא תר"ל.

לעמוד 42 — המחבר יהלה את הקלקלה בהרמב"ם ובספריו מה שנמצאו בארצות ספרד אנשים פורקי עול המצות, ובאמת היתה הסבה לזה התפשטות הדעות הפלסופיות של אריסטו וחבריו בין ההוגים בספרים ושוחרי דעת במדינות ספרד ומזרח כישמעאלים כיהודים, ומהם ראו בני ההמון וכן עשו לזלזל במצות המעשיות; ואנשים כאלה לא הגו כלל בספרי הרמב"ם ולא כבדו את ספריו ודעותיו כי אם למדו בספרי חכמי הערבים, ורק מתנגדי הרמב"ם תלו את האשמה בו ובספריו. ור' שמואל ספורטא במכתבו האמתי (המתחיל האזינו השמים ואדברה ונדפס בישרון לקאבאק חלק ח' מעמוד 126 והלאה) קלע אל האמת ולא החטיא באמרו: „והנה רבנו הגדול [הרמב"ם] יסד הספר הזה להעמיד תורתינו ולהכחיש הקמים עלינו השותים על דרכי תורתנו לעג כמים, ולהשיב האפיקורסים בתחית המתים והאומרים אין תורה מן השמים" (שם עמוד 145). וגם הרמב"ן בשער הגמול כתב על ספר מורה נבוכים: „ובאמת הרב ז"ל יסר רבים וברכים כושלות אמץ" וכו'. וכואת היתה גם מטרת רב סעדיה גאון בחבורו האמונות להתקומם נגד הכופרים שנתרבו לרגלי חבוריו של חיוי אלבלכי והדומים לו.

לעמוד 43 הערה 1 — המאמר ואמת כי שמענו את הרב וכו' לא נמצא במכתב ר' שמואל ספורטא, לא באוצר נחמד במקום המצויין ולא במכתבו בישורון, והוא לקוח ממכתב הרמב"ן בכתוב אצל המחבר פה ובעמוד הבא בהערה 1. — שם החכם שר"ל הוכיח וכו'. לא אדע המקום שבו הוכיח רשר"ל כזאת, וכפי הנראה טעות הקולמוס היא אצל המחבר וצ"ל רשי"ר, כי הוא היה הראשון שברר (בברם חמד החמישי עמוד 5—4) מעלת ר' שלמה מן ההר ותלמידו ר' יונה; ודברי רח"ם אודותם (אוה"ח 3—582) נתפרסמו זה מקרוב.

לעמוד 44 — אודות ר' יחיאל מפאריו הנקרא גם כן שירווש (Sir Vivas) שעליו

כתבו הנוצרים באקטא סאנקטארום שהוא היותר מלומד והמהולל בכל היהודים (peritissimus et per totum famosissimus Judaismum) ראה מאמרי ה' לעווין וה' קיש במונטשריפט לשנות 1869, 1874, וביחוד ר"ה גראם במאנאצין לשנת 1877 (עמוד 9—178. 4—193). ואין כל שמץ הוכחה להשערת המחבר כי גם הוא נתן ידו למתנגדי הרמב"ם, ויותר נראה לומר כי בעבור שרק איזה שנים היה ממלא את מקום רבו ר' יהודה שיר ליאון בפאריז (משנת פטירת זה האחרון בשנת תתקפ"ד=1224 למה"נ) לא פנה אליו ר' שלמה מן ההר, גם רואים אנו שחברו ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג (שהיה גם הוא מתלמידי ר' יהודה שיר ליאון) היה ממוקירי הרמב"ם ומעריציו כאשר העיר כבר גראם (שם 81—180).

לעמוד 45 — (או בן־נחמן). טעות הדפוס תחת נחמני. ואודות הכנוי בונשתרוק די פורטא ראה ההערה למטה.

לעמוד 46 — לא נוכל לומר שהחקירות בשאלות מה שאחר הטבע היו זרות לרוח הרמב"ן, כי הוא עסק בהן, רק הוא עמל ויגע למצוא להן פתרונים לא בפלסופיא כי אם בחכמת הסודות אשר קבל מרבותיו. וכמו כן אין לומר בהחלט כי היה עבד משועבד לקדמונים, כי בפירושו על התורה לא בלבד התנגד אל הראב"ע כי אם יטעון כפעם בפעם על דברי רש"י, ובפירושו (לדברים י"ז ו') יאמר על רס"ג: „אבל כמדומה לי שטעה הגאון בדינו"; ובכ"י מנטובה נמצא ס' הזכרון מריטב"א להציל את הרמב"ם מהשגות הרמב"ן (המזכיר ג' עמוד 58).

לעמוד 47 — אודות חדושי הש"ס להרמב"ן חקר ודרש בפרטות כדרכו הרח"ם (אוה"ח 5—554).

שם — דברי נוזמא הם לומר על הרמב"ן שלא שת לב להלכות פסוקות, כי כמה חבורים חבר גם במקצועות אלה, ולבד הלכות בכורות ונדרים שזכר המחבר הלא נודעו לנו עוד הלכות בקור חולים ושמחות בם' תורת האדם, הלכות נדה המובאות בתשב"ץ, הלכות בדיקה מובאות בספר יבין שמועה, הלכות חלה מביא הרשב"ץ במאמר חמץ שלו, משפט החרם הנדפס בסוף הכלבו (רח"ם 558), דיני דגרמי נדפסו בקוסטנטינא רע"ח (מונטשריפט לשנת 1858, עמוד 92 הערה 8; רמש"ש רשימת בודליאנא 1958, 1953).

לעמוד 50 הערה 1 — לא אוכל להסכים לזה כי כל עקרו של פי' הרמב"ן עה"ת לא נעשה כ"א להשיב על פירושי הראב"ע, כי בהקדמתו יאמר גם על פירושי רש"י: „לו משפט הכבורה בדבריו אהגה באהבתם אשגה ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה" וכו', ובאמת השגותיו על פירושי רש"י (אשר נגדן קמו הר"א מזרחי ומחברי כ"י פאריז 173. 171 להציל את רש"י) רבות מאד. ואף כי בכלל ישמור את פיו ולשונו בהשגותיו נגד רב שלמה ולא ימנע ממנו הכבוד הראוי, בכל זאת כמה פעמים הוא יוצא מגדרו וכותב על רש"י: „ואין בפירושו טעם או ריח", „ואלה דברים בטלים" וכדומה. ולעומת זה יהלל כמה פעמים גם את פירושי הראב"ע. גם יקח כפעם בפעם מפירושיו ויביאם בשם בעלי הלשון או פירשו בו (ראה במונטשריפט שם עמוד 7—155). ובכלל היטב הר"י פערלעס במאמרו הנ"ל במונטשריפט לבאר את תבונת פי' הרמב"ן.

לעמוד 51 — אודות ר' עזריאל ור' עזרא ראה הערתי למטה לציון ב'.

שם — יותר נכון לומר כי הרמב"ן היה המכריע בין שני הצדדים, וראה הערתי למטה כי באור המחבר לדברי אגרת הרמב"ן הוא בספק גדול.

שם הערה 4 — תחת שו"ת הרשב"א צ"ל הרשב"ש, ושם כתוב כי היה ר' יונה שני בשני עם הרמב"ן כי ר' אברהם אבי ר"י היה אחי אמו של הרמב"ן, ובתו של ר' יונה היתה נשואה לר' שלמה בן הרמב"ן, וכשנפטר ר"י בטולטילה היתה בתו מעוברת, וכאשר ילדה בן זכר אמר הרמב"ן אע"פ שצריך לקרותו על שמי אני רוצה שיקרא יונה על שם אבי אמו משום וזרח השמש ובא השמש עד שלא שקעה שמשו של זה וכו'.

לעמוד 52 — תחת פרידריך השלישי צ"ל פרדיננד השלישי ככתוב אצל המחבר.

לעמוד 54 והערה 2 — ע"ד ר' משולם עוד הדבר בספק אם היה משוכני צרפת הדרומית או מקטלוניא, ראה נייבויער־רענאן (רבני צרפת חלק א' 30—728); ועכ"פ לא צדק כרמולי שכתב שהיה מצרפת הצפונית ומתלמידי ר"י הזקן. ולא נוכל לומר בהחלט שהיה מהמגשימים, כי הוראת החרוז: „בסוד גשמות אם הוא ברמות. לדעת זאת. אין לך רשיון" — הוא שאין לנו רשות לחקור בדבר זה, מפני שהוא נכלל באסור מה למעלה ומה למטה וע"ד במופלא ממך אל תחקור, ואם כן אסור הוא גם להגשים, כי גם זה היא חקירה במה למעלה.

לעמוד 55 והערה 1 — המכתב בכרם חמד החמישי המתחיל נזם זהב וחלי כתם איננו מר' שמואל ספורטא, כאשר העיר רשוח"ה בישורון השמיני (עמוד 6—125 בהערה; שוב ראיתי כי שם העיר גם על טעות המחבר שכתב שד"ל תחת רשי"ר שהקנתי למעלה).

שם — נגד דברי המחבר האומר: אף כי היה הסמ"ג תלמיד ר' יהודה מפאריז הצדיק הרבה (איבערפֿראמען) וכו' — ראה הערת גראם בתולדות ר' יהודה (מאנאצין לשנת 1877, עמוד 81—180), ולדבריו שם יותר ראוי לומר: מפני שהיה תלמיד ר' יהודה וכו'. ואמנם משפט המחבר בא מהערבוב המצוי בספרים בין ר' יהודה שיר ליאון מפאריז ור' יהודה חסיד מרינינשפורג.

לעמוד 58 — אף כי אמת הוא שרוח הפלסופיא של הרמב"ם נשקף גם מס' המדע, בכל זאת אין לכחד כי נמצא גם הפרש גדול בין ספרו מורה הנבוכים ובין ספריו התלמודים, וכבר דרשו וחקרו בזה בטה"ע ציון ובספרים אחרים, ובצדק חשבו הרט"ה והרמב"ן ור"י אלפאכר ממצב מבטם, כי החבורים התלמודיים של הרמב"ם, שהדעות הפלסופיות באו בהם ברמז ובדרך קצרה, לא היו מסוכנים כלל. ודברי היומים לישראל מזמן הרמב"ם עד זמן הרמבט"ן ור' שלמה מימון נתנו צדק לדעתם והוכיחו כי קלעו אל המטרה הישרה, ולא מספר המדע כי אם מספר מורה הנבוכים החלו בני ישראל כפעם בפעם להתעסק בפלסופית הדת. ואם כן לא שגה הרמב"ן אשר שם פרות בין ס' משנה תורה לס' מו"נ.

לעמוד 63 והערה — אל חכמי האומות שהגדילו כבוד הרמב"ם וספריו, לפי דברי הבדרשי, צריך לחשוב גם את חכמי הישמעאלים באפריקא הצפונית במארוקא, לפי עדות הנשיא ר' ששת בנבנישתי שהבאתי למעלה (לעמוד 39), וז"ל יוסף אבן כספי יעיד כי בפאס למדו הישמעאלים את ס' מו"נ

בבתי מדרשיהם (טעם זקנים עמוד 53). ואודות ההעתקות ממו"נ לרומית ראה רמש"ש (איבערזעטצונגען 34—432).

לעמוד 64 — כבר העירותי למעלה כי המכתב האמתי מר' שמואל ספורטא כתוב במענה רך ובדברי מוסר וענוה ולא בדברים קשים, כיאות לאיש צעיר לימים, אך דברי המחבר מוסבים על המכתב נזם זהב בכרם חמד המיוחס לספורטא ואינו ממנו.

לעמוד 66 — המחבר לא יאמר כי לקונטרס מלחמות ה' „אין לו ערך מחקרי כלל וכלל", כי אם: „אין לו ערך גדול" (קיינען בעאנדערן ווערטה).

לעמוד 69 והערה 1 — אודות זמן צמיחת חכמת הקבלה ראה הערתי למטה לציון ג'.

לעמוד 70 — אודות פירוש ס' יצירה לר' יצחק בן הראב"ד כתב המנוח ר"י רייפמאן בשנת תר"ד שקנה אותו בואלקווא וכי הוא הנזכר בהקדמת ספר עץ חיים לרח"ו (ליטעראטורבלאטט דעם אריענטס 1844 נומר 31 עמוד 481) [אצל מי נמצא עתה עזבון רייפמאן ז"ל?]. וכ"י אחר נמצא בנומר 24 מכ"י ליידען (רשימת רמש"ש עמוד 6—95), ושם הביא הסוף: נשלם פירוש יצירה, וא"כ פירושו הוא על כל הספר ולא על איזה פרקים. ומהמובא שם אצל הרמש"ש נמצא רק מאמר אחד בשלמותו: „כי כל אות ואות יש לה גוף, רוח ונשמה". ור"י סמברי (עמוד 125) יאמר: „וזה החסיד חבר פירוש נורא מאד ויקר הערך על ספר יצירה".

שם — ע"ד ר' עזריאל ועזרא ראה ההערה לציון נ'.

לעמוד 71 — ההולכים בשיטת הרמב"ם לא יכלו להגיד על היהדות שהיא כלי שרת לאריסטו, ומפורסם הוא מאמרו של הרב שהחכמות לוקחו ממנו לרקחות וטבחות לתורה; ואצל המחבר כתוב כי התורה תלמד אותם הלמודים בעצמם שמלמדת הפלסופיא של אריסטו.

שם — אודות חכמי היהודים באשכנז, שהמחבר כולל אותם ביחד עם חכמי צרפת הצפונית שלא עסקו בנסתרות, צריך להעיר כי דבריו בזה הם בלתי נכונים, כי מעדות ר' אלעזר בעל הרוקח נדע, כי עוד כמה דורות לפניו עסקו באשכנז בחכמת הסודות שהובאה מבבל לאיטליא ומאיטליא לאשכנז; ראה נידון זה הערתי למטה.

לעמוד 73 והערה 1 — המלה אין סוף לקוחה כפי הנראה משפת הפלסופיא הערבית לא נהאיה או לא גאיה, וזהו העתקת היוני apeiron (נרענצלאו, בלי גבול וסוף).

שם — הצעת ר' עזריאל בענין האין סוף (שהוא גם האין) נסמכת לפי השערתי לשטת הפלסופים הערבים והיהודים ההולכים בעקבותיהם בענין תארי ה', באמרם כי נוכל לתת להבורא רק את התארים השוללים ולא המחייבים, ר"ל לא נוכל לומר שהוא חי יודע חכם וכו', כי אם שאיננו מת, שאין דבר נעלם ממנו, שאיננו סכל וכו'. כואת הביאו פלסופי הערבים ההולכים בשטת אריסטו (המשאיים, פעריפאטעטיקער) מזמן אלקנדי והלאה פעם בשם פלטון ופעם בשם אריסטו (או בשם הפלסוף סתם), וכן עשו גם חכמי היהודים. והראשון מחכמי ישראל הנודעים לנו הוא ר' דוד המקמץ, אשר זה לא כבר מצאתי חלק גדול מגוף ספרו בערבית עשרון מקאלאת (עשרים פרקים או מאמרים), ובמאמר התשיעי (בדף מ"ב ע"א)

כתוב: וקד קאל ארסטאטאלים אלקטאי אלגואלב [צ"ל אלקצאי אלסואלב] עלי אללה אצדק מן אלמוגיבאת (וכבר אמר ארסטו המשפטים השוללים מה' הם יותר נכונים מהמחייבים; ובתרגום המאמר הזה בפי' ס' יצירה לר' יהודה ן' ברזילי 80 נעתק כזה: „ואמר ארסטטילים הפילוסוף כי החידות המכחשות הן אמת וישר לאמרן על הבורא יותר מן החידות המודות"; גם ר' בחיי בחובות הלבבות אשר השתמש בס' המקנין, כנראה מהקדמתו, יאמר (פרק י' משער היחוד): „כאשר אמר ארסטו השוללות במדות הבורא יתב' אמתיות מן המחייבות"; ור"י הלוי בכוזרי (מאמר ב' סימן ב') יאמר כזה ביתר באור מעצמו; ור' יוסף ן' צדיק בס' עולם קטן (עמוד 56) כתב: „אמר הפילוסוף יותר אמת לסלק החיוב מן הבורא מלחייב לו שום דבר"; והראב"ד בס' אמונה רמה (עמוד 51) יאמר סתם: „דע שהמאמרים או התארים היותר אמתיים על האל ית' ויתּ' אמנם הם השליליות"; והרמב"ם במו"נ (בראש פ' נ"ח לראשון) יכתוב: „דע כי תאר השם יתברך בשלילות הוא התאר האמתי". והדבר הזה בארוהו כל צרכו הר"ש מונק (בהערותיו לתרגום המורה בצרפתית ובספרו מעלאנוש 319. 341) ור"ד קויפמאנן בכמה מקומות מחבורו על התארים. וזהו המובן מדברי ר' עזריאל בפי' עשר ספירות (הנדפס בראש ס' דרך אמונה לר"ט ן' גבאי, ברלין תר"י) באמרו: „וחכמי המחקר מודים לדברי האומר כי אין השגתינו כי אם על דרך לא". ולכן האין סוף שאין מחשבות חיוביות ותארים מחייבים תופסים בו כלל, ולא נדע ממנו רק תארים בשלילה שאינו כוה וכוה, נקרא בפי' ר' עזריאל בשם האין, הלא. ואם תצדק השערתי זאת, נראה כי גם המושג הזה לקוח מספרי הפלסופים, וכן נראה למטה בענין המושג העקרי מעשר ספירות. וכדרך המקובלים אסמכוה גם כן אקרא: והחכמה מאין תמצא, שהוא לפי דעתם כמו ה' יתן חכמה.

לעמוד 5—74 — צריך להעיר כי הרעיון שה' לא ברא בעצמו את העולם החמרי העבור ובעל תכלית כי אם ע"י כח נאצל ממנו, כבר מצא קן אצל האיסים (המגאריה בערבית) ופילון האלכסנדרי; ולפי דברי זה האחרון הכח הנאצל הוא המימרא (לוגום) שהוא גם המלאך הראשון (protos ton angelon) שברא את העולם. ובדרך פילון והמגאריה הלך בנימין נהאונדי, ואצלו הכח הנאצל נקרא קול נברא, כאשר הביאו ממנו יעקב קרקסאני (במאמרי לקורות הכתות הנספח לחלק ג' מספר זה) והסופרים הערבים; וגם הקול הנברא הזה נקרא אצלו מלאך, כמו שהביא בשמו יוסף הרואה בספר מחכימת פתי (ל"ק עמוד 199): „ודברי בנימין אלנהאונדי אשר יאמר כי השי"ת ברא מלאך והמלאך ברא את העולם על ידו". אולם נראה כי בנימין חשב עוד איזה אצילות, כי יהודה הדסי בשכל הכפר (א"ב מ"ז) יאמר: „ובנימין האונדי משבילי נ"ע אמר כי קודם כל בריה ברא אלהים הכבוד וכסאו" וכו', ויוסף עוד (כפה"נ ג"כ מבנימין): „וכן שאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם בבינתו, אינו מלת צלם יאמר שהוא צלם אלהיך, כי אם זו הצלם שעשה בכסא הכבוד כבוד אלהיך, והצלם זולת אלהים והסמיכו אליו כי נכבד לפני עושך". וא"כ אחרי הכבוד וכסא הכבוד נברא ג"כ צלם בכסא הכבוד, ועפ"י הצלם הזה נברא אדם לדעת בנימין. ובענין הכבוד הביא שם הדסי גם דעת הקראים סהל ויפת. ולפי דעת האיסים ופילון ובנימין וההולכים בעקבותם, כל המקומות בכתוב: ויאמר ה', וירא ה',

וידבר ה' וכו' מוסב על הכח הנאצל מה', ועליו נאמר כי על הכסא דמות מראה אדם וצבא השמים מימינו ומשמאלו, אולם דעת הרמ"ג באמונות ודעות (לייפציג תרכ"ד עמוד 5—51), כי הכבוד והאור והצורה שראו הנביאים נבראו כפעם בפעם מאת ה' לשעתם לחזק בלבם את דבר ה' ולאמתם, והבריאה הואת לדעתו היא היא הנקראת שכינה בדרז"ל. ומצד השני הפלטוניים החדשים כפלוטין ופרוקלוס ותלמידיהם החזיקו בכל תוקף ועז בשיטת האצילות, ובארצות המזרח נכללו דבריהם עם מעט מדברי אריסטו ונתייחסו כולם לזה האחרון, ובהם החזיקו הפלסופים הערבים ולא הרפו מהם. והפלסוף הראשון לבני ישמעאל יעקוב אלכנדי כבר לקח חלק בהעתקת ספר אתולוגיא המיוחס בטעות לאריסטו ומיוסד על שטת האצילות; והנה ספרי הפלסוף הזה במה שאחר הטבע לא הגיעו לידינו, אולם נודע כי האחרונים האשימוהו על אשר נטה ללמודי הסודות של האלכסנדריים. והפלסוף השני להערבים אבו נצר מחמד אלפראבי בספרו המכונה בעברית התחלת הנמצאות, יחלק את יסודות הנמצאים לשש מדרגות: 1. הסבה הראשונה, ה' היחיד; 2. הסבות השניות, שכליות הגלגלים השמימיים; 3. שכל הפועל; 4. הנפש; 5. הצורה; 6. החמר. ג' האחרונים האלה יתאחדו עם הגופים שהם גם כן בכמספר ששה: 1. גוף הגרמים השמימיים; 2. בעלי החיים בעלי שכל; 3. בעלי החיים בלי שכל; 4. הצמחים; 5. המתכיות; 6. ארבעת היסודות. והפלסוף השלישי אבו עלי אלחסין אבן סינא, שעליו אמרו שעקר שטתו הציע בספרו מהפלסופיא המזרחית שנאבד ממנו, יחלק את הנמצאים לחמש מדרגות: 1. השכל הכללי; 2. הנפש הכללית; 3. הטבע; 4. חמר הגלגלים; 5. חמר העולם השפל. וביחד עם הדעות האלה נתפשטו בארצות המזרח וגם בספרד עוד שטות שונות בעניני האצילות, כן למשל לפי השטה המיוחסת בזיוף לעמפדוקלום (בנדקולום) ה' ברא בראשונה את החמר הראשון, ובאמצעותו נברא השכל, ומשניהם נבראה הנפש; ואלה השלשה הם נמצאים פשוטים, ואחריהם באו הנמצאים המרכבים. ולפי השטה המיוחסת בזיוף לפלטון (אפלטון) ברא ה' בראשונה את השכל הראשון, ועל ידו נבראת הנפש הכללית, ובריאתה מהשכל הראשון היתה דוגמת הצורה הנולדת במראה (שפיעגעל), ובאמצעות אלה השנים נברא החמר הראשון שהוא קדמון גם מחמר ההיולי. וביחוד ירחיב בעל הספר אתולוגיא הנזכר למעלה לדבר משטת האצילות, ולפי דעתו (אשר היא הקרובה ביותר לשטת המקובלים) מהאור המתפשט מן הסבה הראשונה נברא העולם השכלי, ועל ידי העולם השכלי נתפשט האור ונבראת הנפש הכללית השמימית, ועל ידי הנפש הואת התפשט האור ונוצרה הטבע, ועל ידי הטבע יתפשט האור הזה אשר מקורו בה' עלת העלות על כל הנמצאים. ואחרי כן יבאר כי העולם השכלי הוא האדם העליון (הדומה לאדם קדמון של המקובלים כאשר העיר מונק) ויאמר כי הנמצאים תלוים וקשורים זה בזה, וכאשר יאבד אחד מהם ישוב אל היסוד שהוא למעלה ממנו, והיסוד הזה ישוב גם כן אל שלמעלה ממנו, וכן בסדר עד הגיעם אל הגרמים השמימיים, ומשם אל הנפש הכללית, ומשם אל עולם השכלי; ובאופן זה כל הנמצאים קשורים ומתאחדים עם עולם השכלי שהוא קשור עם הסבה הראשונה. והנה כבר האריכו מונק, יואל, הרש"ז והבאים

אחריהם להוכיח איך באו הדעות האלה ברובן אל חכמי ישראל שעסקו בפלסופיא, וביחוד אל הר"ש בן גבירול, ואיך השתלשלו גם כן בחלק גדול אל המקובלים. וזה לא כביר נתגלה לנו ספר חדש מר' בחיי בעל חובות הלבבות הנקרא בשם מאזני אלנפס (עניני הנפש), כאשר העירותי לחלק הקודם (חדשים גם ישנים 7 עמוד 15), וזה עתה יצא לאור בתרגום עברי מרי"ד ברוידע (פאריז תרנ"ו); ובפרק ט"ז ממנו יגיד ר' בחיי את דעתו כי היו באצילות עשר מדרגות: 1. החכמה (שכל הפועל, והיא הנקראת ג"כ בשם שכינה); 2. הכבוד (והמדרגה הזאת היא הנפש הכללית); 3. הטבע; 4. החמר ההיולי; 5. חמר הגלגלים השמימיים; 6. חמר הכוכבים; 7—10. ארבעת היסודות. ואמנם יוכל להיות כי לקח ר' בחיי את דעתו זאת בענין עשר המדרגות באצילות אצל אחד החכמים הקודמים ממנו שהשתדל לקרב דעות הפלסופים לעשר ספירות של הקבלה שיסודן בס', יצירה; אולם איך שיהיה הלא נכבר הדבר לנו לדעת כי בערך מאתים שנה לפני הרמב"ן כבר היתה ידועה שטה מעשר מדרגות באצילות, ואיזו מן המדרגות האלה שוות אל הספירות, כמו חכמה (השכל הפועל), כבוד (כתר שנקרא ג"כ הכבוד העליון), יסוד (ד' יסודות). וראה עוד למטה בהערה לציון ג'.

לעמוד 79 — אין לומר כי בעלי הסוד הניחו את הרעיון מאוצר הנשמות הנמצא בעולמות העליונים, אחרי אשר נמצא כבר בתלמוד (יבמות ס"ב וס"ד ומקומות אחרים) את המאמר עד שיכלו כל הנשמות שבגוף שפרשוהו רש"י ובעל הערוך (עפ"י באור הגאונים) שהוא אוצר הנשמות הנמצא בפרגוד שבין השכינה למלאכים; וזהו קרוב לשטת הפלסופים מאצילות הנפש הכללית אשר לפי דעת ר' בחיי שהבאתי היא נקראת ג"כ בשם כבוד.

לעמוד 81 הערה 3 — צ"ל באמונות ודעות מאמר ו' (דפוס לייפציג תרכ"ד עמוד 103, ובגוף הערבי עמוד 208). וכבר העיר ר"ש פוזנאנסקי במונטשריפט (חלק ל"ט עמוד 446) כי כונת רס"ג לענן וסיעתו, וכזה היה רשום גם אצלי בגליון מאמרי על הקרקסאני. ואמנם עד עתה אין להוכיח כי החזיקו הקראים הראשונים בתורות הסודות (ועכ"פ אנכי לא אמרתי כזאת), כי לבד מאמונת הגלגול אצל ענן הלקוחה מדעות פיתאגורום והקול הנברא אצל נהאונדי הלקוח מפילון והמגאריה לא נמצא עד עתה משטת הסודות אצל הקראים הקדמונים; ורק איזו מחכמי ישראל האשימום כי הם המציאו איזו ספרים לפי שטת ההגשמה ויחסום לחכמי ישראל הקדמונים בכדי להקל בכבודם ולזלזלם.

לעמוד 82 — דברי ר' יצחק משיגוביה אודות הגעת למודי הסודות בכלל מאשכנז לפרובינצא אולי יש להם באמת איזה יסוד; ראה למטה הערתי לציון ג'.

שם הערה 5 — אצל צונץ גר"פ (מהדורא חדשה עמוד 417 הערה c) תמצא רשימת המקומות שלקח הרמב"ן מס' הבהיר.

לעמוד 83 — אודות ר' אלעזר בעל הרוקח ראה המקומות המצויינים במלואים לחלק ד' (חדשים גם ישנים 7 עמוד 43), כי משם יש למלא ולתקן את דברי המחבר בכמה פרטים.

לעמוד 84 — אודות הקבלה המעשיית וזמן צמיחתה ראה למטה הערתי לציון ג'.

שם הערה 1 — ע"ד ס' רזיאל הגדול נודע עתה כי הוא לקוח מס' סודי רזי של בעל הרוקח, וכבר הבאתי במלואים לח"ד (חדשים גם ישנים 7 עמוד 43) שם את השערת רח"ם כי זה נרמז גם בשמו רזי אל[עזר].

לעמוד 85 — ראיתי להעיר כי ר' מנחם אשכנזי אולי הוא הפייטן הנודע ר' מנחם בן יעקב מגרמיזא הנפטר בשנת התקס"ג (1203 למה"נ), ואם כן הוא היה חבר או תלמיד חבר לבעל הרוקח; ראה אודותו לאנדסהוטה (עמודי העבודה 187—185) רח"ם באוה"ח (עמוד 526), צונץ ליטעראטורגעשיכטע (עמוד 98—294), נחלת רשד"ל (עמוד 32) והספרים המובאים שם.

לעמוד 86 הערה 1 — במלואים לחלק ד' (חדשים גם ישנים 7 עמוד 57) כבר ציינתי כי האלחריזי העתיק גם אגרת תחיית המתים מהרמב"ם, ועוד תרגם ס' מוסרי הפלסופים מחנין בן אסחק, אגרת ההצלחה מעלי בן רצואן, ס' גורלות (רמש"ש). ומיחסים לו שלא בצדק תרגום ס' תולדות אלכסנדר מוקדון כאשר הוכחתי במאמרי אודות הספר הזה, והסבים לי הרמש"ש (עמוד 899).

לעמוד 87 — מקור הספר בן המלך והנזיר הוא לפי השערת רמש"ש (עמוד 864 והלאה) בס' חיי בודדהא בשפת הודו.

שם הערה 4 — ההעתקה האשכנזית האחרונה היא מה' וויסלאוויטץ (מינכן 1890) עם מאמר אודות מקור הספר מה' האמטעל.

שם הערה 5 — ע"ד ר' ברכיה וקרשביה ראה את הציונים במלואים לח"ד (חדשים גם ישנים 7 עמוד 58).

לעמוד 88 — ההשערה כי ר' ברכיה הנקדן תרגם ספר האמונות והדעות לרס"ג היא תלויה באויר ואין לה על מה שתסמוך, כאשר הוכיח הרמש"ש (שם מעמוד 440 והלאה). — שם הערה 1 — לפי תקונו של צונץ (מהדורא ב' עמוד 165 הערה 2) נתחבר ספר הישר בסוף המאה הי"א למה"נ; ואין לסמוך על כרמולי המיחסו למחבר ספר היוסיפון, הנזכר מרס"ג והקראים במאה העשירית למה"נ (קרקסאני ויפת), ועכ"פ ללא אמת הוא כי בע"ס הישר לקח מדברי הרשב"ם כמו שאומר המחבר בפשיטות. ולפי דעת יעללינעק במבוא לבית המדרש (חדר שני עמוד VIII) היה הספר הזה למקור לבעל הילקוט, וכמו כן לקחו דבריו בעלי דברי הימים של משה ומדרש ויושע (חדר א' עמוד XXI).

לעמוד 89 — ר' יוסף האזובי לא היה מאורגנש או וויסן כי אם מעיר אורגון (Orgon) במחוז בוש-די-רהון כאשר הוכיח החכם הצרפתי לונגפריע (Longperier); ראה נייבויער-רענאן חלק א' (עמוד 702).

שם הערה 1 — לבד משירים המתיחסים לשירו קערת כסף חבר ר' יוסף עוד פיוטים שרשם צונץ (ליטעראטורגעשיכטע עמוד 480. 351).

לעמוד 93 — לדעת רמש"ש נולד ר' יהודה זה בשנת התקע"ט (איבערזעטצונגען בראש הספר 4—1), ושם נמצאו פרטים רבים אודות ר"י, כן למשל כי גם הוא כרבו הרמ"ה נטה לחכמת הסודות וחשב את הקץ לשנת ה"א ק' (=1260). — שם הערה 1 — הגהת רשי"פ להשיבני ההת להחבירני היא אך למותר, כי כונת ר"י שהוא נתק ונפרד מארצו ויבקש מה' לחבר את הנפרדים.

לעמוד 94 — כנוי ר' יעקב הוא Anatoli, ורמש"ש (עמוד 59) ישער כי ר"י הרחיק נדוד מפרובינצא לנאפולי מפני רדיפות המתנגדים לס' המלמד שלו.

לעמוד 95 — (תחת מארקגראפען צ"ל קאמערגראפען בכתוב אצל המחבר).

שם הערה 1 — רמש"ש ישער כי אנרעאם הוא שם יהודי מומר ולא אנטולי (שם עמוד 49 הערה 37); ולא נמצא כל רושם מעבודת זה האחרון בהעתקת המורה לרומית. ורמש"ש בעל ההשערה שהמורה נעתק בעבור הקיסר פריעדריך (המזכיר ו' עמוד 31) יאמר בספרו החדש (שם 433) כי כפה"נ נעשתה ההעתקה במצות הקיסר שבעבורו העתיק אנטולי ספרים אחרים.

לעמוד 100 — אודות הכנסת התינוק לבית הספר נודע לנו עתה מזמן יותר קדום באריכות, ממחזור ויטרי (עמוד 30—628), ומשם נראה כי היו מתחילין עם הנער מס' ויקרא (עפ"י דברי המ"ר ויקרא פ"ז), וכזאת ידענו גם באפריקא מרב נסים בחבור יפה מהישועה (חדש"ב גם ישנים 8 עמוד 21).

לעמוד 103 הערה 1 — וכוח ר' יחיאל נדפס עוד הפעם (בטהארן תרל"ג); ואין לשבש כל הנוסחאות המיחסים את מעשה הוכוח לשנת ה' אלפים י"ב (1252) בלי הוכחות מכריחות.

לעמוד 104 והערה 3 — לפי עדות נייבויער־רענאן (חלק א' עמוד 708) בכ"י הדיואן לר' אברהם בדרשי כתוב בהתפש ולא בהשרף, ובעבור זה יחשוב כי הקינה הזאת נתחברה לא בשנת ה' אלפים ב' כדעת המחבר, כי אם כשנתים קודם לזה כאשר גזלו את ספרי התלמוד מן היהודים יושבי צרפת.

לעמוד 106 הערה 2 — חבורו של אויערבאך ברית אברהם נדפס בשנת תר"ך (1860), ראה המזכיר חלק ג' עמוד 82; ונמצא הספר גם בידי.

לעמוד 170 — תחת ר' יהודה החסיד צ"ל ר"י שיר ליאון. ור' יצחק תלמידו נקרא בספרות ישראל לפי מקום משכנו ר"י מווינא או ריא"ז (ר"י אור זרוע), וחבורו אור זרוע נדפס בזיטאמיר תרכ"ב; ושם נמצאו טלות רבות משפת הסלאווים אשר בארצי אותן במחברתי היהודים ושפת הסלאווים. ובירושלים נדפס אח"ז ספרו על הכבות ומס' סנהדרין וע"ז.

לעמוד 109 והערה 2 — אודות ר' שם טוב זה שתרגם מערבית את הספר אלתצריף מזהראוי (או זהרבי) וקרא שמו ספר השמוש ראה רמש"ש (שם 45—741) המביא אודותו פרטים רבים, וכמו כן אודות הספר אלמנצורי מראזי (שם 26—724); וראה עוד נייבויער־רענאן (חלק א' עמוד 592).

לעמוד 112 — הר"ם מקוצי בעל הסמ"ג היה תלמידו של ר' יהודה שיר ליאון מפאריז. — ר' שמואל בן שלמה נודע בספרי הקדמונים בשם הר"ש מפליזא או מפליזא.

לעמוד 114 בראשו — סגנון לשון המחבר אינו עולה יפה, כי אם הרבנים הנזכרים כתבו תוספות בקובצים מיוחדים איך איפוא נוכל להוכיח מזה כי „כן הלך הלוך ודל לימוד התורה עפ"י שטת בעלי התוספות"?

שם ובהערה 1 — צ"ל בכל מקום טוך, תוספות טוך, ולא טוק.
לעמוד 117 — חלק מראש ספר השהם מר' משה מאנגליטירא הדפים ה' קולינס (Collins) בשנת תרמ"ב, ואודות מחברו דבר בפרטות נייבויער־רענאן חלק א' (מעמוד 484 והלאה), ושם 739 הביא השערה כי כנויו בן הנשיאה הוראתו בן המשפחה העברית באנגליא הנקראת בשטרות la Comtessa. ור' משה זה הוא המביא באור השרש יבם משפת רוסיא בשם ר' יצחק מצרניגוב (מסרנגוב); ראה היהודים ושפת הסלאווים (עמוד 62).
לעמוד 118 — צ"ל בתי מסגד הערבים תחת המונגולים, ובספרד לא היו המונגולים מעולם.
לעמוד 119 בראשו — צ"ל חכם שלו (של המלך); ור' יצחק זה נקרא ן' סיד ולא ן' סעיד ככתוב אצל המחבר (רמש"ש עמוד 617 הערה 159).
לעמוד 125 — עוד הדבר בספק גדול אם האיש בונאשתרוק די פורטא הוא הרמב"ן, ראה הערתי לציון ז'. — ואודות החלטת המחבר שהרמב"ן הוכרח לעזוב את ארץ ספרד מגזרת המלך צריך להעיר כי לא נראה כזה מדרשת הרמב"ן שנדפסה בלבנון (שנה ו' עמוד 581), וראה הערת ברלינער שם.
לעמוד 127 — פה יחליט המחבר כי הקראי אהרן בן יוסף היה תלמיד הרמב"ן, והוא סותר דברי עצמו למטה (עמוד 263) כי שם יכחיש זה; ותפוס לשון אחרון.
שם הערה 2 — צ"ל שנת 1858 עמוד 89.
לעמוד 129 הערה 7 — מאמרו של פערלעס נמצא במונטשריפט 1858 (ולא 1865) ומלואים שם לשנת 1860 (עמוד 95—175), והערות מעטות להן בהמזכיר חלק א' וחלק ג'.
לעמוד 130 הערה 3 — רשימה שלמה מחבורי הרמב"ן ראה באור החיים לרח"ם (עמוד 9—553), במאמרי פערלעס הנ"ל, וביחוד ברשימת בודליאנא לרמש"ש (עמוד 65—1950), ובהערות רינה"ל (פאן ביעמא) בישורון האשכנזי לקאבאק חלק ג'.
לעמוד 131 — עד עתה לא נמצא כל זכר להרמב"ן בספרי ר' תנחום, אף כי יביא לרוב את כל חכמי ישראל הנודעים; גם מתכונת באוריו שהם כולם על פי הפשט והדקדוק נראה ברור שלא היה מבית מדרשו של הרמב"ן. ובכלל נוכל לומר כי ר' תנחום היה אחד מחכמי ישראל אשר חייהם היו תלוים וקשורים בחכמת ישראל כשלהבת בגחלת ולא היו צריכים להתעוררות מן הצד, וחבוריו כלם אומרים כבוד לקדמוני החכמים ובעבור זה עניים הם בידיעות אודות ר' תנחום עצמו וזמנו ובני דורו.
שם הערה 1 — עתה נודע כי ר' תנחום חבר גם כן באור להתורה לישעיה ולתרי עשר ולתהלים, וחלקים מהם ומפירושו להפטרות ומספרו אלמרשד נמצאים באוצר הספרים דפה. ולא למותר יהי להביא פה איזה מדברי הקדמונים אשר שרדו וימלטו אל ספרי החכם הזה.

א.

לפסוק לא תטע לך אשרה דברים ט"ז כ"א אחרי הביאו פרוש התרגום ורס"ג ואבו אלוליד הוא ר' יונה וגם דברי הספרי יוסיף לומר:

הנוסח הערבי

קאל אלגאון שמואל בן חפני ז"ל וכליק אן יכון אשל ואשרה ואחד ודלך אן יכון אלאשנאר כלהא תסמי אשרות לאן אלכתאב לם ינוע אלאשרה בנוע בעינה מן אנואע אלאשנאר אעני כרם או זיתון או תין או רמאן. אלי הנא כלאמה ז"ל. פהדה אלאשרות מנהא מא כאן יעבד כמא קאל ועבדו את האשרות ומנהא מא כאן יגעל תחתהא [אלעבו] ד' זר' כמא קאל ותחת כל עץ רענן אלך'.

התרגום העברי

אמר הגאון שמואל בן חפני ז"ל: ויתכן כי אשל ואשרה אחד הוא, וכל האילנות כולם נקראו בשם אשרות כי הכתוב לא ייחד מין ידוע ממיני האילנות ר"ל כרם או זית או תאנה או רמון. עד הנה דבריו ז"ל. והאשרות האלה לפעמים עבדו אותן הגוים כמו שנאמר ויעבדו את האשרות, ולפעמים הניחו תחתיהן עבודה זרה כמו שנאמר ותחת כל עץ רענן וכו'.

ונראה מזה כי קבל את באור חז"ל לפסוק ויטע אשל (כוטה דף יוד ע"א): מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים.

ב.

לפסוק לא תקים לך מצבה שם פסוק כ"ב, אחרי דברי הספרי והראב"ע יאמר ר"ת:

ואלי דלך ידהב בעץ אלגאונים קאל ואמא אלמצבה אלחראם הי אלתי תעמל לגיר דאת אללה לקולה אשר שנא ואמא מא אהלת ללה פגאז עמלהא. וראית דלך פי בעץ אל שרוח עלי ויצא יעקב קיל אנה לרבינו האי.

וכן דעת אחד מהגאונים שאמר כי המצבה האסורה היא הנעשית לזולת ה' באמרו אשר שנא, אך המצבה המיוחדת לה' מותר לעשותה. ראיתי זאת בפירוש פרשת ויצא שמייחסים אותו לרבינו האי.

ג.

לפסוק ממגד שמים מטל שם ל"ג י"ג יפרש המלה מטגד פרות ויאמר עוד:

ואבו אלוליד איצא קאל ממגר שמים מטל וכדלך עם פרי מגדים שרחהם פואכה. ואלגאון רבינו סעדיה ז"ל קאל מן מואד סמאואתך פיכון קולה מטל ומתהום שרח לקולה וממגד אי אן האולאי הם אלמואד

ואבו אלוליד פירש גם הוא ממגד שמים וכן פרי מגדים בהוראת פרות. והגאון רבינו סעדיה ז"ל תרגם מיסודות (או מחמר) שמיך. והמלות מטל ומתהום הם באור טלת ומטגד

הנוסח הערבי

לאנבת מא יכבתם [לאנבאת מא ינבת?]. וקאלו פי ספרי ממגד שמים מטל שיהא טל מצוי בה בכל שנה. ור' אבר' בן עז' ז"ל קאל ממגד שמים שיתנו שמים. ור' אהרן הכהן דהב למא קאל אלמתרגם קאל מבארכה מן ענד אללה פי גמיע מא ינפעל בטל אלסמא ופי גמיע מא ינפעל פי אלנדא פי אלגמהור אלספלי אעני מא תצרב ערוקה אלי בעד אלמיאה אלתי תחת. ושמואל הנגיד קאל פי כתאב אלאסתגנא מגד אסם ואקע פי אלעבראנייה עלי אלנעם ואלפואיד עם פרי מגדים ולרבינו סעדיה ז"ל ממגד שמים מן מואד סמאואתך וכדלך וממגד תבואות שמש יעני בדלך אלמאדה אלמצנה ללפואכה כאלחר ואלאמתלא בזיאדה אלקמר ואלמגד ענד אלערב אלנאעם. ויכון וממגד גבעות עולם וממגד ארץ ומלואה אלעאלי מנהא כמא הו כדלך ומראש הררי קדם ולעלה קד סמי [מנה] אלבלד מלך מגדו ואיצא בבקעת מגדון ומנה קיל ומגדנות נתן לאחיה פאן כאן מנה פהו הדאיה תכמה פאברה ויכון כדלך עלי אלאסתעארה ממגד שמים ומא תלאה מא תהדיה אלסמא מן אלטל ומא תהדיה [אלארץ] ומא תהדיה אלציאע ותעדה אלגבאל מן סאיר אלפואכה אלנבאתייה וכלה פי מעני מתקארב וקד קיל פי מגדנות פואכה ואלפואכה ענד אלאואיל תסמי מגדים. אלי הנא כלאמה ז"ל.

התרגום העברי

ר"ל כי הם הם היסודות (החמר) לצמיחת הצמחים (?). ואמרו בספרי: ממגד שמים שיהא טל מצוי בכל שנה. ור' אברהם בן עזרא ז"ל אמר: ממגד שמים שיתנו שמים. ור' אהרן הכהן (בן סרגאדו) כוון לבאור המתרגם באמרו: מבורכה מאת ה' בכל הנעשה על ידי טל השמים ובכל הנעשה על ידי מקוה המים בשפלה, ר"ל מה שיאספו המעינות מן המים התחתונים. ושמואל הנגיד אמר בכתאב אלאסתגנא (בספר העושר): מגד שם נופל בעברית על הנעים והמועיל (כמו) עם פרי מגדים. ולרבינו סעדיה ז"ל: ממגד שמים מן יסודות (חמר) שמיך. וכן ממגד תבואות שמש הוראתו היסוד (החמר) המועיל לפרות כחום (השמש) והמלוי בהוספת הירח. ומגד בערבית הנעים. ויהי באור המלות וממגד גבעות עולם וממגד ארץ ומלואה המעלה העליונה מהם. וכן הוראת ומראש הררי קדם. ואולי מזה הוא שם המדינה מלך מגדו. וכן בבקעת מגדון. ומזה נאמר ומגדנות נתן לאחיה. ואם המלה ממגד היא מזה השרש (מן ומגדנות) אזי הוראתה מתנה יקרה וחשובה. ויהי כזה על דרך ההעברה ממגד שמים והבאים אחריו: מה שיתנו השמים במתנה מן הטל ומה שתתן הארץ במתנה ומה שיתנו השדות ומה שיוציאו הגבעות מכל הפרות והצמחים. וכל זה בהוראה קרובה. וכבר נאמר כי הוראת מגדנות הוא פרות. והפרות נקראו אצל הקדמונים מגדים. עד כאן לשונו ז"ל.

ואעיר פה כי לפי נוסחת תרגום רמ"ג הנדפס באחרונה ע"י ר"י דערנבורג ז"ל תרגום ממגד הוא מלאד (נעימות, דברים נעימים); אך על פי שני עדים שהם רב שמואל הנגיד ור' תנחום יקום הדבר שהנוסחא הקדמונית היא מואד (יסודות, חמר), אף כי לא נדע מאיזה שרש לקח את ההוראה הזאת (ואולי פירש מגוד, פסחים כ"ו: עמוד ב'). גם בחלק מס' האגרון שמצאתי זה לא כביר יעתיק מגד פאכהה (פרי). וכמו כן קשה לומר כי אצל הנגיד ור' תנחום נשתבשה המלה מואד מן

מ ל א ד, ויכים יודיעו. ופירוש הגאון רב אהרן בן כרגאדו (שהראב"ע מביאו לבראשית ל"ד ל', מ"ט ו'. ויקרא י"ח ו'. פי' הקצר לשמות עמוד 133; ור"י ן' בלעם מביאו גם הוא כהערה רמ"ש בחלוץ השני עמוד 61; וכן יביאו ר' תנחום עוד באיזה מקומות מפירושו) מגד בהוראת פעולה היא אולי משרש נ ג ד בארמית, ור"ל דבר הנמשך ופעולה הנמשכת, ומזה בתרגום הושע י"א ד' בחבלי אדם אמשכם—ב מ ג ד ת בנין רחימין נ ג ד ת י נ ו ן. וגם לא נדע על מה סמך רב שמואל הנגיד בבאורו האחר שהביא שמגד ומגדנות הוראתן מתנה ומתנות; ואולי גם זה מהארמית נגד, ר"ל מתנה ה נ מ ש כ ת מהנותן.

ד.

מפירושו לישעיה בב"י שלנו הנכתב בשנת 775 להגרה = 1374 למה"נ. לפסוק מהרו בניך מ"ט י"ו:

הנוף הערבי	התרגום העברי
תקדירה מהרו בניך לבוא אליך ומהרסיך ומחריביך לצאת ממך. אי אן הדא אלועד סריע לא בטולה. והו אן אולאדך ואהלך יאתון אליך ואעדאך אלהאדמין לך יכרגון מנך ויבעדון ענך. ואמא אלמפסר פגעל בניך מתל בוניך פקאל ויסרעון באניך אליך ויכרגון מנך האדמיך ומכארבוך. והדא אכדה מן קולה פי אלדרש אל תקרא בניך אלא בוניך פאכד אלדרש עלי אנה הו שרח אלנץ.	שעור הכתוב: מהרו בניך לבוא אליך ומהרסיך ומחריביך לצאת ממך. ור"ל כי ההבטחה הזאת תבוא במהרה ולא תמשך לאורך ימים שבניך ואנשיך יבואו אליך ושונאיך המחריבים אותך יצאו מאתך ויתרחקו ממך. אולם המפרש (ר"י ן' בלעם ור' תנחום יקראו לרס"ג תמיד בשם המפרש סתם) עשה בניך כמו בוניך וכן תרגם. ולקח זה מן הדרש: אל תקרא בניך אלא בוניך. ועשה את הדרש — פשט הכתוב.

והנה כבר הבאתי בזכרון לראשונים ג' (עמוד 20 הערה 42) מפירוש ר"י ן' בלעם המביא את הבאור הזה משם רב שמואל בן חפני ומשיג עליו. ואין להתפלא על הגאונים רס"ג ובן חפני שלקחו המלה בניך כמו בוניך עפ"י הפשט, כי שתי המלות הן משרש אחד, ולפי דרכי המליצה באמת יתכן לומר כי הכונה פה בוניך כאשר יגיד עליו רעו המקבילו בפסוק מהרסיך ומחריביך; ובחנם טרח בן בלעם לחפש הנוסחא בוניך בב"י.

ה.

שם נ"ז ד' על מי תרחיבו פה תאריכו לשון:

פקד גלט מן קאל פי שערה אלהים האריך לי פה בתורות.	וכבר טעה מי שאמר בשירו „אלהים האריך לי פה בתורות".

ור"ל שאמר פה תחת לשון; והמבטא אריכות לשון בהוראת מליצה

נמצא אצל ר' נתן הבבלי על רס"ג (יוחסין ד"א דף צ"א) ואצל ר"ש הנגיד (זכרון לראשונים עמוד 76 שורה 9 ושם עמוד 157 משל 137).

ו.

שם פסוק ט"ז כי רוח מלפני יעטוף:

הנוף הערבי

וראית פי קול מרי שמואל הלוי אולה אשר נטה שחקים עלי ארצו כקובה קאל פי וצפה תע' ואת תעטיף קשורים ואת תקשיר עטופים ולא אעלם אי שי פי הדא מן אלסר אלעטים ענדה חתי יוצף אללה בה לאן עכם אלאמור אלגאריה עלי אלמגרי אלטביעי אלמתעארף לא יוצף אללה בה אלך'.

התרגום העברי

וראיתי בדברי מרינו שמואל הלוי (הנגיד בשיר) המתחיל אשר נטה שחקים עלי ארצו כקובה יאמר בתארו את ה' ית' ואת תעטיף קשורים ואת תקשיר עטופים. ולא אדע איזה סוד עצום מצא בזה לתאר בו את האלהים, כי כל הדברים המתנהגים בדרך הטבעי הידוע לנו לא יתואר ה' בהם וכו'.

גם פה אין מקום לתמיהת ר"ת, כי כונת הנגיד היא כפי הנראה כי הנם שנעשה ליעקב אבינו (בראשית ל' ט"ב והיה העטופים ללבן והקשורים ליעקב) היה ג"כ ברצון ה' וברצונו יוכל להיות בהפך. ודרך אגב למדנו כי חבר הנגיד שיר המתחיל אשר נטה שחקים אשר לא ידענו עד עתה את מחברו, וצונץ הביאו (זינאג. פועזיע 245 ליטעראטור געשיכטע 270) כחבור משורר ספרדי. ובטעות נרשם במפתח הפיוטים לצונץ (עמוד 52) כי חברו ר' שאלתיאל בן מנחם, כי אצל צונץ שם נאמר רק כי ר' שאלתיאל חבר פיוט דוגמת אשר נטה שחקים, ופיוט ר' שאלתיאל הוא המתחיל שביבי אש באימה.

ז.

מפירושו להפטרות, לפסוק שוחט השור ישעיה ס"ו ג':

ואלגאון ז"ל יעתקד פי שרח הדא אלפסוק טריקה אכרי יקול ז"ל קולה שוחט השור צאר ענדהם מן ידבח תורא פיקרבה ללה מנכרא כמן יקתל נפסא וכדלך מן יקרב לה שאה כמן יקתל כלבא ואלהדיה לה כרם אלכנזיר ואללבאן אלמפיח כעבאדה אלאותאן פמן חית הם פוסחים על שתי הסעיפים כאן קרבנם עלי הדה אלצורה.

והגאון ז"ל (רס"ג) ילך בדרך אחר בבאור זה הכתוב ויאמר: מי ששוחט השור ומקריבו לה' הוא אצלם שנאוי כמי שהורג הנפש, ובן מי שמקריב לו השה כמי שהורג כלב, והטעלה מנחה הוא אצלם כדם החזיר, והקטרת הלבונה כעבודת האלילים; ומפני שהם פוסחים על שתי הסעיפים קרבנם הוא במעלה זאת.

והוא יתר באור לתרגום רס"ג מפסוק זה.

ח.

שם פסוק ו׳:

הגוף הערבי

וקאל בן נקטיליה פי שרח למען שמי יכבד יי׳ אן אלשונאים יקולון עז אסם אללה אנה תקיל עליהם דכרה ושאק עבאדתה והרא מעני יכבד כמא קאל תכבד העבודה ותכבד יד יי׳ ולא נכבד עליך תם קאל ואמא פי אלכרמה פתקאל פי אלמאצי נכבד ופי אלמסתקבל יכבד כמא קאל ואכבד בעיני יי׳ תם אנה לא יוגהל כונה מן אלכראמה מע אמתנאעה פי אלתצריף לאן ימתנע פי אלמעני אן יכרם אסם אללה עלי מא כאן מעאדיא לאוליאה אלי הנא כלאמה ז״ל.

התרגום העברי

ואמר בן נקטיליה בבאור למען שמי יכבד ה׳ כי השונאים יאמרו אודות שם ה׳ כי כבד עליהם להזכירו וקשה עבודתו. וזהו הוראת המלה יכבד, כמו תכבד העבודה, ותכבד יד ה׳, ולא נכבד עליך. ואמר (ן׳ נקטיליה) כי בהוראת כבוד הוא בעבר נכבד ובעתיד יכבד, כמו ואכבד בעיני ה׳. וזולת הקושי מפני דקדוק המלה עוד נמנע (לקחת המלה משרש כבוד) מפאת כונת הכתוב, כי לא יתכן שמי הוא שונא לאהובי ה׳ יכבד שם ה׳. עד הנה דבריו ז״ל.

וראה במחברתו של ר״ש פוונאנסקי אודות ן׳ גיקטילה עמוד 148, 102. ואיני בטוח אם סוף דבריו מתורגמים אצלי כראוי.

ט.

שם ליחוקאל ל״ח ב׳ לפסוק אל גוג ארץ המגוג:

פבחסב דלך יכון תקדיר אלנץ אל גוג אשר בארץ המגוג ויונתן ע״ה איצא קאל על גוג ארע מגוג. ואלמפסר ואדהא ואו קאל אלי גוג ובלד המגוג והו ירי אן אלנבוה עלי קבילין והמא גוג ומגוג. ואלחכמים איצא יעתקדו דלך יקולו פי כל מוצע גוג ומגוג והו איצא אלשאיע פי פם אלכאפה [צ״ל אלכאפרה] חתי אלאסם יקולו האגוג [צ״ל יאגוג] ומאגוג. ומן קולה נשיא ראש דל אן גוג הו מקאם אלכליפה אלדי תחת חכמה מלוך בלאד כתיר פאן קולה ראש הו אסם ללמקדם אלמתולי אלמדינה פיכון גוג תולי עלי קביל יסמי מגוג פקבילה אלדי הו מנה יסמי גוג ואלקביל אלדי תולא עליהם והם תחת טאעתה יסמו מגוג, ואלי דלך ידהב יונתן פי שרח נשיא ראש קאל רב ראש משך ותובל. ואלמפסר אכתצר אללפטה אלואחדה ועבר ען דלך וקאל ריים כראסאן ואלצין.

ושעור הכתוב: אל גוג אשר בארץ המגוג. ויונתן ע״ה תרגם ג״כ כזה. והמפרש (רס״ג) הוסיף ו׳ ואמר: אל גוג וארץ המגוג, ולפי דעתו הנבואה היא על שתי אומות שהן גוג ומגוג. ורז״ל ג״כ יחשבו כן כי יאמרו תמיד גוג ומגוג. וכזה מפורסם גם אצל הנכרים (הערבים) האומרים יאגוג ומאגוג. ובאמרו נשיא ראש יורה כי גוג הוא כמו הכליף אשר תחת ממשלתו נמצאו מלכים רבים, כי ראש הוא המושל במדינה, וגוג ישלוט על מגוג. וכזה דעת המתרגם יונתן; והמפרש קצר מלה אחת (מן נשיא ראש) ותרגם ראש כראסאן וחינא.

י.

שם פסוק ו׳:

הנוסח הערבי	התרגום העברי
גמר וכל אגפיה. גומר הו אסם אחד אולאד יפת אלך׳. ואלמפסר קאל אלתרך וגמיע אפכארהם אלך׳. וקאל אלמפסר אן תוגרמה הי בלד אלכזר.	גומר הוא שם אחד מבני יפת וכו׳, והמפרש תרגם התורכים וכל שבטיהם וכו׳. ואמר המפרש כי תוגרמה היא ארץ הכוזרים.

וכן במכתב יוסף מלך הכוזרים לר׳ חסדאי כתוב: מודיע אני לך שאני מבני יפת מזרע תוגרמה (מאסף נדחים I, 118). ומן המקומות האלה נראה ברור כי תרגם רס״ג גם ספר יחזקאל.

יא.

שם לישעיה י״א א׳:

ויצא חוטר מגזע ישי וכו׳, וקולה יפרה יעני ינמו ויטהר מתל אלמלך אלקאים מנסל ישי אבי דוד ע״ה בחוטר ונצר. יקול בן גקטילה ז״ל הדא אלכלאם יעני בה ען טהור חזקיהו וקולה וגר זאב עם כבש ומאיר תלך אלאוצאף טבאלגאת פי צלאח אלאחואל ומסאלמה אלנאס בעצהם בעצא כמא קאל לא ירעו ולא ישחיתו. ואדא תכחר הדא אלפצל ותאמל נגד אלאוצאף אלתי וצף בהא הדא אלמלך אלקאים ומא יגרי פי זמאנה פי אלעאלם ומא וצף בה אלמלה פי הדה אלרגעה ליס יקתצי מא הו מצטור אן יכון גרי פי זמאן חזקיהו ולא פי בית שני פהו קטעא ען רגעה בית שלישי להדא אלמלך אלדי דכר אנה יטהר הו מלך המשיח אלדי בני הגלות מנתטרין טהורה. ואכתר אלשארחין קד אגמעו עלי דלך. וקד אצטר בן גקטיליה ז״ל פי פצל והיה וג׳ יוסיף אדני שנית וג׳ אלי אן ישרח דלך פי אלרגעה אלמנתטרה.	ואמרו יפרה ר״ל יצמח ויתגלה, המשיל את המלך הקם משרש ישי אבי דוד ע״ה בחוטר ונצר. בן גקטילה יאמר כי באלה הדברים יכוון הנביא למלוכת חזקיהו, ואמרו וגר זאב עם כבש וכל יתר הדברים הם לדעתו הפלגת המליצה מהמעמד המוצלח ושלום האנשים איש לרעהו, כמו שאמר לא ירעו ולא ישחיתו. אולם אם התעמיק בפרשה זאת והתבונן בה תמצא כי התארים אשר יתאר הנביא בהם את המלך אשר יקום ומה שיקרה בכל העולם בזמנו ואיך יהי מצב האומה (הישראלית) בגאולה זאת — כל זה לא יסכים למה שקרה בזמן חזקיהו ולא בבית שני, והוא בודאי מגאולת הבית השלישי והמלך שעתיד להתגלות הוא מלך המשיח שבני הגלות מחכים לו, ורוב המפרשים הסכימו לזה. וכבר הוכרח בן גקטילה עצמו לפרש הפרשה והיה וכו׳ יוסיף אדני שנית וכו׳ על הגאולה העתידה.

ראה פוזנאנסקי שם (עמוד 140. 99), ומדברי ר׳ הנחום נראה כי פי׳ הראב״ע על פסוק י״א והיה ביום ההוא יוסיף וכו׳ איננו מדברי ן׳ גקטילה.

יב.

שם ליונה ב' ד':

הגוף הערבי

ותשליכני מצולה וכו'. וקאל בן ברכאל ז"ל אן קולה ותשליכני מצולה וג' יעני בדלך קבל חצולה פי בטן אלחות וקולה ונהר יסובבני הי אלקני אלתי תכר מן אלבחר לעמארה אלעאלם.

התרגום העברי

ואמר בן ברכאל ז"ל כי ותשליכני מצולה מוסב על הזמן קודם שהגיע לבטן הדג, ואמרו ונהר יסובבני היא התעלה (קאנאל) שחופרים מן הים אל ישוב העולם.

מפאת ששם החכם בן ברכאל לא היה נודע עד כה חשב פינסקער בל"ק להבחיש מציאותו, ולעת כזאת יש לנו גם עדים אחרים על מציאות החכם הזה ובאוריו לתנ"ך [ואולי אליו יכוונו הנוצרים המביאים את Abrachali Rabbi רמש"ש איבערזעטצונגען 963 הערה 105].

יג.

שם פסוק ו' סוף חבוש לראשי וכו'.

וקולה סוף קאל יונתן ע"ה ימא דסוף אלך, וכדלך קאל בן ברכאל וענד מא ראית בחר אלקלזם ינצב פי בחר יאפא מן תחת אלארץ וצמר ראסי. פסר ז"ל חבוש משתק מן קולה לא חובשו וכדלך ולנשברת אחבוש אלדי הו אלצמאד לאגל כונה פוק ראסה אלך'. וקאל בן ברכאל ז"ל וקיל פי סוף שרח אבר והו אנה אלרים בקולה ותשם בסוף ובקולה קנה וסוף פיכון תפסיר חבוש לראשי מתוסר לראסי לאן לא יגוז עלי הדא אלשרח אן יפסר מן מעני אלצמאד ואלגבאר ואנמא יקאל תוסר מתל מא יליק באלמעני.

ואמרו סוף היא לפי תרגום יונתן ים סוף וכו'. וכן באר בן ברכאל: וכאשר ראיתי את ים קלזום (שם הים סוף בערבית) שהוא נופל בים יפו תחת הארץ והוא קשר (באנדאוש) לראשי; הוא ז"ל פירש חבוש נגזר מן לא חובשו, ולנשברת אחבוש, שהוא קשר (הראש החולה), מפני שהוא למעלה מן הראש וכו'. ואמר בן ברכאל ז"ל כי נמצא באור אחר למלת סוף והוא קנה האגמון כמו ותשם בסוף, וקנה וסוף; ולפי זה הבאור תהיה הוראת חבוש לראשי כמו כר תחת ראשי — מפני שלא יתכן לפי הפירוש הזה לפרש חבוש כמו קשור — ואמנם הבאור כמו כר היא לפי הזנין.

יד.

שם ג' ה': ויאמינו אנשי נינוה וכו'.

ואלדי קאלה בן ברכאל ז"ל אן אלקום אלדי רכב מעהם פי אלמרכב כאן אכתרהם מן אהל נינוה פלמא ראוה קד תכלץ ובאנוא קד שהדוא אלבחר הדא

ובן ברכאל ז"ל אמר כי האנשים שנסע עמהם באניה היו רובם מאנשי נינוה שראו איך נצול כי ראו את הים בעת שהטילוהו ולכן האמינו לדבריו, והם

התרגום העברי	הנוף הערבי
ספרו לאנשי נינוה, לכן כאשר בא הנביא ואמר להם מה שאמר האמינו בשליחותו ושבו בתשובה.	ענד רמיהם לה וצדק ענדהם מא קאל אכברו בדלך אהל נינוה פענד מא גא אליהם וקאל להם מא קאל אמנו ברסאלתה והאבו.

לעמוד 132 — אודות יפת בן סעיד כבר העירותי במלואים לחלק הקודם (חדשים גם ישנים 7 עמוד 50) כי מציאותו חשודה היא, אך שם לא החלטתי הדבר כי לא הספיקה לי השעה לחפש באסיפה ראשונה שהתעסק בה פינסקער. ועתה בקשתי גם שם ולא מצאתי, ופירקאוויץ בעצמו מיחס ס' שלשלת הקבלה להקראים (741 № מאסיפה ראשונה) ליפת בן צעיר, ס' העתקת התורה א' (746 №) למשה בשיצי, וס' העתקת התורה ב' (751 №) לאליהו המעתיק, ומחבורו של יפת בן סעיד לא נמצא כל זכר. ומזה נראה כי זה האחרון לא היה ולא נברא, והזיוף הזה נתקיים מפירקאוויץ אך לשעתו להוליך את פינסקער שולל; ומטרת הזיוף הזה למצוא מחבר קראי ששמו יפת בזמן הראב"ע ולקיים זיוף אחר של הקראים, והוא כי הראב"ע היה תלמיד יפת. והכוב הזה דומה בערכו לכל כזבי הקראים הקדמונים והאחרונים: ששמאי ותלמידיו היו קראים, שרס"ג היה תלמיד סלמון בן ירוחם, שר"י חיוג היה קראי, שאהרן הראשון היה תלמיד הרמב"ן, שר' שמריה האיקריטי (האגרופונטי) היה קראי, כי ס' העושר אודות סגולות האבנים הטובות (והוא תרגום כס' הבישוף האנגלי מארבוד בשפת רומית) הוא מהקראי יעקב בן ראובן וכו' וכו'.

לעמוד 134 הערה 4 — אם דברי צונץ סתומים בספר זינאגאג, פועזיע הם מפורשים בספרו ליטעראטורגעשיכטע (עמוד 487), ושם יאמר כי על הריגת שבעת יהודים ישרים בעיר ווייסענבורג בשנת 1270 חבר ר' יועץ בן מלכיאל את הקינה שראשה „טף ונשים את התמוו טבבות", וסופה „מהרה הפכם כסדום ועמרה". ונדפסה הקינה הזאת בשלמות מלאנדסהוטה (עמוד 100; ושם בבית ד' צ"ל שבעתם מזוקקים תחת מזוקים).

לעמוד 135 — אודות ר' מרדכי בן יוסף (או יהוספה) כתבו רמש"ש בהמזכיר לשנת 1875 (מעמוד 89 והלאה) ונייבויער-רענאן ח"א (מעמוד 565 והלאה); הוא חבר בהלכות ס' אבר מן החי, ס' בית שערים וס' שערי נדרים, וגם ס' בוכוח הדת ששמו מחזיק (או מחזק) האמונה. בהקדמה לספרו האחרון (כ"י ואטיקאן) יספר ר' מרדכי בפרטות את דבר „גזרת החותמות" משנת ה' אלפים כ"ט ואת ההלאה אשר מצאה אותו: „מרשיעי בני עמנו... הלשינו לאמר כי עשינו כוונים להעציב החוקרים על האמונה, ולבלבל חקירתם היתה הכוונה, ונעשנו רבים מהקהל בממון, אלה בסימנין אחור וקדם וכמותן, ואלה בהסגר לשנים איש לא נמלט, ואני וחברי ענשונו בהסגר מוחלט ולאבד כל ממוננו רבושנו וקנינינו, ועשו לנו קברים מקום אשר אסירי המלך, שם ישבנו גם בכינו... השנים צעקנו ולא נענינו, ונקרא אל אלהינו וישמע את קולנו, ויריצונו מן הבור ויושיבו אותנו בביתי בגבול נחלתי, והודיעו אלינו משפט כל מוסגר כך ענשו, שכל היוצא מדלתי ביתו החוצה דמו בראשו, ויצוו לסתום קצת הפתחים בסיד ובאבנים, ובמקצתם להיות בבריחי ברזל

נתונים. ויהי בהיותי בביתי לראבה, קבלתי יסורים מאהבה, ה' למען חסדו רוח חדשה חדש בקרבי, ורוח ה' נוספה בי, כי סיימתי ספר והגהתיו, ואל הפועל הביאותיו, וקראתיו ספר מחזיק האמונה".

לעמוד 144 — ר' דוד אבודרהם זה משנת ה"א נ' הוא כנראה אביו וזקנו של ר' דוד אבודרהם בעל הספר הנקרא על שם משפחתו ונתחבר בשנת ה"א ק"א (1341), כי בהקדמת הספר נקרא המחבר דוד בר יוסף בר דוד ן' אבודרהם.

לעמוד 147 — אודות הידידות שהיתה בין הרשב"א ור' דוד נכד הרמב"ם יספר הראשון באגרתו לר' יעקב בן מכיר (מנחת קנאות 88): „ואין בכל בית הרב והנגיד בן בנו [של הרמב"ם] חכים ואהוב ובעל ברית כמוני וצא ושאל לעוברי ימים ויגידו לך".

(שם הערה 2 — צ"ל IV תחת XI).

לעמוד 148 בהערה — מחדושי הרא"ה נדפסו גם למסכת ברכות ותענית בספר פקודת הלוים (מאינץ תרל"ד).

שם בפנים — צ"ל Capistrum.

לעמוד 150 הערה 2 — התקון אינו מובן כי ספר המדע הוא ג"כ חלק מספר משנה תורה.

לעמוד 152 — ובהרגשה חושית כון (הר"ט תקו) כי חכמי ישראל הלכו בדרך הקראים. המחבר הולך לשטתו הסמוכה על משענת קנה רצוץ, ופירוש החומש הקראי המובא בהערה 4 הוא מישועה בן יהודה = פ"פ המביא את רס"ג ור"ש בן חפני ורבנים אחרים (ראה חדשים גם ישנים 7 עמוד 60).

לעמוד 153 — ר' שמואל סיר מוריל נודע בספרי הרבנים בשם ר' שמואל מפליוא או מפלייוא על שם העיר Falaise בצרפת.

לעמוד 154 הערה 1 — צ"ל בציון חלק א' מעמוד 113 והלאה.

לעמוד 155 — (צ"ל פרג בן שלמה).

שם הערה 3 — (צ"ל הרופא הערבי אלראזי) וספרו של רמש"ש הוא אדות התרגומים מלשונות הגוים לעברית.

לעמוד 165 — תחת ולולא זאת לא היה רודאלף מדקדק צ"ל אף כי בכל ימיו לא היה רודאלף מדקדק (זאנסט).

לעמוד 166 — צ"ל בכל מקום הכאן (כמו שהמלה נכתבת בלשונות המזרחיות) ולא הכהאן.

לעמוד 167 — תחת סעד עבדאולה צריך לתקן בכל המקומות סעד אלדולה, והוא תאר הכבוד למושלים, והוראתו הצלחת המלכות; ולכן באמת יוכל להיות כי שמו העצמי היה מרדכי, אכן ספקות אחרים בדבר זה (ראה למטה).

לעמוד 169 — צ"ל 17 מאי 1288 (תחת 1280).

לעמוד 170 — צ"ל מצאה את יהודי אנגליא (ולא את אנגליא).

לעמוד 172 הערה 5 — נגד השערת המחבר שהיא השערת נייבויער אדות בעל ס' צל העולם ראה הערת הרמש"ש (איבערזעצ. עמוד 951).

MAGYAR KÖNYV-TÁRA

לעמוד 174 — (צ"ל פכר אלדולה, עמאד אלדולה, עראק, שמס אלדולה, אבו מנצור, אדרבינגאן, Adherbigan).
לעמוד 176 — (צ"ל נגיב אלדין אל מדינת כראסאן).
לעמוד 177 — אודות ר' בחיי בן אשר וספריו ראה המאמר הארוך מר"ב בערנשטיין במאנאצין לשנת 1891, וגם הוא ישתדל להוכיח כי הספר האמונה והבטחון הוא מר' בחיי. ואודות מבטא השם בחיי וכן האיי כבר גליתי דעתי כמה פעמים שהמבטא הנכון הוא Bachja, Haja; ואמנם רמש"ש יטיל ספק בזה, אך הוכחתו מזה שבספרדית נקרא ר' בחיי Bahye עוד תחזק את דעתי, כי הספרדים בטאו—יאֵ כמו—יאֵ כאשר הוכיח דוזי, וכנוי ר"ש הנגיד בערבית נגדאלה הוא Nagdelah, ועיר פאס הוא Fez, ורבות כמוהם.
לעמוד 179 — עוד חבר ר' טודרוס הלוי ס' שער הרזים בסתרי התורה הנמצא בכ"י בכמה אוצרות, וחתום שמו בראשי מלות החרוז אשר בסוף הספר:

טועם דבש רזי וסוד ספרי, הלוחמים לחמי וצוף יערי.
מה תשאלוני עוד לטי אלה, כי זה שמי רשום וזה זכרי.

והחכם די רוסי טעה לחשוב על הספר הזה כי נקרא שמו טעם דבש מן המלות הראשונות שבחרוז הראשון, כאשר העיר הרח"ם באוצר החיים (עמוד 429).
לעמוד 180 הערה 1 — אגרת ר' יצחק ן' לטיף מירושלים נדפסה באוצר טוב על יד המאנאצין לשנת 1877 (עמוד 35—33), ונכבדת היא לדעת ממנה מצב ארץ ישראל וירושלים אחרי הרמב"ן; גם הובאו שם כמה שמועות והגדות העם אודות הנסים שקרו אצל קברות הנביאים והתנאים, ובסוף האגרת כתוב: „שמועה שמענו מעשרת השבטים ממלחמה [שהם] נלחמים, וה' ינן בערם ובעדנו ובעד כל עמו ישראל". וכן ר' אברהם אבולעפיא בספרו אוצר עדן גנוז (ביהמ"ד ליעללינעק ג' XL) יספר כי אחרי בואו לארץ ישראל: „ודעתי היה ללכת לנהר סמבטיון ולא יכולתי לעבור מעבו ואילך מפני התגר [התגרה] שנבר בין ישמעאל ועשו".
לעמוד 184 — אודות ההכנה ללמוד הסודות — להמית היצר הרע והתאוות החמריות— שמביא המחבר מר' אברהם אבולעפיא אין כל ספק שכבר ידעו מזה הקדמונים בעלי הסודות בבבל, כמו שנראה מהציור שהעמיד רב האיי גאון לפנינו בתשובתו הידועה: „כי הרבה מן החכמים היו סוברים כי מי שהוא הגון בכמה מדות זכורות ומבוארות כשמבקש לצפות במרכבה ולהציץ בהיכלות של מלאכי מרום יש לו דרכים לעשות שישב בתענית ימים ידועים" וכו'.
לעמוד 187 הערה — (צ"ל ר' חיים אבן מוסא או מוסה).
לעמוד 188 הערה 1 — מלשון ר' יצחק דמן עכו על ר"י ן' גיקטילה „לולא ששמעתי עליו שהוא ירא שמים" נראה ההפך מדעת המחבר שלא ראהו פנים אל פנים.
לעמוד 189 — (צ"ל בואדי אלחגארה).
לעמוד 190 הערה 1 בסוף — ר"מ די ליאון כותב בסגנון קשה וכו'. אולם המוזכר

בעמוד הקודם יאמר עליו כי „חנן בכשרון הסופרים לכתוב בלשון צחה נאה וקלה ומתקבלת על הלב".

לעמוד 196 למטה — באור מלות הזהר שייפין ואברין הוא: שייפין לא מן שייף עייל שייף נפיק (סנהדרין פ"ח) שהוראתו שפל ונמוך, כי אם מלשון המדרש (ויקרא רבה פט"ו) כי גבהו בנות ציון דהוו שייפן כרומחין ומהלכין בגסות הרוח, ומזה נראה כי הוראת המלה היא התרוממות והתנשאות למעלה; אברין הוא פעל מן השם אבר הנרדף לכנף, והוראתו היא פורחים ומעופפים.

לעמוד 197 — המקום מהזהר המדבר אודות ט' נהורין המתפשטין מעתיקא קדישא הוא לפי שטת הפלאטונים החושבים גם את הסבה הראשונה במדרגות הנמצאים שהבאתי למעלה, והט' נהורין עם העתיקא קדישא יעלו ביחד למספר עשרה; ומה שאמר כי עתיקא קדישא ונהורין דיליה חד הוא — הוא כדעת הסוברים שהספירות הן עצמות ולא כלים.

לעמוד 198 — דברי הזהר כי עתיקא קדישא אקרי אין מסכימים לדברי ר' עזריאל המובאים למעלה (עמוד 73), וראה הערתי שם שזה מיוסד על דברי הפלסופים.

שם למטה — דברי הזהר כי הנפש בצאתה מן הגוף העכור תתלבש בגוף יותר זך מיוסדים על דעת הפלאטונים שהחזיק בה הר"ש ן' גבירול כי הנפש נ"כ מרכבת מחמר וצורה דקים וזכים.

לעמוד 199 — אין לתקן כתריאל תחת כרתיאל, כי הראשון הוא שם מלאך קדוש מן כתר, והשני לקוח מן כרת, והוא נאות לשם ספירה מסטרא אחרא ולקליפה מקליפות הטומאה, בהפוך אתוון ע"ד זה לעומת זה וכו'.

לעמוד 202 — צ"ל Arevalo תחת Arbela שהוא שם עיר בבבל.

לעמוד 204 — המחבר מפריז על מדתו לומר כי הנפש המשתוקקת להרגשות נעלות לא תמצא לרוות צמאונה בספרות התלמודית, כי מקום רחב ידים באגדות ומדרשים להרגשות נעלות גם מבלעדי הזהר, ורק להנפש אשר תשאף לרוי הסודות וציורי חזיונות היה הזהר באמת לאוצר יקר ולהון רב.

לעמוד 205 הערה 4 — המאמרים בזהר שחותם רוח הדת השלטת טבוע עליהם נקבצו במחברת ביזענטהאל (Biesenthal) הנקובה בשם: אויסצינג אויס דעם בוך זהר מיט דייטשער איבערזעטצונג (ברלין 1852).

לעמוד 207 — דעת רש"ט פלקירא כי הפלסופים הקדמונים לקחו מדברי הנביאים נובעת ממקור קדמון מספרי יוסף פלאוויוס והיהודים האלכסנדרונים, ואבות הכנסיה הנוצרית אייזעביוס והיערונימוס החזיקו בה בכל הוקף ועוז, וגם האחים הטהורים (אבואן אלצפא) בין הישמעאלים האמינו בה באמונה שלמה; ראה במלואים לחלק הקודם (חדשים גם ישנים 7 עמוד 57).

שם הערה 4 — בלבנון שנה ד' (מעמוד 6 והלאה) נדפס ספר המעלות לרש"ט פלקירא, ההלו להדפיסו ולא השליטוהו.

לעמוד 208 — כהן לוי וישראל; חסר הלוי והוא ר' טודרום הלוי אבולעפיא הנזכר אצל המחבר פה.

לעמוד 209 — כי לא היה אמיץ לב (דען ,מוטה צו האבען); אין זה אומץ לב מיוחד לבטל את תורת היהדות המעשית, ופוק חזי כמה בורים ונבונים אמיצי לב כאלה איכא בשוקא!

שם למטה — עוד קודם המאה הראשונה לאלף הששי כחמש מאות שנה היו בבבל מיסדי הכתות יודגאנים ושאדגאנים שאמרו כי שמירת השבת והמועדים ושאר המצות אינה חובה כי אם זכר בעלמא (ראה המאמר לקורות הכתות בישראל הנספח לחלק ג׳ עמוד 11). ומתשובת רב נטרונאי בשערי צדק (דף כ״ד סימן ו׳) אנו יודעים גם כן שהיתה בימיו כתה של מינים בבבל שלא שמרו את המצות המעשיות גם מתורה שבכתב; ואולי היתה הכת הזאת שארית מהיודגאנים והשאדגאנים שעברו גם את הגבול אשר גבלו מיסדי הכתות האלה.

לעמוד 210 הערה 3 — לא יה״ש כי אם גיועד הוא בעל המאמר אודות ר׳ לוי בן חיים (בחלוץ השני עמוד 27—12).

לעמוד 211 — מציאות בעלי הרמז (אללעגוריסטען) בפרובינצא תוכיח לנו כמו חכמת הסודות את הקשור עם בבל, כי עתה ידענו שספרי פילון האלכסנדרי והאיסים (המנאריים) נעתקו לערבית והיו להם מהלכים בבבל, והם היו הראשונים אשר אחזו בשטת הרמז בבאוריהם לכתבי הקדש; וגם הרמ״ג נטה אחריהם קצת בבאורו לשמות, וביחוד בענין המשכן וכליו, כאשר הביאו בשמו הראב״ע ור׳ בחיי (וראה גם מה שהבאתי במגיד תרל״ו עמוד 279, ובמאסף נדחים א׳ עמוד 32).

לעמוד 212 והערה 2 — אודות ר׳ מנחם מאירי וספריו ראה המאמר אצל נייבויערר־ רענאן חלק א׳ (מעמוד 528 והלאה), ושם יוכיח ג״כ עפ״י כ״י שנולד ה״א ט׳ (1249) ונפטר ה״א ס״ו (1306).

לעמוד 213 והערה — החבור משיב נפש מהמאירי הוא החלק הראשון מחבור התשובה, והחלק השני מחבור זה נקרא בשם שבר גאון (המאמר הראשון מהחלק הזה נדפס בח״ד מס׳ דמדת הימים לנתן העזתי). ועוד חבר ספר אהל מועד בהלכות, הנזכר כפעם בפעם בבית יוסף, ספר בית יד על נטילת ידים, ספר מגן אבות פי׳ מסכת אבות שחבר קודם כפר בית הבחירה לאבות; ובפירושיו לכה״ק נמצאו כמה מלות בלעז משפת פרובינצא.

לעמוד 214 הערה 2 — הקדמת המאירי לאבות איננו הנכבד והנפלא בכל חבוריו, כי איך נוכל להעריכה עם ספרו הגדול בית הבחירה על רוב מסכתות הש״ס? ואחרי אגרת רש״ג וחבורי ר״ש הנגיד והראב״ד ואחרים בשלשלת התורה וחכמי ישראל לא יגדל ערך ההקדמה הזאת כל כך.

לעמוד 215 והערה — רח״ם באוצר החיים (עמוד 2) ישער שר׳ אבא מרי היה מיוצאי חלצי ר׳ משה בן יוסף רבו של הראב״ד, ונייבויערר־ רענאן (חלק א׳ עמוד 649) יטיל ספק בדבר קריאת שמו אן־דוראן; ושם מייחס לו הפירוש על הרי״ף הנזכר בחדושי שבת להרשב״א (דף מ״א ע״א), גם התקנה בברצלונא הנזכרת בתשובות ריב״ש סימן ז׳ בשם בונשתרוק לוביל (צ״ל לוניל). וראה מונטסשריפט לשנת 1871 (עמוד 514).

לעמוד 218 — (צ"ל די"י חלק ד' תחת חלק ב').
שם למטה — אודות החכמות בישראל בימי קדם ראה ההערה למעלה (לעמוד 207).
לעמוד 223 — אודות ר' מרדכי בן הלל וספריו ראה המאמר הארוך מר"ש כהן במונטשריפט לשנת 1877.
שם הערה 4 — תחת נדפס בשטעטטין צ"ל בחבורו של הסופר שטעטטען.
לעמוד 225 הערה 2 — דברי הרא"ש בתשובה זו מסכימים לדברי מתנגד הרמב"ם בענין תחית המתים המובאים במחברתו של חכם אחד המשיב על דברי המתנגד (ואולי המתנגד הוא ר' שמואל בן עלי מבגדאד שנגדו ערך הרמב"ם מאמר תחית המתים, והמשיב הוא אולי ר' יוסף קנין) שמצאתי זה לא כבור בכ"י בחלק גדול באוצר הספרים דפה.
ואלה דבריו שם:

הגוף הערבי

תם קאל ואקדם [קבל] דלך ואקול אן אמה בני אסראיל מגמעה אן אלנפוס אלאנסאניה לא תפסד בפסאד אלבדן בל הי באקיה בעד מו[תה] ומפארקתהא לה ואנמא ערף דלך גמהור אלאמה ואעתקדוה בנקל אלצאדקין עז אלאנביא וטאבק נקלהם נצוץ אלכתב אלמקדסה לא באל[אד]לה אלעקליה אלתי אסתדל בה אלחכמא מן אלפלאספה אלדין תבעהם מן קאל אן אלתואב ואלעקאב ללנפס דון אלבדן לאן אלדלאיל אלתי אסתדל בהא חכמא אלפלאספה לא יחצל בהא עלם אליקין אד לם תקם [עליהא] אלבראהין ואכתרהא באלחכם ומא יגלב בה אלמז אלי תרי אנהם קד כולפוא עלי מא אורדוה מן אקואלהם וכאלף בעצהם בעצא ומא יקום עליה אלברהאן אלדי מענאה אלחגה אל-חקיק[ה] אלתי תפיד אלעלם אליקין אלדי לא יגאדרה שך ולא יכאלף עליה דו עקל ופהם.

התרגום העברי

אחרי כן אמר: ואקדים בראשונה לומר כי אומת בני ישראל הסכימה שנפש האדם לא תאבד באבדן הגוף אך תשאר גם אחרי מותו ואחרי הפרדה מן הגוף. ואמנם ידעו זאת בני אומתנו והאמינו בה בקבלה מאנשים צודקים שקבלו מהנביאים, וכתבי הקדש יסכימו לקבלתם זאת, ולא ע"י ראיות מהשכל שהוכיחו בהן חכמי הפלסופים, — ושבעקבותם הלך האומר [הרמב"ם] שהשכר והעונש הוא לנפש ולא לגוף — כי מהראיות שהביאו חכמי הפלסופיא לא נוכל להשיג ידיעת האמת הברורה. כי אין להן מופת חותך ורובן רק על פי כח השופט וסברתו, הלא תראה כי הם מחולקים במאמריהם והאחד מהם ישיג על חברו, וכל דבר שיש עליו מופת ברור לא יפול בו ספק ולא יחלוק עליו בעל שכל ובינה.

והבאתי הדברים האלה, אף כי אין בהם כל חדש, ליקרת המחברת הזאת כאשר אדבר מזה במקום אחר בפרטות.

לעמוד 227 — החלטת המחבר כי בחרם הרשב"א נכללו הספרים שנתחברו מחכמי ישראל בעברית וכי בכלל החרם היה ספר המורה, — (ואם כן גם ספר האמונות והרעות לרס"ג, חובות הלבבות לר' בחיי, ס' הכוזרי לר"י הלוי) — אינה נראה כלל, וכשנדקדק בדברי החרם נמצא כי הוא חל רק על „ספרי היונים

אשר חברו בחכמת הטבע ובחכמת האלהות בין המחוברים בלשונם ובין שהעתיקו בלשון אחרת", ר"ל ספרי חכמי היונים שנעתקו לערבית, רומית וספרדית, ואולי גם לעברית; אולם על כל פנים לא נמצא בחרם זה לא דבר ולא חצי דבר מספרים שנתחברו מחכמי ישראל, ומה שהזכירו המתנצלים את שם הרס"ג והרמב"ם ואחרים מחכמי ישראל היה להוכיח על ידם שמותר להתעסק בחבורי חכמי היונים והישמעאלים.

לעמוד 230 והערות — אודות ר' ידעיה הפניני הבדרשי וחבוריו ראה נייבויער־רענאן (חלק ב' מעמוד 13 והלאה); ולחבוריו יחשבו: מחברת צלצל כנפים שנדפסה מר"א נייבויער בשם אוהב נשים (הערוך מול ספר שונא הנשים מר' יהודה בן שבתי), חבור גדול על האגדות והמדרשים שרק חלק קטן ממנו נדפס בשם לשון הזהב (ויניציאה שנ"ט), וחלק אחר בפי' מסכת אבות ואגדות דסדר נזיקין נמצא בכ"י עסקוריאל במאדריד, מחברת מעדני מלך בצחוק האישקאקי, גם פיוטים שונים. ומספרו בחינת העולם הבאתי מהדורא ישנה עם פי' הר"ם ן' חביב שלא נודעה עוד (ובפה"נ הוא דפום קוסטנטינא) ממסעי בארצות הקדם, והוא מכורך ביחד עם פי' ר' יצחק מונטיישון בכ"י המובא כבר מן' חביב, וראש הפירוש וסופו הדפסתי אצל נייבויער (שם עמוד 42, ושם נקרא שמו Monçon או Monzon; ואולי מבטאו הוא Montesin, ושם המשפחה Montesinos נודע אצל הספרדים באמשטרדם).

לעמוד 231 הערה 1 — הנה לא ר' אבא מרי סדר והעריך את תשובות הרשב"א ואיך היה יכול להסתיר אגרת שלא נשלחה אליו? ויותר נראה דעת הר"ש בלאך כי הרשב"א שתק ולא ענה להבדרשי כמודה לדבריו, ושתיקה כהודאה דמיא; וכן ישער הר"א נייבויער (שם עמוד 36). גם בשנה ההיא עצמה (ה"א ס"ו 1306) שבה נכתבה אגרת ההתנצלות או בשנה שאחריה היה הגרוש מצרפת, ומסבה זו אולי חדל הרשב"א לכתוב להבדרשי אודות העסק בחכמות.

שם בפנים — חמש מאות שנה מימות ר"ש הנגיד עד הרמב"ם והראב"ע; אולם מזמן הנגיד עד הרמב"ם (ומה גם הראב"ע) לא עברו גם מאתים שנה, ומשנת פטירת הנגיד עד פטירת הרמב"ם עברו באמת כמאה וחמשים שנה.

לעמוד 236 הערה 2 — מדברי התעודה אצל וועסעטט אין כל ספיקה לדברי בעל שבט יהודה, כי בית מדרש היהודים (או בית הכנסת Ecole de Juifs) נקרא הבנין גם ירחים אחדים אחר הגרוש (מזעפט. 1306 עד מארט 1307), ואולי המשגיחים הממונים מטעם המלך למכור את נכסי היהודים עשו מלאכתם לאט לאט.

לעמוד 237 — (צ"ל ר' אליעזר מקינון, כמו שנקראה העיר בספרות ישראל).

לעמוד 239 הערה 2 — רב חננאל לא היה ספרדי, כי אביו רב חושיאל בא מבבל והוא שכן באפריקא. — ולענין השקפת הרא"ש על הגאונים ראוי להעיר כי אף שהיה מכבד ומוקיר דבריהם מאד, בכל זאת לא חדל כפעם בפעם לחלוק עליהם; כן בסוף פרק ו' דברכות יאמר על דברי רב פלטוי ורב עמרם ולא נהירא; בפרק ג' דבבא קמא סימן ה' כתב על רב האיי גאון דבריו מרפסין איגרא; בפרק ט' מבבא בתרא סימן כ"ה יאמר על רה"ג אין אלו

אלא דברי נביאות; בפרק ג' דשבועות סימן ה' כתב דברי גאון שגגה הן; וכן בפרק ו' דשבועות סימן ד' וסימן ט' הוא חולק על רה"ג; ובאריכות דבר מענין זה בפרק ד' דסנהדרין סימן ו'. ונוכל לצרף את כל זה לחזק את אשר כתבתי במבוא להשובות הגאונים ובמלואים לחלק הקודם (חדשים גם ישנים 7 עמוד 8—7) ולהוכיח כי דברי יה"ש וגם וויים בענין הזה מיוסדים על קו התהו ואבני בהו, כי בודאי לא היה נעלם מהרא"ש האיסור לחלוק על דברי הגאונים לו באמת היה נמצא איסור כזה.

לעמוד 240 — (הקורטעם נבחרי האצילים; צ"ל נבחרי העם).

לעמוד 241 — (תחת ר' יצחק אבן וקאר צ"ל ר' יהודה בן יצחק; ולמטה במקום אבן נאגרילה צ"ל ננדילה).

לעמוד 245 — העיר Beaucaire נקראת בספרות ישראל בלקיירי ולא בוקיר.

לעמוד 249 — (תחת פאוואב צ"ל פואל Fewwal; הוראתו בערבית מוכר פולים).

שם הערה 2 — עמנואל לא אמר כי השיר בג' לשונות היה שקול, ולכן יוכל להיות מר' קלונימוס כדעת צונץ; ורגלים לדבר כי לא נודע או ברומא חכם אחר שידע שפת ערבית לבד ר' קלונימוס.

לעמוד 250 והערה 1 — (צ"ל ר סאיל אבואן אלצפא, אגרות האחים הטהורים או הנאמנים) — ואודות יחוס היהודים וספרותם אל החברה הערבית הואת ראה המזכיר לשנת 1873; איבערזעטצונגען (עמוד 62—861). ודעת גוטמאנן במחברתו ע"ד הפלסופיא הדתית של רס"ג (עמוד 31, 23), כי גם הגאון לקח ממחברות החברה הואת, לא נתבררה כל צרכה, ונוכל לומר כי שאבו ממקור אחד.

לעמוד 253 — חלק מפירושי ר' עמנואל לכתבי הקדש (לבד מפי' משלי שנדפס בנאפולי שנת רמ"ז) יצא לאור באויטאגראף של הכהן הנוצרי פיטרו פערו (P. Perreau) מפארמא, ועל הרוב יד הרמז על העליונה בפירושים אלה. — אודות הידידות שבין המשוררים דאנטי ועמנואל דברו כמה פעמים גייגער ורשד"ל; אולם עד עתה לא יצא הדבר מידי ספק, וביחוד ההשערה כי דניאל איש חמודות אצל עמנואל הוא דאנטי.

לעמוד 259 — בדברי המחבר כי אחרי עמנואל לא נמצא עוד משורר תמצא הפרזה, כי לבד איזה ממשוררי ספרד כר' שלמה דפירא ואחרים, הנה נמצא בארצות המזרח את ר' ישראל בר' משה נגארה, אשר זולת שירי התול איננו נופל במעלת השירה מר' עמנואל.

שם למטה — דברי המחבר כי בזמן אחד מתו דאנטי ואשת עמנואל, והאחרון חבר על זה שיר קינה באיטלקית, הם לשטת גייגער ואהרים כי מנועללא הוא עמנואל; אך לפלא הוא כי המשורר העברי, אשר בשירתו העברית היו כל חיי רוחו, לא חבר בה אף חרוז אחד על פטירת אשתו ועל מות רעו הנאמן והיקר; והענין הזה די הוא להטיל ספק בדבר קשר הידידות שבין שני המשוררים.

לעמוד 260 — אודות ר' שמריה האיקריטי ראה עוד נייבויער במה"ע רעווי הצרפתי חלק י' (עמוד 86) ורמש"ש איבערזעטצונגען (מעמוד 498 והלאה).

ולפי דברי האחרון היה ר' שמריה היהודי הראשון אשר העתיק ספרים שלמים משפת יונית לעברית.

שם הערה 4 — אודות העתקות ר' יהודה רומנו בריוק, ראה רמש"ש איבערזעטצונגען במקומות הנרשמים במפתח (עמוד 1057).

לעמוד 262 — בדבר הקהלה הקראית הקדמונית מזמן הכוזרים בעיר סולכאט נעלם מן המחבר כי העיר הזאת אינה קדמונית כאשר הוכחתי זה בחבורי האשכנזי אודות קדמוניות ישראל בקרים, וכי השם כזריא לארצות הים השחור היה נהוג ממאה הי"ב למה"נ והלאה גם בספרות ישראל גם בספרות העמים (אצל הגענואיזים Gazaria).

שם למטה — בכ"י באוצר הממשלה דפה נמצאו חבורים גם מסופרים אחרים שבין הקראים מזמן ההוא; אולם כנים דברי המחבר כי פעולותיהם בעולם הספרות היו דלות וצעירות.

שם הערה 6 — בחנם האריך המחבר בענין הרשימות בספרי התורות מאסיפת פירקאוויץ אחרי אשר הענין הזה הוברר כל צרכו בדיוק ברשימת הכ"י שנדפסה בשנת 1875 ובחבורי האשכנזי הנ"ל משנת 1876. והמחבר בעצמו הסכים לדברי במונטשריפט לשנת 1876 (עמוד 480).

לעמוד 263 — בהערתי הקצרה במהדורא החדשה מחלק ה' של הגוף האשכנזי (עמוד 421) שערתי כי החומרות היתרות אצל הקראים ברוני שחיטה תלויות באמונת ענן והקראים הראשונים בגלגול הנפש, ואולי גם הן מורשת דעות הצדוקים אשר כל הדברים השויכים לעבודת המקדש — ובהם היתה גם השחיטה — היו יקרים ונכבדים אצלם במעלה יתרה. וראה חדשים גם ישנים 7 (עמוד 7) רשימת המקומות אודות שכר בעלי חיים.

שם למטה — עקרי המתנגדים להרכוב היו יוסף הרואה וישועה בן יהודה (פ"פ), ומהם לקחו ישראל המערבי ויפת בן צעיר.

שם למטה — אודות הרמב"ן ואהרן הראשון ראה ההערה למעלה (לעמוד 127).

לעמוד 264 — אהרן הראשון נקרא מהקראים המאוחרים קדוש מפני שסדר את תפלות הקראים שבאירופא גם חבר בעצמו פיוטים.

שם למטה — אודות יחוס אהרן אל הרבנים ותושבע"פ צריך להעיר כי בענין זה הלך בעקבות ישועה בן יהודה ונסי בן נח, וכשם שהיה נוח לקבל את דבריהם בענין אמתת חלק הושבע"פ כמו כן גדלה התנגדותו להרבנים ברוב דבריהם; ודברי המחבר בזה נאמרו בלי דיוק נכון בס' המבחר.

שם הערה 2 — עד עתה לא מצאתי רשומים מהעסק בנסתרות אצל הקראים הקדמונים (לבד מאמונת הגלגול אצל ענן והקול הנברא אצל בניימין), ורק במאות האחרונות התעסקו בקבלה הקראים בטרוקי, בלוצק ובקרים.

לעמוד 265 — (צ"ל נאצר מחמד תחת נסיר).

לעמוד 266 — במחברת תוצאות ארץ ישראל הנמצאה בכ"י באוצר הממשלה דפה (י"ג עמודים נייר), אשר כפה"נ היא לאחד מתלמידי הרמב"ן, (כי בין הקבורים בתחתית הר הכרמל יחשוב את: „רבנו שמשון בר' אברהם בעל התוספות וכו' ומורי הרב ר' משה בר נחמן מגירונדא זצק"ל),

כתוב בסופה: „ועתה מתעוררים רבים ומתנדבים לעלות לארץ ישראל. ורבים חושבים כי אנחנו קרובים לביאת הגואל כאשר רואים שהכבידו האומות את עולם על ישראל ברוב המקומות [בחו"ל] ושאר סימנים נתגלו לצנועים. סוף דבר ישראל צריכים השובה ומעשים טובים ולחזק דברי דורים אשר מיינה של תורה ערבים. נשלמו תוצאות ארץ ישראל".

שם למטה — ע"ד ר' יצחק חילו ראה במאסף „ירושלים" מלונץ חלק ג' (בחלק האשכנזי עמוד 47—48) כי יש עוד ספיקות אודותו, וגם הכנוי חילו הוא בספק.

שם הערה 6 — עוד חבר ר' שם טוב ספר בדי ארון שחלק ממנו נדפס בספר תגין הוצאת בארגים וב"ג (פאריז תרכ"ז). ואודות התנ"ך כ"י שלו ראה בלבנון שנה ה' עמוד 280 ומאסף נדחים 194, I; ושם גם אודות אחיו ר' יהושע ן' גאון וספרים שכתב בכתב ידו, וכן במה"ע הראשון לגייגער חלק ה' (עמוד 6—465).

לעמוד 267 — לס' שבילי אמונה אין לו כל ערך; המחבר גוזמא נקט, אף כי אמת הוא שהר"ם אלדבי שם בכליו הרבה מספרים אחרים כאשר ברר הרמש"ש (איבערזעטצונגען עמוד 17—16, 27—24), הנה נוכל לברר על ידו כמה פרטים, וגם בכלל יקר הוא לנו לראות כי נכד הרא"ש לא התרחק כזקנו מכל דבר חכמה.

שם הערה 2 — (תחת ר' יוסף חילו צ"ל ר' יצחק בר' יוסף, וראה ההערה לעמוד הקודם).

לעמוד 269 — (צ"ל Estella תחת Estalla).

לעמוד 272 הערה 2 — (תחת המבאר לבאור הנרבוני צ"ל ר"ש מוטוט בבאורו לפי' הראב"ע). ודברי המחבר שם צודקים לזמננו זה, אולם לא למאה הי"ד למה"נ כי אז היו בינינו פלסופים שהיו ג"כ מבעלי הסוד והרמז.

לעמוד 273 — שלא בצדק צרף המחבר את שם הרמב"ם הנקרא הרב המאמין עם מהרסי רגש האמונה אצל המומר אבנר.

לעמוד 274 — אודות ר' שלמה אלקונסטנטיני צריך להעיר כי שם אביו היה חנוך (אוצה"ס עמוד 292 נומר 425), אולם גם שם אבי ר' חנוך אלקוסטנטיני (בעל ספר מראות אלהים) היה שלמה, וכפה"נ אחד משני המחברים האלה היה אבי השני; ואשער כי ר"ש בעל מגלה עמוקות (שממנו נמצא כ"י משנת ה"א קי"נ) היה אבי בע"ס מראות אלהים, ואין בידי לחפש ולברר עתה.

לעמוד 277 — צ"ל את דון משה אבודיאל, ככתוב אצל המחבר.

לעמוד 279 — בטור אורח חיים סימן רמ"ב העיד ר' יעקב על עצמו כי עני היה [„כמוני היום שיש לי טעם משלי ואינו מספיק לי וצריך אני לאחרים"].

וראוי להעיר כי ר' יעקב חבר בראשונה קיצור פסקי הרא"ש אביו (והם הנקראים במצבתו בשם פסקים, ולפעמים נקראו גם רמזים), ועל ידי העבודה הזאת כפי ההשערה נולד אצלו הרעיון מחבור הד' טורים.

לעמוד 281 — הרחיד"א בשם הגדולים (עמוד 86) יספר לפי תומו: „ורבינו יעקב

בעל הטורים נסע מאשכנז לבוא לארץ ישראל ובעיר כיאו [Chios מאיי יון] נתבקש בישיבה של מעלה"; אך הלא ידענו כי מצבתו היתה בטולטילה. הן אמת כי במצבתו באבני זכרון [שורה י"ז] כתוב: „ובי"ב בתמוז הובא עד אביו הרא"ש ז"ל לשכב אצלו", וכמו שחשב רשד"ל בהערתו שם שנוכל להצדיק את בעל השלשלת שר' יעקב נשאר באשכנז ואחרי מותו הביאו עצמותיו לספרד, כן נוכל להצדיק ג"כ את ספור הרחיד"א; אולם לפלא יהי כי לא זכרו במצבה את דבר נסיעתו לארץ ישראל. ובאוה"ח לרח"ם (עמוד 488) הביא בשם היוחסין [ד' קרקא] שאשת ר' יעקב ובתו שהיתה אשת אחיו ר' יהודה הרגו עצמן בשעת השמד [וכד' לונדון לא מצאתי זאת], וממצבות שנדפסו באבני זכרון שם נדע כי ר' יהודה נשא את בנות אחיו ר' יחיאל ור' שלמה, אך לא בת אחיו ר' יעקב; וראה הערת רשד"ל שם.

לעמוד 282 — כונת המחבר כי באורי ניקולאי דע לירא שלקח הרבה מרש"י היו לעינים גם ללוטהער מיסד הריפורמציא באשכנז, כאשר הביא המחבר למטה (עמוד 399).

לעמוד 283 — צריך להוסיף כי ס' אבודרהם יקר ונכבד הוא לנו כי בו שרדו וימלטו דברים רבים מסדור רב עמרם גאון (שלא בא לידנו בתמונתו וציבונו) ומסדור רב סעדיה גאון ומשאר חבורים קדמונים.

שם למטה — ר' שם טוב ן' גאון חבר גם כן שטות וחדושים על כמה מסכתות כאשר רשם רח"ם (עמוד 600).

לעמוד 284 הערה 2 — ספר חקות הדיינים נדפס בחמשה קונטריסים לקורוניל (ווין תרכ"ד), ושם הוא מיוחס לר' שלמה בן טוראת תלמיד הרא"ש; ובעל היוחסין (ד' לונדון עמוד 224) הביא כבר שתי הדעות. לעומת זה צריך להוסיף על חבורי הריטב"א (עפ"י רח"ם עמוד 477) פירושו לס' יצירה הנזכר בחדושיו לבבא בתרא, והלכות ברכות שראה הרחיד"א (שם הגדולים עמוד 74) ושם נזכרו גם הלכות פסח.

שם הערה 4 — ביוחסין ד' לונדון (עמוד 223) כתוב כי הר"ש מקינון והרשב"ץ נפטרו שנת ע"ב (1312), וכפי הנראה שגיאה היתה בטקורו, ואולי צ"ל קי"ב תחת ע"ב.

לעמוד 285 — לא נוכל לומר כי הצטיין הדור הזה בהרחקת החכמות, וכל חכמי ישראל מזמן רס"ג ר' בחיי והרמב"ם התאוננו תמיד על בני הזמן והנמשכים אחריהם המואסים בחכמות; רק אמת הוא כי הפרש גדול היה בין זמן ממשלת הערבים אוהבי החכמה בספרד וזמן אשר היתה יד כהני הקטליקים על העליונה במדינה זאת, אשר בכל יום המציאו גזרות חדשות על בני ישראל.

לעמוד 289 הערה 3 — השערת המחבר כי אבן ביליא ופועל אחד הוא לא נראה, והרמש"ש בעל ההשערה הואת כנראה עוב אותה אחרי כן, וברשימת בודליאנא (עמוד 2118) הוא נוטה לומר כי הפועל הוא כשם נרדף אל המחבר.

לעמוד 290 הערה 2 — (תחת התרגום העברי במונק צ"ל רמש"ש בחבורו על התרגומים לעברית מעמוד 51 והלאה. מונק בחבורו הצרפתי Mélanges וכו').

לעמוד 293 — יש להתפלא על תמיהת המחבר מדוע חשדו את אבן־כספי, ומי מחכמי היהודים הקדמונים שלח פיו ולשונו כמוהו לומר כי כל דברי תורת משה עד הבל הכל הבל? אף כי אמת הוא כי לאהבת החדוד בלשון נופל על לשון (bon-mot) יד ושם במאמר המגונה הזה. — שם הערה 1 — תחת יהודה אברבנאל צ"ל יצחק, כי הוא המובן מהמחבר הקורא את אברבנאל סתם.

לעמוד 295-6 — המחבר שכח להעיר כי החבור היותר נכבד בספרות ישראל מהרלב"ג הוא באורו לכתבי הקדש עם השטה המיוחדת לו תועליות הרלב"ג (והעיר ע"ז בקצרה המתרגם עמוד 300). ואמנם כבר מצאנו בפירושי רם"ג וס' הגלוי שלו וכן בפירושי הר"ש בן חפני כי התעוררו כפעם בפעם לבאר התועלת (פאידה, פואיד) היוצאת מדברי כתבי הקדש; אולם מהכותבים בשפת עברית היה הרלב"ג מיוחד להחזיק בשטה זאת במדה מרובה.

שם בהערה — (תחת בהמזכיר „לשנת 1860 ושנת 1861" צ"ל „לשנת 1869").

לעמוד 296 — מה שיחשוב המחבר למדה רמה שבה התרומם הרלב"ג על הרמב"ם עוד בספק גדול הוא אם נוכל לחשוב זאת למדה רמה. והנה המחבר יאמר למטה בעמוד זה כי הרמב"ם כתב ספרו בעד בעד הנבונים בעם והרלב"ג דבר דבריו לפני כל הקהל; ואמנם לא העיר כי בימי הרמב"ם מעטו עוד דורשי החכמות בישראל והרוב מהם הביטו בשאט בנפש על תורת ישראל ואמונתו מפאת ההבדל שביניהן ובין הפלסופיא הזמנית, ומטרת האדם הגדול היתה להראות להחוקרים האלה שהיו כמעט כולם מן המשאיים כי הדת היהודית לא תתנגד הרבה לפלסופית אריסטו, כאשר כן עשה רם"ג עם בעלי שטת המדברים שמשלה בימיו; אולם בזמן הרלב"ג כבר פשטה שיטת אריסטו גם במחנה ישראל במדה רחבה גם בין המיומנים גם בין המשמאילים, ומטרת החכם הזה היתה לא להגן על דת ישראל כי אם להוכיח כי זאת האחרונה תוכל לעשות עוד כמה הנחות לשטת המשאיים רב יתר מאשר חשב הרמב"ם והבאים אחריו. ולפי זה עקר ההבדל בין שני החכמים האלה היה מפאת מטרת חבוריהם ומצב בני דורם; והשופט בצדק יודה כי בשום אופן לא נוכל להעריך את פעולת הרלב"ג לפעולת הרמב"ם, כאשר לזה יודה גם המחבר למטה (עמוד 300).

לעמוד 301 — כנויו של ר' משה נרבוני בשלמות היה דון וידאל בלשום, לפי השערת נייבויער־רענאן (חלק ב' עמוד 666) הוראתו אדם יפה (Bellehomme-Belsom).

שם הערה 1 — אודות ס' שער השמים המיוחס לאבי הרלב"ג האריכו ר"ה גראם במונטשריפט לשנת 1879 במאמרו לקורות היהודים בארלרי, הרמש"ש איבריעטצונגען (מעמוד 9 והלאה), נייבויער־רענאן (חלק א' מעמוד 589 והלאה). ולדברי הרלב"ג בהערה שם אודות י"ג מדות דר' ישמעאל יש להעיר כי מצאתי בכ"י מאמר המובא בשם רם"ג כי גם הי"ג מדות מן מדברי אגדה שאין לסמוך עליהן; ואולי בעבור זה אין ליחס לרם"ג את הפי' לי"ג מדות שהדפיס הר"י שעבטער במה"ע בית תלמוד שנה ד', וגם רמש"ש (עמוד 935) מסתפק בזה.

שם הערה 2 — בשם אבי ר' משה שהוא ר' יהושע אין להסתפק כעת; ראה רמש"ש (איבערזעטצונגען עמוד 311), נייבויער־רענאן (חלק ב'

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

עמוד 666), ומאיר היה שם זקנו או שם אבי אבי זקנו, וגם בנו של ר' משה נקרא יהושע כשם אבי זקנו (רמש"ש עמוד 56 הערה 76).

לעמוד 302 הערה 2 — תולדות אהרן ניקומידיאו כתב זה לא כביר ה' יהודה סאווסקאן במבוא לספר כתר תורה (גוזלוו תרכ"ו).

שם הערה 3 — הצדק עם פינסקער בל"ק שישב בקוסטנטינא.

לעמוד 303 — שני החבורים גן עדן וכתר תורה נדפסו מסאווסקאן (גוזלוו תרכ"ו—תרכ"ז).

שם הערה 1 — צריך להוסיף כי לא ידע אהרן השני כי כבר ר' דוד המקמץ ורמ"ג ובן חפני ואחרים מחכמי הרבנים השתדלו לפרש את הכתובים הנראים כמגשימים, ולו היה בחפץ הרמב"ם לקחת דעות ופירושי חכמים קדמונים היה מוצא גם בספרות הרבנים חמר רב מרבה מהכיל.

לעמוד 304 הערה 1 — מלשון אמר לנו הרא"ש בלי מורנו או רבנו נראה ההפך מדעת וויים שלא היה הר"י מדורא תלמיד הרא"ש.

לעמוד 305 — כרושם תהלוכות הזמן ההוא באוסטריך ראוי להביא פה כי בשנת ה"א צ"ח (1338) הוציאו ההערצוגים אלברכט ואוטין פקודה שיקחו היהודים רבית מכל ליטרא ג' פשוטים לשבוע, והיהודים בווינא הציגו לפני הממשלה כתב התחייבות על זה בעברית ואשכנזית (וואלף במזכיר לשנת 1860 עמוד 31), וזהו נוסח הכתב העברי: „נחנו היהודים קהל וינא מודים ומודיעים לכל רואי כתבינו זה או לכל שומעים אותו לקרות שברצון נפשינו שלא באונס אלא בלב שלם ובנפש חפיצה ובדעת שלימה מחמת שראינו חסד עירונינו [בירגער] כאן בעיר וינא שעשו עמנו בעת דוחקינו ועוד ברצון רוצים לעשות כאשר אנחנו בטוחים בחסדי הש' ית' ובחסדם לכן נתננו להם מתנה זאת להלוות להם הליטרא מעות וינא בשלשה פשוטים וששים בפשוט ושלשים פשוטים במחצה לשבוע הן לעשירים הן לעניים כאן בעיר וינא היושבים פה. ולפי שאילו הדברים אמיתים נתננו להם כתבינו זה לראיי' ולעדות בחתימת רבותינו שיהיו דברים אילו קיימים בלא שבירה, וכתב זה נכתב וניתן כאן בווינא ביום ששי בראש חודש תמוז שנת חמשת אלפים ותשעים ושמנה לבריאת עולם קהל וינא. העני סעדי' חיים בר' שניאור זלה"ה. העני חיים בר אלעזר לב"ע. העני משה בהר' זעליג ישוע. ואורי' הנבזה כלא הי"".

לעמוד 322 הערה 2 — מצונץ ליטעראטורגעשיכטע (עמוד 369) ועמודי העבודה ללאנדסהוטה (עמוד 56) אנו רואים כי הפיוט הזה הוא סליחה ליום כפור המתחלת אני הוא הקונן (המקונן), ומחברה הוא ר' ברוך בן יחיאל הכהן, והיא נ"ו חרוזות עפ"י א"ב כפול, והחרוז הוא במלת מים, וסוף הסליחה ממעיני הישועה נשאבה מים. שלא להחליף את מחבר הסליחה הואת עם ר' ברוך בר' שמואל בעל ס' החכמה ממגנצא שהיה בימי בעל הרוקח, וגם הוא חבר פיוט ליו"כ שהתחלתו דומה לראש הסליחה הזאת: אני הוא השואל (בעמודי העבודה שם בטעות: אני אני השואל; אולם ראה צונץ שם עמוד 308; לוח הפייטנים בנחלת רשד"ל עמוד 31).

לעמוד 328 הערה 1 — מציור תמונת אסתר שראה טשאצקי אין להוכיח מאומה, כי

הציור נעשה על פי ההגדה, וכמה ציורים הראו שונאי היהודים בימי הבינים מתמונות ילדים שנהרגו ע"י היהודים לצורך דתי!

לעמוד 329 — בסוף הספור אודות יהודי פולין ראוי ליצרף גם המקומות אודות יהודי רוסיא במאה הי"ד שכבר העיר עליהם צונץ (דיא רישום עמוד 72), ולהוסיף עליהם את דברי ר' יעקב בעל הטורים בשם אביו (טור אה"ע סוף סימן קי"ח) אודות תלמיד הרא"ש ששמו היה ג"כ ר' אשר ונפטר בסיציליא והעידו אחרי מותו: „ואנו מעידים וידוע לכל בני חבורתינו שמיום בואו לכאן לא בא שום אדם ללמוד לכאן ששמו ר' אשר אלא אותו רבי אשר בר רב סיני והוא היה מארץ רוסיא ובא לכאן עם בחור אחד ששמו רבי יהונתן. לפיכך כיון שידוע לנו שרבי אשר בא מארצו ולמד פה אצלנו [בטוליטלה] והועד עליו שמת אשתו מותרת"; ולמעלה שם בעדות ר' שמואל נקרא ר' אשר זה אשכנזי, על כי יוצאי רוסיא הגיעו לספרד דרך אשכנז. ואודות הוראת ארץ רוסיא ראה במלואים לחלק הקודם (חדשים גם ישנים 7 עמוד 44).

לעמוד 333 — (תחת נבחרי האצילים צ"ל נבחרי העם).

לעמוד 337 הערה 2 — צ"ל בספרו המובא למעלה (עמוד 268 בהערה).

שם הערה 3 — עוד קודם בן יעקב הוכיח הרח"ם כי הר"ן בעל הדרשות הוא בעל הפי' על הלכות האלפסי, אולם ספר הרח"ם נדפס זה לא כבר (אור החיים 1886, עמוד 559), גם הוכיח שם שהר"ן לא היה תלמיד הרמב"ן, ושחבר גם תשובות רבות.

לעמוד 339 — אין להתפלא אם על מצבת ר' שמואל אבולעפיא לא נמצא דברי תלונה, כי זה היה מפני יראת המלכות של דון פידרו האכזר.

לעמוד 350 — נגד הוכחות המחבר כי המכתב בפשע ארץ הוא ערוך נגד המחזיקים בימין הרמב"ם צריך להעיר כי כמה מאמרים ומבטאים במכתב זה ערוכים בודאי נגד מתנגדי הרמב"ם: נורא כי עמרם (אש החרם נגעה עד הרמב"ם הנקרא אבו עמראן), ותתנו לחרם יעקב וישראל לגדופים (החרם הזה נוגע אל כל ישראל), הכת המתחסדת נפשים מצודדת (שיך ביותר על מתנגדי הרמב"ם שאמרו על עצמם שמעשיהם לשם שמים ומפני מדת חסידות), רבני צרפת וכו' דברו על השמש בחצי השמים לכסותו תחת כנפים (זהו בלי ספק נגד הרבנים שרצו להסתיר ולהאביד את ספרי הרמב"ם מתוך קהל ישראל). רק אמת הוא כי מגמת פני הרמב"ן היתה לרדוף אחרי השלום.

לעמוד 351 — אודות מכתב הר"ש ספורטא ראה הערתי למעלה (לעמוד 55 ועמוד 64).

לעמוד 352 — לדברי המחבר: הפעולה היותר נכבדה של הרמב"ן היתה וכוחו וכו' צריך להוסיף המלות: מחוץ למחנה ישראל, כי לנו אנחנו היהודים אין ערוך לפעולתו בספרות ישראל, אולם מוכוחו זה לא היו לנו כל תוצאות; גם השתדלותו והכרעתו לכבוד הרמב"ם (אף כי היה קשור בקרבת בשר ורוח אל מתנגדיו) הכי נכבדה היא.

לעמוד 354 — לפי דעתי עוד לא נתברר הדבר כל צרכו אם באמת בונאשטרוק

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

די פורטא הוא הרמב"ן, כי בספרות ישראל לא נודע השם הזה כלל, ובספרי העמים (כפי אשר הביאו וואלפֿיום בשם יאנוויציום וקארפצאוו, רמש"ש ברשימת בודליאנא 7—1956 וקייזערלינג במונטסשריפֿט שם) נזכרו הרמב"ן ובונאשתרוק כשני אנשים, והעונש אשר הטילו על האחרון לגלות מארצו במשך שנתים ולשרוף ספר הוכוח שלו באש לא נזכר בשום מקום מן הרמב"ן. וכבר העירותי למעלה (לעמוד 125) כי דעת המחבר כי הוברח הרמב"ן לעלות לארץ ישראל מפאת גזרת המלכות אין לה על מה שתסמוך, וברלינער הבטיח בלבנון (שנה ו' עמוד 581) לדבר מזה, ולא אדע אם כבר קיים הבטחתו. [שוב ראיתי כי ניבויער-רענאן (חלק א' עמוד 563) יסכים להמחבר אודות השם בונאשתרוק, ואמנם יוכל להיות כי לא הכנים עצמו לדרוש ולהעמיק בדבר רק סמך על המחבר].

לעמוד 355 — בלבנון שם (עמוד 581, ולא 468) כתוב: „שרצוני להיות טלטול שמתי בחיק אמי", והמחבר יגיה שמתים בחיק אמם; אולם גם המלות שרצוני להיות טלטול אינן מובנות, לכן נראה להגיה כי תחת שמתי צ"ל נשמתי, ור"ל כי טלטול נשמתו בשתתפרד מן הגוף יהיה בחיק אמו (בארץ הקדושה).

לעמוד 356 הערה 1 — הדברים שנאמרו בשמי צריכים תקון, כי אנכי אמרתי שמדברי הסופרים הערבים בענין הזה אין ללמוד מאומה, כי פעם יאמרו שהרבנים הם המגשימים ופעם שהקראים מגשימים. אולם אין לכחד כי ער עתה לא נודע מחבר קראי שהיה מן המגשימים, ועל כל פנים מזמן בנימין נהאונדי ואחריו בודאי לא היו הקראים מגשימים.

לעמוד 357 — אצל צונץ (גד"פ הוצאה חדשה עמוד 417 הערה b) כתוב שבבקרש ולא שבמקדש, וזהו יותר קרוב אל שבפושקרש.

לעמוד 359 — אודות ר' עזרא ור' עזריאל לא יוכל המכתם המיוחס לר' משולם דפירא לבדו להכריע בדבר כי שני אנשים היו, ואולי הצדק עם צונץ (גד"פ שם) ורח"ם ויעללינעק ורמש"ש (רשימת בודליאנא עמוד 755) כי איש אחד הוא שעפ"י טעות נחלק לשנים, כי כמה דברים מובאים במקום אחד בשם ר' עזרא ובמקום שני בשם ר' עזריאל.

לעמוד 363 — פילון האלכסנדרי במחברתו על עשרת הדברות כבר האריך בשבח המספר השלם והנכבד עשרה, ודבריו הובאו אצל הקרקסאני בשם אלאסכנדראני החכם מכת האיסים (אלמגאריה).

לעמוד 365 — את התרי"ג מצות הכנים כבר הרס"ג בתוך עשרת הדברות (בקובץ מעשה ידי גאונים ובפירושו לס' יצירה ובבאורו לתורה).

לעמוד 366 — אודות ס' הבהיר ראה המקומות שאסף צונץ (גד"פ שם הערה c).

אחרי ההערות הקטנות לציון ג' אתן בזה הערה כללית לקורות הקבלה וראשית צמיחתה.

הנה כל אשר קרא בעיון את דברי המחבר יתן לו תודה ותהלה על אשר סדר והעריך בשטה שלמה כיד חכמתו הטובה עליו את כל השאלות והטענות שישאלו ויטענו המבקרים מימות הבונה והרב יעב"ץ עד ימינו אלה נגד קדמות הקבלה כפי שהיא ערוכה בס' הזהר והנלוים אליו. אולם מצד השני לא יוכל השופט

בצדק ובלי משוא פנים להחליט כי צלחה ביד המחבר לגלות את המסבה הנסוכה על הענין הנכבד הזה ולהסיר את הצעיף מעל פני חכמת הנסתר. וארשים פה בקצרה איזה ספקות אשר יתעוררו נגד שטת המחבר:

א.

המחבר יחליט (עמוד 364): „כי הקבלה לא היתה אלא מחאה ופעולה מתנגדת להתפלספות הנוטים אחרי הרמב"ם", ועל זה ישאל השואל הלא רואים אנחנו אצל יהודי אשכנז אשר פלסופית הרמב"ם לא הגיעה שם כלל צמחה גם כן שטת הקבלה, וכאשר נראה למטה ראשית השטה ההיא נולדה כמאתים ושלש מאות שנה קודם הרמב"ם? ואף כי הקבלה האשכנזית משונה היא מהקבלה הצרפתית והספרדית, בכל זאת הן רק כסעיפים וענפים שונים היוצאים מאילן אחד, ועקר חכמת הנסתרות ושרשה אחד הוא.

ב.

לפי דברי המחבר המקובל היותר קדמון הוא ר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד אשר ממנו נשארו לנו רק איזה לקוטים קלי הערך והכמות; אולם מאד יקשה לומר כי שטה רחבה ועצומה כשטת חכמת הקבלה — גם כפי אשר היא ערוכה אצל ר' עזריאל — תוכל להיות מעשה ידי איש אחד. וכבר התנגדתי לזה במכתבי ביידישע צייטשריפט לגייגער (לשנת 1867 עמוד 192; וצר לי כי בשנת תרכ"ט נאבד מידי המאמר העברי הנזכר שם). שוב ישער המחבר (עמוד 359) כי הראב"ד אבי ר"י המציא את שטת האצילות, אולם מהערתנו למעלה (לעמוד 75) יראה הרואה כי גם זה ללא אמת.

ג.

כבר ראינו למעלה (בהערות לעמוד 5—73) כי הרבה מדברי הפלסופים מובלעים בשטת הקבלה, ולא בלבר מפלסופיא של הפלאטונים החדשים כאשר לזה יודה גם המחבר (עמוד 366), כי אם גם מפלסופית הערבים בארצות המזרח ובספרד; ולדברי המחבר היה הראב"ד שונא גמור לחכמות חצוניות וגם התפאר באי־ידיעותיו בחכמות (ראה די"י חלק ד' עמוד 266 והערתי במלואים שם חדשים גם ישנים 7 עמוד 41). ואיך נהיה הדבר כי בנו ר' יצחק התנגד לו במדה גדולה כל כך והעטיק לדרוש בספרי הפלסופיא גם לקח מהם דברים הרבה והאמין בהם כאלו נתנו מסיני?

ד.

המחבר יאמר כי לא נדע באיזה אופן קבל ר' יצחק את תורת הפלסופיא של הפלאטונים (עמוד 366), ואחרי אשר לבטח לא יאמין המחבר לדברי המקובלים

המאוחרים שהסודות האלה נודעו לו ע"י גלוי אליהו, אם כן מוכרח הוא להודות כי למד את הסודות האלה מפי מורה או קרא אותם (אולי קודם שנעשה סגי נהור) בספרים; ואין כל ספק לפי האמור בסימן הקודם כי המורה אשר למד אצלו או הספרים שקרא בהם לא היו מיחסים הדברים לחכמות הגוים שאין כל קדושה שיכה בהן, כי אם העריכו לפניו הדברים כאלו הם סודות עצומים מקדושי חכמי ישראל הקדמונים. ולולא זאת איך היה מרהיב בנפשו עוז להקדיש את דברי הפלסופים ולא ירא פן היום או למחר יבוא אחר מחכמי פרובינצא או ספרד מהעוסקים בפלסופיא ויגלה את מקור הדברים והיו הוא וסודותיו לבוז? — על הדרך הזה נראה כי אין מפלט לנו בלתי ההנחה כי היה לר' יצחק מורה שלמדהו את חכמת הקבלה כחכמה קדושה ונסתרת מחכמי ישראל הקדמונים; אולם גם זה המורה לא בדה הדברים מלבו כי אם קבלה מרבו ורבו מרבו במשך כמה דורות, ובכל דור נתוספו בקבלה זאת דברים שונים ממקורות שונים ישנים וחדשים והיו לבשר אחד בגוף חכמת הקבלה. אל ההנחה הזאת יסכימו גם הפרטים האחרים בקורות הקבלה אשר נודעו לנו היום כאשר נראה למטה.

ה.

איך נהיה כדבר הזה שר' עזריאל המקבל הראשון מר' יצחק סגי נהור המקובל הראשון כבר ידבר מחכמת הקבלה ומהמקובלים כמדברים ידועים (עמוד 361)? ואם אמת הדבר שרבו המציא את החכמה הזאת מדעו לא אמר כי מן השמים גלו לרבו את הסודות האלה ע"י גלוי שכינה או גלוי אליהו כמו שאמרו המקובלים הבאים אחריו? ועוד יותר מזה כי עד עתה לא נמצא בדברי ר' עזריאל שיזכיר את רבו אף פעם אחת, הלא דבר הוא! וגם מזה נוכל לשפוט בצדק כי חשב את חכמת הסוד לחכמה קדמונית שנמסרה לרבו ע"י מקובל אחר שקבלה מרבו ורבו מרבו, כאשר זאת היא הוראת השם קבלה שהונח בראשונה לתורה שבעל פה (ובתלמוד לנביאים וכתובים).

לכן אהוה את דעתי בקצרה בענין מקור חכמת הקבלה ואיך נוכל למצוא הדרך ביער השאלות והמבוכות המסובבות האלה (אשר אמנם יש להוסיף עליהן הרבה אם נאמר לקבל את דעת המחבר).

הנה נודע כהיום כי בזמן הגאונים — וכפי הנראה גם בזמן האמוראים — נמצאו אנשים בבבל ובפרס שעסקו בשמות ה', ושמות המלאכים וסודות עולמות העליונים ומעשה מרכבה, גם התעסקו בקבלה מעשית וכתבו קמעות עם שמות הקדושים לרפאות החולים ועל כל צרה שלא תבוא (ראה זכרון לראשונים ד' עמוד 189 בתשובה מרש"ג ורה"ג: „ולפום הכין מיכתבין קמיעי ונאמרין שמות כדי שיעזרו המלאכים בדבר"). ואף כי הגאונים בעצמם לא התעסקו בזה, בכל זה אמרו בזמן רה"ג כי רב משה בר יעקב גאון סורא ורב נטרונאי גאון הראו אותות ומופתים ע"י סודות ושמות הקדושים, ורה"ג הכחיש זה. ולבר מספרי היכלות, אותיות דר' עקיבא ושיעור קומה היו עוד בידיהם ס' רזא רבא, ס' שר תורה (נכלל בס' היכלות, ראה בית המדרש מיעלליגעק חדר ג' עמוד 107, ובמבוא שם עמוד XXII), ס' חרבא דמשה (שמעתי כי נדפס עתה מר"ם גאסטער), ונזכרו בתשובת רה"ג בטעם וקנים.

ומצד השני נודע עתה ע"י הקרקסאני כי ספרי האיסים (אלטנאריה) מארץ ישראל וממצרים שעסקו הרבה בדברים אלה נמצאו ג"כ בבבל ופרס בעברית ובארמית וערבית; ועל כי האיסים התעסקו ברפואות ע"י שמות ומלאכים קרובה היא ההשערה כי הספרים הנזכרים וכן המאמרים הנמצאים בתלמוד ומדרשים בענינים אלה יצאו מבני כת האיסים. ואם כי חלק הקבלה המעשית נתפרסם שם ע"י החבורים הנזכרים, החלק הלמודי מן הקבלה היה גם בבבל ופרס כמוס וחתום אצל יחידי סגולה כיאות לחכמת הסודות, וכו נוספו כפעם בפעם דברים משטת הפלסופיא הזמנית. ועל כל פנים נראה מכל זה כי במשך זמן כביר היה בבבל ופרס מושב ומשכן חכמת הסודות, וזה עתה נתקיים הדבר ביתר שאת על ידי ס' יוחסין של אחימעץ הנדפס מידידי הר"א נייבויער (סדר החכמים חלק ב' מעמוד 111 והלאה), כי שם יסופר מר' אהרן מבגדאד (הנקרא מבעל הרוקח בשם אבו אהרן) שהיה בקי בשמות הקדושים ונעשו לו על ידיהם נסים ונפלאות, ואחרי כן בא לאיטליא ונתיישב שם במאה התשיעית למה"נ. וכבר ידענו מעדות ר' אלעזר בעל הרוקח בפי' התפלות שלו שהוא קבל חכמת הסודות מר"י חסיד שקבל מאביו ר' שמואל חסיד, והוא קבל מר' קלונימוס הזקן וכו' וכו' עד אבו אהרן בנו של ר' שמואל הנשיא שעלה מבבל ובא לעיר ליקא בלומברדיאה ומסר סודותיו לר' משה בר' קלונימוס (מצרף לחכמה דף י"ד, רשי"ר בתולדות ר' נתן הערה 57, כרם חמד הששי עמוד 23), ור' משה עם משפחתו עלו מאיטליא ונתיישבו במגנצא והיה בידם תיבה עם קונטריסים מסודות (תשובות רש"ל סימן כ"ט ורשי"ר שם; וראה גם מאמר עפשטיין בהחוקר שנה ב' בראשה).

ואחרי אשר מכל זה נודע לנו ברור כי מקור חכמת הסודות שבאיטליאה ואשכנז היה בבבל ופרס (אף כי כפעם בפעם חדשו בה דברים והוסיפו עליה בארצות אירופא), נוכל לקבל כיסוד מוסד כי גם חכמת הקבלה שבספרד ופרובינצא היא נצר ממטעי בבל, ובפי הנראה יצאה מבבל מזמן מאוחר בערך, אחר שנתפשטה שם פלסופית הפלאטונים החדשים עם הוספות שחדשו הפלסופים הערבים בארצות המזרח ובספרד. או יוכל להיות כי אחד מבני משפחת ר' משה בר"ק הלך מאשכנז לספרד ושם קבלה חכמת הנסתר צורה אחרת ע"י הפלסופיא, וכמו שהיתה חכמת הסודות צרורה וחתומה באיטליא ובאשכנז במשך שלש מאות שנה מר' אהרן מבגדאד עד ר' אלעזר מגרמיזא, ועד זמנו של זה האחרון היתה נסתרת בחשאי מאב לבנו ומרב לתלמיד ולא נודעה לאיש זר, כמו כן היה הסעיף האחר שיצא ממטעי בבל לספרד ופרובינצא לחכמה נסתרה כשמה ונשמרה במשך כמה דורות או במשפחות ידועות או אצל אנשים נאמני רוח ובעלי סוד שמסרו איש לאיש בצנעה עד ימי ר' עזריאל והרמב"ן. (ואולי התעוררו לגלותה בראותם כי בעל הרוקח יצא חוץ מטחיצת בעלי הסודות וגלה דברים שכסו אותם המקובלים הקדמונים). ועל כי ר' עזריאל לא יזכיר את ר' יצחק בן הראב"ד, רק המקובלים שבאו אחריו מיחסים לו, לכן עוד הדבר מוטל בספק אולי היא רק השערת אחד המקובלים שנתקבלה אח"כ כדבר בריא, ובאמת קבל ר' עזריאל מאדם אחר. אולם איך שיהיה אין ספק בדבר כי לא ר' יצחק היה המחולל ומוליד את הקבלה הספרדית, כי אם הוא היה רק כטבעת בשלשלת ארוכה שראשה מגיע לבבל ופרס וזמן הגאונים. ומי יודע אולי כמו שנודע לנו

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

כי בעל הס׳ אתולוגיא שהיה מארץ המזרח הניח ליסוד מוסד את שטת האצילות והאורות הנאצלים מן הסבה הראשונה וגם את האדם הקדמון (העליון); ובאשר נתגלה לנו זה עתה כי ר׳ בחיי הדיין החוק ג״כ בשטת האצילות והאמין כי באצילות היו עשר מדרגות (ספירות) ומהן חכמה, כתר (כבוד) ויסוד; וכמו שמצאנו כי שם התואר להסבה הראשונה האין או הלא לקוח מדברי הפלסופים בבבל ובספרד— אולי יתגלו לנו בקרוב עוד פרטים רבים מקבלת אנשי ספרד בספרים קדמונים מספרי הפלסופיא המזרחית וחכמת הסודות שבבבל ובפרס. והנה זה לא כביר מצאתי בחלק מס׳ גדול בחקירת הדת בכ״י דפה, ומחברו יתוכח כפעם בפעם עם הרמב״ם וכתב ספרו בארצות המזרח בשנת אלף תקל״ד לשטרות (דתתקפ״ג ליצירה, 1223 למה״נ), ובתוך שאר דבריו נגד הרמב״ם בענין מעשה מרכבה יאמר אחרי הביאו מאמר התלמוד אודות תלמידי הלל הזקן ור׳ יוחנן בן זכאי:

הנוף הערבי

ויסתחיל בחסב הדא איצא אן יכון ארסטו אערף מנה בצורה אלמרכבה ואכבר בעלום אלאלאהיה תם אן אלקבלה אלתי תדאולתהא עלמא אלאמה באן אלבריות אלתי באידהם היכלות לר׳ ישמעאל והיכלות לר׳ עקיבה ושר תורה לר׳ נחוניא בן הקנה וגירהא אלמתטמנאת [אלמתצמנאת] ברתב אלמלאכים ואסמאיהם הו שרח מעשה מרכבה.

התרגום העברי

ולפי זה יצויר גם כן שידע אריסטו יותר ממנו (מריב״ו) בצורת המרכבה והיה גדול ממנו בחכמות האלהיות! ועוד כי הקבלה שמסרו חכמי האומה תודיע לנו כי הבריתות הנמצאות בידיהם: היכלות לר׳ ישמעאל, היכלות לר׳ עקיבא, שר תורה לר׳ נחוניא בן הקנה וזולתן, אשר בהן ידובר ממדרגות המלאכים ושמותיהם, הן הנה באור מעשה מרכבה.

ומפאת כי השתמש במקום הזה בהמלה קבלה נראה כי כבר היתה המלה הזאת ידועה בימיו גם בארצות המזרח במובנה המיוחד (חכמת הנסתר), וגם איזה זמן קודם לו כי ידבר מזה כמדבר ידוע; וזהו בלתי אפשר אם נאמר כי בימי המחבר הזה נתחדש השם קבלה לחכמת הסודות באירופא, וימים ידברו.

לעמוד 368 הערה 1 — תתקס״ו תחת תתקצ״ו היא שגיאת הדפוס במהדורא ג׳, ובמהדורא ב׳ מחלק זה נדפס כנכון.

לעמוד 369 — שלא נמצאו בשבלי הלקט הנדפס כי אם בכ״י. ועתה בשבה״ל הנדפס על ידי הר״ש בובער נמצא זה בסימן רס״ג (עמוד 252, וראה שם בהקדמה דף ג׳ הערה כ״ג).

לעמוד 371 הערה 1 — ויכוח ר׳ יחיאל נדפס מחדש על ידי ר׳ שמואל גרינבוים (מהארן 1873).

לעמוד 377 למטה — אודות ציון היום ה׳ ימים לר״ח תחת לחדש ראה המזכיר ה׳ עמוד 52, ו׳ עמוד 16, ז׳ עמוד 26 (הערת גיגער שם).

לעמוד 379 — (צ״ל תשובות מהר״ם דפום לבוב שנת תר״ך תחת תר״ל).

לעמוד 380 — (צ״ל בכל מקום סעד אלדולה, קרא: סעד אד־דולה).

לעמוד 381 — כבר העירותי למעלה (לעמוד 167) כי הדבר מוטל בספק אם ן׳

אלחריזה הוא סעד אלדולה, כי גאון בשם ע ל י נודע רק אבי ר' שמואל שכבר היה זקן בימי הרמב"ם, וזמנו היה יתר ממאה שנה קודם סעד אלדולה. והנה ידענו מתחכמוני להחריזי כי עמלו המשוררים בארצות המזרח לחקות את משוררי הספרדים וסגנון שיריהם, וכזה נודע גם ממקאמאת כ"י; וראה גם הערת הר"ר קויפמאן במה"ע ריוויו האנגלי (חלק ט' עמוד 168).

שם למטה — עוד הביא המחבר (עמוד 422 מגוף האשכנזי) מקור שלישי והוא כתובת אבן בעברית של התפוח ר' אשר המובאה אצל החכם סעלדען, וזולת זה הערה קצרה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (שם עמוד 423).

לעמוד 382 — (צ"ל ליטפוט Lightfoot במקום ליטפורט Lightfort, כבתוב בטעות אצל המחבר). — דברי המחבר כי המקובלים בעצמם מודים (ובזה הוא מסכים להם) כי הספירות והגלגול נתחדשו בסוף האלף החמישי הם שלא בדקדוק, כי כבר ראינו למעלה כי שטת האצילות נובעת ממקורות קדמונים, וגם אודות הגלגול נודע עתה כי כבר האמינו בו ענן ותלמידיו, והרס"ג ילחם נגד האמונה הזאת בס' האמונות והדעות. והנה בכלל צלחה ביד המחבר לקבץ הוכחות ברורות של חכמים אחרים ושלו כי נמצאו בס' הזהר בתבניתו הנוכחית הדברים חדשים רבים שבשום פנים אי אפשר להקדימם. אך בכל זאת עוד נשארו לפנינו שאלות רבות אשר לעת עתה לא נוכל להשיב עליהן בהחלט. כן למשל: אם באמת כבר היה הזהר בידי ר' עזרא או ר' עזריאל כמובא בס' טעמי מצות (צונץ גר"פ עמוד 419 הערה b) הלא אז נהיה מוכרחים להקדים זמן חבור הספר לזמנו של ר' משה די ליאון? מה ואיך היתה הכונת הס' מדרש ר' שמעון בן יוחאי שהיה ביד ר' בחיי ואחרים? האם לא נמצאו בזהר גם דברים קדמונים אם לא מזמן רשב"י והתנאים לכל הפחות מזמן הגאונים? ועוד שאלות כאלה אשר לפי דעתי לא נוכל עוד להשיב עליהן בטענת בריא.

אלה הן ההערות המעטות השיכות לקורות ספרות ישראל שרשמתי בחפזון במשך קריאה אחת מחלק זה של דברי ימי ישראל, וגם בהן הייתי מוכרח על הרוב לדבר בקצרה וברמז ציונים, כי לא אוכל לעכב את עבודת ידידי החכם המתרגם לזמן ארוך ולהתעסק בחפוש ודרישה כיאות לענין זה. גם ראיתי כי על דברים הרבה כבר עמדו הדר. גוטמאנן והחכם המתרגם בעצמו השוקד על עבודתו הגדולה בחכמה רבה ויגיעת בשר ונפש; ומן השמים יסיעוהו להביא לידי גמר את עבודתו הגדולה הזאת לתועלת כלל ישראל, וביחוד לתועלת אחינו בני מדינתנו ובני שאר הארצות אשר שפת אשכנז לא נפרצה שם, ועינינו רואות!

פטרסבורג כסלו תרנ"ז.

אברהם אליהו הרכבי.

תקונים והערות נוספות (בעת קריאת עלי ההגהה מהעמודים דלמעלה).

עמוד 9 — אודות הפירוש לתורה מר' אברהם בן הרמב"ם ראה המאמר מרמש"ש בטזכיר שנה ששית (עמוד 116—114).

עמוד 11 — מכתב ר' ששת לחכמי לוניל נמצא גם בכ"י פאריז נומר 708, ולפי הרשימה הנדפסת (עמוד 113) סוף המכתב שם הוא: „והטרידים [נראה דצ"ל והחרידים או והחרדים] אל דברו ואוהבי תורתו עורת יי'. תלמידכם ההולך לאור תורתכם בעל בריתכם [ששת] הספרדי". ועל החסרון הנמצא בכ"י כרמולי כבר העירו רמש"ש במזכיר שנה י"ז (עמוד 65) ובריל במה"ע יאהרביכער שנה ד' (עמוד 6 הערה 3); ולפי השערת בריל שם החסרון הוא בין המלות אם לא יחטאו והמלות והנה נא הואלתי, אולם כבר ראינו מן הרשימה הנ"ל כי גם בסוף יחסר. ודומה לספור ר' ששת אודות ס' משנה תורה להרמב"ם והריינים בספרד נמצא בזמן מאוחר אודות הטור ושולחן ערוך, כן יאמר הר"י מינץ בתשובותיו (סימן ט"ו): „ויש מהרבנים שאינם רוצים אפילו לקרות בטור או"ח ונותנים טעם שהבעלי בתים לומדים אותו"; ור"י מודינא יספר בארי נוהם (עמוד 42): „שמעו אוזי מעם הארץ אהובי שהיה אומר לי: כשיש לי שולחן ערוך תחת אצילי זרועותי אין אני צריך לשום אחד מכם הרבנים!"; ובימים האחרונים נהגו ונוהגים כן עם חבורי בע"ם חיי אדם. ואין כל חדש תחת השמש.

עמוד 13 — ס' הזכרון מהריטב"א נדפס ע"י רשזה"ה ביחד עם חדושי נדה מהריטב"א (ווין תרכ"ח, רשימת אהל אברהם לראבינאוויץ נומר 949).

שם — אודות ס' אגרת הקדש מרמב"ן כתוב בדברי יוסף לר"י סמברי (סדר החכמים לנייבויער חלק א' עמוד 125): „וחבר קונטרים אחד להר' אברהם בנו של הרמב"ם וקראו סוד פרקי החבור וכונתו לומר שיקדש אדם עצמו בשעת תשמיש". ויצורף השם הזה אל השמות האחרים של המחברת הזאת הנזכרים אצל בן־יעקב באוצה"ס (עמוד 14 נומר 270), ולא מצאתי נזכר בשום מקום שנתחברה בעד ר' אברהם בן הרמב"ם, וכפי הנראה השמועה הזאת היא בטעות.

עמוד 14 — דברי אודות ר' משולם המשורר צריכים תקון, כי מבית: „הם יורעים אל יוצרם שיעור אבל מלים ליראת כופרים עצרו" נוכל להוכיח כי באמת היה נוטה לדעת המגשימים; וצדקו דברי תלונות הבדרשי עליו בכתב התנצלותו להרשב"א: „ראו זה רעה חולה שהיו מסלקי השיעור כופרים בעיניו".

עמוד 16 — החכם ר"נ ברילל ביאהרבוך (שנה א' עמוד 133) הביא שני מקומות מספרי המקובלים שמהם נראה כי הם הבינו מלת אין בהוראת ראשית; הרמ"ק בפרדס יאמר: „ור' משה [די ליאון?] היה נותן טעם אחר כי בלשון ידוע קורין לראשית אין"; ור' יחיאל אשכנזי בספרו היכל ה' הביא: „וכתב חכם א' כי בלשון הענקים [!] קורין לראשית אין ולכן לא נאמר בה מאמר כי ט' פעמים ויאמר בפ' בראשית ואמרו בראשית נמי מאמר", ולפי דעת ברילל שם כוונתם להמלה היונית הן = אחד, המובאה כבר בתלמוד ומדרשים בהוראה זו (למשל שבת ל"א ע"ב הן יראת ה' שכן בלשון יון קורין לאחת הין, בבא בתרא קס"ד ע"ב הינא אחת). ולי נראה כמו שכתבתי למעלה, כי הם בודאי לא לקחו

מהתלמוד ומדרשים כי לא ידעו שהמלה היא יונית ויכתבוה בלי ה׳ בראש; אולם כמו כן לא ידעו ולא חפצו לדעת בי המלה עם הרעיון לוקחו מדברי הפלסופים. ודברי ר׳ עזריאל שהבאתי יוכיחו למדי שידע היטב דעת הפלסופים בזה הענין.

עמוד 17 — אודות הכבוד הנברא אצל רס״ג והקראים ראה דברי ר״א עפשטיין במה״ע החוקר שנה ב׳ חוברת א׳ (פוזנאנסקי). וע״ד הקול הנברא והכבוד הנברא אצל הקראים ראה עוד המובא מר״ם בן חסדאי באוצר נחמד ג׳ (עמוד 81—80).

עמוד 18 — במאמר אבוחמאד אלגואלי בתשובת שאלות שהרפים ר״צ מאלטער יאמר בראשו אודות הגלגלים: „ואין בזכרונו שבעה [גלגלים, אפלאך] מה שירחיק להיות [מספרם] השעה או עשרה״, ומזה נראה כי נודעה לו שטה שנוסדה על מציאות תשעה או עשרה גלגלים; ואולי ההפרש בין שני המספרים הוא רק אם נחשב במספר זה המניע הראשון או לא. ושם בחלק האשכנזי באר ה׳ מאלטער היטב ענין הגלגל השמיני, אך לא נגע בענין התשיעי והעשירי; וראה שם בחלק האשכנזי (עמוד 19 הערה 34) כי אלפראבי ואלגואלי השתדלו לאחד פלסופית אריסטו עם שטת האצילות.

עמוד 19 — פירוש הספירות מר׳ מנחם מגרמיזא נמצא בכ״י פאריז נומר 767[3] (ברשימה עמוד 125) וראשו: כתר חכמה בינה כתיב יי׳ בחכמה יסד ארץ וגו׳ פי׳ כתר עליון הוא הוא השכל עילת העילות״.

שם — ברשימה הנ״ל (עמוד 220 לנומר 1196) יעתיק בארץ האזוב pays d'Avignon; ולא נודע על מה סמך המרשים אשר אמנם איננו בר סמכא בענינים אלה.

עמוד 20 — לעדות הר״מ גאסטער במאמרו אודות הילקוט (עמוד 30) נקרא הסמ״ג בעצם וראשונה בשם ספר הדרשן, ובאוצה״ס לבן־יעקב (עמוד 362 נומר 2039) נקרא בן בפי קצת קדמונים.

עמוד 25 והלאה — הר״ש פוזנאנסקי העירני כי לפי דעתו הפירוש הנמצא בפה, אשר על פי איזה סימנים חשבתי כי הוא מר״ת, איננו ממנו כי אם מחכם קדמון לר״ת; ואף כי הוכחותיו (כי בפי׳ יונה בכ״י אקספורד לא הביא את בן ברכאל, ובפי׳ ישעיה בכ״י שם לא יביא את ר״מ ן׳ נקטילה) אינן מכריחות, כי יוכל להיות שפירושו להפטרות כתב ר״ת בזמן מאוחר אחרי פירושו לנביאים ובין כה וכה הגיעו לידו ספרים שלא ראה קודם — בכל זאת אניח הדבר בספק עד אשר אוכל לבררו. והחכמים המובאים בכ״י שלנו הם: אלגאון או אלמפסר (רס״ג), רבנו שלמה (רש״י), אבו אלוליד (ר׳ יונה), בן בלעם, בן נקטילה, בן עזרא, רבנו משה (הרמב״ם), בן ברכאל, בעץ אללגוין (המדקדקים); ובכ״י שני, שהוא כפה״נ ג״כ מחבור זה יביא, לישעיה א׳ י״א בבאור מלת מריאים שרס״ג ואבו אלוליד יתרגמו גאמום, ויוסף לומר:

הנוף הערבי	התרגום העברי
וכדלך בעץ אלשארחין דכר פי מכתצר לה עלי מס׳ חולין אן שור הבר אל׳ הוא נוע אלגאמוס.	וכן זכר אחד המפרשים בקצור שעשה ממס׳ חולין כי שור הבר וכו׳ הוא ממין הגאמוס

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

ואולי המפרש הזה הוא ר' שמואל אבן גאמע בספרו הדביה אלחיואן, ראה מה שהביא רמש"ש ביידישע צייטשריפט (שנה ב' מעמוד 308 והלאה).

עמוד 29 — אודות הזיוף מיפת בן סעיד ראה גם רמש"ש בהמזכיר שנה ז' (עמוד 11—13).

עמוד 30 — קשה לומר כי מחבר הפי' לתורה הקראי המובא מר"מ בן חסדאי הוא ישועה בן יהודה אחרי כי האחרון כתב פירושו בערבית ובן חסדאי לא ידע אותה, וא"כ אך פירוש עברי היה לפניו. ודברים קרובים לאותם המובאים מבן חסדאי נמצא בס' העשר ליעקב בן ראובן אמנם לא יתאימו בכללם (פוזנאנסקי). על זה אשיב כי לו גם היו מתאימים דברי המחבר המובא מן חסדאי עם דברי ס' העשר גם אז היה הדבר מוטל בספק, כי בע"ס העשר השתמש בפירושי ישועה; וספרי זה האחרון נתרגמו לעברית במאה הי"א והי"ב. וסגנון הלשון אצל ן' חסדאי משונה מסגנון ס' העשר.

עמוד 31 — אודות הלטיף ומה שלקח מר' שלמה ן' גבירול ראה מאמר רמש"ש ביאהרביכער לברילל שנה ט' (עמוד 73—74). וע"ד ר' אברהם אבולעפיא ראה עוד יעללינעק בספר היובל הנדפס לכבוד צונץ (בחלק העברי עמוד 65—88) ויאהרביכער שם (עמוד 101).

עמוד 32 — ספר המעלות לרש"ט פלקירא נדפס מה' וועגעציאנער בברלין תרנ"ד (פוזנאנסקי).

עמוד 35 — שם העיר מונטישון נזכר בשבט יהודה סימן ט"ו (מהדורת וויענער עמוד 39), ובתרגומו האשכנזי יכתוב וויענער (עמוד 76—77) Monzon; אולם שם העיר האחרונה כתובה למטה בשבט יהודה סימן מ' (עמוד 68) מונצון כיאות ולדעתי אין ספק כי במונטישון הכונה לעיר המתחלת במלה Monte.

עמוד 38 — אודות אבנר הטיב להעיר ביאהרביכער שנה ח' (עמוד 84) כי עליו מוסב מאמר ר' חיים בן ישראל בספר היובל לצונץ (עמוד 39): „כי אחד ממעיני (כצ"ל) דורנו בחכמות נולד על אמונתנו הרם לעיין בשאלה הזאת וחתך הדין שהאמת כי ירעת השם היא גזרתו ומפני שירעת השם שלמה לדעת בסוף בחירת כל אדם יהיה כל מעשה האדם בגזרה מחוייבת וכו'. וחשב לעלות אל מדרגה העליונה הגדולה ואל כבוד עם הנוצרים כשיאמר להם שיש בידו ראיות גדולות על אמונתם ולא עלתה בידו כי ת"ל לא מצא חן בעיניהם אשר נשתמד וגם לא היה חכם בעיניהם אחר שנשתמד כפי מה שהיה בעיניהם קודם".

שם — אודות ר' שלמה ור' חנוך אלקוסטנטיני צריך להשלים כי רמש"ש במחברתו Index יגביל את זמן ר' חנוך בערך 1370 למה"נ.

עמוד 39 — ע"ד המחבר ספר חוקות הדיינים ראה עוד ברילל יאהרביכער שנה ט' (עמוד 108), ודעתו כי שם המחבר היה ר' אברהם ושם אביו היה שלמה.

שם — אודות בן בילי"א צריך להוסיף כי רמש"ש (אינדעקס עמוד 10) יחשבו לקוח מן Villa (שם מקום?).

עמוד 40 — ע"ד ר' יוסף ן' כספי ראה עוד מאמר רמש"ש ביאהרביכער לברילל שנה ט' (עמוד 75—79).

עמוד 41 — צריך להוסיף כי בהערת הרמב"ם בסוף ח"א מהמורה שהדפים מונק

עמוד 462 מתרגומו הצרפתי) נזכרו חכמי ישראל שקדמוהו בבאור שאלות הנוגעות לפלסופית הדת (ראה זכרון לראשונים ג׳ עמוד 17 הערה 27).
עמוד 43 — אודות תרי״ג מצות הנכללות בעשרת הדברות ראה עוד המזכיר שנה ששית (עמוד 126—125).
עמוד 45 — צרפתי למדינת בבל גם את ארץ פרס הקרובה כי השמות בס׳ היכלות והגלוים אליו שאינם לקוחים מעברית ויונית יסודם בשפת אירן; ראה מאמר פערלעם במונטשריפט לשנת 1872 (עמוד 60—259) וברילל יאהרביכער שנה ראשונה (עמוד 60—159), וראה אצל האחרון אודות פותה שר של שכחה וע״ד שר תורה בזמן הגאונים (שם עמוד 55—154).
עמוד 46-47 — ואף כי אין ראיה לדבר כי חלק מן הקבלה יסודו בארץ ספרד זכר לדבר יש, היא ההגדה המובאה בשם ר׳ אברהם רוויגו תלמיד הר״מ חאגיז שמצא בזהר כ״י ישן נושן ספור אודות מקור הקבלה (שה״ג מערכת ספרים דף כ״א ע״א): „שהקרה ה׳ לפני מלך אחד ממלכי מזרח שצוה לחפור במקום אחד על עסקי ממון, ונמצא שם ארון אחד ובו ס׳ הזהר, ושלח לחכמי אומות העולם וחכמי אדום ולא ידעו ולא יבינו. שלח אחר היהודים באו אצלו וראו הספר, ואמרו לו אדוננו המלך זה הספר עשאו חכם אחד והוא עמוק ואין אנו מבינים אותו. אמר להם וכי אין יהודי בעולם מבין אותו? אמרו לו יש במדינת טוליטולה. והמלך שלח הספרים עם גבוריו לטוליטולא, וכשראוהו חכמי טוליטולא שמחו בו שמחה גדולה ושלחו למלך מתנות רבות. ומשם [ממדינת טוליטולה] נתפרסמה הקבלה בישראל״. — והנה אין מביאין ראיה מספורי הגדות כאלה, אמנם ממה שייחסו ידיעת הקבלה לחכמי טולטילה ולא ליושבי ואדילחגארה (Guadalaxara) עיר מושב ר׳ משה די ליאון נראה כי חשבו את ארץ ספרד בכלל למקום צמיחת הקבלה; וכבר ראינו כי במה שנוגע לענינים פלסופיים הנמצאים בחכמה זאת הוא אמת ונכון. וההגדה האחרת המייחסת את חכמת הנסתר לארץ אשכנז תוכל להיות אמתית במה שנוגע להיסודות האחרים הנמצאים בה שהגיעו לספרד ופרובינצא על יד אחד מבני משפחת ר׳ משה בר׳ קלונימום או ע״י אחד מתלמידיהם.

פטרסבורג סבת תרנ״ו.

א. א. ה.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

יצאה לאור החוברת השביעית (כפולה) (בהוצאת א"ז כהן)

ובה נשלם החלק החמישי

מס' דברי ימי ישראל

מאת הפרופ' דר. צבי גראטץ.

מתורגם עם הארות והוספות

מאת שאול פינחס ראבינאוויץ (שפ"ר)

ועם הערות ומלואים מאת דר. א. א. הרכבי.

החלק החמישי הזה מכיל בקרבו דברי ימי ישראל בתקופה בת מאה וחמשים שנה מן מות הרמב"ם ד"א תתקס"ה עד ראשית הגזרות והרדיפות בספרד—ק"ל, הוא פרק בין הזמנים, זמן הפרחת התורה והחכמה בספרד וצרפת וזמן הדלדול הרוחני והמדיני בהתגבר הצרות והרדיפות מחוץ ובחשכת אור התורה הטהורה מבית. עלילות התקופה הזאת רעות ונוראות כשהן לעצמן ורבות תוצאות להן בימי הדורות שאחריהן.

החלק הזה דומה בתכונתו לארבעת החלקים הקודמים בצרוף ולבון המעשים, בהצעת הדברים בסגנון ברור ונמלץ, בעמק הרעיון וקלות החבנה. גם בחלק הזה הרבה החכם המתרגם להפיץ אור יקרות על פני הספר בהארותיו והערותיו, להערות מקור העניגים, ועוד יותר מזה בהשלימו כל אשר החסיר המחבר בדברי ימי עמנו במדינות רוסיא שנחשבו לפנים למלכות פולין, באופן מקובל ורצוי ובמדה מספקת לספר המספר דברי ימי כ ל ל ישראל בכל ארצות פזורינו.

גם הר' החכם המופלא בחקרי קדמוניותינו דר. א. א. הרכבי שת לויה חן להספר בהערותיו הרבות ובמלואיו ותקוניו ע"פ ספרי כתבי יד עברית וערבית, הערות מאירות עיני נבוני הקוראים, שבכמה מקומות נותנות פנים חדשות לדרישת תולדתנו.

הספר נדפס בתכלית היופי וההדור על ניר יפה וברפוס משובח והמו"ל לא חשך נפשו מכל עמל והוצאה לתת תורה מפוארה בכלי חמדה להרהיב עין ולענג נפש הקוראים.

החלק החמישי מחזיק קרוב לחמש מאות עמודים (30 1/2 באגען) ומחירו ליחידים 2,65 רו"ב ועם פארטא 2,90 רו"ב

מחיר החוברת ז' (כפולה) 55 קאפ' (פארטא 6 ק').

מחיר חוברות א—ו כל אחת 35 קאפ' (פארטא 4 ק').

החלק הששי נמצא בדפוס.

דורשי הספר יפנו אל:

Издательство „АХІАСАФЪ“ Варшава

Verlag „Achiasaf“, Warschau

B
155.
V/1.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Fünfter Band.

Von Maimuni's Tod bis zum Ausbruche der ersten Verfolgungen in Spanien.

Siebentes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg & Cº, Dzika 1.

1897.